ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ЛИСТИ

ТОМИ 48—50

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 48

ЛИСТИ
(1874—1885)

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ—1986

У1
Ф3

Редакційна колегія:

М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
І. О. Дзеверін
Б. А. Деркач (заступник голови)
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. Й. Колесник
Н. Є. Крутікова
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський
М. Т. Яценко

Редактор тому

Н. Л. Калениченко

Упорядкування та коментарі

В. В. Головой
Н. Л. Калениченко
В. Н. Климчука
О. Ф. Ставицького
Н. І. Чорної

Редакція художньої літератури

Ф $\frac{4702590100\text{-}330}{M221(04)\text{-}86}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1986,
упорядкування, коментарі

Іван Франко. Портрет роботи Ф. С. Красицького. 1907. Львівський державний літературно-меморіальний музей І. Я Франка

ЛИСТИ

(1874·1885)

1874

1. ДО РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «ДРУГ»

Дрогобич, 6 травня 1874 р.
Дрогобич, дня 6 (лат.) мая 1874

Високопочтенніі господинове!

Дякую Вам дуже за Ваш лист, хоч весьма лаконічний. Належитість за передплату «Друга» пересилаю я і п. Бандрівський за пересилкою поштовою. Просимо о ласкаве надіслання недостаючих чисел. Іще о одну річ мушу Вас просити, а іменно, щоби-сте всегда оба числа «Друга» присилали в одній перепасці з моїм адресом, і то poste restante[1], бо, як-єм в попереднім листі був ся виразив, у нашої дирекції дивнії засади — можем мати неприємності.

Щодо моїх поезійок, дякую Вам за корисний суд і посилаю нині деякіі, із котрих, чень, также дещо буде відповідне основі Вашого письма.

Остаю з всегдашнім почтенієм.

Іван Франко.

2. ДО В. С. ДАВИДЯКА

Дрогобич, 13 травня 1874 р.
Дрогобич, дня 13/5 1874

Від чого маю зачати тую відповідь на Ваш лист, так повний щирого чувства і доброжелательності, так приятельський і промовляючий до незнайомого? Приятелю мій, первий, котрого спотикаю на путі життя, чим Вам зможу відплатитись за тії Вашії теплії слова, за теє дружеське письмо Ваше? О, Ви лиш один зможете поняти, кілько утіхи, кілько щастя справило воно для мене,— Ви один, котрому я все теє винен! Тими немногими словами Ви позискали ціле моє довір'я, Ви зблизились до моєї

[1] До запитання *(франц.)*.— *Ред.*

душі, як ніхто до сього часу! Чим же зможу я відвдячитись Вам, як не щирістю і дружеським з Вами союзом? До сього часу я не находив приятеля щирого, одвертого, поділяючого мої мислі і ідеї, я замикався в собі самім, відтепер ажень нову зачну епоху! Не гнівайтеся за тії слова, але, пишучи теє, я не маю досить власті над собою самим, щоби ся поміркувати,— чувство моє занадто гаряче і волнуюче, щоби здобутися на холоднії слова розваги. Не відкидайте моєї просьби, будьте моїм приятелем, за яким я віддавна оглядався,— я знаю, кого я о те прошу! О Вас чув я давніше уже і бажав Вас ближче пізнати, хоч-єм не бачив до того способу. Тепер го маю. Тепер сподіваюсь тісніше пізнати Вас і соєдинитись з Вами. Іще раз прошу Вас, не гордіть приязнею убогого школяра,— я поділюсь з Вами всіми моїми гадками, цілим серцем і дȕшею,— чи ж можу того і від Вас жадати? Одно Вас тільки прошу — відпишіть ми якнайскорше на теє смілеє письмо, напишіть ми про себе, бо я рад ближче пізнати того, котрому належить моє чувство. Напишіть про устрій кружка, про деяких членів, про що хочете, сли Вам то не випаде заприкро, сли будете мати час!

Тепер до часті прозаїчної!

Боїтесь якось, роблячи мені уваги о недостатках моїх речей, і то іще, коли вспоминаєте о так малих, залишаючи більшії. Приятелю мій, я би ся мав гнівати на Вас за дружнюю раду? Рідко коли або і ніколи не учую я тут нич подібного, проте всяка рада, всяка пересторога, всяке остереження, хоч би і найнеприємніше, єсть і буде для мене всегда приємне,— не то дружнє і щире напомнення, як Ваше!.. Але, противно, віднині я в імені приязні і щирої дружби жадаю від Вас гострої і подробної критики на все, що Вам напишу, бо тільки висказання слабих сторін в однім ділі може поправити автора на другий раз. Із рад Ваших, якії будете ласкаві мені уділити, по всякий час буду користати, а єсли Вам то не буде заутяжливо, відтепер все, що буду міг післати до «Друга», посилати буду на Ваші руки, а Ви самі осудите, що єсть спосібне до предложення комітетові редакційному. Заразом всегда буду старатись уділяти Вам своїх помислів до всяких нових творів і не омешкаю во всякім згляді користуватись Вашими радами.

Посилаю Вам у нинішнім письмі кілька поезійок, Ви самі найліпше осудите їх вартість... Із них «Ранок», «Пісня

сироти», «Ніч», подібно як і попередньо надіслана комітетові «Путь життя», писані, признаюсь Вам, у певнім гарячковім успосібленні, в такій порі, коли не міг я владіти над собою, коли фантазія, дивними образами розжарена, не могла удержати власті над внішньою формою. Пізніше мені самому вони дивними видалися, коли-м їх прочитав, але не хотів-єм переробляти їх, бо, гадав-єм, дика, дифірамбічна форма ліпше відвічає диким, гарячим фантазіям. Не знаю, чи можу присилати до редакції переклади, римовані із декотрих пророків єврейських, так само «Рукопись Короледворську», о котрій також розправу міг би-м надіслати. Сподіваюсь, що не прогніваєтесь, що ту[т]-таки долучаю іще стишки інних молодих авторів: «Козак в неволі», «Весна» і «Легінь». Тії молодії цвітки, не знаю, чи видержать суд критики, хоч би і не зовсім гострої,— але признаюсь Вам, дивним якимсь свіжим запахом вони всегда ваблять мене до себе і самі ідуть до серця. Іще раз прошу, не прогнівайтесь на мене за таке сміле письмо і відпишіть, будьте ласкаві, бо з нетерпеливістю чекаю хвилі, в котрій увиджу Ваше письмо, нім іще зможу Вас самих наочно пізнати. Прощайте, а не надовго!

Цілую Вас, Ваш щирий і преданий друг Іван Франко.

P. S. Перепрошую Вас, що, помимо обіцянки, не помістив-єм поезії «Ніч». Пізніше пришлю Вам тую і ще кілька інних з того ж часу. Прощайте!

3. ДО В. С. ДАВИДЯКА

Дрогобич, 27 травня 1874 р.
Дрогобич, дня 27/5 1874

Любезний друже! Лист Ваш получив-єм, але даруйте, що-м ся трохи припізнив з відповіддю. Не знаю, як висказати Вам мою вдячність, що Ви моєї просьби не відкинули, бо тепер, хоч здалека, маю з ким поділитися своїми гадками,— а сли дасть бог дождати празнин, сподіваюсь, що увиджу наочно того, котрого так гаряче бажаю ближче пізнати. Щодо моїх стишків, то [буду] присилати Вам часом деякі,— а на празнини сподіваюсь, що Вас обтяжу трохи більше, щоби-сте трохи розірвалися по теологічних студіях, котрі, оскільки догадуюся, не зовсім мусять бути привлекательні для переводчика «Первої

любві». А propós[1] тої повісті. Дуже мені в ній подобається особливо тая жива, гаряча живопись, котра цілому образові надає якийсь запах, проникаючий душу. Як перечитаю цілу, то напишу Вам цілий довгий лист похвали, котра Вас, певно, аж до заспання унудить. Не читав я сеї повісті в оригіналі, але, простіть, не моя вина! У нас в Дрогобичі руської книжки трудніше дістати, як з папороті цвіту! Проте ж і наші тутешні русини, не можучи читати книг руських, беруться до польських або німецьких, як і я. Ще з малоруською літературою яко-тако у мене, але великоруської ані в зуб! Десь ми ся відкись попав томик поезій Хомякова,— а більше ані суди боже! Проте, єсли то лишень можливо або єсли би Вам не прийшло заутяжливо, то, прошу Вас, пришліть ми деякую руськую книжку. Кромі того, просив би-м Вас іще, чи не могли би-сте де відки вижичити мені Сахарова старинних повістей і пісней або збірників пісень народних Максимовича і Метлинського. Єсли би можна їх де закупити, то будьте ласкаві по іспиті мені о тім донести,— так само рад би-м прочитати збірник пісень сербських Вука Степановича Караджича або інних, бо слов'янська поезія народна мене найбільше занимає. Не гнівайтеся, що так просто з моста смію Вас о так много просити, але сподіваюсь, що по іспиті (не знаю, чи на празниках будете в Львові,— і о тім ми будете ласкаві коли півслова написати) — що по іспиті, кажу, будете мати досить часу вивідатися, де би мождістати вищенаведених збірників. Маю вправді у себе збірники галицькі Жеготи Павлія і Вацлава з Олеська, але в тих собрані тільки думки і пісні дрібнішії, а мені передовсім ходить о народну епіку. Повзяв я був намірення критично переглянути і розсортувати принаймні найзначніші пісні із всіх руських збірників, а із окрушин, котрих там дуже багато, поскладати, оскільки можна, цілості. Тая думка заняла мене,— але простий випадок,—недостаток найголовніших збірників, спинив мене в тім ділі.

Питаєте о мою поезійку «Великдень»? Не знаю, хто Вам ю захвалив, але, оскільки то собі пригадую, не було там нич доброго і викінченого, але — от, макулатура, слаба проба, хоч і повстала із зараненого, болячого серця. Хоч би-м Вам рад прислати, але, вірте ми, що її не маю,— бо у мене такий звичай, що, скоро що напишу, а потім

---

[1] Щодо *(франц.)*.— *Ред.*

не всмак ми те,— сей час, як каже Петрарка, даю Вулкану до поправи. Так поступив я собі уже з страх многими творами, пробами початковими, хоч і теперішні не много ся іще від них розличають. Даруйте, проте, що «Великодня року 1871» прислати Вам не можу,— може, де лучить Вам ся у кого видіти відпис, то будете видіти, що те зовсім не так добре, як Вам представлено. Спробую, однако ж, предмет сей наново опрацювати, скоро надариться пора і фантазія до того.

Не знаю, чи міг би «Друг» помістити утвір драматичний,— у мене власне есть один, скінчений і принаймні почасти перероблений, «Месть яничара». В наступуючім листі по святах зелених пришлю Вам дещо з неї і план цілої трагедії. Знаю, що не буде ся мож сподівати діла майстерного із молодої руки, але, може би, ся бодай із содержання самого дало дещо зробити. Єсть у мене також сеї зими докінчена повість фантастична «Славой», писана біблійним і поетичним складом. Цікавий я, що би Ви о ній судили,— а дасть бог діждати, на празнини пришлю Вам ю,— бо тепер занимаюсь переробленням і поправою так «Славоя», як вищеупом'янутої драми. Натуральна річ, що при тім дуже би ми ся здала порада досвідченого приятеля, а у нас в Дрогобичі такий не в кишені. Буду, проте, старатися Вам в якнайкоротшім часі прислати по возможності значную часть «Пімсти яничара», а Ви, сли ласка, нарадитеся з ким інним або дасте іншому до переглядування, єсли не будете мати часу. Не знаю, де там у Львові обертається господин І. А. Марків або мій давній учитель Верхратський,— до тих, як думаю, міг би я в тій справі удатися. Може би, ласкав був мені в тім взгляді висвідчити малую прислугу господин Вагилевич, автор прехорошої повісті «Домна Розанда», єсли би він мав більше часу, як Ви.

Занимають мя тепер іще, окрім дрібніших кавалків, плани до деяких драм, до котрих опрацювання возьмусь аж на другу зиму. Особливо занимає мя старинний грецький міф о Прометеї — з якої причини, о тім донесу Вам пізніше. Маю вже яко-тако вироблений план до первого огнива трилогії, котрого предметом есть борба богів з титанами.

Заміряю також пробувати опрацювати драматично повістку Грабовського «Мокош» — не знаю, чи Вам вона знайома,— але міф, котрий есть її содержанням, зв'язаний

з іннимі міфами старинної Русі і переказів народних, а оснований на підставі історичеськiй, може дати хороший предмет до трагедії.

Але ж, але я як розговорюся, то годі перестати,— проте, гадаю, найліпше урвати ту[т] лист нинішній і донести і сказати Вам на закінчення, що, сподіваюсь, самі добре знаєте, що остаю навсегда Вам щирий і вірний навсегда.

Іван Франко.

4. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Дрогобич, 15—23 вересня 1874 р.*]
Дрогобич, дня 19 вересня 1874

Сподіваюся, що пані на мене не гніваються, хоч би і було за що; сподіваюся заразом і тепер, що пані дарують моє нинішнє письмо. Був би я уже давніше зачав наприкрятися пані, але щасливії для пані, а нещасливії для мене обстоятельства вздержали мене не тільки від писання, але мало що і не від дихання. Не хочу я через те казати, щоби-м був слабий і щоби ми дух запирало, але, попросту сказавши,— час в восьмій класі Дрогобицької гімназії днесь так дорогий, як бедуїну вода серед широкої пустині Сахари. А хоч би ся уже того часу дещо деколи і найшло, то пречінь думки о минувших хороших днях виганяють ми із голови всяку думку о деякій інній роботі.

А зрештою, о чім же до пані писати? Най пані не думають, що я через теє хочу сказати, що не маю о чім,— але, противно,— предмет завеликий і сам не знаю, відки зачати, о чім говорити і на чім закінчити. Міг би-м пані говорити дещо про себе і свої пригоди вакаційні, про своє життя і про поетику, але не знаю, чи паню теє буде інтересувати. Міг би-м говорити про Дрогобич і про новинки тутешнії, але не маю, правду сказавши, дару оповідання. Міг би-м також говорити, та й то немало, про Ярослава, про тутешнії школи і про Керкіарта, котрий до нас має тепер прийти на місце о. Баревича з Самбора, але обширніше напишу о тім до татка. Міг би-м дещо говорити про лектуру і літературу, але і теє не есть ціллю мого нинішнього письма. Мушу, протеє, нині — ex toto nihil[1] — і ждати, аж пані самі о дещо запитають,— а сам днесь

[1] З цілості нічого (*лат.*).— *Ред.*

наміряю весь дальший лист заповнити самими питаннями. А не увірять пані, скільки ми ся їх в тій хвилі насуває,— сам не знаю, котре брати наперед,— боюся навіть, щоби-м деяке із пам'яті не потеряв. От найліпше, єсли зачну від найпростішого.

По-перве, осміляюся запитати, як ся пані мають і як живуть тими часами, також що поробляють татко, мамця, панна Михайлина і всі домашнії. Пані не піймуть, як часто я згадую Ваш дім і тії дні, котрі я у Вас перебув,— і не сподіваюся, щоби ми тая згадка так скоро із пам'яті вивітрила.

По-вторе, пані позволять запитатися, як ся пані бавили через решту вакацій з Ярославом і Мартинковим,— бо Ярослав тепер дуже маломовний, не хоче нич глаголати. Філософію і логіку — дуже боюсь, чи вже зовсім не забув,— а я не маю часу його в тій уміетності дальше вправляти. Говорив ми, що і пані в тій штуці значнії поступи поробили,— віншую!..

Не знаю, чи вільно пані запитатися, чи не можу служити деякою книжкою до читання,— або... а, а, а, а! Ото я одну річ забув!.. А іменно, що я пані обіцяв попереписувати і прислати деяких з півкопи пісень,— а нині уже слава богу, 21, а я ще й до роботи не брався, хіба що матеріалу дещо призбирав. Але сподіваюсь, що пані простять моє лінивство за той час, доки аж не буду мати кілька хвиль вільнішого часу, щоби додержати слова.

Дальший мій вопрос єсть, чи пані не гніваються на мене чи то за теє, що-м до сього часу нич не писав, чи то за теє, що тепер пишу, чи то за тон сього письма, чи то за... Не знаю, чи пані не образяться, сли запитаю, чи і коли пані, а властиво татко замисляють переноситися до Росії,— бо Ярослав багато ми о тім говорив. Може, пані буде видаватися не до усправедливлення тая цікавість, але причини витолкую пізніше.

І знов би-м мав один дуже важний вопрос проізнести до пані, а іменно, чи будуть пані ласкаві на тії попереднії вопроси ответити, чи не образив-єм паню котрим із них? Розуміється, відповіді на сей вопрос чекаю аж в відповіді на сей лист.

Іще би-м мав один вопрос до попередніх доложити, але... нич в невчасі!..

На днесь, отже, кінчу вопроси, хоч і не всі тут помі-щені, а на закінчення належало би ще дещо сказати з своєї сторони. Однако ж предмет мій так обширний, а сей лист

так розтяглий, що і так боюся, щоби пані не знудилися тою писаниною і не відкинули сеї картки, не прочитавши і не догадавшися посліднього вопроса...

Не остаєсь мні, протеє, нич інного, як тільки іще перепросити паню, що сей лист так довго пишу. Найліпше, здаєсь мні, буде оповісти його коротеньку хронологічну історію. Зачав я його писати іще 15, але обстоятельства, а найбільше Ярослав забрав мні стільки часу, що го кінчу аж 23,— а то, бачу, ладний кавалок часу. Ярослав іще, як звичайно по часі вільності золотої всаджений в тісную клітку, тужить, задумується і неохотно береться до роботи, і із того легко пані піймуть, що му ся ще нуднішим, незноснішим видаю, як в Лолині.

На тім кінчу моє нинішнє письмо і, чекаючи ласкавого отвіта і цілуючи руці таткові, мамці, пані і панні Михайлині, остаю навсегда той сам:

Козак півник,
Коло боку віник,—

Звичайно званий Іван Франко.

Дня 23 вересня (лат.) 1874.

5. ДО В. С. ДАВИДЯКА

Дрогобич, 13 жовтня 1874 р.
Дрогобич, дня 13/X (лат.) 1874

Сам не знаю, як Вас перепрошати, почтенний друже, що так довгі часи ані слова до Вас не пишу. Певно, вже зачалисте думати, що Вас менше поважаю, менше желаю узріти! О, того не думайте! Не моя холодність, але обстоятельства всьому вина. Не знаю, чи вже-сте виділи і пізналися з г. Когутом, моїм щирим приятелем, котрий там до Вас на первий рік помандрував. Той Вам, сподіваюсь, дещо витолкує. Не знаю, що редакція «Друга» думає о мні, що так спізняюся з присилкою оплати,— але, що діяти, сли не мож! До літературної праці аніруш забратися, хіба в школі прихапцем перекладаю «Антігону» Софокла,— дасть бог, трохи пізніше, пришлю Вам проби тої роботи. Напишіть, сли ласка, як там у Вас стоїть література, кружок et cet[era][1].

---

[1] Та інше *(лат.)*.— *Ред.*

Кланяйтеся від мене г. Юліану Білинському; шкода, що-сте на празнини не загостили до наших Нагуєвич. Також засилаю поклін г. Січинському, сли там у Вас єсть, і просіть го, щоб си припом'янув нічліг у стодолі в Дулібах. Може, небавом і до нього дещо напишу — лиш не знаю адресу. Відтепер частіше до Вас буду навідуватися, а на днесь прощайте!

Цілує Вас Ваш щирий і вірний навсегда

Іван Франко.

6. ДО В. С. ДАВИДЯКА

Дрогобич, 5 листопада 1874 р.
Дрогобич, дня 5/11 (лат.) 1874

Вже другий раз нинішнього дня мушу зачинати лист від мізерного: Оввa! Га, чи ж то годиться так мене занедбувати, прошу я Вас? За цілий місяць одну мізерну кореспондентку, та й то ще яким письмом! Того вже не розумію! На титул: Любезний друже! цілої півкартки, а дальше — щегуленних десять слів і так тяжко скорописно кинено,— і теє шле мені і думає, що вже ся позбув напасті! О, мій приятелю, єсли Ви там часу не маєте на богословію на третім році, то що ж я перед матурою? А, помимо того, я пишу г«лист»у до Вас, але погдіть,— за тую кару, що Ви мені такий шумний титул вліпили, як рукавицю, в своїм письмі, то я Вам жодного і понюхати не дам!

А може, Ви гніваєтесь за такий гумористичний тон? Як собі хочете, але мусите дарувати, бо я тепер лежу слабий на мотилицю і небавом буду робити тестамент,— Вам велике невидальце запишу за тоту щирість, а Когутові три міхи правди — най ся добре надзьобає!

А пишете до мене: присилайте там, що маєте готове. Приятелю, якби я Вам прислав все, що я до сього часу понамазовував, то би-сте ся устрашили! Ось тепер-єм аж загорів від диму, що-м «огнем неугасаючим» попалив з півкопи всякого рода каламітацій. А що ж, видите, коли не знаю, якії Вам речі присилати, який калібер може бути придатний до Вашого «Друга».

Не знаю, чи не могли би Ви там довідатися, чи би який друкар не випечатав в осібній книжечці деяких речей — чи там на свій кошт, чи як інакше,— не знаю я тих друкар-

ських каламарських условій,— але, єсли би Вам те не забрало багато часу, то дуже би-сте мя зобов'язали тим ділом. Писав я вже в тім ділі до Когута, але-бо він як би охрип — не запіє, ані ценьк!

Тими днями під час моєї слабості докінчив я новий театральний кавалок «Ахілл». Єсть то міф о смерті Ахілла через підступ Паріса, оброблений на форму гречеської трагедії з хорами. Уже два літа тому, як я виробив був одну пробу того самого содержання, але, натуральна річ, майже без жодної артистичної вартості, оскільки собі припоминаю. Рукопис дарував я г. Підлісецькому, що там десь у Вашім Львові,— здає ми ся, в шостій гімназіальній при німецькій чи при руській гімназії. Єсли би-сте цікаві видіти теперішнє опрацювання, то напишіть, а буду Вам міг прислати принаймні макулар. Не знаю, чи більша буде вартість сього опрацювання, бо і план, і вироблення тяглося всього один день.

Сли дасть бог діждати до кінця первого курсу, може бути, же ся там виправлю до Вашого Львова,— але о тім ще час говорити!

Посилаю Вам тут кілька сонетів своєї фабрикації із найновішого часу, всі патріотичного содержання,— може, дещо пхнете до «Друга»; псевдонім Джеджалик прошу задержати — пізніше скажу Вам причину.

Дальше шлю Вам пробу перекладу «Антігони» Софокла, перве стазімон співу хорального,— і то не в тій цілі, щоби-сте його там де-небудь поміщали, але лишень, як Вам видасться переклад.

Сподіваюся скорого ответа, але ще раз прошу Вас, покиньте тії негіднії карточки, винайдені для гендлярів і купців, а не для правовірних поетів,— а пишіть, як ся належить, ціцеронський лист о 20 розділах, щоби було що читати і другим у потребі показати!

Натепер же здрастуйте!

Цілує Вас Ваш всегда щирий і вірний друг

Іван Франко.

P. S. Прошу Вас, донесіть який-такий суд о тім переводі і дружеську раду, чи варто, щоби-м дальше переводив? Прощайте.

Джеджалик

1875

7. ДО ЩАСНОГО СЕЛЬСЬКОГО

Дрогобич, 11 квітня 1875 р.

Дрогобич, 11.IV-1875 р.

Як я Вам маю дякувати, поважаний приятелю, за Вашу ласкаву пам'ять про далекого і малозвісного друга? Ваш лист приніс мені стільки радості, що пам'ять про те не загине ніколи в моїй душі. Знаю, проте, що властиво моїм обов'язком було наперед до Вас довідатися, але повірте, що мені тяжко було допитатися Вашої адреси. Але тепер прийміть тих кілька слів щирої подяки за те, що Ви про мене не забули.

Наші українські (руські) справи в Дрогобицькій гімназії, як звичайно, стоять дуже слабо. Окрім трьох бідних українців, не цікавиться ні один ученик ані літературними, ані політичними українськими справами. Будете цікаві дізнатися, котрі се три,— тому кажу Вам, що Матковський, певно, Вам відомий з восьмої класи, Зубрицький з п'ятої, а третій пише до Вас. Певно, що не гарне видаю свідоцтво про наших українців, але що ж робити? Писали мені недавно з «Дружнього лихваря» львівського, щоб я старався зав'язати в Дрогобичі між молоддю громаду, які є по інших місцях, але саме сьогодні надсилають лист, що нема що робити. Я займаюся, як звичайно, поезією. [...]

Окремо кланяйтеся ще Дрималикові, Грушкевичеві і взагалі всім з Дрогобицької гімназії. Не знаю, чи будете в силі відписати мені на сей лист кілька слів в справі «Січі», річ природна, якби мені там визначено, що маю робити (коли існує у вас такий порядок), або ще в іншій справі, себто, чи побачимося в Галичині особисто,— але Ваше письмо, якого б не було змісту, в кождім часі для мене буде дуже миле, а мої сили на Ваші услуги. Бувайте здорові і не забувайте вдячного і щирого Івана Франка.

8. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Дрогобич, 2 травня 1875 р.

Als ich bei Ihnen auf den Feiertägen war, da hatte ich es wohl zehnmal im Kopfe Sie zu fragen, warum Sie denn eigentlich in Ihrem Schreiben an mich meinen vorigen Brief an Sie unselig oder unglücklich nannten und warum Sie mich selbst in Ihrem Briefe an Jaroslaw den антипатичний Ментор genannt haben? Meinen Sie aber nicht, Ihr Bruder habe mir den Brief zu lesen gegeben,— nein, ich bekenne meine Sünde, ich habe ihn verstohlen gelesen! Die Worte lassen mich in sehr grosser Ungewissheit, ob ich überhaupt an Sie schreiben soll und wenn auch das,— in welchem Tone ich mein Schreiben halten soll? Dieses Dilemma bitte ich mir gefälligst zu lösen. Wenn Sie auf meinen Brief nicht an mich die Antwort überschicken können, so bitte ich, schicken Sie den Inhalt derselben an Ihren Herrn Bruder, der ihn mir gütig mittheilen wird. Der Inhalt soll nämlich der sein, ob ich Sie mit meinen Briefen nicht zu sehr inkommodire, ob ich Ihnen vielleicht nicht Unannehmlichkeiten dadurch mache, oder ob ich in einem zu kühnen und impertinenten Tone schreibe. Aber für diesmal muss ich schreiben,— meine innere Beruhigung verlangt es, und wenn Sie den Zustand meines Inneren kennen würden, möchte Ihnen dieses wohl berechtigt erscheinen, wenn es auch,— ich lasse es zu — nicht ganz anständig ist. Aber was kümmert mich die Anständigkeit,— was kümmern mich die konventionellen Gesetze,— meines Herzens Sprache übertäubt ihre kalte und gemessene Stimme! Sie haben mich — zwar nur kurz gesehen,— Sie haben mich, mehr vielleicht aus den Erzählungen Ihres Bruders, als vom Ansehen, kennen und urtheilen gelernt,— ich öffne Ihnen mein ganzes Herz,— urtheilen Sie über mich. Ich werde Ihnen wohl vielleicht als langweilig, ungesellig, duckmäuserisch, oder, wie man das sagt, stumm und dumm erschienen haben,— aber urtheilen Sie selbst: Ich habe fast keine Erziehung, keine liebevolle und sorgsame elterliche Behandlung genossen,— fremd und einsam unter fremden Menschen, so bin ich aufgewachsen. Ich hatte keine Gesellschaft, ich lebte mit Niemandem, ausser mit meinen Büchern. Die Welt war mir unbekannt, die grosse Schule der Gesellschaft verschlossen. Erst im vorigen Jahre, als ich mit Ihrem Bruder bekannt wurde, erschloss sich die breite Welt vor meinen Augen, es wurde heller vor mir. Aber der Übergang war zu

rasch,— ich arbeitete mit meinem Geiste zu viel und zu anstrengend,— meine Kräfte wurden schwach,— ich fühlte die Samen des Todes, die Vorgefühle des Grabes in meiner Brust. Da habe ich Sie gesehen. Wie anders seit dieser Zeit alle meine Lebensanschauungen geworden sind, was sich alles in mir verwandelt hat,— kurz, wie viel ich Ihnen schuldig bin, das mag ich jetzt nicht näher auseinandersetzen, es würde mich zu weit führen. Ich sage nur, dass ich mich jetzt gesund, ganz gesund, leicht, frei fühle, dass ich die Welt offen vor mir liegen sehe und dass ich jetzt, nach den Feiertägen, sehr lustig geworden bin. Oft frage ich mich nach der Ursache dieser Veränderung,— aber darauf zu antworten ist mir gar nicht leicht, da nur Sie diese Sache entscheiden können. Sie fragen mich um das Wie? Wenn Sie unser kleines Blumenspiel am Ostersonntag nicht vergessen haben, so bitte ich Sie, schicken Sie mir die Antwort, die Sie mir zuletzt gegeben hatten! Mir wurde damals so dunkel vor den Augen, im Kopfe schwirrte es mir und mein Geist war in solcher Aufregung, dass ich die Worte, das Papier,— nichts, nichts vor mir bemerken konnte,— nur . . . .

Schicken Sie mir die Antwort,— oder, wenn Sie es nur für ein Spiel angesehen haben, schicken Sie mir eine andere Antwort,— mag sie ausfallen, wie sie will. Ich habe in meinem Leben gar vieles bittere ertragen,— ein Schlag mehr oder weniger,— was bedeutet das!.. Seien Sie nur aufrichtig mit mir, so wie ich mit Ihnen aufrichtig bin!

O, ich möchte Ihnen noch viel, viel schreiben,— mein Herz ist übervoll, aber ich habe keinen Mut dazu,— ich muss sogar fürchten, dass auch schon das Geschriebene Ihnen zu viel ist. Leben Sie also wohl,— und möchte ich bald Ihre Antwort bekommen,— mir würde es scheinen, dass ich Sie selbst vor mir sehe!

Grüssen Sie von mir herzlich Ihre Eltern, Ihre Fräulein Schwester und Ihren kleinen Bruder und empfangen Sie meinen herzlichsten Dank für alles gute und angenehme, was ich auf den Feiertägen bei Ihnen genossen habe. Auf Wiedersehen!

Johann Franko.

Drohobycz, dnia 2.5 1875

Коли я був у Вас на святках, я, мабуть, разів з десять порывався спитати Вас, чому Ви, власне, у своєму листі до мене на-

звали мій попередній лист до Вас нещасним, а мене самого у листі до Ярослава — антипатичним ментором. Не думайте тільки, що Ваш брат дав мені прочитати цей лист, ні, я сам — визнаю свій гріх — потай прочитав його! З Ваших слів я так і не зрозумів, чи можна мені взагалі писати Вам, а якщо й так, то в якому тоні має бути витриманий мій лист? Прошу Вас ласкаво розв'язати цю дилему. Якщо Ви не зможете переслати відповідь на мій лист мені особисто, то прошу Вас передати її зміст Вашому брату, котрий люб'язно познайомить мене з ним. В листі Ви, власне, маєте написати, чи я не дуже обтяжую Вас своїми листами, чи не завдаю Вам, бува, тим самим прикрощів і чи не видається Вам мій тон надто сміливим і зухвалим. Але на цей раз, щоб якось заспокоїти себе, я мушу написати Вам, бо коли б Ви знали стан моєї душі, Ви, мабуть, погодилися б зі мною, навіть якщо це — я допускаю — і не зовсім пристойно. Та що мені умовності, що мене обходять загальноприйняті правила — мова серця мого заглушає їхній холодний і байдужий голос! Хоч Ви бачили мене зовсім мало, Ви, мабуть, більше дізнались про мене й мої судження з розповідей брата, аніж за час нашої зустрічі,— відкриваю Вам усю свою душу,— тож судіть про мене. Певне, я здався Вам нудним, замкнутим, нещирим, інакше кажучи, нецікавим мовчуном, але поміркуйте самі: я не одержав майже ніякого виховання, не знав я й батьківської ласки; чужий та одинокий поміж чужих людей — ось так я зростав. Я не мав товариства, не знав нічого, крім своїх книг. Світ лишався для мене невідомим, а велика школа товариства була зачинена. І тільки торік, коли я познайомився з Вашим братом, перед моїми очима відкрився широкий світ і стало світліше переді мною. Але ця зміна була надто різкою, мій розум працював так багато й напружено, що я геть знесилів й відчув сім'я смерті, передчуття могильного холоду в грудях. І тут я побачив Вас. Усі мої погляди на життя з тих пір стали зовсім іншими, змінилося усе моє єство,— одне слово, я так багато зобов'язаний Вам, але не можу це зараз докладно описати, бо бо́юся, що це завело б мене надто далеко. Скажу лишень, що почуваю себе здоровим, цілком здоровим, вільним, мені легко на душі, світ відкрився переді мною, і тепер, після святок, я став як ніколи веселим. Часто я питаю себе про причину такої зміни, але мені не так просто знайти відповідь на це запитання, бо тільки Ви можете вирішити цю справу. Питаєте, як саме? Якщо Ви не забули нашу невеличку забаву з квітами у великодню неділю, то пришліть мені, прошу Вас, таку саму відповідь, яку Ви дали мені тоді під кінець! Мені тоді аж потемніло в очах, голова пішла обертом і розум настільки потьмарився, що я нічого, анічогісінько не бачив перед собою, ні тих слів, ні паперу, лише...

Пришліть мені відповідь або ж, якщо для Вас це була лише забава, пришліть мені іншу відповідь, якою б вона не була. У своєму житті я зазнав вже немало кривди — одним ударом більше чи менше,— яке це має значення!.. Будьте тільки щирою зі мною, такою щирою, як я з Вами!

О, я хотів би ще багато, дуже багато написати Вам; моє серце переповнене, але мені бракує відваги,— боюся навіть, що й цього, що вже написав, для Вас забагато. Прощавайте, і якщо я скоро дочекаюся Вашої відповіді, то мені буде здаватися, що Ви самі поряд зі мною.

Передайте сердечні вітання Вашим батькам, панночці сестрі та братику й прийміть мою найщирішу дяку за все те добре й приємне, що я зазнав у Вас на святках. До побачення!

Іван Франко.

Дрогобич, дня 2.5 1875

9. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Дрогобич, 26 травня 1875 р.

Ich weiss nicht, ob Sie es begreifen, was für schwere Aufgabe Sie mir auferlegt haben, indem Sie mich bitten Ihnen nichts mehr vor den Ferien zu schreiben. Mag es sein, dass Ihre Mutter es unanständig findet mit mir zu korrespondieren,— aber korrespondieren heisst Briefe empfangen und auf dieselben antworten. Wenn es also nicht anders sein kann, so befreie ich Sie, obwohl sehr ungern und mit schwerem Herzen vom Letzteren, nämlich vom Antworten,— aber das Erstere muss ich mir beibehalten, obwohl ich dafür sorgen werde, dass ich Sie nicht allzuoft mit meinen Briefen belästige. Sie sehen, ich habe genug lange mir allen Zwang angethan meine Gedanken von Ihnen zum Schweigen zu bringen,— aber je länger ich es thue, desto schlimmer wird es mir selber. Mögen Sie Ihren Bruder befragen, wie ich manchmals fast närrisch werde,— ich weiss selbst nicht, was mit mir geschieht,— und meine werthen Herren Kollegen haben allerlei gütige Anmerkungen fallen lassen, dass ich ein totaler Narr bin. Es handelt sich nicht so sehr um das Urteil meiner Kollegen, als darum, dass schon nicht weit die Maturität dasteht, und als ein ordentlicher und wirklicher, obwohl keineswegs privilegirter Narr kann ich kaum daran denken trotz meiner sonstigen Kapacität durchzukommen. Haben Sie also Mitleid mit mir und verbieten Sie mir wenigstens nicht dann und wann zu Ihnen zu schreiben,— wenn Sie mir auch nicht antworten können,— es ist ja mein letztes Heilmittel,— ich werde ruhiger werden, nachdem ich Ihnen mein ganzes Herz ausgeschüttet habe. Nehmen Sie mir ja nicht meine vielleicht zu heissen, kühnen und phantastischen Gedanken für poetische Erdichtung oder Schwärmerei! Bei Gott,— könnten Sie in mein Inneres hineinblicken,— Sie würden dort hundertmal phantastischere Bilder, hundertmal heissere Gefühle finden, die ich aber selbst bekämpfe,

da vielleicht auch dieses da ohnehin vieles enthält, was Sie beleidigen, was Ihnen unlieb sein kann, — was Sie meiner einmal anerkannten Narrheit zu gute halten müssen. Es wird Sie vielleicht verwundern, dass ich jetzt, da die Zeit schon nahe, in der ich frei sein und zu Ihnen kommen soll, so einen langen und langweiligen Brief an Sie schreibe? Ich werde es Ihnen erklären. Zur Maturität haben wir hier noch volle 2 Monate, da das Examen erst am 27. 7 anfangen wird. Also sehen Sie, dass mir die Zeit etwas zu lang ist. Zweitens habe ich Ihnen so vieles zu sagen,— dass ich vollends nicht weiss, was ich eigentlich sagen soll. Drittens weiss ich sogar nicht, ob ich nach abgelegter Maturität gleich zu Ihnen hinfliegen können werde,— so sehr ich's auch begehrte,— denn Sie kennen mein Verhältnis mit dem Theater Baczyński's. Ich möchte etwas arbeiten,— denn ich brauche Geld nach Lemberg,— indessen scheint es, dass der alte Fuchs mich foppen will,— indem er spricht, es seien jetzt schwere Zeiten, das Geld sei rar, das Theater werde wenig besucht et cet. Ich weiss selbst nicht, was ich thun soll,— ich habe ihm aber mein Wort gegeben, dass ich wenigstens einen Monat bei ihm zubringen werde. Bei der jetzigen Sachlage ist es aber rein unmöglich,— ich werde mit ihm entweder ganz brechen, oder sich von ihm auf gute Weise loszumachen suchen. Verzeihen Sie,— dass ich von meinen Privatsachen so langes und breites rede,— aber wenn ich Sie auch das zehnte Theil davon interessiere, wie Sie mich, wird es Ihnen vielleicht nicht unlieb sein, etliches von meinen Plänen und von meinem Leben zu erfahren,— wie auch ich von Ihnen gerne längere Briefe und detaillischere Beschreibungen erhalten möchte,— wenn es für Sie überhaupt anginge mir zu antworten. Viertens,— Sie wissen, wie vollends schweigsam und duckmäuserisch ich bei Ihnen bin, und wie wenig ich Mut habe auch nur ein Wort von solchen Dingen zu reden, wie die, welche ich niederschreibe. Ich weiss selbst nicht, woher es kommen mag,— und es mochte Sie auch genug verwundern, — warum ich in Wełdziż so umgeändert, so ausgelassen lustig war? Es war vielleicht der Einfluss der Gesellschaft,— während ich bei Ihnen keine Anregung und keine Gelegenheit zu lebendigeren und innigeren Gesprächen fand. Die Ferien lassen mich aber vieles erwarten! Die Zeit, die ich bei Ihnen zubringen kann, wird sich ungefähr auf 3—4 Wochen belaufen,— Sie sehen also,— dass es kein so zu grosser Raum ist,— um sich darauf von nun an zu vertrösten

und die schönsten Gedanken, die innigsten Gefühle in sich verkümmern zu lassen.

Und wie steht es dort mit Ihnen und dem Heine? Ist die Wirkung seiner Gedichte noch ebenso stark auf Sie, wie vordem? Mein Gott! wie unerwartet mir Ihre süssen Bekenntnisse kamen,— mit welcher Freude, mit welchen Hoffnungen erfüllten sie mein ganzes Herz! Nach meiner Abfahrt von Ihnen und zur Zeit, als ich meinen zweiten Brief an Sie schrieb, war ich in einem solchen Zustande der Spannung, der unnatürlichen Traurigkeit, die zuweilen in ausgelassene Freude, in fast kindische Mutwilligkeit ausbrach, dass ich jetzt selbst vor solchem Zustande ein Grauen empfinde. Als ich an Sie geschrieben und eben den Brief abgegeben habe, da kommt zu mir Ihr Bruder und beginnt mit allerlei Phrasen mich gleichsam von allen Seiten zu betasten,— wie es mit meinem Herzen stehe. Aber ein Arzt wird er schwerlich einmal werden,— denn er hat mir mehr Schmerz verursacht als Linderung. Er spricht zu mir ganze drei Tage lang allerlei abgebrochene Worte, als: Wozu umsonst die Zeit verlieren mit unnützer Liebelei,— oder: Vergessen Sie alles,— es wird ja daraus nichts werden,— dann: Meine Schwester ist schon verlobt, und andere solche Redensarten,— die mir, wie Sie wohl ahnen können, auf ganze 3 Tage alle Ruhe und Fassungskraft benahmen. Endlich, als er sah, dass es mit mir sehr schlimm stehe, erzählte er mir von Ihrem Briefe, indem er zugleich sagte, dass es ihn sehr unangenehm getroffen habe, dass Sie meine Gefühle erwidern,— da er immer zu mir eine Antipathie habe und mich,— einfach gesprochen, für ein Kind halte. Sie sehen, wie es mir mit meinen liebsten Freunden geht,— wird es mir auch mit Ihnen so gehen? Werden Sie mit der Zeit auch eine Antipathie zu mir bekommen,— werden Sie mich auch für ein Kind halten und meine Gefühle für ein Spiel der kindlichen Phantasie? O, bei Gott,— wenn Sie so denken,— sagen Sie mir es gleich,— später würde es mein Tod sein! Sie wissen nicht,— wie meine Gedanken alle unzertrennlich mit Ihnen verwachsen sind,— und mein Charakter ist nicht von solcher Konstitution, dass ich vergessen könnte,— einmal leben und einmal lieben,— so ist mein Herz! Bedenken Sie also, bei Gott, bedenken Sie es wohl,— ob das, wovon Sie Ihrem Bruder geschrieben haben, nicht nur eben «die Folgen Heine'scher Gedichte» seien? Wenn Sie so gütig sein wollen, mir etliche Worte auf meinen Brief zu sagen: so können Sie die-

selben in dem Briefe an Ihren Bruder anbringen,— wenn Sie darin nicht ein besonderes kleines Zettelchen hineinlegen wollen. Ja, ich muss Ihnen auch noch von Ihrem Bruder etliche Worte sagen. Gewiss hat sei, Brief Ihre ehrwürdigen Eltern in grosse Besorgnis versetzt,— dass es mit ihm jetzt knapp stehe, und dass er nahe daran sei, mit einer zweiten Klasse davonzukommen. Davon ist noch bis jetzt gar keine Rede,— und wenn es ihm so ginge bis zu Ende, wie jetzt,— so kann er noch ein zehntes oder meistens zwölftes Loco heimbringen. Wenn etwas bedrohliches da wäre, würde ich sogleich an Ihren werthen Vater schreiben,— Sie sollen also mein Schweigen gar nicht für Nachlässigkeit nehmen, da ich mit Jaroslaw jetzt mehr und fleissiger arbeite, als je. Da ich ihm aber manches von der Mathematik nicht erklären kann, so hat er einen seiner Kollegen gebeten mit ihm das zu durcharbeiten,— wofür er ihm einen Gulden zahlen musste. Es bedeutet nichts,— das Geld hab ich ihm geliehen, und kann warten,— wenn er nur mit einer guten Klasse davonkomme. Der etwas streng gehaltene Brief Ihres Vaters hat ihn ungemein erschreckt,— er ist jetzt sehr schweigsam und nachdenkend geworden,— er sagt, er empfinde immer eine unerklärliche Furcht — alle haben ihn verlassen ausser mir und Ihnen. Vielleicht wird er sich bald an Sie mit irgend einer Angelegenheit brieflich wenden,— und darum bitte ich Sie ihn wo möglich zu beruhigen suchen, denn wenn der Zustand länger fortdauern wird, kann man sogar für seine Gesundheit befürchten. Glauben Sie nicht, ich ersinne das alles, um Sie zum Schreiben zu bewegen,— so niedrigdenkend bin ich nicht, übrigens wird Ihr Bruder, scheint es, diesen Brief noch heute (26/5) lesen,— da ich vor ihm trotz seiner Abneigung gegen mich kein Geheimnis habe,— wogegen Sie gewiss auch nichts haben werden,— da er in unserer Angelegenheit nur neutral, nicht feindlich sein will. Ich weiss nicht,— aber er hat es mir gesagt,— dass er zu Ihnen geschrieben und Ihnen seine Anschauungen klargelegt hat,— Sie werden also einsehen, dass ich wirklich wahr spreche. Sie wissen es gewiss von dem Briefe Ihres Bruders, dass wir uns unlängst alle drei,— ich, Jaroslaw und Pohorecki zusammen und einzeln photographiert haben! Mit dem Pohorecki lebt Jaroslaw jetzt auf schlechtem Fusse. Ihre Freundschaft ist mir wirklich unerklärlich,— jetzt aber sind sie auseinander,— und das ist besser für beide,— da sie jetzt einzeln mehr studieren werden. Die Sache geht, sehen Sie,

denselben Gang, wie voriges Jahr. Wenn Sie hörten, wie wir da beide, ich und J., in Abendstunden auf Spaziergängen von unserem künftigen Leben in Lemberg phantasieren,— ich gebe immer die Anregung dazu, da ich Ihren schweigsamen Bruder etwas zum Reden, zum Hoffen zu bewegen trachte. Gebe Gott, dass unsere Pläne wohl gelingen! J. vergisst in solchen Gesprächen ganz seine Antipathie,— und ich hoffe ihn künftiges Jahr ganz davon zu kurieren,— und so würde ich dann, einen guten Freund an der Seite, und Sie zwar in der Ferne, aber meinem Herzen immer nahe,— ein glücklicher Mensch sein,— und mich getrost und wohlgemut an meine literarischen Arbeiten mit neuer Kraft hinsetzen! Vielleicht sind Sie neugierig zu erfahren,— wie es mit meiner literarischen Laufbahn steht? Unlängst habe ich ein kleines Bändchen Gedichte zusammengeschrieben und zum Druck gegeben — das soll mein erstes mehr öffentliches Auftreten auf dem poetischen Felde sein. Welches das Schicksal dieser armen Gedichte geworden ist, weiss ich bis jetzt nicht,— der Herr Dr. Ogonowski Emilian soll sie unter seine Zensur genommen haben. Mein Freund, welchem ich die Leitung der ganzen Sache anvertraut habe, schrieb mir unlängst, der Herr Dr. habe gesagt, er sehe hier zwar viel Talent, viel Phantasie, — aber wenig Ästhetik und Geschichte. Wenn sie herauskommen, werde ich auch Ihnen diese meine erste literarische Probe schicken. Jetzt arbeite ich an einem zweiten Bändchen,— Sie können, versteht sich, ahnen,— dass Sie allein die inspirierende Muse des ersten, als auch des zweiten sind.

Jetzt ist es aber Zeit, da ich alle mich und Sie interessierenden Personen der Reihe nach durchblättert habe, dass ich mich auch an Sie selbst mache und nämlich Ihren Brief kritisch behandle. Verzeihen Sie mir diesen schlechten Witz,— aber die Sache verhält sich so: Ihr Brief ist zu kurz,— der Eingang zu lang und das ganze etwas zu kalt und zu gemessen! Mag es Gott wissen,— vielleicht muss es so sein,— aber möchte es anders sein! Doch schauen Sie,— ich habe so viel geschrieben und,— möchte sagen,— so wenig gesagt,— und die Zeit drängt mich, — ich muss zur Arbeit! Leben Sie also wohl und gedenken Sie meiner wenigstens halb so oft wie ich Ihrer gedenke! Zweifeln Sie aber um Gottes willen nur an der Aufrichtigkeit und der Treue meiner Gesinnung (nicht)! Den Brief lasse ich diesesmal unbeendigt,— auch setze ich meine Unterschrift nicht,— was an-

deuten soll, dass die Fortsetzung folgen wird. Es wird von Ihnen abhängen,— wann sie folgen soll,-- wollen Sie nur in Ihrem Briefe an J. ein Wörtchen darüber fallen lassen!..

Не знаю, чи Ви зрозумієте, яке нелегке завдання Ви наклали на мене тим, що просите не писати Вам більше до канікул. Можливо, Ваша матінка вважає за непристойне, щоб Ви листувалися зі мною, але ж листуватися значить отримувати листи й відповідати на них. Що ж, якщо не можна нічого змінити, то я звільняю Вас, хоч і дуже неохоче і з важким серцем, від останнього, тобто від необхідності відповідати на мої листи, але перше я мушу залишити за собою, подбавши, звісно, про те, щоб не турбувати Вас надто часто своїми листами. Бачите, я дуже довго і як тільки міг стримував себе, примушуючи замовкнути свої думки про Вас, але чим довше це роблю, тим гірше стає мені на серці. Можете запитати свого брата, як я іноді майже зовсім втрачаю глузд,— сам не знаю, що зі мною діється, а мої вельмишановні колеги щиро попрікають мене тим, що я цілковитий дурень. Проте для мене важить не стільки думка моїх товаришів, як те, що незабаром почнуться іспити на атестат зрілості і я, як порядний і справжній, хоча й нітрохи не привілейований дурень при всіх моїх здібностях навряд чи можу розраховувати на те, що складу їх. Тож змилуйтеся наді мною і не забороняйте мені бодай зрідка писати до Вас, навіть якщо Ви й не зможете відповідати на мої листи, бо це мої останні ліки — я стану спокійнішим, коли виллю Вам усю свою душу. Не приймайте тільки моїх, може, надто гарячих, сміливих і фантастичних думок за поетичний вимисел або марення! Їй-богу, коли б Ви могли заглянути мені в душу, то Ви знайшли б там стократ фантастичніші образи, стократ палкіші почуття, з якими я мушу боротися, побоюючись, що навіть у цих рядках міститься багато такого, що могло б образити Вас або видатися неприємним,— віднесіть це на рахунок моєї уже визнáної нерозсудливості. Вас, мабуть, здивує, що я пишу Вам такий довгий і нудний лист незадовго до того, коли зможу бути вільний і приїхати до Вас. Поясню Вам. До випускного іспиту лишається ще цілих два місяці, бо він розпочнеться аж 27.7. Отже, як бачите, до того дня ще треба довго ждати. По-друге, мені так багато хотілося б сказати Вам, що я зовсім не знаю, що саме маю сказати. По-третє, я навіть не знаю, чи зможу прилетіти до Вас зразу ж після іспиту, як би я не жадав цього, адже Вам відомі мої стосунки з театром Бачинського. Я хотів би трохи попрацювати, бо мені потрібні гроші до Львова, а тим часом здається, що старий лис хоче подражнити мене, натякаючи на те, що тепер, мовляв, важкі часи, гроші бувають рідко, театр відвідують гірше і т. д. Сам не знаю, що маю робити, бо я ж дав йому слово, що не менше місяця пробуду в нього. Однак при теперішньому стані речей це цілком неможливо -- або я зовсім порву з ним, або ми по-доброму розстанемося. Даруйте, що так докладно пишу про свої особисті справи, але якщо я цікавлю Вас бодай у десять разів менше, ніж Ви мене, то Вам, мабуть, буде приємно дізнатися дещо про мої плани й моє життя, так само як і мені дуже хотілося б отримувати від Вас довгі листи з детальними описами — якщо Ви взагалі зацікавлені в тому, щоб відпо-

відати мені. По-четверте, Ви знаєте, як я втрачаю дар мови у Вашій присутності, що я не відважуся сказати й слова про те, про що зараз пишу. Сам не знаю, та й Вас, мабуть, теж дуже здивувало, що зі мною сталося, що я так перемінився тоді у Велдіжі й був таким невгамовно веселим. Очевидно, це товариство вплинуло на мене, в той час як з Вами я не міг знайти приводу й нагоди до жвавої і щирої розмови. Але скоро канікули, і я живу надією! Я зможу провести у Вас якихось 3—4 тижні, як бачите, не такий довгий термін, щоб віднині тішити себе надією і тамувати в собі найкращі помисли та найніжніші почуття.

Ну, а як Ваші справи, як там Гейне? Чи його вірші справляють на Вас таке саме сильне враження, як і раніше? Боже мій! Якими несподіваними були для мене Ваші милі визнання, якою радістю, якими сподіваннями сповнили вони моє серце! Після того як я поїхав від Вас, і тоді, коли писав Вам другий лист, я був у стані такого напруження, такого неприродного смутку, який іноді переходив у нестримну радість, майже дитячу пустотливість, що тепер аж самому лячно стає. Щойно я написав Вам і відправив лист, як заходить до мене Ваш брат і починає всілякими фразами ніби ощупувати мене з усіх боків,— мовляв, як там почуває себе моє серце. Але навряд чи колись вийде з нього лікар, бо він більше спричинив мені болю, аніж приніс полегкості. Уже три дні тільки й чую його недоладні слова: «Навіщо даремно гаяти час на непотрібні любощі» або ж «Забудьте все, з цього нічого не вийде» чи «Моя сестра вже заручена» та інші подібні фрази, які, як Ви, мабуть, здогадуєтесь, на цілих три дні позбавили мене спокою та здатності мислити. Врешті-решт, побачивши, що зі мною зовсім погано, він розповів мені про Ваш лист і додав при цьому, що його дуже неприємно вразило те, що Ви відповідаєте на мої почуття,— бо він завжди має до мене антипатію і вважає мене просто за дитину. Бачите, як ставляться до мене мої найближчі друзі? Чи й Ви теж так само будете ставитись до мене? Може, й Ви з часом відчуєте антипатію до мене і вважатимете мене за дитину, а мої почуття за гру дитячої уяви? Якщо Ви так думаєте, то скажіть мені це зараз, бо пізніше, клянусь богом, я не міг би далі жити! Ви не уявляєте собі, як усі мої думки нерозривно зв'язані з Вами, а мій характер не такого складу, щоб я міг забути,— раз жити й раз кохати — таке моє серце! Отож подумайте, їй-богу, добре подумайте, чи те, про що Ви написали своєму братові, не є лише «впливом віршів Гейне»? Якщо Ви будете такі ласкаві й захочете сказати мені кілька слів у відповідь на мій лист, то можете додати їх до листа Вашому братові, якщо не захочете вкласти в нього окрему записочку для мене. А тепер мушу сказати Вам кілька слів про Вашого брата. Безумовно, його лист, в якому він пише, що його справи зовсім кепські і він близький до того, щоб закінчити з другим місцем, викликав велике занепокоєння у Ваших вельмишановних батьків. Поки що про це не може бути й мови, бо якщо навіть і далі його справи йтимуть так, як тепер, то він зможе повернутися додому з десятим або дванадцятим місцем. Якби тут було щось загрозливе, я негайно написав би Вашому шановному батькові, так що Ви не повинні розцінювати моє мовчання як недбалість, тим більше, що я ніколи не працював з Ярославом так багато і сумлінно, як тепер. А оскільки я не спроможний дати йому вичерпну консультацію з математики, то він

попросив одного із своїх товаришів пройти з ним увесь курс, за що тому довелося заплатити гульден. Та це дрібниці — гроші я йому позичив й можу почекати, аби він тільки закінчив з хорошою оцінкою. Дещо суворий лист Вашого батька страшенно налякав його, тепер він став дуже мовчазним і задумливим, каже, що весь час почуває якийсь незбагненний страх і що всі покинули його, крім мене й Вас. Можливо, він скоро звернеться до Вас листовно в якій-небудь справі, то прошу Вас, спробуйте, як тільки зможете, заспокоїти його, бо якщо цей стан буде далі тривати, то це може зашкодити його здоров'ю. Не думайте, що я все це вигадав, аби спонукати Вас відповісти на мій лист,— це було б підло з мого боку,— а втім, Ваш брат, напевне, сьогодні ж (26/5) перечитає цього листа, бо, незважаючи на його неприязнь до мене, я нічого від нього не приховую,— проти чого Ви, безумовно, не заперечуватимете, бо в нашій справі він поклав собі дотримуватися нейтралітету. Не знаю, але він сказав мені, що написав Вам і виклав свій погляд, отже, Ви переконаєтесь, що я дійсно кажу правду. Звичайно, Ви вже знаєте з листа брата, що недавно ми втрьох — я, Ярослав і Погорецький — сфотографувалися, разом і кожний окремо! З Погорецьким у Ярослава зараз погані взаємини. Ніяк не можу збагнути, чому вони заприязнились і от тепер розійшлися,— а втім, це й краще для обох, бо тепер кожен матиме більше часу для навчання. Як бачите, повторюється та сама історія, що й минулого року. Якби Ви чули, як ми тут обидва, я і Ярослав, фантазуємо під час вечірніх прогулянок про наше майбутнє життя у Львові; щоразу я беру ініціативу до своїх рук, сподіваючись, що Ваш мовчазний брат таки розговориться і в ньому зажевріє надія. Дай боже, щоб наші плани здійснилися! За такими розмовами Ярослав зовсім забуває про свою неприязнь, а я сподіваюсь, що наступного року зможу повністю вилікувати його від цієї недуги і стану тоді щасливою людиною, маючи поряд доброго друга і Вас, хоч і далеку від мене, зате завжди близьку моєму серцю,— і з новою силою, спокоєм і радістю візьмуся до літературної праці! Може, Вам цікаво було б дізнатися, як мої справи на літературному шляху? Нещодавно я закінчив невеликий томик віршів і віддав до друку, це має бути мій перший публічний виступ на ниві поезії. Я й досі не знаю, яка доля цих нещасних віршів,— кажуть, що доктор Омелян Огоновський узяв їх під свою цензуру. Мій приятель, якому я доручив вести всю цю справу, недавно написав мені, що добродій доктор сказав, що він бачить тут багато таланту, багато фантазії, проте мало естетики й історії. Коли вони вийдуть, я пришлю Вам цю свою першу літературну спробу. Зараз працюю над другим томиком — Ви, напевне, здогадуєтесь, що Ви єдина муза, котра надихала й надихає мене як на перший, так і на другий томик.

А тепер, після того як я по черзі перебрав усіх осіб, що цікавлять мене й Вас, пора нарешті взятися і до Вас, тобто критично розглянути Ваш лист. Прошу вибачити мене за такий невдалий дотеп, але я ось що маю на увазі: Ваш лист надто короткий, вступ надто довгий, а загалом весь лист — холоднуватий і скупуватий! Бог його знає, може, так має бути, але краще було б інакше! Бачите, я так багато написав і — признаюсь — так мало сказав, та час не жде, мушу сідати за роботу! Отже, зоставайтеся здорові і згадуйте мене, якщо й не так часто, як я Вас, то хоч би удвічі

рідше! І не сумнівайтесь, ради бога, в щирості й вірності моїх переконань! На цей раз лист залишаю незакінченим, підпису також не ставлю — натяк на те, що продовження буде. Коли саме, це залежатиме від Вас, якщо Ви в листі до Ярослава бодай одним словом обмовитесь про це!..

10. ДО В. С. ДАВИДЯКА

Дрогобич, 3 липня 1875 р.

Дорогий друже! Не гордість моя, не поетичні або які-небудь інші занятія, як, здається, думаєте,— але попросту моє лінивство причиною тому, що так довго і нічим не усправедливлено заховую зглядом Вас мовчання. Єсть іще і друга причина, а іменно — моя тривога, в яких словах до Вас писати, як Вас перепрошати, що так погано і так по-дурному зглядом Вас заховуюся. Боже мій, кілько я сам собі того навикидав! Але, видячи, що годі мені письмом і мертвими буквами Вас перепросити, хтів я ту функцію заховати аж на тогда, як буду міг видітися з Вами,— що і тепер таки єсть моїм рішенням. Не буду тут дальше, проте, над тим тематом розширятися, але сей час перейду до діла. Одно тільки Вас прошу. Єсли коли до мене пишете, будьте ласкаві не приїжджайте до мене на Пегасі. Ваші слова при вступі нинішнього листа, певно, помимо Вашої волі, глибоко мя упокорили — те мені достойна кара за моє недбальство! Волите всегда говорити ширше о своїм житті у Львові, о зовсім щоденних речах, не знаєте, як мене все те інтересує. Кінець Вашого листа я уже по четвертий раз з найбільшою приємністю відчитую. Не уважайте мене, прошу Вас, за жодного ідеаліста — я зовсім звичайний чоловік на кожнім кроці, а навіть мої поезії то не суть, як думаєте, випливи огнистої лави або їй подібного укропу серця — тільки бідного простого розуму, котрому кусник науки, як іспанські чоботи на ногах, стримить. Що мені нич ніколи в поетизуванні не перешкоджає, може[те] взяти за найлуччий доказ реченого. Найбільшу часть своїх поезій я компонував у школі під час годин, і то звичайно під час греки, психології, польського і тим подібних гатунків.

Ви обавляєтесь мого гніву за реформацію в моїй «Могилі»? Ох, кілько ж я Вам разів потребую казати, що все, що пишу, подібної потребує реформації! Єсли би у нас

у Дрогобичі був хтось, котрий би хтів був мої речі переглянути,— був би, запевно, те саме зділав і Вам труду ощадив. А особливо з «Могилою»! Критика Ваша на той кусник дуже мя тішить, одно тільки не похваляю на ній, а іменно, що заслаба і несміла. Ви, запевно, мусили бачити, що і сама ідея того кусника кулява і хоровита, — от, признаюсь, у манері Метлинського, котрий всегда любить ся заходити з старими співаками і бандуристами. Помиляєтесь, думаючи, що «Могила» — то виплив так гарячого, собою не владаючого чувства. Зовсім ніт! «Могила» повстала з двох кавалків, котрих утворення о кілька місяців різниться. В другій, отже, половині найбільші їй браки, і взагалі одна лиш, може, строфка там уйде. Квестія, чи діждесь вона ще осібного перепрацювання. Справедливо ми закидуєте неправду в версії: «не чуть го, а душа болить»,— але щодо того уступу: «зложити кості при вітцях»,— то позвольте зауважити, що не лиш о мертвім, але власне о живім чоловіці кажеться, н[а]пр., «рад зложити свої кості» або «не дають ми навіть костей зложити там і там» і пр. Не конче потреба, проте, думати, що співак умер, сли кажеться, що не дали му зложити костей у рідній землі. Но досить о тім! Здивуєтесь, запевно, побачивши в збірнику, котрий Вам недавно до рук дійшов, і тії поезії переписані, котрі уже були в «Друзі» печатані. Але я посилав свої пісні у Львів під осудження, не по що інше,— цікавий-єм про те, що на них сказали українці, а що скажете Ви. Що Ви «Друга» редагуєте, міг-єм сподіватися, лиш жаль ми дуже, що наші молоді працівники холонуть якось для справи руського слова,— злий знак на будучність! Не знаю, чи я на другий рік буду міг хоч декотрих назад розгріти. Сумніваюсь, позаяк і так мої сили дуже слабі і незначительні. Всегда вони, однако ж, готові на услуги руському слову і його защитникам.

А тепер іще дещо о українських формах, котрі мені закидуєте.

Не знаю, які там у вас, у Львові, мненія зглядом руського язика. Мені здається, що форми граматичні, чи то українські, чи галицькі, то спільне добро цілого руського народу, спільний скарб книжного язика. Розличчя їх в тім, що, коли українське наречіє любить на кінці форми скорочувати, наше задержує їх в повнішім, звучнішім виді. В прозі було би превозношення наріччя українського над галицьке, особливо від галицького писателя, непро-

стиме, але в поезії в многих місцях єсть конечне, особливо де того вимагає метрум, н[а]пр. ямбічне або анапестичне. Теє скорочування форм — то зовсім не поетична свобідність, але таки конечна потреба! Впрочім, не думайте, що я зовсім гордо і зарозуміло відкидаю Вашу доброжелательну раду! Бачу я те і сам, що всі майже мої дотеперішні речі під взглядом внішньої форми хропаві і негладкі, що походить із нагромадження полугласних, неізбіжного при скороченні окончень. Пізнав я теє і сам і стараюся скорочень таких уникати, хоч, із другої сторони, я твердо переконаний, що уживання форм українських в Галичині — розуміється, мірне — не витисне на наших творах п'ятна наслідовництва. Що ся касає поезій Федьковича, котрі вийшли в Коломиї,— то тут річ на інну дорогу пішла. Не українські форми, але попросту дух і манера Шевченка, котру Федькович без внутренного чувства наслідував, то позбавило ті твори вартості. На кінець додам іще, що єсть і ту[т], в Дрогобичі, для мене певна компенсація. Єсть ту[т] у нас один поляк, Лімбах,— старий, дивачний, но дуже очитаний чоловік. Тому читав я деякі з своїх кусників, і він те саме зауважав, що і Ви. В поезіях, котрі повстали після того, як-єм збірник свій послав до Львова, а котрими заповнив-єм уже цілий томик, старав-єм ся по возможності запобігти тому недостаткові,— квестія, чи ми то удалося. Єсли би Вам тії кусники могли під час вакацій ще на дещо придатися, я готов Вам їх надіслати. Содержання томика слідуюче: 1) Оди і елегії — декотрі, яко проби старинних форм, стихом альцейським, сапфіцьким, асклепіадейським і іннними. 2) Поезії епічні і епічно-ліричні (переклади). Ту[т] поміщені «Бенеш Германів» з «Короледворської рукописі», «Слово о полці Ігоря», зовсім свобідний переспів, а наконець часть переспіву книги Іова (12 глав).

Видів-єм кілька літ тому в «Правді» переспів Іова Ратая, но ще-м тогда був у такім віці, коли затвердою справою був Іов для мене, особливо писаний неримованим стихом. Не читав-єм го, про те і не можу порівняти з своїм. Тепер, розчитавшися в Іові, переклад його стався майже потребою моєї душі—я вибрав стих ямбічний (⏑ ′— ⏑ ′— ⏑ ′— ⏑ ′—) римований, а Лімбах, котрому читав-єм кілька початкових глав, дуже їх собі подобав. Цікаво би, проте, було, єсли би Ви в «Друзі» поставили також Іова галицького яко паралель до Ратаєвого. Не думайте, щоби тут з мене гово-

рила якась охота винести себе над Ратая, але його Іова я не читав, тож не знаю, як го цінити. Повторяю, проте, если би Вам тепер іще могли придатися мої речі — прошу лиш написати кілька слів, я їх одішлю до Вас. Думаю, що задля редакції «Друга» останете через цілі вакації в Львові. Сли так, то, здається, з початком вересня побачимось, бо я в той час там над'їду,— сли ні, то напишіть свій адрес, де Вас буду міг знайти. Що ся мене касає, то здається, так буде зо мною: матура у нас 27 липня; по матурі, здається, я ще кілька день остану в Дрогобичі, а потім на цілі вакації мандрую до Лолина до о. Рошкевича. Єсли би-сте мали що до мене в серпні писати, то прошу адресувати: Іван Франко, перебуває у о. Михаїла Рошкевича, приходника в Лолині,— послідня пошта Велдіж, через Долину. А іще одно маю Вас просити, а іменно, абисте були ласкаві із найближчою присилкою «Друга» прислати для мене 5 і 7 число попереднього річника,— бо тих не одержав-єм. На закінчення іще желаю Вам, щоби Вам іспит пішов якнайліпше! Сим іще сущим прощавайте со миром, аз же грядучи во свою Палестину, остаю яко нищ і нижайший раб.

Іван Франко.

Дрогобич, дня 3/7, [18]75

11. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА

[Дрогобич, початок липня 1875 р.]

Mein liebster Freund!

Ich danke dir herzlich für deinen Brief,— und möchte dir gern mit meinem heutigen so viel Unterhaltung verschaffen, als du mir mit dem deinigen Bekümmernis und Verdruss angerichtet hast. Doch später davon! Jetzt will ich nur zuerst die Eintheilung meines Briefes machen, denn du wirst wohl eingesehen haben, dass das Schreiben, welches du mit dem Zeugnis erhalten hast, nur ein extemporirtes und provisorisches war. Ich bitte dich aber auch sogleich, nachdem du diesen Brief gelesen haben wirst, dich zu setzen und mir genau nach den hier angegebenen Punkten zu antworten. Zuerst soll also der offizielle, dann der humoristische und endlich der tragisch-pathetische Theil des Briefes folgen, der eigentlich der grösste sein sollte, da du mich mit deinem

Schreiben in eine verteufelte Amoll-Stimmung gebracht hast! Gott möge dir's verzeihen! Was also das offizielle anbetrifft, so habe ich mit Respekt zu melden, dass 1) Pohorecki weggereist ist zu seiner Schwester und seinem Schwieger. 2) Dass Krynicki eine gewaltige dritte bekommen hat und, da er die Maturitätsprüfung nicht ablegen darf, weggereist ist. 3) Dass von unseren Reicherten der senior die erste und der junior die zweite Klasse bekommen hat (sie haben also die Rollen getauscht — und lassen dich grüssen!). 4) Dass ich jetzt zwar gewaltig studiere, trotzdem aber keineswegs im Begriffe bin meine Kräfte dergestalt abzuschwächen, dass ich nicht aus. 5) Dass ich eben jetzt zwei Briefe erhalten habe,— den einen von dir und den anderen von Wołosianka vom alten Gwozdecki, der mich zu sich auf die Ferien einladet. Hier muss ich auch noch an dich einige freundschaftliche Bitten hinzufügen: 1) dass du fleissig lesest zu Hause (wenn auch aus Langeweile), besonders die deutschen Bücher, die du von mir genommen hast, 2) dass du das nicht adressierte Billet, welches du in deinem Briefe findest, uneröffnet deiner Schwester übergibst (Bitte dich!) 3) dass du diesen Brief zu Ende lesest!

Es ist eben zehn Uhr abends,— Dienstag,— da ich dieses schreibe. Zehn Uhr,— die romantische Stunde! Und ich bin eben jetzt verteufelt zum Romanziren aufgelegt! Möchte nur die Zither schlagen kennen und gleich unter die Fenster der schönen ... gehen, und dort etliche Katzenjammer ausstossen! Aber wozu dorthin gehen, da ich eben von dorten komme? Ach, wenn du wüsstest, wie mich dein Lob meines Gusto und meines ästetischen Geschmackes erfreute! Alle Zeit, die mir nur vom Studieren zurückbleibt,— bring ich sehr erbaulich damit zu, dass ich vor ihren Fenstern die Jubileusprozession abmache und Gebete zu der Gottheit mit zerzausten Haaren hermurmele, die ihren Kopf als Aushängeschild vors Haus hinaussteckt! Aber weisst du was, ich habe jetzt einen prachtvollen Plan, der uns noch in Lemberg sehr amüsieren wird,— doch von ihm später und mündlich! Und noch eine Neuigkeit! Ich komme vor anderthalb Stunden von den Winarski's. Potz tausend! hat sich denn das verteufelte Weib vorgenommen, mir den armen Kopf ganz zu verdrehen? Ne plus dicam!

Verzeihe, mein werthester Freund, wenn ich dir vorden versprach, es solle ein humoristischer Theil in meinem Briefe folgen und du hast dir vielleicht in Voraus auf das Ergötz-

liche darin gefreut! Wie sehr wirst du enttäuscht werden, wenn du die obigen Zeilen lesest, welche einmal humoristisch sein sollten! Verzeihe aber, dass ich dir gleiches mit gleichem entgelte. Denn mir war eben so zu Muthe, nachdem ich deinen Brief durchgelesen habe! Womit habe ich diese Ironie, diesen beissenden Spott von deiner Seite verdient? Empfiehlst du mir nur darum meine Kräfte zu schonen, um deine Worte von solcher Art ertragen zu können? Wahrlich, es ist ungemein viele Kraft nöthig, um das zu ertragen! Was willst du mit der schwarzäugigen Jüdin? Du hast vielleicht selbst nicht bemessen, welch einen tiefen und empfindlichen Schlag du mir mit diesen Worten beigebracht hast,— aber du kennst ja meine Reizbarkeit in diesem Punkt,— du weisst, dass es nur Scherz von meiner Seite war, und wenn ich nur ein Bischen auf deine Freundschaft Anspruch machen kann, so solltest du mich wenigstens schonen! Glaube mir, dein Brief hat mich um den ganzen heutigen Tag gebracht! Alles dreht sich mir bunt vor den Augen, — ich gehe wie vergiftet umher. Wenn du mich nur zu diesem Zwecke zu dir auf die Ferien einladest, um mich dort zu quälen, und mir so mitzuspielen, wie du es gleich jetzt anfängst, so kannst du dir einen anderen Gegenstand wählen und zugleich sicher sein, dass du mich in Lolin nicht sehen wirst!

Und wie hältst du dein Versprechen, welches du mir gegeben hast? Wo ist der versprochene Inhalt des Briefes? Meinst du, du erweisest mir eine Gnade dadurch, dass du mir, wie einem Hunde ein Paar verächtliche und ironische Worte hinwirfst und mir obendrein befiehlst: komm näher, und du sollst mehr dergleichen hören! Mein Freund, statt eines solchen Briefes möchte ich lieber keinen erhalten,— da würde ich dich nur als nachlässig betrachten,— jetzt sehe ich, dass du auch boshaft bist!

Gut, dass mir heute der Brief von Gwozdecki zugekommen ist! Ich werde mir diese drei Wochen mit dir nicht abzuquälen brauchen! Aber nein,— ich habe deinem Vater das h a l b e Versprechen gegeben, dass ich kommen werde,— ich will es halten,— aber unter der Bedingung, dass du mir auf diesen Brief gleich antwortest, wie dort meine Angelegenheit steht. Ich weiss, dass du mit der Schwester davon gesprochen hast,— aber zu ihr selbst zu schreiben fürchte ich und habe mir vorgenomen, es nie mehr zu thun. Du aber fürchte nicht, dass ich nicht komme, wenn du mir schlimme Nachricht bringst,— ich gebe dir mein Wort, dass

ich komme,— wenn du mir nur aufrichtig alles schreibst. So lang ich aber den Brief von dir nicht erhalten habe, rühr ich mich bis zum ersten August von Drohobycz nicht,— nachdem aber die Zeit verstrichen, brauchst du dich nicht mehr zu mühen, zu mir zu schreiben,— denn du kennst die Adresse zu mir nicht. Mit deinem Vater werd' ich mich auch brieflich verständigen wegen des künftigen Jahres und so sehen wir uns erst in Lemberg,— oder gar nicht!

Dieses mein letztes Wort,— und nehme mir's nicht für ungut, denn du selbst bist schuld daran mit deiner närrischen Ironie. Ich erwarte möglichst schnell einen Brief von dir,— vergiss aber keineswegs den Inhalt! — Grüsse von mir deine Geschwister und deine werthen Eltern, die ich gern als die meinigen lieben und verehren möchte.

Dein immer aufrichtiger und alles schwarz sehender

Johannes Franko.

Drohobycz dnia tego i tego 1875

Мій найдорожчий друже!

Щиро дякую тобі за твій лист, а оцим своїм листом хотів би розважити тебе рівно настільки, наскільки ти своїм завдав мені смутку й прикрощів. Але про це пізніше. Насамперед хочу познайомити тебе, з яких частин складатиметься мій лист, бо ти, напевне, здогадався, що лист, котрий ти отримав разом із свідоцтвом, був імпровізованим і потребує уточнення. Зразу ж хочу попросити тебе, коли ти прочитаєш цей лист, сісти й докладно відповісти мені за поданими мною пунктами. Отже, почну з офіційної частини, за нею піде гумористична і, нарешті, трагіко-патетична, власне, найбільша, частина мого листа, бо своїм листом ти навіяв на мене клятий мінорний настрій! Хай тебе бог простить! Що ж до офіційної частини, то з твого дозволу маю повідомити, що 1) Погорецький поїхав до своєї сестри і тестя. 2) Криницький схопив величезну трійку і, оскільки він не має права складати випускний іспит, поїхав з Дрогобича. 3) Рейхерт-старший отримав перший, а Рейхерт-молодший — другий ступінь (як бачиш, вони помінялися ролями — й велять кланятися тобі!) 4) Зараз я з головою поринув у навчання, проте я анітрохи не маю наміру геть збутнся сил. 5) Щойно я отримав два листи — один від тебе, а другий з Волосянки від старого Гвоздецького, який запрошує мене до себе на вакації. Тут я хотів би ще звернутися до тебе з кількома дружніми проханнями: 1) щоб ти якомога більше читав дома (хай навіть з нудьги), особливо німецькі книги, які ти взяв у мене; 2) незаадресовану записку, яку ти знайдеш у своєму листі, віддай, не розкриваючи її (прошу тебе!), своїй сестрі; 3) цей лист прочитай до кінця!

Зараз, коли я пишу ці рядки, десята година вечора, вівторок. Десята година — романтична пора! І в душі моїй така жага ро-

мантики. Вдарити б оце по струнах цитри і піти під вікна любої... й вилити їй хміль душі. Але навіщо йти туди, коли я щойно звідти? Ах, коли б ти знав, як ти мене втішив тим, що похвалив мої уподобання й мій естетичний смак! Увесь час, що залишається мені від навчання, я забавляюся тим, що відбуваю під її вікнами ювілейну процесію й бормочу молитви до божества з розпущеним волоссям й висунутою, наче вивіска, головою. Та знаєш що, у мене є чудовий план, який розважатиме нас навіть ще й у Львові, але про це потім і усно! І ще одна новина! Півтори години тому я повернувся від Винарських. Хай йому біс! Чи не надумала клята жінка геть закрутити мені бідну голову? Ne plus dicam![1]

Даруй мені, любий друже, якщо я перед тим пообіцяв тобі, що за офіційною частиною мого листа піде гумористична, і ти, може, наперед смакував насолоду від її читання! І яким же великим буде твоє розчарування, коли ти прочитаєш рядки, які мали бути гумористичними! Та вибач, що я відплачую тобі зуб за зуб. Бо мені було так само на душі, коли я прочитав твого листа! Чим я заслужив таку іронію, цей їдкий глум з твого боку? Чи не тому саме ти радиш мені берегти свої сили, аби я міг витерпіти подібні слова? Справді, треба мати неабияку силу, щоб це стерпіти! Що значать твої слова про «чорнооку єврейку»? Ти, мабуть, і сам не думав, що завдаси мені цим такого сильного й відчутного удару,— але ж ти знаєш, який я вразливий у цьому пункті, знаєш, що це був лише жарт з мого боку, і якщо я хоч трохи можу розраховувати на твою дружбу, то ти мав би бодай пощадити мене! Повір мені, через твій лист я цілісінький день ходжу сам не свій! Білий світ іде перекидом перед моїми очима, я сновигаю, немов отруєний. Якщо ти запрошуєш мене до себе на канікули лише для того, щоб і там мучити і знущатися з мене, як оце зараз, то знайди собі ліпше інший об'єкт і будь заодно певен, що ти не побачиш мене в Лолині!

А як ти дотримуєш обіцянки, яку ти дав мені? Де твій обіцяний зміст листа? Думаєш, ти робиш мені ласку тим, що кидаєш мені, наче собаці, кілька зневажливих, іронічних слів та ще й наказуєш: підійди ближче і ти почуєш ще більше такого! Мій друже, краще б ти був зовсім не відписав мені, аніж я маю одержувати такі листи, тоді я вважав би, що ти просто лінуєшся писати, а тепер бачу, що ти до того ж злостивий!

Добре, що сьогодні прийшов лист від Гвоздецького! Тепер мені не треба буде три тижні мучитися з тобою! Та ба, я дав твоєму батькові п і в обіцянки, що приїду, і я дотримаю свого слова, але з умовою, що ти зразу ж напишеш мені, як там стоїть моя справа. Я знаю, що ти говорив про це з сестрою, а написати їй самій боюся, до того ж я вирішив ніколи більше цього не робити. Не бійся тільки, що я не приїду, якщо твоя звістка буде невтішною для мене,— даю тобі слово, що приїду,— аби ти лиш написав мені щиру правду. Твого листа я чекатиму до першого серпня і до того часу не виїжджатиму з Дрогобича, але коли мине цей час, не турбуйся більше й не пиши мені, бо ти не знатимеш моєї адреси. А з твоїм батьком я порозуміюся листовно й домовлюся на наступний рік, так що ми побачимося тепер аж у Львові або зовсім не побачимося!

---

[1] Щоб не сказати більше! *(лат.)— Ред.*

Це моє останнє слово, і не ображайся на мене, бо ти сам винен в усьому через свою ідіотську іронію. Чекаю якнайшвидшої відповіді, та не забудь про зміст!

Кланяйся від мене сестрам, братові й твоїм шановним батькам, яких мені дуже хотілося б любити й поважати, як рідних батьків.

Твій завжди щирий, що все бачить у чорному світлі,

Іван Франко.

Дрогобич, дня цього й цього 1875 р.

12. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Дрогобич, початок липня 1875 р.]

Was hat sich dieser Mensch an mich angebunden? Was will er von mir?.. Und sogar so impertinent zu sein, und mich per «du» anreden,— das ist doch unverschämt! Hab ich ihm denn nicht zweimal gesagt, er möge still sein, und mir da nichts vorschwatzen und mir keine Unannehmlichkeiten anrichten? Und nun platzt er dessenungeachtet zum drittenmal heraus!..

Das werden gewiss Ihre Gedanken sein beim Lesen dieses Billets,— und,— mein Gott! ich kann zu meiner Entschuldigung keine Silbe hervorbringen!

Aber dennoch, wenn Sie...

НА ДЕНЬ 11 ЮЛІЯ 1875

Хвилі щастя золотого,
Всі надії, думи, сни,
Пісні, втіхи серця мого,
Дні свободи і весни,

Все-все, що лиш завдячаю
Згадці про твою любов,
Я в день нинішній желаю —
Сто раз більше — тобі знов!

Ох, чи ти ще пам'ятаєш
Свого друга, світе мій?
Чи о тім коли згадаєш,
Що-сь забрала мій спокій?..

Прости, що не можу дати
Жодного ти дару днесь!
Ох, в одно лиш я багатий,
Но ти того не приймеш!..

Днесь не могу й серця свого
Дарувати вже тобі,
Бо твоє вно з часу того,
Як єм первий раз тя вздрів.

Ользі Рошкевич. Іван Франко

Чого він причепився до мене? Чого хоче від мене?.. Ще й сміє звертатись до мене на «ти» — яке нахабство! Чи ж я не просила його двічі, щоб мовчав і не плів сухого дуба та не завдавав мені клопоту? Та, незважаючи на це, він утретє дає волю язику!..

Саме такі думки, певне, з'являться у Вас, коли читатимете цю записку, а я, боже мій! не спроможний видобути й слова на своє виправдання!

І все ж, якщо Ви...

13. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, серпень 1875 р.]

Verzeihen Sie, dass ich diese Gelegenheit ergreife, um Ihnen einige Worte zu schreiben, da ich entweder keine Kühnheit, oder keine Gelegenheit habe sie Ihnen offen zu sagen! Sie halten mich gewiss für ungetreu, nachdem Sie von Ihrem Bruder jene Drohobyczer Scherze gehört haben,— aber, mein Gott, wie soll ich Ihnen versichern, wie soll ich schwören, dass ich Sie keinen Augenblick vergessen habe, noch vergessen werde? Seien Sie gewiss, dass wo ich auch immer sein werde, in Lemberg oder in Wien, Sie immer der Leitstern meiner Handlungen, das Ziel, zu dem ich durch Arbeit, Treue und Ehrlichkeit strebe, bleiben werden! Aber manchmals bemächtigt sich ein schwerer Kummer meiner Seele, den ich nicht los werden kann: ich zweifle noch an meinem Glück! O, seien Sie gütig, lösen Sie meinen Zweifel, giessen Sie neue Hoffnung in mein Herz, das Ihnen immer angehört aż do śmierci naszej!

Вибачте, що користуюсь цією нагодою, щоб написати Вам кілька слів, бо у мене немає ні іншої можливості, ні мужності сказати їх Вам відкрито! Ви, певне, сумніваєтесь у моїй вірності після отих дрогобицьких жартів, які вн почули від свого брата, але, боже мій, як мені запевнити Вас, чим заприсягтися, що я ні на мить не забував і не забуду Вас? Клянуся, що де б я не був, у Львові чи у Відні, Ви завше зостанетесь для мене провідною зорею моїх діянь, метою, до якої я прагну своєю працею, вірністю й чесністю. Та іноді мою душу охоплює невимовна туга, якої ніяк не можу позбутися: я все ще сумніваюсь у своєму щасті! О, будьте ласкаві, розвійте мій сумнів, наповніть новою надією моє серце, яке належить Вам довіку, aż do śmierci naszej![1]

[1] Аж до нашої смерті! *(польськ.)* — *Ред.*

14. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, 30 жовтня 1875 р.]

Ja, ich weiss es, Sie haben mir verboten, an Sie zu schreiben,— aber verzeihen Sie, dass ich der Gelegenheit nicht widerstehen kann,— noch einmal, vielleicht zum letzten male, Sie mit meinem Schreiben zu belästigen. Ich hatte Recht, als ich Ihnen vor meiner Abfahrt sagte, dass ich mich vor Lemberg fürchte. Ja,— es begegnete mir hier manche Widerwärtigkeit, manche, gar manche Enttäuschung,— aber das schmerzlichste, was mir begegnen konnte, ist eine drük kende, tödtende Gewissheit,— doch wozu mehr Worte verlieren, da ich weiss, dass Ihnen meine Leiden und meine Erlebnisse kein Interesse einflössen können! Leben Sie wohl,— das ist mein einziger Gruss an Sie,— Dank Ihnen für jene Augenblicke, die schönsten Augenblicke meines Lebens, die ich in Ihrer Nähe zugebracht habe!

Sie haben mir meine Bücher zurückgeschickt,— ach,— wie sehnlich hoffte ich wenigstens ein einziges liebes, tröstendes Wörtlein von Ihrer Hand darin zu finden! Vergebens!

Fragen Sie mich nicht, wie ich zu der traurigen Gewissheit komme, dass Sie meine Gefühle nicht erwidern! Wahr ist es,— es ist meine Schuld,— aber konnten Sie es mir nicht selbst sagen,— mussten Sie... Nein,— ich bin vielleicht zu hart gegen Sie,— aber mein Gott, wer war denn je nachsichtig und liebreich gegen mich? Mein Leben hier ist ein ganzer ununterbrochener Taumel,— ich hab ja meinen Stützpunkt, meine Hoffnung verloren! Nein,— nicht Ihre Schuld ist es,— sondern nur mein Unglück,— darum mags über mich ergehen!

Ihre Bücher konnte ich Ihnen nicht übergeben,—sie sind noch in der Arbeit. Ich nehme die Schuld der Trägheit in der Ausfüllung Ihres Willens auf mich, aber ich werde Ihnen nicht sagen, was die eigentliche Ursache davon gewesen ist.

Verzeihen Sie mir, dass mein Schreiben vielleicht einen Augenblick Ihrer Freude, Ihrer Belustigung unterbricht und leben Sie wohl, leben Sie wohl!

Ihr Johann.

Так, я знаю, Ви заборонили мені писати Вам, і все ж — вибачте мені — я не можу утриматись від спокуси потурбувати Вас ще одним, може, останнім листом. Я мав рацію, коли сказав Вам

перед від'їздом, що боюся Львова. Так, я вазнав тут немало злигоднів, пережив не одне розчарування, але найболісніше, чого я вазнав, е гнітюча, смертельна певність... Однак навіщо зайві слова, коли я знаю, що мої страждання й переживання не викличуть у Вас ніякого співчуття! Зоставайтеся здорові — це едине, що можу сказати Вам на прощання, й дякую за ті хвилини, найкращі хвилини в моєму житті, які я провів поруч з Вами!

Ви прислали мені мої книжки,— ах, з якою жагою я надіявся знайти серед них хоч одне-однісіньке втішне словечко, написане Вашою рукою! Та марно!

Не питайте, звідки у мене ця смутна певність, що Ви не відповідаєте взаємністю на мої почуття! Ніде правди діти, я сам винен в усьому, але хіба Ви не могли сказати це мені особисто, чи ж треба було?.. Ні, може, я надто суворий до Вас, але, боже мій! Хіба я сам знав коли-небудь, що таке поблажливість і душевна ласка? Моє життя тут — якийсь суцільний, безперервний дурман, бо я втратив точку опору, втратив надію! Ні, це не Ваша вина, а лише моє безталання — така вже моя доля!

Ваші книги я не зміг Вам передати — вони ще потрібні для роботи. Беру на себе вину за те, що й досі зволікаю з виконанням Вашої волі, але я не скажу Вам, що було справжньою причною цього.

Вибачте, якщо мій лист, може, на якусь мить одірве Вас від веселих забав, і прощайте, прощайте!

Ваш Іван.

15. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, 29 січня 1876 р.]

P. S. Verzeihen Sie, dass ich zum Schreiben Ihres Bruders noch ein Wörtlein beilege. Als Dr. Martin Luther seinem Ende nahe war und sich von der Welt ganz abgesondert hatte, um ruhig zu sterben, liessen die Jesuiten ein Buch im Druck erscheinen, in welchem gar getreu und wahrhaftig geschildert war, wie Luthers Seele von einer Legion Teufeln in die Hölle abgeholt wurde, und was für schreckliche Qualen sie dort zu erdulden hat. Luthern kam das Buch zufällig in die Hände und er musste darüber gar gewaltig lachen. Um aber den Spass vollkommen zu machen, schrieb er mit eigener Hand am Ende des Buches: «Dieses Buch habe ich, Dr. M. Luther, selbst gelesen und ganz akzeptiert». Was werden Sie wohl sagen zu dieser Stylübung Ihres Bruders? Schade! So schön deutsch zu schreiben und mit einer dritten Klasse davonkommen. Ich werde Ihnen aber nicht sagen, dass ich den Brief selber diktiert habe (obwohl es wahr ist),— ich schreibe nur am Ende: «Den obigen Brief habe ich selbst gelesen und akzeptiere ihn völlig».

J. F.

Вибачте, що до листа Вашого брата я додаю ще слівце. Коли д-р Мартін Лютер незадовго до своєї кончини усамітнився від усього світу, щоб спокійно вмерти, єзуїти випустили друком книжку, в якій вельми правдиво зображувалося, як легіон чортів забрав душу Лютера до пекла та яких страшних мук мала вона там зазнати. Книжка випадково потрапила до рук Лютера і страшенно розсмішила його. Щоб отримати повне задоволення, він в кінці книжки власноручно написав: «Цю книжку я, д-р М. Лютер, прочитав особисто і повністю з нею погоджуюсь». Ну, як Вам ця вправа зі стилю? Який жаль! Ваш брат так гарно пише по-німецьки, а закінчив лише з третім ступенем. Але Вам я не скажу, що сам продиктував цей лист (хоча це правда), а тільки допишу в кінці: «Цей лист я прочитав особисто і повністю з ним погоджуюсь».

І. Ф.

16. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, близько 8 лютого 1876 р.]

Verzeihen Sie, dass ich Ihnen schreibe jetzt, das ich mit Ihnen doch mündlich sprechen könnte. Aber, wie Sie wissen, habe ich mit Ihnen so wenig Mut zu sprechen, dass es mir immer schwer fällt, etliche Worte im gewöhnlichen Gespräche herauszusagen, geschweige denn, Ihnen ganz offen alle meine Gedanken zu enthüllen. Und zweitens habe ich mich noch während der Ferien entschlossen und mir Wort gegeben, nie mehr mit Ihnen von Liebe oder dergleichen Gegenständen zu sprechen, weil es denn Ihnen so unangenehm ist. Ja wohl,— ich habe es bemerkt, dass Sie immer ein solches Gespräch von meiner Seite befürchten,— dass Sie mich sogar fliehen, damit ich Sie ja nie mit einem, wenn auch nur ein wenig herzlichen Worte ansprechen darf. Mags drum sein! Also nie etwas mehr davon!

Ich wollte zu meinem jetzigen Schreiben meinen ganzen Mut, meine ganze nur mögliche Ruhe versammeln, aber schon jetzt sehe ich, dass es mir vielleicht unmöglich wird. Meine Hand zittert. In diesem Augenblicke gehen alle die Jahre unserer Bekanntschaft an mir vorüber, von jenem Abende an, wo Sie mir gesagt haben: «Hoffen Sie, es wird alles gut sein», bis jetzt. Ja wohl, ich habe gehofft,— ich sage schon nicht, auf eine Gegenliebe von Ihrer Seite, ich habe gehofft darauf, dass Sie doch einmal mir die ganze Wahrheit frei und offen enthüllen werden. Es waren Tage,— und die sind auch längst verflossen, wo ich noch so kühn mit Ihnen war, dass ich Sie mündlich darum angesprochen habe,— aber auch dann haben Sie immer gesagt: Später, später! Sprechen Sie zuerst mit dem Vater! Auch das ist geschehen,— und ich bin immer noch nicht im Sicheren in der Anbetracht Ihrer Gefühle. Ja wohl, ich sehe, wohin Sie damit hinaus wollen,— aber ich beginne stark daran zu zweifeln, obs Ihnen gelingt. Bis jetzt mags freilich der Fall gewesen sein. Durch diese Zauderung haben Sie wenigstens die Überreste meiner Gefühle wach erhalten,— aber ich weiss es auch gut, dass meine Gesundheit dadurch untergraben ist. Was ich nur während dieser Ferien gelitten habe! Jeder Abend, jeder Morgen brachte für mich eine neue Qual. Aber es ist vorbei! Und Gott sei Dank dafür. Mögen Sie nur immer ironisch lächeln, wenn ich von meiner untergrabenen Gesundheit spreche, aber ich hoffe, Sie werdens sehen, dass

ich mich nicht irre. Sie, mit Ihrem ruhigen Temperament, Können sich schwerlich eine Vorstellung machen von dem, was in mir vorgeht, wenn ja mein Blut in Kochen gerät. O, ich denke noch immer daran, wie ironisch Sie gelächelt haben, als Sie die vorige Woche hieher kommend mich hier unverhofft trafen! Ihr «Sie müssen krank sein, weil Sie da sind» war so vortrefflich gegen mich gezielt, dass es wirklich nicht besser geschehen konnte! Und Dank Ihnen! Erst, als ich diese Ihre Worte gehört habe, fragte ich mich, ich Dummkopf: Was willst du hier eigentlich? Wozu bist du hieher gekommen? Verzeihen Sie meinen dummen Gefühlen! Sie allein haben mich hieher geführt und nicht mein Verstand,— und Sie haben mich daran gemahnt, dass ich doch einmal verständig sein soll! Dank sei Ihnen für diese Mahnung, ob sie mich auch anfangs hart getroffen hat! Sie wissen nicht, wie sehnlich ich den Brief erwarte, der mich von hier wegberufen soll,— und ich verspreche Ihnen, dass ich schon nach einer solchen Lehre verständig sein werde und mich nicht sobald hieher zeige.

Und nun will ich Ihnen noch einige Fragen vorlegen, als Zugabe zu allen jenen, die ich Ihnen von Anfange unserer Bekanntschaft an vorgelegt hatte, und die alle unbeantwortet blieben. Mag auch jetzt die Antwort ausbleiben, wenn es so sein muss! Zuerst also muss ich die Frage wiederholen: Was denken Sie von mir,— was fühlen Sie für mich? Ich weiss,— gefallen konnt ich Ihnen nie, weder, was mein Äusseres, noch, was mein Betragen anbetrifft. Ich habe auch darauf nie gerechnet. Ich weiss auch, dass ich Ihnen mit meinen Briefen, mit meiner Zudringlichkeit manchen Verdruss bereitet habe. Ich habe nicht im Sinne, mich hier zu rechftertigen. Nein,— ich summiere nur die Eindrücke zusammen,— und ich sehe es ein, dass in Ihrem Herzen mit der Erinnerung an mich nur Unangenehmes verbunden sein muss. Ihr Betragen von jetzt rechtfertigt meine Worte. Es soll aber kein Vorwurf sein für Sie. Nein! Aber Sie haben mir einst gesagt, ich soll hoffen,— Sie haben mir sogar zu erkennen gegeben, dass ich Ihnen nicht ganz gleichgültig war, dass Sie mich «bemitleiden»,— und das, denke ich, kann mich berechtigen auch jetzt diese Frage an Sie zu stellen: Fühlen Sie etwas für mich oder nicht? Ich bitte Sie — seien Sie ganz frei in der Beantwortung meiner Frage! Wenn Sie darauf bestehen, dass ich das Wort halte, welches ich Ihrem Vater gegeben, so werd' ich's thun. Wenn es Ih-

nen aber gefällt, dass ich jeden Gedanken an Sie fallen lassen soll, so werde ich's ebenfalls ohne Widerrede thun. Lassen Sie sich also von keinen Rücksichten binden! Zuerst die Freiheit des Gefühls! Ich wäre der unglücklichste Mensch in der Welt, wenn meine Person, ja meine Gegenwart, oder meine Liebe Sie in etwas binden oder Ihrer Freiheit irgendwelchen Abbruch thun sollte.

Ich hoffe, dass Sie mich einer schriftlichen Antwort würdigen werden. Mündlich kann ich, leider, nicht sprechen davon! Und übrigens, Sie haben vor sich nicht jenen Franko, der Sie einst heiss und jetzt noch sehr liebt,— Sie haben nur einen Schriftsteller vor sich, todt gegen alles, was nicht Buch und Papier ist. Wenn Sie mir aber nicht antworten, nichts antworten, so glaube ich berechtigt zu sein, es für ein Nein auf meine Frage zu halten.

Ich bitte Sie, erfüllen Sie diese meine Bitte, und gebe Gott, dass ich Ihnen nie mehr mit meinen Bitten beschwerlich falle! Ich hoffe, dass Ihre Antwort endlich frei und vom Herzen kommen wird,— und mehr zu hoffen hab' ich keine Ursache.

J. F.

Вибачте, що пишу Вам на цей раз про речі, про які краще було б поговорити з Вами усно. Але ж Ви знаєте, що я не можу відважитись поговорити з Вами, що мені завжди тяжко промовити кілька слів навіть у звичайній бесіді, а тим більше щиросердно довірити Вам усі свої думки. По-друге, ще під час канікул я вирішив і дав собі слово ніколи більше не говорити з Вами про любов та подібні речі, бо для Вас це ж так неприємно. Так, я помітив, що Ви щоразу з острахом чекаєте такої розмови з мого боку, що Ви навіть уникаєте зустрічі зі мною, аби я не заговорив до Вас і не сказав бодай одне, хоч трішечки щире слово. Що ж, хай буде так! Відтепер ні слова про це!

Готуючись писати цей лист, я хотів зібрати всю свою мужність, увесь свій спокій, але вже зараз бачу, що, мабуть, не зможу. Моя рука тремтить. В цю мить перед моїми очима проходять всі роки нашого знайомства, починаючи з того вечора, коли Ви мені сказали: «Надійтеся, все буде добре», до цих пір. І я надіявся, якщо не на взаємну любов з Вашого боку, то хоча б на те, що коли-небудь Ви щиро й відверто розкриєте мені всю правду. Це були дні — та й ті давно спливли у минуле, — коли я ще був настільки сміливий, що міг прямо говорити про це з Вами, але й тоді Ви щоразу говорили: «Потім! Іншим разом! Поговоріть спершу з батьком!» І це прохання було виконано, а я й досі не маю певності щодо Ваших почуттів. Так, я бачу, до чого Ви ведете, але дуже сумніваюсь, що з цього щось вийде. Щоправда, досі Ви дечого досягли. Своїм ваганням Ви принаймні зберегли рештки мого почуття, але я добре знаю, що це також підірвало моє здоров'я.

Скільки мені довелося перестраждати під час канікул! Що не вечір, що не ранок, то нова мука! Але, богу дякувати, все минулося! Посміхайтесь собі іронічно, почувши про моє підірване здоров'я, але сподіваюсь, Ви переконаєтесь, що я не помиляюсь. Ви з Вашим спокійним темпераментом навряд чи можете уявити собі, що діється в моїй душі, коли в мені закипає кров. О, я й досі згадую Вашу іронічну посмішку, коли минулого тижня Ви приїхали сюди й несподівано зустріли мене! Ваші слова «Ви, мабуть, хворі, раз Ви тут» так влучно мітили в мене, що, справді, краще й не придумаєш. Дякую Вам! Аж тоді, коли я почув ці слова, я запитав себе: чого тобі власне тут треба, дурню? Навіщо ти сюди прийшов? Пробачте моїм нерозумним почуттям! Бо це вони, а не мій розум привели мене сюди,— а Ви ж застерігали мене, щоб я часом не втратив голову! Я вдячний Вам за це застереження, хоча спочатку це був для мене тяжкий удар. Ви не знаєте, з яким нетерпінням я чекаю листа, який би відкликав мене звідси,— обіцяю Вам, що після такого уроку я буду розумним і не з'явлюся тут так швидко.

А тепер хочу поставити Вам ще декілька запитань на доповнення до всіх тих, які я ставив з перших днів нашого знайомства і які лишилися без відповіді. Якщо так має бути, то й тепер можете не відповідати на них! Отже, передусім мушу повторити своє запитання: що Ви думаєте про мене, чи маєте до мене якісь почуття? Я знаю, що ніколи не міг подобатись Вам ані своїм зовнішнім виглядом, ані поведінкою. Та я й ніколи на це не розраховував. Знаю також, що своїми листами й своєю настирливістю я завдав Вам немало прикрощів. Я не маю наміру виправдовуватись. Ні, я тільки підсумовую враження й переконуюсь, що в Вашому серці згадка про мене, мабуть, пов'язана тільки з неприємним. Ваша теперішня поведінка виправдовує мої слова. Але не сприймайте це як докір. Ні! Ви ж самі колись сказали мені, щоб я надіявся, і навіть дали зрозуміти, що я Вам не зовсім байдужий, що Вам «жаль» мене, а це, думаю, дає мені право ще раз звернутися до Вас з тим самим запитанням: чи маєте Ви якісь почуття, до мене, чи ні? Прошу Вас, будьте цілком щирі, коли відповідатимете на нього! А якщо Ви наполягатимете на тому, щоб я дотримав слова, яке я дав Вашому батькові, то я зроблю це. Якщо ж Вам забагнеться, щоб я облишив навіть думати про Вас, то я це теж зроблю без заперечень. Тому не зв'язуйте себе почуттям такту! Насамперед свобода почуттів! Я був би найнещаснішою людиною на світі, якби моя особа, навіть моя присутність або моє кохання поставили Вас у якусь залежність чи завдали щонайменшої шкоди Вашій свободі.

Сподіваюсь, що Ви удостоїте мене письмової відповіді. На жаль, не можу поговорити про це усно! А втім, перед Вами тепер не той Франко, який колись так палко кохав і зараз ще дуже кохає Вас,— перед Вами письменник, котрий більше всього цінує книжку й папір. Якщо ж Ви мені не відповісте, не дасте ніякої відповіді, то для мене це буде підставою вважати, що це негативна відповідь на моє запитання.

Прошу Вас, виконайте це моє прохання і, дай бог, щоб я ніколи більше не докучав Вам своїми проханнями! Сподіваюсь, що Ваша відповідь буде нарешті щирою і йтиме від серця — надіятись на більше у мене немає підстав.

І. Ф.

17. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 29 лютого 1876 р.
Львів, дня 29/2 1876

Любимая!

Прости, що пишу до тебе попросту, відкидаючи всяку церемонію! Серце моє так не навикло звати тебе «пані», що і руці годі не слухати серця. А спитаєш, може, чому пишу тепер по-руськи, а не по-німецьки? Проста річ. Німецька бесіда — то для мене модний фрак, котрим строїться не раз і такий штуцер, котрому по кишенях вітер свище. Но руська бесіда — то для мене той любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть, в котрім і я тебе найбільше люблю! Руська бесіда — то бесіда мого серця! Не знаю, які ремінісценції повезла ти із балу і із Львова. Мені із цілого того случаю остались ся в пам'яті і в серці лиш тоті хвилі, коли я був при тобі, коли-м міг говорити з тобою,— остався жаль, якого дізнав я, виходячи вечером від тебе. О, як я гаряче бажав, щоб ти хоть на хвилю була заглянула в наше мешкання! Кожне місце, на котре ти зирнула б, було би мені все припоминало тебе! Но годі, то не могло статися!

Напиши, єсли будеш могла, хоть кілька слівець до мене. Напиши, як тобі подобався «Don Quichote», як Шіллер, що говорили татко або мамця о львівських справах, а іменно, чи все іще гніваються на Славка і на мене? У нас десь в марті зачинаються вакації, котрі тривають аж геть до мая. Я дуже бажав би заїхати в ваші гори, та не знаю, чи можу до вас появитися, щоби-м не зробив якої неприятності. Єсли перед 15 не отримаю запрошення від тебе (котрого сподіваюсь!), то їду до своїх Нагуєвич або деінде. В часі тих вакацій мушу докінчити свою повість, тому потребував би-м спокою і вдохновенія, котрого, певно, ніде більше не найду, як в твоїй близості!

Тепер іще кілька новинок!

Мені підвищили стипендіум на річних 210 зол[отих]. Добре зробили пани поляки! На тоту інтенцію зібралось нас трьох таких лапсердаків, щоби видати твори прозові, а іменно повісті Устияновича. Не увіриш, як похвально говорять о тім наші русини. О[тець] О. Огоновський, мій учитель, обіцяв нам свою поміч. Паралельно з тим думаємо видавати книжечками твори, переводжені із інних

словесностей. Початок має зробити Гетого «Фауст» мого перекладу. Той твір так пам'ятний для мене, що годі було мені не зробити ним початку,— і думаю, що буде (по другий раз) щасливий. Ти, бачу, пам'ятаєш іще ту маленьку книжечку, но не знаю, чи знаєш її символічне значення для мене. Єсли-сь (як говориш в попереднім листі) любопитна, то можеш при случайності мене о то запитатися. Я зачинаю тут в Львові ставатися якимось куріозум або знаменитостію, не знаю. Не раз прийде який-такий до кружка.

— З ким маю честь?

— Іван Франко!

А там збоку докине другий:

— Vulgo[1] Джеджалик.

А той християнин стане та очі витріщить!..

У нас в кружку тепер великий рух — мають давати аматорськії представлення. На перше определено мою драму трьохактову «Три князі на один престол». Я цікавий, який буде успіх того кусника. Шкода, що ти не будеш могла бути на представленню (десь коло 20)! Бачу, на другий тиждень припадає також вечір на пам'ять скону Т. Шевченка. На тім вечерку я виступаю з декламацією о Шевченку. Стих то вроді «Всхід сонця», но далеко шумніший, — nota bene[2], стихійності годі що і говорити.

До новин мушу причислити також і те, що Славко ще дотепер учиться. Із математики получив вправді одну двійку, але то уже не в роді давніших. Таких три зложаться на першу класу. Вагилевич, автор «Дениса», мешкає разом з нами, но понеже нема ліжка, спить на землі, що дуже корисно вліяє на його гумор.

І о чім же ще буду писати до тебе? Я би, правда, міг в безконечність розтягнути свій лист і розвести його сентиментальними фразами. Але, по-перше, руська бесіда з тим не годиться, а по-друге думаю, що і ти сама не дуже рада таким фразам. Я думаю, що ти мимо всіх случайностей і жартів не сумніваєшся о моїй вірності так, як я не сумніваюся о твоїй любві. Тут місце витолкувати тобі причину моїх німецьких гарячих листів. Одно, то, що темперамент мій такий, що не раз не можу побороти якогось чувства, котре мнов овладіє, а по-друге, що я, бідний,

---

[1] Звичайно *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Візьми до уваги *(лат.)*.— *Ред.*

самотній і нетоварищеський цілий свій вік, не міг відразу увірити в своє щастя, не міг поняти його. Прости мені, любима Ольго, прости тії слова, межи котрими, може, коли було і не одно таке, котре могло тобі біль справити!

Я цілий час майже від твого від'їзду слабий — мої груди болять, і то щораз дужче. Ох, як я би рад побачити тебе, пробути кілька неділь близь тебе на селі?! Мені здається, що я виздоровів би зовсім! Що чувати в Лолині? Чи часто бавишся в сусідстві? Бався весело! У мене тут життя одностайне — робота та й робота! А і нащо ж мені інного щастя? Я знаю, що ти любиш мене, а то чувство велить мені забувати і о болю грудей, і о трудностях, і о всім, я сильний, смілий тепер, а навіть веселий! Вправді від завтра (1 м[арта]) трачу лекцію у Федоровича, а стипендіум дістану, може, аж де коло 20,— га, але що діяти? У поляків власне зачався великий піст, треба трохи постити й собі!

Прощай, душе моя! Най бог, крім твоєї любові, не шле мені щастя, но всяке щастя, всяку радість най пішле тобі! Прощай! Відписуй скоро і не забувай свого вірно люблячого Івана!

18. ДО М. Я. РОШКЕВИЧА

Львів, 4 травня 1876 р.
Львів, дня 4/5 1876

Всечесний отче!

Відколи-м лиш приїхав до Львова, все-м збирався написати до Вас, та далі й погадав собі, що волю насамперед покінчити деякі свої справи, та потому вже й за перо. І от нині накінець і найшовся час.

Моя подорож із Лолина до Львова була, от як звичайно, подорож залізницею серед страшної духоти. В Долині на двірці бачив-ем ся з о. Колянковським, з панством Галіковськими, пізнав також о. Дидика. Панство Галіковськії їхали в сусіднім купе з малою дитиною, я дуже мало говорив з ними. О[тець] Галіковський розказав мені тільки взглядом дротяної маски, про котру Ви переказували. До сього часу я не міг її ніде побачити, треба буде піти поспитатися, чи, і відки, і в якій ціні мож буде записати її.

У Львові життя іде якось скучно, хоть і роботи гук. Відай, воздух тут якийсь душний, чи що. В понеділок робили-смо оба з Павликом colloquia, всі три з руського. Наше приготування було таке, що крий, мати божа! Раз перечитали тоті мудрості, та й то мов сонні. Та бог якось поміг здати. Оба-смо втяли на одно копито: з літератури знакомито, з Нестора отлично, а з міфології дуже добре. То дуже в пору сталося — чень, увільнять від тяженької оплати!

Нині, с. є. четвер, ходив-єм ставитися до війська. От, ще й з тим треба ми було комедій! В магістраті дістав-єм бурю, що-м ся десь в грудні, чи коли там, не мельдував. Мара їх знала, коли і кому мельдуватися! А нині при асентирунку — брру! Аж страшно ми стало, як-єм побачив, яких харлаків беруть. Ну, гадаю собі, оту[т] мені прийде амінь, духу святий! Стою я, стою, чекаю-чекаю — не кличуть мене. Аж на самім послідку, яко причіпку, чи що (бо я чужий — Nachsteller[1]). Поглянули на мої бідні очі та й нагнали. Певно, боялися, щоби-м під час муштри не виштуркнув пану капралові око, яко сліпий! Ну, нехай і так! Чоловік бодай на один рік свобідний!

Записав-єм ся знов на філологію і на руське. Маю робити дві розправи філологічні: грецеську і латинську. Треба взятися до діла,— може, з мене буде бодай якого такого півфілолога!

Віктуюся в семінарі. Лекції не беру ніякої, маю, проте, досить свобідного часу до читання і писання. Не знаю, чи Вам тим не зроблю якої неприятності, сли разом з Павликом впрошуся до Вас десь в другій половині мая на двітри неділі. Вправді Ви запрошали мене, но, може, я надуживаю Вашої ласки, впрошуючи з собою ще другого, такого ж, як і я, непотреба-літерата? Сли би так було, то прошу одверто написати, а я радо послухаю всього.

Взглядом Славка не маю нич до написання. Запевно він доніс Вам, як стоїть в школі,— мені нич не говорив.

В нашім кружку тепер якось аж неприятно дихати. Сваритися уже трохи перестали. Я таки перед святами правду сказав, що і найбільші крикачі по святах, по-ситому, постаткують.

Клим Охримович в Стриї в війську, жалував дуже, що не був в Лолині на святах.

---

[1] Той, що пізніше ставиться до набору *(нім.)*.— *Ред.*

Від мого вітчима чекав на мене лист через свята — просить о гроші та жалується, що мало до нього пишу. Мені аж прикро те, но й сам бачу, що моя переписка з ним зачинає тратити інтерес. Як буду їхати в Ваші гори, мушу вступити додому.

Осміляюсь іще просити панни Ольги, чи не були б ласкаві списати решту ладканок, але зовсім фонетично, з всякими вставками і добавками, як, н[а]пр., й межи словами і пр[оче], і переслати їх якнайскорше чи то на руки Славка, чи й на мої. Так само прошу о кінець переводу повісті. Вона буде печататися під псевдонімом, але не в «Друзі», но в календарі, котрий тепер кружок видає. Повість і перевод всім дуже подобалися.

Засилаючи всім моє найщирше спасибі, остаю з почтенієм,

Іван Франко.

19. ДО М. Я. РОШКЕВИЧА

Львів, 9 червня 1876 р.
Львів, дня 9/6 76

Всечесний отче!

І ось я у Львові. Скоро-м приїхав, поспішив я, щоби дізнатись, як Славко стоїть в школі. З нічого не стоїть зле, сомнительно хіба з одної математики, но ще, відай, буде найменше два рази питаний. Щодо черевиків — то не гадаю, щоби на сей місяць були му конче ще нові потрібні. Черевиків у нього дві пари — одна ще добра, а друга ще також може ходити, лиш би невеличку прищіпку. Кромі того, має на случай сльоти ще зовсім добрі чоботи. Тільки о тім. О подорожі нема що писати. До Львова приїхав-єм досить слабий на очі — гаряче, порохи...

Ту[т] у нас діла стоять добре. Перевороту такого страшного не було, як ми собі гадали. Все пішло звичайним і досить тихим способом. Сей час ми й засіли до роботи. Календаря два аркуші вже готові, третій (переклад Надежди) власне коригую.

Тепер до другого, важнішого діла!

Я, властиво, хотів давніше уже говорити з Вами о тім ділі, та якось не було чи смілості, чи спосібності — не

знаю. Скажу коротко, о що мені іде. Я хочу просити Вас о руку Вашої дочки, панни Ольги. Не думайте, всечесний отче, що крок сей з моєї сторони наглий і нерозважений. Думаю, що Ви в тих двох літах, відколи мене знаєте, мали спосібність пізнати мене і осудити всі мої добрі і злі сторони і не візьмете то за самохвальбу або за пусту фразу, сли скажу, що чуюся в силі і надіюсь ущасливити Вашу дочку, оскільки то буде в моїй силі.

На тім я і кінчу своє нинішнє письмо. Жду нетерпеливо Вашої відповіді. Вона рішить мою судьбу. Прощайте, всечесний отче,— і маю надію, що скоро буду міг назвати Вас своїм вітцем!

Ваш Іван Франко.

20. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 10 січня 1877 р.
Львів, дня 10 1877

Шановний добродію!

Вчора, т. є. 9, рано приніс листонош Павликові від Вас лист, но його дома не застав. Вполудні арештували в реставрації Ястремського і Ляхоцького, не знати, відки й що. По полудню о п'ятій вспів Павлик відібрати на пошті Ваш лист і дати до мене. Опів до сьомої ввечір був у Павлика обиск. Павлик під оком поліції, що й не може написати до Вас, прото не посилайте йому тепер нічо, доки не буде тому який кінець. Не знати, як далі буде з Павликом, «Другом» і т. д. Славні наші товариші, се, як бачиться, усе їх справка.

Ваш І. Франко.

P. S. Сли буде що конечно написати, чи то до Павлика, чи до мене,— адресуйте: Іван Франко, університет, Львів.

21. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 20 січня 1877 р.
Львів, дня 20 січня 1877

Павлик арештований уже більше як тиждень назад. Я недавно об тім дізнався, а то гадав, що виїхав куди-годі. Минувшої неділі арештований також Дорошинський чи Дорошенко і Колодій (George Rouge) із готелю. Часть книжок, котрі привіз До[рошинсь]кий, а іменно всі, крім «Про бідність», «Парова маш[ина]» і «Про правду», «О малор[усской] литер[атуре]» і «Турки внутр[енние] и вн[ешние]»,— у мене, а названі ту[т] попали в руки поліції. П[авли]к був дуже неосторожний після арештування

Я[стремського] і Л[яхоцького] і, хоть мав часу досить, не поховав ні кореспонденцій, ні нічого. Були якісь нотатки Я[стрем]ського і лист від «Вперед» — так так поліція на столі і забрала. Не знаю, чи було там що компрометуюче,— а все ж таки, бачу, воно мож було все позаховувати. Ваші письма до П[авли]ка сховані у мене, і сховані добре, рівно, як і книжки, привезені Д[орошинсь]ким. Ваш перший лист не застав уже П[авли]ка на волі і находиться в руках давнього редактора «Правди» Лукашевича. Адресований до мене надійшов учора (19). П[авли]к, як зачуваю, дуже незручно боронитьcя і сей час на вступі виїхав з словами: «Я-ді все для ідеї роблю» і таке подібне. То, що Ви пишете про студентів-доносщиків,— то аж надто правдиве, і, бачиться, воно й ту[т] без доносів не було, бо П[авли]ка арештували таки не знати за що і пощо. Зачуваю, що сама поліція не знає, що з тим ділом зробити,— а то мав консул з Бродів чогось приїздити сюди в тім ділі. Польські часописи пишуть, що арештування відбулися по жаданню російської амбасади у Відні, і всюди тільки й бесіди, що про П[авли]ка та про «нігілістичні брошури». Всюди бесіда про арештування, обиски, отсе зновили, що вже й мене взято, і Павлиша, редактора «Друга», і т. д.

З «Другом», бачу, не довго потягнемо. Найдальше, як вийде третій номер, а далі годі. І тут біда, товариші. При виданні першого н[оме]ра Левицький уперся, щоби печатати «Три долі» й Костомарова «Дві руські народності». Л[евиць]кий, бачиться, служить за наймита Барвінському і «Правді» і противний печатанню хоть би й слова против «Правди». Відтак виступив із комітету редакційного і під'юдив Сушкевича, щоби вимовив «Другові» кредит у печатні Шевченка. Пренумерата впливає слабо, довгу в печатні звиш 240 зол., а в «Кружку» й крейцара нема в касі, бо «москалофіли» ще й досі не віддали каси. І так, бачиться, прийдеться «Другові» упасти. Левицький, хоч має адміністрацію, ходить собі, підсвистуючи, підмовляє других членів ред[акційного] ком[ітету], щоби як стій печатали в «Друзі» відкликання статті «Опізнаймося», щоби написали, що Павлик не був членом ред[акційного] ком[ітету] (бо се, каже, може мати для «Друга» злі наслідки і т. д.). Я навіть догадуюся, що Л[евиць]кий немало причинився до арештування П[авли]ка, бо він д о б р е знається з одним тутешнім поліціантом, а день перед ареш-

т[ом], кажуть, бесідував з ним в одній ресторації. Але се лиш догад, сього допевно не знаю.

Щодо кружка самого, то можу Вам сказати, що на нього надія якнайменша. Заряд нужденний, бібліотека стоїть стовпом, а нікому й не в голові що-небудь читати. Куди, як куди, а через кружок усього менше мож зробити. «Лихвар» стоїть, коли мож, іще гірше і існує лиш з назви. Бачиться, життя акад[емічне] упадає день відо дня і приходиться засновувати нову громаду з самих людей бодай що-то діятельних, котрих на тепер найдеться 5—6. А ще, крім того, як кажу, навіть у бібліотеці годі показати якубудь ліпшу книжку, бо сей час у поліцію біжать доносити.

Загалом сам уже не знаю, куди воно далі зайде. Зглядом «Друга» я рад би вчути Вашу раду. Та, впрочім, що й радити?

Саме ось я рішився йти до П[авли]кової в'язниці, тож кінчу своє письмо і висилаю сей час, щоби случайно й направду чого не лучилося.

Ваш Іван Фр[анк]о.

Адресуйте: Ів. Фр[анк]о,
Benediktiner Platz, № 1, St[ock] 1. Lemberg.

22. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 6 лютого 1877 р.
Львів, дня 6 лютого, 1877

Високоповажний добродію!

Лист Ваш саме вчора получив. Не писав до Вас тілький час задля того, що думав, що моє письмо пропало в дорозі або попалося в руки невластивих християн. Про П[авли]ка не багато дечого нового й чувати. Був я у нього разів два. Страшно нужденно виглядає, а заляканий також, бачиться, не мало. Нині саме дізнався я від одного товариша, що-ді намісник д. Потоцький мав виразитися, що з того нічого злого не вийде для П[авли]ка, і що се все був лиш пустий вистріл проти соціалізму, котрим його не в пору налякано. Від другого (січовика, що саме вчора з Відня приїхав) я дізнавсь, що Д[орошенк]о (після відомостей, які дійшли Т[ерле]цького) значну часть писем

попалив. Я не знаю допевно й досі, що сталося з G[eorge] R[ouge], бо був ту[т] тими днями Григорович з рекомендацією від B[и]нн[и]ч[е]нка з Києва і повідав, що там про G[eorge] R[ouge], ні про Д[орошен]ка чутки не було,— значить, G[eorg] R[ouge] не вернув, абощо. Г[укеви]ч приїздив за книжками. Від Сушк[евича] дістав 50 прим[ірників] «Кобзаря», II т., у П[авли]ка на квартирі було (не знаю, чому не забраних у поліцію) прим[ірників] до 800 метеликів Кістки, відтак у мене були деякі книжки (як «Капітал і труд» Лассаля, 10 пр., «Что делать?», 3 прим., «Посмерт[ні] письма» Герц[ена], 2, і ще дещо), котрі я позабирав від Д[орошен]ка, і те я віддав Г[укеви-ч]еві для перевозу за границю. Він казав, що в нього є який-там свояк на границі і що зможе перебратись. Але друге діло мене трохи непокоїть, а іменно те. Від П[авли]кового газди я дізнавсь, що по арештуванні до нього приношено листи, котрих, однако ж, газда не відібрав. Я взяв П[авли]ків index і побіг на пошту, а ту[т] мені сказано, що було писем зо шість до П[авли]ка і що всі попалися в руки суду. Не знаю, що се могли бути за письма і чи не було в них що компрометуюче.

Не знаю, чи писав до Вас Г[у]к[е]вич. Він ту[т] був у мене, коли одержав Ваше письмо, і розпитував мене де про що. Метеликів тепер у Львові нема, також питав Г[укеви]ч за «Турками», але не мож було й одного лишнього прим[ірника] добути. «По вопросу о малор[усской] литер[атуре]» найшлося у П[авли]ка прим[ірників] 19, а «Про галицьк[е] письменство» зо 15, і то забрав. Повість «Лихі люди» зацікавила мене дуже. Сюжет дуже хороший, рамки тісні і дають можливість всі деталі якнайдокладніше викінчити. Але мені бачиться в ній дві хиби: заширoко і непотрібно розговорено о природі і замало звернено уваги на психологічну сторону факту, замало приготовано розв'язку. Не знаю, може, мій суд хибний, і, може, взагалі смішно Вам видається, що я суджу чужі повісті так гостро, а сам і найкоротшого ескізу не втну написати без фальшивого уступу. «Revue politique» я також получив, і тепер уже Белей переводить деякі кращі уступи із Рамбо для «Друга». Пачку «Herr Meliton Krasnostawski» відібрав і надіюся, що небавом надійдуть і самі метелики, друга і третя розмова. Думаю, що в нас вони також дуже здадуться, а ось так, при надходячих святах мож буде дещо трохи межи миром розсіяти. Фотографій «ріпників» зможу,

бачиться, також аж по святах достатчити, бо борше, бачиться, не буду в Дрогобичі.

Заким скінчу се письмо, мушу з Вами поділитися ще одною гадкою, яка тими часами мене зайняла, і спросити Вашої ради. Я задумав іменно видавати бібліотеку найзнаменитших романів і повістей заграничних, переведених на наше. Думка сеся повстала у мене ще торік, я переписувався з деякими нашими людьми,— ну, і всі заохочували мя до того. Тепер лучає ми ся нагода добути nervus rerum[1], а іменно грошей, зол[отих] до 500, до чого дочисливши стипендіум 110, котре побираю, вийде 600 з окладом зол[отих]. Спосіб видавання, гадаю, найвідповідніший випусками, в 2 або й більше листів печ[атних] місячно. Печатаючи petit'ом[2] (старі, як пише ми один із провінції, не будуть читати, а ми молоді, в нас очі здорові), мож буде містити багато. На перший раз думаю видати «Мертвые души» Гоголя, відтак «Фромон син і старший Рісler» А. Доде або що такого. Хибує нам переводчиків, таких, котрі би владали язиком, хоть я думаю, що хоть переводи й не будуть ліпші, як «Що діяти?», аби лиш наші люди читали та розуміли, то воно своє зробить. Досі є готового матеріалу, може, з на том дрібніших кусників (два «Паризькі письма» Е[міля] З[оля], «Свершок у закутці» Діккенса, хоть ще не ввесь, одна новела Ф. Кабальєро, дещо з Брет-Гарта і пр.). Під час свят я б взявся до «Мертвих душ», а може, ще хто найдеться до Тургенєва та Гончарова. Крім того, переводиться на провінції Золя, перший том «Ругон Маккарів» і Доде «Фромон». Таким робом, гадаю, мож би живо виробити собі на провінції хорошу публіку, бо таке видавництво приносило би двояку користь. Одно, що не було би «кафтолическим християнам», за що і на що гніватись, а друге, що все ж таки й гадки набрали би далеко реальнішого напряму і погляду на життя. Може б, Ви могли найти декого, хто би прийнявся переводу Діккенса, Теккереєвої «Торговиці пустоти», «Жака» А[льфонса] Д[оде] або й Тургенєва. У нас сил дуже мало. Академіки котрі й слухати не хтять про роботу, а котрі відпекуються своїми заняттями. Белей, що ще найліпше переводить, не хоче нічо брати (тепер у «Друзі» буде його перевод «Виховання феодала» Еркмана-Шатріана), а в мене також усякої роботи

---

[1] Нерв справ *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Дрібний шрифт *(франц.)*.— *Ред.*

гук. От я постягав деяких здібніших гімназіастів і подавав їм: одному Ф. Кабальєро, другому «Ultimo» Шпільгагена, третьому Брет-Гарта, четвертому «Паризькі письма». Правда, їх роботу треба ще раз переробляти і переписувати, але, думаю, воно добре, як і вони будуть вправлюватися. І ще одно погане діло — книжок годі достати. «Мертвих душ» нема, бачу, на всю Галичину й одного примірника, і я просив Гр[игоровиі]ча, щоби бодай що-то прислав із Києва. Побачу. Тургенєва уже другий тиждень стараюся достати, та й відки? Від Площанського.

«Друга» будемо видавати тепер 3 й 4 ч[исла] разом у 3 листах. Довгу досі й ще звиш 150 зол., хоч, чуєм, вливає що день потрохи грошей. Як будуть виходити дальші нумери, не знаю. Щодо коштів, то, бачу, кожен нумер сто́їть щось 32 зол., з папером. Адміністратор Левицький бере собі досі по 5 зол. місячно, а адміністрацію веде таку погану, що й сором згадати. От ми задумали (говорю про себе, Белея і Мандичев[ського]) відібрати від нього адм[іністрацію] і поділити роботу межи себе безплатно, а, крім того, я задумав узяти також безпл[атно] експедицію (досі плачено зол. 4 міс.). Відтак, бачите, обходячися при найменшім, печатаючи в 400 прим. (досі 550), винесуть місячно усі кошти найбільше до 50 зол. Зміст подвійного числа буде «Виховання феодала», «Бориславъ», «Що діяти?», «Про малоруський язик» Пипіна (витяг) на підставі Житецького, про «Пчелу» і т. п.

Правдяни недобрі дуже на «Друга», а один із наших християн висказався о статті «Опізнаймося»: «Е, то московська журнальна бляга і московська гордість!» Опир соціалізму лякає вже потрохи усіх, афера з П[авли]ком розголосила діло широко і декотрим починає ся прояснювати в головах. Наші «старі» в кружку починають рухатися і хитромудро хотять назад усе взяти в свої руки. Бог знає, до чого се доведе, але мені вже доразу збридло ходити туди, слухати на кожнім поступі висмівання, ганьбу та угризатися з загорільцями, що не можуть поняти, як у світі може й бути яка гадка правдива, крім їхньої.

Тому-то я все-таки думаю, що ліпше дати бодай невеличку бібліотеку белетристичну для ширшої галицької публіки, а для тіснішого кружка стягнути поволі найкращі наукові діла, на підставі котрих мож би відтак перейти до популярно-наукових видань. А то для наших академіків не придасться й найліпша бібліотека, бо хибує

їм того, що Ви ставите яко конечне условіє,— об'єктивного, спокійного і нефанатичного погляду на хід діла.

Тим однако ж я не кажу, щоби закинути «Кружок» доразу. Най держиться, доки зможе,— але головну вагу конечно, бодай поволі, пересунути з нього куди інде,— а се легко мож буде зробити таким видавництвом, о якім я говорив. Зв'яже нас ся три до того,— ну, в кожного інтересі буде лежати якнайстаранніше допильнувати видання, якнайбільше зискати купців і якнайточніше вести щоти, а таким способом і неладу й всяких дефравдацій і сварів уйдем.

На тім кінчу нинішнє письмо й остаю Ваш. Ів. Фр.

23. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 13 лютого 1877 р.
Львів, дня 13 лютого 1877

Дорогий добродію!

Одно, що від Вас письма дожидаючи, а друге, пролежавши кілька день недужий, я не брався до другого листа аж донині. Так отсе й діла деякі буду Вам міг ліпше розказати, як уперед, і нового дечого понаслухувався,— ну, і пишу, Вашого листа, не дожидаючи. Щодо П[авли]ка, то, бачу, я писав Вам про сей факт, що-ді намісник тутешній мав виразитися, що се був лиш безпідставний переполох, котрим його змусили до підписання розказу арештування. З другої сторони, знов поговорюють, що і з міністеріум прийшов наказ арештувати такого-то задля частих жалоб Росії і доносів з краю. Досі не знати, чи і коли буде розправа судова. До П-ка, хоть ніби не кажуть: не вільно, а в самій речі не допускають. Я після першого разу ходив два рази, а другий його товариш три рази, щоби з ним бачитися, так д[обродій] суддя відправив нас, вимовляючись, що часу у нього нема. Ну, а й у мене часу не купити, а ходити день у день годі, та й, наостаток, про що й говорити, коли усе слухають і, запевно, опісля й нотують? Д[о]р[о]ш[е]вич був, із «Просвіти» не получив нічо, як се, певно, й Ви з його листа знаєте. Я просив го о деякі переводи до бібліотеки переводних романів, що задумав видавати по великодні, і він прирік, що у Києві найдуться руки, що з охіттю приймуться за діло. Я вам згадував уперед

про сей намір. Тепер смію Вас спитати о раду зглядом слідуючих точок: чи в доборі й переводженні матеріалів поводитися головно кругом знання нашої «просвіщенної» публіки, значить, подавати романи і повісті, не все приступні для простого народу, як ось, приміром, романи Діккенса та Теккерея, декотрі (як, думаю, I і VI т. «Rougon-Macquart») Еміля Золя, чи старатися передовсім о повісті бодай що-то зрозумілі й для простих людей. Взагалі, се питання, й сам бачу, дуже хистке. Воно з Діккенса й для наших «образованих» багато речей буде «Ein Buch mit sieben Siegeln»[1], а на Золя скажуть, як чув саме недавно (про «Нутро Парижа»), що се дуже «батярська повість»,— на «Що діяти?», що не має вартості, бо не має ніякої любовної «інтриги» і др., а другі знов речі, як-от А. Доде, Е. Золя III, IV і V т., порозуміє, бачу, і наш селянин, особливо, де описується так вірно життя попа на селі (другого тому «La curée» я й досі не читав). Друге питання, котре для Вас буде видаватися, певно, ще смішніше та пустіше, а у нас може статися каменем преткновенія, се язик і правопись. Щодо язика, то, думаю, згодитесь і самі, що будем передовсім старатися переводити галицьким народним язиком, котрий, конечно, і в Україні нікому не зробить великих трудностей при читанні. Но головне діло — правопись! Писати какографією «Слова» й самим не хочеться, а напиши фонетикою, ніхто не читатиме. Остається правопись Осадці і «Просвіти». Крім того, у нас людей до роботи так мало, а й тоті такі ліниві та повільні, що крий, боже! Отсе ледве найшов сімох (гімназистів), що узялися переводити (з польського!) роман Теккерея,— крім того, й книжок у нас нема, а як є, то дорогі такі, що аж сум (отсе за Брет-Гарта «Gabriel Conroy» перед вакаціями я заплатив 6 fl. 50, за Теккерея 4 fl. 80). А попроси котрого з маєтніших: а купи таку або сяку книжку! Ну, говорить, треба буде, куплю, тільки зажди, тепер грошей не маю. І жди на його гроші, певно, зо два літа. А він собі за той час чорт знає по яких кнайпах ходить та грошики розкидає. Ось і наші працівники молоді. Проте дуже мене утішило приречення Д[орошевич]а, що там деякі й переводи вистачать, і книжок сюди дещо пришлють, як Гоголя, Достоєвського, Гончарова, Писарєва,

---

[1] Книжка за сімома печатками *(нім.)*.— *Ред.*

Тургенєва, «Вестник Европы», «Отеч[ественные] записки» (вони й досі не приходять, а я просив, щоби прислали їх під моєю адресою, бо в кружку тепер дуже часто двері отвором, а всередині ні душі живої, хто хоче, ввійде й забере, що му злюбиться. Так уже більш як 10 томів давніших «В[естника] Е[вропы]» пропало). Так само обіцяно ми і з «Січі» достачити деякі переводи. Не знаю, чи й у Вас не найшли б ся охочі, коли часом працею по другим ділам не перетяжені. Особливо, може б, так дещо з братів Goncourt — у нас їх не видати,— та, може, з Уйди, хоч би от «Pascarel» або що друге хороше. Я читав її «Deadley-Dash», і мені подобалось, також «Дві дерев'яночки», ладні картини з фламандського життя, хіба, може, трохи засантиментальні. Саме нині прочитав у «Gaz[ecie] Lwowsk[iej]» про «L'Assommoire» Е. Золя. Дуже ганьблять за вибір предмета і об'єктивність, котру якийсь критик «Bohdan» назвав недостачею «wspaniałego stylu i mistrzowskiego pen-zla»[1]. Цікава се річ, що за чудо той новий роман? А отсе Брет-Гарта: «Thankful Blossom» ту[т], може, від місяця, а про ню й не гавкнув ніхто. Мій «Бориславъ» вийшов осібним передруком, і досі розійшлось без малого 400 прим.

З «Другом» діло круто. Довг досі не сплачений, пренумерата, правда, потроху капає, але і те хто знає, чи печатня схоче нам опісля боргувати, коли б ми, сплативши залеглість, хотіли дальше печатати. А «Правда», бачу, печатається безплатно, і таки, як зачуваєм, і з нею щось дуже круто, бо передплатчиків дуже мало, і колись-то збиралися «старші» народовці до наради, що́ починати. Взагалі «просвітяни» вельми наполохані арештами і волять сидіти зовсім тихо, не робити нічо, не видавати нічо, не сушити собі голови, щоби лиш поліція не мала на них ніякого підозріння. Навіть давніші річники «Впередъ» випродують, щоби, бач, товариство не розв'язали абощо. У кружку біда ще гірша. Стара, попівсько-обскурантська партія підноситься і стає досить сильно та зухувато на ноги, бо касу й досі держить у руках. Теперішній голова Заклинський багато щось переговорює з поліцайниками, як сам повідає, а перед нами знов крутить світом та плете сухого дуба про всякі «правдоподібності і можливості», що ось-ось, як го ніби хтось там у поліції запевняв, дістанемо касу. А тим часом, видко, й сам не вірить у свої слова,

---

[1] Прекрасного стилю і майстерного пензля *(польськ.)*.— *Ред.*

бо тепер знов розпочав пактувати з тамтими і, сам не стоячи сильно, подавати їм руку, хоч бачить очевидячки, що здужай вони вхопити го за руку, так сей час і зовсім стягнуть — і все пропало. І ось, буде тому з тиждень, зійшовся такий приватний зборчик у кружку і вибрано комісію з людей обох сторін, щоби порозумілися зглядом точок, на котрих обі сторони можуть згодитися. На першім засіданні (таки того самого дня) ще йшло яко-тако. На другім комісія з тамтої сторони поставила нам до обради в імені своєї партії ось які точки (я, яко писар тої комісії, занотував їх і відписую Вам з деякими поясненнями): 1) Всі члени, котрих обще собраніє прийняти не хотіло, мають бути прийняті. (Се діло так було. Виділ ще торішній, за порадою предсідателя Левицького, не прийняв сімох людей старої партії, для забезпечення нашим переваги. На загальнім зборі вони відкликалися до цілого товариства, але більшістю голосів (наших) їх неприйняття затверджено). 2) Прийняття їх має відбутися без дебати, всіх наразі, перед вибором виділу. 3) Цілий виділ, проти арт. 19 нашого уставу вибраний, має включно з предсідателем (вибраним легально!) своє уступлення з власноручними підписами на маючім наступити загальнім зборі заявити. 4) В склад виділу має ввійти з нашої (се значить, їх, площанців) сторони 6, і з противної 5. Голова може бути з партії котрої-будь. 5) В число тих 6 входять: Стебельський (брат ославленого Володимира Бояна), Турянський, Король, Чипчар (бурсак, з котрим диспутуючи про діла товариства або язика та правописі, якраз почуєте слова: «Але ви мені і сто літ говоріть, як хочете доказуйте, то, будьте ласкаві, мене не переконаєте, бо я маю свої вироблені «здання» (zdania!)»[1], Красицький, Мидловський (компетент на голову задля... Бігме, не знаю, задля чого? Може, задля своєї блідості, підв'язаного горла і розпустою винищеного здоров'я, а відти, конечно, лагідного успособлення!). 6) В склад нового виділу не можуть входити члени, засідаючі тепер

---

[1] Погляди *(польськ.)*.— *Ред.*

у виділі (значить, за заступниками 13 людей з наших), з винятком Старецького і Бобикевича; 7) Не можуть також входити тоті, що засідали в нім з кінцем минувшого року (значить, 8 наших людей!). 8) Функціонери виділові (касієр, контролер, заступник голови і бібліотекар) мають бути на переміну. 9) Касієр має бути з нашої (площанців) сторони, і то тов. Король. 10) Печатання «Друга» має бути залишене. Ну, що, правда, гарний крок до згоди! Ми, вислухавши тоті точки, просто баньки повитріщали та роти пороззявлювали. А то вже готові були зовсім увірити, що воно і справді діло йде до згоди, так тут побачили, що їм аби загальний збір,— зберуть свою більшість (книгу, де були повписувані члени, давно украли), понаприймають усяких людей, а тоді нас усіх за комір та за двері з кружка. Проте ми й відповідати їм не відповідали, поки з своєю партією не порозуміємося. Нині отсе відбувся наш Parteitag[1], наших було з десять (решта або спить, або чортзна-куди пороз'їздилась). Ну, і почали балакати, а вкінці рішились подати їм ось знов яку нашу конституцію: 1) Виділ теперішній цілим товариством має бути узнаний за легальний. 2) Загального збору скликати нема часу і потреби. 3) Прийняття членів лишається після статуту до волі виділові. 4) Видавання «Друга» дається комітетові редакційному.

Як бачите, дорогий добродію,— все се тільки бляга, та що ж діяти? Натепер не мож допустити ніяким світом до загального збору, бо коли вони будуть в більшості, то виженуть нас усіх і почнеться знов «доброє старое время», а ні, то розв'яжуть кружок, і Народний дім усе забере, що ще є у ньому. А буде їх меншість, то почнуть, як з початком курсу, нові скандали робити, і знов біда.

Хотів я ще поділитися з Вами одною гадкою, котру чув не від одного з тутешніх русинів зглядом П[авлика], а іменно, чи би не мож описати факт той докладно і умістити в якій німецькій часописі (як ось «Neue Freie Presse») та сміло упімнутися о його кривду та скоре кінчення діла, бо повідають деякі, що можуть го держати й рік, а відтак пустити без суду, кажучи, що слідство не виказало нічо проти нього. Се би П[авли]ка доразу убило;

---

[1] Партійна нарада *(нім.)*.— *Ред.*

він і так, не знаю, чи се пережиє, такий нужденний був, як єм го бачив. Про G[eorge] R[ouge], чи K[оло]дія, довідавсь, що перебрався за границю щасливо, тож простую те, що-м уперед писав. Чорт ту[т] дійде ладу у тій мішанині повістей та пошептів, що немов з вітром літають по городі. Д[ороше]вич, запевно, писав Вам, що не їхав у Чернівці і що я там маю поїхати. Я прийняв охотно на себе тоту задачу познакомитися з деякими тамошніми людьми, що ми буде тим легше, що деяких, як Вінцковського, Шанковського, знаю особисто, а до громади учеників гімназіальних «українського» напряму дістану письма. Лиш часу хибує і грошей. Від Д[орошеви]ча я получив не сповна 5 фл[оринів] та й тоті видав на потребу, хоч, як прийде їхати, то й те мушу втягнути в рахунок. За «Борислав» і тільки ми досі не прийшло, щоби переплетчикові заплатити, не то печатні. Значить, вибратись годі скорше, яко по великодні. А втім, напишіть, як Ваша воля, так я й зроблю.

Ваш Ів. Фр.

24. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, близько 16 березня 1877 р.]

Дорогий добродію!

Лист Ваш я отримав, посилки всі також дійшли. Діла в нас стоять ось як: у П[авли]ка я був. Він ще нужденніше виглядає, як уперед. Каже, що кров'ю плює. Обіду, котрий му там давали, не міг їсти, і я винаймив му обід у своєї пані. Його діло небавом рішиться. Вчора учув, що 16 (лат[инського]) с[ього] м[ісяця] буде розправа судова. Винуватять го о те, що буцімто належав до якогось тайного товариства або з таким же переписувавсь (чи, може, і тут хотів подібне зав'язати? Се все у тім параграфі стоїть). Кара в Strafgesetz'і назначена 1—3 місяці арешту. Та не те лихо, а то, що наші професори універс[итету], не дожидаючись засуду, вичеркнули го з університету. В такий спосіб неборак стратив один курс і, крім того, стипендіум, о котре іно що подався і котре му були призначили.

Щодо «Друга», то діло ось яке. Виділ кружка два рази рішав, щоби го не видавати, але ми таки вспіли переперти своє, і відтепер буде виходити раз на місяць об'ємом 3 ли-

[1] Кримінальний закон *(нім.)*.— *Ред.*

сти. Адміністрація торішня була дуже лиха — Левицький грішми шафував, довгу наробив звиш 300 зол[отих], а сього року, діставши місце при «Правді» і побачивши, що ми помістили «Опізнаймося»,— гей же трубити, що «Друга» конечне треба погребати і таке друге. З печатнею ми тепер так умовилися, що платимо по 13 зол. від листа за друк (garmond)[1], а папір наш. Кредиту маємо 6 листів. 3 і 4 н[оме]р вийде коло 20 лат[инського] с[ього] м[ісяця] і містити буде: «Труба», новела Педра д'Альаркона (заміщена тільки задля укоськання роздражнених голов), «Бориславъ» («Навернений грішник»), «Що діяти?», «Помилка хорватського проф[есора], не попр[авлена] руськ[ими]», «Чужі попереджають нас», «Від редакції», «Житецький а українське питання», резюме статті Пипіна, а в літературній хроніці — про «Пчелу», про Гольдштейна і пр. Ваші замітки «Логіка в наших газетах» є у нас і мали бути ще торік поміщені, так Лев[иць]кий перепинив, щоби, боже борони, не зачепити «Правду». А в сьому числі, думаю, не наручно її містити,— чень, прийде спосібна хвиля опісля. «Правда» містить тепер більше гарячкову і нервичну, як розумно обдуману статтю «Слівце до опізнання». Чи будете відповідати?

Будьте ласкаві й до дальших номерів «Друга» надсилати бодай коротенькі замітки! Воно все якось веселіше печатається і з більшим інтересом читається номер, як там і Вашого дещо. А крику наших католиків ми перестаєм боятися. Ось і мій «Бориславъ» наробив клопоту нашій архідієцезіальній газеті «Р[уському] Сіонові». Перший н[оме]р «Друга» висилав «Сіон» на оказ, за те обрушилися деякі попи і давай вередитися, що «Сіон» деморалізацію ширить межи женщинами, висилаючи такі речі. Ось, чую, св. Юр улякся — сам митрополит Сембратович велів собі принести «Друга» і — нечуване діло — прочитав тоту мирську сатанинську газету, щоби побачити, що се за звір. Ну, і високий синедріон рішив, що нічо там нема такого нечоловіческого, бо автор не пише се, щоби заохотити до подібного життя, а тільки щоби відстрашити. Но помимо того — додали отці — воно не пригоджується до «плавного» читання красавицям.

З Петербурга получаємо ось які газети: «С.-Петербургск[ие] ведо[мости]», «Биржевые вед[омости]», «Новое время», «Ниву», «Пчелу» і «Вестник Европы». З редакції «Оте-

[1] Крупний шрифт *(франц.)*.— *Ред.*

ч[ественных] записок» получили ми 5 т[омів] Щедріна, а журналу ще й досі нема. До слідуючого н[оме]ра «Друга», думаю, не зле буде покористуватися Е. Зольовим «Пар[и-зьким] письмом» «Типы духовенства во Франции», особ-ливо першим уступом. Резюме з «Нови», не знаю, чи зро-бить, що треба, в газеті, даване по кусничку. Думаю, що більше зробить Еркмана-Шатріана «Виховання феодала» (переклад уже готовий), Щедріна («Деревенская тишь»), виїмки з Флоберової «La tentation de saint Antoine» (сими днями я получив сесю поему і прочитав за один вечір. Описання Александрії і різні аріан, Навуходоносорової учти і розмова Ант[онія] з чортом при кінці — се кусники якраз пригодні), бо й так цілої поеми у нас дати не спосіб. З Дрепера ладиться резюме, але не швидко буде готове. Я тепер почав ряд відчитів у кружку витягом із Бедж-готової статті «Über den Ursprung der Nationen», у «Друзі», думаю, се не пригодиться.

Вашими грішми ось як я зарядив: за «Правду» 6 зол., за «Слово» — 9 (півроку), за «Р[уську] раду» 4, за «Науку» (не знати, чи буде виходити) 1 зол. (квартал). «Наука» виходить уже у Львові. «Руську хату» получаєте даром. «Світогляд» і Костом[аров] 1 зол. П[авли[кові за обід 5 зол., за снідання 1 fl. 50, служниці, що носить, 1 fl. 50 — прочі книжки 1 зол., «Друг» — 4; значить, усе досі видане виносить 34 зол. У мене відтак ще лишилося 15 зол. до дальшого розпорядження.

На Угри й на Буковину адресів ніяких ми від П[авли]-ка не маємо — затим, як вийде, то діло залагодиться.

Щодо арештованих ту[т] українців, то довго не було ніяких звісток. Далі заговорили, що двох (не знати, кот-рих) вислано в Росію. Доперва вчора я дізнався, що вони тут є і ураз із П[авли]ком стануть під суд. Із нас ніхто до них не навідується. До П[авли]ка ходив тільки я та ще один його товариш, та й то заким мене пустили до кан-целярії п[ана] судді, то-м ходив 4 дні і ніколи не міг го застати. Не знаю, чи до розправи будуть і мене покликати. Щодо видавництва повістей не маю досі ніяких звісток.

З Віднем я вступив у переписку, а іменно з С[ельсь]ким із «Січі». Написав, щоби прислав «По вопросу о м[ало]-русской литер[атуре]».

Доходжу до книжок.

Коли хочете деякі присилати сюди в комісс, то відне-ситься там у себе до якого книгаря, а той хай напише сюди

до Buchhandlung Richter, Marien-Platz[1], і хай з ним переговорить. Присилати до мене або де оно ось чому не приходить — понесем ми котрий до книгарні давати в розпродаж, то або просто не прийме, підозріваючи, що, може, се заказане, або ще й у поліцію занесе. Чорт їх там знає! Короводу на всякий раз буде не мало. А так уже саме те, що то з книгарем справа, буде му більшою порукою та й в разі чого не кине світла ні на кого. А з метеликами натепер здержтеся, бодай до по-свят, хай трохи перемелеться. Не тому я се кажу, щоби-м боявся більш, як того треба, а тому, що від надмірного поспіху користі буде мало, а пізніше і більше і безпечніше мож буде зробити. За мною і ще за декотрими слідять пильно, і тому-то до 16, коли мож, не пишіть до мене нічого, а відтак я подам Вам адресу, де буду на святах. Але якби що конечно понадобилось, то адресуйте до мене: Jaroslau Roszkievicz, Benediktiner-Platz[2], № 1. Се буде безпечніше.

«Турки внутр[енние] и вн[ешние]» я дав у розпродаж саме до того Ріхтера, рахунок пришлю в червні або маї. Якби знов метелики конечно понадобились, то будьте ласкаві вислати їх у Відень, а відтам, як будуть їхати люди на свята, можуть привезти й сюди. І се би, бачу, була найліпша дорога. Книжки Вам вишлю, скоро вийде «Руська хата». Щодо пренумерантів, то я постарався, і перед святами, думаю, мож буде їх роздобути, хоч на всякий спосіб се сполучене з трудностями. «Науки», думаю, маєте на окладці торішнього річника.

Щодо філій, то «Просвіти» філії ось де: Бортники, Тернопіль, Станіслав, Тов[аристваа] Качковського головніші: Самбір, Дрогобич, Стрий, Станіслав, Коломия, Снятин, Скалат, Рава-Руська, Золочів і др. Товариства ремісничі: Поморяни, тов[аристваа], зв[ані] «Поміч»: Підгайці, Надія.

Ле[виць]кий лютий, старається всюди ширити вість, що нас три підплачені, робимо на шкоду народовців.

На тім і кінчу нинішнє письмо і остаю Ваш.

І. Фр.

P. S. Щодо книжок, котрі я дав на Україну, то ось вони: 10 прим. «Капітал і труд», 10 прим. «Письма посм[ертні] Герц[ена]», 2 прим. «Алекс[андр] Герцен», 1 прим.

---

[1] Книгарні Ріхтера, Маріїнська площа *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Ярослав Рошкевич, площа Бенедиктинів *(нім.)*.— *Ред.*

«Кто виноват?», 1 прим. «Что делать?», 3 прим. осталось у нас «Кап[итал] и тр[уд]», 2 прим. «Былое и думы», «Что делать?» 1 прим., «Про сущность конституції» Лассаля 12, «Гласный ответ» 18 прим., Рилєєва поезії 1 прим. Книжки, забрані у Д[орошен]ка, є в суді, і їх, певно, віддадуть йому, скоро буде по всьому.

Прощайте.

Ів. Фр.

25. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 24 березня 1877 р.
Львів, дня 24/3 1877

Дорогий добродію!

Павлик вийшов і пробуває від трьох день у мене. Його засудили за 8 день; вніс рекурс, університет, бачиться, пропав. Ширше напише він сам.

Я лиш про деякі діла до Вас. Отсе перше з перепискою. Ваш лист наробив в суді великої каляманції, хоч і був дуже невинного змісту. A priori[1] осудили, що Др[агомано]в — соціаліст, а соціаліст — тайне товариство,— от на такій підставі засудили наших християн. Тому-то, пишучи до нас, адресуйте ось як: Franz Limbach, Zimorowicz-gasse № 2, Lemberg[2]. Сього чоловіка я знаю і ручу за певність.

Ви, певно, відібрали посилку мою і М[андиче]вського, як також і «Друга». Щодо посліднього, то просив би-м о деяку статтю до дальшого н[омер]а. 3 і 4 ч[исла] зробили ту[т] дуже корисне враження, і самі правдяни признали, що ми лишили їх позаду. Один із наших людей, що хоче переводити Еркмана-Шатріана, просив запитати Вас, чи, переводячи і друкуючи такі речі, на котрих написано, що «всі права застережені», «Друг» не міг би мати якого клопоту, а в разі якби так, то до кого б нам удатися і просити дозволу? «Отеч[ественных] запис[ок]» прийшла досі одна книжка (за февраль), а першої десь нема.

Я, бачиться, нині їду (і П[авли]к також) на провінцію, і то аж де до 10—15 апріля. Як до того часу не буде нічого

---

[1] Заздалегідь *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Франц Лімбах, провул. Зиморовича, № 2, Львів *(нім.)*. — *Ред.*

пильного, то не пишіть до мене. До «Друга», посилаючи що-небудь, посилайте під тою самою адресою, а L[imbach] доручить адміністр[ації]. «Чужі попереджають нас» ми на сей раз не помістили, буде в слідуючім н[омер]і. Зважившн розголос, якого ту[т] наробило Ваше ім'я послідніми днями, думаю, Ви за те не прогніваєтесь. На розправі в судді були два укр[аїнці]: Борисов з Одеси і брат Д[орошен]ка-Черепахіна. Чи «Громада», а resp[ective][1] «Лихі люди» скоро появляться в нашій книгарні? «Туркн» розходяться дуже поволі; тепер, їдучи на свята, декотрі позабирали дещо продавати. Щодо видавництва з Києва досі нема ніякої вісті. З Відня «По вопр[осу] о м[алоруською] литер[атуре]» я не одержав, хоть відносився (посередньо) до Т[ерлець]кого. Кажуть, що се книгарева Helf-ова власність, ну, і хотячи брати, треба заплатити. В маї, може бути, помістимо в «Друзі» «Теорію д-ра Крупова» — в 5 і 6 піде на вступ Щедріна «Деревенская тишь». П[авли]к, бачиться, буде робити резюме з Дрепера. На тім кінчу. Не підписуйтесь на листі і веліть листи адресувати кому другому. Заразом ще раз повторюю просьбу о статті для «Друга», найрадше змісту наукового.

Прощавайте!

І. Ф.

26. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, 21 квітня 1877 р.*]

Кохана Ольдзю!

Годі мені залишити нинішню спосібність, щоби не написати до тебе кілька слів. Не знаю, чи дійде моє письмо до твоїх рук,— та, впрочім, все одно — не дійде, так не дійде, а я все-таки напишу. Моя дорога сюди (до Дрогобича я не їздив задля поганої погоди) була от-от, оскільки се мож сказати о дні, під час котрого я майже й слова не говорив ні до кого. Ту[т] застав я П[авли]ка, а він дотепер пробуває у мене. Хоче ся женити, та не знає, як би деяку українку розлабудати. Черепахіна і Ястремського вчора повезли у Швейцарію. З Росії понадходили деякі нові книжки, з котрих кілька при спосібності пришлю й тобі. Завтра (у неділю), бачиться, буду робити колоквія з ру-

[1] Відповідно (*лат.*).— *Ред.*

ського, у понеділок запишуся, а відтак спокійно засяду до писання роману. Згадка про тебе, моя сердечна, додає мені всегда сили, хоть два-три дні після приїзду я чувся дуже слабим і нездоровим. З Славком я й досі не говорив і слова, у школі він стоїть добре, з чиряком нічого, принаймі того він і слова не згадує. Нині був у мене Мандичевський і говорив багато о тім, що нас усіх гостро слідять і хотять як мож скомпрометувати. Не досить того, що нас тут окружили шпіонами, але навіть раз у раз шлють письма до російської амбасади у Відні (до Новикова), де описують каждого яко соціаліста і чорт знає що,— а се в тій цілі, щоби, скоро котрий із нас появиться у Росію, сей час із ним туди, де козам роги простують. Ми тут заперестали усякої переписки з заграницею, а що й до нас не доходить нічого; впрочім, знаєм допевно, що всі письма і посилки до нас і від нас на границі розпечатуються. Я чим далі, тим сильніше приходжу до переконання, що конечно треба добитися певного сильнішого становища, поважнішого імені, щоби, як що до чого, не так легко смів який-небудь хлистик чіпатися. І тобі, моя дорога Ольдзю, конечно подумати о якім-будь занятті, котре би не тільки робило тебе ближчою мені, збуджуючи для тебе поважання і узнання і тим самим скріпляючи нашу любов, але в разі конечної потреби, могло яко-тако запевнити тобі удержання — не тепер, але пізніше. Впрочім, ти ж і сама знаєш, що приятніше і свобідніше живеться, хоть і вкупі з другим, але знаючи, що не з твоїх рук я їм, і маю власну волю в усьому. Єдина не заперта і доступна для тебе дорога се писательство. На тій дорозі ти ще не пробувала своєї сили, тож і сказати годі, чи і що ти можеш на ній удіяти. Але подумай і те, що, виступаючи перша у нас на тім полі, ти можеш зробити велике вліяння на других женщин, що твоє образування, вправді не спеціальне, але більше загальне, дає тобі перед поперед усіма майже женщинами у нас, і вкінці, що й моя рука, оскільки се в перших починах потрібне, не відкажеться ніколи від помочі для тебе. Такі мої гадки зглядом того предмета. Впрочім, переспитай себе саму і не в'яжися нітрохи моєю радою, коли вона тобі не по волі. Впрочім, я ще раз говорю, що женщині у нас тепер легко осягнути в літературі поважне місце, раз, тому, що вона виступить перша, а по-друге й тому, що у нас ще занадто глибоко вкорінений звичай «преклонятися перед женщиною».

Посилаю ти тепер VI т. Золя, на котрий, певно, будеш цікава. Словаря Белей буде потребувати аж на вакації для переводу «L'Assommoir». Не знаю, чи ти зможеш зладити до вакацій «La curée»,— впрочім, можеш, читаючи, повиписувати собі незнані слова. З переводом ніщо квапитися, волиш пробувати своїх сил в оригінальних шкіцах. Дуже би ми було приятно, якби-м міг яким способом дістати перші плоди твоєї праці.

Знаєш, що? Я, може, на зелені свята буду у Вас. Тре буде виїхати додому, а відтак на деньок і до Лолина заїхати.

Мох приходить до Славка досить часто. Зразу, приїхавши зі свят, вони оба немало п'янствували, тепер дали спокій: Славко остав здоров, Мох відлежав своє. Славко купив собі новий капелюх і вже 4 дні не знає, де ся з ним діти,— так ся ним тішить; брати го ще не брав ані раз, хіба в хаті, а на вулицю в нім не показується.

«Друг» вийде нині,— може, сконфіскують, бо є дещо П[авли]кового, та й то такого, що хто знає, чи знесе наша цісарсько-королівська прокураторія. Василовичів лист я нині дістав — зовсім чого іншого надіявся. Ну, нехай і те! Що інше пізніше буде, правда? Та й до того надіюся, що необавці! Твоя фо[тографія] стала для мене правдивим джерелом потіхи і радості. Щовечора, коли уже всі сплять, я з півгодини задивлююся на неї і забуваюся зовсім: я такий тоді щасливий — чую, як нові сили будяться, нові мислі напливають! А за се все лиш тобі, тобі одній дякувати! Я пригадую собі твої слова, що твоє «окончательне» образування, розширення своїх понятій і т. д.— се моє діло. То був для мене завеликий і незаслужений комплімент — так воно зовсім не є,— впрочім, не о тім бесіда. Я лиш подумав собі тоді, що дійсно се би була немаловажна річ для мене зважити, скільки понятій і вражень я завдячую тобі, скільки нового елемента ввійшло в моє життя через знакомство з тобою. Над тим я ще подумаю.

П[авлик] кланяється тобі і Михайлині. Він остався таким, як був перше: найзвичайніші речі пересаджує, все своє. Я на першому плані, тож ні про що з ним і бесідувати, хіба про нього. Славко, бачу, в тобі закоханий і заздрісний та лютий на всякого, хто тебе любить. А як згадати, що ти можеш кого любити, то готов очі видерти. П-к не раз го тим лютить.

Був-єм у Дольницького, він приїхав аж у неділю. Тамєм трохи посидів, побалакав,— ну, а особлившого нічого.

Вже кілька разів хотів я кінчити се письмо, та, знаєш, так не хочеться розставати[ся] з тобою, хоть би й через такого посередника, як от, тямиш, вечорами нам не хотілося розставати[ся]! Щасливі хвилі, глибоко ви врилися в мойому серці, і не раз аж сумно мені стане, коли навернеться гадка: ні, се надто хороше для мене! Хто знає, чи в своїм житті я діжду коли таких других вечорів!

Але, впрочім, що ж се такого великого? Мені тепер приходить на гадку, що я сказав до тебе: при щирій любові щастя повинно рости, не зменшуватися! Нічого тужити за минувшим! Ми молоді, світ нам ще усміхається — жити хороше, любити хороше!..

Прощай, моє серце! Цілую тя щирою душею.

Твій Іван.

27. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА

Львів, 22 вересня 1877 р.
Львів, дня 22/9 1877

Коханий Славку!

Не знаю, чи звісно тобі, що до мене вільно писати листи,— розуміється, щоб і слова в них не було про мою справу, а пан суддя, перечитавши, пришле мені. Я пишу до тебе нині з двоякою просьбою. Перша річ — книжки. Вчора я просив п[ана] презеса о позволення читати книжки, бо уперед, крім фахових, грецьких та латинських, мені не мож було читати ніяких других. П[ан] презес позволив мені і обіцяв поговорити з п[аном] суддею, і я надіюсь, що п. суддя бодай тепер не відмовить моїй просьбі. Для того прошу тебе як мож найскорше принести мені до канцелярії п. судді Писарєва, дві книжки: одну польську «Szkice z dziejów pracy», а другу російську і також Еміля Золя дві повісті: одну по-польськи: «Karjera Rougonów», а другу по-російськи: «Завоевание Плассана».

Друга справа, в якій звертаюся до тебе, ось яка. Донеси мені в письмі, що сталося з моїми речами, котрі ти забрав від Федоровичевої. Заразом напиши, з яких се причин твій батько так страшно загнівався на мене, що, будучи у Львові, навіть не хотів побачитися зі мною?

Для мене видається такий гнів чимось таким, що не має найменшого сенсу,— бо і що ж се значить — гніватися на чоловіка в нещасті,— як коли б я сам собі то зробив, і то ще йому на збитки? Для того будь такий добрий і при найближчій спосібності напиши додому і донеси о. Рошкевичеві, що надіюсь його з донькою побачити на моїй розправі. Прошу тя конче написати се і відтак донести мені дословно відповідь: щоб я знав, чого маю держатися. Прощай!

Цілую тя сердечно.

Твій Іван Франко.

28. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Львів, липень — жовтень 1877 р.]

I

Коханий! Вчора получив я грипсанку від П[авлик]а. Його сестра є ту[т], її дві неділі держали в Косові у арешті, відтак приїхала сюди. П-к справив її до Федоровичевої,— може, вона їй дасть яку роботу. П-к велів тебе просити, щоби-с, скоро вийдеш на волю, навідався до неї та просив народовців, може б, могли їй достачити роботи. Др[агоман]ов, як, може, тобі звісно, прислав П-ві повномочіє, щоби міг відібрати гроші за книжки, прислані Ільницьким «Просвіті». Се повномочіє передане Дідо-ві, якби мож його получити, то сестрі П[авли]ка сесі гроші стали б дуже в пригоді, поки найбільша нужда. Тепер про мою справу. До зложення кавції за мене міг би (і мусить) причинитися мій вітчим, Гринь Гаврилик, газда в Нагуєвичах. Грунт (моя вітцівщина) може бути (крайньою ціною дешево) таксований на 400—500 зол[отих] (як натепер, може, з будинками до 1000). Що би нестaвало, міг би доложити Рошк[евич]. Я хочу сам понаписувати листи до них, і то якнайшвидше — та лиш то біда, що насамперед треба, бодай про око, порадитися чи то Крігсайза, чи то презеса. Може би, ти міг подати мені адрес д-ра Яцковського. Я поручив би Рошк. занятися цілою справою, с. є. порозумітися з вітчимом зглядом скількості грунтової такси і відтак порозумітися з Яцк[овським] зглядом подання. П-к на Др. не має надії і навіть не хоче його непокоїти,

але з тим він дурень. Ту[т] не час до делікатеси, а треба рятуватися як мож. Я вже нині мельдувався до суду, та що ж, не кликали. Біда з тим мельдуванням! П-к у своїм письмі дуже вколов мене одним словом: «А видите, моя сестра приїхала до мене, а ваша мила до вас аніду-ду». Се дитинство, правда, а я нині весь день, як строєний. Чорт би побрав мою дурну голову! Ех, на волю, на волю! Ти, коханий, пиши, зак[и] ще вийдеш, бо відтак знов пустиня кругом. Якби-с міг прислати ми яку книжку, якубудь, аби були друковані слова,— то прошу. Най будуть і параграфи, все одно! Дуже мені треба на пару день.

P. S. Хоть я понаписую листи до Рошке[вича] і Гаврилика, то ти, скоро на волі, таки напиши, бодай до Р., аргументуй, роби ефект! Vale![1]

II

Коханий! Я два дні не писав до тебе нічого, бо-м думав, що тебе вже виправили в божу путь за браму. Дуже сумну вість вичитав нині рано з твоєї грипсанки, що ти ще ту[т]. Чорт би побрав наших ласкавих добродіїв, що вміють чоловіка так зручно напинати на тортуру ожидання! Ще якби не вони на світі, то в наших головах защезла би й пам'ять, що була колись на світі свята інквізиція! І в мене нема нічо нового — візити в неділю не було, а я ще й досі не зовсім здоров. А ще до того твоя коротенька карточка і друга картка від П[авли]ка, котру-м нині одержав, набавили мя смутку на весь день. Ти, коханий мій, не журися,— того мож було відразу надіятись, що серце вовка не зм'якне, відразу, скоро почув твою бесіду, що-ді збираєшся до шпиталю. Він не з тих, що так напруго м'якнуть, сухотники уміють довго лютитись. Знаєш ти, що? Чи не ліпше би було, якби ми оба день за днем мельдувалися до шпиталю. Там і на життя було би добре, а твоя малпа вистачила би попри шпитальний вікт для нас обох де з на тиждень. Зрештою, як ти гадаєш,— може, хто знає, чи схотять нас узяти. Там і балакати б нам мож, і газету дістати, і в прочім Бригідки місце прецікаве для студій. П[авли]к пише ми (ще давня карточка), що Федоровичка страх люта на нас обох і на Анну, що ходила на неї скаржитись у поліцію, бо-ді по цілих ночах торкоче машиною, шиючи,— спати не дає. Мене і П-ка узиває галга-

[1] Прощавай! *(лат.)*.— *Ред.*

нами, розшибається за тими 10 гульд[енами], що-м винен жидові,— посилала жичити до Ільницького і т. д. Боже мій, що тота клята баба робить! П-к писав свою картку, видно, в нападі лютості — всіх називає стервами і пр. і, як видно, дуже щось злий на мене. Те клонить мене іти до шпиталю, щоби не бути причиною неприятності для нього і його сестри. Одного ми шкода — кореспонденції, а особливо тому, що тими днями отвирається ми певніша і коротша дорога кореспондувати з Павликом, ліпша від його вірників, котрі держать картку по тижневі. І ще одно паскудство! П-к передав картку, адресовану до Сельського, на 25 до Зак[линськ]ого, і знов, значить, дві неділі дорогого часу пропало, а я не маю відомості в тім згляді! Прошу тебе, зроби ти за мене тоту річ, напиши від себе карточку коротеньку до Сельського і запитай го, чи мій лист, котрий я вислав до нього до Відня, попався в руки поліції, як він його толкував, чи нема в нім чого штемповного і які взагалі його штемпи. Заразом запитай, чи правда се, що правит[ельство] розв'язало «Січ», і як правда, що сталося з її майном, книжками, касою et cet[era]. Се речі важні для нас, і варто їх знати. Якби ти міг Сельський показати деяку певну дорогу кореспонденції], то донеси мені — буду й я дещо писати. Завтра донесу ти, чи корес[понденція] з П-ком доразу впевнена, а як так, то будеш і ти міг пересилати до П-ка грипсанки через мене. Чи нема чого нового від Зак[линськ]ого? Рушайся, коханий, жий ще пару неділь арештантським життям, оскільки мож, повно,— чень, дасть бог, що і нам колись отвориться брама, та й то без волі і ласки наших «чесних і всевідущих»! Шіллера не можу ти прислати, се власність одного жида, котрий хоть сам го не читає, однако трясеться над ним! Від Анни нічого нового. Не сумуй, коханий, бо наш сум — радість нашим гонителям, котрої щоб не дочекали! Vale.

1878

29. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, початок березня 1878 р.]

Ви, певно, получили вже письмо від Славка, і хоть я не читав його, однак боюся, щоби воно не наробило Вам якої лишньої прикрості. Для того, хотя ж добре знаю, в яке фальшиве і неприємне положення зглядом Вас і всіх Ваших мене поставили обставини, пишу до Вас те письмо насамперед нині, а того, що міг написати Славко. Він, певно, наплів, що я невірний і забув Вас, і сякий, і такий; ну, але гадаю, що Ви самі винайдете правду в словах. Друга річ, він міг наклонювати Вас забути о мні, впрочім, чорт його знає, чого він хоче. Я, говорячи з ним, дійсно грав ролю чоловіка охолодженого, зденервованого, рівнодушного, бо, впрочім, і Славко так накерував розмову, що таке поступування було єдино розумне. Не знаю сам, оскільки се правда, що він говорив про страшну гризоту, яку справили в Вашім дому газетярські плетні о моїм процесі. Я бачив Ваш лист, писаний до С[лавка] по моїй розправі. Не знаю, оскільки правда, він Вам доносив о мні. Я декрет приняв не з власної волі, а примушений; мене не хтіли випустити на волю під час рекурсу, а сидіти 6—8 місяців на рекурсі, признайте самі, не всякому хочеться, особливо коли йде о 6 неділь декрету. Я не розумію, чому Ви так згризлися, почувши, що мене засуджено; а впрочім, то мож було сподіватися. Я розговорився, а мій нинішній (лист) мав бути найкоротший з усіх; мав складатися з 3 слів: що гадаєте робити? Ви взагалі відзначувалися практичним розумом, не беріть се за ніякий сатиричний притинок, не до того тепер пора. Для того прошу Вас о раду, впрочім, сього питання і не розрішити нікому, крім Вас, бо о Вас воно ходить, а не о кого. Я не входжу в рахунок; одна тільки замітка: Ви,

чув-єм, говорили, щоб я приїхав до Вас, скоро вийду на волю. Або се була брехня, або Ви говорили насеріо. Ваш отець заховався так зглядом мене в процесі, що треба б не мати і іскорки людської честі, аби явитись в його дім; не згадую о тім, що коли я просив о Вашу руку, прирік мені помагати в кождім разі, не грішми, а добрим словом і протекцією. Я ніякої помочі від них не потребував, а як не раз і зарятували мене грішми, то часть віддавав-єм їх Славкові, а прочу часть уважаю за затягнений довг, котрий сплачу при першій спосібності, щоби не казали ще, що українець, соціаліст, приходив до їх дому жебрати. Я кажу тільки про друге. Ураза, яку зробили Вашому домові газети, самі знаєте, що зовсім не Павликів лист. Могло в моїх очах усправедливити, і то не зовсім, цілком пасивне, далеке захованння зглядом мене, але думаю, не давало ще права тим, що мені колись обіцювали поміч, шкодити мені, ганьбити мене через третю особу, Федоровичку, в присутності судді називати мене варіятом, лінюхом і безчесним чоловіком, а де кожде слово о мні сказане мало вагу і вплив на поліпшення або погіршення моєї і так незавидної долі. Думаю, що тим досить вияснив-єм, чому зносини з Вашими родичами уважаю розірвані і до Вас приїхати не можу. Правдивих приятелів в біді пізнавай; а хто з приятеля перекинувся в ворога, тот, значить, і вперед не був приятелем і не буде. Се, однако ж, я не відношу до Вас, принаймні зовсім не рад би-м, щоби факти дали мені повід і о Вас щось подібного казати.

Тепер приходжу до головного питання: що нам робити? Пишу так для означення, що нашу приязнь уважаю зовсім такою, яка була перед розстанням нашим. Сли з Вашої сторони дещо змінилося, то напишіть щиро і одверто для того, що наш роман мусить іти не тою, що досі, дорогою і не може надалі ограничитися письмами і зітханнями — пора подумати о житті. Думайте і пишіть. У мене є також план, правда, смілий і не легкий, для того хочу насамперед почути, що Ви гадаєте. Чи перевелисьте Золя «La Curée?» Чи не привіз там Славко на вакації яких моїх книжок? І які? Чи нема де в них мого декрету на стипендіум? Як є, то прошу швидко прислати.

30. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, початок березня 1878 р.]

Дорогий добродію!

Я від 5/III н[ового] с[тилю] на волі, сиджу у П[авли]ка. Мене не хотіли випустити на вільну ногу для рекурсу і тим змусили прийняти декрет. Не знаю, куди тепер кинутися і як продержатися. Я хотів з матеріалів, зібраних у тюрмі, написати обширнішу картину злодійського життя і послати її в московськім переводі до якої російської часописі,— чень, би прийняли? Що Ви на те?

Поки що я буду помагати П-ові видавати «Гром[адського] друга», і коби лиш яка-така підпора, ми би, чень, поставили го дещо трохи на ноги і довкола нього згрупували що талантливішого і живішого з молодежі. А не буде чим продержатися у Львові, то поїду на село і буду писав, що треба.

Чи не могли б Ви або хто там де видати збірник галицьких пісень з нотами? Ми необавці приладимо матеріал на досить обширну книжку.

Бувайте здорові!

Ваш Іван Франко.

31. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, близько 25 березня 1878 р.]

Дорогий добродію!

Мені небагато до Вас писати, бо й часу небагато. На нас двох поки що вся робота при «Г[ромадськім] др[узі]». Я думав написати до «Вест[ника] Евр[опы]» обширну аналізу злодійського життя і тих вліянь, які пруть наших людей до збродні. Але якось сили нема. «Boa Constrictor» (дальший шкіц «Бориславa») я ледве вчора вирвав із суду, треба ще перероблювати і кінчати. Якби вдалося, то пішлю це в Росію, не знаю тільки, чи мож слати по-малоруськи. Не знаю, про що буде Ваша стаття «Укр[аїна] і Галич[ина]», а я хотів написати коротеньку «Історію україно-фільства в Галичині в 1876 і [18]77» і виказати, як посеред замішанини наших понять повставала нова партія. Може, виладжу до 3 номера.

Бувайте здорові.

Ваш Іван Франко.

32. ДО М. Я. РОШКЕВИЧА

Львів, 2 квітня 1878 р.
Львів, дня 2/IV 1878

Всечесний отче!

По довгій боротьбі з самим собою рішився я писати до Вас — не щоб перепрашати Вас за що-небудь (перепрашати Вас я не маю за що), ані щоб усправедливлятися чи там толкуватися, бо я ні зглядом Вас, ні зглядом нікого нічо не завинив. Прикро мені се писати, та я, прецінь, думав, що тоті люди, що звалися моїми приятелями (і навіть в добрих днях се не раз доказували), піймуть і усправедливлять мене в нещасті. Я думав, що тоті приятелі, що колись обіцювали мені поміч,— тепер не то, щоб мали помагати мені, того я не жадав,— а принаймні не схотять мені шкодити, не схотять чорнити мою честь перед людьми і перед суддями,— для чого? В якій цілі? Ти один, господи, віси! Я так думав,— ну, і ошибся! Нічо великого!

Але тут заходить друге питання, і воно іменно каже мені нині писати до Вас. Я Вашій доньці дав слово подружитися і жити з нею, коли буду міг мати яке-таке удержання. Думаю, що на панське життя, на міліони ані Ви, ані вона не числили, а, з другого боку, помимо того, що сталося, я можу мати надію на вдержжя,— а може, навіть іменно д л я того, що сталося. Значить, питання до Вас: чи Ви вважаєте наш зв'язок за перерваний, чи ні? Я не завдавав би Вам сього питання, в котрім більше має рішати Ваша дочка, як Ви, коли бим не думав собі, що Ви могли б знов на мене кидати ганьбу, що, от, збаламутив ми дівчину та й покинув. Може бути, Вас буде ще стримувати то, що я ніби «політично скомпрометований»,— однако ж смію Вас упевнити, що се неправда — доказом того може бути й се, що мене на другий курс приймуть на університет. Отож після сього я ставлю ось яке питання до Вас: чи Ви хочете, щоб я удержував дальше зв'язь з Вашою донькою, чи ні? (Розуміється, друге питання, чи вона сього схоче, чи ні.) Коли ні, то тоді, принаймі, я буду знати, що не я ламлю дане слово. А коли Ви не будете мати нічо против того, то я напишу Вам, які в мене шанси на найближчий час, і буду просив позволити мені свобідно переписуватися з панною Ольгою.

З почтенієм Іван Франко.

33. ДО РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «ВЕСТНИК ЕВРОПЫ»

[*Львів, початок квітня 1878 р.*]

Високоповажні добродії!

Знаючи, що Ваш журнал всегда занимається слов'янським питанням і радо поміщає звістки про сусідні слов'янські племена, задумав і я подати в Вашім журналі цілий ряд звісток про Галіцію, списати стан економічний тутешнього народу, його умственне движеніє і все, що у нас робиться для його піддвигнення. Хоть у «Вестнику Европы» було вже досить статей про Галіцію, але автор їх, не галичанин, міг мати під рукою тільки такі факти і такі явища, котрі продерлися в печать, а о прочих, зовсім природно, не міг знати. Для того, думаю, небезінтересно буде руській публіці познакомитись з ходом діл в Галіції від галичанина, хоч мої кореспонденції і не можуть мати претензії на такі широкі погляди і на таку прецизію в представленні речі, яко[ю] відзначаються статті д. М. Т[олмач]ова. Зате більше буде у мене фактів, з которих вивід усякому не тяжко зробити.

Посилаючи сю першу кореспонденцію, прошу якнайшвидше звістити мене, чи буде вона поміщена, і чи маю працювати над дальшими, і які Ваші условія. Не знаю, як піде діло з язиком? Не владаючи добре в письмі руським язиком, я рішився писати по-нашому. Коли б це Вам робило багато трудності в переводі, то напишіть, і я буду мусив стрібувати писати по-руськи. Ждучи скорої відповіді, остаю з ушануванням.

Іван Франко.

Адреса до мене:
Іван Франко,
Львів, улиця Клейновська, н[оме]р 4, 3 пов[ерх].

34. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Львів, початок квітня 1878 р.*]

Від мене щирий Вам поклін.

Іван Франко.

Докладніший зміст 2 н[оме]ра, бачиться, ось який: Два стихи, «Boa constrictor» (дальше «Борислав»), «Ребенщукова Тетяна», «Питання робуче» Ланге (дві перші глави),— дальше ще нема, аж у хроніці кінець статті про Сербію, розбір «Правди», літерат[урної] часті, і розбір нової брошури Т. Д. (відозва до тов[ариства] ім. Шевченка) та згадка про сучасну жидівську літературу в Галичині (Singer Berl vün Brod і Wolf Ehrenkranz-Zbarażer)[1], замітну задля реального напрямку. Присилайте про галичан і українців! Вижидаємо також Реклю. Чому нічо не пишете? Ми від кількох день немов на безлюдному острові, куди ні птах не залетить, ні пошта не доходить, ні блоха не заскочить, ні вош не залізе! Ось і все!

Прощайте!

35. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, квітень 1878 р.*]

Ласкава пані!

Ви не так поняли то, що я писав о практичнім розумі, і витолкували собі матеріалістичний, себто користолюбивий. Помилуйте, як же се мож? А як прикро мусило бути Вам чути від мене таке по трьох літах нашого знакомства! Я суджу по собі, бо, прочитавши таку Вашу думку, я чувся дуже вражений: я зовсім не хотів уколоти Вас, а просто ссилався на звичайне по більшій часті женщин практичне чуття, котре хватає за найближчим, значить, за найпевнішим, і, дійсно, я не ошибся, полагаючи на Вас таку надію, хоть, розуміється, обставини так нас стіснили, що небагато доріг нам осталo[ся], щоб, отже, мож заглянути в будуще, мушу Вас наперед познакомити з настоящим, а відтак познакомити, що дасться зробити в нашім ділі. Я від виходу живу разом з Павликом, і, як на мене,

---

[1] Пісні: Берля вюн Брода і Вольфа Еренкранца-Збаражера *(євр.).— Ред.*

доста добре. До вечора працюємо над видавництвом нової газети «Громадський друг», котрого нумер вийде з початком свят. А се буде часопись обширніша всіх, які досі виходили в Галичині: щомісяця виходити буде книжками о 5—6 аркушах, в форматі трохи більшім, як «Вісник Європи». Печатати буде ся зовсім радикальною правописсю, а за редакцію відповідає Павлик. Я думаю, що зможемо Вам висилати його, хоть не знаю, чи тато схотять приймити. А propos[1], Ви говорите, що будете старатися переєднати ме[не] і т. д., но, думаю, не потрібно, бо тяжко, щоби то до чого довело. Правда, через те не будем могли так часто видітися, але бачитися на спосіб можемо, як, де, коли, напишу пізніше. Властиво щодо «коли», на котре Ви так нетерпеливо налягаєте, то скажу Вам, що швидко, може, ще в маю по святах. Питаєте, який мій план? А предці Ви вичерпали всі можливі способи, а мені остає вибирати одну з Ваших пропозицій, котру, ну, але о тім широко писати натепер завчасу, доки ще не маю нічого певного під руками, впрочім, надіюся, що винайду спосіб переговорити з Вами усно, а до того, чей, і осущення плану підійде вперед. Не знаю, чи швидко буду міг до Вас написати, а для того прошу Вас, якби Славко був дома на святах, то передасте му для мене деякі книжки, котрих спис через нього передам, а як не поїде додому, то по отриманні сього листа вишліть ми Ренана, «Что делать», «Nędza na Rusi», а то як мож найскорше. Золю переводіть і пришліть, чей, буду міг дістати «L'Assommoir», то Вам пришлю заразом новий роман Doudet «Nabob», де, кажуть, хороший. Початок Вашого переводу з «Ругон-Маккарів» першого тому, котрий є в мене, щодо язика дуже подобався Павликові. Надіюся, що в переводі другого тому Ви поступили далі на дорозі вправи і що своїми переводами зможете завстидати не одного з наших матуристів, ба й академіків народовців. Може би-сьте, там при спосібності списали співанки, а особливо весільні. Жду Вашого письма. Славко не хтів заадресувати листа, тому мушу знов писати злодійським способом. Натепер бувайте здорові. Цілую Вас сердечно.

Ваш. І. Ф.

---

[1] До речі *(франц.)*.— *Ред.*

36. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, кінець квітня 1878 р.*]

Думаю, що се письмо дістанеться тобі до рук, хоть не знаю, чи дісталося друге (в книжці «Komuniści»). Я нетерпеливо довгий час ждав твого письма, але бачу, там у вас знов мусило статися щось «polizeiwürdiges»[1]. Я хочу зробити тобі одну пропозицію. На 15 або 16 мая я приїду до Долини і відтам піду піхотою в Вашу околицю. Стоїть тільки тобі з Михайлиною вийти на спацер, і будем могли бачитися й поговорити де про що. Ти постарайся урядити так, щоби воно вийшло зовсім натурально. Виходіть там на гору, де ми ходили на гриби і палили огні. Щодо дня, то я так ось розрахував. Приїду до Долини в суботу 12 і сей час піду на місце. Не буде вас, переночую і прийду в неділю. Як би-сте могли приходити щодень, так вечером або коли! На всякий спосіб напиши ми, чи дістала-сь сей лист. Для певності ось який спосіб. Напиши до Славка і бештай мене, що я не хочу о нім знати і т. д., а соком з цитрини припиши до мене та проси Славка, щоби той лист дав мені. Прощай, серце!

Твій І.

37. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Львів, кінець квітня 1878 р.*]

Дорогий добродію!

Не дивуйте, що після П[авли]кової відповіді на Ваш лист я пишу так напруго друге письмо до Вас, хоч часу, правду сказавши, і в нас не купити. П[авли]к, бачу, розповів Вам досить о наших обставинах редакційних. Додати (а може, й повторити) треба, що ніяких дописей нам нівідки добути. Віденці прислали всього: критику на кн[ижку] «Про життя», резюме Мілічевича «Кнежевина Србия» і перевід брошурки Геккеля про науку розвитку. Послідньої ми в другім н[оме]рі, бачиться, не дамо, бо вона затяжка, хоть, правду сказавши, і прочі наші кусники не визначаються надмірною легкістю, як і Ви самі кажете.

---

[1] Достойне поліції *(нім.)*.— *Ред.*

При такім складі редакції, як у нас, і при такій помочі, як ми маємо, журнал не тільки конче вийде односторонній, але швидко й зовсім перестане виходити зі зглядів фінансових. Ви знаєте більше-менше наш баланс і скажете, може: не треба було пориватися наразі до такого обширного і дорогого видавництва. На те ми відповімо, що ми самі стоїмо тут на льоді — що хвиля можуть прийти і не знать за яку чортову маму взяти нас до Іванової хати, а тоді й журналові капут; значить, нам хотілось би, так сказати, украсти того часу і паперу і видати якнайбільше в найкоротшім часі. Один добродій з Відня критикує перший н[оме]р. Не лихо критика, і позитивні думки, які є в нього, нам дуже придатні, та лихо те, що той добродій найбільше поліз на формальний бік (чому нема програми? Які, властиво, в нас думки, scil[icet][1], чи ми пропагандисти, чи агітатори, чи який біс? Чому сокрушаємо попів, а не сокрушаємо релігії в самім початку? Чому з усією «демократичною редакцією» не нараджуємося над статтями, котрі мають міститися? (Значить, треба б нам посилати рукописи і в Відень, і в Женеву, і, певно, в Київ!). Ну, загалом, ушив добрий кожух, тільки що не до нас прикроєний. Мені видається критика того добродія мудрою розправою о пирогах, котру ситий читає голодним. Ви говорите, що коли продержимося з «Гром[адським] др[угом]» 6 місяців, то проломимо дорогу. Значить плоха в Вас надія надалі, коли пророчите тільки 6 н[оме]рів. Я, признаюсь Вам, не надіюся й стільки. Мені бачиться, що поледве видамо й 2-й номер, а про третій і гадки нема. Передплатників у нас зо 15, котрі поплатили по 50 кр[ейцерів] або по 1 гульд[ену] — 10 гульд. З Відня досі не прийшло нічо, помимо обіцянок,— впрочім, не багато ми й надіємся відтам. Щоб проломити дорогу, треба могти не тільки стояти на ногах, але ще й силуватися,— а «Гром[адський] др[уг]» навіть на ногах не вдержиться. На Україну ми не могли його послати задля київської погані: не знаємо й досі, що там з ким сталося, значить, і писати ніяково. Ті 200 фл[оринів], котрі Ви обіцяєте прислати, зовсім не вистануть на другий н[оме]р, та й то ми просили б Вас присилати якнайскорше, бо друкарня не може ждати, та й і так уже криво дивиться на цю штуку і боїться втрати, коли б «Друг гром[адський]» лопнув. Тому-то

---

[1] Себто *(лат.)*.— *Ред.*

конечно нам запитати Вас о раду, чи брести дальше на непевну, чи дотоканити другий н[оме]р і відтак оголосити, що «Др[уг] гр[омадський]» не виходить далі, чи що робити? Ми, будьте певні, не жебрали б ні у кого милостині, якби могли заробити самі на стільки,— ми все дали б на дороге і святе наше діло, але заробити ніяк не можна. Ми навіть не можемо старатися о місце дописувателів у деяких газетах, бо за нашим видавництвом нам не стає часу, а ще гірш, не стає сили. Я, правду сказавши, після Іванової хати і одного дня не спочив і ходжу тепер, немов приголомшений,— кілька слів годі склемезити. Просто розпука береться. А тут ще наші домашні шпіони слідять за кожним нашим кроком і псують послідні каплі доброго гумору. По місту казки дивовижні раз у раз: що вже нас арештували, то будуть арештувати, стережіться, то вішати будуть, то процес виточать за Hochverrat[1] і т. ін. Але все це дурниці, якби не викликало поганих наслідків з другого боку. Молодіж, котра досить радо горнеться до «Гром[адського] друга», взяли в крипи, грозять ексклюзіями та арештами всякому, хто з нами перестає, тягають по канцеляріях та допрошують,— ну, пекло, та й годі! І роби ж тут серед такого багна, не лайся, давай всесторонні програми, sei feinartig![2] А тут ще приходиться журитися щоденним хлібом, а властиво жити в тій щасливій надії, що за тиждень — за другий останемся без кусника хліба, без усього! З наших молодих ніхто нам не поможе, бо всі бідні,— як бачите затим, круто приходиться народу ізраїльському! Я частенько починаю думати о самовбивстві або о обрàзі маєстату, за котру швидко засадять на довгі літа, «ідіже будет смрад велій і скрежет зубов». Ось наша перспектива, як той каже, веселенький пейзажик. Але жарт набік! Чи не ліпше б закинути видавництва і не наражувати друкарню на страти, коли нема надії вдержатися? Я не говорю це тому, що би-м стратив охоту до праці або віру,— ні, але я бачу, що воно не зайде далеко з такою роботою!

Ну, ось я і до кінця письма дійшов, і не знаю властиво, пощо я це пишу іменно Вам, коли знаю, що Ваше положення не ліпше, коли й не гірше нашого. Пощо пишу? От, щоб кому-небудь написати, щоб як-небудь відітхнути

---

[1] Державну зраду *(нім.)* — *Ред.*
[2] Будь делікатний! *(нім.)* — *Ред.*

серед нашої душної, проклятої атмосфери. Ми цілими тижнями не получаємо ніякого письма, сидимо, немов у пустині, і бачиться, що всі нас відцуралися за якусь провину... А «Гром[адський] друг» варто б удержати — молодіж гімназ[ійна] горнеться до нього, читає і з рук до рук подає і думати починає. Думати! Щось нечуваного во роді рутенськім!.. Але що робити? Як годі, то годі! Прощайте, коханий, і не бануйте на мене за всю цю чепуху, що ось нагородив.

Ваш Ів.

38. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, початок червня 1878 р.]

Ласкава пані!

Просив я Олеськова поробити для мене деякі виписки з метрик лолинських та з таткової рахункової книжечки, але той євнух навідріз відказався. Чорт його бери! Затим прошу Вас зробити для мене ту ласку і виписати з метрик деякі дати до таблички статистичної, котру Вам оце пере-даю, і відпишіть цілу книжечку таткову. Не бійтеся, це не для ніяких скандалів, і словом честі ручу, що як ті цифри були б публіковані, не буде при них ані Вашої назви, ані назви села, з котрого записані. Так само прошу посписувати деякі цікаві факти з життя народного і проч., котрі могли б послужити матеріалом до характеристики того життя. При фактах треба подавати й імена осіб.

Прошу дуже не відказати мені того і заохотити також панну Міню, котрій при її спосібності посилаю щире по-здоровлення і поклін.

Ваш Іван.

39. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 14 червня 1878 р.
Львів, дня 14/6 1878

Ласкава пані!

Письмо получив. З татком бачився, але досі не говорив нічого і не думаю,— впрочім, як самі того зажадають, то скажу то, що маю сказати. На університет записався

і ходжу, хоть тільки для того, щоби як-небудь скінчити, бо й так воно з того нічо не вийде.

Живу досі з П[авли]ком і, бачиться, не швидко від нього випроваджуся, уже бодай з тої простої причини, що інакше нема відки жити. Ваша просьба чимскорше випровадитися, піддатися всім «татковим условіям», старатися о докторат і т. д. свідчить вправді о Вашім чутті, але воно мені видається трошки егоїстичне.

Даруйте, що, може, загостро буду з Вами говорити, але рука моя дрожить,— то, що маю Вам сказати, мусить бути сказане, а чим борше, тим менше муки до нас обоїх. Випадки з сього року значно розчарували мя в моїх надіях, як воно, впрочім, і конечно мусило бути. Я стратив надію на становище і на певне утримання (розуміється, для себе я не бажав ні одного, ні другого, і для того мені сього зовсім не жаль). В послідньім побуті в Лолині достеріг я також і між нами деякі дисонанси, котрі ще ярче виступили в Вашім послідньім письмі. Мені тяжко се говорити, але моя любов сама каже мені бути з Вами щирим. Я думаю, що ми не зовсім зійдемся характерами, і для того ліпше нам розстатись завчасу, не причиняючи одно другому лишнього горя. Мені тяжко розписуватися широко — желаю Вам більше щастя на будуще, ніж його зазнали зі мною. Хоть би не все проче, так моє необезпечене і безвихідне становище не позволяє ми брати на совість нужду і безвихідність другої людини. Книжки посилаю, словар прийшов, стоїть 4 fl[orine] 80 кр[ейцерів]. 2 fl[orine] заплачені. Книжки від татка получив, передайте прочі Славком, а також постіль і білизну.

Ваш Іван Франко.

40. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА

Львів, 19 червня 1878 р.
Львів, дня 19/6 1878

Коханий Славку!

Іно що получив ваші листи, і сей час відписую. Пишу тільки до тебе, і то ще з тою просьбою, щоби-сь сього письма не показував сестрі. Надіюсь, що сповниш мою просьбу!

Щодо словаря — то я ж тобі казав, що вже спроваджений у книгарні, але коштує 4 fl. 80, на що 2 fl. заплачені. Як буду мав чим викупити, сей час пришлю на твоє ім'я. В найближчім листі напиши ми, чи мож посилати на твоє ім'я листи і книжки? Константкевич поїхав до Моха — не знаю, на як довго.

Тепер щодо О[льги]. Її лист гнівний, але, признаюсь, лагідніший, ніж я надіявсь. Що діяти! Вона має рехт, зовсім рехт,— і я не буду й одним словом відповідати, толкуватися, уневиннятися перед нею! Не в тім біда, що вона має рехт, а в тім, що й моє поступування в грунті речі (не так, як я замаскував го листом) також справедливе. Я, може бути, незручно замаскував себе в послідпім письмі, не вмів належито зложити кількох фраз,— ну, зовсім проста річ — не в такім я й настрої був тоді! А чому я маскувався? Чому не говорив правди? Суди сам. Адже знаєш, що як християни хоть що-то люблять, то у них живе фатальна склонність серед найгіршого положення все ще робити собі надію, думати, що ось-ось лихо мине, добре буде. Ти знаєш, що я се говорю не тільки про О[льгу], але і про себе самого. Адже ти чув не раз моє фантазування, знаєш, як я хотів уладити життя і т. д. Тим часом діло пішло не туди — надія одна за другою пропадала, відкриваючи за собою тільки чорний, поганий горизонт, униження, нужду, гризоту. А при тім всім мене гризла не тільки моя власна доля, скільки доля О[льги],— я цілими ночами не спав, та й ще перед другими мусив сміятися, жартувати, щоб не показати своєї слабості. І ось мені прийшла в голову думка — для д і л а, великого, святого діла, котрому я посвятив своє життя, відректися тої слабості, розірвати послідню нитку, «що в'язала мя з давнім життям». Як розірвати? Подумавши, сам признаєш, що вибраний мною спосіб був єдиний,— впрочім, недавній час, коли й сам ти радив мені щось подібного: показати наглу зміну, неконсеквенцію, несправедливі закиди,— словом, показати себе самого малодушним, несправедливим, мізераком. Я зробив сесю штуку, і ти признаєш, що з мого становища я не міг інакше зробити. Бо й до чого ж, впрочім, довше в'язатися? Становища ніякого я не получу, життя ні собі, ні їй не забезпечу, родичам гризоти ще більшої нароблю, а коли б вкінець і прийшло сполучення наше до скутку, то боротьба за кавалок хліба серед загальних противностей швидко охолодить любов і надломить сили.

О[льга] думає, безперечно, що причиною мого наглого відказу — мої стосунки з якою другою особою, може з А. П[авли]к. Коли-інде я би гнівався на таку догадку, але тепер вона навіть потрібна, вона веде до цілі, і я думаю, що ти окажеш їй тоту прислугу і скріпиш в ній таку думку,— швидше забуде мене, менше буде терпіти. Зразу я хотів писати і до неї, але відрадився,— по якого чорта усправедливляти брехню брехнею, розпутувати путанину ще більшим путанням. Що ж, раз прийшлося пропадати нам в тій путанині, так пропадаймо ж! Пригадай собі слова Гейне «Mein Lieb', wir sollen beide elend sein!»[1]. Я для того й передав тобою такий лист, щоб ти по можності старався розірвати її і не дав багато о тім думати. Чорт побери всю штуку! Як кожда любов мусить у чоловіка коштувати стільки кусників серця, стільки лиха та грижі, то й пек-запек тій любві, нехай її ніхто в світі не знає!

А щодо другого пункту з листу О[льги], а іменно, чи зістанемо ми собі приятелями, так тут ніщо було й питатися. Як мож буде присилати книжки і що там треба, я посилати буду й щотижня. А щодо того, що ніби я боюсь, щоби мені книжки не попропадали, то се, бачиться, вже непотрібна стріла, щоб мене тільки лишній раз уколоти. Ну, але й се нічо, воно без того, видко, не мож, — так нехай же й так.

З усього листа бачиш, що нехороше було б показувати О[льзі] сей лист, тому що помогти він нічо не поможе, а тільки пошкодить, бо продовжить гризоту. Ліпше би було, якби ти старався говорити на мене всяку погань, представити мій характер і життя в властивім мізеріяцькім світлі,— чень, легше піде то, що мусить піти.

Напиши мені о своїй подорожі до Л[олина], о тім, як там поживаєте, що поробляєте. Як буде треба книжок, то пришлю, так само і 3 і 4 н[оме]р «Гр[омадського] др[уга]», скоро вийде, так само і «Війну за волю» та «Виховання феодала». Добролюбова читай, особливо «Темное царство» і «Луч света в темном царстве», «Когда же будет день?» і проч. О[льгу] проси, щоб не писала до мене,-- мені тяжко й так, що хіба взяти та втопитися або якого чорта з собою зробити. Якби не робота, то би давно плюнув на все і пішов світ за очі.

Бувай здоров!

Ів. Франко.

---

[1] Моя любко, ми обоє мусимо бути нещасними! *(нім.)* — *Ред.*

41. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА

Львів, 19 липня 1878 р.
Львів, дня 19/7 1878

Дорогий Славку!

Ти, певно, дивуєшся, що я так довго не відписую на «твоє» письмо і не присилаю вам ніяких книжок. Не знаю, чия в тім вина, що воно так, але, бачу, таки моя.

Напиши ми, як там забавляєшся? Чи є там Конст[анкевич]? Що чувати в вас нового? Яка погода? У нас тими часами була погана сльота.

Просьбу «твою» сповню, не знаю тільки, коли буду міг виїхати зі Львова. Недостаток монети змушував мя досі сидіти тут, та й тепер ще не знаю, коли дістану стипендіум. Скоро те, так сей час виїду і перед тим напишу до тебе. «Словник» і «Свод» буде разом і також дещо з новішої літератури: «Война за волю» Іванова, «Виховання феодала», 3-й н[оме]р «Гр[омадського] др[уга]» et cet[era][1].

Я був недавно в Нагуєвичах з П[авли]ком. Сиділи-сьмо цілий тиждень, ходили на суниці та гриби, ловили рибу, були в Бориславі, словом, провели час «благопотребно» і вернули «благополучно». Тепер работаємо. Напиши! Сестрам мої поклони і до звидання! Цілую тя сердечно.

42. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 30 липня 1878 р.
Львів, дня 30 липня 1878

Ти, певно, дивуєшся, чому не відписую на твоє послідне письмо, таке сердечне і гаряче, ти, може, навіть знов зачинаєш гніватися,— певно, думаєш, що я й справді забув тебе. Мені бачиться, що, крім інших, звісних тобі причин (родичі et cet[era]), почасти навіть тото твоє гаряче і сердечне письмо, якого я ще ніколи не получав від тебе, стало почасти причиною моєї мовчанки. Ти ще дуже здивуєшся, чуючи то,— а однако причина ту[т] зовсім проста. Прочитавши твої слова, з котрих кожде ласкало і упоювало мене втіхою, побачивши всю силу твого чуття помимо всяких противностей, навіть помимо того не зовсім гідного і розумного кроку, який я зробив у пориві смутку та сум-

[1] І т. д. *(лат.).— Ред.*

ніву, побачивши твою тверду надію на будуще, я став немов осуджений. І дійсно, чим заслужив я на таке прив'язання, чим я можу його відплатити? Чим зможу піддержати твою надію, твою силу, коли в мене самого їх аж надто мало? Яким способом я зможу розпутати всі тоті погані пута, котрими ми обоє окручені і котрі спинюють нас від спільного щасливого життя? Ти не знаєш, як ті питання мене мучать, але найясніше вони стали передо мною по перечитанні твого листа, за котрий я тобі дуже а дуже вдячний. І замість сісти відповідати тобі, я пішов, сам не знаючи куди,— геть у поле. Кілька день я роздумував над нашою долею і завзявся написати тобі аж тоді, як буду міг донести тобі якусь хорошу вістку, щось такого, що бодай на крок зближує нас до нашого щастя. Але годі було діждатися. Я й не писав нічого, аж тепер, не можучи встояти против покуси користання з доброї нагоди. Не гнівайся, кохана, за тото спізнення. Воно прикро й мені самому і може свідчити навіть о моїй холодності до тебе, але я знаю, що плохого нічо ти о мні не подумаєш, знаю, що противності і неприятності зміцнили тільки твою щирість до мене,— а до кождоразового об'яснення між нами більше нічого й не треба, окрім щирості та довірливості.

Признаюся тобі, що послідніми часами стараюсь насилу якнайменше думати о тобі тому, що ті думки наводять мя не на сумніви о твоїй любві, а на сумніви о нашім будущім житті. Я з гарячковою нетерпливостев кидаюся до різнородної роботи, рад би-м де-небудь винайти опору, щоби на ню відтак мож було опертися. Я стараюся заняти весь свій час працею, думати о героях своїх повістей, а не о будущім своїм житті. Ба, не можучи оборонитися й тих думок, я чіпаю їх в свої руки і перероблюю на повістярські мотиви, що робить ми дику сатисфакцію. Таких шкіців у мене багато під пером, а ще більше в голові. Ох, коб лише сили, супокою, тихого, безпечного життя — а всі ті картини і характери вийшли би так стрійно і цільно на світ, що наша література мусила б зробити «зворот направо», а й горда заграниця забалакала б не так про «Schreiberlein aus dem Baerenlande»![1] Але, бачиться, нім сонце зійде, роса очі виїсть; нім зможу до чого добитися, то й мене не стане!

Ти пишеш мені: «Пощо нам гризтися та турбувати одно одного? Хіба ми не можем любитися й так? Любімся, поки

[1] Писаку з країни ведмедів *(нім.)*.— *Ред.*

молоді, поки кров гаряча!» Ох, як би я хотів, щоб се була правда, щоби можна було вік звікувати здалека одно від другого і весь вік вірно любитися платонічною любвою! Хто його знає, може, се й правда, може, другі можуть так жити,— я тільки о собі знаю, що не можу! Платонічна любов швидко навкучиться, іменно тому, що недостає їй того, чого іменно конче вимагає розумна, правдива любов,— зміни, яку приносить практичне життя, спільна боротьба за свої переконання, за своє існування! Такого життя, ураз із коханою особою я бажаю, бо воно одно зможе розвити любов правдиву, зможе платонічну любов зробити зовсім реальною, сильною, зробити елементом життя, таким конечним, як хліб або воздух. Я знаю, кохана Ольдзю, що й ти не менше мене бажаєш такої любві і такого життя,— і се ще дужче мучить мене. Ох, сила никне, жар молодості гасне, гаряча кров стине поволі серед вічного, безплодного бажання, найкращі літа минають, літа, коли чоловік способен найживіше чути і любити!

Та що зробиш! Конечність тверда, непереперта, мов скала,— вона знає тільки одну раду: чекай! Хоть як ти вертися, і кричи, і сумуй, і бажай, і надійся — нічо не зробиш! Але проч з тими думками! Вони спосібні з ума звести. Їх треба давити в собі, глушити, глушити доти, бачу, доки не заглухне і не замре в серці всякий живий, рух, всяке радісне, ясне, гаряче чуття! «Mein' Lieb', wir müssen beide elend sein?»[1].

Затим до літератури! Що я тепер роблю? Видаємо книжку, котра має заступити 3-тій н[оме]р «Гром[адського] др[уга]». За другий н-р П[авли]к має процес перед суддями присяглими, не знати ще, що з того буде. Ти читала два перші н[оме]ри?

В 3-ім: «Boa constrictor» (дальше), «Війна слов'ян з турками», «Пропащий чоловік» (П[авли]ка), «Вісті з України», «Вісті з Галичини» (chronique scandaleuse)[2], «Моя стріча з Олексою», шкіц. Загалом, цікаві штуки.

Твій перевід Золя д у ж е х о р о ш и й, я маю тільки роботу переписати го на нашу правопись — і буде druckgerecht[3].

---

[1] «Моя люба, ми, напевно, виглядаємо жалюгідними?» *(нім.).— Ред.*

[2] Скандальна хроніка *(лат.).— Ред.*

[3] Придатний для друкування *(нім.).— Ред.*

Посилаю Ол[еськов]им «Словник», свод Др[агоманов]ва, дві книжки «От[ечественных] зап[исок]», де є цікавий роман Гонкура «La fille Elisa». Тут видають християни «Дрібну бібліотеку», з котрої два зошити посилаю. «От. зап.» прошу читати швидко і присилати через Ол-ова з поворотом.

П-ків рекурс відверглн. Йому прийдеться сидіти 3 місяці. Анна кілька неділь тому поїхала до Косова навсегда. Ти, чень, спокійна «нащот неї»?

Просиш мене, щоби-м приїхав. Добре, не можу ти того відмовити, бо й сам чую потребу побачити твсє кохане лице, стиснути тоту руку, котра готова підпирати мене в тім біднім, небезпечнім житті. Але коли я буду міг бути? Надіюся, що швидко, за тиждень, за два найдалі. Йде тільки о гроші на дорогу. Маю написати статтю про панславізм до польського журналу «Tydzień», а одержані гроші оберну на поїздку. Перед тим напишу до Славка тільки просто число, котрого дня буду. Тепер сказівки. Я буду в Долині десь на другу годину і сей час піду з Д[оли]ни до Грабова, а відтам ід Лолину. Ви вийдете на спацер у Грабівський ліс, ну, і стрітимось. До того часу прощай!

Твій всегда Іван.

43. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 4 серпня 1878 р.
Львів, дня 4.VIII. 9 година вечір

Ich weiss nicht, was soll das bedeuten.
Dass ich so traurig bin?..[1]

Я знов пишу до тебе, кохана, пишу не з просьбою,не з жаданням ніяким, не з жалобами на долю — пек їм, тим жалобам,—пишу просто з потребності висповідатися, виявити все, що набралось у мене в душі, поділитися всім з другою, щирою людиною. Не знаю, що такого сталося зі мною. Потреба чутися близьким комусь, знати, що хтось щирою думкою бере уділ у всім, що чоловік робить, потреба взаїмного, живого, ненастанного обміну гадок і чуття

---

[1] Не знаю, що має значити, що я такий сумний... *(нім.)*— *Ред.*

така сильна в мені послідніми часами, що я не можу здержатися, щоб не написати до тебе хоть би отсього письма. На мене чимраз то частіше находять хвилі тяжкої задуми, і я мимоволі відновлюю раз по разу в своїй пам'яті твій любий образ. Бажання побачити тебе у мене чимраз сильніше, хоть обставини спиняють мя насилу. Такі хвилі я переживав хіба в тюрмі, коли безконечно довгими зимовими ночами я лежав на сіннику в темній казні і старався живо викликати перед своїми очима тебе всю, якою бачив я тебе в найкращі, найщасливіші хвилі нашої любові. Чи вернуться коли тоті хвилі, ні, чи прийдуть коли подібні хвилі?..

Ох, хвилі щастя такі рідкі в кождім житті, а особливо в моїм! Я всіх їх можу на пальцях почислити. І се значиться — чоловік жив, був молодий, любив, любив усім жаром молодої, першої любові!.. І се значиться — найвище щастя, найвища поезія життя осягнені, більшого, кращого нічо[го] не надіятись!.. Я не раз мав би охоту проклясти все те життя і всю його поезію вкупі з його поганою прозою, коли би-м не знав, що тисячам-тисячам те життя дає тільки саму прозу і сто раз поганшу від моєї, коли би-м не знав, що ти мене хоть трошки ще любиш,— хіба не правда? — і що ти готова ділити зі мною не тільки поезію, але й прозу життя!

Чорт побери патетичний тон! Ти, певно, розсмієшся, читаючи сю чепуху,— у тебе мимоволі повстане думка: «Тьфу, сього вже забагато!» Ба ні, ще друга думка повстане у тебе: «Wass will doch der Mensch eigentlich damit»[1]. Правда, се питання ще при читанні попереднього листа заворушилося в твоїй голові? Але я на нього не зобов'язаний відповідати — се твоє питання, не моє! А я щоб тільки міг повідповідати на ті тисячні питання, котрі в моїй голові шибаються! От гляди! Пишучи повищі патетичні стрічки, я нараз запитав сам себе (я з собою рег[2] «ти»): «Що ти, дурню, пишеш? Чи ти себе самого обдурюєш, чи її?» Правда, се питання, зовсім мізерного судді, квасного гумору, не заслугує навіть на відповідь. Чи конче патетична бесіда мусить когось обдурювати? Чи правдивий біль, жаль не може не раз маскуватися патетичною бесідою?..

Що би тут збрехати?..

---

[1] Що він, власне, хоче цим сказати? *(нім.)* — *Ред.*

[2] Через *(франц.)*.— *Ред.*

Ти знаєш, що віддавна мене принаджує думка стратити розум. То мусить бути хороше, коли в голові все перемішається — поняття, чуття, ідеї, бажання, — все, одно переплітається з другим, товпиться без ладу, давить мозок, але так, ніби скобоче, а чоловік не має пам'яті про давнє, минуле горе і щастя, лиш дивиться перед себе на той вічний пестрий вир обломків з його власного розуму! То мусить бути приємно, такий калейдоскоп!

Припустім, що замість усього окружаючого мертвого, тихого світу м е н і прийшлось би бачити такий огнистий, вічно змінний калейдоскоп. Ах, то би була розкіш! Я би в тій хвилі міг бачити твоє лице — всміхнене так, як тоді, коли ти мене перший раз поцілувала, або покрите рум'янцем гніву так, як тоді, коли я тебе перший раз поцілував. Я ще тоді, бачиться, був профан в любві, оглашенний, нечистий,— ти по першім моїм поцілуї обтерла собі лице,— видиш, я досить живо представляю собі поєдинчі моменти нашої «innere Geschichte»[1]. Ех, калейдоскоп-калейдоскоп, коли ти зачнеш крутитися, вирувати передо мною? Ти ще вмієш молитися до бога, Ольдзю? Як умієш, то молися, щоб се швидко наступило! Тоді, чень, уступить з моєї груді той проклятий біль, котрий,— та ну його!..

Чому не пишеш нічого? Тиждень, відколи поїхав Олеськів, я нічогісінько не робив, ждучи листа від тебе. Ти, певно, гніваєшся за мою просьбу, передану в маленькій карточці, підозріваєш мене о злі замисли?..

На мене находять такі хвилі, коли я рад би затерти в своїй голові всяку пам'ять о тобі, коли я лютий, пригадуючи собі кожде твоє слово, кождий жест, усміх, жарт,— ти не знаєш, який я буваю лютий. Тільки одно, з чим я не можу справитись, одна хвиля, котрої не можу з пам'яті витерти, не можу доразу осміяти, спрофанувати,— се тота хвиля, коли я в приступі злого гумору не відповідав на твоє питання: «чи ти мене не любиш?» — тямиш, сьому вже рік минув,— а ти зразу всміхнулася, а відтак залляласся сльозами. Пощо на світі ти тоді плакала? Якби не ті сльози, знаєш,—я би був досі тебе вигідно забув! Ті нещасні сльози, вони мене й досі печуть! Ех, ви женщини-женщини! Ані ваші ласки, ані ваша краса, ані ваша доброта не так небезпечні, як ваші сльози! І пощо було тобі тоді плакати? Чи, зачавши сміхом, не могла ти й сміхом

---

[1] Внутрішньої історії *(нім.)*.— *Ред.*

докінчити, розреготатися наголос?.. А се було б (було) так хороше! Я би був досі забув тебе і забився в книжки, мов хробак, та не гадав о будущім. «Буде, що буде! Загину з голоду, то сам,— що кому до того! Я свобідний!» А тепер ні. Нещасливі сльози мене зв'язали. Я шарпаюся то сюд, то туд і, розуміється, собі ж на страту, а не на зиск.

Ти розгнівана на мене. Се факт певний. Впрочім, скрита нота гніву звучала вже в твоїм гарячім, любовнім листі. Я чув її добре. Се був також сміх скрізь сльози. Але що ж, любцю,— ти не гнівайся, проси тільки бога (правда, ти в бога ніякого не віриш,— значить, бажай тільки щиро), щоби швидко-швидко я зовсім стратив розум, пам'ять,— мені вже недалеко до того,— щоб огненний калейдоскоп закрутився передо мною! Щастя непам'яті! Щастя забуття, коли вас діждатися?..

Ти знаєш те зілля — воно росте всюди по луках,— з котрого корінь, розварений і зажитий мірно, поволі-поволі убиває чоловіка, нищить його мускули, висушує го, як скіпу, розстроює нерви, відбирає ясність очам, притуплює мислення і вкінець зовсім убиває чоловіка? Ти знаєш тото зілля? Воно є в мене, відвар з нього, зілляний у фляшечку, стоїть у шухляді — дорога зовсім близька, тільки ті прокляті сльози лежать поперек дороги! А все-таки якось безпечніше жити, маючи близь себе такого спасителя! А фляшечка з жовтавим плином така сумирна, спокійна, зовсім не страшна!

Правда, я зачинаю діставати гумор! Читаючи повищий уступ, ти знов засмієшся. Ах, твій чаруючий сміх, чи вчую я його ще коли? Знаєш, сидячи в тюрмі, я не раз серед глухої нічної тишини чув той сміх зовсім виразно!.. Хто знає, посиджу до півночі—П[авли]к давно спить, місто втихне,— може, також і нині почую той сміх. Бо що ж, довше, чень, він не буде летіти з ганку перед вашою хатою аж сюди! А почути — я почую, не бійся, ухо ще в мене гостре, а пізнати — твій сміх пізнаю! Ти завважала, може, що в хвилях, коли любов або яке інше глибоке чуття мене найсильніше опановує, я тоді наймиліщій особі справляю біль? Се правда,— може бути, ти признала се вже давно так, як признала в страшній хвилі друга женщина, котру я після тебе (значить степень, а не час, du Eifersüchtige[1])

---

[1] Ревнивице *(нім.).— Ред.*

найбільше любив. Слухай, розкажу тобі факт, пригідний для північної години.

Було се р. 1872, саме пополудні в суботу перед зеленими святами. Женщина, про котру бесіда,— моя мама — лежала в передсмертних муках, конаюча. Рано в суботу я сидів у школі, і мене напала страшна, ненатуральна, шалена веселість. Я сміявся без упину від 8 до 12 години. Прийшовши на станцію (в Дрогобичі), я почув,— ну, що почув, не знаю. Знаю тільки то, що був дощ, я був голоден, не їв обіду, не обзирався, тільки, почувши, що мама вмирає, як стій побіг піхотою до Нагуєвич. Я прибіг пополудні, мокрий до нитки і застав маму конаючу. Вітчим сидів під вікном і чесав вовну. Я став коло постелі, не говорячи й слова,— я тільки дрожав, ані сльозинки не капнуло з моїх очей. Мама не могли говорити, але дивилися пильно на мене. Як виглядало тоді моє лице, не знаю. На другий день рано мама вмерли. Вночі вони ще говорили з другою жінкою (я спав), і тота жінка передала ми ось які слова: «Боже-боже,— казали небіжка,— мій Іванцьо прибіг з Дрогобичьи, став коло мене і так сі чогось гнівно на мене дивив, так гнівно, що господи! Що я йому зробила злого?» Знаєш тепер, з яким страшним, важким чуттям вмерла моя мама? Але моя совість чиста — я тоді ще не знав тебе! Тільки ж хто знає, чи та причинка психічної муки, котру я завдав моїй мамі в послідніх хвилях її життя, не схоче страшним способом відомститися на цілім моїм житті?..

Ольдзю-Ольдзю, люба моя, єдина, бажай, щоб мені швидко зовсім помутилося в голові або щоб мені достало смілості випити жовтий плин з тої флящини, що в шухляді! Я хотів би тільки одного — умерти при тобі, стискаючи твої руки, глядячи на твоє лице! Більшого щастя не треба мені, та й годі його надіятись!

Хочеш, я розкажу тобі ще один факт про третю женщину, котру я любив і котра мене дуже-дуже любила. Вона називалася Марися. Я ще й досі нагадую її низеньку стать, веселий, дрибітливий голос, добродушне лице,— я її дуже любив. Вона також умерла, і то вмерла також з дуже прикрим чуттям зглядом мене. Вона вмерла на холеру. Кілька разів під час самої холери вона, ще здорова, просила мене: «Прийди, Іванчику, як я заслабну (тоді кождий говорив «заслабну», бо не знав «ни дня, ни часа»), аби-м тя бодай перед смертєв увиділа!» Я ходив

М. П. Драгоманов Фото. 70—80-ті роки XIX ст.

В. Д. Спасович. Фото. 90-ті роки XIX ст.

Сторінка автографа листа І Я. Франка до М. П. Драгоманова від 21 серпня 1878 р.

по хатах чужих людей, де вмирали,— а прийшов післанець з села, що Марися заслабла, і почав мене просити, щоби-м ішов, бо мя конче хоче видіти,— я — не знати чому — відказався, не хотів іти. Три рази приходив післанець і просив, трохи не плакав,— ні, я не пішов та й не пішов. За четвертим разом прийшов сказати, що Марися вмерла. «Дуже,— каже,— небіжка жьилувала». Ти знаєш, які важкі ті слова! Я аж тоді почув цілу їх вагу, як є-м на другий день, побачив жалісне, болізно скривлене Марисине лице, на котрім немов пристив той жаль, який я причинив їй до послідніх, передсмертних мук!

Вона дуже-дуже мене любила! Се була моя нянька і стриєчна сестра!

Життя-життя! Пощо в тобі такі факти! І чому важкі, болізні споминки довше тривають від щасливих?..

Але пощо я тобі пишу? Ти ж гніваєшся на мене, не відпишеш мені,— а я не можу перелетіти, щоб побачитися з тобою!

Видиш, я, котрий не плакав коло вмираючої матері, тепер готов заплакати, кінчачи се письмо, готов заплакати, сам не знаючи, чого і чому, готов заплакати, коли думаю о тобі!

Як тобі живеться? Як ся там забавляєте? Чи панна Михайлина ще не закохалася де в кім? Знаєш, що? Скоро закохається в кім, то радь їй, щоб не поступала так, як ми. Адже ж ми любилися майже два роки, а ходили побіч себе, мов чужі,— а скільки я натерпівся,— проклинаю ті хвилі, котрі мали бути найкращими в моїм житті,— вони підгризли моє серце, знищили найкращі чуття. Ми тоді аж зблизилися, як огонь почав погасати. Се наслідки політики! Вчи ж принаймі Міню ліпше користати з золотих хвиль любові!

А тепер прощай! Поцілуїв боюсь тобі засилати, бо й тобі не були б вони любі опівночі та й ще після такого глупого листа. А впрочім, що се таке паперово-атраментовий поцілуй?

Бувай здорова! Пиши,— а впрочім, як хочеш!

Іван.

44. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 14 серпня 1878 р.
Львів, дня 14 серпня 1878

Кохана, дорога Ользю!

І знов мені приходиться писати до тебе вечірньою порою, коли, як сама знаєш, находить на мене звичайно якийсь сум, якась туга,— одним словом, погань, романтизм. А ще нині у мене й пора саме до того пригідна. Павлик виїхав на провінцію — до Коломиї, на кілька день (щоби не дивитися своїми очима, як будуть конфіскувати «Дзвона»,— однако донині його не конфісковано); саме вчора (в вівторок рано) приїхав був Терлецький, а нині «предася в руці мучителям своїм» — пішов, бідолаха, відсиджувати декрет. Я сиджу сам-самісінький, виглядаю змроком через вікно на вулицю — з сусідного дому насупротів роздаються звуки фортеп'яну, і я пригадав собі тебе і тоті любі хвилі, коли ми, бувало, сиділи в четвертім покої, мало говорили, а помимо того чулися щасливими,— правда? Дуже щасливими. Я починав робитися таким розлізлим, як у попереднім листі, але, пригадавши собі, що треба до тебе писати і работати над одною критикою до «Tygodnia», я відійшов від вікна і засвітив світло. Світло проганяє всякі розлізлі думки так, як розум і наука проганяє догми і віру.

Твій лист я получив і признаю ти ся — мені задрожали руки, коли-м побачив твоє письмо. Я довго ждав того письма і думав, що ти на мене на смерть загнівалася та хочеш мені гуртом відплатити за всі «несообразности», до яких не раз пре мене моя глупа, гаряча голова. Ну, але я не вірив сам насерійо в то, щоб ти могла так загніватися на мене, і твій лист переконав мене, що о тобі плохо думати — гріх.

Але гов, що се я тебе до етики вмішав! Стій, сей час почну ругатися, почну «воздавати поділом». Що се Ви, панно Ольго,—відколи навчилися говорити компліменти, та й то ще кому? Хто Вам давав на то концесію? За якою порукою Ви пускаєте в курс таку моґнету? Ага, знаю! Се ми, грішні, винні! А чому ми не навчилися говорити женщинам компліментів? А то тепер маємо!

Правда, ми люди смирні, привикли більше чути, ніж говорити, дрібною монетою бідні, а то, чим другі милять

довкола себе без оглядки,— у нас дорога штука. Ми, бачу, тим і до смерті будемо грішити, що не потрапимо говорити, н[а]пр., о красоті, доброті і т. д. живих женщин, як о образах або інших божих сотвореннях. Правда, в серці ми, грішні, собі можемо думати, що, н[а]пр., панна Ольга — дівчина дуже хороша і розвита фізично і духовно, що вміє бути дотепною і гризкою, що очі в неї «прелестні», чоло «чаруюче», ніс «пречудно-типічний», уста «allerliebst»[1] і т. д.— хочете, щоби-м далі літанію читав?..

Даруй мені, кохана, се, що я іменно написав. Я ж застерігся, що хочу «ругати». По-мойому, говорити комусь о його красоті — дуже недобре, і мені бачиться, що нічо так не деморалізує чоловіка, як похвала його красі, іменно похвала такої речі, котру він не набув ні працею, ні знанням, ні нічим. Ось Славкову красоту розхвалили до тої степені, що тепер став просто бридкий. Я би й тобі не говорив ніколи чогось подібного, якби-м не знав, що ти надто чесна і розумна до якої-небудь деморалізації.

Та цур їй, філософії компліментів! Тепер про наше звидання.

Пишеш мені, що 28 (в вівторок) я маю вечером виїхати зо Львова, а рано в середу вирушити через ліси-гори «do kraju obiecanego»[2]. Хорошо! Якби в середу не мож про сльоту, то я буду ждав два-три дні в Долині. Тільки щодо місця звидання замічу тільки, що ліпше би було на Грабівській дорозі межи лісами, бо мені через Грабів з Долини ліпше йти. Так же ви й зробіть і вийдіть туди.

Пам'ятай, що ти понаобіцювала мені з півтори копи поцілуїв! Сусе-Христе, то буде празник! Надіюся, що й панна Міня не відмовить мені бодай одного мізерненького поцілуя,— адже тепер, яко особа солідна, «z zapewnionym losem»[3], не потребує боятися того страхопуда «nie wypada»[4], котрий видуманий тільки для молодих пансіонерок! Жаль тільки, що панна Міня готова віддати руку якомусь там старому, лисому чи глупому! Я думав, що й вона познакомиться з яким-де соціалістом, най уже з роду не виходять. Ах, якими-то чарівними красками малювали ми собі не раз з П-ком будуще життя на селі. Збереться нас кількох (П-к, я, Бандрівський, Полянський, Олеськів, Біле-

---

[1] Найлюбіші *(нім.)*.— *Ред.*
[2] До обітованої землі *(польськ.)*.— *Ред.*
[3] Із забезпеченою долею *(польськ.)*.— *Ред.*
[4] Не випадає *(польськ.)*.— *Ред.*

цький, Озаркевичі, Дідицький, Мох, ще деякі), поженимося, закупимо на зложені гроші хороший кусень грунту і обширний фольварок і почнем господарити. Літом мужчини працюють з християнами в полі, жінки в городі та саду, а зимою студії, література, в разі потреби парами за чергою переносяться на якийсь час до Львова. Розуміється, Міню також втягали ми в тоту щасливу фамілію, так само Анну Павликівну. Чи буде що з того, хто знає! Прежде всього треба грошей, а за них-то іменно дуже трудно. Але все-таки шкода би була, якби Міня вийшла замуж за якого-небудь стовпа Русі абощо.

Їдучи до Долини, хтів би-м ще побачитися з Петриком Шанковським, котрий здав власне матуру. Для того може бути, що виїду зі Львова вчасніше. Я вислав «Дзвін» на ім'я Олеськова. Думаю, що, прочитавши «Вісті з Галичини», будеш знати, в який спосіб писати для нас кореспонденції. Розуміється, о чім писати — се вже ваша річ, найліпше, якби-сте позаписували слово в слово оповідання деяких жінок про власне життя (Анни або др.), так само про господарювання їх, про бійки, одним словом, про тисячні дрібні факти щоденного сільського життя. Записуйте, кілько мож, власними словами оповідаючих і все, без розбору,—най вам ніякий факт не видається пустим або маловажним: іменно не раз найменший факт, найменша фраза може бути цінним матеріалом до психології і судження о речах у люду.

Щодо статистичної табелі, то думаю, що вона сама собою досить ясна. Над кождою рубрикою є питання, на котре треба відповісти цифрою, напримір, скільки душ в селі? Заглянути до метрики і зрахувати. Впрочім, се ліпше потраплять зробити хлопці. Крім того, як будемо бачитися, я скажу вам, котрі питання особливо важні і цікаві для нас і за котрими вже треба розпитувати по селі. Як котра дата буде не повна або тільки в приблизженні подана, то треба й се занотувати.

Натепер, однако, головна річ кореспонденції — факти. Передовсім просив би-м о слідуючі речі: 1) Докладне оповідання про лолинську школу і лолинських професорів — се, може би, записав Олеськів, аби розпитав де в якого селянина. 2) Відпис таткових рахунків приходу і розходу — цілу книжечку. О яку там компрометацію не маєте що боятися, бо все ж таки ти Рошкевича донька, а я тебе люблю і не подам ім'я Рошкевича на поруганіє. Рахунки

публікуються яко факт без назви осіб і місця, а певна річ, що ніхто не стане доправдуватися, бо се потягло би за собою не висказання імен, за котрі ручить редакція, а тільки скомпрометування того, хто би нам що-небудь закидував. Там тільки ми друкуємо імена, де кореспонденти самі того хотять. 3) Обширнішу хроніку сільських випадків в Лолині — на ню зложитеся ви обі з Мінею. Там можуть бути різні розмови, оповідання про життя і т. д., щось подібного до Аннииної хроніки «Мої й людські гріхи». Знаєш, се прехороша річ, а місцями навіть глибоко патетична. А спосіб писання чисто жіночий: логіка в кут, наглі скоки з факту на факт, а все навіяне якимось дивним духом, котрого й означити годі.

Ах, я й забув, що ти заздрісна, та хвалю перед тобою Аннину хроніку. Заздрісним людям усе — одна пісня! Ти хвали літературний твір, вони скажуть — е, то любов крізь слова промелькує! Не бійся, на щастя, не так воно! Від похвали літературної до любові далеко!

Ха-ха-ха! Але то десь твоя заздрість росла вгору, якєсь читала в попереднім листі про «тоту женщину», що мене так любила,— про бідну, нещасливу Марисю Франко! Я навмисне замаскував початок, знаючи, що кінець аж надто тя розчарує, а тим самим трошки й улічить, обілле холодною водою.

Але що як що, а уступ о сльозах ти, відай, не порозуміла. Закидаєш мені, що я ніби жалуюся на ті сльози, що вони мене в'яжуть. Воно так, але цілий тон листа, удано патетичний, говорить, що я іменно вдячний тобі за ті сльози, що се одна з найкращих пам'яток нашої любви, що ті сльози прив'язали мене до життя і до тебе! А ти ще жалуєшся, говориш, що «я не хотіла і не хочу тебе в'язати»! А се по-якому? Хіба ж ми не зв'язані, хіба не залежимо одно від другого, хіба, як що лучиться одному — і друге не терпить? Любов же ж недурно назвали путами! Ніщо того й відпиратися, тільки треба о то дбати, щоб ті пута не стали твердими сирівцевими шнурами, що проїдають тіло, а тільки приємним, хоть і сильним вузлом, що в'яже двоє людей, щоб вкупі надати їм більше сили до спільної праці.

У нас у Львові погань. Нашого коханого приятеля Лімановського виганяють з Австрії. Се чисте свинство. Бідний чоловік! Згризся, хоть і не показує того по собі, а пані Лімановська то трохи не плаче!

Ту[т] ві Львові нема тепер нікогісінько знакомого Не раз цілий (день) слова до нікого не говориш, окрім у друкарні. Погано, навіть робота голови не береться.

Вже пізно, час кінчити се письмо. І чим би то скінчити? Хтів би я виповісти тобі короткими, поетичними словами свою любов, свою тугу за тобою, свої бажання — все, чим серце повне, та що ж, коли се такі речі, на котрі ще слів не повинаходжено, котрі говоряться очима до очей, груддю до груді, але не словами! А швидко прийде час і на таку розмову. Тепер поки що прощай, серденько!

Іван.

Твій суд о «Une page d'amour» зовсім східний з моїм. Читаю власне в польськім переводі і дивуюся, чи се той сам Золя, що так чудно описав абата Муре та Єжена Ругона? Приходжу до того переконання, що він, неборака, заки напише всіх 20 томів про тих варіятів, то й сам візьме та зваріює. «L'Assommoir» переводи; є надія, що з початком слід[уючого] року почнем друкувати Золя, і то нараз кілька кусків. У «Отеч[ественных] зап[исках]», котрі я передав О[лесько]вим, є прехороша повість Едмона Гонкура «La fille Elisa», котру тобі рекомендую добре прочитати. Як приїду, то надіюсь, що привезу ти деякі хороші книжки. Я сам, попри інші роботи, переводжу велику поему Гейне «Німеччина», котра належить до найкращих творів німецької і всесвітньої поезії і відзначується дуже оригінальними думками. Та, впрочім, ніщо й говорити, ти її читала. Видаємо тепер маленьку брошурку про «нову віру (штунду), на Україні», котра, чень, зробить трохи руху у і між галицьким людом і галицькою інтелігенцією. Скоро вийде (десь позавтра), то пришлю й вам.

Читайте, сходіться з людьми сільськими, студіюйте типи, записуйте оповідання і поєдинчі фрази — се вам усім на добраніч, а тобі сердечне: до звидання!

45. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА

Львів, 20 серпня 1878 р.
Львів, дня 20 серп[ня] 1878

Коханий!

Стосунки покерували так, що я можу виїхати зі Львова швидше, ніж писав попередньо. Нині, вівторок, полудне, власне получив лист з Л[олина]. Мій лист буде там завтра

вечером, а в четвер вечером, як буде погода, я виїду. Прошу тя донести о тім звісній особі — щодо місця згода. Якби не було погоди (а тут щось заноситься на дощ), то виїду пізніше, на всякий спосіб що день зрана йдіть на гриби.

Твій Іван.

46. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 21 серпня 1878 р.

Львів, 21 [серпня] 1878

Дорогий добродію!

П[авли]к пішов сидіти на 3 місяці. Просив написати Вам від себе, що Ви дарма гніваєтесь про неприсилку «Гром[ади]», позаяк він, не битий в книгарському ділі, не знав, що Жорж не вишле без того, щоб аж відси його книгарня допоминалась, а думав, що Ви будете могли йому сказати вислати по даному адресу. Впрочім, і другий сук, книгарня тутешня ні одна не хоче замовляти на своюруч примірників, візьмім 100 чи 50,— а береться тільки спровадити stricte[1] те, що хто замовить. Але, по-моєму, се не біда, і гніватися тут ні о що. «Гром[ада]» і так покупателів так багато тепер (під час ферій) не найшла б, і загалом багато їх не найде. Прошу тому прислати на мої руки прим[ірників] 5, не більш, а як розійдуться тоті, то зажадати мож буде більше. Тільки, друге діло, покупателі будуть переважно студенти, голота,— так чи не мож би для них знизити ціну? Тільки в тім ділі.

Ми тут після «Дзвона», котрого вислав Вам 10 прим., видали брошурку, котру оце посилаю. Помимо того, що се перевід з «От[ечественных] зап[исок]», поліція саме нині її сконфіскувала. Якби Вам понадобилось більше, то вишлю відтак, скоро все уляжеться. Чи получили Хмельницького? «Дзвона», на диво, досі (2 тижні по виході) не чіпали, хоч учора була a fulminante[2] денунціація в «Dzienniku Polskim». Я дав що трохи в книгарню. Коли є у Вас Цвітк[овський], то най буде ласкав написати мені деякі адреси в Укр[аїну], по котрих би я міг вислати «Нову віру». Може б, штундистам? «Март[овское] движ[ение]» робиться, шлю Вам початок.

---

[1] Точно *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Блискуча *(італ.)*.— *Ред.*

Щодо «Дрібної бібліотеки» і Іванова Ви дармо гніваєтесь, хоть і маєте подекуди рехт. Діло в тім, що Іванов був переведений і надрукований ще торік і мав піти до «Друга», а тепер тільки змінено перший і послідній лист, за друк заплатив «Кружок», так що Іванов властиво стоїть нам тільки 2 р[инських] 40 кр[ейцерів]. Друге те, що на Іванова і Ерк[мана]-Шатр[іана] складають гроші студенти,— значить, мусили ми лишити їм у всьому повну волю, і самі вони рішили спочатку друкувати дещо етимологічною правоп[иссю], щоб могли йти на провінцію, де ще багато людей диких, котрі бояться нашої фонетики. Однако ми застерегли собі, що ми дамо до тої бібліотеки,— аби була наша правопись. Що видавці не зовсім помилились, доказує те, що Іванова за три тижні розійшлось прим[ірників] 300. Правда, друга причина тому могла бути й в тій загальній посусі на книжкові новості, яка тепер зайшла в Галичині. Я не знаю, чи не видрукувати би дещо жаркенького з Гейне? До другого зошита «Дрібн[ої] біб[ліотек]и» я би думав дати Писарєва «Пчоли», тільки не можу роздобути тексту, окрім сербського. Писано, правда, що є перевід німецький, але через книгарню я не міг його добути. Може б, Ви де напитали.

На другий рік, якби спосіб, могли б ми взятись видавати Золя «Ругон-Маккар», бодай деякі кусні. Перший і другий том уже майже готові, «L'Assommoire» переводиться, «Abbé Mourèt» також може бути швидко готов.

Ви писали, що могли б прислати трохи грошей. Якби так, то прошу,— може, буде й узникам (П[авли]кові та Остапові) дещо треба, хоть оба вони потрохи грошей забрали з собою,— а якби ні, то мож би повернути на друк.

Пишіть що-небудь! Чи статті ніякої, бодай коротенької від Вас не надіятись? Ми б хотіли ще сього року видати одну книжку, щоб завершити том. Титуловий лист треба буде надрукувати деінде, абощо.

А д р е с у й т е:
Joh[ann] Fr[anko], Kleinowskagasse, N 4, 3-er St[ock][1].

Ваш Ів.

---

[1] Іван Франко, Клейновська, № 4, 3-й поверх *(нім.)* — *Ред.*

47. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, кінець серпня 1878 р.*]
Львів, дня — бог знає котрого,
а властиво ночі о 4 годині

Кохана Ользю, серце моє!

Саме що приїхав вечером до Львова, а тепер уже світає, а я ще не лягав спати. Правда, лежав я майже цілу дорогу в вагоні, але не спав ні цяти. Зводжу власне докупи словарчик — тоті матеріали, що в нас є поназбиравані на свистках. Ще в Долині в суботу рано читав твої ладканки, і ти не повіриш, як вони ми сподобалися. Що я кажу — сподобалися! Ще відколи слухаю та читаю народні пісні — вони ніколи не зробили на мене такого глибокого враження. Се, певно, тому, що перший раз лучається мені бачити одну групу пісень в цілості, і то ще в такій повній і багатій. Але кілько там пречудних образів попри дикій і напіввиробленій формі, кілько чуття, кілько геніальних порівнянь, кілько глибоко старинних споминок та окрушин, становлячих цінний матеріал соціологічний, етнологічний і язиковий. А кілько здорових, ясних і правдиво людських поглядів на життя! З якою теплотою оспівана доля женщини перед шлюбом і по шлюбі! Якими широкими чертами змальований стан народу, бувший колись у глибокій старині! Мені слів не стає на похвалу тої епопеї селянського життя. Скоро буде мож, я видам ладканки осібною книжкою (кілька слів тре буде опустити прокураторії, мораль стрегущої, ради) — і, думаю, позволиш підписати своє ім'я вповні. Те видання не зробить тобі встиду. Слова, як можеш, збирай далі, звертай більш уваги на фрази, т. є. на цілі положення, котрі чим-небудь замітні,— їх записуй цілковито, се цінний матеріал язиковий. А знаєш, нинішнього вечора я переглянув збірник ладканок Чубинського — огромна книга, є ладканок самих около 2 000, а дуже мало подібних до лолинських. Чубинського збірника годі читати — за широкістю і повторюванням тих самих мотивів не робить цільного враження. Коли-м, приїхавши сюди, увійшов до тої каменици, де живу, то сторож, відчиняючи браму, набалакав мені, що «було-ді ту з поліції левізори, питали за вами, чекали-чекали, далі післали за ковалем, відбили двері, шукали, перевертали, позабирали щось»,— одним словом нагнав

ми страху. Приходжу до хати, свічу, а тут все собі якнайспокійніше лежить в такім самім анархічнім неладі, як-єм лишив. Ну, я й засміявся.

А тепер до нашого діла!

Я в Долині ночував у іншого жида і пізнати не пізнав мене ніхто, окрім їдного професора, котрий колись бачив мене на Лол[ині], але не знав, що я за один, ані як ся називаю. Але я му в живі очі виперся всякого соучастія з Лолином, кажучи, що я родом з Тернопільського і в тих околицях перший раз, що називаюся Косовський і що я учитель при виділовій школі у Львові. Сесь послідній аргумент нагнав йому резон до голови, бо все проче слухав недовірливо. А то він, неборака, їхав власне до Львова здавати іспит і, певно, погадав собі: «Ну, тепер я заліз — ще на поріг не став, а вже пошпотався і, розуміється, відразу bardzo mi było przyjemnie pana dobrodzieja poznać»[1]. Загалом фігурка того бідного просвітителя «мас темних» зробила на мене досить прикре враження. Я його питаю о школі — він відповідає о своїм господарстві; я заговорив про пісні народні — він почав мені співати щось такого чудацького — одна строфка по-руськи, друга по-польськи, але так хитро уложено, що він міг, не зупиняючись, співати навиворіть, то є руські строфки по-польськи, а польські по-руськи,— і се, після його слів, мала бути «najmodniejsza piosenka»[2].

Я му сказав, вислухавши, що се просто глупость і нескладиця, і об'яснив, що се такого пісні народні,— неборак навіть не знав, що між простими хлопами є якісь пісні і що тоті пісні можуть когось зацікавити!

Що в тебе чувати? Чи вдалося вам щасливо уйти «стргущих вас»? Напиши швиденько, передай лист через від'їжджаючих. З книжок передай ось які: Шекспіра (другий том пришлю деяк — не приніс-єм, бо не оправлений), Гомера, Жан Поля і що там ще й з торішніх поперечитуваних і тобі непотрібних.

Як будеш могла, пиши до мене частенько, адресуй на poste restante під літерами A. B. C. 8, се значить, замість усякої назви тільки тоті літери і Lwòw, poste restante,— я під тим знаком і відберу. Се, бачиться мені, найліпше, бо не компрометує тебе,— до кого пишеш. Як би-с мала

---

[1] Мені було дуже приємно пізнати пана добродія *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Наймодніша пісенька *(польськ.)*.— *Ред.*

куди-небудь виїжджати, то на всякий спосіб напиши,— чень, будем могли побачитися. Може, й я буду міг написати часом дещо до тебе таким способом, що хочу на татково ім'я або на мамцино висилати «Tydzień»,— ну, а в середині попідзначувати літери крапками. Якби те вдалося, то кождого тижня могла би-с мати від мене вість, і то найбезпечнішою у світі дорогою.

Тут учора поарештували якихось багато інтелігентників — банкових спекулянтів, але се мені ні по чому. Прокураторія конфіскує газет множество; нехай собі!

О чім тобі ще писати? Чи о тім, що після нашої стрічі любов моя вдесятеро зміцніла і що тепер прибуло мені свіжих сил до дальшої праці? Чи о тім, щó рівночасно получив я страшенний катар, котрий крутить мені в носі, мов свердликом? Чи о тім, що я цілу дорогу, лежачи на лавці і товчучи головою о дошку (проклята залізниця зі своїм туркотом), співав собі на нуту «Du hast Diamanten und Perlen»[1] пісеньку, уложену поволі під час самого співу на взір гейнівських «благоглупостей», пісеньку, котру, яко corpus delicti[2], посилаю тобі, бо тут мені вона однáко не потрібна.

Ах, коб то я був музикантом,
І тоном рядити умів,
То я б твої сльози перлові
На музику всі перевів.

Слова твої, серце кохане,
То був би сумний полонез,
А тьохкання серця — шнельполька,
Що бурею тактів іллєсь.

А погляд очей твоїх ясних
То був би кадриль чарівний,
Твої ж поцілуї гарячі —
То вальцер безумно шумний!

Та що ж, я не музик, не вмію
Творити чудних образів,
Лиш знаю, що ми цілувались
Серед ялівцевих корчів.

Правда, кумедна пісня! Мені й не хочеться її переробляти, добре, що й так затямив, не сплячи всю ніч. А тобі

---

[1] Маєш діаманти і перли *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Речовий доказ *(лат.)*.— *Ред.*

вона, може, часом нагадає того, в котрого голові ти вже так багато наробила революцій та переворотів і котрий тебе в додатку щиро-щиро цілує.

Прощай, серденько! Чи доведеться нам побачити[ся]? Коли, де, як? Але я маю надію, я спокійний. А се таки проклято велика і цікава штука на світі — ті женщини, бігме! Твої усточка, люба моя!

Твій Іван.

Мушу висилати лист швидко і не можу довідатися наразі, коли поправка. Скоро довідаюсь — напишу. Прощай!

48. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 20 вересня 1878 р.

Дорога, кохана Олю!

Ну, хороші ми, мужчини! Коли о то йде, щоб другому зробити яку-небудь, хоч і невеличку, приємність, то у нас все тисячні якісь перешкоди, обставини, чортзна-що, і все воно так складається, що нібито не наша вина, аби тільки не зроблено було, що треба і в час! А коли о то йде, щоб нам хто зробив щось доброго, то нетерпеливимося, ходимо, мов приголомшені, ждемо й ще готові гніватись, коли добро опізнюється. Таке саме й зо мною. Тих дві неділі по приїзді О[лесько]ва і я ждав ще одного листа від тебе, а сам боявся писати на Славкове ім'я, щоб хто не перехопив листа. Але ось Славко приїхав і привіз мені твоє любе, сердечне письмо, котре живо і ярко відкликало в моїм серці і тебе, і твою щиру любов,— а ось уже більше як тиждень минув, а ти ще ждеш надарма моєї відповіді. Правда, не моя в тім вина, і ти можеш собі подумати, який я був лихий на Славка, що на такий довгий час поїхав до Олеськова,— але все ж таки, коли собі погадаю, як ти там у своїй пустині нетерпеливо вижидаєш його приїзду і кілько при тім натерпишся, то й сам не знаю, що з собою зробити. Але що ж, се все нічого не поможе — все мусить іти своєю природною стежкою, будь воно приємне для нас або й ні. Однако, щоби чим-небудь надгородити тобі таке довге ожидання, хочу написати обширно про своє життя і загалом про все, що тебе може обходити.

Правда, так дуже нового нічо не можу тобі сказати, бо що ж можуть бути за новини в такім житті, як моє, де день, до дня подібний, плине незначно а швидко серед праці, читання, біганини. Внішні обставини, значить, остаються більше-менше незмінні, а змінюватися може тільки другий елемент — думки, плани, погляди.

Власне приходить мені на думку, що мої листи до тебе, якби їх звів докупи і прочитав одним тягом, представили би дуже чудацьку цілість. З одного боку, нудна одностайність фактів і обставин, а з другого — аж надто велика змінчивість планів, намірів, предпринять, котрим, бачиться, завчасу судилось остатися мертворожденними дітьми фантазії, а не переходити в тіло і кров. Я знаю, що сеся послідня проява мого темпераменту тобі не подобається (я не раз у твоїм голосі чув ніжну іронію при споминках о подібних планах), і переконаний твердо, що в тім зовсім твоя правда, тому ж і не хочу тобі за те робити найменшого закиду. Противно, я й сам після довгої і мучачої аналізи власного темпераменту дійшов до того, що сесі плани та думки дійсно не мають реальної підстави; але дальша аналіза показала мені, що 1) вони конечний виплив іменно того одностайного на вні, а більше сидячого спекулятивного життя, в котрім думка мусить сповнювати ширшу діяльність, ніж тіло, і 2) що ті плани, так змінчиві і несталі, свідчать, однако, о тім, що я ще зовсім не стратив надії на будучність, що можу ще оглядатися, розважувати, що, значить, не кидаюся насліпо до незвісної цілі, як се думає о нас, соціалістах, багато людей з нашої ніби інтелігенції.

Приходжу тепер до найважнішої часті мого письма. Хочу іменно коротенько розібрати і показати тобі саму суть моїх переконань, головну пружину моєї теперішньої і будущої діяльності. До сього склонює мене багато причин, а найважніші ось які дві:

1) Вже звиш півтора року минуло, як ми були довший час разом і мали спосібність ділитися своїми думками і переконаннями. Від того часу багато дечого змінилося у нас обоїх, тож час тепер наново розібрати все докладно, розглянути совісно, наскільки годяться наші переконання, щоб на будуще уникнути заводів і неприятностей. Правду сказавши, і давніше, будучи ще разом, ми дуже мало говорили о тих предметах і багато важких питань закривала нам з-перед очей особиста симпатія: ми любили, а не філо-

софували, були щасливі самі собою і забували о внішнім світі і важкій боротьбі, котра нас ждала. Внішній світ і боротьба аж надто швидко збудили нас із щасливого короткого сну, пригадали нам, що ми ще не в соціалістичній державі, де свобідно і весело, а серед теперішніх, жидівсько-конституційних порядків. Чи добре, чи зле се було, що так швидко збуджено нас із щасливого сну,— сього не буду розбирати. Факт стався, і факт, думаю, не пройшов дарма, а в твоїм і моїм умі полишав глибокі сліди. Ми дозріли серед тяжких проб і можемо тепер далеко сміліше і певніше аналізувати свої переконання, абстрагуючи від них личну любов і симпатію. Се перша причина.

2) Кілька разів чув я від тебе слова: покинь тоту роботу, віддайся мені, старайся наперед злучитися зо мною, а тоді вже побачимо, що далі робити. Ти не знаєш, скільки важкої боротьби причинили мені тоті слова, і, безперечно, були вони причиною не одного разячого дисонансу в моїх листах, до тебе писаних. Думка, що я для тебе мав би покинути своє переконання, видавалася мені такою дикою, негідною тебе і мене, що не раз бували хвилі (в тюрмі), коли я насилу відганяв від себе твій образ. Даруй мені, моє серденько, що се так було,— але ти видиш, я хочу тобі сказати всю правду, будь вона хоч і яка важка. Впрочім, будь певна, що тепер такий гнів на тебе так далекий від мене, як небо (неіснуюче) від землі. Тепер я побачив, що ті слова твої могли бути не випливом егоїстичної буржуазної любові, котра, крім свого щастя, не хоче нічого бачити, ні знати,— а що вони радше були випливом надто великої старанності о моє власне добро — я знаю се і тим сильніше люблю тя за те. Але тим сміліше можу тепер сказати, що як колись ми будем жити разом (а я вірю твердо, що ми б у д е м жити разом), а ти, приміром, почнеш знов в'язати моє переконання і здержувати мене від зроблення того, що ми велить робити совість, то я перестану тебе любити, покину тебе, не питаючи на жодні побічні згляди. Для того, думаю, тим потрібніше тепер прояснити нам обопільно свої переконання бодай в найзагальніших чертах, і то у всіх головних питаннях.

Головні питання, від котрих може в данім разі залежати сякий або такий поворот у нашім житті, се питання 1) економічні, 2) політичні, 3) релігійні, 4) соціологічні, 5) властиво практичні, т. є. тикаючі щоденної нашої діяльності.

Я хочу тобі тут коротенько подати розбір тих питань і, так сказати, моє profession de foi[1] в кожнім із них.

1) Я переконаний, що економічний стан народу — се головна підстава цілого його життя, розвою, поступу. Коли стан економічний плохий, то говорити про поступ, науку — пуста балаканка. Я переконаний, що теперішній економічний стан усіх народів культурних дуже плохий у многих зглядах, а найбільше задля нерівності маєткової і задля різкого розділення на касту багатих, котрі виключно користуються добутками науки і культури, і касту бідних, котрих кожний новий поступ тільки глибше притискає. Такий стан економічний не є вічний і незмінний. Він повстав з бігом історичного розвитку і так само мусить упасти, зробити місце другому, досконалішому, справедливішому, більше людському. Я переконаний, що велика, всесвітня революція поволі рознесе теперішній порядок, а настановить новий. Під словом «всесвітня революція» я не розумію всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину; се можуть під революцією розуміти тільки всесвітні рутенці, плосколоби та поліцаї, котрі не знають, що, н[а]пр., винаходка парових машин, телеграфів, фонографів, мікрофонів, електричних машин і т. д. спроваджує в світі, хто знає, чи не більшу революцію, ніж ціла кривава французька революція. Я розумію під революцією іменно цілий великий ряд таких культурних, наукових і політичних фактів, будь вони криваві або й зовсім ні, котрі змінюють всі дотогочасні поняття і основу і цілий розвиток якогось народу повертають на зовсім іншу дорогу. Хто затим говорить о «будущій соціальній революції», той дає собі свідоцтво бідності, показуючи, що не розуміє поняття революції. Соціальна революція зачалася вже відтоді, відколи французька революція дала панування капіталістам, видерши його родовій шляхті. Від першої хвилі свого панування борються капіталісти з тою новою революцією, проти котрої бліднуть усі факти і бої, які досі бачила історія. Але вони борються з нею так, як той чорт з богом у Гете «Фаусті», котрий все злого хоче, а все добре творить; так само й капіталісти помимо своєї затятості кожним своїм словом, ділом, поступом допомагають тільки осущенню діла тої великої революції. Що капіталістична революція 1789 відбулася так криваво — причина тому

---

[1] Переконання, погляди *(франц.)*.— *Ред.*

не в тім, щоб кожна революція мусила така бути, а в тім, що тиранія пануючих шляхти і попів не позволяла ширення освіти, котра одна могла злагодити страшний вибух, коли тим часом другі причини: бідність, здирство і т. д. — приспішили той вибух. Я переконаний, що послідній акт великої революції соціальної буде остільки лагідніший, а тим самим розумніше і глибше переведений, оскільки освіта і наука зможе прояснити масам робочого народу ціль і способи цілого діла. Відси випливає проста задача для кожного, хто пізнає і прийме цілою душею тоту думку: старатися ширенням здорових і правдивих понять о злагодження послідньої революційної кризи. Як буде виглядати будущий лад суспільний — сього не мож нині сказати, і воно, впрочім, нічо не становить. Наука виказує тільки одну головну засаду: капітал продуктивний, т. є. земля, машини і всі прилади до праці, сирий матеріал і фабрики мають бути спільною, громадською власністю. Громади стоять до себе в стислім, дружнім (федеративнім) стосунку, кожна вибирає собі заряд, котрий порядкує її господарські діла. Плоди праці належаться вповні робітникові. Се головні, основні ідеї, узнані теперішньою економічною наукою за ціль, до котрої повинна йти поволі економічна реформа. На тім кінчу начерк економічних понять. Якби тобі що було неясно або неповне, то напиши, а мені буде дуже приємно пояснити тобі, що треба,— а особливо дуже мене то втішить, коли побачу, що ти думаєш над тими поняттями, аналізуєш їх. Я, правда, повинен би був уже давно післати тобі яку економічну книжку для докладнішої інформації, але що ж, коли-бо наука економії (господарки народної), хоч, безперечно, найважніша з усіх наук, досі ще зовсім не оброблена так, як би того бажалося, а найкращі книжки економічні, які досі вийшли (Marx, «Kapital», Schäffle, «Bau und Leben des socialen Körpers» і др.), писані так тяжко й незрозуміло, що зовсім неприготованому читати і понімати їх— чиста неможливість. А найліпше приготування до їх читання і понімання се, по-моєму, власне думання над економічними питаннями. Впрочім, посилаю тобі тепер Becker'a історію революції 1789 і № «Zukunft», історію змови Babeuf'a, щоби-с побачила перші початки панування капіталу і перші самосвідомі кроки соціальної революції.

2) Розбір питань політичних я зроблю якнайкоротшим. Питання політичні мають тільки при теперішнім ладі

велике значення, і то лиш остільки, оскільки тикають чисто економічних сторін народного життя, напр., податки, рекрутчина, війни і т. д. При соціалістичнім ладі, де всякі другі питання підпорядковані будуть питанням економічно-культурним, питання політичні, само собою розуміється, стратять велику часть своєї ваги. Замість податків теперішніх, ішла би в будущім ладі якась часть спільного, громадського продукту на спільні (межигромадські, крайові, народні) діла, напр., вищі школи, музеї, наукові предприняття, межинародний заряд. Замість стоячих військ уорганізувала б ся обивательська міліція, котра в разі нападу яких диких орд могла б стати в кожній хвилі до оборони свого краю. Народи культурні вступають з собою в вічну федерацію, а всякі можливі їх звади залагоджує межинародний виборний суд. Всякі класові привілеї і нерівності щезають: єдине джерело заслуги становить більша спосібність і більша для громади корисна праця. Я переконаний, що при такім ладі зможуть далеко скорше і свобідніше розвиватися поєдинчі народності і що, значить, соціалістичний лад зовсім не противний національному розвиткові.

Се мої думки про політичний лад на будуще. Але при теперішніх порядках питання політичні виглядають зовсім інакше і вимагають від соціалістів такого програму діланя, котрий би міг їм і тепер з'єднати вагу в державі і міг загарантувати супокійне ширення їх переконань і заразом систематичне вводження в життя таких реформ, котрі би приготовували оконечний, спокійний перехід до нового ладу. Способи до того ось які: а) зав'язання оскільки можсильної, організованої, явної партії соціалістичної, котра би, користаючи з теперішніх конституційних установ, вводила своїх послів до сейму; б) переведення загального, безпосереднього голосування при виборах до сейму; ц) державний кредит для нижчих клас робучих і організація робітницьких спілок, котрі би могли стати предпринимателями державних робіт (будування залізниць, пароходів і др.) замість теперішніх спілок акційних; д) повільна експропріація (вивлащення) більших фабрик, посілостей, домів по містах, т. є. переведення їх з приватних рук у руки громадські або державні і винайму-вання робітникам або робітницьким спілкам по низьких, означених цінах. Се реформи, до котрих повинна йти теперішня внутрішня політика і котрі дійсно поволі

заводять у себе найпередовіші народи: Англія, Америка, Франція.

Думаю, що се вистачить тобі до ясного поняття мого політичного програму. Я не кажу, щоб такий програм був легкий до сповнення або щоб ми могли побачити швидко його сповнення,— кажу тільки, що се тота далека ціль, котру все і всюди, при кожнім поступі мусимо мати на оці. ⊕

3) Приходжу до третьої, в нашім часі, може, найдразливішої групи питань, а іменно релігії. Ти сама легко піймеш, що для нас, соціалістів (думаю, що можу і тебе обняти тою назвою), питання се іменно найменше дразливе. Соціалізм же основується на неограниченій свободі личности під зглядом переконань,— значить, не може ж видавати війни релігійним переконанням, не може на силу відбирати їх нікому, коли вони кому дорогі або святі. Але, з другого боку, та сама свобода і толеранція вкладає на соціалістів і другі обов'язки, а іменно: а) щезає всяке поняття релігії державної; узнаючи одну релігію як пануючу, тим самим ограничується, принижує другі. Те саме веде за собою і другу консеквенцію, б) релігійні корпорації (церкви, парохії, дієцезії) не можуть мати характеру публічного, урядового; служителі церкви, попи, біскупи, не можуть побирати пенсій з публічного скарбу, а мусять жити або з власної праці, як усі другі обиватели, або з добровільних датків своїх вірних; ц) з публічного виховання наука релігії виключається або, в крайнім разі, толерується яко надобов'язковий предмет у вищих класах (тоді, коли молодий чоловік спосібний розуміти всяку філософію). Се мої думки о загалі. А спеціально щодо моєї особи ти знаєш мої задивлювання на релігію, і про них тепер не буду говорити, щоб не затягати надто завдовжки сього письма. Додам тільки те, що як у всякім іншім згляді, так і в релігійнім я не думаю мовчати і таїти своє переконання, обзираючись на побічні обставини, на крики поліції, духовенства і пр. Правда над усе! ⊕

4) Лишаючи питання релігійні, яко найменше спорні, набоці, переходжу до дальшої, для нас, молодих людей, найважнішої або, властиво, найцікавішої групи питань — соціологічних, се значить, питань, розбираючих форми спільного життя людей, розвитку, виховання і т. д. Для легшого перегляду розділю сю групу на кілька менших і розповім по черзі свої погляди 1) на подружжя, 2) на

виховання дітей, 3) на обопільне становище мужчини і женщини. Сесі три питання не становлять ще цілості сеї групи, але вони в ній найважніші, як се дуже легко вирозуміти, бо сяке або таке їх рішення надає сякий або такий вид цілому суспільному життю: роблять його або безконечною мукою, або свобідним, веселим і щасливим в собі помимо боротьби і невзгод навні. Подружжя, після моєї думки, треба все вважати з двох зглядів: яко акт релігійний, формальний, але при теперішніх обставинах посереднью досить важний, і яко акт соціологічний, означаючий сполучення двох людей спільною волею і симпатією до спільної, обоїм любої праці. Розуміється само собою, що другий пункт далеко важніший від першого, а його маловаження страшно мститься на теперішній суспільності. Тепер починається вже реформа на тім полі, хоть дуже слаба. Держава сама поволі переносить пункт тяжкості з формальної, релігійної сторони на властиву, живу, соціологічну сторону, позволяючи розводи і цивільні шлюби. Однако розводи і цивільні шлюби, по-моєму, тільки посередні кроки, ведучі до дальших реформ подружжя, а мале їх практикування свідчить, що стежка ся не зовсім властива. Перша річ — подружжя,яко акт соціологічний, повинно бути під публічною, державною контроллю а зовсім вийти з-під релігійної опіки. Як воно уладиться в будущім порядку, тяжко знати. Для нас головне діло — розважити добре всі тоті обставини, при котрих і серед нинішнього стану можна жити щасливо (в моральнім зглядї) і, стаючи мужем і жоною, не переставати бути свобідними людьми. Вже з вищесказаного мож легко вирозуміти, о що найбільше ходить. Треба, щоб обоє ті люди, що лучаться з собою, були оскільки мож належито розвинені, щоби їх темпераменти були згідні і любов настільки сильна, щоб не щезала за першим-ліпшим прозаїчним, щоденним випадком: треба любові здорової, органічної, котра, не ідеалізуючи любімий предмет, не строячи го в небувалі прикраси, розпадається при першім дотику дійсного життя. Любов правдива може повстати у чоловіка здорово і нормально розвиненого, вона спокійна, чиста, похожа більше на щиру приязнь, на почуття своєї рівності і солідарності з коханим предметом — і така любов спосібна перетривати всякі нещастя,— бо вона одно з люблячих робить для другого конечним, природним складником життя, так як воздух, хліб, книжку, працю. Се було б

одно. А друге, що потрібно,— се високої, гуманної і чесної цілі, за котру б тото подружжя боролося спільною силою весь вік; тота боротьба одна може вічно піддержувати їх любов, бо, люблячи свою спільну ціль, мимоволі любиться і ціниться кожного, хто йде до тої самої цілі. Ти бачиш, дорога Ольдзю, що по моїм поняттям до такого щастя соціалістам дорога дуже легка, хоть зато більше для них трудності і горя в чисто матеріальних зглядах. А третій варунок щасливого подружжя при теперішніх обставинах — се обопільна свобода ділання: одно не повинно в'язати другого, повинно бути вирозуміле на всякі похибки другого, від котрих не свобідний ні один чоловік,— загалом, повинні поступати приязно і тактовно.

Переходжу до виховання дітей, речі, не менше важної від попередніх, становлячої одну з найважніших задач усякого подружжя, одну з головних основ родинного щастя. Не буду тут споминати деяких поглядів новіших і давніших учених, котрих розбір відкладаю на пізніше, коли буде до того ліпша спосібність, а подам тільки деякі мисли загальні, котрі, після моєї думки, повинні становити основу виховання дітей.

Передовсім, як ми се вже говорили усно, діти повинні швидше вчитися читати, рахувати, мислити, ніж молитись. Але наука мусить іти в парі з розвиненням тіла, до того служить не безплідна гімнастика, а праця фізична. Розуміється, о виховуванні в яких-небудь передсудах релігійних, моральних, суспільних не повинно бути й бесіди. Ті добутки, ті правди і засади, котрі нам приходиться добувати тяжким трудом, кривавою боротьбою цілого життя, для них повинні статися чимось нормальним, конечним, таким, що розуміється само собою, о чім ніщо й розправляти. Тільки таким способом мож виховати правдиво поступове і сильне покоління. Розуміється само собою, що, виховуючи дітей відмалу в поняттях розумних, поступових і научних, не треба їм затикати очей і на поняття і докази противників тих ідей, але розвивати якнайвсесторонніше їх мислення.

Переходжу тепер до третього пункту, а іменно до відносин між мужчиною і женщиною. Вже з досі сказаного легко вирозуміти, що я признаю для женщини право і обов'язок зовсім рівного розвою і становища в суспільності, як і для мужчини. Ти сама мала спосібність не раз переконатися доочне, як я відношуся до всяких церемоній

і конвенієнцій, котрими обставлена зв'язь мужчини з женщиною,— так само й я переконався, що й ти не менше розумно і ліберально відносишся до всього того, що заключається в пустій фразі «не випадає». Думаю, впрочім, що сесь пункт у нашім будущім житті буде нам робити найменше трудності, бо щодо мене, то вже сам мій темперамент, м'який і податливий, далекий від усякої тиранії. Одного тільки боюся, а іменно того: не раз мені лучається, живучи ближче з деякими людьми, що коли вони через яке-небудь глупе поступування стратять у мене поважання, то я стаю для них хвилями дуже прикрий, несправедливий, їдкий; те поступування пізніше болить мене самого, коли розважу все ближче,— але в даній хвилі не можу зміркуватися. Се одна з моїх найпоганіших хиб, така хиба, над котрої усуненням я працюю від кількох літ, а все надарма. Але я надіюся, що, живучи з тобою, не тільки не буду мав ніколи причини бути для тебе несправедливим і відмовити тобі свого поважання (що затруло би і моє життя, і твоє), але, що противно, твоє тактовне поступування зможе відучити мене від тої поганої хиби.

На тім кінчу своє confession de foi[1]. Правда, я ще навів п'ятий пункт, котрий може мати вплив на наше спільне життя, ба, котрий по своїй природі мусить на нього мати дуже великий вплив, але про нього тепер ніщо говорити. Як буде час, і спосібність, і потреба, то скажу й про нього дещо.

Видиш, любочко, ти в своїм листі питаєш мене, чи не знудив мя твій лист,— псотнице! — а я отсе насеріо взявся занудити тебе і вибрав до того найліпший спосіб — наукову розправу! Ось що значить нудити! Але я думаю, що все-таки сей лист може тобі дещо трохи придатися, бо, може, з одного боку, розсіє деякі ілюзії, а з другого, скріпить твою віру в мене і в ті принципи, за котрі я хочу боротися до послідньої хвилі життя.

А знаєш, я собі одно викидаю раз у раз: чому я не можу або не вмію писати таких ніжних, теплих, сердечних листів, як ти, чому навіть такі слова і звороти не йдуть мені якось під перо? Не раз думаю, що ти готова з того виносити, що я холодний, що не люблю тебе або перестаю любити, і тота думка мучить мене ще гірше. Але ні,— правда, моя кохана Олю, ти так не думаєш? Ти знаєш,

---

[1] Визнання віри *(франц.)*.— *Ред.*

що я тебе люблю так само щиро і гаряче, як ти мене, ти знаєш, що чуття моє, чим гарячіше і глибше, тим менше може переливатися в слова, ти знаєш, що найщиріше цілується мовчачи.

Рад би-м написати тобі про моє життя, але й так уже сей лист такий довгий, що гріх навіть тягнути го довше і заповнювати пустими фразами. Перейду до важніших речей. Ти пишеш, що Славко, бачиться, не буде сього року служив у війську, а мені бачиться, що буде,— ба навіть він казав, що за тиждень приїде сюди, і то він, тато і ти! Чи се мала б бути правда, чи тільки містифікація? Впрочім, надто дуже твоїм приїздом в товаристві тата я не можу тішитися, бо знаю, що се додало би нам тільки жалю: видітися, поговорити, побути з собою ми не могли б. А впрочім, се не має зовсім значити: не приїзди! Противно! Хоть раз тебе побачити на улиці — все-таки для мене розкіш, щастя... А якби-с могла, любцю, сповнити свій план, то було би ще краще. Як поїдеш до Іваниківки, напиши ми — я готов приїхати до Станіслава, щоб бодай здалека часом бачити тебе.

І ще одно діло — щодо переписки. Чи не можна би посилати до тебе листи «poste restante» до Велдіжа або до Долини? Се мож зробити так, що на кожнім листі будуть інші цифри — се значить, н[а]пр., я пишу тепер лист і подаю адрес, під яким напишу слідуючий, в слідуючім подаю адрес дальшого і т. д. Так само й ти, пишучи до мене. Найліпше класти на конверті які-небудь цифри, літери або знаки, бо се не звертає уваги.

Вже пізно. Славко збирається додому, пакує, що може. Кінчу й я і посилаю тобі сердечне добраніч і гарячий поцілуй «в самую точку». Прощай, любочко, до звидання!

Ага, ще пару слів. Посилаю ти другий том Шекспіра, історію комуни, філософічну статтю Чернишевського, Beckera і «Zukunft». Крім того, для тебе «Мартовское движение». Якби ти сама не мала приїхати, то передай Славком згаданий у твоїм листі шкіц панни Міні, другий том Добролюбова і ще деякі книжки, котрих тобі не треба. Чи будеш переводити «Темное царство»? Якби-с переводила, то першого розділу (о критиках Островськ[ого]) не треба. О «Отеч[ественные] зап[иски]» прошу також ураз із переводом Гонкура.

Твої «Ладканки» я думаю видати осібною книжкою, тільки хочу до них додати свою розправу про весільний

обряд у малорусів, а се робота, котра вимагає досить часу і студій. Зате, якби-м її скінчив, як треба,— була б гарна штука. Думаю ще на різдвяні свята поїхати до Нагуєвич і зібрати колядки, в котрих також маса матеріалу до студій.

Золя другий том приладжую до друку, хоч і дуже поволі. Тепер читаю Brandes'a «Hauptströmungen der Literatur des XIX. Jahrhunderts» — прехороше діло, котре треба буде й тобі перечитати.

Прощай. Цілує тя твій навсегда

Іван.

49. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, кінець вересня 1878 р.*]

Кохана Ользю, серденько моє!

Що се такого з тобою, що ти гризешся чим-небудь і зараз плачеш? Як можна так не вважати на себе і на перше-ліпше Славкове слово плакати? Видиш, любочко, яка ти, що сей час, скоро що, та й віриш, що я о тобі забуваю, а тоді, коли-м ти сам то написав, не хотіла-сь повірити! Але чого було тепер так іритуватися, я справді не знаю! Славко, бачиться, споминав тобі о нашій розмові про платонічну любов, котру я вважав, як се ти сама знаєш, неприродною і недовговічною. При тій спосібності я сказав, що дивно ми, коли ти пишеш, що ти вдоволила б ся жити весь вік осібно від мене, знаючи тільки то, що я тебе люблю. Я сказав, що се неможлива річ і що я сам ніколи б сим не вдоволився. Чи ж в тім було що злого, щось такого, що могло тобі дати повід до гризоти? Серденько дороге, вір же й ти мені і моїй любві так, як я тобі вірю! Я ж, як сама знаєш, люблю тебе першу в житті, пізнаючи й люблячи тебе, я пізнавав женщину перший раз. Ти знаєш, що відколи-м тебе побачив, аж дотепер любов до тебе була моєю провідною звіздою, що вона стала для мене чимось так природним, так конечним і сильним, як саме життя, як друга натура. Може бути, що для того я так мало, так нескладно говорю о своїй любові! Не гризися, любочко, я остану[ся] тобі вірний, як досі, а нікотра женщина не зможе витиснути тебе з мойого серця! Я надіюся, що не-

довго вже прийдеться нам терпіти розлуку, що швидше чи пізніше ми злучимося, що будем жити хоть би й з дня на день, але раз у раз працюючи, борючись і тим самим усе більше люблячись.

Але ще ось що. Чи мій лист, а властиво стаття, не знудила, ба, не розсердила тебе трошки? Не тому питаю, щоби-м знав тебе нетерпливою або сердитою, а тому, що в твоїм письмі віє щось ніби неохота до того письма. А впрочім, не знаю, може, то так мені видиться. Якби коли щось подібного, то зараз ми напиши і викинь у очі, повідж, у чім я зблудив.

Видиш, голубочко, пишеш ми, що ніколи не була мені противна і що я не маю ти нічого закинути. Ах, ти хитра! А ось же бодай тото ти закину, що іменно замало в тебе супротивлення мені! Але набік з жартами, бо фіглі надходять! Пишеш мені, що ніколи не даш ми спосібності і причини, щоби-м перестав тебе поважати. Я знаю се, знаю дуже добре, а прецінь, боюсь іншої речі, котра так direct[1] не залежить ні від мене, ні від тебе, а більше від темпераменту, від нервів. Що се за річ, о тім тепер ніщо говорити.

Славко, бачиться, йде до семінару і поступає до війська. Спосіб переписки добрий. Ех, любцю, коби ти була тут або бодай у Станіс[лаві] через зиму, я би приїхав там на якийсь час, могли би-сьмо видатися. Тут Белей говорив мені, що в Станісл[аві] ходить чутка, що ніби мене твої родичі випросили з хати, як-єм був навесні. Правда, galant![2]

Павлик відсиджує тепер тримісячний арешт, а в суботу засудили го присяжні ще на 6 місяців за «Тетяну Ребенщукову»! Подумай собі, який час, які судді! Пиши до мене, моя душечко, пиши швидко! Я би рад написати більше, але, не спавши вчора майже до п'ятої години рано, чуюся нині трохи сонним. Однако ще кілька новин, бо я знаю, як тобі там тепер у самоті!

Лімановський завтра від'їздить до Женеви на вигнання — се № 1. Я видав сими днями сатиру на «Слово» — «Дума про Маледикта Плосколоба», котру чудом не сконфісковано. Посилаю ти її. Записуюся ще на сей рік на університет. Ти, чув-єм, цікава, відки я живу і як живу. На перше відповім ти аж усно, коли буду міг стиснути

---

[1] Безпосередньо *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Чемно! *(франц.)*.— *Ред.*

твою ручку, цілувати твої усточка, дивитися в твої чаруючі очка. А тепер скажу ти лиш тільки, що живу незле, регулярно, досить вигідно, так, як ще досі ніколи не жив, хоть і на дуже скупі гроші. Книжок усе ще скуповую багато. Шкода, що не можу ти нічого хорошого прислати! Але, працюй, переводи «L'Assommoir», пиши шкіци і слова, а се бодай трохи розжене твою тугу. Шкіци такі, як ти ми прислала (особливо перший), для мене дуже цінні яко матеріал до задуманої повісті. Списуй їх як мож найбільше!

Добраніч, голубочко. Бувай здорова, не гризися, а тільки, ага! Я чув, що ти тепер дуже стала уразлива, прикра, кождому відповідаєш гостро, навіть мамі! Чи се ти робиш по своїй волі, навмисне? Не можу вірити! Думаю радше, що тому вина твої розстроєні нерви! Але, коли можеш, миленька, не будь прикрою ні для кого, заховуйся з гідністю, але не різко, а особливо з мамою, женщиною, як сама знаєш, і так досить нещасливою, нещасливішою, ніж сама о тім думає. Панні Міні моє сердечне поздоровлення, а тобі щирий-щирий поцілуй

від твого навсегда Івана.

Adieu, ma vie[1].

50. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, 29 жовтня 1878 р.*]

Моя сердечна, миленька Олю!

Даруй, що я тим разом не можу тобі писати довгого листа, не для того, як ти думаєш, що атрамент дорогий, бо се найменша річ,— а про те, що часу маю так мало, що аж ми голова тріщить. Друкую дальшу книжку нашого видавництва, кінчу «Boa constrictor», редагую і порядкую різні вісті з Галичини, пишу «Критичні письма», пишу до «Tygodnia» і «Pracy» та й ще наукові роботи для університету — ось ти представ собі, на якій я тепер розірві! Вже й очі починають мене боліти, але се байка — тре жити інтенсивно, коротко а дільно, раз, а гаразд,— се моя засада. Ти не журися, щоб я мав знов надто себе перетяжувати. Адже ж знаєш, що я помимо всього такий порядний ку-

---

[1] Прощавай, моє життя *(франц.)*.— *Ред.*

сень лінюха, так що воно зовсім не лихо для мене. трошки розім'ятися.

А ти, моє серденько, що поробляєш? Чи заспокоює тебе зовсім робота, чи не журишся будущим? Коли поїдеш до Станіслава і чи мож буде там видітися з тобою? Не гнівайся за се коротеньке письмо. Про чуття свої міг би-м довго писати, але діло кличе.

Прощай. Цілую твої усточка.

51. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Львів, після 8 листопада 1878 р.*]

Я не багато що маю додати, окрім того, що здало б ся, щоб Ви написали справді до нас, бодай коротенько. Ed. Sack писав мені, що прийняв би роботу про Ланге, тільки не має часу, а Любек затих. З Києва, повторюю й я, вже звиш 2 місяці ні вісті, ні посилки, так що нас далі виженуть з хати, а то й самі будем мусили емігрувати де-небудь, до лисого чорта, не маючи з чого жити. Я писав і переказував — нема нічого. Вістей з України, котрими обіцяли зразу нас засипати, тепер не прислано майже нічого, окрім невеличкого письма Конiського, балакання Е. Б[орис]ова та Пчілки статтю про чиншову справу. Хотів би-м потроху витолкувати Вам тоті «незрозумілі слова», про котрі сказано вгорі, та зажду, що далі буде,— відтак скажу, що знаю.

Чи получили письмо моє і другого християнина, просячого о «Гром[аду]»,— він жде. А може, жартом тільки сказано нам, що хто хоче, най віднесеться до Вас з просьбою? Як так, то вп'ять-таки напишіть.

Не знаю, що такого сталося з «Март[овским] движ[ением]», котрого з Києва допоминаються, а котре я вислав по адресам уже 2 місяці тому, а прочу часть у Румунію. До Рум[унії], звісно, не швидко доходить посилка. «Листок «Гром[ади]» тутка дуже подобається, і прим[ірник], котрий Ви передали, побіг по руках. Пришліть, коли ласка, кілька їх, так само і дальшу «Гром[аду]». Кінець «Boa constrictor», «Війни слов'[ян]» і проче, що надруковано, вишлемо Вам якнайшвидше. Прощайте!

52. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, після 10 листопада 1878 р.]

Кохана Ользю!

Дуже-м рад, що можу вже раз написати до тебе, як бог приказав, і не потребую мучитися з проклятою цитриною. Лист твій получив і надіюся, що тепер переписка наша піде дещо живіше, т. є. не то що будем писати до себе довжезні листи, повні паперової та атраментової любові, але, радше, будемо могли при всякій нагоді легше порозумітися. Ах, любочко, коб нам побачитися, пожити разом без жури бодай коротко, та що кажу — «без жури»,— нехай би і з журою і з лихом, так як тепер, щоб тільки разом, а відтак нехай би діялося, що би хотіло! Я послідніми днями був трохи слабий на горло, але тепер уже-м зовсім здоров і хвилями чую якийсь «Arbeitshunger»[1], так що кидаюся до різних робіт. Притім серед заняття я вспокоююсь і набираю сили, хоть знов, з другого боку, обставини в нас тепер вельми тісні, грошей нема, станцію ледве заплатили 10 день пізніше по терміні, від обіду вже далі відвикли, живем самою гербатою та затиркою. Мимо всього того я чуюся здоров і часом навіть веселий.

Посилаю ти в «Tygodnia» два мої ескізи, першу половину нової книжки нашого видання, де докінчений «Boa constrictor» і напеч[атане] перше критичне письмо. Крім того, посилаю передрук «Турчина», котрий можеш дарувати декому з письменних селян у Іваниківці — се штука зовсім невинна. Шкіц панни Міні дуже тут всім подобався і швидко буде надрукований з похвальною заміткою. П[авли]к посилає їй від себе письмо, а я замічу тільки, що в неї видно коли ще не талант писательський, то принаймні огромну силу обсервації, котра для всякого писателя повістей перша і найважніша річ. Якби панна Міня (чого від серця бажаю) взялася писати більше подібних шкіців, а при тім читала другі взірцеві повісті (Золя, Толстого, Решетникова, Нечуя), то з неї могла б ся виробити дуже реальна і хороша писателька.

Посилаю ти також пару статей німецьких соціал-демократичних і раджу з них прочитати особливо Моста про соціальні рухи в старім Римі і Шрама коротеньку економію. За поезійки Родоця, думаю, всі ми будуть вдячні.

---

[1] Голод на працю *(нім.)*.— *Ред.*

Питаєшся мене, чи не утерпів я що-небудь при факельцугу Гаузнера? Чорт з ними всіми і з Гаузнерами, мені до них мало діла. Ми оба з Терлецьким тільки вчули крик і стояли на ганку та дивилися на комедію — воно бійка була не зовсім далеко від нашої хати,— але при ній не були і аж на другий день довідалися, що таке зробилося. В цілій історії то одно добре, що поліція своїм дурним і свинським поступуванням розруптала трохи нашу гнилу публіку, а проче — байка.

А я чим тепер займаюся? Я вже згадував тобі, яка в мене закрутенія. Окрім статті до «Pracy» і шкіців повістевих до «Tygodnia», пишу ще по-польськи маленький катехізм, котрий, чень, причиниться трохи до розширення «релігії»,— як буде надрукований, пришлю. Сесь катехізм коштує мене досить праці, бо вже третій раз го переробляю, і має він містити всю теорію в її головних точках, якнайприступніще виложену. Се роблю на жадання тутешніх християн. Крім того, зачав-єм писати нову повість, котра буде печататися слідуючого року. Се вже не буде ескіз, як «Boa constrictor», се буде психологічний роман, ціла громада характерів з тюремного життя. Обіймати буде 8—10 печ[атних] аркушів. Початок дуже мене заохочує до дальшої роботи, ід Новому рокові, чень, буде скінчена перша часть. Якби так було, то би-м постарався містити го разом в «Tygodniu» по-польськи і у нас по-руськи.

A propos «Tygodnia»! Ти, може, пізнаєш трошки pana Maryana? Напиши, що про нього думаєш? Я в веселій хвилі захотів ihm ein Schnippchen schlagen[1] за те, що він там колись на тебе говорив. Nicht wahr, was ich für ein Damenritter bin,— die Ehre meiner Dame lass ich nicht ungestraft antasten!..[2] Ха-ха-ха! Хто би думав, що й бойє! А знаєш, герой третього шкіца, «nieyaky pan Denys, który odznacza się tem, że bawi niewinne pod każdym względem popadianki historyami swoich naydroższych»[3], обурив тутка дуже одного господина, іменем Вагилевича, котрий сказав, що се (нібито «pan Denys») крайній ідіот. Я й не перечив.

[1] Зробити йому фігля *(нім.)*.— *Ред.*

[2] Бачиш який я лицар — не дозволяю безкарно зачіпати честь моєї дами *(нім.)*.— *Ред.*

[3] Якийсь пан Денис, який відзначається тим, що забавляє невинних з кожного погляду попівен історіями своїх найдорожчих *(польськ.)*.— *Ред.*

Ось, як, серденько, я ратоборствую. У мене раз на тиждень лучається гумор — то й пишу ескізи та думи про всяких Плосколобів, а відтак, коли джерело вичерпається, сідаю до читання. Впрочім, Терлецький раз у раз розсмішує нас усіх своїми переводами німецьких слів на руське: Gleichgewicht[1] у нього значить — зараз іди, драбе; gleich geh' Wicht; Rückblick[2] — задогляд; Fortschritt[3] — гетькрок; er ging weg[4] — він пішов дорога; Rauchfang[5] — димохап; caveant consules, ne quid respublica detrimenti capiat (латинська приповідка: нехай консули, чи там власть пильнує, щоб держава не понесла якої шкоди) він переводить: най консули п'ють каву, щоби республіку атраментом не закапали і т. д.

Крім того, ще переписую та порядкую часами матеріал язиковий, котрий в нас є назбираний, зводжу докупи пісні, котрі хтів би-м на другий рік видавати групами з критичним опрацюванням. До статті про весільні пісні замало ще маю матеріалу, але, чень, у тутешніх бібліотеках буду міг дечим покористуватися.

Іще на закінчення одну забавочку для тебе. Щоб твоє пробування у Іваниківці не було дарме, постарайся зібрати деякий матеріал, бодай язиковий: спиши, якби мож, деякі оповідання, пісні, колядки, весільні, щедрівки. А друге от що: ви там обі з Мінею зможете запевно описати, як мож докладно, господарство попівське, а іменно зверніть увагу на такі питання:

Як виглядає резиденція? Чи нова, чи стара? Кілько вікон і куди обернені? Як усередині, які покої, підлоги, меблі, образи? Як виглядає кухня? Кілько слуг, кілько служниць, яких літ і до чого? Кілько господарських будинків і які? Кілько худоби? Що їдять слуги? В чім ходять? Яка їх денна робота? Що їсть родина попівська? (Спишіть день за днем усі потрави: снідання, обіди, підвечірки — все, що і як, і то такий спис провести найменше через тиждень і як мож найдокладніше). Якби можна добути таку нотаточку, як з Л[олина], то було б дуже хороше. Про той матеріал з Л. не бійся нічого — стаття вже готова, і надіюся, що не будеш мала причини жалу-

---

[1] Рівновага *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Погляд на минуле *(нім.)*.— *Ред.*
[3] Поступ *(нім.)*.— *Ред.*
[4] Він відійшов *(нім.)*.— *Ред.*
[5] Комин *(нім.)*.— *Ред.*

ватися на Н. С., ах, ти не знаєш Н. С., автора статті про «нужду нашого духовенства»! Якби-сь була у Львові, то мусила би-с із Славком спецером прийти до нас до помешкання: у нас се мож[на], тут на се «macht kein Aufsehen»[1] — женщини приходять досить часто, а тепер і Анна живе. Але що я говорю, се ще далекі вещі! Надіюся, що таку статистику будеш могла зробити, а вона для нас буде цінним матеріалом, і то таким матеріалом, якого не подибати ні в одній урядовій статистиці. Ну, а тепер прощай, моє серденько. Напиши до мене швидко, а я, певно, не дам на себе чекати. Цілую тя сердечно.

Твій Іван.

53. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, 18 грудня 1878 р.*]
Львів, середа на св. Миколи 10 рано

Любко, моя сердечна, дорога! Сам не знаю, що мені такого було, що так нетерпеливо, з такою тоскою і тугою ждав я твого письма. І ось діждався, накінець, і не одного, а двох нараз! Серденько моє, як я врадувався, побачивши знов твоє миле письмо, прочитавши,— ні, почувши твої слова, твою бесіду, твої мисли! Яка ти добра, сердечна, щира! Я вчора цілісінький день ходив, немов на крилах. Сам не знаю, що се, що моя любов тими часами так зросла, зміцніла, просвітліла. Майже щоночі бачу тебе у сні, бачу в тих коротких, найщасливіших хвилях, коли ми були разом, коли ніхто вовком не дивився на нас і весь світ, бачилось, усміхався нашому щастю. І сесі-то хвилі раз по разу відживають в моїх снах і додають мені сили і веселості. А се все, здається, дякувати зимовій порі, котра скупляє духа самого в собі, запираючи двері всім внішнім враженням. «Die Winter der Natur sind der Geister Lenze»[2],— сказав котрийсь поет про поезію, і то саме мож сказати і про всяке чуття, котре живе споминкою та надією. Ольдзю моя дорога, коли ми побачимось? Чи побачимося ще сеї зими, чи ні? Та, впрочім, тут діло друге, о тім тепер ще годі балакати.

---

[1] Ніхто не звертає уваги *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Зими в природі це весни духів *(нім.)*.— *Ред.*

Ти, бачиться, на свята останешся в Іван[иківці], я також лишаюсь у Львові — засяду за роботу. Маю план до більшої повісті, котра, якби її скінчити добре, стала б голосна не тільки в нашій богоспа[са]ємій Галичині, а забігла б трохи далі. Тенденція її тепер на часі — становить предмет спору в французькім парламенті, про то пишуть найбільші газети,— а піднесення голосу в повісті, основаній чисто на фактах і на фізіологічно-психологічних спостереженнях, могло б додати ваги аргументам, зискати для справи широку публіку... Ся тенденція — знесення тюрем, а перемінення їх в робучі колонії, занімаючіся продуктивною працею (ремеслами, хліборобством, не копанням валів і потому їх розкопуванням, як се робилося у Франції, і не життям в поганих, заразливих місцях, як ось в американських багнах живуть французькі депортовані). Ось яку тенденцію буде мати моя повість, хоть, розуміється, факти не будуть до неї накручувані, а вона мусить просто і ясно з них випливати. Така повість, особливо коли буде ще й артистично викінчена по змозі, не остане[ться] довго укрита в кутику малоруської літератури. Загалом і тепер уже в других краях зачинають дивитися на нас, яко на кадри «молодої малоруської літератури». Ось Анджело де Губернатіс, славний італіянський учений, видає лексикон біографічний всіх живучих поетів і літератів, де влізуть також і наші біографії ураз із списами та оцінкою наших писем. Розуміється, з того ще ніщо говорити о якійсь «славі» — її я, впрочім, мало й бажаю (не скажу, що зовсім ні),— але головне діло — чень, удасться яким-небудь способом доробитися якого кусника хліба, обезпечити собі будучність і підставу до життя з тобою, моя зірочко кохана. Ти бачиш сама, хоть і в листі до «Milcі» трошки пересаджуєш, що я дійшов уже до деякої вправи в артистичнім обробленні предмета і в психологічній аналізі,— правда, се все ще дуже слабе і початкове, але думаю, що і з тим засобом можу взятися до більшої повісті (вона й то, може, буде 3 рази більша від «Boa constrictor», а може й ні), особливо, коли в ній не приходиться аналізувати виключно такі дрібні, мікроскопічні мотиви психологічні, як в «Boa constrictor», але буду мав за підставу масу цікавих фактів. Крім того, хотів би я ще стрібувати і наукової роботи і використати бодай трошки огромний матеріал етнографічний (збірники пісень Чубинського, Жеготи Паулі, Вацлава з Олеська, збірники приказок і повірок і т. д.) і

написати розправу о тім до німецького ученого журналу «Ausland». (Ага, чи не могла би ти там вивідатися деяк і прислати мені повірки і обряди, які бувають при народженні дитини, т. є., які тикають 1) родильниці самої, 2) баби-акушерки, 3) дитини в стані здоров'я, 4) в стані слабості. Тут не конче матеріалу чисто народного, але можна й з інтелігенції, чи, властиво, попів. Я чув, що старі попаді мають в тім згляді свої секрети, приписи і повірки, котрі були б для мене вельми цікаві. Правда, матеріал в тім згляді Чубинського досить багатий, але далеко не повний, і якби ти могла дещо в тім згляді списати, то зробила би-сь мені велику прислугу.) Першу розправу я хтів би іменно виладити о уродженні і дитинстві в повірках та обрядах малоруських.

А тепер до ближчих фактів. Панна Міня дарма буде гніватися на нас, але шкіц її ще того самого тижня, коли прийшов, зістав надрукований дословно з підписом «Михайлина Р.». Тепер уже запізній гнів, і все, так що ліпше й зовсім дати спокій, особливо, що річ сама дуже вдячна і невинна, а в руки й так не швидко кому «незваному» дістанеться. Дуже би було жаль, якби панна Міня з тої причини перестала писати далі,— особливо тому, що всю відповід[аль]ність за надрукування я взяв на себе і що таким способом моя би була вина, якби наша література втратила многонадійну писательку, якої зарід, безперечно, бачимо в шкіці. Розговори її, любочко, від мене і розперсядуй все дочиста — що гніватися на ділі зовсім ні за що і що покидати через те таку гарну роботу ще більше ніза-що. А ти? Хіба й ти не потрапиш написати щось подібного? Та, впрочім, що я питаю? Адже ж сама ти говориш, що задумуєш написати щось обширнішого. Трібуй, серденько,— я ручу, що твоя робота не завстидається побіч наших, і вже наперед надіюся, що й сам предмет, який ти вибереш, буде цікавий і займаючий.

Се не гарно, що книжки, котрі я тобі післав через кузена, були розпечатані. Славко іменно казав мені запечатати їх і так у пачці й поніс і передав д. Р[у]денськ[ому]. Я дуже турбувався, що християни там будуть догадливі або пильні до читання і подзибають листи,— ну, але, видно, далеко їм ще до моїх злодійських штучок, коли й ти не відразу на них похопилася — ах, ти недогадлива! — і завдала собі й мені перцю нетерпливості! Так не годиться, любочко! Коли пишеш, що «переглянула-м книжки від

картки до картки», то було ж так і зробити, а то я думав, що й справді від картки до картки, і дуже непокоївся. А лист від Мільці,— правда, штучка! Я гадав, що ти там так, як і дома, під контролею, і взявся на «конспіраторський» спосіб. Ти ще, бачу, таких способів не знаєш. А признайся, ти й справді думала, що яка-небудь «Мільця» ні відси, ні відти вирискалася та й бух писати тобі про не знать якого Тоня і мамцю і Вічного жида. Ну, але далі взяла та здогадалася! А Brantnarensyfa таки здибала. Се гарно.

Я пишу до тебе осібно, без Славка, бо хто його знає, коли Славко буде в мене, а я знаю, що ти там нетерпеливишся. Думаю, що не прогніваєшся за то на мене, хіба би мала тобі бути за то яка неприємність,— га? Чи вуйко припадком не «контролює» твою переписку? О тім напиши ми докладно і взагалі о всіх обставинах, серед яких ти ведеш переписку (чи далеко пошта, хто на ню листи носить, хто відбирає, кому віддає і т. д.), бо тепер, коли в мене багато вільного часу, я би, може, частіше написав до тебе і того самого ждав би й від тебе, моя миленька Олю. Напиши ж о тім докладно, а я відтак постараюся застосуватися до того. Тота перепона, що ти кажеш,— що панни зараз тебе допитуються: «А що він пише?»— се по-мойому, найменше. Тільки листів не задержуй, але пали по прочитанні або, коли що для пам'яті, перепиши собі на осібну картку, а оригінал в огонь. Се я тобі раджу так, як у нас є звичай — ні одного листа не задержувати при собі.

Ще про Славка одно слово. Бідний християнин, вчора мимо заказу пішов до театру руського (давали Гоголевого «Ревізора» — і ми були всі три), і тепер не знаю, що з ним буде, чи не дістане раб божий з пару день арешту. Се, однако, нічо не є страшного, а у війську щоденний хліб. Не знаю, щось він говорив мені, що хоче виступити з теології,— не смакує му. Ну, але досі нема нічо.

В «Tygodniu» мої шкіци далі не друкуються. Поки йшли невинні характеристики, поти йшло, а коли я дійшов до глибшої критики рутенізму,— аус[1]. Ну, але то байка — від «Tygodnia» ніщо було й надіятися.

Тутешні робітники-зецери вибрали мене на редактора (непідписаного) їх газети «Praca», котру пішлю тобі при спосібності. Редакторство моє (себто укладання, оброблю-

---

[1] Кінець, геть *(нім.)*.— *Ред.*

вання і порядкування статей) почнеться від першого, т. є., від Нового року. «Praca» — газета маленька, виходить два рази на місяць по малого 1/2 аркуша. Я там міщу вже від якогось часу статтю «Nauka i jej stanowisko wobec klas pracujących», котра, хоть, по правді, з наукового боку досить плоха, все-таки зацікавлює людей і дає їм який-такий образ нового наукового напрямку, чого не дасть ніяка церковно-моральна балаканка. Досі скінчив я загальну часть статті (I. Wstęp, II. Co to jest nauka? III. Podział nauki), а тепер буду мусив перебрати по порядку всі науки і виказати головні мислі кождої з них в формі, приступній для робітників. Се буде робота не легка, але, роблена по дрібочку, вона, чень, доведе до чого-небудь. Крім того, тре буде в «Pracy» громадити матеріал з життя, кореспонденції і обрахунки про життя робітницьке — ось і цілий програм мого редакторства.

Цікавий я, як тобі подобається «Katechizm socyalistyczny», котрий вийде сього тижня в Чікаго в Америці (я пророкую, видиш?). Скоро вийде, зашлю тобі в конверті.

Павлик пише до Міні, і його письмо дуже мені подобалося. Думаю, що Міня перестане гніватися і що робота у вас піде далі. Якби вам треба яких книжок, то напишіть. Я незадовго пришлю тобі Брандеса історію літератур європейських в початку теперішнього віку,— ех, що за чудно хороша книжка!

Читаєш-читаєш, і відірватися годі. Яка шкода, що панна Міня не буде могла читати її,—вона писана по-німецьки! Рад би-м прислати тобі дещо з повістей, але не маю тепер нічо такого під рукою. Незадовго вийде IX том Золя, сей час по виході надішлю тобі французький оригінал. «Kartka miłości» вийшла вже осібною книжкою. Може, де дістану ід м'ясницям Еберса повісті з єгипетського життя — найкраще, що послідніми роками сплодила німецька література! — то також вишлю.

Прощай, моя любочко, моя надія, моя сестро кохана! Пиши — відписуй швиденько, а як можна, то й приїжджай на кілька день,— правда, то не швидко може бути! Пиши, працюй, збирай матеріал, скільки можеш,—се ж єдина наша надія, котра поможе нам перемогти лиху долю, з'єднає нам узнання і забезпечить життя. Праця, думка і сміле поступування. Ще раз прощай, миленька Олю! Цілую сердечно.

Твій Іван.

Найліпше пиши до мене на адрес Em. Horodyska, post[e] — rest[ante] — думаю, сього не візьмуть ти за зле,— впрочім, і через Славка можна. Стискаю твою ручку!

Ах, а що се ти пишеш, що я став гордий! Відки се ти взяла? Was heisst?[1] Прошу вияснити ліпше, подати факти! А впрочім, ні, се правда! Я гордий твоєю любов'ю, о, безмірно гордий, такий гордий, що навіть перед тобою не клякну, ні перед ніким,— аби-с знала!

Я й забув! Відписуй на адрес: Emilia Horodyska, poste restante, бо Славко має арешт касарньовий, не буде міг передати мені листа.

Може би, панна Міня відписала дещо П[авли]кові? Проси, а дай їй його лист. Цілую тя.

54. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, 26 грудня 1878 р.]

Кохана Ольдзю!

Гурра, ти зробила з мене, ні сіло, ні пало, найбільшого руського писателя, немов мені й справді йде о то і немовби, навіть у такім разі, се могло мені до чого помогти! А з другого боку, ти з своєю ворожкою noch einmal Hurra![2] Се мені гарно! Знаєш, прочитавши вчора твій лист, я й справді розвеселився, мов дитина! Ми, закохані, справді діти, і то діти в найкращім (так мені здається) значенні того слова, хоть не в ідеальнім. Що-небудь нас веселить і ще більше «що-небудь» смутить або роз'єднує між собою. Як то мило бути такою дитиною, от як, приміром, я вже років зо штири. Християнин то розцвітає, то ув'ядає — ganz nach der Liebe Laune[3]. Правда, ти, Олю, може, не така дитина — ти дивишся серйозніше на все діло, і для того в моїх очах ти видаєшся все якоюсь дозрілішою, розумнішою від мене. За се я й люблю тебе так дуже, так несказанно сильно. Знаєш, вечором я, правда, не вчасно йду спати — о десятій, одинадцятій (П[авли]к не дозволяє довго сидіти), але відтак, як почну думати о тобі, так до дванадцятої, до першої і сон мене не береться. Любцю моя,

---

[1] Як це називається? *(нім.).— Ред.*
[2] Ще раз ура! *(нім.).— Ред.*
[3] Зовсім за примхою кохання *(нім.).— Ред.*

я аж тепер чую, яка ти мені дорога, який би я був без тебе бідний, самотній, опущений. Мої приятелі, правда, люди добрі, щирі, в разі потреби не пощадять нічого для мене, але вони люди реальні, сентиментальності не люблять, а хоч і люблять, то тишком, кождий для себе, а з другого сміються, так як і я,— звичайно, мужчини, для котрих нема нічо «святого». Правда, ми не раз цілою громадою зітхаємо, що в нас нема женщин, перейнятих нашою думкою, живучих у Львові, бо ти ж знаєш сама, що женщина далеко ліпше годиться на «Brennpunkt»[1] для мужчин, ніж мужчина, що круг неї всі далеко радше збираються, громадяться, оживляються, ніж круг мужчин, будь вони й які розумні, веселі, люблені (пригадаю тобі лишень ті історичні славні кружки людей, які творилися довкола французьких геніальних женщин: мадам Роллан, Рекам'є, Сталь і др.). Такий кружок бажали б і ми утворити, та що ж, на тепер годі, але поки що ми призбируємо і приготовуємо матеріал. Правда, з нами тут живе Анна, але їй дуже далеко до того, щоб стати осередком нашого кружка. Я вже характеризував тобі її усно, додам тільки то, що все вона й тепер така тиха, спокійна, неговірка, а як заговорить, то все о дитинствах і дрібницях, наших розговорів не слухає (а тими часами у нас розговори колективні, громадські ведуться досить часто і оживлено), а все більше в кухню; до ідеї має більше щирої волі, ніж понімання, читає дуже мало і досить поволі. Може бути, що в селі між людьми вона зможе хорошо ділати, що зможе говорити понятніше і простіше, ніж з нас котрий,— але тутка вона зовсім не має поваги і на наших згромадженнях товариських ніколи не скаже й слова. О її руку старався якийсь мельник чи хто, але за нашою порадою відкинула його — чоловік, як видно з листа, писаного до неї, зовсім неотесаний, хоч письменний і ніби інтелігенція. Такі люди, маючі, а при тім зверху тільки полакеровані освітою, найгірші для всякого поступу і для життя. Відтак підкусило Терлецького старатися о її руку — не по любові, а по ідеї,— почав говорити з братом, а брат з нею,— ну, і відмовила, вже не по нашій раді, а по власній охоті. Терлецький чоловік трошки старший (27 літ), поважний, образований, а ще до того слабий — ми й радили йому оженитися з нею,— ну, але їй, видко, страшно його слабості (він має епілеп-

---

[1] Вогнище, осередок *(нім.)*.— *Ред.*

тичні напади), каже, що їй би тре чоловіка живішого, котрий би міг і її трохи оживити. Але, знаєш, чого-м ся сподівав, а того ніколи, щоби панна Анна вміла говорити компліменти. Ну, а воно так часом, коли християни розійдуться, а ми тільки двоє дома,— вона шиє, а я пишу що-небудь, відтак встану і почну бурчати собі під ніс різні мелодії, а вона: «У вас такий голос приємний». Я зразу взяв та повернув у жарт — «такий, кажу, як у молодого вовчика», абощо, але се повторилося кілька раз, так що далі мені почало ставати трохи неловко. І я тепер стараюся ніколи не лишатися так têtе à têtе[1]. На другий рік обставини в нас трохи зміняться. П[авли]к, бачу, поїде з на рік до Женеви, а Терлецький до Одеси, лишуся я сам у Львові (Анна за тиждень їде до Косова). Може бути, що на весну перенесуся з на два місяці жити до Стрия — там і дешевше вийде, і здоровіше буде жити, і ближче тебе, моє серце, борше може бути надія бачитися з тобою. Видавати таких книжок, як сього року, нарік не будем — увесь наш матеріал буде друкуватися в «Громаді», а тут у Львові будуть виходити самі легальні, чисто наукові брошурки, котрих би поліція не могла конфіскувати. «Katechizm» уже готовий, і, чень, ще з тим листом зможу ти го післати,— як ні, то в другій коверті. Всі тутка говорять, що доста зрозумілий, а робітники дуже хвалять. «Молот» вийде незадовго, ще лиш кінчиться друк «Пропащого чоловіка», з котрого П[авли]к зробив огромну повість. На кінці буде ще надрукована моя рецензія на другий том літературної «Правди» (перший, бачу, є у тебе), а іменно на статтю Левицького (автора «Хмар», «Джері», «Причепи») «Літературне прямування новіших літератур» — п. Левицького сокрушаю вельми і висказую рішуче деякі думки, щоб покінчити спори з нашими естетиками-правдянами.

Що ж тобі сказати більше (Die Gedanken sind so gewissermassen springativ[2] — говорить у тій хвилі Терлецький) про наші літературні та товариські діла? Ах, люба Олю, чому тебе нема тутка, ти віджила би, набрала би більше енергії, рухливості, розвинула би свою спосібність до праці серед нас! А так що говорити!..

Ти боїшся, чи мій ідеал женщини не є женщина-писателька,— а ти, значить, не знати, чи зможеш стати таким

---

[1] Наодинці *(франц.)*.— *Ред.*

[2] Думки до певної міри безладні *(нім.)*.— *Ред.*

ідеалом. Любцю моя, тим не журися ані капинки. Ідеал мій є ж е н щ и н а в повнім значенні слова, женщина — чоловік, женщина — мисляча, розумна, чесна і переконана, а таким ідеалом ти можеш бути,— впрочім, до того ідеалу загального додати ще лишень женщину люблячу, гарячу, сердечну, щиру — і се ввесь мій ідеал,— а таким ідеалом ти, конечно, будеш. Коли я налягаю на то, щоб ти трібувала своїх сил у літературній роботі, так се не для того, щоби женщина-літератка була моїм ідеалом, а скорше для того, що думаю (так як і П[авли]к), що на тім полі найшвидше будеш могла з часом дещо заробити і що на всякий спосіб робота, подібна до моєї, зближує тебе зо мною, може вказати нам більше спільних інтересів, ніж усяка друга, і тим самим скріпити нашу любов і збільшити наші сили. Але коли по пробах покажеться, що твоя сила замала до подібної роботи, то вір мені, серденько, що, занимаючися всякою другою працею, будеш мені так само дорога, як і тепер. А знаєш, чому я би ще дуже бажав, щоб ти трібувала зайнятися літературною роботою? От чому: тота робота щонайбільше веде з собою свободи, розвою думки, незалежності, вона для женщини отвирає далеко ширше, краще і надійніше поле до самостійного життя, як усякий другий заробок, усякий другий уряд, до котрого вони тепер бувають допущені. Се немала річ. Для того тепер в Англії, Франції, Німеччині всяка розумна і спосібна женщина (а таких є стосунково небагато, котрі би при тім, розуміється, були належито образовані) кидається на поле літературне, і рідко котра з них не вспіває добитися поважного місця в сучасній літературі. Замічу тобі ще, що роботи тих, голосних на всю Європу женщин, д у ж е плохі, не раз такі плохі, що ми не друкували б щось подібного, і що всі майже женщини-писательки на Заході (з винятком хіба Уйди, Джордж Еліота, Жорж Занда) — таланти дуже невеликі, з котрими ти при достаточній вправі технічній та язиковій і при житті серед хорошого, оживленого товариства, без сумніву, зможеш зрівнятися і котрі зможеш далеко перегнати знанням життя народного, серйозним відношенням до свого предмета і простотою стилю. Ось чому я думаю, що писательство для нинішньої женщини образованої — єдиний заробок, котрий при тім запевнює їй поважане ім'я, узнання в товаристві і не робить її невільницею. Ті се понімаєш, Олю?

Бачиш, проте, що не ідеалізування писательського життя (терни його ти пізнаєш опісля), але любов для тебе, бажання, щоб ти була якнайвільнішою, якнайщасливішою, щоб ти була чоловіком у повнім значенні, розвивалась і поступала раз у раз наперед,— ось що склоняє мене до того бажання, щоб ти була писателькою. Впрочім, я вже говорив тобі дещо, а тепер скажу обширніше, що́ я розумію під т а л а н т о м писательським. Ти сумніваєшся, чи є в тебе талант? Позволь, розберім, що се такого талант?

По півгодинній перерві сідаю знов до писання. Ми з Терлецьким і Павликом розібрали се питання, кілько мож найдокладніше. Хоч Т[ерлецький] і каже, що безперечно певної відповіді на нього дати не мож,— то, пре-цінь, по ближчім розборі ми згодилися на то, що талант — се, властиво, більша вразливість нервова на певні враження і більша спосібність задержувати ті враження і викликувати їх наново, се значить, талант — се темперамент. На тім пункті ми зійшлися з думкою Золя, котрий каже, що повість се певний кутчик, певна частка світу, оглядана крізь окуляри темпераменту. Значить, треба передусім уміти обсервувати життя, видіти більше і живіше, ніж другі,— а відтак треба уміти віджившити і впорядкувати тоті враження на папері. Ось і талант повістярський. Перший пункт далеко важніший від другого. Хто ясно видить і живо чує певне враження, у того швидше найдеться спосіб його й виразити відповідно. При тім штука виражування тепер чимраз більше улегшується, вона становить науку стилю, і, правда, не дається відразу, але к о ж д о м у, хто має охоту і терпеливість до вправи, д а є т ь с я в д о с т а т н і й м і р і. Стилем може владати кождий, і не писатель. Писатель, талантливий писатель видить ясніше від других, чує живіше, переймається, переконує других. Видиш з того, що на тім пункті поняття таланту сходиться з образуванням, працею в певнім напрямі і довшою вправою. І сесю думку висказують деякі знані таланти (Мікеланджело: талант — то праця). Передумай докладно се все і не знеохочуйся ніколи, коли не раз перший крок тобі не вдасться. Не раз і не десять треба блудити, заким раз вийдеться на добру дорогу,— а там, де нема ніякої дороги, де самому треба і собі, і другим стежку прокладати, там, Оленько, кождий крок може бути хибний і кождий може вести до цілі, там, значить, ніщо

казати: я дійду або я не дійду,— а сміло рушити в дорогу і не зраджуватися одним або другим хибним кроком.

При тій спосібності скажу ще слівце про шкіц панни Михайлини,— се буде найдоступніший примір. Я не знаю, чи панна Михайлина дуже мучилась над ним, чи робила обширні студії над стилем, пластикою, вірністю представлення, перспективою і т. д., чи попросту тільки вміла живо підхопити живу сцену чи там, властиво, різні враження, котрі живо вбилися їй в тямку, зложити в один образ. Се, любко, талант. А тепер скажи, чи нема його і в тебе,— ні, не кажи наперед, а трібуй. У твоїм шкіцу, котрий ти мені прислала вперед, я бачив його проблески, і то дуже живі, я бачив місця, при котрих якось дивно скімить у серці,— се мова таланту, по котрій мож його пізнати. Стрібуй тільки вибрати собі один предмет і представити його живо — а побачиш сама.

Ах, я розбалакався про талант, а забув відповісти ще на одно твоє запитання,— як бачу, дуже люте. Ах, ти заздрісна! «Чи не зіпсули мене тоті женщини, що тут бували?» Хто ж так питається на світі? Що значить тото слівце — «зіпсули», що воно значить, прошу мені сказати, і тоді аж розповім, які женщини бували і бувають у мене. Ах, що за женщини!.. Жаль, що не бувають часто!.. Але ні, прошу сказати, що се за «зіпсули»,— тоді розповім усе до цоту, висповідаюся (тямите, ласкава пані, як ми колись-то сповідалися, колись, колись!) і покаюся, але швидше ні.

А тепер скінчу. Колись тут вночі снилося мені, ласкава пані, що я ніби сплю, ніби не сплю, а так-таки дрімаю, а тут двері тихесенько шелеснули (у нас вони не скриплять) і Ви (я знав у сні добре, що то Ви, не хто другий, розумієте) прийшли стиха-стиха, стали надо мною і відтак поцілували мене так любо та солодко, що Христос його знає, як так могло бути. Я ніби крізь сон простягаю руки, щоб обіймити вашу прекрасну шийку і лап — хопив Терлецького (ми спимо оба разом за недостачею місця) за бороду. А ви десь щезли! Що з вас за псотниця! Фе, прийшли, поцілували — та й втекли! Се негарно, не робіть того на другий раз. Цілуєте ви — дайте ж і себе поцілувати, не раз, а сто, тисячу,— за сей один раз бігме варто. Так справедливість каже, правда?

Іван.

55. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 2 січня 1879 р.
Львів, 2.I.1879 р.

Дорога моя Ольдзю!

Вчора, на Новий рік, получив я твій лист у сам прикрий час. У нас трьох вчора не було і цента грошей і не було надії получити їх аж до другого місяця. То погано, для того ми ходили як самі не свої. Але ось прийшов твій лист, твої кохані, сердечні слова — мені стало весело, і ми всі розвеселилися, розговорилися, і вечір пройшов благополучно. Але що з мене за нудяр — починаю лист такими мізерними новинами! Вчора, поклавшися спати, я довго думав о тобі і о тім, як написати сей лист, як перелляти в нього весь той жар, що в мені палає,— а нині годі. Що ж, напишу, як умію, і коли не потрафлю тобі зробити своїм листом такої радості, як ти мені своїм, то бодай постараюся трохи розірвати тебе, дати тобі дещо до думання оживити деякі споминки,— що ж, і то, думаю, не буде лихо.

Насамперед розповім ти дещо про наші тутешні діла. Анна поїхала ще того самого вечора, коли я вислав тобі попередній лист,— писала до брата про свою подорож, але я не читав її листа. П[авли]к щось там розповідав мені, якісь «забавні» сцени, але мені вони показалися дуже тривіальними і зовсім не забавними. Олеськова нема тутка вже далі місяць — сидить дома, для того не знаю, чи він смутний, чи веселий. Знаю тільки, що взяв до читання деякі книжки, котрі здалось би й тобі попрочитувати,— ну, але про се відтак, як побачимося. Рознесли були тут чутку, що в Києві вибух бунт студентів і битва з військом і поліцією, при чім мало згинути 80 люда; за певність, однако, не ручать. На польських святах не були ми ніде і кінчимо тепер друкування нашої книжки «Молота», когрий, чень, буде готов сього тижня. Він буде два рази так

завеликий, як «Дзвін» (около 14 аркушів). Більше новин у нас нема, окрім хіба того, що тепер на хвилю залишив-єм писати «Івася Новітнього», а виладжую до друку триактову комедію політично-літературну «Жаби», в котрій будуть висміяні «до крайніх преділ» наші літературні та професорські поваги — Ільницький, Шараневич, Огоновський, Барвінський, Партицький і Площанський. Нині або завтра надіюся скінчити сесю штуку — треба буде відтак переглянути і поправити дещо, а вийде дяга цікава. Але тьфу, я щось заліз в дебрі писання — годі далі їхати, урву.

10 година вечір. Іно що скінчив «Жаби», читав християнам — сміялися до розпуку. Сідаю наново кінчити се письмо, щоби завтра післати.

Зачну від деяких приміток на твій послідній лист. Ти називаєш мене «недотиком», думаєш, може, що я образився тим словом «зіпсували»,— впрочім, ні, ти того не думаєш, бо тут й ні за що ображатися. Але в певнім згляді я справді недотик — в якім, знаєш запевно. Щодо женщин, які тут бували у мене, то скажу тобі ось що: 1) Ольга Косачева, Драгоманова сестра, з чоловіком. Баба дуже приємна, хоч не зовсім хороша і не зовсім мені подобалася. Ми балакали досить — о літературі і пр. 2) Марія — се була така собі певна Марія, проїжджа з Варшави, полька, соціалістка, дівчина літ коло 22, не хороша, але дуже говірка, розумна і емансипована. З неї справді мож бачити примір того, які є женщини в Росії. Була у мене раз, я у неї в готелі два чи три, все в товаристві,— бавила тутка два дні. 3) Друга Марія, дуже говірка, брюнетка, сміється голосно, приходила майже щодень, заки була Анна. Я дуже любив з нею говорити і жартувати. Ах, що за приємна людина, хоч має 55 літ і є тільки проста служниця, що в нас замітала і мила підлогу. Більше женщин, крім Анни, у нас не бувало. Що ж, досить тобі?

Але ще одно! Ти називаєш мене «пестієм». Madame, wus heisst dus?[1] Я пестій? Хто ж мене розпестив? Може Ви, ласкава пані? Чи не тоді Ви мене розпестили, як я від восьмої класи до другого року філ[ософії] вздихав, мучився і кляв сам себе, щоб сказати Вам одно «ти», почути Ваше «люблю», обняти, поцілувати Вас? Чи то, може, ви розпестили мене за той тиждень, коли справді на серіо заби-

[1] Що це значить? *(євр. жаргон).— Ред.*

ралися мене пестити? Як Ви гадаєте? Правда, добрі люди перервали вашу роботу і почали пестити мене на іншу нуту, «против волоса». Або, може, Ви розпестили мене в тих коротких хвилях, котрі ми ще відтак бачилися з собою? Як гадаєте? Ех, Олю, Олю! Життя моє зложене з паперу та всякої погані, а й любов, той єдиний цвіт — також переважно паперовий! Доки воно так буде? Чи, може, навсігди? А ще до того мій нещасливий темпераментl Ти дарма боїшся, щоб я не полюбив другу. Ти думаєш, що се для мене можлива річ? Ні, серце моєl Я такий чоловік, що як привикну до чого, а ще радо,— то відтак нічо, бачиться, не може мя від того відірвати. Я не запалююся в хвилі. Для мене нема певних надто сильних вражень (вони в мене всі досить сильні), я мушу вперед зжитись з думкою о певній речі, а відтак ажень привикну до тої речі самої, бо вона мені видається давно знакомою. Зваж тільки то, що красота людська, чи то мужчин, чи женщин, все робить на мене дуже сильне враження, я не раз цілими годинами броджу по місту, роботу покидаю в хаті, щоб тільки досита надивитися на лиця хороших людей, а, прецінь, до залюблення мені дуже-дуже далеко. Впрочім, женщини тутешні відстрашують, ні, відражають мене. З мужчинами я сміліший. Ти не знаєш, певно, що коли хто міг би бути предметом твоєї заздрості, то скорше мужчини, ніж женщини. Я більше мужчин любив у своїм житті, ніж женщин знав. І знаєш, що — се в мене якась неприродна, дика любов. Я не раз не знаю чоловіка зовсім, але стрічаю його часто в певнім місці, лице його мені подобається,— ну, і я сиджу та дивлюся на нього, часом забалакаю — відтак уже коли стрітимося, подаємо собі руки, вітаємся — і на тім кінець, мені приємно. Часом знакомство заходить ближче — ми заходимо в розмову, я виджу, що той чоловік дурак, у переконаннях зі мною не східний, а я прецінь люблю його, т. є. люблю на нього дивитися, доки нічого не говорить,— а заговорить — зачинаю «сокрушати». Ти скажеш, може, що се глупо. Ну, що ж робити, але ти знай, що такими глупостями заповнена більша половина мого життя. Мені встидно і страшно не раз, коли почну викликувати в своїй пам'яті ті лиця, що мені подобалися і притягали мене до себе,— але що ж я можу зробити? Я знаю, що причина того неприродного потягу до мужчин дуже проста — виховання, зовсім відособлене від женщин,— але чи ж міг я се змінити? Ти

знов, може, скажеш, що і се дурниця,— але воно зовсім не дурниця! Ти не знаєш, люба Олю, як не раз страшно болять такі споминки, як живо не раз приходить чуття: ти не цілий чоловік, не розвитий, як треба! Така мука-гризота заповнює другу велику часть мого життя, і вона ніколи сильніше не виступала, як в перших трьох роках нашої любові. Ех, якби ти була знала тоді, що в мені діялось, який біль кипів не раз,— ти, певно... Але що говорити про минуле! І тепер ще діло не зовсім ліпше, і тепер не раз біль вертає з давньою силою, і мені не раз хочеться зійти з ума, щоб усе, що тепер є ціле та впорядковане в голові, поламалося і перемішалося в одну сіру, безбарвну масу, в котрій би ні я, ні ніхто другий не міг найти ладу. Зірко моя ясна, а так далека, коли ти прилетиш до мене? Чи успокоїш, чи улічиш ти мій біль?..

Але що се? Я впав в елегічний тон, а хотів написати тобі щось веселого на свята!.. Та ні, воно й ліпше так. Веселості у тебе й так буде досить у товаристві,— може, мій лист навіє тобі пару серйозних думок серед тої веселості, тобі з ними так до лиця. А знаєш, я це пишу, іно що скінчивши писати комедію,— бачиться під час писання смішних речей зібрався в мені елегічний матеріал, а тепер вилиється. Нехай і так. Ще одну елегічну замітку.

Ти питаєш мене, чи дуже я сміявся з твого магічного перстеня? Ах, Олю, Олю, коли що, так той перстень навіяв на мене сумні думки. Щось такого, як почуття слабості, безнадійність, щось темного, холодного... А знаєш, чому? Ти мимо волі, може, й мимо відомості, висказала тим свої думки: якого би життя ти бажала зі мною. Чого потрібно би тобі до щастя. Правда, моя голубко? Я з того не хочу тобі робити найменшого закиду. Я сам давно знаю, якого життя ти бажаєш: руху, товариства, а зовсім не сидження в селі, в пустині. Я знаю, що воно природно, конечно,— знаю, однако, що ти пристала би в разі конечності на всяке життя,— але бажання — одна річ, а конечність друга. Чи зможу я виповнити твої бажання? А тільки тоді знов я зможу бути щасливим. Замкнути тебе в вузьку клітку з собою, де ти, може, й охітно для мене, але навкірки своїх природних бажань мусила б сидіти та звільна в'янути,— ох, се було б для мене найбільшою мукою. Але що ж,— в тім згляді ще ніщо журитися — побачимо, що буде, і не перестанемо старатись. Може, і з нас будуть люди!

Чи скоро ви приїдете сюди? Я не знаю ще, як се буде. Кружок балу сього року не дає, а тільки танцюючі забави,— чи ви схочете приїхати на таку забаву? Думаю, що для вас воно тим ліпше. Строї півгаля, значить, дешевше, а на всіх таких забавах звичайно ліпше бавляться, ніж на балах. Впрочім, програм такий самий. Щодо запрошення — чи не замовити тутка через кого, щоби вам послали,— бо, може, не догадаються самі. Не знати тільки, коли то ще буде! Може, приїхавши, застанеш тут тільки мене самого, бо П[авли]к леда-день надіється з Відня рекурсу, котрий може го загнати на 6 місяців до Іванової хати, а Терлецький, бачу, хоче їхати або додому на село, або до Одеси, де має надію получити заробок.

Ти підписуєшся моєю нареченою. Серце моє, якось собі не можу пригадати, коли-то були наші заручини. Коротку, бестія, пам'ять маю. А може, то тільки...

Що ж писати більше? Сповідатися ще перед тобою не хочеться, та й, може, гріх, як гадаєш? А новин я не знаю цікавих — що-м знав, то-м списав. А то, що цілую тебе сердечно в усточка, личко і очка «в самую точку» і що люблю тя так гаряче, як... як..., ну, розуміється, як нічо більше в світі,— то тобі не новина. А там під час свят не забудь вечорами дещо собі позанотовувати,— може, деякі колядки, слова тощо, може, сцени, анекдоти, характеристики людей — се ж усе для тебе, будущої писательки, самі важні речі і придадуться дуже. А тепер притискаю тя ще раз до свого серця і посилаю ти сердечне добраніч і веселих свят і всього-всього доброго і хорошого. А може, під час свят будеш могла написати дещо до мене. Я напишу, хоч, може, там лист полежить пару день на пошті. Як приїдеш коли-небудь (рад би-м здибати тебе в дорозі), то застанеш готовий. Прощай, моє серце. Цілує тя сердечно і гаряче твій

Іван.

П[авли]к кланяється тобі, цілує ручки панні Міні і гнівається, що не напише нічо до нього. Посилаю катехізм і перший н[оме]р «Pracy». Добре би було, якби-с запренумерувала, як ні, то я, впрочім, присилатиму для тебе й так. Не багато в ній цікавого буде для тебе, але все-таки що-небудь скористаєш і ти, і панна Міня.

56. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 15 січня 1879 р.
Львів, середа, 15/I

Кохана Ольдзю!

Не писав я до тебе листа, як був обіцяв, бо мав через свята багато роботи, ледве упорався. Треба було ладити 2 н[оме]р «Pracy», при тім з Відня написав Озарк[евич], щоб конче до «Слов'янського альманаху» написати деяку повістку. Присівши, написав я одну довшу а три коротенькі шкіци — самі споминки з давнього мого дитинства; дві з тих коротших будуть, може, друкуватися тут у Львові по-польськи: одна в «Tygodniu», а друга в новій робітницькій газеті «Obrońca». Крім того, хотячи позапренумеровувати деякі наукові газети німецькі, я взявся переводити для «Tygodnia» ескізи Альфонса Доде, друковані недавно в «Отеч[ественных] записках», а тут ще була робота коло закінчення «Молота», передруку «Думи про Наума Безумовича», так що годі було писати. Знаєш, люба моя, вчора, одержавши твій лист, я був дуже лютий на себе. Що за погана в мене натура — жартувати, коли не вмію делікатно, а кождий жарт виходить такий грубий, незграбний і разить кождого! По якого чорта мені робити гризоту людям своїми глупими жартами, а ще передусім робити гризоту тобі, моя зірочко, тобі, котру я рад би видіти найщасливішою, веселою, хорошою понад усіх! Але що ж зробиш зі мною! Скільки разів я сам на себе лючуся за такі речі, а все-таки мене не покидає тота погана вдача! Одно тільки мене дивує — як ти, знаючи таку мою натуру, могла мене полюбити,— даруй, любочко, може, знов ображую твоє чуття, але я сам бачу, що ні за що мене любити! Але, тьфу, покину тоті погані думки, і так з них ні мені радості, ні тобі. Пощо нам мучитися всякими поганими рефлексіями тепер, поки наша любов ще гаряче палає, поки ми ще молоді і маєм силу до боротьби з життям? Прийде старість, то тоді й без нашої волі «Бабуся Грижа» засяде коло нас, а тепер цур їй! Не правда, серце моє?

А знаєш, що вчора ввечір, не можучи довго заснути, я думав собі написати до тебе цілий лист в елегійнім настрої. Та добре, що-м не писав го вчора вночі і що мене зацікавила була історія старих персів, але писання відложив-єм аж на нині. Ну, нині, богу дякувати — день, а день про-

ганяє чорні мислі, і хоч і хочеш, та годі писати елегійно. Впрочім, і думка мені прийшла, що такий лист не стільки для мене мука, скільки для тебе, бо при писанні враження і мислі міняються швидко, а при читанні одно що-небудь застрягне в мозок, мов шило, і сидить там і вертить довгий-довгий час.

Але о чім би тут веселім написати тобі? У нас у Львові все йде так монотонно, одностайно, мов машина. Знакомства ні з ким не заводимо, сидимо раз на раз у хаті — тільки й нашої дороги, що на обід, до друкарні та до кав'ярні вечором на нові газети. При такім житті не багато новин наберешся. От що в тебе, то й але новин. Але видиш, ти недобра, не пишеш мені обширніше про своїх нових конкурентів. Адже хочу тобі також повіншувати, то аби-м бодай знав, до чого. Славко не багато міг мені повісти про пана Кулачковського, але то, що говорив,— das klingt etwas unwahrscheinlich, märchenhaft und ich möchte sagen — verdächtig[1]. Що се за Кулачковський? Ти бачилася з ним коли-небудь, і відки він з Росії простою дорогою забрів до Лолина? Напиши, що знаєш про нього,— воно щось дуже цікаве, може, я тут зможу дещо розвідати. А другий — якийсь адвокат зі Станіславова,— чому не згадуєш про нього? Чи припадком пан Бучинський не закохався в тобі на старість? То було би раз забавно!

Тішить мене дуже, що ти помимо свят найшла час на літературну роботу, на котру я дуже цікавий. Ага, в тім згляді я, бачу, ще не писав тобі, що на другий рік наші наукові, статистичні і белетристичні праці будуть друкуватися в Женеві, у «Громаді» Др[агоманов]а, де вже, значить, мож буде сміло писати, як хто думає, і підписуватися повними іменами, бо за то, що надруковано за границею, в краї не можуть чіпати. Думаю, що й ти, і п[ан]на Міня приладите також по пару шкіців з народного і попівського життя. Не знаю ще, коли буде мож друкувати Золя, бо ще нема грошей та й навіть нема на них швидко й надії.

Посилаю тобі нині разом з листом «Tydzień» з паном Денисом, на котрого була-с цікава, і другий нумер «Pracy». Не знаю, чи посилати тобі «Молота», чи, може, ліпше, якби-с го взяла сама, будучи тутка. Коби-с могла дістати

---

[1] Це звучить трохи неправдоподібно, казково і, я сказав би, підозріло *(нім.).— Ред.*

перший нумер, то мож би тут оправити разом всі штири книжки докупи.

Вечір, 11 година

Даруй, моя любочко, що мушу швидше, ніж думав, кінчити сей лист. Іно-що дістав поему англійського поета Шеллі, котру взявся переводити. Олеськів нині приїхав, був у мене. Від Полянського я довідався, що «Кружок» дає забаву з танцями 28 (лат.) сього місяця, понімаєш, 28. Ти приїдеш на сесю забаву, надіюсь! Я дав Пол[янському] адрес о. Руденського. Ах, 28 ми будем бачитися! Розуміється, вам треба приїхати бодай день наперед, так що можна твій побут у Львові числити на три дні. Що за радість — три дні знати, що моя кохана Ольдзя близько мене, що бодай раз на день, бодай здалека буду міг її бачити! Не можу писати багато — перо випадає з дрижачої руки, думка все відкладає на пізніше, на тоті солодкі хвилі, коли побачимося. «Кружок» при кінці запуст, кажуть, буде давати ще й другу забаву, але ти на то не спускайся, то ще хто знає, надвоє баба ворожила,— ти приїзди на першу. Добраніч тобі, серце, цілую тебе сто раз не раз. А щоб друга картка не виглядала так незносно пусто, то я ось що — перепишу тобі початок тої поеми, котру переводжу в тій хвилі, серед щасливих надій, про котрі навіть подумати не можу, щоб вони не сповнилися. Най дух великого поета Ш е л л і, котрого мислі я смію перекабачувати, літає над тобою і най вітхне тобі таку любов, таку ніжність, якою сам палав, пишучи слідуючі строфи:

ЦАРИЦЯ ДУХІВ

Поема Персі Шеллі

Ніч. Кімната. На ліжку хора дівчина, коло неї її коханок в глибокій задумі

I

І смерть і сон, мов брат з сестрою,—
Як чудно гарні вни обоє!
Вона понура і бліда,
Мов місяць, що з-за хмар завою
Тремтяче світло лле рікою,
А він рожевий, мов зоря,
Коли над фалі морські блисне,
На горах пурпуром зависне!..
І сон і смерть — минущі чуда два!

Чи ніч понура, льодовая,
Що в гробах вічно проживає,
На серце налягла її?
Чи ж мусить згинути так рано
Краса та, на котру як гляне
Любов — сама дрижить в любві?
Тут кожна жилка — синя річка,
Що полем сніговим пливе,—
Те любе, зимнее лице
Се мармур, а в нім тліє ще
Бліда, тремтяча жизні свічка —
Чи все ж те так зів'яти має,
Чи все ж те гниль гидка піжре?
Чи ж не останеться нічого
Із сеї пишної краси,
Крім горя і жалю в душі,
Жалю на світ, життя і бога?..

А може, се лиш любий сон,
Що біль утишує і горе,
Закрив півсумерком твій трон,
Моя рожева, рання зоре?
Коли прокинешся, о люба,
Потішиш вірне серце те,
Котрому біль твій — мука, згуба,
А усміх — світло, рай, життє?
О, ти прокинешся! Хоть тіло
Пречудне, мов мертве, лежить,
Солодкі уста заніміли,
І голос медовий мовчить —
Той голос, що мов тони раю
І тигра серце би зм'ягчив,
Що людські би чуття збудив
І в братобійців, у царів,
Що в людській крові ся купають!
Не видять очі тусклі дня,
Бо на повіці, що вкриває,
Мов хмарка срібна, прозірна,
Ті ясні очі, спочиває
Дитя — сон: тихо спить-дрімає.
Волосся фалі золотії
Обляли чудну, сніжну грудь,
Мов виноградники гінкії
Здовж мармурових стін ся пнуть...»

Але що се? Срібні тони
Пронеслись крізь тиху ніч!
Фаля фалю ловить, гонить...
Що се ва чудова річ,
Що за шепт, мов легіт віє
З-понад сонних десь руїн?
Що за шум? Мов море мріє
Десь із сумрачних сторін.
Звуки дикі і свищучі,

Мов з невидимих печер,
Котячи градові тучі,
Вихри шайнули тепер!

Цариця духів се несеться:
Блиск, тони, барви — путь її,
На конях стрій промінний в'ється,
Фалюючий етер кладеться
Гладкою стежкою в їзді.
Над ліжком хорої дівчини
Цариця стала.

На сей раз досить. Жду твого листа і остаю —

Твій щиро люблячий наречений Іван.

57. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 26—27 січня 1879 р.
Л. 26/I 1879

Олю, серденько моє кохане!

Нині получив твій лист, котрого від кількох днів ждав дуже нетерпеливо. Зовсім не засмутився тим, що ти не приїдеш на бал, але засмутився хтось другий, nieszczęśliwy p. Oleśków[1], аж поки я го не потішив, що, може, незадовго приїдеш. А знаєш, се навіть ліпше, як ти приїдеш не на забаву, а так; будеш мати більше вільного часу, будем могли довше бачитися. А то я й так уже міркував собі, що твій приїзд на бал наробить тільки жалю нам обоїм, т. є будем видітися зовсім коротенько або й зовсім ні. Бо порахуй. Приїздите до Львова, візьмім, рано в понеділок — перед полуднем видітися годі, хіба з полудня або вечером, а на другий день приготування до балу, вечір — бал, а в середу від'їздите, та й по всьому. А так то маю надію, що будем могли бачитися хоть зі три рази, та й то не на коротенький час, а бодай з по на кілька годин. Правда, любцю? Ах, коби-то вже раз діждатися тих солодких, так гаряче пожаданих хвиль, коли буду міг побачити твоє любе личко, стиснути твою руку, притулитися до тебе, як до сестри, до приятеля щирого! А знаєш, я, скільки разів подумаю о тобі, все уважаю тебе чимось вищим від себе, сказав би-м, святішим (не гнівайся за тото слово),— і мені робиться так легко і любо при такій споминці, немов

[1] Нещасливий пан Олеськів *(польськ.).— Ред.*

я справді сиджу коло тебе серед пречудної лолинської природи, сиджу так близько-близько, що чую, як б'ється твоє серце! Ах, Олю моя, коли то щезне той простір, що тепер так незносно широко лежить межи нами? Але ні, не на сей темат! Ти ж, прецінь, незадовго приїдеш до Львова — простір той бодай на пару день щезне! Як я тішуся наперед твоїм приїздом, який я живий, веселий тими днями! П[авли]к жалується, що його тепер напав песимізм, неохота до праці і життя,— а я немов і не розумію, що се такого. Але, може, воно й з тої другої поїздки нічо не буде? Як гадаєш? Такі люди, котрі потрафлять на серіо сваритися о «вчасно» і «пізно», потрафлять змінити своє рішення в одній хвилі. Ах, се було би нефайно! Не бачити тебе більше як півроку, а бути на волі, не в тюрмі,— я, бачиться, не видержав би! Свойов дорогов, що на весну, по великодніх святах, думаю постранствувати до Лол[ина], як ті турки до своєї Мекки,— але до того часу ще зима, холод, сніг, смерть!

П-кові хочеться дуже, щоб ти приїхала, ще заким прийде йому «декрет смерті», щоби міг побачити тебе,— так само Олеськову, котрий тебе «lubi, nie kocha»,— «lubić to cokolwiek słabsze i s...niż kochać»[1]. Я му пропоную, щоби, як тебе не буде взимі тутка, поїхав зі мною навесні «auf abenteuerliche Reise»[2],— він, бачиться, був би не від того, хоть боїться, щоби «не перешк...».

Дуже мене заінтригувала історія з Кулачк[овським]. Чи се припадком не який московський шпіон, абощо? Таку догадку поставлено у нас на об'яснення сього необ'яснимого факту, хоть я не виджу в тім нічо так надзвичайного, окрім оповідань про «село і професуру на університеті». Впрочім, що з того! Най собі буде, хто й що хоче,— мені до всяких шпіонів і Кулачк. діла мало. А з п. Бучинським я би радив тобі познакомитись. Се цікавий екземпляр українофіла, колись радикала і ніби-соціаліста, котрий тепер «страха ради юдейська» став поступовим раком і stulił ogon[3]. Рад я знати, як він буде перед тобою розвивати свої політичні і соціальні погляди і чи буде їх взагалі розвивати. А «конкуренції» я зовсім не боюся і заздростити тобі не можу, як ти бесідуєш і зносишся з мужчинами.

---

[1] «Лю́бить, не кохає», «люби́ти дещо слабше і с.., ніж кохати» *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Подорож з чудними пригодами *(нім.)*.— *Ред.*

[3] Підібгав хвіст *(польськ.)*.— *Ред.*

Того не бійся. Ти ж знаєш, що я не егоїст в жаднім згляді, а найменше в такім, як любов, котра при всякім ограниченні і стісненні мусить щезнути, котра йде в парі тільки з свобідним поступуванням. Ти знаєш, що для тебе іменно я бажаю якнайрізнороднішого товариства, пізнавання всяких характерів,— се ж усе для будущої повістеписательки — скарб. А щодо такого разу, якби ти залюбилася в кім другім — не гнівайся за таке разсужденіє, воно чисто т е о р е т и ч н е, моїм пером не керує ані плохо укрита заздрість, ані безпідставний якийсь гнів,— то і в такім разі я знаю, що «серцю не розкажеш», і глибоко вірю в слова Шеллі, котрий каже:

Darin ist wahre Lieb' ungleich dem Staub
Und Gold, dass Teilung ihr kein schnöder Raub.

Sie gleichet dem Verstand, der sich erhellt,
Je mehr der Wahrheit ihm ins Auge fällt...

... Eng und klein
Das Herz, das Einem nur mag Liebe weihn,
Das Hirn, in dem nur Ein Gedanke brennt,
Das Leben, das nur Einen Zweck erkennt...[1]

Я довго думав над тими словами і пізнав, що вони дуже правдиві. Чуття — се така сила в чоловіці, котра не зужиється через інтенсивне ділання, але через одностайність. В однім часі можуть в чоловіці існувати різні сильні чуття, а вони тільки на хвилю покривають одно друге, але оконечно не ослаблюють своєї взаємної сили. І любов, і заздрість, і гнів, і вдячність, і інші чуття можуть бути в серці рівночасно (розуміється, відносячися до різних предметів), в даній хвилі переважає одно, але прочі, хоть на часочок, так сказати, закриті тамтим, оживають знов з давньою силою при спосібності. З того зовсім звичайного факту легко вивести то, що погляди наших моралістів о «вірності» не мають належитої підстави в організації чоловіка, що, як каже Шеллі, можна, н[а]пр., любити рівночасно двох людей або й більше. Так мені здається також, але се, впрочім,

[1] В цьому справжня любов, не схожа на порох
І золото, й її не поділиш, як мерзенну здобич.

Вона подібна до розуму, що стає ясніщим,
Що більше істини впадає йому в вічі...

...Вузькі і маленькі
Серце, що віддає кохання лише одному,
Мозок, в якому горить лише одна думка,
Життя, що визнає лише одну мету... *(нім.)*.— *Ред.*

натепер тема, далека для нас, хоть і не лишня. Любов така, якою вона повинна бути у людей образованих і свобідних від усяких передсудів, повинна опиратися на стислій науковій аналізі власних характерів, цілей, змагань, се раз, і, по-друге, на докладнім пізнанні людської природи взагалі, на пізнанні тих прав натуральних, котрим підлягає людський дух і людське тіло. Тоді всяка зміна, котра незнающих людей поражає, мов грім з ясного неба, а не раз навіть зводить їх з розуму, для них буде ділом природним, конечним і справедливим, не відбере їм супокою, бо позволить їм слідити причини в перших зав'язках і обрахувати наперед скутки. Такі тільки люди зможуть любитися сильно, спокійно, довго, так, як любиться своє життя, сонце, воздух, природу, думку, котрій посвятилося свої сили, переконання,— бо кохана людина буде для них також частиною всього того, значить, потребою життя. Але силування, присяг, приречень ніяких тут не повинно бути. Видиш, любцю моя, як я то гарно вифілософував,— тепер лишень жди, як витягну з того внесок до своєї особи і — langer Rede kurzer Sinn[1] — скажу, що отсе так і так, я закохався в панні Н. Н. і т. д. Ха-ха-ха, то було би потішно! Але що ж, так, бачиться, не буде, а хоть коли й буде, то ще дуже не швидко, так що, значить, тоту цілу розправу о вірності потребуєш тільки «przyjąć do wiadomości»[2], а в крайнім разі, коли схочеш її передумати і розібрати (в ній багато слабих місць!), то не зле би було, якби-сь написала в будущім письмі на ню репліку, опроверженіє.

Просиш мене писати о собі, о тутешніх новинах. Що ж тобі напишу, окрім старої історії, що раз у раз сидимо дома і виходимо лиш на обід, на університет та вечером на газети (і то П-к не йде)? Я від часу посліднього листа переводжу Шеллі раз у раз (вже зладжені дві глави, тепер працюю над третьою, а всіх 9, і ще до того приміток майже друге стільки, що поеми). При кінці сього листа подам ти (auf die Gefahr, Dich mit meinen Versen zu Tode zu langweilen!)[3] уступ з переводу третьої глави, де характеризується положення царя серед прочої суспільності,— з того вноси о характері всеї поеми.

Що ж тобі більше доносити? Знаєш, таке життя, як тут

---

[1] Короткий смисл довгої мови; коротко кажучи *(нім.)*.— *Ред.*

[2] Прийняти до відома *(польськ.)*.— *Ред.*

[3] Ризикуючи навіяти тобі своїми віршами смертельну нудьгу! *(нім.)*.— *Ред.*

мй живем, убоге новинами, так, як загалом всяка робота для свого викінчення потребує тишини. Кругом нас тишина, але то мертва. Ага, пані Федоровичева була колись-то у нас з візитов — уже третій чи четвертий раз. «Bardzo mi miło, że mi bardzo przyjemnie!» — «Pańska grzeczność jest moją powinnością»[1],— а в грунті речі, «пане Франків, може би, теє-то, як його... грошей. Ви ж, чень, не схочете бідну вдову кривдити, ви не кс[ьондз] Рошкевич, котрий 8 р[инських] урвав»...

Кс. Яворовський від Юра дійсно віддався в руки, але не «справедливості», лиш прокураторії. Він, раб божий, сидить і має процес за дефравдацію кільканадцяти тисяч з різних «фондів». Чи ти там не чуєш дещо про Мандичевського? Чи зробив він докторат, чи ні? Чи жениться? і т. д.

А на закінчення хтів би-м тобі ще раз сказати, як я тебе люблю, як сильно, щиро я тебе люблю, як рад би-м тебе побачити, поговорити з тобою, як завидую п. Руденському і всім тим, котрі бачать тебе щоденно, бесідують з тобою, забавляються... Але ні, о тім не буду говорити, се занадто болить. Прощай, душе моя, до звидання! До швидкого, милого звидання!

ІЗ ПОЕМИ ШЕЛЛІ «ЦАРИЦЯ МЕБ»

Ось царський двір гордий пишаєсь
Посеред міста золотим
Верхом. Понуро перед ним
Варти стоять рядом німим.
Хто в нім живе, вже ж той не знає
Свободи, щастя! Чуєш крик?
То сироти го проклинають,
То бідні мучаться, конають!
Цар переходить коло них,
Не бачить їх. На груді в нього
Ланцюг блищиться золотий:
Ним дух царя прикований
До всього підлого і злого.
Дурний, дурний! Двірня безвстидна
Його «владітельом» зове,
А він не бачить, що живе
В неволі найнижчих, огидних
Забаганок! Розпуки стон,
Що серця бідних роздирає,
Нічим йому. Він усміхаєсь,
Коли нещасного прокльон
До нього здалі долітає.

---

[1] «Дуже мені любо, що мені дуже приємно!» — «Ваша чемність є моєю повинністю» *(польськ.)*.— *Ред.*

У розкоші гидкій дрожить
Його безкровне серце люте,
А люд голодний лебедить
(Щоб смерть страшенну відвернути
Від жінки і дітей дрібних!)
Оті кришки, котрі спадають
В мерзенних бенкетах з його
Стола. Коли почує, що
Народ мре в нужді, що конають
Мільйони,— з усміхом звертаєсь
До своїх облесних дворян,
Котрих громада увихаєсь
Круг нього,— і вони царям
Народ із мислі витискають,
Придавлюють послідній встид,
Що (як часом про люд згадають).
Бліді їх лиця червонить.

Але досить. На закінчення ще перепишу ти по-німецьки поезію Шеллі в переводі Штродмана. Напись її «Elegie», і вона мені дуже-дуже подобалась. Особливо перша строфка, її судорожно тремтячий ритм і склад — се дійсно чудо. Послухай!

ELEGIE

Wenn die Lampe zerschmettert,
Ist ihr Licht im Staube verglüht;
Wenn die Ros' entblättert,
Ist ihr Duft im Winde versprüht;
Wenn die Laute zerbrochen,
Ist ihr lieblicher Klang verhallt;
Wenn die Lippen gesprochen,
Ist ihr Wort vergessen, wie bald!

So wie Klang und Schimmer
Nicht Lampe und Laut' überlebt:
Stummer Seel' auch nimmer
Sich wieder ein Licht enthebt,—
Nur ein trübes Träumen,
Wie der Wind durch Trümmer streift,
Wie der Woge Schäumen
Dem Schiffer sein Grablied pfeift.

Liebten sich zwei Herzen:
Bald flieht, ach! die Lieb' aus dem Nest;
Das schwächre hält in Schmerzen
An seiner Liebe noch fest.
O Lieb', die alle Wesen
Der Schwäche du zeihst so arg,
Was hast du dir erlesen
Den Schwächsten zur Wieg' und zum Sarg?

Sein Sehnen wird dich wiegen,
Wie der Sturm die Raben wiegt,
Vernunft wird Ruh dir lügen,
Wie die Sonn' im Winter lügt.
Dein Nest wird ganz zerfallen,
Deines Adlerhorstes beraubt,
Wirst du ein Spott sein Allen,
Wenn der Herbst die Flur entlaubt[1].

Що тут Шеллі говорить про «zwei Herzen»[2], то се він і його перша жінка Герріет, котру він, маючи 17 літ, викрав і з котрою сей час оженився. Але подружжя не було щасливе,— по трьох літах вони розвелися, а Шеллі мусив виїздити з Англії, де міністри, узнавши його за атеїста,

---

[1] ЕЛЕГІЯ

Коли розбилась лампа,
Її світло згасло в поросі;
Коли осипалась троянда,
Її пахощі розсіяв вітер;
Коли обірвалися звуки,
Завмерло їхне ніжне звучання;
Коли вуста промовили слово,
То як швидко воно забулось!

Як згасають спів і сяйво,
Коли розбивається лампа й обриваються звуки,
Так і в німій душі ніколи
Не спалахне більше вогонь,—
Лише хмарні мрії,
Як вітер, гуляють над руїнами,
Як клекіт хвилі,
Що висвистує морякові похоронну пісню.

Кохалися двоє сердець,
Та невдовзі, ох! кохання втекло з гнізда;
Слабіше тримається з болем
Все ще за своє кохання.
О кохання, ти, що всі душі
Так суворо звинувачуєш у слабості,
Навіщо ти вибрало собі
Найслабшого для колиски і могили?

Його туга тебе заколише,
Як колише воронів буря,
Розум навіє тобі оманливий спокій,
Як те сонце, що взимку вводить в оману.
Твоє гніздо геть розпадеться,
І, позбавлений орлиного гнізда,
Ти станеш для всіх посміховиськом,
Коли осінь обірве листя у лузі *(нім.)*.— *Ред.*

[2] Два серця *(нім.)*.— *Ред.*

відібрали му навіть дітей, о чім він згадує в послідніх стихах послідньої строфки. «Das schwächre Herz»[1] він розуміє не жінку, а себе. Цілую тя, серденько моє любе. Добраніч!

Понеділок, 27

Іно-що прийшов П-кові декрет сидіти. Ось погань. Значить, годі му вже буде бачитися з тобою. 6 місяців сидінки, за 8 день має йти. Scheint sehr niedergeschlagen zu sein. Armer Mensch![2]

Прощай, люба моя!

Іван.

58. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 7—8 лютого 1879 р.
Львів, 7.II (п'ятниця, вечір)

Люба моя, сердечна Олю!

Ах, як же то довго, страшно довго було ждати твого листа! Надіявся на неділю, а одержав аж у п'ятницю,— правда, гарно? Але, бачу, ти вислала його швидше, коли пишеш, щоби відповідь була вже у тебе в четвер вечером. Жаль, що після п'ятниці не наступає середа,— тоді би дійсно в четвер відповідь була у тебе. Але ти, любочко моя, не вважай се ніяким закидом для себе. Я знаю, що ти мусила мати різні перешкоди, бо інакше ти була б відписала давніше. Шкода також, що Славко не міг швидше мені листа доручити. Найгірше то, що ти, серце моє, будеш ждати письма і так мучитися та вичікувати, як я тими днями. Що се таке, що літом, коли ми ледве раз на місяць обмінювалися кількома словами, мені було якось не так вкучно ждати твого письма, а тепер, коли письма стали приходити частіше, я формально з розуму сходжу, сам не свій, коли нема від тебе листа в той день, коли після мого вирахування повинен би бути. Ах, та ні, я знаю, що се таке! Як чоловік сидить в душній тюрмі, то споминає, правда, з жалем про чистий воздух, але поволі відвикне від нього,— але коли на хвилину вийде надвір, дихне свіжим, ясним, здоровим воздухом, а відтак його женуть назад в тісну погану клітку,— ах, тоді смерті хочеться.

---

[1] Слабше серце *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Здається, він дуже пригнічений. Бідолашний! *(нім.)*.—*Ред.*

Так і ти, люба моя, стала тепер, коли можу частіше обмінюватися з тобою думками,— неначе чистий воздух для мене, немов сонце ясне, з котрим чоловік не може розстатися. Ах, сонце моє, в днях поганих, в днях смутку, розпуки, самоти, погані я відвик був від тебе, я думав, що зможу зовсім тебе забути, думав, що зможу вічно жити в тій погані,— а може, думав і ще що інше,— та чорт побери і ті дні, і ті мислі! Але тепер, коли твій образ знов віджив перед моєю душею в цілій давній красі, коли твоя любов наново огріла мене і отрясла з льоду і всякої погані,— любцю моя, тепер я не можу подумати собі, чим би я був без тебе, не можу представити собі, на які би я зійшов дороги, якби прийшло розстатися з тобою навсігди! Я тепер ажень пізнав, який неоціненний скарб для мене твоя любов. І тими днями, коли довго, дармо я ожидав твого листа, мені переходило вже через думку, чи не загнівалася ти на мене за мій послідній лист (він на око може видатися не то дурний, але й достаточно п о г а н и й), а особливо, коли-м довідався від Олеськова, що ти написала до Славка, а тут Славко не приходив до мене! Ах, се було вчора, в четвер,— я сидів за роботою, а Олеськів прийшов і зачинає повідати, що «панна Ольга приїде на бал».

— Відки се знаєш? — питаю його.

— Славко ми казав.

Я не питався далі, але — та що, впрочім, розповідати — мені встидно, що я тепер зробився такий слабий і чувствительний. Хотів би-м ще відповісти на теоретичну часть твого листа, заким перейду до новин, котрих натепер назбиралося достаточне число, і досить цікавих, як побачиш.

Правда, після послідньої, неудачної теоретичної розправи (вона тому неудачна, що неповна і порозривана) я зарікся писати в листах теоретичні розправи. Воно неладно, як німці кажуть, schulmeisterlich[1]. Але тепер годиться ще відповісти на деякі питання, котрі ти поставила, бо вони справді важні. 1) Ні Шеллі, ні я не говорив і не говорю, щоб мож було кількох нараз любити однакою любов'ю (як к о х а н к і в), а тільки бесіда була о любві поочередній. 2) Я не говорив сього ані для того, щоб або резервувати собі на будуще вихід — се було би п і д л о, ані для того, щоб тобі закинути твою заздрість. Любцю

---

[1] Повчально, педантично *(нім.)*.— *Ред.*

моя, ти хибно думаєш о мені, що я вважаю тебе такою дуже заздрісною. Хіба я не знаю, яке мусить бути твоє положення серед таких обставин, в яких ми тепер находимося? Хіба ж я не чую по собі, що розірвання зв'язі між нами підтяло би всю мою силу, всю надію на будуще щастя? І хіба, значить, бажання вдержати тоту зв'язь мож назвати задрістю? Ні, ніяким світом! Се ж іменно любов, чиста і сильна, ущасливлююча,— а не заздрість, котра боїться кождого самостійного кроку, кождого вільного слова другої людини. Такої заздрості ані я, ані ти не знаємо і не можемо знати, доки з наших голів не вивітріли думки про вільність кождої людини, а, надіюся, тоті думки не вивітріють з них ніколи. Правда, душе моя? Будь, прото, спокійна в тім згляді! Так, як я був заздрісний, заким твій перший поцілуй ущасливив мене,— такий заздрісний я й тепер — то є бажаю так само, щоб ти любила мене, не питаючи, що далі, що крім того! Та й, впрочім, думаю, занадто й характерами ми вдалися такі, що не зуміємо легкодушно розлюбитися, а зав'язати нові зв'язі, а такі характери — то для заздрості дуже камениста рілля.

І ще одно, чисто теоретичне питання. Ти висказала в своїм листі коротенько свій погляд на супружество — що ніби воно установлене задля довір'я між супругами. Се, даруй ми, любочко, в історичнім згляді не вірно, та воно, впрочім, не сюди належить. Незадовго, чень, я розберу се питання в осібній розправі, то й побачиш, з якого джерела повстало супружество. Так само й мій лист не конче такий без цілі, хоч ціль його трохи далека і, признаюсь, предмет був вибраний трохи не в пору; але прийде такий час, коли се питання будем мусили розв'язати грунтовно. Та се ще далекі речі. Ах, коби вони були близькі!..

А тепер чи не ласка послухати наших новинок! Зачну від себе, то є від найменших речей. Своїм звичаєм я перервав позачинані роботи і пишу для «Правди» повістку зі свого шкільного життя, але не з Дрогобича, а ще з села. Не знаю, чи надрукують її,— але як надрукують, то я пришлю тобі. Може, трохи напудишся мого портрета, який там змальований,— але думаю, що аж з цілого ряду таких портретиків з різних літ моїх шкільних часів потрафиш пізнати, який дикий і поганий чоловік я був до знакомства з тобою і яку огромну, корисну переміну в цілім моїм характері зробило тото знакомство і моя любов. Крім

того, редакція «Tygodnia» заангажувала мене до написання студії про Альфонса Доде,— думаю, що слідуючого тижня студію тоту зладжу. Терлецький не поїхав і береться тепер до своєї давно задуманої праці про Іосифа II, до котрої має нагромаджену огромну масу матеріалу. П[ан] Олеських нині несподівано поїхав додому, бо прийшла вість, що його батько слабий. Негарно було би, якби він забавився там довше і не побачився з тобою. А він, бідолаха, так рад би тебе побачити! Вчора, видячи, що я такий роздразнений, аж му сльози стали в очах. Для потіхи пішли ми всі три з Т[ерлець]ким на шклянку вина, але не то що не потішилися, але ще гірше стало нам сумно, коли Т-цький зачав оповідати історію своєї родинної нужди. Всюди горе, моя любцю, і, дивлячись на других, чоловік мимоволі питає себе: що, чи ще твоє лихо не найменше? Бо і що ж, чоловік здоров, сильний, до праці є охота,— ну, що не раз тужно, вкучно, не раз не стане дечого,— ах, та що се значить проти біди других!..

Нас тут тепер три, я, Т[ерлецький] і Бандрівський, правник з третього року, мій шкільний колега ще від 2 нормальної — єдиний, котрий від того часу лишився. Се чоловік дуже добрий, мислячий і тихий, також син бідних селян, не мав де жити, бо платити за нізащо,— ну, і живе у нас. Подумай собі, як він живе, коли, відколи приїхав по святах, не більше як 3 рази був на обіді! Все хліб та хліб, ще я часом куплю бриндзи, абощо, і їмо разом. А я хоть і рад би заплатити за нього обід, та нема грошей. ☹.

А П[авли]ка, серденько моє, твій лист де-де не застав! Ще того самого дня, коли писав лист до тебе, виїхав до Женеви. Нині вже дісталисьмо книжки з Жен[еви], адресовані його рукою. Не знаю, що він там писав до тебе,— казав тільки, що будеш сміятися з того і що властиво то, що там пописано, повинно би бути адресоване до другої особи. Завтра жду письма від нього. Дома у нього ще не знають нічо. Поліція знає лиш тілько, що го тут нема, бо коли по случаю конфіскати «Наума Безумовича» і «Гриця Турчина» комісар поліції забіг був до нас, то питався про нього, а йому сказали, що виїхав додому, бо його сестра хора. Що далі буде, ще не знаю.

Ну, ось більше-менше наші новинки,— правда, не дуже веселі, але що ж робити? Ага, ще про Полянського. Ти, чень, пригадуєш собі його? Тепер уже академік, на по-

слідню забаву стратив 6 гульденів і дуже жалується, бо грошей у нього дуже скупо, але казав, що як ти будеш, то піде ще й на другу забаву. Ну, видиш, будеш бодай дансера мати, хоть, надіюсь, не сього лиш одного.

Ах, а тепер позволь і мені пофантазувати трошки о тобі, о твоїм приїзді, о нашім звиданні, котрого ожидаю, як той москаль каже, «с замірaнієм сердца». Моя Оля приїде, я буду міг бачитися з нею, вона буде у мене, в моїм помешканні! Ах, се, може, замного надій, замного розкоші! Яка шкода, що ти вже не зможеш відписати мені на сей лист! Я би розпитався, котрим потягом приїдете до Львова,— я би вийшов насупротив, щоб бодай здалека, неспостережений, бачити тебе на бангофі, проводити очима, куди заїдете! Але й так — що мені? — буду бачити! Чи панна Міня також приїде? Чи ти будеш могла сама або з Славком видалитися з готелю на довший час, на кілька годин? Скільки день забавите у Львові? Надіюсь, що, чень, більше, ніж три, бо на такий спосіб ми могли б ледве раз видітися. Олю моя, серце кохане, ⟨...⟩ коли погадаю про твій приїзд, тисячі надій, ожидань і тривог переходять по моїй голові. Але що, буду ждати,— побачимо, що з того вийде.

Вже 12 година. Кінчу, бо завтра тре вставати о 1/2 до 9, йти на виклад або кінчити повість. До звидання, зірко моя, до скорого, милого звидання! Ах, ще 6 чи там 5 день, як їх переждати, а не впасти в гарячку? Цілую тя щиро, гаряче.

Твій нар[ечений]

Іван.

Субота рано

Не можу відіслати сього листа, щоб не написати ще кілька слів до тебе, моя любочко. Се ж тільки всього нашої розмови, а я рад би, щоб тота розмова не то що була якнайдовша, але щоби ми не потребували її ніколи переривати. Вчора, лежачи в ліжку, я ось як роздумував собі. Сей лист буде в місці в неділю з полудня, так що, значить, ще будеш го мати. Ви виїдете, так я числю, в вівторок вечір, так що на середу рано будете у Львові, десь о 5 годині. Старі покладуться спати — і ти спочинеш де так до 9 години, а відтак, може, будеш могла шмигнути до мене. Як буде Славко, то з ним, а якби його задержала служба, то попросту сядеш на фіакра і скажеш везти ся

на улицю Сикстуську, тою улицею просто вгору, на Клейнівську. Там, при самім скруті з Сикстуської, стоїть по правім боці огромна каменица, всього одна на тім боці,— в ній я живу, на третім поверсі, другі двері направо. Впрочім, у середу від 8 до 12 я буду ждав на улиці, від 12—1 іду на обід, а пополудні знов буду визирав тебе, моя дорога Олю. Якби ви виїхали з дому аж у середу, так щоб на четвер бути у Львові, а в п'ятницю вертати назад, то се було би досить фатально для нас. Ну, але що діяти,— і то може бути. Думаю, що ти потрафиш ся викрутити від своїх Руд[ен]ських на той час, коли завітаєш до мене, так, щоб вони не підозрівали нічого. Якби-с могла ще написати до мене пару слів перед від'їздом, то також було би добре, а іменно, щоб я знав, коли ви приїдете і коли тебе ждати. Се лихо, що нам на вулиці не мож разом показуватися, бо тут багато людей знає мене,— зараз би пішли всякі плітки і чортзна-що, а я того не хочу. А до тебе до готелю мені зайти також не мож, хоть би під маскою якого-небудь Славкового приятеля, абощо,— чорт знає, може, також бути не зовсім гарно. Значить, єдиний вихід, що ти будеш у мене. Ах, як я тішуся наперед тою хвилею, може, більше тішуся, ніж треба, але що ж, таке вже тото мізерне серце людське: es will die Freude schnell auskosten[1]. Прощай, моя Олю дорога, моє життя кохане, і старайся уладити якнайліпше все, що тільки буде від тебе залежати. Я, з своєї сторони, также постараюсь зробити, що зможу.

Цілую тя сердечно і стискаю твою ручку.

Твій Іван.

59. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, близько 17—18 лютого 1879 р.]

Дорога Олю!

Сповнюю свою обіцянку, котра, притім, не є для мене «гірким обов'язком», а, противно, потребою. Зачну від оповідання о своїй подорожі. Правда, нічо в ній не було незвичайного, але все ж таки воно може тебе заінтересу-

---

[1] Хочеться швидше відчути радість *(нім.)*.— *Ред.*

вати. [В готелі замовив я каву, але відтак надумався і пішов — не знаю ⟨...⟩ кого там тою кавою потрактували і що подумав ⟨...⟩ кельнер о мені.] На двірці залізниці здибав я Брилінського і розбесідувався з ним трохи. Казав йому, що їду з Калуша, де-м мав інтерес приватний. Він оповів ми про весілля двох панів, чи ні, отців — Бурачинського і Каратницького, оба інтересні случаї. Бр[илінський] пробуває тепер у Боднарові, де го панни трактували Плосколобом. Розставшися з ним, сів я на залізницю і поїхав. По дорозі почув я страшне змучення, не говорив у вагоні ні до кого й слова, хоть візаві мене сидів якийсь молодий капрал,— бачу, німець, блондин дуже ясний, досить з лиця подібний до мене,— ні, до мого наймолодшого брата. Мені було дуже приємно дивитися на нього, але позаяк їхав до Кракова, то я рішився не казати через цілу дорогу ані слова до нього — і не казав. Він, певно, здивувався трохи, чого я так раз у раз дивлюся на нього, але також не казав нічого. А що, правда, інтересноє tête à tête?

А приїхавши сюди, застав п. Т[ерлецького] в хаті — дуже втішився мною, Бан[дрівський] не менше,— кажуть, що рахували тут минути, коли я приїду, що вкучно їм було й хата видавалася пустою. Передав їм твої уклони. Пол[янського] ще не бачив. Ну, звісна річ, з приїздом і поезія кінчиться. Пішли на melange[1] до кав'ярні, бо я був голоден,— відтак я пішов до друкарні, взяв «Pracu» для наших прен[умерантів], далі на універс[итет] на виклад Огоновського, котрий настроїв мене досить гумористично, а вернувши до хати, сів робити резюме з «Auslandu» для наукової хроніки до «Правди». Ось і все. Про тебе, подорож et caet. не було бесіди, і християни не цікаві. Вночі спав я досить твердо, над раном снило ми ся, що десь на якійсь улиці обпали мя пси — три менші, білі, кудлаті, гавкають на мене зблизька, а далі напротив один величезний, бронзової масті з чорними і білими пругами, гладкий. Я став і стою тихо, вони гавкають. Далі я обернувся і поступив до тих дрібних, вони розскочилися, але великий в тій хвилі кинувся на мене і вхопив мя за руку і відразу прокусив наскрізь. У мене не було ніякого способу боронитися, я з цілої сили вхопив страшного звіра за пащеку — одною рукою за долішню, другою за горішню, розтягнув

---

[1] Білу каву *(франц.)*.— *Ред.*

і держу, а сам зачав кричати. В тій хвилі збудився, але руки таки й справді заціпеніли в такій поставі, коли би-м держав пса. Збудившися, оповідаю сесь сон Т-кому, і почали-сьмо жартувати з нього, згадавши, що арештанти звичайно толкують подібні сни в такий спосіб, що великий, сорокатий, лютий пес — то прокураторія.

Се була б невеличка фактична історія сих двох днів. Але вона тебе не дуже, певно, заняла. Цікавіша буде для тебе історія «внутрішня», то є мої думки і мислі після... для того хочу і о них написати тобі вірне справоздання,— може бути, що вони де в чім тобі пригодяться, успокоять «deine möglichen Zweifel»[1].

Передовсім мушу тобі сказати, що після цілої історії чуюся таким сильним, здоровим, вдоволеним, веселим, охочим до роботи, що, бачиться, тепер зможу переламати всякі трудності, які мені послідніми часами насувалися. Нині вечером думаю засісти далі до «Івася Новітнього» — се буде найліпша користь коли теперішню силу ужию на тоту роботу. Und alles das-dank ich dir, mein Herz[2],— справді, щоб бути правдивим поетом, писателем, щоб змочи цілковито «вийти з себе», переллятися в тих людей, котрих описується, треба вперед самому пережити такі хвилі, як ми пережили, такі погідні, щасливі, веселі хвилі, котрі заповнюють собою всю його істоту, зміцняють його організм і не лишають по собі ані одної тіні, ані одної прикрої споминки, ані одного внутрішнього закиду, що ось се було зроблено недобре, се нехорошо, сього замало, сього забагато. Такі хвилі правдивого, органічного вдоволення, полученого з удоволенням психічним, духовим, трафляються рідко в житті людей, і то в житті тих навіть немногих людей, котрі до нього спосібні. Постій, в моїй повісті «Івась Нов[ітній]» я опишу любов двоїх «проскрибованих», свого роду також цікаву, хоть зовсім не подібну до нашої, де вкажу, як самі вдоволення тіла без причинки вдоволення духу можуть виродити любов стосунково сильну і чисту.

[«Що ти відтак будеш гадати о мені?»] — правда, се були твої слова, люба моя. Справді, штука сказати, що я тепер гадаю о тобі,— хіба би-м хтів виразити се звичайними, плиткими фразами, що поважаю тя, як уперед,

---

[1] Твої можливі сумніви *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Дякую тобі за все, серденько *(нім.)*.— *Ред.*

а люблю далеко дужче, бо ліпше знаю, що враження, які я виніс, були такі хороші, і щасливі, і чисті, що з них не могло виродитись нічо погане, або нечисте, або сумне. Чи се толкування ясне досить? Думаю, що ні, бо воно ані не виражує моїх мислей досить сильно, ані не оперте на докладній аналізі тих вражень. Ах, до такої аналізи в мене ще не було часу! Я так, як той купець, що привіз з Індії повен корабель всяких дорогоцінних скарбів і тішиться ними, любується наперед їх красою, хоть ще не мав часу розпакувати їх і придивитися кождому кавалкові зосібна. І в тім нема нічо злого. Я ж звичайний чоловік і не можу, не хочу аналізувати сей час кожде хороше враження, котре мене вдоволює, тішить, ущасливлює само собою, без усякої аналізи. Впрочім, і до того буду мав пізніше досить часу, а тепер можу тільки взагалі тішитись всіми хвилями, пережитими з тобою. Чо[го мені більше треба? Чого я більше бажав? І чи міг я навіть снити о тім, що сталося? Ні! Щастя прийшло само, прийшло більше, ніж я міг надіятись,— ⟨...⟩ натепер я щасливий. Що далі буде — побачимо. Ах, ся щаслива хвиля — се для мене немов перспектива], через котру бачу в будущім багато подібних, ще щасливіших і кращих хвиль,— і чого ж більше бажати? Жалувати, що ми розсталися? Адже ж, стрічаючись, знали ми добре, що розстатися мусимо, навіть думали, що швидше, ніж справді розстались. Журитися тим, коли-то ще побачимось? А се що поможе? Побачимось, як обставини дозволять,— а тоді, значить, і пожуритись час буде, не тепер! Ось які мої мислі!

Я щасливий, Олю! [Одно тільки журить мене — що ти? Як тобі повелося,— як ⟨...⟩ що не казала, але про се все я дізнаюсь з твого письма. Швидко пиши, дорога моя душе, швидко! І що думаєш, як глядиш на цілу штуку,— ⟨се?⟩ для мене дуже цікаве,— і коли від'їдеш, розуміється. Все напиши і ⟨про⟩ панну Міню, що вона на все каже. Якби-сь могла з Ів[аниківки] два рази написати — раз тепер, а раз при самім від'їзді — бодай пару слів, також би було благо. Впрочім, як тобі там випаде. Я знаю, що ти мене любиш, я знаю, як ти мене щиро любиш,— я спокійний, щасливий! Серце моє, напиши ми — бо ⟨...⟩ був негречний ⟨...⟩. Напиши, любочко, успокій мене! ⟨...⟩]. Але, правда, міїй лист мав бути короткий, а я своїм звичаєм натис уже цілу статтю, так, що пора кінчити і на обід іти, бо вже 12 година. «Pracu» посилаю в коверті. Вчора

арештовано в Кракові ще якесь «indywiduum»[1], і то де — в кав'ярні, «podejrzane o knowania socjalistyczne,— i zrewizowawszy go, znalezione przy nim papierzy zabrano»[2],— додає «Czas» своїм звичайним ламаним штилем. Чортзна-що се все значиться! Прощай, кицю! Цілую тя сердечно.

Твій Іван.

60. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, 22—23 лютого 1879 р.]
Льв[ів], субота, пів до дванадц[ятої] веч[ора]

Люба моя, Олю-серденько!

Іно-що скінчив я перевід Геккеля «Відки взялися люди на землі» і, відітхнувши легше, сідаю, щоб бодай зачати лист до тебе,— завтра скінчу і дам на пошту. Твій лист дуже мене втішив, а особливо порадував мене твій ясний і розумний погляд на цілу історію наших «пахаждєній». Так, серденько моє, треба дивитися на життя, так треба дивитися передовсім женщині, а ще женщині образованій і емансипованій від нашого звичайного вузькоглядства і передсудів. Ти знаєш, що такою женщиною я все уважав тебе і гордився твоєю любов'ю з тої причини ⟨...⟩ — се твоє слово,— wie interessant doch das Wort klingt![3] ⟨...⟩ Und was mag in einer Mädchenbrust geschehen, wenn ein junger Mann spricht (...)[4]. Але що се я пишу! Ти готова подумати, що я «стратив поважання» або щось подібного,— а я хтів би тільки, як той Черниш[евський] каже, «панежиться». Може бути, що мені се не до лиця, і для того мої ніжності виходять все якісь медведюваті, ні, краще — валилуваті. Хіба не правда?.. Але що ж, nimm mich hin, wie ich bin![5] Ти ж і сама казала, що якби я був не той, що є, то ти би й не любила мене.

А в нас, серце, нового нема ніц, тільки на Заході чорні хмари, та не знати, чи буде з них грім, чи ні. Ах, трохи

---

[1] Індивід *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Підозрілі в соціалістичних затіях,— і обшукавши його, забрано знайдені при ньому папери *(польськ.)*.— *Ред.*
[3] Як інтересно звучить це слово! *(нім.)*.— *Ред.*
[4] І що може діятися в дівочих грудях, коли говорить молодий мужчина... *(нім.)*.— *Ред.*
[5] Бери мене таким, як я є! *(нім.)*.— *Ред.*

не забув. Haben wir einen reizenden Gast gehabt![1] Правда, коротесенько, ну, але що ж робити? А справді хороша «баришня», круглолиця,— того типу, що панна Міня, тільки — не уриваючи панні Міні краси — краща від неї. Голос ніжний, а при тім рішучий, усміх «ачаравателʹьний». Їхала з Жен[еви] до рос[ійської] границі і вступила до нас по П[авли]кові папери. Тер[лецький] знає її ще з Відня, де була, бачу, на курсі акушерії. Українка, але говорить по-московськи. Тільки ти не думай, що я закохався,— се було б трохи занагло,— in zehn Minuten wird man sich doch nicht verlieben, oder wie denkén Sie, Madame?[2]

Друга стара новина в нас та, що на гроші сухоти зайшли. Ну, але сьому тільки одна рада, ждати листоноші, котрий дуже добре вміє такі речі приносити запечатані в коверті,— шкода тільки, що досить рідко. А тепер урву і піду с-с-спать.

Неділя рано

Любцю моя, як то гарно, скоро встанеш, сей час перша думка, перше слово о тобі, а ще краще — до тебе! Але гов! Щоб не запускатись у філозофування про «колись було», розповім тобї, що мені сеї ночі снилося. Між іншим бачиться мені, що я в тюрмі. Казня, правда, огромна і уладжена з великим комфортом — підлоги восковані, коври по підлозі і пр.,— зі мною є ціле якесь товариство — панове, дами. З панів пізнаю лиш одного — бувшого професора, а тепер депутата Охримовича. Балакаємо весело, сідаємо до обіду — двері отвираються, і злодії вносять арештантський хліб. Мені стало не рехт. Я немов пригадав собі, що маю сидіти 6 місяців, і думаю собі: ов, се погано, прийдеться знов пересидіти весну і літо, а я маю навесні бачитися з Олею. Та й ще коби хоть було що читати. І вже-м напівпробудився, а все ще журюся,— аж тут отвираю очі — ах, ти! Сонце світить, ясно, гарно на дворі, сніг блищиться насупротив на дасі,— я ще на волі!

Ну, але се, прецінь, послідній мій лист до Іваниківки, і хто знає, коли буду відтак міг написати до тебе. Так, значиться, треба би якось закінчити тоту окрему періоду нашої переписки. Ти тямиш, як я перший лист до тебе написав —

---

[1] Ми мали чарівного гостя! *(нім.).— Ред.*

[2] Хіба за десять хвилин закохаєшся, чи Ви думаєте інакше, пані? *(нім.).— Ред.*

повен питань, на котрі, розуміється, відповіді не швидко діждався. Ось тепер прийшла мені думка написати до тебе лист, але повен просьб. Просьби сі я хотів би розложити по пунктам, та не знаю, чи набереться тих пунктів більш як 3. Впрочім, wie heisst?[1] — стрібуймо!

1. Дуже би було добре, якби ти, приїхавши додому, засіла вечорами до писання ескізів або повісток. Те саме панну Михайлину проси. Скажи, що на папері ще ліпше видавалось би «Михайлина Рошкевич»,— але се, впрочім, буде залежати від її волі. Шкіци ваші будуть друковані в «Громаді», котрої галицьку часть ми редагуватимем тутка. Ті записочки п[ід] н[азвою] «Підслухане», котрих ти назбирала кілька, я також зведу вкупу і надрукую між вістями з Галичини. Будь ласкава якнайбільше таких штучок посписувати, особ[ливо] про Ів[а]н[и]к[і]в[ку]. А крім того, я прошу, зачни свою життєпись або як можна докладний опис твого (внішнього і внутреннього) життя у Проскурницьких. Се буде цікава штука.

2. Не забувай також при спосібності про «L'Assommoir». Якби могла бути по святах великодніх готова перша частка (перший капітель), то пришли, а ми надрукуємо в «Дрібній бібліотеці». А може б, ліпше на початок «Abbè Mouret»? Впрочім, як зачата «Assommoir», то вже не відривайся — нам все одно, чи одно вперед надрукувати, чи друге. А друкувати будем частками, так, щоби один зошит виніс 1—2 аркуші. Я думаю, що розділи у Золя якраз такого об'єму.

3. Слова, фрази і прикладки народні списуй — се все, що ти тепер привезла, матеріал дуже цінний, шкода тільки, що много слів у піснях випунктовано, а я їх не можу дорозумітись. З весною я пришлю тобі обширніші табельки до статистичних обрахунків, а тепер подаю лиш се одно: про помешкання. Ходячи весною на спацер по Лол[ину], обрахуй, 1) скільки є хат (де живуть люди), 2) скільки прочих будинків і яких, 3) описати б докладно, як виглядає хата п о р я д н а, як с е р е д н я, а як у б о г а. При описанні треба взяти звагу на 1) скільки вікон і які вони великі (треба змірити докладно довготу і ширину), 2) який простір усередині, 3) як високо стеля, 4) який поміст, 5) яка піч, 6) які прочі знаряди, 7) які двері, 8) сіни, 9) стріха, 10) комин і пр. Далі треба докладно посписувати,

---

[1] Як думаєш? *(нім.)*.— *Ред.*

скільки люду мешкає в кождій хаті (Vieh und Schweine eingerechnet[1] під осібною рубрикою). Се найліпше, зроби собі такий регістер всіх хат з поіменуванням газдів і відтак поволі доповнюй одного за одним. Панна Міня і служниці можуть ти в тім багато допомогти. Незле би також було, якби-с могла посписувати страви, які їдять день в день багатші газди, які середні, а які біднота. Думаю, що таке завдання, хоть, може, трошки потяжке, буде дуже вдячне для тебе, бо покаже ти докладніше той світ, котрого з попівства дуже небагато і дуже неясно видно. А при тім се буде коммоція і припочивок по других роботах. Якби-с могла ще перед великодніми святами описати мені в такий спосіб бодай одну-дві хати (одну найбіднішу, одну найбагатшу) з їх мешканцями, то був би-м ти дуже вдячний, бо міг би-м використати той матер'ял до вістей з Галич[ини], котрі маю слати ід святам до Женеви. А сесю інструкційку, котру я тобі тут (пункт 3) списав, ти перепиши собі для пам'яті і після неї возьмися до діла, вважаючи, розуміється, більше на докладність самої речі, ніж на сесю інструкцію.

4) Чи не могла б ти сей час по своїм приїзді прислати мені (на Славкові руки) Wacława z Oleśka пісень, бо мені їх дуже треба. Висилай під перепаскою, так, як газету.

Се би було все. Помимо найщиршої волі більше жадань чи просьб осібних до тебе не маю, бо такі штуки, як «не забувай», а «пиши», а «любити не перестань» і т. д.,— се такі речі, о котрі ніщо просити. Sie sind ja selbstverständlich![2]

А тепер про наші новини. Олеськ[ова] ще нема, ані не пише нічо — мов у воду втонув чоловік. Бандрівський колись тут подав таку гадку, чи не могла б ти приготуватися дома до екзамену на другий рік семінарії уч[ительської]. Я вивідаюся, яких там треба наук, і напишу тобі. Може, якби-с здала на другий рік, то татко взяли б та дали тя на третій сюди,— und das wäre ja schön[3]. Якби-с мала охоту стрібувати, то напиши,— я би вистарався о книжки, а математику треба би відтак з ким перед екзаменом (з Олеськ.) переробити, якби-с сама не могла.

Хотів би-м докінчити сього паперу, щоб не лишилося нічо білого,— але годі, ні про що цікавого писати, а бала-

---

[1] Включаючи худобу і свиней *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Вони самі собою зрозумілі! *(нім.)*.— *Ред.*
[3] А це було б гарно *(нім.)*.— *Ред.*

кати пусте боюся. Так, значиться, прощай натепер, моя зірочко! Цілую тя щиро-щиро в твої очка і в усточка et caet.

Твій Іван.

«Літератури» Др[агоман]ова посилаю 2 прим[ірники] під перепаскою.

61. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

Львів, 13 березня 1879 р.
Львів, 13.II 1879

Кохана Олю!

Довго, дуже довго ждав я твого листа. Надіявсь, що, як-єс обіцяла, напишеш до мене перед своїм від'їздом з Іван[иківки], але дарма. Впрочім, се не важно, а важно те, що у тебе діло благополучно. Дуже мене се тішить, і думаю, що хоть татко пізніше й дізнаються, то час затре вразливість. Але й сього не треба.

Пиши мені як можеш найчастіше, хоч би й я не міг тобі так часто відписувати. Що назбираєш з матеріалів або напишеш сама — присилай по кусникові в листах. Особливо добре би було, щоби-с тепер попри читання і оригінальну роботу взялася до «L'Assommoir», котрий хтів би-м на весну зачати друкувати наперекір нашим українцям і поліції. Нині для мене був день не зовсім хороший, бо саме кілька минут перед одержанням твого листа я довідався, що поліція сконфіскувала мій перевід Геккеля. Се скандал, і я маю надію, що мені віддадуть увесь наклад,— а ні, то будем писати і кричати по газетах. Чи сяк се буде, чи так, я все-таки думаю друкувати «Дрібну бібліотеку» дальше, с. є. в слідуючім зошиті Байронового «Каїна», а як мож найшвидше Золя. Присилай, любко моя, по кусникові по скільки зможеш, і то так, щоб якнайшвидше зібрався перший розділ. А щодо твоїх і Мінних оригінальних праць, то вони, як сказано, напечатаються в Женеві.

У мене, впрочім, нема нічо нового. Von Aussen[1] не чувати нічого, окрім, що саме нині приїхав п. Олеськів, котрий дуже жалує, що не бачився з тобою, і каже, що

---

[1] Ззовні *(нім.).— Ред.*

вже кількканадцять раз ладився писати до тебе величезний лист, але все напише та й підре. Ей, щось-то не просто з моста!.. Ти мені тут далі поочаровуєш всіх хлопців, так що кождий, замість робити що пригідного, буде писав до тебе листи і відтак сам дер, що написав!

Одно в нас недобре — се грошові обставини,— ну, та цур їм! П[авлик]ова сестра сидить тут в арешті, а я не знаю навіть, за що і під котрим судією, як дізнаюся, а грейцари будуть — то хочу піти до неї на візиту. Ось також нещастя ся дівки чепило! Не дають лихі вороги дихати на світі!

У нас на університеті курс кінчиться позавтру, так що тепер я вже можу уважатися укінченим академіком. Терлецький радить мені записатися ще на один курс, щоби-м мав право сидіти у Львові. Думаю, що се не зле, тільки грошей дещо коштує.

Се всі новини, які мав я тобі сказати. Та й що в мене за новини! Християнин сидить та пише, читає і годі. Що ж, гадаю, ти не загніваєшся, як я з тим ураз і закінчу се письмо. Не гнівайся, солодка моя Олю, бо тою проклятою цитриною так гидко писати — чоловік мусить сліпати, щоб не згубити сліду, а поки що, то й усі мислі з голови чорт побрав. Як буде мож по людськи, то я відплачу тобі за се коротке письмо. А при тім у мене ще нині й роботи й гризоти по поводу тої навідженої конфіскати, так що й придумати годі, о чім з тобою говорити. Ах, коби-то ти тут була, коби я міг раз у раз дивитися на твоє личко, в твої ясні очі, то до мене не приступала би така погань, як тепер! А то що зробиш?

Прощай, моє серце, моя люба-люба Олю!

Цілую тя сердечно.

Твій Іван

62. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, 26 березня 1879 р.*]

Коханий!

Ви вже, певно, на смерть загнівались на мене, що так давно не пишу,— а воно річ така, що я хотів уперед дізнатися надокладь, що робиться з сестрою, за що вона

сидить, та коли б мож, де в чім її порятувати. Досі дізнавсь лиш те, що вона тут, у Львові, і що Крігсайзен веде з нею слідство о пропаганду чи о якого чорта. Тер[лецький], Бандр[івський] і Манък[овський] цитовані за свідків і були вчора на переслусі, тільки видітися з нею не пускає, а грошей і в нас самих нема й крихти,— так що діслати їй ніщо. Бандр. за те свідок, бо при ревізії, котра була у нас по случаю її арештування, у нього здибали «Гром[адський] др[уг]» і «Дзвін», а у Тер.— «Дзвін» і «Jarosł[aw] Dombr[owski]», у Маньковського ж — «Молота» пробний прим[ірник]. Кр[ігсайзе]н кликав їх, очевидячки, лиш на те, щоб напустити ману на людей, що ось ніби він так усердно слідство веде,— хоч вони, ті свідки, до самої сестриної справи так пристають, як кулак до носа. Однак те ми на нім вимогли, що обіцяв десь у цвітні пустити нас з візитою.

Геккеля (III кн. «Дріб[ної] біб[ліотеки]») сконфісковано — зразу за сам зміст, а відтак, коли викрився скандал, за підпис зарядці друкарні Беднарського, котрий-ді не має ще уповажнення. Між тим він подав о уповажнення ще в грудні – досі, правда, нема відповіді, але від січня підписується на всіх книжках, виходячих з друк[арні] Шевч[енка]. За жадну не чіпали, аж за Геккеля — summarisch![1]. Завтра має термін,— значиться, і Геккель буде звернений. Тепер не можу Вам прислати його, бо всі забрані, але скоро віддадуть, вишлю на разі 5 прим[ірників].

Щодо «Бурі», то вона пропасти не пропала, але ще досі не видана за недостачею грошей. Як знаєте, видання її стоїти буде коло 50 гульд[енів], а тут ще Геккель не заплачений — значить, годі поскорити. Крім того, готовий у нас до друку перевід Байронового «Каїна» і кінчиться «L'Assommoir» Золя, котрий я хотів би видавати зошитами, в кождім по одній главі. Я написав до Києва і Одеси, чи не дали б дещо — т. є. яко свою вкладку, котру відтак могли б відобрати книжками. Досі не чути нічого. Також по гімназіях ворушаться люди — станіславці і бережанці писали, що схотять видати бодай одну книжечку на власні гроші, а й тут у «Лихварі» та в віденській «Січі» думка про таке видавництво стрітила радий прийом. Коц[ловський] ладить перевід деяких політично-релігійних пісень Бе-

---

[1] Разом *(нім.)*.— *Ред.*

раніже і хоче видати його власним накладом, то само обіцяв Б[еле]й, котрий ладить перевід Діккенсової «Silvester-Glocken». Як бачите, переждати трохи — то й почне що-небудь робитися, аби тільки гроші.

Чому не присилаєте «Громаду» IV, малого Шевч[енка]? Тут дуже допитуються за ними, а з розпродажі вплило б дещо на видавництво. «Життя й здоров'я» пришліть на перший раз зо три — зо чотири прим., се для таких, що вже позамовляли. Нам, крім Вашого, прислато ще один прим. з Франції, — бачиться, від автора самого. Так само «Про багатство і пр[о бідність]» пришліть, бо тамті вже розпродані всі до одного — і ще питаються.

Ліман[овського] Лассаля висилаю Вам, другу рукопись дав я полякам — повинні були вислати давно вже,— як ні, то вишлю опісля.

Скільки було пренум[ерантів] «Друга», не знаю, чи Лев[ицький] буде знав,— на всякий спосіб розпитаю, скоро приїде,— бо тепер він потікся чортзна-куди і не верне аж де за місяць. Справоздання кружка вийшло тільки одно [18]74, друге було в «Друзі». [18]74 посилаю. Крім того, посилаю Вам ще протоколи редакційного комітету «Друга», думаю, важні для Вас, декрет на конфіск[ату] «Молота» і ще деякі папери. Кодекс карний обіцявсь добути Пол[янський].

Хотів би-м Вам написати дещо зглядом «громади», се є того тайного товариства, котрого статут хочете роздобути. Одно діло, що статуту того добути годі, бо у Будз[иновського] секретар — людина погана, а впрочім, і актів самих у Будз. нема, для того, що аж тепер почато доповнювати давнє слідство з громадою! Вже для того самого я радив би Вам писати о ній осторожно і загальниками або й зовсім не писати, а при тім же громада сеся для Вас, так сказати, figura mithica[1]. А друге діло те, що із тих статутів, які є в суді, зовсім ще нічого не виходить і після них судити о громаді не мож, бо вони були собі на папері, а на практиці робилося зовсім не те і не так. Впрочім, я о тім не берусь судити, бо сього діла замало знаю,— але ще побалакаю з деякими людьми докладно про сю річ, і що вони скажуть, то Вам перекажу.

І ще одно діло. Ви пишете Пол., щоб він узявсь відси до січовиків і як-небудь вліяв на них. Головне питання:

---

[1] Міфічна фігура *(лат.)*.— *Ред.*

як? Притім же Ви не говорите, що відписали В а м на Ваше письмо. Від нас дуже трудно вліяти на них уже тому, що не знаємо там ні людей, ні обставин. От пождіть, може, на другий рік, як нас багато відси вибереться до Відня, то що-небудь і пізнаємо. А поки що «Січ» жиє, трепещучи, кождої хвилі жде собі розв'язання. Значиться, годі й перти на них. Притім є там люди, котрі справді починають рушатись, так що ніщо на них бий-забий, та й ніщо тратити надії.

Ось у Кракові лихо. Путаниця зробилася страшенна. Арештовано коло 35 людей, вигнано адміністративним порядком 1/3 семінара учительського. Вчора арештовано тут Маньковського, директора,— трепещуть язиці, чи й далі не піде пошесть. Розповіджте там, кому о тім треба знати. Політика варшавських панів, щоб «наробити саламахи», удалась «świętnie»[1]! Чи багато від того, а особливо від їх преславної шибобийної петарди виграє сама справа, чорт знає. Арешт Маньк[овського] випав ненадійно і дуже в поганий час. Впрочім, через те багато попсується, а не знати, чи на тім і стане.

Ось я, бачите, розписавсь до Вас, мов до якої любки,— а то не повинно бути в ділових письмах. Правда, що матеріалу набралося за той час. До «Громади» ладжу також дещо, хоч досі більше є приобіцяного, аніж зробленого. Є кілька штук до характеристики психологічного і інтелектуального стану наших попів — цікаві штуки, надіюсь описів помешкань і цифрових матеріалів про робітницькі помешкання у Львові. Не знаю тільки, чи ладити й белетристику. Се буде від того залежати, як велика буде Ваша стаття. Думаю, що коли б давати щось такого, то хіба на разі ескізи вроді «Кума з кумою», котрі мож уважати більше матеріалом для характеристики психологічного стану людей та до антропології, аніж повістями артистичними. А таких шкіців надіюсь добути з кілька.

Кланяйтесь від мене М[ихайлу] Пет[ровичу], Ліман[овському] і прочим знакомим!

Ваш.

---

[1] Блискуче *(польськ.)*.— *Ред.*

63. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, 1 квітня 1879 р.]

Люба моя, дорога Олю!

Не гнівайся, що-м не написав вчасніше, але годі було, бо-м не бачився з Славком, аж нині, а він, чую, відослав лист до тебе вже пару день тому. Але що робити,— думаю, що хоч і пізніше написати, то щоб тільки написати, тобі буде одна[ково] приємно. Але перейду до речі. Лист твій з Ів[аниківки], де було писано про «Проп[ащого] чол[овіка]», дістав-єм, але другого по нім — ні. Ол[еськова] нема ві Львові. Власне дістав-єм від нього лист, у котрім пише, що, їдучи додому, перестудився і лежить слабий. Буду писати до нього, але чи зможе бути навесні, не знаю. Книжки, котрі ти вислала, дістав я. Жаль, що-с не прислала «L'Assommoir» першої частки. Я писав тобі, що тут рішено друкувати по святах і м е н н о «L'Assommoir», яко найзнатнішу повість Золя, а крім того, взяту з робітницького життя. «La Curée» буде друкуватися відтак або й рівночасно, бо зошити будуть виходити не одним тягом, але переплітані. Для того будь ласкава прислати перший розділ переводу, а як мож, то відірви з книжки й відповідний текст, тільки так, щоб не роздирати аркуша. Присилай у коверті або під перепаскою, найліпше на Славків адрес. А листи до мене волиш адресувати: Jar[osław] Rosz[kiewicz][1], poste restante,— ти вже не бійся о відбірку — ручу ти, що далеко певніше, ніж на руки Сл[авка], а то з тої причини, бо Сл. тепер іде до кумпанії і не буде міг виходити так часто, так що твій лист міг би лежати у нього не раз і тиждень.

Ось нині першого, а у нас кругом біда — центів нема, ні за вікт, ні за станцію нема чим заплатити,— притім у друкарню за Геккеля ще ся винно, «Каїн» також готовий, лиш друкувати. Лихо, та й годі. Т[е]р[лецький] хотить, мов сам не свій, збирається їхати на село, та ні о чім. Ну, але що діяти, треба тривати!

Прощай, моє серце кохане!

Цілую тя щиро.

Твій Ів.

---

[1] Яр[ослав] Рош[кевич] *(польськ.)*.— *Ред.*

64. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, 6 квітня 1879 р.*]
Неділя сполудня

Кохана моя, дорога Олю!

Власне відобрав твій лист і зараз же сідаю писати тобі. Дякую сердечно за адрес; се велика річ, бо тепер чоловік принаймі міг буде написати письмо, як бог приказав. Лиш не знаю ще, хто ми заадресує, хоть се, як видиш,— байка. Насамперед хотів би-м написати тобі о тім, що тут у нас чувати, а відтак уже перейду на другі важніші речі. Грошей поки що я ще не получив,— значить, станція, їда, услуга на борг. Але маю надію, що сього тижня будуть, так що, чень, не прийдеться зовсім вішати зуби на кілок. Тільки біда, що всяка власть,— запевно, для публічного і нашого безпеченства — раз у раз мішається в наше життя. Ось і нині мусив-єм послідніх 3 гульдени заплатити в поліції яко кару за то, що Бандр[івський] переночував у мене кілька ночей незамельдований. Щодо Геккеля, то його мені віддадуть цілого,— надіюсь, завтра. Не знаю, чи і як буду міг переслати тобі хоть один примірник: певно, найкраще буде в коверті або через Озаркевича. Але що ти, кохана моя, бачу, викидаєш собі чи стараєшся викидати собі те, що ніби я через тебе ген-то зробив собі видаток чи як там,— то се мені зовсім не подобається,— і прошу тебе в тім згляді робити так, як я роблю, то є думати тільки о тім «ген-то», а не о коштах, о поемі, а не о хімічнім складі атраменту, котрим вона писана. На тім настаю дуже рішучо, щоб ти в остатнім разі не подумала собі, що я вже такий м'якушка, що не потрафлю для твоєї і своєї приємності віджалувати a lumpichtes Glichter von 10 G.[1] Ні, серце, не то 10 г[ульденів], а й життя і все щастя своє я рад би посвятити для тебе, то є, коли б се для тебе принесло щастя. Але, впрочім, що я говорю! Ти, прецінь, ураз зі мною давно відкинула теорію всяких жертв і посвячень і знаєш, що в житті нічо не робиться з посвячення якогось ідеального, а все робиться з розумного обрахування, з розумного егоїзму, котрий віддає менше добро, щоб набути більше, і що життя само ніяких других превиспренних жертв від нас ніколи не вимагає.

---

[1] Мізерний дарунок за 10 гульденів *(нім.)*.— *Ред.*

Ти питаєшся, чи я вже записався на другий курс університету]. Мушу тобі сказати, що записи на другий курс зачнуться аж по святах, так що, значиться, се діло ще побачимо, як буде. Запис мій буде залежати від того, чи буду мав потрібних 13 гульд. Як не буде, то побачуся змушеним від'їхати на весну і на літо до Наг[уєвичів], бо тут не буде відки вдержатися. Впрочім, тепер уже я стараюсь відкрити яке, хоть малесеньке джерело зарібку, щоб міг-єм бодай стільки грошей роздобути, скільки тре буде на поїздку до Відня і на перші потреби в військовій службі. Не знаю, чи писав я тобі, що редакція «Правди» заангажувала мене тепер (уже другий раз) до сотрудництва і віддала мені ведення науково-літературної хроніки заграничної, а притім обіцялася друкувати цілий ряд моїх повісток про школярське життя. Се би могло принести який-небудь дохід. Також чув-єм, що просвітяни хотять дати мені другу роботу — переглянути, поповнити і загалом обновити репертуар театральний. Сього ще напевне не знаю, але якби так справді мало статися, то се була би робота значна, зайняла би весь мій лишній час до військової служби і принесла би гарний дохід. Та се все ще тільки рожеві надії, котрі можуть збутися або й ні,— а поки що я стою ще на льоду.

А займаюсь я тепер головно одною працею: «Погляд на дітей у слов'янських народів, а передовсім у русинів». Се має бути обширніша наукова розправа, котру хотів би-м викінчити на по святах і надрукувати в польськім «Album młodzieży akademickiej na cześć Kraszewskiego». Альбум се має бути зложене з праць наукових самих академіків, так що, може бути, приймуть і мою, а се було б для мене дуже на руку, бо — надіятись — альбум розбудить різні критики і толки, обговорене буде самим Крашевським, що для мене може мати немале значення на будуще— не так яко прославлення якесь, о котре мені дуже мало йде, але більше в практичнім згляді, бо може з'єднати вступ для моїх праць у деякі порядніші журнали. Я просив многих знакомих — і тебе також — о матер'яли до сеї роботи, але не получив ніяких і, здається, буду мусив перестати на друкованих та на тих, котрі удалось зібрати, затямити або посписувати мені самому. Але якби ти могла де тепер у Лолині розвідатись дещо, то, будь ласкава, посписуй і пришли ми; особливо важні були б для мене ось які матер'яли:

1) Повірки й забобони, дотичущі жінок в тяжі,— як їх трактують, що їм годиться робити, їсти, слухати, говорити, оглядати («задивитися»), як обходяться з ними під час слабості, що говорять, як така жінка умре перед породом і т. д.

2) Повірки і звичаї при породі, особливо такі, котрі дотикають самої матері, дитини, вітця, баби-повитухи. Які забобони і ворожби при породі: як задивлюються на близнят, на мертвороджених, калік. Які примови і обряди при породі і т. д.

3) Обряди і звичаї при хрестинах і молитвинах,— коли дитина вмре нехрещена; пісні при хрестинах, які співають; обряди при купанні дітей, забобони і ворожби і т. д.

4) Повірки, забобони і спосіб трактування дітей в дальшім протягу, слабості дітей і їх лічення; нічниці і полудниці, від чого вони походять і як на них задивляються; відмінчата, ідіоти; повірки о снах дітей, о їх стані умисловім і т. д.

5) Всякі пісні, приповідки і фрази сталі, в котрих згадується про дітей, також забави дітей, пісні і приказки, котрими забавляють і уколисують дітей.

6) Всякі прочі повірки і забобони, відносячіся до дітей (н[а]пр[имір], коли їм випадають молочні зуби, і пр.).

Якби-с могла що-небудь із тих шести розділів випитатися,— а я думаю, що мож буде, і то немало,— то будь ласкава списати хоть по частці і прислати мені з листом або і в самім листі. Також буду тя просив, як зможеш посписувати якнайбільше таких «підслуханих» та «прикладів», то будь ласкава; се все має велику ціну для мене, бо хотів би-м з того, що вже є в мене зібрано, звести по святах статтю «Причинок до характеристики психологічного і культурного стану нашого попівства», котра має поміститися в «Громаді». До такої статті маю матер'яли від п. Олеськ[ова], Кокорудза і від тебе; чим більше їх буде, тим ліпше. Особливо посписуй чимнайбільше про оо. Руд[енського] і Колянк[овського], а також про кого ще зможеш. На «L'Assommoir» жду з великим натягненням (mit grosser Spannung[1]).

Окрім розправи про дітей, пишу, як часом прийде анімуш, повістку про Гриця, премудрого школяра, і забираюся до переводу Шекспірового «Ліра» та деяких науко-

---

[1] З великим інтересом *(нім.)*.— *Ред.*

вих розправок Гекслі. Ага, може-с, де-небудь чула, що приїхав сюди славний італіянський актор Ернесто Россі і дає у Львові представлення. Давав досі «Гамлета», «Отела» і «Ліра». На тім послідним були-смо вчора з T[e]p[лецьким]. Що за грандіозна штука і що за майстерська гра! Особливо перші сцени — найтрудніші до представлення, де Лір ще виступає яко великий король, гордий, звисока смотрячий на все, розпоряджаючий долею мільйонів, навиклий до послуху, покірності і підхлібства, де він роздає донькам кавалки свого царства, немов жебракам кавалки хліба,— сесі сцени найкраще відограв Россі. Хоть не розуміти було його бесіди, але кождий рух, кождий жест, кожда інтонація говорила так голосно і виразно, що чоловік... ну, та що й говорити,— ти знаєш, що я досить твердий на сльози, а вчора сплакався, як мала дитина.

Щодо твоєї літературної роботи, то зовсім не страхайся, ані не трать надії. Тут тільки щоби охота і пильність та старанність, то мож дійти до значної висоти, не потребуючи при тім бути ані геніем, ані навіть великим талантом. Адже ж гляди тільки, які люди задають тон у нашій журналістиці! Жінко, і ти би не встидалася вже тепер, якби тебе порівняв з ними, хоть ти не написала ще нічо оригінального, а вони своїми оригінальними дурницями позадруковували стоси паперу! Пиши наперед то, що ти ся найліпше удає,— коротенькі ескізики, розмови, замітки, сценки, не питаючи, що з них вийде і до чого вони здадуться. Всякий образ, який тобі насунеться, старайся якнайвірніше схопити на папір і такі уривочки поки що складай докупи, т. є. до шухляди. Колись, як достаточно випробуєш своїх сил в таких кусничках і проясниш свій погляд на цілість життя і на глибше значення фактів, то і прийде така хвиля, коли якийсь незвичайний факт пострасить фантазію і більша цілість немов сама собою зложиться з призбираного матер'ялу. Таким способом працюють всі знатні реалісти, особливо Доде і Золя,— таким способом треба й тобі працювати. Особливо постав собі таке правило: не пропустити ані одного дня, щоб бодай маленького свисточка, дрібонької записочки не доложити до колекції. А се дуже легка річ, бо хоть би цілий день і яка робота тебе занимала, то все ж таки підслухати і підглянути можеш тисячу фактів, а вечером, заким ляжеш спати, сядь на хвильку і спиши на карточці або до нотатки, що ти з усього найсвіжіше лишиться в пам'яті. Се

єдина дорога виробити свій талант, і я думаю, що ти стрібуєш на ню ступити.

А тепер перейду до діла з п. Оз[аркевичем]. Не бійся, не стану дорадж увати тобі йти за нього, бо сам чую аж надто добре, що, стративши тебе, стратив би-м всяку опору в житті, всяку надію і пропав би-м, як пес на ярмарку. Твоє захов ання і відповідь, яку ти дала таткові, зовсім похваляю, так само і тоту неохоту до роздавання кошів, яку почуваєш супроти д. Озар. Думаю, що сьому лиху буду міг я допомогти таким способом, що напишу до Оз. лист від себе і розкажу му одверто і чисто, як з нами стоїть діло,— а тоді ти не будеш потребувала критися і увертатися перед ним, але зможеш також говорити з ним начистоту. Я се думав собі уже давно і, бачу, навіть говорив тобі — для того будеш знати, що се не є ein übereilter Gedanke von mir[1] і що, пишучи до нього, буду старався написати якнайделікатніше і найосторожніше, так, щоби не сказати ані замного, ані замало, впрочім, копію листа перешлю й тобі для ліпшого зорієнтування. Се буде, по моїй думці, єдине розумне діло, яке можу я зробити в тій справі. Над стилізацією листа, котра представляє немало трудностей свого роду, подумаю докладно і думаю, що не скажу там нічо такого, що приносило би або тобі якунебудь уйму, або могло як-небудь неприємно вразити його. А чень, відтаґ, коли таким способом зрівняється дорога, зможеш ти легше приступити до виконання свого плану.

Таким способом всі головні предмети, про котрі я мав писати до тебе, були б вичерпані. Арешт Мань[ковського] зробив був на перших порах немалий переполох, тепер християни потроху утихли. Т[е]р[лецький] вибирається їхати на село, скоро гроші будуть, хоть, очевидячки, дуже тому не рад. Якби й я мав їхати на село, то напишу тобі, що і як. Щодо «весни», ну то воно благодать; тільки ще, бачу, не швидко. «Harren und Hoffen!»[2] А правда, що Brandes хороший! Тепер Славко також читає другий том (Romantische Schule). Чи п. Міня читає Решетникова по-російськи? І що каже на нього, на його язик і на його шкіци? Чернишевського економію читай пильно, се дуже важна книга! Адресуй до мене так само, як і послідній лист,— се найпевніша дорога. Надіюсь від тебе письма в четвер, п'ятницю або суботу. Прощай, любцю!

---

[1] Моя поспішна думка *(нім.)*.— *Ред.*

[2] Чекати й надіятися *(нім.)*.— *Ред.*

65. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, початок квітня 1879 р.]

Коханий!

Насилу получив гроші з Києва. Поплатив деякі довги, виправив Остапа на село, а сам лишився, як на леді. Та це, впрочім, байка. «Життя і здор[ов'я]» розпродане, тільки грошей ще не поскладали, але надіюсь, що швидко зашлю Вам 5 гульд[енів]. Шостого гульд. посилаю тепер на пересилку «Громади», а відтак з розпродажі «Громади» зашлю го наново для Вашого знайомого на рахунок «Життя...». Пришліть, що зможете: IV т. «Гром[ади]», малого Шевч[енка], котрого тут дуже ждуть, і по одному прим. I і III «Гром.». До сестри Кр[ігсайзе]н не хоче пустити — так-таки й не знати, що з нею діється. Що Ви з дальшою «Гром.»? Напишіть. Я тими днями йду на село,— чень, зберу дещо матеріалу. З Тернопільщини обіцяли. Знаєте, у нас в Перемишлі арештовано одного студента за розпродаж книжеч[ок] «Просвіти», з котрих зроблено «500 egzemp[larzy] «Mołota», broszurki, wydanej w Genewie»[1]. Ця вість побігла й по німецьких газетах. Крім того студента, і з його поводу арештовано за подібну штуку семінариста Паньківського, «zanim się jeszcze zdołano przekonać, czy książki sprzedawane przez niego są socjalistyczne»[2]. А «przekonano się»[3] о тім аж тепер, тільки ж християни все ще сидять. Ось Вам наші порядки!

Геккеля іно-що я видобув і посилаю Вам 5 прим. під перепаскою. Якби тре більше — напишіть. З «Грозою» ще не знаю, що буде, Ланге буде друкуватися у нас якнайшвидше,— біда тільки, що грошей нема.

Прощайте!

Ваш Ів.

---

[1] 500 прим. «Молота», брошурки, виданої в Женеві *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Перш ніж ми ще змогли переконатися, чи книжки, які він продавав, соціалістичні *(польськ.)*.— *Ред.*

[3] Переконалися *(польськ.)*.— *Ред.*

66. ДО В. І. ОЗАРКЕВИЧА

[*Львів, квітень 1879 р.*]

Дорогий добродію.

Передовсім мушу перепросити Вас за дві речі: одне то, що сміюся пригадатися Вашій ласкавій пам'яті і віднестись ні з сього, ні з того до Вас в ділі, так сказати, внутрішньої політики, в ділі інтимнім, в котре би не повинен втискатися посторонній чоловік,— а друге те, що не підписую свого імені під листом — не для якої там-небудь анонімності, а так, для уникнення можливих неприємностей політичної і поліцейської натури. А тепер позволю собі приступити просто до діла.

З листів панни Ольги Рошкевич до її брата, а мого доброго знайомого і товариша, довідався я, що Ви задумались старатись о її руку. Може, я зле виразивсь,— простіть, що не сказав інакше, але я хотів лиш то написати, що справді довідавсь. Що Ви сього діла не берете так, як беруть другі укінчені богослови, то є справді стараються о руку, заким вспіли пізнати і полюбити дівчину,— за се ручить Ваш чесний характер і Ваше поступування. Ви були в Лолині кілька раз, вспіли запевно пізнати панну Ольгу і полюбити її,— що, впрочім, річ зовсім природна,— значиться, я не можу Вам ні в чім ні одним словом докорити. Я знаю, крім того, як Ви осторожні і майже несмілі були до виявлення їй свого чуття, заким рішилися почати діло на серіо. Значить, і за се Вам моє повне поважання, навіть моя щира подяка.

Пощо ж затим сей лист, спитаєте Ви? Сей час постараюсь Вам відповісти.

Не знаю, чи звісно Вам, що я в протягу кількох літ, поки ще був легальним чоловіком, а не проскрибованим і не зачумленим, бував у о. Рошкевича і, розуміється, пізнав і полюбив панну Ольгу і просив також родичів її руки. Відповідь одержав я зовсім розумну: ми не противні, але, впрочім, до цього діла ще маєте час. Ніяких формальних заручин, розуміється, не було, бо ані о. Рошкевич, ані, в послідним ряді, й я не великі охотники до формальностей. Чи і як відповіла панна Ольга на моє чуття, про се я не буду Вам говорити, про се вона скаже Вам докладніше, скоро заговорите до неї зовсім одверто і щиро. Значиться, головний предмет мого листа вже поданий. Позво-

лю собі зробити з нього кілька виводів практичної ясності.

— Ну, добре,— міг би сказати дехто (надіюсь, що Ви, знаючий характер панни Ольги, сього не скажете),— любила, але чи конче ще любить? Може, перестала?

Звісна річ, що страта надії на життя з любленою людиною і любов саму може підтяти. На се питання я також не відповідаю, але живу і держусь на світі лиш тою надією, що н е п е р е с т а л а любити, що дівчина, котру я так добре пізнав і так гаряче полюбив, не могла так швидко заперти для мене свого серця. Прошу не брати се за якесь «Selbstüberhebung»[1]; я не говорю тут о собі, ані ми то в голові виводити на світло якісь власні, більше або менше фантастичні преімущества; я лиш хтів то сказати, що в о н а не вміє швидко забувати, вона з тих характерів, котрі ломляться, а не гнуться, і полюби вона всякого другого на моїм місці — зробила би так само.

А друге питання зовсім a contrario[2]. Чоловік, як Ви, котрий пізнав і полюбив її гаряче і сильно, має право спитатися мене: «а хто ж ти такий, що стаєш мені поперек дороги? На якій підставі смієш ти ж а д а т и її любові для себе, коли перед тобою нема будучності, а йно пустиня? Чим ти їй потрафиш винагородити її любов? Чим ти потрафиш забезпечити її й свою долю? І чи не повинен ти, коли її любиш, сам зректися її любові, сам наклонювати її до того, щоби пішла за мене, котрий їй забезпечить життя і будучність?»

Ах, добродію любий, такі питання трафляють мене глибоко, і я чую їх правду і чув її віддавна, і скільки вона муки принесла мені, сього не буду Вам говорити. Скажу Вам тільки одно, що се, що виражене в послідньому питанні, я в ж е р о б и в: дізнавшись, що Ви стараєтесь о її руку, я через брата радив їй забути про мене і йти за Вас, раз, для того, що з Вами все ж таки жити можна по-людськи і краще, як з ким-небудь другим, а відтак і задля тої обезпеченої будучності. Яка була відповідь на ту раду, я Вам не маю права сказати — вона може. А щодо моєї будучності, котра ні з сього ні з того стала тут, мов баран у парастасі,— то можу сказати Вам, що я не трачу ще надії і не смію її тратити, поки живу і держусь на ногах,

---

[1] Зарозумілість *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Протилежне *(лат.)*.— *Ред.*

бо знаю добре, що, щó роблю — роблю для неї, для її колишнього щастя.

Я скінчив. Надіюсь, що слова мої не зроблять на Вас такого неприємного враження, яке б міг зробити прямий відказ з її сторони. Смію догадуватись з її слів, писаних до брата, що такий відказ був би й для неї самої дуже неприємний, бо вона вміє цінити й поважати Вас за Вашу щирість і Ваші гуманні, чесні мислі. Якби я смів Вам радити, то радив би поїхати до Лолина і поговорити з нею зовсім одверто і без церемоній, як товариш з товаришем. Для обезпеки, що я не збрехав ні в однім слові, можете показати їй або й кому вважаєте мій лист.

Думаю при тім, що така справа, як наша, не може стати на заваді нашій приязні і що, противно, любов до такої людини, як панна Ольга, зблизить і нас більше, і в тій надії остаюсь.

Ваш приятель.

67. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, близько 16 квітня 1879 р.*]

Коханий!

Не гнівайтесь, що не пишу, але роботи у мене так багато, а грижі і всякої погані ще більше! Працюю над переводами, поправляю рукописи, бігаю сюди й туди, щоб як-небудь видерти від людей трохи грошей на друк. І здається, що що-небудь буде. Лихв[арі] складають на друк одної книжки, січ[овики] також. Б[еле]й дав сам наклад на одну, тільки конче на стихи, котрі друкуються; кияни прислали на кілька зош[итів], так що друк тепер піде скоріше. Переводжу Лавеле о первісній власності грунтовій, книга дуже хороша і популярно написана. Пол[янський] перевів «Пчоли», Ол[еськів] — Помяловського ескізи, а тепер переводить Гекслі (він і Пол. з прав переписалися на натуральну, почувши, що тут має бути оснований виділ медичний), Олесн[ицький] — «Отравленого дьякона». Енгеля друк ми відложили, бо, по-перше, що перевід Т[ерлецьк]ого трохи неудобоваримий, а по-друге, що й сама розправа дуже непідходяща по своєму способу оброблення (говорячи о праці, головними взірцями ставить працю генерала, міністра і т. д., а о робітниках ні

ду-ду). Я думаю, що треба буде комусь переробити і перепопуляризувати її в такий спосіб, щоб лишити розумно-науковий скелет, а тіло доробити зовсім не Geheimrath-івське[1].

Се були б штуки бодай що-то хороші, але поганих, як усе, більше. Прежде всього донесу Вам, що Стахія Волянська, пошта Стр[ий] — псевдонім бодай почасти, се жінка попа Галущинського,— знаєте? Вона робила в його імені. Я писав Вам давніше, щоб Ви зволили не посилати впрост на провінцію, бо се лихо. Ви не послухали і всадили через те сестру до арешту (свідчить приложене її письмо), а тепер і Стахію Вол[янську] послали на провітрення, бо отсе після страшних короводів і чортзна-яких передирок консисторія «в дорозі ласки» рішилась перенести його «во міста прохладна» — десь в гори в Перегинський деканат, в таке село, де до послідньої пошти миль зо п'ять. Будьте про то ласкаві далі на той адрес нічо не висилати. А знаєте, що чоловік міг би бути хороший. Два роки в селі, а селяни, почувши, що го переносять, три рази їздили гурмою до Львова до консисторії і кажуть, що ви нам лишіть молодого попа, а візьміть старого; молодий живе з нами, як з братами, а старий, як з псами. А як го візьмете, то ми всі відречемся і від церкви, і від усього — перейдемо на лютерську віру! Розуміється, се ще один crimen[2] більш в очах консист[орії], і рішили перенести.

З сестрою побачуся в неділю — ледве вимолив у Кр[ігсайзе]на. Вас не амністували — амністували самих злодіїв та маєстатообразників, політичного ні одного. За Вами суд розписав «gończe listy»[3], бо видав Вам процес за «Молота». Розуміється, се жарт — іде їм тільки о то, щоб заперти Вам дорогу сюди. А якби прийшло до процесу, то, думаю, і балаканки нема, що пустять. Біда тільки, що Вам сидіти півроку.

Погань гімназіальна. Тими днями о. Ільницький вигнав власною волею і ухвалою конференції студента 8 кл[асу] 4 лок[ації] Кипріяна за то, що «сходився з Франком». Вчора, повідують, мала бути ревізія поліційна у студ[ента] 8 кл. Дідицького, але, заставши двері замкнені, поліцайники пішли. Не знаю, чи приходили другий раз. Деякі добромислячі професори, сожаліваючи

---

[1] Таємного радника *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Злочин *(лат.)*.— *Ред.*
[3] Листи про розшук *(польськ.)*.— *Ред.*

над Кипр[іяном], повідають студентам у класі: «Видите, що то значить з ним переставати,— пішов і доніс сам до поліції, та й вигнали бідного чоловіка!». Я думаю обробити гімназію і надрукувати тут, у Львові, як ні, то у «Гром[ади]», як буде місце.

Провінція замовкла. «Praca» упадає. Aus капелюх.

Панна Ольга після своєї поїздки у Львів і після увлеченія новими людьми нараз, здається, зробила Kehrt euch, rückwärts marsch[1] у лібералізм. Тепер ще не маю певних відомостей о тім звороті, але швидко, здається, мож буде писати до неї свобідно під адресом: їмость Ольга Озаркевич. Впрочім, чи так — не знаю, бо дроти телеграфічні між нами вітер попереривав.

Остап сидить на селі und macht im Pessimismus[2]. На що я здалий? На що мої думки кому придалися? Оживляючої сили, енергії і т. і. у мене нема — ось якими питаннями забавляється і сидить, не робить нічо. Жаль чоловіка, але ті питання, здається, йому вроджені, бо і тут, ві Львові, він також переважно ними занимався.

Се стан наш теперка. Посилаю Вам «Каїна» 5 прим[ірників] і грошей на посилку «Гром[ади]. Крім IV н[омера], пришліть також один комплект, а по два I н-р і III н-р., також зо два «Життя», як мож. Присилайте дальші аркуші, коли що друкується!

Ваш Ів.

68. [ДО Й. ФЕДОРОВИЧ]

Львів, 11 травня 1879 р.
Lwów, 11 Maja 1879

Łaskawa Pani!

Bardzo mi żal, że w istocie nadużywam cierpliwości łaskawej Pani i że nie mogę tak prędko uiścić się z mego długu, jak bym sobie tego życzył, i jak bym już był dawno uczynił, gdyby do tego przedstawiała mi się jakakolwiek możliwość. Niech łaskawa Pani raczy zważyć, jakie jest moje położenie, bez najmniejszej pomocy z niskąd, bez żadnego źródła utrzymania,— jakie jest moje życie z dnia na dzień

---

[1] Кругом, кроком руш *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Впав у песимізм *(нім.)*.— *Ред.*

w wiecznej nadzieji i wiecznem rozczarowaniu! Obecnie doszło to do najwyższego stopnia, tak że nawet na uniwersytet nie mogłem się zapisać ani za stancję zapłacić. Niech łaskawa Pani raczy zważyć na moje położenie i przeczekać jeszcze z parę tygodni, w ciągu których spodziewam się zarobić bodaj na tyle, ażeby lasklawą] Panią przynajmniej w szęści zaspokoić.

Życząc rychłego i pomyślnego wyzdrowienia, zostaję łasklawejl Pani pokorny sługa.

Jan Franko.

Ласкава пані!

Дуже мені шкода, що я, по суті, зловживаю Вашим терпінням і що не можу розрахуватися з моїм боргом так швидко, як би мені хотілося і як би я вже давно зробив, коли б для того у мене з'явилася якась можливість. Соблаговоліть, ласкава пані, зважити, яке моє становище, без найменшої допомоги нізвідки, без жодного засобу утримання, яким є моє життя з дня на день у вічній надії і вічнім розчаруванні! Тепер це дійшло до найвищого ступеня, так що я навіть не міг не тільки записатися до університету, але й заплатити за пансіон. Нехай ласкава пані соблаговолить зважити на моє становище і зачекати ще з пару тижнів, протягом яких я сподіваюсь заробити принаймні стільки, щоб задовольнити ласкаву пані бодай почасти.

Бажаючи швидкого і успішного одужання, залишаюсь ласкавої пані покірним слугою.

Іван Франко.

69. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, між 20 травня і 6 червня 1879 р.*]

Коханий!

Сими днями одержав Ваші посилки (2 «Життя й здор[ов'я]», 2 «Гром[ади]» IV, 3 «Гром.» I, 1 «Гром.» II, 1 «Лихі люди», 1 «Община» 8—9 (шкода, що нема попереднього) і протокол). Пачка, де був протокол, очевидно, отвирана у Відні, бо картка перев'язки, де був адрес, підліплена карткою з друкованим «Wiener Zeitungsexpedition»[1]. Але се байка, тільки шкода, що Ви висилали той протокол,— тут його нікому не треба. Тими днями вишлю Вам спис пренумерантів «Друга».

---

[1] «Віденська газетна експедиція» *(нім.).— Ред.*

З сестрою Кр[ігсайзе]н не пустив мя бачитися, хоч я ходив кілька раз. Тепер уже слідство скінчене, і акти в прокураторії.

Статтю Герцена присилайте, тільки з Кост[ецьким] дайте ми спокій — вже тут найдуться люди до переводу. Для «Дрібн[ої] біб[ліотеки]» приладжені переводи: Гекслі 4 розправи (мої), Писарєва «Пчоли» Пол[янського] (друкуються), Фохта «Фізіологічні письма» (Пол.), Гекслі «Наше знання про природу» Олеськ[ова], Лавеле «Первісна власність» I і II (завтра піде до друку як VII кн.), Шеля «Німецькі суспільно-політичні сторонництва», перевід мій і Мандич[евського]. Пол. обіцявся добути рисунки для фізіології, а також портрет Золя для одноцільного видання «Довбні». З «Довбнею» і взагалі з белетристикою задержимось, упереД треба пустити наукового дещо. Віденці складають гроші на видання одного зошита, лихварі також, а іменно хотять видати Олесницького перевід з Добролюбова «Значення авторитету в вихованні», котрий також готовий.

Посилаю Вам тут п'яту книжку «Др. біб.». Не гнівайтеся, що вірші,— се видане коштом Белея і по його виразній волі,— нам не кривда, бо й вірші вибирані досить різкі, і з розпродажі книжечок що-небудь та прийде. Барвінс[кий] пророчить конфіскату «Пчіл», але я сміюся. Як сконфіскують, то буду лазив і допоминався так, як Геккеля. Чи нема там де в Же[неві] 2 і 4 т. Писарєва? В четвертім є рецензія на «Молотова» Помяловського, а в другім — стаття «Реалісти» і процес Павленкова — се все варто б попереводити, бо ми хочемо з часом видати Помяловського з рецензіями Писарєва,— третій том (рец[ензія] на «Міщанське щастя») є, а на «Молотова» нема. В четвертім томі є також стаття про Гейне, котру варто б переглянути, що се таке.

У нас думка довести поволі нашу бібліотеку до того, щоб у ній були всякі підручники для шкільних наук, щоб, визичуючи їх чи то гімназистам, чи академікам із своїх, ми могли оказувати їм практичну поміч. Надіюсь, що дещо трохи таких книжок мож буде призбирати, а поки що я запренумерував Енциклопедію наук природничих Тревендта, а з журналів держу «Космос». К-с читає Онкена «Історію» і любується — думаю, що наклоню го через вакації взятися (по матурі) до праці і виладити короткі популярні образки культурні з історії, за проводом онкенівських книжок. До такої роботи і я сам радо би взявся, коби час.

З таких картинок за кілька літ у нас зложився б курс світової історії без князів і династій і хронологічних трісок у історичній каші. Але вперед треба буде обробити після Тейлора та Леббока початок і перший розвій релігійних вірувань та загалом культурного ходу в доісторичних часах.

Ваш начерк історії наших рухів дуже мені подобався і, здається, освітить така праця все діло з нового боку і покаже в органічнім, причиновім зв'язку те, що не одному видається случайним та маловажним. Я дуже цікавий на саме виконання. Про гімназію я сяду тими днями писати і справді думаю, що найліпше буде надрукувати штуку в «Громаді» — мож буде розмахнутися, т. є. не вшир in de Frases aran[1], але вглиб.

Щодо попів, то матеріалу у мене дуже небагато, але те, шо є, тим цікавіше, бо вказує їх не з того боку, з якого вказані в друкованих дописах, а з психологічного та інтелектуального. Я возьмусь до зложення того матеріалу і стрібую вивести з нього які зумію виводи, але Вам пошлю не тільки свою роботу, але й ті сирі документи, котрі служили для неї основою. А Ви відтак порядкуйте, як знаєте.

Тими днями думаю з Пол., Олеськ. зробити «вибіжку» в Стрийсько-Самбірське підгір'я,— може, що-небудь удасться здобути і для «Громади». Християнам головно йде о здобутки природничі (оба вони плюнули на права і переписалися на натуральну).

Я служити буду в війську сього року, від осені почавши, і то не в Відні, а у Львові,— треба буде все-таки доглядати, щоб що-небудь робилося. На наше помешкання спровадяться Коси і Олесь, так, бодай, здається. Кокор[удз] змикитив — на срібновесільнім вечерку впоровся такою стихією, від котрої, кажуть, і кури блювали б, а слава Австрії смерділа на десять кілометрів,— ну, і відтоді не приходить нагору. Впрочім, я ще не трачу надії на нього, хоч бідака дарма мучився так славити нашу матушку Австрію, бо отсе навесні відобрали го до війська на 3 роки на реквізиції старости, котрий зволив підозрівати його о соціалістичні забаги.

«Січ», як зачуваю, під проводом п. Сельського зробила рішучий крок в синє озеро, т. є. получилася з розв'язаною

---

[1] Пустими балачками *(євр.)*.— *Ред.*

«Основою» в общерутенське товариство. Шо Ви на то?.. І то ще основ'яки ставлять вимінки такі а такі, немов вони щось значать, а січовики пертрактують з ними, немов з яким товариством, між тим, коли се лиш кілька поєдинчих людей, більше або менше здуфалих, догориносодарних і глупих. In gratiam[1] тих панів заладжено вечерок, на котрім січовики за свої гроші мусили вислухати три міхи всякої погані і підлості на себе самих. Ось куди побігли радикальні традиції! Щастя тільки, що новіші люди à la Озар[кевич], Кос, Мох блюють від них. Видно, не зживуться з радикалами à la Горбач[евський], Терл[ецький] і Сельськ[ий], котрим їх радикальство зовсім не перепиняє тонути в песимізмі, що-ді «мої думки ні для кого не здалі, значить, і показувати їх не буду», або сидіти смирненько в клініці віденській, різати трупів, брати гроші, а й пальцем не кинути до жадної праці, хоч би й по своїй спеціальності, для своїх земляків, або по році присилати назад книжечку, з котрої малося зробити резюме. Ось на тих-то радикалів великої науки, на тих «чернорабочих революції», котрі при тім всім навіть до білої роботи не беруться,— на тих я стратив надію. Ми тут відвикли вже тепер від балакання про яку б то не було революцію і про перевороти світові, а спокійно робимо кождий свою маленьку роботу, яка пригідна до часу. Що вийде з такої роботи, побачимо аж тоді, як прийде час факти сумувати,— а тепер, поки ще ніщо сумувати, поти ні о чім і балакати, і ніколи робити виводи з неіснуючих фактів.

А натепер прощайте! «Пчоли» вишлю Вам, скоро вийдуть!

Ваш Ів.

70. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, початок червня 1879 р.]

Люба моя, кохана Олю!

Саме що получив твій лист, відписую на місці, хоть рука ми дрожить, дух запирає,— ах, буду старався коротко.

---

[1] На честь *(лат.)*.— *Ред.*

Люблю тебе, тільки не так, як давніше, а сто раз сильніше, сто раз глибше, щиріше, сердечніше, відколи знаю, що й ти скомпрометована, як я, що й ти терпиш. Ти кажеш, що ми, мужчини, судимо остро,— може бути, але я тепер нічо-нічо не хочу судити, я тепер себе і все кладу в твою руку — роби, як знаєш, як думаєш. Рішайся і будь переконана, що я все буду тебе любити, і вічно буду тобі вірний, і потрафлю для твого добра так само терпіти, як ти для мого. Рахуючи, вважай мене не чоловіком з живим серцем, а одиницею. Не вважай се за іронію! Я знаю, що в важнім разі я би потрафив так само не зважати на твоє серце і вважати тебе такою ж одиницею і нічим більше. Вважай, що моя доля — вітер в полі і що хто знає, куди мене кине. Вважай, оскільки різниця межи долею моєю і Оз[аркевича], і рішай. І зваж ще одно,— впрочім, ні, погоди. Прочитавши сесь лист, напиши мені, як рішаєш,— а тоді будемо далі бесідувати. Коли б ти рішилась за Оз., то я буду мав один варунок,— не бійсь, не страшний.

До Оз. я написав, як ти, певно, будеш уже знати. Не знаю, чи получиш лист, котрий я вислав на ім'я Пол[янського],— як ні, то байка.

«Assom[moir]» приготований до друку і швидко буде друкуватись. Присилай далі. Повірок від Сл[авка] не одержав. Прощай! Цілую тя, серце моє! Твій навсігди!

Ів.

Відписуй на Ем[ілію] Гор[одиську]. P[oste] r[estante].

71. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, кінець червня 1879 р.*]

Коханий!

Я йно-що збирався писати лист до Вас, коли получив Ваше письмо і статтю. Статті про гімназію і про попів будуть незадовго готові, поки що я не писав нічо, бо формально одурів і зідіотів тут серед усякої погані. Цілими днями лежу або ходжу і проклинаю все, а до жадної роботи не можу взятися, хоть гинь. Моя лолинська історія, богу дякувати, кінчиться і, як всі правдиві історії, сумно, сказав би-м трагічно. Щоб вам потроху дати пізнати «смятеніе во языцѣх», котре закаламутило лолинські води і по-

могло в них виловити рибу, я пошлю Вам лист Ольги враз із другими матеріалами статті про попів. Тепер у «Дріб[ній] біб[ліотеці]» друкується «Довбня» I, II розділ, у сьомій книжці вийшов початок Лаведе, стаття, думаю, не менш важна й самого Ланге. «Пчоли» наробили тут розруху — люди, про котрих сього годі було подумати, почувають симпатію, другим починає відкидати; може, зберу деякі матеріали, то вам зашлю яко факти патологічні. Наші люди розохочуються — рішили восени зачати видавати газету напрямку вже зовсім рішучого, хоч у границях дозволених. Іде о те, щоб подати азбуку науки (економії і природн[ичої]), притім повісті і критику. Газета має зватись «Нова основа» і перейняти прояснені новими добутками традиції «Друга». Правопись інтернаціональна в такий спосіб, що редактор (Жидовський) від себе пише етимологією, а статті як хто напише, так і містяться, а пишуть всі, розуміється, правописсю нашою. Об'єм 2 листи, виходити має два рази на місяць. На початок обіцяно зложити звиш 150 р., і на вакаціях має збиратись передплата. Редактор звісний Вам, чоловік тихий, незнаний (що главное), розумний по-своєму і наш; у роботу комітету мішатися не буде. Я думаю, що зараз же зразу почне містити систематичний виклад економії після Чернишевського і Маркса, хроніка наук природничих і відрубні розправи по спеціальним питанням (переводи), а з повістей або щось з Діккенса, або «Підлипняни» Решетникова. Золя друкується в «Дріб. біб.». Статтю про Оуена переводить один чоловічок-поляк, але готова буде аж з кінцем липня, бо тепер не час. Ані Кост[ецький], ані Подол[инський] (січовик) не хтіли переводити. Про злуку «Січі» з «Осн[овою]» написав я кілька замісток, котрі друкуються в «Правді»,— тільки дуже Б[арвін]ському не рехт, бо написано досить різко,— але містить, бо підписано «в імені одної часті галицької молодіжі»,— тільки, щоб таки по-його було, змінює різкі слова, і то не так, як я пропонував (ідіот—на д[октор] прав, нечесний — на високопреподобний, а глупий — на будущий проф[есор] університету), а якось там по-свому. Д[обродій] Барв[інський] друкує тепер у «Правді» страшне сокрушеніє Драгоманова, але то таке сокрушеніє, що ви всі там і не стямитеся, побачите! Я дуже тішуся, що вам хоч раз «наші» досадять порядно,— а! А то геть-геть забрали нас під свою диктатуру і запрягають у ярмо якогось там неозначеного прогресу, а тут ми, смирні

люди, прогресу ніякого не бажаємо, а тільки своєї самостійної національності. А тепер, коли ви нам тим прогресом вуха протрубили, то нам і зовсім його відвергло — плюєм на ваш прогрес, на чорта якого він нам! Нам нашої самостійності і самоуправи давайте, а скоро те, то наш народ і без прогресу геть-геть забіжить. Ось що, добродію, у нас тепер за рішучі глаголи Глаголинський глаголет. Ая!

А Писарєва II і IV тт. Ви не лякайтеся прислати нам. У нас буде в газеті друкуватись «Отцы и дети», так варто би дати й розбір їх («Реалісти»), котрий, по-моєму, більше варт, ніж сама повість. Так само хтіли б ми і Помяловського видати з критикою Писарєва. Писарєв ходить у нас тепер по руках (ті томи, що тут є) і страх перевертає голови, далеко грунтовніше, ніж нас перевертав Чернишевський. Я знов по цілих днях упиваюся економією Чернишевського. Що за шкода, що огромної часті його статей не видано, т. є. не передруковано з «Современника»! Се золото не статті! Я думаю у себе зробити так, щоб перший том приміток до Мілля друкувати в ексцерпті Марковича, а другий у переводі дослівнім.

Щодо фотографій, то господь знає, чи і коли вони можуть бути готові,— грошей нема. Хочу писати на Україну, чи не дадуть вони підмоги газеті,— адже хотіли дати підмогу «Правді», коли б вона стала на грунт реальний і позитивний. Тепер, коли «Пр[авда]» рішуче висказалась проти прогресу, здається ми, ніщо буде українцям дивитись на ню; а наша газета, надіюсь, вийде і грунтовніша і консеквентніша, ніж навіть наші торішні видання, бо досвід мусив же нас дещо навчити. Правда, фактів годі буде чіпати прямо, хіба в літературній критиці та в передмовах, але у нас теоретичного знання ще дуже потрібно, а й критика літературна, надіюсь, піде така гаряча та гостра, про яку дотеперішнім галичанам і не снилося і яку тільки декуди почали предвкушати в торішніх виданнях наших. Ми всі тут надіємся, що «Нова основа» зможе розбудити значніший рух і на провінції, куди досі мало йдуть наші видання. Правда, тепер дрібку починається поворот, за нашими торішніми виданнями і за «Дрібн. біб.» починають попитувати,— але се ще перші симптоми.

Я все був тої гадки (і Ви не другої), що наших людей треба чепити за печінки, очарувати грубою руганиною, «площадною бранью», то тоді протруть очі. Я так і думаю

вести критичний відділ у «Нов[ій] осн[ові]»,— нароєпашку, не стіснюючись ніяким салоновством. На людей, що весь свій вік б'ють у морду здоровий розум і природні його потреби, по-моєму, нема ради, як також мордобитіє. У мене тепер і нерви для тої потреби стали пригідніші, а внутрі стільки жовчі накипіло, що й найстаршому горбатому чортові заллю очі. Лиш біда, що треба йти до війська. Чи, може, ще остати рік на волі? Не знаю тільки, чи буде за що продержатись на волі, а то би-м остався.

Як маєте за що, то пришліть кілька прим[ірників] IV «Гром[ади]» — тут вже нема нічо, а допитують. У мене нема й центика — жду на гроші з Києва, що мали прийти 15, а й досі бог має.

Що ви, чоловіче божий, з пантелику збилися та завдали собі труду писати статтю для «Карпата»? Хіба ж Ви подумали хоч на хвилю, що він її помістить? Як так, то Ви, видно, зовсім не знаєте наших сервілістичних газет. Я моєю самодержавною волею конфіскую Вашу статтю і не шлю її до «Карпата», се кажу вам одверто і заказую на будуще під такою ж карою: не смійте тратити дурно часу, паперу і атраменту, вдаючись в яку там будь распрю з гівноїдами. Ось вам уся недовга. А, ще одно. Маємо надію, що з двох боків наша газета піде в Угри: і через Жидовського від Лемківщини (він лемко і має знакомих з того і сього боку границі), і через Синевідсько, де, може, приладимо деякі зв'язки. Впрочім, друге хто знає, як буде, але перше певніше, і то тим ліпше, що штука просто почнеться від люду, а не від гівноїдів.

Є тут Остап. Його вуйко прогнав з села, і він сидить тут. Задумав податися і записатися в Відні на права і жде, що з того буде. Чому не присилаєте корректури Вашої статті? Чи вона ще не складається?

Прощайте! Цілую Вас сердечно.

Ваш Ів.

Ах, мало що не забув! По якого чорта Ви прислали мені статтю про гетьманів? Хіба гадаєте направду, що тут нема що ліпшого друкувати, як таке свинство, котре нікого не обходить, крім Барв[інського] et comp[aniam][1]. Грошей на її друк мені не дали, але хоч би й дали, то кажу Вам

---

[1] І компанію *(лат.)*.— *Ред.*

наперед, що її не надрукую. Най «правдяни» тим займаються. Досить уже, що-смо надрукували Хмельн[ицького], котрий ось тут стовпіє у мене і чортові лисому на кутю здався. Хіба Ви гадаєте, що хтось з того скористає? По-моєму, історія, так «спопуляризована», нікого до мислі не побудить, а тільки й тоту мисль, яка є, приспить. Чорт побери всю історію. Нам тепер треба подавати важніші речі — у нас і так тота нещасна, лихо понята історія довела до того безглуздого націоналізму та самостійництва, котрим «Правда» так величається, як порося орчиком. Пізніше, навчившися азбуки в других науках, ми й до історії возьмемся, а тепер нам ніколи,— а всяким Сомкам та Брюховецьким нам і подавно пора б сказати «се... м.....!»

Прощайте і не гнівайтеся, а як ласка, то напишіть, що робити з статтею «нашого знаменитого» і т. д.

Ваш.

72. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[*Львів, кінець червня 1879 р.*]

Люба! Я не гніваюсь на тебе, бо і до чого се придасться, мені жаль дуже, що в листі, переданім тобі через Пол[янського], я, може, зарізко говорив, може, занадто і несправедливо вразив тебе. Але твій лист, присланий через Олеськова, стра́шно вразив мене. Я не знав, що гадати о тобі; я враз з надією на будучність стратив був і віру в доброту і чесноту; я почув, що єдина опора, на котрій я держався стільки літ, самохіть усувається передо мною. Пощо ти писала той лист, та і в такий спосіб, що то і добре, тебе ніхто не силує, тільки забаглося тобі попадею бути, ну, і йдеш за попа. Люба, подумай собі, які думки мусив насунути мені той лист! Послідне твоє письмо то успокоїло мене, властиво слабість, чи дістав кровоток, чи так, як би кождого дня приставив (ляжкам), ну, та й плаває спокійна кров і лагодить біль внутрішній, і дай бог, щоб скоро було по всім, волю здохнути, ніж жити в такім отупінні і ідіотизмі, в якім тепер находжусь. Ану, але се моє діло, уже мене втішило то, що пишеш, що полюбиш Оз[аркевича] і будеш щаслива. Я не сумніваюсь о тім, з щирого серця бажаю ти щастя за всі ті муки, перенесені дома; тільки що ти говориш

о моїм щасті, видається мені іронією. Наші шанси нерівні, ти щаслива вже тим, що можеш вибрати межи мужчинами чесними і розумними, а таких тепер уже досить, і з часом буде більше. Але мені нема вибору, я нікого [не знаю], стративши тебе, я стратив надію на любов чесної і розумної женщини, а при тім такої, котра б могла зв'язати свою долю з моєю. Пощо ж ти мені говориш о щасті, і чи ти думаєш, що хоч би і найшлася така женщина, [*нрзб.*] що і найдуться, але пізніше то я міг би полюбити її так щиро і глибоко, як тебе, я чую, що сила мого чуття підтята, і мені здається, що ожити наново не може, та й, впрочім, нащо мені його тепер! Але, жалуючи на долю, що позбавила кар'єри мене і подібних мені, не забуваї, що іменно наша недоля причинилась до витворення і скріплення нових характерів, чесних, розумних і мислячих людей, між котрими ти і другі можуть вибирати. Але нащо писати о собі, нащо будити дармий жаль? Я надіюсь, що ти добре обдумала свій крок і не робиш собі ніяких ілюзій щодо «формального брака». Ти вважай, що при наших обставинах і обставинах Оз. се немóжливо і нечесно навіть так, що о тім нема що й думати! Не бути нам разом, а затим ніщо і рватись, мучитись ілюзіями, для того прошу тебе, як коли будеш писати дещо до мене, не пиши нічого о своїм поводженні, житті, щасті, а тільки о ділі, котрим занімаєшся, чи то о літературнім, чи науковім, особистих своїх справ не тикай, бо все те дуже болить і ослаблює мене. Я з свого боку зроблю те саме.

«Assom[moir]» друкується тепер, два розділи відразу, і так піде і далі, що, може б, 'д кінцеві сього місяця ти могла зладити 4-й, а на другий-— 5-й і 6-й розділ. Від осені буде у нас виходити наша газета «Нова основа» по два рази на місяць, об'єм два аркуші. Може би, Михайлина могла написати який шкіц? До неї, надіюсь, що й по весіллі зладиш дещо. «Assom[moir]» хтів би я видрукувати до Нового року, весь він вийде також цілою книжкою з портретом Золя. Будь ласкава, поквапся з переводом. Пиши до мене або так, як послідній раз, або пришли через Оз. п'ятий том Золя і в нім допиши, що ласка; пришли й решту рукописі, тут дуже тра. Прощай! Посилаю через Оз. «Науку». Ітак, ще раз прощай і не поминай лихом свого Івана.

73. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, початок липня 1879 р.*]

Коханий!

Не гнівайтесь на мене за все те, що я пописав Вам в роздразненні,— ви ж знаєте, що чоловік великий дурень і що я під зглядом розвиття і цивілізації не стою високо, що, противно, в многих зглядах мало що здвигнувся над рівень примітивного чоловіка.

Що се такого з Вашим «Рухом»? Адже ж я розумів з Ваших попередніх листів таке, що він буде друкований в «Громаді», а Ви бажали б, щоб був і в «Нов[ій] осн[ові]»? А тут нараз кажете, що складаєте до актів. Та по-якому ж се? Коли робота скінчена, то присилайте го сюди — вже ми тут десь найдем на нього місце. Шодо «Бурі», то я говорив з християнами, і коли тільки надрукується слідуюча (III і IV) частка «Довбні», то сей час надрукуємо її. Але знаєте, що би було добре,— якби Ви написали передмову популярно, так як до «Нової віри», і не стіснюючись місцем, хоч би й на лист або й на більше друку, і розповіли в головних нарисах жіноче питання,— се було б хороше, а може б, натяглося настільки, що книжка не йшла б у цензуру. Гроші я, чень, вистараюсь, бо осе вчора зав'язав наново зносини з Києвом і одесцями та тульчанами — надіюсь, що, чень, що буде від них поміч.

Що Ви скажете на те, якби ми тут у «Дріб[ній] біб[ліотеці]» або де друкували колись-не-колись збірники пісень і других етноґраф[ічних] матеріалів? Се думка не моя, а Ольги, котра домагається, щоб друкувати її лолинські ладканки. Може, якби так почав поволі капати, то з часом зібрався б хороший кус матеріалу? Розуміється, впрочім, що друк його почався б не зараз.

Про сестру я вивідувавсь — розправа буде сього місяця, ближче донесу Вам сими днями, скоро застану в суді Буд-з[иновського], котрий тепер десь к чорту лисому виїхав.

Що се Ви писали мені, що ладите статтю «Ідеали галицького люду»? Коли се стаття етнологічна і не буде замі-щена в «Громаді», то пришліть для «Нов. осн.».

Щодо переводу «Білоручки» для «Tygodnia», то здається мені, що шкода Вам час тратити на роботу,— її там, певно, не помістять. Як друкувати, то надрукуємо ми, а ні, то чорт з нею. Але ось, може б, Ви зладили для нас перевід

деяких дрібних повісток Бальзака, котрі, чув-єм, мають бути дуже хороші. Я читав тільки одну його повість з пізніших, і не дуже ми подобалась.

Стаття про Оуена швидко буде готова.

Прощайте! Цілую Вас, Ів.

74. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, початок липня 1879 р.]

Коханий!

Посилаю Вам першу часть статті про попів. Рад би-м скінчити її якнайшвидше, але стільки тепер всякої роботи, що не знаю, коли з нею впораюся. Щодо гімназії, то також ще не знаю, як буде, бо матеріалу досі нема. Статтю про попів перегляньте. Якби-сте що додавали, то в примітках. Кінець, чень, буде на другий тиждень. Тут у мене нема нічо нового. Не знаю, що в Києві. Писав я до Стар[ицького] зглядом газети, але досі не чути нічого від ¸нього. Що там у вас кажуть на се? Що М[ихайло] П[етрович]? Скоро видрукуєм завізвання до передплати, пришлем вам. Тут на мене налягають, щоби-м на сей рік не йшов ще служити до війська, але зайнявся при газеті. Се буде залежати від того, чи кияни або хто схотять мене держати на світі, або чи схотять у такій мірі піддержати газету, щоб могли ремунеруватися статті, бодай по 10 р. за лист тісного друку, абощо. Якби там у вас була дорога добра до зносин, то напишіть,— я не знаю, як і кому писати, боюсь, щоб їм там якої халепи не було. Тепер на вакації їду до Олеськ[ова]. Остап тут остається і переноситься надолину в тій самій камениці десь до меншої цюпки. Впрочім, він подався до Відня на права і жде відповіді. К[о]с остає тут і буде робити при газеті, Б[еле]й також і ще дехто. К[о]к[о]р[у]дз трохи навернувсь. Верхр[атський] читає «Громаду» і удивляється, що «як же се, прошу я Вас — чоловік не знав і не гадав, щоб «вони» могли щось таке хороше» і т. д. Жалує, що го не просимо о праці до «Дріб[ної] біб[ліотеки]», і, здається, мав би охоту дати нам свою хімію — перевід з Джонстона. Не знаю ще, що за книжка. Як що хорошого, то й овшім. Б[еле]й трохи злий, що друкуємо

«Довбню» — з прочих ніхто ще не читав. Нині буде готов перший зошит, вишлю Вам 5. 9 зошит Гекслі «Білкови-на», а 10 Добролюбова стаття о авторитеті. Прощайте!

75. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, близько 6 липня 1879 р.]
Львів

Люба! Надіюсь, що ти получила вже з рук д. Озарк[евича] «Науку», н[оме]р 4, котрої жадала-с від мене; а коли ще ні, то получиш, певно, незадовго, скоро він приїде. Твої письма оба на Ж[идовського] адр[есу] я одержав і дякую ти сердечно, вони роз'яснили ми то, чого я вперед ніяк не міг вирозуміти, вони вспокоїли мене, т. є. радше довели до повної резигнації, вказали ми, що для таких людей, як я, єдине щастя в житті — не надіятися щастя, такого щастя, якого доступають усі люди. На то й проскрибований! Правда, рік тому назад ти сміялася з тої оклички, а тепер бачиш і сама, що вона не пуста. Та, впрочім, годі — раз рішився не писати о собі, то й не буду.

Завтра їду, здається, до Бубнища — буду, значиться, в Болехові, а в повороті з Бубн[ища] (в вівторок) Озарк[евич]-менший буде у вас і передасть ти се письмо. Заразом одержиш від нього «Довбню» і повість Гонкурів «Жерміні Ласерте». Не знаю, як там буде з твоїм далышим переводом «Довбні»,— на коли зможеш приготовити IV розділ? Манускрипт, де є кінець II і початок III, сей час дай Оз., най пришле до мене, бо треба го буде для передруку. Як побачиш, ми самі, Терлецький і я, старались долатати то, чого не стає,— не знаєм тільки, чи не наробили-смо биків, а на всякий спосіб твій текст потрібний для захованя одностайного тону в переводі. Добре би було також, якби-с зладила перевід «Николи Знаменського». Я тут маю деякі дані до біографії Решетникова, і мож би видати хороший випуск, котрий, певно, наробив би шуму. «Довбню» розхапують — за два дні розібрали 50 прим., що в нас майже нечувана річ у Рутенії, окрім, хіба, брошур політичних. Ім'я женщини-переводчиці всіх вабить. Наш язикослов Верхратський читав і уносився над бесідою переводу і легкістю складу, закидав тільки деякі полонізми (шльомпа і др.). Люди, котрим «Дрібн[а] бібліот[е-

ка]» смерділа гноєм, починають роздрухуватись і купувати, коли побачили, що з-поза І[вана] Ф[ранка] висуваються ще й другі люди. Зразу гадали, що се все моя робота і що я тільки підписую других, щоб їх в біду ввести,— але тепер починають провиджувати. Надіюсь, що «Нова основа», газета, маюча виходити тут від 1 паздерника], ще ліпше їх пробуркає. Озарк. розповість ти про газету, і я гадаю, що не відмовиш нам, коли запросим тебе і Михайлину на співробітниць до неї. Се річ зовсім натуральна, зроби тільки так, щоб могли-сте обі чим гідним запрезентуватися. Я не вимагаю, щоб роботи ваші були готові на осінь зараз, хоть і се було б дуже добре,— але в крайнім разі взимі треба вам буде взятися до продукування ескізів чи й обширніших повістей, як до сили і охоти. В перших н-рах буде друкуватися перевід Діккенса «Sylvester Glocken» (Белей), дальша повість з мого «Бориславa» «Бориславсміється», «Початки економії» Мілля – Чернишевського, хроніка наук природничих, моя стаття критична о літературі галицькій в першій половині 1879 р. і вкінці бібліографія, т. є. спис нововийшовших книжок з короткою оцінкою при кождій.

Напиши мені — і перешли через Оз. або як,— що робляєш, що думаєш, як живеш? Ти не гадай, що я гніваюсь на тебе,— се не мало б ніякого сенсу, скоро я раз переконав себе, що нам не жити разом. Як кажу, я спокійний тепер, я одно тільки надіюсь, що ти не то що не покинеш розумних переконань і праці для будження мислі, але, противно, тепер будеш могла ліпше взятися до неї, а зносячись живіше з людьми близьких переконань, вживешся краще в ті переконання, розрушаєш більше власну думку і ініціативу, аніж се могло статися в Лолині. А щодо чесних людей, в очах котрих ти боїшся впасти,— то сього не бійся! Ті чесні люди знають тебе з твоїх діл, а чим більше і чим кращі будуть твої праці, тим вище ти станеш в очах тих людей,— значить, тепер, маючи спосібність до такої праці, ти можеш тільки зискати. По скінченні «Довбні», може, засядеш до «Жерміні», коли, може, не буде до того часу «Нана» Золя або що таке друге. Я надіюсь, що ти будеш щаслива на вибраній дорозі і не покинеш Оз. для якогось там Кулачк[овського], як би се мож було вирозуміти з твого посліднього письма. А будучи щасливою, як ти й сама надієшся і чого я ти з серця бажаю,— не будеш потребувала писати мені таких серце

роздираючих листів, як послідній. Правда, люблячи тебе, я повинен і терпіти враз з тобою, але ти не забувай, що моє давнє місце в твоїх особистих ділах зайняв другий і до нього все те належить в найближчій степені. Між нами можуть бути тепер тільки зносини ділові, не інші, і чим скорше ми — по моїй думці — відкинемо всі особисті споминки і зв'язки, чим скорше уладимо такі чисто літературно-наукові зносини, тим менше прийдеться нам терпіти непотрібного жалю, тим повніше будем могли повернути всю свою силу в діло, котрого домагається від нас наше переконання.

Прощай, дорога приятелько!

Твій Іван.

76. ДО М. І. ПАВЛИКА

Львів, 30 липня 1879 р.
Львів, 30/7 79

Коханий!

Не гнівайтеся, що-м так довго не відповідав на Ваші листи. Діло в тім, що я вже ось від 14 сидів на селі і аж нині приїхав до Львова, а завтра знову їду. Благодать, що трапилося найти чоловіка, де мож дармо перебути якийсь час (хоть під псевдонімом) і робити спокійно свою роботу. А крити своє ім'я мені не велика річ, хоть християнин (піп), у котрого я живу, дивується не раз на мою різку бесіду і починає вітрити соціаліста; щастя тільки, що він з пасивного типу — глина.

На селі я працюю регулярно і досить пильно — пишу щодня 5—6 сторін чверткових. Поки що займаюся ладженням підручника економії, зрозумілого для гімназистів, а то й для селян, котрі дещо читали, як н[а]пр., Кульчицький або хто. В підручнику тім мого нічо, але, взявши за підставу порядок Марковича, я переводжу уступи з Чернишевського, Мілля та Маркса, додаючи або викидаючи з Марковичевого зводу, що ми видається відповідним. Досі маю вже скінчену майже продукцію (звиш 8 арк[ушів] письма — 4 арк. друку). Сесь підручник я б думав друкувати по 2 картки в «Новій осн[ові]», а передрук робити своєю дорогою. Незадовго, може, сяду до писання п'ятої повісті бориславської, котра закінчить період історії

Бориславa до 1868, т. [є] до великого пожару, після котрого уряд вмішався більше в бориславські діла і відносини уладились інакше. На селі тепер збираю матеріали дуже цікаві, котрі, надіюсь, послужать темою образків, глибше тикаючих ладу суспільного, ніж бориславські. Але се — будущина.

Ви, бачиться, не добре зовсім порозуміли ціль і спосіб видавання «Нов[оїї] осн.», з одного боку, а д. Др[агоман]ов, з другого боку. Він подумав собі, що 1) газету думаю видавати я, між тим коли я зразу був їй противний і аж тоді згодився, коли «лихварі» та студенти гурмою напали мене і перекричали і обіцяли на перший почин — крім передплати — зложити 150 зл[отих] р[инських], а 2) що газета се буде така, як наше торішнє видавництво, між тим, коли тепер вже зайнято роботою над нею людей звиш 10, котрі будуть робити стало і котрі при роботі газетній, роблячи резюме, огляди статей наукових і т. д., ліпше можуть виробити свої сили літературні, ніж переводячи статті до «Дрібн[оїї] біб[ліотеки]». Притім статей дрібних в газеті може міститися більше, а в «Дріб. бібліотеку» йдуть все ж таки статті більші, і тих немного,— значить, людей може робити також немного; а 3) Др-ов думає, що ми у газеті вдамося в фейлетонні плоскості та свари і стратимо всяку вагу в публіки, між тим коли (як побачите з програму, котрий вам шлю) ми хочемо в газеті займатися чисто наукою, азбукою научною, котрої ще нашим людям не стає, а в критиці доказувати, що їм справді не стає тої азбуки. Оскільки можу спуститися на праці, обіцяні на разі до «Нов. осн.», то зміст перших н[оме]рів буде ось який: повість оригінальна довша (здається, моя), Діккенса «Sylvester Glocken», перевід Белея, економія, хроніка наук природничих; в ній будуть міститися не справоздання з новостей, а трошки обширніші опрацювання різних питань природничих — досі один християнин обробив інстинкт звірячий по Вундту, обіцяно анатомію цвітів та рослини-комахоїди і т. д. Крім того, один християнин переводить Гекслі популяризацію науки Дарвіна, котра, чень, вийде в «Дрібн. біб.». На закінчення буде яка стаття критична і бібліографія. Що за стаття критична — не знаю.

Видите вже з того, для чого, по-моєму, і ви хибно поняли завдання «Н. о.». Ми не думаєм призначувати її прямо для народу, бо нікому в нас донести її до народу

посеред усяких звісних вам перепон. Ми думаєм призначити її для молодежі і зробити її чисто теоретичною. В такім сенсі казав я, що ми не будемо чіпати ні осіб, ні фактів нашого життя в такий спосіб, як се робилось у «Мол[оті]» і «Дзв[оні]». На то маємо «Громаду». З тої самої причини тяжко нам буде помістити і Вашу статтю, а при тім вона, певно, і задовга на нашу газету і потяглась би кількканадцять номерів.

Біда тільки з редактором. Жидовський залякавсь і сей час по виході в світ програму (котрий пустила поліція, підчеркнувши тільки червоно «принцип колективізму») зрікся з редакторства. Тепер два проекти: Тер[лецький] і Б[еле]й радять залишити видавання до нового року і шукати редактора, а я раджу пити пиво, коли вже заварилося, і не розчаровувати людей, коли вже обіцялося газету, за котрою досі багато вже людей допитувалося в книгарнях (казав нині Ріхтер) і котрої домагається молодіж. Що з того вийде, побачимо далі. Жид[овський] показався слабим, але я зовсім не трачу на нього надії,— звісна річ,— залякали. Розуміється, що те, що Ви казали від нього вистаратися,— річ неможлива.

Нині получив лист від Ст[арицького] з України — обіцяє 60 р. на місяць, щоб тільки друкувати більш, ніж 2 л[исти] per[1] н-р. Сього на разі не мож буде, а далі побачимо. Напишу до нього нині і пошлю програм.

Тепер ще щодо «Дріб. біб.», а особливо щодо Лавеле і Писарєва. Мені здається, що Др. і Ви не зовсім з правого боку вдарили на мене. Щодо слова «знаменитий», прикладеного до Лавеле,— то, правда, чорт його бери,— слова боронити не буду, але виводити з того, що я так надто блягую і що час би мені з рік перестати писати,— сказавши інакше — провітритись (а такий вивід випливає, бачиться, з вашої бесіди), се не конче так. Ви знаєте, що, пишучи що-небудь, я зовсім не хочу творити майстерверків, не дбаю о викінчення форми і т. д. не тому, щоб се само собою не хороша річ, але тому, що натепер головне діло в нас сама думка, головне завдання писателя — порушити, зацікавити, вткнути в руку книжку, збудити в голові думку. З того погляду я вважаю Флобера, сидячого 20 літ над одною повістю, дурнем або великим самолюбом. Я держусь методи Золя, котрий пише і не пере-

---

[1] В кожному номері *(лат.)*.— *Ред.*

черкує, але пише аж тоді, коли фраза вповні зложиться в його голові. А щодо слова «знаменитий», то се сказав про Лавеле сам його переводчик Бюхер,— а збрехав він, то і я за ним. А на те, що каже Д-ов про Лавеле, я відповім лиш тільки: «Дрібн. біб.» на тепер поки що видається тільки для Галичини, де Лавеле ні в російському, ні в ніякім переводі не звісний. У німецькім переводі його купить один-два, бо дорогий, а в нашім переводі його за півтора місяця пішло прим[ірників] 200. Впрочім, перевід робиться з видання 3-го, майже о половину побільшеного супроти 1-го, з котрого роблений перевід російський, і так ще обтятий цензурою. Значить, книжка може бути цікавою і для Укр[аїни], особливо задля хороших статей про альменди швейцарські та полуденнонімецькі. А щодо Писарєва, то скажу вам ось що: вже від кількох людей чую нападки на нього, але не знаю причин. Його читав я небагато, але багато з того, що-м читав, подобалось ми задля гарячого переконання, котрим дишуть його письма, задля тої живості і теплоти слова, котру рідко де здибати і котра загріває чоловіка. Притім же й погляди його в великій часті розумні і чесні, а з письм його, оскільки я їх знаю, не випливає зовсім погорда життя і штук, а, противно, кожда стрічка його писем дише любов'ю до життя, до розумного, людського життя. В такій ці́лі я хтів познакомити нашу громаду з Писарєвим, бо здається мені, що то, що прояснює мої поняття, зміцнює мої переконання і заохочує мене до праці, прояснить і заохотить також других. Я бачив того приміри з Писарєвим. А коли не так, то вкажіть, де і чому не так. «Реалістів» я не читав і для того хтів прочитати, бо чув, що стаття хороша і важна. «Отцы и дети» читав і бачу, що се бляга та брехня, але що з того? Я думаю, що Писарєв мусив сочинити собі Базарова не такого, якого сочинив Тургенєв, так само, як Бєлінський сочинив собі Пушкіна. Тому-то й рад прочитати «Реалістів» і коли б побачив — я й другі — що варто, то кажу вам наперед, був би-м за її переведенням. Щодо «Отців і дітей», то я не писав вам напевно, що їх будем переводити і друкувати, як се ви вирозуміли,— але се залежить від того, чи «Реалісти» були б для нас здалі, а коли здалі — чи були б зрозумілі без повісті. Для того ще раз прошу вас прислати II т., а коли мож, то і IV Писарєва,— треба ж, прецінь, прочитати, а тоді вже побачимо, чи є о чім балакати.

Що Ви переводите Ланге, се гарно, але переведіть же наново (властиво, переробіть вільніше) два перші розділи, бо їх, як знаєте, в нашім переводі ніхто не читав, навіть з наших людей, не читавших німецького оригіналу, а знаючих, що стаття славна. Лихо якесь з тою Європою, що так їй тяжко у нас приймитися. Видно, ми монголи та й годі і потребуємо або свистунства Писарєвих та Чернишевських, або бесіди такої вже по-хлопськи зрозумілої, як Гекслі та Лавеле.

Говорячи про белетристику рос[ійську], Ви правду сказали, вказуючи її джерело в Франції. Але ані Гончарова, ані «Что делать?» переводити тепер я не думаю,— Ви ж знаєте, який у нас виробився погляд на «Что делать?». Інше діло Решетников та Помяловський, котрі не наслідували иностранних тому бодай, що їх не знали, котрі з сльозами в очах описували людей живих у тій цілі (як наївно каже Решетн[иков] про «Підлипнян»), щ о б ї м п о м о ч и. Такі реалісти, по-моєму, стоять щирим чуттям і чесним змаганням, хоть і не талантом, вище наших преславних Бальзаків, Флоберів та Жорж Зандів, котрі пишуть про абстрактних людей і за абстрактні інтереси, а не раз і не за інтереси, а для інтересу. До таких людей я маю велику симпатію і в їх простім, неотесанім слові чую більше крові, більше накипілого горя і сліз, ніж у цілих романах західних артистів. Я знаю попа, котрий жив весь вік з переконанням, що хлоп то гадина (Schlau, hinterlistig, misstrauisch[1] і т. д.— глядіть літанію в моїй статті), а прочитавши «Підлипнян», змішався, далі розлютився страшно на автора — «то мусить бути якийсь свиня, коли му ся хоче таке лайдацьке, нендзне життя описувати»,— а далі таки й задумався і сказав: «Гей-гей, як то не раз люди бідують-бідують,— і згине в біді, і добра не зазнасть!»

Як Вам подобався перевід «Довбні»? Тут на «Довбню» верещать (молодий Наумович дуже гримав), але при тім купують,— досі розійшлось звиш 150 прим., хоть і ціна 20 кр[ейцерів] Верхр[атський] читав і злився за деякі слова: валька, срожитися, хоть і признав, що вони уживаються в Стрийських горах. Панна О[льг]а кінчить уже перевід IV кусника і восхищається Гонкуровою «Жерміні Лясерте», котру я післав їй по-французьки. Ось що вона

---

[1] Хитрий, підступний, недовірливий *(нім.)*.— *Ред.*

пише про ню: «Ти мов знав, яку повість вибрати мені до читання на теперішній час. Знаєш, Золя більше артистичний, часом розпалює, морочить змисли, а Гонкур спокійно і розважно оповідає лише про нужду, нещастя та вічну біду людську, не рахуючи на ефект. Читаєм го все з зрушенням, і мимоволі нам приходить на гадку, що є люди — мільйони,— котрі далеко більше перетерпіли, намучились, ніж ми; що наша доля,— щастя проти їхньої, та що все те, чим ми користуємось, винні-смо їм віддати, хоть би прийшлось нам зносити те само, що вони зносять. Коли читаєм його, наша недоля стається нам легшою, бо він учить нас, моралізує правдиво».

Я дослівно навів уступ з її письма. Додам тільки, що побіч Золя вона переводить тепер «Николу Знаменського» Решетникова. До газети обіцяє і вона, і Михайлина ескізи.

Щодо переводу статті про Оуена, то ладить його один поляк, котрий по-італьянськи вміє гарно. Я переведу по-нашому або, може, ще ліпше — пошлю вам по-польськи, а [Ви] переведете. Як випаде. Але поки що перевід ще не готовий.

Не знаю, що Вам такого припало з «Грозою». Я жду на її виставку в театрі, а поки сього не буде, просили не друкувати. Пощо Ви хочете друкувати її в Женеві і латинськими буквами, коли знаєте, що багато людей у нас не купили б її тоді якраз тому, що друк[ована] в Женеві, а прочі тому, що лат[инськими] букв[ами]? Чи не ліпше заждати, аж прийде пора у нас надрукувати її? А о те, щоб вона лежала роками, Ви не бійтеся — надрукуємо швидко. Лиш потерпіть. Адже знаєте, що «Др. біб.» безгрішна, значить, і не спроміжна на швидке вибігання,— а тут вперед би треба поперти більше наукових штук, ніж поезії.

Вийде, здається, так, що я сього року до війська не піду. Рік не вік, то правда, але мені здається, що й при теперішнім стані діла робота в нас піде в'яло, коли не буде побігайка, особливо що Б[елелй], скоро з війська — їде на село, а Остап до Відня на права. Навіть коректу рукописів і друку не було б кому вести. Ось і тепер з 10 н-ром «Дріб. біб.». Поїхав я на село, а Олесн[ицький] мав кінчити перевід статті. Скрипт лишився непоправлений, і я просив Пол[янського], щоб послав ми на село або заждав, аж приїду. Де там,— не переглянувши сам, попер у дру-

карню,— тепер зложили — чорт знає що вийшло, поправляй, хоч лабатенника з'їж! Цілий вечір нині трохи-м ся не стік. Таке було б і відтак. А щодо блягування, котре, здається, конечне в журналістиці,— то що ж робити? Мені здається, що ліпше часом і дурницю сказати, а часом що-небудь бодай напівдоброго, аніж сидіти в дірі і, як той німець каже, «über einer rothen Maus brüten»[1]. А щодо прожитку, то тре буде штукувати, жебрати абощо. Впрочім, побачимо.

Посилаю Вам по 5 прим. IX кн. «Др. біб.» і програму «Нов. осн.».

Вашу посилку «Гром[ади]» IV і фотографію получив і сердечно дякую,— справді, дивлячись на такі циферблати, чоловік навіть естетиком готов стати, коли б не сидів у гною реалізму. Впрочім, я о собі того не можу сказати, бо в мені так, як в тім сорокатім чоловіці,— великий кусень естетика в печінках. Щодо П[олянського], то він не швидко побачить сю фотогр[афію] — десь го мара понесла в Чорногору, і розуміється, щоб що привіз відтам для діла, о тім і бесіди нема. «Уживаю свіжого повітря, молока», чорта лисого та й годі. А повітря б на таких людей без одного твердого глузду в голові! Роботу лишив, заробок, за котрий міг сплатити довг «Дрібній бібліотеці», покинув — і в Чорногору! У сього чоловіка в голові — правдиве повітря. Чорт з ним, ніц з нього не буде! Ах, я написав, що за фотогр. дякую, а тут сам не знаю кому, хто се мені прислав таку дивоглядію. Значить, віддайте, кому належиться, а ні, то поділіться.

Щодо зоології попів, то решту пришлю де за тиждень або за два, буду старатися скінчити якнайшвидше. Якби що було не рехт — шмаліть примітки.

Про сестру не чути нічого. Про краківців ditto[2]. Тут наших поляків-акад[еміків] усіх забрали.

Та досить уже на нині тої мазанини. Прощайте!

Цілую Вас, Ваш щирий Ів.

---

[1] Роздумувати про червону мишу *(нім.)*. —*Ред.*
[2] Так само *(італ.)*.— *Ред.*

77. ДО О. М. РОШКЕВИЧ

[Львів, близько 14 вересня 1879 р.]

Люба!

Лист твій, писаний ще з початку вакацій, я получив аж недавно в Скв[аряві], а другий, писаний через Славка, получив аж позавчора,— значить, на час відповідати було годі. Але що спізнилося, то не пропало, тож я сідаю отсе написати до тебе дещо. Листи твої дуже мене зрадували, вони пішли тепер трохи в курс, т. є. читають їх такі люди, котрим я маю підставу у всім завірити,— мої щирі приятелі Олеськ[ів], Пол[янський], Кос. Ти не гнівайся за то — ті листи, особливо той, з вакацій, варті, щоб їх люди читали, щоб відтак знали, які вимагання ставити до своїх жінок або й так до дівчат, з котрими хотять зайти в ближчі зв'язки.

Признатись тобі по правді, я за ті часи старався вибити собі з голови все, що тикалось тебе та нашого стосунку, і не раз лютився на Ол., коли той вечорами починав заговорювати про Лолин. Я старавсь увесь затопитися в роботі, але бачив, що коли йде ми яка робота, то лиш механічна — переводити, компілювати, а взятися до повісті я не міг. Я старавсь переважно бути в полях, водах і лісах — ми волочилися з Ол. то за грибами, то за рибами, то за хрущами, то чортзна за чим. З того скористав я лиш тільки, що-м трохи видужав з передвакаційної слабості. Я справді мав кровоток, і то кілька раз, хоть не дуже моцний,— я не балакав о тім нікому, а лиш пішов до доктора — strzeż się, pan od nadmiernego wzruszenia, regularnie żyć, ruszać się wodę pić[1], — ще якісь там порошки чортівські дав,— ну, і я потроху віджив. Тепер мені нічо, тільки як троха придовше посиджу або полежу, то голова ми крутиться.

Але коли прийшов твій лист, то я, дурень дурний, зрадувався, й сам не знав, чого. В мене вступила якась глупа надія, що ось я, чень, побачу тебе, хоть здалека, коли приїдеш восени з мужем сюди, — ти, здається, приїдеш на його посвячення? Правда, се чуття дуже сантиментальне, нерозумне,— ну, але що ж робити, в кождім з нас сидить, хоть і що дій, частка первісної дикості і первісної

[1] Бережіться надмірного хвилювання, правильно жити, рухатися, воду пити *(польськ.)*.— *Ред.*

глупості. Та й, крім тих надій, мене зрадувала твоя постанова працювати, де і як зможеш, для доброго діла, для люду. Се хорошо, так треба. А притім і самій учитися. Щодо директора, то не турбуйся. Олеськ., правда, сесь рік не зможе приїхати, бо йде до війська, але на своїм весіллі ти пізнаєш Коса, чоловіка, котрого я вважаю найкращим (щодо характеру) і найспосібнішим з усіх моїх знакомих. Я вже говорив йому зглядом твоєї математики й фізики, ти можеш му також сказати. Але головна річ буде для тебе, як і для всіх нас,— після того простудіювати біологію і соціологію, до чого, впрочім «Нова основа» буде подавати поволі відповідні сказівки.

Я тут стараюся виправити якнайбільше своїх людей на твоє весілля. Знаєш, може б, зробити таку штуку — на весіллі заладити складку на «Дрібну бібліотеку» та «Нову осн[ову]», здерти гостей, наскільки ся дасть. Наші християни попруть такий внесок, тільки ваша вже там буде річ випхати когось першого, а вдерти добре старих попів та ляхів, як які будуть,— най хоть стільки з них буде хісна для блага людського.

Щодо твоєї «Довбні», то її V і VI друкуватись буде, правдоподібно, аж в 15 або 16 книжечці, бо тепер 13 вже друкується, а в 14, може, піде драма Островського «Буря» переводу П[авли]ка. Значить, спішитися дуже ніщо з переводом. За «Довбнею», може би-с, поволі переводила «Жерміні Лясерте». «Захланність» буде друкована в «Новій основі», тільки, може, передом ще піде перший том,— сього добре не знаю. «Довбня» вийде, крім «Дріб[ної] біб[ліотеки]», осібною книжкою в цілості з портретом Золя.

Щодо ладканок із Лолина, то я не знаю ще, коли ми їх надрукуємо. Може бути, впрочім, що пустимо їх в «Дрібн[у] бібліотеку», а за ними й прочі пісні, нами назбирані. Хоть то знов, з другого боку, така тут маса наукових та белетристичних речей жде друку, що матеріал етнографічний сам собою мусить уступати набік.

Аж при самім кінці вакацій зачав я отсе писати свою повість до «Нової основи» «Борислав сміється». Се буде роман трохи на обширнішу скалю від моїх попередніх повістей і побіч життя робітників бориславських представить також «нових людей» при роботі,— значить, представить не факт, а, так сказати, представить в розвитку то, що тепер існує в зароді. Чи вдасться мені така робота — не знаю, але я взявсь до неї сміло — тре буде трохи пона-

тужитись, ну і, чень, дещо вийде. Головна річ — представити реально небувале серед бувалого і в окрасці бувалого. Для того-то я й відложив набік «Івася Новотного» до кращої пори.

Знаєш, що? Ти, думаю, зимою заберешся до писання оригінальної повісті. Стрібуй на тлі фактів, які сама-с бачила дома і у Проск[урницьких], описати виховання женщини у нас. Предмет сесь у нас не був оброблений, а тим менше не тикали його самі женщини. Коли б ти пристала на таку роботу і обдумала план до неї, то перекажи мені — а я постараюсь достачити тобі деяких книжок про жіноче питання та й сам розкажу, що думаю о нім, щоб, пишучи о певних фактах, ти знала заразом, з якого становища тре дивитися на них. Ти, може, пригадуєш собі, що один чоловік у нас день і ніч думає о жіночім питанні,— се П[авлик]. Тільки ж у всім, що він писав або говорив мені, не було згадки якраз про те, як виховується у нас женщина. Оброблення сього питання в повісті було б для нього несподіванкою, а мені самому взятись до нього — неможлива річ, бо я женщин знаю аж надто мало, а про їх виховання у нас ще того менше.

Я тепер роблю каталог нашої бібліотеки, для того просив би-м тя при спосібності (по весіллі, як люди будуть від'їздити до Львова) передати через них усі книжки, яких не потребуєш, а щоб мож було втягнути їх до спису, щоб уже раз завести лад з тими книжками.

Як ти буде треба яких книжок — напиши до мене, то я постараюсь їх дістати. Тут я тепер запренумерував два дуже хороші видання наукові: «Wunder der Schöpfung», популярне представлення наук природничих (I часть геологія, астрономія і фізика), а друге — «Encyklopädie der Naturwissenschaften» — видання глибше, наукове,— перша часть: ботаніка, зоологія і антропологія та математика. Крім того, дістаю виходячу книжками всесвітню історію Онкена з дуже гарними ілюстраціями і оброблену хорошо. Все це будуть речі і для тебе дуже цікаві.

Не знаю, чи ти дістала мою коротеньку цитринову замітку при листі від Славка, писану місяць тому назад. Я тоді не міг писати більше, бо був дуже злий на то, що тут робилося, літав по Львові, мов скажений, і не міг добитися ні з чим ніякого ладу.

В голові ми мутиться, не можу сидіти і писати і мушу що кілька рядків вставати та ходити по хаті, а за той час

перезабуду все, що-м мав ще тобі сказати. А мав я так багато говорити тобі всякої всячини, та, здається, тре лишити на потім. Одно тільки скажу тобі: не гнівайсь на мене за все то, що я міг тобі в попередніх листах написати глупого, а то й нечесного. Чоловік не раз сам не знає, що пише, а особливо в зрушенні і слабості. Тепер я роздумав трохи докладніше ціле діло, і здається ми (з жалем признаю се), що воно ліпше, що так сталося, як сталося. Ліпше на всякий спосіб, хоть би й не збулася ні одна з тих блискучих, принадних надій, котрими навіяний твій лист з вакацій. Лиш тоді не ліпше, коли б ти покинула роботу, до котрої в тебе є сила і спосібність. Для того я думаю, що ти не маєш причини ділитися на дві істоти, про які згадує твій лист, і що для чого ж тобі не бути одною одноцільною істотою, такою, якою ти була досі,— люблячою, щирою, хоть і без сантименталізму, а притім обдумуючою все і з сильною волею. Розділ одної істоти на дві, правда, річ можлива — говорю про розділ психічний,— але рідко лучається у людей реальних та здорових. Се слабість — і то слабість чисто романтична (згадай Карла Амадея Гофмана). Я переконаний (і твої власні письма дають ми тверду підставу до такого переконання), що тобі до тої слабості далеко, так само, як далеко ти до аскетизму і умертвленія плоті.

Писав би-м далі, але дам спокій, тре встати і йти, і так я вже нагородив того більше, ніж треба, тож прощай, дорога Олю!

Твій Іван.

78. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, 14 вересня 1879 р.*]

Коханий!

Вчора процес скінчився. Обвинених було 3 селян (Микола Кінайлюк (писар), Стефан Пістуняк і Андрій Пиптюк). Свідків 8, між ними 4 жиди. Розправа була перед присяжними. Судді Будзиновський, Бушак і Дрдацький, прок[урор] Голинський. Адвокати Яцковський і Сітерський.

В с і х у в і л ь н и л и!

Оскаржувано о пропаганду, тайні товариства, чортзнащо. Будз[иновський] в резюме закасував не знати якого прокуратора, а коли присяжні оголосили свій вердикт, то

поблід, трохи не пук. Всім давнішим засудам, конфіскатам et cet[era] дали великоліпно по морді, признавши, що тайн[ого] тов[ариства] н е м а, а конфісковані книжки (хоч читані були самі найдрастичніші виривки і то аж два рази) н е м і с т я т ь н і ч о г о противозаконного! Ось штука. У нас вчора був великий празник. Повна зала людей була, жидків, гогів, усякого збороду, а всі трохи браво не били, коли почули вердикт. Журналістів не було ніяких, аж на послідній вечір поприходили,— і то щастя, що не розмазували справи та не пускали своїх обридлих корчемних дотепів. Прокуратор був— щастя № 2 — чоловік смирний і розумом ані завзяттям бог його не оскорбив. Що «panowie obrońcy»[1] скажуть, до того й прихилиться, а сам як врізав оскарження, то трохи кури не блювали. Видно, спати хотів. Будз. своїм резюме, правда, хотів зараз направити прокураторові промахи, але — нещасливий чоловік — бажаючи поработати усердно, протягнув своє «jak najkrótsze і najobjektywniejsze»[2] резюме щось з $2^1/_2$ години, чим страшенно знудив присяжних, так що ті відтак йому на злість увільнили обжалуваних. А прокуратор не потрудився й рекурсу зложити, так що обвинених зараз же вечором випустили. Між людьми ентузіазм значний — такі людці, про котрих ми й не знали, приходять, представляються, просять книжок і кажуть, що й самі вже по власній охоті що-то робили та думали.

Але при всім тім процесу не списано, окрім того, що я трохи нотував спочатку. Та й, впрочім (окрім зізнань жидів-денунціантів), не було нічо цікавого: всі перечили, що нічо не знають, не видали й не чували. А зізнань жидів і найліпший стенограф не був би міг списати, раз тому, що говорили незрозуміло, а по-друге, й тому, що все йшло в сумішку: трибунал своє питає, прокуратор своє, адвокати своє, а все враз,— пообступали жидів, як пси,— а жиди кричать, гаркочуть — комедія. Впрочім, з того, що я нотував, стрібую Вам тими днями зложити оскільки мож повний образ розправи, хоть багато речей, н[а]пр., чита[ни]х свідоцтв та зізнань, прийдеться подати тільки зміст короткий.

Пол[янський], Славко, Коси поїхали нині гурмою до Лол[ина] на весілля, котре саме нині має відбутися. Обіцяли зібрати там дещо грошей на «Нов[у] осн[ову]»,—

[1] Панове оборонці *(польськ.)*.— *Ред.*
[2] Якнайкоротше і якнайоб'єктивніше *(польськ.)*.— *Ред.*

побачу, чи встатчуться в слові. А з «Нов. осн.» в нас біда— не мож, хоть гинь, найти редактора, і хто знає, чи задля такої формальності все не розслизнеться. Шлю вам програм і 10 «Др[ібної] біб[ліотеки]». Щодо статті Др[агоманова] про Золя ми дуже будем раді. Думка в нас така, щоб часть критичну в першім н[оме]рі минути, а в дальших посвячати їй чимраз обширніше місце і розбирати все, чого не мож говорити прямо, н[а]пр., питання економічні, а то й політичні. А щоб робота не звалювалася на одного, я говорив з людьми таке: віддати редагування поєдинчих відділів поєдинчим людям, і так повісті беру я, наукові статті (переводи) — Кос і, може, ще хто другий, хроніку наукову Терлецький, критику Бел[ей], а бібліографію (що нового по книжках та газетах) не знаю ще хто. Таким способом, думаю, введеться гарний поділ праці. Редагуючий якийсь відділ не мусить сам усе до того відділу писати, а тільки все, що йде до того відділу, переходить через його руки: він поправляє, порядкує, загалом укладає так, щоб за тоту часть брав на себе повну відповідальність перед громадою читаючою.

Чи не могли б Ви довідатись, що діється з обіцяною нам торік Др-вим статтею Реклю про французьких федералістів. У нас незадовго вийде окремою книжкою стаття Шеля про німецькі сторонництва — тота, що в «Правді»,— ми в «Нов. осн.» розберем її докладніше і постараємось на підставі інших ще матеріалів освітити німецьких соціал-демократів, так що стаття про французьких федералістів прийшла б саме в пору.

Спис книжок і статей про фізіографію та статистику Галичини я почав уже ладити, але не знаю ще, коли буде скінчений. Виписку зі справоздань соймових пішлю вам сього ж тижня, справоздання ті є у нас (Терл[ецький]). Гербар Несецького напитаю, досі не міг та й, впрочім, на процесі днинськи сидів.

Сестра остається тут кілька день, лиш біда, що средств у нас маленько. Вона ночує у одного християнина-поляка. Гроші на життя для неї ми поки що берем з того, що поскладано на «Нову осн.».

З Києва звістки нема. Д[обродій] Стар[ицький] гукнув до нас високопатріотично-ліберально та й замовк. Пождем, що з того буде.

Листи Ваші я получив, але Шевч[енка], котрого-ді Ви післали, нема. Чи George дасть «Jahrbuch» задармо, бо

платити на разі нічим? Якби так, то чи не ліпше було б Вам взяти від Жоржа і післати, абощо. Впрочім, напишіть докладно.

А щодо польських праць, то думаю, що Вам ними займатися шкода часу. На нінащо не здасться товчи тутешній польській інтелігенції — а лиш така бере «Tydzień» — про які там будь мислі. Для неї треба сенсаційних романів або здохлого гумору à la Лам та Вільчинський. Так само Ваші проекти друкувати по-нашому, а латинськими буквами, боюсь, що не сповняться, раз тому, що проектовані вами букви ċ, ṡ зам[ість] ч і ш, а так само č і š тут у друкарнях не існують і спровадження їх коштувало б багато — се непремінно відбилось би на нас, а по-друге, що, здається мені, ділу би не помогло, а лиш пошкодило: за живе воно нікого не зачепить, бо надто давня се історія, а тільки обурить деяких. Я зовсім не на то се кажу, щоб я був противний такій азбуці — адже я знаю добре, що воно до того йде. Але мені здається, що поки що ліпше окріпнути трохи на раз зайнятім становищі, а не тратити сили на шибання в формальності, лиш поперти наперед саму роботу. Впрочім, коли конче схочете, щоб так було надруковано, то й так буде,— адже в «Дріб. біб.» признане раз інтернац[іонально]-правоп[исне] становище і відступати від нього супроти латинських букв нема причини. Тільки я би бажав, щоб статейка, з котрої буде робитися першу пробу, не була надто велика — на піваркуша або аркуш, не більш. Я думаю так — вишукайте яку невеличку річ Бальзака або щось з таких загальнозвісних писателів, або, ще ліпше, яку наукову статтю (може, дещо по фізіології з Клода Бернара, він писав такі невеличкі штуки) і переведіть, уживаючи латинських букв,— зробимо пробу. Коли б тільки фонетично добре уладити правопись, то було б навіть ліпше з латинськими буквами, бо тут би чоловік не був прив'язаний до одної друкарні, але міг би друкувати, де хоче. Не знаю, як виразит«ь»? Чи не мож би маленьким j (в гармонді petit'овим), щоб не було надто багато знаків над літерами, котрі дуже поганять письмо і при тім для читаючого не становлять ніякої поруки, що се читається так, а не інакше. Над тим би ще треба помудрствувати лукаво.

Статтю про попів я скінчу незадовго і пришлю Вам. Щодо шкіл, то аж тепер, роздивившися трохи в предметі, бачу, що до такої роботи нам бракує дуже багато. Однако,

скоро будуть поотвирані бібліотеки, зачну вертувати статистичні праці, побачу, що даних зібрано. Коби на разі хоть сільські школи обробити. Т[е]р[лецький] обіцює в хроніці науковій «Нов. осн.» поволі обробити систематично антропологію. Б[еле]й зладив дуже гарний перевід Діккенсових «Новорічних дзвонів», а Кос Леббокових «Початків релігії». Я знову переводжу з Маркса «Початок і зріст капіталістичного господарства» — статтю недовгу (2 арк.) і зрозумілу так, що годі (се 24 розділ «Капіталу»). Як ще ви зладите Ланге (присилайте главами!), то буде мож сеї зими гарними статтями поперти «Дрібну бібліотеку».

«Нової осн.» допоминаються люди з усіх боків, професори, і попи, і вчителі людових шкіл. Всі ждуть на перший н-р. У самім Тернополі зголосилося коло 25 прену-м[ерантів], а за виходом у світ 1 н-ра, надіятись, буде їх більше. А тут лихо з редактором, аніруш.

Може б, могли Ви там де розпитати для нас які газети або журнали наукові, хоч би про французькі, щоб хороші. У нас тут буде кому читати. Може б, дехто прис[ла]в по прочитанні, особливо коли виходить що доброго по економії та статистиці, бо ми, окрім одної hochkathedersocialistичної «Zeitschrift für die ges[ammte] Staatswissenschaft», не маєм нічо, а там, по більшій часті, речі неудобоваримі та й мало для нас інтересні. З Росії, NB, нічогісінько. З наук природничих маємо «Kosmos» і «Encyklopädie der Naturwissenschaften», але здало б ся ще дещо, коли б мож. «Kosmos» — гарна штука. Гельвальдівський «Ausland» ми закинули. Постарайтесь, якби що мож було.

Цілую Вас сердечно, Ваш Ів.

Ах, трохи не забув! Не пишіть н і ч о а н і ч о до Косова прямо, на ніякий адрес, бо все, що тільки прийде, староста забере. В актах сього процесу було виразне таке освідчення пана старости.

79. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, близько 10 жовтня 1879 р.]

Коханий!

Саме що відобрав Ващ послідній лист з посилкою і зараз сідаю відписувати, а то відтягнеться так, як з тамтими. А справді, аж самому ми прикро, що так довго не пишу

Вам нічо, що і як у нас, хоть новин досить, і то не самих веселих.

Щодо сестри, то вона зараз в кілька день по процесі поїхала додому. Ви справедливо дивуєтесь, чому вона не ночувала в нашій хаті, а у якихось чужих людей. Я й забув уперед сказати Вам, що ми задля «безгрішшя» ще в липцю перепровадилися з 3-го поверха надолину в таку тісненьку цюпку, що стіл, шафа і ліжко займають усе місце і що Т[ерлецький] спав на ліжку, а я на землі, так що для сестри не було місця. Тепер ми умовились з адресами, і я післав їй Ваш лист, але гроші боявся слати в листі нерекоменд[ованім] і просив її написати мені, як можна їх післати, а властиво, чи безпечна нова пошта. Скоро відповідь, так сей час пішлю їй тамто і се, розуміється, змінявши бумажки тутка.

З «Нов[ою] осн[овою]» сталося також не так, як була первісно думка. Гроші і передплатники збираються, хоть поволі,— але усе розбилося на редакторі. Хоть гинь, не було кого покласти відповідаючим. Я бігав 2 тижні, як стеклий,і нагризся стільки, що Сусе.Бандр[івського] нема ще в Львові, він і під час курсів не буде тут сидіти, значить, годі. Остап поїхав до Відня, записується на права. Решта ніхто — ті, що би хтіли, не можуть, а ті, що би могли — не хочуть. Народовці наказали Беднарському, щоб не дозволив нікотрому свому зецерові бути редактором,— а я вже виєднав був Кибінського, той послідньої хвилі зрікся. Затим ми рішили так зробити: заждати до Нового року, ладити матеріали і збирати гроші, а за той час деяким з наших мине 24 літ, так що й редактор буде готовий. А публіці заводу нема, бо програму досі розіслано мало — тільки що своїм людям.

Я — також з недостачі утримання — вступив до війська і «зицирую» тепер так, що аж за десяту межу встидно. З мене alter[1] Гриць Турчин і оферма, як се може було надіятися. Цюпка з бібліотекою і речами осталась при нас — в ній ночує один з наших християн і платить половину (вся плата 5 р[инських] 25 кр[ейцерів]). Днями я приходжу і роботаю дещо, веду коректу «Др[ібної] біб[ліотеки]», переводжу і т. д. Олеськ[ів] також у війську, Коцовськ[ий] ditto. Білець[кий] вийшов і забирається переводити з Бокля уступ о іспанській культурі та попівським господарю-

---

[1] Другий *(лат.)*.— *Ред.*

ванні. Кос ще не приїхав — сидить дома і кінчить перевід Леббока про початок релігії.

Щодо «Дріб.біб.», то дальший порядок книжечок уставлено такий: 11— Лавеле, «Община російська» (друкується), 12 — «Довбня», III і IV, 13 — Шель, «Німецькі сторонництва» (друкується передруком з «Правди»), 14 — «Буря»,— далі не знати. Щодо Шеля, то я вже, бачу, писав Вам, що за нашу (мою і Манд[ичевського]) роботу (перевід) редакція платить передрук. Стаття сама писана потяжко, безбарвно, чи, як німці кажуть, об'єктивно, але з нахилом до соціалізму. Ми подаєм її властиво задля докладного представлення програмів і теорій соціал-демократів і для того скорочуємо прочі уступи про ліберальне хробаччя, над котрим Шель досить довго розводиться. В «Нов. осн.» відтак хотіли б ми на підставі новіших і більш різких статей подати розбір Шеля і поповнити його думки. Може б, там у Вас взявся хто до тої роботи.

За співробітників до наших видавництв Д[рагоманова] і Под[олинського] я д у ж е рад. Щодо Д., то у мене завсігди була така думка, що ми ще і теоретично, і практично не настільки окріпли, щоб могли все і всюди як слід іти власною силою і власною розвагою і що з його боку се був завчасний крок — лишати нас власній силі тоді, коли кожде його слово, напечатане у н а с, мало б для нашої гром[ади] подвійну вагу і стало б заразом далеко доступнішим і для прочої галицької публіки. А крім того, в нашім провінціальнім, частковім видавництві мож і тре тикати такі питання, котрі в «Громаді» розбираються загально і теоретично. А при тім не забувайте й самого чисто вже практичного, журналістичного вліяння такого співробітника, як Д., на хід газети. Не один чоловік на провінції, котрий ніколи не прочитав би статті, будь вона писана тутешніми людьми, зацікавиться і прочитає, коли побачить підпис. Се недобре і негарно, то правда,— але й се тре брати в рахунок. Не менше рад я і за П., котрого «Життя і здоров'я» тут взагалі дуже подобалось, хоть трохи потяжка (російська) термінологія не одному ставала значною завадою при читанні. Багато людей допоминалося, щоби видати тоту книжку по-галицьки для галичан,— а то й так її дістати не зовсім легко. А питання, котре він обробив у своїй статті — соціалізм і дарвінізм,— у нас літом займало геть людей і багато викликало спорів, навіть на університеті (на годинах Охор[овича]), де спори завзято велися щось

зо дві неділі. Так само радо приймем і новості наукові, котрі — я завважав се на «Tygodniu» — найрадше читаються й такими людьми, котрим до науки загалом мало діла.

Щодо Вашої ради, висказаної в передпослідньом довгім листі, друкувати «Бурю» і ще новелу Хвощ[инської] разом і польськими літерами, то в імені людей, котрі читали (разом) Ваш лист, пишу Вам ось що: передовсім Ви непотрібно стараєтесь о те, щоб книжка вийшла об'ємом більш 5 листів,— адже ані «Буря», а[ні] Хвощ не будуть конфісковані. По-друге, наші грошові средства зовсім не виста-чають на те, щоб видавати «Др. біб.» такими великими книжками,— Ви ж знаєте, що на то тре великої готівки, а кредитувати нам ніхто не хоче. От у друк[арні] Шевч[енка] 10 гульд[енів] винні-смо, а вже ми Бедн[арський] не дає супокою. А 5 арк[ушів] коштує 5 × 24 = 120 гульд. Випускаючи таку велику книжку на довг, тре б бути певним, що вона швидко розійдеться,— а ми сього не можем бути певні при книжці з польською азбукою, котра й людей на провінції більше відстрашить, ніж позискає в місті. Я навмисне назвав видавання книжки польськими буквами пробою і радив для тої проби якусь малу, для всіх цікаву статейку, щоб побачити, який хліб з тої муки. Правда, кладете натиск на то, що «Буря» і друга стаття при ній оброблюють ж і н о ч е п и т а н н я і для того м у с я т ь найти покуп і симпатію, наробити розголосу. Мені здається, що воно потрохи не так. Чи ви переконані, що жіноче питання має у нас такий гострий характер, що заступає собою прочі питання, економічні і культурні? Чи Ви переконані, що тими статтями, які в нашім торішнім видавництві порушували жіноче питання, ми здобули симпатію у наших людей? Я думаю, що ні. Ані питання жіноче у нас не визначується особливо різко з-між прочих питань, — противно, воно перед многими геть-геть уступає назад (господарство людове, школи і т. д.), ані тим, що ми говорили торік про жіноче питання, ми не помогли своїй справі, а противно, деякі з н а ш и х навіть людей кажуть, що ми тим пошкодили справі. Будьте ласкаві, однако, не гадати, що й я до них належу. Я торік приставав на погляди, висказані в нашім видавництві, і й тепер ще не маю причини відступати від самих крайніх виводів,— тільки мені здається, що сама тактика наказує: 1) не виставляти сього часткового питання понад прочі, не раз важніші, а 2) в даній хвилі як мож менше рушати жіноче пи-

тання на якийсь ч͡ас, поки не уляжеться неохота до нього, яку збудили в многих людях наші торішні відзиви о тій справі. Вірте мені, що з жінок, особливо молодших, ви швидше поробите соціалісток при помочі фізіології та економічної теорії, ніж при помочі хоч би й як досадних образів побутових з жіночого життя. Фогт, Дарвін, Ланге і др. швидше перероблять наших жінок, ніж Жорж Занд і Островський. Впрочім, се говорю я, опираючись на тих немногих примірах, які мені звісні,— розтягати свого виводу на всіх не думаю, ані Вам не відраджую займатись жіночим питанням.

З програму «Нов. осн.» Ви піднесли кілька пунктів і сокрушили мене за них порядно, не зрозумівши добре, що там сказано і до чого. Впрочім, я дуже далекий від того, щоб гніватись за се на Вас. Програм сей укладений був (я не є єдиний його автор) серед деяких окремішніх обставин, котрі вплинули на його стилізацію і котрі Вам не звісні, хоть у нас вони звісні всім, хто займається літературою. А за те, що за незнанням тих обставин Ви куди інде повернули діло, Ви не відповідаєте. А діло було ось як.

1. При кінці червця народовці почали робити «Kehrt euch»[1] ід нам і почали кликати сього й того до себе і робити нам такі пропозиції: ми хочемо видавати газету політичну. У нас нема сил. Беріть ви на себе видавання «Правди», т. є. газети літературної. Зложіть самі з себе комітет, видайте який хочете програм, робіть зміни в способі видавання і т. д. Ми будем давати гроші, і до нас належати буде т і л ь к и приймання статей, які мають бути міщені, і також ви будете обов'язані містити то, що ми від себе подамо до газети. Ми одноголосно рішились не прийняти сього і в тім запалі постановили видавати свою газету, а поперед усього видати програм і дати в пику правдянам. Про «Громаду» і про всі женевські праці ані слова не було, і в програмі про них ані духом не згадується. Головна річ була — дати на підтики народовцям прилюдно те, до чого вони потайно нам призналися,— що у них діло так зайшло, що нема кому що робити; що досі все робилося без програму (помимо маси програмів на папері), без ясної провідної думки, без поняття о тім, що і як тре робити. Яким способом Ви стягли все це на себе чи на женевську «Громаду», того я не розумію.

---

[1] Поворот *(нім.).— Ред.*

А щодо літературної слави, то діло мається ось як. Зразу, коли укладався програм і рішено було сього І-го почати видавництво, гадка була така, що статті будуть друкуватися по більшій часті або переводжені, або витяги та резюме, а як так, то без підписів. На такий спосіб люди, котрі мали працювати при газеті без підписів, зрікалися тим самим літературної слави для себе, і се жадали виразити тою фразою. Як буде далі — чи потрафимо поставити газету так, щоб в ній були самі оригінальні статті, а по крайній мірі переробки та резюме, а в «Дріб[ній] біб[ліотеці]» переводи (не виключаючи й оригінальних), того не знаю, але надіюсь, що при уділі Вашім, Д-ва, П-ого і других людей будем могли се зробити, а тоді фраза про «літературну славу» — набік.

Пол[янський] їде до Відня на медицину. Про Здерковського й гадки не майте — попом зробився наскрізь, писати забув, а за переставання зо мною, як, може, знаєте, з семінару виганяють. Ольга вже ймосць Озаркевичева і на пам'ятку свого весілля прислала ми пачку кармельків. Правда, що гречно!

Тут тепер почала виходити «Батьківщина», газета для люду, політична. Перший н[оме]р мені дуже подобався. Як дістану, зашлю Вам.

«Jahrbuch für Sozialwissenschaft» бачив, дещо читав,— славна штука. Коли буде V кн. «Громади»?

А щодо Вашого повороту сюда, то наші люди не можуть з собою погодитися. Одні кажуть, щоб Ви зовсім не вертали, що волите сидіти таки у Женеві,— другі знов кажуть, що вертайте, а тільки їм не подобається Ваша думка їхати боками і вандрувати, аж поки не зловлять. Мені ж здається, що се думка добра, тільки б так зробити, щоб з того не вийшов новий процес або коли процес, то перед присяжними. За «Молот» при зручній обороні мож бути спокійним. Тільки мені здається, що вертати Вам конче, раз — для оживлення тутешнього руху, а по-друге, і для того, що там, як бачу, обставини не зовсім корисні для Вас і не зовсім сприяють спокійним, обширним студіям. Чи як Ви кажете?

На остаток подаю Вам короткий спис, скільки прим[ірників] «Дрібн. біб.» досі розійшлося у нас, а властиво, скільки ще осталося. Замічаю, що гроші не за все те стягнені, особливо не за всі книжки, дані в коміс книгарям:

«Війна за волю»	друк. в	500	прим.,	осталось	на	складі	40
Еркман-Шатріан	»	500	»	»	»	»	44
Література	»	500	»	»	»	»	93
Геккель	»	1000	»	»	»	»	615
«Каїн»	»	500	»	»	»	»	190
«Думи»	»	500	»	»	»	»	213
«Пчоли»	»	500	»	»	»	»	199
Лавеле, I	»	300	»	»	»	»	31
«Довбня», I [1]	»	200	»	»	»	»	18
«Білковина»	»	500	»	»	»	»	242
«Авторитет» [1]	»	500	»	»	»	»	281

Прощайте!

Цілую Вас сердечно, Ваш Ів.

80. ДО М. І. ПАВЛИКА

Львів, 18 жовтня 1879 р.
Львів, дня 18/X 1879

Коханий!

Нині одержав Ваш лист. Рукопись про «Батьківщину» одержав кілька день тому назад; вона є досі ще у мене. Аж нині (в неділю) я звідувався про редакцію, але не застав Романчука дома. Піду другий раз, скоро буде вільний час,— а як знаєте, у війську, особливо тепер,вільного часу небагато, а хоть і пускають, то звичайно в такі часи, коли Ром[анчука] годі застати. Письмо я читав і, як мені здається, його редакція ніяким способом не надрукує, раз, зо страху перед поліцією, по-друге, зо страху перед публікою, а по-третє, й тому, що письмо се зовсім не підходить під програм «Батьк[івщини]», газети політичної для народу. Однако я стрібую вказати Вашу статтю Ром., побачу, що він скаже.

Вже з того, що-м сказав, Ви, може, добачите, що забрати «Батьк.» в свої руки молодежі не мож, бо вона — власність одного приватного чоловіка. Так само Ви, оскільки я знаю, помилилися, добачивши в ній перо Б[еле]я,— він зовсім тепер зайнятий офіцерським екзаменом,— а впрочім, був би сказав, якби що писав до «Батьк.».

---

[1] Видані в липні сього року.

Як на мою гадку, то ліпше бути дати «Батьк.» йти своєю дорогою і ждати, що буде в ній далі. Ром. і так до співробітництва не всякого допустить, а що хто напище, то він не перепустить без цензури. Так що тут яке-небудь вліяння з нашого боку — окрім хіба писання дописів статистичних та вістей про життя народу — зовсім неможливе.

Щодо «Правди», то саме нині — і давніше вже— чув я, що з кінцем сього року вона конає і погрібається. Збирались просвітяни видавати газету політичну кілька разів на тиждень, але, бачиться, і з того нічо не буде. Деякі прямо кажуть: заперестати з на 6 місяців усякого періодичного видавництва, а відтак чень-ді людям навкучиться без газети, то самі будуть її допоминатися. З того можете вивести, як тут високо настроєні думки наших лібералів, т. є. як вони поспускали носи, не вигравши нічо своїм, як самі признають, «трохи нетактовним» поступуванням в житті і літературі. Ось гарна пора для нас — стати наперед з «Новою основою»,— коби тільки була можлива річ її видавати. Я вже сам не знаю, куди вдаватися, до кого калатати, де жебрати,— скільки куди пишу, ніхто й слова. А молодіж хоть дає, що може, та все ж таки сього дуже мало. А тут ще мені се військо зв'язало руки — треба пильнуватися, не швиндатися та не рипатися. Пишу нині до Тульчі. Де Вовк?

«Nicponia» я відобрав давно з ред[акції] «Tygodnia» — лежить у мене. Родоць казав, що не може друкувати задля того, що польська мова кепська в переводі, а повість сама вийшла б цікава. Переднє слово Ваше трохи попутане, особливо початок, про реалізм і натуралізм. Щодо того, щоби львівські академіки видали «Nicponia» своїм коштом, то я говорив з деякими поляками: приватні не можуть, бо тоті, котрих я знаю, сама вбожина; а товариства ніяким світом сього не зроблять. Хіба що би-м дав переробити перевід, може, прийме «Tydzień».

Ви, бачу, згадуєте в послідньому листі ще про якісь рукописи, прислані мені. Крім тих двох («Nicponia» і «Про Батьківщину»), я послідніми часами не получив нічо.

Związkowa drukarnia[1] тепер, як, може, знаєте з «Pracy», під зарядом Тодшіндлера. Ланге не хоче видати, доки не заплатимо решти (150 р.) за «Молот».

---

[1] Друкарня товариства *(польськ.)*.— *Ред.*

У гісера я був ще геть-геть, заким получив Ваше письмо, і розповів йому все на розум. Діло, впрочім, не таке страшне, як мальоване; зруйнувати го ніхто не зруйнує, бо довжникові він дав у застав якісь свої папери цінні, а скоро вийде Манькlовський], то, чень, і гроші му віддадуться. Впрочім, шлю нині до Тульчі те, що Ви прислали мені.

З товариством послугачів діло також, по-моєму, стоїть трохи косо. Вже се одно повинно було звернути й Вашу увагу, що директор Якубовський! Але се ще нічо, се байка. Сам він звабив сотки людей до товариства ф а л ь ш и в и м и обіцянками, що най тільки записуються і дають по гульденові вступного, то незадовго к о ж д и й дістане з а д а р м о 10 г у л ь д [е н і в] запомоги і т. д. Впрочім, се міг бути звичайний, хоть і нечесний маневр. Але заждіть на статути. Я ще їх не бачив, тільки-м чув від одного нотаріального диюрніста, котрий мав їх при протоколяції нотаріальній під руками, що статути уложені дуже хитро і що д и р е к т о р буде с к у б р о б і т н и к і в. Для того, надіюсь, Ви усправедливите трохи прихолодну замітку в «Pracy» про се товариство. Скоро дістанем статути, помістимо їх розбір. Тільки ж на всякий спосіб ми заохочуєм робітників до приступування, бо в разі, якби показалися якісь микитчення з боку директора, невелика річ буде загальним збором відсунути його пріч і переробити статути по-свому.

Щодо Анни, то від неї я ще не маю звістки. Озаркевич був у неї вже по її повороті додому — казав, що здорова і вчить дівчат шити та читати по-давньому. Сими днями я написав до неї нове письмо. Скоро що буде, донесу Вам. Вона з тюрми вийшла здорова і не змарніла.

Щодо Вашого повороту, то мені здається, що Ви задержитесь ще сю зиму в Ж[еневі], а з весною, коли се бути мусить, вертайте. До суду тепер мені йти ніяк. Одно тільки: там є між книжками щось дві книжки «От[ечественных] зап[исок]», прислані з Києва на Ваше ім'я зараз по Вашім від'їзді. По процесі Анни я був у Будз[иновського] і просив; той офукнув мене і каже, що віддати міг би їх тільки Вам або мені тоді, коли буду мав від Вас повномочіє. Отож якби від Вас прийшло таке повномочіє, то при тій спосібності я міг би розвідатись і о то, що Вам треба. Чи, може, ліпше би було, якби Ви написали подання до суду і прислали го до мене, а я би передав,— а ні, то хоч би й

Вам самим прямо подати. Тільки здається мені, що все се дарма, що до Косова вас не пустять сидіти, особливо задля Вашого листа до сестри, котрий був читаний при розправі.

Здається ми, що-м повинен Вам розповісти надокладь діло Ольги. Досі я не зробив того, бо завсігди, коли-м тільки згадував о тім у листі, в Ваших листах я бачив короткі і неохотні слова, немов уся тота справа осточортіла Вам. Воно потрохи й справедливо, бо, як самі знаєте, справа йшла такими викрутасами та манівцями, що осточортіла б і не знати кому. Вона й тепер зовсім ще не прояснилася та не втихомирилась. Я, з свого боку, стараюсь зовсім не думати нічо о тім, та й, правду кажучи, не до того ми за вічними «Habt acht», «In die Ballanz», «Schultert» та «Doppelreihe rechts um!»[1] Бувають такі хвилі, коли мені здається, що й давня любов щезла ми зовсім з гадки,— і воно би було для мене велика благодать. А часом то щось пече та коле, мов жаль; давніше — гостріше, тепер — менше. Як сама Ольга — не знаю. Впрочім, може, Ви в жіночих ділах більш битий та й краще розберете, де правда,— так ось я посилаю Вам її послідній лист помимо її заказу, щоб його «не пускати в курс». Мені при всій симпатії до сеї людини здається, що її писання декуди трохи фальшиве,— а впрочім, кажу Вам, не можу собі й досі вияснити, що з того буде і до чого вона прямує.

Справоздання сеймові отсе переглянув. 1868 нема. Напишу до Відня до Остапа.

«Jahrbuch» я купив — тепер пішов по руках. «Рухи» подобались у нас людям, і я думаю, чи не мож би, як буде у нас «Н[ова] осн[ова]», та завести також таку рубрику рухів соціалістичних та робітницьких у різних краях. Головна була б річ добути кореспондентів, що Вам, може, прийшлось би легко, а така хроніка зацікавила б людей дуже.

Кінчу і цілую Вас сердечно.

Ваш Ів. Ф.

---

[1] Струнко! (Гвинтівку) на руку! На плече! По четверо праворуч! *(нім.).— Ред.*

81. ДО Ф. К. ВОВКА

[Львів, листопад, після 7, 1879 р.]

Львів

Дорогі товариші!

Не писав досі нічо до Вас, хоть і мав адреси від д. Сл., бо служив оце в війську. А тепер, вислужившись, не жартую, мене по 3,5 тижнях увільнили «за неспособностью» — пишу з просьбою. Д[обродій] Сл., бувши тут ві Львові, говорив мені, що здалось би мені поїхати на схід, познакомитись з людьми і т. д. Тоді ще заперті були для мене ворота — я був несвобідний, бо належачим до військової служби у нас не радо видають паспорти. Але тепер діло стоїть ліпше — я свобідний. Оце вчора получив лист від д. Сл., що київські товариші жадають мого приїзду. Я й сам давно вже бажав такої подорожі, а тепер я й дуже рад, що буду міг її відбути, бо, задумавши від 1 січня 1880 видавати газету, хотів би-м запевнити їй і матеріальну, і інтелектуальну піддержку з Укр[аїни], бодай на першій порі, доки сама не зможе вдержатись на своїх ногах. З Києва обіцяли гроші на їзду, і я оце написав туди, що приїду. Будьте ласка і Ви від себе написати туди — може, у вас безпечніші дороги,— щоб там не пеняли, а вершили діло якнайшвидше, або, може, й Ви могли від себе вислати стільки грошей, скільки було б потрібно на переїзд до Рум[унії], бо я хтів би конче побачитись і з Вами і загалом, з ким мож із товаришів, живучих в Рум[унії]. А відтам, може би, й на Вкраїну махнути. Також привіз би-м Вам книжки, котрі д. Сл. не взяв.

А друге діло — паспорт. На своє ім'я мені годі брати паспорт, бо се було б то само, що замельдуватися самому у всіх російських бюро поліційних. Ліпше було б, якби у вас там хто вистаравсь о паспорт румунський для чоловіка середнього зросту, ясноблонд, сиві очі, бесіда німецька й польська, заняття яке там-небудь (коммі абощо) і прислати мені. Будьте ласка конечно се зробити. Про те діло пишу й д. Сл. в Ясси. Пишіть і посилайте на адрес: Wohlgeborener Herr B. Hammerlein, Hörer der Philosophie an der Universität in Lemberg[1].

Лист оплатіть, але не рекомендуйте.

Жду Вашої відповіді!

Ваш Ів. Франко.

---

[1] Шановному добродію Б. Гаммерляйну, слухачу філософії Львівського університету *(нім.)*.— *Ред.*

82. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, близько 15 листопада 1879 р.]

Коханий!

Оце вже більш тижня, як я вийшов з війська, відслуживши цісареві з честю, і вигнаний з нечестю «aus dem Militärverbande»[1], а ще й досі я не писав Вам нічого. Правду кажучи, не було й часу, бо перепроваджування на нову квартиру (Галицька, № 6, 3 пов[ерх]) забрало часу багато. І тепер ще я не зовсім упорався і для того пишу Вам коротенько лиш про тутешні новини. Мене з війська, як кажу, ізгнали силою засуду комісії суперарбітраційної («Superarbitrierungscommission», як ми написали в відлучці) і десь незадовго одержу «абшит». Це, здається ми, єдине щастя, яке ми в житті без власного старання спало, мов сніг на голову.

XI книжка «Дріб[ної] біб[ліотеки]» вийшла. Стаття Лавеле про общину, хоть зовсім не блискуча, все ж таки коротко і зрозуміло резюмує то, що досі написано позитивного про общину, а в виводах Л[авеле] хилиться до колективізму,— значить, не було причини нею помітуватись, особливо зважившн, що се перша звістка в Галичині про общину, і книгарі тутешні її так перепудились, що ні за які гроші не хотять дати на виставу з другими книжками «Др. біб.». Коли М[ихайло] П[етрович] напише про общину окрему статтю, то ми приймем і надрукуєм її з великою подякою. Впрочім, у нас були під руками рівночасно з переводженням Л[авеле] праці про общину: Постникова перший випуск (теорія общинного посіданія і заразом оборона його,— значить, не фактичні дані про рос[ійську] о[бщину]) і Соколовського («Знание», 77),— а притім обі статті (друга дуже хороша) задовгі. 12 кн[ига] («Довбня») ще не друкується, бо нема грошей.

Сестрі вишлю гроші на днях, а властиво надіюсь, що й сам зможу бути в Коломиї і бачитись з нею.

Ваш лист про мою історію з О[льгою] одержав нині і сердечно Вам дякую за нього. Ви висказали там ясно і рішуче багато гадок, котрі вже досі й мені самому не раз приходили в голову. Я пошлю його Ользі. В однім тільки Ви помилились — щодо мене, виводячи з усього, що я

---

[1] З військового союзу *(нім.)*.— *Ред.*

не любив О. Будьте переконані, що в тій хвилі не говорить з мене ані фальшиве самолюбство, ані охота, щоб моє було наверху,— але я кажу Вам по совісті, що я любив її так, як тільки я спосібний любити. Доказом того то, що я витерпів за час сього літа. А те, що Ви наводите проти мене, дуже легко вияснити самою моєю вдачею і моїм вихованням. Та се, впрочім, діло таке, що про нього балакати б довго, а в мене часу нема. Пізніше колись.

«Równość» получив, дотепер осталось лиш 2 примірники — решту порозбирали люди безмездно. До Кракова ніщо не післано. Як можете, то пришліть ще з кілька прим., а заразом зо два прим. «Громади» I і II, тут треба.

Щодо «Нов[оїї] осн[ови]» напишу також незадовго обширніше, а тепер передам Вам тільки думку Коса на проект М[ихайла] П[етровича]. Він уважає, що згодитись на нього зовсім не мож. 1) Коли газета буде друкуватись в Жен[еві], то з її хорошого редагування не буде хісна, позаяк ніхто на провінції не буде пренумерувати, 2) для викликання руху і життя т у т к а потрібно, щоб газета т у т к а виходила. Щодо конфіскування і сидження по тюрмах, то надіятись, що сього не буде,— впрочім, як буде, то також не біда і не за цапову душу,— противно, в пресових процесах все-таки діло не таке страшне, як в звичайних карних,— а й розголоска буде. Притім же газета буде мусила опертися на провінції, бо поки що грошей нема. Редактора маємо.

Те, що Ви переказуєте від М. П., мене дуже засмутило. Чи буде «Нов. осн.» політиканською, се ще велике питання, хіба що хто буде розуміти під політиканством говоріння осторожне в тій простій цілі, щоб не сидіти по тюрмах. І якби М. П. тільки для того одного не хтів бути співробітником «Н. осн.», то дуже було б сумно, особливо, що кожде його слово, надруковане у н а с, буде більш заохочувати та оживлювати людей, ніж усі наші писання разом. Уже для того одного, я думаю, він не повинен махнути на нас рукою. Хто знає, може, й з нас будуть які-небудь люди, а не з нас, то, може, з яких нових, котрі досить охоче, хоть і несміло горнуться до нової, проектованої газети.

Який чорт написав в «Równości», що Охорович — шпіон? Перекажіть авторові приватно, що се по меншій мірі негарно шарпатись на честь людей на підставі пустих підозрінь або хибно понятих проявів. Я тут дізнавсь про

весь хід діла і переконаний, що автор звістки збрехав. Зачинати від брехні в 1 н[оме]рі — не ладно.

Цілую Вас, Ів.

83. ДО Ф. К. ВОВКА

[Львів, 30 листопада 1879 р.]

Дорогий добродію!

Отсе получив Ваш лист і спішу відповісти Вам. Процесу Анни не можу Вам прислати попросту тому, що в газетах його зовсім не було друковано, крім акту завини,— а той Вам на ні на що не здасться. Те, що-м писав про процес, писав я після того, що сам чув, бувши на розправі. Для пояснення справи можете додати до дописі таку примітку. Анна, як і всі прочі обвинені, перечили всьому, кажучи, що ні соціалізму, ні ніякої пропаганди не знають. До статті в «Дзвоні» Анна признавалася, але її не пояснювала. Однако замітити треба, що все се вона говорила тільки за виразним жаданням адвоката-защитника, д. Яцковського, котрий казав їй «до ні до чого не признаватися». Відти-то й вийшло мляве та буденне враження, яке зробив процес на публіку, котра на тім і покінчила, що «доки такі люди, як Анна Павлик, Кінайлюк, Пістуняк та Пиптюк», будуть у нас вести діло соціалізму, доти всі «маючі» можуть спати спокійно («Dziennik Polski»). Що адвокатам-защитникам іменно йшло о то — звести процес на зовсім буденну, незначущу річ, свідчить також і то, що той же д. Яцковський в своїй оборонительній бесіді прямо заперечував авторство Анни щодо статті в «Дзвоні», говорячи, що «де ж тота дівчина спосібна написати щось подібного?».

Так було діло, і я думаю, що нам ніщо його таїти. Друга річ, як ми задивлюємся на нього. Я сам і чимало моїх товаришів ще при розправі радили Анні говорити одверто, признаватися до засад, за котрі нічо не можуть їй зробити, а перечити пропаганду, т. є. розширювання заборонених книжок. Тільки ж діло стояло так, що се розширювання було доказане з зізнань свідків,— заперечити його не було мож,— значить, для Анни оставалися два виходи: або признатися до всього і висказати все начистоту (що конечно було б втягло в процес багато й інших

людей), або стояти на тім, що вона не знала або не розуміла змісту розширюваних статей, значить, роздавала їх в тім переконанні, що вони не заборонені і не шкідливі, Се вона й зробила.

Газету присилайте під перепаскою, нерекомендовану на той же адрес або на Emilia Horodyska, poste rest[ante]. Якби що рекомендованого, то занотуйте собі і подайте другим (в Ясси і П[авлик]ові) адрес — Józef Oleśków, słuchacz filozofii na uniwersytecie, Lw[ów][1], уперед в Яссах мами Włodzimierz Ol[eśków], тільки ж сей необавці їде геть.

До Киева я готов їхати, коли і як схочете,— тільки я бажав би був зробити се перед Новим роком, щоб можбуло з Нов[им] роком пустити в світ газету. Ну, але сяк чи так — коби коли-небудь, бо тепер у нас дуже лихо, застій і криза на всіх. Самі наші люди не зможуть вдержати газети, хіба щоби була така, як «Praca», в півлиста на дві неділі,— ну, але в такій що ж написати? Правда, студенти наші з'їхались були з тою думкою, щоб зложити що-небудь грошей і почати роботу,— але прийшлось таке, що сенат академічний майже нікого з них не увільнив від оплати,— значить те, що мали наладжене на газету, пішло в сенатську касу. Для «Дрібн[ої] бібл[іотеки]», крім переводу «Довбні» Золя, у нас готові або готовляться ось які кавалки, із Бокля — «Попи і поступ в Іспанії»; із Леббока — «Початок релігії»; із Маркса — «Початок і зріст капіталістичної продукції» (передпослідній розділ «Капіталу»); із Енгельса — «Початок і теорія соціалізму» (виїмки з найновішої праці «Herrn Eugens Dühring. Umwälzung der Wissenschaft»; виїмки ті складають цілість — вихідна точка соц[іалістичної] теорії, очерк поглядів школи утопістів, Оуена, Сен-Сімона і Фур'є, а в кінці прехороший очерк теорії Маркса о капіталістичній продукції — без полемічних заміток); Павликів перевід «Бурі» Островського (вона йде позавтра тут на сцену); «Основи суспільної економії» (компіляція з Чернишевського, Мілля і Маркса); ладиться перевід Дрепера «Боротьба релігії з наукою»; готові переводи першого і другого тому «Ругонів» Золя. Як бачите, статей досить готових, а між тим, як натепер, то годі навіть одну книжечку в 1 печ[атний] лист видати,—

---

[1] Йосипу Олеськову, слухачу філософії в університеті, Львів *(польськ.)*.— *Ред.*

так усім тісно стало. Ждати приходиться аж до кінця марта, коли деякі з наших подістають стипендії та дещо зложать. Я тож не можу нічо робити, бо мушу впроголодь переводити мізерні комедії та драми для театру по 10 гульд[енів] за штуку, з котрих і так відтягають ми половину за довг до друкарні,— та й того зарібку ненадовго стане, і тре звичайно два місяці ходити, заким приймуть одну штуку і рішаться заплатити. Я тут живу, як кажуть, зовсім «на позиці».

На тім і кінчу. Будьте здорові!

Ваш Іван.

«Równość» маємо 1 н[оме]ра досить, може, є у Вас «Громада» I, II і III, то надішліть під перепаскою з по три прим[ірники], а також «Про хліборобство», як де земля, I і II і малого Шевч[енка], з по 10.

Прощавайте!

84. ДО Ф. К. ВОВКА

[*Львів, грудень 1879 р.*]

Дорогий добродію!

Отсе я загутавсь з писанням, так що аж самому встидно. А тільки все-таки дещо вийшло й не по моїй вині. Листи Ваші одержав я аж в середу тамтого тижня, значить, звиш 10 день опісля того, як Ви їх вислали, тож і Ваша телеграма була ми зразу незрозумілою. Не знаю, чому ті листи так довго пролежали у нас на пошті. Сей час, скоро йно получив їх, повисилав,— з рекомендованого посилаю Вам рецепис.

Щодо Вашої справи з «Просвітою», то Ви, може, вже й получили звістку прямо від них, а як ні, то швидко получите.

Жаль, що ані ваша газета не виходить швидко, ані «Громада», ані у нас нічо. Наші українофіли кинулись тепер в політику. Те, що я писав в дописі, не збулося, бо замість одної часописі виходитиме від Нового року аж 4: «Діло», політична (угодова і безбарвна, себто «понад партіями стояча», contra «Слова»), «Правда», літературна, «Батьківщина», політ[ична], для люду (досі 6 н[оме]рів),

і «Зоря», тож літературна, замість «Газети шкільної». Крім того, має виходити якась літературна в Станіславі під ред[акцією] Верхратського. Ось буде празник на Галицькій Русі!

А нам, бачу, прийдеться вдоволятись капаниною «Дріб[ної] біб[ліотеки]». Се дуже правда, що Ви замітили, що ліпше би було подавати статті чисто популярні, зрозумілі не то що своїм складом бесіди, але й складом самого предмета. Таких статей у нас і домагалися деякі наші сільські читачі. Отаке нам дайте, як «Про багатство та бідність», як «Нова віра» абощо. Ну, ми й радо друкували б такі речі, та де їх візьмеш, се раз, а друге й то, що на такі речі наші власті страх косо дивляться, і досі, як звісно, ні одна з них не пройшла ще не сконфіскована. Так ось задля тої пресії ми й думаємо д о ч а с у ограничитися на речі потяжчі, писані по-культурному, котрі би приступні були для шкільної молодежі та загалом для людей сяк-так розвинених,— такі речі, хоть і радикальніші, у нас легше пропустять. Впрочім, якби тільки ми мали й другі, популярніші статті, то й тих не відкинем.

Ось нині саме поступила в печатню 12-та книжечка, т. є. III-ій розділ «Довбні». 13-та вже майже готова, містить «Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині» Шеля, стаття досить важко написана, та тільки ми дали її задля того, що в ній заміщені докладно програми німецьких соціал-демократів та Інтернаціоналу.

Лист з Кондратковським висилаю.

Прощайте! Здоровлю сердечно всіх товаришів!

Ів.

85. ДО Ф. К. ВОВКА

Львів, 14 січня 1880 р.
14/I.80

Дорогий добродію!

Лист Ваш одержав вчора і нині відписую. Жаль, що Ваше видання так запізнюється. У нас би його конечно здалось, щоб трохи оживити людей. Та й коли-то ми зможемо тут своє поставити? А то наші україно́філи друкують, пишуть таке, що аж їм самим обридло, немов ті пси у Гейне, що просять прохожого: «А копни ж нас, най гавкнем раз!» І копнути їх нікому.

З нашої «Др[ібної] біб[ліотеки]» сими днями вийшли XII і XIII кн., а далі вже не знати, коли попрем що-небудь, бо маєм довгу у друкарні десь з на 50 р., так що господь знає, коли й сплатити його. Недавно мав я лист з К[иєва] від Цв[ітковського] з посилкою 25 р., з котрих половину дав на довг у друкарню, а на половину купив деяких книжок («Нову фізіологію», Єгера «Про людську силу робочу»). Щоб заробити на життя, я наймився в «Діло» писати новинки та всяке сміття, яке пригодиться. Крім того, для других же укр[аїнців] переводжу «Мертві душі» Гоголя, а для «Правди» — «Фауста». Тільки ж звісна річ, що наші укр[аїнці] наймуть, роботу возьмуть, а платити дасть біг.

Вам я пошлю — скоро буде чим оплатити посилку — «Батьківщину», все, що вийшло,— «Діло», І н-р і ще дещо. Пан з Тульчі писав до Ант[она] Маньк[овського] про гроші і своїм звичайним нагулькуватим способом відразу допоминається: присилай сей час 250 р.! Будьте ласка переказати йому — Ант[ін] сам не пише, бо нездужає,— що: 1) грошей є в краківськім суді 150, а не 250 р.; 2) вони досі знаходяться в краківськім суді і перед кінцем розправи, т. є. перед мартом (розпр[ава] подовжить звиш 6 неділь) їх не віддадуть ніяким світом; 3) чи віддадуть по розправі,

се ще не знати, се залежати буде від того, чи засудять А[нтона] М[аньковського], чи ні. Щодо друкарні, то сам же він був тут і допитався все,— якого ж чорта лисого ще питає? Впрочім, на всякий спосіб, як віддадуть з Кракова гроші, то віддадуть друкарні, котра, як чути, числить собі (за невиготовлені на час роботи) 70 р., а виготовити і скінчити ті роботи не хоче. Ось йому віз і перевіз. Якщо буде більш звісно, то сей час напишемо.

Здорові будьте а швидко присилайте своє видання.

«Др. біб.» послідні книжки вишлю враз із попередніми по одн[ому] прим[ірнику].

86. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, 10 лютого 1880 р.]

Коханий!

Страх, як давно я не писав до Вас,— сотка літ чи й більше! А тим гірше, що се моя вина,— гадав чоловік: зажди, аж будеш міг що доброго написати, яку хорошу звістку донести,— а так раз у раз писати про погань, сперити або розповідати тутешні паскудства — бігме, що опротивіло по саме горло. А тепер приходиться все-таки писати мізероту! Ось благодать, нічого й казати! Та чорт з нею, передовсім мушу розказати Вам, що тут нового.

З нашою «Др[ібною] біб[ліотекою]» круто. 12 і 13 кн. («Довбня», III, і Шеля «Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині») ледве якось випхали, та й то досі маємо на 100 р. довгу. Розходиться не надто, бо у всіх тісно і крухо. Вишлю Вам сими днями, скоро буде пару центів. З «Новою осн[овою]» нічого не знати — все мало зробитися по моїй поїздці в Росію, ну, але звісна річ, о тім тепер думати ніщо, а у нас годі набрати на стільки своїх грошей. Та й коби де мож заробити, то би чоловік запродався хоть на як довго,— а то-бо годі. От я з початком року найнявся до підлого «Діла» новинки писати, іншої роботи Барвінський не хтів уступити; ну, але тепер по виході Шеля, де-м го сокрушив, і він відвернувся геть,— новинки, правда, писати каже, але ані газет не дає, ані не платить. Нікуди, члече, повернутися, так що я мушу від 1 марта їхати на село, а іменно в Ваші сторони, до Березова, до Геника, чень, там буду міг скінчити яку довшу повість, котру би

мож було продати хоть би чортові лисому, а то тут за вічною грижею й гадки нема про белетристичну роботу.

Не знаю, чи д. Вольський розповів Вам все то, що я переказав,— та й того не багато було. «Буря» Островського була тут на сцені, хоть не найліпше відіграна, а зробила огромне враження не лиш на молодіж, але й на інтелігенцію. Москалофіли остентаційно винеслися, кажучи, що автор «поганит русский народ». Попи не могли догадатися, що там за мораль, а старі курви дуже були згіршені, що герой «цілує чужу жінку,— ах!».

Просіть д. Вольського, котрому кланяюсь через Вас, щоб був ласкав додержати того, що прирік, т. є. прислати Реклю, Герцена, Чернишевського «Общину и государство» і ще дечого з французьких наукових речей, о котрі я просив його. Я тут вже замовив робітників, котрі переведуть Реклю тоту часть, що о нас,— і накладці навіть найдуться.

А й Ви будьте ласкаві прислати, що там вийшло нового, особливо п'яту «Громаду», котра, чень же, вже готова, а також брошурок «Про те, як земля стала не наша» і «Про хліборобство» кілька прим[ірників], тут допитуються, а в мене нема.

Я тими часами два рази був слабий так, як не слабував від многих літ — ну, але тепер трохи подужав. У нас тут для «Др. біб.», крім Вашої «Бурі», приладжено до друку ось які штуки: Фрітца Шульце «Як виробилося поняття душі?», Бокля «Попи і поступ в Іспанії», Маркса «Початок і розвиток капіталістичної продукції», Енгельса «Початок і основа соціалізму». Тільки грошей дасть біг. Я тепер переводжу Шульце ряд статей з історії філософії: «Грецька філософія природи і її відносини до новішого природознавства», «Християнство, його початок і відносини до природознавства», «Природознавство в середніх віках», «Бекон Веруламський, творець новішого реалізму» і вкінці «Кант і Дарвін». Всі ті штуки становлять цілість, хоть зрозумілі й окремо, невеличкі (крім послідньої), а що головне, то критика думок філософічних, зводження всього на знання природи і еволюцію,— так що цілість Шульце вийде, по-моєму, далеко краща, як Ланге «Історія матеріалізму», а щонайменше о четверо коротша. А що з Вашим «Питанням робітницьким»? Чи воно скінчене, і коли пришлете? Донесіть також, чи вийшов дальший «Jahrbuch»? Пришліть, як що маєте хорошого з французьких книжок. А тільки не присилайте таких штук, як Герцена резюме

з Sargant'а про життя Оуена. Я маю великий респект перед Герценом як психологом, але зовсім не маю респекту перед Sargant'ом, котрий взявсь писати про Оуена, не читавши його головних статей,— а й те, що читав, старався по-своєму перекрутити.

Редакція «Pracy» просить м'я написати ось що у відповідь на Ваше письмо: уживаючи слова «w Polsce»[1], ред[акція] зовсім не мала на думці ніякої політики, а вже про «Polskę w dawnych granicach»[2] їй ані снилося — слово те вирвалось їй знехотя, з простої асоціації понять: пишеться польською мовою, ну, і в Polsce. Не великий ще гріх. Уже для того самого вона не може й помістити Вашої дописі, котра, крім того: 1) загостра і наразила би редактора на сидження, 2) в ній Ви якраз, і то якнайгостріше, робите то, чого спочатку не радите робити редакції,— іменно: підносите питання національне і ставите його так, немов з почуттям огромного якогось розділу між тими народностями,— stricte[3] означаєте границі (що, впрочім, на ділі зовсім не є так stricte розділене та розграничене) і домагаєтесь вкінці, щоб ред[акція] в тім згляді ясно висказала свою думку. Сього ред. не зробить, бо її національні спори зовсім не обходять, так як не обходять її читателів, і так як се затим не лежить в її програмі, і так як «Praca» займається питаннями суспільно-економічними, а політичними лиш остільки, оскільки вони тикають тамтих (загальне голосування), а питань національних рушати не може. А в «Równość»'і я би Вам не радив підносити рекримінації на «Pracu» задля пустого слова, котре притім самі ж Ви з мухи роздули в вола.

Не гнівайтесь, коханий, за сесю відповідь, бо вона не моя, а загальна. Я дуже рад би знати, як Ви там живете і що поробляєте, що студіюєте, пишете, думаєте. Ви взагалі такі скупі на звістки о женевськім житті, на що знов я такий цікавий, що вкінці не зле би було, якби Ви в тім згляді трохи ширше розписалися.

Михайлові Петровичеві мій щирий поклін. У мене до нього й просьба є, а то ось яка (передаю через Вас, щоб йому не наприкрятися своїм писанням): тут у нас один чоловічок хоче переводити на німецьке Марка Вовчка і хотів би мати вступ «Життя і значення М[арка] В[овчка]

---

[1] В Польщі *(польськ.)*.— *Ред.*
[2] Польщу в давніх кордонах *(польськ.)*.— *Ред.*
[3] Стисло *(лат.)*.— *Ред.*

для літератури і суспільності української». Чи не ласкав би М[ихайло] П[етрович] написати, бодай коротко,— се була би робота вдячна, бо той чоловічок може замістити перевід в «Universal Bibliothek» Реклама, де буде розходитися і не запропаде так, як у других видавництвах. М. П. міг би написати по-нашому,— тут вже переведуть. Просіть його від мене і від себе, щоб зладив. Якби мож здобути портрет, то Реклам міг би також подати,— але се менша річ.

Поки що відписуйте ще і посилайте на давні адреси — мені здається, що й відтак також буде можна, бо на всякий спосіб усе від Вас мусить приходити до Львова, а на провінцію нічо. А тут вже люди відберуть, що треба, то самі залагодять, а що треба, то й мені на село донесуть. Так-таки й пишіть.

А ще одно я хотів Вам сказати: коханий, мені здається, що чи не ліпше було б Вам та з весною вертати сюди, відбути тих 6 місяців — процес за «Молот», безперечно, не випав би так лихо для Вас, як за «Дзвін»,— ну, і відтак почали б ми знов роботу, тільки грунтовніше, більше обдумано, ніж перший раз. Що Ви на то кажете? Чи воно так є, чи лиш мені так здається, що Ви з Жен[еви] не скористали так багато, як думали вперед? А й мені тут погано без Вас, ні з ким побалакати, поспорити,— kein Reiben — kein Leben...[1] Роздумайте добре і вертайте якнайшвидше, бігме! А хіба Ви так гадаєте, що не зможете вже жити тут, в гострішім кліматі і поганьших обставинах? Мені здається, що хоть з бідою напів, а видержати чоловік мусить,— а там далі піде робота, і наукова, і писарська,— мож буде дихати. Ану, рушtеся!

А поки що жду Вашої відповіді і цілую Вас сердечно.

Ваш Ів.

87. ДО Ф. К. ВОВКА

[*Львів, друга половина лютого 1880 р.*]

Дорогий добродію!

Я затратив Ваш адрес, тож пишу навгад і посилаю «Др[ібну] біб[ліотеку]». Газет дальших скоро дістану, то вишлю. Напишіть, що у Вас і як до Вас писати? Я їду

[1] Нема тертя — нема життя *(нім.)*.— *Ред.*

1 марта (лат[инського]) на село в Коломийське і там пробуду,. може, й ціле літо, бо тут ніщо робити, нема чим дихати. На селі, чень, буде мож взятися трохи більше до роботи. Надіюсь, що Ви ще перед 1-им відпишете мені, то тоді подам Вам і адрес, куди в разі потреби мож до мене писати. Поки що на Гамм[ерляйна]. Присилайте свою газету, коли вийшла. Ант[ін] в Кракові на процесі. Грошей не віддали. Обширну казку про ціле діло, як Ви жадаєте, скажу другим разом.

Прощайте!

Ваш Ів.

88. ДО М. І. ПАВЛИКА

Львів, 19 лютого 1880 р.
Львів, 19.II.80

Коханий!

Насамперед відповім на Ваш послідній лист. Щодо 1) про стосунок наших до львівських робітників не багато й дасться сказати. Бо хто такий наші? Студенти, академіки, ну, а в них який стосунок з робітниками? Коли сходяться, то кождий приватно. На робітницьких зборах, що тут були 28 грудня, були наші всі мимо цілого полку шпіцлів. Якби було видавництво, то наші взялись би ближчого студіювання життя робітників (помешкання, поживу, заробок і т. д.), ну, а тепер, коли все розлазиться і розпрягається, то про таку систематичну роботу й думати годі. Щодо 2), то не знаю, про який се львівський загал Ви говорите. Щодо наших, то їм «Równość» не подобається: її науковий бік (стаття Ліман[овського]) дуже слабенький і для нас не дає н і ч о, а вже її фактичний та чисто агітаційний бік — балаканка, варт «Набата» та всяких других яро-революційних краснобаїв. А щодо негалицьких людей — пол[яків] з інтеліг[енції], то самі ж Ви знаєте, як ми на них дивимося, і писав я Вам не раз і тепер ще раз кажу, що ми їх зовсім випросили від себе, і то не ми тільки, русини, але й тутешні поляки. Те, що було в «Równości», пито було, очевидно, не до Вас самих, але й до всіх нас, а писав се чоловік без чола, котрий, очевидно, знав, що виганяють «nas z Galicji» не «bracia Rusini», але й самі

«bracia Polacy»[1]. Ми післали сей час по тім до «Równ[ości]» спростування, но досі не надруковане. Щодо 3), то писав же я Вам, що «Praca» Вашої дописі не може надрукувати, бо a) вона загостра і стягла б на редактора процес і, може, й завішення письма, b) вона зовсім не підходить під програм письма, котре не хоче і не може бавитися питаннями національними, в великій часті недоступними а зовсім непотрібними для робітників. Не знаю, для чого Вас так іритує слово «polski», скоро я написав Вам, що писане воно було зовсім не в значенні якихось націоналістично-централістичних поползновеній, але надруковане попросту з неуваги, за що й автор, і редактор каються. Значить, по-моєму, в Вашій брошурі не потрібно чіпати «Pracy», бо виводити з одного слова, ненароком написаного, націоналізм її, незважаючи на все, що вона досі писала й говорила, се щонайменше засміла конклюзія. Тому ж то я й не розумію, яка має бути ціль Вашої брошури «Nacionalizm» і т. д. Мені здається, що полемізувати на серіо мож тільки з людьми серйозними, котрі говорять, опираючися на даних. А «Równość» на яких даних опирається, говорячи про галицькі стосунки? Говорять люди, не знаючі Галичини, і говорять таке, що не то толку, але й сенсу нема. З ким же тут полемізувати? І в якій цілі, коли, прецінь, нікого вони тим не зведуть, а ті дурні, котрі їм повірять, Вашої брошури не читатимуть.

А тепер кілька слів відповіді на Ваш попередній лист.

До сестер я писав два рази, але відповіді не дістав ніякої, аж в кінці дізнався, що намісництво розписало до всіх староств поуфні письма, щоб шукати за ними; а впрочім, що ж би я їм поміг, коли й сам я так само здихав та мерз, не маючи ні вбрання, ні хати, ні нічо? Спасибі Барановському, що прийняв до себе бібліотеку і мене на якийсь час,— тепер він їде, то й мені приходиться книжки перетаскувати й само[му] забиратися. Акту завини сестри я не мав і не міг дістати — тутка в газетах не було друковано справоздання з розправи.

А щодо того, що ми нічо не друкуємо для мужиків, то, будьте ласкаві, скажіть, хто з нас може написати щось такого, що би мало і наукову вартість і було таке популярне? Що ми можемо написати, коли самі нічогісінько не вміємо, коли на кождім поступі натикається чоловік

[1] «Нас з Галичини» не «брати русини», але й самі «брати поляки» *(польськ.)*.— *Ред.*

на тьму кромішню? Що «Др[ібна] біб[ліотека]» для люду не приступна, а для українців не цікава, се ми знаємо, та й що з того? Вона, як знаєте, видається в першім ряді для молодежі. Тільки ж ніхто того не казав, щоб ми не хотіли друкувати в ній нічо про ані для мужиків,— тільки що досі нічо такого ми не мали та й не легко зладити. Впрочім, тепер хто знає, коли сплатимо довг до друкарні, а аж тоді мож буде далі видавати.

На «Нов[у] осн[ову]» нам ніщо й надіятися, бо у нас тут не мож буде зібрати средств, хіба би тільки, що ми могли б деяк заробити, що також далека річ. Впрочім, хто знає, може, то ще найдеться який спосіб.

Статті Подолинського, котру Ви обіцяли, я ще не дістав. Чи Ви не вислали?

А вже зовсім того не розумію, що Ви говорите про хід на провінцію, про закладання газет та друкарень на провінції. Ви, певно, не роздумали над тим. Насамперед — хто піде? За що закладати газети та друкарні? Та й де? Під оком жандармів та старостів, котрі не то газету таку за першим разом заберуть, але й Вас зо всім, що маєте і чого не маєте. Ви ж подумайте, що тут не Швейцарія, що тут у Львові, де стосунково свобода більша і уряд більше обтесаний, а що виробляють,— не то вже на провінції. Але все то, впрочім, нічо,— будь средства, я перший пішов би на таку роботу. Та средства ж де? Хіба ж Ви й справді там привикли до фрази «малоруська партія» в Галичині і гадаєте, що ось тут легіони наших так і стоять та ждуть на мановеніє. Та й вп'ять таки скажу: хто буде видавати, робити, писати, коли ніхто нічо не вміє! Ви ж поглядіть круг себе: ось Др[агоман]ов пише, а спитайте його, скільки і як він вчився! Або й усякий другий. А ми що: і хто у нас? Ось тут Ви будьте мудрі та популяризуйте, коли в голові пусто!

Б[еле]й приїхав до Львова без цента грошей і став замість мене новинкарем та коректором при «Ділі» mit 25 Gulden Monatsgabe[1]. Адресу не дав, бо ще не мешкає ніде.

А до «Jahrbuch»'а що я напишу? Який тут рух? Та й що писати, що сяк-так робиться, коли ніяк не робиться? Трібується сюди й туди, а більше що? Хіба, як буду на селі, то, може, напишу про життя люду, як зберу матеріал.

---

[1] За 25 гульденів місячної плати *(нім.)*.— *Ред.*

На тім нині стану. Ага, чи М[ихайла] Петровича Ви просили о біографію Марка Вовчка? Чоловік тут дуже просить, хотів би переводити деякі штуки і надрукувати в Реклама «Universal Bibliothek».

Що пишуть до Вас віденці й які у Вас з ними зносини? Нам тут писали, що в «Альманаху» друкують дуже цікаву статтю Др[агомано]ва.

Прощайте! Цілую Вас.

Іван Фра.

89. ДО Ф. К. ВОВКА

[*Львів, 23 лютого 1880 р.*]

Дорогий добродію!

Дякую за швидку відповідь, і дуже благодать, що мої посилки напомацки трафили до Вас. Отсе берусь відписувати Вам. Мені їхати на село конче приходиться — живу ж я досі чортзна на які гроші, і «Дрібну бібліотеку» в довг ввігнав, і заробити що-небудь годі,— так ліпше просидіти який час на селі, бодай за хату та за їду платити не прийдесь, а зробити мож буде що небудь і путнішого, ніж тут в місті серед вічної грижі.

Ми все тут ще всі живемо в тій надії, що нам швидше чи пізніше удасться закласти газету і бодай на перший раз зискати до сього підмогу з Укр[аїни]. Може бути, що се надія пуста — і так пише мені Павлик — що ви, мот, самі на свої гроші друкуйте. Та на чиї ж, коли нас усього кількоро люда, та й то таких, що частенько піст держать і вічну тверезість. А якби була бодай на разі підмога, то, чень же, відтак найшлись би пренумеранти. Я кажу, може бути, що думка про підмогу — ілюзія, але що ж діяти, коли тота ілюзія одна ще піддержує надію на газету. А поки газети нема, то й живішого руху ніщо надіятися. Тепер кождий учиться сам про себе, хто економію, хто антрополо-гію і проч., і який же тут рух?

Дуже жаль, що Ваша газета так-таки й зупинилася, а то ми ждали-ждали її, так само, як ждем V т. «Громади», і все пусто. Ну, се справді криза така, що крий мати Василишина. П[авли]к пише мені прямо, що друк зупинивсь, бо нема грошей, і коли піде — не знати. А того я вже

не можу порозуміти, на яке свято Вас кличуть до Києва? Хіба там така вже благодать відразу, що тут же й газета і всяка штука?

Те, що Ви пишете про «Батьківщину»,— суща правда. Гарна газета і єдина з-між галицьких газет, що справді хороше та гідно видається. Тут її мужики читають дуже радо — досі передплатників звиш 300, немного, але зато самі живіші — а й інте[лі]генція хвалить та ставить вище «Діла». Жаль тільки, що й ред[актор] «Батьківщини» їздить на старій шляхетсько-попівській палиці, що буцімто всій біді винна воля 1848, та й то не сама собою (почасти було б се правда), а народ, котрий не був до неї приготований. Немов-то в неволі мож як-небудь до волі приготовитися. І немов-то «воля» 1848 не була навмисно панами обрахована на економічну і прочу руїну народу. Отсе одна хиба, яку мож щодо принципів закинути «Батьківщині». Але се — і поверховне понимання фактів — мала ще річ супротив самого способу редагування, справді старанного та для людей цікавого і приступного.

Щодо довгів і грошей, то діло се ось яке: через А[нтона] М[аньковського] спроваджував Мальований машину і проч. і замовив черенки у гісера, тому остався А. М. щось винен (се той жид ніби, про котрого згадуєте), але Ант[ін] мені сказав, що се його річ і що, здається, Мал[ьований] заплатив усе. Чи так воно, запевно не знаю, бо Ант. якось неясно се говорив,— впрочім, по процесі розпитаємо. А щодо друкарні, то там зачалися було друкувати брошури, котрі Вам отсе посилаю одні в коректурі, другі надруковані (ті, що в коррект[урі] — не надруковані). По арест[уванні] А. М. робота тота осталась, друкарня не хтіла кінчити, а взяла 70 р. і ще тепер допоминається дальших 70. По-моєму, се підлість допоминатися, не зробивши роботи на час. Прочі претензії друкарні (180 р.) — за «Молот». Та й тільки всього. А гроші, вислані на ім я Ант., лежать в краківськім суді. Їх 150 р., і питання ще, чи їх віддадуть Ант. і чи не схочуть узнати їх або за гроші якого-небудь тайного товариства і сконфіскувати, або за приватні гроші Ант. і в такім разі на случай засудження взяти їх за кошти судові. Се все ще чорт знає, як буде, бо звісна річ, від краківського суду много мож надіятися. Ми гадали, що мож їх буде видобути перед процесом, але годі було. Тре ждати до кінця розправи, котра зачалась тиждень тому назад (16), а протягне ще з 5 тижнів.

Жаль, що самому мені не мож буде бачитись з Антоновичем. Але я напишу писульку до нього і лишу чоловіка, котрий передасть і побалакає, що буде треба,— главное про бібліотеку і обіцяні нам книжки, а також про сподівану газету. Той сам чоловік буде й з Вами переписувавсь, т. е. буде тут получав листи від Вас (шліть на той сам адрес, що й досі), а якби що важного, то донесе мені на село. Я буду в Коломийщині, і писати прямо до мене нікому не мож, бо там власть дуже пильна на той щот,— от Павликові сестри обі арестовані в Коломиї і сидять. Будучи тими днями в Коломиї, чень, зможу видітися з ними або бодай передати їм дещо грошей, хоть і у самого є тільки трохи, та й то позичених.

Якби хто приїздив сюди, то нехай навідається в ред[акцію] «Діла» до Ів. Белея і розпитає його, що треба і як би можна бачитися з деким другим. У нього тож і мій адрес буде, то можна в разі потреби написати й до мене.

Газет у мене нема ніяких, бо весь послідній час нікуди не бував і не получав нічо. Може, товариш опісля збере що-небудь і зашле Вам — я перекажу. Остап у Відні, записався, кажуть, на права, але як йому живеться, що робить і що думає, того не знаю, бо від свого виїзду і словечка не писав до мене. У Відні друкують II т. «Слов'янського альманаху» і хотять малоруський відділ зробити цікавішим, ніж торік. З статей, котрі будуть міститися, знаю тільки про одну — Драгом[анова] «Політико-економічні погляди в піснях народних». Я послав статист[ико]-економічну розвідку «Про громадські грунти в Галичині», а також огляд літерат[урний] «Галицька інтелігенція і галицька журналістика від 1848 до 1880 р.». Чи помістять що-небудь з того, не знаю. Я пишу під адресом: Jarosław Okóniewski, Hörer der medizin, Wien, IX Alsergrund, Alte Gewehrfabrik. Пишіть і Ви так, а всередині лист до Остапа.

У нас тут газети заповнюються справозданнями з краківського процесу — весь мир дуже цікаво читає. А про атентат не було тут нічо цікавого — всього одна вступна стаття, та й то пуста («Dziennik Polski»), а проче все переводи з німецьких та російських газет про подрібності діла.

Бачиться, все написав, що треба було, а затим будьте здорові!

Ваш Іван.

90. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Нагуєвичі, серпень, після 23, 1880 р.]

Коханий!

І я повторю то, що сказав К[о]с: почасти Ви маєте рехт, а почасти ми маємо рехт,— відношу се до цілого Вашого поступування зглядом львівських людей і до погляду, до якого Ви остаточно дійшли. Ви, бачиться, дійшли до того, що не много хибує, щоб не зірвати з нами — принаймні щось подібного мали Ви виразити в протесті до «Правди». Я не буду розбирати, оскільки се справедливе і практичне для Вас і для нас,— погляну лишень, якою дорогою Ви сюди дійшли,— не прогнівайтесь затим, що перетрясу давнину.

Виїхавши зі Львова, Ви, по-моєму, попали в дві хиби: забули про обставини, серед яких ми тут живем, і забули, які люди живуть серед тих обставин. Ви почали горстку людей без дозрілого суду, без науки, без знання трактувати як вироблену партію, почали жадати від них багато дечого, що серед тих обставин було зовсім неможливе і подобало радше на іронію, ніж на серйозний проект (пригадайте собі те, що Ви казали мені, Б[еле]єві і другим кидати Львів і закладати друкарні та газети по провінції). А друга хиба та, що, узнавши нас раз партією, твердо зложеною, Ви стали супроти нас на становище полемічне, Ви, замість радити, вказувати нові стежки, як се робив Др[агоман]ов з українцями, а відтак і з нами, причіплялись до першого-ліпшого нерозважно висказаного слова, до першої-ліпшої фрази, формальності, і починали бучу, котрої все те не стоїло, а котра тільки псувала кров Вам і нам. Я знаю, Ви вп'ять почнете хреститись лівою рукою, що буцімто я Вас називаю формалістом. Я сього не кажу, кажу тільки, що м і ж н а м и переважно всі спори пішли за формальні та побічні справи, за які б соціалістам не багато й балакати (пригадайте «Pracu», Ваші закиди проти програму «Нов[ої] осн[ови]» і т. д.). А послідніми часами Ви оп'ять розгнівались за те, д е яка стаття друкується,— розгнівались на мене, що друкую переклад «Фауста» в «Правді» і що-м дав рукопись добровольця туди ж. Щодо «Фауста», то скажу лиш то, що дав я його в «Правду» по поводу крайньої нужди, коли-м вибирався на село, і мені за нього дали 15 р[инських] на дорогу — в шандарські

лапи. А щодо добровольця, то я вважав себе вправі дати його рукопись, бо автор сам, переїжджаючи через Львів, дав мені право друкувати будь-де-будь. В остаточнім разі мені здається, що коли ми самі не могли його досі надрукувати, то ліпше, щоб надрукувала «Правда», аніж щоб рукопись лежала і гнила. І взагалі се така річ, задля котрої ніщо заводити спори о засаду, а те, що «Правда» в тім самім н[оме]рі друкує наші праці і нас ганьбить, доказує — сам не знаю що — хіба нетактовність редакції, а зовсім уже не ретроградство та підлість авторів. Тож жаль, що Ви, оп'ять задля формальності, підняли бучу і при чужих людях відреклись нас, не розвідавши вперед обставин і поклавши себе в положення, подібне до нашого (пригадайте з давніх літ своє подання до «Кружка» 1876).

Коли взагалі виступлення супроти «Правди» я вважаю нетактовним з Вашого боку, то не менше болить мене й то, що Ви головно мене старались поставити в поганім світлі. Свойов дорогов, що я дещо провинив супроти Вас — про те також зараз побесідую,— та все ж таки настільки я не провинився, щоб аж картати мене публічно і при чужих людях, щоб аж відрікатися мене, як чорта.

У листі до мене Ви на тім самім місці, вирікаючись мого приятельства («я не в претензії на вашу щирість»), закидаєте мені нещирість, недомовки. Я перебрав усе, що колинебудь писав Вам, і — признаюсь — зміг найти хіба замного одвертості, а не недомовки. Я розказував Вам щиро, що́ у нас діється, що́ я і другі думаєм про те і ове, — Вам подобається жадати ще більше. Правда, одного я Вам не домовив, тож домовлю тепер. Ви минувшої осені прислали мені 25 рублів для передачі сестрі. Не знавши, де вона, я кілька день задержав гроші у себе, а написав лист на адрес, умовлений між нами. Відповіді не було, а між тим надійшли записи університетські. Мені стиха переказав Соболяк, що мене хотять видалити зі Львова, як чоловіка без заняття, і для того я повернув Ваші гроші на впис в університет. Сього я не домовив Вам, і се моя вина перед Вами. Конечно, через те Ви мусили стратити й віру до мене. Сидячи в тюрмі, я думав направити се хоть так, щоб побратись нам з Анною і обоїм завести друкарню спільно з поляками. Я числив при тім на Укр[аїну],та не на які-небудь даровані гроші або зичені, а тільки на роботу від них, котра б платилася і помогла б стати дру-

карні на ноги («Словар»). Грошей я з Укр[аїни] на надіявся ніяких, а єднав на те людей у себе. Тепер же, коли Ви відбили нам роботу і взагалі віру укр[аїнців], план розлетівся. Що буде далі — не знаю, а тільки чую, що-м досить укараний за тоту недомовку зглядом Вас і що-м розбитий зовсім, без енергії і надії надалі. Будь-що-будь, я не верну вже до Львова на життя — їду до Відня на права, також сам не знаючи, на яке та й що та на чий хліб.

Сестри Ваші дома. Я не міг видітися з ними, бо мене в Березові пильновано, і староста коломийський, без права і поводу, казав шандарям, як злодія, спровадити мене до Кол[омиї] — мене, слабого, взяли з ліжка і погнали піхотою,— а все лиш на то, щоб порадити мені виноситися з Берез[ова]. Я винісся не задля його розказу, але щоб не компрометувати Ген[ика]. В Косові бути мені було зовсім неможливо, я тільки передав лист до А[нни] і жду її відповіді. Впрочім, в Бер. я майже весь час лежав хорий і по конечності не виходив з хати.

Тішить мене, що Ви починаєте видавництво газети,— у нас не скоро мож її надіятися. Дописей що зможу, то старатиму. Вже-м порозписував декуди, хоть не багато маю надії. А сам із сучасності знаю дуже мало, а нічо фактичного, цікавого. Та тільки організувати збирання дописей і порядкувати їх я не беруся, бо в разі, коли б се не пощастилося, Ви оп'ять звалите відповідь на мене і прозвете яким-небудь зрадником та ретроградом. Не хочу. Що сам зможу — робитиму; що мені пришлють — пішлю Вам, але відповідати не хочу ні за що. Відтепер я стою супроти Вас, як приватний чоловік, і тільки яко такий відповідаю за правду того, що пишу, а більш ні за що. Щодо якої-небудь ремунерації, я ніколи й не думав побирати її від руської газети, виходячої в Женеві.

До «Jahrbuch»'а також не маю що писати, хіба б сестра прислала ми свій Akt oskarż[enia][1], о що-м просив.

Будьте здорові і не гнівайтесь надто на свого Ів.

---

[1] Акт обвинувачення *(польськ.)*.— *Ред.*

91. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, 13 жовтня 1880 р.]

Коханий!

Отсе я знов у Львові. Думав їхати до Відня на права, та грошей нема, та й то не лиш на подорож до Відня, але нема й настільки, щоб і тут записатися. Так-таки й лишуся, поки не вижене поліція або голод.

Іно що прочитав «Фабрики й ремесла», ось книжка хороша і популярна, хоть задля бесіди подекуди неприступна для наших мужиків. Не знаю, якби її трохи переладив на лад галицької бесіди і видав,— чи не буде мав що автор проти того? Та й, впрочім, се тож не зараз би могло й статися, бо грошей у нас, крім довгів, нічо нема.

Листа Вашого до «Pracy» я ще не читав, чув тільки, що там Ви щось відкликуєтесь до нас за про Маньковського. Се негарна штука. М[аньковський] гроші побрав, а про довг у Альбрехта завсігди говорив, що се «моя річ»,— значиться, ніщо нам в його річ і мішатися. Напослідку й тих 150 р., що лежали в Кракові і прислані були на брошури рос[ійські], він пропустив. І вп'ять-таки, що ми йому порадимо? Погано тільки те, що Альбр[ехт] шле письма туди, куди не треба,— я йому й говорив, що туди він не має чого лізти,— ну, а спинити го не спиню.

Будьте ласкаві прислати для бібліотеки по одному примірникові: «Громади» V, «Хіба воли ревуть», брошурок Др[агоман]ова і обіцяані В[оль]ським Реклю й Чернишевського. На Реклю у нас найшовся б переводчик (часть, говорячу про Малоросію), і ми радо видали б її. Не знаю також, що буде з визиченими книжками: якщо вони не потрібні, то мож би передати ким переїжджаючим абощо.

З села я не привіз нічо, окрім деяких записок про переїзд цісаря через Борислав,— однако ж надіюсь нині-завтра одержати спеціальні дані про фабрику свічок коло Дрогобича, котра держить коло 300 робітників. Скоро дістану, сей час сяду ладити кореспонденцію для Вашої часописі, котру пішлю Вам якнайскорше. Так само збираю вже дані про галицькі гімназії за послідніх 10 літ, думаю, що мож буде й з того зробити цікаву статтю і розібрати в наслідках увесь систем нашого гімназіального вихован-

ня. Однако ж се займе часу, бо тут приходиться виписувати дані з кількох сот справоздань. Так само просив я Коса (середнього, котрий поїхав до Відня), щоби там переглянув «Mittheilungen des Justizministeriums» (тут їх годі дістати) і зладив для Вас статтю про роботу і господарювання галицьких судів та про стан гал[ицьких] тюрем. Кос спосібний до тої праці, і він один, як правник, буде мати до неї досить часу.

Якби мож було, то присилайте книжок по кілька прим[ірників] для розпродажі або й так розсилки. Пишіть під давнім адресом Am Horodyska[1], p[oste] r[estante], а книжки мож присилати або під тим самим, або під адр[есою] B. Hammerlein[2] на університет.

Бувайте здорові.

Ваш Ів.

92. ДО Ф. К. ВОВКА

[Львів, жовтень, після 13, 1880 р.]

Дорогий добродію!

Отсе я по довгій блуканині повернув назад до Львова. Хтів було їхати до Відня та там записатись на права, та годі було за про недостачу грошей. Так я й тут остаюсь, мов на леду, без грошей і хліба, ну, та се ще байка, а погано бачити, як усі наші люди поопускали руки та потратили надію. Сумно слухати їх бесіди. Впрочім, тих наших людей тут уже аж надто мало. Дехто поїхав до Відня, другі на села абощо, так що й робити що-небудь ні з ким. 2—3 люда, що-небудь роблячих, а 8—10 читаючих, але далеко не всюди згідних та понимаючих, куди діло йде,— а главное, недостача якого б то не було живішого руху, недостача цікавості та ініціативи в людях — ну, і що ж зробити з такою громадою? Конечно, я не думаю покидати роботи, а все мені здається, що хоть би лиш по малому кусничку, по дробинці, а все-таки ліпше, ніж нічо. Впрочім, тут ще одна трудність. Зносини з провінцією, які у нас

---

[1] До Городиської *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Б. Гамерляйн *(нім.)*.— *Ред.*

зимою були,— а було небагато — тепер і ті порвалися через процеси,— тре нав'язувати наново, що куди мож буде. Надіюсь, що хоть що-то, а попрем і в той бік. Оскільки чув я сам і від других, люди по селах бідніють раз у раз, і то в такій мірі, про яку вперед і чувати не було. Голоси невдоволення розлягаються чимраз голосніше,— се цікаво було чути під час переїзду цісаря. Конечно, шандарі і проча власть поки що піддержує «порядок», та не знати, чи надовго того стане. А тут, як чуєте, наші люди, замість щоб узятися кріпко, щоб і своє слово впору сказати, потратили надію, поспускали руки. Правду кажучи, не легко-то й видержати, не легко добути яких-небудь, хоть би найменших фондів, не легко навіть самим вижити. Ось чому розлазяться по селах на лекції або й так сидіти, а там ніщо й жадати від них, щоб що-небудь робили.

Се наше положення. Сиджу, та й не знаю, що починати. «Др[ібна] бібл[іотека]» лізе дуже поволі наперед і, окрім для нашої молодежі, вона мало кому й пригідна. Чи оригінальні повісті поставлять її трохи на ноги, досі ще не знати. А популярних статей наукових для люду у нас нікому писати, бо ніхто нічо не вміє. Про часопись і думати ніщо, бо фондів нема. О фонди все розбивається. Був навіть час, коли я думав закласти у Львові свою друкарню, зазвати П[авли]кових сестер та й ще деяких і разом з ними самому стати наборщиками. Правда, тоді печатання приходилось би далеко дешевше, бо йшло б тільки о такий дохід, щоб з нього удержатись— ну, та само заложення друкарні се вп'ять такий видаток, на котрий нам годі було здобутися навіть спільно з тутошніми поляками.

Пишіть, будьте ласкаві, що чувати у вас, бо я зовсім нічо не знаю. Як вийшло що-небудь Ваше, то пришліть. Як маєте зносини з Україною, то просіть о деякі книжки для нас, а може б, і могли присилати який-небудь журнал («Отеч[ественные] зап[иски]» абощо). Чень же, у них найдеться змога, а нам здобутися на 19 руб. нівідки, особливо, що ми тут пренумеруємо інші наукові речі: «Kosmos» Краузе, Енциклопедію наук природничих, Онкена історію і др. Якби затим могли що з Укр[аїни] прислати, хоть би й річники з тамтого року або хоть би переводи яких научних книжок, то просіть. От вийшов III т. Максимовича, VII Чубинського і багато цікавих речей про Україну, а у нас їх немає, навіть Головацького пісень, ані Пипіна літератури. Вже й не говорю про яку-небудь грошову під-

могу «Дріб. бібл.», бо раз мені сказано, що з того нічо не буде,— значить, ніщо й говорити.

Прощайте!

Ваш Ів.

Адресуйте по-давньому: B. Hammerlein, Universität.

93. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО

[*Львів, жовтень, після 27, 1880 р.*

Високоповажаний добродію!

Передовсім зволіть подякувати Вам за те, що Ви перші подали голос прилюдно о моїй повістці «На дні». Позаяк критика літературна у нас взагалі не існує, то я не можу й вимагати літературної оцінки своєї повістки, і Ви, очевидно, й не думали давати такої оцінки, хоч і як вона була б пожадана для мене, писателя, починаючого втягатися в літературну роботу, і хоч як її мож би надіятися від Вас, автора «Провідних ідей в письмах Шевченка». Та ну, нема, то й нема,— ніщо й балакати о тім, чого нема.

А побалакати хотілось би мені не про то, а про речі, далеко важніші, про речі, тикаючі не так мене, а більше Вас, і не тільки Вас, а більше цілого загалу читаючої публіки. Дуже бажав би я, щоб сей мій голос і дійшов до знаття ширшої громади, але, звісна річ, положення, в якім поставили мене посторонні випадки супроти тої громади і супроти нашого літературного кружка, каже мені сумніватися о тім. Тож ограничусь отсим письмом. Коли б програма Вашої газети та Ваша воля позволяли Вам опубліковати його, то я не маю нічого проти того, однако мені здається, що Ви сього не зробите, тож буду говорити, зовсім незважаючи на тоту можність, а говорити буду по правді, те, що думаю. Зачну від Вас.

Ви — чоловік образований, писатель і редактор, маючий претензію на місце в літературі. Що більше, Ви й тепер уже, бодай для кругу своїх читачів, подекуди авторитет у многих і немаловажних питаннях. Ви почуваєтесь — і, приймім, що не без підстави — до певних заслуг около піднесення нашої літератури, около розвитку нашої гро-

мадської думки. Ви, як чую, дуже чуткі на всякий голос, нарушаючий Ваше ім'я і Ваші заслуги. І справедливо. Всякий чоловік на те чуткий, хто дбає о свою честь і вірить у правду своїх думок. Але тут-то й підноситься питання: які се ті Ваші думки і чи вірите Ви в їх правду? Чи се ті думки, котрі Ви так гаряче висказували в «Провідних ідеях»? Смію твердити, що ті думки як були коли-небудь Вашими, то тепер певно ними не суть. А які ж Ваші теперішні думки? Докладно пізнати їх не можна, але по деяких Ваших печатних висказах мож виробити собі о них бодай приближене поняття. Не входячи вже в саму внутрішню їх вартість, кожному мислячому з Ваших читачів те одно видасться дивним, якими способами Ви стараєтесь ширити і утверджувати ті думки. Погляньмо на ті способи, на тоту, так сказати, методу, котрою Ви хочете виховувати наше підростаюче покоління. Вартість методи звичайно становить і о вартості добутків. Вірна метода, то й добутки будуть вірні. Що ж бачимо у Вас?

Якби провідні ідеї Ваші і не були опрокинені з інших боків невмолимою критикою фактів і поступу, то сама Ваша оборона тих ідей подала б кождому поняття о їх невеликій стійності. Позвольте сказати Вам по щирості: Ви бороните своїх ідей с и с т е м а т и ч н о ю б р е х н е ю. І то не по незнанні правди. Ви знаєте її, але умисно перекручуєте. Чому? Се побачимо далі.

Приміром от хоч би Ваш відзив о моїй особі.

Звісна річ, що будь Ви критик, рецензент чи новинкар, котрому йде о саму річ, Ви могли б були подати звістку о книжці, не мішаючи особи. Так всюди робиться. Се елементарна форма обходження в світі літературнім. Моя особа до повісті ніяк не примісна. Ну, але я не маю права брати Вам за зле того незнання самих елементарних форм обходження — се у нас річ звичайна і навіть конечна при недостачі об'єктивної критики і ширших поглядів літературних. Але, говорячи о моїй особі, Ви не чулись обов'язаним казати правду, котра, ачей же, звісна Вам. Ви говорите, що я «знаний руській публічності з ч и с л е н н и х розправ судових». Що спонукало Вас сказати в тім коротенькім реченні аж дві брехні? Хіба ж руська публічність знає мене тільки з розправ судових? Думаю, що Ви не назвете мене самохвальком, коли виражу гадку, що публічність руська знає мене і з других боків, з моїх яких там не будь праць літературних, окрім розправ судових. Ду-

маю, що й Ви хоч що-то знаєте мене також з того боку, що затим Ви не могли в добрій вірі написати сеї брехні. А по-друге: о яких се Ви «ч и с л е н н и х» розправах судових говорите? Чи о д н а розправа значить стільки, що численні розправи? Чи як кого р а з засудять, мож казати, що його з в и ч а й н о засуджують? Я не знаю, може, се у Вас такий образовий спосіб писання, але на такий спосіб мушу сказати, що така образовість і не поетична, і не... не гарна. Не гарна, добродію, і не найліпше свідчить о Вашім писательськім такті. А те, що Ви говорите далі, знов-таки не найліпше свідчить о Вашій творчій фантазії (а Ви колись бавились в поета, тож надіятись би, що фантазія у Вас живіша!). Се Ви, добродію, «z kiepska po rúteńsku»[1] пересказали лиш звісну анекдоту з р. 1848, де — я Вам розкажу її докладніше. Ви, може, й кепсько чули — на сеймі німецькім у Франкфурті один робітник мав домагатися гаряче поділу маєтків, а на те Ротшільд відказав му: «Добре, мій маєток виносить 40 мільйонів талярів. Німців усіх тож 40 мільйонів, затим на кождого випадає один таляр. На, маєш твою частку і йди собі». Се тота історійка, котру Ви незручно пересказали і приліпили, не знати, пощо і яким світом, до мене і до дрогобицької тюрми. Правда, Ви додали скромне «не знаємо, чи то правда», а між тим пишучи, рішуче знали, що се неправда, а писали тільки для поставлення моєї особи в належитім світлі. Що Ви через те хотіли сказати? Звісна річ! Ви хотіли поставити високо, прилюдно той факт, що я по тюрмах, в котрі, по Вашому вираженню, я внаслідок своєї діяльності попадаю, пропагую ідеї соціалістичні. Для кого се Ви хотіли сказати? Очевидно, для всіх, кому о тім знати і відати подобає, значиться, в першім ряді для поліції. Не відпирайтеся сього! Се ж прямий виплив Ваших засад теперішніх, засад сліпого консерватизму і сліпої віри в авторитети! Не відпирайтеся сього! Се ж Вам не першина! Адже ж у «Газеті шкільній», блаженної пам'яті, Ви з такою самою певною безчільністю твердили, що «гроші на видавництво «Громадського друга» ідуть аж з П е т е р б у р г а». Ви тоді або знали, відки йдуть гроші на тото видавництво, а в такім разі Ви п о - с в і д о [м о] м у з б р е х а л и, або не знали і не знаєте сього й досі, а в такім разі Ви б е з с о в і с н о з б р е х а л и, говорячи

---

[1] Поганенько по-українськи *(польськ.)*.— *Ред.*

напевно о тім, чого не знаєте. Бачите затим, добродію, в яку путаницю підлоти і брехні Ви впутались уже в сих двох своїх відзивах прилюдних. І яке ж поняття може виробити собі тямущий читач Ваших публікацій, коли він знає дійсну правду і зличить її з Вашими словами? Що він подумає о тих думках, котрі Ви таким нещасливим способом заступаєте? Та ба, се знов інше питання. Ви сміло пишете так, бо знаєте, що читачі Ваші, принаймні більша їх часть,— люди нетямущі і без критичного образування. Значить, Ви числите на нетямучість публіки і сміло даєте їй каламутну воду, знаючи, що вона не розбере, де правда, а де брехня. Се гарно і зовсім відповідає прочим способам Вашого поступування.

Та, впрочім, добродію, знаєте, що я Вам скажу? Мені жаль, що я так багато пишу до Вас, бо здається, що Ви або не прочитаєте, або не порозумієте сього письма. А знаєте, чому мені так здається? Тому, що Ви вже перестали розуміти й самого себе, перестали взагалі мислити логічно. Не знаю, чи, покинувши становище «Провідних ідей», Ви заразом свідомо й логіку там покинули, чи, може, вона Вам несвідомо де по дорозі виховзлася? Але я дам Вам з того ж таки відзиву о моїй повістці ражучий приклад. Ви говорите там о моїй діяльності, котра-ді звичайно кінчиться засудженням на кару тюрми. Говорите, що з тої діяльності я й звісний доволі галицькій публіці. Нехай і так. А при кінці ціните мій талант і мою працьовитість. У чім же я проявив той талант, коли, по-Вашому, звичайно сиджу в тюрмі? Як мож цінити і чим взагалі мож мірити тоту працьовитість, котра звичайно веде до тюрми? От би цікаво знати. Та й ще цікаво би знати, як подумають Ваші ученики (між ними, певно, деякі читають Вашу газету) о Вашій спосібності до логічного мислення і до ясного виражування своїх мислей?

У своїм відзиві Ви вийняли один уступ з моєї повісті і навели його, відчимхнувши послідню половину посліднього речення. Се, впрочім, байка, я не стою о те. Але знаєте що, добродію, скажу Вам по правді, Ви дуже нещасливо вибрали той уступ. Дуже нещасливо! Адже ж подумайте, в якій цілі ви його навели і що в нім говориться! Та ні, позвольте, подумаєм разом, бо сумніваюсь, чи Ви самі чого-небудь там додумаєтесь.

Ви хотіли тим уступом властиво доповнити рецензію моєї особи — бо тим властиво є Ваша відозва. Ви хотіли

властиво сказати своїм читачам моїми устами: адіть, всі ті (соціалістичні) змагання, думки і проч., брехня, пуста фантазія! Правда, Ви те хотіли сказати? Конечно — се видно із того, що повторяєте моє слово «сей час вертати!» А між тим поглядіть, що Ви наробили! Ви вказали своїм читачам соціаліста, роздумуючого, рефлектуючого над власними переконаннями, готового відречись їх, т. є. наймилішого, що в нього є на світі, для правди, для поступу. Ви показали затим, що тим зненавидженим і викляттим соціалістам правда і поступ дорогі над усе в світі. Ви показали, що ті окричані соціалісти се не череда сліпих та бездумних баранів, ідуча на незвісне незвісними стежками. Ви показали, що вони вміють застановлятися, і то застановлятися глибоко і серйозно, над своїм ділом. А в якім світлі Ви показали себе? Ви відповідаєте на мій уступ: якнайскорше вертати! Але ж Ви говорите се безглядно, а соціаліст коли казав: «вертати», то казав се під условинами, і то немаловажними. А погляньте лиш! «Скоро б дорога наша показалася не згідною з природними законами загального розвитку, з вічними людськими змаганнями до добра і загального щастя — сей час вертати!». А Ви як гадаєте, добродію,— се условини пусті? Чи, може, Ви вже виказали, що ті дороги несхідні з природними законами розвитку і проч.? Ми сього не бачили і, бачиться, ніколи й не побачимо. Воно, добродію, не легка робота виказати, та й не Вашої слабої голови сила. Чи, може, Ви гадаєте, що нам, соціалістам, без згляду на подібні условини таки треба вертати? Що подібні условини — пусті мрії? Мені здається, добродію, що Ви й справді так гадаєте. Але ж, коли така Ваша думка про се діло, то нащо ж Ви працюєте, учите, пишете? Хіба ж у Вас нема і стільки логіки, щоб роздумати, що се Ви д л я н а с робите, для соціалістів? Хіба ж Ви не знаєте того, що кожде зерно науки, кинене Вами в молоді голови — надіятись однако, що Ви не надто много тих зерен викидаєте,— що кождий промінчик освіти, засланий Вами між люд, що все те користь для нас, для соціалістів? Хіба ж Ви не знаєте, що все, що привчає людей мислити, розсуджувати, роззиратися по світі, що все те чимраз більш увільнює їх з-під гнету авторитетів, зближає більш до поступу, зближає більш до соціалізму? Хіба ж ви не знаєте, що вже сама проста грамотність, ширена між людом, становить огромну підпору для нас, бо дає нам можність ширити свої думки

письмами та книжками? Хіба Ви сього всього не знаєте? А коли знаєте, то як же Ви, нещасливий чоловіче, можете ще довше видержати на своїм учительськім та редакторськім становищі? Адже оба ті становища роблять з Вас посереднього пропагатора соціалізму! Адже оба ті становища кажуть Вам підкопувати грунт під ногами Ваших власних сліпо консервативних засад! І нічо Ви тут не вадите, ширячи при всякій спосібності брехні о соціалістах. Попри ті брехні (і многі інші) Ви мусите прецінь часом і правду сказати, а в такім разі горе Вам! Кожде слово правди, сказане Вами, се одна цеголка, вирвана з будови Ваших засад! І Ви, знаючи те, можете витримати на таких прямо революційних становищах! Ах, добродію! Я би, бувши Вами, плюнув би на все, і забрався в пустиню або вступив до війська! Та ба! Я знаю, і знає дід, та й баба, і ціла громада, чому Ви такі довготерпеливі на тих обох становищах. Вам 1) іде о заробок та славу, т. є. не конче там славу, здобуту чесною, поступовою працею, але о якунебудь славу, хоч би й таку, про яку сказав Гейне: «Ein'n Groschen Popularität für Menzel und seine Schwaben!»[1] А 2) Ви й самі не вірите в правду і силу своїх переконань, а держите їх тільки для інтересу і міняєте для інтересу, як міняється одіж для паради. Ваші переконання — коли мож у Вас говорити о яких-небудь переконаннях — се дійна корова, котра має годувати і Вашу кишеню, і Вашу славу. Ви ставите і богу свічку, і чортові кочергу, немов той цуцик, махаєте хвостом і перед радою шкільною, і перед поліцією, і навіть перед публікою, котру беретеся провадити і образувати, а котру тільки деморалізуєте своїми брехнями і безмисним підхлібством усяким її слабим сторонам, усяким її пагубним передсудам! Усе для Вас байка, коби тільки «ein Groschen Popularität für Menzel und seine Schwaben!».

І як Ви гадаєте, добродію,— скажіть по совісті,— яким лицем Ви будете стояти колись в історії нашої літератури? Ще якби Ви самі писали її, то воно б яко-тако — література малоруська ясніла би новою звіздою першої величини. Але подумайте, що історію літератури писати буде молодше покоління, може, навіть те покоління, до котрого я належу і для котрого, чень, викриється вся

---

[1] На один гріш популярності для Менцеля і його швабів! *(нім.).— Ред.*

правда Вашого поступування і котре зуміє і посміє сказати прилюдно і передати потомності тоту правду. Як тоді буде з Вами, добродію? Чи Вам так уже зовсім не дорога власна честь і заслуга, що Ви так без найменшої розваги, без найменшої потреби, з добровільним самоупідленням плямите її супроти сучасних і потомних? Жаль мені Вас, дуже жаль! І вірте ми, коли б не наведені попередфакти загальної важності, я би й словом не відзивався до Вас, не мутив Вашого супокою, поки діло тикалось би тільки мене самого. А тільки ж мені здається, що з званням видавця газети і з званням учителя нерозлучно в'яжеться обов'язок говорити правду і поступати чесно, бо інакше через те терпить широкий круг людей. Тому я підніс голос. Якби, однако, я в тім згляді помилився і Ви не вважали сього своїм обов'язком, але противне, то скажіть одверто і скартайте мене за мою сміліcть, а я тихо і смирно прийму Ваш учительський виговір.

Здається, я сказав усе, що мав казати. Який ужиток Ви зробите з сього письма, мені все одно. Чи подасте його, хоть би з своїми увагами, своїй публіці (чого не надіюсь), чи подасте його, хоть би й без своїх уваг, поліції,— мені все одно. Я сказав свою думку і сказав її одверто, не крючи і не крутячи. Ви робіть, як знаєте.

Прощайте!

Іван Франко.

94. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, кінець жовтня 1880 р.*]

Коханий!

Не швидко я зібрався писати Вам,— хотів уперед поробити деяку роботу. Іно-що докінчив «Історію лівої руки» (матері Стебельського), в котрій показав образок нашого урядництва. Допись про фабрику дрогобицьку буде сими днями готова, і я, може, аж разом з нею пошлю сей лист. Допись тота друкується і в «Ргасу». Жаль, що дані далеко не повні, так що для «Громади» тре буде писати коротше, ніж для «Ргасу». Допись про гімназії, надіюсь, буде докладніша і досить обширна — я хочу використати всі «Про-

грами», які тільки мож буде дістати по бібліотеках, і всі прочі мені доступні дані. Конечно, се не швидко зробиться, але зробиться напевно. Досі я попереписував їх звиш 20. Тепер сідаю переводити «Бурю» на польське для тутешнього театру, по чім пішлю Вам Вашу рукопись. Допись Вашу до «Батьківщини» я тоді ж таки передав в редакцію, але позаяк відтак не сходився з Романч[у-ком], то й не міг її видобути. Чень, видістане Б[еле]й, то й пішлемо. Ваша стаття, писана до «Pracy», задовга для неї і потяжка для робітників, мало освоєних з різними відтінками новішого руху. Впрочім, не знати ще, може, й надрукують. Зато радо приймуться друкувати тут (додатками до «Pracy») польську переробку книжки Подолинського. Судячи по оригіналу, статті тутка не сконфіскують. Тож присилайте. Тут друкування винесе дешево, бо свої люди складають (аркуш около 10 р. зо всім геть).

Те, що Ви пишете про «На дні»,— цікаве дуже. Ви, бачу, думаєте, що уступи із Темерою — чисто моя власна сповідь, і з того виносите, що я й досі люблю О[льгу] і що я подекуди скомпрометував її. Помилка, добродію! Що де в чім воно так є — не перечу, але далеко не все. А вже з повістевого образу виводити дійсні відносини не приміно. Жити з Анною я рішився тоді, коли сидів і мав час думати і передумати своє положення. Правда, рішився не по любові, а по приязні. Головне затим питання тутка таке: чи приязнь вистачить для життя, приязнь, скріплена ще одним і, по-моєму, найсильнішим вузлом — спільною роботою? Я думаю, що вистачить. А як ви гадаєте? Сидячи в Березові, я дуже рад був піти до Косова, але місяць лежав слабий, а відтак пильнували шандарі, поки не виїли. Не знаю, чи і як можливо мені буде поїхати до Косова. Там Сабат — лютий Савло на все, що не пахне на милю суспільним порядком. Поїхати, то візьмуть знов гурму люду. Літом там навіть було попросту осадне положення — вартівники стояли і всякого молодого, інтелігентного чоловіка питали о паспорт і пр. Говорив один товариш. Не знаю затим, як тут порадити. На всякий спосіб, їдучи туди, тре бути готовим на сидження, а се у мене буде аж тоді, як покінчу хоть деякі роботи (повість «Борислав сміється», котра зачата недавно). Та й, впрочім, і з другого боку біда: з чого жити? У Ваших, знаю, грунту мало, а компетентів досить. Тре буде мені побалакати з своїми, то перейдем жити в Нагуєвичі. Там і безпечніше,

і ширше. У нас грунту коло 16 моргів на нас трьох братів і четверту сестру (котру тре буде сплатити) — в остаточнім разі мож буде жити, коби ще попри то мати літературний заробок, щоб було хоть на книжки, газети та на деяку поправу в господарстві. Отож-то тепер хотів би я присидіти та поработати, щоб позав'язувати нитки де з якими німецькими газетами, котрі би платили за роботу. Мене пхали сього року на права до Відня, і сам я гадав, але показалося, що нема гроші,— так я остався тут та й навіть не записувався нікуди,— благо, що маю легітима[ці]ю, видалити не можуть. Вітчим мій рад би був, щоб я конче добивався якого становища,— звісна річ, чоловік у тім лиш бачить вище щастя, що стоїть вище нього своїм становищем. Не знаю, що скаже на мій намір сидіти дома. Заставить до роботи, се певно, але я тепер дужий став, роботи не боюся. А попри те, може, дасться і між людьми дещо зробити.

Такі мої гадки про се діло. Що з того вийде — побачимо. З вітчимом говорити буду аж на різдвяні свята, коли буду в Наг[уєвичах]. Не знаю, як переказати що-небудь до Анни.

Щодо Вашої думки переробити і доповнити «На дні» я дуже радо згоджуюсь, не знаю тільки, де і як би се надрукувати. Чи воно справді може мати таке значення д л я л ю д у, як Ви кажете, — не знаю.

Щодо «Правди», то я не знаю, якого, властиво, Ви вияснення жадаєте. Те, що там друкується «Фауст» і «Доброволець», ніщо і вияснювати. Друкується тому, бо нема деінде друкувати, а не задля ніякої спільності думок,— се найліпше показав 1 н[оме]р, де рівночасно друковано наші речі і лаяно нас, т. є., де «Правда» всьому світу на показ заявила, що вміє тільки ворчати, але не працювати. Чого ж нам більше треба? Письма колективного, пояснюючого н а ш погляд на яку-небудь важну справу, «Правда» не прийме,— значиться, ніщо й тягатися з нею. Впрочім, її існування яко «часопису» тепер уже стало фіктивне — вона відтак, коли буде виходити, то буде становити лиш ряд альманахів під спільним наголовком.

Щодо статті про попів, то господь знає, що робити. Вона видається мені голословною, те само казав і Т[е]р[лець]кий. Чи не прислали б Ви її мені до переробки абощо. Впрочім, якби Ви думали, що може вийти, то друкуйте, я докінчу. Розважте добре, щоб не було халепи.

З Маньк[овським] штука негарна, але по його ж вині. Йому заплачено, і то заплачено більше,ніж належалося. Ось Вам рахунок. За «Молота» ми остались винні 78 р., за друк статей одеських (М. Кулика) заплатив Маньк. 80 р. (йому дано було 100 р., значить 20 лишилося), а відтак на ті ж статті прислано ще 150 руб., котрі лежали в Кракові. Тепер же діло зайшло так, що статті одеські не вийшли, і то з вини самої друкарні, котра по арестуванню Маньк[овського] не хотіла кінчити друку. Значить, друкарня зірвала контракт, не поставила роботу, то й тратить право до заплати. Хіба не так? Значить, 80 р., даних Мань. a conto[1] брошур Кулика, відходять на покриття довгу за «Молот». Гроші ж, лежавші в Кракові, Маньковський узяв і пропустив. Ми вже нічо б не казали, хоть гроші, звісно, не наші, і навіть не наших людей, а конституційників,— ну, але процес, нещастя. Але М[аньковськ]ий міг же мати настільки глузду, щоб з тим[и] грішми в руках та зговоритися з людьми, котрим що-дещо винен, як то з гісером, з друкарнею, до котрої у нього окремі ще, крім нашого, довги. А між тим гісер кидається, друкарня грозить. Що ж ми тут можемо порадити? Грошей у нас і на життя нема, позичити нема способу, бо на М-ого спуститися годі, а самим платити взатроє, за яку пам'ять? Самі судіть. Ми можем то хіба зробити, що перестеречи М-ого, хоть і се, не знаю, чи потрібне. Адже живе тутка і знає, що в світі робиться. Скандалу ми не боїмось ніякого, хоть воно, правда, все би ліпше, щоб і огласки ніякої не було. Ну, та що тому порадити? Здається ми, впрочім, що коли друкарня писала Вам: «що іншого соціалізм, а що іншого ошука», то вона не мала на думці нас; оскільки чую, друкарня зовсім на нас не жалується і прийняла б від нас роботу.

Чи Ви післали які-небудь другі видання, окрім «проспектів «Гром[ади]» і «От группы социалистов-евреев»? Крім сеї пачки, я нічо не получив, і жаль, що не пришлете «Ремесла» хоть пару прим[ірників],— тут за ними допитуються. Крім того, пришліть Др[агоман]ових брошурок політичних хоть по одній для бібліотеки. Так само, як що є Черн[ишевського] або Герцена, то посилайте по одному томові, посилайте під перепаскою і рекомен[овано] на моє власне ім'я, post[e] rest[ante] — се буде найпевніше.

---

[1] Наперед *(італ.)*.— *Ред.*

На поляків не гнівайтесь, що не відповідали на Ваші листи. Листи від липня лежали донедавна на універси[тет], аж я відібрав. Відповідь буде зараз, скоро зберуть проби жидівських букв. Гекслі переводіть і присилайте — якось, чень, надрукується, хоть і не відразу.

Бандр[івського] нема у Львові, і не знаю, де він є. Звідаюсь, чи не дома, то й зашлю му лист. Я й сам мав би до нього діло: він обіцяв матеріал цифровий про довги мужиків свого села.

Чоловіка в Коломиї помістити не мож ніяким світом.

Здорові будьте. Ваш Ів.

95. ДО Ф. К. ВОВКА

[*Львів, друга половина листопада 1880 р.*]

Дорогий добродію!

Не знаю, чи письмо моє застане Вас ще в Плоєштах, але шлю до Вас, не можучи діждатись від Вас нічого. Правда, я обіцяв Вам написати сей час по нараді, що ухвалять зглядом газети, ну, але звісна річ, що так надто нового не ухвалили, окрім хіба того, що правопись має бути не мішана, але цілком наша. Людей, обіцявших платити місячно по 1 р[инському] для поповнення передплати, найшлося досі коло 20,— ну, але сього мало, так що, може, прийдеться й зменшити об'єм газети з трьох листів місячно на два абощо, коли не найдеться більше підмоги. Я запитував Вас, чи там від тих людей, що сидять в тамтих сторонах, не мож би надіятися якої, хоть маленької, підмоги або скільки передплатників могла б там мати наша газета. Будьте ласкаві звідатись у знакомих і написати, чого можемо надіятися з Румунії. Тільки ж на всякий спосіб від Вас надіємся праць наукових. Чи не могли б Ви подати нам адреси деяких людей в Росії, до котрих би нам мож удатися зглядом передплати, підмоги або й книжок? Та й що з часописею, котру Ви мали нам засилати? Я в попереднім листі подав Вам адрес: Redakcyja «Pracy», Ormiańska ul., l. 29, III piętro[1] -— хіба ж не доходять посилки абощо? Ми не одержали нічогісінько.

---

[1] Редакція «Праці», вулиця Вірменська, № 29, 4 поверх *(польськ.).— Ред.*

Часопись наша буде називатися «Світ», передплата на рік 4 р., за границею 5.

Будьте ласкаві, відписуйте!

Ваш Ів.

96. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, близько 18 листопада 1880 р.]

Ласкавий добродію!

Отсе вже мало що не місяць, як я обіцяв Павликові вислати для «Вольної спілки» дві дописі, одну про фабрику парафіни та керосини в Дрогобичі, а другу про середні (гімназіальні та реальні) школи в Галичині. Але з дописями тими така халепа, що про фабрику одержав я дані дуже неповні і мушу їх час від часу поповнювати. Допись кусниками друкується в «Pracy», а скоро добуду повніші дані, то сей час зладжу і вишлю Вам. А щодо шкіл, то тут треба переписувати велике множество справоздань, з котрими я ще досі не готов.

Я просив П[авли]ка, щоб прислав деякі книжки, які повиходили у вас, і, окрім програмів «Громади» та зазиву жидів, не дістав досі нічого. Відай, нема у вас грошей на посилку абощо,— значить, треба ждати.

У нас починається щось немов живіший рух серед молодежі. Белей задумав від Нового року видати нову часопись «Світ». Часопись має виходити раз на місяць, об'ємом в 3 листи, а зміст белетристично-науковий. На наукову часть думається покласти більшу вагу, ніж досі кладено в наших часописях, а предмети мають бути трактовані по можності популярно, через що уникати буде ся переводів, котрі завсігди для наших мужиків а й для многих з інтелігенції трохи потяжкі. Крім того, думка є давати в кожнім н[оме]рі на початку портрети всяких учених та заслужених людей з короткими звістками про їх життя й роботу. Се не обтяжить занадто бюджету, бо у нас є чоловік, що з дереворитів (надрукованих на папері) вміє знімати цинкографії, що прийдеться досить дешево. А главнеє, була б заохота посторонніх людей, щоб читали. На перший раз задумано подати портрет Костомарова і рішено просити Вас о короткий начерк його життя, націхування,

значення і напряму його творів. Будьте ласкаві і не відмовте нам як сього, так і взагалі своєї підпомоги і вказівок у праці. Що газета своя у нас потрібна і що вона багато може причинитися до збудження і піддержання живішого руху серед молодежі і навіть серед люду, сього, бачиться, нема що доказувати. Але щоб до сього дійшло, треба попровадити її розумно і оглядно, і ось у тім згляді нам потрібна Ваша рада і Ваші вказівки. Ми хотіли б писати і одверто, не крутячи та фальшивлячи, і заразом спокійно та науково, щоб прокураторія не могла за що-небудь причепитися. Задля того ми думали б на разі оброблювати питання менше дразливі, а важні, як, напр., питання біологічні, психологічні та культурно-історичні, а з економічних також такі передовсім, у котрих найлегше мож защититися цифрами та фактами історичними (питання про людність, про гроші і т. д.). Конечно, се на разі, і прочі питання не виключені з програму. Досі тільки щодо історії у нас не найшлось нікого, хто би взяв на себе знакомити нашу публіку з її новими поступами і методами. Знаєте, в нашім університеті історична наука безмірно далека від усяких ширших поглядів, і люди, виходячі з школи Ліске, можуть у найліпшім разі написати суху монографію «по подлинным документам», але про історичну критику, про зв'язок між минувшим а теперішнім у них і казки нема. Так отож чи не прийняли б Ви на себе час від часу написати статейку, освічуючу історію, для нашої газети? От, хоч би, н[а]пр., Ваша стаття «Об изучении старинной истории», печатана в «Жур[нале] мин[истерства] нар[одного] [пр]осв[ещения]», доповнена і переладжена, була б дуже хорошим здобутком для нашої газети і вказала би нашій учащійся молодежі новий світ історичного слідження, котрий на нашім університеті не швидко хто їй покаже.

Розкажу Вам ще, як розділено у нас прочі відділи і як уладжена редакція. Тиждень тому зійшлись були люди, щоб поговорити о виданні газети. Обговоривши напрям і другі формальності (правопись і пр.), згодженося на то, щоб редакція обнімала якнайбільше число охочих і робочих людей, котрі б поділилися на самостоячі групи, опрацьовуючі відрубні галузі: одна група для біології, друга для економії і наук суспільних, третя для антропології, четверта для белетристики. Щодо відділу антропологічного, ми віднеслись до віденців і ждем ще відповіді від

них. Прочі три групи зложені будуть тут у Львові. Кожна група складає і порядкує надіслані статті, припадаючі в її фах, і редактор обов'язаний містити їх без зміни, а морально відповідає за них (перед публікою, не перед судом) редагуюча група. До редактора належить тільки адміністрація і розклад статей у печаті. Якби Ви могли і були ласкаві взяти на себе редагування відділу історичного, то дуже б нам то було наручно, і ми на Ваше жадання могли б час від часу висилати Вам деякі матеріали, яких би Ви зажадали і які найшлись би в нашій бібліотеці, а також слали б Вам для перегляду роботи історичні, якби тут які у нас найшлися (чого, однако, ніщо боятися). А якби Ви не могли прийняти того на себе, то й так, будьте ласкаві, не забувати про нас і часом досилати нам хоч ширші статті, а хоч би й коротші нотатки, як колись Ви досилали до «Друга». Ми удались би й до д. Подолинського з такою ж просьбою, а тільки не знаєм, де він обертається. Не знаю також, де є П[авли]к, чи в Женеві, чи вже в Монпельє, і як до нього писати.

А тепер скажу Вам ще дещо про грошові обставини нової газети. На передплатників на разі годі надто багато числити. У нас раховано на 100, се значить 400 р. річно. Цілі ж кошти видавництва обраховано на звиш 800 р. Щоб покрити нестаючу половину, рішено шукати людей, котрі б обов'язалися платити місячно по 1 ринському на піддержку газети. Таких людей треба би 35, а досі винайдено їх коло 20. Не знаєм, що скажуть віденці, на котрих ми числимо бодай на 5 людей платячих, а 15 пренумерующих. У нас в семінарі духовнім дивним дивом зачинають рушатись люди — рішили пренумерувати і навіть складку робити на нову газету. Так само й прочі студенти дуже радо приймають сю думку, і чень, воно якось дасться удержати.

Саме що одержали ми лист, де люди жалуються на малий об'єм задуманої газети. Воно й справді, об'єм малий, але що ж робити, коли й сей так тяжко піддержати.

І ще одно хотіли б ми просити Вас. Коли у Вас є зносини з Росією, чи не могли б Ви виєднати для нас яких газет або книжок. А то нічогісінько не мож дістати, а скільки вже ми написалися на всі боки! З журналів тільки один «Вест[ник] Евр[опы]» дістає «Лихвар», ну, та нам з того користі мало — захопить Барвінський або хто, та й держить. А виписувати за гроші у нас нема способу.

Отсе, бачиться, все, що мав писати Вам. Будьте здорові і, просимо, відписуйте, як Ви глядите на це діло та чи й оскільки будете могли допомочи нам своїми працями?

Ваш Ів. Фр.

Маємо також обіцяні дописи з Цюріха і Франції про рух робітницький на Заході.

97. ДО Ф. К. ВОВКА

[Львів], 30 листопада 1880 р.
30.XI 80

Дорогий добродію!

Спасибі за Ваш лист, жаль тільки, що мій один пропав,— ну, та годі. У Відні є Остап, тільки де він, не знаю. А я Вам даю адрес Коса, то Ви до нього прямо навідайтесь, а він Вас проведе, куди Вам буде треба. Адрес такий: Andrey Kos, VIII Laudongasse, 16, 2. Stiege, 2. Stock, 26[1]. Я сей час нині перекажу му наперед о Вас.

Простіть, що я, може, засміло та беззглядно просив о поміч для нашої газети; у мене зовсім не було на думці обижати кого-небудь абощо; я тільки, не знаючи, хто там є у Румунії, думав, що є наших більше, то тому й писав. Не сердьтесь за мою гарячку — чоловік бажав би, щоб раз почався який живіший рух у нас,— то не раз і дурницю скаже або й зробить. У нас, впрочім, газета зможе, бачиться, існувати й при таких силах, які є досі: своїх зголосилося охочих до складок около 40, а з боку обіцяно 150 р. на рік,— на такий невеличкий розмір, який ми задумали, сього, чень, буде досить,— а й передплатники, чень, деякі найдуться. А за се, що Ви пописали листи, Вам щире спасибі, а й за те також, що обіцюєте праці свої слати. Газета наша буде призначена для людей, дуже мало вміючих, себто для молодежі і мужиків. Особливо в наукових статтях ми бажали б писати як мож популярніше і задля того виключаємо всякі переводи, а хочемо розказувати все по-свому. Конечно, згляди тутешньої цензури не позволяють говорити, н[а]пр., в ділах економічних та полі-

---

[1] Андрій Кос, VIII Лаудонгассе, 16, 2 під'їзд, 2 поверх, 26 *(нім.).— Ред.*

тичних, все так, як би нам того хотілося, тож ми в тих ділах будем мусили заходити з боків, говорити спершу про діла менш важні і менш дразливі (н[а]пр., про історію грошей, теорію людності, історію селянства і т. д.), а більше місця зато даватимем вістям статистичним про теперішнє життя люду та статтям по біології, історії культури і антропології. Отут-то би й Ваша стаття по Тейлору придалася. Се все, здається нам, були б питання цікаві і для інтелігенції і для мужика. А вже більше для молодежі, для заохоти до праці була б хроніка нових явищ в науці, критика і бібліографія — ті частки разом займати будуть зовсім невелике місце. Також невелике місце (найбільш 1/3 об'єму) займати буде белетристика, повісті та вірші.

Думаю, що Ви згодитесь з тим програмом. Впрочім, отсе Ви пишете, що будете небавом у Відні,— то там побалакайте ширше з віденцями. Вони тож входять в редакцію, і до них належить самий важніший відділ — економія і статистика. Якби Ви мали яку замітку, то напишіть, і ми радо приймем Вашу раду. А якби, їдучи у Відень або з Відня, Ви могли бачитись зі мною, то звістіть, де і як,— хоть би й на вокзал, то вийду.

Прощайте!

Ваш Ів.

98. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, кінець грудня 1880 р.]

Дорогий добродію!

Вже тому звиш дві неділі, як я написав до Вас лис[т], у котрім подав спис польських віршів з XVI, XVII і XVIII в., про котрий Ви споминали, і просив Вас о прислання якнайскорше біографійки Костомарова. Не знаю, що за причина, що Ви не відписуєте. Либонь, листа не дістали абощо. А дуже би жаль, як Ви не дістали мого листа. Я другого відтак не писав, вижидаючи з дня на день Вашої відповіді. Прошу Вас затим, відписуйте швиденько, чи получили мій лист, і присилайте життепис Кост[омарова], бо 1 номер вже друкується. Якщо Ви не получили мого листа, то я Вам напишу знов усе щодо віршів,

як було в тамтім, і достарчу відписів, котрих Вам буде треба. Натепер не пишу більше, бо кваплюся.

У мене є готова вже «Німеччина» Гейне, котру д. Іосиф просив прислати на Ваші руки, кажучи, що там би її мож надрукувати. Тільки одна біда — до неї треба б додати кільканадцять об'ясняючих приміток, а у мене нема матеріалу. Якби у Вас там було дещо, то я зашлю й так, а там би хто найшовсь, щоб поробив примітки (хоч би після лексикону, який є у Лімановського), а Ви, може б, написали передмову про життя і значення Гейне абощо.

Здоровлю Вас сердечно, Ваш Ів.

Відписуйте на адрес: Іван Белей, улиця Жолківська, ч. 28, або на адрес ред[акції] «Ргасу», де я тепер живу.

99. ДО В. Д. СПАСОВИЧА

[Львів, кінець 1880 р.]

Милостивий добродію!

Малоруська молодіж, котра, хоч сама вбога, задумала на власні дрібні складки видавати з початком 1881 р. місячну часопись літературно-наукову «Світ», около котрої могла б зосереджуватись її праця наукова і змагання до чесної і щирої служби свому народові, просить вас о присилку свого цінного журналу «Athaeneum». Бажаючи поставити свою часопись на широкій загальнолюдській і всеслов'янській основі, ми знаємо, що без живих зносин, без обміни думок з передовими людьми усіх слов'янських пород ми не зможемо сього зробити. Тому-то, вважаючи Ваш журнал одним з найвиразніших представників думок передової часті польської суспільності, ми просимо Вас присилати його нам. Ми за те, з свого боку, радо присилатимем Вам свою часопись.

Адрес: Redakcyja «Świta», Lwów, ulica Ormiańska, L. 29, 3 piętro[1].

З високим поважанням, Іван Франко, відповідаючий за редакцію.

---

[1] Редакція «Світу», Львів, вулиця Вірменська, № 29, 4 поверх *(польськ.)*.— *Ред.*

100. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, 31 грудня 1880 р.]

Коханий!

Вчора дістав оба Ваші листи враз, і посилаю жадані рукописи.

Против «інсинуації» мушу виразно застеречися, так як Ви ж самі признаєте, що лист писаний був in modo imperativo[1]. Я, значиться, міг відповідно до того писати «каже», а не «просить». Впрочім, се мала річ, а суть мого листа зовсім не в тім. Я ще раз позволю собі пожаліти, що Ви, виїхавши з Австрії, так грунтовно забули тутешні порядки і, сидячи в вольнім краї, тратите час і роботу (свою і других людей, зецерів) на друкування «Одвертих листів», зайнятих переважно ділами особистими, не поясніючих нікому нічого, помимо ясного способу говоріння. Адже подумайте самі, чи воно тактовно і потрібно розказувати народові свої домашні справи, про котрі він і не цікавий і з котрих пізнання йому нічо не прийде. А що я виразився «наших», хоть під листом підписані тільки Ви, то се має причину: адже в листі говориться не лиш про Вас самих, а, впрочім, хоть би й так було, то все-таки противники (Ви знаєте се), скоро здужають дізнатися щонебудь про одного, сей час на всіх се зводять. Публічно протестувати против Вашого листа нема сенсу, бо раз, що він не в публічних руках, а друге, що, хотячи з ним полемізувати, треба б вдатися в подрібності, а сього якраз ми не можем і не хочем. Вистачить те, що ми запротестували приватно.

Впрочім, се ще, думаю, зовсім не причина зривати з нами всякі зносини для того, що ми позволили собі сказати одверто свою думку про Ваш лист. Те, що Ви кажете «не безпокойтесь», сказано, признайте самі, трохи запізно. Ви печатаєте лист, призначений для Галичини, печатаєте в такім тоні, немов би вже завтра мала тут вибухнути революція (принаймні кінець так писаний) і присилаєте нам цілий наклад з ласкавою просьбою: нате-тко, роздайте,— не подумавши вперед, чи його можна так безкарно і спокійно у нас роздати, і не спитавши нас, чи ми зможемо взяти на себе тоту роботу, чи є у нас люди, котрі б могли

---

[1] Наказовим тоном *(лат.)*.— *Ред.*

як стій так зараз поїхати в Коломийське і т. д. Одним словом, Ви робили in Blaue hinein[1], а супроти нас Ви поступили, скажу прямо, автократично. Що ж нам на се? Не писнути нічого? Чи, як Ви кажете, протестувати публічно? Гарний спосіб! Виговорися публічно, виговорися дочиста і дай усяким посіпакам усі немногі нитки в руки, які в'яжуть нас з собою і з прочим світом. Гарний спосіб! Досить уже, що Ви виговорились.

Як ще раз кажу, се все не причина зривати всі зв'язки з нами. Будьте вирозумілі на наші обставини, хоть трошки вирозумілі. Впрочім, і то правда: кого не припікає, той ся не відсуває.

У нас друкується газета «Світ»,— певно, вже знаєте від М[ихайла] П[етровича]. Досі не писав до Вас о ній нічого, бо не було коли, закрутенія. Видавець Б[еле]й. Розуміється, д. Подолинського і Вас просимо до роботи. І-й н[оме]р зашлем Вам, скоро вийде.

Прощайте!

Ваш Ів.

---

[1] Навмання; просто так *(нім.)*.— *Ред.*

101. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, початок січня 1881 р.]

Дорогий добродію!

Лист Ваш і посилку ми дістали і дуже дякуєм. Життєпись К[остомаро]ва дуже цікава, і ми містимо її без найменшої зміни стилістичної, тільки що в 1 номері ціла не зміститься, в слідуючім буде докінчення. Та тільки жаль, що Ви кажете, що слідуючі два місяці не будете могли дослати нам нічого, а ми якраз, задумавши подати в 2 н-рі портрет Гоголя, хотіли просити Вас о його життєпись, а то хоч би коротку характеристику. Невже ж таки не зможете написати дещо про нього? Якби тільки мож, то, будьте ласкаві, напишіть!

З проїжджим д[оброді]єм бачився і віддав Вашу карточку. Просив переказати, що лист тільки один дістав у Венеції, петиції пришле, але пізніше, так як не швидко зможе їх добути. Переказав від Вас щодо посилки друків, котрі, скоро видобуду, то й зашлю Вам по часті. Щодо подорожі кого з нас у К[иїв] виражався досить холодно, хоч, впрочім, не мав нічо проти того і просив заїжджати прямо до себе. Щодо нас, то діло таке: поїхати б мож тільки з нас котрому: мені або Б[елеєві]. Тільки ж Б.— військовий і як редактор «Світу» не може видалюватися на довший час. Значиться, лишаюсь тільки я. Та й то мені зробити б се в найближчих місяцях, так як весною Б. їде на село, а мені, здається, прийдеться підписувати редакцію, і знов годі буде рушитись. Не знаю тільки, чи тепер моя подорож здалась би на що, коли там людей мало. Впрочім, напишіть, як Ви про се думаєте і куди, по-Вашому, мені б удатися та й з яким ділом, то я готов поїхати, хоч і за своїм паспортом.

У книгарні польській був: Wojcick'ого Вам вислали, Зубрицького «Kronik»'у вишлю я з нашої бібліотеки, так

як в книгарнях сеї книжки нема. Як випотребуєте, то мож буде переслати назад або, впрочім, як Ваша воля.

В[ольськ]ий обіцяв нам засилати «Frankfurter Zeitung» та «Сім'ю і школу»,— чи можем надіятися їх побачити?

Щодо відобрання дебіту «Громаді», то се значить, що уряд поштовий не повинен видавати посилку. Тільки ж, з другого боку, уряд поштовий не обов'язаний переглядати посилку,— значиться, хоч і під перепаскою (такою, як, н[а]пр., «Вестн[ик] Евр[опы]», то, чень, зможе прийти. Стрібуйте вислати так один примірник, побачимо. Ага, В[ольськ]ий не переказав Вам, щоб Ви не слали нічого до «Czytelni Akademick[iej]», бо там що прийде руського, сей час кидають в огонь. Шкода.

Поперед усього пришліть також кілька «Хіба воли ревуть», бо прислані прим[ірники] всі розхоплені, так що у нас нема ні одного, а через те м. сталися нехотя причиною великого національного нещастя — невиходу другого випуску «Правди», в котрій по волі редактора мусить бути критика на «Хіба ре[вуть]», а тут редактор не може дістати книжки. Бачите, і за те, буцімто ми перепиняємо виходові «Правди» і підкопуємо її існування, за те не хоче згаданий редактор помістити в «Ділі» анонсу о виході «Світу», хоч ані хвилі не совістився містити (безплатно) анонсу «Пролому», котрого вся діяльність, здається, на анонсі й стала.

Щодо наших галицьких газет, то мені здається, що, не читавши їх, ви зовсім небагато стратили, так як у них безперечно ще менше живого соку, ніж у тих старих казанняхх, через котрі вмер Бокль. Що в «Зорі» путні статті, се для нас новина,— впрочім, і самі побачите, коли Вам вишлють. Так само вишлють Вам і спис руських ремісників, вийшовший прилогою до «Руської ради». «Господар і промишленник» — газета досить добре видавана, тільки дуже тіснозора, а вже прочі, як «Денниця» (газета Верхратського, ним самим заповнена) і «Весна», прямо допотопні. Впрочім, з слідуючим роком ми будем, бачиться, давати деяким «Світ» у заміну, то коли б було що добре, зашлем Вам.

Чи не мож би було з часом роздобути кліше портрета Марка Вовчка, щоб мож з часом (де в п'ятім або шостім н-рі) подати її портрет і життєпис? Якби були у Вас або у кого-небудь зв'язки з нею, то, будьте ласкаві, похлопочіть. Конечно, се як змога й воля Ваша, та тільки у нас

зв'язків з нею ні в кого нема, а сказати дещо про ню, бачиться, варто. Чи як Ваша думка? Ждемо Вашого письма.

П[авли]к дуже розгнівався на нас за те, що ми поважились висказати неприхильний суд о його листі, і поквапився зірвати з нами всякі зносини. Я написав му письмо. Те, що Ви кажете, що лист зробив би своє, коли б масою пішов між людей, може, й правда, та тільки іменно на тім і стоїть діло, що ніяк його пустити між людей. Та й, впрочім, особиста прикраска цікава і зрозуміла була б тільки для людей, знаючих особисто П-ка і його обставини, а таких людей і в самій Коломийщині надто мало, щоб треба було для них аж друкувати лист.

Прощайте!

Ваш Ів.

102. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, 29 січня 1881 р.*]

Коханий!

Оце хочу дописати кілька слів до сестриного листа, та й сам не знаю, як писати і як думати. Дивне моє положення, Ви се, певно, й самі зможете догадатись. Тисячні гадки мене зносять, а коли прийдеться їх ясно сформулювати, то хоть що дій, все годі. Бачите, діло важне, і то не для мене самого, а й для других осіб, і навіть не для мене й Анни, але й для багато других людей,— а тут треба зважитися: так або сяк. Дивно мені на душі і чогось страшно. Не беріть сього з невластивого боку. Мені не йде о власне чуття, о власне, так сказати, серце,— чорт з ним. Ви знаєте, може, що я здавна досить скептично відносився до Вашого жіночого питання; все мені здається, що в тім згляді у нас тепер навіть для людей переконаних і бажаючих найбільшої свободи чувства і життя мусять все-таки при розв'язці власного питання жіночого переважати згляди практичні. Отаке й моє з Анною. Практичний згляд каже: охоронити її від посіпак, від нужди і всякого силування дома, і сього було для мене досить, щоб приречи подружитись з нею. Я Вам давно писав, що се зв'язок не з любові, зв'язок не по теорії. Але хіба ж се важна річ? Хіба ж усе наше життя йде по теорії? Набік

з тим! І тепер, коли рука моя дрижить, пишучи ті рядки, будьте певні, що не те бентежить мене, а інші, практичні згляди. Я чую всю вагу нового становища, всю фальшивість мого положення супроти родин і своєї, і Вашої. Але й се ще байка. А тільки, бачите, чи здужаю я іменно зробити те, чого підіймаюсь, чи здужаю забезпечити її від посіпак та від недостатку, я, сам ні в сім, ні в тім не обезпечений? Візьмім, що піду жити до Косова; чи думаєте, що тамошній староста не буде й зі мною робити раз у раз то, що з нею? Чи навіть шлюб наш буде для нього чимось, що всилувало б його респектувати нас? Та й ще друге — як жити, з чого жити? До польової роботи у мене, як знаєте, мало сили і зовсім нема вмілості. Чи за плугом піду, чи косою потягну, чи що? А жити де-небудь у місті — з чого? З її зарібку? Се, призна-сте, крайня недоречність. З писання повістей? Коли ж бо за них ніхто не платить. Адіть, я от, що досі живу у Львові, то вже маю звиш 100 р[инських] довгу, та й то живу як пес, у нетопленій хаті, картофлею та капустою, та й то на кошт робітника. І що тут думати про будуще? Одна рада — йти до Нагуєвич, там ще у нас грунту трохи більше, але чи буде життя? Я, з свого боку,— що я, зеро, я здавна вчився коритися, тулитися в куті, зносити життя з усякими людьми,— я затим не входжу в рахунок. Але другі?.. Впрочім, мені здається, що май я запевнений, хоть який невеличкий заробок літературний збоку, я би з Анною міг жити в Нагуєвичах дуже спокійно і гарно. Але тут, як бачите, дві штуки: раз, що що́ на те скажуть Ваші мама і менша сестра? А друге, що щоб мати який-такий заробок з літератури, треба 1) щоб у нас була література, т. є., щоб була читаюча публічність, купуюча книжки та газети, а до того треба, щоб упав кордон між Галичиною а Україною,— а се, бачите, яка далека штука, а 2) треба в тій будущій літературі виборoти собі хоть яке-таке місце, щоб не писати статей і повістей надармо, мишам на снідання. Страшно подумати, яка-то машина мусить рушитися, щоб чоловік, одно малесеньке колісце, міг також і собі рушатися.

Ви не скажете, щоб я спав, лінувався до якої-небудь роботи, щоб коли-небудь стратив надію або віддавався пустому самокритикуванню, котре позором критичного скептицизму маскує лінь та неохоту до праці. Признаєте, що я хоть часто й дурниці роблю, але все роблю — та тільки

що ж з того? Хіба мені, окрім морального вдовольства, від того чим-небудь легше? Та, впрочім, чорт побери, про себе я не дбав би,— будь я сам собі, я би й не думав о тім, а йшов наперед з зав'язаними очима. Але на таке в'язатись з другою людиною, котрій би іменно хотілось влегшити і її важкої долі?..

Відписуйте живо, яка Ваша думка і Ваша рада? Прошу Вас тільки, не думайте, що се все я пописав на те, щоб спекатися даного слова. Зовсім ні. Я думаю, що треба защитити Анну, хоть би й на крайнє прийшлось,— але прецінь мені здається, що все-таки, доки до крайнього, чоловік повинен шукати й кращого.

Коли б мені можна було де-небудь дістати роботу літературну хоть на 50 р. місячно, або й на менше, то здається, що ми вижили б з того обоє, а тоді доля наша запевнена, А як ні, то коб хоть було де містити повісті та статті, котрі я писав би, сидячи на селі, щоб мати хоч яких 400 або й 300 р. річно для підрятунку господарства, то й тоді, може б, воно якось було, хоч до ліпших часів. Але що ж, до всього сього тре ждати, добиватись, задовжуватись і ще вчитись.

Оце я пишу Вам не в надії, що Ви тому зарадите, бо знаю, що й Ваше не краще, а щоб витолкувати Вам, чого мені страшно, і почути Вашу думку, Вашу раду: що нам діяти в сім разі?

Ждем Вашої відповіді. Поки що я буду старався визичити для неї, хоч з ред[акції] «Світу», дещо грошей. Відповідайте живо!

Ваш Ів.

103. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Львів, 29 січня 1881 р.*]

Оце ждемо тута й ждемо Вашого письма, та й годі діждатися. Чи Ви й справді загнівались на нас? Ніяк не можемо доміркуватися.

Ви, певно, получили мою посилку: Зубрицького, «Світ» і «Німеччину». Дуже б ми раді знати Вашу думку про наше видання і як би Ви радили далі вести його? Досі воно розходиться не зле: передплатників є зо 150,— звісна річ, замале ще число, що з того мож вдержати без дефіциту.

З К[иє]ва обіцяно нам підмогу письмом і пр., та досі нічо нема, навіть не дислано продовження «Відчитів», так що після 2 н[оме]ра вже статті сеї не стає. Ми післали в конвертах в Петерб[ург] до редакції «Вестн[ика] Евр[опы]», «Зап[исок]» і до д. Цвітк[овського],— досі ані слова, ані ніякого знаку не маємо і не знаємо навіть, чи подіставали. Так само вислали до д[обродій]ки О. Косач. В К[иї]в же передали оказією.

Ми писали в Петерб., просячи о присилку за гроші портрету Гоголя (кліше), але, звісно, нічого не відписано. Таким світом в другім н-рі ми мусили містити портрет Золя. Не гарно то, але що діяти? Гоголя будем старати аж до третього н-ра і на той час просимо Вас о життєпис.

Чи д. Вольськ[ий] є де? Він обіцяв нам засилати дещо, книжки та газети, і жаль, що досі нічого нема. А то у нас і грошей нема, щоб купувати,— я й так за послідне передплачую «Kosmos», щоб знати хоть біжучі речі в природництві. А щодо наук суспільних, так тут у нас нічогісінько нема. От Маркс новий вийшов, случайно дізналися, та бо коштує 15 марок,— відки взяти таку суму? А видаючи часопис, годі обійтись без усяких новостей. І так лихо, що суспільно-економічна часть у нас майже зовсім не заступлена, а від віденців мало що мож надіятися,— принаймні самі вони й не роблять нам надії на статті по теорії сусп[ільно]-економічній, а ми хотіли б звільна подати цілий цикл таких статей по всім важнішим економічним питанням.

Тут нині приїхала Анна П[авли]к, і рівночасно з Вашим листом ми шлем також лист в Монпельє. Я післав їм уперед 2 прим[ірники] «Світу», тож не знаю, чи одержали, бо нічо не пишуть.

Як Вам там треба більше «Світа», то пришлем.

Будьте ласкаві, відписуйте хоть кілька слів, щоб ми знали, яка Ваша думка. Чи вийшов 5 т. «Громади»? Як ще не вийшов, то поки що пришліть зо два прим. 1, 2 і 4, а також «Про життя і здоров'я» і «Волів», бо у нас уже нема ні одного, а люди допитуються.

Прощайте! Ваш Ів.

Що з їздою в Росію? Пишіть!

104. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, 20 лютого 1881 р.]

Коханий!

Ваш попередній лист зовсім мене не розгнівав, ані вразив, а не відписував я тільки за недостачею часу, бо тут на мені лежить ціла переписка редакції, переписування рукописей до друку і прочfe], так що годі обібратися роботи, много втомлюючої, а остаточно мало продуктивної.

Щодо Анни, то її мешкання залежить від того, де є робота і відки їй наручніше ходити. О арештуванню, думаю, ніщо й гадати, бо за що ж би? А доки є робота, дотіі їй мож у Львові бути безпечно. Гроші і листи їй передав.

Я від війська вільний зовсім, так що з того боку й питання нема. В Нагуєвичах треба бути (се буде не швидше, як ід великодню), а до того часу треба старати роботу. Я задумав взяти на себе переклад і друкування книжки доктора медицини «Основи суспільної науки», написав уже в тім ділі до Лім[ановського], напишу ще й до автора. Книжка сама, хоть мальтузіанська, а таки, переведена як слід, могла б зробити своє, а проти помилок автора мож би висказатися в «Світі» при її розборі. Главное — мож би дещо заробити.

Щодо друкування повістей у російських журналах, то мені здається, що ледве що з того буде. Впрочім, стрібувати не завадить. Тільки ж, перероблюючи «На дні», чи роздумали Ви добре, що вийде з такої переробки? Так, як воно є, то ціла штука, по-моєму — ряд типів наших пролетаріїв, починаючи від інтелігентного аж до найнижче затолоченого. Героя виразного нема, а Темера і Бовдур, дві крайності в однім ряді, висунені наперед тільки в артистичній цілі, щоб зв'язати все в цілість, надати всьому одноцілий інтерес і викликати одноціле враження. Чи зможете доконати того самого одним Бовдуром? Я дуже цікавий. По моєму поняттю головною особою міг би Бовдур бути тоді тільки, коли б був єдиною особою,— а тоді вийшла би не живопись «дна», а патологічна студія, що далеко не одно і то саме. Впрочім, я кажу ще раз, се моє задивлювання,— може бути, що Вам удасться винайти якусь щасливу противагу сьому патологічному характерові, от

хоть би в Митрі. Тільки ж на всякий спосіб, для чого Вам конче захотілось викинути з ряду інтелігентного пролетарія, сього я не знаю. Може бути, що списаний він блідіше або неправдивіше других, але тут рада — поправити штрихи, та й годі. Впрочім, як кажу, робіть, як Вам видається відповідним.

Жадаєте, щоб я описав Вам своє життя, і завдаєте мені тим великий сук. Що Вам написати? Хіба то, що вродився і живу досі,— більше нема що. Вродився 1856, ходив до гімназії в Дрогобичі,— та й ось і все. А се хіба ж зацікавить кого? Життя такого, про котре мож би розказати якісь факти (окрім хіба такої беліберди, яка розказана в Темері), у мене не було,— значиться, чорт побери минувше. Розуміється само собою, що й будуще нічим не краще рисується передо мною, так що другий факт мого життя буде хіба: вмер тоді а тоді,— ну, але сього, leider[1], ще досі не було, значить, і балакати о нім ніщо.

Ще дещо про «Світ» і «Pracu». «Світ» друкується для молодежі і інтелігенції, а то з двох причин, добре Вам звісних: 1) нема кому писати популярно, та й, пишучи популярно, треба б говорити й договорювати до кінця, чого у нас не можна. 2) Популярної часописі навіть з тими думками, що «Світ», не пустили б, коли за «Батьківщину», навіть пущену, арештують мужиків по селах. А впрочім, і пренумерантів з люду нам годі б добути. А поки що ми друкуєм, що є,— будуть нам достарчені статті більш популярні, ми не тільки надрукуєм їх, але й передруки зробимо і хоч таким способом розширимо й між народом. Впрочім, зважте й те, чи у нас не треба передовсім прояснити в головах деяким з інтелігенції, поки зачати говорити до люду. Передовсім, тепер, крім двох-трьох людей, у нас попросту ніхто й говорити не міг би вже не за про незнання форми, але за про незнання самих елементарних понять. Ну, а з такою «партією» далеко не заїдеш. А друге, будьте певні, що ми непопулярні речі друкуєм не зумисна, але тому, що не маємо других. З України ні словечка, хоть обіцяно гореми-тереми і хоть ми писали й листи на всі боки. Вовк обіцяв, досі теж нічого. Один М[ихайло] П[етрович], що прислав життєпись. Віденці теж досі нічого не поставили, хоть обіцяли редагувати еконо-

---

[1] На жаль *(нім.)*.— *Ред.*

мічну часть. Значить, як усі відцуряються, хоть би для того, що перші н[оме]ри редаговані плохо, то дальші будуть ще пліхші. Адже се не наша з Б[еле]єм особиста справа, а, впрочім, коли зійде на нас двох, Олеськова та Даниловича, то ми заповнимо наполовину белетристикою, а наполовину непопулярними статтями.

Що ж до Вашого висказу про гумореску і її непопулярність, то мені здається, що годі гумореску, а радше сатиру зробити популярною. Я принаймні не стрічав у ніякій літературі популярної сатири, тож і не знаю, як би автор міг її популяризувати. Щедрін, оскільки знаю, наслідує Рабле, але ані Рабле, ні Свіфт, ні ніякі другі сатирики не писали популярно, а вже і в свій час зрозумілі були тільки для інтелігентних.

До Вас з д. Подолинським у нас просьба ось яка. Ми хотіли б в найближчих н-рах «Світу» містити портрети: Лисенка, Марка Вовчка, Максимовича, Гоголя і пр. Отож фотографії Лисенка, Гоголя у нас є, о біографію Гоголя ми просили М. П.,— Вас же просимо, чи не мож би де там у Вас або через Вас дістати портрети (фотогр[афії]) Максимовича і Марка Вовчка, а також чи не подали б Ви нам коли вже не цілі біографії (що було б дуже пожадано), то бодай деякі дані до життя і характеристики ось яких людей: Лисенка, Нечуя, Максимовича, Марка Вовчка, Антоновича, Добролюбова. Може б, в разі потреби, могли й Ви від себе написати в Женеву,— може б, пані Маркович, якби хто написав до неї, й сама б дещо написала про себе абощо. Я вже писав о тім М. П., але він, здається, був слабий, тож я боюсь його обтяжувати своїми орудками. Зробіть, прошу Вас, що буде мож,— особливо щодо Марка Вовчка, ще раз Вас прошу. З російських людей ми подамо небавом портрети Пипіна, Достоєвського, Некрасова, Добролюбова і Чернишевського, якби де у кого з Вас були які дані про їх життя, то пришліть якнайшвидше. Конечно, ліпше б було вперед своїх, але залежати буде від того, чи і які портрети будуть у нас під руками. З іностранних ми думали б пізніше подати наперед таких, що писали про Україну, а затим Рамбо, Елізе Реклю і др.,— розуміється, їх портрети і життєписи вистарати Вам не буде трудно.

Що «Praca» не може взяти на себе того діла, яке, по-Вашому, повинен робити «Світ» межи мужиками, се виходить уже хоть би з того, що вона зовсім не йде між ніяких

мужиків. 2 н-р «Світу» Вам висланий. З Женеви нічогісінько. «Громаду» прислано чимборше «Просвіті», а нам ані шматочка. Звісно, свої можуть і почекати.

Ваш Ів.

105. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Львів, 21 лютого 1881 р.*]

Дорогий добродію!

Жаль, що Ви досі не прислали нам нічогісінько: ні письма, ні друку. А ми з дня на день і надіємся, та й писати раз за разом не смієм. От тепер уже всі: і «Просвіта», і ред[акція] «Науки» — подіставали «Громади» I книжку, а ми ще й V не маєм, а I й на очі не виділи. Може бути, що ми, яко свої, то й повинні бути послідні, а тільки ж тамті все-таки, здається, менше користатимуть з Ваших видань, ніж ми. А може, Ви й післали вже, та тільки так, як попередню картку кореспонденційну, адресовану: «Вірменська, ч[исло] 9», а се є іменно церков вірменська, так що картку Вашу довго носили по місті, поки зайшла в руки редакції. Просимо Вас, адресуйте добре, а як що вишлете, то, крім того, звістіть рівночасно карткою, бо буває і так, що посилки під бандероллю, адресовані до редакції, лежать в окремім бюро,— а коли на таке прийде, н[а]пр., редактор «Пролому» Марков, то той забирає все, чи до нього адресоване, чи не до нього. Найліпше ж, як більші посилки під бандероллю рекомендувати, а то при такім злодійстві не встережешся. От Ви мали прислати нам Реклю,— як думаєте, як би ми в «Світі» друкували — чи в цілковім переводі, чи в скороченні — його географію України? У нас по скінченні «Сербського царства» було б на те місце, тим більше, що й «Відчити» перериваються, так як здавна обіцяної дальшої рукописі нам і досі не прислано.

А вже, я думаю, біографія Гоголя Вас не мине. Бо, прошу ж Вас, хто її у нас напише, не кажу вже ліпше, але хоть би наполовину так добре, як Ви? От адіть, Ваша біографія Костомарова вже з самого початку популяризована була з кафедри університетської д. Огоновським. А тут знов у новій «Правді», котра, чень, вийде хоть на жидівське пущення, д. Нечуй відгріває давні Кулішеві закиди в новій едиції: «Україна заснула під Гоголеву ліру»,

«Гоголь Україні пошкодив», «Гоголь для України нездалий» і т. д. Я думаю, що тут якраз би конечно показати й інший погляд у нас на Гоголя. Здається мені, що те, що новішими роками в Росії друковано про Гоголя, радше тикає його яко чоловіка, менше яко поета, а вже, звісно, найменше яко українця,— так що про се тільки Вам би сказати своє. На всякий спосіб на написання біографії ми лишаєм Вам ще доволі часу, до кінця марта, так як портрет його містити будем аж в 4 н[оме]рі.

Чи про Марка Вовчка від Вас нам нічо сподіватись? Я писав вчора в Монпельє, щоб там розстарали портрет,— ми ввійшли в зв'язок з чехами, так що кожний портрет міститись буде в «Světozori» і у нас. Вони бажали бачити з українців Марка Вовчка, Максимовича, Бодянського, Срезневського, а тих і фотографій у нас нема. З молодших є у нас тільки Лисенко, Нечуй, Антонович, котрих пішлемо за чергою. Де розстаратись нотаток біографічних, самі не знаємо.

106. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Львів, 22 березня 1881 р.*]

Дорогий добродію!

Оце получив Ваш лист і портрети і спішу відповісти Вам. Дотеперішні Ваші 4 посилки (3 пос[илки] видань українських, Реклю) і посилку Летурно получив я. Мені здається, що слати так мож і далі. «Громадів» попередніх поки що нам не треба, здались би тільки найновіші (V р[ічник], I вип[уск]), котрих ми получили 2 прим[ірники] під бандероллю. Видно з того, що посилати під бандероллю м о ж н а. Великі посилки у нас ідуть наперед на «комору», де їх у присутності відбираючого розпечатують, але не для шукання заказаних думок, але для шукання календарів та часописів (виходячих щонайменше раз на тиждень), котрі мусять бути оштемпльовані і окремо оплачені. Часописі, виходячі в довших строках, не оплачуються. Квартири мені змінювати не можна, так як я не маю у Львові зовсім ніякого удержання і живу ось уже штири місяці у редактора «Pracy» наборг і сам не знаю, коли й як з довгу виплутатися, тим більше, що він чоловік зарібний і має й сам велику родину на своїх руках.

«Світ» вишлем, де кажете, тільки не знаю, чи вишлем у «Przegl[ąd] Słowiański», котрий тут получається і після перших н[оме]рів виглядає не зовсім-то хороше. Його програм — з-поміж усіх слов'ян знати тільки українців і чехів, а то в тій цілі, щоб з них утворити під проводом Польщі коаліцію проти москалів і німців,— програм цей видається мені далеким від щирості хоч би й до тих тільки двох порід слов'янських, а випливає радше з почуття слабості поляків і з охоти забезпечити їм будь-що-будь гегемонію. А «Przegląd Tygodniowy» не знаю, чи схоче обмінюватись, та й чорт знає, чи «Світа» пустять у Росію; що ми посилали досі, про те не знаємо, чи дійшло, чи ні, так що й зовсім перестали висилати, крім у Київський університет, і не будем слати, доки не дістанем яку-небудь звістку. Нам обіцяли й поміч з Києва (А[нтонович] проїжджий), але досі також нічо, так само як і статей та дописів нема ніяких, а навіть не[ма] докінчення зачатих «відчитів о укр[аїнській] літературі». Та й так 1 номера у нас уже дуже мало примірників, так як ми друкували його всього 250 (тепер дальші друкуєм по 300). Передплатників у нас досі около 150, т. є. хоч і більше, ніж ми зразу надіялися, але все-таки замало на покриття навіть коштів друку. Всі кошти винесуть коло 900 р[инських] на рік, а 150 × 4 = 600, а дочисливши 50 р., одержаних від д. В[ольськ]ого, одержимо недобору все ще звиш 200 р. На тепер ми ще хоч на два н[оме]ри забезпечені грішми і довгу не маємо ніякого, але о розширенні розміру «Світу», як сього дехто за границею жадає, і мови бути не може.

Жаль, що Ви про Гоголя не можете написати, ну, але що діяти, треба буде радити як-небудь нам самим. А намір Ваш писати «Історичні листи» про еволюцію релігії і власності дуже нас радує. Я оце зачав у 3 номері статейку, в котрій хтів би в одній цілості показати зв'язок дарвінізму з соціалізмом, а властиво еволюцію кооперації в борбі з природою. За прислані портрети дякуєм дуже, про біографії будем писати, куди вказуєте.

Коли вже бесіда про «Світ», то я разом і відповім на те, що Ви йому закидаєте. Мені здається, що Ваша думка тут зовсім правдива. Ми самі чуємо то аж надто добре, що «Світ» поки що дуже мало і дуже невиразно тикає біжучих, сучасних справ, «злоби дня». Усправедливляти «Світ» за те не мож і не треба; на витолкування хіба мож сказати то, що попросту нема кому писати. Як бачите з до-

теперішніх чисел, уся робота сходить на мене і редактора, а ми оба публіцисти дуже плохі. От аж в 3 н-рі спромігся Остап на статтю, а в 4 надіємось скінчити тоту і почати ще одну, про ліцитації грунтів мужицьких. А вже писати про біжучі справи, як-ось про діяння наших партій, нам тим більше годі. Чи наш кружок вменшує свої права, як Ви кажете, чи тільки він хорує малосильністю, сього не буду рішати, а тільки ж усе-таки мені здається, що чоловік у наших тісних обставинах тоді тільки чується й смілим, коли бачить круг себе і поза собою яку-небудь тривку опору в людях. А яка ж нам тут опора? Проти нас, де і як можна, агітують і народовці, і старі, з провінції пишуть нам письма в тоні щедрінського Молчаліна: «надо, голубчик, погодить», а й свої, у Відні й на Україні, або чисто відцуралися і на листи не відписують, або пишуть на темат: «Та що ж, я не стільки ще знаю, скільки треба, робити нічо не можу, бо виджу, що й Ваша робота чорта варта». Отак Ви подумайте собі, що серед таких обставин хоч би чоловік і який гарячий, швидко остине і похнюпиться. А ще возьміть на увагу і само домашнє життя, погане та тісне до крайності, возьміть на увагу те, що ми тут, немов ті парії між русинами, що для нас усі двері за-перті, навіть у товариства й касина не пускають, обходять і обминають, а коли котрий хоче поговорити о чім-небудь, то тягне в куток, щоб ніхто не бачив,— візьміть усе це на увагу а можете порозуміти, чому в нашім писанні така малокровність. І це прошу Вас дуже думати, що більша часть наших хиб і помилок походить не з злої волі, навіть не з боязні, а з немочі або невміння. Так і в «Світі». Коли нам удасться розстарати праць про біжучі, денні питання, то такі праці у нас будуть міщені дуже радо. А з свого боку ми робимо, що вміємо, і стараємся по-своєму, хоч у белетристиці, тикати таких питань, які стоять на черзі. У великій часті виною безбарвності «Світу» є і його малий об'єм, ну, але на се, бачиться, нема ради натепер.

Як Ви думаєте, чи варто нам у «Світі» надрукувати перевід з Реклю, географію України? Стаття вийшла би подовга, на 7—8 н-рів, але мож би відтак дешевим коштом мати передрук і дати нашим школярам першу географію України, роблену по новій методі. Так само ми хтіли б ще сього року надрукувати в «Світі» перевід монографійки Антоновича «Исследования о крестьянах Юго-Зап[адной]

России» — штука, здається, гарна, і місця не забрала б багато, і навчаюча дуже. Може б, Ви могли, коли треба, пододавати які свої примітки — ми відтак зробили б з неї також передрук. Про ці дві речі напишіть скоро, так як це тикає того фаху, котрий Ви принялись порядкувати в «Світі». Конечно, попри те й на Ваші істор[ичні] письма місце буде, тим більше, що скоро будем мати більше статей наукових, уймемо белетристики.

Я, признатись, сими днями забрався був ладити статейку до «Громади», де хотів спростувати дещо з того, що розказав П[авли]к у I томі, та Б[еле]й відрадив писати. Я тільки тут у листі попрошу Вас (рівночасно пишу о тім і П-кові) відкликати одно, а іменно те місце в його статті, де він говорить, що ві Львові зав'язалася вільна федерація польсько-українська, і при тім покликається на 6 н-р «Pracy». В імені ред[акції] «Pracy» і в імені українських людей у Львові я кажу, що це неправда, що федерація така (оскільки в тім розуміти яку-небудь організацію. а не зв'язок, н[а]пр., особистої приязні і т. д.) не існує і що в «Pracy» сказано було тільки, що ред[акція] хотіла б довести до того, що це її ціль, думка, котра має сповнитися, а зовсім не говорила о федерації, як о факті доконанім. Твердження таке, коли б дійшло до знання поліції, могло б бути основою якого годі оскарження о таємне товариство, і про те, думаю, треба його відкликати. Впрочім, і увесь рух соціалістичний П-к, по-моєму, пересолив, показав його більшим, ніж він є, і показав соціалізм там, де його нема (в Косівщині). Закид, котрий Ви робите львівським соціалістам, що вони мовчать, почасти тільки справедливий. Правда, за арештованими треба б вспоминатися, та тільки як? У крайових часописах годі, бо тут нашого голосу не допустять, а надрукують хіба голий факт: арештовано того й того. Іти з тим за границю — для тутешніх мало на що здасться. Правда, тепер, маючи свою часопись, діло інше, але вперед тяжко було. Друга річ і та, що всіх тих соціалістів у Галичині так мало, вони так розсипані і запуджені, що поки що годі було й думати о якій-небудь організації між ними. І до такої організації не швидко й дійде, хоч тепер мож надіятися печатним словом хоч що-то повернути людей у той бік. Та се побачимо далі. А ще третя річ ось в чім. Крім переслідування сестер Павлик і арештів мужиків, у цілім руху досі не сталося зовсім нічо такого, о чім би варто було писати історію; а й ті

події (арешти в Косівщині) зовсім не одиничні і не незвичайні в Галичині: за книжки і газети переслідують і арештують тепер по цілій Галичині дуже багато людей; ледве половина тих фактів доходить до відомості декого у Львові, а й з того ледве половина згадується по газетах, а пишучи о арештуваннях одних, приходилось би писати о прочих, так само мало соціалістичних, як і в Косівщині, людей. А про все це з різних причин годі писати, тим більше, що по селах у нас нема людей, котрі б про всякі такі факти давали знати подрібно та докладно. Коли б такі вісті ми могли мати, то, розуміється, ми подали б їх до прилюдного знання в «Світі» або і в «Громаді». Я не перечу, що се поганий порядок, але що ж діяти? Досі сили наші такі малі, людей так поналякували численні процеси, ревізії та шикани, що кожний, хто тільки в дусі поважиться признаватись до засад соціалістичних, рівночасно й нахилює плечі, вижидаючи, що за галуза упаде на нього згори. Я думаю, що тут конечно взятись до якої організації, котра б як-небудь звела людей докупи, до одної роботи. Та воно-то й не легка річ винайти форму такої організації, котра б була і легальна, явна, і заразом давала б людям поле і можність працювати по своїй думці. Ми тут вже дещо о тім балакали, і, може, воно й зробиться небавом, але поки що нема нічого. Ми думали на разі закласти товариство для краєзнавства (етногр[афії], статист[ики], геології і проч.), де би могли належати люди місцеві і заміщеві, попи, вчителі, студенти і мужики. Сам статут такого товариства вимагав би роблення екскурсій по краю, се зводило і знакомило би людей, давало б спосібність до обміну думок і проповіді, улегшувало б ширення книжок, а при тім служило б і для самої науки. Правда, людей мало, але тут мож би використати й сили людей-несоціалістів, т. є. мож би на разі вже стати на ширшім грунті. Я думаю, що скоро по святах (в маю) ми стрібуємо зреалізувати сю думку.

Чоловік, котрому Ви прислали акти (він зветься Заклинський, не Левицький), дістав Вашу посилку. Я саме нині бачив го і сказав му, щоб післав Вам «Зорю», де була його праця. Партицький — редактор «Зорі», той сам, що писав свинства, а Заклинський, чоловік так само свинуватий і ретроградний, хоч і працює більше від других студентів. Знати він знає мало. Огоновський уважає го своїм найліпшим учеником, і народовці, здається, вифори-

тують го по Огоновськім на кафедру університетську. До його характеристики, здається, не треба більше додавати над те, що се він іменно під час мого відчиту «Німеччини» Гейне перший встав остентаційно і вийшов серед читання, і котрий був головою скритої агітації супроти поступової частки молодежі в «Дружн[ьому] лихварі».

Здорові будьте!

Ваш Ів.

107. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, 22 березня 1881 р.]

Коханий!

Передовсім о «Druk[arnię] Zwl[ązkowej]». Ні ми, ні ті люди, що замовляли друк, їй нічо не винні, бо гроші (150 р.), котрі лежали в Кракові в суді і котрі взяв М[аньковський], покривають решту довгу. Так само гісера заплатили ті люди, а коли М. тут і там не повіддавав гроші, котрі получив, то скажіть, будьте ласкаві, що ми можемо на те порадити? Хіба, що би-смо хтіли заплатити noch einmal[1]. М., з свого боку, не робить нічогісінько, щоб діло залагодити. Він міг би, в крайнім разі, сплачувати ті довги (до котрих признається) малими ратами з свого зарібку, ну, але як так не робить, то на то також нема ради. Він щирий чоловік, то правда, тільки трохи занадто легкодушний і п'янствує.

Біографії Ланге і Герцена нам не швидко буде треба,— з тим всім, як можете з часом зладити гарно, особливо Герцена, то дуже просимо.

Ви помиляєтесь, думаючи, що «Світ» не буде містити речей «практичних», т. є. о мові питань біжучих, суспільних і політичних. Ми й такі речі міститимем радо, тільки, розуміється, з належитим «задоглядом» на цензуру. А що досі їх не міщено, сьому лиш така причина, що не було кому писати. Нам говорено, що Ви ладите, чи зладили статтю про Джордано Бруно; може б, мож її надрукувати у нас, коли не друкується в «Громаді»? О тім, що «Світ» треба писати легше і ясніше, я з Вами зовсім згідний, та тут оп'ять тота сама завада: хто напише? Адже ж видите,

[1] Ще раз *(нім.)*.— *Ред.*

що пише тільки 2—3 люда. Впрочім, може з часом удасться зробити який поступ далі.

Який план з р. 1880 у Вас поновлено?

Ви, чень, не прогніваєтесь, що я в замітці про «Громаду» в «Світі» сказав о Вашій статті, що вона декуди невірна фактично. Се я сказав відносно до того, що Ви написали там, буцімто у Львові коло «Pracy» зав'язалася «вільна руcько-польська федерація». Ви зле зрозуміли те місце в «Pracy», на котре покликаєтесь, а така замітка може накликати біду на львівських людей, коли б дісталась до знання поліції. Ніяка федерація (т. є. формальна, організована спілка) у Львові не зав'язалася, а в покликанім Вами місці редакція говорить тільки о потребі такої організації, ставила її яко pium desiderium[1], але не яко factum[2]. Я прощу Вас в імені своїм і ред[акції] «Pracy» се місце в «Громаді» відкликати, о чім уже писав я й Д[рагоманов]ву.

Навчитись кому-небудь зецерства буде тепер неможливо, бо Д[анилюк] сам і редактор, і наборщик «Pracy», і ніколи не має часу. За Ваші уваги на «Pracę» він не вгнівався, а тільки просить ще раз повторити Вам, що помилки в «Pracy», як Polska, pracownik і пр., були тільки помилками, т. є. походили з невідомості дописчиків, котрі часто і не таких ще речей не знають, з невідомості редактора, котрий нічого не знає, але не мають абсолютно ніякої принципіальної ваги, яку Ви їм приписуєте. Впрочім, мені здається, що й цілому прочому рухові в Галичині придаєте більше ваги, ніж він її має, бачите соціалізм там, де його нема або майже нема (в Косівщині), і з того відтак виводите багато такого, чого б не вивели при ближчім огляді самого руху. Впрочім, я тут не хочу судити. Робіть, як знаєте. Ваша «Вихора» тут загально подобалась, навіть таким людям, котрі недавно кричали на «голий реалізм» «Пропащого чоловіка».

Прощайте. І. Ф.

Д[обродієві] Подолинському перекажіть, що ред. «Pracy» і досі не відібрала грошей, пересланих для неї. Не знаю, пощо Ви переслали мені в листі квиток о висилці тих грошей, а не прислали самого переказу. На той кви-

---

[1] Бажана річ *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Факт *(лат.)*.— *Ред.*

ток грошей відібрати не мож, і ред[актор] відіслав його, як каже, назад і просить прислати переказ або стягнути гроші назад з пошти, бо незадовго пропадуть.

Здорові будьте! Ів.

108. ДО М. Й. БУЧИНСЬКОГО

[Львів, лютий — березень 1881 р.]

Дорогий добродію!

Лист Ваш і прислані стишки дуже нас утішили, тим більше, що в стишках пробивається справді велике перейняття піснями народними та й хороший, як на початок, талант. Тільки ж провідна думка не всюди ясна. Як, може, бачите з початкових н[оме]рів «Світу», ціль наша — розбудити публіку до здорового, тверезого мислення, до праці наукової або наукою проясненої,— а в тій цілі все мусить служити. Сатира має показувати ничтожність духову людей недумаючих, заматерілих в старих передсудах, поезія, конечно, мусила б показувати нову дорогу або хоть би тільки закликати на ню. Не хочу через те сказати, щоби поезія наша мали бути самі тільки поклики і др. фрази. Противно, більше ще були б нам пожадані такі поезії, де би представлялись реально сцени з життя чи то люду, чи інтелігенції, сцени типові і характеристичні. У Вас є Ansatz[1] до такого представлення,— трібуйте, тільки, конечно, тямуючи слова Goethe:

Warum in Ferne schweiten,
Sich das Gute liegt so nah?[2]

Коли поезія має вказувати ідеали, то, здається мені, повинен передовсім поет сам мати ті ідеали, перейнятися ними, бо тільки тоді твори його вийдуть гарячі, живі. А наші ідеали які? Думаю, що згодитесь з нами на то, що не шукати нам тих ідеалів в минувшості ні князівській, ні козацькій, а в будущині, до котрої одна тільки дорога: пізнання теперішньості і свідома, наукою прояснена праця над її поправою. Отсе наш програм, в такім дусі працюємо

---

[1] Основа *(нім.).— Ред.*

[2] Навіщо блукати далеко, коли благо лежить так близько? *(нім.).— Ред.*

ми і бажаєм, щоб до того прямували й усі наші співробітники. Се, як бачите, заразом і філософічне, і практичне угрунтування реалізму літературного, позитивізму та матеріалізму наукового а ідеалізму практичного.

Ми говоримо Вам се не на те, щоб Вам сказати щонебудь нового, але щоб Ви знали, куди ми прямуєм і в якім напрямі можете враз із нами працювати. Ми бажали б дуже, щоб Ви не покидали праці літературної, але разом з нею не закидали також (звичаєм наших поетів) і самообразування, бо, як бачите, програм наш прямо вимагає, щоб усе, що пишеться і друкується, мало своє значення і було угрунтоване на поглядах наукових, щоб ішло нарівні з поступом часу. (+)

Посилаєм Вам один з Ваших стишків, перероблений так, як, по нашій думці, було б відповідно для «Світу». Зміни в нім пороблені: 1) для вигладження форми, 2) для виразнішого підчеркнення основної гадки: до яких консеквенцій доводить мислення. Коли б Ви пристали на ті зміни або відповідно переробили цілу штучку по-своєму, то ми радо надрукували б у найближчім (3) н-рі. Передивіть, рішіться і присилайте якнайшвидше. З прочих могла б бути поміщена лиш одна («Сусідці, 3 червня»), тільки що треба б зовсім переробити і іменно висунути наперед трудове життя тої сусідки, де н а д м і р н а праця підкопує її здоров'я, причім оконечний виклик «дайте їй волю» мусив би остільки бути змінений, що не абсолютна неробучість, а тільки мірна, силам її відповідна праця підвела б її наново. Коли б Ви могли переробити той стишок у такий спосіб, то ми з великою охотою надрукували б його.

Прощайте і відписуйте!

Ваш Ів. Франко.

НЕ ВИРОСТЕШ!

Чого ходиш, головоньку хилиш?
Чом задумавсь, молоденький друже?
Ой, не думай, сердешний, не думай,
бо та дума зрадливая дуже.

Зранку стане віночок ти вити,
квітом-маєм увивати скроні,
сни солодкі слати на добраніч,
золотими лучами будити.

І полюбиш ти її душею
вище любки, вище щастя свого,
і підеш ти, друже мій, за нею,
но чи знаєш, на яку дорогу?

Пов'ялить вона надії — квіти,
і в вінець вплете терни колючі,
людські кривди й болісті пекучі
вкаже ти, щоб твій спокій строїти.

І до бою з кривдою попре тя,—
но чи встоїш ти в тім бою, друже?..
Ей, не думай, молодче, не думай,
бо та дума зрадливая дуже!

109. ДО М. І. ПАВЛИКА

Львів, 11 квітня 1881 р.
Льв[ів], 11.IV 81

Коханий!

Саме що передала ми Анна лист до Вас до пересланння. Користаю з нього і посилаю й від себе кілька слів.

Насамперед щодо Анни. Вона потрохи й справедливо жалується, що мало видаюся з нею, правду кажучи, у мене раз у раз робота, і в неї, звісна річ, так само,— значиться, ніколи. А друге й те, що якось ніколи не можем розговоритися як слід, а може, й не маєм собі що сказати, або я знаю. О женитьбі я ані з нею не говорив, ані до Вас не писав, бо й що тут говорити? Я старався пересилувати сам себе настільки, щоб женитьба наша була по можності скріплена й любов'ю, але досі не встиг. Впрочім, і друга річ, матеріальні обставини, як Вам звісно, такі, що натепер о такім ділі й думати не мож.

Я ще оце тільки до четверга зістаю у Львові, а відтак їду до Нагуєвич, без надії навіть вернути сюди ще коли-небудь, поки не найдеться який заробок і не будуть сплачені довги. Коли буде яке діло, то пишіть тепер прямо до ред[акції] «Світу» і умовтеся, коли треба буде, о яке нове poste rest[ante], впрочім, від'їздячи, я ще тут побалакаю з Б[еле]єм.

Щодо рецензії на «Громаду», то воно не без причини написано, що «не всюди факт[ично] вірно» і «засмілі виводи». Крім тої грубшої помилки, о котрої спростування я просив, є там ще кілька менших помилок. Простувати їх

нема потреби, а не раз навіть нема й можності (як, н[а]пр., щодо Вашого представлення руху в Косівщині, котрий, як мені здається, ані такий широкий, ані такий соціалістичний, як Ви го представили). Я вже писав Д[рагомано]ву, що я ладив статейку о тім до «Громади», але за радою Б-я подер. Щодо «Ргасу» я з Вами годжуся, а не годжусь тільки на то, що Ви в статті в «Гром[аді]» назвали її «силою» та сказали, що її велика часть іде в зах[ідну] Польщу, відки вона має й багато кореспонд[енцій]. «Ргаса», по-моєму, не є ніяка сила, і перестань вона нині виходити, по ній би й між робітниками й пес не гавкнув. З пренумерати, помимо ничтожних коштів, не впливає й стільки, щоб покрити ті кошти,— більша половина накладу або лежить на складі, або продається на масло, а кореспонденції] з Польщі туй-таки робляться з вирізок з тамошніх газет. Коли це така сила, то нехай її бог сокотить.

Бувайте здорові!

Цілую Вас, Ваш Ів.

110. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, друга половина травня 1881 р.]

Дорогий мій друже!

Відписуючи тобі в п'ятницю на твій сердечний лист, я й сам не знав, що се за слабість мені приключилася. Зразу гадав, що проста гарячка, і не прив'язував до неї ніякого значення. Але, вертаючи в тоту ж п'ятницю з пакунком піхотою та й ще холодним вітром додому, я при самім повороті почув у тілі дрож. Дрож не була сильна, не теліпала, але все-таки я погадав собі, що це фебра. Аж доперва в неділю рано я переконався, що дрожі нема, але зато гарячка страшенна, а голова, руки й ноги хоть нібито не болять, отяжіли ми, немов центарові заліза. Показалося, що се не більше не менше, тільки тифус, на котрий тут люди ще й досі хорують. Біда до краю. Від неділі лежу, як колода, хіба що хитаючись та держачись стін, надвір часом вилізу. Що буде з «Світом» і з моїм заробком, на котрий я так надіявся, бог знає.

Прощай! Цілую тя і всіх знакомих.

Ів.

111. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, липень — серпень 1881 р.]

Коханий!

Отсе аж нині здобуваюсь на обширніший лист до тебе. Досі не було часу — робота в полі коло вівса, котра раз у раз переривае мені роботу коло «Фауста». В перервах ладив я переводи з Гете, котрі післав тобі, читав Гетеві драми, Рейнеке-лиса та Дарвіна. Книжка Дарвіна надто спеціальна і мало в ній такого, що би могло збудити загальніший інтерес; для того дуже тяжко буде зладити таке її резюме, котре б прийняли поляки. Але на всякий спосіб спробую.

Твій послідній лист дістав я аж у тиждень по його висилці і для того спізнився так дуже з відповіддю. Діставши лист, я сей час же сів до статті про «Громаду», котра, властиво, є тільки повторенням замітки Др[агоманова] з невеликими додатками. Чи дальша книжка «Громади» ще не вийшла? Коли вийшла, пришли.

Посилаю тобі два перші уступи «Писем из Галиции». Цілість обіймати буде таких уступів зо 20, коли й не більше. Надіюсь щотижня постачати хоть по два уступи, і так ти й напиши в редакцію, до котрої се пошлеш. А шли, до котрої хочеш, тільки проси, щоб прислали для мене ті н[оме]ри, де буде друковано, а також най би написали свої уваги щодо того, чи відповідна для них ся стаття і чи та скільки потребувала б відміни в розкладі предмета проти того, як я зазначив у першім уступі. Ти би міг рівнобіжно з тим подавати огляд біжучих справ. Коли б було надруковано, шли мені. Також позволяю ред[акції] робити поправки язикові, бо, звісно, без блудів воно не пішло.

Приятелеві в Петербург напиши, що я швидко зладжу повість, об'єму около 2 листи печ[атних], котру буду просив го помістити в якім журналі («Вестн[ике] Евр[опы]», «От[ечественных] зап[исках]» або «Слове»). Чень би, було дещо грошей, та й главное, вступ до журналу, порука й на будуще. Повість писатиму по-московськи і якнайшвидше.

Чи календар «Pracy» буде виходити і чи треба для нього ескізу, о котрий просив Людв[ік]? Мені тут страх

трудно на що-небудь здобутися — в голові пусто. Але якби треба, то все-таки мусив би-м зладити. Напиши, чи і на коли.

Мушу тобі розповісти, що мені тут радять зглядом моєї будущини. І вітчим, і ще деякі приятелі конче напирають, щоби-м кінчив школу, т. є. робив екзамени, і то іменно з філології; в тій цілі радять їхати до Відня й просити у цісаря veniam[1], щоби мя прийнято знов на яку казенну посаду,— там же мав би-м робити іспит і повертати відтам уже аж «готовим чоловіком». Хоть самі средства дуже мені противні, але ціль, бачиш, була б не зла. А в разі, коли б київські газ[ети] прийняли початок моєї статті, а також коли б удалося в петербурзькім журн[алі] помістити повість, я мав би які-такі авспіція удержатись у Відні. А притім бути в Відні мені б і так дуже хотілося. Так ото я вагуюся і не знаю, на яку ступити. Що там ви скажете на те? Ти, Пол[янський], Людвік і проч.?

Що з бібліотекою? Ти переніс її до себе?

На тім буду кінчив нинішній лист. Ще лиш деякі замітки о ділах. З того, що ти вперед мені прислав, можна б надрукувати допись «з села» К., тільки треба б її трохи переробити. Правда, штучка поверховна, але все-таки не зла: надто трохи белетристична, але відносини малює вірно, а, главное, чоловіка заохотиться.

З віршів Цезарка дуже мені вподобалась «Північна пісенька», котру переписану посилаю. Також переписану шлю другу його пісеньку, прочі слабші. А довша поема «Ссильний в гарячці» зовсім, бачу, не пригожа до печаті, хоть тема гарна. Може б, автор переладив на інший тон? Посилаю також дві думки власної фабрикації,— властиво не лірика, а філософія, nothdürftig in Poesie gekleidet[2].

А тепер просив би-м тя прислати мені, і то по змозі швидко, ось що: 1. «Діло» з статтею про грунтовий податок Навр[оцьк]ого. 2. Між моїми книжками (на самім споді в шафі між брошурами) вишукай неброшурований кусник п'ятого тому «Громади» («Дорога по Полтавщині» і проч.), де є стаття Онис[има] «П'янство і пропінація в Галич[ині]», і пришли також. 3. Крім того, дістань у ред[акції] «Батьківщ[ини]» брошуру Тарана о податку грунтовім. Се все потрібне буде для «Писем из Галиции», приложи

---

[1] Ласки *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Сяк-так одягнена в поезію *(нім.)*.— *Ред.*

ще й 4) бесіду Барвінського о економічн[ім] стані Галич[ини], держану на вічу. Крім того, пришли 5) 1-й н-р «Світу»; 6) дістань від Данилюка (через Людв[іка]) ті н-ри «Pracy», де була допись моя з Дрогобича про фабрику, 7) пришли також обі ті книжки «Правди» 1879, де був «Фауст», а іменно першу мою (з бібліот[еки], в середній полиці), де є мої поправки, а другу видобудь з друкарні. Не забудь також «Антологію», о котрій я рад би написати статтю для «Світу» або й де далі. Прощай і не забувай, о що прошу!

Іван.

112. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуевичі, кінець вересня 1881 р.]

Коханий!

Сам не знаю, що такого, що ти нічого не пишеш. Два листи вже послав я до тебе, а від тебе ані слова. Чи ти заслаб, не дай, боже, чи загнівався за те, що стільки всякої всячини у тебе прошу, чи що такого,— і придумати не вмію. Змилуйся, напиши, що там та й як! З присилками та посилками, як не мож, то й плюнь, але хоч напиши, бо я тут буквально ув'ядаю в непевності, та далі — далі зачну й руки опускати абощо.

«Фауст» скінчений. Остається тільки поправити дещо в друкованих кусняx і доладити об'яснення до решти. До сього треба б мені «Правди» і коментаря до «Фауста». Мій коментар Дінцера Ол[еськів] затратив,— тяжко, щоб відкупив. Треба буде, коби гроші, записати «Фауста» в виданні Гемпеля, з коментарем Лепера. Ну, але на се ще час. «Фауст» після мого поверхового обрахування займе з коментарем 8 арк[ушів] друку в форматі «Дрібн[ої] бібл[іотеки]» (16°), а се винесе около 200 р[инських] коштів друку. Коби християни могли і хотіли зложити хоть 100 р., мож би розписати передплату на решту, так, як на «Антологію».

Крім «Фауста», сими часами я не робив майже нічого, окрім що написав III «письмо из Галиции» та й отсю замітку на «Гайдамаків», котру тобі шлю. Як буде здала, то надрукуй в «Світі» замість сучасної статті.

Іду нині до Дрог[обича] і несу се письмо, жду, чень, буде що від тебе, а може, й «Світ» уже вийшов. Якби що прийшлось ще відписувати, то напишу окремо, а тепер кінчу. Кланяюсь Вам сердечно і цілую тя.

Твій Ів.

113. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, початок жовтня 1881 р.]

Коханий!

Іду, здається, нині до Дрогобича, хоть, правду кажучи, не знаю ще, в кого позичити чобіт, бо мої черевики рознеслися геть. Надіюсь, що, чень, хоть нині буде від тебе який лист та й «Світ», та й «Батьківщина», а то надіюсь тиждень за тижнем, та й все надармо. От коби містили москалі «Письма» та й ще деякі мої штуки, то, чень би, гий, ти кажеш, були крейцери, а вони б мені тепер дуже здалися! Одежі нема, чобіт нема, довги стоять і гавкають... У Відні, бачиться, сеї зими мені не бути, та й чорт з ним, з Віднем тим! Ба навіть хто знає, чи прийдеться оглядати й Львів, і тебе, і Людв[іка], і всіх еже в Христі братію,— а рад би-м дуже. Ну, та се ще побачимо.

Ти, може, цікавий, що я тепер поробляю? Не багато, члече. Читаю Платонові діалоги (тепер його послідне діло «Права»), дуже цікаві штуки. Пишу — але о тім пізніше. Ходив-єм уже два рази на горіхи за Діл, зродили сильно сього року,— ми три одного дня назбирали 10 гарців. Впрочім, надворі сльота, погань, перервала нам польову роботу. Сніг припав був і отаву, і бульбу, і ярину в огороді, фасоля, соя вся вимерзла, дали коровам. Сумно тепер на селі. У нас якось пожари панують, сього літа вже три було, один близь нас, погорів злісний, той самий Шульц, про котрого забавна анекдота була в «Дзвоні». Шандарі до нас приходять часто, балакають се й те, розповідають свої трафунки; дещо з їх оповідань мені придасться до шкіців. Часом, як застають мене при писанні, раді би знати, що я пишу, але біда, що самі мазури, по-руськи не вміють читати, то й відходять, не заспокоївши своєї цікавості.

Що, серденько, думаєш ти робити з «Світом»? Чи додержиш його до кінця року? І чи удержиш на другий рік? Жаль би дуже, якби прийшлось закинути єдине наше ви-

давництво,— приходилось би і перо, і думку покласти на полицю. А по-московськи або по-польськи писати страх як не хочеться! Що прийдеться робити?

Як тобі подобалась критика на «Гайдамаків»? Правду кажучи, писана на здогад буряків — не маю під рукою ані «Кобзаря», ані нічо. Про життя Шевч[енка] писав з пам'яті. Та тільки, думаю, я ні в чім не помилився кардинально. Тільки одна помилка, бачу, зайшла в переписуванні з брульйону: при самім кінці я назвав «Кавказ» і «Сон» поемами суспільними, між тим, коли се поеми політичні,— се треба й поправити при найближчій спосібності. Коли б ти міг мені прислати з бібліот[еки] нашої «Кобзаря», то я б писав дальші розбори,— передовсім «Катерини», «Наймички» і «Відьми». До розбору «Неофітів», котрий був би потрібний хіба аж нарік, я потребував би резюме з статей Згарського й Огоновського, а також, коли можна, з відчиту того товариша, котрий в істор[ично]-літер[атурнім] кружку розбирав обі критики і порівнював. Вийшла б цікава штука, тим більше, що, оскільки тямлю критику Згарськ[ого] і Огон[овського], оба вони «Неофітів» не порозуміли. Напиши мені, чи і що з того ти міг би постаратись. Впрочім, коли б я був у Львові, я сам би переглянув, що мені треба.

Коли поз'їздилися товариші (Олесь[ків], Гур[кевич] і др.), то балакай з ними про видання «Фауста». Може б, і справді удалось се зробити, а надіюсь, що пренумеранти би найшлися, тим більше, що нарід досить був зацікавлений початком переводу в «Правді». Можна б добути від Барв[інського] адрес Шнамера в Берліні, того, що видавав Лексикон конверсац[ійний],— продає кліші (цинкогр[афію]) дуже дешево, о може би набути гарний портрет Goethe[1], був би і для «Світу», і для оздоблення переводу,— я написав би життєпись і коментарець до «Фауста», і вийшла би гарна книжка.

Коли б виходив «Світ» до кінця сього року (ще 3 н[оме]ри), то які думаєш давати портрети? Я би думав, що, крім Конисського (10 н-р), варто дати Мордовцева (11) (з «Světozora»), о біогр[афію] написати б до Др[агоман]ова або до Кон[иськ]ого чи Антонов[ича]. На послідній н-р я би радив для з'єднання чехів дати портрет Неруди, автора «Космічних пісень». Соботка, чень, розладив би його гарну

---

[1] Гете *(нім.).— Ред.*

біографію, портрет був міщений у віденській «Neue Illustrierte Zeitung», а Соботки також проси, щоб прислав по-чеськи «Космічні пісні»,— можна купити у Ріхтера й нім[ецький] перевід,— то я зладив би дещо найкраще по-нашому. Коли б Соботка не зладив біогр[афії], то може просити в ред[акції] «Neue Illustr[ierte] Z[ei]t[un]g», щоб прислали, крім кліша, і той н-р, де була біогр[афія] Неруди. Також розрадься Соботки, де може дістати кліші портретів Сватоплука Чеха, Арбеса, Світлої,— з тими людьми з чеської літератури варто познакомити й наших.

Роздобудь, коханий, також фотографію Навроцького,— навіть, думаю, не зле б було написати до нього самого, може б, написав свою біографію. А то вмре чоловік, і ніхто не буде й знати про нього. Чи буде «Світ» далі виходити, чи не буде, а ти все-таки зроби се. Проси го, може б, написав що й для «Світу». Варто б в такім дусі написати й до Федьковича.

Цілую тя, твій Ів.

114. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі], 12 жовтня 1881 р.
12.X 1881

Коханий!

Дістав «Світ» (не знаю, для чого 2 прим[ірники]? Я один дав Березинському), посилку, 4 р[инських] і твій лист. За гроші дуже дякую — купив чоботищі. Письмо твоє додало мені нового духу,— значиться, «Світ» не тільки дотягне до кінця сього року, але є й надія, що буде виходити й на другий рік! Та й ще, пишеш, і в більшім об'ємі?! Се би було раз! Значиться, мій «Бориславъ» був би скінчений, а я вже було махнув рукою на нього... Не менше тішило б мене й те, якби «Фауст» був надрукований, найбільше для того, що, чень, би з видання прийшла яка користь для «Світу». Переклад я старався зробити загальноукраїнською мовою, не зборонюючи собі галицьких форм. Щоб «Фауста» зовсім зладити до друку, мені ще треба б 1) «П р а в д и» (о б о х в и п у с к і в, для поправлення переводу), 2) К о м е н т а р я Д і н ц е р а (кажи Олеськові, щоби роздобув конче), 3) видання «Фауста» Гем-

пеля (Hempels Ausg[abe])[1] з коментарем Лепера, котрий прошу тя записати, коли б мало прийти до видання. Коштувати буде (обі часті) коло 1 р. 20 кр[ейцерів], може, трохи більше, а може, й ні.

Що ти хочеш у слід[уючім] н[оме]рі надрукувати «Бог і баядера», се добре, хоть, по-моєму, ліпше б було «Вічного жида»,— штука ся менше знакома, а більше «anregend»[2]. Коли б я міг тебе просити, то просив би надрукувати ще сього року всі три штуки: «Вічн[ий] жид», «Бог і баядера» і «Наречена з Корінфу» під спільним написом «Із поезій Йог[анна] Вольф[ганга] Гете». На перший н-р слідуючого року осталась би «Кузня Прометея», котру раджу тобі прочитати уважно,— побачиш, що за хороша штука.

Також добре, що даєш у сім н-рі портрет Щедріна. Але де дістанеш біографію? Як нема деінде (в «Světozori», певно, дуже коротка і побіжна), то запиши через Ріхтера або Лукашевича тоту книжку «Русской библиотеки», де є Щедрін,— там є також біогр[афія]. Книжка не буде дорога — 80 к о п. Що з біографією Гоголя? Ладь сам, тільки з узглядненням, а хоть би із випысками із Др[агоманов]вої «Літерат[ура] укр[аїнська], великор[уська], рос[ійська] і галицька». Там про Гоголя багато і гарно пописано. Тільки до висказу Др-ова, буцімто Гоголь і для українства більше зробив, ніж ціла укр[аїнська] література враз із Шевченком, додати би примітку, що хоть Гоголь і зробив багато для прояснення думок української інтелігенції, то 1) проясняв сі думки в напрямі загальнолюдськім, без згляду на народність, а пишучи по-вел[ико]руськи, радше відводив українців від українства, ніж приводив до нього, 2) задля тої ж причини його писання не дійшли до рук укр[аїнського] люду, як дійшли і доходять твори Шевч[енка], і не могли мати для нього прямої ваги. Впрочім, як думаєш.

Чи не добре б було, друкуючи Щедріна. подати дещо з його писань у переводі? Я би думав, що не зле б було перевести і надрукувати про Угрюма Бурчеєва з «Історії одного города». Пошукай-таки розділ під написом «Наказание за грехи и покаяние», там є уступи позачеркувані, котрі, переведені, дали б гарну цілість. Замітити треба, що Угрюм Бурчеєв не хто другий, як цар Микола. Ціла

---

[1] Видання Гемпеля *(нім.).— Ред.*
[2] Збуджуюча, цікава *(нім.).— Ред.*

штука змістилась би в двох н-рах і була б парадним образком теперішніх абсолютистичних змагань нового царя.

Я не знаю, чому ти гадаєш, що «Пекучі діла» і «На добраніч, робітн[ики]» сконфіскують. Мені здається, що одно й друге зовсім нема за що конфіскувати. Впрочім, в «Пек[учих] ділах» можеш дещо викинути, а надрукувати їх т р е б а, хоть би аж в 12 н-рі. А «На добраніч» друкуй сміло! Впрочім, про одно й друге побалакай з Людв[іком].

Щодо критики на Шевч[енка], то в мене гадка ось яка. Ще сього року (в 11 і 12 н-рах), чень би, помістився розбір «Кавказу», «Сну» і деяких других політичних творів, котрі я хотів би зібрати в одній статті п[ід] н[азвою] «Темне царство». А на рік я возьму під розбір цілий ряд його жіночих типів, а іменно в такім порядку: «Катерина», «Наймичка», «Відьма», «Неофіти», «Марія». До сього треба б мені 1) «Кобзаря» (празького вид[ання] — є в бібліот[еці], коби-с деяк прислав), 2) відписів або бодай обширних резюме того, що було писано про ті твори. Особливо цікава б була мені праця того товар[иша], що сього року в істор[ично]-літер[атурнім] кружку порівнював критику на «Неофітів» Згарського і Огоновського.

Посилаю тобі «Бориславa» цілий розд[іл] V і «Мислей» розд[іл] VIII,— надрукуй у с е, бо я би хотів ще дати сього р[оку] один розділ (VI) «Борисл[ава]» в двох н-рах, і мож би написати кінець першої часті. А «Мислей» ще буде два розд[іли] — акурат на н-р по розділові, а розділи будуть довгі, тож у сім н-рі друкуй VII і VIII. Шлю також один галицький образок. Дістав ти від Унгара мій лист? Що Цезарко? Чи не загнівався? А жаль би! Пиши до нього, чи шурин його (Вольський) є у Відні, чи де, і що буде з обіцяними торік для «Світу» 50 ринськ.? Може б, дав?

Я думаю, що не зле б було дати ще сього року портрет Мордовцева, а до Кон[иськ]ого написати, щоб зладив на той (11 н-р) оцінку українських праць Мордовцева. Порт-р[ет] в «Světozori», життєписна подробиця там же, а про великор[уські] писання замітки у Др[агоман]ова «Центри і Україна» («Громада», II). А на 12 н-р давати портрет Неруди або якого другого чеха,— що ти про се думаєш? Кониського мож би на 1-ий н-р слід[уючого] року.

От у нас уже зима заходить, працювати б поночі — здалась би лампа столова, а у мене нема. Чи не розкрутив би ти там якого гульденища, поки що буде з Києва,— чи буде, чи не буде?

Мій середущий брат жениться, швидко весілля буде. «Всі ся хлопці поженили, лиш я не дума́ю, ідуть літа марне з світа, як лист по Дунаю».

Ол[еськов]а проси, щоб сього року кінчив історію старинної зоології. Мені здається, що досить буде розібрати ще епікурейців («De natura rerum») і упадок наук (Шульце «Naturverachtung»). Чи Ол. викупує книжки? Налягай! Грози! Що з «Праco'ю»? Що з з'їздом робітницьким? Невже ж таки загуло й прогуло? Людв[іка] я буду просити о деякі книжки по економії політичній, хтів би-м з слід. роком розпочати в «Світі» ряд статей економічних, популярно виложених, щоб з них по кількох літах зложився цілий систем сусп[ільної] економії. Пізніше я напишу тобі, яких передовсім книжок мені потрібно. Ол-ова ангажуй до зоології й на другий рік, а до Др[агоман]ова напиши, що буде з «Історичними письмами», котрі він обіцяв для «Світу»? Проси го, щоб додержав слова,— коли б усе це було постачене, то «Світ» нарік вийшов би дуже гарний. Кон[иськ]ого статтю про образування женщин також лиши на слід. рік, а тепер друкуй Песталоцці. Віршів волиш менше давати, особливо лірики, в попереднім н-рі трохи забагато.

До «галицьких образків» я гадав би вчислити з «Скорбних дум» «Правдиву казку», «Якось-то буде», «Гей, хто на світі».

115. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, початок листопада 1881 р.]

Дорогий добродію!

Недавно ось я приїхав случайно до Львова, щоб зайнятися оконечною редакцією переводу «Фауста», і, приїхавши, застав Ваш лист. Як, з одного боку, мене втішило те, що мій перевід «Фауста» і моя повість у «Світі» Вам подобаються і що Ви навіть готові постаратися о часть накладу на видрукування «Фауста», так знов дуже засмутив мене Ваш гострий суд о «Світі», засмутив тим дужче, що мушу признати, що він у многім справедливий. І справді, від многих товаришів у Львові я тепер почув те само: що «Світ» замало живий, замало цікавий. Та що ж діяти? Зважте самі, серед яких обставин він видається. Я ось уже

звиш 7 місяців сиджу на селі, без книжок, без газет, без ніякісіньких зносин, пильнований жандармами, а Б[еле]й, зайнятий раз у раз при «Ділі», не має часу до іншої праці, і добре ще й так, що хоч зредагує н[оме]р з готових матеріалів та веде кореспонденцію. З наших людей до роботи ніхто не береться, з України, крім одного Кон[иського]го, не присилає ніхто нічого, а хоть і присилають, то вірші. Тож, думаю, Ви і не подивуєте тепер, чому в моїх статтях помилки,— все писане на селі, з пам'яті і без справок, а писати треба було. В статті «Мислі о еволюції» я хотів зробити те, що недостаточно зробив Ланге в «Arbeiterfrage», а що далеко краще, хоч коротко, сказав д. Подолинський, іменно оперти розвиток історичний і особливо соціалізм на дарвінізмі, і думаю, що таке показання зв'язку між тими рядами явищ у нас для молодежі може багато придатися, хоч би в деталях переведення й були деякі похибки. Що ж до похибки історичної в критиці на «Гайдамаків», то я, правду кажучи, не бачив досі ніякого діла, де би тоту похибку опрокинено,— видань київської ком[ісії] у нас нема,— і я і редакція «Світу» були б Вам дуже вдячні, коли б Ви написали коротеньку поправку,— ми би радо се умістили і вже — за се ручаюсь Вам — і се, і все, що в будущім будете ласкаві написати, з повним підписом Вашим. А вже найдужче здивувало мене те, що Ви пишете про Кониського. Невже ж таки він такий чоловік, від котрого поли врізуй? А між тим він же не тільки листовно до нас дуже прихильний, а й особисто з нашим чоловічком балакав багато і тому дуже вподобався. Що його література безсинтезна, се видна річ, та що ж робити, коли кращої нема? В чім Ви бачите суперечність між його думками а нашими (resp[ective][1] моїми), я не можу добачити. Те, що Ви кажете про його намір буцімто боротись з штундою, потрохи скорегується другим його «листом з дороги», в котрім він дуже хвалить штунду і ставить її нарівні з реформацією Лютера. Очевидно, що його хлопотання в «Стране» тільки маневр, правда, дипломатичний, але все-таки не такий-то вже надто поганий. Він прислав нам тепер дві нові статті: про Песталоцці і про «Професіональне образування жінок»,— сеї другої я ще не читав, а перша не зла.

Ми тепер і справді оба з Б[еле]єм побачили, що «Сві-

---

[1] Власне *(лат.)*.— *Ред.*

тові» треба стати трохи не таким, як досі. В сім уже (10-ім номері) ми бажали б сказати дещо про біжучі справи, а іменно про з'їзд у Хурі і балакання Лімановського. Про те балакання ми сими днями вишлемо Вам спільно зредаговане заявлення, котре будьте ласкаві по-українськи надрукувати будь у «Вольнім слові», будь у «Громаді» — таке саме по-польськи буде дане до «Przedświta». З «Programom» комедія. Лім[анов]ському післана була рукопись з надписом «Progr[am] socjalistów Polskich i Ruskich Wschodniej Gal[icji]», він друкує через помилку тільки «Polskich»,— відси протест, він поправляє, але вп'ять, «через помилку», викидає і Polskich, і Ruskich, а лишає тільки Wschodniej Gal[icji], щоб тільки не друкувати того ненависного Ruskich. Перед з'їздом він запитував, чи не дали б ми йому мандату на заступництво,— ми не хотіли, бо надіялись, що один з наших буде сам. Відтак, коли робилось діло, мандат дала йому тільки ред[акція] [«Pracy»], а він узурпував собі заступництво всіх 8 східногалицьких соц[іалістів] і в додатку поробив їх поляками. «Praca», очевидно, не може виступати одверто, треба затим виступати за границею.

Ви несправедливо закидаєте мені, буцімто я par excellence[1] не пустив генто П[авли]кового письма в «Pracy». Я в «Pracy» власті ніякої не маю і до ред[акції] не належу,— письмо прийшло тоді, коли я вибирався до Коломиї, а коли надрукувалась звісна пуста відповідь, я вже сидів за гратою і в її формулюванні не мав ніякого уділу. Та й чи думаєте, що тото письмо було б спинило Лім-ого виступати на з'їзді як патріот? Глупство зробили ті, хто йому давав мандат, а більше нічого.

Вернусь ще раз до «Світу». Коли покінчаться розпочинані статті (з кінцем сього року), ми хотіли б у відділі науковім подати 1) теорію соціалізму,— сього конче треба, бо у нас люди того не знають. Тільки не знаємо, відки б узяти пригідну для того, не довгу статтю. Правда, у нас є в переводі стаття Енгельса (витяг з критики на Дюрінга), написана гарно і коротка,— але якби найшлась ліпша то ми радо би надрукували. Ланге для «Світу» задовгий. 2) Друкуватимем, що буде мож зібрати і зладити про початок релігії і християнства. З того відділу у нас є переведена стаття Шульце (за Тейлором) «Як виробилось ви-

---

[1] Головним чином *(франц.)*.— *Ред.*

ображення о душі у народів?» Книжку французьку, котру Ви прислали, про християнство я дав одному товаришеві, та тільки не знаю, чи він зробить з неї що путнього.

А ви? Ви, преціньо, обіцяли на торік «Історичні письма», в котрих хотіли розібрати жидівство і християнство. Я дуже б рад держати Вас за слово, і безперечна річ, що Ви змогли б таку статтю зробити ліпше, ніж хто-небудь у нас, де ні матеріалу, ні спосібних людей до такої праці нема. Я, крім повісті, писати буду далі розбір Шевченка. Розбір «Гайдам[аків]» мусив бути слабий, бо мені главно йшло о сокрушення Огоновського, а історичну помилку, котру Ви мені виткнули, я запозичив від нього,— простуючи її, Ви вдарите його, а мені то й гарно. Далі буде розбір «Сну» і «Кавказу», а властиво критика політичного устрою Росії, а з слідуючим роком підуть жіночі типи, при котрих я хотів би розібрати в головних нарисах жіноче питання і показати, як воно у нас стоїть. Я надіюсь, що з слідуючим роком мені мож буде більше берегтись, як Ви кажете,— т. є., що «Світ» буде мати більше співробітників. Щодо д. Павлика, то мені дуже жаль, що між нами вийшло непорозуміння. Може бути, що я в тому більше винен, а може, я й виключно винен,— не мені о тім судити. Що ж до закидів, які я зробив йому в рецензії, то я відповів на них у статті по поводу другої кн[ижки] «Громади». Тільки ж стаття ся поки що не надрукована, і я виймаю з неї дотичущий уступ, котрий можете й видрукувати, де схочете, і коли Вам і П[авли]ку се видасться потрібним. Ось той уступ:

«У 3 н-рі «Світу» писав я о статті д. Павлика про рух робітницький у галицькій Україні: «Жаль тільки, що стаття ся не всюди фактично вірна і що автор її надто скорий до смілих виводів, котрі не завсігди дадуть підпертися даними фактами». Говорячи, що стаття д. Павлика н е в с ю д и фактично вірна, я мав на думці ось які факти: 1) у своїй статті, оповідаючи про рух академічної молодежі до половини 1877 р., д. Павлик каже, що коли деякі з тої молодежі призналися до громадівських думок, то противники, студенти з «старої» партії, унижувалися до того, що самі перехапували їх листи і передавали поліції. Оскільки я знаю, під час процесів о ніяких таких студентами в руки поліції переданих листах не було чути, і обвина така видалась мені неправдивою. Правда, в краю, де академічна молодіж у суді свідчить проти своїх товари-

шів і навіть бреше на них небувальщину,— се дрібниця і загального суду о тій молодежі не зміняє; але ф а к т ф а к т о м. 2) Другу фактичну невірність вбачив я в твердженні про зав'язання польсько-руської федерації у Львові, котрої виразом служить ніби робітницький листок «Ргаса». Коли в «Ргасу» і була бесіда про таку федерацію, то тільки бесіда така, що люди, працюючі коло неї, м а ю т ь н а м і р зав'язати таку федерацію, і то не як витолковує в 2 кн. д. Драгоманов — хвильову письменську спілку, а явне, тісно зорганізоване сторонництво, чи товариство робочих людей, селян і міщан. Мають намір, але досі не зав'язали,— тож, кажучи, що така федерація існує (а се іменно звичайно й розуміється під словом «Федерація», і се, а не письменську спілку розуміла «Ргаса»), д. Павлик, по моїй думці, фактично помилився. Говорячи далі, що д. Павлик робить часом надто смілі виводи з недостаточних даних (те саме я казав і про брошуру д. Подолинського о галицьких українцях-соціалістах), я мав на думці косівський мужицький рух. Самий шпиль думкувань д. Павлика і д. Подолинського в тім, що косівський мужицький рух, як каже послідній,— «аграрний соціалізм». Таким самим, рішуче соціалістичним уважає його й д. Павлик і ставить вище від рівнобіжного руху по містах і серед письменних людей. Я признаюсь, що косівського руху доочно не знаю, бувши торік досить довгий час у Коломийщині, про нього не чував; від д-ки Анни Павлик, з котрою в початку сього року видався у Львові, також нічо докладного не міг про нього дізнатися,— значиться, і говорити б не повинен. Та тільки ж з того матеріалу, який мав під рукою і зрезюмував в 1 кн. «Громади» д. Павлик, з друкованих оповідань його сестер, з актів завини оскаржених в Коломиї мужиків виходить, що се, властиво, рух противпопівський і противурядовий, т. є. такий рух, який іде між людом на всій Україні,— але без виразних, позитивних, громадівських прямувань. Се завважав і сам д. Павлик у своїй статті, що в косівськім руху виразна тільки негація, протест проти існуючого ладу,— але де ж тут ще соціалізм аграрний? Конечно, я не перечу, щоб деякі косівські (і також в інших повітах) мужики не дійшли в ж е або ш в и д к о в б у д у ч і м і до прямо соціалістичних думок, але поки що я все-таки був правий, говорячи, що з д а н о г о фактичного матеріалу той вивід зроблений був з а в ч а с н о.

Тільки щодо моєї рецензії. Правда, я повинен був сказати все се зараз тоді, а не наводити своєю невиразністю на статтю д. Павлика підозріння, буцімто там не знати які недокладності. Та що ж діяти? Не сказав у час, то вже волю сказати запізно, як не сказати ніколи.

Ів. Фр.

«Фауст» нині зачав друкуватися. Напишіть, чи і коли будете могли прислати обіцяну суму і під якими условинами. Тут лучаються люди, котрі хотять дати другу половину накладу (100 р[инських]),— щоби вийшло надзвиш 200 р., на те хочемо розписати передплату. Думка є у мене, що коли б прийшов який дохід з «Фауста», а також з переводу «Мертвих душ», до котрого мене ангажують, видавати у Львові людову соціалістичну газету двотижневу, à la «Praca». Газета така мала б на цілі не тільки вивідувати життя і потреби мужиків, а, з другого боку, показувати їм думки і змагання робітників других країв, але мала б на оці поперед усього утворення сильної організації сільського і міського робочого люду, зведення докупи, впорядкування і прояснення всіх опозиційних та революційних елементів, що бродять скрізь у головах народних. Попри таку газету міг би «Світ» бути немов додатком для забави та для науки більше письменним не тільки з інтелігенції, але і з мужиків (є ж мужики, котрі читають «Слово» та «Родимий листок»!). Я думаю, що й Ви не то що не мали б принципіально нічо проти видавання такої газети побіч «Світу» і «Pracy», але ураз із Павликом помогли б їй своїми працями, особливо про заграничний рух робітницький. Та тільки, звісна річ, все се ще як бог дасть, бо раз то: чи буде дохід з «Фауста» на оснування газети? а 2) чи буду я міг яким-небудь чудом держатися у Львові, щоб її видавати? Правда, я думаю тепер через зиму засісти до писання деяких повістей, чи то по-німецьки, чи по-московськи,— чень би, де помістили, та тільки до такої роботи для чужоземців і для заробітку мене дуже не тягне,— та що діяти, треба трібувати! На всякий спосіб ід Новому рокові я, чень, буду знати, як стоїть діло і чи мож буде з Новим роком розпочати видання. Як ні, то зачну пізніше. Перед евентуальним видаванням газети я ще умовлюсь з Вами про деякі подробиці і т. д.

Іно що дізнався, що Анна Павлик від літа ще сидить у тутешній тюрмі за «образу маєстату», запевно, за те,

що надруковано було в «Громаді» на цісаря. Ви з П[авли]ком недобре зробили, друкуючи те місце,— повинен же був П-к знати, що тим потопить сестру,— у нас за таке дуже карають. От і тепер тягнуть слідство близько 3 місяці, а засудять її — Ви знаєте, як наші судді на ню завзяті — може, й на рік або й на більше! Страшно подумати! А ще страшніше те, що вона, кажуть, в тюрмі вже дістала падучу болізнь,— не знаю, оскільки се правда. Досі ще я не міг дізнатися, під яким суддею вона,— коли дізнаюсь, постараюсь бачитись з нею або хоч так передати їй дещо грошей.

Прощайте! Перед виїздом на село я ще раз напишу Вам.

P. S. Нині був в «Księgarni Polskiej»[1] — музика та й годі! Estreichera[2] Вам почислили 7 р., посилку там 20 кр[ейцерів], за посилку відтам назад, бачу, 50, Wojcick'ого 4,50, посилку знов щось 20,— виходить 12 р. 40 кр., значить, о 40 кр. більше, ніж одержали від Вас. Правда, Estreicher у них,— але — кажуть — ми за нього заплатили, а він нам на нінащо не потрібний,— як го відпродамо, то тоді й гроші віддамо,— а се може потривати й кілька літ. Поки що «Антологію» вишлемо Вам і так, а прочі дві книжки хай шле Б[еле]й, як Ви казали, за післяплатою, чи як там.

Прощайте! Кланяюсь Вам.

Ваш Ів.

116. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, листопад, після 9, 1881 р.]

Коханий!

«Мертві душі» і посилка Глад[иловича] були у нас у селі через свята, а я й не знав нічого про тумана-писаря. Аж прийшовши в понеділок додому, застав. «Мертвих душ» усього буде так, як я казав, 16 аркушів. Посилаю нині главу VII,— надіюсь, що за два тижні буде зовсім кінець переводу, ще 100 сторін.

Дуже мене затурбувало те, що ти пишеш о «Світі». Значиться, йому приходилось би капут чи що? Фу, погано,

---

[1] Польська книгарня *(польськ.)*.— *Ред.*
[2] Естрейхер *(нім.)*.— *Ред.*

коли так. Впрочім, чень, то ще деяк повернеться на ліпше, чи як ти думаєш? Пиши, любчику, декуди на Укр[аїну], абощо!

Праця про Шевченкові жінки-курви розростається, серденько, під руками, так що чорт її знає, чи і як я зможу її скінчити. Ось погляди, який дивовижний план я зладив до неї!

І. Відносини українського народу до женщин і українське жіноче питання (джерела: Б о р о в и к о в с ь к и й, «Женская доля в малор[оссийских] песнях»; Ч у б и н с ь к и й, «Труды», т. IV, VII; Драгоманов, «Народн[ые] предания и рассказы», він же: «Нові українські пісні»; здались би Є ф и м е н к о в о ї: «Юридическое состояние женщин в Малороссии» і дещо друге).

ІІ. Женщина в українській письменній літературі (головно К в і т к а: «Маруся», «Козир-дівка», «Сердешна Оксана», «Щира любов»; М а р к о В о в ч о к: «Сестра», «Одарка», «Інститутка», «Ледащиця»; дещо з Конїського, Нечуя і Павликова «Тетяна Ребенщукова»).

ІІІ. Відносини Шевченка до жінок і його пісні до жінок (використати споминки про Шевч[енка] в «Кобзарі», в «Правді», листи Шевч., деякі думки).

IV. «Катерина», V. «Наймичка», VI. «Відьма», VII. «Неофіти», VIII. «Марія».

Як бачиш, захопити б величезне поле, коби матеріал. Ну, але все-таки попробувати не вадить, нехай опісля хто другий та зробить ліпше. Будучи у Львові, чень, ще зможу перечитати деякі потрібні штуки, особливо студії про Шевченка Battaglii, Куліша, Совінського, а може б, ти просив кого, вміючого по-французьки, щоби в унів[ерситетській] бібліот[еці] перечитав і зробив докладне резюме з статті Дюрана, — може б дещо скористав і відтам. Дожидаю завтра твого листа й «Луни».

У місті буду слідуючий раз у понеділок, значить, що буде, то посилай у суботу вечором. Чи не мож би з тим «Фаустом» як-небудь прискорити? А налягай, серденько, щоб помістили в «Ділі» анонс, хоч би й за гроші, а треба ж якось оголосити, а то буде страта! Та й якого чорта їм боятися, я й ума не приберу! Отсе дістав твій довгий лист і дуже тобі дякую за все. Не маю часу тепер обширно писати, тільки щодо фактичного: з Вільдом, ані «Просвітою» у мене рахунків нема, з Ріхтером є, але такий, що мені б йому платити.

Що ти пишеш о «Світі», це таки мене не потішило, сумно, що так мало людей горнеться. З Дрог[обича] ти дістав уже пренумер[ату] (3)? У мене є Галятовського «Ключ разумѣнія»,— може б, його мож куди турнути?

За твої зміни в «Фаусті» я не то не гніваюсь, а й вдячний,— і овшім, часом якраз лучається зміна хороша. Щодо уступу «Вершок лисої гори», то, про мене, й опускай, а ті кусники, що я перевів у Львові, треба надрукувати для повноти тексту. З курвою роби як хочеш. Цілую тя!

Твій Ів.

Пісні і все проче дістав.

117. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[*Нагуєвичі, 27 листопада 1881 р.*]

Коханий!

Шлю докінчення «Мислей о еволюції» і частку «Звірів». «Мислі» при кінці випали трохи слабше, ніж би-м був хотів, але, чень, і так вони зроблять своє. Хтів писати ще епілог, ну, але нехай на тім стане. Богу дякувати, що скінчено. У нас ось, почавши від суботи тамтого тижня, було братове весілля, ледве вчора (в суботу) скінчилося, раз у раз розтрясок був у хаті. Напиши, що там чувати у Львові, в якім виді дістав ти мій послідній лист (з «Бориславом»). Я дістав статистику, прочитав «Stosunki ekonom[iczne] włościan», штука досить слаба, і, крім плати робітників, ледве чи мож буде що-небудь відтам скористати. До «Statystyki gminu» ще й не брався і не знаю, коли возьмусь. Герцен займає всі мої вільні хвилі, і я багато з нього користаю,— для вироблення поглядів на суспільно-політичне життя Європи — не Росії — єдиний чоловік. Перечитую тож «Кобзаря». Не можеш поняти, яке враження зробив тут другий том на наших людей, що у нас були в гостях. Я читав їм деякі дрібні штуки: «Марію», «Сон», «Кавказ» і др. Просто поражені були, як могло на нашій мові бути щось таке написане! Переводжу потрохи «Мертві душі»,— може, в четвер зашлю дещо.

З корректою другого листка «Фауста» пришли, коли мож, і надрукований перший лист,— може, будуть деякі помилки друкарські до справлення. Напиши, що буде в «Світі»

і що з ним робиться. Звісти, які про що листи прибувають, особливо з заходу сонця. Шкода, що у нас словаря рос[ійського] путнього нема,— здав би ся до переводу «Мертв[их] душ». Ага, поглянь-ко в Верхратського термінологію ботанічну (в бібліотеці, сама горішня шафа, в заднім ряді наліво), як зветься по нашому зілля Hieracium[1], і поправ у статті про звірів,— не забудь!

Іно-що одержав твій лист. Жаль дуже, що Глад[илович] невдоволений,— я зовсім не мав на думці яку-небудь уловку, але не подавав ціни іменно для того, бо не знав, як та й що. Годися. Коли б можна по 10 з[лотих] р[инських] за лист, то би благодать; як не можна, то нехай і по менше,— думаю, що не згрішу, кладучи minimum 5 р. Пов[ість] Кон[иського] переділи — вона одна зайняла би весь н[оме]р. Зато, думаю, треба докінчити «Мислі о еволюції».

«Фауста» коректу висилай завсігди в неділю рано або в вівторок рано — я в середу приходитиму до міста і робитиму коректу. Чи ти дістав першу коректу? Коли передмова пропала, то будь ласкав видерти з великої книги, що я лишив у тебе, брульйон передмови і пришли мені разом з Гемпелевим виданням «Фауста», то я перероблю. Коли б друкувалися «Письма» в «Заре», то було б благо,— прийшло б пару центів. А не забувай, серденько, про бібліотеку!

Цілую тя. Твій Ів.

А до складення «Світу» зажадай двох зецерів! Чому не анонсують у «Ділі» «Фауста»? Чень би, вимів який цент?

118. ДО [Г. РОЖАНСЬКОГО]

Дрогобич, 30 грудня 1881 р.

Високоповажний отче!

Ваші ласкаві запросини приїхати на якийсь час до Вас приймаю дуже радо. Щодо того, коли буду міг приїхати, то ще напевно не можу нічого сказати. Здається, однако ж, що ніяк не борше, але й не пізніше, як кінцем січня. Попереду прийдеться мені побути ще пару день у Львові

---

[1] Нечуй-вітер *(лат.)*.— *Ред.*

і прилагодити матеріали до деяких праць, котрі я у Вас при вільнім часі хотів би полагодити. Впрочім, я постараюся в данім разі донести Вам, коли іменно прибуду.

Поздоровляючи Вас сердечно, остаюсь Ваш щирий

Ів. Франко.

Дрогобич, 30 грудня 1881

119. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, кінець лютого 1882 р.]

Коханий!

Шлю кінець «Мертвих душ». Проси Глад[иловича], щоби присилав як мож борше решту грошей, щоб я міг справити собі деяку одежину,— хотів би-м, бачиш, поїхати ще трохи до Рожанського, та нема в чім. Проси також бодай о 10 прим[ірників] для нас, чи скільки там буде можна.

Шлю також початок матеріалів — О н о м а т о п о е т и к а, думаю, що на сей раз вистане,— другим разом пришлю їх решту і збірничок матеріалів п р о ш л я х т у (приповідки, оповідання і т. д.).

Завтра йду до міста і надіюсь застати там «Діло» з середи (в чет[вер] не прийшло, певно, сконфісковане) і також перший аркуш «Світу», так щоби-м слідуючого тижня міг засісти до «Бориславa». А що, чи до 3 ч[ис]ла буде В. Гюго? Я би міг виладити переклад цілого уступу «N o x». На тім листку маєш пробу мого переводу. Я думаю, що годі нам давати в «Світі» цілі «Бичування», а дати тільки уступ початковий («Nox») і кінцевий («Lux»), кождий уступ не займе більше як дві картки «Світу». Для біографії міг би ти або прислати мені матеріал, або й сам зладити, як гадаєш? Тільки старайся, щоб не запізнитися знов.

До д. Шухевича напишу.

Що з «Фаустом», готов уже? Як готов, то пришли хоч два прим. Цілую тя.

Твій Ів.

В Ономатопоет[иці] слова підчеркнені друкувати б steinschr[ift'ом][1] абощо, сам не знаю, як там з тим буде,— може б, визичили від Шевч[енка]?

---

[1] Жирний шрифт *(нім.)*.— *Ред.*

Ось пора, що так страсно бажав ти її,
Ось та ніч ледова, звершуй плани свої!
Встань! Завітривши злодія в пітьмі, гарчить
Бровко-Вільність і зуби на тебе скалить,
Рад кусать, хоч на ланц го прип'яв Карліє.
Не вагуйсь: час рабунку то щастя твоє.
Грудень, бач, свою чорну заслону розп'яв!
Як лицар-рабівник з свого замку злітав,
Смілим скоком врагів окруженнх нападь!
Встань! он там у казармах вже полки стоять
Наготові, завзятостю п'яні й вином
Ждуть розбійника, щоб ізробить го царом.
Закрий світло руков, манівцями ступай!
В руку ніж! Добрий час! Легковірний твій край
В твоїм оці гадючих ще іскор не зрить,
Ще присягами твоїми приспаний спить.
Нуте ж кінніі, пішіі орди, валіть
На послів! Гей вояки, мотуззям зв'яжіть
Генералів і кидайте в тюрми, мов в ад,
І кольбами женіть до Маза їх сенат
І шаблями Палату плазуйте й женіть,
І в опришків, геройські сини, ся змініть!
А вас, підла голота, міщанське сміттє,
Мов огнистий меч, що чорний демон ним б'є,
Так огнем в очі вам моя блисне коруна!
Хоче права трибун? Задушити трибуна!
Ну ж, опришки, злодіі, убійці, кати,
Мордувать! Ріж, Боден! Ну ж, Дуссуб, ріж і ти!
Що сей люд пред двором ту стовпнвсь? Розженіть!
Картачами в цілу ту голоту валіть!
Паль! Паліть! Люд всевладний не знає, що месть!
Ну ж, заріжте закон, ріжте право і честь!
Най потоками кров по бульварах біжить,
Живо, ведра вином, трупом плац наповніть,
Хто горілки бажа? В таку сльоту і хугу
Треба пить! Хлопці, застрільте сього дідугу.
Вбийте сее дитя! Що за баба ось тут?
Мати? Вбийте й іі! Най весь підлий той люд
Задрожить і по улицях в крові бреде!
Сей проклятий Париж, що хоть гнесь — не паде,
Най пізнасть, як глибоко ми ним гордимо.
Хоть він розум — ми сила, ми гнем го в ярмо.
Чужоземці його шанували — ми ні!
Своїми кіньми його волочім по багні
І здавім, і звалім, і зотрім го з землі.
Гей, гарматн, в лице му шліть кулі свої!

120. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, кінець березня 1882 р.]

Коханий!

Картку твою дістав, також «Фавста». Жду нетерпливо, що відпише Др[агоман]ов і чи пришле обіцяне.

Що друкуєш в 3 н[оме]рі «Світу»? От що: якби Др-ов прислав що-небудь, то ти половину дай друкарні, а другу половину поверни на «Світ», на 4 н-р.

А «Фауста» чи дав ти до книгарень: польської і Ріхтера? Може би, що розпродали, то би мож повернути на сплату того, що я там винен, або на книжки (Енциклоп[едію] та Онкена). Також цікава річ, що буде з Росії?

Пиши, серденько, до християн, най присилають дещо на «Світ», а то пропаде він, грішний, ні за собаку. Може би, Кон[иськ]ий або Антон[ович] — адже щось хтось колись обіцяв!

Я цього тижня нічогісінько не робив: весна була, треба було робити в полі, орати та в лісі стратив днів з кілька. Всього, що зробив на прихапці, се те, що скінчив Onomatopoetica — ще не переписані, пришлю десь в четвер, звів докупи і переписав статтю про шляхту: до неї треба буде долучити тоту статтю про шляхту ходачкову, що була друкована в якімось календарі: не знаю, чи в «Львов'янині», чи в календарі «Просвіти» (і коли в послідньом, то не знаю, чи се не стаття пок[ійного] Навроцького,— все те розвідай і припиши). Стаття, оскільки собі пригадую, гарна і характеристична і добре доповнить мої замітки. В четвер також пришлю тобі деякі матеріали, котрі перешлеш Др-ову.

За заміткою о шляхті хотів би я подати ось які знадоби:

III. Ткацький верстат в Комарні — списав А. Кос.

IV. Ablativus qualitativus[1] в українській мові (до цього треба Огоновського «Studien» — матеріал уже зібраний і списаний).

V. Дещо про гуцулів — здалась би Witwick 'ого книжка o Hucułach,— є у нас в бібліотеці,— передай.

VI. Фарби і відтіни в українській мові.

VII. Неволя жінок (пісні, приповідки, казки). О тім я найшов між матеріалами працю Павлика,— треба буде

---

[1] Орудний якості *(лат.)*.— *Ред.*

її переробити, де в чім доповнити і привести в логічний порядок — вийде стаття гарна.

Вишукай також — десь там у тебе лишився початок моєї статейки — оклики до звірів,— кінець є тутка; я би її переробив. Тих 8 кусників вистачили би аж надто на сей рік, а ще, може, й Вовк пришле свої записки — сли схоче, щоб були друковані в «Світі», то друкуй.

Отсе дістав твій лист. Гарно, що П[етрови]ч прислав срібло,— а тільки, як кажу, ти не квапся сплачувати всього друкарні, а часть поверни на «Світ». Або як гадаєш.

Як зветься Неруда — не знаю, але ти піди до Ріхтера і попроси того старого сивого, що під вікном, най вишукає повний титул книжки Неруди «Kosmische Lieder» — навіть не завадило б записати,— а ні, то проси Sobotk'u, щоби переписав кілька ліпших штук для перекладу.

З тим, що каже Ж[елехівський] про переводи, я не годжуся. Не друкувати Шевч[енка] в перекл[аді], щоб не заборонили читати в школах, се чисто смішна річ: не бійся, «Перебендю», «Невольника» та «Івана Підкову» не заборонять, а «Кавказу», «Сну», «Марії» та «Неофітів» і так не пустять. Рівно ж смішний закид, що «Німеччина» Гейне — застаріла. Ж., певно, не читав її та думає про «Германію» Таціта,— та-бо, правду кажучи, й тота не застаріла. А «Німеччина» Гейне — Meisterwerk[1] по части політичної поезії і яко така без пари в німецькій літературі — і вона застаріла! А між тим зло, на котре вона кидається, — квасний, шовіністичний патріотизм, — се іменно слабість, на котру готовиться у нас багато людей заслабнути.

Жаль, що ти не прислав мені попереднього н-ра «Діла» (з середи 22 марта) — пришли, я цікавий!

121. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, початок квітня 1882 р.]

Коханий!

Шлю «Хуторну поезію» — роби з нею, що хочеш,— я лагідніше не міг написати! Шлю ще й віршів пару.

---

[1] Шедевр *(нім.)*.— *Ред.*

Весную тутечки,— значиться, не пишу нічого. Через свята також трудно буде, а треба буде ладити «Бориславa», чи як.

«Діло» з середи знов не дістав. Що це такого? Чи ти такий неправильний в висилці, чи де пошта заподіває? Будь ласкав, любчику, уважай, що я абсолютно нічого не знаю, що діється в світі, до міста рідко ходжу — а цікавий.

«Ономатопоетика» ще не скінчені — пришлю в четвер,— нині шлю тільки про шляхту.

Жичу тобі щасливих свят і веселенького Христос воскрес. Цілую тя.

Твій Ів.

122. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[*Нагуєвичі, друга декада квітня 1882 р.*]

Коханий!

Шлю «Бориславa» XI і XII. Радив би-м, позаяк сей н[оме]р «Світу» так запізнився, видати слідуючі н-ри за цвітень і май разом, бодай в 4 аркушах. Коли б так було, то дай звістку карткою якнайшвидше, а я написав би ще один коротенький розділ «Бориславa»,— інакше тяжко го буде змістити сього року — план чимраз далі розростається під руками.

Я, бачиться, забув тобі минувшого разу написати, що на пропозицію Куліша зробити «Світ» його органом і я не пристаю, але коли б він хотів видавати свій окремий орган, я радо ладив би для нього повісті, вірші і взагалі такі речі, де я би не потребував кривити своєї думки, а він міг би надрукувати. Тепер, коби час, задумав я узятися так, intra parenthesim[1], до одної історичної новели; а властиво до новели на історичнім тлі, в котрій би можна блиснути ярким реалізмом. Але на се треба сили, котрої у мене тепер за вічною фізичною втомою дуже мало. Так само прийшла мені охота стрібувати колись зробити історичну драму і то — horreur[2] — про Святополка Володимировича, братобійцю, і — подвійний horreur — з його реабілітацією.

---

[1] Між іншим (*лат., грецьк.*).— *Ред.*
[2] Жах (*франц.*).— *Ред.*

Тільки до сього треба б деяких студій, а особливо прочитати б Костомарова перший том «Истории в жизнеописаниях» та й літописну повість. Колись!..

Завтра йду до міста, відберу якісь дві посилки — прийшли рецепіси — один, бачу, від тебе, з руським адресом, а другий з польським.

Що се за нова повість Кониського? Початок — живцем наслідуваний Щедрін. Чи довга буде?

123. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, початок травня 1882 р.]

Коханий!

Жаль, що так давно від тебе листа ніякого, вісті ніякої, нічого! Чи на пословіє «Крашанки» нічого не мож відповісти?

Посилаю початок статті «Війни і військо», — правду кажучи, буде се тільки компіляція, але се не вадить нічого, стаття все-таки своє зробить. Крім сих двох розділів, буде ще три або чотири. Як гадаєш, любчику, не мож би там деяк зааранжувати складку і зробити з сеї статті передрук як XV книжку «Дрібної бібліотеки»? Над 2 листи друку стаття не винесе, а питання, чи винесе й стільки, значиться, передрук обійшовсь би в яких 25 з[лотих] р[инських], а з розпродажі, чень, би був який чистий дохід, NB на «Світ». Впрочім, друкарня такому точному платильникові дала б дещо й кредиту. Трібуй з складками — що удреш від людей екстраординарним робом, се для них не страта, а для «Світу» прийде zu gut[1]. Я думаю, що ти пішов за моєю радою і друкуєш н[оме]р подвійний. Чи рецензій ніяких у тім н-рі не буде? Може, я зладжу дещо про «Онуфрія Грушкевича» Наумовичевого, котрого Тов[ариство] Качковського передрукувало. По поводу такого сміттячка дасться далеко більше цікавого сказати, ніж по поводу доброї книжки.

Сими днями прочитав дві повісті Шпільгагена: In «Reih' und Glied» і «Problematische Naturen». Варіят німець, наплів стільки непотрібства, що най боги боронять. А от що, любчику. Десь коло 20 мая Унгар їде до Дрогобича. Будь

---

[1] На добре, на користь *(нім.)*.— *Ред.*

такий добрий або бачитися з ним, або передати йому через Людв[іка], і то живо, щоб не запізнився, ось які речі для мене:

1) «Вольное слово», комплект;

2) «Українські пісні про громадські справи»;

3) Боровиковського «Женская доля» (чи в «Зорі» друкується переклад його?);

4) Номиса «Приповідки»;

5) Нечуя «Світогляд»;

6) Згарського «Народна філософія»;

і 7) сли би де визичив, Огоновського «Studien auf dem Gebiete»;

8) «Громаду», всі томи (крім «Лихих людей»). «Гром[аду]», т. II, мені конче потрібно до статті о війнах, може би-с, міг вилучити з нього статтю [о] війні турецько-московській і прислати окремо під перепаскою?

А пам'ятай, не забудь передати ті речі!

Посилаю також пару віршів.

Старай до найближчого н-ра портрет Дарвіна. Біографія в «Космосі», 1879, ч. II (воно є у нас, неоправлене), лиш додати б замітку про найновіші книжки о рухах рослин і о хробаках.

Чи стаття о укр[аїнських] піснях скінчиться в сім н-рі, чи ще буде далі? Коли б скінчилася, то я би далі зладив резюме «Истор[ической] Польши и великор[усской] демократии». Тільки присилай і пиши!

«Бичування» тепер відложив я в кут — сідаю далі до Вергілія, щоб уже раз скінчити.

Цілую тя. Твій Ів.

124. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, між 10 і 20 травня 1882 р.]

Коханий!

Посилаю «Труд» і відповідь на Цезаркову рецензію,— як бачиш, сокрушив я його по пунктах. Роби з нею, що хочеш,— хоч друкуй в «Світі», хоч зладь витяг і пішли до котрої російської газети. Я думаю, що можна би зробити і одно, й друге.

Щодо твого плану їхати на село, то що ж, я думаю, що відраджувати тобі не можна, хоч я би волів, щоб ти

міг як-небудь вчитися до іспиту у Львові, не на селі,— а тільки покинути міг політикарство. Мені все-таки здається, що з твоїм від'їздом зі Львова упаде й «Світ»,— а шкода би була. Так само питання велике, чи зможу я удержатися у Львові з тих джерел, котрі ти мені вказуєш. Ти ж знаєш, який я неповоротливий і нездарний до писання кореспонденцій,— а де візьму до них матеріалу? Та й ще до «Вольн[ого] слова» або де на Захід, то яко-тако,— але до Росії? Чи я там знаю, що вільно, а що не вільно?

З того, що ти пишеш, я бачу, що «Світ» і тепер уже стоїть дуже кепсько і що годі ждати виходу найближчого н[оме]ра на 25 мая. Жаль дуже! Значиться, про дальше видавання, запевне, й балакати ніщо?

Шлю також статтю про пісні,— що ж, не кепська, резюме, та й годі. Звісна річ, могло б бути ліпше, але й се не завадить надрукувати. Стаття про «Нану» далеко ліпша,— я ще не дочитав її до кінця.

Жаль, що Унгар уже в Дрогобичі був, як я писав тобі, щоб ти через нього передав мені теє і онеє,— ну, дарма. Може, й так лучиться бути у Львові.

А може би, любчику, взяти та й покинути видавництво «Світу», коли нема на нього грошей? То й мені би не треба було їхати до Львова та бідувати і довбати кореспонденції, і ти був би вільний. Що вдієш? Я дуже сумніваюся, щоб без тебе «Світ» держався,— а якби часом лучилися які центи, то мож би видавати які брошури, абощо. Правда, брошури не те, що часопись,— ну, але що зробиш, коли біда?

Порадься там з людьми і з своєю головою. Коли урадите, що треба видавати «Світ» і треба мені бути у Львові, то, про мене, я поїду, і коли б мені удалося що-небудь заробляти, то, певно, не пожалую на підпирання видавництва.

Жду твого листа і цілую тя щиро.

Твій Ів.

125. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, кінець червня 1882 р.]

Коханий Іва!

Отсе, богу дякувати, вже трохи чи не цілий місяць жду від тебе листа, та й годі діждатися. Що се такого сталося? Невже ж ти вже й зовсім за мене забув? Невже ж так таки й хвилини не маєш часу, щоб часом не могти написати пару слів? От і я, бог бачить, досить занятий, цілими днями то коні пасти, то коло сіна, то в ліс, вечором у нас не світиться, то й лягай спати, а хоч би й світилося, то чоловік змучений, як сто чортів,— а все-таки я часом урву хоч настільки часу, щоб написати яку-небудь статейку або прочитати дещо. До тебе я не писав, ждучи раз у раз того обширнішого листа, котрий ти обіцяв написати,— та й, впрочім, о чім я маю писати до тебе? Що в мене в селі за новини? Хіба о тім писати, що я думаю? Але ж се нікому на ні на що не здасться — шкода часу.

Берез[инський] був у Львові, але не бачився з тобою,— шкода. Він мав подати доповнення до статті о Добрівлянах — те, що я тепер пересилаю. Тепер десь уже Унгар був у тебе і позабирав книжки, о котрі я прошу. Ти, чень, догадався, крім них, подати йому для мене ще деякі новості?

Що діється з «Світом»? Чи друкуєш далі? Пришли перший аркуш, скоро буде готовий, бо я мав би гадку дописати тобі ще до сього н[оме]ра один розділ «Бориславa», а до сього потрібно б мені мати перед очима розділи XIII і XIV. Який портрет буде? І ще от що. Котру штуку з етнографічних ти думаєш друкувати? Може б, мож надрукувати ціле про женщин? А ні, то надрукуй три коротші: про Добрівляни, про шандаря і про бульбу. Я тут стараюся різними способами і від різних осіб зібрати цілу купу фактів і характеристик про дрогобицьку гімназію, з котрих би можна було зложити таку статтю, від котрої б аж у п'ятах постило нашим педагогам і раді шкільній. Надіюсь, що ти не відмовиш тій статті місця в «Світі», хоч вона з конечності мусить переважно чіпати личності. Впрочім, надіюсь, що потрафлю зробити її критично, sine ira et studio[1] і надати їй загальний інтерес.

---

[1] Без гніву й упередження *(лат.)*.— *Ред.*

Попередній н[оме]р «Світу» здається гарний і цікавий. Листи Шевченка мало нового приносять до його характеристики. Очерк Конiського написаний зручно, але без глибшої мислі. Біографія Дарвіна дуже слабенька. Жаль! Хто сказав, що «Kosmos» подає які-небудь модифікації Дарвінових поглядів? Він тільки розвиває їх і громадить нові факти. Чому не подано хоч спису діл Дарвіна?

У статті про війни і військо зайшли дві помилки, котрі, будь ласкав, при слідуючім продовженні поправити, а іменно:

Стор. 290, перший стовпець, 4. «Війна за Шлезвік-Гольштін 1864», а далі має бути: «з одного боку Прусси і Австрія, з другого боку Данія».

Стор. 290, другий стовпець, 11 стрічка згори, має бути: «повстання Кривошнянського 1869».

Що кажуть християни на мою статтю про впорядкування видавництва популярного? Чи можна надіятися з неї яких-небудь наслідків, бодай дискус[ійних], чи й сим разом зложить наша інтелігенція се діло ad acta?[1] Я боюсь, щоби й справді так не сталося. Се було б знаком, що наша інтелігенція таки зовсім не спосібна до рішучого і солідарного ділання і що треба би самій молодежі чи кому там братися до нього, зачинати ab ovo[2], без средств. Погані обставини!

Які там у Вас думки про процес Ольги Грабар? Напиши мені, що змога, щоб я, пишучи, не загалопувався куди-небудь,— знаєш, самому, без дискусії, тяжко виробити собі думку о такім сложнім ділі. А може би, ти сам написав о тім процесі статейку, от хоч би таку, як о виборі посла,— тамта дуже гарна і дуже тут сподобалась.

Що чувати з виданням творів і портретом Навроцького? Чи зав'язався який комітет, чи роблять які старання? Між його паперами мусить бути багато цінних рукописів — щоб не погирилися! Положи се на серце кому-небудь з рухливих людей — от Олесницькому або Лукичеві. Початок характеристики в «Ділі», очевидно, пера Барвінського, бо напушений, водянистий, але, впрочім, подає деякі цікаві речі. Також старайтеся погромадити, які є,

---

[1] До справ *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Від яйця *(лат.)*.— *Ред.*

листи покійного. Я думаю, що Русь наша повинна б показатися вдячною для сього рідкого чоловіка, повинна б вшанувати його пам'ять. А при тім же Н[авроцький], бачу, оставив вдову чи, може, й які діти. Невже ж їм прийдеться в нужді коротати свій вік?

Чи вийшов перший том Шекспіра? Пришли, коли змога. Чи з Женеви нічого? «Марії» не дістав? Не пишуть нічого?

Ти обіцяв колись прислати пару центів — пришли тепер, бо вже не ма[ю]. Коли б в яких часописях була мова о «упор[ядкуванні] попул[ярного] видавн[ицтва]», то будь ласкав надіслати мені, щоб я міг слідити за дискусією.

Чи Кон[иський] не шле далі «І ми люди»? Воно, хоч наслідування Щедріна, але все-таки у нас перша суспільна сатира і зробило б багато доброго. От жаль, що ти не знаєш добре Щедріна і других сатириків. Пізнавши їх, ти, певно, виробив би свій сатиричний талант і був би при тім оригінальнішим від Кон-ого.

Пиши!

Цілую тя, Ів.

126. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, липень, після 13, 1882 р.]

Коханий!

Посилаю кінець «Бориславa» на слідуючий н[оме]р і одну веснянку. У мене тепер робота йде лихо: треба пасти коні, а часом і худобу (в лісі) — тож, очевидно, годі що-небудь робити, навіть читати. З тої причини досі ще не скінчив Вергілія, але надіюсь, що швидко буде готов, всього ще осталось щось 200 віршів. Вол[одимир] Луцкич пише мені, просячи о повістку для «Календаря». Перекажи йому, що я радо дам, і передай «Циган», «Історію січкарні» і про Людвиківку. Я би радив надрукувати всі три під збірним заголовком «Галицькі образки». Коли б треба було, я би зладив і прислав ще четвертий шкіц про Grundentlastung[1]. Я думаю, що ті чотири кусники зайня-

[1] Відторгнення грунтів *(нім.)*.— *Ред.*

ли б якраз стільки місця, скільки в торішнім календарі «Рибалка Панас Слимак».

Оце, щоб не забути, до «Жіночої неволі» я дістав повніший варіант одної пісні, котру встав, будь ласка, замість неповного.

Ой дай мене, моя мати, за кого я хочу,
Най я твої головоньки тілько не клопочу.
Ой дай мене, моя мати, за кого я важу,
Хоть мня буде сім раз бити, нічо ти не скажу.
Хоть мня буде, моя мамко, сім раз на день бити,
Коли му ся мило, любо в очі подивити.
Ой дала ж мня моя мати, за кого-м хотіла,
Зашуміла нагайочка коло мого тіла.
Ой як взяв мня милий бити та за кіски вести:
Борони ж мня, рідна мати, та й ви, мої сестри!
Ой сестри мня боронили, а мати не хоче:
Сідай дурн[а] коло него, диви му ся в очи!

Вижниця

О вільних хвилях ладжу німецькі переводи народних пісень та Шевченка. Для проби посилаю тобі пару штук. Швидко, чень, пришлю «Самбатіон», перероблене відповідно до сучасних розрухів на Україні. Також обдумав деякі нові «Галицькі образки» віршем. Пиши про процес, посилай що буде цікавого і здраствуй!

Цілую тя.

Твій Іван.

НЕ САМА Я ХОДИЛА...

Ging ich, ging ich nicht allein,
Elend war der Gleiter mein.
Führt er mich bergauf, bergab,
Mir hinzu drei Sorgen gab,
Erste Sorge ist wohl schwer:
Keinen Vater hab' ich mehr.
Zweite Sorge gross genug:
Ich vermählte mich sehr jung.
Dritte Sorg' das Herz mir frisst,
Dass mein Mann ein Trinker ist.
In das Wirtshaus läuft er springend,
Aus dem Wirtshaus wankt er singend.
Und ich hör' schon sein' Befehl:
Offne ihm die Pforte schnell.
Seinen Stecken spart er nicht:
Schlägt mich, schlägt mich ins Gesicht.

Vom Gesicht das Blut mir rinnt.
Auf dem weissen Hemd gerinnt.
Spül' das Hemd ich wieder rein —
Ach, mein Leben ist mir Pein!
Wie im Strom die Blumen flieh'n,
Schwand im Leid mein Leben hin.

127. ДО ВАСИЛЯ ЛУКИЧА

[Нагуєвичі, липень 1882 р.]

Коханий Володимире!

Шлю тобі отсе три очерки: «Сам собі винен», «Історія моєї січкарні» і «Ліси і пасовиська». Якби можна було напечатати всі три, то напечатай,— я думаю, що перепони ніякої не буде, а найменше цензурної. Звісти мене, чи і котрі речі будуть печататись.

128. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, кінець липня — серпень 1882 р.]

Коханий!

Отсе посилаю тобі переклад статейки Др[агоман]ова про п'янство з доповненням про школи на Україні. Коли б стаття про процес у вас вийшла коротка, то, може б, можна ще в сім н[оме]рі напечатати її хоч половину, хоч би прийшлося дати менше кусників етнографічних. Впрочім, як думаєш. Чи подіставав ти матеріали язикові, а особливо вислану окремо і нерекоменд[ендовану] нотатку? Шкода б було, якби вона пропала. Чи можлива річ для тебе добути книжку Чалого про Шевченка? А також Ш[евченк]ову повість? Якби міг ти їх роздобути, то пришли.

Поганеньке тут моє життя, небоже,— раз у раз робота, котра вбиває мислі і томить мене так, що годі відтак зібратися з силою до якої-небудь духової праці. Так і чую, що моя «письменська снага» щезає, що мені чимраз труднійше приходить що-небудь написати, що чимраз менше речей мені удається. У мене тут багато позачинаного, а ще більше позадумуваного,— та що, ні часу, ні сили кінчити. А тут ще й недостача хоч скільки-небудь оживляючого товариства, недостача всього, що будить у чоловіці

думки і дає які-небудь враження, одностайне, вправді худоб'яче життя. А паче всього цілковита безнадійність на те, що в будущім воно б могло бути як-небудь інакше. От, приміром, я бажав би на зиму прибути до Львова, та що, відай, се так і останеться pium desiderium. Думка в мене була написати повість по-німецьки для «Auf der Höhe», історично-сенсаційно-реальну, та що, вже ось пару місяців ношуся з нею, як дурний з ступою, а навіть зачати ще не вспів. Чи вспію ж восени скінчити, і взагалі, чи буде з тої кози м'ясо?

Коли в тебе найдеться що цікавого, то, будь ласкав, присилай «Вольн[ое] сл[ово]», писання Др-ова, що тільки будеш міг роздобути. А вважай також на матеріали до статистики Укр[аїни].Коли що надиблеш по газетах, то будь ласка, коли вже [не] здобувати ті н[оме]ри, то бодай виноговувати що важніше з означенням, де, в якій газеті і в якім н-рі було. І ще одно: от я вже від кількох місяців працюю над статистичним обрахунком маєтків і доходів попівських по селах після шематизму. Шематизм у мене є тільки перемиський, чи не міг би ти дістати й львівського з р. 1879 і [18]80 або взагалі той, де є історичні записки і «Віінування» — один такий шемат[изм] я бачив у «Лихварі»,— може б, визичили і, може б, ще де в «Просвіті» або де можна роздобути більше, то прислав би єси під опаскою. Не менше пожаданим до сеї праці було б мені й те, що писано в різні часи по газетах о поліпшенні дотації («Слово», «Діло»), і коли б міг ти хоч що-небудь подібного роздобути, то пришли.

Про дрогобицьку гімназію ще досі даних не маю. Що чувати з «Фаустом»? Чи розходиться він дещо трохи? Чи пішов у Росію? А також, як стоїть «Світ»? Ти, чень, здогадаєшся прислати мені «Бориславв» хоч у коректурі, щоб я міг писати далі, бо при повільнім способі мого теперішнього писання мені прийдеться посидіти над ним пару неділь. Чий портрет тепер іде? Що з календарем? Будь ласкав, як пишеш, відповідати на всі питання, хоч би прийшлось відповісти «не знаю», або «нічого», абощо.

А про індемнізацію пишуть тепер дещо по газетах? От бачиш, на сеймі о ній бесіда,— чи не варто би написати у нас, як стоїть ся справа? У нас є трохи матеріалу в одних «Sprawozdaniach Sejmowych», цілий зошит рахунків — той том бачу в оправі у Старжецького,— а, крім того, найшлись би статті в «Czasi», «Przegl[ądzie] Pol-

skim»,— отак би мені приїхати і переглянути, може б, що й зладив. А треба б. Не забувай же о мні!

Цілую тя.

Твій Ів.

129. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, невдовзі після 15 вересня 1882 р.]

Коханий!

Отсе біда моя! Сього тижня як приїхав, так і зовсім нічогісінько не міг робити. Зачав писати «Бориславa», написав трохи не цілий розділ і побачив, що гіпс, мушу переробляти наново. Одно тільки — написав трохи далі «Лівої руки» і переклав кілька віршів Шевченка на німецьке, так що всіх штук (коротких) маю вже 10. «Кавказу» деякі місця переробив. Проби ради перепишу тобі при кінці сього листа вільний переклад поезії «Світе ясний, світе тихий...», з котрої у мене вийшла «Ode an das Licht».

Чи Беднарський повинаходив «Правду»? Посилаю також вірш Корженка, котрий я через помилку взяв був з собою. Ану-ко стрібуй сей н[оме]р нашпикувати віршами! «Борислава» пришлю на другий тиждень, може, буде дещо готове на четвер, а решту аж через тиждень. На всякий спосіб на сей н-р буде того багато ($1^1/_2$—2 листи), тож я радив би не давати ніякої другої повісті. Статтю о мілітаризмі і справді деяк постягай. Статтю про романсько-германську казку я взяв і швидко переведу й пішлю сам до Кракова. Коли що буде за ню, то для «Світу».

Чи Олеськів вернув? Проси го, най напише дещо до мене.

Гнат Рож[ан]ський відписав, що їхати до нього не можна, вода забрала му все. Значиться, прийдеться сидіти дома. Ось тобі й «Ode an das Licht».

Klares, lebendiges,
Freies, unbändiges,
Herrliches Licht!
Siehst du denn nicht den Graus,
Dass man in deinem Haus
Dir Fesseln flicht?

Dass dir das Dunkel trutzt,
Dass es dich arg beschmutzt,
Dass es — o blick's! —
Mit Purpur dich verdeckt,
Dass es dich drückt und schlägt
Mit Crucifix!

Bist du denn tot? Noch nicht!
Auf denn! Es werde Licht!
Es werde Tag!
Auf denn! zu fetzen dir
Reissen den Purpur wir
Mit einem Schlag!

Von Weihrauchfässern dann
Rauchen wir Pfeifen an,
Die Offenbarung auch
Stracks in des Ofens Bauch
Schmeiss' ich hinein!

Weihwasserwedel all',
Wir brauchen sie zumal,
Um deines Thrones Saal
Zu Fegen rein.

З переводами Шевченка я гадав би ось що: виладити переводи насамперед п о л і т и ч н и х поезій («Кавказ», «Сон» і дрібніших) і видати, коли б найшовся накладець, з статтею для німців про Шевченка і його політичну поезію, статтю мож би переробити із «Темного царства». Я думаю, що в Липську найшовсь би накладець. На другий випуск мож би зладити ряд поем: «Катерина», «Наймичка», «Княжна», «Відьма», «Неофіти» і «Марія» і також критичну статтю о них.

Скажи Корженкові, чи не міг би він причинитися до сеї роботи деякими своїми переводами. Най би роботав поволеньки, а якби я приїхав, то ми би собі разом передискутували кожний вірш, і таким способом вийшла би штука не зла. Якби мав охоту переводити дещо, то, може б, узявся до «Сну», а як ні, то най би порозумівся зо мною, котрі штуки переводити б.

Здрастуй! Цілую тя
Твій Ів.

Перекажи Олеськові, що задумана нами книжечка популярна о солі повинна би, по моїй думці, обнімати ось які розділи:

Часть природнича. I. Яка буває сіль і де вона находиться? (Морфологія і географічне розширення, з переважним зглядом на Галичину і Україну).

II. З чого складається сіль і відки вона взялася? (Склад хімічний — конечно подати початки хімії і геологічну генезу).

III. До чого служить? (Фізіологічну придалість для людей і взагалі для організмів).

Часть суспільна. IV. Де і скільки у нас видобувається солі?

V. Вага солі в господарстві мужицькім.

VI. Вага солі в господарстві державнім.

130. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, жовтень, після 10, 1882 р.]

Коханий!

За присилку сердечно дякую — в пригоді стала. Посилаю тобі масу всякої подробиці — напечатай, що можна. Я думаю, що замітку Др[агоман]ова, «Осінні думи» і рецензію на «Бібл[іотеку] найзн[атніших] пов[істей]» треба б напечатати в сім н[оме]рі. Проче, як думаєш.

Проси Беднарського, щоб прислав мені з переводів Шухевича 1-ий і 2-ий лист. Треба конче.

Для «Правди» я вже зачав писати. Може б, там хто (Корж[енко]) написав рецензії на «На дні», «Фауста» і Федьковича «Am Tschermusch», а також на Левицького «Бурлачку»? Проси для «Правди».

Жду твого листа і «Зеркала».

Твій Ів.

131. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Нагуєвичі, 20 жовтня 1882 р.

Ласкавий добродію!

Отсе страхи божі, як давно не писав я до Вас, донедавна навіть не знав, що Ви були такі ласкаві переказати мені, щоб я писав до «Вольн[ого] слова». Як кажу, звістку про те я одержав аж ось недавно,— з сього можете виміркувати, як точно доходять до мене всякі прочі вісті. Б[еле]й, єдиний чоловік, з котрим я в кореспонденції, зви-

чайно не має часу — занятий при «Ділі», та й Б]елей не охотник писати багато листів. «Вольн[ое] сл[ово]» до мене доходить дуже рідко. Перших 20 н[оме]рів я привіз собі сам зо Львова, бувши там колись літом; з другого річника дістав в конвертах усього 5 чи 6 н-рів. Чи вийшла вже обіцяна Вами стаття о галицькім соціалізмі? Як вийшла, то, будьте ласка, пришліть! Посилаю допись. Не знаю, чи придасться на що: на всякий спосіб я старався подати як можна більше фактів, хоч багато з них і звісні Вам. Робіть з нею, що знаєте. Дальше я буду писати про мужицтво, то, може, й вийде дещо цікавіше. Не знаю тільки, чи добре буде підписуватись мені,— щоб не впутатися в які процеси за образу цісаря абощо. Розсудіть Ви — і, як побачите, що не варто, то покладіть псевдонім Мирон***. В дальших дописах я таки підпишусь своїм ім'ям. Шкода, що Остап не підписується,— штуки його звернули б тут на себе більшу увагу.

Я не знаю, яка Ваша думка тепер про наш «Світ» і чи стоїть його держати далі, чи ні. Пренумерантів мало, хоч усе-таки читає його досить люду, так що, може, й шкода дати йому упасти з кінцем року. Коли б мені удалось дістатися з новим роком до Львова, то я, може б, здужав згромадити круг нього більше людей, оживити деяк розпадаючіся початки українсько-польсько-жидівської організації і вплинути деяк і на розширення рамок «Ргасу». Там тепер, правду кажучи, нема нікого такого, хто би не то міг робити дещо між людьми, але хто би хотів робити явно і брати на себе відповідь перед судом. Криються по кутиках, та й ураз із тим і ціла справа якось защезає. А заложене 1879 р. товариство «Wzajemnej pomocy rob[otników]» — мізерія, схиблена вже в самій основі. Віддавна вже налягаю на те, щоб зібрались на відвагу скликати з'їзд робочих людей до Львова — не хотять, кажуть, що поліція не дозволить, а не трібують. Перший раз, правда, не позволила, але задля якоїсь формальності, котру можна обминути. Притім же з німецьких соціал-демократичних фраз не можуть вийти. Робітники львівські, принаймні передові, з котрими я мав случай балакати, невдоволені, розлазяться, домагаються чогось іншого. Штука то найти нову формулу, котра б трафила в живе, але, чень же, мож,— львівські тепер і не трібують.

А наші українофіли сидять собі. «Просвіта» й не відкликнулася на те, що я писав в «Світі» о видаванні попу-

лярних книжок. Звісна річ, годі від них і надіятися, щоб пішли в радикали, а навіть в позитивісти: непотизм зародився між ними. Се кум Огоновський або сват Барвінський написав — значиться, мусить бути приняте і друковане,— а що се св. Пантелеймон або друга подібна дурниця — се нікого не обходить. Я думаю, що нам у Львові треба хоч крихту з того зробити, що би повинна зробити «Просвіта»: видати ряд книжок о таких речах, котрих «Просв[іта]» ніколи не напише, а то: критику австр[ійської] конституції і суспільного устрою (про податки, війни, фінанси і т. д.), критику релігії, «письма св[ятого]» і попівства. Я вже говорив о тім з деякими людьми з молодежі, котрі сказали, що радо візьмуться до такого діла: коли не писати, то бодай збирати матеріали. Звісна річ, на слова мало кого можна спускатися. Але я думаю, що й робота була би, якби раз зачати. Для того я поклав собі головним завданням, будучи у Львові, почати видання «Сільської читальні», в котрій би, нав'язуючи до появи читалень по наших селах, можна попри подавання їм популярних книжечок критичного, а то й белетристичного змісту, змагати й до того, щоб звести читальні в одну організацію, витворити між ними порозуміння,— а за тим, чень, пішло би й що більше.

Щоб роздобути на все те хоч на початок трохи грошей, я пишу на конкурс повість — для «Зорі». Ви, певно, стиснете плечима на тоту вість. Я й сам не знаю, що з того буде, але нехай собі, пишу. Я бажав би, щоб слідуючий річник «Світу», розуміється, сли буде виходити, помістив в I ч[ислі] і Ваш портрет, і біографію, а далі портрети і біогр[афії] головних вчителів соціалізму: Маркса, Ласcаля, Бакуніна, Герцена, Прудона і др. Я просив би Вас о прислання своєї фотографії — нехай і на мої руки, а щодо життєписі, то й не знаю, чи можна просити о ню Вас самих?.. Щодо життєписів других, то будьте ласка написати мені, чи і яких біографій могли б ми для «Світу» від Вас надіятися?

Посилаю Вам копу пісень про громадські справи: запевно, більша частина їх звісна Вам, але, може, все-таки дещо придасться. Крім сих, є ще в мене досить других в рукописях — скоро час буде попереписувати, пришлю Вам.

Може б, могли прислати мені «Громаду» т. IV і V, а також пісні (тексти)? Коли ж би за допись пр[ий]шлась

яка плата, то, може б, закупили за ті гроші деяких книжок для мене? Я рад би мати п'ятий т[ом] «Сочинений» Чернишевського, його ж «Лессінга», «Научились ли?» і що ще є видане, крім статей, списаних у «Молоті».

В «Сільській читальні» я бажав би між першими белетристичними речами видати Шевченкову «Марію» з Вашими увагами і оборонити її перед судом. Так само просив би Вас, чи не могли б Ви в разі потреби (т.є. сли нам удасться її видавати) написати для галицького народу книжечку о штунді і книжечку о козацтві, а особливо о громадських порядках козацької України докладніше, ніж се могли зробити в Росії. Щодо критики «письма святого», то буду просити Вас о вказання джерел, особливо про Старий завіт. У нас тут взагалі того добра мало: крім старого Реймаруса, передрукованого в Гемпелевім виданні Лессінга, крім Штрауса «Leben Jesu», і нічого нема. Якби й Ви могли що о тім написати, то ми напечатали б для народу.

Чи у Вас є мій перевід гейнівської «Німеччини»? Коли є, то будьте ласкаві прислати,— я би переробив і напечатав його в «Світі».

З Павликом я як бачився на процесі, то відтоді й не чув про нього, де він і що діє та що думає. Чи писав що до Вас? Жаль, що він загнівався на мене і задля приватних різноголосиць і зовсім махнув рукою на мене. Я не знаю, що він задумує робити тутечка; чув через сороки-ворони, що хоче видавати в Коломиї газету для народу. Мені здається, що се не зовсім щаслива думка для того, що у нас у провінціальних містах нема і тої тіні свободи, яка є у Львові, що там народ зданий у всім на волю старостів та жандармів, а староста в Коломиї сукин син, а ще до того і прокуратор Зборовський, той сам, що нас обвиняв 1878 р. П[авли]к говорив мені, що має зладжену працю про спілки на Україні,— для чого б не напечатати йому її в «Світі», де все-таки хоч 100—200 людей прочитало б її по селах?

Там десь писав до Вас дрогобицький студент Максим'як, просячи о книжки. Вже аж написавши, порадився мене, як і що діяти. Звичайна галицька вдача. Коли Ви досі не вислали йому нічого, то й не шліть на такий адрес, як він Вам дав,— шкода книжок, заберуть з пошти. А шліть, коли будете слати що до нього, або й до мене (т. є. не листи, а посилки) на адрес: F. Szczepański, Buch-

handlung, Drohobycz, Galizien[1], а всередині на книжці олівцем напишіть: «Fr[anko]» чи як там. Він знатиме, кому віддати,— а листа йому не пишіть ніякого, а властиво й посилайте не від себе, а під фірмою книгарською,— то й дійде безпечно. Листи ж шліть рекомендовані на адрес: I. Fr[anko], Nahujowice, Post Drohobycz, Galizien[2].

Дожидаючи Вашої відповіді і посилки, кланяюсь Вам.

Ваш Ів. Фран.

Коли ласка і змога, то пришліть також свою брошуру «Le tyrannicide en Russie», а також відбитку статті «Rivista minima»,— може б, можна з нею познакомити наших людей. Також коли б що хорошого про «Education Integral».

Ваш І.

132. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Нагуевичі, 12 листопада 1882 р.]

Дорогий друже!

Пізненько обізвались Ви до мене, та все ж спасибі, що обізвались. Я вже й до Др[агоман]ова писав, і до Вас хотів написати, також не знаючи, де Ви, бо тут до мене доходили всякі суперечні вісті про Вас: що мовбито Ви в Коломиї вже, чи в Чернівцях, чи де,— значиться, годі було знати, куди писати.

Лист Ваш, правду сказати, так як і всяке Ваше письмо, розворушив мене, порушив багато всяких думок і бажань навіть, тісно мені почалось робитися в нашій старій хаті, в котрій я оце вже другий рік сиджу «між курми й телятами». Правда, працювати я тут працюю більше, ніж у Львові, і працював би й основніше, коли б тільки матеріали, книжки, часописи під руками. При всім тім я й сам думаю, що прожити якийсь час у невеличкім місті, де є всі добрі прикмети села без його недогод, та й ще в това-

---

[1] Ф. Щепанський, Книгарня, Дрогобич, Галичина *(нім.)*.— *Ред.*

[2] І. Франко, Нагуєвичі, пошта Дрогобич, Галичина *(нім.)*.— *Ред.*

ристві Вашім, було б для мене дуже велика благодать. Та тільки ж я не знаю, як мені бути з Вашим замислом. Я довго над ним роздумував і оце ось що надумав. Жадати мені від вітчима сплати своєї пайки з вітцівщини не можна, абсолютно не можна. Господарство наше не настільки сильне, щоб могло видержати таку операцію. Се значило би зруйнувати наймолодшого брата (середній вже оженився на бік) і вітчима, котрому все-таки я багато зобов'язаний. Не думайте, проте, щоб я цілковито хотів відхрещуватися від Вашого плану. Що я можу зробити для нього, так се ось що. Я тепер кінчу повість на премію, розписану «Зорею», і надіюсь одержати премію в сумі 250—200 з[лотих] р[инських]. З цих грошей мені потрібно б сплатити наразі хоч частку довгів, решту я хотів ужити вчасті на підмогу «Світові», а вчасті на які другі видавництва, о котрих побесідую далі. Отже, коли б Ви зробили угоду за хату в Коломиї, то я міг би з Новим роком приступити до спілки з першою своєю ратою около 200 зр. Я думаю, що коли б Вам удалося сторгувати хату на виплат, то тими 200 зр. можна би покрити першу рату, так що й Ви не потребували б квапитися з продажею своєї реальності і могли б підождати на доброго купця, а навіть, коли б у нас обох показався добрий заробок, то можна би, чень, з нього з часом сплатити й прочі рати, а грунту не продавати зовсім, або, продавши, купити за нього грунтець де ближче Коломиї, так як самі хати все ще дуже хитка основа життя. От, коли б Вам, замість до Коломиї, все одно було перенестися деінде, то я би волів Дрогобич. Дешевизною він рівен Коломиї, хату можна би тож купити дешево, і то без ніяких позичок у банку, на рати, з порукою в потребі мого вітчима або кого-небудь із знакомих мені міщан,— а крім того, ми мали б під боком Нагуєвичі, відки могли б діставати коли не все потрібне до життя, то бодай значну часть, хоч би, н[а]пр[иклад], за те, що в літню пору помагали б у сільській роботі і пр. А діло, чи в Коломийщині, чи в Дрогобиччині, бачу, однаке. Що ж до нашої публіцистичної і взагалі літературної діяльності, то хто знає, чи Дрогобич не є відповідніше місце, ніж Коломия, вже хоч би для того одного, що в Дрогобичі «препятствия» були б значно менші. Притім зважте близькість Бориславa, масу жидів і значне число між ними поступових, а між молодіжжю й соціалістичних елементів,— усе це прямо натовкало б діяльність нашу в Дро-

гобичі на межиплеменно-федеральну основу. Конечно, і в Коломиї воно не без того, хоч і не в такій мірі і без наведених вище для нас особисто корисних обставин. Притім же й зв'язки з Львовом відси легші, бо ближчі, в безпосереднім сусідстві Самбір (гімназія), Стрий (гімназія), Перемишль (detto) і у всіх зав'язки нового, радикального руху між молодіжжю, професорами, ба й міщанством і мужицтвом. І, що главное, ще раз повторяю, можна так повести діло, що препятствія будуть дуже малі, а симпатія і зацікавлення буде чимраз більшати. Скажете, може, що я надто гаряче адвокатствую за своїм кутом, де в чім, може, й оптимістично гляджу на діло — як собі а хочете, а все-таки я подаю Вам на розвагу деякі й зовсім реальні користі. Думайте і міркуйте!

Щодо думки Вашої з'їхатись нам де-небудь, то й тут не можу Вам натепер сказати нічого напевно. Їхати мені тепер до Львова ні за чим і ні о чім, та й часу нема, роботи багато. А от якби дістав премію, с. є. десь так у половині грудня, то й прийшлось би їхати до Львова, а тоді міг би заїхати й до Вас або з'їхатися з Вами чи в Коломиї, чи в Станіславі, чи де би Ви схотіли. Тож я радив би Вам у тім згляді підождати на мене; адже ж і так до Львова Вам тепер ні за чим так квапно їхати, а кошт нема-лий. А в разі случаю я прислав би Вам дещо грошей на дорогу або й сам приїхав би до Монастирська оглянути Ваші сторони, а заразом привіз би й постіль.

Я забув ще сказати Вам, що й Дрогобич має свою друкарню.

Сього нехай буде досить про діловий бік, і я надіюсь на те Ваших основних замітoк. Коли б Ви не пристали на мій проект переноситись до Дрогобича, то напишіть докладно, які у Коломиї були б условини життя, купування дому, рати і все проче. Додам тут ще, що в Дрогобичі сестри Ваші, може, й швидше найшли б заробок, ніж у К[оломи]ї, а при тім, як кажу, сусідство з Нагуєвичами значно влегшувало б нам усім утримання.

Тепер дещо про літературу. Не знаю, що буде з «Світом». Досі він стоїть дуже слабо, хоч з усіх боків, де тільки хто читав його, чути похвалу. Отсе говорять мені, що Б[еле]єві роблять пропозиції з різних сторін видавати його етимологією, кажучи, що в такім разі буде з 1000 пренумерантів. Се, я думаю, можлива річ, зваживши, що «Зоря» має коло 800, а яке дрантя. Я не був би від того — фоне-

тика — діло формальне, а 1000 пренумерантів дуже реальна річ; при 1000 пренумерантах можна б «Світ» зробити радикальнішим до крайньої можності і наскрізь сучасним органом, це сторицею заплатило би за фонетику. В такім дусі я вже написав свою думку Б[елеє]ві. Думаю, що й Ви не відмовите свого уділу в так переміненім «Світі». Я думаю, що Вам відразу виступити би в нім з «Вихорою», а крім неї, друкувати «Робочі спілки» і Тілле — ті праці відразу поставили б Вас у першім ряді галицьких писателів (суджу о «Вихорі» з того, що читав у «Громаді») і підняли б високо Ваш кредит у літературі і між людьми галицькими. А сього конче потрібно, вже хоч би для того, щоб розсіяти той неприхильний для Вас пересуд, котрий ходить по Галичині, щоб народ хапав і читав Ваші письма, а не боявся їх, як чорт свяченої води. Книжка Тілле невеличка, несповна 9 листів печаті, з додатками нехай би було 10,— значить, помістилась би вигідно в 12 н[оме]рах «Світу». Звісна річ, не меншу вагу прийшлось би покласти в «Світі» на статті суспільно-політичні о біжучих питаннях, а главное — завести хроніку робітницького руху в Західній Європі, що нам, одержуючи «Вольн[ое] сл[ово]», «Sozialdemokrat» і дещо французького, було б не трудно. Впрочім, коли б «Світ» стояв добре, можна б обіч нього або незалежно від нього і навіть у Львові видавати окрему часопись або окремі листки для мужиків і міських людей, прямо скеровані до порушення народу і утворення обширної галицької організації робочого люду всіх народностей, для котрої елементів досить уже є всюди. Та о тім ми, чень, побалакаєм другим часом.

Тепер скажу Вам ще кілька слів о своїх роботах, хоч се, може, менш цікаво для Вас. «Борислав сміється», котрий буде скінчений сього року, закінчить серію моїх бориславських образів,— тільки як епілог до нього ще нав'яжеться обширна повість «Андрусь Басараб» — опис життя в львівських тюрмах. Тільки ж «Басараба» я тепер (на слідуючий рік) писати не думаю, я бажав би, щоб «Світ» помістив Вашу «Вихору», а крім того, мої дрібні очерки переважно, ба ні, цілковито факти з життя народного, котрих у мене є готових зо 15, між ними найдавніші звісні Вам, написані для віденського альманаху («Микитичів дуб» був і надрукований у сконфіскованій книжці), а й між пізнішими є цікаві речі, як ось «Хлопська комісія», оповідання, майже дословно списане з уст старого арештанта,

о тім, як б'ють хлопи спійманого злодія, далі «Ліси і пасовиська» — факти сервітутових здирств і конскрипційних штучок, «Цигани» — образок того осадного положення, в якім держать народ жандарми. «Малий Мирон» — образки давньої школи, «Людвиківка», «Історія моєї січкарні» і др. Коли б гроші, то звісно, все те варто б видати книжкою, більше зробило би враження. Але й так добре б, щоби надруковано, бо більша часть роками лежить у Б[е-ле]євій шухляді і розкидається. Але не про їх видання я думав, а про видання віршів. З них багато (часом навіть забагато) друкується в «Світі», але все-таки деякі найкращі (найкращі з «Галицьких образків», у котрих я хотів показати нашим людям першу пробу реальної, на живих фактах опертої і реальним способом обробленої поезії) Б[еле]й не пропускає в печать. Я послідніми часами поробив деякі студії над сучасною поезією європейською, прочитав Ленау, Дранмора, Лейтгольда, дещо з Кардуччі, з Віктора Гюго (зачав перекладати з французького «Les châtiments», та Б[еле]й також боїться пускати в «Світ»),— і в окремій книжці можна б не тільки подати ті вірші, але й вияснити в передмові завдання сучасної поезії. Крім ліричних штук і «Галицьких образків», я ладжу велику поему (всього буде коло 4 000 віршів, досі готова половина) «Історія лівої руки», в котрій описую життя матері Стебельського (з «На дні») і бажав би заразом показати, як гніт подружжя без любві деморалізує і до крихти руйнує женщину, а з другого боку — як думка тої женщини під впливом гніту із звичайного стану доходить зразу до божевільного пієтизму, а далі до божевільної «богоненависті» і до пропаганди тої ненависті між народом. Трохи подібна (до половини) тема оброблена, коли собі пригадуєте, в романі Гонкурів «M-me Gervaise», тільки ж там показано перехід женщини вольнодумної до девоції, а мати Стебельського, натура сильніша морально, ступає о крок далі,— впрочім, при більше тому сприяючих обставинах. Представлене в дотепер готових частях поеми життя попівське з цілою його супокійною гнилизною і життя в семінарії. В цілості поеми тої не зможе напечатати «Світ», а видана книжкою, вона, може, деяк пройшла би, хоч би прийшлося й вистояти за ню процес. Отже ж, то на видання такої книжки поезій я хотів повернути гроші, які прийдуть з премії,— але, звісна річ, коли можна буде ті гроші обернути ще ліпше, то воно й буде ще ліпше. А на видання

віршів, чень, і без того деяк спроможемось, не тепер, то в четвер.

Але що се за премія і що за повість, на котру я так числю, як на чотири тузи, спитаєте Ви! Річ проста. «Зоря» розписала премію на повість, з обіцянкою платити за лист печаті по 20—25 зр. Повість, після його жадання, має бути «ідеальна, з життя, а ще ліпше з бувальщини нашого народу». Отже, я пишу повість історичну, з XIII віку (напад монголів), і ідеальну (по поніманню характерів, хоч реальну по методі писання, так як і Флоберова «Salambo»), в котрій стараюсь на підставі тих немногих актів історичних про давнє громадське життя показати життя самоуправне, безначальне і федеральне наших громад, боротьбу елемента вічево-федерального з деструктивним князівсько-боярським і вкінці з руйнуючою силою монголів. Повість тота, хоч і містить у собі багато історичної і неісторичної декорації, все-таки, надіюсь, збудить живий інтерес і у сучасних людей, не то, що, н[а]пр., «Чорна рада». Яка буде її доля в руках Партицького — боги знають. Ми з Парт[ицьким] дуже в вражді, я йому написав був лютішеє письмо за підлу рецензію «На дні» — тільки ж тепер я чув, що Парт[ицький] невдоволений собою і теперішньою «Зорею», рад би поставити її деяк на живий плац і спеціально рад би поєднатись зо мною. Що ж діяти, гнів сорочки не дасть; стрібую, не помітуючись своїх думок, зав'язатись і[з] П[артиць]ким, а в теперішнім разі аж два гриби в борщ прибули б мені: і повість би напечаталась (щоб без зміни, се conditio sine qua non[1]), і гроші б були. І надіюсь, що воно так буде: і Корнило Устиянович і ще дехто другий, близько П[артицьк]ого стоячі, попруть мого «Захара Беркута». Коб лиш скінчити.

Ваша думка о «Ділі» і «Бать[ківщи]ні» в великій часті справедлива, але все-таки заперечити не можна, що Барвінський після «Правди» подекуди зробив поступ і що, крім його глаголань у «Ділі», попадаються статті не кепські (н[а]пр., все, що пишеться о справах податкових, шкільних), а також часом гарні фейлетони, як, н[а]пр., цінна штука Целевича о Добошу.

Чи помістить Б[еле]й Вашу штуку о галицьких світочах — я не знаю: се залежати буде від статті. Мені він нічого о тім не згадував.

---

[1] Неодмінна умова *(лат.)*.— *Ред.*

Ваша «Буря» є, бачу, у Львові — напишу о ній Б[е-ле]єві. Переклад «Білоручки» пропав ураз із деякими другими моїми рукописами при ревізії по Вашім від'їзді: мене не було дома, а тільки був чоловік, случайно проживаючий в хаті,— прийшла ревізія і забрала, що хотіла,— Коса тоді був на відході,— коли я опісля прийшов допоминатися — відперся всього. Так пропали і «Чиншовники» Косачевої, і переклад одної монографії Костомарова, і вірші Старицького, і ще дещо.

О рукописі переробки «Ремесел» Подолинського я нічого й не чув, і не бачив її, і не знаю, де вона обертається.

З бібліотекою нашою теж стався невеличкий casus fatalis[1]. De nomine[2] вона значно (більше, як у третю часть) побільшилася з того часу, як Ви покинули Львів. Я позакупляв багато книжок (один цілий річник «Отечественных записок», кілька томів штутгартського «Kosmos'a», запренумерував «Енциклопедію наук природничих», «Загальну історію» in Einzeldarstellungen[3] (ілюстр.) Онкена, історію літератур in Einzeldarstellungen і багато дрібніших книг (н[а]пр., головніші джерела для панщизняних устав у Галичині і др.). Та тільки лучилось так, що один наш товариш, у котрого довший час стояла бібліотека, позаставляв і поспродував багато книжок, особливо німецьких, між ними іменно много самих цінних січових (Тейлора, Люїса філософію, Ланге — «Матеріалізм», Пашеля, нашого Дюрінга, Шекспіра і др.). Всеї шкоди на яких 30—40 томів. Біда. Вправді, обіцює, що буде викуплять, але бог знає, коли і скільки,— на всякий спосіб на много речей треба махнути рукою. Коби тільки повикупляв січове, бо вже грозили процесом. Крім того, для бібліотеки багато шпаргалля дарував Лукич, а дещо мудрого Мандич[евський]: Міля «Логіку», Wundt'a «Logik», Тьєррі «La conquetie de Angleterre», том Дюрінга, а я вициганив від одного чоловічка дещо з Дарвіна, Геккеля «Антропогенію» і Вірхова «Patologie der Zelle», а також закупив один том великої фізіології Германа (in Einzeldarstellungen), Гельвальда «Der vorgeschichtliche Mensch», Гервінуса «Geschichte des XIX Jahrhunderts», твори Ленау, а один чоловічок пренумерує для нас Брема «Tierleben». Жаль тільки, що з Росії нічогісінько не дістали за всі ті часи, хоч обіцяли і Спен-

---

[1] Фатальний випадок *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Номінально *(лат.)*.— *Ред.*
[3] В окремих нарисах *(нім.)*.— *Ред.*

сера, і Моргана і Некрасова. Оце аж недавно я купив «Записки из мертвого дома», а «Русских женщин» переводив з рукописі! Та чорт їх побери з їх літературою. Не багато в ній ладану. Коби тільки дістати історичні та другі матеріали про Україну, хоч що з грубшого,— а сього якраз у нас нема! Коби ми деяк упорядкувалися і перевели бібліотеку до своєї хати та упорядкували як слід, то тоді мож би й доповнювати її, де і як би треба було.

Слова наші спільні, і мій пізніший збірник я передав Желех[івському]. З пісень, що у мене, послав дещицю Др[агома]нову і ще пошлю, скоро буде час поперепису-вати. «Паню Боварі» шлю Вам у польськім перекладі. Я ще раз кажу, вона мені не так дуже подобалася, як Вам. Се психологічна студія, і знаменита студія, але не жіноти, тільки одної жінки і то ф р а н ц у з к и. Перекладати її на наше я би зовсім не радив — широкого ходу вона мати не може. Далеко відповідніша для наших обставин була б Гонкурів «Жерміні Лясерте», котра мені і по артизму виконання, і по теплоті чуття далеко більше подобалася, ніж «M-me Bovary». Та й ще одно щодо самого реалізму. Штука хитра, але далеко не позитивна. Який реаліст Доде і, на око, так дуже на документах стоїть, а більша часть його типів — скривлені, виїмкові, нетипові люди. Ось воно що виходить. Треба добре дивитися їм на пальці. А мені здається, що замість тратити силу на студіювання тисячних дрібниць (мало значущих і мало характеристичних) à la Золя і Флобер, ліпше б нам робити так, як реалісти німецькі, як Шпільгаген у своїх кращих творах. От би Вам прочитати його «In Reih und Glied» або «Problematische Naturen»! Звісна річ, реалізм не такий яркий, як у французів, але не о то йому йде, щоб змалювати не само, що так скажу, тіло сучасного чоловіка і сучасної суспільності, але думки, змагання, боротьбу. Се є реалізм ідеальний, котрий приймає реалізм яко методу, а ідеалізм (не ідеалізування людей, але представлення людей з їх добрими і злими боками, а главное є — представлення типів, котрі б уособляли в собі думи і змагання даної доби,— представлення розвитку суспільності) — яко зміст, яко ціль. Правда, Шпільгаген грішить не раз розтяглостю, надмірною комбінацією інтриги, але нам же не потрібно наслідувати його — щодо простоти фабули мож брати взір з французів. Впрочім, я не думаю відводити Вас від натуралізму і овшім поставлення правдиво

натуралістичного і при тім правдиво хорошого роману у нас вважаю ділом будучності, до якого, принаймні я, не почуваюся в силах. А ще ж коли ми оба в тім згляді підем хоч і в однім напрямі, але трохи відмінними дорогами, то на тім тільки виграє література і кожний з нас, так як, стоячи на різних становищах, ми будем могли взаїмно корегуватися.

З Вашого листа бачу також, що Ви мали б охоту написати о сучаснім реалізмі французькім in usum[1] наших молодих писателів. Це було б дуже добре. В редакції «Світу» лежить одна подібного роду стаття Коржєнка — розбір «Нани». Ваша стаття доповнила б його, а опісля, коли б я ще не був переконаний, то виступив би ще з своїми думками о тім ділі.

По части критики я задумую в слідуючім річнику «Світу» писати дальші розбори Шевченка, а іменно, написати ще одну статтю «Женщина-мати в поемах Шевченка», де би розібрав в одній обширній рамі «Катерину», «Наймичку», «Відьму», «Неофіти» (з сокрушенням Згарського, а особливо Огоновського) та «Марію», яко модифікації одного типу матері, до котрого Шевченко вертався кілька разів і оброблював його все в вищім, ідеальнішім поніманні.

Про долю жіноцтва в народних піснях стаття у мене готова і також могла б бути печатана в «Світі», тільки попереду мусимо ще зрецензувати її оба.

Отсе, господи Сусе, я пишу та й пишу нині цілий день! Пора кінчати, бо старий «Захар Беркут» жде, а тут ще й рекурси треба робити нашим християнам проти нового податку грунтового. Затим бувайте здорові і відписуйте живенько!

Ваш Ів. Франко.

Адрес:
Nahujowice, poczta Drohobycz.

---

[1] Для ужитку (*лат.*).— *Ред.*

133. ДО Е. ЕНГЕЛЯ

[Нагуєвичі, між 13 і 16 листопада 1882 р.]

Hochzuverehrender Herr!

Ich fühle mich verpflichtet, Ihnen dem einsichtsvollen Leiter des «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes» für die ehrende Erwähnung meiner kleinrussischen Faustübersetzung meinen Dank abzustatten. Seit vielen Jahren widme ich einen großen Teil meiner Arbeit (Zeit) dem Bekanntmachen meiner Landsleute mit den hervorragenden poetischen Erzeugnissen der abendländischen Literatur, insbesondere der deutschen. Ich habe außer dem «Faust» noch mehreres von Goethe («Den Prometheus», Die Metamorphose der Pflanzen», «Gott und die Bajadere», «Den ewigen Juden») sowie mehreres von Heine («Deutschland. Ein Wintermärchen» und mehrere kleine Gedichte) wie auch etliches von anderen deutschen Dichtern (Freiligratt, Lenau u. a.) ins Kleinrussische übersetzt und bearbeite eben aus der alten Hand[schrift] die Übersetzungen des verstorbenen P[oeten] O. Szuchiewicz von Vergils Georgica und Ernst Schulze's «Bezauberter Rose», welche im Anfang des künftigen Jahres gedruckt erscheinen werden.

Da es mein und etlicher meiner Genossen Lebenszweck ist — die kleinrussische Intelligenz in lebendigen geistigen Verkehr mit den hochentwickelten Nationen Westeuropas zu bringen, wie auch diesen Nationeń das geistige Leben des kleinrussischen Volkes näherzubringen, so würde es mir zur Ehre gereichen, Ihnen von Zeit zu Zeit kurze Notizen wie auch ausführliche kritische Artikel über die zeitgenössische kleinrussische Literatur für das «Magazin» zuzuschicken, falls sie Ihnen erwünscht wären.

Mit großem Wohlgefallen lese ich eben die polnische Literaturgeschichte des Herrn Nitschmann und werde bald darüber ein ausführliches Referat in der von mir herausgegebenen kleinrussischen Monatschrift «Swit» veröffentlichen. Da Sie auch unter die Mitarbeiter der «Geschichte der Weltliteratur in Einzeldarstellungen» zählen, so wage ich es, einen Antrag an Sie zu richten. Sollte es nämlich im Plan dieses Unternehmens liegen, auch die Geschichte der kleinrussischen Literatur in einem besonderen Buche oder wenigstens in einem besonderen Halbbande ausführlich und einheitlich (nicht so, wie es der Herr Pypin in seiner bekann-

ten «Geschichte der slawischen Literaturen'getan hat) zu behandeln, und sollte der Redaktion für dieses Gebiet der Mitarbeiter fehlen,. so würde ich mich sehr geehrt fühlen, wenn die Bearbeitung der kleinrussischen Literaturgeschichte mir anvertraut werden könnte. Zwar der Mangel an irgendwie bedeutenden Vorarbeiten in fast allen Teilen dieser Literaturgeschichte (auβer der mittelalterlichen Periode) macht das Unternehmen sehr schwierig, aber meine langjährigen Studien in der ukrainischen Literatur wie auch meine nahe Bekannschaft mit allen namhaften kleinrussischen Gelehrten, welche mir an Quellen und guten Ratschlägen nicht fehlen lassen werden, erfüllt mich mit Zuversicht, daβ ich eine solche Aufgabe befriedigend lösen kann. Immerhin könnte eine solche Arbeit nicht vor zwei, höchstens nicht vor anderthalb Jahren fertig sein. Sollte also mein Anerbieten überhaupt statthaft oder gar erwünscht sein, so bitte ich Sie, davon die betreffende Instanz gütigst zu benachrichtigen.

Високоповажний пане!

Почуваю себе зобов'язаним висловити свою вдячність Вам, прозорливому керівникові часопису «Magazin für die Literatur des In — und Auslands» («Вітчизняна та зарубіжна література»), за приємне повідомлення про мій український переклад «Фауста». Вже багато років я віддаю значну частину свого робочого часу ознайомленню своїх земляків з видатними поетичними творами західноєвропейської, зокрема німецької, літератури. Крім «Фауста», я переклав українською мовою ще багато інших речей Гете («Den Prometheus», «Die Metamorphose der Pflanzen», «Gott und die Bajadere», «Den ewigen Juden») («Прометея», «Метаморфозу рослин», «Бога і баядерку», «Вічного єврея») і Гейне («Німеччину. Зимову казку» та багато коротеньких віршів), а також деякі твори інших німецьких поетів (Фрейліграта, Ленау та інших) й опрацьовую саме за старим рукописом покійного п[оета] О. Шухевича його переклади «Георгік» Вергілія і «Закляту рожу» Ернеста Шульце, які мають вийти друком на початку наступного року.

Оскільки мета мого життя й деяких моїх товаришів полягає в тому, щоб підтримувати живі духовні зв'язки української інтелігенції з високорозвинутими націями Західної Європи, а, з іншого боку, ближче познайомити ці нації з духовним життям українського народу, то я вважав би за честь надсилати для Вашого журналу час від часу короткі дописи, а також докладніші критичні статті, звичайно, якщо у Вас буде таке бажання.

З великим задоволенням читаю саме історію польської літератури пана Нічмана й незабаром опублікую про неї детальну розвідку в українському місячнику «Світ», який я видаю. Оскільки Ви теж належите до колективу авторів «Історії світової літератури в окремих нарисах», то я беру на себе сміливість звернутися до Вас

з однією пропозицією. Так от, якщо план цього видання передбачає також докладне і цілісне висвітлення історії української літератури (не таке, як у пана Пипіна в його відомій «Історії слов'янських літератур») в окремій книзі або принаймні в окремому півтомі і якщо редакції буде потрібний фахівець в цій галузі, то я вважав би за велику честь, якби опрацювання історії української літератури доручили мені. Щоправда, брак скільки-небудь значних попередніх досліджень майже з усіх частин історії цієї літератури (крім доби середньовіччя) дуже ускладнює цю справу, але мої довголітні студії над українською літературою, як і моє близьке знайомство з усіма видатними українськими вченими, котрі не відмовлять мені в джерелах і добрих порадах, сповнюють мене надією, що я зможу задовільно впоратися з таким завданням. В усякому разі я зміг би впоратися з ним не раніше, ніж за півтора, а то й за два роки. Отже, якщо моя пропозиція взагалі прийнятна і повністю влаштовує Вас, то прошу ласкаво повідомити про це належну інстанцію.

134. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО

Нагуєвичі, 17 листопада 1882 р.

Ласкавий добродію!

Хоч переконання наші поставили нас, так сказати, на противних кінцях одного табору, то все-таки, смію надіятись, ми належимо до одного табору, народовців, і попри всякі різниці, які в кожнім таборі заходять між лівицею а правицею, ми все-таки можемо йти в многих питаннях, а особливо в чисто літературних, рука об руку. Коли затим між нами обома зайшли невеличкі непорозуміння, чи то зі зглядів політичних, чи особистих, то се ще, думаю, не повинно перепиняти нам ввійти в зносини літературні. Мені, молодшому, випадало зробити перший крок до поєднання, і я роблю се, шлючи на розписаний Вами конкурс свого «Захара Беркута». Не знаю, чи вистане у Вас терпцю прочитати мою писанину; я дуже бажав би був переписати його, та се, як бачите, не легке діло, зайняло б довше часу, ніж само написання, а часу шкода.

Коли б воля Ваша користуватись у тім і других зглядах моїми літературними роботами, то будьте ласкаві написати мені. А коли мій «Беркут» Вам не сподобається, то я прошу Вас передати його редакторові «Світу».

Остаюсь з поважанням, Ваш прихильник Іван Франко.

Нагуєвичі, д[ня] 17.XI 1882,
пошта Дрогобич.

135. ДО НЕВІДОМОЇ ОСОБИ

[Нагуевичі, листопад — не пізніше 22 грудня 1882 р.]

Ласкавий добродію!

Товариш Белей писав мені, що Ви були такі ласкаві завзивати мене писати до «Auf der Höhe». Я дуже вдячний Вам за Вашу ласкаву пам'ять і був би швидше ще взявся до писання, коли б не мав був деяких спішніших праць під рукою. Тепер же, захопивши хвилю вільного часу, зладив я отсесю невеличку працю, котру пересилаю на Ваші руки, щоб Ви були такі добрі переслати її д. Захер-Мазохові. Не знаю, чи будете Ви мати час і охоту прочитати моє писання і чи можу я на підставі сього просити Вас о рекомендацію до д. Захер-Мазоха. Коли б стаття моя була поміщена в його журналі і мій спосіб писання йому подобався, то я радо готов би був дописувати й надалі до «Auf der Höhe'a іменно поперед всього написати огляд критичний руської літератури в Галичині. Тільки ж ще одно. Живучи отсе вже другий рік на селі, я не мав спосібності познайомитися з способом редагування і тенденцією «Auf der Höhe», для того, посилаючи мою статейку до д. Захер-Мазоха, будьте ласкаві приписати, щоб він, коли б його воля, написав прямо до мене або хоч прислав мені кілька н[оме]рів свого журналу, з котрих би я міг найліпше пізнати його уклад і тенденцію. Прийміть, ласкавий добродію, моє щире поважання! Ваш Іван Франко.

Нагуєвичі, пошта Дрогобич.

136. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО

Нагуевичі, 20 грудня 1882 р.

Високоповажний добродію!

Лист Ваш з 15/XII дістав і, їй же богу, не знаю й сам, як бути з Вашими предложеннями. На те, щоб печатати в «Зорі» розправки та рецензії і всяку всячину, яка б у мене найшлася, а Вам понадобилась, хоч би й по ціні по центові від стрічки, я від біди пристав би, хоч ціна, як самі Ви кажете, смішна. Та звісно, такі речі робляться не для зиску, а для висказання своєї думки,— значиться, тут ремунерація ні при чім. Інше діло з «Беркутом». Він

стоїв мені великого труду, писаний і післаний був (з доповненням усіх Ваших условин) для співубігання о премію,— тож тепер я не знаю, як властиво стоїть діло з тою премією, в Вашім листі о ній якось не згадується, немовби вона розписана була тільки про око людське, а прилюдна обіцянка «privatim»[1] не обов'язує. Простіть, добродію, моє вираження, але справді, я не знаю, на яку тепер ступити з тим нещасливим «Беркутом». Ви начислили мені за нього 50 з[лотих] р[инських] ремунерації, а я числив, беручи найнижчу скалу Вашої премії, 180 зр. (10 арк[ушів] печаті),— як бачиться, різниця велика. Мені, однако, здається, що се сума зовсім не велика,— впрочім, як Вам здається,— коли за таке minimum не зможете прийняти, то мені, бачиться, прийдеться відступити. А й так я чув, що повість Вам не зовсім сподобалась і що Ви гадали б при печатанні її скорочувати, проти чого я згори мусив би застеречися. Се моє, так сказати, ultimatum у справі «Беркута» — радьтеся з собою, як знаєте, я нетерпливо дожидаю Вашої відповіді. Впрочім, запевняю Вас, що чи сяк, чи так скінчиться справа з «Беркутом», я не беру назад свого приречення дописувати до «Зорі». Не знаю тільки, чим би я міг Вам служити до першого н[оме]ра, окрім хіба віршами. Посилаю Вам отсе на пробу кілька штук: переклад чотирьох сонетів Шекспіра і пару моїх дробин. Щодо Шекспірових сонетів, то замічу, що коли б воля Ваша печатати їх, то я постачив би ще купку, десяток або два,— декотрі між ними (як, н[а]пр., 2 в моїм переводі) дуже гарні і оригінальні. Щодо статей і рецензій, то я готов і тут дещо зладити, тільки, сидячи на селі, не маю під руками ніяких книжок. Коли б хотіли Ви мати від мене рецензію якої книжки, то будьте ласкаві й книжку прислати,— у мене тут дістати що-небудь дуже трудно, а купувати самому — срібла нема. Книжка, розуміється, буде Вам по зрецензуванні кожна звернена. А моєї обширної статті «Женщина-мати в поемах Шевченка», критичний розбір «Катерини», «Наймички», «Відьми», «Неофітів» і «Марії» — Ви, певно, не схочете містити в «Зорі». На всякий спосіб я дожидаю від Вас швидко листа. От якби Ви були ласкаві прислати мені під перепаскою recomande[2] хоч три перші книжки «Киевской старины», то я би дуже був Вам вдячний і,

---

[1] Приватно *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Рекомендовано *(франц.)*.— *Ред.*

може б, дещо винайшов відтам і для «Зорі» цікавого. А з готових праць у мене є тільки стаття «Середньовікова романсько-германська новела в устах українського народу», котрої німецьке опрацювання я післав до «Auf der Höhe». Я справлю ще де в чім рукопис і пришлю Вам слідуючого тижня.

Остаюсь з поважанням, Ваш покірний Ів. Франко.

Нагуевичі, 20.XII 1882

ІЗ СОНЕТІВ УЇЛЬЯМА ШЕКСПІРА

I

Очей твоїх небесна перепона,
Не переперта земними словами,
Звела м'я; світ сей не суддя над намн,
Бо я го зрікся, щоб тобі служити сповна.

Я зрікся женщин і всіх злуд облесних,
Но ти богиня,— чи й тебе зрікатись?
Лиш земних ласк я зрікся, не небесних,—
Як ти мні ласкава, то я не винуватий.

Зарік мій був лиш повів, мла неспинна.
Ти, гарна зірко, сли краса твоя
Прогнала млу, то ти тут всьому винна,

Бо ти зламала мій зарік, не я!
А хоч би й я! Не мав умнішої я пути,
Як лиш зламать зарік, щоб рай такий здобути.

II

Як господиня дбала без упину
Слідить курчатко, що втекло од хати,
Свою на землю посадить дитну,
Сама ж курчатка побіжить шукати;

Між тим дитина і кричить і плаче
І все за нею кличе: «Мамо! мамо!»
Вона ж нічого не вчува, не баче,
Пок аж курчатка не найде,— так само

Й ти того, що від тебе втіче, прагнеш,
А я, дитя, тебе зову з сльозами
Вернись ід мні, як ціль свою осягнеш!

І поцілуй м'я, будь мні вмісто мами!
А втихне плач мій і сльоза та висхне,
Як мати к серцю дитятко притисне.

III

Чом так убогий в новину мій спів,
Не строїться відмінно все для моди:
Чом я не прусь,— о що так другим ходить.
Пишних, надутих добирати слів?

Чом мисль моя одно й однáке все
Одіння носить просте і щоденне,
Що взнать м'я легко, кожде бо слівце
На творця свого вказує, на мене?

О тобі, любко, я раз в раз співаю,
О тобі, мого співу й серця раю!
В старі слова весь дух свій я вкладаю,

Тобі даю, що вже твоє здавен,
Як сонця схід і захід все ясен,
Так спів мій все новий, хоч все оден.

IV

З небесних зір не вмію я читати,
Но астролог я, хоч про люті дні
Зарази, війн, і горя й дорожні
Не вмію віщим духом сповіщати.

Хоч не зміщу, чи день будущий полю
Дощ принесе, чи бурю або град,
Ні з знамен в небі вмію предсказать,
Яку царям судьба готує долю.

Твої очиці — те созвіздя ясне,
В котрім я правду вичитав такую:
Лиш сли їх лишиш синові в насліді,

То муть краса і правда жить на світі;
Сли ж ні, то те напевно пророкую,
Що враз з тобов краса і правда згасне.

*Переклав Мирон****

(Дальше буде).

Дня 15—17 грудня 1882

Отсе іно-що дістав «Гамлета, принця данського», «Думи і пісні», II, Старицького і Чалого «Життя Шевченка». Коли б Вам потрібні були омовлення тих книжок, то напишіть, а я зладжу і пришлю.

Ів. Фр.

137. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Нагуєвичі, 23 грудня 1882 р.

Ласкавий добродію!

Дуже чимсь, видно, я провинився перед Вами, що Ви не повважили мене гідним своєї відповіді на мій лист. А я так ждав отсе вже цілих два місяці Вашого слова в своїм глухім закамарку! На всі боки міркував, яка могла бути причина Вашого гніву, та й досі не доміркувався,— хіба що, не дай, боже, чи не недужі Ви або чи не від'їхали куди-небудь з Женеви? При тім же ані книжок, о котрі просив, ані «Вольного слова»,— нічогісінько не дістав. Аж ось рівно в два місяці, 20 грудня, дістав зі Львова два н[оме]ри «В[ольного] сл[ова]», 49 і 50. В 49 є «Письма из Гал[иции]». Я догадуюсь, що Ви переробляли моє мазання на московську мову, і дуже вдячний Вам, що Ви доповнили моє поверховне балакання про індемнізацію,— признатись Вам, ті н-ри «Діла», де була стаття, пішли по руках у селі і пропали, так що я писав наобум. Не знаю, чи друга половина моєї дописі годиться для печаті,— сяк чи так, а я на часок відступаю від заложеного плану і посилаю дві статейки: одну до «Письм из Гал[иции]», а другу окрему, про митрополита. Коли б пригодилася, то напечатайте.

У нас тепер крутенько приходиться. «Світ», бачиться, упаде,— принаймні Б[еле]й отсе вже з місяць нічого мені не пише про нього. В редакції лежить чимало моїх писань: ескізів, віршів, знадіб до етнографії («Жіноча неволя», «Пісня про шандаря»). Конечно, нікотра тутешня часопись не надрукує нічого з тих писань. Подумайте: навіть такі невинні штуки, як «Слимак» в торішнім календарі «Просвіти» і «Цигани» в «Ділі», їм видаються надто радикальні,— чисто подуріли люди! Писав мені Б[еле]й, що коли предложив Барвінському, щоб прийняв мене в співробітники «Діла» і дав мені фейлетон,— то він сказав: «Ф[ран]ко — чоловік неможливий, він би тут зараз свої консеквенції виводив, а нам того не треба!» Що Ви скажете про таких людей, котрим консеквенції не треба? Щасливі, та й годі.

Б[еле]й конопадить мене покидати Нагуєвичі і перебиратись чимборше у Львів. Правда, що тут я не можу майже нічого доброго вдати, окрім хіба деяких віршів,

задля недостачі книжок, джерел; але знов перебиратися у Львів, терпіти там нужду, гризтися чорт знає чого і з ким, за се також дякую: волю в селі січку різати, та коні пасти, та вірші нікчемні віршувати. Ще думав, що від «Зорі» роздобуду дещо грошей, і написав повість на конкурс о премію — десять листів печатних, от, думав я, міркуючи по його прилюдній обіцянці, буде хоч 200 з[лотих] р[инських]. Аж тут бух, присилає мені пан Партицький писемце, «не знаю, каже, який би то винайти modus до гонорування вашої повісті: найкраще, здається, буде по центові від вірша, т. є. за цілу повість 50 зр.». Що Ви скажете на таке поняття редакторської чесності словності? Премію на показ виставляє, а опісля й словом о ній не заїкнеться — сховав до кишені! А от ще одну штуку хотів я Вам розказати і просити Вашої помочі й поради. Видавець липський Вільгельм Фрідріх започав видавання «Історії всесвітньої літератури» «in Einzeldarstellungen». Я подавав йому літом деякі звістки про нашу літературу й польську до його «Magazin für die Litteratur des In- und Auslandes», і от він запросив мене опрацювати для його видавництва історію літератури української. Правда, розмір дає невеличкий — десять листів печаті,— але все-таки на 10-ти листах можна би, думаю, зладити гарну штуку. Я поки що ладжу переводи німецькі деяких поезій Шевченка, бо, звісно, тут на селі братися до опрацювання історії літератури не можна. Я гадав би ось що зробити: коли б удалося розкрутити дещо грошей, поїхати за паспортом у Росію, в Київ, і там одно те, що призбирати матеріали, а друге — обговорити всю річ з ученими і критичними людьми, яких у нас в Галичині нема. А до деяких партій, особливо до розбору і огляду містерій і драм XVII і XVIII віків, я конче буду просити Вашої помочі. Найліпше б було, якби Ви написали-таки цілий розділ о тих творах, з достаточним числом виписок,— я би його переклав на німецьке і живцем вмістив у книжці з Вашим підписом. Розділ о містеріях не повинен би перевищувати $1—1\frac{1}{2}$ листа печаті. Так само буду Вас просити о раду, як трактувати цілість іст[орії] літерат[ури]. Я би бажав трактувати її не так, як Пипін, котрий пошматкував нас після случайних державних границь,— але брати цілу літературу, а її відміни (гал[ицьку], буков[инську], угорську) як поєдинчі школи, з більше або менше затемненими

провідними думками. Конечно, основою всього мусив би бути огляд пісень і взагалі літератури самого люду, при чім, розуміється, Ваші праці мусять бути поперед усього узгляднені. Уяснивши на підставі пісень тип української поезії, її окреме і оригінальне обличчя, слідити відтак у літературі артистичній його модифікації і зміни — се, думаю, дасть єдину раціональну підставу до суцільного трактування цілої української літератури, підставу, якої не найшов Пипін.

Не знаю тільки, чи можна буде мені безопасно їхати в Росію. Д[обродій] Антонович, бувши у Львові, запрошував мене і говорив, що, діставшися до Києва, міг би я там хоч в його домі пробувати спокійно, працюючи чи то в хаті, чи в бібліотеці. А паспорт я надіюсь дістати. Впрочім, напишу ще рівночасно з отсим лист до Києва.

Іно що дістав дві книжки Старицького — «Думи і пісні», II, і «Гамлета». Старицький таки анектує собі «Поклик до слов'ян», про котрий Ви ген-то писали, що він Ваш. Жаль, що Ваша тодішня рукопись застряла в суді. Чи не були б ласкаві прислати ще раз відпис тої пісні, щоб вивести правду на чисту воду? Тут би її помістили. Дивна річ, що поезія Старицького видається мені так якось чужою, натяганою і силуваною! Розуміється, о тім і мови нема, щоб що-небудь з неї порозуміли наші мужики, так як розуміють усі вірші Шевченка. По якого чорта Старицький таку масу нових слів творить або старих слів переіначує, немов-то бесіда наша така вже бідна, що без латання не обійдеться? По якого б чорта, н[а]пр., писати «ружняний» зам[ість] «рожевий» і з тим диким словом римувати ще дикіше, бо нікому не зрозуміле і нічого не значуче, «скрижняний»? А жаль, деякі його вірші справді гарні і сильні, а «Гамлет» дуже зацікавив би наших людей, коли б можна їм його перечитати.

Прощайте! Чи можу надіятися Вашої відповіді?

Ваш щирий Іван Фр.

Шлю дещо пісень.

Нагуєвичі, д[ня] 23/XII 882

138. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[*Нагуєвичі, грудень, після 23, 1882 р.*]

Коханий!

Посилки твої дістав, і спасибі тобі сердечне. От буде що читати! А то чоловік трохи головою о стіну не бився, не маючи нічогісінько під руками до читання!

Дістав письмо від Фрідріха. Література має бути готова ще сього року. Просить нараїти йому чоловіка, котрий би опрацював історію російської літератури. Де ж тут йому взяти такого чоловіка? Як будеш куди-небудь писати в Київ, то не забудь звідати чи у Перебенді, чи у кого там, може б, де й справді далось роздобути такого чоловіка. Біда тільки з німецькою мовою. В Росії мало є вміючих по-німецьки, а тут прийшлось би не то що по-німецьки писати цілу штуку, але ще й переводити чимало віршів. Правда, багацько знатнішого є попереводжено, але все-таки сього не досить. Коли б найшовся чоловічок, що бажав би зробити таку історію, хоч би й на московській або на українській мові, то я радо прийнявся б труду перекласти її на німецьке. А втім, може, ще до того часу вийде Пипіна «Істор[ія] мос-ков[ської] літератури», то в такім разі діло було б дуже улегшене, і, маючи під рукою достаточне число рос[ійської] белетристики, а я й сам міг би за Пипіном розказати її для німців. А все-таки напиши, будь ласка, до Перебенді.

Партицький пише мені чудовий лист. Es ist zum Bersten[1] з тим чоловіком. Ціле заявлення о премії сховав у кишеню, а мені за «Беркута» обіцяє 50 з[лотих] р[инських], а за всяке інше писання по центові за стрічку! Отут-то жий! Отут-то будь! Я відписую йому, що помимо найщиршої волі не можу подаватися на яку-небудь угоду, бо повість послав на премію і жду ореченння премійного. Коли моя повість премії не одержить, то тоді, звісно, ніщо й угоджуватись, а треба своє забирати та й хоч на кубанські степи,— коли ж одержить, то тим паче всяка угода злишня. Чи не гарно поступають наші українці? Правда, що варто роботати для них? Обіцюють по 20—25 зр. за аркуш, а платити хочуть по 5. Ні, вже волить мій «Беркут» лежати собі до суду божого страшного або побачити світ у німе-

---

[1] Можна з досади луснути, біда *(нім.)*.— *Ред.*

цькій одежі, а на таку наругу я його не дам. 180 зр.— найменша ціна, так я й написав П[артицьк]ому. А може, він тільки торгуватися хоче? Чорт би брав попівську хитрість і панську чемність!

Шухевичева робота готова буде ще сього тижня. Ще маю всього-навсього 48 строф «Заклятої рожі», «Додаток» готов. Пришлю все разом. А «Світу», видно, вже не діждатися. Вічная пам'ять! Чи за видання віршів моїх ти ні з ким не балакав?

Переглядав Старицького і вірші, і «Гамлета». Що за нещастя, що від віршів його так і чути піт, що так маса силування над бідною музою, а помимо того так багато погріхів щодо форми: рими кепські, акценти варварські, і ще, в додатку, ані один віршик не буде зрозумілий для наших мужиків. А Гамлет — чи він стікся перекладати драму трохеями! Де се, у якого лисого Шекспіра він побачив? Аж читати бридко! І все те таке якесь углувате, що, господи, твоя сила. Так і здається, що переводив слова та вимучував ті нужденні ритми, а про духа ані разу й не спитався. Який жаль, що я не можу сконтролювати вірності! Але й то ще ні, тут є англічани, вони мені поможуть.

Прощай! Цілую тя, Іван.

139. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО

Дрогобич, 29 грудня 1882 р.

Ласкавий добродію!

Одержав оба Ваші листи і дякую Вам за скору відповідь.

Щодо Ваших закидів проти тенденції моєї повісті, то я тепер не буду Вам нічого відповідати,— яко історик Ви можете мати й слушність, хоч не зовсім. Бо, н[а]пр., щодо значення общин я з Вашим поглядом не годжуся, так як тісна організація громад може єдино дати підставу до сильної великої організації крайової. Приміри Новгорода і Пскова, котрі якраз опиралися навалі татарській успішніше від країв, остаючих під княжою і боярською властю, і котрі помимо тої навали не втратили своєї сили, доказує, думаю, противне, ніж Ви кажете. Так само щодо Данила, то чи не змішали Ви його занадто з Романом, котрий був

противником бояр? Впрочім, оставлю се набоці — адже ж такі спеціально історичні контроверсії не належать до «провідних гадок» часописі, і просте застереження редакції, що «за історичні погляди автора не відповідаємо», вистарчить тут цілковито. Що ж до змін і скорочень, то ми зробимо ось що: я надіюсь по святах бути у Львові і передискутувати з Вами всі такі місця, котрі б, по Вашій думці, мусили бути змінені або скорочені,— таким способом найлегше буде зредагувати текст повісті відповідно до Ваших вимаганъ, а без ущербу для мене.

Щодо «Скита» замічу, що я користувався тою самою сагою, котру Могильницький взяв в основу своєї поеми. Я зовсім не твердив, щоб ченці занималися з н а х а р с т в о м,— противно, приписав деяким з них серйозні відомості лікарські і хірургічні: я ж виразно сказав, що Захар відвернувся від знахаря, а пристав до поважного лікаря-монаха. Се й з історією згідне.

З усього того Ви, чень, побачите, що остаточно пристаю на Вашу пропозицію по 2 центи від вірша гонорару. Що маю діяти? Я чоловік бідний, вибирати мені ні в чім. Коли б змога Ваша прислати кільканадцять гульденів (не більш 20) ще перед святами, то зробили б мені велике добро і дали б можність зараз по святах приїхати до Львова.

Початок повісті, чей же, буде міг остатися без змін? Простіть за погане письмо. Остаюсь з поважанням, Ваш

Іван Франко.

Дрогобич, 29 грудня 188[illegible]

140. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Нагуєвичі, 16 січня 1883 р.

Ласкавий добродію!

Ваш ласкавий лист, як також посилку 100 фр[анків] і оба н[оме]ри «Вольного слова» (51 і 52) дістав благополучно. Як утішило мене Ваше письмо, як заохотило до роботи! Простіть, ласкавий добродію, що я хоч би на хвилю міг подумати, що Ви в чім-небудь гнівні на мене і не хочете відписувати. Ваше оповідання про всі труднощі, котрі Вам приходиться там зносити на чужині, ткнуло мене до глибини серця. Що сказали б Ви на те, якби я, повернувши з України і прилагодивши матеріал до історії літератури української, приїхав десь так літом до Вас до Женеви на пару місяців? Під Вашим оком я написав би історію ліпше, ніж тут, і скористав би сам безмірно багато в Вашім товаристві, а й Ви мали б з мене де в чім доброго, робучого помічника, хоч би коректора, наборщика, експедитора чи що-небудь. Та, впрочім, о тім ще буде час побалакати пізніше.

На Вкраїну я бажав би вибратися десь з початком марта, коли буде мож. Гроші на дорогу більше-менше є. З Партицьким годі мені було розв'язатися, і я мусив уступити йому повість за 120 гульд[енів]: у нас в хазяйстві набралось було дещо трохи довгу, родина налягала на мене — що було діяти? Я сам глибоко чую се, що мені не слід би печатати нічого в «Зорі»,— так мені здається, немов сам у себе краду, а ще до того коли зважу свинську вдачу Партицького. Але ж бо де мені подітися з моєю белетристикою? От у мене лежить ще від 1878 кільканадцять ескізів з народного життя — один з них без моєї відомості втикнув Б[еле]й до «Діла», звісно, безплатно. Крім того ескіза, печаталась в «Ділі» з моїх писань тільки одна

«Індемнізація» — також задарма, йшло мені о те, щоб люди прочитали,— «Діло» скористало, бо задля неї дістало кількох нових пренумерантів. Крім ескізів, лежить у мене готових ціла книга віршів, між ними обширна поема з попівського життя «Історія лівої руки» — та що, мабуть, усе буде мусило лежати довго, бо ніде напечатати, тим більше, що дечого і зовсім не пустить наша цензура. «Світу», здається, кінець, 10 і 11 н[оме]ра досі нема, і вже оце півтора місяця зі Львова ніхто нічогісінько не пише. Сього тижня, в суботу їду до Львова на пару день, між іншим маю там від одного товариша дістати автентичні дані о тім, скільки грошей пожирає щороку наш виділ крайовий,— як дістану, то зладжу допись для «В[ольного] сл[ова]».

Щодо «Світу» і взагалі видавання газет, то, звісна річ, Ваша правда: у нас нема досить сил на видання порядної газети, а й смілості не було виступити в «Світі» ясно і рішуче. Одне лихо з другим плелося. Тільки ж і тут не вся моя вина —я ж не був редактором і відповідати можу тільки за те, що сам писав. Що помилок в моїх писаннях чимало, сьому також не заперечу, але ж мені приходилось велику часть усього писати на селі, без книжок, без матеріалів, а писати треба було, бо ніхто другий не брався за писання.

Щодо «Pracy», то Ви все-таки, думаю, переціюєте мою вину. І там я не був редактором, ані не мав ніколи рішаючого голосу в редакції. І моїх статей редакція кілька відкинула, і відкинула іменно таку статтю, в котрій я ради в писати більш по-хлопськи, викинути всю заграничну термінологію та й старатися змодифікувати й саму теорію соціалізму так, щоб вона ліпше приставала до наших аграрних та дрібнодворних обставин, ніж Марксів фабричний соціалізм. Та й чи Ви думаєте, що одна П[авли]кова стаття змогла б була переробити напрям газети? Впрочім, тепер, як зачуваю, «Praca» переноситься до Кракова, а Данилюк у Львові, мабуть, хоче видавати якийсь відтінок «Pracy» на власну руку, незалежно від попередньої редакції. Поїду і погляну, як стоїть се діло,— може, можна буде що-небудь зробити, хоч і то бог знає, бо 1-й н[оме]р за сей рік вийшов unter'm Hund[1].

Щодо «Сільської читальні», то я буду ще говорити з П-ком, з котрим, чень, побачусь незабаром у Львові.

---

[1] Не витримує критики *(нім.)*.— *Ред.*

Я думав би перш усього видати програмову книжечку на взір «Переднього слова» до «Громади», а затим подавати, якщо буде готове, оповідання з «письма святого» і статті про наші суспільні обставини. При оповіданнях з «письма святого», я гадав би подавати наперед важніші уступи з тексту, далі критику і то, як можна, досить обширно. Ітак, н[а]пр. «П'ятикнижжя» я думав би виложити в 10 книжечках в такім порядку: 1) Що таке «письмо святе» (дискусію о автентичності і історії Біблії), 2) О сотворенні світу, 3) перші люди, 4) перша родина і громада, 5) потопа світу, 6) змішання язиків, 7) патріархи, 8) Мойсей і вихід з Єгипту, 9 і 10) жидівський закон. Також здається мені, що добре би було оповідання з «письма св[ятого]» печатати латинськими буквами: раз, те, що дешевше, а по-друге, що прочитає і міщанство, і міські робітники.

Про план історії літератури я тепер мало що можу сказати, не маючи під рукою ніяких матеріалів. Беручи in generalibus[1], я думав би, що попереду подати б докладний (як на такий вузький розмір) огляд людової творчості: пісень, казок, приповідок, загадок, а також сказати дещо про зв'язки штуки (орнамент, вишивання і пр.). Начерк-нувши коротко на підставі пісень і переказів історію України, перейти в другій главі до огляду писаної словесності від Нестора аж до монголів. В третій главі огляд літератури віку козацького, а в четвертій література наших часів від Котляревського. Звісна річ, ся четверта глава і глава [o] народній словесності мусять занимати щонайменше $^3/_4$ усеї праці. Чорт його знає, як се все поміститься на 10—12 аркушах печ[ати] і як химерний німець в тім самім томі помістить ще й історію великоруської літератури. Зважте ще, що в текст повинні бути вплетені переводи найкращих творів або бодай характеристичні з них уступи. Ах, от що! Може б, Ви знали кого такого, хто міг би написати історію великоруської літератури? Німець просив мене нараяти йому кого-небудь — нехай би написане було хоч і по-великоруськи, я би переклав на німецьке.

Щодо мандрівки в Угорщину, то я тут з деякими товаришами ось що умовив: зробити навесні екскурсію через наші гори та відтак угорською країною здовж від Унгвару аж до верхів'я Тиси, а відтак через Гуцульщину

---

[1] В цілому, узагальнено *(лат.)*.— *Ред.*

назад домів. Тепер зимою їхати, думаю, недобре, треба б мати якусь виразну ціль, а не можна б поблукати по краю сюди і туди так, як в літі. Всі ми рушили б в тоту дорогу з легітимаціями, а до того ще буцімто в зоологічних та геологічних цілях. Коли б Ви при тій спосібності мали поручити мені яке діло, вказати людей або хоч би тільки вказати ціль, що мов сього та того дошукуватись, то я з радістю зроблю все для Вас.

Пісню про «Зозуленьку» я перепишу Вам, а коли б можна, то і пришлю. Се не є ніяка брошурка, тільки просто летучий листок, на котрім, окрім сеї ж пісні, нема нічого.

В Вашій статті «Историч[еская] Польша и велик[орусская] демокр[атия]» Ви згадуєте про польську брошуру «Aleksander Hercen i jego drukarnia w Londynie», кажучи, що не мали її під руками. Коли б Вам треба її було, то у мене вона є, я міг би позичити Вам.

Надіюсь у Львові також вичерпати дещо цікавого з «Справоздань сеймових», а іменно хотів би подати докладний образ дебат над автономією громад з увагою на те, що Ви сказали в примітці до моєї послідньої дописі.

Рейса постараюсь закупити для своєї бібліотеки хоч би поєдинчими томами в міру потреби. Duncker, чень, буде в бібліотеці університетській. «Revue Politique», присланої враз із «Transformations de Christianisme», я не дістав і не бачив, а шкода. Може, де Б[еле]й запропастив, бо «Transformations» прийшли. Б[еле]й ніколи не має звичаю показувати мені що-небудь з того, що прийде, і щодо книжок взагалі не пришле ніколи нічого, доки або сам не візьму, або принаймі 20 раз не упімнуся, хоч книжка лежить у нього під руками і самому не потрібна. Тільки ж я не знаю, Рейс вийшов уже досить давно — чи не потрібно б його чим доповняти. Я шукав в німецькій бібліографії від 65—80 років, його «Біблії» не було, а були тільки деякі спеціальні роботи («Книга Йова» і ще дещо). Впрочім, жидівська історія, надіятись, критична, у нас буде в виданні Онкена «Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen», котру ми пренумеруємо,— правду кажучи, досі значно опізнилися.

150 фр. на «Фауста» Б[еле]й дістав,і я сердечно дякую Вам за тоту підмогу. Більше не треба було — якраз Ваші гроші вистачили, щоб до решти заспокоїти друкарню. Не знаю, чи і скільки послав Вам Б[еле]й примірників

«Фауста». Коли б Вам треба було, то напишіть, а я пішлю.

Кулішевих видань і у нас досить тяжко здобути. Не знаю, як тепер, а коли я був у Львові (в початку осені), то ще не було в книгарнях, а редакціям Куліш тож не дав. У нас є лиш «Хуторна поезія» та «Крашанка», перше видання. Дивна річ, Б[еле]й говорив мені, що зараз по виході післав Вам «Крашанку» для рецензії! Чи не післав, чи Ви не дістали?

Щодо Максим'яка, то Ваш лист прийшов запізно — його вже нема в Дрогобичі, ба, здається, нема і в Галичині. Поїхав кудись. Чоловік він, по-моєму, пустий і швіндлер, хоч енергічний. Я хотів було його наклонити до якої-небудь праці — і талант є,— так що ж, коли годі було наклонити його, щоб хоч одну книжку як слід прочитав. Пробіжить п'яте через десяте і скаже: прочитав, а спитай, що і о чім — не знає. Процес він мав за те, що вдарив під час шкільної години професора в пику. Деякі обставини процесу були цікаві, я швидко напишу о нім і о процесах станіславівських обширнішу звістку (у мене є дещо трохи писаних матеріалів і оповідань), але самі люди, що дали притоку до тих процесів, Максим'як у Дрогобичі і Мороз у Станіславові, люди пусті. У Максим'яка батько маєтний, мужик, маючий около 60 моргів грунту,— я радив йому вертати додому і робити на грунті — не хотів і попхався кудись в світ за очі, не знаю, де обертається.

Очевидна річ, що всі прислані Вами гроші я взяв собі на рахунок дописів. Записав пару зошитів «Statistisches Jahrbuch» і запренумерував «Statistische Monatschrift» — ось і увесь люксус, якого позволив собі за ті гроші. Решту треба на довги, котрих у мене на 200 гульд[енів] набралося.

«В[ольное] с[лово]» і листи шліть на ту ж адресу, що і досі. Я у Львові довго не буду. Книжок досі не дістав, може, застану завтра. Прощайте!

Ваш Ів. Франко.

Нагуєвичі, вівторок, 16 січня 1883

141. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Нагуєвичі, 24 квітня 1883 р.
Нагуєвичі, д[ня] 24 цвітня 1883

Ласкавий добродію!

Давненько вже не писав я до Вас нічого за всілякими заняттями та гризотами. Мабуть, два чи три місяці минули від мого посліднього до Вас листа,— чоловік у тім часі став старший і багатший о кілька нових дурниць, о котрих і Ви знаєте і котрі Ви, спасибі Вам, прощаєте,— тож і я уважаю себе вправі не говорити о тім більше.

Поперед всього годилось би розказати Вам про мої сьогочасні «походжения», а іменно про ціломісячну гостину у Федоровича. Прислав Фед[орович] гроші,— приїзди до Вікна! Приїхав я. Дає мені ось яку роботу: по його батькові Івані осталося багацько письм — філософія, а властиво соціологія, хоч і не докінчена, а крім того, велика кореспонденція від р. 1835 до 1870, всього 8—10 тисяч листів. Отож каже він мені з тих листів, а також з споминок його матері зладити біографію старого. Я принявся, особливо коли розглядів, що листи кидають доволі світла на досить темні часи від 1835 до 1846, на заходи польських демократів у 40-их роках, а особливо на події 1848 року, коли Ів[ан] Фед[орович] був послом з Тернополя до сейму Віденського. От я й рішився на підставі тих листів, оповідань, а також друкованих джерел зладити життя 'Ів. Федоровича на тлі його часу. Прийдеться розказати про р. 1831, 1846, 1848, 1859—1864, коли Ів[ан] більше або менше брав участь у житті публічнім. Чи удасться мені та робота, господь знає,— хотів би-м принаймні матеріалу подати доста. Праця над Федор[овичем] займе мені час до пізньої осені.

До праці про економічний і громадський розвій укр[аїнського] мужицтва в Галичині під Австрією я від двох літ уже збираю матеріали, хоч, правду кажучи, не багато їх дасться зібрати. У мене є опис майже всього, що досі видано по статистиці Галичини на польській і німецькій мові,— жаль тільки, що не все можна буде тут у Львові роздобути. Крім того, між рукописами бібл[іотеки] Оссолінських є досить багато матеріалу, особливо много панщизняних інвентарів з XVIII і XIX в., також

деякі урядові меморіали (недруковані) і таке інше. Звісна річ, що така праця мусила б зайняти кілька літ часу, та й то треба до неї кількох людей, особливо для зведення і провірки джерел. Я міркував втягнути до такої спілки Коса (того, що писав у «Громаді», «Дзвоні» й «Молоті» під літ[ерами] Н. С.) і ще декого, так що ж, здається, годі буде. Відень попсував нам Коса, ne plus dicam[1].

У нас на селі біда і нужда крайня. Зима держить оце вже 7-й місяць, паші не стало, худоба з голоду гине, передновок і у найзаможніших у вікна заглядає. Погано жити на нашім Краснім Підгір'ї! А тут сльота-негода. Торік дирекція лісів і домéн позволила була у нас двом чи трьом громадам за моїми просьбами пасти в лісі худобу, так що ж, удрала таку ціну, як за рідного батька. Сього року знов поробили ми просьби, і то не лиш о позволення, а й нижчу ціну. Позволяючи торік, дирекція виразно сказала, що позволяє для того тільки, що наші мужики возять камеральні дрова з лісів до солеварні в Дрогобичі. Мій вітчим обібрався за підрядчика, та так щасливо, що сеї поганої зими, щоб додержати контракту і не стратити кавції, бухнув звиш 150 ринських з кишені. Коли не в терня, то хоч в кропиву! Таке наше всюди. Наші не перестають опікуватись нами, та й то так, що ласка кості ломить. От і тепер прийдеться нам прийняти нову ласку. У нас, як знаєте, сіль цісарська, жаль тільки, що наша підгірська земля не знає нічого про монополії і проявляє соляні джерела там, де їй подобається, а частенько й зовсім не там, де би се мило було цісарським фінанцвахам. Народ, розуміється, користає з божого дару, а фінанцвахам се закривдно; віддавна вони мали багато клопоту з тими соляними джерелами, з котрих брати ропу уважається контрабандою. Давніше вони дуже часто бігали по селах, робили формальні лови на дівчат та хлопців, носячих «сировицю», робили по хатах за нею ревізію, били зловлених і драли з них великі «штрафи». Рівночасно вони забивали і засипували ті джерела і сипали на їх місці високі могили. У нас, н[а]пр., цілу одну сіножать зопсували таким способом, висипавши на ній п'ять чи шість таких могилок, кожна щонайменше на сажень висока а 5—6 сажнів обширна. Тільки ж не встигли «ревізори» одну могилку висипати, коли сировиця прорізувалась на

---

[1] Щоб не сказати більше (*лат.*).— *Ред.*

Леся Українка та Олена Пчілка. Фото 90-ті роки XIX ст.

Ольга Рошкевич і Володимир Озаркевич Фото. 80-ті роки XIX ст

другім місці. Послідніми роками перестали вже так дуже пильнувати тих соляних джерел, переконавшися, що пильнування нічого не помагає, хоч і тепер скоро б кого зловили з сировицею, то кара не мине, та й то так: коли, н[а]пр., зловлять кого з двома коновками, а тільки в одній коновці є сировиці кварта, то ведуть його до уряду громадського, там змірять, скільки в обох коновках по сам верх зміститься води, і зловлений за стільки сировиці мусить заплатити кару. Аж ось два роки тому, коли в раді державній чимраз частіші сталися допімнення послів о свобідну сіль і ропу для худоби, без чого й належита годівля не можлива, наш уряд зробив нам благодіяння і дозволив соляну ропу! Тільки ж як дозволив? А ось послухайте як. Приходить запитання до уряду громадського, чи хоче громада користати з находячихся на її районі соляних джерел? Коли уряд відповість, що хоче, тоді власть засилає свого комісара, щоб оглянув джерела і запорядив порядне виконання і обцямрування соляних криниць,— правда, що за дбала власть? Тільки ж се ще не кінець. Поверх цямрини проходить віко, а в віку замок,— кринницю замикають, віїт бере ключ до себе і два рази на тиждень має обов'язок видавати кожному господареві певне число літрів сировиці, пропорціонально до того, скільки штук худоби начислила у нього конскрипція. А рівночасно з тим великим добродійством, котре одним мигом мусить з нині на завтра піднести добробут народу, власть предержаща, боячись, щоб мужик надто не розжирів, накладає на тоту «свобідну» сіль і відповідну оплату від штуки консумуючої худоби.

Коли до нашої громади перед двома роками прийшло запитання, чи не хочемо й ми такої «свобідної ропи», ми в простоті духу відказали, що не хочемо. Ми так-таки попросту сказали властям: «ваша свобода» буде під замком, а тепер ми маємо її зовсім без замків. Нехай і так, що тепер уживання сировиці нам заборонене, але ж ви допильнувати її не годні, а коли нас кого зловите, то що ж,— заплатимо кару, і все-таки се менше нас коштуватиме, як ваша свобода». Але, знать, панам квапно діється з тим, щоб нам накинути-таки свою свободу, бо сього року, при іншім уже уряді громадськім, знов прийшло те саме запитання, і теперішній уряд прийняв казенну свободу. Можете собі подумати, яким оком глядить громада на свою старшину і як буде глядіти на ню тоді, коли від віків отво-

рені для всіх соляні джерела раптом покажуться позамиканими!

Ви, певно, читали вже в газетах про аграрний бунт в Ярославі, містечку з переважно українським населенням. Отже ж, бачите, що й там довело народ до бунту не що, як ласка уряду та його охота благодітельствувати. Чи не доведе до подібних сцен і нове благодітельство з свобідною ропою, сього не знати, хоч і дуже мож надіятися.

Може б, зачеркнений уступ придався для «В[ольного] сл[ова]»? Коли так, то й напечатайте, якби можна, то по-українськи.

Я не знаю, чи придадуться Вам на що мої дві роботи, котрі я післав Вам ще в лютім. Коли б не були здалі до нічого, то, може б, Ви могли при случайності прислати мені назад, особливо статтю про дотацію попівства,— цифровий матеріал з неї придався б мені колись, а другий раз витягати — велика праця. Так само, може б, ласка Ваша прислати П[авли]кову статтю про читальні, котра пригодилась би тутка, от хоч би в «Ділі».

Вашу посилку книжок, вислану до Дрогобича під адр[есою] Szczep[ański], я дістав, і спасибі Вам за них... Зараз завтра пускаю велику часть у курс, особливо «Марія» придасться в Дрогобичі, де її радо читають і поляки, й жиди.

Так само велике спасибі Вам за французькі речі, тикаючі критики «письма святого». Я хочу підбити Федор[овича], щоб він для своєї бібліотеки закупив Рейса, і надіюсь, що він се зробить, я тоді буду міг користати в нього, як з свого. Сидячи в Вікні, я зачав пробувати своїх сил у писанні популярних речей і зладив (не цілу ще) штучку з економії суспільної: теорію грошей. Коли б мені тепер на святах удалось її докінчити, то можна б і напечатати з часом у «Сільській читальні». П[авли]к, чень, писав Вам о тім, які у нас замисли о тім ділі,— жаль тільки, що не швидко буде можна його зачати, іменно поки у мене не буде трохи грошей ві[д] Федор[овича], т. є. коло початку липня. П[авли]к тим часом ладить програм,— боюсь щоб не вийшов confiscierlich[1], а тоді шкода грошей, так, як шкода їх було на відозву, котру сконфіскували прямо ні за цапову душу і котру Павлик дуже легко міг оборонити при об'єктивній розправі. А сконфіскована річ,

---

[1] Підлягаючий конфіскації *(нім.)*.— *Ред.*

хоч би й удалося скрити її перед кігтями поліції, все-таки не найде широкого ходу між народ, так як не можна її одверто розсилати. Впрочім, діло тут тільки в формі, бо я чимраз більше переконуюсь, що у нас можна писати і друкувати багато, щоб тільки в належитій формі. Все залежить від сосу.

Надіюсь, що в тім згляді ми з П[авли]ком згодимося. Жаль тільки, що він раз у раз слабує, а в слабості стається дуже дразливий. Я просив його, щоб їхав трохи до нас, до Нагуєвич, тут би нам можна й робити вкупі, і жити б міг він хоч бідненько, по-хлопськи, та все ж таки безжурно. Але не хоче, у нього свої передсуди, котрі не дають йому прямо зійтись з чоловіком,— але вже коли якийсь чоловік «вітчим» або «мачуха», то вже у нього само собою розуміється, що жити з ними не можна. А хоче він їхати до Коломиї, так що ж, там йому буде то саме, що в Львові,— грошей своїх нема, о хліб щоденний журитися, о хату журитися і т. д. Ну, що ж, коли з ним непорядна година!

Отсе я розписавсь та розмазавсь, пора кінчити. Ага, ще одно! Будьте ласка, не висилайте «В[ольного] сл[ова]» до Львова н і к о м у, бо ніхто його не дістає. Всі н[оме]ри прямо несуть на комору, там розпечатують і дають на полі-цію, а на поліції пиши пропало. Двох послідніх н-рів, окрім мене в Наг[уєвичах] і, може, ще декого на провінції, ніхто ві Львові не дістав. Так що, я думаю, шкода грошей на посилку, а радше присилайте по два або три примірники на мої руки, а я відти достачатиму, кому скажете, так, як до мене до Дрог[обича] приходить безпреп'ятственно і правильно.

Максим'як, котрого судьбою Ви інтересувались, находиться в Росії, не знаю докладно, де. Зараз по переході через границю його арештували і посадили в острог,— відтам писав, ще й путаниць усяких наробив. Опісля десь кудись подівся, бо на листи не було відповіді.

Дістав тими часами багацько пісень: цілу пачку з Лемківщини і з різних сторін Галичини. Скоро буде час розглянутись у тім матеріалі, то повипису ю і зашлю Вам, що буде для Вас здале.

Прощайте! Кланяюсь Вам.

Ваш щирий Іван.

142. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО

Нагуєвичі, 29 серпня 1883 р.
Нагуєвичі, дня 29 серпня 1883

Ласкавий добродію!

Посилаю Вам оповідання про «Потопу світу» — при кінці хибує ще одного аркушика, котрий пришлю слідуючого тижня разом з деякими другими роботами. Будьте ласкаві прочитати те, що посилаю, і написати мені, яка Ваша думка о тій роботі і головно, чи зможете Ви помістити її в «Зорі». Я, конечно і дуже би рад, щоб се було можливо, а навіть думаю, що се потрібно; в Німеччині і Франції кожна часопись старається, між іншим, знакомити своїх читателів із добутками критики біблійної, у нас у тім згляді досі ще нічогісінько не зроблено. Як побачите, перечитавши мою роботу, я старався реферувати діло зовсім об'єктивно, популярно навіть, а в передмові застеріг якомога становище «Зорі» супроти можливих підозрінь. Оскільки мені відомо, стаття сеся розбудити може цікавість і розрушати мисль читателів більше, ніж яка-небудь інша робота. Та досить апології!

Коли б Ваша воля була знакомити руську публіку з предметом, порушеним перший раз у сій статті, то я готов би був на будуще зладити більше подібних, розібрати систематично бодай п'ятикнижіє Мойсеєво, коли не цілий Старий завіт. Нетерпливо жду Вашого рішення і Вашої відповіді.

Я післав Вам ген-то кілька віршованих приказок, чи дістали? Не прогнівайтесь, що через Ваші руки осмілююсь слати бібліографію, котру, будучи в друкарні, звольте передати д. Беднарському.

Слідуючого тижня, крім докінчення «Потопи», надіюсь прислати розбір драми Старицького і, може, ще дещо белетристичного.

Кланяюсь і поручаюсь Вам.

Ваш Ів. Франко.

143. ДО І. М. БЕЛЕЯ

Нагуєвичі, 8 вересня 1883 р.
Нагуєвичі, IX/8 1883

Коханий Іва!

Пише мені Павлик, що не має срібла,— пошли йому моїх 10 fl., що ще суть у тебе.

Статтю для «Діла» виготовлю слідуючого тижня, досі не мав часу, бо в полі робота.

Якби мав ти спосібність переказати Людв[ікові] і просити його, щоб прислав мені на тиждень книжку Thun-a «Revolutionäre Bewegungen in Russland», то будь ласка.

За посилку і тактовне її устроєння дякую сердечно.

Цілую тя. Твій Ів.

Шлю XII штук «Приказок» для «Зорі».

144. ДО М. І. ПАВЛИКА

Нагуєвичі, 10 вересня 1883 р.
10.IX

Дорогий друже!

Не знаю, чи Ви, може, не занедужали або не загнівались на мене, що ніякої відомості від Вас нема. Не знаю навіть, чи Ви одержали мій лист і гроші від Б[еле]я, про котрі я писав, і як Вам поводиться, і що поробляєте, і чи взагалі пробуваєте ще в Коломиї, чи, може, виемігрували куди-небудь. Правда, пишучи послідній лист, я обіцяв Вам живо написати ще один, ну, але се відвелося, не було о чім. Я незадовго надіюсь на пару годин заїхати до Вас до Коломиї, бо буду в Станіславі, де маю виписувати різні старі папери і документи, то ж, будьте ласка, відпишіть мені, чи є Ви ще тамечки і де Вас шукати. Не знаю ще напевно, коли приїду, бо доперва нині пишу до Фед[оровича] о гроші на дорогу. Думка є у мене їхати сеї осені до Росії і зібрати матеріал для історії укр[аїнської] літератури. Як би то було гарно, якби ми могли сю штуку оба ладити і передискутовувати кожний уступ,— оба скористали б!

Коли ще кореспондуєте з Д[рагоман]овим, то просіть його для мене о комплект «В[ольного] сл[ова]», коли ще є,— у мене були перші н[оме]ри, та й ті люди розібрали,

так що самому нема в що заглянути. Чи не ласка б його була прислати відбитку з італьянської статті, котру він печатав в «Rivista minima» про українську літературу,— може б, мені придалася? Не прогнівайтесь, що я з своїми просьбами до Др[агоман]ова аж до Вас удаюся, але що ж діяти, коли на мене Др[агоман]ов, очевидно, гнівний і на мій лист не відповідає, так що я вже і сміло-сті не маю його о що-небудь просити. Здались би тут і брошури «Про багатство і бідність» і «Про хліборобство», бо що було, те все розпустив між люди, «Магіji» ще є всього лиш кілька примірників. Вправді, я і сам ладжусь написати до Др[агоман]ова, бо надіюсь сими днями післати йому трохи пісень,— але се не завадить, коли й Ви від себе передасте йому мою просьбу. Я дуже цікавий знати, що там у нього чувати, чи і коли буде «В[ольное] сл[ово]» виходити — тими часами нічогісінько ні про що не знаю. Я сими часами ліновствую. Зладив статтю про «Потопу світу» і післав Пар[тицьк]ому, не знаю ще, що він мені відповість і чи буде друкувати. Тепер ладжу другу книжечку для «Просвіти» «Про роботу і її ціну». Рейса записую незадовго на виплат з Відня.

Чи маю прислати Вам Шпільгагена, чи ні? Будьте ласкаві, напишіть що-небудь, най знаю, що з Вами діється!

Ваш щирий Ів. Фр.

Сестрам Вашим кланяюсь.

145. ДО М. І. ПАВЛИКА

[Львів, 9 або 10 жовтня 1883 р.]

Дорогий друже!

Лист Ваш вчора получив і зараз говорив в «Ділі», щоб Вам слали дальше. Не знаю, що зроблять. Щодо поклику до читалень, то я готов зладити,— не знаю тільки, чи Белей помістить. Я зладив літературну вість про праці Драгоманова в іностранних язиках, та й та, бачу, не ввидить світа божого. У нас остра цензура!

З Станіслава я приїхав аж в понеділок вечором, відтам не міг до Вас написати нічого, а тут сей час робота і розирва. Отсе аж нині в бібліотеці Оссолінських пишу до Вас,

та й то приходиться коротко, бо нема часу. Федоровичеві щось стрілило в голову і телеграфічно зазвав мене до Вікна, так що зараз нині мушу їхати. Не знаю, чи зможу ще нині написати до Драгоманова,— досі не писав. Коли б Ви писали до мене, то шліть в редакцію «Діла».

Мій станіславський проект не тільки що не розбився, але посунувся значно наперед. Від приїзду мого з Коломиї аж до від'їзду у Львів над ним ішла ненастанна дискусія. Пані Дзв[онковська] висповідалася з усього так, як перед попом, і я маю надію, що при такім щирім поступуванні ми мусимо у всім погодитись і зійтися. Конечно, всього-на-всього ми ще не обговорили, але те, що осталося, для загального устроєння колонії не має такої ваги, як для мене особисто,— значить, справа побічна, партикулярна. Впрочім, і се, надіюсь, полагодиться незадовго, коли пані Дзвонковська буде у Львові. Мені ж поручила вона написати до Вас і сестри Вашої з запитанням: чи і коли могли б Ви переїхати на життя до неї. Сестра з панною Дзвонковською занимались би домашнім господарством, котре зовсім не буде велике, так як вас було б в хаті всього лиш четверо люде[й], бо син їде на університет. При тім же сестра могла б також з панною Дзвонковською вкупі заробляти і шиттям, а пані Дзвонковська могла б вистаратись о роботу. Все ж мали б собі окремий і вигідний покій, ліпшу їду, ніж в Коломиї, і не потребували б турбуватися ані уплатою чиншу, ані нічим, окрім своїх праць літературних і наукових; заробком своїм могли б ви розпоряджати по своїй волі. Се був би, конечно, свого роду interim[1], через зиму,— з весною надіятись, що спілка наша зможе ввійти в життя, а тоді обставини уладились би дефінітивно.

Жаль, що я в тій хвилі не чуюся в силі промовити до Вас гаряче, розентузіазмувати Вас трохи, збудити в Вас крихту віри в людей і в будучність, щоб тим способом наклонити Вас поглядіти на се діло з кориснішого боку, ніж Ви до сього привикли. Одно тільки скажу Вам: відлюдком Ви не проживете довго, бо не то що зруйнуєте фізично себе і сестру, але й знидієте духово, скваситесь і попадете в песимізм. А творячи собі згори певного роду, що так скажу, передсуди против людей, котрих ще не знаєте, затруюючи собі згори кожну хвилю супокою, яку тільки

---

[1] Проміжок, певний період *(лат.)*.— *Ред.*

можете мати в будучності,— скажіть самі, до чого ж дійдете таким способом? І чи се дорога, котрою повинен іти чоловік, бажаючий сяк чи так служити г р о м а д і, т. є. л ю д я м? Без любві до людей — не до абстракційних громад, з котрими в житті не зустрінетесь, а до одиниць, з їх хибами і добрими прикметами — Ви не зайдете далеко. А зважте ще й ось що: в Коломиї життя буде коштувати Вас багато, більше, ніж літом, а гроші відки візьмете? Я говорив Вам, щоб на «Просвіту» Ви не надто много числили. От і тепер я боюсь, щоб Ваші надії на 50 з[лотих] р[инських], о котрих Ви говорили, не були геть-геть утопійніші від моїх надій на станіславську спілку. [Він] крутив головою, казав, що внесе ваше жадання перед виділ, але коли се буде і як рішить виділ, се ще надвоє баба казала. А Вам прийдеться ждати — і гинути. Я думаю, що проект і запрошення пані Дзвонковської для Вас тепер єдина дошка спасення, за котру Ви тим більше можете і повинні вхопитись, що 1) на чужий хліб Ви не підете, так як сестра внесе роботу і уможливить відправлення служниці, котра багато коштує, а нічого робити не вміє, а Ви самі можете в міру потреби також вносити часть свого зарібку. 2) Люди самі просять Вас і, певно, що радо приймуть. Дальше мені здається, що на тій точці легше нам буде дійти до ладу і з бібліотекою: я обіцявся в разі осущення нашого плану звезти бібліотеку до Станіслава і готов би зачати се зараз, скоро б тільки Ви туди приїхали. Там найшлись би шафи, а у мене й гроші на перевозку будуть.

Признаюсь Вам, що мене дуже засмутив Ваш рішучий відказ в листі, що мовляв Ви нізащо не пристанете, ані сестра. Причин до того я ніяких не бачу. Ви говорите про якісь «подрібності, котрі можуть затруїти все наше життя» і т. д. Але ж іменно ті подрібності — хлопоти о насущний хліб, т е п е р затрують наше, т. є. головно Ваше життя, а мені ж іде о їх усунення. Щодо брата і батька, то, конечно, я, не говоривши з ними, не можу ручити за нічо, але й тут інтерес представляється так корисно, що я не сумніваюся о їх згоді. А видумувати щось інакшого — ну, прошу, стрібуйте!

Формулюючи все написане, я прошу Вас ось що:

1) перечитайте і розтолкуйте сей лист також сестрі, але розтолкуйте в і д м е н е, т. є. так, як коли б я сам се робив;

2) напишіть до пані Дзвонковської (Stanisławów, za rampą Tyśmieniecką, własny dom), яке Ваше рішення, т. є. чи і коли будете могли перебратися туди;

3) відкажіть також мені, яку даєте їй відповідь або, коли можна, долучіть копію листа Вашого до неї. Тільки, ще раз прошу Вас, не відказуйтесь! Я так сердечно рад би, щоб наша щербата доля хоч що-то поліпшилася, що дуже би мене то боліло, коли б Ви, чисто собі з якогось роздражнення чи з відлюдства відказалися і самі своєю волею розбили той намір, котрий при розумнім провадженні може не тільки нам запевнити безпечне і по можності щасливе життя, але з часом послужити твердою опорою і для других потребуючих. А коли Ви, не пробувавши, відкажетесь, то я, конечно, плану свого не покину, але Вам годі буде закидати кому-небудь нетовариськість і [нечемність], сли самі Ви від товариства доброхіть відбиваєтесь. Впрочім, Ви, проваджуючись на зиму туди, нічого в жаднім разі стратити не можете: коли б тільки уладити нам не удалось, ну, то що великого — випровадитесь собі, сли Вам не подобається. Хіба що Вам жаль Решетиловичевих покоїв і тоскно за 7 гульденами місячного чиншу. A propos Решетиловичевих хатів! Ви скажете — знаю Вас,— що тепер ніяково Вам випроваджуватись, бо обв'язались до мая сидіти. Але я кажу Вам, що се байка, і що Решетилович мовчки сміється собі, що найшов такого локатора, котрий подібні речі може брати на серіо. Не маю чим далі платити і випроваджуюсь, та й годі. Адже ж не зафантує Вас!

Ще одно: у Вас довги. Конечно, з їх сплатою вам прийшлось би чекати на гроші з «Просвіти». Але я думаю, що на решту дециізії взглядом поїздки в Станіслав се не повинно мати ніякого впливу. Вернувши за кілька день з Вікна і заставши — як надіюсь — Вашу відповідь на отсей лист я, може, розкручу настільки грошей, що в разі Вашої згоди прислати Вам малую толику на викуплення дечого потрібнішого і на дорогу, чи як там плани Ваші уложаться. Впрочім, я бачу се дуже добре, що і мені самому в тій справі прийшлось би бути в Станіславові, як рівно і в Нагуєвичах. Що з того вийде, ми, конечно, не знаємо, але пробувати треба. Се я про себе — і про Вас. Цілую Вас сердечно і засилаю уклони Вашій сестрі.

Ваш

Іван.

Сестро Анно!

Отсе я й до Вас звертаюсь з кількома словами. Будьте ласкаві і роздумайте добре над тим, що пишу до брата. Розуміється, думайте тільки наразі о тім, чи Вам буде корисніше пробути сесю зиму без клопоту, з добрими людьми, де хоч і буде робота, та зате життя буде трохи краще, ніж в Коломиї,— чи сидіти на місці та битися, мов риба об лід. Я ручу за те, що принаймні Ви з тими людьми погодитесь,— бо чи ж то велика штука з добрими людьми погодиться. Міркуйте добре і припишіть від себе пару слів до пані Дзвонковської, котра багато про Вас випитувалася, і відтак до мене. Мені здається, що треба тільки доброї волі, а погодитися всі зможемо і потрафимо уладити життя своє якось по-людськи, так щоби всім було добре. Розуміється, я все те пишу тільки о теперішній Вашій поїздці до Станіславова на зиму. Якби удалося зробити спілку натвердо, то тоді, розуміється, буде межи нами інша згода, тоді треба буде дбати не про одну зиму, але про довший час, про цілковите обезпечення, а я маю надію, що й те якось удасться нам виштукувати. Тільки виговоріть братові його невіру і нехіть до людей, побачите, що тоді все легше піде.

Ваш щирий Іван Франко.

146. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, 17 жовтня 1883 р.*]

Коханий!

Ви, певно, вже й гнівні будете на мене, що я так довго не відписую на Ваші листи. Але діло таке, що на мене сими днями маса фатальностей звалилася. Раз те, що я ні з сим, ні з тим мусив їздити до Вікна і сей час на другий день вертатися. Друге те, що на повороті, мабуть перестудившися, заслаб і досі не можу прийти до себе. Крім того, ще й інші, більш місцеві, ніж мої особисті, діла вимагають від мене і часу, і бігання, і грошей, так що й зовсім годі було засісти до писання листів. Задля того я й досі ще не писав до Драгоманова, ані до Дзв[онковських]. Тепер уриваю крихітку часу, щоб до Вас написать. Та й що Вам

писати? З «Просвітою» діло таке: всі 4 Ваші часті вони одержали, і їх роздано між комітетових для читання і одобрення, крім першої, котра вже одобрена. Поки що комітетові вагаються з приниманням дальших частей, міркуючи, що «праця сеся, хоч основна і цікава, не зовсім відповідна для просвітських видавництв» (слова Ог[оновського]). Та се було би ще нічого. Але на Ваші дальші жадання щодо грошей вони й зовсім не можуть згодитись. В «Просвіті» є звичай платити здолу, по напечатанні. А до того сей виділ боїться ще одного: в лютім слідуючого року він уступає; до того часу чи буде напечатана перша часть Вашої праці, чи й не буде, — дальші часті вже безперечно перейдуть під компетенцію слідуючого виділу, котрий, хто ще знає, який і буде. От і міркують теперішні виділові: ну що, як ми приймемо й дальші часті і заплатимо, а слідуючий виділ, котрий, конечно, перед печатанням буде все наново цензурувати, рішить не приймити їх,— тоді нам прийдеться з власної кишені звертати ремунерацію. Се щодо Вашого жадання тих 50-ти [злотих] р[инських], і що ж до дальшої уплати місячних 30 р., то о тім навіть мови бути не може.

Щоб я міг де-небудь розкрутити для Вас 50 зр., се також натепер майже неможливе. Відки я їх візьму? У Федоровича просити зовсім не йде, тим більше, що я й досі набрав у нього доста грошей наперед, а притім же він сими днями виїжджає за границю. Редакція жадна тим менше не повірить мені таких грошей, а тут ще слабість моя і деякі другі обставини підірвали мене, так що й сам я тепер в чималих клопотах.

Що справа з Дзв[онковськими], мабуть, чи не розіб'ється, се я й сам починаю потрохи добачати, хоч той лист, котрий вона Вам писала, зовсім ще не такий страшний, як Вам видався. Та тільки ж се аіі для мене, ані для Вас не потіха, бо те, що Ви пишете: «думаю над устройством совмістного життя таки в Коломиї, де хати і грунт далеко дешевші, ніж в Станісл[аві]», мені видається так само не виходом з дотеперішньої біди, як Вам мій план. Думаймо! Що тут і думати? Нехай хати і грунт будуть і як дешеві, а коли нема побрязкачів, то вони нам задарма не видадуться. А брати сплату з батьківщини (сплата тота, може, винесла б 500 р., а, може, й ні) мені зовсім не річ, бо раз, що сума тота нам ні в чім не поможе, а по-друге — що братів зруйнує.

О роботі, яка ждала б сестру в хаті Дзв[онковських], Ви маєте дуже пересадне поняття. Зварити обід та й попрятати в хаті се й була б ціла її робота, так що весь день вона могла б робити для себе, чи то шити, чи що там, а її заробок вистав би, певно, на Ваше прокормлення, не стісняючи ні Вас, ні нікого. Вони, як я писав Вам, держать тепер для тої роботи служницю і платять їй по 4 зр. місячно, тільки що вона ні зварити, ні випрати (на дві або три душі) не вміє, так що панна Дзвонковська мусить сама за неї і варити, і прати.

Щодо «Діла», то тут якась комедія помилок. Редакція і експедиція твердять уперто, що «Діло» Вам висилається. Мушу ще сам допильнувати, хоч і як часу не стає.

Щодо вираження пані Дзвонковської «lud zepsuty»[1], то се треба розуміти, сказав би-м, в чисто економічнім згляді. Найме до роботи і дасть задаток — чоловік озьме й не прийде, а збіжжя в полі пропадає. Обіцявсь чоловік, що прийде орати,— не прийшов, сльота впала, і час орки спізнився і т. д. У нас, конечно, найдуться способи до витолкування подібного роду явищ, але при веденні господарства, та й то ще чужими руками, вони зовсім не солодко даються взнаки.

Щоб не кінчити сього листа без якого-небудь промінчика надії для Вас — бо дуже добре розумію Ваше тяжке положення,— я скажу Вам ще ось що: може бути, що п[анові] Огоновському удасться виштурмувати для Вас ще тих 50 зр. або бодай 30. Коли се буде, того ще не знаю. Я, з свого боку, буду старатися також о пару ринських для Вас, хоч би на викуплення оберрока. Щодо справи з Дзв[онковською], то надіюсь, що напишу до неї ще нині, виложу їй все діло начистоту, оскільки се можливо буде натепер (н[а]пр., щодо условин, під якими би поєдинчі люди могли вступити в спілку і т. д.) і попрошу її о дециізію: так або ні. Коли б дециізія випала т а к, то я приїхав би на день — на два до Станісл[ава] і до Коломиї і там ми умовились би о подробицях. Коли ж ні, ну, так ні, і тоді я напишу Вам, що далі думаю починати. До того часу здержтесь з відповіддю.

Цілую Вас сердечно і засилаю поздоровлення сестрі.

Ваш Іван.

---

[1] Зіпсований народ *(польськ.)*.— *Ред.*

147. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 27 жовтня 1883 р.
Львів, 27/X 1883

Ласкавий добродію!

Случайно бувши у Павлика в ту пору, коли до нього прийшов Ваш лист, я дізнався дещо про Ваше життя та Ваші роботи. Павлик трохи був роздразнений, і здається, що в тім таки настрої й відписав Вам. Воно в його незаднім положенні й зовсім понятно. Дуже жаль, що поки що я не багато чим можу йому помогти, але надіюсь, що з часом обставини зміняться. Коб тільки він хотів перенестися до Нагуєвич, де у мене є грунт, хоч і дуже невеличкий, і хата, хоч і мужицька,— та все-таки, працюючи в полі і в літературі, можна б жити вигідно, не потребуючи журитись, що́ завтра їстимем. Моя родина тисне мене, щоб я женився конче, та що ж, се діло таке, на котре чоловік не швидко зважиться. Поки що я сиджу у Львові і збираю матеріали до всяких писань. Для хліба пишу в «Ділі» отсе про бюджет крайовий, так, як і попереду про внески польські (Зибликевича, Вротновського і др.). У вільних хвилях виписую в бібліотеці Оссол[інських] матеріали для історії громадських шпихлірів у Галичині — діло, досі не тикане, а цікаве! Та тільки роботи багато, і коли буде готова, не знаю. При тім же вона вийде ширша, ніж зразу думалось, так що «Діло» ледве чи помістить, окрім короткого витягу. Треба буде удатись де-небудь за границю, тим більше, що тоді можна буде свобідніше розкрити циганство австр[ійського] [у]ряду.

Я писав Вам ще навесні, що хотів би поїхати на Вкраїну, зібрати матеріал до історії літератури. Отже ж план той відкладав я та й відкладав аж дотепер. Але тепер уже їду напевно, таки незабаром — паспорт готовий, гроші також, хоч і небагато (50 з[лотих] р[инських]), та, чень, вистарчить. Коли б Ваша воля була переказати туди що-небудь або справити мене до яких людей, котрі помогли б мені не тільки зібрати матеріал, але й пізнати відносини та зав'язати які-небудь тривкі зв'язки, то я би був дуже вдячний. Я думаю заїхати прямо до Антонов[ича], він же й просив мене, бувши тутечки.

Уліті був тут Житецький, а тепер переїздив недужий Винниченко, та ні з одним, ні з другим я не бачився.

У нас молодіж рушається трохи. За почином моїм і Нагірного зав'язався комітет для видання всіх письм Навроцького, і ось ми просимо Вас, коли б у Вас були листи Навр[оцького], а в тих листах було дещо такого, що стоїло б випечатати (чи то яко матеріал для його біографії, чи яко характеристика його думок і поглядів), щоб Ви були ласка уділити нам як-небудь. Діло не квапне — можна й за 2—3 місяці,— натепер ми раді б мати тільки Ваше приречення. Остапа запрошуємо до написання біографії Навр[оцького], надіємось, що не відмовить.

І ще одно. При «Академічнім братстві» зібралась громадка охочих, людей 10-15, і зав'язують Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу. Чи буде з тої муки хліб — не знати, але на всякий спосіб я докладаю і докладатиму роботи, щоб хоч що-небудь вийшло. Отсе вчора зладив програму, котру нині візьмем під дискусію. Завтра будуть загальні збори «Ак[адемічного] бр[атства]» — то й кружок при тій способності зав'яжеться. А слідуючого тижня я хочу дати відчит о методі і цілях статистики. То само треба буде зробити і для етнографії. Нехай люди хоч пізнають, як виглядає предмет,— все-таки не на одно їм отворяться очі, на що досі дивилися, а не бачили. Одним з перших задань «Кружка» буде зладження і видання по можності повної бібліографії (з критичними примітками) всіх книжок, статей і заміток, відносячихся до нашої етнографії і до статистики українського краю і народу. Таку роботу можуть зробити й люди, що знакомі з самими тими науками, а користь буде і для них, бо пізнають, де і який матеріал можна напіткати,— і для всіх будущих робітників на тім полі. Конечно, я думаю втягнути в ту бібліографію і рукописи публічних бібліотек. До тої роботи ми хочемо запросити й віденців, бо особливо статистичних джерел найбільша часть у Відні, а тут, хоч забийся, не добудеш не раз найелементарніших видань.

Друге діло, на котре ми в кружку хочемо покласти вагу, се «збирання матеріалу з народу», т. є. періодичні екскурсії в різні сторони краю. Конечно, що в програм таких екскурсій можна втягнути все, що кому забажається, тим більше, що ніякий регулямін в'язати нас не буде.

Ми дуже були б раді, коли б могли дістати від Вас сказівки, як робити і що, які книги студіювати — особливо по етнографії, до чого у нас, крім сирих матеріалів, та й

то дуже некомплектних, дуже мало книжок находиться. Я спроваджую тепер дещо, а дещо надіюсь роздобути на Вкраїні. Особливо потрібні нам збірники великоруської людової літератури, та й деякі їх опрацювання, хоч би наразі лиш Пипіна, Стасова, Єфименка і др.

У Вас є наші «Statystyczne Wiadomości» — перші річники, і репертоpіум місцевостей в Галичині. Коли б Вам тих видань не потрібно було, особливо сього посліднього, котрого тут годі дістати, то будьте ласкаві вислати нам!

Шлю Вам пару пісень — не прогнівайтесь, що знов при купі, а також печатану 1848 р. пісню про зозуленьку, о котру Ви ген-то просили.

Жду Вашого листа і шлю Вам щире поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Адрес до мене: I. Fr.
Lwów, ulica Lindego, w mieszkaniu p. Nahornego.

148. ДО М. І. ПАВЛИКА

[*Львів, 28 жовтня 1883 р.*]

Коханий!

Проект мій з Дзв[онковськими] розбися оконечно. Ну, се байка — не світ же на нім був побудований. Та тільки біда, що Ви поки що остаєтесь на льоду, а я і придумати вже не можу, що далі робити і як радити. У мене тепер безденеж'є таке, що ні за що навіть вислати Вам відобраний від Данилюка Ваш рукопис «Ремесел». Не прогнівайтесь, проте, коли іще кілька день у мене пролежить. Я вчора доперва написав до Драгоманова, досі годі було прибратися.

Щодо географії Реклю, то я говорив з деякими людьми від Тов[ариства] Шевченка. Вони особисто були б за тим, та тільки не знати, як рішить виділ. А друга річ — карти і рисунки. Се речі такі дорогі, що зможуть відстрашити хоч кого. Отже, в тім згляді я запитую Вас, що сказати людям. Чи вистарчила б одна карта або нехай і дві, чи ні? На одну — дві, не найкращі і дешеві, товариство, може, і пристало би, видавати ж так, як Гашет, воно абсолютно не зможе. Коли поїду на Вкраїну, ще і досі не знаю. Треба б одежі і грошей на дорогу, а нема. Хочу писати дещо

для польських місячників, може, заплатять. А тут Федорович налягає, щоб писати йому, а тут праця о шпихлірах, а тут ще двадцять інших праць — голова тріщить! Який жаль, що Ви не у Львові,— оба разом ми борше дали б собі раду!

Тут починається робота серед молодежі — зав'язуємо Кружок статистично-етнографічний. Я уложив програм такий, що хочби тільки невеличку, механічну її частину виконати, то вже була б заслуга велика. Побачимо, які будуть жнива.

Пишіть, як Вам живеться!

Цілую Вас.

Ваш Іван.

Адресуйте до мене: І. Ф. Львів, Ulica Lindego, № 3, mieszkanie p. Nahornego.

Що Ви скажете на те, якби зладити з Вашого польського манускрипта частину, н[а]пр., про цехи на Україні, по-нашому і напечатати чи то в «Ділі», чи навіть в вид[анні] «Просвіти»? Початок, про доісторичні часи, у Под[о]линськ[ого і в Вашому рукописі доволі слабий, надто короткий і поверховий, але робота о цехах добра. Подумайте і напишіть.

149. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Львів, 14 листопада 1883 р.

Ласкава пані і дорога товаришко! Ваш сердечний і щирий лист дуже мене врадував, не менше також і Ваш вірш, котрий я за Ващим дозволом прилагоджу до «Зорі». Позаяк лист Ващ кінчається запитанням і просьбою о вказання книжок, які би Вам, по моїй думці, треба читати, щоб надолужити те, чого Вам досі не стає, то я іменно з кінця й зачну відповідати на Ваше письмо. Ви виражаєте там сумнів: чи писати Вам дальше вірші, чи взятись радше до прози? Такий-то вже у нас звичай, що всім починаючим поетам звичайно радиться взятись радше до прози. З поетками, конечно, я досі ще не мав діла, тож і не знаю, як їм другі радять. Але щодо Вас спеціально, то мушу признатися, що я зачав читати Вашу повість, присланy до п. Парт[ицького], і вона мені не подобалась.

Не гнівайтесь за сей різкий суд, я витолкую Вам, для чого так суджу, і надіюсь, що Ви признаєте мені правду. Діло в тім, що до написання доброї повісті треба не тільки сили чуття, але також сильної і ясної фантазії, котра би все, що там описується, докладно представляла авторові перед очі, треба ще й тої сили, котра би раз представлений образ так довго держала ясним і виразним перед очима фантазії, поки перо не зможе його описати,— треба того, що називається «наглядністю», «пластикою»,— а у Вас того нема. Впрочім, і сього ще замало, бо для написання доброї повісті в наших часах треба також великого очитання в повістевій літературі других народів, треба виробленої методи і великого запасу знання. Конечно, я не думаю відмовляти Вам ані методи, ані найголовнішого при повісті знання — знання серця людського: бо хто вміє своїми, хоч і не складними щодо форми віршами глибоко потрясти серце другого чоловіка, той мусить — свідомо чи інстинктивно — знати дорогу до серця. Та тільки все те переконує мене, що у Вас є далеко більша спосібність до поезії, і то до ліричної поезії, ніж до повісті, і я радив би Вам працювати на тім полі, і то працювати систематично, витривало. Під працею на полі поезії я не розумію самого тільки писання віршів, в якій попадеться формі, або й без ніякої. Зважте тільки на то, що всі предмети, які тільки ми можемо обробляти в поезії, були вже оброблювані далеко більшими від нас майстрами: не познакомившись з тим, що́ вони робили і як робили, ми будемо мимоволі тільки повторяти в невдалий спосіб то, що вони говорили далеко краще, і ніколи не поступимо наперед. Особливо наша руська поезія по смерті Шевченка іменно від того заснітилась, що кожний уважав, що поезії можна писати без студій, без приготування: сядь і мажи, що тільки на думку наверне́ться, щоб тільки зрима́вати як-небудь; а о тім, що говорилося в віршах і як говорилося,— байдуже! При такій роботі поезія у нас мусила стратити кредит, і поети у нас перевелися. Тепер нам, молодому поколінню, треба зачати з іншої бочки, треба настроїти ліру на новий лад, треба озирнутись по світі, о чім і як співають другі люди. Конечно я через те ще не раджу наслідувати чужих, я тільки раджу вчитися від них методи, форми, підглядати, відки вони черпають у своїм житті живущу воду поезії, і дошукуватись так само і в нашім житті подібних джерел. Може, я се все говорю занадто

премудро і незрозуміло — то простіть! У мені (так само, як і в Вас) є кавалочок німця, а Ви знаєте, що як німець хоче щось вияснити, то зараз мусить статися незрозумілим.

Але який же сенс моральний усієї моєї бесіди: що Вам читати? Отже, поперед всього я радив би Вам прочитати собі де-небудь у граматиці про просодію і будову вірша, познайомитись, що се єсть ямби, і трохеї, і дактилі, і амфібрахи, і всі прочі того роду дивогляди. А відтак, конечно, читати поезії чільних майстрів. Коли б, може, у Вас не було такої книжки, де було що-небудь о просодії (оскільки собі пригадую, є о ній в граматиці Осадці), то будьте ласкаві написати мені — я зараз Вам вишлю. Дальше конечна річ познакомитись з поезією руською, ну, і з другими. Я не знаю взагалі, щó Ви досі читали, тож будьте ласкаві написати мені, чи є у Вас взагалі які книжки чи то руські, чи які інші з поезіями (чи маєте і чи читали, н[а]пр., Котляревського, Шевченка або хоч би Антологію), дальше Міцкевича, Словацького і взагалі польських поетів, з котрими конче треба Вам буде познайомитись. Правда, взірців з них брати не можна, бо у них будова віршів трохи інша, ніж у нас. Дальше будьте ласкаві написати мені, якими ще бесідами, крім польської і руської, Ви владаєте настільки, щоб могли в них читати? Особливо ж радий би я знати, чи владаєте німецькою і французькою, так як для належного вимобразування в поезії конечно би Вам пізнати таких авторів, як Гете. Гейне, Ленау, Віктор Гюго і др.

Ви справедливо кажете у своїм листі, що тепер минули часи трубадурів і бандуристів, що ми мусимо користати зо всього, що людськість досі нагромадила. Але то не зовсім правда, що давні трубадури також співали так собі, як їм подобалось. В їх творах спотикаємо більше праці, більше штучності — і то не раз навіть надмірної штучності,— ніж у творах нинішніх поетів. Або такий великий і давній лірик, як Петрарка! Адже ж се був один з найученіших людей свого часу, не говорячи вже про великого мудрця Данта. Що ж доперва говорити про таких поетів, як Гете, котрих ум обнімав собою цілий світ людської мислі і науки? Ні, не думайте, що коли-небудь без великої праці і без широкого знання можна було написати щонебудь великого і вічно живучого!

А тепер позволю собі зайняти Вас на хвильку моєю особою — конечно, не для того, як коли б я любив занімати

кого-небудь нею або думав, що моя особа варта того, щоби хто-небудь нею занімався. Чиню се лиш для того, що Ви самі в своїм листі надто ентузіастично о ній виразились. Розуміється, я далекий від того, щоб брати Вам за зле те, що Вам подиктувала тільки гаряча любов до нашого рідного слова, рівно милого Вам, як і мені, а котрому я по силі можності стараюсь служити. Певна річ, що Ваші щирі слова признання для моїх слабих праць мусили бути мені приємними, але мені здається, що Ви переціпюєте мої заслуги, а се не годиться робити, навіть говорячи з чоловіком або пишучи до нього приватний лист. Я принципіальний ворог всяких компліментів і ворог тих, що говорять компліменти,— а я дуже не хотів би, щоб і Ви попали в число тих людей. Я думаю, що між русинами, а особливо між молодим поколінням, а вже ж найбільше між поетами, повинна панувати тепла, сердечна, але безоглядна щирість, далека від всякої пересади і всякої гіпокризії. Я принаймні поклав собі таке поступування за засаду, від котрої не відступлю: скільки мені воно досі з'єднало явних чи скритих ворогів — се мене не обходить: то тільки знаю, що таким поступуванням я здобув собі приязнь к і л ь к о х людей, дорожчу і важнішу для мене від вражди цілого легіону людей безхарактерних.

А Ви вже і зібрались вінчати мою голову! Зачекайте, не кваптесь! Поперед всього, я ще досі нічого такого не зробив, за що б мені міг належатися хоч один лавровий листок,— єсли б взагалі роздавання їх було в моді! А подруге, я далеко не такий великий талант, як се, може, здалека здається. Я собі звичайний чоловічок і сам дуже добре почуваю свої хиби, але почуваюся до обов'язку п р а ц ю в а т и, щ о м о ж у, працювати не для того, що я потрафлю якусь річ зробити д о б р е, але для того, що другі або зовсім нічого не роблять, або роблять ще гірше від мене. А в порівнянні з правдиво добрими і талантливими роботами всі мої роботи — більше або менше зручне партацтво. Се я дуже добре знаю, але се ще мене не знеохочує, бо «на безриб'ї і рак риба», як каже приповідка.

Казав мені п. Парт[ицький], що Ви недавно були у Львові: який жаль, що я не познакомився з Вами! Надіюсь, що, будучи на будуще у Львові, Ви зволите сповістити мене о часі свого приїзду і схочете особисто познакомитись з тим чоловіком, котрий рад би бачити Ваш

талант в якнайкращім розвої, рад би бачити Вас оздобою і красою нашої рідної літератури. При тій спосібності я, може, й приладив би для Вас і деякі книжки, а з розмови, може би, і Ви, і я міг скористати. Надіюсь, що Ви не будете вважати зухвальством і нескромністю того мого бажання, котре випливає тільки з щирого почитання для Вашого таланту і з дбалості о його якнайкращий розвій. Жду Вашого листа з відповідями на поставлені вище питання.

Ваш щирий друг Іван Франко.

Львів, дня 14 падолиста, ul. Lindego, N 3, mieszk. p. Nahornego.

P. S. Засилаю Вам на карточці Вашу поезійку, перероблену трошки під зглядом форми. Побачите самі, порівнюючи з оригіналом, що я, як лиш можу і вмію, стараюсь не затерти Вашої мислі, не здути того ніжного золотого пилку, котрий, мов легкою мрякою, обслонює Ваше чуття, вилите на папір. Конечно, я надіюсь, що ви швидко й самі так запануєте над формою, що не будете потребувати помочі від такої незручної руки, як моя.

150. ДО М. І. ПАВЛИКА

Львів, 22 листопада 1883 р.
Львів, 26/XI 1883

Коханий!

Простіть, що я так опізнився з відповіддю,— але роботи так много на голові, що не маю часу й дихнути. Етнографічний кружок, і «Діло», і «Зоря», і Федорович, і відчити, і бібліографія, і Навроцький — все то забирає мені час, а тут ще й інші діла насуваються. Закладається товариство ремісників руських — треба було піти; закладається польська робітницька часопись — треба побігати і треба буде, мабуть, і в редакції служити. А крім того, треба ж щось прочитати, в бібліотеці попрацювати — як бачите, що трохи много роботи. Але я, поки здоров, то й роблю.

Щодо Реклю, то я говорив з деякими панами від Тов[ариства] Шевч[енка]. Вони прийнялись би видати книгу не більш 10—15 арк[ушів] друку і просили розпитати Вас, який би був об'єм географії. Щодо москальофільських товариств, то вони, напевно, не прилучаться. На фонетику

Тов[ариство] Шевч[енка] пристало би,— звісно, на фонетику «Світу».

Щодо Вашої дороги в Відень, то певна річ, що воно було б не зле Вам туди податися. «Діло» вільного білета не має, але я вже побалакав з деякими людцями, щоб для Вас вистаралися, і надіюсь через тиждень заслати Вам його. Так само десь по першім і я від себе буду міг переслати Вам хоч трохи грошей, котрих тепер нема. Наразі шлю Вам, що маю,— одно срібло.

«Попів і дяків», мабуть, ніхто тут не надрукує,— значить, шкода й праці [над] ними.

Щодо того, щоб достарчувати книжок Наумовичеві до арешту, то я, позвольте Вам сказати, маю все проти того і ніколи сього не зроблю. Наумович, не кажучи злого слова,— падлєц. Я волію мати діло з Площ[анським], ніж з ним, Площ[анський] хоч дурак, але чесніший чоловік, але Марков і Наум[ович] послідні драби. Як нам заходити в які-небудь зносини з тими людьми, котрі нас (і всіх народовців) називають «зміями», як писав Наум[ович] до Марк[ова] вже по процесі? Щодо ролі, яку може Наум[ович] відограти в Росії, то я в жодну таку роль не вірю,— а коли б її відограв, то се мусило б вийти тільки на лихо нашому народові. Щодо векселя і прочих грошових справ, то позвольте собі замітити, що Наум[ович] зовсім не чистий. Сього нехай буде досить — чорт з ним!

Замітки Вашої «Діло» не напечатало досі — і не знаю, чи напечатає. Щодо книжок, присланих Др[агоман]овим, то я думаю, що, їдучи до Відня, Ви привезете їх (і «Громаду», котрої мені треба для видання Навроцького). Др[агоман]ов не відповів мені досі нічого на мій лист, ані книжок ніяких не прислав,— мабуть, не має часу. Я напишу сими днями.

Цілую Вас, Ваш Іван.

151. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, листопад, після 22, 1883 р.]
Львів, 1883

Ласкавий добродію!

Хоч і не получив від Вас ніякої одповіді на свій попередній лист, то знаю, що Вам ніколи відписувати, і шлю Вам отсе друге писання.

Дуже б рад я чути, що Ви скажете на наш Етнографічно-статистичний кружок і його замисли та роботи. Ви, певно, читали в «Ділі» про нього, тож не буду потребував входити в дрібниці. Скажу тільки, що кружок серед тутешньої молодежі зробив досить живий рух, і навіть завзяті скептики, такі, що донедавна ще говорили: пощо ви й зачинаєте, коли сяк чи так нічого не зробите? — і ті починають навертатися. Правда, людей працюючих поки що маємо мало — 10-12,— та я надіюсь, що з часом буде більше. На відчити сходиться по 30—40. Дискусії поки що не досить оживлені — причиною новість предмета. Справа видання творів Навроцького іде тупо, але все ж таки хоч потрохи, а йде. Я вже писав Вам про Вашу кореспонденцію з Нав[роцьким], т. є. про його листи, які є у Вас, і надіюсь, що Ви не забули і не відмовили моєї просьби. Друге діло: в «Киевском телеграфе» були печатані статті Навр[оцького], між іншими пригадую собі про «Порцію». Коли у Вас є «К[иевский] т[елеграф]» — тут його ніде нема цілого,— то, може б, ви як-небудь уділили нам ті статті, що з-під пера Навр[оцького]. Може б, таки там веліли перекласти кому-небудь на нашу мову?

При попереднім листі я забув Вас просити о книжки, а іменно: о комплект «Вольного слова», коли це Вам можливо, о комплекти зо два «Громади», дещо трохи брошур, крім «Марії», котрої ще прим[ірників] з 10 є, примірників «Пісень», I і II з по 5, ну, і що там ще у Вас є нового (програми, передруки, з «В[ольного] сл[ова]» з по два). Особливо прошу Вас ще раз о італьянську статтю «Rivista minima» — я її перекладу по-нашому, і напечатаємо. Чи не можна б дістати хоч у відписах статей французьких і англійських о нашій мові і етнографії, що були печатані давніше, особливо рецензій на «Истор[ические] песни малор[усского] нар[ода]»? Все те у нас зовсім не знане нікому.

Будьте ласкаві, напишіть також, скільки коштують і де би можна дістати важніші збірники етнографічні італьянські і французькі, котрі би нам для кружка треба було закупити.

На пересилку книжок я вишлю сими днями дещо грошей.

Кланяюсь Вам.

Ваш Ів.

Львів, ul. Lindego, № 3.

152. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[Львів, близько 25 листопада 1883 р.

Дорога товаришко!

Так і є! Я не маю щастя до женщин віддавна і не буду мати його ніколи і все через свою незручність! Говорю до них на серіо — знуджу, а зачну жартувати, то так, як ведмідь, і вражу. Отаке й моє з Вами. За Ваш — не то що невинний, а й дуже любезний жарт — я хотів і собі відплатити Вам жартом і написав Вам «сокрушеніє» і бог знає що ще, а тепер бачу з Вашого листа, що мій грубий жарт таки болюще вразив Вас. Добре мені так, але то, що мені жаль, то не заплатить Вам навіть за одну хвильку прикрості, яку я Вам справив. Я знаю, Ви не признаєтеся до того, але з слів Вашого листа тремтять утаєні сльози. Що ж я маю робити? Гніватися на себе запізно і дарма робота. Просити Вас о прощення — ну, Ви й просьби тої не приймете, скажете попросту, що ні за що перепрошати. Постійте ж, я Вам покажу, за що Вас мушу перепросити.

Ви перепрошаєте мене за свій «жарт». Очевидна річ, що з мого листа Ви вичитали, що буцімто я не люблю жартів. А воно якраз противно, бо іменно сам мій лист цілий був жартовливий. Невже ж таки Ви гадаєте, що чоловік може так перейнятися «ідеями», що нічого чоловічого в нім не останеться? Але ж він тоді й не чоловік, а якийсь філософічний страхопуд! А при тім же, прошу пані, я й зовсім не ідеаліст, але, противно, тяжкий реаліст. Я й зовсім не такий поет, як Вам, може, з моїх віршів видалося, але сухий Bücherwurm[1], котрий поезії складає часом, раз на місяць, а день в день пише довжезні хрії про податки, і банки, і каси позичкові, про статистику, і економію, і чортзна-що такого. Коли часом читаєте «Діло», то знайте, що всі статті найнудніші, такі, котрих женщини ніколи не читають, а мужчини мало коли розуміють,— що всі вони походять з моїх рук. А Ви мене в ідеалісти проізвели! Мені зовсім не бажається стрітитися з Вами аж в якійсь святині — до святинь жодних я ніколи не ходжу і не маю до них ніякої претензії,— але, противно, я думаю, що се було би хосенно для мене і для Вас, якби ми могли часом побачитись тут, на тій нужденній землі, котра остаточно

---

[1] Книжний черв *(нім.)*.— *Ред.*

єсть для нас важніша і дорожча, ніж всякі святині. Конечно, я дуже був би рад побачити Вас, нехай уже і в залі Народного дому на вечерку Шевченка, та тільки се далека історія, а при тім я не знаю, чи буду міг [бути] на тім вечерку і взагалі чи в місяці лютім буду у Львові. Здається, що буду мусив виїхати до Вікна до п. Федоровича на довший час, бо я працюю тепер над обширним життєписом його батька, і може бути, що якраз тоді, коли Ви будете тут на вечерку забавлятися, я буду сидів над старими пожовклими паперами і сліпав над їх відчитуванням і переписуванням. Гіркий наш ідеалізм!

Я хотів би не поетичнішого місця для нашого свидання, не степів України, на котрих вітер дуже сильний і холодний, але хотів би практичнішого місця і скоршого часу. Впрочім, як гадаєте. Я знаю, що Ви не свобідні, зайняті, а навіть перетяжені роботою і що Ваш ідеалізм так само, а може, й більше гіркий, ніж мій,— і то власне будить у мене живу участь для Вас. П[ан] Парт[ицький] говорив мені о Вашім тяжкім житті, і я був би Вам дуже вдячний, якби Ви самі розказали дещо о собі.

Мені дуже було б жаль, якби Ви з своїм талантом мусили марно пропадати в нужді і надмірній а невдячній роботі. І ще одно — як гадаєте? Не буде се нечемно з моєї сторони, якби я предложив Вам від себе яку невеличку поміч? Правда, средства мої невеликі, але потребую дуже мало, так що міг би Вам, може, дечим прислужитися, чи то газетами, чи книжками, чи й [грішми]. Надіюсь, що Ви не прогніваєтесь на мене за се предложення, пливуче з щирого серця. Я не радо повіряю його письму і хотів доперва при нашім свиданні Вам те предложити — тоді, може б, було мені удалось винайти делікатнішу форму. Але тепер я бачу, що свидання наше ледве чи й наступить коли, а як і наступить, то бог знає коли, а до того часу, може б, моя скромна поміч могла б достачити Вам хоч кілька спокійних і безжурних хвиль для студій, для досконалення і вправи своїх сил. Правда, що Ви не прогніваєтесь за моє предложення?

Скажу ще дещо про те, що Ви говорите о любові і чувстві женщин а розумі мужчин. Се трошки не так, як Ви кажете. Кожна поезія має діло тільки з чуттям, з нього мусить плисти і на нього впливати. Значиться, й мужчина, коли він поет, живе так само, а може, ще й інтенсивніше чуттям, як женщина. Я принаймні знаю багато поетів,

у котрих чуття було розвинене так надмірно, що вкінці й помрачило їх розум і завело їх в дім божевільних,— женщини-поетки такої мені досі не доводилось знати. Але ж позвольте собі сказати, що любов «плотская», geschlechtliche Libe[1], як німець каже, то ще не есть все чуття — противно, есть се одна з нижчих степенів чуття. Любов до всіх людей, а особливо до всіх нещасливих, покривджених і понижених, есть чуття далеко вище і святіше. Чи, може, по Вашій думці, женщина вміє любити тільки мужчину, і то тільки одного певного якогось мужчину, і то, як у нас на ⟨...⟩ того своїй любові? Мене злість бере, коли тільки подумаю о тім! Якби яка женщина — не дай, боже — мене любила і задумала хоч би й з найбільшим талантом оспівувати мої сірі очі, і мою скулену поставу, і свої медові хвилі зо мною — то бог мене побий, якби я її вірші не кинув в огонь, а їй самій не вліпив кільканадцять солоних «пац» на її ніжні ручки. Невже ж таки тільки така низька любов має бути змістом цілого життя нашої женщини? Ні, пані, если Ви так гадаєте, то Ви або й зовсім не поетка, або Ваша поетична сила ще не дозріла, Ваше око не прояснилось ще настільки, щоб твердо а при тім з глибоким сердечним чуттям глядіти на світ і на життя людське. Впрочім, зачекайте, нехай та Ваша леліяна любов опалить Вам крильця, розранить серце і виточить зо дві бербениці сліз з Ваших очей, тоді Ви не тої заспіваєте!

Даруйте, що я так нечемно виражаюся,— я простий мужик, делікації великої не розумію, а предмет сам для мене досить дразливий. Ваш послідній лист — не утаю сього перед Вами — видавсь мені трохи нещирий, трохи, як німець каже, verschwommen[2],— конечно, за мою провину. Але все ж таки я думаю, що коли ми відразу зачнем з собою лукавити, то до нічого доброго не дійдем. Для того я надіюсь, що відтепер Ви будете писати до мене по щирості, так як до своєї колежанки, без високих фраз, котрих я навіть не розумію (бігме, що не розумію того, що Ви писали о поезії! Критик з Вас не буде!), а так собі попросту, одверто і без церемоній. Я так і думаю, що або мусите писати в той спосіб, а ні, то перервати переписку, бо на Ваші ідеальні листи — будьте певні — я потрафлю

---

[1] Статева любов *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Розпливчастий, неясний *(нім.)*.— *Ред.*

відповісти грубіянствами такими, як нині. Та тільки ж, прошу Вас, не гнівайтесь і не ображайтесь нічим, а те, що в моїх листах найдете вразливого, беріть якраз навиворіт — жартовливо, бо тільки в такім дусі воно й писане. На закінчення сього листа мушу Вас похвалити за Ваш вірш, присланий мені минувшого разу,— іменно вірш, котрий свідчить, що часом і Ваша думка вирива́ється з вузьких рамок плотської любові і вилітає на широке поле. Вірш той («Все никне, гине на життя дорозі») з невеликими [пропус]ками буде напечатаний у слідуючім н[оме]рі «Зорі», і по⟨...⟩ найкраще з усього, що Ви досі написали. Правда⟨...⟩ [зас]покоєною цікавістю чекати, поки не буде надрукований, цілі дві неділі. Чи Ви, може, не цікаві? В такім разі кривди Вам не буде. А поки що бувайте здорові!

Ваш Іван Франко.

153. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Львів, 30 листопада 1883 р.

Дорога товаришко!

Поперед усього дозвольте знов гарненько наганьбити Вас. Прошу я Вас, що се має значитися? Вже два листи від Вас дістаю, а вірша ані одного. Хіба ж се так годиться? Та коли так, то я й кореспондувати з Вами покину, бо до учительки Юлії Шнайдер мені яке діло? Я маю діло тільки до поетки Юлії Ш[найдер], а коли вона мені не ласкава запрезентуватися, то я рушаю собі на чотири вітри. Чи, може, я своїми науками знеохотив Вас до писання віршів? З Вашого посліднього листа щось подібного видко — в такім разі я дуже жалую своїх наук. Але ні. Я знаю, що у кого є дар правдивий до поезії, того ніяка наука не знеохотить, той і з затрутого зілля потрафить мед виссати, як пчола. Для того я не боюся за Вас. Тільки ж не тратьте віри в себе, не тратьте охоти до життя і працюйте, що можете. Я знаю й сам, що Вам усяка праця над собою не легко приходить при навалі урядової роботи, і для того я так само, як і Ви, рад би, щоб Ви видобулися з тої поганої Бібрки і перенеслись, н[а]пр[иклад], де до Львова, де би могли, крім праці на хліб, працювати над своїм образуванням, виправляти свої сили. Я знаю дуже

добре, що Вам шкода тратити сили і вік на учительство, та що ж коли наші школи не дають женщинам ширшого образування, котре б робило їм можливим який-небудь інший, свобідніший заробок. Конечно, я не говорю через те, що інший заробок єсть уже для них справді неможливий, і о тім Вам треба подумати. Надіюсь, що ще в будущих листах про се діло поговоримо.

Ви жалуєте мене, що буцімто я з досвідчення пишу про «опалені крила» і для того маю злість на любов і т. д. Ні, ласкава пані, моє досвідчення зовсім не дає мені причини злоститись на любов,— противно, хвилі, в котрих я любив, т. є. любив не «всіх людей», як Ви кажете, а одну людину, спеціально одну женщину, були, може, найкращі в моїм житті,— жаль тільки, що були се заразом хвилі найтяжчого болю, якого я досі зазнав, а не чистої радості. Се трохи довгі історії, і не добре під ніч нагадувати, і щось починає боліти в груді,— так я й не почну Вас нудити моїм оповіданням, котре, впрочім, Вас не інтересувало б (бо я думаю, що й Ви так само, як я, інтересуєтесь тільки Мироном поетом, а не Іваном Франком, наймізерніщим з усіх Іванів), а що в тій історії є інтересного і навчаючого, сього я не сховаю для себе, а спишу колись при спосібності в повісті, та й досі списав уже дещо (Ви читали «На дні» і «Картку любові»?). Та тільки ж всі ті досвіди, то значиться властиво той один досвід, зовсім ще не зробив мене ворогом женщин, а коли я кажу, що не маю щастя до женщин, то кажу се для того, що справді не вмію ніколи роздобути для себе симпатії женщини. Доки мене знають зі слуху, то, може, не одна й думає собі: а цікава б то річ пізнати, що се за звір такий. Але скоро котра побачить мене, хоч би й здалека, то, певно, відійде їй охота бачити мене другий раз, а тим більше знакомитись зо мною. Досі, оскільки знаю, дві женщини тільки любили мене, не числячи моєї матері,— але, на нещастя, вони обі були такі, що я їх не міг любити, хоч і з різних причин. Що ж ти-кається пісень любовних, то я не за те ганьбив Вас, що Ви пишете їх, але за те, що вони не зовсім удалі. А впрочім, єсли Ви любві такої досі не зазнавали — о чім я, впрочім, сумніваюся,— то яким же Ви правом о ній пишете? Як можна співати о тім, чого чоловік не знає? Ні-ні, не відпирайтесь, Ви любили, і то хто знає, чи не також нещасливо! Ну, та се у нас, скажу я вам, звичайна і подекуди навіть конечна річ. Візьму тільки себе самого: чи трудна

річ, що женщина якась мені сподобається — і на циферблат увійде і говорить яко-тако,— а як чоловік приглянеться ближче — кукла, або, як мій приятель Павлик каже, «м'ясо». А невже ж можна м'ясо любити? І зараз готове розчарування, а нехай така річ трафиться якому-небудь Маслякові або Грабовичеві, так він Вам сяде і том поезій напише, вихваляючи те м'ясо, що таке воно рум'яне і біле, і м'яке, і пухке, і таке мало волосся, і такі очі, і такі руки — фі, аж гидко слухати. А о тім, що те м'ясо не мало ні серця, ні мозгу, ні характеру, він і не згадає. Та ба, не в тім ще лихо, а в тім, що таке м'ясо відтягне від іншої, реальної праці і того, хто пише вірші, і тих, що будуть їх читати. Я розумію любов, але 1) тільки для людини, з котрою я можу порозумітися, з котрою міг би поруч працювати і вчитися, і 2) розумію любов не як головну ціль, але яко окрасу життя, розумію її не як хліб, але як масло, котрим той хліб посмарований, щоб гладше йшло (прошу не гніватися за тривіальне порівняння!). Впрочім, може бути, що я й помиляюся, бо що ж, я старий чоловік, своє давно пережив, остуденів і заморозився в тисячних сухих і твердих речах, серед котрих пройшла моя молодість. Може, я й помиляюся,— о тім Вам, молодшим, знати.

Але цур їй, тій любові,— яке мені діло до неї, а отсе я намазав Вам цілу статтю о ній. Ви кажете, що Вам прикро було, що я в такий спосіб не порозумів Вас (навмисно, прошу пані, навмисно — пізнайте з того, який я злосливий чоловік!), буцімто Ви не знаєте вищих чувств, крім любві до мужчини — тумана 18-того. Ви досить виразно писали о вищій любві, але мені видалось, що Ви забагато ваги поклали на тоту нижчу, і для того я написав Вам сокрушеніє. А щодо «сірих очей», то можете собі о них писати, скільки Вам злюбиться, хоч би й до очей Наполеона (от уже що женщина то женщина, з історії всемирної хоч те знає, що Наполеон мав сірі очі, а я й студіював історію і не знав того. Ігій!) — я за те не прогніваюсь. Я тільки прогнівався б за таке, що би тикало мене особисто, а у мене, богу дякувати, очі пивні!

Щодо моєї подорожі, о котрій Ви раді б знати, то діло мається так, що я пишу тепер велику книгу про життя і часи Івана Федоровича. Тепер працюю над тим ділом щоночі звичайно до 12-тої, вдень рано сиджу або в бібліотеці Оссолінських, або в редакції «Діла», а пополудні або в

редакції «Діла», або знов праця для кружка, для «Зорі» і для інших деяких газет, котрі тут приготовуються, та й листи. Отже ж та праця моя про Федоровича обнімати буде, здається, два томи, з котрих перший я повинен скінчити до Нового року, а відтак я мусив би-м поїхати до Вікна (6 миль за Тернополем) на 2—3 місяці виписувати матеріал для другої часті. Є там около 5 000 листів і інших документів, котрі треба перечитати, що важніше переписати, крім того, перечитати кілька десятків томів книжок, по чім можна буде засісти до писання. Тяжка робота, але що діяти? Знаєте, як отсе сиджу два місяці у Львові, то можу сміло сказати, що як би-м поробив так з 10 літ, то певно, що моїх писань вийшло би на яких 50 здорових томів. Та тільки то благодать, що чоловік не з заліза і не довго видержить. Я майже весь той час нездоров — поки чоловік сидів на селі і робив у полі, то й і здоров'я держалося. Я бажав би деколи трохи зробити собі на пару день екскурсію — що скажете на то, якби я вибрався до Вашої Бібрки? І не далеко, і, надіюсь, провів би час не без хісна. Та тільки господь знає, чи урву на стільки часу! Побачимо, впрочім, що Ви на то скажете.

Відписуйте. Я вже гадав, що Ви по моїм послідньім листі загніваєтесь і не будете писати більше,— трохи мені було прикро, що-м так гостро до Вас написав. Та я надіюсь, що Ви не подивуєтесь старому, згризлому, хворому, кулявому та поганому чоловікові, котрого часом попросту завись бере, що суть другі люди молоді, здорові, хороші, що живуть, веселяться, люблятся, а нам — гов тпррру!..

Бувайте здорові!

Іван Франко.

Львів, дня 30 падолиста 1883

Позаяк на другій стороні місце вільне, то шлю Вам для проби або й для забавки один мій вірш, котрого досі нема напечатаного — а може, й не буде швидко. Позаяк Вас інтересують вірші любовні, то прошу, полюбуйтеся й моїми, трохи, може, немудрими, ну, але се у нас, кепських поетів, щоденна історія. Вони писані в вересні сього року — аж самому смішно, що старий чоловік ще в такі дитинства потрафить бавитися.

I

Не схиляй своє личко прекрасне,
На затулюй повіками віч,
Із котрих то мигоче, то гасне
Луч надії в життя мого ніч!
Дай мні пити з жагою голодного
Теє райське проміння живе,
Що з таємних глибин благородного,
Непорочного серця пливе.
Щоб, тебе над життя я кохаючи,
Так добро тож і правду кохав,
Про твоє ущасливлення дбаючи,
Я й про бідних, покривджених дбав.
Ти будь іскрою мні громовинною,
Що в мертвеччині збуджує рух,
Будь вітхнення струєю невпинною,
Що рве вгору і серце, і дух!
Най у серці мні віру в будущее
Оживлять твої ніжні слова,
Відновлять пісень джерело б'ющее,
Що зморозила жизні зима!
Розігнавши всі сумніви й муку,
Ти цілим мене мужем зроби,
Щоб з тобою я жив рука в руку
Для добра, для людей, для борби!

II

Я й забув, що то осінь холодна,
Я й забув, що то смерті пора,
Я й забув, що ти «...»,
Що між нами безодня стара.
Що між нами народнії сльози,
Що любитись не мож нам, не слід,
Я й забув, що відвічні погрози
Відлучили від твого мій рід!
Я забув — ні, я думав, безумний,
Що засипалась бездна стара,
Заповнили її трупи і трумни!
Отже ж ні! Ще, мабуть, не пора!
Ох забув я про мур той спижевий,
Що між нами границею став,
І тебе я, мій цвіте рожевий,
Як лиш міг, як умів, покохав!
Я й забув, що вже цвіти пов'яли
І ні з чого віночки плести,
Що вони не мені розцвітали —
Я забувсь! І тяжкую нести
Доведесь мені кару за теє!
Я забув, моя біла лілеє,
Що моєю не можеш назватися ти —
Я забувся, прости!

А те місце, що викрапкуване, трібуйте докомпонувати,— побачу, чи вмієте вгадувати.

Що ви скажете на ті віршування, розуміється завсігди тямуючи, що все те хоч і сумне солі, але збрехане?..

154. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 4 грудня 1883 р.
Львів, д[ня] 4 грудня 1883

Ласкавий добродію!

Отсе я день за днем одержав оба Ваші листи — посилок поки що нема ще — і іно-що переписав для «Діла» Вашу цікаву замітку, котра, надіюсь, буде в суботу напечатана. Напевно сього не кажу, бо ще не говорив з редакцією. Спішу відповісти Вам на Ваші запитання. Я прочитав в кружку вчора той уступ Вашого листа, що тикає праць кружка, і ми задумали, як першу частину для сповнення того, що Ви (і деякі другі люди) вказали нам,— розіслати до всіх сіл, де є читальні, громадські каси і шпихліри, запрошення і табельки для заповнення, надіючись тим способом зібрати докладні відомості про ті асоціації народні, котрі народжуються тепер під тиском тяжких обставин, з одного боку, а під впливом газетної і усної пропаганди — з другого боку.

У кружку тепер ідуть поруч себе дві роботи: одні збирають бібліографію, а другі виписують з урядової газети дані про пожари в послідніх 10-ти роках. На підставі тих даних зладжений буде реферат. Чи нам удасться зібрати деякі дані на різдвяні свята, коли люди пороз'їжджаються, сього я не знаю,— надто мало ще вони читали і знакомились, бо й книжок про методу статистики (крім Haushofera) й зовсім нема, а про етнографію тим менше. Так само нема й матеріалів, крім Чубинського, Головацького та пару томів Кольберга й видань Академії краківської.

Отже, порівнюючих студій робити ні з чого. Що ви на те скажете, якби з часом, сли дістанемо матеріали великоруські, взятися кільком людям до ладження систематичного і порівнюючого видання приповідок, так, як Ви се порушили, щоб показати, який % є українських оригі-

нальних, а скільки взято від велико- і білорусів та поляків, а скільки знов навідворіть? Я думаю, що коли б Ви в тім згляді подали нам докладну сказівку і вказали літературу, то для самого механічного виконання роботи у нас найшлись би люди, а для видання з часом найшлись би й гроші. Конечно, се була б робота на довший час.

Поки що ми думаємо піти за покликом Краківської академії і пхати в її видання назбираний сирий матеріал — нехай друкує. У нас і так нема де, а користати й відтам можна. Я дав переписувати весільні пісні з Лолина, зібрані Ольгою Рошкевич і в многих зглядах дуже цікаві. Коли будуть переписані, то заставлю кількох людей передивитися, які з лолинських пісень були вже печатані в збірка[х] з інших сторін, а які є оригінальні — гірські. В піснях лолинських мене зацікавила особливо одна партія — дуже жива перемова,— гумористично трактована сварка між хором дружини молодої а дружиною молодого. В інших збірках цілосних (де з одного села всі пісні при купі) я так живо визначеної тої партії не стрічав.

Надіюсь, що з весною одна з перших екскурсій нашого кружка піде до Синевідська, щоб вислідити докладно відносини, життя і погляди тої одинокої в нашім краї торговельної спілки-осади. Надіюсь відтам много цікавого. Також одною з перших наших екскурсій повинна бути екскурсія до двох невеличких осель — Білки й Костинева, про котрі писано мені, що у них і досі задержалась якась цікава форма поземельної общини, і то, мабуть, чи не основана на спільній управі поля. Цікава річ.

За подані нам адреси дуже дякуєм. До «Геогр[афического] общ[ества]» в Петерб[урзі] і до «Имп[ераторского] общ[ества] истор[ии] и древн[остей]» у Москві ми вже написали, також до Антоновича написав я приватно. З Одеси обіцяв нам Русов свої видання — досі нема.

Щодо історії літератури, то конечно, що я зовсім згоден з Вами, та тільки господь знає, чи і коли міг би я виповнити той план при недостачі майже всяких матеріалів українських. Коли б Ви мали змогу писати поодинокими частями, я радо прийнявся б перекладати їх на німецьке і, додавши переклад деяких текстів поезій та прози, що потрібно для ілюстрації, післав би Фрідріхові. Так і вийшло б, що текст був би Ваш, а збірка перекладів моя (дещо можна би взяти з Боденш[т]едта, хоч і небага[то]). У мене досі з Шевч[енка] перекладені німецьким віршем:

М І. Павлик Фото 90-ті роки XIX ст.

Сельський Щасний. 90-ті роки XIX ст.

Уляна Кравченко Фото 80-ті роки XIX ст.

І. М. Белей. Фото. 80-ті роки XIX ст

«Кавказ», «Перебендя» і з десяток думок («Заповіт», «І небо невмите...», «Світе ясний...», «Костомарову», «І день іде...», «О люди, люди...») і також добра частина «Марії». Коли б Ви пристали на мій проект, то будьте ласкаві списати, які кусники або уступи з наших писателів і з Шевч[енка], крім наведених одеки, я мав би перекладати, а також котрі пісні,— а я собі поволеньки в вільних часах буду робити. Тільки те замічу, що після плану видавця прози повинно бути немного перекладеної (всеї, возьмім так, на 1 лист печаті), віршів на 3 листи (petit печ[аті]), а випадало б тексту самого на листів 6—8 печ.

Щодо Реклю, то коли, як кажете, всього буде листів до 20 печ., то Товариство Шевч[енка] напечатає. П[авли]к писав, що буде листів 40,— а в такім разі годі би, бо таку величезну книгу раз що ніхто не купить, а друге — що і грошей на друк не стане.

Що я Вашу італьянську статтю зацитував невірно, се звісна річ, бо я цитував з пам'яті, не маючи під руками того н[оме]ра «В[ольного] сл[ова]», де титул був наведений.

Щодо «Зорі», то я завтра (в середу) вишлю Вам річники I і III (II-го нема вже), а сей четвертий, може, аж з Новим роком комплектний, бо Парт[ицький] хворий і ніяк йому тепер збирати н-ри. Повість свою, котра вийшла й окремо, засилаю Вам. Коли б вам придалося більше примірників, то можу служити. Тут вона дуже слабо розходиться. Чи не потребуєте часом «Фауста»? Також висилаю комплект «Світу». Від «Просвіти» візьму сими днями календар і послідні видання. Програми гімназіальні надіюсь получити.

Був нині рано в книгарні польській. Вони одержали від Вас 12 з[лотих] р[инських] 22 кр[ейцери], а на то вислали Вам Естрейхера на 7 зр., котрого й одержали назад і котрий досі лежить. Затим вислали Вам Войціцького на 4 зр. 50 кр., так що з пересилками виходить, що Ви ще їм довжні зо 20 кр. Конечно, вчисляючи Естрейхера, котрого ніхто купити не хоче. Коб Е[стрейхер] продався, то маєте у них 7 зр., чи скільки там, за що продасться книга. Поки що я вишлю Вам Кубала свій примірник.

«Зорю» за 1884 рік Вам висилатимемо.

Робота про шпихліри у мене досі й не розпочинана, я тільки переписую і сими днями скінчу рукопись з Оссолінеум, у котрій ся справа зведена вкупу з урядових доку-

ментів. Се обширна, але дуже суха і в многім неясна реляція з тутеш[нього]го намісництва до Відня. Для її доповнення треба буде ще нагромадити багато матеріалу, а особливо треба буде переглянути множество губерніальних циркулярів, котрих ту[т] в Оссолінеум є з десять книг з різних повітів і років; позаяк фонд шпихліровий утворений був у великій части з т. зв. Praegravationsgelder[1], т. є. з штрафів, накладених на панів за утискування підданих і на хлопів за непослух панам, а всякі такі штрафи обвіщувались тоді в цілім повіті осібними циркулярами. Впрочім, у тих збірниках циркулярів губерніальних і окружних є маса і іншого, вельми цікавого матеріалу (бунти підданих, розбійники, крадіжі, шпіони і чортзна-що такого). Далеко більше їх буде в намісництві, куди, може, й дістануся.

Тепер я працюю, крім статей для «Діла», тільки над одним: життєописом Ів. Федоровича і хронікою його часу. До тої хроніки входять і ті роботи, котрі я читав в кружку: 1846-й рік і історія знесення панщини. До історії знесення панщини є ту[т] в Оссолінеум величезний матеріал— п'ять томів самих документів, тільки жаль, що, крім одного тому (6-го), де коротко розказаний зміст тих документів, нічого не хотять дати до перегляду, «bo, proszę pana, nieoprawione»[2]. А що се за річ та оправа, можете змірkувати з того, що одна рукопись (про бунт хлопський коло Маріямполя 1809 р.) як була «неоправлена» і затим недоступна в 60-х роках (коли писав о тім 1809-ім році Кунасевич), так-таки остається і донині.

Б[еле]й говорить, що вислав Вам в одній пачці Огоновського, а в другій «Пантелеймона» і ще деякі книжечки. Невже ж таки Ви дістали лиш одну пачку, коли обі були рекомендовані? Впрочім «Пант[елеймона]» вишлю Вам також і сим разом «Нові укр[аїнські] пісні» нерозпродані, але й чорт зна, де ділися. Б[еле]й, боячись ревізії, дав їх кудись (і «Mariju») на переховок, і так-таки й досі ховаються, та й годі їх допитатися. «Полі[тичні] пісні» ще є у нього. За ті примірники, які були продані, він усі гроші передав П[авли]кові.

Не знаю, чи звісно Вам, що П[авли]к надумав їхати у Відень до шпиталю і там робити переклад Реклю. Жаль,

---

[1] Гроші з накладених кар, штрафів *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Бо, прошу пана, неоправлені *(польськ.)*.— *Ред.*

що він не остається у Львові, де міг би борше заробити дещо, хоч би пишучи дописи до варшавських та петерб[урзьких] газет польських, так, як се роблять тепер люди, майже нічогісінько не знаючі про наші справи. Конечно, одного тільки треба б йому — як писати допись, то не полеміку, але я думаю, що це би йому удалось по невеличкій боротьбі з своїм темпераментом. А в Відні хіба ж шпиталь буде держати його не недужого, а лежачи недуж, хіба ж він зможе робити? Я о всім тім напишу йому сими днями, шлючи білет з Коломи до Львова.

Щодо того, куди розійшлась «Марія», то я скажу ось що: розійшлась вона найбільше по селах Дрогоб[ицького], Стрийськ[ого] і Перем[иського] повітів по селянах, читальнях і попах. Я передавав через знакомих, і то не накидаючись, а ждучи, аж будуть просити,— хоч і давав даром.

О «Марії» говорив я з одним мужиком — чоловік мисляний і очитаний у церковних речах, а також і в світськім дещо трохи (колись-то він мене малого за два тижні навчив читати). Він дуже дивувався за передмову і падкував, як то може бути, щоб євангелісти говорили один так, а другий інакше. «То на такий спосіб де ж правда є?» — питався він мене. Зате мій вітчим у речі віри самої не вдається, але на попів бий-забий і в кожнім н-рі «Діла», скоро тільки дістане, то поперед всього подивиться, чи вмер який кадигріб. Взагалі скажу, що на людей простих більше враження робить Ваша передмова до «Марії» і примітка, ніж сама поема, котрої, впрочім, і образовані у нас не вміють оцінити, а котра мені видається найгеніальнішим з усього, що написав Тарас. Около 30 прим[ірників] «Марії» розійшлось у самім Дрогобичі, де її читають з уподобою ремісники, навіть жиди. 10 прим. передав я до Стрия, около 10 розійшлось у Львові, але не між руською молодіжжю, котра подіставала дещо від Б[елея].

Що тикається програми Вашої (чи «Земського союзу», чи «В[ольного] сл[ова]» — не знаю), то чорт його знає, чи «Діло» схоче з неї що напечатати. Я зачав був писати резюме прогр[ами] З[емського] со[юзу] — не хотіли. Б[елей] взагалі і сам боязливий, а ще до того стоїть у залежності від ради управляючої, до котрої в таких надзвичайних разах відноситися мусить, а в раді сидять такі тумани вісімнадцяті, що, господи, твоя воля!

Говорив мені наш поет Масляк, що написав до Вас за «Громаду». Коли є прислані Вами примірники, то я можу передати йому. А якби у Вас час був, то не завадило б, якби Ви написали до нього пару слів. Чоловік він не без щирості, хоч характеру, може, ще й слабшого, як наш брат пересічний галіціанин. Та що ж діяти — не святі горшки ліплять. Добре, що хоч не п'янствує та в карти не грає, як другі деякі наші людці,— навіть і з молодежі! А Ваше слово мало б для нього вагу.

Іно-що роздобув для Вас «Зорю», два річники, I і III, Кубала, «Календар «Просвіти», Петрушевича про Кирила і Мефодія, «Твори» Шухевича і «Захара Беркута». Коли ще роздобуду «Світа» і книжечки «Просв[іти]», то й вишлю все вкупі.

Бажаю Вам і Вашій родині доброго здоров'я.

Ваш Іван Франко.

155. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 11 грудня 1883 р.
Львів, дня 11/XII 1883

Ласкавий добродію!

Нині шлю Вам одну посилку: «Зорю», «Календар», «Беркута», книжечки «Просвіти», одно справоздання, одну штучку Петрушевича і Кубала. «Світа» пришлемо незадовго. Ваш реферат я прочитав, і він пішов по руках. Правда, книжок поки що ми не записуєм, бо нема срібла: що є, те вийде на печатання табельок.

Нині я дістав для бібліотеки пару статей п[ана] Зібера. З присланих Вами книжок я передав Янсона одному чоловічкові, щоб зробив перегляд статистичний наділів і платежів українських селян і держав о тім реферат слідуючої неділі. По адресах, котрі Ви подали, розписуються листи.

Пересилаю Вам відпис пісні, переданої мені Максим'яком, «Зібралися чауси».

156. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[*Львів, між 14 і 18 грудня 1883 р.*]

... ра знає о чім,— а там, гляди, і зробить яку-небудь дурницю, котра показує, що за поетом сидить туман вісімнадцятий. Чи як Ви кажете? Пригадую собі, що Ви виразили намір приїхати тими часами до Львова. Отсе було б гарно! Розуміється, я надіюсь, що Ви звістите мене, коли наступить Ваш приїзд, щоб я міг вийти напротив Вас на дворець. Чи, може, не схочете сього зробити? Розуміється, я не маю претензії на то, щоб моє товариство було Вам приємне,— я знаю тільки то, що мені Ваше товариство було б дуже миле і що дні Вашого побуту у Львові були би для мене маленьким празником — розуміється, єслн би-м в тих днях міг якнайдовше бути в Вашім товаристві. Ану-ко зробіть фігля та й приїдьте, як то буде славно! А тільки звістіть мене докладно, коли і котрим потягом приїдете, щоб я часом на той сам час не виїхав куди-небудь,— бо й се у мене може лучитися.

Чи Ви здорові і веселі? Чи були в школі в понеділок? Мамця Ваші чи здорові? Прошу кланятись від мене.

От і скінчився мій лист, і мені остається тільки переслати Вам моє щире поздоровлення і переписати обіцяні вірші, щоб Ви знов не казали, що Вас ставлю на тяжку пробу.

Ваш Іван.

ПРОЩАЛЬНА ПІСНЯ

Будь здорова, моя мила,
Я не твій!
Розлучила
Нас могуча сила!

Де поставить кого доля,
Там і стій,
Моя ж доля —
Вітер серед поля.

Вона мною що день ближче
В грі страшній
Мече, прище
На побоєвйще.

Важко, душно, пітьма груба...
В хвилі тій,
Моя люба,
Жде мя, може, згуба!

Жаль, що не можу Вам передати й понурої та дикої мелодії сеї пісеньки! Мелодія, як я сказав, мадярська. Не менший жаль, що не знаєте й мелодії до «Похоронів», здається, композиції Шуберта; обі ті пісні укладав я до мелодії і після мелодії, співаючи, і тільки в співі вони можуть зробити враження. Тільки прошу Вас, не прикладайте смислу тої пісні, а особливо її закінчення, до себе. Я надіюсь, що наші дороги не розійшлися, але, противно, що ми довго ще будемо йти і працювати спільно для нашого краю. Чи як Ви гадаєте?

Ваш Ів.

157. ДО ІЗИДОРА КОПЕРНИЦЬКОГО

Львів, 27 грудня 1883 р.

Wielmożny panie i dobrodzieju!

Zachęcony przez kolegę mego, p. Ludwika Hodolego, a przytem i sam czując niedostatek ruskiego organu, któryby mógł i chciał publikować ruski materiał etnograficzny w celach naukowych a nie beletrystycznych, uważam za konieczne i samym Rusinom (za przykładem dr-ów Szaraniewicza i Ogonowskiego) zwrócić się ze swemi pracami i nagromadzonemi materjałami do wydawnictw Akademii Umiejętności. Zajmując się od lat przeszło dwunastu zbieraniem materjałów etnograficznych, a obecnie także porównaczemi studjami nad etnografią słowiańską a przedewszystkiem ruską, nagromadziłem dotychczas dosyć znaczną ilość ciekawych materjałów (pieśni, opowiadań, przypowieści, anekdot, wierzeń, zabobonów i t. d.). Wszystkiego byłoby na jakie dwa lub trzy tomy, jak tomy «Zbioru wiadomości do antropologii krajowej». Rozumie się, nie wszystko tak jak jest zebrane, nadaje się do druku, lecz wymaga troskliwego porównania z tem, co nadrukowane dotychczas, żeby nie powtarzać tego, co już było nadrukowanex i nie podawać warjantów bałamutnych i nie charakterystycznych. Do tego atoli potrzeba dłużnej i mozolnej pracy. Dla tego wybrałem na

pierwszy raz kompletny i bardzo charakterystyczny zbiór pieśni weselnych z Lolina, spisany na moją prośbę przez panią O. R. w r. 1878.

Jeżeli by mój przyczynek do etnografii krajowej był przychylnie przyjęty przez swiatłą Komisyę Antropologiczną, to gotów jestem z czasem zredagować z moich materjałów dalsze partje dla umieszczenia ich w «Zbiorze wiadomości» lub też gdyby to było pożądanem, dosyłać mniejsze prace porównawczo-etnograficzne, na podstawie głównie ruskich i polskich materjałów.

W nadzieji na rychłą odpowiedź i na światłe rady W-nego pana i dobrodzieja piszę się Jego

pokornym sługą

Iwan Franko.

Lwow, dnia 27/XII, 1883
Ul. Lindego, N 3, piętro I.

Вельможний пане і добродію!

Заохочений моїм товарищем п. Людвіком Годолієм, а при тім і сам відчуваючи недостачу українського органу, котрий міг би і хотів би друкувати український етнографічний матеріал для наукових, а не белетристичних цілей, вважаю за необхідне і самим українцям (за прикладом докторів Шараневича і Огоновського) звернутися зі своїми працями і зібраними матеріалами до видавництва Академії наук. Займаючись більше як дванадцять років збиранням етнографічних матеріалів, а тепер також порівняльними студіями над етнографією слов'янською, і передусім українською, нагромадив я дотепер досить значну кількість цікавих матеріалів (пісень, оповідань, приповідок, анекдотів, вірувань, забобонів і подібних). Усього було б на які два або три томи такі, як томи «Збірника відомостей до крайової антропології». Розуміється, не все у зібраному вигляді надається до друку, але вимагає дбайливого порівняння з тим, що досі надруковано, щоб не повторювати того, що вже було печатано, та не подавати бунтівничих і не характерних матеріалів. Але для цього потрібна довга, кропітка робота. Тому я вибрав на перший раз закінчену і дуже характерну збірку весільних пісень з Лолина, записану на мою просьбу панею О[льгою] Р[ошкевич] у 1878 році.

Коли б це моє зауваження до крайової етнографії було прихильно прийняте високою Антропологічною комісією, то я готовий з часом редагувати на основі моїх матеріалів дальші партії для вміщення їх в «Збірнику відомостей» або також, коли б це було бажано, посилати менші порівняльно-етнографічні праці на підставі переважно українських і польських матеріалів.

У надії на швидку відповідь і на цінні поради в[ельмишановн]ого пана і добродія залишаюся його покірним слугою.

Іван Франко.

Львів, дня 27/XII 1883,
вул. Ліндого, № 3, поверх 2

158. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[Львів, близько 23 грудня 1883 р.]

Ласкава панно Юліо!

Гніваюсь на Вас! Раз на те, що так довго дали Ви ⟨...⟩ лист, по-друге для того, що Ви відкрили в м⟨...⟩, якусь «несвобідність» чи навіть нещирість, по-третє для того, що присилаєте мені по тижні чекання всього-на-всього один віршик, а по-четверте — що й той один віршик, смію Вам сказати, есть дуже невдалий щодо форми і недодуманий щодо змісту.

Вам видався мій послідній лист несвобідний, не такий, як попередні, де побіч польових цвітків і всякої іншої хопти були також будячки. О, єсли Вам лиш того треба, то я готов цілий отсей лист наповнити самими будячками, але то такими колючими, що, певно, Вам і «пацок» не треба буде.

Отже ж, прошу, любуйтеся моїм букетом! Зачну від враження. Закидаєте мені «несвобідність», а тим часом то, що Ви сказали о враженні, одержанім з моїх відвідин, є щонайменше також несвобідне... «Яке враження може лишити мудрий чоловік»? Пан-біг знає, яке,—я досі не стрічав жадного такого, але мені здається, що «мудрий» чоловік може дуже часто лишити по собі дуже дурне враження. Розуміється, я й не маю претензії ані до «мудрості», ані також до того, щоби-м лишав по собі надто добре враження,— але для чого ж би Вам не сказати одверто, а тільки обвиваючи в бавовну? Отже, я завстидаю Вас і розкажу Вам одверто, яке враження Ви на мене зробили. Тільки ще хвилечка терпливості — мушу Вас перед тим крихту понудити і відповісти пару слів на інше Ваше речення. Чи справді я питав Вас: чи будемо разом працювати? Я собі якось такого питання не пригадаю, а воно навіть в моїх устах при теперішнім Вашім положенні було б зовсім не на місці. Бо як ми можемо працювати разом, сли я сиджу до якогось часу у Львові, незадовго, може, мною повіє, мара знає, куди, а Ви бакаларите в Бібрці? Що тут говорити о спільнім працюванні? Тож єсли я справді поповнив таку нетактовність і написав або сказав Вам щось подібного, то простіть! Але сли не сказав — бо зовсім собі не можу пригадати — і сли то Ви

самі на мене таке вигадали, то що тоді? Ей, панно Юліо, зачинаю гніватись на Вас!

Розуміється, з того ще не випливає, як коли б я мав гадку відмовити Вам своєї помочі і поради в Ваших літературних працях тепер і на будуще. Ні, противно, я навіть покладаю надію на ті праці, але се, прецінь, не можна назвати спільною роботою. Спільну роботу я собі представляю зовсім інакше, але поки Ви в Бібрці, то о тім ніщо й говорити ⟨...⟩ котрі би не тільки не спиняли мужчину від ⟨...⟩ ої борби, але, противно, загрівали його до неї, заохочу ⟨...⟩ му в ній товаришили. Я знав одну таку женщину ⟨...⟩. Я донині споминаю її, як святу, хоч вона жиє, тільки що далеко, в Парижі чи десь там в Франції. Ну, але не о ній бесіда. Мелодія пісні прощальної така проста, що, раз учувши, затямите її. Ну, але враження, враження — скажете Ви. Прошу, ось Вам оно! Правду кажучи, Ви мені зовсім не подобались. Взріст зависокий, руки замалі, очі не блискучі ⟨...⟩ми ⟨...⟩ну, але то правда, що кого пан-біг обдарував гарною, золотою душею, той повинен тим одним вдоволятися. Але що ж, душі на чолі не побачиш, впрочім, враження, яке робить поверховність, єсть що іншого, а враження, яке робить душа, знов що іншого. Я, яко поет, обожатель красоти, і єсли судити Вас з того становища, то сміло можу сказати, що Ви мені не сподобались. Та тільки прошу належито зрозуміти, що я через те хочу сказати. Уподобання єсть чувство чисто естетичне, котре попри себе допускає многі інші чувства. Мені лучалось бачити багато гарних лиць жіночих, але, поговоривши п'ять минут з властителькою того лиця, я зачинав почувати до неї якесь милосердя, котре часом переходило в злість або погорду. Для того я, кажучи, що Ваша поверховність мені не подобалась, не сказав тим ще нічого і для доповнення свого суду мушу сказати, що помимо Вашої поверховності я полюбив Вас, як сестру, як друга,— може, навіть і трошки більше — докладної міри поки що ще не маю. Може, я зле роблю, говорячи Вам те, може, стягну тим на себе Ваш гнів або, що більше, підозріння, що от чоловік дурень, не вміє обходитися з женщиною, як з товаришем, тільки зараз «dopuszca się serdeczności»[1]. Все тут дуже можливе, але що ж, знов скажу я й на свою оборону, хіба ж мені не вільно

[1] Дозволяє собі сердечність *(польськ.)*.— *Ред.*

любуватися красотою чужого лиця або чужого серця, не вільно признатися до того і хіба ж то що перешкоджає в правдиво приятельських зносинах?..

Розгнівали Ви мене трохи, панно Юліо, і самі викликали сесю мою, може, і невчасну щирість. Коли ж і Ви тепер розгніваєтесь на мене, то се буде справедливо з Вашої сторони. Але тепер, може, Ви порозумієте се, єсли Вам скажу, що дуже нетерпеливо дожидаю Вашого приїзду до Львова. Ану-ко, зробіть фігля і тепер-таки, в польські свята, сли не будете куди запрошені на приємнішу забаву, то приїдьте! От ми собі побалакаємо! Правда, у Вас фондів на дорогу не густо насіяно, ну, але коли на то прийде, то я готов звернути Вам кошти сеї подорожі. Цікавий я, чи зберетесь на відвагу.

Перепрашаю Вас, що на тім і кінчу сей лист. Доношу Вам тільки, що вірш Ваш (нині присланий) уже переданий Партицькому і дуже йому сподобався — заховав го до 1-го н[оме]ра «Зорі» слід[уючого] року. Чи знакома Вам трохи дещо учителька панна Ольга Білінська? Надіюсь листа від Вас в вівторок. А коли Вас самих надіятись? Може, також в вівторок або в середу досвіта?

Ваш Іван Фран.

159. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[*Львів, 26 грудня 1883 р.*]

Ласкава пані!

Мій колючий, будяковий букет приняли Ви з такою добротою і незлопам'ятностею, що, розуміється, і не надіявся від Вас іншої. І не жалую своєї злосливості, коли вона дала мені пізнати в Вас так багато красних сторін. Однако ж я надіюсь, що Ви згори о тім єсте переконані, що моя злосливість не походить з злого серця, а борше не раз з злого гумору, з духу, котрий бажає сильних, гарячих вражень, а находить на світі самі мляві, несмілі, зачахлі і недороджені речі, враження, людей і діла. Що на те порадити? Я гадав, що моя колишня недуга, що многі нещастя, розчарування, тяжкі упокорення і упослідження, котрих я досі перебув так багато, як рідко хто другий,— що все остудить мене, притупить вразливість, а головно підріже крила моїй фантазії, котра єсть мій ворог і котра

малює мені добро, щастя і чесноту всюди і там, де їх нараз дуже мало або й зовсім нема. Та, здається, дармо! Яким чоловік вродився, таким і згине, непоправним і непорядним. То тільки лихо, що через те я своїм змінним гумором не раз мучу людей, котрі дорогі мому серцю. Я, бачите, не вроджений на учителя, ані провідника— я можу бути добрим учеником, добрим Parteimanom[1], добрим товаришем, і тільки такого становища треба мені шукати. А коли я Вам ні з сього, ні з того накинувся на учителя, то не прогнівайтеся, коли я швидко покинув свою ролю і зачав ударяти в інші струни, небезпечні для нас обох, бо ніжні, бо дзвенячі довго і болюще, сли раз зістануть порушені. Впрочім, з Ваших листів виходить так, як коли Ви б того не догадувалися, і, може бути, що се й правда. Але тим не менше правдиве єсть посягательство з моєї сторони. Впрочім, ні, я знаю добре, що Ви женщина, а кожна женщина в ділах серця дуже догадлива, хоч би не мала о тім і жодного іншого попереднього досвіду, і що Ви мусили також догадатися, що стосунок, так ведений, як ведеться між нами, дуже легко може дійти й до чогось більшого, аніж «сестрині чуття». До чого він може дійти і до чого я хотів би його довести, сього я й сам ще не знаю і думаю, що о тім найліпше було б нам «начистоту» поговорити, а не писати. Ви кажете вправді, що при писанні Ви свобідніші,— я о собі того не можу сказати і думаю, що тільки особисто розговорюючи з Вами, міг би довести до якої-небудь ясності те, що мене займає і о чім писати попросту якось перо не надається, не для того, як коли б я в листах був несмілий або не вмів свої погляди та чуття належито висказувати,— Ви самі знаєте, що так не єсть, але для того, що листовне полагодження таких справ має для мене багато важних недогідностей. Оставляю затим все те в завішенні, а також оставляю без відповіді Ваші поетичні вираження о приязні, котрі, хоч дуже красні, однако ж менше правдиві, а найменше практичні. Замічу також, що Ви і сим разом не порозуміли (або не хотіли порозуміти) мене щодо «враження»,— але, нехай собі, се діло менше важне в виду тих слів, котрі Ви «повторили».

Хотів би-м тільки розписатися трохи ширше о тім, що Ви називаєте спільною працею,— але й то не знаю, чи мені се вдасться. Бо то, видите, питання се хоч само собою

---

[1] Членом партії, людиною партії *(нім.)*. — *Ред.*

й недразливе, а все може бути уважане за дразливе. Прошу затим те, що скажу дальше, брати зовсім абстракційно, теоретично, без стосування до кого-небудь!

Я понимаю спільну роботу там, де двоє або більше людей, постійно, з собою стикаючись, обмінюючись думками і враженнями, мають перед собою одну ціль і стараються взаїмно допомагати собі до достиження тої цілі. Прошу докладно передумати ті слова! До поняття спільної праці не вистарчає мати спільну ціль і йти до неї, хоч окремо, без порозуміння і різними дорогами. Бо тоді, н[ап]р[иклад] два потяги залізничі, що на одній точці (у одної цілі), вдарять на себе і взаїмно подрухочуться, працювали би спільно. Спільно працювати не значить також робити щось однаким способом, хоч би й для однакої цілі. Бо тоді, н[а]пр., всі музиканти на світі, котрі для забави людської грають після однакого такту, також працювали би спільно. А коли я часом щось зроблю, а другий случайно надійде і мені допоможе та й піде далі, то чи се значить, що ми спільно працювали? Отже ж, ні!

Коли я говорю про спільну працю, то я розумію се так, що спільник мій буде де в чім користати від мене, а я буду де в чім користати від нього, щоб ціль наша була тим ліпше достижена.

Що я такої спільної праці бажаю і що для такого спільника, котрий би своєю натурою і своїм розумом корегував хиби моєї натури і мого розуму, готов би понести великі жертви,— на се доказом історія цілого мого життя, мій приятельський стосунок з Павликом, Белеєм і деякими другими людьми, в кінці мій любовний стосунок з панною Ольгою Рошкевич, котрий тривав около 7 літ і приніс мені в результаті за кілька хвиль правдивого, хоч і неповного, щастя 7 літ тяжкої муки, тисячних терпінь та тривог. Стосунок той розірвався давно вже — панна Ольга нині вже пані Озаркевичева, життя не оправдало моїх надій, але я можу сказати, що я старався щиро, щоб наше спільне життя, на котре я надіявся, було справді спілкою людей мислячих, перенятих одною думкою і однакими цілями.

Якже ж — спитаєте Ви — було се можливе, через 7 літ помилятися або ошукатися? Отже ж, скажу Вам, що ані помилки, ані ошукування не було, що панна Ольга справді могла б була статися людиною пожиточною для загалу і писателькою ⟨...⟩ у неї був кільканадцять разів в това-

ристві других,— дуже мені подобався її характер, але того, що називається любов'ю, я для неї не почував уже хоч би для того, що се було ще під час мого стосунку з панною Ольгою Рошкевич. А щодо Ольги Білінської, то я питався Вас, чи не єсть вона Ваша колежанка. Єсть се сестра (нерідна) одного з моїх добрих знайомих, і я запрошений до неї на свята, а впрочім, дано мені свободу приїздити коли хочу, та тільки що не можу вибратися. А видівся я з нею всього раз, всього з півгодини. Славна дівчина, було б з неї дві такі, як Ви, і ще би, може, дещо трохи лишилося.

Але, але! Ви пишете, що Ви хорі щось! Невже ж небезпечно? Чому не пишете, що Вам такого є? Коли гадаєте вмирати, то звістіть хоч на кілька день наперед, щоб я міг бути при Вашій смерті, сли вже не можу бути при весіллі, і щоб міг хоч на устах вмираючої Юлії зложити «братерський» поцілуй, так як надіюсь зложити їх ще достаточне число на устах живої. Прошу Вас дуже, не хоруйте, вже хоч би зо взгляду на то, що мені одна гадка о Вашій слабості може на цілий день відібрати гумор! Але, знов, не важтеся іменно з того взгляду затаювати передо мною, єсли Ви справді недужі!

Я ждав властиво Вашого листа вчора, а не одержавши його, ходив цілий день, як не свій. А тут ввечір прийшлось писати для завтрашнього «Діла» статтю про екзекуції податкові! Тепер завдано мені нову роботу, на котрі ре⟨...⟩.

160. ДО [ЮЗЕФИ ДЗВОНКОВСЬКОЇ]

[Кінець 1883 р.]

Droga, niepowrotnie stracona. Im więcej staram się nie myśleć o Tobie, tym silniej jątrzę ranę serca mego. Przeklęta fantazja, która jak gwóźdź wbiła mi się w duszę. Z czego ta chęć, kiedy z twej strony widzę tylko wyśmiewanie, kiedy obowiązek silnym głosem woła mię gdzie indziej? Czego chcesz ode mnie, cieniu znikomy, iluzjo senna? Wszakże teraz nie wolno mi pragnąć twej miłości, nie wolno mi myśleć o tobie. Wszakże miłość, nadzieja, szczęście moje gdzie indziej mnie czekają, a to wiem dobrze, że z tobą razem ani miłości, ani szczęścia bym nie znalazł. A więc czegoż wiercisz mi mózg, zmoro senna? Poco lekkomyślną dłonią

sama szarpnęłaś mię za serce w chwili, kiedy już prawie zapomniałem był o tobie, po co na nowo rozjątrzyłaś ranę, która już prawie była zagojoną. Wierz Pani, że jeżeli w przyszłym życiu jest sąd za winy świadomie i nieświadomie popełnione, to wina, lekkomyślnie popełniona twoim ostatnim listem do mnie, ciężko zaważy na twej szali. Tymi kilkoma słowami dla żarty nieproszonymi zatrułaś spokój człowieka, który ci nic nie winien, który cię kochał, a odtrącony stanowczo zapomnieć pragnął. Pocóż go szarpiesz napowrót w wir szaleństwa, bo to widzę wyraźnie, zè miłość ku tobie była szaleństwem. Jedno tylko chciałbym powiedzieć, że pokochałem cię jedynie w tym przekonaniu, że jesteś dziewczyną ubogą, że dzieląc ze mną życie i trudy, nie potrzebowałabyś mnie czynić żadnej ofiary ze swego stanowiska, lecz przeciwnie mogłabyś ode mnie znaleźc pomoc i podporę. Jeżelim się omylił, przebacz, lecz jedno tylko [:] bądź przekonana, że gdybym był wiedział, że jesteś bogata, ani na chwilę nie byłbym pomyślał o tobie. Czy mogę cię prosić o jedną łaskę, o zwrot moich pierwszych trzech listów. Zrobiłabyś wielką łaskę [największą jaką] od ciebie mogłbym żądać.

Дорога, назавжди втрачена!

Чим більше я намагаюся не думати про тебе, тим більше роз'ятрюю рану мого серця. Проклята фантазія, котра, мов цвях, вбилася мені в душу. Звідки це бажання, коли з твого боку я бачу тільки насміхи, коли сильний голос обов'язку кличе мене в інший бік? Чого ти хочеш від мене, тінь звабливa, ілюзіє сновидна? Адже тепер мені не можна прагнути твого кохання, не можна думати про тебе. Адже кохання, надія, щастя чекають на мене в іншому місці, і я добре знаю, що з тобою не знайшов би ані кохання, ані щастя. Чому ж свердлиш мій мозок, маро сновидна? Чому легковажною рукою ти шарпнула мое серце тоді, коли я майже забув про тебе, навіщо знову роз'ятрила рану, котра вже майже загоїлася? Вір мені, що коли на тому світі є суд за свідомо і несвідомо вчинені гріхи, то провина, легковажно вчинена останнім листом до мене, тяжко заважить на твоїх терезах. Тими непроханими кількома словами заради жарту ти отруїла спокій людини, яка ні в чому перед тобою не винна, але яка тебе кохала і, відштовхнута, рішуче прагнула тебе забути. Навіщо ж ти знову тягнеш її у вир безумства, бо я добре бачу, що любов до тебе була б безумством. Одне тільки хотів би я сказати: покохав я тебе, будучи переконаним, що ти дівчина вбога, що, ділячи зі мною життя і труди, ти б нічим не жертвувала, навпаки, могла б від мене одержувати допомогу і підтримку. Коли помилився — вибач, скажу тільки одне: будь певна, що коли б я знав, що ти багата, я б жодної хвилини не думав про тебе. Чи можу я в тебе просити однієї ласки — повернути мої перші три листи. Ти зробила б мені велику послугу, найбільшу яку я міг би у тебе просити.

1884

161. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[Львів, 1 січня 1884 р.]

⟨...⟩ Але що ж то, чи Юлія вже забула вірші писати? ⟨...⟩ в Новий рік, кожний старається показатися з чимось ліпшим, ніж досі, а панна Юлія аніду-ду. Так дуже зайняли її думку особисті плани, що для бідної руської літератури вже нема ані одної думки, ані хвилини часу. Чи вже відтепер зачнеш занедбуватись? Чи кожна женщина лиш поти поступова, емансипована, з посвяченням, з запалом і з поезією, поки не замужня? Рад би-м знати?

162. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[Львів, 5 січня 1884 р.]

⟨...⟩ P. S. Признаюсь Вам — думаю, що не прогніваєтесь за се признання,— що я мав велику охоту заїхати на йорданські свята до Вас до Бібрки, і навіть все у мене було до тої дороги приготоване. Дістaвши нині Ваш лист, я побачив, що Вам мій приїзд був би тепер дуже неприємний, і для того покинув сей план, тим більше, що і Ви ані словечком о нім в своїм листі не згадали. Ну, розуміється, Вам ніколи було, а може, й «не випадало,»— бо то у наших женщин щирість чуття і любов звичайно есть тільки там і тільки тоді, де і коли «випадає», а поза ту границю — ні-ні! А коли Вам не випадає написати до мене одно словечко: приїдь! — то мені тим більше не випадає приїздити. Чи як там Ваші правила доброго тону кажуть?

Засилаю Вам і Вашій мамці сердечне поздоровлення.

І. Ф.

163. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[*Львів, початок лютого 1884 р.*]

Дорога товаришко!

Отсе хіба нещастя, що я, мавши якраз їхати до Вас, та й заслаб, вправді, не тяжко, але все ж так, що виїжджати було годі. Тож не прогнівайтесь за мою несловність! Сам не знаю, коли буду міг бути в Бібрці Вашій. Я гадаю, чи не можна заїхати в суботу туди ніччю, а вернути в неділю вечором? Бо в понеділок рано буду мусив поїхати до Дрогобича. Що Ви на те скажете? Ваш Іван Франко.

164. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[*Львів, 4—5 лютого 1884 р.*]

Дорога Юліо!

Ваш щирий і сердечний лист глибоко зрушив мене. В нім відбивається, як в дзеркалі, Ваше добре, невинне серце, і я чую се добре, що, судячи з того взгляду, я ледве чи міг би найти женщину, котра зрівнялась би з Вами. А... кого...т... сього я не знаю, так само не знаю, які наслідки за собою потягне. Побачимо.

Я в суботу не їхав до Станіслава, але їду в середу до Нагуєвич на весілля сестри, а відтам разом з батьком просто до Станісл[ава]. В неділю був я на вечерку за Барвінського, очевидно, що даремно виглядав за Вами. Вечерок, впрочім, був дуже красний, бесіда Белея загально подобалась. По вечерку було невеличке п'янствіє громадське — около 50 люда, між ними й дві пані. Потяглося до першої ночі. Маса многолітствій пили і співали — розуміється, що й мене не минула та участь, а розохочені студенти підхопили мене на руки, так що тут-таки пішла між людьми чутка, що я між молодежею маю велику популярність.

Д[ня] 26 лютого буде вечерок за Шевченка, на котрім, здається, я буду мав декламацію,— принаймні Акад[емічне] братство запросило, не знаю, як на те старші подивляться. На всякий спосіб надіюсь, що Ви будете. Уриваю лист, бо прийшов чоловічок, з котрим треба і балакати, і йому дещо передати. Хочу, щоб лист нині пішов, то й кінчу.

Бувайте здорові і пишіть, а не забувайте за вірші — шліть якнайбільше, щоб було до вибору. З віршем «До друга» ще сам не знаю, що зроблю. Стискаю Вашу руку.

Ваш Іван.

165. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО

[Львів, між 11 і 22 лютого 1884 р.]

Шановний пане професор!

Звиніть, що бувши у Вас і переглянувши «Гомін», я в забутті вложив його до кишені і забув, що мав його при собі. Тільки на другий день я знайшов його в кишені і зараз же побіг до Вас, щоб Вам його звернути, але, не заставши нікого, не міг навіть лишити. Пополудню був я другий раз у Вас і також Вас не застав. Від'їжджаючи сеї ночі зі Львова, не можу особисто перепросити Вас за неприємність і пересилаю Ваш «Гомін», ще раз просячи мене звинити.

З поважанням,

Іван Франко.

166. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[Львів, близько 27 лютого 1884 р.]

Дорога панно Юліо!

Я на всі вигади гадав, що Ви загнівались на мене, що так довго не получав від Вас листа. Я вже гадав, чи не хворі Ви, і якраз забирався писати до Вас, ущипнувши хвилю вільного часу, коли втім листонош приносить мені Ваш лист. Ну, богу дякувати, Ви ані не слабі, ані не загнівались на свого друга, котрий частенько-таки Вас згадує. Але Ви спізнилися до цього н[оме]ра «Зорі» з своїми віршами — от що шкода! З тих, що Ви тепер при[слали], я вибрав ⟨...⟩ два, хоч один слабший. Зате вірш «Я ваша» ⟨...⟩ ага! прецінь я зловив ⟨...⟩ удався Вам: він, безперечно, є найліпший зо всього, що Ви досі написали, і буде окрасою нашої лірики. Не дуже тим гордіться, бо я зачинаю говорити компліменти. Але проте мушу Вам

замітити, панно Юліо, що Ви на ховзькій дорозі! Покиньте етери, і фалі, і соловіїв, і мотилів — усе те дрянь, не варта Вашого пера,— глядіть на речі трохи реальніше, а то пісні Ваші швидко зовсім розплинуться в тони і перестануть бути зрозумілими для людей. Посилаю Вам Шевченка «Марію». Єсть се, по моїй думці, найкраща перла нашої поезії,— читайте її, і вчитуйтесь добре, і пильно придивляйтесь, як можна речі, на око прозаїчні, піднести до високої поезії, як можна малими средствами, кількома простими словами викликати велике враження. Для Вас конечне є студіум поезії руської реальної, Kopopnicka заведе Вас на бездоріжжя.

Моя поїздка осталась безплідною: до згоди в Станіславі не прийшло, бо господарство запущене, видатків треба би надто великих, а у нас з батьком нема грошей,— а при тім орендувати не оплатилось би зовсім. Що далі буде зі мною, не знаю, прийдеться, бачу, сидіти дальше у Львові самотою та поневірятися між чужими людьми — доки? Бог знає. Вечерок за Шевченка буде аж десь коло 10 марта. Нині уряджує свій вечерок «Акад[емический] кружок» ⟨...⟩ буду. Декламувати не буду, здається, [боять]ся ще мене. Нехай собі. Вірша ніякого ⟨...⟩ ще, шкода праці.

Отсе чуть короткі і не потішні новини за послідні два тижні. Про мої ближчі особисті стосунки не пишу Вам, бо ті Вас не будуть обходити. А жаль, що Ви не могли досі приїхати. На 10 (лат[инського]) марта надіюсь Вас на всякий спосіб, мав би-м з Вами поговорити о деяких дуже важних речах, котрих написати не подоба. Якби Вам потрібно грошей на дорогу або до якого приготування, то напишіть без женади до мене — я постараюсь прислати. Тут деякі люди хотять Вас бачити, ну, а як хто обібрався грибом бути, то лізь у кошіль, т. є. коли-сте обібралися за поетку, to pokażcie się narodowi[1]. А як же, панно Юліо!

Цікава буде для Вас річ, що тутки я сими днями відновив знакомство з одним вашим дуже милим знакомим, п. Гордієвичем. Дуже хвалив Вас, чи й Ви його?

Прощайте, а пи ⟨...⟩ .

---

[1] То покажіться народові *(польськ.)*.— *Ред.*

167. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 16 березня 1884 р.

Високоповажна пані!

Діставши від п. Партицького Ваші вірші до рецензії, я, признаюсь Вам, закинув їх був між папери і якось не мав охоти навіть читати. Нам присилають з різних сторін так багато віршів, і то — не проти Вас кажучи — так кепських, що не раз розпука бере чоловіка, читаючи ті плоди безмисності і легковаження дитинячого. Нігде правди діти, я не надіявся нічого більше і по Ваших віршах, особливо, що форма вже на перший погляд видалась мені досить нерівною та негладкою. Аж нині, урвавши хвилину часу від інших праць, я случайно прочитав Ваші вірші і дуже приємно розчарувався, побачивши в них в незручній, правда, але не зовсім таки невдачній формі гадки здорові, а місцями навіть з немалою поетичною силою виражені. Я сей час сів і переробив з них два кусники: «Чого я бажаю» і «Вічну любов», позволяючи собі, крім конечних для вигладження форми дрібних перемін у вираженнях, ще лиш невеличкі приставки або скорочення, за котрі, надіюсь, Ви не прогніваєтесь на мене. В обох кусниках мого додатку є всього 4 стрічки, котрі Ви легко розпізнаєте і котрі, чей же, не споганять красоти Вашого помислу, але, противно, доповнять його.

З проб Ваших бачу, що у Вас є талант поетичний,— тільки форма слаба, потрібно Вам вправи в просодії і читання знатніших взірців поетичних. Поезія ставить тепер до своїх поклонників строгі вимагання — зміст і форма мусять бути докладно обдумані, студійовані і введені в якнайповнішу гармонію. Минув час ноншалянції в формі, розлізлості в вираженні,— ба, ні, такого часу в епохах розцвіту поезії ніколи й не було.

Я не знаю, чи Ви мали б охоту і час взятися до таких студій, котрі одні могли би прояснити і розвити Ваш талант. Сли так і сли би Ви не погордили моєю порадою, то я готов Вам по силі можності помагати і вказувати дорогу. Тільки заким би я міг Вам порадити, яких, н[а]пр., авторів читати, то мусив би-м знати, щó Ви читали досі і якими мовами владаєте, на котрих би Ви могли читати. Думаю, що Ви відповісте мені в власнім інтересі на ті питання.

І ще одно. Я радив би Вам покинути Ваш дивоглядний

псевдонім «Зулейка». Псевдоніми мають місце при статтях політичних, памфлетах і пр., але при віршах ліричних, де кожна стрічка повинна характеризувати іменно особу автора або авторки, тут псевдоніми, а ще такі турецькі, якось не на місці. Хіба ж Ви встидались би під свої мислі і слова положити своє власне ім'я?

Приймiть, ласкава пані, слова поздоровлення і заохоти до дальшої праці на ниві нашої літератури від прихильного Вам Івана Франка.

Львів, дня 16 марта 1884,
ул. Ліндого, ч. 3

168. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 20 березня 1884 р.

Ласкава пані!

І справді, лист Ваш відриває мене в тій хвилі від роботи, хоч і не дуже такої спішної, і змушує відписати Вам пару слів. Поперед всього не думайте, однако ж, що всякий лист, написаний до мене, єсть уже якимсь гріхом, бо забирає мені час, котрого мені нібито так надто дуже потрібно. Ні, пані, чоловік пречінь не машина, бо ж і машина, впрочім, не завсігди робить. А грішний чоловік тратить далеко більше часу на тисячні непотрібні клопоти або й так на лінюхування, аніж Ви можете забрати йому своїми — та й ще такими сердечними і відрадними листами. А знаєте Ви, що Ваш лист на цілий нинішній день додав мені доброго гумору й сили, і коли я нині зроблю що доброго і для загалу пожиточного, то за се прийдесь подяка Вам, а не тій недобрій Зулейці, о котрій буде дальше? Для того, коли тільки Вам се не буде надто багато часу забирати від Ваших обов'язків, будьте ласкаві і надальше не цуратися мене, хоч би я часом і не відповів на котрий Ваш лист для недостачі часу.

Я говорю се не без причини. Бо коли Ви не Зулейка і коли се не Ваші вірші так мені подобались, то, властиво, я до Вас не маю зовсім ніякого діла. І коли Зулейка з Турції не хоче саме до мене нічого написати і ні о що просити, а тільки через Ваші уста посилає мені навіть свою сповідь, то я, не маючи, з свого боку, ніякого такого посередника, на котрого би міг спуститися, буду мусив попросту, з жалем серця, перервати з н е ю всяку перепис-

ку і лишити її на волю аллаха і Магомета, його пророка. О віршах її я говорив вчора з Партицьким і надіюсь, що бодай один з них буде ще в сім номері «Зорі» напечатаний. З Ваших слів я догадуюсь, що Зулейка вміє по-німецьки — чи вміє по-турецьки, сього Ви не кажете! І для того я, як би-м знав, де її шукати, післав би їй дещо з сучасних німецьких поетів. Зажду, аж дістану її докладний адрес, а тим часом поручаюсь Вашій ласці і остаюсь

Ваш щирий, Іван Франко.

Львів, д[ня] 20 марта 1884.
Ул. Ліндого, ч. 3.

Листів не рекомендуйте, і так дійдуть!

І. Ф.

169. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 27 березня 1884 р.

Ласкава пані!

Що Ви вкінці рішились скинути маску і признатися до авторства своїх віршів, се досить похвально свідчить о Вашій цивільній відвазі,— але для мене Ваше признання — признаюсь Вам — трохи запізнє, бо вже перед тим дізнався я від деяких Ваших колежанок, що Ви справді є авторкою тих віршів і многих других, котрих, говорено мені, маєте повну теку. Дуже жаль, що Ви, за внутрішньою боротьбою о своє здемаскування, не прислали мені дещо з своїх творів. А коли, як повідаєте, головна причина Вашого псевдоніма була та, щоб «почути о собі щире, вільне від всяких конвенціональних примішок слово»,— то о те Ви не бійтеся, почуєте й так! То значиться, чи щире і в якім розумінні щире, сього я не знаю,— але що свобідне і від конвенціональних примішок вільне, се певно. І почуєте його поперед всього від мене. Ви хвалитесь, що знаєте мене наскрізь,— конечно, з моїх віршів, повістей і прочої мазанини. Ну, прошу, коли знаєте, ану-ко скажіть, яким Ви собі після того мене представляєте? Тільки щоб Ви надто не наразилися на сміх, то замічу Вам згори, що особисто я ані крихітки не подібний до того, що можна би назвати моєю літературною фізіономією. Ану-ко, комбінуйте!

А поки що я мушу Вам замітити, що се єсть з Вашої сторони не в пору скромність, коли Ви кажете, що я колись

о Ваших творах буду мусив голосно сказати: «се діла непокликаної». Чи Ви думаєте, що я мав яку-небудь причину в першім зараз листі писати Вам, зовсім для мене незнакомій, що в Ваших віршах проблискує талант,— т. є. писати Вам нещирий комплімент дуже двозначної вартості? Ні, ласкава панно Климентіє, таких речей я ніколи не пишу на вітер і без переконання. Впрочім, що значить у поезії «покликаний» або «непокликаний»? Всі покликані, а мало вибраних. От і наші молоді поети, Масляк і Грабович, уважаються за покликаних, а я смію твердити, що вони не вибрані. Поезія в наших часах перестала бути забавкою неробів, а сталась великим ділом, горожанською службою, вона повинна в найдосадніщій і найвищій формі висказувати найвищі змагання, сумніви, болі, розчарування і надії цілого віку, повинна одушевляти і провадити покоління, кристалізувати все, що в їх житті і мислях було найкращого й найліпшого, і переховувати на науку і скріплення потомності А спеціально у нас, русинів, поезія повинна бути великою часткою тої к у л ь т у р н о ї, п о с т у п о в о ї п р а ц і, до котрої всі ми покликані, до котрої всі ми рук прикладаємо,— Ви, учачи діти в Жовтанцях, я, пишучи о справах крайових у «Ділі» або сучасну літопись у «Зеркалі»,— а до котрої не прикладають рук іменно деякі з наших поетів, сидячи цілими днями за картами або за склянкою.

Дуже мені підхлібляє Ваша думка о моїм ненастаннім занятті, але, жаль сказати, вона трохи далека від правди. То правда, що я роблю трохи більше від тих людей, що нічого або майже нічого не роблять,— але того ще не досить. Правда, щодо розривок у мене надто много часу нема, але прошу вважати, що те, що люди звичайно називають розривками, мене більше томить, мучить і денервує, ніж не знати яка робота літературна. А, з другого боку, робота літературна іде мені досить легко — не задля таланту, котрий зовсім не так великий, як більше задля вправи, задля того, що, пишучи від четвертої гімн[азійної] класи ненастанно, я вже вложився в те писання, як віл в ярмо. Форма мені не робить трудності, от і ціла штука,— але творення само, композиція стоїть мене дуже дорого, вимагає тяжкої внутрішньої праці. Власне задля того мені дуже часто серед роботи опадають руки, думка стає, мов глиняна, і ані руш далі. Тоді, особливо літом, бувають такі часи, що я й тиждень до пера не беруся.

А і тепер, крім обов'язкової роботи, котрою я мушу заробляти собі на хліб, я не раз і по кілька тижнів або й місяців не тикаю тих праць, котрі би могли мене трохи вище поставити, могли би дещо нового сказати нашій суспільності і до котрих ціла душа моя тягне. У мене тепер під рукою дві такі праці: історична книга про життя Івана Федоровича і поема «Нове життя». Федорович за гроші,— отже, мушу не раз перемагатися і робити його — оба Ваші листи застають мене іменно за сею роботою,— а поема, бідна сирота, ледве розпочата, лежить собі в паперах, ледве часом вночі чоловік знайде часу написати одну строфку. Бачите затим, що я не зовсім на вітер говорив о лінивстві своїм: чую, що можна би більше робити! Правда, мої особисті стосунки дуже кепські, і то не раз мені відбирає охоту,— товариства такого, де би чоловік найшов щиру участь, і пораду, і заохоту, нема; як тому паукові, приходиться все з себе снувати, щоб і для себе вистарчило, і ще для других осталося,— а се, ласкава пані, не раз таки тяжко, болить!..

Але що се я перед якоюсь туркенею, котра мені ні сват, ні брат, та й у сповідь вдався! Чи не дурень чоловік? Та й за яке свято? За то, що Ви перший лист написали мені зовсім повний містифікації, бо і псевдонім боронили, і ще й біографію розказали таку, що й словечка правди нема. Ні, пані, встидайтеся так поступати! Чи, може, я на се заслужив? Сли так, то скажіть бодай, яким гріхом?

Я просив Вас не рекомендувати листа. Ви на збитки. Ваша страта, бо листонош півтретя дня ходив з Вашим листом, не можучи мене застати дома. Були би-сте мали відповідь швидше, я тому не винен. До мене листи не пропадають, хіба би на Вашій пошті.

А щодо весняних прогулок, на котрі Ви мене висилаєте, то вони у нас зовсім ще не такі принадні, як Вам там у Жовтанцях здається. Сльоти, холод, болото,— агій, не хочеться й з хати рушатись. Впрочім, пощо мені далеко ходити, коли сам Ваш лист приніс мені до хати запах весни. Mercі[1].

Отсе я розписався і писав би — по старій привичці многописательства — і бог знає, доки, та пора вгамуватись. Я тільки хотів Вам доочно доказати, що коли я можу п и с а т и так довгі листи, то вже ж прочитати від Вас

---

[1] Дякую *(франц.)*.— *Ред.*

лист, н[а]пр., на п'яти Ваших аркушиках не займе мені і десятої часті того часу, а вдесятеро побільшить мою приємність. Розумієте?

Кланяюсь Вам і дружно стискаю Вашу руку.

Ваш Іван Франко.

Львів, д. 27/III 1884,
ул. Ліндого, 3

170. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[*Львів, перед 27 березня 1884 р.*]

Дорога панно Юліо!

Що се з Вами? Чи Ви до Америки виїхали, чи загнівались, чи, може,— крий боже! — занедужали, що ані словечком не зволите озватись до мене? Чи, може, переписка зо мною не представляє уже для Вас ніякого інтересу? Я й сам не знаю, що се може бути! А, може, Ви спустилися на те, що я перший до Вас напишу, а видячи, що я настільки нечемний і не пишу нічого, затяли й собі і не пишете також нічого. Але ж бійтеся бога, панно Юліо, не погубляйте душі невинного. Я дуже занятий, так занятий, що хоч коли й трафиться хвилина вільного часу, то я такий змучений, утомлений, зденервований, що зовсім годі прибратись мені до писання листів. Для того я й багато других важних листів відкладаю отак з дня на день, з тижня на тиждень, а від Вас то таки що день чекаю листа, і все надармо. Правда, ви послідним разом прислали мені кілька віршів, і то гарних, так що запас той вистарчить ще на ⟨...⟩ 1 чи 2 н[оме]ри «Зорі», але хіба ж уже, крім присилки віршів, Ви не маєте мені нічого сказати? Правда, між нами зайшло дещо таке, що вимагало би яких толкувань, але я думаю, що найліпше з тими речами здержатись ще трохи,— з різних причин. Будьте ж ласкаві, напишіть мені ⟨...⟩ до Станіславова, де ⟨...⟩ до Бібрки, і як жиєсь тепер і чи дуже гніваєтесь,— а сяк чи так, присилайте найновіші плоди своєї музи, котрі мені будуть дуже пожадані. Як знаєте, Ви — коли вже бесіда про музу — ще маєте конкурентку в особі також учительки, панни Климентини Попович, котрої вірші зачнуть печататись — не знаю, чи від сього, чи від слідуючого числа

«Зорі». В сім номері іде Ваше «Кілько дум ту пересни-лось»,— крім того я ⟨...⟩ вірш Ваш о сонцю золотячім ⟨...⟩.

171. ДО ВАСИЛЯ ЛУКИЧА

Львів, 13 квітня 1884 р.

Дорогий друже!

На сердечне письмо твоє відповідаю коротко, бо хоч то нині неділя, у мене, проте, часу дуже немного. Для «Календаря» я надіюсь зладити дещо — готового поки що не маю ще нічого. А зладжу ось що. Крім одної або двох повісток вроді тих, які були давніше, хотів би-м дати також обширнішу роботу о «Знесенні панщини в Галичині і заплаті за панщину», роботу, з котрої незадовго маю мати відчит у читальні в Задвір'ї, а до котрої науковий матеріал весь уже згромаджений, і то, як знаєш, одна половина в статті о індемнізації, а друга половина становить одну главу моєї книги про Федоровича і була читана в Кружку етн[ографічно]-стат[истичнім]. З тих двох праць можна буде зладити гарну популярну роботу, дуже для нас потрібну. Не знаю тільки, коли би ти міг її від мене одержати, бо часу тепер у мене дуже скупо.

Я, здається, по святах покидаю «Діло», котре мене дуже мучить, і їду на літо на село,— була навіть думка якийсь час забавити у Вас у Болехові,— думаю, що ані твоя пані, ані ти, ані Муха не були б тому противні. Там була б найкраща пора зладити новели для «Календаря». Напиши, братику, коли повертаєте з Завалова?

На свята в Завалові помимо щирої волі бути не можу. Прошу передати від мене найсердечніші поздоровлення Вашому батькові, котрого я поважаю як свого власного.

Навроцького творів напечатано вже 3 листи, де міститься: «Руська родина» і «Весілля в Кутузові». Четвертий лист обійме: «Народні приказки», «Про козаків-запорожців» і «Критичні замітки», а іменно критику на ч[исло] I «Зірки», на «Монаха Стеб[ельського]», на Лит[овский] сборн[ик]» Матиці і на Шуйського «Polen und Ruthenen» (фраг-м[ент]). Дальше підуть: резюме Ukraino, критика на Ан-т[оновича] і Драгом[анова], «Пісні», «Visum repertum», Сатиричні фрагменти, полеміка з Пюрком, «Огнева сто-

рожа», поезії, опис Калуша, «Як твориться польська історія», «Фейлетон», «Етнографічні записки, польські переклади дум народних», «Страчені становища» і др[угі] уривки. Перша часть, обнімаюча около 10 печ[атних] листів, буде брошурована окремо і пущена в розпродаж для здобуття фондів на дальше видавництво. Вийде вона на світ перед вакаціями.

«Руська бібліотека» готова, крім передмови, котру ладить Коцовський, за тиждень або найдалі два появиться в продажі.

Парт[ицький] не тільки д у м а є передруковувати Шевч[енка], але вже й передрукував його, 7 арк[ушів]. Він хотів би видання «Зорі» вести, як кажуть, хитромудро, невеликим коштом. Я зачав для «Бібл[іотеки] «Зорі» ладити переклад Шекспірової «Бурі», але на помі-щення сього року нема надії. Повість Кониського лежить. Він надіслав, крім неї і комедію, котру хоче подавати на конкурс «Бесіді»; якби «Бе[сіда]» заплатила, гроші пішли б на друк «Горовенка». «Жука» третьої частини також прислав пару аркушів.

Моє здоров'я, о котре питає твоя пані (за що я сердечно цілую її руки), не зовсім здорове — чуюся дуже змучений, matt und abgespannt[1], і груди починають боліти. Про женихання поки що нема мови, заждемо до ліпших часів — законні речі не вистинуть. Що діяти, не в ту, мабуть, пору ми родилися, щоб наші бажання сповнювались.

До Лепкого адрес: Л[епкий], питомець 4-го року сем[інарії] гр[еко]-к[атолицької] в Перемишлі.

Ще раз віддаючи чолом твоїй ласкавій пані, цілую тебе і Муху сердечно.

Ваш Іван Франко

Повертаючи з Завалова, будьте ласкаві привезти до Болехова також Шашкевичеву «Azbuku i Abecadło»[2], треба мені переписати до дальшого тому бібл[іотеки], котрий думаємо видати разом з Коцовським і в котрий ввійде багато цікавого, переважно рукописного матеріалу.

Здрастуйте!

І. Ф.

Львів, 13/IV 1884,
ул. Ліндого, 3

---

[1] Млявий і охлялий *(нім.).— Ред*

[2] «Азбука і абецадло» *(польськ.)*, тобто — українська і польська абетка.— *Ред.*

172. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 13 квітня 1884 р.

Ласкава пані!

Ваш лист, довго дожиданий, і втішив, і засмутив мене заразом. Значиться з нього, що Ви вже перед тим післали один лист до мене, котрого я не одержав, і тепер,не можучи діждатись моєї відповіді, пишете другий, підозріваючи мене — хоч без моєї вини — о недбальство і о легкованя Ваших слів. Знаєте, пані, мене болить се, що Ви так думаєте о мені, нібито я з таким оприкренням рад би спекатись кого-небудь на світі, а спеціально Вас. Будьте ласкаві, не пишіть другий раз у такім тоні, тим більше, що з моїх дотеперішніх листів Ви, чей же, могли догадатись, що Ваші листи мені зовсім не суть неприємні. На всякі письма я звик відповідати скоро, і се вважаю попросту обов'язком,— хіба що письмо вимагає довшого приготування.

Але недобрі Ви, пані! Були у Львові і не навідались як-небудь, не дали мені знати навіть о собі! Чи то так годиться? Я дуже радо був би передав Вам деякі книги, котрі могли б були Вам придатися, а котрих посилати по пошті якось не доводиться, та й, впрочім, і рад би був пізнати Вас особисто. Ну, але, видно, Ви мали на те свої причини, котрі я, хоч і не знаючи, мушу респектувати.

Не знаю, на що Вам придасться спис робітників «Діла», але позаяк Ви о се просите і секрету в тім нема ніякого, то я охотно вдоволяю Вашій просьбі. Ось вони, ті робітники: Іван Белей, редактор, порядкує рукописи до друку і пише часом вступні статті («Нові хмари», всякі речі о єзуїтах, дещо о банку і деякі новинки), Іван Франко, пише перегляд часописей, статті економічні і крайові (в минувшім році і тепер все о бюджетах, о «Pracy organicznej», «Воскресеніє чи погребеніє», «Польські газети о руськім вічу» і т. д.), також деякі новинки і деякі вісті літературні, Кирило Кахнікевич, пише політику заграничну і деякі новинки, а також часом статті о ділах педагогічних (о іспиті у василіянок, давніше допись з Волині, о «Руській бесіді» в Тернополі і т. д.) і вкінці Антін Горбачевський, той, що давніше підписувався редактором, але ним ніколи не був,— пише

політику австрійську. Фейлетони пишуть різні люди: Листи з Полтавщини — Кониський, часом пишу я (що було о 1848 році, документ о школах сільських з 1842) і взагалі переважно люди посторонні. Чи вистарчить Вам се для Ваших цілей?

Ви бажаєте, щоб я зробив Вам ту утіху і попросив Вас о що-небудь. Виджу в тім Ваше щире серце, але Ви помиляєтесь, думаючи, що сповнювання моїх просьб принесе Вам велику утіху. Коли я о що попрошу Вас, так се стоїти Вас буде багато праці, хоч і буде не без користі для Вас самих. Для себе особисто я, розуміється, ні о що не смію просити Вас, бо і з якої рації? Але ось Вам мої просьби:

1) Ви, певно, одержали з «Ділом» і «Батьківщиною» уложені мною «Питання о читальнях і о братствах церковних». Будьте ласкаві о всім там порушенім написати якнайдокладніше і найобширніше і прислати на мої руки. Се Вам моя перша просьба, котру, надіюсь, Ви сповните для самої науки. Мушу Вам тут запримітити, що зав'язаний за моїм стараннем Кружок етнографічно-статистичний принімає в члени всіх людей, котрі приречуть достарчувати йому матеріалів (пісень, казок, приповідок і пр.) і відповідей на квестіонарі — їх з часом буде видаватись більше — і платити по 10 кр[ейцерів] місячної вкладки. З часом кружок видавати буде свої публікації, в котрі входити будуть праці і матеріали членів. Ану-ко, зробіть початок і вступіть у члени (напишіть подання, на звич[айнім] папері, і пришліть, чи на мої руки, чи прямо до виділу Етногр[афічно]-статист[ичного] кружка, Скарбівська, ч[исло] 2, з долученням вкладки).

2) Заким ще Ви згадали мені, щоб я о що-небудь Вас попросив, я вже зробив се в моїм попереднім листі, жадаючи, щоб Ви прислали мені більше своїх поезій, коли у Вас є готові. Для чого Ви не ласкаві були сього досі зробити — не знаю. Нині тільки додам, що коли б у Вас було більше поезій і Ви, переглянувши старанно, прислали їх мені, то, може би, далося видати їх у «Бібліотеці «Зорі» окремою книжечкою (в 2—3 аркуші) — се було би для Вас ліпше, ніж розсипатись по н[оме]рах «Зорі». Подумайте о тім і напишіть непремінно. Я охотно прийму на себе працю над остаточною редакцією Ваших творів до друку, хоч, конечно, така редакція найліпше би дала зробитися спільно. Та нехай і так!

Ось Вам мої просьби,— як бачите, самі такі, за котрих сповнення я зовсім не буду мав потреби Вам дякувати, а котрі помимо того освітять мені Ваш характер. Напишіть ще, що було у Вашім попереднім пропавшім листі,— сли в нім взагалі було що для мене цікавого.

Стискаю Вашу руку, Ваш щирий Іван Франко.

13/IV 1884
Львів, ул. Ліндого, ч. 3

173. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 20 квітня 1884 р.

Ласкава пані!

Аж нині, в неділю, на великдень, дістав я Ваш реком[ендований] лист, котрий отсе вже три дні лежав на пошті для того, що листонос не міг мене ніколи застати дома. Лист Ваш є для мене справді великоднім привітом — і то одиноким, бо сиджу в хаті самісінький, до нікого ще нині слова не говорив і о якім-небудь святкуванні великодня нема й бесіди. Але се байка!

Ваше оповідання о жовтанецькій читальні і о Вашій тихій війні супротив єгомосця дуже цікаве. Дуже було б жаль, якби читальня, до котрої заложення Ви доложили свого труду, упала з вини тих людей, що собі виключно узурпують назву представителів, і просвітителів, і батьків Русі. Тільки ж Ви, пані, трохи не порозуміли мене, думаючи, будто би я радив Вам ставати з ними до одвертої війни і наражуватися їм. Цур їм! Хіба ж Ви не знайдете і поза війною — ще до того безнадійною і безплідною — пожиточнішого для себе поля діяльності? Так само я не зовсім писав би ся й на то, щоб Ви, маючи в Жовтанцях родину і притім яке-таке своє становище, що Вам в крузі родиннім улегшує труди і невигоди життя самостійного. Чень же, Ваша родина, здіймаючи хоч почасти з Ваших плечей тягар буденних старань о хліб і буденних гризот та клопотів, не спиняє Вам рівночасно — поповнювати своє образування і працювати духово та розвивати свій талант писательський? Скоро родина в тім згляді не ставить вам рішучих перешкод, але, противно, дає деякі улегшення, то попросту нерозумно з Вашої сторони

було би рватись кудись, де всього того не буде, а зато маса не відомих Вам досі клопотів.

Щодо вписання в члени кружка, то подання не потрібно доконче, я можу сам внести, щоби вписати Вас, так як вписано панну Юлію Шнайдер. Се може Вам настільки придатися, що кружок небавом розпічне видавати свої праці (матеріали і опрацювання по етнографії і статистиці), котрі будуть розсилані членам, а по-друге, що з кружка будете могли зичити книжки.

Ви крихіточку нагнівались на мене за моє підзріння, нібито біографія Зулейки, подана Вами в однім листі до мене, є видумана. Підозрював я се для того, що 1) писано се було о Зулейці і могло служити попросту тільки для ліпшого замаскування псевдоніма, а 2) що Ваші власні листи і вірші, в котрих Ви так гарно владаєте руською мовою, не допускали у мене думки, що се був плід недавнього якогось «відродження». Простіть, єсли я такими підозріннями ухибив Вам. Тепер, коли знаю, що підозріння ті безпідставні, вірте мені, я ще тим більше поважаю і ціню Вас.

Я дуже тішуся Вашою обіцянкою надсилати мені за кождий раз якнайбільше віршів. Будьте певні, що я займуся ними, як своїми або й ще старанніше, уже хоч би для того, що власні вірші суть у мене звичайно плодом тяжкої духової праці і гірких обставин життя, а чужі прилітають до мене готові, свіжі і пахучі, як цвіти, кинені невидимою рукою крізь вікно на мій стіл. А щодо труду, який я собі нібито задаю при їх редагуванні,— то з сього собі не робіть ані крихіточки нічого. Се у мене не труд, а відпочинок, розривка, котра мене дуже освіжує.

З деяких подробиць Ваших листів бачу, що Ви досить цікаві. Я, конечно, против цікавості, а ще до того у женщин, зовсім нічого не маю і в кождім разі волю людей цікавих, ніж індиферентних. І ось Ви питаєте мене тепер, що се за колежанки зрадили передо мною, що Ви писали давніше вірші? Се ті самі колежанки, котрі й бачили Вас під час Вашої битності у Львові,— панна Карачевська Юлія і панна Мариня Білінська. Я потрохи з ними знакомий і послідніми часами частенько у них бував — ось і цілий секрет.

А тепер щодо Ваших причин, задля яких Ви не могли бачитися зі мною. Одна перша (недостача часу і множество справунків) була би вже вповні вистарчила. Щодо

дру́гої, іменно щодо певних зглядів конвенціональних, то позвольте Вам сказати мою думку. Я, звісно, сторонник і приятель якнайширшої свободи кождої людини — мужчини зарівно, як і женщини. Але, з другого боку, я бажаю, щоб та свобода проявлялася в ділах поважних, обдуманих, розумних; стіснювання свободи людської в таких ділах є і буде завсігди неволею, тиранією, супротив котрих кождий чоловік обов'язаний боротися. Інша річ — діла дрібні, побічні, не впливаючі на основний наш світогляд, не альтеруючі нашої серйозної праці і наших найсвятіших чувств. В таких ділах не раз повинен, а то і мусить чоловік або сам себе ограничувати, або дати ограничитися другим. Горде пишання свободою в таких дрібницях, котрі для ніякого діла користі не приносять, а роблять прикрість хочби найпослідньому з людей, єсть екстраваганцією, примхою і характеризує людей, у котрих іменно поза тою свободою в дрібницях глибшої, серйозної свободи нема. «Es sind Sklaven, die ihrer Fesseln spotten»[1],— як каже Лессінг.

Таку мірку я прикладаю й до т[ак] зв[аної] емансипації женщин. Женщина, котра думає на серіо, працює на серіо над своєю просвітою, трудиться для других, інтересується всім, що високе і красне, всіми тими освободжаючими ідеями, які порушують сучасних людей, і старається по своїй змозі приноровлювати своє життя до них, т. є. жити власним трудом, не стаючись нікому тягарем, і думати власною головою,— така женщина єсть у мене емансипована, т. є. свобідна, хоч вона цигар не курить, кіс не обстригає, з мужчинами не п'є і попід боки не водиться. Котра ж всю свою емансипацію покладає тільки в таких і подібних формальностях, тота не єсть нічим більше, як малпою, т. є. так само несвобідною, як і тисячі тих гусочок, що весь вік не зробили і не подумали нічого на власну руку. Не гнівайтесь на цей теоретичний відскік; з нього піймете, що я вповні усправедливляю Ваше поступування і усправедливлю його навіть тоді, коли Ви, будучи ще раз у Львові, так само не будете могли видітись зі мною помимо свого і мого бажання. Тільки прошу Вас, постарайтеся звістити мене хоч карточкою або експресом, щоб я міг передати Вам деякі книжки.

---

[1] Це раби, що глузують із своїх кайданів *(нім.)*.— *Ред.*

Вашої третьої причини я не смію догадуватись — одно тільки тішить мене дуже, іменно те, що Ви «поклали собі за засаду писати все, не розбираючи», значиться, щиро, від серця. Чим я міг заслужити собі на Вашу щирість і на таке довір'я — сього не знаю,— але будьте певні, що я високо ціню таке Ваше признання і буду старався все відповідати Вам з такою самою щиростею.

Ваші два вірші, прислані з листом, слабенькі — а знаєте чому? Бо говорять о речах абстракційних, котрі не виплили прямо з Вашого серця, з Вашого ж и т т я. Покиньте таку патріотичну балаканку, як в другім вірші — «Мрії мої»,— се вже у нас переспівано на всі лади, і нічого з того не вийшло. Я не перечу, що в обох Ваших віршах є уступи гарні, через котрі жаль мені відкидати цілі вірші,— але проте я таки відкину їх. Гарні уступи свідчать тільки о Вашій силі, о тім, що, вибравши предмет, близький Вашому серцю і інтересові, Ви потрафите обробити його вповні гарно і сильно. А знаєте, що Ваші польські вірші слабші, ненатуральніші від руських? Ось Вам наука, якою дорогою йти дальше.

Стискаю Вашу руку! А може, і до звидання?

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 29/IV 1884

174. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 21 квітня 1884 р.

Ласкавий добродію!

В важкий для себе час фізичної слабості і всіляких моральних ударів одержав я від Вас ласкаве письмо. Приступлю прямо до вияснення деяких справ, по поводу котрих Ви виразили мені свої гіркі чувства.

Лист Тургенєва, котрий Ви прислали на мої руки для поміщення в «Ділі», я передав редакції і не можу приймати на себе відповіді за те, що вона задля якихось своїх резонів не напечатала його. Листа того у мене нема, я зробив тільки копію для себе і тоту пересилаю Вам по Вашому жаданню. Коли б мені удалось видобути оригінал, то я готов Вам його переслати. Поки що не прогнівайтесь і за копію.

Що тикається Етнографічного кружка, то Ви трохи несправедливо гніваєтесь, хоч, конечно, не знаючи, як справді було діло. Ви прислали мені реферат в тій цілі, щоб я прочитав його на зборі кружка яко походячий від Вас і під Вашим ім'ям. Я й з р о б и в с е. Що в «Ділі» не напечатано Вашого імені, а тільки Українця — за се також не відповідаю ані я, ані кружок,— тільки редакція «Діла». В «Ділі» не печатається цілих протоколів кружка, а тільки деякі звістки, не походячі від заряду. Впрочім, щодо печатання звісток о Вашім рефераті Ви, присилаючи його, нічого не згадували,— значить, я тут ні в чім не переступив Вашої волі. Реферат сам находиться в бібліот[еці] кружка і буде п і д п о в н и м В а ш и м і м е н е м випечатаний в виданнях кружка. Надіюсь, що Ви не прогніваєтесь на мене, коли я з тих причин не можу відіслати Вам назад Вашого цінного реферату.

Що ж тикається тих планів, які Ви хотіли подати для кружка і віддумали, вбачаючи між ними а теперішнім напрямом кружка якесь провалля, котре мені прийшлось би замазувати, то я, признаюсь Вам, не знаючи Ваших планів, нічого тут не розумію. Я знав те, що я Вам написав про Ваш проект досліджування економічних спілок і громадського господарства в Галичині,— так тут Ви мене не порозуміли, коли твердите, що я написав, нібито «усе те увійде в програму про читальні і братства церковні». Так я не міг сього написати, бо прецінь же знаю, що ані читальні, а[ні] братства церковні спілками виключно економічними не суть. Але почасти братства церковні входять на те поле, як можете міркувати з питань і як виразно показується з відповідей, які ми на ті питання день в день з різних боків дістаємо. Конечно, спілки економічні і господарство громадське вимагати будуть ще окремого спеціального розсліду, і за нього ми приймемось, коли буде зроблений розслід читалень і братств церковних. Всього нараз зробити не мож, тим більше що каса кружка ледве вистарчила і на випечатання сих двох квестіонарів. Ми надіємось, що видання Навроцького принесе нам хоч трохи дещо грошей, і для того всякі доходи кружка повертаємо на те видання, которого частина незадовго покажеться на світ.

Так само мушу вияснити по змозі і діло з посилкою книг. Я послав Вам перед трьома місяцями спору пачку, котру Ви, як дорозуміваюсь, одержали. А іменно послав

два цілі річники «Зорі», одну брошуру Петрушевича, «Календар «Просвіти» і ще кілька книжечок (бачу, 3 чи 4) «Просв[іти]», «Беркута» і ще дещо. Невже ж Ви сього всього не дістали? Я ж в рівночаснім листі писав Вам, що всього посилаю. Інших речей не послав, бо не міг дістати. Ітак, не міг я дістати і досі брошур Заклинського, печатаних в справозданнях гімназійних, бо тих нема в книгарнях, не міг дістати «Зорі» за 1883, бо була в оправі, не міг дістати Петрушевича «Про Панталеймона». Сими днями збираюсь вислати Вам другу посилку. «Зорю» за 1884 я тоді обіцяв висилати на тій підставі, що Партицький мені прирік висилати Вам. Швидко йому відхотілося — хіба се моя вина? А я поодинокими н[оме]рами висилати не можу, тож вишлю Вам тепер гуртом.

Що ж тикається грошей, про котрі Ви вичитали в «Ділі», то і тут «закавика» така, що, не хотячи вичисляти книжок, котрі Ви були ласкаві прислати для кружка, ми написали їх вартість; виручку кружок призначив на Навроцького, але виручка і досі ще ледве в части виручена. Та не в тім діло, а в тім, що Ви, посилаючи книги, п р и з н а ч и л и ї х д л я к р у ж к а, нічого більше не додаючи,— от я і віддав їх. Скоро раз віддав, так уже і не міг нічого більше з ними починати: о відкладанні чого-небудь на інші цілі не було мови. Я се говорю тільки для вияснення діла, але не для того, як коли б я вимагав від Вас чого-небудь за будущі посилки. Попередню посилку я виослав еквівалентом за присланий для мене комплект «Вольного слова», доповненням її буде й та посилка, котру лагоджу сими днями. Впрочім, я ж зобов'язаний Вам і від давніших часів і готов дальше посилати Вам, що буде моя спромога, з тутешніх видань. Між іншими я просив Шухевича слати Вам «Зеркало».

Щодо «Зорі», то я зовсім не ручу за неї: з Партицьким стараюсь мати якомога менше діла: даю йому рукопис і більше ні в що не втикаюся. Я сумніваюся, чи схоче він напечатати що-небудь від Вас або д. Вовка,— тим більше що «Зоря» виходить тепер так скупим об'ємом (лист в $^1/_2$ місяця), що й думати годі о печатанні якихось ширших праць. Може б, Ви могли з Вашим етнографічним матеріалом заждати аж до часу, коли зачнеться видавництво нашого кружка, т[о] є[сть] десь до осені сього року?

Перекл[ад] «Кавказу» в «Magazin» я бачив і зладив о нім обширну звістку для «Діла», котра благополучно

лежить оце вже два місяці,— колись буде напечатана, говорить ред[актор]. Я поставив обік Umlauft-ового перекладу, докладнішого, але тяжчого, свій, свобідніший по формі, але більше віддаючий духа Шевченкової поезії в німецькій мові.

Ви пишете, що посилаєте щось про пословиці,— де і коли? Я не дістав нічого.

Оце я задержався з висилкою Вам сього листа, щоб приписати оказію, яка лучилась з Вашою посилкою. На коморі її отворили і, побачивши книжки з Вашими підписами, задержали і переслали до поліції переглянути, чи нема чого забороненого. Нині по двох днях віддали-таки.

«Melusine» цікава, але дуже дорога на такий худенький розмір. Краще вже пренумерувати хочби штутгардський «Kosmos», що сього року також отворив спеціальну рубрику для етнографії і критики біблійної.

Я тепер після зими, проведеної в досить поганих обставинах, чуюся значно ослаблений на силах і гадаю бодай на якийсь час емігрувати на село, хоч, конечно, не знаю, коли се буде могло наступити.

Засилаю Вам мої сердечні поздоровлення, остаюся Ваш щирий

Іван Франко.

Львів, д[ня] 21/IV 1884,
ул. Ліндого, ч. 3

175. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 26 квітня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Нині получив Ваш запізнений лист про мою колишню посилку, і получив його якраз в хвилі, коли приготовляв посилку для Вас. Правда, поки що я можу Вам післати не багато дечого, а то «Зорю» за 1883 і деякі н[оме]ри 1884, які у себе понаходив,— не гнівайтесь, що неповні,— Партицького нема, то й ні від кого наразі дістати, а як дістану, то й вишлю. Дальше шлю Вам 4 прим[ірники] «Boa Constrictor» і стільки ж «Жіночої неволі». Незадовго послідують і дальші посилки, скоро подістаю книжки,— обіцяти спеціально не буду нічого, щоб у разі несповнення не стягнути на себе Вашого гніву.

Лист Тургенєва з Вашою заміткою я надіюсь напечатати, конечно, під повним Вашим іменем, у «Зорі», коли Ви позволите,— зажду на Вашу відповідь. У «Ділі» вже обридло говорити.

Кружок розписав у Росію копу листів і не получив нічого. По моїй думці, Ви не зовсім справедливо сварите на кружок. Уважайте, що народ у ньому майже виключно бідний, зайнятий тяжкою працею на здобуття хліба, що вчитись їм (не виключаю й себе), так, як треба, ніколи і нівідки. Адже ж з власної шкіри ніхто не вискочить, а строго наукової роботи від початкуючих студентів котрий педагог стане ждати? Я думаю, що вже й то добре, коли хочуть вчитися, коли інтересуються, збирають матеріал. Помаленьку, чень, і до ліпшого дійдем. Адже ж і Ви, добродію, не все в один день провчили і не готовим з голови Юпітера вискочили. А Ви ж колись були педагогом і не перестали — вірте щирому слову — ним і донині бути для нас. Так майте ж згляд на початкуючих! Я понімаю дуже добре, що Ваші обставини прикрі і тяжкі, що Вам важко дивитись на слимаковий хід нашого розвою,— але ж бо, добродію ласкавий, і нам зовсім не легко. Я міркую, що справа більше виграла б і охота до праці більша була б, якби ми від Вас частіше могли почути слова дружньої поради, ніж докорів. Правда, Ви досі, спасибі Вам, не оставляли нас без поради і своїх світлих вказівок, але всі вони заправлені таким гірким тоном, що не раз аж руки опадають. Чи воно так ліпше, не знаю.

На Ваші уваги о приповідках я згоджуюсь, треба буде відложити се діло набік. Книга Дюрінгсфельдів (Оттона й Іди) у мене є,— тут десь у бібліотеці є K. Wander, «Лексикон німецьких приповідок» у 5 томах, а свіжо я дістав Галлера повну літературу германських і романських приповідок.

Щодо Масляка, то, може, він і справді брехав передо мною, що написав до Вас. Він куди ходить, туди бреше.

О прочих речах писав я до Вас у передвчорашнім листі.

Кланяюсь Вам і поздоровляю щиро.

Ваш Іван Франко.

Львів, 26/4 1884, ул. Лінде, ч[ислоl 3

176. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 26 квітня 1884 р.

Ласкава пані!

Не прогнівайтесь, що на Ваш сердечний лист з д[ня] 23/4 аж нині відповідаю,— вчора не було часу та й не було й гумору.

Дуже мені прикро чути від Вас, що Ваше життя в Жовтанцях тяжке і гірке. Невже ж таки се конечно, щоб у русинів кожда стрічка поезії окуплена була муками і горем? Вірте, пані, що від Вас я найменше надіявся почути таке признання, і тільки для того я подав Вам свою, як показується, зовсім невчасну раду. Надіюсь, що Ви не візьмете мені сього за зле.

О емансипації ще раз Вам писати казання не мислю, а тільки мушу Вас успокоїти щодо Вашого обстриженого волосся. Навіть коли б Ви се зробили не під претекстом болю голови, то моє попереднє балакання не могло би в жаден спосіб бути для Вас закидом, бо я прецінь не знаю Вас особисто, тож і не міг би знати, чи Ви зробили се з великих претензій для оригінальності, для моди, чи, може, з якої іншої невинної причини. Щодо мене, признаюсь Вам, що мені обстрижені панни не раз — коли суть і в прочім гарні — ліпше подобаються, ніж косматі,— ну, але се річ зовсім приватна.

Я й не знав, що Ви так близько знайомі з панною Ка[рачевською]. Мене познакомив з нею і з панною Бі[лінською] товариш Корженко, але обі ті панни мені якось не подобаються. О Вас вони говорили дуже мало і неохотно. Ну, але що мені до того! Хіба ж я потребую втискатися в Ваше приватне життя і знати Ваш характер? З листів Ваших знаю, що Ви щира людина, мисляча женщина, живете в дуже незавидних обставинах,— ну, і досить з мене. А ось що жаль: Ви, мабуть, погнівалися на мене за мої трохи приострі уваги о Ваших віршах і для того не присилаєте нічого більше. Правда, я понимаю, що через свята Ви були надто заняті,— для того я надіюсь, що тепер, вернувши до звичайної праці, Ви не залишите й музи і нашлете мені небавом хоч таку пачку своїх поезій, як нині наслала мені панна Юлія Шнайдер.

В члени Етногр[афічно]-стат[истичного] кружка я впишу Вас якнайскорше. Жаль тільки, що ми, мабуть, не поба-

чимось сеї весни, бо я сими днями беру урлоп з редакції «Діла» і удаюсь десь на село на цілий місяць для поряту-вання здоров'я, котре сеї зими значно потерпіло. Правда, в таку буру погоду, як тепер є, я не хотів би з дому руша-тись, тим більше, що ще і в бібліотеці робота,— так що я ледве чи буду міг вихопитись зо Львова перед 15-им маєм (15 мая їду на відчит до читальні до Задвір'я),— отже, сли би Ви до того часу могли приїхати, то се було би гарно.

Простіть, що не пишу більше, але кваплюся з роботою. Прощайте!

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 26/IV 1884

177. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[*Львів, початок травня 1884 р.*]

Дорога панно Юліо!

Не гнівайтесь, що аж досі не відписав Вам,— але у мене так много всякої роботи, що годі було. Лист Ваш, а особ-ливо Ваша посилка втішила мене дуже. Ваші вірші, при-слані сим разом, майже всі дуже гарні. Ще такі дві-три посилки, і буде можна справді видати маленьку книжечку Вашого первоцвіту. Партицький у сих номерах «Зорі», що вийдуть сими днями (вийде 2), напечатає дещо. Про осібне видання я ще з ним не говорив, але скоро буде мате-ріал, я сам приймуся за його упорядкування і передам все готове до друку. Тільки Ви працюйте дальше, а особ-ливо вчитуйтесь в Ленау, студіюйте його форму і спосіб вираження — се Вас вилічить від наслідування Конопни-цької, котре в присланих мені віршах декуди дуже виразно пробивається.

У нашій редакції Ви лишили по собі дуже милі спо-мини. Наші товариші, Горбачевський і Грабович, дуже були засумовані, що Вас не могли видіти. Корженко на серіо вибирається до Бібрки, може, вжé сеї неділі, сли тільки погода позволить. Конечно, і я з ним. Запевно, приїдемо рано. Але до того часу надіюсь ще від Вас дістати лист.

Засилаючи поздоровлення Вам і Вашій мамі, остаюсь

Ваш слуга, Ів. Франко.

178. ДО К. К. ПОПОВИЧ

[Львів, між 28 квітня і 3 травня 1884 р.]

Ласкава пані!

Нині дістав я Ваш лист і, покінчивши хоч в части свою денну (не нічну) роботу, берусь відповісти Вам. Я не вважаю Вас щастям розпещеною дитиною, але проте знаю добре, що молоді поети — о поетках сього не знаю — часом бувають потрошечці зарозумілі на свої недоспілі плоди і під критикою розуміють тільки похвалу, всяку нагану вважають особистою образою. З такими «молодими» поетами я вже не раз мав случай спотикатися, вони, впрочім, зовсім не потребують бути молоді літами!

А я таки трохи недобрий на Вас і маю до того добру причину. Ви самі признаєте, що у Вас є вірші «теперішні» і вірші, випливші з Ваших особистих обставин, значиться, прямо з Вашого серця. В поезії ліричній такі вірші звичайно найкраще удаються і найбільшу мають ціну, а Ви, недобрі, не присилаєте мені з них нічого. Мушу Вам тутки висказати свій погляд на особистість, т. є. говорячи по-науковому, на суб'єктивність у поезії. Коли читаємо поезію, а особливо поезію ліричну, то що нас найбільше в ній інтересує? Чи загальні думки, сентенції, моральні або якінебудь інші виводи? Ні, бо се все ми, докладніше виражене, найдемо в учебниках. Отже, що ж, як не відображення о с о б и поета, як не та частина його серця, його живої крові і його нервів, котру він вложив у свою поезію? По моїй думці, лірична поезія тільки тоді може мати для нас інтерес, коли поза нею рисується в нашім умі і в нашім серці справді інтересна, не щоденна особистість її автора. Данило Млака писав багато лірики, дещо навіть досить доброго,— але що сама особистість о. Воробкевича в висо-кій мірі буденна і драптива, то й поезія його абсолютно не гріє і не морозить нікого. А Шашкевич написав лиш кілька кусничків, досить невикінчених щодо форми,— а пречінь вони чарують і завсігди будуть чарувати читателя тим, що виплили з серця чистого, з душі і з темпераменту оригінального і дуже симпатичного. Не говорю уже о такій сердечній і прямо до серця промовляю[чій] лірици, як Шевченкова. Впрочім, особистість поета, його моральна фізіономія не конче потребує бути ідеально хороша і гар-

монійна,— такі щасливці рідко лучаються на світі. І слабості, нам'єтності та блуди поета можуть і повинні відбитися в тім чарівнім дзеркалі поезії; доки у всіх тих загальнолюдських хибах і збоченнях не перестає проявлятись вроджене благородство душі поета, сила його духу, темперамент і взагалі ідеальне змагання, доти поезії його роблять на нас глибоке враження, суть для нас поучаючі і облагороднюючі. Лірика нашого століття, переважно лірика болю, туги і борби, єсть на всякий спосіб піснею хоровитою, але, будучи виразом того болю, на котрий людськість хорує від свого початку, вона тим самим єсть і піснею загальнолюдською, останеться великою і зрозумілою і для пізніх, щасливіших поколінь.

З того вже можете вирозуміти, що я далеко радніше бачив би від Вас поезії, випливші прямо з Вашого серця, з Ваших особистих обставин, з дійсного життя, ніж з Вашої голови, з теорії, з фантазії і прочитаних книжок. Таким я мушу вважати і перший з присланих мені тепер віршів. Чи Ви читали вірш Стебельського «Nędza»? Може, й не читали, але досить того, що Ваш вірш єсть слабенькою копією тамтого, тільки що, розуміється, у Ст[ебельського] техніка віршова далеко краща і сила вираження більша. Але не в тім лежить закид для Вас, тільки ось у чім: Ваш вірш, так само як і Стебельського, єсть неправдивий, риторичний, єсть зліпок фраз, непережитих, непрочувствуваних серцем і нервами. Такої нужди, яку Ви описуєте і яку описав Стебельський, ані Ви не зазнали, ні Стебельський. Питаюся Вас: чи для нас, для публіки, інтересніші загальні, хоч би й як високі фрази, чи, коли вже беретесь висказувати свої чуття, інтересніші іменно ті Ваші чуття, Ваші душевні обставини і факти? Що Ви маєте добру пам'ять і потрафите своїми словами переказати те, що чули або читали,— се нам не цікаво знати, а Ви нам покажіть, як Ви чувствуєте в кождім або хоч би в однім спеціальнім випадку, представте нам, якими очима глядите на своє власне окруження, на того хлопа, що йде поперед Ваші вікна, на тих дітей, що гаморять у школі, на той ліс, що шумить у віддалі, на ту ворону, що кряче на стодолі,— на що хочете. Вірте мені, се буде інтересніше для публіки, бо покаже нам менше слів, а більше життя, більше Вас самих, що єсть головною ціллю ліричної поезії.

Не знаю, чи здужав я зрозуміло витолкувати Вам свій погляд. Певна річ, що ліпше, ніж всяке теоретичне тол-

кування, тут було би студіум сучасних ліричних поетів європейських і пісень народних. Як бачу з Ваших віршів, Ви досить перейнялися способом писання пані Конопницької, так само як і панна Шнайдер. Се правдива отрута, та Конопницька — не задля своїх думок і переконань, але задля свого стилю. Стиль її надутий, риторичний, ненатуральний, а при тім блискучий і звучний вірш — чиста спокуса для кожного початкуючого поета. Яко антидотум проти Конопницької я дав панні Шнайдер Ленау, і Вам його дам. Треба Вам тямити раз назавсігди, що не штучність, але простота, поєдинчість становлять красу і силу вірша. Не знаю, чи у Вас є Шевченко,— на всякий спосіб читайте і вчитуйтесь у ті дрібні поезійки ліричні, котрі тепер видав Партицький. Так само буду міг служити Вам Гейнем і Гейзем. Поезія в наших часах так само вимагає студіум, як і всяка інша штука, і я надіюсь, що Ви, хоч учителька з одного боку, з другого боку, потрафите бути пильною і тямущою ученицею, без чого за Вашу поетичну будучність не ручу.

І другий Ваш вірш так, як і перший, грішить надутістю стилю і неясністю основної гадки. Властиво кажучи, єсть тут взята одна гадка, одна стрічка з котроїсь поезії панни Шнайдер (о тім, що не власне, але людське горе болить поета) і розвинено в цілий вірш. Проти того я не мав би нічого, коли б тут на виказання тої гадки подані були які нові факти, оригінальні образи,— але того нема. Бійтеся бога, панно Климентіє, менше теорій, менше загальностей, а більше простоти в вираженні і більше реальної правди, більше фактів, більше, як німець каже, eigene Anschaung[1], т. є. такого, що Ви самі бачили, чули, нюхали, смакували, дотикались,— а то пропадете!

Щодо панни Шнайдер, то скажу Вам, що обставини її, оскільки можу судити, не о много ліпші від Ваших. Виросла в біді, тепер учителька в Бібрці і удержує ще при собі стару матір. Правда, що оскільки можу з Ваших листів виносити о Вашій вдачі, міркую, що панна Шнайдер остільки щасливіша, що не журиться ніякими дрібницями щоденного життя, попросту для того, бо їх не бачить, а живе тільки між хмарками, цвітками і безкров-

---

[1] Власного спостереження *(нім.)*.— *Ред.*

ними ідеалами. Оригінальна натура, невлічимо — як мені здається — хвора на ідеалізм! Так само щодо пачок її поезій мушу поправитись остільки, що, крім кількох, досі напечатаних, єсть їх у мене 10, присланих іменно посліднього разу. Хіба се много? Я вже підмовив Партицького, щоб видав її теперішні і будущі вірші невеличкою брошуркою, і він згодився. Розуміється, що так надто швидко се не буде, але бути буде. Ваш вірш про «Правдиву любов», по-моєму, найкращий з написаних Вами досі, буде напечатаний у котрімось з друкуючихся тепер н[оме]рів «Зорі», а їх друкується 2, бо Парт[ицький] їде на місяць до Карлсбада і хоче тим часом з «Зорею» упоратись.

Щодо мого здоров'я, то хоч воно мені щохвилі нагадується дотькливим болем у грудях, але що ж, мислити о його репарації тепер ще нема коли,— до 15-го мая треба ще тягти ярмо — відтак допервa буду міг виїхати, та й то не на спочинок, а може, навіть на подвійну роботу. Я знаю добре, що мені не дуже вже довго прийдеться мучитись на світі,— а тут ще стільки роботи, скільки нетиканого, непочинаного поля — тож хотілось би хоч що-то ще зробити. Мої улюблені праці, о котрих я частенько думаю безсонними ночами, а особливо моя повість про «Басараба» і поема «Нове життя», так, мабуть, і остануться або нескінченими, або й незачинаними. Та що діяти, не під такою, відай, звіздою ми родились, щоб нам вільно було думати о сповненні наших замислів. На послідній стороні сього листа шлю Вам відпис із «Пролога» моєї поеми, чи доведеться коли писати епілог — боги знають!

Слідуючого тижня буду все у Львові, тільки сеї неділі (4 мая) виїжджу на день. Але коли би мене могла застати Ваша картка дома, сього зовсім не знаю — я дома рідко буваю,— правильність то мій неприятель, — звичайно сиджу або в кав'ярні при газетах, рано в бібліотеці, або в редакції «Діла», або волочуся по улицях та заглядаю на гарні личка і міркую собі, скільки сліз, болю, сварок, сплетень і злості мусить перейти через таке личко, поки з нього зробиться погана, зів'яла, поморщена, стареча маска. Гарне заняття! — скажете Ви. І небезпечне, скажу я, бо я все-таки трохи й поет, і гарні личка роблять на мене не раз більше враження, ніж би сього мені хотілося. Але до речі! До речі! Отже ж, приїхавши, не надумуйтесь, тільки шліть картку через експреса на ул. Ліндого, ч[исло] 3, 1 пов[ерх], мешкання п. Нагірного, на дверях його

карточка прибита. Ваш листок нехай буде в коверті і за-адресований до мене. В хаті або буде хто, або ні. Як буде, нехай експрес віддасть, а як не буде, то нехай кине в скриньочку, що прибита на дверях. Я звичайно що година або дві заходжу додому,— отже ж, так буде і в тім разі.

А тепер прощайте! До звидання!

Ваш Іван Франко.

ПРОЛОГ ДО ПОЕМИ «НОВЕ ЖИТТЯ»

Погідна ніч літня́ в підгірськім краю!
О, скільки чарів, скільки в ній краси!
Там в далі гори-велети дрімають,
Тут цвіти, трави в перлах із роси;
Лящать так дзвінко соловії в гаю,
Чо[р]ніють грізно бори та ліси,
Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
Таємна казка мов про чудний сон природи.

І люди сплять. Стирчить он плуг у поли,
В городі коні спутані хрумтять
Траву росисту; пес вокруг стодоли
Вартує; другий гавкнув з-поза хат
І стих... О горі чи о кращій долі
В хатах малії і старії снять?..
Витайте, ясні сни, на віках сього люду
І золотіть хоч ви жизнь, повну горя й труду!

А понад всім тим сонним, тихим ра́єм
Склепиться чистий, тьмавий звід небес.
Кривавий місяць вирина за гаєм,
На хвильку поза срібну хмарку щез
І знов явився. Незмірим плаєм
Пливуть зірки, і скільки то чудес,
Святих, великих мрій о щасті і любві
Нашепчуть в ніч таку, о земле, вни тобі!

О краю мій, Підгір'я ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе!
Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов у серці мні живе.
О чом же ти, хоч гарне, так нещасне?
Хоч вічно юне — хоре та слабе?
Як радо дав би я для щастя люду твого
Пролити хоч сей час всю кров із серця мого!

Та ба, минув той час, коли ліком
Була кров чиста й щира на проказу!
Не жертви треба днесь, а бою з злом!

Побіди днесь не вибореш відразу,
А треба в поті звільна йти пішком.
Без стежки, кладки і без перелазу,
Без слів шумних, а то й без слави і заплати
Тра вміти жить тепер для тебе, не вмирати!

Уміти жнть! Отсе велике діло,
Найбільша загадка грядущих днів!
Щоби одним життя так не летіло,
Немов вітри шумні поверх степів,
Або мов буря, що не лишить ціло
Нічого, що все ломить пів на пів,
А другим не повезло так важко в горі й бою
І ие поїло їх отрутою гіркою.

Уміти жить! Трудне, високе вміння,
Котрого жодна книга не навчить,
А лиш навчає досвід і терпіння,
Й любов сердечна, що всіх єдинить.
Щаслив народ, щасливе покоління,
Що з м о ж е жить як слід, з у м і є жить!
Для нас же, по котрих судьба котилась валом,
Життя новеє єсть лиш пісні ідеалом!

Ось Вам і весь пролог. Із самої поеми ще не готова навіть перша частина, а частин має бути 12, а кожна частина обнімати буде, певно, по 50—100 строф — отже ж, робота величезна!

Здрастуйте!

Ів.

179. ДО К. К. ПОПОВИЧ

[*Львів, між 14 і 16 травня 1884 р.*]

Добрий день Вам, пані!

Гарний нині день для мене! По-перше, що скінчив свою утяжливу роботу в бібліотеці — переписування бесід Федоровича, а по-друге, що, вернувши з бібліотеки, застав дома Ваш щирий лист. Та й то лист, писаний в припливі чуття, що у мене так рідко лучається і чого я по Вас всього менше міг сподіватися.

Ви помиляєтесь в своїх догадках, кажучи, що я мушу судити о Вас, як о меланхолійній, в етерах розкоханій ідеалістці, від котрої тяжко добитися слова. Не бійтеся, я маю очі, я бачив добре, що Ви тільки зі мною були такі несміливі і неговіркі, та й то не з жадного маскування,

а попросту для того, що ми перший раз бачилися,— але зате в розмові з своїми братами Ви зараз оживлялися і потрафили щебетати не згірше хоч якої птички. І коли Ви мені тим самим грозите при нашім найближчім звиданні, то вірте, що дуже тішусь наперед тим звиданням, котре однако ж, здається, не так-то швидко буде могло наступити. Ну, та о тім потім.

Так само не можу признати Вам слушності і в тім, що Ви судите о мні. Щоб я закоханий був лиш в ідеальній музі, як Ви кажете, сього би сам я не смів твердити,— противно, лет мій такий низький, що майже ніколи й від землі не відривається. Я не знаю, по чім Ви се судите, а властиво кажучи, догадуюсь, але не уважаю потрібним, ані умісним висказувати свої догадки. Що я шукаю між людьми вражень, і тільки вражень, се правда, та тільки се робимо всі ми і більше нічого робити не можемо. Всі чуття наші, болі, розкоші і пр. суть преціньі відзиваються тільки враженнями. А щоб я в цвітках — як Ви образово кажете — шукав тільки барви-краси, а нехтував запахом-душею, против сьому рішуче мушу застерегтися. Коли б воно так було, то хіба ж кореспондував би от хоч би з Вами або з панною Юлією, інтересувався Вашими віршами, з котрих мені преціньнічого не прироете? Щоб я при звиданні з Вами був в нещирім успособленні, сього собі не пригадую,— противно, мені здається, що я говорив і поводився з Вами зовсім свобідно,— може, навіть де в чім і занадто свобідно. А вже то, що Ви, наговоривши мені таких непідхлібностей, сховали для себе те, що о мні доброго мислите (єслиньтільки що-небудь такого єсть), свідчить о тім, що Ви — таки не ідеалістка. Впрочім, тут зовсім Ваша воля, і я не смію домагатися, щоб Ви говорили те, що Вам Ваш розум не дозволяє сказати.

А тепер будьте ласкаві послухати, що я Вам скажу,— а скажу більше-менше все, не криючи нічого, яке враження Ви зробили на мене. Я вже згадував Вам, що я представляв Вас собі фізично більше розвиненою, сильнішою— ну, та тут представлення — байка, а факт — фактом. Тепер я не дивуюсь, для чого в деяких Ваших віршах нема міри фантазії, — се конечний виплив слабого організму і надто розвиненої нервової дразливості. Коли б я так міг Вам радити, я би радив попереп всього якомога скріпляти своє тіло гімнастикою, зимними купелями, рухом і доброю їдою, тоді б і мислі Ваші і погляди стали би реаль-

ніші і більше гармонійні. О рисах лиця, очах, і т. п. не буду говорити, щоб Ви не подумали, що я на всі ті акцесорія кладу надто велику вагу,— а хоч би для того, що говорити о тім далі вважаю попросту нечемністю. Впрочім, мізерна та дама, у котрої нічого не може подобатись, крім лиця, носа, очей, кіс і т. п. декорації,— у Вас, крім всього того, є дещо іншого, і то багато дечого, що може подобатись. Ви належите до тих — рідких між русинками — женщин, при котрих чоловікові робиться якось swojskó[1], тепло котрих раз пізнавши, чоловік хотів би завсігди мати приятельками і подругами. Впрочім, може бути, що то лиш мені так здавалося, мені, глядячому на Вас з певним наперед повзятим виображенням, отже, не зовсім об'єктивно,— може бути, що чар той з часом розвіється,— але позаяк я бажаю від життя і від людей — як Ви кажете — вражень і тільки вражень, то для чого ж маю сам розбивати ту ілюзію, з котрою мені добре, хоч знаю, що вона ілюзія? Адже ж ілюзія, панно Климентіє, то наше обопільне ремесло, бо на ній полягає поезія, а почасти й наука. Не будем, отже, й між собою розбивати тої мли ілюзії, поки само життя її не розіб'є,— чи як Ви гадаєте? Але досить о тім делікатнім предметі, вернімось до дійсності. Отже ж, приємною дійсністю, о котрій мені тепер приходиться писати, есть Ваш вірш, котрим Ви по вродженій-собі злосливості захотіли мене зіритувати, а на ділі мене дуже втішили, бо вірш дуже гарний. Особливо закінчення мені дуже подобалось. От Ви, замість патріотствувати, напродукуйте в такім роді з копу штучок, а вийде збірничок, з котрим таки мож буде сміло показатися в люди.

А тепер про будущину. Я сам ще не знаю, коли їду зі Львова, здається, що десь з початком другого тижня. Надіюсь, що на неділю ще буде Ваша відповідь на отсей лист, отже ж, що я перед виїздом ще раз напишу Вам. Досі я й сам ще не знаю, куди поїду,— здається, що поїду через Станіслав (де забавлю зо 2—3 дні), Болехів (де, може, також пару день побуду) до Дрогобича. На всякий спосіб довго там забавляти не буду. Якби Ви сповістили мене, коли найближчим разом будете у Львові, то, може, й я стягнувсь би на той час, так що ми могли б знов побачитися. Тільки надто швидко се не може бути не для того, як коли б я не бажав швидко побачитись з Вами, але для

---

[1] Невимущено *(польськ.)*.— *Ред.*

того, що, їдучи до Львова, я буду мусив уже мати скінчену роботу про Федоровича, а се так швидко не буде могло статися. Зі Львова в той спосіб поїхав би я просто до Вікна до п. Федоровича, де також прийдеться забавити з місяць. Ось в загальних зарисах мої плани,— як бачите, зовсім не такі ідеальні, як Ви мене посуджуєте.

Поздоровляю Вас і стискаю Вашу дрібнесеньку ручицю.

Ваш Іван Франко.

180. ДО АДАМА ВІСЛІЦЬКОГО

Львів, 5 травня 1884 р.

Szanowny panie!

Ośmielam się przesłać Sz[anownemu] Panu dla «Dodatku Miesięcznego» na m[iesiąc] maj niewelką rozprawkę o ruskich i polskich zagadkach ludowych. Zresztą jeżeliby rozprawka w tym miesiącu nadrukowaną być nie mogła, to niech leży do dalszych zeszytów. Upraszam Sz[anownego] Pana jedynie o doniesienie mi, czy w ogóle rozprawka moja może być w «Dodatku» umieszczona. Jeżeli tak, to mógłbym z czasem przygotować dla «Dodatku» opracowanie dalszych partyj zagadek ludowych i rozszerzyć ramki porównania na inne narody słowiańskie i niesłowiańskie. Jeżeli zaś rozprawka z jakichkolwiek powodów nie mogłaby być umieszczona, to prosiłbym o odesłanie mi jej przy sposobności napowrót.

Załączając wyrazy głębokiego uszanowania piszę się Sz[anownego] Pana sługą.

Iwan Franko.

Lwów,d. 5 maja 1884,
ul. Lindego, nr. 3

Upraszam jeszcze raz o przysłanie mi tego zeszytu «Dodatku», gdzie będzie nadrukowany «Boa Constrictor».

I. F.

Шановний пане!

Насмілююсь надіслати шановному пану для «Місячного додатку» на травень місяць невелику статтю про українські і польські народні загадкн. Зрештою, якби стаття не могла бути надру-

кована у цьому місяці, то хай лежить для дальших зошитів. Єдине, про що прошу шановного пана,— повідомити мене, чи взагалі моя стаття може бути вміщена в «Додатку». Якщо так, то я міг би з часом приготувати для «Додатку» опрацювання подальших випусків народних загадок і розширити рамки порівняння на інші народи — слов'янські і неслов'янські. Якщо ж стаття з якихось причин не зможе бути вміщена, то я просив би відіслати її при нагоді мені назад.

З глибокою повагою, Ваш покірний слуга

Іван Франко.

Львів, 5 травня 1884,
вул. Лінде, 3.

Прошу ще раз про надіслання мені того зошита «Додатку», де буде надрукований «Boa constrictor».

І. Ф.

181. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Львів, 9 травня 1884 р.

Ласкава пані!

Не гнівайтесь, що так довго не пишу до Вас. Знаєте, що я не здоров і ще до того маю таку масу різних праць. Ми з Коц[овським] приїхали щасливо і без ніяких авантюр. Тут у нас досі нема нічого нового.

Напишіть, як Ви поживаєте і що робите. Я надіюсь, що Ви за ті часи напродукували дещо трохи ліричної дробини, і дуже був би цікавий побачити Ваші нові співання. «Любиш чи не любиш...» напечатане без моєї вини, але просто подобається людям — видять новий зворот у Вашій ліриці від Конопницької до пісень народних. «Руська дівчина», раз тільки кохаюча, всюди стрічає опозиціію— от і Белей вчора носом крутив. Ось для Вас наука — писати і в поезії, і всюди тільки правду, т. є. тільки те, о чім Ви переконані, що се так. Що напишете о собі самій, се буде найпевніше, що о других, те вже треба через дуже тонке сито сіяти.

Вид Бібрки від каплички дуже гарний і піддав мені гадку пропонувати Вам, щоб Ви описали його, розуміється, віршами. Се була би перша (а властиво, друга по «Бескидах») Ваша проба поезії описової. Ану-ко трібуйте,

як Вам се вдасться. Конечно, чим більше в опис внесете свого *я*, свого власного серця і чувства, тим він буде інтересніший і цікавіший. Заразом се привчить Вас ограничувати крила своєї фантазії, глядіти поетично на речі близькі, видобувати поезію з дійсності, т. є. зробить Вас поеткою більше реалістичною, ніж Ви досі могли показатися. Я дуже би бажав, щоб Ви перейнялися тою гадкою й доложили всіх сил до такого кроку. Коли Вам раз не вдасться, робіть другий і третій раз на інший спосіб, іншою дорогою, але робіть, Übung macht den Meister[1].

Будьте ласкаві донести мені, чи Ви здоровіші вже і що робить панна Валерія, котрій засилаю сердечне поздоровлення. Коцовський, здається, напише до Вас окремо. Я виїжджаю зі Львова по 15-тім, Партицький їде зараз з початком слідуючого тижня.

Стискаю Вашу руку і остаюсь Ваш щирий, Іван Франко.

Львів, д[ня] 9/5 1884, ул. Ліндого, 3

182. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 10 травня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Аж нині, коли у мене біль у грудях, на котрий я оце вже місяць нездужаю, крихітку втихомирився, я сідаю відповідати на оба Ваші листи. Згори мушу перепросити Вас за тон мого попереднього листа, писаного серед грудного болю й таких прикрих обставин, котрі затемнювали мені світ перед очима. Правда, воно то й тепер передо мною не ясніше, але, чень же, бодай спокою більше в тоні здужаю нині задержати.

Поперед всього стрібую сказати від себе що-дещо про ті Ваші уваги, котрі відносяться до моєї особи. Критикуючи гостро поступки тутешніх народовців, Ви твердите — і то вже не перший раз,— що в тих ділах і моєї вини багато, особливо від того часу, як я панегірики Барвінському писав і в співробітники «Діла» та «Зорі» пішов. Про панегірик Барв[інському] я вже писав Вам давніше і не думаю й нині скидати з себе вини, хоч вона, по моїй думці, значно зменшується тим, що 1) Барв[інський] при

[1] Діло майстра величає *(нім.)*.— *Ред.*

всіх своїх особистих хибах все-таки в Галичині зробив багато і значно причинився до розрушення інтелігенції і народу,— а 2) що похорон його був такою маніфестацією, при котрій, по моїй думці, треба було всім народовцям стати прикупі, щоб коло одного прапора згромадити якнайбільше сили. Ви скажете, що Барв[інський] — підлий прапор. Воно почасти так, і я, певно, не належав і не належу до поклонників його особи, ані його писательської роботи. Але абстрагуючи се, я скажу, що Барв[інський] мав і свого роду організаційний талант і показав вплив між тутешнім народом. Коли тільки згромадиться сила і навчиться йти рядом, тоді прапор змінити легше. Я не знаю, наскільки всі ті резони усправедливлять перед Вами мій «панегірик»,— може бути, що Ви назвете се також «неморальним опортунізмом». Та що ж діяти: в даній хвилі чоловік ніколи не потрафить вискочити понад рівень того морального чуття, яке в нього єсть,— а Ви знаєте, що воно в нас у Галичині не надто високе; чи багато, впрочім, вище на Україні і взагалі в Росії — не берусь судити, хоч де в чому можу і з досвіду сказати, навіть ще нижче.

А тепер щодо сотрудництва в «Ділі» і в «Зорі». Ви ставите як argumentum ad hominem[1] супроти мене, що «ми в сотрудники до Каткова й до Піхно не поступаємо». Позвольте замітити, що порівняння Ваше «Діла» й «Зорі» з «Моск[овскими] вед[омостями]» та «Киевлянином» трошки хроме. От якби я до «Слова» або «Пролома» пристав, так тоді би воно було добре. Адже ж і Ви писали до «Киевской старины» обрусителя Лебединцева, конечно, не для того, що вона Лебединцева, а для того, що вона о д и н о к и й в и з н а ч н о у к р а ї н с ь к и й ж у р н а л. Та й ще, позвольте замітити Вам, що моє положення з Вашим зовсім а зовсім не рівня. Ви чоловік з широкою європейською славою, Ваші праці кождий журнал і кожда газета в Європі напечатає, ще й руку у Вас поцілує, а я що? Адже ж я вже разів з десяток трібував писати дописи до російських газет, а в кінці й плюнув, не добившися ні напечатання, ні відповіді. А при тім же хіба мені мило кидати свою мову а калічити чужу задля того, щоб десь там сказати своє слово, котрого, може, там і слухати нікому не цікаво, між тим коли у себе дома я можу хоч

[1] Доказ, розрахований на почуття того, кого переконують *(лат.)*.— *Ред.*

і з помилками, а все-таки сказати багато дечого такого, чого в нас у Галичині ніхто другий не скаже. А при тім же зважте ще й те, що мої економічні обставини також дуже тісненькі. Моя батьківщина виносить 14 моргів (чи там, по-вашому, не сповна 7 десятин) худої підгірської землі — на те нас є три брати, вітчим, і мачуха, і двоюрідна сестра. Значиться, засісти на селі до господарства годі й думати, бо нема на чім: і братів покривджу, і собі не поможу. Очевидна річ, що конечно треба заробляти пером. Сидячи на селі, міг би я до якогось часу писати повісті та вірші, але хто ж їх надрукує? Плодити польську белетристику і не хочеться, і мови настільки не вмію,— отже ж, куди йти? Не знаю, чи не вражу Вас,— а коли вражу, то згори перепрошую,— коли скажу, що Ваші щирі і дружні слова об тім, щоб я вмів сам себе більше цінити,— завсігди видаються мені іронією, гіркою насмішкою. Бо і що ж з того вийде, коли я стрібую зробити страйк хоч би в «Ділі» та «Зорі»? Хіба ж Ви думаєте, що тим людям, котрі заправляють тими письмами, іде о яку-небудь ідею? Вони попросту скажуть: «Не велика серцю туга»,— і наймуть собі Подолинського або якого ще ліпшого фразеолога,— ну, а публіка у нас не так-то ще розвинена, щоб зараз розкусила. Хіба ж у Росії після Бєлінського й Добролюбова, після Гоголя і Тургенєва народ не читає дурних повістей і дурних віршів? Що такого є в першім з торішніх поетів великоруських Минаєві, крім форми бренячої,— а прецінь же його читають і хвалять. Отак сталось би і у нас.

А щодо підлостів в тих газетах, котрі я підпираю своєю працею, так я при моїм низькім рівні морального почуття думаю, що за час мого співробітництва в них таких надто великих підлостів не було. Оскільки чую від людей, той річник «Зорі», де я працював, в порівнянні з попередніми все-таки і по змісту кращий, і по ідеях поступовіший та логічніший від попередніх. Я знаю добре, що Партицький не так-то давно бризкав болотом і на мене так само, як і на Вас, але все-таки для мене показується важнішим дати читачам «Зорі» замість давніх дурниць щось хоч трохи живішого і поступовішого, аніж мовчати (бо власного журналу, як самі кажете і як я добре знаю, годі склемезити) і задля особистої сатисфакції давати утверджуватись у головах тих 500 або більше людей тьмі кромішній. Може бути, що й се також вузька, опортуністична мораль, але що діяти! Може, вона з часом розвіється і розшириться,

коли я більше пізнаю світу й людей, стану багатший досвідом,— але поки що понад той рівень моральний, який у мене є, мені вискочити годі.

Чи возможно було мені зробити свою «Зорю» в «Світі», як Ви твердите,— сього я не міг би твердити. Ми числили, приступаючи до його видавання, на підмогу з України, а підмоги майже ніякої не показалось. Ви написали одну статтю, а відтак, обвинувативши нас у безпринципності й нещирості, покинули, невважаючи на те, що писали ми, як німець каже, «nach unserem Wissen und Gewissen»[1] і мусили де в чім числитися з тою галицькою громадкою молодежі, котра підпирала газету грішми. З України (крім 50 крб. Вольського) нам за посилані туди примірники прийшло, бачу, всього 30 чи 40 крб., дописувати ж згодився один тільки Кониський, та й то нам на лихо, бо тоді Ви тим дужче почали ганьбити видавництво. А ми, галичани, як вміли, так піли,— а коли піли подекуди трохи гірше, ніж ми могли, то виною була тіснота обставин. І соловій в лапах у кота не співає, а пищить. На доказ того, серед яких обставин ми видавали «Світ», я наведу Вам лиш те, що я в крайнім недостатку, знеможений мусив їхати на село, де зараз же занедужав тифом. Конечно, при дозрільших силах і трохи більших засобах може бути, що таке видавництво, як «Світ», строга критика мусила б зачислити в гріх його видавцям, впрочім, і на нас, коли хто хоче за нього кинути каменем, то нехай кидає.

Щодо Вашого реферату, то я предложу зараз у неділю кружкові писати в «Ділі» оповістку про нього і про даровані книги з Вашим повним ім'ям. Хоч то ми, хлопи, на рицарських обов'язках зглядом дам не багато розуміємось, то все-таки ця женевська дама настільки для мене дорога, що кожний її дотинок болить мене гірше, ніж мої власні груди.

Рівночасно з сим листом посилаю Вам нові видання «Зорі» і давно жаданого Заклинського, котрого я ледво-не-ледво роздобув. Перейду тепер до кружка. Ви праві, що поки що серйозної праці й системи в нім не видко, але все ж таки робиться, що мож, і по тих матеріалах, які є під рукою. Тепер, щоправда, людей в кружку мало — найкращі пороз'їздились по лекціях, але все ж таки я маю надію, що здужаю підібрати пачку людей, котрі зможуть

---

[1] За нашим знанням і сумлінням *(нім.)*.— *Ред.*

і схочуть серйозно засісти за роботу. До таких людей я почислив би Коцовського-Корженка, історика, котрий тепер кінчає видання третього тому «Руської бібліотеки» (Шашкевича, Вагилевича і Головацького) і працює вже від кількох літ для докторату над історією Владислава Опольчика. Його була в «Ділі» статейка про зносини Ів[ана] Грозного з німцями і давніше ще стаття про Детка («З тихої кузні Oświaty Ludowej[1]»). До таких людей почислю я дальше Даниловича, що спеціально віддається економії і статистиці. Тепер він мусить сидіти на селі, щоб поробити екзамени, і ладить докладну статистику того села,— між давнішими роботами я бачив у нього статистику народин, смертей і замужеств у тім селі за 100 літ після метрик церковних. Я з ним широко говорив про потребу зладження з часом історії економічного розвою нашого народу під Австрією і потребу збирання задля цього матеріалів, і він радо обіцяв взяти участь у тій роботі. Шодо права звичаєвого, то я звернув на нього увагу ще 1882 року в статейці «Громадський суд у Добрівлянах», напечатаній в послідньом, не вийшовшім у світ н[оме]рі «Світу», де я після книги засідань ради громадської зладив статистику її засудів за кілька рік. Надіюсь, що скоро ми будемо мати під руками книги о тім праві, то підуть і реферати, і збирання матеріалів про Галичину.

Що тикається Павлика, то він у кружку єсть, на засіданнях буває, хоч участі в дискусії не бере, а своєї праці про спілки не читає тому, бо не має її під рукою, дав у «Просвіту». Працювати для кружка він не має часу. Впрочім, я думаю, що коли тепер поїду на якийсь час на село, він таки буде мусив дещо дбати про кружок, щоб ішла в нім хоч яка-така робота.

Що тикається Павликового перекладу Реклю, то діло таке, що Тов[ариство] Шевченка прийнялось би випечатати, але, звиняючись недостачею грошей, каже, що книга не повинна б бути більша над 20—25 листів. Коли в такім об'ємі поміститься Реклю — ціла робота про Росію, то добре. Та й ще одно: з тутешніх українофілів ніхто не знає Реклю—отже, вони й кажуть: чи не можна би, щоб ми попереду всього мали цілу свою Україну в однім образі, суцільно оброблену, без ніяких додатків: се і для молодшого, і для старшого покоління було б ліпше, аніж читати

---

[1] Народної освіти *(польськ).— Ред.*

опис України як appendix[1] до опису Росії. В такий спосіб вони висказували мені свою думку, і так я передав її Павликові, а не як жоден imperativ[2]. Можна, то можна, а не можна, ну, так ладь з богом усе. Тільки ж, оскільки знаю, з п. Реклю така біда, що описи австрійсько-угорської України у нього дуже слабенькі і неповні. Що з тим зробити?

Про видання Навроцького я скажу те, що на нього кружок одержує з «Просвіти» 50 з[лотих] р[инських], з пренумерати прийшло досі з 80, а дещо з розпродажі книжок. Особливо дві перші суми се такі гроші, котрі без того видавництва, певно, не були б до кружка прийшли — виручка з розпроданих екземплярів все ж таки останеться чистим здобутком кружкової каси. А при тім же думаю, що й з книжки самої все-таки дещо доброго прийде — все ж по тих ділах, по котрих писав Н[авроць]кий, Галичина досі ліпшого нічого не поставила. При тім же я надіюсь, що й біографія, й листи його подадуть багато цікавого та навчаючого про українофільство гал[ицьке] кінця 60-х і 70-х років. Що з Н[авроцьк]ого святого не зліплять, за це ручить автор біографії — Остап.

Фейлетони в «Ділі» про Петрова — Ви вгадали — походять від Кон[иськ]ого. «Шах-наме» він первісно назвав був казкою,— мабуть, читав тільки той уступ, що переклав за Рюккертом, мабуть, Жуковський чи хто,— але порівняння з казкою єгипетською й того уступу було зовсім не до ладу. Я представляв Б[еле]ю те саме, що «Шах-наме» величезна поема, так він не хотів надто поправлятиКо[ниськ]ого, а тільки замісто казки поклав поему.

Що Страпарола — не збірник, а автор збірника, об тім я знав, і в такім дусі написав,— хіба що невиразно вийшло; я, здається, записав: у збірнику новел Страпароли чи щось подібного, але не написав: в збірнику новел п[і]д н[азвою] «Straparola». Я дуже був би Вам вдячний, якби Ви, при способності, витикали мені важніші блуди в моїх роботах,— я ж би бажав учитись і кожне фактичне спростування прийму дуже вдячно. Читаючи недавно свою роботу в «Зорі» про усмирення непокірної, я аж очі свої забув: адже ж там цілісінький уступ випущено, та й не знаю, по якій причині (тоді, коли печаталось, я у Львові не був і навіть тих н-рів не мав). Іменно випущено роз-

[1] Додаток *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Наказ *(лат.)*.— *Ред.*

відку про перший мотив — вибір жениха, де показані були казки, котрі дали початок драмам італьянця Гоцці, а опісля Шіллера про царівну Турандот. Я мушу ще вернутись до того предмета і підібрати до нього більше казок наших і других слов'ян. Пісня лірницька, в котрій чоловік запрягає жінку в ярмо і котрої цікавий варіант є у мене записаний, не зовсім, по моїй думці, може похитати те, що я сказав про вдачу укр[аїнського] варіанта новели про усмирення непокірної. Я би бажав прослідити варіанти новели, котра дала початок пісні про запряження в ярмо жінки,— але поки що у мене нема під рукою матеріалів до того.

Тут один польський жидок робить над мотивом Бюргерової «Ленори», т. є. любки, котру упроваджує дух померщого нареченого. Питався мене про сліди того мотиву в українській літературі людовій і штучній. З людової я мало міг йому вказати понад те, що списав якийсь автор в Ягича, «Archiv für slavi[sche] Philologie», де було наведено в нім[ецькім] перекладі пару казок з Вашого своду й II т. Чубинського. З штучної літератури я вказав йому одну поему Федьковича (кепську), «Маруся», Шевченкову «Тополю» й Куліша «Од чого у Воронежі висох став». Жаль тільки, що сеї послідньої казки (вона була напечатана в «Вечорницях», котрих нема ані у мене, ані в жодній з львівських бібліотек).

Я зладив для Краківської академії збірник пісень весільних з Лолина, записаний Ольгою Рошкевич. Єсть се один з найкращих комплектів вес[ільних] пісень з усіх, які я досі видав, містить щось коло 190 номерів — пісні й обряди дуже цікаві. Я порівняв той збірник з печатаними у Чубинського, т. IV, й Головацького і понотував, котрі пісні мають у тих збірниках варіанти, котрі зовсім ідентичні,— але майже дві третини, а най половина, є зовсім нових. Крім того, я дав від себе невеличкий вступ, де розвинув трохи думку Костомарова, висказану при кінці передмови до збірника Чубинського, о тім, які складники історичного й культурного життя впливали на творення і наслоювання пісень весільних. Крім того, подав невеличкий очерк села Лолина. Рукопис представив І. Коперницький у комісії — збірник буде випечатаний у IX томі «Справоздань» з кінцем сього року.

Недавно я зладив коротеньку роботу о деяких загадках руських і польських. З збірників, які мав під рукою (Но-

мис, Чуб[инський], Лучаківський, видані крак[івською] Акад[емією]), я вибрав усі загадки, в котрих Stichwort'и[1] суть сили природи (небо, земля, сонце, місяць, дощ і пр.), і, побачивши, що всюди, у всіх загадках ті сили природи представляються як живі твори (звірі або люди), старався погрупувати їх і прослідити, з якого джерела вони виплили. Працю ту я буду завтра читати в кружку, а опісля напечатаю в «Ділі». Жаль, що для порівняння у мене не було ані одного збірника народних загадок з інших народів. Впрочім, виводи на тім не потерплять, бо й так я по-казую, що всі ті загадки — витвір не національний, але виплили з міжнародних анімістичних поглядів на природу і що в них стрічаються зароди виображень, розвинені в міфологіях різних народів.

Іно-що получив і не вспів ще прочитати праці Дашкевича о Граалі і о билинах про Альошу Поповича. Ви, певно, мусите давно вже мати їх — обі з 1883 року.

Пісня «Скажи мені правду» у самого Гулак-Артемовського підписана іменем Чужбинського, з таким підписом вона, здається, була напечатана і в «Основі» і відти перепечатана у львівській «Антології». Гулак зовсім не каже, що він записав її з уст народу,— для того я й увагу зробив. А в «Ділі» через помилку коректора напечатано «Чубинський».

Отсе я намазав два аркуші, та й ще скінчити годі. Приходиться ще дещо о собі сказати. Я д[ня] 15 мая їду в поблизьке від Львова село Задвір'я, де по случаю створення читальні маю держати відчит «О тім, як у нас знесено панщину». До сього діла я зібрав цікавий матеріал рукописний, котрий увійде в мою книгу про Федоровича. Хотів би-м на його підставі розказати народові ту історію і опісля історію індемнізації, і все те в популярній обробці дати до сьогорічного «Календаря «Просвіти».

По 15-тім я їду на село лічитись. Куди й на який час, сього ще не знаю. Прошу Вас, коли писатимете листи, то на той сам адрес, як і досі, а якби які посилки посилали, то на адрес Павлика.

Засилаю Вам своє сердечне поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 10/V 1884, ул. Лінде, 3

---

[1] Основні слова *(нім.)*.— *Ред.*

183. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 14 травня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Павлик передав мені свій лист для пересланння Вам — так от я при сій оказії приписую також дещо від себе. Поперед всього дякую Вам за присилку книг. Статтю Єфименкової про трудове начало прочитав, і дуже вона гарна. Я міркую, що у нас можна б було підобрати дуже багато фактів на скріплення кождого речення тої статті. Мені здається, що її не вадило б перекласти, а властиво переробити в такий спосіб, щоб приміри великоруські відсунути на дальший план (не викидаючи зовсім, а трактуючи тільки par exemple[1] так, як і прочі слов'янські), а зате построїти всі виводи на фактах чисто українських, а главное, підобрати чимбільше галицьких.

Дуже жаль, що тепер в нашім кружку майже нема людей,— пороз'їздились по лекціях або до екзаменів вчаться, так що зовсім нема кого заставити до рефератів. Я отсе тими днями получив через Варшаву Мена (2 томи: «Давнє право» і «Историю давних учреждений») з ред[акції] «Prawdy» на рахунок гонорару моїх дописей і новел, що там печатаються. Так само з іншого боку я одержав повну історію фінансів австрійських, в котрій чимало є з архівного матеріалу цікавих дат до економічного розвою Галичини за послідніх 100 літ. Над усім тим варто потрудитися, та що ж, коли людей мало? Я надіюся, що по вакації під осінь збереться знов більше народу і оживиться кружок.

До нашого звичаєвого права подав я два малесенькі причинки в «Світі»: «Лісові шкоди і кари в Нагуєвичах» і «Громадський суд в селі Добрівлянах». Про суди громадські у нас дуже мало мож буде зібрати матеріалу, так як в тім згляді громади наші мають дуже малесеньку автономію, та й тут кожний поступок згори приписаний. Цікавіші речі я надіюсь з часом зібрати по наслідственному праву (у мене вже тепер набереться невеличка колекція мужицьких тестаментів і шлюбних інтерциз — треба тільки де в чім доповнити і обробити). Впрочім, мені здається, що звичаєве право у нас чим дальш все більше відтис-

---

[1] Наприклад (*франц.*).— *Ред.*

кається від життя, так що і тепер уже головні його контури відтворити можна хіба по бесідам, приказкам та лиш деяким нечисленним правовим звичаям. Задля того я думаю, що студіум того права, хоч, безперечно, важне для науки, для практичних потреб наших в теперішній хвилі менше нагоджуються, а матиме переважно лиш теоретичне значення. Інша річ студіум економічного боку громадського і приватного життя — те студіум справді мусить нам дати могуче оруддя до дальшої боротьби. А що звичаєве право запевно і досі має великий вплив на ті економічні форми, в які раз у раз укладається і переукладається життя народне, то з сього боку і право звичаєве мусить також мати для нас свою вартість. Та що ж, наші теперішні роботи по обох тих предметах при наших слабих силах і скупих средствах мусять бути дуже часткові, в значній часті оперті на матеріалах вже печатаних, рукописних або на дрібних, приватних збірниках: в Росії матеріалів, і то багатих, до таких праць достарчають земства та вчені товариства,— коли-то у нас об чімось подібнім подумають?

Позвольте тепер, що я скажу Вам своє слово на ті питання, котрі Ви завдали Павликові, іменно щодо Нагірного і Белея. З Нагірним я живу оце звиш півроку, чоловік наскрізь чесний і діловий — хвильки не продармує. Та тільки що поза своєю архітектурою читав він мало, в ніякі теоретичні дискусії ніколи не вдається. Крім того, він тепер жениться, отже, багато часу тратить коло дівчини, а коли ожениться і стане чоловіком маєтним та директором фабрики, ну, так тоді побачимо, що буде.

На Белея Павлик, по-моєму, глядить трохи оптимістично. Без потреби він перетяжує себе в «Ділі» роботою чисто сміттярською: писанням новинок, поправлюванням правопису та редагуванням дописів, а зате не читає майже нічого, не робить ніяких студій і не поступає. З сього, конечно, виходить і те, що він боїться всякого смілішого, живішого слова, всього, що тільки здалека похоже на демонстрацію і рішучість. Його спеціальність — лавірувати «поміж дощ», а смілий він тільки против єзуїтів та «змартвихвстанців», т. є. там, де й зайцю положено бути смілим. Він і справді міг би тепер — більше, ніж я або Павлик,— імпонувати прочим народовцям і диктувати їм не одно, міг би відтепер уже грати навіть політичну роль, коли б не його боязливість та нерішучість. «Не моє діло,— сказав раз сам собі,— так я і пхатись на нього не буду».

Правда і те, що та анемія виходить почасти і з того, що не бачить він поза своїми плечима достаточної опори, достаточно сильного і сконсолідованого кружка людей справді поступових. Ну, та се, скажете Ви,— наша ж вина. Може бути, скажу я,— а може, й не зовсім.

А щодо бажань Павликових, щоб українці якнайшвидше постарались як-небудь розтаборитись в Галичині, то й я можу тільки виразити своє «дай господи!» Досі одні тільки Кониський та Русов скільки-небудь серйозно відносяться до галичан, шлючи сюди той свої праці, а сей книги та інколи дописи. Кониський, крім повісті «Порвані струни» в «Зорі», прислав обширний роман «Юрко Горовенко», котрий, чей, буде сього ще року напечатаний, дальше драму «Ольга Носачівна» (для бібл[іотеки] «Зорі») і комедію «По вусам текло» для театру. Ладить також третю часть «Жука», котрої перші аркуші вже заслав. Біда тільки, що у нас, проживаючих по 30—50 з[лотих] р[инських] в місяць на всі приємності життя, нема грошей на печатання тих праць, а Кониський, звісно, шле «в дар коханому краю не срібло, не злото — пісню голосну!». Що ж, коли-бо в наших часах пісня, щоб стати голосною, потребує іменно срібла!

Я кілька разів ладився їхати в Україну, вже й паспорт вистарав, та що, коли те прокляте срібло не пускає. Так, мабуть, треба і пуститися на власну ініціативу українців. Оскільки, впрочім, чув я від одного нашого чоловіка, живучого в Києві, всі вони там з малими виїмками відносяться до нас, галичан, «очень презрітельно», як до якоїсь непотрібної причіпки, котра для українського діла — п'яте колесо у возі і на котру і уваги звертати не стоїть. Конечно, при таких відносинах о тісних зв'язках і спільній по одному плану роботі ніщо і балакати, а поки сього не буде, поти і ми в Галичині не зможемо кріпко станути на ноги і будемо спотикатись та гнутись і морально, і бідствувати матеріально — поки у нас не буде і не може бути скільки-небудь сильного кружка людей, віддаючихся науці та літературі, вчених спеціалістів, ані навіть солідних ширшого стилю публіцистів. Ось, по моїй думці, головний корінь того лиха, котре оце вже кілька літ так болющими тонами проривається і в моїй з Вами кореспонденції, і в цілій діяльності галицької молодежі.

Конечно, Ви і тут вкажете на вину галичан самих, котрі частенько показувались людьми безпринципними

і безхарактерними. Я признаю се, та тільки все ж таки галичани, що могли — робили і для самої закордонної України зробили таки немало. Адже ж головна маса українських писань в Галичині побачила світ, і будь-що-будь, все-таки в значній часті печаталась і на кошт, і працею галичан. А Україна що зробила для Галичини і абсолютно, і в пропорції до більшої вченості і більшої засібності тамошніх людей? Окрім Вашого видання Федьковича та невеличкого зглядно датку на друкарню — майже нічогісінько. А преціиь же не один з тих людей, що там признаються українофілами, пропускає на рік десятки тисяч рублів, та й на які речі!

Та досить, забагато я розписався. Буде, що буде, доживем, то й побачимо.

Здоровлю Вас сердечно.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 14/V, 1884,
ул. Linde, № 3

184. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 16 травня 1884 р.

Ласкава пані!

Сердечно Вам дякую, що Ви сим разом поспішились з присилкою своєї відповіді на мій лист. Кожне Ваше письмо якось освіжує мене, хоча й знаю, що воно походить з такої утлої та слабосильної руки. Але ще більше Ви би врадували мене, коли б до кожного письма приложили хоч один вірш, а по можливості якнайбільше. Бо ж інакше, скажіть, будьте ласкаві, яке значення має наша кореспонденція? Я вірю тому, що чоловікові, крім праці, треба й розривки, освіження,— знаю добре, що Ваші листи для мене суть іменно таким освіженням,— і хочу вірити, що й мої листи для Вас становлять розривку, приємнішу від тих, які Ви маєте звичайно,— а може, й приносять для Вас який серйозніший хосен. Але ж, ласкава пані, я все-таки волів би, щоби кореспонденція наша приносила реальніші плоди, ніж проста розривка. У мене діла так багато, що о розривці чим далі, тим менше я можу думати. Правда, в житті моїм досі я також мало зазнавав розри-

вок і приємностей, але все-таки зазнавав їх дещо трохи і бажав би тепер через ті немногі дні, які мені ще остаються, якнайменше тратити часу, а зате якнайбільше зробити для свого народу і письменства. Розуміється само собою, що й зносини мої можуть бути тривалі тільки з такими людьми, котрі змагають до тої самої цілі. На бездільну кореспонденцію, хоч би й так для мене особисто принадну, у мене нема й не повинно бути часу.

Для того-то я не думаю впускатись з Вами в дискусію над тим, що я в попереднім листі розумів під ілюзією, а що Ви під нею розумієте. Ви, конечно, з свого становища зовсім праві, жадаючи замість ілюзій реальної дійсності,— але хто знає, може, й я хоч трохи прав, контентуючись ілюзіями, коли дійсності реальної не дала доля. Тільки прошу Вас, не вважайте ілюзією того, що я сказав о Вашій особі!

Я бажав би докладніше витолкувати Вам, як я властиво думав, говорячи о ілюзії,— але прийшлось би мені порушувати надто багато справ делікатної натури, приватних, особистих, а то й таких, котрі всього ліпше порушувати і обговорювати при особистім звиданню, а не письмом. Тож поки що покиньмо сю матерію, а коли будете цікаві о ній дещо ближче дізнатися, то запам'ятайте собі і запитайте мене при нашім звиданню.

Рівночасно з нинішнім листом редакція висилає Вам послідній н[оме]р «Діла», в котрім напечатаний Ваш вірш ураз із віршами панни Юлії. Редакція просить Вам освідчити, що й на будуще радо поміщати буде Ваші праці, коли вони будуть такі гарні, як сей вірш.

Я бажав би Вам нині на прощання сказати ще деяке тепле слово, але не знаю, що за сила здержує мене. Якось мені тяжко на душі і сумно, і болюще — тож не гнівайтесь, дорога пані, коли тон нинішнього листа покажеться Вам де в чім надто острий, і простіть хворому чоловікові!

З відповіддю на сей лист стримайтесь, поки я до Вас перший не напишу і не подам Вам адресу, куди до мене писати. Надіюсь, що за той час муза Ваша не буде дармувати. За щирі желання і науки — сердечне спасибі!

Стискаю Вашу руку!

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 16/V 1884

185. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Львів, 16 травня 1884 р.

Ласкаві пані!

Отсе вже кілька день збираюся писати до Вас, та й все годі. Так-то вже на світі: до людей чужих і незнакомих я повисилав за ті дні кілька листів, а до тих, котрі мені близькі,— нічого. Наперед знаю, що не прогніваються, а ту[т] ще й мені тепер тяжко писання приходить,— ну, і виходить занедбання кореспонденції.

І нині мушу Вам писати коротко. Ваші вірші дуже мене врадували ⟨...⟩ майже всі до друку — і надрукував усі в «Ділі», котре Вам нині посилається. Белеєві і Корженкові вони дуже подобалися. Розуміється, що й Ваша герезія також надрукована, і то, після Корженкового суду, єсть она найкращим з усіх віршів. На мене Ваші обі коломийки зробили враження дуже приємне — бачу в них поворот до реалізму і мелодії пісень народних.

Я виїжджаю в неділю або в понеділок, і то насамперед до Станіславова, де пробуду 2—3 дні, відтам їду на коротенький часок до Болехова, а відтам до Нагуєвич, де хотів-бим забавити з тиждень. Відтам верну назад до Болехова, де забавлю весь прочий час моїх вакацій.

Поручаю Вам працювати дальше витривало на ниві поезії, а з листами до мене здержатися, поки не напишу сам і не подам Вам адреси.

Будьте ласкаві вислати поезії Конопницької під [пе]репаскою на адрес: Wielm. Pani Ant. Dzwon[ko]wska. Stanisławów, ul. Sapieżyńska, za rampą Tyś[mie]niecką. Прошу для безпеченства рекомендувати.

Що се у Вас за якась маленька «Валерійка» найшлася? Будучи в Бібрці, мав я честь пізнати панну Валерію, панну, оскільки я міг зміркувати, зовсім дорослу. Чень же, се не она?

Засилаючи Вам, і панні Валерії, і Вашій мамці щирі поклони, остаюсь Ваш щирий, Іван Франко.

Корженко каже, що б о ї т ь с я писати. Може, Ви будете знати, що се значить,— я не знаю.

І. Ф.

Львів, д[ня] 16/V 1884

186. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 20 травня 1884 р.

Ласкава пані!

Адрес мій: Нагуєвичі, пошта Дрогобич.
Щире поздоровлення!

Ів.

20.V 1884

187. ДО ВАСИЛЯ ЛУКИЧА

Львів, 20 травня 1884 р.

Дорогий друже!

Не прогнівайся на мене, що цими днями не буду міг до тебе загостити. Обставини так складаються, що на пару день мушу їхати до Наг[уєвич]. Відтам зашлю тобі приобіцяну роботу для календаря, а може, незадовго й сам причимчикую. А поки що прийми поклін і сердечне поздоровлення!

Твій Іван.

Львів, д[ня] 20 мая 1884

188. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Нагуєвичі, 23 травня 1884 р.

Ласкава пані!

«Ох, жити, любити ся хоче!» — ті Ваші слова повторяв би я ненастанно тутечки на селі, коли б не був такий недужий. А так, як у мене тепер зі здоров'ям кепсько,— бачите, крім грудей, зачала боліти й голова, так що боюсь, щоб се не були початки тифусу, бо явища дуже подібні до тих, які товаришили мому тифусові перед двома роками,— отже ж, кажу, так як у мене зі здоров'ям крухо, то, звісна річ, до життя охота невелика. Правда, я хотів би ще прожити крихту часу, щоб поробити хоч ті роботи, як[і] позачинані та позадумувані, і щоби — чоловік все чоловіком,— щоби й полюбитися ще крихітку. Та, мабуть,

се послідне мені не судилось. Гляджу на світ — люди любляться, дружаться і якось живуть і дітей годують,— і у мене серце болить, чому мені не судилось зазнати такого ж родинного життя. Та ба, трудно. В тім згляді я подібний до того моряка, що пливе до якогось незнаного острова,— бурі, хвилі і скали часть по часті поломили му мачти, подерли вітрила, зламали кермо, в кінці розбили судно на кусні,— сам він ще по дошці пливе до недалекого вже острова, пливе, бореться, поки хвиля в кінці не викине на пожаданий берег його холодного трупа. Отака, дорога пані, і моя доля! Я бажав би ще раз полюбити, хоч згори скажу, що сил до такої історії у мене вже дуже небагато і вимагання мої під многими зглядами досить високі,— але все-таки мені здається, що та людина, котру я полюблю, або мало, або й нічого не зазнає зо мною щастя, а я скористаю хіба те тільки, що її люба ручка затулить мені очі на вічний супокій. А при таких обставинах чи варто ж любитись, серцю жалю завдавати?

Та цур їм, таким мислям! Я надіюсь перед тим ще таки зазнати дещо веселішого, от хоч би й те, що надіюсь в неділю Вашого листа, а через пару неділь і второго таки звидання з Вами. Правду кажучи, я й сам не знаю, що се таке, що при всім веселім і добрім мимоволі мислю о Вас,— певно, для того, що я ще не зробив Вам ніякої прикрості. Чи довго се так потриває?

Але доки триває, я доношу Вам ще ось що: пишучи листа до мене, старайтеся подавати його на пошту десь так в четвер, щоб на суботу, а евентуально на неділю рано був в Дрогобичі. Я в неділю більше-менше завсігди буду в Дрогобичі, то й відберу собі. Як прийде іншим часом, то відбере наш поштовий посланець, а се довга історія, поки від нашої власті громадської дістати,—не для того як коли б та власть хотіла вдаватися в яку цензуру, але для того, що далеко ходити. Прошу ж Вас, старайтеся так, щоб бодай щонеділі мав я від Вас листок,— Ви не знаєте, яку мені приємність робить Ваше писання, а ще тим паче на селі, де я сиджу сам-самісінький, мов в пустині.

Вчора, хотячи прогнати свій біль голови, я пішов на рибу, щоб ужити коммоції. Зловив 15 щупаченят, і голова на час ніби перестала була боліти,— нині болить знов, хоч, здається, не так дуже. Сідаю до роботи — треба ладити дещо для «Діла», та й до Федоровича братися.

До Вас пишу перший мій лист із села і надіюсь, що Ви не дасте мені й на свій лист довго чекати. Пишіть, як Вам поводиться, що поробляєте, як Ваш брат матуру зробив, а особливо присилайте й вірші, щоб, бачите, кореспонденція наша не виходила чисто приватною.

А за сим словом бувайте здорові! Стискаю Вашу ручку.

Ваш Іван Франко.

Нагуєвичі, д[ня] 23/V 1884

Нині, в суботу мені трохи ліпше. Написав статтю про пожари в Галичині і йду до Дрогобича. Ще раз поздоровляю Вас.

Ів.

189. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, близько 23 травня 1884 р.]

Дорогий Іва!

Отсе я, прийшовши додому, очутився ще слабшим, ніж виїхав, бо дістав гарячку, біль в голові і якийсь заворот, так що боюсь, чи не буде тифус. Але поки що я ще змагаюсь з силою, чень, перейде. Зладив уже дещо Федоровича і маю надію швидко з ним упоратись, а для «Діла» шлю на вівторок статтю о пожарах. В понеділок подам (а в вівторок одержиш) статтю на четвер. Будь ласкав, як лучиться що цікавого в газетах, перешли.

Донеси, що нового чувати. Павликові кланяюсь. Нехай, як які листи до мене будуть у Нагірного, пересилає сюди.

Цілую вас всіх сердечно.

Ваш Іван.

190. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Нагуєвичі, 28 травня 1884 р.]

Дорогий Іва!

Отсе шлю першу частину передсеймових медитацій, котра сама для себе становить цілість і може продовжатися з перервами, в міру того, як буде матеріал. В тих н[оме]-

рах «Czas»-у, котрі я на хибив-трафив набрав, матеріалу дуже мало, так що я й не знаю, що писати далі. Надіюсь, що, чень, завтра (в четвер) дещо буде від тебе,— коли ні, то ще одну або дві статейки напишу, а на більше не буде матеріалу.

Над тою першою статтею даю тобі jus gladii[1],— здається, дещо буде заостро, то мажи або лагодь, як твоя воля.

Я тепер при холодній погоді дуже нездоров. Перепроси Шухевича, що для нього нічого не шлю,— абсолютно сили, ані гумору не маю. Сли здужаю дещо зладити на неділю, то пришлю, а ні, то нехай собі радить, як може.

Мої сердечні поздоровлення всім знайомим!

Твій Іван Фран.

191. ДО К. К. ПОПОВИЧ

[*Нагуєвичі, 28 травня 1884 р.*]

Ласкава пані!

Згори мушу Вас перепросити, що Вашого посліднього листа ані в зуб не розумію. Виджу, що Ви чогось ніби гніваєтесь за те, що я о якихось делікатних матеріях бесіду завів, ну, але ж се ще, здається, не жаден гріх. Кажете зложити цілу дискусію ad acta[2] з всякими делікаціями, але менї здається, що Ви або не догадались, або не хотіли догадатись, о чім я говорив і для чого говорив так, а не інакше. Сли доля позволить нам побачитись, то я, може бути, й витолкую Вам ясніше, о що мені йшло, — впрочім, все ту[т] залежати буде від Вашої волі, чи Вам схочеться слухати мого толкування.

Те, що говорите о своїй теперішній і довічній самотності, мене трохи не ввело в добрий гумор. Самотня панночка в 18 чи 20 році життя серед такої численної родини! І що Ви хочете довести тою самотою? То, що «положили собі не тратити життя на особисті приємності»? Я ще в такій самоті того доказу не бачу, тим більше, що та самота, оскільки її можна назвати самотою, не есть Вашим добровільним ділом, а тільки витвором судьби, до змінення котрої Ви поки що нічим ще не причинилися.

---

[1] Право меча *(лат.)*.— *Ред.*

[2] До актів (*лат.*). — *Ред*.

Зате дуже радує мене те, що Ви постановляєте собі заразом стрібувати робити щось пожиточнішого. Вже саме Ваше становище яко учительки тому доказом, а коли б до того Ви ще схотіли свої свобідні хвилі віддавати письменській роботі, то — думаю — життя Ваше могло б з часом уложитися далеко краще, ніж є тепер.

Гарною запорукою тої кращої будущини служить для мене і Ваш новий вірш, котрий я з великою втіхою прочитав. Правда, початок трошки банальний, але основна гадка дуже трафна і глибока і виражена в досадній, гарній формі. Жаль, що Ви ті діти своєї музи трактуєте досить недбало,— мені здається, що Ви й не переписуєте їх для себе, а тільки на листі відразу й компонуєте. Коли так, то я догадуюсь, що Вам вірші йдуть досить легко і що коли б тільки серйозніша воля, то Ви могли б далеко більше і кращих речей продукувати. Впрочім, діло тут таке, що чим більше будете писати, тим легше буде Вам іти. Я рад би, щоб Ви часом написали що-небудь прозою,— проза в Ваших листах дуже гарна, прозірчаста і характеристична: якби Ви такою прозою укомпонували деяке оповіданнячко абощо, то, надіюсь, вийшло би в найгіршім разі не кепське. Тільки, тямуючи о Вашім слабім здоров'ї і Вашій утлій конституції, я не смію на серіо завзивати Вас до більшої праці. Конечно, я надіюсь, що на вакації Ви таки що-дещо зробите. Може бути, що нам з часом удасться заложити у Львові свою часопись літературну, а в такім разі я бажав би, щоб ми могли й на Вас числити.

Я дістав Ваш лист якраз по висланні свого і для того надіюсь, що, чень, завтра (в четвер) буду мав від Вас дещо новенького. Хоч Ви ніколи не ласкаві донести мені нічого о своїм здоров'ї і поводженні, то я, проте, доношу Вам о собі. Крихіточку я здоровіший — голова в головній часті перестала боліти, хоч груди ще болять,— пару день я собі дав вільність від писання, хоч холодний воздух тими днями не дає мені нікуди виходити на світ. Читаю, а навіть зачав перекладати Лессінга «Натана Мудрого», до котрого я хотів би зладити обширну передмову. Але де і як видати — сього не знаю. Та се байка, коби тільки зладити, що надіюсь в двох—трьох тижнях зробити.

Нині зачав писати статейку для «Діла», та боюсь, щоб не вийшла надто остра і konfiscirbar[1]. Чорт побери, що буде, то й буде.

[1] Така, що підпадає конфіскації *(нім.)*— *Ред.*

Завтра вандрую до Дрогобича, слідуючий раз буду в неділю, а може, аж в понеділок. До того часу надіюсь на всякий спосіб листа від Вас і засилаю Вам сердечне поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

192. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[*Нагуєвичі, кінець травня — початок червня 1884 р.*]

Коханий!

Шлю тобі на голову два листки для передачі: один якнайшвидше Гнєвошеві, а другий Данилюкові. Гнєвоша проси і від себе о визичення Мирославського (одного тому) або, коли б у Мирославського штурм Волі недосить гарно був описаний, о яке інше діло, містяче в собі той опис.

Може б, знайшовся хто у вас, що би зробив мені ласку і виписав би з Костомарова книги «Богдан Хмельницький» опис битви під Зборовом, а іменно той уступ, де говориться про Федоренка. Може б, й ти сам мав півгодини лишнього часу, щоб се зробити,— багато того не буде.

Також проси Корженка, щоб був ласкав прислати мені під опаскою той аркуш творів Шашкевича, де є лист Ш[ашкевича] до Василевського і В[асилевського] до Шашкевича.

Я занятий тепер Федоровичем, в вольних хвилях, котрих у мене небагато, ладжу дещо для «Діла». Надіюсь в неділю вислати вам що-дещо, а до того часу, чень, будуть від вас листи і посилки, о котрі прошу! Постарайся, коханий, зробити мені те, о що прошу! Лист Данилюкові можеш подати або послати хлопцем до друкарні «Газ[ети] нар[одової]». Прощай!

Цілую тя, твій Іван.

193. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Нагуєвичі, 1 червня 1884 р.

Ласкава пані!

Дуже дивуюся, чому досі нічогісінько від Вас не маю, хоч я, від'їжджаючи зі Львова, написав до Вас кореспонденткою, доносячи о своїм адресу. Тепер приходжу до того

переконання, що Ви мусили не одержати кореспондентки і для того не знаєте й досі мого адресу. Сумно в такім разі устроєні порядки на бобрецькій пошті!

Я сиджу, отсе в середу буде вже два тижні, в Нагуєвичах і чуюся крихту здоровішим. Лажу по полю, ловлю риби і пишу дещо з Федоровича і для «Діла». Більше ніяких праць я й не брав для себе зі Львова, а навіть для «Зеркала» нічого не зладив помимо просьб Шухевича. Ось Вам і всі факти мого вбогого в факти тутешнього життя. А думи? Тих, признаюсь Вам, ще менше. Не думаю нічого, а найменше усього про себе самого. Живу так, як той, що з зав'язаними очима йде просто наперед себе, не питаючи, чи там гладко, чи, може, пропасть. Нехай їй чорт, тій будущині. Досить чоловікові гризоти робить те, що є, не то ще би гризся тим, чого нема, але аж колись буде!

Я, здається, десь так за тиждень вертаю назад до Львова, а вже аж відтам зроблю екскурсію до Станіслава, а може коли — коли позволите — по дорозі й до Бібрки— провести деньок у товаристві поетичної «надбібрянки» чи як би то її назвати. А напишіть мені, чи панна Валерія єсть ще у Вас і доки?

Надіюсь також, що Ви пришлете мені тепер, по так довгій павзі, хоч двадцять своїх поетичних цвітків, хмарок та соловейків, котрі так очарували старого пророка Таняч-кевича і породили в його голові звісні Вам через мою недискретність плани, о котрих я рад би знати, як Ви тепер думаєте, і котрі, оскільки мені здається, так як майже всі широкі плани сього пророка, остануться замками в воздусі.

Пишіть мені обширно. Кожне, слово людей, милих серцю мому і в'яжучих мене до світу, єсть для мене тут, у нашій пустині, подвійно дороге. Рівночасно, однако ж, не гнівайтесь, що я так небагато пишу,— довге сидження для мене не здорове, о особистих ділах писати не хочеться, а від публічних я далекий теперечка. Значиться, годі.

Прийміть сердечний утиск дружньої руки Вашого
Івана Фр.

Нагуевичі, пошта Дрогобич,
д[ня] 1 червня 1884

194. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Дрогобич, 2 червня 1884 р.

Ласкава пані!

Ви кажете, що в понеділок надієтесь відповіді на свій лист, а я доперва в понеділок (2.VI) дістав Ваш лист і отсе в книгарні пишу Вам пару слів відповіді. Я дуже Вам зобов'язаний за Ваше щире старання о моїм здоров'ї і буду трібував зажити Ваш лік, тим більше, що тепер помимо досить поганого і бідного життя на селі я чуюся значно здоровішим, волочучись цілими днями по полю та по ріках. Роблю дуже мало. Ред[акція] «Діла» остільки ласкава чи не ласкава, що не печатає моїх статей — може, для того, що кепські, а може, й для того, що хоче, щоб я трохи полінувствував і не писав зараз нових. Поволеньки тільки посуваю наперед Федоровича і гадав би його сього тижня посунути так далеко, щоб уже видно було близькість кінця,— числю по 4 сторони письма на день, 4 × 5 = 20, а, пофорсувавшись крихіточку, можна би й скінчити. А знаєте, чому мені так квапно? Тому, бо віднині за тиждень кінчаться мої ферії, і я вертаю до Львова. Так є сть, віднині за тиждень, в зелений понеділок вечором о 9-й годині я буду вже у Львові. Може бути, що відтам зроблю собі ще куди невеличкий Ausflug[1]. Дуже би мені було приємно, коли б Ви у відповіді на мої нинішні д в а листи написали, коли будете могли бути у Львові і коли я буду міг мати приємність побачити жовтанецьку співачку на свої очі?

А зачарована атмосфера Вам, видно, не дуже добре служить, бо Ваш найновіший вірш слабенький.

Прийміть сердечне поздоровлення від Вашого Івана Фр.

Дрогоб[ич]. 2.VI 1884

195. ДО К. К. ПОПОВИЧ

[Нагуєвичі, 9 червня 1884 р.]

Дорога панно Клементіє!

Лист Ваш з д[ня] 4 с[ього] м[ісяця] дістав я аж вчора, т. є. д[ня] 8 — тож дуже жаль, що відповідь моя не може

[1] Прогулянку *(нім.)*.— *Ред.*

бути в Ваших руках навіть ще в вівторок і Ви, може, виберетеся до Львова, хоч мене там не буде. Бо отсе чисто з причини матеріальної, що нема срібла на дорогу, я мусив на кілька день відложити свій поворот, і для того будьте ласкаві, коли се ще можливо, навідатись до Львова аж в неділю і послати увідомлення таки на Ліндого 3, де я в ту пору (між 10 і 12) буду ждати.

Знаєте, що се мене дуже і дуже смутить, що Ви западаєте на біль голови? Ваша слабість є далеко небезпечніша від моєї, вже хоч би для того, що моя конституція єсть далеко сильніша і більше потрафить видержати, ніж Ваша. Я не буду Вам нічого радити, бо не знаю початку і перебігу слабості, але найменше всього можу Вам радити байдужість. Як будете в неділю у Львові, то будете мусили піти до мого друга д-ра Сельського на консультацію — нехай він розпізнає, що Вам є і чого можна з Вас надіятися.

Що жовтанецька співачка злослива, сього я не сказав і, чей же, й не скажу ніколи,— противно, її вдача дала мені повід до цікавих обсерваций в іншім згляді, а іменно, що воно слабовите, і хоровите, і філігранове (по-нашому: шкіра —кість) так дуже противиться всяким натякам на делікацію і хотіло би з себе чинити велета Голіафа. Се єсть те саме явище психічне, як те, що діти хотіли б грати ролю дорослих, а жінки — мужів. Але о тім нехай до іншого разу.

Ваш найновіший вірш дуже гарний і характеристичний. Я не знаю, чи Парт[ицький] схоче його напечатати в «Зорі», але то певно, що, редагуючи збірника Ваших поезій, я його не лишу. Тільки кінцева аргументація слаба. Ви кажете — не прогнівайтесь, що я берусь розбирати сю «делікатну» матерію, вилив Вашого серця,— кажете, отже: «Тож мій хлопче... мої очі, мою пісню ти мусиш любити». На те відповім я Вам ось що:

1) Kein Mensch muss müssen, und ein Derwisch müsste?[1] — як каже Лессінг.

2) Може той, о котрім мова, вже й любить, так затим не треба його примушувати.

3) Але поперед всього, може, ті причини, котрими Ви хочете заставити його любити,— недостаточні. Ваші очі

---

[1] Жодна людина не мусить мусити, а дервіш мусив би? *(нім.).— Ред.*

для Вас самих річ реальна і потрібна, для другого вони — чиста естетика, і більш нічого. Ваша пісня,— ну, Ваша пісня могла б бути й для загалу річчю реальною, потрібною і пожаданою, але тоді лишень, коли б висказувала думки, погляди, бажання і потреби загалу, коли б служила тому загалові. Впрочім, не знаючи, до кого відноситься Ваша пісня і Ваші чуття, я не можу знати, чи той чоловік узнасть Ваш аргумент з очима і піснею достаточним, чи ні,— для мене принаймі було б сього замало.

Боячись наразитися на Ваш гнів, я не буду дальше розмазувати сеї квестії, знаючи, як то легко холодна рука аналітика може образити гаряче і бажаюче серце живої людини, а ще до того панночки, для котрої бажання єсть категоричним імперативом, а аналіза чимсь нечуваним, хінською казкою.

На всякий спосіб ще раз замічаю, що коли б вірш Ваш був ще в показанім тут напрямі доповнений одною або двома строфками, а послідня строфка була б відповідно перероблена,— він відповів би зовсім моєму смакові і був би дуже гарний, тим більше, що форма людової пісні давала б новим думкам, в ній вираженим, незвичайну силу і принаду. Ану стрібуйте се зробити!

Коли б Ви перед моїм приїздом до Львова хотіли на сей лист написати ще відповідь, то адресуйте: Львів, Лінде, 3, так як я не знаю, коли відси виїду, а там на всякий спосіб лист Ваш відберу.

Бажаю Вам якнайкращого здоров'я і стискаю Вашу ручку. До звидання!

Ваш Іван Франко

Нагуєвичі, д[ня] 9. VI 1884

196. ДО М. І. ПАВЛИКА

Нагуєвичі, 9 червня 1884 р.

Коханий!

Сього тижня я приїду, не знаю ще, коли, бо доперва нині пишу до Шухевича за грішми на дорогу. Не знаю, що се значиться, що в «Ділі» ані не друкують моїх статей, ані не присилають матеріалів на нові. Я не смію у них і упоминатися грошей, бо вважаю себе за віддаленого від

сотрудництва. Жаль, що Б[еле]й в такім разі не вважав потрібним мене о тім звістити. Коли так є, то, приїхавши до Львова, опинюсь подекуди на льоду. Ну, але се байка. Скінчу Федоровича,— до чого вже небагато остається, так як я тутечки пильно над ним работаю,— і махну до Вікна. Я хотів Вас просити, будьте ласкаві, нехай всякі листи, відтепер до мене надходячі, таки остаються у Львові до мого приїзду.

Поздоровляю Вас щиро і кланяюсь знайомим.

Ваш Іван Фр.

9/VI 1884

197. ДО І. М. БЕЛЕЯ

Нагуєвичі, 11 червня 1884 р.

Коханий!

Не знаючи, для чого ти відсунув від печатання мої статті, прислані для «Діла», я не присилав нічого дальше, думаючи, чи не змінили ви там як-небудь первісний совіт, і ждучи вияснення. Тепер, побачивши в суботнім н[оме]рі напечатану статтю про Лозинського (дякую за скорочення і поправку щодо особи того пана), я зладив на суботу статейку, може, пригіднішу до фейлетона, котра, однако ж, і на другу статтю може ввійти. В суботу ввечір о 9-й я буду вже у Львові і навідаюсь до тебе або в Віденській, або дома.

Я чуюся здоров, хоч не зовсім ще,— але се байка. Зладив за той час значний кусень Федоровича, надіюсь ще перед від'їздом скінчити цілий розділ IX, передпослідній в першій часті. До посліднього («Реакція в Галичин 1848—1849») треба ще збирати матеріал. Взагалі робота чим далі, тим більше затягується,— ну, але готового все-таки є вже так багато, що за решту не боюся. Книга обійме 2 томи по 20—25 листів кожний, отже буде 2—$2^1/_2$ рази більша, ніж була в первіснім плані.

Прилучаю «Сучасну літопись», котру будь ласкав якнайшвидше передати Шухевичеві (через друкарню).

Цілую тя сердечно.

Твій Ів. Фран.

Нагуєвичі, д[ня] 11/VI 1884

198. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Нагуєвичі, 12 червня 1884 р.

... Партицькому.

Мого Федоровича я за ті 3 тижні значно посунув наперед — написав майже стільки, як половина цілого «Беркута»,— чень же, признаєте, dass das tüchtig gearbeitet heisst[1].

Зате більше не робив нічогісінько, крім пару віршів для «Зеркала», трьох статей для «Діла» і перекладу одного акту Лессінгового «Натана Мудрого», котрий мене віддавна занімає і котрого я хотів би видати з обширною передмовою та поясненнями. Ось Вам коротке справоздання з моєї діяльності, хіба що до того додати около 50 зловлених щупаків, около 10 яльців і дещицю прочих рибок та около десятка листів, написаних до різних людей. Так виглядали мої ферії.

З Вашого листа починаю переконуватись, що будь що будь ⟨...⟩ небудь найліпший план о. Данила, який він зглядом Вас уложить (не уложив, але уложить!). Einverstanden?[2].

Стискаю Вашу руку

Ваш Іван Франко.

Нагуєвичі, д[ня] 12/VI 1884

Д[ня] 12/VI 1877 р. повертав я до Львова по найщасливіших хвилях мого життя, по дорозі уложив план «Boa Constrictor»,— а і в слідуючих днях написав першу частину, а за тиждень зістав арештований і зіпхнутий на саме дно нещастя, в таку бездну, о котрій тепер без дрожі і замирання серця подумати не можу. Дивно колотить нами доля.

І. Ф.

---

[1] Що значить: здорово попрацював *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Згодні? *(нім.)*.— *Ред.*

199. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Львів, близько 19 червня 1884 р.*]

Ласкавий добродію!

Недавно повернув я з села. Пише Остап, що він не дістав ще від Вас листів Навроцького, о котрі ми просили до нашого видання, і Ваших про нього споминок, котрі Ви ласкаві були обіцяти. Коли можете, пошліть чимшвидше бодай листи, бо біографія повинна бути в липні випечатана і книжка (1-й том) випущена у світ.

З вийшовших тут речей посилаю Вам «Правду» в двох примірниках. Шевченка, виданого Партицьким, вишлю, скоро дістану, як також нові видання пророка Даниїла (Танячкевича) і що ту[т] ще появиться.

Засилаю Вам сердечний поклін.

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Лінде, ч[исло] 3

200. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 19 червня 1884 р.

Дорога панно Клементієї!

Не гнівайтеся, що я так пізно нагадую собі свою обіцянку писати до Вас,— не було часу. Був тут один українець, з котрим треба було ходити і балакати,— весь час забирав коли не він, то робота. Впрочім, я ще досі не зовсім потрафив зібратися з враженнями, винесеними з д[ня] 15/VI, не упорядкував в голові всього і боюсь, щоб чимнебудь не вразити Вас, а, противно, по можності затерти те з многих зглядів некорисне враження, яке Ви о мені в неділю мусили повзяти. Дивна натура людська: в хвилі радості і розкоші душа, мов стривожена в клітці птиця, рветься кудись, відвертається, ослабає, стається нервовою і дразливою, гризкою та іронічною, а відтак, коли гарна хвиля минула, будиться жаль за тим добром, котре чоловік сам собі згірчив. В більшій або меншій мірі зо мною все було так — чим далі, тим в більшій мірі се показується. В тій хвилі блискавкою проникає мене догадка, для чого се так є і так мусить бути,— може, й ви догадаєтесь,

але я сього Вам не скажу — нехай тоне в криниці забуття.

Одного тільки мені жаль, що я не міг настільки опанувати себе, щоб своєю іронією не робити прикрості Вам, не затруювати Вашої приємності, котра, хто знає, може, була першою приємністю Вашою, а на всякий спосіб в житті і Вашім, і моїм дуже рідко лучається. Впрочім, може, я помиляюся,— може, се для Вас не було нічим або, може, моя іронія не докучила Вам так дуже,— будьте ласкаві, успокойте сумніваючогося чоловіка!

Чи і коли буду міг бути в Жовтанцях, коли се Вам ще пожадане так, як мені,— того ще не знаю, се буде залежати: 1) від Вашого жадання, 2) від погоди, 3) від часу, вільного від роботи в «Ділі», а, з другого боку, догідного для Вас, коли б Ви не мали ані школи, ані чужих гостей, перед котрими б я мусив парадувати, що було б для мене прикро. Напишіте ж мені добре о всіх тих трьох точках, а я, з свого боку, скажу, що такий вільний час для мене був би, прим[іром], субота — неділя: можна б в суботу по обіді вийти, в Жовт[анцях] переночувати, а в неділю на вечір вернути. Напишіть мені також про дорогу, куди йти зі Львова і на які села,— бо я тут околиць не знаю.

Запевно, Ви читали в «Ділі», що про Вас згадували в Одесі на з'їзді слов'[янського] товариства, іменно в рефераті Феєрчака. Силоміць люди пруть Вас працювати літературно, чим більше, тим ліпше. Мушу Вам донести, що чимраз голосніші тут розмови про велику літературно-наукову газету руську, до котрої Ви могли б працювати більше, ніж до «Зорі»,— і не задармо, а заробляти пером хоч вдруге стільки, що учительством. Прошу Вас затим, працюйте пильно, студіюйте, що можете! Я постараюсь прилагодити і принести Вам деякі матеріали для праць прозових, щоб Ви зробили пробу, бо уже коли хто обібравсь грибом бути, нехай же лізе в кошіль. А надіюсь, що Ви не забули о моїй пораді гігієнічній, іменно щодо їди. Кажу Вам згори, такою, якою Ви тепер єсте, просто сказати «мухою», я й знати Вас не хочу і будущини ніякої для Вас не віщую — т р е б а н а с е р і о х о т і т и, н а с е р і о ї с т и і н а с е р і о п р а ц ю в а т и. Пам'ятайте, що й я се говорю на серіо! Ви знаєте, що у мене лишнього сентименталізму нема і я потрафлю додержати слова,— але знов надіюсь, що моє слово буде мати

хоч крихітку ваги для вас,— а в такім разі, чей же, все буде добре.

Стискаю Вашу руку і засилаю Вам щире поздоровлення.

Ваш Іван.

Львів, д[ня] 19/VI 1884

201. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[*Львів, друга половина червня 1884 р.*]

Лист Ваш глибоко зворушив мене, особливо вість про слабість Вашої мамці, котра Вам також мусить причинювати чимало гризоти. Що в Бібрці Ви не дістали сталої посади, се не дуже мене гризе,— чень, Вам удасться деінде і ліпше примістити сь — з Бібркою Ви шлюбу не взяли. Нині пишу до Стрия до п.Вахнянина і надіюсь швиденько донести Вам, що там чувати.

Дивує мене, що Ви серед таких обставин находите ще час і спосібність до писання таких прекрасних віршів, як той, що Ви сим разом мені прислали.

О[тець] Танячкевич, котрий якраз був у мене, коли прийшов Ваш лист, довідавшись про Ваше положення, обіцяв незадовго навідатись до Вас до Бібрки,— в якій цілі, сього не знаю. Ми вибиралисьтакож оба з Коцовським туди, але не знаю, чи при неперестаючих дощах і при тих обставинах, в яких Ви тепер находитесь, буде се можливе і чи було би для Вас пожадане. Даруйте, що для браку часу не пишу,— роботи так много, що кожна хвилина почислена.

Ваш щирий Іван Франко.

202. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 29 червня 1884 р.

Дорога мухо!

Не писав я до Вас нічого отсе вже довгий час, бо не було коли. Впрочім, я умовився був з Вашим братом їхати разом з ним до Жовтанець, а то нині, в суботу. Ну, розуміється, що час випав з многих зглядів некорисний. Одне

те, що дощ; друге те, що якраз нині, завтра і в понеділок я так занятий, що не можу покинути Львова, а третє те, що Ви і самі не означили терміну, коли будете свобідні від всяких лишніх перешкод. Отже ж, приходиться реченець моєї їзди до Жовтанець відложити на пізніше. Я трохи невластиво виражаюся, говорячи о їзді,— я постараюсь прийти піхотою, скоро тільки проясниться і погода настане трохи краща. Чи до того часу Ваші жасміни і капріфолії не пов'януть, о тім судити не можу,— але надіюсь, що до того часу Ви самі, об'їдаючись, як бог приказав, і уживаючи руху що тільки сила, розцвітете так, що буде на що поглянути,— а се було б мені далеко приємніше, ніж всякі жасміни, рожі, кропива і ціла ботаніка накупі.

Здається, що брат Ваш був нині рано у мене, але не застав мене,— я був би передав через нього деякі книги для Вас, котрі в противнім разі прийдеться нести самому. Впрочім, може, ще прийде.

Жаль, що Ви все ще вважаєте поетичну працю тільки якоюсь панщиною, котру відбуваєте тільки задля мене, і присилаєте мені обов'язково по одному віршикові в кожнім листі. Коли се справді для Вас панщина, то я не хочу Вас до неї силувати і раджу Вам ліпше закинути все, ніж робити з мусу. Коли ж діло се берете Ви на серіо, то робіть же на серіо, бо інакше до нічого не допровадите. Брат говорив мені, що у Вас таки є дещо більше готового та позачинаного,— невже ж Ви передо мною хочете і в тім згляді мати тайни, собі самій на шкоду? Я бажав би зробити з Вас літератку, як бог приказав, а Ви церемонитесь, помимо що другі завидують Вам уже тепер. Уважайте, що в таких ділах я церемоній не знаю і скоро побачу, що се до нічого не доведе,— махну рукою та й годі.

Ваш щирий Іван Франко.

29.VI 1884

203. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 1 липня 1884 р.

Дорога панно Климцю!

Вдовольняючи Ваше бажання о тім, щоб ще перед моїм приходом до Жовтанець Ви одержали мій лист, я відписую Вам, хоч не ручу за те, чи лист не прийде до Вас пізніше,

ніж я. Діло ось в чім. Є тут у Львові два знамениті наші писателі з України, Кониський і Левицький-Нечуй. Нечуй їде до Щавниці, а Кониський остається якийсь час. Здається, що мені десь коло неділі прийдеться їхати з ним до Вікна або до Стрия — Дрогобича — Борислава, коли тільки сльота не перешкодить. Тож я хотів би перед тим відбути панщину в Жовтанцях і вспокоїти крихіточку бідну муху, котра з великої туги готова переїстися, істребити всі жовтанецькі голуби і курчата і в кінці так потовстіти, що своїми короткими руками я не здужаю її обняти. Для того я бажав би вирушити до тої мухи так в четвер, коли буде погода,— а коли не буде погоди, то вже не моя вина, сли в четвер не буду. Конечно, моя візита буде недовга — в п'ятницю мені треба бути у Львові і писати статтю до «Діла».

Ось Вам мій віз і перевіз. До звидання!

Ваш Іван.

Львів, д[ня] 1 липня 1884

204. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 10 липня 1884 р.

Дорога панно Климцю!

Я вже то раз сказав і тепер ще раз повторяю Вам, що я досить велику дурницю зробив, вандруючи до Жовтанець і сидячи в них так довго. Воно-то ніби й благодать, але така благодать, котра рівночасно й болить, а показуючи чоловікові вдалі цвітисту луку, тим прикрішою й непринаднішою робить для нього ту кам'янисту пустиню, по котрій йому судилось іти. Та, впрочім, менше о мене, мені се не першина терпіти,— але Вам! Я ніколи не міг би собі дарувати того, коли б затруїв Ваші дні, докинув гризоти і тоски до того і так не зовсім принадного життя, яке Ви досі провадили. Та що ж діяти, тепер уже жаль не поможе,— а, впрочім, може, воно й ліпше так. Поти пес не навчиться плавати, поки йому вода в вуха не наллється; поти чоловік не навчиться жити і з людьми обходитись, поки не натерпиться доволі. На всякий спосіб дуже приємною була б для мене звістка, як Ви живете і що поробляєте. Я бажав би, щоб Ви були здорові, спокійні, їли

добре, уживали руху і працювали над поезією і літературою.

Що Вашої новелки вижидаю дуже — сього не потребую Вам і говорити. Тепер якраз є трохи вільного місця в «Зорі» — можна б напечатати, коли б що до чого було. Крім того, я зладив би переклад польський і переслав до Варшави в «Prawdu» або «Przegląd». Тільки поставтесь на ноги! Розказуйте живо, без сентименталізму і напущеного стилю. Чи я згадував Вам о тім, що варто б обробити історію того Гірболки, що палив село і котрого парубки забили? Се діло дуже а дуже цікаве. Скоро тільки зачнете такі речі писати і обсервувати, то побачите й самі, що чим далі, тим більше предметів буде Вам з усіх боків насуватися під перо.

Не розписуюсь широко, бо нема часу, роботи множество. Кінчу тільки запитанням: коли маєте гадку і надію бути у Львові,— не потребую й говорити Вам, що не тільки відповіді на те питання, але й самого сповнення відповіді дожидаю нетерпеливо.

Ваш Іван.

Львів, д[ня] 10 липня 1884

205. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Львів, 23 липня 1884 р.

Дорога сестричко!

Дуже жалую, що в неділю сльота перешкодила мені бути в Бібрці, тим більше, що тепер не знаю вже, коли буду міг туди завітати.

Сеї неділі, як знаєте, зачинається вандрівка молодежі, на котру й я повинен їхати, бо маю в неділю держати відчит в Дрогобичі.

От би гарно було, якби бобрецька пташка розвинула свої крила і прилетіла в суботу до Львова, а в неділю разом з веселою громадкою молодежі до Дрогобича і дальше в гори. Кошту на те великого не треба, 10—15 гульденів вистарчить, але зате Ви скористали б дуже а дуже багато.

Коли б, однако ж, се для Вас було неможливе, то напишіть. Повертаючи з вандрівки, я, може би, заїхав на де-

ньочок до Вас. Не прогнівайтесь, що й тепер пишу так коротенько,— інші роботи лежать під рукою і полошать всякі свобідніші гадки. А затим прощайте, а радше до звидання в суботу!

Надіємось, що в вандрівці візьмуть участь і інші дами, так що Ви не потребували б женуватися мужського товариства.

Ваш Іван Фран.

Львів, д[ня] 23.VII 1884

206. ДО АДАМА ВІСЛІЦЬКОГО

Львів, 27 вересня 1884 р.

Szanowny Panie!

Nie odpowiadałem dotychczas na uprzejmy list Pański, gdyż chciałem za jednym zachodem posłać Sz[anownemu] Panu nową swą pracę dla «Dodatku», mianowicie monografijkę historyczną o Łukjanie Kobylicy, którą dopiero co skończyłem. Nie znając w ogóle stosunków cenzurowych warsz[awskich], nie wiem, czy i o ile ta monografijka będzie mogła być wydrukowaną. Jeżeliby wcale nie poszła lub jezeliby cenzura porobiła pewne wykreślenia, natenczas upraszałbym zwrócić mi manuskrypt, chociaż nie mam nic przeciw drukowaniu skróconego tekstu. Chciałbym jedynie mieć później cały tekst tak jak jest, bym z niego mógł zrobić tłumaczenie na rusińskie, gdyż pisałem od razu na czysto po polsku, a robić tę samą robotę drugi raz byłoby mi bardzo uciążliwem. Niech więc Sz[anowny] Pan będzie łaskaw w jak najkrótszym czasie uwiadomić mię o losach, jakie spotkają «Kobylicę». Gdyby drukowaniu nic nie stało na przeszkodzie i Sz[anowny] Pan miał też ochotę umieścić «Kobylicę» w nowym «Dodatku», w takim razie śmiałbym też prosić o zaliczkę w sumie 15—20 rubli.

Załączam list od p. Daszyńskiego z tem nadmieniem, że tłumaczenie mego «Na dnie» znajduje się u mnie; skoro tylko będę miał wolniejszy czas, przejrzę je i odeszlę Sz[anownemu] Panu. Co się tyczy drugiej części «Boa Constrictor-a», tj. powieści «Borysław się śmieje», to tutaj p. Daszyński zrobił sobie iluzję, twierdząc, że będzie mógł przysłać tłumaczenie we wrześniu, gdyż ja dotychczas jeszcze nie

wiem, kiedy będę mógł zasiąść do wykończenia tej powieści, mimochodem powiedziawszy, od «Boa Constrictora» conajmniej 3 razy obszerniejszej.

Czy mogę i ze swej strony prosić Sz[anownego] Pana o przysłanie mi jednego egzemplarza «Dodatku» tych n[umer]ów, gdzie będzie drukowany «Boa Constrictor», a więc począwszy od wydanego z początkiem września? Jeżeli by to nie możliwem było gratis, to upraszam cenę tych zeszytów policzyć na mój rachunek.

Załączając wyrazy prawdziwego szacunku dla Sz[anownego] Pana, zostaje Jego sługą, Iwan Franko.

Lwów, d. 27 września 1884

P. S. Jeżeliby «Kobylica» miał być drukowany, natenczas upraszam tak samo jak i artykuł o zagadkach przysłać mi do korecty dla poprawienia, osobliwie rusińskich tekstów.

Шановний пане!

Досі я не відповідав на Ваш лист, бо хотів за одним заходом послати для «Додатку» свою працю, а саме історичну статтю про Лук'яна Кобилицю, котру тільки-но скінчив. Не розбираючись абсолютно в цензурних варшавських стосунках, не знаю, чи ця стаття взагалі могла б бути надрукована і коли. Якби ж вона зовсім не пішла або якби цензура зробила певні викреслення, то тоді я просив би повернути мені рукопис, хоча не мав би нічого проти друкування скороченого тексту. Хотів би лише одне — мати пізніше цілий текст, так як є, щоб з нього я міг зробити переклад на українську мову, бо писав я одразу начисто по-польськи, а робити ту саму роботу вдруге було б для мене дуже тяжко. Тому будьте ласкаві в найкоротший час повідомте мене про долю, яка спіткає «Кобилицю». Якби ніщо не стало на перешкоді друкуванню і Ви теж мали бажання вмістити «Кобилицю» в новому «Додатку», то в такому разі я просив би про аванс в сумі 15—20 крб.

Додаю лист від Дашинського з тим зауваженням, що переклад мого «На дні» зберігається у мене; як тільки я матиму вільний час, перегляну й одішлю його Вам. Що ж до другої частини «Boa constrictor'a», тобто повісті «Борислав сміється», то тут п. Дашинський створив собі ілюзію, твердячи, що він міг би прислати переклад у вересні, тоді як я до цього часу ще не знаю, коли я матиму можливість засісти за закінчення цієї повісті, яка, між іншим кажучи, од «Boa constrictor'a» щонайменше більша у три рази.

Чи можу і з свого боку просити Вас надіслати мені один примірник «Додатка» тих номерів, де буде надрукований «Boa constrictor», починаючи з виданого на початку вересня? Якщо б це

було неможливим безкоштовно, то прошу вартість цих зошитів полічити на мій рахунок.

З щирою повагою, Ваш покірний слуга, Іван Франко.

Львів, 28 вересня 1884 р.

P. S. Якби «Кобилиця» мав бути надрукований, то прошу, так само як і статтю про загадки, надіслати мені на коректуру для виправлення, зокрема українських текстів.

207. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[Львів, близько 21 вересня 1884 р.]

Дорога сестро!

Отсе я, мабуть, відповідаю разом на два Ваші листи, чистий скандал! Та що діяти — так уже, мабуть, і судилось мені раз в раз ображати наших ніжних женщин в їх найніжніших чуттях. Що я в неділю не приїхав, сьому виною було те, що випало діло і треба було поїхати до Дрогобича. Може бути, що зберусь слідуючої неділі, сли Ви скорше не зберетесь до Львова. Бо я маю ще надію. Діло таке, що, як бачу з Вашого листа, Вам треба тільки плюнути на Стоки і ждати до ліпшої пори. Не бійтесь, скарбів великих не втратите. Тут мені о. Січинський, посол, робив таку пропозицію, чи не приняли б Ви у нього в домі посаду гувернантки над його дітьми. Будете мати все, що потрібно до життя, вигоду і досить вільного часу, бо, уживаючи слова «гувернантка», я невластиво виразився, так як Ви будете тільки учителькою, бо у дітей є й мати. Коли б мамця Ваші могли на який час примістится де у яких свояків, то мені здається, що се було би місце тимчасово для Вас відповідне, тим відповідніше, що о. Січинський як посол і впливовий чоловік міг би Вам в кождій хвилі вистаратись о посаду далеко кращу, ніж Ваші мізерні Стоки. Надумайтесь добре і відписуйте!

Ваш щиро прихильний

Іван Франко.

З віршів Ваших до сього н[оме]ра «Зорі» даю «Ніагару», котра покаже здивованій Русі Ваш талант переводження. Белей Вам кланяється і виразив бажання на-

друкувати знов один фельєтон Ваших віршів в «Ділі». У мене нема настільки готових — трібуйте рушити концептом!

Стискаю Вашу рученьку.

Ваш Ів.

208. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[*Вікно, 11 жовтня 1884 р.*]

Дорогий Іване!

Зараз по приїзді до Вікна пишу тобі о депутації, що знаю від Ф[едоровича]. Вчора на двірці застав я Романчука, котрого Фед[оровичі] завізвав в тім же ділі. Розказав і йому дещо з грубшого, а опісля розповідав мені ширше по дорозі. Після тих оповідань виходить так, що цілу депутацію водить за ніс Ковальський, а resp. Адольф Іван[ович], котрого політика, як сам до того Федоровичу признався, є робити все і всюди якнайбільше заколоту, неспокою і замішання, т. є. політика простого agent provocateur-a[1]. Отож Ковальський мав, як звісно, вистаратись для депутації о авдієнції — його вже навіть запитувано, чи поробив які кроки в тім згляді, він сказав, що поробив, що був в Ministerpraesidialbureau[2] і т. д. На те депутація й числила, що, скоро документи будуть готові — зараз тільки кивнесь Ковальському, і депутація буде допущена до авдієнції. Між тим Фед[оровича] підкусило піти самому до міністрів і переконатися, які досі кроки роблено. Показалося, що ніхто в жаднім бюрі о депутації нічого не знає, що Ковальський попросту брехав і що вироблення авдієнції мусить іти після приписів устави, т. є. треба подати подання до намісництва з вимінением членів депутації і виспецифікуванням тих точок, о які депутація хоче просити,— намісник здасть о тім реляцію до міністерства справ внутрішніх, те міністерство передасть її міністерству освіти, те знов передасть Зем'ялковському, той Таффому, і аж тоді можна буде узискати авдієнцію. Як бачиш, через недбальство та злу волю Ко-

---

[1] Агента-провокатора *(франц.)*.— *Ред.*

[2] Бюро президії міністерств *(нім.)*.— *Ред.*

вальського справа перетягнеться ще довший час. Друга важна річ се учасники депутації. Федорович був в тім ділі у Таффого і Зем'ялковського і всюди головно бив на те, що до тої депутації вибрано людей не тільки найповажніших, але й найумірковаиіших (die conciliantesten). На те Зем'ялковський прямо замітив йому: а Ковальський? Звісно-бо, що Ковальський, належачи «zur factiösen Opposition»[1], есть тим самим у цісаря і правительства persona ingratissima[2]. Федорович відказав йому на те, що Ковальський не належить до властивої депутації, але що русини запросили послів до ради державної, щоб прилучилися до депутації. Ковальський в приватних розговорах з Федоровичем виходив все з того погляду що депутація то, властиво, він і що всі прочі мають його слухати, а коли Федорович замітив йому, що властивим головою депутації є Шараневич яко сеніор Ставроп[ігії],— він відповів: «Я довше і давніше був сеніором Ставроп[ігії], а Шараневич з моєї ласки зістав сеніором,— Шараневич моя креатура, мій слуга!»

Федорович догадується, що Ковальський і Кулачк[овський] будуть старатися перед авдієнцією захопити провідництво депутацією в свої руки. То значить, що тоді схочуть зарядити голосування, кого вибрати провідником і бесідником депутації. А маючи по своїй стороні Димета, будуть мати половину членів, так що перетягнувши на свій бік чи то Шараневича, чи Федоровича (як надіються), зможуть устроїти все по-своєму.

Против того є одна радикальна, і, по-моєму, дуже для нас політична рада, на котру вчора Федорович і Романчукові натякнув, але котра готова розбитися іменно о заячесердіє і безпринципність членів делегації. Рада се ось яка: в поданні до намісництва, о котрім я вище згадував, мусять бути, як сказано, поіменовані всі делегати, і тільки ті, що в нім будуть поіменовані, будуть допущені до цісаря. Досить би затим було, якби Шараневич, Огоновський, Димет і Федорович тільки себе узнали депутацією, тільки себе поіменували; в такий спосіб не тільки Ковальський і Кулачковський згори відпали би, але надто депутація в спосіб, дуже милий для цісаря і правительства, здементувала би безплідно опозиційну політику тих панів, пока-

---

[1] До внутрішньої опозиції *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Найнеповажніша особа *(лат.)*.— *Ред.*

зала би, що є в Галичині люди поважні, котрі з тими панами не солідаризуються. Окільки Федорович виміркував з довгої розмови з Зем'ялковським, такий поступок був би цісарем дуже прихильно прийнятий і міг би мати велику вагу і великий вплив на удачу цілої справи.

Ще одна цікава річ. Адольф Ів., котрий Наумовича вважає своєю креатурою і тим дуже гордиться, носиться з планом виправити Наумовича до Рима під сильним конвоєм русинів — світських і духовних, зробити Римові демонстрацію подібну, як зробили були чехи з Гусом. До такої авантюри вербував він Федоровича, яко руського «магната», але сей його висміяв і сказав, що з сього вийшла б одна тільки блямаж.

Отсе я списав тобі коротенько важніші подробиці і посилаю jux in crudo[1] — роби з ними, що узнаєш потрібним, а коли надрукуєш щось такого, чого не треба б перед часом розголошувати, то не кажи потому: то Франко прислав і я надрукував, щоб він не відказував,— так говорити відвічаючому редактору взагалі ніколи не годиться, окрім одного В. М. Площанського. Замічу тобі тільки те, що вчора я запитував Романчука, чи не варто би що-дещо з тих подробиць напечатати в «Ділі»,— то він сказав, що не треба печатати нічого,— але чому — того не сказав.

Моя нещаслива Bittschrift[2] до цісаря стрітила у віденських мудрців насміх і черкання, вкінці Ад[ольф] Ів[анович] сів і написав нову. Нині ще дістану її до рук і постараюсь ad aeternam rei memoriam[3] зняти з неї копію для порівняння з моєю.

До Кониського напишу ще нині. Прощай.

Цілую тя.

Твій Іван.

Поверну найдальше в неділю вечором. Надіюсь тими днями бути в Увислі у Борискевича. Здрастуй.

---

[1] У первісному вигляді *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Прохання, клопотання *(нім.)*.— *Ред.*
[3] На вічну пам'ять *(лат.)*.— *Ред.*

209. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Вікно, 11 жовтня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Отсе аж самому мені совісно, що, познайомившись з Вами так близько, зійшовшись з Вами так суцільно і по головних провідних ідеях політичних, соціальних і літературних, і по питаннях о тих шляхах, якими б ті ідеї найкраще треба засаджувати і плекати на нашім національнім грунті, я досі нічого не писав до Вас і не старався хоч письмом, коли вже не живою бесідою, піддержувати і розвивати те знайомство, котре належить до найкращих в моїм житті. Але ж звісне Вам моє поводження у Львові: живе чоловік ізо дня в день, тягне свій хомут і приучується відрікатись всього, що тикається до його індивідуальної радості,— на все те часу нема. Так не прогнівайтесь же за мою нечемність. Тепер, коли у мене є надія — чей же, не безпідставна — на кращі зміни, я обіцяю Вам і собі, що направлю свою дотеперішню недобровольну похибку. Так само не гнівайтесь і за те, що взамін за прекрасні фотографії, Вашу і Євгенії Олександрівни, котрими Ви мене дуже врадували, я не тільки не вислав досі своєї, а й не подякував як слід. Причина тому така, що я хоч і дав зробити свою фотографію, так вона вийшла така якась тандетна, львівська, що й соромно якось робиться посилати її. Та що вже вдію? Прийміть, ласкавий добродію, таку, як є і якою вона зроблена не по моїй вині. А коли постараюсь о ліпшу, то не забавлюсь переслати.

А тепер про діло! Вся наша львівська й позальвівська Русь щиро дякує Вам за ті старання, які Ви підіймаєте около здвигнення нашого літературного і наукового життя з його дотеперішньої безладиці. Маю надію, що слова доброї ради і ініціативи, кинені в Ваших листах до різних людей в Галичині, не пропадуть марно, а стануть тими зародами, з котрих не тепер, то в четвер виросте свіжа і здорова брость. Я, з свого боку, радуюсь, що можу донести Вам о сповненні головного Вашого — зарівно, як і нашого — бажання, о видавання з Новим роком журналу літературно-наукового.

Звісно Вам, що Партицький віддавна носиться з гадкою задля слабого свого здоров'я покинути видавання «Зорі» і передати її кому другому. Згори знав він, що

трудно буде чи то йому, чи будущому редакторові обійтись без людей з «молодої Русі» галицької, без тих писателів і писательок, котрі, крім Вас і пані О. Пчілки, досі держали «Зорю» своєю працею. Тож зразу думав він передати «Зорю» мені, але далі перелякався, щоб вона, перейшовши в мої руки, не «зрадикалізувалась», т. є. радше не стала хоч трохи ясніша, суцільніша в провідних думках. Чи сам він попав на таку гадку, чи навів його хто — не знаю. Досить того, що почались довгі дебати з панами Скобельським і Подолинським, котрі остаточно не довели ні до чого. І от стало на тім, що «Зоря» ще перед Новим роком перейде на моє ім'я, а з Новим роком зачне видаватись уже зреформована і стане цілковито моєю. Заким розвину перед Вами ту програму, по якій я думаю її видавати, і покажу ті матеріальні ресурси, яких би треба, а які є на ділі,— позвольте поперед всього одно вияснення. В своїм листі до мене Ви ставите і підчеркуєте домагання, щоб журнал будущий, будь він чи новий, чи зреформований, був ділом не нічиїм, приватним, а громадським. Ви знаєте, що я, яко громадівець-соціаліст, уже з самої засади своєї повинен би бути цілковито за Вашим домаганням. А прецінь — признаюсь Вам — в сім даним разі я не рішуся ніколи зробити «Зорю» власністю чи органом тої «громади», яка у нас у Львові існує. Хіба ж Вам не звісно, хто такий та громада? Купка людей, случайно скинених у Львів, без ніякої єдності і ясності в поглядах, без дисципліни і організації, а головне без охоти до серйозної праці, без привички до серйозного мислення, розділена на котерії, інтригуючі одна під другою і задля того — скажу німецьким словом — nicht actionsfähig[1]. З власної волі робити таку громаду господарем в журналі се значить навести на нього безлад і безпринципність, накликати купу людей, охочих до пустословного критикування, а неохочих і неспосібних до позитивної роботи. Як собі хочете, але такої громади я своєю зверхницею не признаю. Інша річ— громада тих людей, чесних, розумних і мислячих, котрі, хоч розсіяні по лиці цілої нашої широкої України, почувають себе одною фалангою, одним борцем за поступ, розвій і свободу нашого народу. Тих людей, нині ще не зорганізованих, розсіяних і не знаючих одні об других, я вважаю і буду вважати тою громадою, котрої

---

[1] Не готові, не здатні до дії *(нім.)*.— *Ред.*

органом повинна служити «Зоря», її властивцем і господарем. Їх голос завсігди повинен знайти в ній щирий відклик, їх воля повинна бути рішаючою у всіх ділах принципіальної важності. Коли вони зможуть зійтись докупи, порозумітись і зорганізуватись, тоді я, яко приватний властивець журналу, сповнив свою задачу, тоді вони нехай рішають і диспонують ним як своїм,— до того часу я вважаю себе зарядчиком, провадячим «Зорю» в імені і для інтересів т а к о ї громади.

Звісна річ також, що сам особисто я не зважусь вести журналу виключно своєю волею. Я дуже добре знаю свою малоспосібність до такого ведення, і для того говорив я вже з Белеєм, Павликом і Коцовським, щоб вони разом зі мною зложили комітет редакційний. Великим добром було б для нас приєднання до комітету Остапа Терлецького, котрий уже приєднаний для співробітництва,— але я не знаю, чи матеріальні средства «Зорі» вистарчать на те, щоб ми могли йому дати у Львові цілковите удержання,— бо тільки під такою умовою — та й то нерадо — він міг би тут остатися. Впрочім, я надіюсь, що й з Відня, куди він незадовго вибереться, він радо буде запомагав нас своїми порадами в ділах практичного ведення журналу. Особливо ж на Вас, ласкавий добродію, і загалом на найкращих людей закордонної України я надіюсь, що й Ви щиро займетесь долею часопису і станете в кожній хвилі тим голосом совісті, нагадуючи нам наші обов'язки, цілі і задачі.

А тепер перейду до речей практичних. «Зоря», після твердження Партицького, має тепер 550 пренумерантів. Може бути, що якась частина їх при зміні редакції відпаде, для того я числю тільки 500. По нараді з Белеєм ми рішили видавати її в тім самім форматі (quarto)[1], під тою самою назвою, правописею етимологічною «Просвіти» (з «вôнь», «хто», «ходить» і пр.), два рази на місяць, один номер в об'ємі 3 листів (24 сторони), т. є. місячно 6 листів. Предплаті, котра тепер при об'ємі $1\,^1/_2$ листа виносить 4 з[лотих] р[инських], ми при 3 листах підносимо на 6 зр. річно. Схематичний прелімінар доходів і розходів при предположених 500 пренумерантах виходить ось який:

---

[1] Чверть *(лат.)*.—*Ред.*

К о ш т и:	a) Аркуш друку з папером і фальцюванням в 800-1000 прим.	30 зр.
	т. є. місячно 6 арк.	180 зр.
	b) Розсилка кожного [номе]ра (оплата пошто-ва по 2 кр[ейцери] від н-ра, при 500 пренум[е-рантів]) 10 зр. місячно	20 зр.
	c) Кошти експедиції, адміністрації і коректи місячно нехай лиш	30 зр.
	d) Ремунерація авторам, бодай декотрим, не маючим удержания, числю затим лиш по 10 зр. від друкованого аркуша місячно	60 зр.
	e) Дрібні видатки: податок, кореспонден-ція, рекламаційні посилки і проч. місячно	5 зр.
	f) Наєм хати для редакції, адміністрації і експедиції місячно	20 зр.
	Разом місячний видаток	315 зр.
Р і ч н и й в и д а т о к з а т и м		3 780 зр.
Д о х о д и: 500 **п р е д п л а т н [и к і в]** **п о** 6 зр. **в и н е с е н о р і ч н о . . . . . .**		3000 зр.

Побачимо затим 780 зр. річного недобору. Перекон**т**ро-люйте добре мій рахунок, злічіть його з львівськими ці-нами, а побачите, що він зовсім не пересаджений, а, радше того, замалий. А показує він одно тільки, для нас **п р а к-т и ч н о** досить сумне явище, що ми без помочі закордон-ної України, і то без помочі матеріальної, не зможемо поставити і удержати хоч скільки-небудь людського літе-ратурного журналу. Правда, великої помочі ми не жадаємо, тим менше не жадаємо помочі **д а р е м н о ї**, а тільки бажаємо від Вас, українців, 200 передплатників на нашу часопись. Двісті передплатників не тільки покрили б резуль**т**уючий недобір, але допомогли б редакції чи то під-нести ремунерацію авторам, чи то з часом побільшити об'єм журналу.

Позаяк рубрика ремунерацій у нас досі непривична, могло б декого провадити в блуд і кинути фальшиве світло на мене самого, що, мовляв, сам я гадаю в першій лінії нею покористуватися, то я розкажу Вам фактичний розділ тих 60 зр. місячно, котрі я поклав в ту рубрику. Два наші писателі виготовили ширші праці, котрі повинні ввійти на листи «Зорі» зараз з Новим роком. Говорю тут іменно про Остапа Терлецького, котрий написав дуже гарну книж-ку про розвій галицько-руської суспільності від 1772 до 1872, де на підставі документів показано розвій літератур-них, національних і суспільних поглядів в Галичині, літе-

ратурне відродження за Шашкевича, пізнішу реакцію, початки русофільства і українофільства. Я надіюсь, що праця та, котрої досі є вже на 8—10 листів печаті, поміщена значними кусняміи в «Зорі», високо поставить її в очах читаючої громади. З другого боку, сам Остап находиться в так тіснім положенні, що уділювання йому ремунерації місячно по 20—30 зр. есть ділом не тільки справедливості, але конечності і самої гуманності.

Друга праця, на котру я багато надіюсь і котра внесе живий і новий елемент в «Зорю», се повість М. Павлика, котрої початок друкований був в «Громаді» і загально всім подобався. Павлик замешкає разом зі мною і з адміністратором, так що, числячи його з рубрики ремунерацій 15 зр. місячно, а з рубрики 10 зр., при іншім ще зарібку буде міг удержатися і працювати. Дальше звісна Вам буде, запевно, з «Діла» сумна доля нашої поетки Юлії Шнайдер, учительки. Її поезії і Вам були сподобались, а її нещастя вимагає запомоги, так що уділення її з рубрики ремунерацій 10 зр. місячно не буде, думаю, надужиттям громадського довір'я.

Числячи затим для Остапа 25, для Павлика 15, для Юлії 10 зр. місячно, останеться в тій рубриці ремунерацій 15 зр., котрі можна б ужити або на ремунерації іншим ще писателям, або, в разі оскудіння редакційного, на якутаку редукцію недобору. Для себе, як бачите, я не числю нічого і думаю жити так, як і досі, журналістичною працею при «Ділі» та кореспонденціями до заграничних часописей. Чи і що при такім житті удасться мені зладити для «Зорі» — бог святий знає.

Та що ж бо, хоч би і всю рубрику ремунерацій ужити на зменшення дефіциту, окрім конечних для Остапа 20 зр.,— то одержимо $40 \times 12 = 480$ зр., значиться, суму все-таки невистарчаючу. Підносити предплату вище 6-ти зр. не можна, а на Вашу Україну — як і Ваш лист доказує — годі числити. Правда, сума, котру Ви зібрали чи то наличними чи обіцяними — 325 р.,— могла б бути дуже пожаданою, але вистарчаючою я її не назву. Я міркую так: удатись самому від себе листами до людей по всій Україні з просьбою, щоб предплачували і підмагали «Зорю», коли б удалось зібрати хоч 100 предплатників, то, чей же, громада Ваша надто ще здобудеться на річних 500 руб. запомоги. Але і в однім, і в другім ділі я прошу Вас о поміч і о пораду. Часу ще до Нового року доволі,

і можна ще порушити многі пружини. Я, звісна річ, був би найрадніший, коли б від нікого ані одної копійки не потребував дармо жадати і коли б Україна дала 200 пренумерантів там, де Галичина дає 500. В такім разі, т. є. коли «Зоря» мала би 700 предплатників, і я сам не потребував би заниматись кореспонденціями до польських журналів, а міг би хоч частину удержання мати з «Зорі», т. є. міг би мати час для власних літературних і наукових праць, котрі до того часу треба покинути.

Стрібую тепер представити Вам, як я представляю собі розклад предметів в кожнім поодинокім номері «Зорі». Поперед всього, звісно, белетристика займає половину кожного номера, т. є. півтора листа, а іменно: один лист займе більша повість, а півлиста (властиво 3 сторони) менша новела, очерк або щось подібного дрібонького, що кінчилось би в однім або двох номерах. Одну сторону, а в разі потреби й більше, займуть вірші. Часом, може, лучиться так, що дрібної новели не буде, і можна буде дати більший кусень роману. Я бажав би, щоб в кождім півроці (12 номерів) один роман кінчився так, як кожний піврік буде становив для себе окремий том. За белетристикою підуть статті наукові, в першім ряді проминувшину і теперішність народу українського (з початком року згадана вже праця Остапа про Галичину і — коли на те буде дозвіл — стаття, прислана на руки «Діла», «Україна і її теперішні поводатарі»). Я бажав би зачати «Зорю» тими обома статтями, щоб замаркувати общеукраїнське становище часописі і зацікавити обі частини читаючої громади у нас і на Україні. На ті статті в першім номері я дав би по півлиста. Осталось би ще півлиста на хроніку літературну, наукову і на вісті з общеукраїнського життя.

Спеціально перший номер зреформованої «Зорі» я хотів би поставити такий, щоб імпонував багатством матеріалу. В нім розділ белетристики буде трохи інший, а именно, гадаю, буде він виглядати ось як:

1) Поклик до громади, де буде коротко розказана програма часопису, поіменовані важніші приладжені праці і приєднані співробітники, 2) «Вихора», повість Павлика, півлиста, 3) Ваш очерк — я бажав би, щоб Ви в тій цілі передали той очерк, котрий прислали до «Діла», де так пречудово розказано про «народну педагогію»; він увійшов би весь в перший номер і запрезентував би і часопис, і писателя якнайкраще, 4) Вірші; з віршів я бажав би дати

початок своєї поеми «Нове життя», задуманої мною давненько вже, зачатої зимою минувшого року, а досі далеко ще не скінченої, дальше дещо з Ваших, коли ласкаві будете прислати, дещо з наших писательок і Масляка. Ми з Масляком задумали лагодити «Слов'янську антологію», збірку найкращих поезій слов'янських в перекладі, з короткими очерками про життя і твори дотичущих поетів. Я приняв на себе чехів і москалів, сербів і хорватів — отже, й рад би я зараз в першім номері «Зорі» зазначити в поезіях і в хроніці також той наш с л о в ' я н с ь к и й напрям. Всі ті чотири рубрики разом мусили би обнімати не більше 12 сторін великого quarto. Дальше слідувала б стаття Терлецького, 3 стор[інки], стаття про Україну, 3 стор., стаття Драгоманова про «Народну літературу в Італії і Франції», 2 стор., стаття Федоровича про питання соціальне, $1\,^1/_2$ стор., Хроніка літературна і наукова, $1\,^1/_2$ стор., і вісті з життя нар[оду] українського і з життя других нар[одів] слов'янських, $1\,^1/_2$ стор. Як бачите, місця скупенько — в дальших номерах завсігди мусить одна або друга рубрика відпадати, щоб великі статті могли йти більшими куснями але все-таки 6 аркушів на місяць — то багато можна напечатати, особливо коли не будемо нічого печатати розстріляним письмом, як се дотепер водиться в «Зорі».

При такім печатанні я надіюсь, що повість Павлика скінчиться в 6-ти до 8-ми номерах і що затим в першім півроці можна ще буде помістити одно більше оповідання, об'єму 4—6 листів. Ваш роман, о которого розпочатті Ви мені пишете, міг би прийти в печать аж в другім півроці, а бодай по скінченні «Вихори». Маю надію, що Ви до того часу викінчите його. В першім же півроці я прошу Вас о надсилання дрібних очерків, котрі Ви так майстерно вмієте викінчувати, поезій і вістей з України. О сих послідніх я, надіюсь, ще поведу з Вами осібну бесіду, бо досі й сам ще не знаю, в якій формі найліпше подавати їх. Я бажав би дібрати форму якнайкращу, щоб і тут праця ані Ваша, ані ніякого другого чоловіка не пропадала безслідно.

Бажав би я з України мати й інших співробітників, котрі б хоч по одній статті в рік могли доставити. Бажав би особливо бачити в «Зорі» імена дд. Антоновича, Білика і Мирного, Левицького, Николайчика, Житецьких, пані Косачевої, Лиманського, Старицького, Софрона Крутя і др.

Так от Вам мої просьби по часті практичній:

1) Будьте ласкаві зібрати ще раз своїх знакомих і предложити їм те, що я оце Вам написав, та розпитати, чи й скільки предплатників, а взглядно матеріальної підмоги може зреформована «Зоря» надіятися, а наскільки може напевно числити?

2) Розпитайте, котрі з наших писателів були б ласкаві і спроміжні досилати до «Зорі» свої праці. Згори замічу, що перекладів прозових діл, крім коротеньких цікавих новелок, не приймаємо, а натомість радо приймаємо переклади творів поетичних і добре резюме, оцінки і критики праць наукових по всіх частях людського знання, найкраще же тикаючих нашої України. Тут цікаво б мені також знати, котрі з тих писателів могли б підписувать своїми повними іменами і котрих імена можна б на чільнім місці навести.

3) Будьте ласкаві розписати до своїх знакомих поза Києвом звістки про готуючеся видання, а також переслати мені адреси тих людей, до котрих, після Вашої думки, добре було б мені самому листовно удатися. Я дуже бажав би знати, як погляне на се діло наша петербурзька колонія і чи відтам случайно ми не могли б надіятися якоїсь моральної підмоги, яких праць або хоч би тільки присилки яких давніших, недрукованих праць, коли б такі найшлися. Самі знаєте, що появлення імен Костомарова і Мордовця на листках «Зорі» мусило б високо піднести її значення.

4) Рівно ж удаюсь до Вас з просьбою о книги. Ми тепер від Росії зовсім відтяті, ніяке тамошнє видання до нас не доходить — так от цікаво б розвідатись, котрі видання були б готові обмінюватись з нами за «Зорю»?

О дальших деяких подрібностях надіюсь пізніше поговорити з Вами, а наразі доношу Вам тільки, що відучера сиджу в Вікні, у Федоровича, котрий Вам через мене низько кланяється.

Прийміть, ласкавий добродію, щирий поклін і від

Вашого Івана Франка.

Вікно, почта Grzymałów, д[ня] 11/10 1884

210. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[Вікно, друга половина жовтня 1884 р.]

Коханий Іване!

Приїхавши до Вікна, я з перестуди крихту занедужав і досі лежу в ліжку. Тож не прогнівайся, друже мій, що я тепер нічого не можу прислати для «Діла». Голова болить і в грудях коле — чорт його знає, що таке. Скоро тільки підведусь, то зараз постараюсь скінчити статтю про школи, хоч тепер уже Федорович навалив мені повен покій листів і документів, котрі, мов невмолимі свідки давніх часів, глипіють на мене, дожидаючись своєї черги. Я, звісно, за той час, коли в «Ділі» ніякої моєї праці нема, й плати ніякої не хочу — тільки щоб по приїзді до Львова я не зістався на льоду.

Пересилаю на твої руки скрипту про Навроцького, котрий передай в друкарні Мочаровському, і трохи скрипту «Обрусителів» (для п. Голюба), а також 10 з[лотих] р[инських], котрі будь ласкав передати Остапові.

П[анові] Нагірному перекажи, що окільки я досі говорив з Федоровичем, то для всяких фінансових планів він абсолютно неприступний і треба б хіба якогось електричного угря, щоб його до сього діла зелектризував, на котрім він, як сам признав, нічого не розуміється і затим всього боїться. Другу половинку сього листа відірви і передай п. Шухевичеві. Його лист з просьбою о матеріал на «Зеркало» вправив мене в кількагодинну іритацію. Цілий тиждень у Львові питаю за ним, щоб обговорити матеріал,— його нема, а тепер, коли на коня сідати, тоді його й сідлати. Тьфу на такий порядок!

Коцовському засилаю сердечний поклін і жду від нього коротенького листка. Так само засилаю поздоровлення Горбачевському і Кахникевичеві. До Кониського я написав, хоч боюсь, чи мої гарячкові листи уложилися в належний порядок. «Діла» від мого виїзду я ще не бачив.

Цілую вас сердечно всіх.

Ваш Іван.

«Обрусителі» прийдуть завтра.

211. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Вікно, 21 жовтня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Дуже врадував мене Ваш лист, котрого я надіявсь-надіявсь та й перестав надіятись. Я тепер сиджу в Вікні та виписую кореспонденції Івана Федоровича, хоч і сам не знаю, чи буде з тої кози м'ясо. Лист Ваш не тільки нічим не вразив мене, але, противно, дуже багато прояснив мені такого, чого я досі не знав докладно, і я сердечно дякую Вам за Ваше щире слово і за Ваш труд, котрого Ви не жалієте, щоб направляти, а то часом і наштуркувати мене на добру дорогу, хоч, жаль сказати, досі не багато доброго з мене мож було виштуркати. Та коли Ви не тратите надії, то мені й тим паче не годиться її тратити.

Я не знаю, по чім Ви судите, що справа кружка пропала чи що. На кружок я зовсім не трачу надії, а не дає він знаку життя досі для того, бо тепер ферії. Коли люди поз'їздяться, то, чей же, приймуться за роботу. А щодо моїх обіцянок, тикаючих «Діла», так тут справді мушу признатись, що знівечила їх Force majeure[1] — не сам Б[еле]й, а управляюча «Ділом» громада не допустила печатати листа Тургенєва. А що тикається Вашого реферату, так про нього я дальше згадаю. Книги я, скоро приїду, передам до реферування з Вашими листовними показками і надіюсь, що хоч що-небудь буде зроблено, хоч, розуміється, та недостача критичної, наукової методи, на котру Ви жалуєтесь у галичан, не дасться так швидко усунути, так що з праць про Україну і Росію, зроблених у Галичині, я, так само, як і Ви, не надіюсь ніякого добра. Ad vocem[2] тих праць замічу, що Ви помиляєтесь, приписуючи мені статтю в «Ділі» «Нові дороги». З Ваших дотеперішніх вказівок я хоч те виніс, щоб не писати нічого про Росію і російську Україну, про котру у нас так мало є під рукою матеріалу. Нащо ходити далеко, візьму хоч другий том Чубинського (казки), котрого незнання Ви справедливо мені закидаєте. У мене його свого нема, записав був ще через Ільницького й гроші послав — пропали. В бібл[іотеці] Оссолінських нема, а в університетську як спрова-

---

[1] Вища сила *(франц.)*.— *Ред.*
[2] Щодо *(лат.)*.— *Ред.*

джено, так узяв Огоновський, держав рік, узяв Каліна, держав рік, а тепер хто взяв, то і чорт не знає. От і дошукуйсь матеріалу.

На Ваше оповідання про історію зносин українців з галичанами в послідніх 20-ти роках я, звісно, нічого відповісти не можу, бо багато з фактів, Вами розказаних, і досі не знав або чував тільки в конфузних і неясних оповіданнях Подолинського та Партицького. Правда, у мене є в руках кореспонденція Куліша з Барвінським, ведена при виданні псалтиря, і шматочки з кореспонденції К[уліша] з «Січею» (Буч[инським], Подол[инським]), але ясного образу тодішніх зносин з тих листів мати не можна. Тільки кілька слів до спростування факту з Черепахіним, так, як тут діло прямо мене тикається. Я не знаю, відки Ви взяли се, що «львівська молодіж передала Черепахіна в руки поліції, не взявши в його книг, зовсім безопасних в Австрії, і не сказавши одверто, що не візьмуть». Цитую Ваші слова, бо боюсь знов не зрозуміти Вас. Я не знаю, як довго Черепахін був у Львові з книгами,— знаю тільки те, що одного дня сказано мені, що є у Львові такий-то чоловік і рад би бачитись з П[авли]ком. Я зараз же того самого дня вечором пішов до того чоловіка (Ч[ерепахі]на), а коли він сказав мені, що має книги для П[авли]ка, а зглядно для нашої бібліотеки, то я тут же сказав, що хоч П[авли]ка нема під рукою (днем перед тим він був арештований, о чім я тоді ще не знав, але, бувши у нього в хаті і не заставши його, гадав, що де виїхав), то я книги заберу. І зараз же того вечора я з двома ще товаришами майже всі книги (окрім двох невеличких купок і окрім тих книг, котрі Ч[ерепахін] виразно лишив для себе яко свої власні) забрав, а за другими мав прийти на другий день рано. На другий день рано приходжу і застаю двері замкнені, а служба говорить мені, що пан з н[оме]ра 11 арештований. Коли се значить передання Ч[ерепахі]на в руки поліції з боку львівської молодежі, respective[1] мене самого,— то я охотно позволю кинути на себе каменем. А здивувався я Вашим повищим словом задля того, бо тоді ж таки, оскільки тямлю, аж у двох листах (се були мої перші листи до Вас) я розказував Вам цілу ту історію і послав спис книжок, взятих у Ч[ерепахі]на, з котрих дещо я пере-

---

[1] Зокрема *(лат.)*.— *Ред.*

дав опісля на Україну, а дещо і досі є в нашій бібліотеці. Паралельного случаю з Котурницьким я не хочу нагадувати.

Головне діло, про котре я бажав би побесідувати і зговоритись з Вами, се літературно-наукова газета. Оскільки бачу з одержаного листа П[авли]ка, він мусив уже писати Вам, що Парт[ицький] рішивсь передати мені з Новим роком «Зорю». Признатись, я зразу не дуже радо слухав бесіди о тім Пар[тицько]го, з свого боку, ніколи йому того не натякав, і він, заким предложити се мені, трактував з Подолинським та Скобельським. Я бажав бути ще хоч рік вільним — оскільки се у мене при недостачі средств до життя можливо,— щоб сяк-так покінчити мої університетські студії і зробити докторський екзамен. Але діло вийшло таке, що Парт[ицький] недужий і сам рішуче не хоче дальше провадити «Зорі», тамті панове тож не хочуть, і добре, що не хочуть, а «Зоря», сяк чи так досі редагована, має звиш 500 предплатників, значиться, може сама о своїх силах стояти. Конечно, видавати її так, як досі, не стоїть труду,— отже, я, переймаючи редакцію, гадаю побільшити її об'єм з 3 на 6 аркушів у місяць, т. є. видавати півмісячно по 3 аркушів замість дотеперішнього одного або півтора. Будь що будь, на 72 аркушах у році все ж таки можна дещо путнього напечатати, а добираючи все до певної прогресивної і ясної програми, можна провести не одну струю свіжого воздуху в нашу галицьку атмосферу. Можна! Та ба, інше питання, чи видужаємо ми се зробити? Поперед всього йшло б о установлення іменно тої програми, котра мала б просвічувати газеті, о сформулювання тих принципів, на котрих стоячи, газета могла б, з одного боку, вдоволяти вимагання поступових людей з-між українців і галичан, провадити в тім напрямі галицьку молодіж, а, з другого боку, не відривалась би від грунту і національно-українського, і навіть спеціально галицького, так як в галицькій читаючій публіці — Ви се зовсім справедливо піднесли — мусить лежати головна її сила.

Розважаючи «оба полы сего» діла, я почуваю дуже велику тривогу, мені все нагадується той циган, що йшов «помежи дощ», і я не знаю, чи буде можна бодай на який час обійтись тут без певних компромісів. Та заким перейду до сеї дразливої теми — ще пару слів о програмі. Я думаю, що нова «Зоря», оскільки вона має і може бути новою,

повинна стати на дорогу, посередню між тою, якою йшла давня «Правда», а тою, якою почав іти «Громадський друг», т. є. (що возьму попереду бік негативний) не бути ані в и к л ю ч н о націоналістичною і в ім'я націоналізму не проклинати та не опльовувати ніяких інших «ізмів», але, з другого боку, не бути (поминувши конфіскати) по-доктринерськи соціалістичною, теоретично ліберальною чи як там. То значить, з позитивного боку показуючи наше власне, народне й інтелігентне життя, вірно, з його хибами і добрими боками, з його корінням у минувшості, вказувати рівночасно, спираючись на примірах других, більш розвитих народів, дороги для дальшого, успішнішого розвою того життя, вказувати, особливо інтелігенції, правдиві цілі в служенню народові і способи, як йому треба служити. Я думаю, що тут самі собою нав'язуються й ті формули, котрі знаменують головні течії європейської мислі й боротьби: реалізм у штуці, позитивізм у науці, громадівство (соціалізм) в житті економічнім і федералізм та автономія в політиці. А позаяк «Зоря», як часопись літературно-наукова, головно два перші поля повинна буде обняти, то й здається мені, що на однім і на другім полі редакція не буде потребувала класти писателям які-небудь границі, окрім хіба тих, які кладе австр[ійська] цензура. Правда, питання суспільні й політичні також не можуть бути виключені з «Зорі», коли вона має бути газетою вповні живою, але тут уже дуже трудно ясно сформулювати границі, до яких може йти дискусія на листках «Зорі». Звісна річ, я бажав би, щоб і тут границь не було ніяких, так що ж діяти, коли границі такі ставитиме: 1) цензура, 2) тісний об'єм газети і 3) обставина, о котрій я зараз скажу, скоро почну говорити о компромісах. З того всього виходить, що я властиво не знаю, як сформулювати програму газети, щоб вона і не зразила згори більшої часті читателів, і, з другого боку, не оберталась на пустих словах, але була справді виразом переконань безповоротних.

У додатку до сього листа я перешлю Вам дословний відпис того поклику, який прислав мені Кониський, щоб напечатати його д л я р о з і с л а н н я п о У к р а ї н і, і просив би Вас, щоб Ви були ласкаві від себе зробити начерк того, щ о п о в и н н о бути виражене в програмі газети, т. є. що Ви вважали б необхідним і на добі сказати нашій публіці. Я не ручу Вам за те, чи все те, що Ви напишете, і так, як Ви напишете, буде напечатане на чіль-

нім місці нової «Зорі»,— але ручу за те, що кожне Ваше слово совісно візьму під розвагу, і то не спускаючись на свій власний розум, а коли б печатав, то ніякої зміни не зроблю без попереднього порозуміння з Вами. Ваш начерк дасть мені, крім того, й мірку того, чого Ви домагаєтесь від мене яко редактора,— а будьте певні, що Вашим судом я дорожу, як нічиїм другим.

Се наводить мене на другу важну точку. Сформулювання програми, хоч би й яке трудне,— все ж таки праця більш теоретична, хвильова. Далеко трудніша праця — переведення її в життя, в данім разі само редагування газети. Я досі редактором не був, але, спасибі богу, редакторських клопотів і трудностей зазнав чимало. Отже ж, питання заходить: чи здужаю я провадити газету так, щоб вона була хоч що-небудь до людей подібна? Самі Ви кажете, що у мене замало критичного суду, замало скептицизму,— і я вповні і без найменшої нещирості признаю правду Ваших слів. Я у всім склонний далеко більше до оптимізму, до вишукування добрих сторін, ніж злих. Не одно може мені видатись добрим, що на ділі зовсім таким не є,— і отсеї-то хиби я при редагуванні часописі найбільш боюсь. До комітету, котрий би повинен вести «Зорю», я запросив, конечно, Павлика і Коцовського. Остап обіцяв нам також свою поміч, а коли б нам удалось з «Зорею» стати фінансово на ноги так, щоб можна було дати Остапові хоч яке-таке удержання у Львові, то я думаю, що в многих дуже дразливих справах можна було б спуститися на його суд і такт. Як бачите, однако ж, все те сили досить проблематичні, і великих вимагань до них ставити годі. Як вони на ділі покажуться — не знати, боюсь, однако ж, що при тій скупій науці і критиці, якою ми всі накупі обладаємо, зараз же від самого початку дамо Вам не одну притичину до фактичних і інших поправок. Правда, хиби ті будуть могли значно зменшитися і зредуkуватися до minimum, коли о всякій речі писати буде тільки той, хто ту річ добре знає, коли «пирогів не буде ліпить сапожник, а сапогів тачать пирожник», як се досі бувало у всіх наших газетах, а найпаче в «Світі». Іде тут, звісно, о позискання співробітників не тільки з Галичини, але і з України і з Женеви, а щоб ті співробітники, стоячи при газеті, не брали кожний н-р до рук з розчаруванням, сподіваючись найти в нім зовсім не те, що в нім є, і сподіваючись не раз найти в нім і те, чого в нім, при даних об-

ставинах, бути не може, треба попереду обговорити всякі obstacula[1], треба покласти з самого почину clara pacta[2], і в принципіальнім, і в практичнім згляді. Конечно, діло галичан, а зглядно моє, яко петента — дати початок, і я роблю се по моїй змозі.

— Приступаю затим до тих нещасних «компромісів», котрі таким каменем лягли між Галичиною і Женевою, а котрих, здається, нам і тепер годі буде минути. Отже, поперед всього правопись. Я не знаю, що Ви скажете на те, коли я скажу згори, що правопись нової «Зорі» мусить бути етимологічна. Се я кажу не від себе самого, а по порозумінні з многими галичанами і з українцями такими, як Левицький-Нечуй і Кониський. Головно задля правописі упав «Світ», як упала в Галичині «Правда». Може бути, що Ви те речення назвете недоріким і дурним і по-своєму будете праві,— а все-таки по-своєму й я не зовсім неправ. Що ви зробите, коли публіка у нас така дика під тим зглядом? Скажете, може, що з боку поступовців і радикалів не ладно, не морально навіть зачинати своє видання такою уступкою, таким потакуванням дикості публіки, котру хочемо, сяк чи так, просвічати. А я скажу: що ж діяти, коли в іншій формі Ви не підійдете до неї? Альтернатива тут представляється така: або зачати видавати фонетикою і згори засудитися на 100 пренумерантів, т. є. засудити ціле діло на невдачу, або зробити формальну уступку щодо правописі, і старатись освічувати людей у ділах, далеко важніших від правописі. Се, конечно, також опортунізм, але опортунізм, по моїй думці, зовсім природний і конечний — посвятити меншу користь для більшої.

Друга річ — підписування статей. Я вповні годжуся з думкою, голошеною Вами з таким натиском, що кожний повинен сам відповідати за своє слово, а щоб міг відповідати, повинен підписуватись. Я був і є за тим, щоб нова «Зоря» тим бодай показала себе новою, щоб рішуче, зараз від першого номера, виступила з підписами таких імен, як Ваше, Павлика, Терлецького. Та от нині, рівночасно з Вашим, одержав я лист і від Конишського з Києва, в котрім дословно ось що пише: «Треба велику увагу звертати на те, щоб «Зоря» якмога більш ішла в Росію. Ви знаєте, що в сім случаї головна річ — наша цензура, значить,

---

[1] Перешкоди *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Ясні умови *(лат.)*.— *Ред.*

не треба гостро ставить ніяких питань і не друкувати нічого такого, ради чого цензура заборонила б «Зорю». Ви розумієте, яка б то була велика м о р а л ь н а шкода для України, коли б «Зорю» заборонила цензура. При теперішнім тяжкому стані доволі, щоб стояло під «Отче наш» ім'я Драгоманова, а певне, що «Зорі» не пустять. Сам я щиро поважаю сього чоловіка і ціню його праці, але треба звернути увагу на практичне життя й рахуватись з подлими обставинами нашого побиту. Тим-то я радив би, щоб під статтями Остапа, П[авли]ка і Др[агомано]ва стояли псевдоніми і щоб у повісті П[авли]ка перемінити титул». Отак навчає нас Кониський, а щоб порозуміти вагу його навчання, я запримічу, що «Зоря» тепер справді йде в Росію, хоч про формальний дозвіл цензури Парт[ицький] сам нічого не знає,— іде, значиться, поки схочуть пускати, та й то як пішле два або три н-ри вкупі, то звернуть, також до деяких міст доходить, з інших звертають, одним словом конфузія. А йде її в Росію досі примірників около 80, Кон[иський] же обіцяє, що при трохи живішім редагуванні піде зо 200, і в тій цілі прислав для надрукування свій прожект оповістки до укр[аїнської] громади.

Як бачите, тут дороги трохи розходяться, хоч мені здається, що слова Кон[иськ]ого далеко не категоричні, не такі, на котрі б він настоював. Так само здається мені, що радше нам зрезигнувати зовсім на українських передплатників, навіть на дотеперішніх 80, ніж добровільно, крім австрійської, натягати собі на карк ще й російську цензуру. Що пустять, то добре, а не схочуть, то нехай собі. Хто схоче пренумерувати, той до 6 руб. доплатить ще одного і одержуватиме «Зорю» в конверті. Але все-таки гадаю, що і о тім ділі треба буде мені порозумітись бодай з Павликом і Терлецьким. Щодо Остапа спеціально, то я з ним говорив уже остільки, що стало на тім, щоб підписувати його повним іменем. П[авли]к стоїть на тім, щоб поки що його (П[авли]ка) підписувати псевдонімом, хоч я нічого не маю проти його повної назви. Так само я рішуче за тим, щоб підписувати Ваше повне ім'я під Вашими статтями. Я постараюсь зробити першу пробу ще сього року. Партицький-бо передає мені «Зорю» ще сього року, так що послідні 4 або 3 номери я вже буду підписувати яко редактор. Отже ж, у тих н-рах я хотів би напечатати, коли на те позволите, Ваш реферат, присланий для кружка, конечно, з повним Вашим підписом. Побачимо, який піде

голос між публікою, а тоді вже й міркуватимем, що робити дальше.

Замічу ще, що до перших н-рів я маю ось які більші праці: П[авли]ка «Вихора», Терлецького «Історія галицько-руської суспільності від 1772 до 1872», обширна історична робота Шульгіна «Україна і її теперішні поводатарі»; Кониський обіцяє Мордовцева повість «Старці», а від себе «Про громадське орудування землею в Полтавщині» і «Про Полтавське земство в 1884 році», а від одної київської курсистки статтю «Права жіноцтва в Європі». Так само дістав я вчора статейку від В. Федоровича, в котрій він критикує коротко ліберальний буржуазний устрій і доходить до соціалізму,— думаю, що її напечатання може зробити враження на нашу публіку. З Галичини я маю ще дві готові повістки пані Кобринської, з котрих одну напечатаю ще сього року, а другу задержу на слідуючий рік. Як бачите, матеріалу є досить, а коли б і Ви могли ще дещо до того часу виготовити, то можна би нову «Зорю» бодай на перших порах зробити справді новою, живою і сучасною. Я бажав би, щоб у ній велась хроніка життя суспільного й літературного всієї України, де нотувались би всі важніші случаї із життя народу і інтелігенції, хоч би тільки в сирім виді. Добре би було, якби можна чимнебудь зазначити й ширший, слов'янський краєзір,— я від себе можу се зробити тільки перекладами деяких слов'янських белетристичних творів,— о слов'янській хроніці, хоч би тільки літературній, і подумати трудно. Впрочім, побачимо.

Вашу просьбу о виписку з Войціцького пересилаю П[авли]кові, так як я ще забавлю тут зо два тижні. Я бажав би при «Зорі» заніматись поки що тільки белетристикою, т. є. покінчити і напечатати ті белетристичні твори, котрі у мене є позачинані та позадумувані, а тим часом звільна збирати книги по фольклору, а особливо по критиці біблійній. Швидко до праць на тім полі я не возьмусь, бо певно, що швидко ані часу, ані книг не буде.

А ось Вам копія з Кониського «Запросин до предплати на «Зорю»: «Вступаючи в шостий рік видання «Зорі», д о з в о л е н о ї в и п и с у в а т и в Р о с і ї, редакція, не перемінюючи строків видання часописі, видаватиме її 3 аркуші число, всього на рік 24 чисел, або 72 арк[уші]. Задачею своєю «Зоря» ставить обняти якомога ширше життя руського народу в Галичині і, оскільки то мож-

ливо, й на Україні і пильнувати над розвоєм і культурою (?) свого краю. Національні і релігійні відносини нашого народу перш усього примушують нас прямувати тим шляхом, на котрому найбільш потребує наш народ оборони од впливу на його чужих елементів, не корисних, а шкідливих для його. Тим-то ми і ставимо прапором своєї задачі Русь для русинів, і будемо пильнувати, щоб русин, розвиваючись духовно і підносячи свій матеріальний побит, залишався навіки добрим русином, вірним і незрадливим сином своєї рідної матері Русі-України. Як досі, так і далі ми будемо вести руський народ, розуміючи тут і нашу інтелігенцію, до набирання тієї моральної, умственної і матеріальної сили, при котрій він спромогатиме боротися, стояти і одстояти свою віру і національність. Сміло підемо на бій проти всяких експлуататорів нашого народу, зазброюючись до сього і зазброюючи других зброєю освіти і розповсюджуванням ідей, пануючих у науці інших європейських народів. Світ, наука і добробут на національному грунті — от наша мета».

Не кінчу, хоч уже немного до кінця. Як бачите, програма оскільки загальна, остільки й неясна, і для Галичини я її не пущу. Здається, що годі буде пустити й для України, хоч для неї вона зроблена, прикроєна до цензурних обставин.

На тім і кінчу, пересилаючи Вам щире поздоровлення, а Вашому маленькому «престолонаслідникові» щире бажання, щоб ріс здоров, швидко вертавсь на рідну землю і щоб в свого батька вдався.

Ваш Іван Франко.

Вікно, пошта Грималів,
д[ня] 21 жовтня 1884 р.

212. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Вікно, 5 листопада 1884 р.

Ласкавий добродію!

Поперед всього прийміть мою сердечну подяку за те, що Ви так радо і щиро зайнялись справою «Зорі». Я, з свого боку, можу сказати одно тільки, що буду скільки мога старатись поставити «Зорю» так, щоб вона була і справді європейською по провідним думкам та поглядам, і справді

нашою, українською, по реальному змісту, по мові і по духу.

Рівночасно мушу Вас щиро перепросити за те, що так довго відволік відповідь на Ваш ласкавий лист із 4(16).X, поки аж і другий, писаний до Львова, не надоспів. Причина тому не моя ліность, ані неохота, але попросту неміч. Я досі ще в Вікні і плінений, і недугующий. Плінений тим, що щодня проглочую сотки листів та записок, себто читаю та ексцерпую, а недугуючий і з сидження, і з воздуха, і з їди. Тут кваплюся, щоб чимборше покінчити і вернути до Львова, де мені грозять відняти місце при «Ділі», роблю день і ніч, а тут доктор каже ходити, не сидіти, а тут вдобавок сльота і подільське болото, а передо мною стіл, завалений цілими стосами паперів, що душу гризуть. Додайте до того ще й цілковите отшельничество і цілковиту мовчанку, так як цілий день я майже нікого й на очі не бачу, живучи сам один у маленькім домику в огороді,— от і будете мати образ мого життя.

За Ваші щирі старання около «Зорі» я ще раз мушу Вам подякувати, а від себе додам ось що:

1) Запросини напечатаю, скоро тільки прибуду до Львова, в спосіб такий, що[б] не дразнити ні вашої цензури, ні нашої безтолковості, значиться, в спосіб загальний, даючи замість спеціальної програми спис статей, котрі або є готові, або обіцяні.

2) Щодо підписів я порозумівся з Д[рагомано]вим, і він пристає на те, щоб його не підписувати. А дає він нам для «Зорі» свою велику працю порівнюючу про «Едіпа» Григорія (Oedipus-Sage) і, крім того, обіцяє редагувати цілий відділ, тикаючий народної літератури. Щодо П[авли]ка і його «Вихори», то я з Вами вповні згоджуюсь, що П[авли]ка треба бодай зразу подати від псевдонімом, а титул повісті змінити. Тільки щодо Терлецького я думаю, що потреби такої нема, бо Терл[ецький] в Росії не звісний.

3) Щодо поданого Вами в послідним листі плану огляду життя Галичини за 1884 рік, то я вважаю гадку ту дуже щасливою і міркую навіть, чи не добре би було (вважаючи на тісноту місця) посвятити все один н[оме]р переважно (не виключно) Галичині, а другий закордоновій Україні? Перший н-р, по-моєму, повинен запрезентувати Галичину, щоб на Україні могли пізнати нас, наше життя і нашу працю. Другий н-р можна буде посвятити Україні. Воно й задля цензури ліпше, бо все ж таки до галицьких фактів

і поглядів вона не так-то легко причепиться, значиться, н-р легше пройде до рук людських.

Я верну до Львова около 15 (н. ст.) падолиста, швидше, мабуть, годі буде упоратись з Федоровичем,— скоро у Львові, так зараз же віддамся приготовуючим роботам около «Зорі» і почну писати листи по тим адресам, котрі Ви ласкаві були прислати мені. Тоді також і Вам напишу, подам адресу мого нового помешкання, куди можна буде висилати статті і письма. Чи д. Шульг[ін] пристає на печатання в «Зорі» його праці, котра лежить в ред[акції] «Діла»? Се цікаво мені знати, бо праця важна, окремо печатати її нема грошей, а оголошуючи її печатання в запрошенні, я міг би дуже зацікавити многих людей і в Галичині,і на Україні. А Тов[ариство] Шевч[енка], чень же, схоче зробити з неї відтиск на свій кошт. Отсе будьте ласкаві розвідати.

Фотографії тепер — не прогнівайтесь — не шлю, а вишлю зі Львова нову. Вам і родині Вашій засилаю щире, сердечне поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Вікно, д[ня] 5 н.с. падолиста.
Пошта Грималів

213. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Вікно, початок листопада 1884 р.*]

Ласкавий добродію!

Отсе я дістав і прочитав Ваш лист і, як він мене зрадував, того і сказати Вам не можу. Попросту воспрянув я духом і набрав надії, що все ж таки, чень, як-так удасться діло з новою «Зорею», коли Ви до неї обіцяєте своє постійне сотрудництво і приймаєтесь ласкаво за редакцію цілого відділу фольклору. Я, конечно, з найбільшою радістю пристаю на Вашу пропозицію передати ту часть під Вашу руку і не печатати нічого без Вашого поручення. Бодай можу бути певний, що та часть буде д о б р е редагована і принесе честь газеті.

Так само радо приймаю і другу Вашу пропозицію — щодо печатання Ваших праць про Едіпа-Григорія і дві сестри і маю надію, що Етнографічний кружок візьме на себе кошт перепечатування цих праць в окремій книжці,

так як «Братство» хоче перепечатувати роботу Терлецького.

Що тикається програми чи прокламації, то я побачу, як там буде треба, і коли нічо, так так і напишу, як Ви радите, загально, без страшних слів і страшних імен і, звісно, налягаючи не на націоналізм виключно.

Щодо правописі, то і тут, принимаючи етимологію, ми зовсім не з тим принимаємо її, щоб самі дорожили нею. Я гадаю навіть, що треба буде зараз в першім році давати деякі дрібнички і фонетикою, зразу вірші, відтак статті, присилані з України, поки публіка не привикне гаразд.

То само й з підписами. Розходилось би головно о 3—4 перші номери. Коли побачимо затим, що російська Україна поставить пренумерантів таку силу, на котру конче треба класти вагу, то тоді будемо і дальше таїтись, коли ж ні, то махнемо рукою і будемо підписувати повні імена кожного, хто того схоче. Звісно, що Терлецького я думаю поіменувати зразу, бо він, як Ви кажете, в Росії не заштемпований, а у нас навіть має велику симпатію. З Павликом трохи не так, але і те перемелеться.

Щодо критики біблійної, то і сам я рад би що-небудь замістити в будущім річнику «Зорі». Vernes-a[1], спасибі Вам, я одержав і «Melanges», і статтю в «Revue», і попрочитував, та й бачу таке, що найкращі (в «Melanges») статті про конечність критичної теології в школах і загалом статті більш педагогічні — ті писані з правдивим запалом, але для нас вони поки що не годяться. А резюме з Рейса — не скажу, щоб були слабші, але держані трохи надто коротко, «сжато» — у нас, здається мені, треба б розказувати обширніше, з великими цитатами з письма св[ятого], щоб читачеві усе було перед очима: і основний матеріал, і критика. Я підбиваю Федоровича на те, щоб закупив коли не для мене, то для себе цілого Рейса, і надіюсь, що се буде зроблено,— а в такім разі я стрібую й сам по Рейсу ладити резюме: може, вони не будуть ані такі основні, ані такі талановиті, як Vernes-a або чиї другі, але будуть більш розжовані для вкусу нашої публіки, т[о] зн[ачить], надіятись, і хісна більш принесуть. Я вже писав Вам давніше, що бажав би ладити такі резюме якнайпопулярніше і за проводом європейських учених крок за кроком перейти ціле письмо св. Сама політика тут наказує почати

---

[1] Верна *(франц.).— Ред.*

від Старого завіту, котрого міфи вже і між простим народом починають братись не зовсім дословно на віру,— бо вдарити відразу на євангелія то значило б, може, і попсувати справу. А так помаленьку можна буде переходити одну за другую ветхозавітну книгу, не чіпаючи ніби х р и с т и я н с т в а, але тим сильніше впоюючи скептицизм, критичний погляд,— так що опісля і з Новим завітом легко піде. Коб тільки Рейса добути! Наші прокляті бібліотеки бережуться цілої єретицької літератури, а хоч що мають, то видати не хочуть. Що Ви скажете на те, що Штрауса навіть не хочуть давати до рук в читальні? У мене ж є, крім присланого Вами Vernes-a та статті Зіса про потопу, тільки Schrader, «Kleinschriften und das alte Testament», Штрауса «Leben Jesu», якогось іншого німця Messias — «Sagen des Ostens», Гавстрата «Kleine Schriften», (до історії пізнішої) і записано Целлера «Apostelgeschichte» та Гільгендорфа «Apocryphe Schriften des neuen Testaments». Та ну про те. Коли буде Рейс і я, прочитавши його, зможу уложити план, в якім порядку і які підуть реферати про Біблію, то напишу Вам подрібно з просьбою, коли б того треба було, вказати деякі доповняючі книги по спеціальним частям.

Дивує мене те, що Ви кажете, що «Зорі» не получили нічого, окрім трьох номерів, в котрих є про потоп. Про потоп було в р. 1883, з того року я післав Вам цілий комплектний річник в двох рекомендованих пачечках, невже ж не одержали? З 1884, правда, я не знаю навіть чи послав Вам що-небудь, але річ тут така, що дуже немило мені драти очі Партицькому, котрий дуже нерадо слухає всього, що тикається номерів експедиції і пр. Скоро приїду до Львова, то постараюсь заслати Вам всі сьогорічні номери, а також «Бібліотеку «Зорі». Я Вам, здається, котрісь книжечки вислав, але, оскільки нагадую, не вислав Калитовського видання руських апокрифів, котрі, може, будуть для Вас цікаві. О них я написав був до «Діла» рецензійку, та редакція більшу половину відрізала. Коли б Вас те інтересувало, то замічу, що рукопись одного апокрифічного казання (о початку світу, потопі і кінці світу) з XVIII віку, на церковній мові, є у мене — цікавий матеріал до праці про побожні легенди у нас. Легенди про кінець світу дуже подібні до тих, що в тій рукописі, живуть між нашим народом, у мене є одна записана з Нагуєвич.

Засилаючи Вам і Вашій родині своє сердечне поздоровлення, остаюсь Ваш щирий. Іван Франко.

P. S. Я останусь в Вікні ще, може, зо два тижні. Досі майже цілий час нездужаю, але проте роблю колосально.

І. Ф.

Невже ж Белей Вам Устияновича не прислав? Пишу рівночасно до Львова до Коцовського — сей зараз вишле. Чи «Archivio delle Tradizioni» не схотів би з Новим роком за «Зорю» обмінюватись? От би гарно було — для нього ж інтерес, так як Ваші статті там будуть печататись.

А що тикається німецького перекладу Вашого «Едіпа», то жаль, що Ви не звернулись з тим до нас. Не для того, щоб дали кому заробити,— у нас найшлись би люди, котрі і задармо переклали б його. От і я сам як сидів два роки на селі, мав так багато часу, що був би залюбки се зробив. А німецькою мовою я владію зовсім не зле.

214. ДО І. М. БЕЛЕЯ

Вікно, 5 листопада 1884 р.

Дорогий Іване!

Твій лист привів мене в смятеніє. Кажеш, приїжджай зараз! Як коли б то було можливе. Хіба ж на те я просидів тут три тижні, слабий, самотній, день і ніч мучачись та працюючи, щоб, не скінчивши, покидати сю каторгу, стратити всякий кредит у Федоровича і їхати до Львова, щоб опісля ще раз мусив вертати сюди? Я понимаю і дуже добре понимаю, що вам там тяжко приходиться, і не смію від себе нічого казати· робіть так або сяк. Але коли б було вам можливо прокалатати сяк-так ще до 15-го, то зробили б ви діло благоподобне. Перед 15-тим я на всякий спосіб мушу скінчити і бути у Львові. Ось і все, що я можу сказати. Прошу тільки звістити мене, яке там у вас западе рішення, щоб, в разі, коли місце моє буде вже заняте, я не потребував тут працювати денно і нощно.

Цілую тя сердечно.

Твій Іван.

5/XI 1884

215. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

[Вікно, 9 листопада 1884 р.]

Дорога Юліо!

Случайно будучи у п. Коцовського, я рівночасно з ним дізнався з Вашого листа про тяжке нещастя, котре Вас постигло, про смерть Вашої дорогої мами, і спішу зараз же і від себе дописати Вам пару слів. Так і виходить, що всі горя сприсяглись сього року на Вашу бідну голову. Представляю собі, яка мусить бути Ваша доля в тих нещасних Стоках, Ваше успособлення, Ваше життя — мені страшно робиться за Вас. Я думаю, що здоров'я Ваше мусило страшно утерпіти на всіх тих пригодах і що Вам треба подумати-таки о зміні місця і способу життя, а головно перенестися чимборше зо Стік, де все нагадує Вам Ваше горе, де надто кожда хвиля в гризоті і надсильнім труді підриває Ваше здоров'я. Розуміється, я [не] рад би наклонювати Вас до жодного необдуманого кроку і бажав би дізнатися від Вас про ближчі обставини Вашого життя і о тім, що і як Ви думаєте дальше діяти.

Будьте ласкаві, напишіть мені до Вікна (почта Грималів), де я ще до 15 або й трохи довше забавлю.

Стискаю Вашу руку.

Ваш Іван.

216. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 6 грудня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Ви, запевно, нетерпеливо ждете вістей від мене, а може, й дивуєтесь, чом се я, запросивши Вас до співробітництва при «Зорі», не обзиваюсь до Вас ніже словом. Діло таке, що ціла справа розбилася о інтриги та крутарства кількох людей з Товариства імені Шевченка, котрі, бачачи, що, властиво, їм (старшим українофілам) всяка власть вискользується з рук, крикнули, що «Зоря» під моєю редакцією буде органом соціалістів, і довели до того, що Партицький почав крутити, а я, щоб раз покінчити всю ту погану історію, плюнув і віддав йому його слово. Чи «Зорю» буде

видавати тепер Парт[ицький], чи Товариство Шевченка, ще не знати; я, звісно, до неї не напишу ані строчки. Справа та настільки має в собі доброго, що між усіми молодшими викликала велике обурення і може справді бути початком до сконсолідування партії чи громадки молодших українофілів, котрі тепер уже числом значно переважають старших. Маючи нині ще багато роботи і їдучи завтра до Станіслава на збір Жіночого товариства, я пишу Вам лиш отсих кілька слів, щоб сповістити Вас, як стоїть діло, а зараз по повороті з Станіслава напишу Вам про цілу історію докладніше.

А поки що шлю Вам перший томик «Русько-укр[аїнської] бібліотеки» і, засилаючи Вам щире поздоровлення, перепрошую Вас рівночасно за той завід, який я поневолі зробив Вам, так, як другі мені його зробили.

Ваш щирий Іван Франко.

Львів, д[ня] 6.XII 1884,
ул. Ліндого, ч[исло] 3

217. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 6 грудня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Сердечні листи Ваші дійшли до мене, а не відповідав я на них не для того, що сидів у Вікні, а для того, що справа з моїм редакторством зайшла в таке болото, з котрого довго не могла вилізти. Аж нині сідаю відписувати Вам, коли справа настільки вже вияснилась, що можна о ній щось сказати. Жаль тільки, що доброго о ній сказати не можна нічого. Товариство Шевченка — як се Вам справедливо донесено — справді простягло руку на «Зорю» з ненависті чи завистї до мене. Пущено в хід всякі фальшиві слухи й інтриги і доведено до того, що ціла справа розбилася, мусила розбитися. Я нині дуже зайнятий коректами, листами та ще й приготуваннями до завтрашньої їзди в Станіслав на збір Жіночого товариства і для того здержуюсь поки що з подрібним оповіданням про ті низості і негідні підходи, якими наші люди постарались вижерти мене. Скажу Вам тільки те, що вчора, обурений таким поступуванням, звернув Партицькому його слово, котрим він обіцяв мені передати «Зорю» а на підставі кот-

рого я позав'язував уже переписки і з Вами, ласкавий добродію, і з другими людьми, а навіть поробив деякі, для мене зовсім не маловажні видатки. Інакше я поступити не міг у виду заходів Товариства Шевченка і в виду позиції, яку серед тої сутолоки зайняв Партицький,— позиції, щонайменше двозначної і нерішучої. Та нехай і так! На редакторство я не набивався і тепер за ним не жалую. Жаль мені лиш того, що тепер у такій рішучій хвилі, коли, з одного боку, наші старовіри, скріплені матеріально, напрягати будуть всі сили, щоб нас підкопати, з другого боку, коли молодіж, щира та спосібна, починає чимраз численніше горнутися до серйозної наукової праці,— що якраз у ту пору нашим проводирям стрілило в голову робити роздор. О власну особу мені не ходить. Я ще посиджу з місяць у Львові, поки докомплектую матеріали до моєї праці над Федоровичем, а відтак поїду до Вікна хоч би на рік для скінчення тої праці і подокінчування деяких позачинаних творів белетристичних.

Що буде дальше з «Зорею», сього ще напевно не знаю. Або Партицький сам буде видавати її дальше (що не дуже правдоподібне), або передасть її Товариству ім. Шевченка. В однім і другім разі я більше ані строчки до неї не напишу.

Сам не знаю, якими словами подякувати Вам ще раз за ту щирість і старанність, з якою Ви досі занімались вдачею мого недійшлого видавництва, і якими словами перепросити Вас за те, що воно, ще й не виплинувши, розбилося. Одно тільки можу сказати сміло і з гордостею, що я тут нічого не винен, що поступав собі прямо і лояльно навіть з людьми, котрі на се не заслугували. Для того я з спокійною совістю можу від них відсунутись, коли тут мені не остається нічого, як бути їх же волом робочим, а в додатку метою всяких позаплечних нападів, сплетень та брехень, котрих і Ви, ласкавий добродію, в невеличкій часті були доочним свідком.

Як поступите Ви і прочі українці супроти того факту — не смію судити. За кілька день надіюсь найти час, щоб написати Вам о всім ширше. Засилаючи Вам і панні Євгенії моє сердечне поздоровлення, остаюсь вдячний, Ваш

Іван Франко.

Львів, ред[акція] «Діла», 6/XII 1884

218. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 13 грудня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Ваш щирий лист одержав я вчора, і отсе нині, при вільній хвилі, сідаю, щоб сповнити свою обіцянку і розказати Вам і Вашій громаді найсвіжіший кусник із історії галицького українофільства. Діло було ось яке. Здавна вже носився Партицький з гадкою скинути з себе тягар видавання «Зорі» задля своєї слабості. Два місяці тому, перед моїм від'їздом до Вікна, говорить він до мене: «беріть «Зорю». Я не то що не допрошувавсь від нього сього дарунка, але й досить нерадо його приймав, представляючи йому, що, може, знайде кого іншого на редактора або взагалі зарадить з своєю «Зорею» так, щоб опісля не жалував. Він відказав, що о ніякім іншім виході не думає і виразно зажадав від мене, щоб я переймав «Зорю» на власність, щоб ще сього року підписався редактором на кількох н[оме]рах, «для освоєння публіки, з моїм ім'ям»,— а на другий рік робив собі такі реформи, які взнаю потрібними. Я ще тоді спитав його, чи і які він схоче поставити мені условини щодо способу і напряму видавання; він відказав, що условин не ставить ніяких, окрім того, щоб «Зоря» виходила і зміцнялася та щоб не принесла йому (яко основателеві) встиду. Очевидно, при таких умовах я згодився прийняти «Зорю» — мав тільки поїхати на кілька неділь до Вікна, а зараз по повороті обняти редакцію. Але ще перед моїм від'їздом до Вікна, майже того самого і слідуючого дня, коли Парт[ицький] зробив мені ту пропозицію, чую я, що Парт[ицький] пертрактує з Скобельським і з Подолинським також о передання їм «Зорі». Се мене трохи зафрасувало — на другий день іду я до Парт[ицького] і питаю його, як стоїть діло. Показується, що Парт[ицький] справді говорив з Скоб[ельським] і Под[олинським], але жоден з тих панів не згодився брати на себе «Зорі», і всі узнали, що тільки я можу і повинен зайнятися дальшим її видаванням. «Не майте ніякого сумніву,— впевнював мене Парт[ицький],— я Вам дав слово і додержу свого слова. Розписуйте листи, вербуйте собі людей, а скоро приїдете з Вікна — «Зоря» невідмінно буде Ваша». З тим я й поїхав до Вікна, на тій

підставі я розписав листи до Вас, до Др[агоман]ова, до знакомих в Галичині.

Аж ось під час мого побуту в Вікні, зовсім без моєї відомості і участі, являється стаття в тутешнім «Kurjeri Lwowskim» п[ід] н[азвою] «Moskalofilstwo i ukrainofilstwo między ludem ruskim w Galicyi», написана Павликом. Деякі уступи тої статті викликали між тутешніми українофілами страшенне роз'ярення. Особливо три уступи покладено в вину авторові: 1) розхвалення (досить несправедливе) Наумовича, 2) поганьблення (дуже делікатне) Барвінського, о котрім сказано, що він талантом не доріс до Навроцького, а стався славним властиво аж по смерті і 3) замітка (недокладна) о мені, що з галицьких писателів 70-х років я перший звернувся до людової мови. Хоч я й признаю блуди і нетактовності Павлика, поповнені в тій статті, то все ж таки, як самі бачите, гріхи його не були зовсім такі смертельні, щоб задля них він заслужив на укаменування. Але ви, запевно, здивовані читаєте сю дегресію і питаєте себе: що за зав'язок мають помилки Павлика в польській газеті з «Зорею» і зо мною? Отже, слухайте! Коли появилась та стаття в «Kurj[eri] Lwow-[skim]», так зараз піднявся між старшими українофілами страшенний крик, звісно, не на Павлика самого, але на «них», на соціалістів чи що. «От глядіть, як «вони» пишуть тепер уже! — говорилось у кружках, — А щож то вони будуть писати, коли дістануть «Зорю» в свої руки!» А п. Подолинський на «Бесіді» кричав: «Das ist eine Niederträchtigkeit! («се підлість!») Ми їх з болота підняли, пригріли і прокормили, а «вони» ось як нам відплачуються». «Доки мене мої слабі ноги носять,— говорив Гладилович,— я не позволю, щоб «вони» дістали «Зорю» в свої руки!»

От і почався рух. Замість щоб розібрати здоровим розумом, яку зв'язь має стаття Павлика зо мною і для чого за Павликові помилки я маю бути караний,— сей час же згори рішено, будь-що-будь не допустити мене до редакції. А щоб бодай перед власними очима якось умотивувати такий крок, то зложено слідуючу міфологію:

1) що до редакційного комітету будущої «Зорі» має, крім мене, ввійти Павлик і Терлецький;

2) що будуща «Зоря» має змінитись на місячник чисто науковий;

3) що вона має статись органом скрайнє соціалістичним. Значиться — виводили звідси наші панове — «Зоря»

скомпрометує нашу партію. А щоб тому запобігти, треба нам доконечно поставити або свій орган супроти «Зорі», або перехопити «Зорю» в свої руки.

Все те кувалось і коїлось у тіснім кружку людей, котрого головою є Гладилович, а spiritus inflans[1] Подолинський. Щоб однако ж сяк-так замаскувати свої приватні забіги, панове ті підсунули Товариство ім. Шевченка, в виділі котрого, крім них, засідають: Романчук, Громницький, Медведський (проф[есор] техніки) і інженер Барановський,— ті оба послідні не беручі майже ніякої участі в руськім житті. Почались наради того виділу. На перших засіданнях, котрі відбулись ще перед моїм поворотом з Вікна, рішено так: «Зорю» видає Тов[ариство] ім. Шевч[енка], редакторство обнімає Подолинський, до співробітництва запрошується і мене. На те я приїхав з Вікна і з немалим здивуванням дізнавсь о цілій справі. Поперед всього пішов я до Парт[ицького] і питаюсь його, як стоїть діло. «Зле стоїть,— сказав Парт[ицький],— Тов[ариство] ім. Шевч[енка] хоче видавати свою газету».— «Коли Тов[ариство] ім. Шевч[енка] буде видавати газету,— сказав я,— то я не буду видавати «Зорі», бо не хочу робити роздору в партії».— «А позаяк я сам дальше її видавати не можу,— сказав на те Парт[ицький],— то, хотячи остатись нейтральним, завішу видавання «Зорі», а вони нехай собі видають нову газету». Так, отже, в моїх переговорах з Парт[ицьким] стало тепер на тім, що коли Тов[ариство] Шевч[енка] рішить у принципі видавати газету, то «Зоря» перестає виходити; коли рішить не видавати нічого, то «Зоря» буде моя. «А Товариству Шевч[енка] я «Зорі» не передам,— сказав Парт[ицький].— бо не хочу ламати даного Вам слова». З тим я й вийшов від Парт[ицького].

Аж ось у ред[акції] «Діла» починає говорити зо мною Гладилович у тій справі і комунікує мені те, над чим раджено в Тов[аристві] Шевч[енка]. Поперед всього представляє мені, що, видаючи «Зорю» з своїм підписом, я мушу приготовитися на страту бодай 200 пренумерантів, а за тим пропонує мені стати співробітником при «Зорі», виданій Тов[ариством] Шевч[енка] під редакцією Подолинського. Я витріщив на нього очі і сказав йому те, о чім говорив з Парт[ицьким], а іменно, що «Зоря» поки що є власність Парт[ицького], а властиво моя, що після слів

---

[1] Дух, що окрилює *(лат.)*.— *Ред.*

Парт[ицького] Тов[ариство] ім. Шевченка з його рук ніколи її не дістане, а коли хоче дістати її з моїх рук, то повинно о тім зо мною переговорити, не ухвалювати нічого поза плечима і не диктувати мені условин там, де властиво я маю право диктувати условини. На те сказав мені Гладилович, що з Парт[ицьким] уже «про щось» говорено, що «вже так як би маємо його слово» і що він не від того, щоб відступити товариству «Зорю». Як бачите, знов несподіванка. Того самого дня, зустрівши Парт[ицького] в кав'ярні, я при Подолинськім реферую йому слова Глад[иловича]. Парт[ицький] обурений: «То неправда! Я їм ніколи нічого не обіцяв! Чень же, не схочу з рота халяву робити! «Зорі» Товариству Шевч[енка] не передам!»

Знов засідання виділу ім. Шевч[енка], на котрім знов, розуміється, не узнано відвітним переслухати ані мене, ані Парт[ицького]. На другий день чую, що виделегувано Романчука, щоб зо мною переговорював; ще перед тими переговорами Подол[инський] розказав мені условини, під якими тов[ариство] Шевч[енка] готово прийняти мої услуги: іменно нехай уже я підписую редакцію, тов[ариство] запевнює мені ремунерацію і тантьєму з зиску, не мішається до редагування, тільки веде надзір над напрямом «Зорі». Я оп'ять-таки виступив проти легальності такого поступування, проти диктування мені условин, де я, властиво, є ще властителем. Розказую ту річ Парт[ицькому], а Парт[ицький], повчивши мене, які условини маю ставити до Тов[ариства] Шевченка, додає, що йому було б дуже пожадано, коли б я справді дійшов з тов[аристом] до згоди, бо се лежить і в його інтересі, так як він має в друкарні ще 200—300 з[лотих] р[инських] довгу (не за «Зорю», а за старе «Зеркало») і надіється, що товариство в індемнізацію за відступлення «Зорі» вичеркне йому той довг. І ще з одної причини рад би він, щоб я погодився з Тов[аристом] Шевченка,— а іменно задля «Бібліотеки «Зорі». «Я хочу, бачите, і на дальше видавати «Бібл[іотеку] «Зорі» і бажав би, щоб пренумерата, на ню розписана, була разом і нерозлучно з «Зорею», за що знов дав би я безплатно для цілорічних пренумерантів значні премії в моїх давніших виданнях». Почувши ті условини Парт[ицького], о котрих давніше не було ніякої мови, я пізнав, що Парт[ицький] повертає оглоблі і що я, держачи його за дане мені слово, стою йому на заваді в його переговорах з Тов[аристом] ім. Шевченка. Бо пере-

німати його довг на себе, на бюджет нового видавництва «Зорі» я прецінь не міг, і так само, беручи «Зорю» на себе тільки в тій цілі, щоб її зреформувати, т. є. поперед всього розширити її об'єм на 6 листів місячно (3 л[исти] на н[оме]р), що потягало за собою підвищення пренумерати на 6 зр.,— я не міг зараз згори обтяжувати її ще баластом «Бібліотеки «Зорі», редагованої Партицьким і вимагаючої підвищення пренумерати до 8 зр., що значило б згори засудити ціле підприємство на упадок. Вечором того ж дня я мав розмову з Романчуком. Він поперед всього виступив проти мене з закидами, укованими на підставі тих міфологічних догадів, котрі я вище в 3 точках сформулював. На них я відповів йому: ад[1] 1) щодо складу комітету редакційного я з ніким ще не мав бесіди, то й ніхто не має підстави що-небудь о нім говорити; впрочім, Терлецький сидить у Відні, отже ж, до комітету належати не може, тим менше, що зайнятий тепер екзаменами. Щодо Павлика, то я сказав прямо, що справді числив на його співробітництво, але, знаючи доволі його редакторські спосібності, зовсім не думав кликати його до ком[ітету] редакційного. Ад 2) і 3) я прямо заявив, що о нічім подібнім не думав, що бажаю «Зорю» видавати в тім самім форматі, тільки в збільшенім об'ємі, що не думаю робити з неї журналу наукового, котрий у нас не міг би удержатись, і що взагалі, в'яжучи з тим видавництвом цілу свою будущину, почасти навіть у власнім інтересі дбати буду о те, щоб воно йшло добре. Почувши від мене таке заявлення, Роман[чук] признав, що дотепер Тов[ариство] Шевч[енка] поступало на підставі хибних інформацій (хоч я майже те саме заявляв і Гладиловичу, і Подолинському ще вперед, зараз по приїзді з Вікна),— але з обов'язку делегата предложив мені условини товариства, звісні мені вже з розговорів з Подол[инським]. Не входячи в розбір тих условин, я зупинився зараз на питанні власності «Зорі». Диспонуючи «Зорею», Тов[ариство] ім. Шевч[енка] повинно було поперед всього прояснити собі, чия власність «Зоря», і умовлятись о ню попереду з Партицьким, а resp[ective][2] зо мною, котрому вона зістала дарована. І тут Романчук признав, що над тим питанням досі виділ тов[ариства] не застановлявся (хоч я те саме говорив Гладил[овичу] зараз по приїзді з Вікна), і на тім ми розійшлися.

[1] До *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Власне, зокрема *(лат.)*.— *Ред.*

Знов засідання виділу Тов[ариства] ім. Шевч[енка], на котрім по довгих застановах рішено вкінці зробити те що повинно було бути зроблене на самім початку,— именно — ігноруючи мене, розпочати переговори з Парт[ицьким], щоб він передав «Зорю» Товариству ім. Шевч[енка], і виделегувано в тій цілі Вахнянина. Бачачи, як воно йде, і міркуючи з розговорів Парт[ицького], що я йому невигідний, не хотячи довше грати в цілій тій комедії понижаючої ролі статиста, котрим туряють з одного боку в другий і о котрім, як о якій неживій речі, рішають «на підставі хибних інформацій», не вислухавши і не слухаючи його об'яснень, я рішився усунутися і віддав Парт[ицькому] його слово, дане мені взглядом даровизни «Зорі». Партицький прийняв мій поступок на вид рівнодушно і спокійно, і того ж таки вечора умовився з Вахнянином, що за ціну вичеркнення довгу передає Товариству ім. Шевченка «Зорю», але приймається ще якийсь час підписувати її редакторство. На другий день, коли ми його питалися, як випали переговори, не сказав нічого виразного, окрім того, що «відай, прийдеться ще самому видавати «Зорю»,— єлова, в котрих, як бачите, під шкаралущею правди крилось ядро брехні. На підставі тих слів я міг ще кілька день мати ілюзії, що коли Парт[ицький] сам буде видавати «Зорю», то буду міг бодай працювати при ній у такий сам спосіб, як досі. Але в минувший понеділок діло остаточно вияснилось: виділ Тов[ариства] Шевченка відбув послідне засідання, на котрім прийнято з рук Парт[ицького] власність «Зорі», рішено через осібну депутацію подякувати йому за його дар і відписати йому його довг, а вкінці зібрано комітет редакційний, до котрого ввійшли: Парт[ицький] яко відповідаючий редактор, Подолинський яко відпоручник Тов[ариства] ім Шевченка, Цеглинський, Целевич, Калитовський, мабуть, Громницький чи Скобельський і я!!! Сею ухвалою нанесено мені ще одну лишню пощочину, оп'ять таки рішивши о мені без мене, так як я в тім часі був у Станіславі на загальних зборах Тов[ариства] жіночого. Приїхавши в середу, я дізнався о всім: і Гладилович, і Парт[ицький], і Громницький у приватних розговорах сповіщали мене о ухвалі, виражали надію, що я не відтягнуся від роботи і засяду в комітеті. Очевидно, ті панове зовсім не почувають того, як гарно вони зо мною обійшлися, і немало були здивовані, коли я навідріз відказав їм, що ані до комітету не ввійду, ані одної строчки

до «Зорі» не напишу. Що більше, Громницький чинив вид, немов аж від мене перший раз чує о цілій історії і моїх приготуваннях та коштах, які я вже поніс на «Зорю», і сказав з зачудуванням: «Ба, та чому ж Ви о тім уперед нічого не казали? Адже ж ми не сторцувалися на те, щоб «Зорю» взяти в свої руки!» Як вам подобається та невинність по всіх досі мною розказаних фактах, котрих правдивість, надіюсь, потвердять Вам листи Б[еле]я і в котрих всі цитовані слова вповні автентичні?..

Осудіть самі, ласкавий добродію, чи після таких фактів можу я брати дальше участь в видаванні «Зорі» і чи галицька молодіж і українська громада можуть прикладати руку до того, щоб своєю працею підпомагати і піддержувати шайку людей, котра, позаочно зшіптуючись, перехапує чужу власність і думає, що обдертому в такий спосіб робить велику ласку, коли йому позволить впрягтись в ярмо і дати експлуатуватися на користь тої самої шайки? Але що ж за мотиви у тих людей до подібного поступування? — спитаєте Ви. Може, й справді у них поперед всього на оці добро громади? Може, й справді вони пильнують, щоб партія народна через мене, П[авли]ка, Терлецького і tutti quanti[1] не потерпіла яку шкоду? Вірте мені, ласкавий добродію, що я пишу сей лист вповні спокійно і холодно, що, значиться, вповні почуваю донесліть такого питання і коли б бачив хоч капельку народного інтересу у всіх вище розказаних фактах, я мовчки і навіть з радою душею прийняв би на себе стид і компрометацію і замовк би, не сказав би й слова. А й тепер, коли я по кількодневій розвазі рішився розказати Вам і вашій громаді всю ту історію, я чиню се не для того, як коли б у власній особі бачив кращу і певнішу запоруку доброго успіху «Зорі», ніж в особах панів Цеглинського і Подолинського, але для того, що переконавсь о чисто приватних, особистих мотивах цілої розіграної надо мною комедії. Бо коли через мене і моє редакторство грозила компрометація цілій народній партії в Галичині, то чому ж та партія яко така, чому ж бодай уся львівська українофільська громада не зійшлась, не завізвала мене перед себе, не вислухала моєї оборони? Нехай би тоді була рішила: видавай або покинь,— я такому судові був би підляг, знаючи, що маю діло з громадою. Але тут не сталось

---

[1] Та інші *(італ.)*.— *Ред.*

так,— противно, в гру проти мене втягнено приватне товариство, числяче всього-на-всього 37 членів а проваджене якраз тими людьми, котрим у справах народних я маю причини якнайменше довіряти. Люди ті суть Гладилович і Подолинський.

Бувши у Львові, Ви, ласкавий добродію, мали спосібність пізнати потрохи нашу тутешню громаду і той роздор, який уже тоді зарисовувався між старшими і молодшими серед неї. Тепер, на нещастя цілої нашої партії, роздор той чимраз дужче загострюється. Причинились до того вище розказані факти з «Зорею» і також факти з «Ділом», котрі також постараюсь Вам хоч здебільшого розказати, хоч о тім повинен ширше написати Вам Белей.

Як Вам звісно, «Діло» є власність цілого загалу галицьких українофілів; перед урядом фігурує яко властитель Горбачевський; кавцію зложив Гладилович; з титулу наслідства по Володимирі певний рід співвласності має Олекс[андр] Барвінський. Але позаяк громада єсть абстракт, Горбачевський властитель титулярний і сам собі не признає ніякого права, а Барвінський хитрою штукою зістав від права власності відескамотований, то лишається один Гладилович, котрий досі фактично держить «Діло» в руках, а тепер старається забрати його й de jure[1], т. є. випхнути за двері всю громаду так само, як випхнув Барвінського. Заходи ті почались ще в сам день смерті Барвінського Вол[одимира] в послідніх годинах його життя, але се так гидка історія, що я не берусь розказувати її, боячись, щоб Ви не подумали, що я вигадую в злості. Може, Б[еле]й або Ол[ександр] Барв[інський] розкажуть Вам її ближче. Заходи ті мають аж тепер увінчатися повним успіхом: уже готов вироблений проект переведення «Діла» на власність явної акційної спілки, котрої членами будуть самі тільки люди, належачі до кліки Гладиловича. Першим ділом нових властителів буде очищення редакції від революційних елементів, т. є. нагнання мене, зсадження Белея з редакторства і заміщення його або Подолинським, або ким другим.

Але яка ж у всім тім роль Подолинського, питаєте Ви? Подолинський, ласкавий добродію, се у нас великий чоловік, авторитет, чоловік, котрий все знає, навіть те, чого не бачив, не чував, не читав. Правда, екзамену учитель-

---

[1] По праву *(лат.)*.— *Ред.*

ського він не зробив, і для того леда день грозить йому та мила евентуальність, що його проженуть з гімназії. Але на те у нього є протектори і щирі друзі, щоб старались для нього о місце, відповідне його всеобіймаючим відомостям. Першою його резервою є редакція «Зорі», котру для нього треба було видерти з моїх неспосібних рук. А другою його резервою є редакція «Діла», котру треба в тій цілі відняти Белеєві і котрого власність треба видерти громаді і викрасти у Барвінського.

Ще раз повторяю: я зовсім не гніваюсь на тих панів за те, що́ вони мені особисто зробили,— тільки жаль мені самої справи, котру вони ослабили якраз у таку пору, коли народовцям треба було всі свої сили зібрати докупи. Я особисто на цілій тій афері не то що не потерплю нічого, але, противно, скористаю, бо покінчу свої роботи, котрі здавна позачинані, а надто ще, чень, зроблю докторат, котрий дасть мені можність хоч у четвер, коли не тепер зайняти яке-небудь публічне становище, хоч би тільки приватну доцентуру в університеті. Інше діло, що за той час почне наша молодіж, котра рветься до науки і на котру я, ведучи редакцію, міг мати бодай який-такий вплив, групуючи її коло наукової і народної праці. Та й що почне робити українська громада, для котрої «Зоря», видавана після мого плану, могла хоч у малій части заступити місце свого національного органу, а для котрої «Зоря», видавана Товариством ім. Шевченка під редакцією панів Цеглинських і Подолинських, свитками в півтора листка н-р, правдоподібно, принесе більш сорому, ніж хвали? Сього я вже не знаю і роздумувати не берусь. Самі думайте, а коли б моя услуга коли-небудь і в чім-небудь була Вам потрібна — я кожної хвилі готов. Тільки одного не жадайте від мене: сотрудництва під редакцією Подолинського!

Простіть, ласкавий добродію, за сей безконечно довгий лист. Самі бачите, що коротше годі було розказати ту історію. Простіть також, коли, може, декуди думка проти волі підкинула яке надто гостре слово. Щоб дати Вам порозуміти сам факт непереходу «Зорі» в мої руки, я мусив понирнути в болото особистих заходів, — не моя вина, коли болото те виходить не зовсім так принадне, як би сього Ви й ми в інтересі нашого народу бажати могли.

Прийміть, ласкавий добродію, ще раз сердечну мою подяку за Ваші щирі турбування около моєї — не моєї

«Зорі», а заразом запевняю, що Вас глибоко поважаю. Панні Євгенії Олександровні по-братерськи стискаю руку.

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, ч[исло] 3,
дня 13 грудня 1884

219. ДО Н. І. КОБРИНСЬКОЇ

Львів, 13 грудня 1884 р.

Ласкава пані!

Аж нині лучився мені вільний день, так що я можу засісти до кореспонденції, і, звісно, поперед всього шлю цей листок до Вас. Діло з «Зорею» вже рішене: вона стала власністю Тов[ариства] ім. Шевченка. Пар[тицький] підписує редакцію, але властиво редагує комітет, до котрого входять: Подолинський, Цеглинський, Вахнянин, мабуть, ще й Калитовський; яко Петрушку запросили й мене. Звісна річ, я, почувши о такій їх для мене ласці, здивувався дуже, яким лицем могли вони, скривдивши мене і віднявши мені те, що було моє і при чім я все-таки два роки добре потрудився, кидати мені опісля окрушини з свого стола. Розуміється само собою, що відказав навідрізі в своїм співробітництві, і в співредакторстві — нехай собі самі їдять, що заварили.

Україна страшно озлоблена на цілу ту історію. Кониський пише лист за листом, штурмує конче, щоб усе те якось полагодити, а властиво, щоб Тов[ариство] Шевч[енка] віддало мені «Зорю». Та тільки здається, що з цілого того штурму нічого не буде. Я вже дістав запрошення від Федоровича на село; завтра хочу йти до Огоновського і взяти тему до докторської розправи, оце буде річ для мене корисніша, ніж «Зоря».

Не знаю, як Ви тепер зробите з своїм співробітництвом при «Зорі». Оскільки я вирозумів Ваші слова, то Ви, мабуть, не схочете брати в ній ніякої участі. Коли так, то напишіть мені свою волю, щоб я на підставі Вашого листа міг відібрати Вашу новелку від Партицького.

Я міркую, що «Зоря» така, якою її зробить комітет, довго не продержиться і що швидше чи пізніше прийде

черга на нас. Для того я бажав би, щоб Ви не тратили надії і не опускали рук. Тепер приходить на нас пора тишини, хоч і не добровільної; що в ту пору зробимо, те буде зроблено і буде, певно, триваліше і краще, ніж те, що зроблено прихапцем, в поспіху та серед завірюхи. А як прийде наш час ділання, тоді ми зможемо виступити як бог приказав.

Стискаю Вашу руку і поручаюсь Вашій зичливості.

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3,
д[ня] 13 грудня 1884

А не забудьте за Кобилицю. Просіть і брата Володимира, котрому щиро кланяюсь,— нехай розвідує. Повість панни Михайлини гарна, декуди й дуже гарна. Нині пишу їй лист.

220. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

Львів, 21 грудня 1884 р.

Дорога сестричко!

Поперед всього інтерес. Просять пани Кахникевичі, щоб Ви приїхали між руськими а польськими святами до Львова і остаточно угодилися з нашими попами о місце у василіянок, чого, розуміється, і я бажаю. Надіються Кахникевичі, що, чей же, зможете виторгувати від них бодай 200 срібла.

А тепер до другого діла. За прислані вірші дуже дякую: всі вони дуже гарні і, що цікавіше, не будуть лежати в теці. Я задумав у тій маленькій «Руcько-українській бібліотеці» видати всі вірші пікої Юлії Шнайдер — Ви її, мабуть, не знаєте, а позаяк дотеперішніх віршів ледве стане на аркуш друку, то просив би-м Вас ще о кількаднадцять нових — може, дещо є й готового, а дещо доперва в головці цвірінькає,— от і зладиться збірничок, котрий утвердить дотеперішню славу моєї дорогої сестрички, а їй самій принесе хоч кількаднадцять гульденів на нове господарство.

Дожидаю затим Вашого коротенького листа і великої посилки віршів. Друк розпочнеться аж десь по польських

святах, коли скінчаться «Сонні мари»,— значиться, часу ще досить. Засилаючи Вам моє сердечне поздоровлення, остаюсь Вашим.

Іван.

Львів, д[ня] 21/XII 1884

221. ДО АДАМА ВІСЛІЦЬКОГО

Львів, 21 грудня 1884 р.

Szanowny Panie!

Daruj, że ośmielam się utrudzać cię, Sz[anowny] Panie, następującym zapytaniem. Czy w wychodzących obok «Przeglądu Tygodniowego» wydawnictwach, osobliwie w wydawnictwie tanich powieści (gdzie wyszedł Zoli «Magazyn nowości», Duadeta «Safo» i t. p.), nie mogłyby być pomieszczone tłumaczenia niektórych powieści braci Goncourt, obok Zoli, Duadeta i Flauberta najznakomitszych reprezentantów naturalistycznego kierunku we Francji. Jest tu jedna panienka władająca bardzo dobrze językiem francuskim (gdyż wyrosła w Paryżu), a równie dobrze władająca językiem polskim, a która chciałaby pracą literacką wywalczyć sobie stanowisko choć trochę znośniejsze od tego, w jakim znajduje się obecnie. Jako próbkę jej stylu i zdolności spodziewam się niezadługo przesłać Sz[anownemu] Panu jej streszczenia naukowe do «Dodatku Miesięcznego»,— obecnie zaś prosiłbym jedynie o odpowiedź na to pytanie, czy powieści braci Goncourt (dotychczas, o ile wiem, zupełnie nieznane w polskiej literaturze, a ze wszech miar godne poznania) mogłyby w Pańskim wydawnictwie być umieszczone i czy mogę wyż. wspomnianą Panią zaprząć do pracy?

Zostaję z prawdziwym uszanowaniem Szanownego Pana powolnym sługą.

Iwan Franko.

Lwów, ul. Lindego, nr. 3
D[nia] 21 grudnia 1884

Шановний пане!

Даруйте, що я насмілююся турбувати Вас таким запитанням. Чи у виданнях, що виходять разом з «Przegląd Tygodniowy», особливо у виданнях дешевих повістей (де вийшли «Магазин новин»

Золя, «Сафо» Доде і т. п.), не могли б бути вміщені переклади деяких повістей братів Гонкурів, які поряд з Золя, Доде і Флобером є найвидатнішими представниками натуралістичного напряму у Франції? Є тут одна дівчина, що дуже добре володіє французькою мовою (тому що виросла у Парижі) і так само добре володіє польською мовою і котра хотіла б літературною працею здобути собі становище, хоч трохи краще від того, в якому вона перебуває зараз. Як пробу її стилю і здібностей сподіваюся невдовзі прислати Вам її наукові реферати до «Dodatku Miesięcznego», тепер я просив би лиш про одне — відповісти на питання, чи повісті братів Гонкурів (до цього часу, наскільки я знаю, вони взагалі не були відомі у польській літературі, а безумовно варті ознайомлення) могли б бути вміщені у Вашому виданні і чи можу я вище згадану пані залучити до праці?

Залишаюся з щирою пошаною, Ваш покірний слуга.

Іван Франко.

Львів, вул. Лінде, № 3,
21 грудня 1884 р.

222. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Вікно, 24 грудня 1884 р.

Ласкавий добродію!

Сердечне і щире писання Ваше відобрав, і дуже воно мене — ніде правди діти — засмутило. Я побачив з нього, правда, глибину і щирість Вашого патріотичного чуття, але заразом побачив і всю непрактичність поступування, керованого одним тільки хоч би й найкращим чуттям. Не мені б, молодому, вказувати Вам, ласкавий добродію і батьку, що препондеранція всякого чуття вироджує сентиментальність, а сентиментального барана по сумній конечності завсігди пожирають зовсім несентиментальні вовки. В тім ділі, котре заварилось переходом «Зорі» в руки Тов[ариства] ім. Шевченка (до чого, як Ви могли переконатись з анонсу «Діла», самі ті панове якось встидаються признатись, вводячи через те публіку в блуд, як коли б і дальше Парт[ицький] був властивцем «Зорі»),— в ділі тім Ви бачите сторону чисто лиш патріотичну і задля того налягаєте на мене, щоб я не покидав її. Може бути, що з мого посліднього листа виходить так, що я бачу в тім ділі тільки свою особисту справу і задля того хочу покинути «Зорю». Такий погляд просвічує і в Вашім послідпім листі до мене, і іменно він глибоко заболів мене. Але може бути, що тут і справді моя вина, що я, розказуючи про

особисті справи людей, упустив з виду глибшу, принципіальну сторону тих справ, і для того винен се тепер ближче пояснити.

1) Ви робите собі дармі ілюзії на тім, що своїми листами до Глад[иловича], Огоновського і других тутешніх панів здужаєте склонити їх до побільшення об'єму «Зорі». Сього вони на жоден спосіб ані не схочуть, ані не зможуть зробити. Не схочуть, бо «Зоря» у них не діло патріотичне, не справа народна, а с п е к у л я ц і я, на котрій треба заробити, а з виключенням всякої можності страт, а до того при якнайменшім труді. Всі люди, засідаючі в новім комітеті (з виємком Целевича, котрого вони підписали фальшиво, хоч він до комітету не належить), звісні суть у нас зі свого лінивства, із своєї умственної заскорузлості. Побільшувати об'єм «Зорі», се значило б для них побільшувати тягар на власних плечах, особливо, коли в комітеті нема жодного «вола робучого», на котрого б можна той тягар звалити. А не зможуть вони побільшити об'єм «Зорі» для того, бо Парт[ицький] накинув їм на карк «Бібліотеку «Зорі», видавництво чисто спекуляційне, котре він цінить 2 з[лотих] р[инських] річно за 24 «аркушів», а властиво півaркушів (recte[1] затим 12 аркушів). Отже ж, тепер, даючи в н[оме]рі «Зорі» півтора аркуші, т. є. місячно три арк[уші] «Зорі», а 2 арк[уші] recte[1] 1 арк. бібліот[еки], вони становлять ціну 5 зр. Коли б вони побільшили об'єм на 2 арк[уші] «Зорі», то їм уже видалась би замалою ціна пренум[ерати] 6 зр.,— а вважайте, що ціна 6 зр. річно за літературне дрантя, яким вони хотять заповнити «Зорю» — о чім поговорю дальше — навіть в їх власних очах видатись мусить надто вже ризиковною. А вже о об'ємі 3 арк. «Зорі» і бесіди ніякої бути не може.

2) Ви робите собі ілюзії й на тім, коли думаєте, що «Зоря» 1885 р. буде чимсь подібним, як була 1883 і 1884, т. є. в тих часах, коли українці стали її пренумерувати. Вважайте поперед усього, що галицькі молодші писателі всі від неї відсунулися (крім тих, що сидять у комітеті), писательки тож, і що затим у портфелі редакційнім показалась посуха. Прийшлось Парт[ицькому] вигрібати з коша ті повістки і статті, котрі від двох попередніх літ повідкидав яко непотрібні,— але й сього надовго не вистарчить. На першім засіданні комітету редакційного, на котрім і я був

---

[1] Насправді *(лат.)*.— *Ред.*

присутній, Вахнянин виразно представив програму видавництва слідуючими словами: «Мусимо старатися, щоб «Зоря» слідуючого року була як можна менше науковою і як можна менш серйозною». Головну роль грати буде всячина, за котрої редагування взялись аж два панове комітетові. Не менш важну роль грати будуть п. Подолинського описи його подорожі по Італії і описи картин у галереях флорентійських. З повістей мають дати тільки одну: відкинену від конкурсу (і нескінчену) повість небіжчика Бобикевича. І бібліографію, і критику вроді преславної критики на гидких «Соколиків» Цеглинського в послідньому (23) н-рі, в котрій можете бачити ex ungue leonem[1] будущого редактора «Зорі» п. Подолинського.

3) Із сказаного досі пізнаєте, що моє (і Ваше і Ваших другів) співробітництво при «Зорі» є зовсім злишнє. Нехай ті панове самі трохи потрудяться — побачимо їх діла блага.

4) Але із сказаного пізнаєте також, що піддаватися під юрисдикцію таких людей було б і з моєї, і з Вашої сторони попросту абдикацією з тих думок і ідей, котрі нам над усе найдорожчі, котрі іменно становлять суть і ядро нашого патріотизму. То значило би віддати наш патріотизм на негідну вислугу людям з нечистими руками і пустими головами і серцями. А чи Ви не знаєте, що молодше, підростаюче покоління і у нас, і у Вас пильно дивиться на такі справи і судить їх гостріше, ніж ми? А чи Ви не знаєте, що вся вага і заслуга наша супроти сучасних і будущих поколінь не в тім, який ми прапор держимо, але в тім, як ми його держимо, т. є. чи держимо його взагалі, чи, може, тільки підносимо і знов кидаємо після мнимої потреби, після опортунізму? Я не говорю се в тій цілі, як коли б сам хотів або другим радив лобом мур розбивати, але тільки в тій цілі, що у нас тепер, серед тої тяжкої кризи, яку переживаємо, треба поперед всього характеру, треба твердості, хоч і не гранітної, але хоч так собі людської, мужеської. Ціль наша була — коли пригадуєте собі перші наші обопільні листи — заснувати таке видання, котре б і гідно репрезентувало нашу питому літературу та науку серед слов'ян, і, з другого боку, групувало б коло себе всі, старші і молодші сили, щирі серця, живі та поступові думки, давало б їм вказівки і добрий привід до умственної і літературної праці для добра свого народу.

---

[1] По кігтях лева *(лат.)*.— *Ред.*

Чи Ви думаєте, що се мала річ, що се річ так пуста, котру можна при першій зміні обставин кинути набік і підладжуватися під понімання панів Вахнянинів, Подолинських та Цеглинських з їх «несерйозними і ненауковими» змаганнями, з їх ідеалом газети, несягаючим понад рівень німецької «Gartenlaube» і не досягаючим у многім навіть до того рівня? Ні, ласкавий добродію, радше мовчати, ніж такою діяльністю маніфестувати свій патріотизм!

Але чи конче ж нам мовчати? Сими днями було у Львові невеличке зібрання молодих, щирих людей, котрі обіцяли зложити по 10—15 гульденів на ціль видавання нової, другої газети літературної. Товариство руських жінок у Станіславі лагодиться повзяти на своїм виділу ухвалу, в котрій — як мені доношено — має завізвати мене розпочати з д[нем] 1-го цвітня видавання літературно-наукової газети яко органу того товариства. Що Ви на се скажете?

Я, розуміється, вагувався якийсь час, але, переконавшися доочне, який живий [рух] починається серед галицько-руської молодежі, як конечною єсть потреба видання, і серйозного по думках, і смілого та живого по тону, і популярного заразом по способу виложення, я рішився: через перші три місяці 1885 р. засісти на життя або смерть до праці над Федоровичем, укінчити його, а від 1-го цвітня во ім'я господнє зачати видавання нової газети. Програма її була б така, яку ми з Вами обговорили, формат такий, як «Зоря», об'єм, думаю, два аркуші номер, т. є. місячно 4 арк., у трьох кварталах 36 арк., ціна за три квартали — 3 р., квартально в 1 р. Радо взяв би я більший об'єм, але понятно, що при конкуренції з «Зорею» і не маючи ще запевненого дебіту до Росії боюсь, щоб не обанкротитись.

Числю в Галичині на 400 пренумерантів,— се значило б, що за перші три квартали недоставало б до коштів друку і розсилки около 200 р. Коли б нам удалось дістати дебіт у Росії, то діло б, може, й поправилось, коли ж ні, то будемо старатись хоч і з власної кишені як-небудь дефіцит покривати.

Предкладаючи Вам і Вашим другам — котрим прошу се письмо закомунікувати — під розвагу сей проект, я прошу Вас о відповідь на ось які питання:

1) Чи можемо від Вас і від українців взагалі надіятись помочі писательської, т. є. чи згодитесь у тім новім письмі печатати ті твори, які там у Вас лежать готові, і писати нові?

2) Чи і якої могли б ми надіятись запомоги грошової на почин нового письма, поки б воно не здобуло собі ширший хід у Галичині і дебіт у Росії, значиться, чи і оскільки ми могли б числити на усю або на якусь частину тої запомоги, яку Ви в імені своїм і других прирекли були на «Зорю» під моєю редакцією?

3) Чи і як можна б помогти з Вашого боку тому ділу, щоб нова газета по перших н-рах дістала дебіт у Росії? Ми з своєї сторони будемо старатись редагувати ті н-ри якмога осторожно, вповні почуваючи для цілого нашого краю велику важність такого здобутку. Чи не поміг би тут ділу де в чім д. Білик або взагалі хто-небудь прихильний а знакомий Вам? Як скоро дістану завідомлення з Станіслава, а також відповідь від Вас на повищі питання, зараз напечатаю відозву і розішлю по всіх усюдах нашої Галичини, а також на Україну по тих адресах, які Ви були ласкаві зібрати.

Вважаю потрібним сказати Вам також, що справу сю я представляв вже Олександрові Барвінському, котрий дуже прихильно і радо її прийняв. Я просив би Вас також у листах до наших старших поки що нічого о тій справі не згадувати. До Огоновського Ви удавались зовсім дармо — він лютий на мене за критику на його критику «Гайдамаків» і на його «Пантелеймона (печат[ану] в «Світі»),— Ваш лист тільки дужче розлютив його.

Я отсе на польських святах у Вікні, але в неділю надіюсь бути уже у Львові, тож прошу й відповідь туди адресувати.

Простіть, ласкавий добродію, коли, може, в сім листі або в попередніх що не до ладу пописано, і прийміть ще раз запевнення, що маєте в мені вдячного Вам сина і щиро та глибоко Вас поважаючого друга. Євгенії Олександровній прошу передати моє братнє поздоровлення. Ага, от у нас ще одна писателька вишукалась, панна Михайлина Рошкевич, котрої очерк «Кума з кумою» печатаний був у «Молоті». Зладила тепер нове оповідання з життя народного, по сюжету дуже цікаве. Чи панна Євгенія пригадує собі, що й вона обіцяла нам взятись за перо? От якби так нова газета між новими писательками могла й її ім'я принести читаючій громаді?

Ваш Іван Франко.

Вікно, д[ня] 24 грудня 1884

223. ДО І. М. БЕЛЕЯ

[*Вікно, кінець грудня 1884 р.*]

Дорогий Іване!

Сердечно дякую тобі за твою інстанцію в львівській громаді, задля котрої — знаю се наперед — мене знов прийнято до редакції. Я тут уже мої виписки покінчив і сиджу, як на терні, та діло таке, що п. Федоровича і мою милость конче запросив кн. Чарторийський до Яблонова, а Федор[ович] держить мене трохи не силою до тої візити, котра після всякої правдоподібності відбудеться в суботу або в неділю. Скоро тільки з Яблонова, я зараз рушаю до Львова, що мусить наступити коли не в понеділок, то найдалі в вівторок, отже ж до того часу прошу покірно цілу громаду о терпеливість, заразом, конечно, зрікаючись права до якої-небудь ремунерації за ті дні, в котрих нічого для «Діла» не роблю.

Читаю тут пильно «Слово», «Пролом» і «Діло». Ну, кацапи з усіх боків отворили ротовий огонь напротив нас. Дістає[ться] і мені в літературних записках Блонського, хоч, впрочім, деякі місця тих записок для мене дуже лесні. Конечно, на таку «критику» відповідати що-небудь не можна. Коцовський, по-моєму, не повинен був відповідати, тим менше таким дерев'яним стихом, як той, що в «Зеркалі». Се я говорю не во гнів Коцовському, але простувати в чім-небудь Блонського, котрого ціла форса лежить іменно в «покривлюванні», нема ніякої рації. Хай собі!

Цікаві речі дізнався я з листа Наумовича, а іменно, що «Прикарпатская Русь» таки буде виходити і буде подавати листи Головацького, а заразом, що й «Матиця» буде видавати свій «Сборник». Значиться, «Зоря» буде мати становище значно утруднене, вимагаючи daß man Sich zusammennimmt[1].

Через Федор[овича] дізнався, що Парт[ицький] знов зачинає мати якісь інші думки зглядом «Зорі». Я почасти й надіявсь того, коли дізнавсь, що Коц[овський] сповістив його о моїм намірі печатати в «Зорі» (хоч і без підпису) праці Др[агоманова] о Едіпі і взагалі порівнюючі студії над піснями і новелами. Що ж, я не набиваюсь на редакторство, хоч ти найліпше знаєш, з якою охотою я б його прийняв. Парт[ицький] мав виразитися перед Федор[ови-

---

[1] Щоб зосередитись, напружитись [*нім.*].—*Ред.*

чем], що боїться, щоб я не зачинав якої полеміки з кимнебудь і щоб через те «Зоря» не потерпіла, а заразом щоб я не знеохочував молодих талантів. А він їх досі заохочував! Що ж, як кажу, я не такий дуже лакомий на редакторство, а людей, котрих досі запросив до уділу, потрафлю і перепросити, хоч і як се прикро і унижаюче для мене. Буду дальше тяг ярмо при «Ділі» і працював над Федоровичем, та звільна виготовував ті белетристичні роботи, котрі маю позачинані, значиться, страти для мене не буде.

Впрочім, вівторок недалеко, приїду і о всім дізнаюся. Листів ніяких до мене не посилай. До свидання! Цілую тя сердечно, рівно і п. Кахникевича і Горбачевського і всіх, прикосновенних до редакції. Ваш Іван.

Може, буде тобі цікаво дізнатися, що тут між паперами господарськими старого Федор[овича] я найшов багато цікавих документів з кінця XVIII і початку нового віку до історії економічних відносин Галичини, а попереду, всього докладний інвентар ключа грималівського (30 сіл і 4 містечка) з р. 1800, котрий сам собою становить том in folio[1] около 500 сторін і котрий я переписав, звісно, не назви, але суми і нотатки, дальше кілька пізніших інвентарів і в кінці акти, скарги, угоди, резолюції з кількох процесів підданських супроти домінії, котрі при помочі моїх трьох секретарів (між ними одна панночка) зістали вже майже всі переписані, в кінці цілу пачку циркулярів з р. 1846 і 1848, кидаючих на ті часи також досить нового світла. Коли «Зоря» не буде в моїх руках, то, чень, хоч «Діло» схоче в фейлетонах містити опрацювання тих матеріалів. Я гадав від себе дати до будущого річника «Зорі», по скінченні праці Остапа, оригінальну і по можності докладну роботу «Львів в р. 1848», котра мала б бути переробкою з доповненнями двох розділів із моєї книги про Федоровича. Ну, але здається, що треба буде се сховати на пізніше, так як для «Діла» та робота була б заобширна (8—10 арк[ушів] др[уку]). Зате бажав би я помістити в нім ще сього року «Лук'яна Кобилицю», конечно, єсли б мені удалося яким чудом переламати твою нехіть до фейлетонів. Вісліцький звернув мені Кобилицю, кажучи, що цензор по поуфнім перечитанні узнав його напечатання неможливим. Або се правда, або Вісліцький бреше — tertium non datur[2]. Здоров будь! Іван.

---

[1] Формат видання в 1/2 паперового аркуша *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Третього не може бути *(лат.)*.— *Ред.*

224. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 2 січня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Хоч я доволі давно дістав уже Ваш ласкавий лист, але не відписував на нього, ждучи, як тут у нас діла ложаться, щоб могти Вам написати, на чім стоїмо.

Поперед всього про книжки, о котрі просите. Sadoka Barącza «Fraszki» я замовив для Вас у антиквара, котрий обіцяв, що сими днями дістане,— скоро добуду, то зараз вишлю Вам. «Listy Żołkiewskiego» «теж надіюсь купити, Кольберга «Pokucie», томи I і II у мене є; тепер з них один чоловічок робить реферат для Етногр[афічно]-стат[истичного] кружка, скоро скінчить (то значить, зараз по святах), вишлю Вам. Не знаю, як нам бути з «Zbiorem wiadom[ości] do antropol[ogii] kraj[owej]». У мене є всі досі вийшовші томи, майже в кождім є дещо й до нашої етнографії, хоч, здається мені, цінного небагато. Я готов вислати їх Вам, крім трьох перших, котрі, як кажете, Ви бачили. Може б, Вам надто придались найновіші томи Кольберга «Lud Polski» (XVI і XVII) і перший том його нового видавництва «Mazowsze»,— книги ті також є у мене і можу Вам їх вислати на жадання.

Чув я від П[авли]ка, що Ви видаєте дальший випуск пісень, і то, мабуть, пісні про панщину і її скасування. Не знаю, чи при піснях чисто народних будете печатати також і пісні, вмисно пущені між народ (як пісні Ценглевича і деякі з 1848 року)? Щодо пісень Ценглевича, то, крім напечатаних у «Noworoczniku demokr[atycznym]», я маю ще три записані з уст, а іменно: «Далі, хлопці, в руки коси...», «Орав мужик край дороги...» (напечатана в «Зорі» сього року, котру швидко Вам вишлю) і третю: «Доки німець псами їхав...», записану неповно. Коли б

Вам на що здалися, то я готов Вам їх прислати в відписах. В додатку до сього листа засилаю Вам пісню з р. 1848 про Стадіона, зложену, як на той час і як на поляка, дуже гарно. Записав її сими днями один наш товариш з уст якогось поляка.

А тепер про наше видання. Отсе вчора зійшлись були до мене люди, чоловіка з 12 молодежі, і ухвалили будь-що-будь видавати свою окрему газету, котра б «лучила нас з Європою». Щоб не зробити фіаско з грішми, рішено не зачинати видання, поки не буде на ту ціль зложено бодай 500 з[лотих] р[инських]. Звісно, і Академічне братство і Товариство жіноче в Станіславі заявили готовість по змозі сили підпирати видання і причинятися до його почину.

На «Зорю» вже тепер, поки ще 1-й н[оме]р не вийшов, многі махнули рукою, і то многі з старших, а поперед всього сам Партицький. Тільки Кониський конопадить мене конче приставати до неї ради патріотизму, але я на те відповів йому трохи, може, навіть прегостро. На всякий спосіб на Україну в грошовім згляді ми не числимо, хоч бажали б якнайбільше числити на їх праці,— чого, розуміється, вони й не відмовляють. В послідним листі, котрий я нині одержав, Кониський запрошує мене приїхати по святах до Києва, що я, впрочім, дуже радо зробив би. Та тільки там, мабуть, якась халепа, бо нині прийшов від Кон[иського] другий лист, алярмуючий, щоб, пишучи до нього, не слати на його адрес, а тільки до Качали, бо щось, мовляв, наші (галицькі) тверді наробили біди. Побачимо, що буде дальше, а як буде змога, то я готов поїхати.

Над виданням у нас буде ще ширша рада, по котрій зараз оголосимо проспект. Я думаю, що перший н-р повинен би появитися не пізніш першого липня 1885. До того часу я скінчу її роботу над Федоровичем, значиться, і у мене буде хоч що трохи своїх грошей. Конечно, я надіюсь, що й Ви схочете приступити до нової редакції, наразі хоч би на тих умовах, на яких обіцювались приступити до «Зорі». На раді нашій говорено, щоб нова газета поперед всього подала ряд основних статей про нашу країну, її теперішній стан і недавню минувшість. Стаття про Україну готова вже давно (Шульгіна), статтю про Галичину пише Остап, а я буду міг доповнити її дечим (1848 роком і т. і.), що він обминає. Від П-ка чув я, що

у Вас є приготована до «Слов'янської громади» стаття про Угорську Русь,— от би було славно, якби Ви могли поступити її до нашого видання.

Не знаю, чи писав Вам П-к о задуманім ним видавництві для читалень. Діло се дуже важне і дуже пильне, але не знаю, чи П-к доволі обчислився з средствами і силами. Я, конечно, готов для нього зробити, що зможу. «Руською-українська бібліотека», котрої перший томик я, бачиться, вислав Вам, розходиться дуже добре. З першого томика, напечатаного в 1000 прим., є ще у видавця несповна 100 — решта розпродана. Вийшов уже другий томик Барвінського «Сонні мари», котрі також шлю.

Засилаю Вам сердечне поздоровлення і остаюсь Ваш, Іван Франко.

Львів, д[ня] 2/1, 1885

ПІСНЯ ПРО СТАДІОНА

Чи чули ви, люде добрі, що ся в Львові діє?
Скачуть німці по линовці, а лях ся з них сміє.
Нехай скачуть, нехай скачуть, най шиї покрутять,
Най з ляхами не деруться, нас не баламутять.
Ой хотів нас посварити німецький урядник:
Ім'я єму губернатор, а прізвище Стадник.
Свині єму було пасти, не галицькі діти:
Як ся вони розбрикали, не знав, де ся діти.
Через камінь в Запорожжі тече вода з шумом;
Ой сховайся, вражий сину, з німецьким розумом!
Най-но коваль молот возьме а вуголь піддуе,
То, що німці накували, він гнеть перекуе.
Єще будем в братній згоді мід і вино пити,
Урядників з краю гнати і з ляхами жити.

Згадка про коваля наводить мене на догад, чи автором тої пісні не був Цибульський, автор кількох брошурок і віршів руських в р. 1848, котрий підписувався «Коваль з Товмача». Деякі його речі є у мене, і можу Вам прислати відписи, так само як і другого поляка, що писав руські вірші, Балтазара Шуцького, автора двох гарних оповідань руських: «Про те, як німець-урядник голосив хлопам русинам дарування конституції» і «Оповістка діда лірника о вояцькій службі». Давно ще, в гімназії, чув я від одного товариша, мужичого сина, пісню, котра починалась словами:

Ой німці, ви німці,
Де ваш розум дівсі?

Більше з неї не тямлю, але товариш той попом у Горожані коло Львова, і я написав до нього, щоб він списав її для мене. Мені говорено також, що в Горожані зложена була мужиками пісня про тамошню різню 1846 р.,— але досі я її не дошукався.

225. ДО М. ЦІПАНОВСЬКОЇ

Львів, 4 січня 1885 р.

Ласкава пані!

Не потребую бути жадним Кумберландом, щоб знати зовсім докладно, о чім Ви не мислите. А іменно, не мислите, запевно, о тім, щоб дістати сей лист від чоловіка, котрий раз тільки мав приємність бачити Вас і натомість раз мав ту неприємність — зробити Вам неприємність. Не думаю, щоб се речення було для Вас неясне,— але читайте далі, то воно ще ліпше виясниться. Я, конечно, і тепер не вважав би себе вправі писати до Вас, коли б не воля Етнографічно-статистичного кружка, о котрім Ви, може, дещо чували і котрий поручив мені розписати листи до всіх моїх знакомих і незнакомих в справі колядок, щедрівок і взагалі всього, що тикається обрядів, звичаїв, повірок і т. і., заховуваних нашим народом під час різдва, йордану і Нового року. Отже ж, надіюсь, що Ви не прогніваєтесь за мою сміліcть, коли я відважився написати й до Вас в тій справі і запросити Вас до списання під час надходячих свят або й опісля по можності і в с і х того роду пісень, обрядів і т. і., які тільки в Вашім селі можна вислідити. Пісні записуйте дослівно, і то всі: і церковні (з всякими перекрученнями, змінами, скороченнями і доповненнями супротив того, що є в кантичках), а також світські («дівчині», «хлопцеві», «господареві» і т. і.), а також «віншування» і все, що тільки сюди відноситься. При кождій речі треба принотувати, від кого записана і що би ще було цікавого до занотування (н[а]пр., чи пісня та співається так само й по сусідніх селах, чи ні, чи співається тут давно, чи, може, недавно зістала занесена і т. і.). Добре було би, якби Ви не вдоволялися тими піснями, що

співають колядники попід вікнами, але коли Вам то можливо, розпитали, чи нема в селі якої старої людини, котра часом знає старі, тепер уже забуті і неспівані пісні або покасовані обряди та звичаї. Прошу Вас дуже, не відмовте своєї помочі до сього діла, котре, коли б удалося зробити так, як зістало задумане, становило б дуже цінний і одинокий в своїм роді набуток нашої літератури і науки. А тепер осмілюсь потрудити Вашу увагу ще деякими більш особистими справами. Яко статистик виписую їх по пунктам, хоч можна би і без того.

1. Поперед всього маю передати Вам щире поздоровлення від п. Олександра Кониського з Києва, котрий в листі до мене з великою похвалою згадує про Ваш гарний талант і бажає, щоб Ви не складали рук, але працювали якнайпильніше над своїм образуванням і розвоєм, з котрого може й для цілого нашого народу вийти слава і пожиток. Що й я до тих бажань нашого поважного писателя долучаю свої, се розуміється само собою.

2. В половині біжучого року, з початком липня я зачинаю видавати газету літературно-наукову яко орган нашої «молодої Русі», здається, навіть, що під фірмою Станіславівського товариства жіночого. До співробітництва, в тій газеті вербую всякі молоді сили, які тільки можна. Гріхом би було з моєї сторони не завізвати й Вас. Правда, я не знаю Ваших писательських спосібностей, може бути, що й Ви самі не трібували нічого на серіо писати і не знаєте себе з тої сторони,— але якби часом Вас пальці засвербіли, то будьте певні, що в мені найдете дуже лагідного критика і щирого провідника на тернистій літературній дорозі. А Ваша палка натура, Ваш дар бистрого понимання і докладної обсерваціі, Ваша пам'ять і прочі дари природи, котрі ми подивляли на іспиті, кажуть мені надіятися, що Ви могли б трібувати своїх сил, могли б зробити не одно таке, чого другому зробити не вдасться. Будете трібувати?

3. Від Вашої колежанки панни Ольги Охримовичівни в Дрогобичі дізнався я, що своїм стихом в «Зеркалі», де згадане було Ваше ім'я, я зробив Вам прикрість і що Ви грозите авторові, що «буде буря». Признаюсь Вам, що хоч і як прикро мені було почути від Вас таку відомість, особливо де я робив з найщиршої волі,— то все-таки нетерпливо ждав на ту «бурю», а коли вона й досі не прийшла, то я думаю, що не можу виразніше показати свого

«сокрушенія» і жалю, як просячи Вас сам о кару, о ту давно загрожену «бурю».

4. Говорив мені п. Прийма, що Ви на другий курс маєте знов прийти до василіанок. Се було б гарно. Там би Ви пізнали мою щиру товаришку по літературі — поетку панну Шнайдер, котра має з початком другого курсу обняти домашній надзір над ученицями.

Бажаючи Вам в кінці веселих свят і щасливого Нового року, остаюсь прихильний Вам, Іван Франко.

Львів, д[ня] 4/1 1885

Записки посилайте до мене на адрес: Львів, редакція «Діла», ул. Галицька, ч[исло] 44, для І. Ф.

226. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 7 січня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Давно вже я збирався і гаряче бажав звидіти Україну і Київ і для того радо годжуся на Ваш проект, висказаний у послідньому листі до мене. Але лист Ваш до Б[еле]я, зга-дуючий о якихось історіях, занепокоїв мене, і для того я прошу Вас якнайшвидше донести мені, чи взагалі подорож моя тепер можлива і пожадана. Від Вашої відповіді залежати будуть мої старання о паспорт.

Не пишу Вам нічого о наших ділах, у котрих, впрочім, надто цікавого нема нічого. Дай бог, щоб і у нас, і у Вас все направлялось до доброго. Засилаю Вам і всім знакомим мій поклін і сердечне поздоровлення.

Ваш Іван.

Львів, д[ня] 7/1 1885

227. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 14 січня 1885 р.

Високоповажний добродію!

Я рішився їхати, хоч станеться се аж десь в початку лютого, бо до того часу маю ще деякі діла полагодити. Шлю Вам «Зорю», н[оме]р перший, щоб Вас доочно переконати, яка вона є і яка буде.

Гроші прийшли, і Б[еле]й держить їх у себе. О побільшенні об'єму «Зорі» нема мови і не може бути задля «Бібліотеки» «Зорі», котра тягарем на ній тяжить.

Перед моїм виїздом я ще, конечно, напишу Вам докладно, коли виїду, а до тої пори прийміть моє сердечне поздоровлення і — хоч спізнене — благожелання з Новим роком, як також з 25 річницею Вашої праці літературної. Ми тут, молодіж, бажаємо обходити сей день відчитом та співами, докомпонованими до Ваших поезій. Увага, зроблена Вами що до того обходу, зовсім справедлива, і ми вповні признаємо її і підем за нею.

Ваш щирий Іван Франко.

Львів, д[ня] 14/1 1885. Ул. Ліндого, ч[исло] 3

228. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 14 січня 1885 р.

Дорога товаришко!

Відібрали Ви мені послідним своїм листом охоту до дальшого кореспондування, і хоч сором мені, що се так сталось, то все-таки годі було досі зібратися, щоб написати до Вас. А прецінь за весь той час я так і чув, що Ваша для мене доброта не змінилася, і бачив майже на кождім кроці, що Ви духом мені близькі. І от для того-то я рішився відновити кореспонденцію з Вами, а бодай написати Вам отсей лист, на котрий чи відповісте — Ваша воля.

Поперед всього сердечно дякую Вам в імені Етн[ографічн]ого-стат[истичного] кружка за зібрані коляди. Хоч майже всі вони в головній основі вже знакомі, але найдеться не один цікавий причинок для варіантів. Жаль, що Ви не списали й коляд церковного характеру так, як їх співає народ,— бо й такі з нашого видання не можуть бути виключені.

Я чув, що Ви хорували. Напишіть, коли ласка, як Ваше здоров'я, котре, будьте увірені, і тепер мені так само дороге, як було в самих початках нашого знакомства.

Чи пишете дещо, працюєте для літератури? Може, й знаєте, що я з початком липня зачинаю видавати свій літературно-науковий орган? До того часу треба кождому з нас (думаю і о Вас) приготовитись, з чим тільки можна.

Видаю тепер збірничок віршів панни Шнайдер окремою книжечкою (в «Русько-укр[аїнській] бібліотеці», т. 5). Дуже жаль, що Ваших поезій досі на томик не можна назбирати і що взагалі Ви працю літературну досі трактували не так серйозно, як би сього вимагав Ваш талант. Але я надіюсь, що «вино буде, як перекисне квас», і що Ви, коб тільки поздоровшали, зробите ще не одно гарне і красне.

Книжки від брата Вашого дістав.

Засилаю Вам сердечне поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 14/1 1885.
Ул. Ліндого, № 3

229. ДО К. К. ПОПОВИЧ

[*Львів, кінець січня 1885 р.*]

Дорога товаришко!

Оба Ваші листи я дістав і хотів відписати ще на перший, але за частими роз'їздами по всіх усюдах і за тою ненастанною гарячкою, в котрій я тепер живу, не міг зібратися з силою, щоб написати до Вас. Аж тепер Ваші щирі слова співчуття — хоч і приправлені таки доброю дозою перцю — зневолюють мене відписати Вам бодай пару слів і сердечно подякувати за Вашу щирість. Справді, співчуття Ваше дуже дороге для мене в сю пору загального остракизму, киненого на мене. Та ні, не загального! Найкраща і найчесніша частина нашої молодежі, і навіть старших, суть за мною, і се не дає мені упадати духом і показує угризки та риття нашої староукраїнофільської кліки в тим смішнішім світлі. Сими днями я їду до Києва в справі видавання газети і надіюсь, що та поїздка може мати великий вплив на цілу мою будучність.

Дуже прикро вразив мене тон Вашого посліднього листа: очевидно, Ви ще дуже далекі від того, щоб бачити в мені справді товариша і говорити зі мною попросту. Я понимаю, що воно Вам і не легко приходить, але надіюсь, що з часом піде. Пощо Ви говорите, що особистих зносин між нами ніяких бути не може? Я, противно, надіюсь, що Ви не схочете й надалі погордити моїм знакомством і що хто знає, з якої ще криниці прийдеться чоло-

вікові воду пити. А поки що я все-таки бажав би, щоб Ви якмога працювали над собою, виробляли свій літературний талант і підготовлювались до ширшої діяльності. Ваш вірш, котрий Ви мені переслали, в початку дуже гарний, але кінець слабий, неясний. Переробивши його, можна зладити незлу штуку. Присилайте з ласки своєї всі свої праці, які у Вас назбирались від минувшого літа, може бути, що я міг би з них вибрати так, як з віршів Юлії, на томичок «Русько-укр[аїнської] бібліотеки». Найліпше було б, якби Ви трібували сил своїх в дрібних поетичних оповіданнях вроді того, котре Ви давніше передали мені і котре я переробив. Кілька таких штучок, виданих вкупі, могли б зробити Вам ім'я в літературі, але треба робити, робити й робити. Прощайте!

Ваш Іван.

Ул. Ліндого, 3

230. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 12 лютого 1885 р.

Ласкавий добродію!

Листи Ваші дістав і відповідаю коротко, що подорож свою до Вас я не відложив і що вже досі був би в Києві, якби не баламутства з паспортом, котрі забрали мені сповна тиждень часу. Та, богу слава, паспорт уже післаний до відімації, і як скоро тільки його одержу, так зараз виїду. Нині четвер, паспорт надіюсь мати найдалі в суботу і в суботу вночі виїду зі Львова. Коли в такім разі буду в Києві — не знаю; говорив мені Шухевич, що аж в понеділок рано. Впрочім, Ви се ліпше будете знати.

Дуже мене радує Ваш суд о моїй львівській афері з народовцями, тим більше, що він вповні згоджується н[а]пр., з судом Олександра Барвінського і всіх неупереджених народовців. Се мене скріпляє в тих тяжких хвилях загального острацизму, які мені отсе довелось переживати. Ви помиляєтесь, думаючи, що моя стаття могла пошкодити народовцям в часі передвиборчім. Нічого там такого не було, і кидаючи на мене острацизм, самі вони й не думали о тім. А думали вони, що зараз «Слово» і «Пролом» підхоплять сварку між народовцями, крикнуть на нігілістів, соціалістів і радикалів. А між тим «Слово» і «Пролом» ані сло-

вечка не сказали о цілій афері, очевидно, раді з того, що задали такого жаху цілій партії, що й тіні їх боїться і для тої ослячої тіні своїх же людей камінням побиває. Так само помиляєтесь Ви, що між мною і Б[еле]єм відносини полагодились. Не полагодились, і не знаю, чи коли-небудь полагодяться. Чоловік, котрий холоднокровно міг написати на мене в «Ділі» такі брехні, як він написав, піддаючись агітації низьких інтриганів, котрий міг обкинути мене публічно болотом, знаючи добре, що робить се не за мою провину, але «для предупрежденія клевет «Слова» і «Перелому» і для вигородження своєї власної особи від компрометуючого б то спільництва зі мною,— той чоловік стратив моє поважання і мою прихильність і розріз, ним самим зроблений, ніколи вповні не загоїться. Та от побачимось, то й поговоримо ближче о цілій справі, а поки що засилаю Вам моє сердечне поздоровлення.

Ваш Іван.

Львів, д[ня] 12/II 1885.
Ул. Ліндого, ч[исло] 3

231. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 5 березня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Отсе я повернув з Києва і ділюсь з Вами двома звістками. Поперед всього посилаю Вам 500 карб. від Ковалевського на печатання пісень історичних або, коли печатання їх уже запевнене, на видання політичних брошур. К[овалевськи]й просив переказати Вам, що на літо буде старавсь переслати Вам знов дещо грошей, хоч напевно не може сказати, чи будуть і скільки їх буде. Так само надіється, що літом хтось із спільних Ваших знакомих з Вами побачиться, хоч також не знає, чи справді побачиться і хто саме. Від Андрієвського є у мене для Вас книжечка, котру швидко вишлю.

Київська громада поручила мені видавати газету літературно-наукову-політичну, коли можна, вже від першого (13) цвітня і видавати її, не дразнячи московської власті, але й не оглядаючись на московську цензуру так, як се роблять «Діло» і «Зоря». Я швидко напишу Вам дещо ширше о тій справі, а поки що замічу тільки, що обіцяли

на перший рік 1000 руб. підмоги і надто деякі праці. Коли у Вас є дещо такого, що Ви були б охочі напечатати у нас, то буду просив Вас прислати. Звісно, ті праці, які Ви спершу обіцювали для «Зорі», ми радо помістимо в новій газеті.

Засилаю Вам сердечні уклони від київських знакомих. Трегубов просив передати Вам, що до «Зорі» не пишіть нічого, бо нічого не надрукує, що «Киевлянина» комплекту ніде нема, а ті н[оме]ри, які Ви йому поіменували, мабуть, хибно виписані, бо не містять того, чого Вам треба, і, впрочім, він буде ще шукати; в кінці з «Киевской старины» рукопись Вашу вислано в ред[акцію] «Вестника Европы».

Остаюсь з глибоким поважанням,

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 5/II. 1885.
Ул. Лінде, 3

232. ДО К. К. ПОПОВИЧ

[*Львів, 17 березня 1885 р.*]

Дорога товаришко!

Лист Ваш дістав і прочитав, вірші також, приложений листок передав панні Шнайдер. З віршів тільки один «Взимі» по перероблені може бути друкований, прочі мають тільки суб'єктивну вартість, для Вас самих, бо висказують тільки Ваші особисті успособлення, без жодного ширшого горизонту. Мені здається, що Ви зовсім без потреби вдаєтесь в розпуку; талант у Вас є, але нема тільки любові до д і л а; при кождім вірші Ви думаєте поперед всього не о тім, щоб зглибити і серцем огріти саму річ, але о тім, що на те скаже сей або той, хто буде се читати. Але я маю надію, що се мине, що Ви перебудете той критичний момент і праці Ваші можуть статися гарним вкладом в нашу літературу. Щодо мене самого, щиро дякую Вам за співчуття, але смію упевнити Вас, що так воно зле не є, як Вам здається. Без потреби також Ви церемонитеся з Вашими прозовими утворами: один був слабий, для чого другий не має бути ліпший? Сміло лиш присилайте їх до мене! Перший н[оме]р моєї газети вийде по святах, десь в половині цвітня, а може, й борше,— тож чим більше матеріалу буде у мене під рукою, тим ліпше. Я надумався

тепер видавати газету книжками, раз на місяць по 6 арк. і фонетикою. Що буде, то буде.

Ви просите, щоб я як-небудь додав Вам сили, надії. Що ж я можу Вам сказати, коли й сам я тепер в такім положенні, що бажав би, щоб хто мене покріпив та піддержав. Конечно, ані Вам, ані мені упадати і рук опускати не можна, може бути, що колись і для нас блисне сонце, завітає весна. А стежку рятунку я все-таки бачу лиш одну — роботу. Я суджу по собі: коли б не робота, я давно був би пропав серед тих противностей, які мені ласкава доля насилала і насилає. Вам, може, така рада видасться докором або пустою фразою, але вірте, що я бажаю Вам всього найліпшого і що помимо всього я зачисляю Вас до людей, стоячих найближче мого серця. Не хочу розписуватись на ту тему, щоб знов не стягнути на себе Вашого невдоволення і гніву, але маю надію, що Ваше успособлення швидко поправиться і що незадовго — перед великодніми святами — будь-що-будь побачимось. Жду Вашого листа і посилки і стискаю по-братерськи Вашу руку.

Ваш Іван Франко.

233. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[*Львів, перед 20 березня 1885 р.*]

Ласкавий добродію!

Вчора дістав я Вашу телеграму, якраз коли збирався переписати і вислати Вам проект програми нової часописі. По довгих колотнечах і крутанинах я рішився видавати її раз в місяць, книжками і фонетикою. Сього домагалось досить багато людей і зі Львова, і з провінції, а пренумерантів нова часопись чи сяк, чи так багато понад 200 в першім році числити не буде. Коли б українці додержали своєї обіцянки і зложили той minimum запомоги, який прирекли (1000 руб.), то мені здається, що сей рік можна би вдержатись і напечатати бодай чимало такого, що дало б корм людям і опісля, коли б газета не вдержалась і мусила б перестати виходити.

Правда, на Укр[аїні] обіцювали й передплачувати, але так як цензурною нова часопись, мабуть, відразу не буде, то ледве чи набереться тих підписчиків з 50, хоч би навіть удалось найти дорогу для перевозу надрукованих н[оме]рів

за кордон. На всякий случай я маю надію переслати туди бодай перших н-рів щонайменше по 50 прим.; чи довго се потривае, не знати.

Нова часопись найде двох завзятих ворогів: нашу кацапську кліку, котра сипати буде на всі боки доноси: і в російську, і в австрійську поліцію,— і прокураторію, котра у нас тепер просто дихати не дає ніякому друкованому слову. Ну, що Ви скажете на те, що в бібліотеці Олесницького конфіскують Стороженка «Голку» і «Кіндрата Бубненка Швидкого», а в «Зеркалі» вірш Устияновича, котрий кілька день перед тим пройшов у «Ділі» неконфіскований?

А ось Вам і жадана відозва.

«Підіймаючись видавання щомісячного літературно-наукового і політичного журналу п[ід] з[аголовком]

«Б р а т с т в о»,

бажав би я вдоволити давно почувану потребу часописі, котра б, громадячи в собі всі найкращі літературні і наукові сили нашої широкої Русі-України, служила б повним виразом літературно-наукової і суспільної роботи цілого нашого народу, старалась би приводити ту роботу в живий зв'язок з такою ж роботою наших ближчих і дальших сусідів на сході і заході Європи, а заразом ставила б собі метою по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити п о ч у т т я н а р о д н о ї є д н о с т і, п і д н і м а т и о б щ е у к р а ї н с ь к е н а р о д н е с а м о п і з н а н н я.

До тої цілі змагати буде «Братство», подаючи в відділі белетристики твори, живописуючі життя, побит і звичаї руcько-українського народу і його інтелігенції; в відділі науковім поперед всього праці історичні про найближчу і дальшу минувшість нашого народу у всіх його частинах, студії про його громадський і економічний побит, про розвій і змагання його інтелігенції і його поводатарів, про зріст і роботу його народних інституцій, такі ж студії про наших близьких і дальших сусідів, як то великорусів, білорусів, поляків, словаків та чехів, мадярів, румунів, жидів і проч., про їх життя духовне, політичне і літературне, про їх побит економічний і розвій народний. Дальше підуть праці про землю, природну вдачу, мову та світогляд руcько-українського народу, матеріали етнографічні, історичні і статистичні, праці над історією української літератури і бібліографія нововиходячих творів із поперед всього

руcько-українських, а затим і тих чужоязичних, котрі змістом своїм тикаються нашого народу або нашої минувшини. Звернена буде увага також на всякі важніші появи в літературі й науці прочих слов'янських народів, а також і інших освічених народів європейських. В кінці прийдуть щомісячні огляди суспільного і політичного життя русинів-українців у всіх дільницях нашої землі, дописі про життя народу і інтелігенції, а також спеціальні розправи про поодинокі пекучі питання нашого суспільного і громадського життя.

На листах «Братства» поміщати будуть свої праці всі знатніші наші писателі з Галичини і з-поза її границь; крім того, будуть тут поміщені деякі досі ще не печатані твори, листи і записки наших давніших писателів, як Шевченка, Квітки, Костомарова, Бодянського, Максимовича, Руданського, Шашкевича, Свидницького, Могильницького, Навроцького і др. Предплата на «Братство» за три чвертьріччя сього року (9 книжок) виносить 5 з[лотих] р[инських], чвертьрічно 13 р. 80 кр[ейцерів]. Предплата в Росії з пересилкою 6 руб., чвертьрічно 2 руб. Адрес редакції і адміністрації: Львів, ул. Ліндого, ч[исло] 3».

Ось Вам дослівна копія програми. З друкуванням її здержуся аж до отримання Ваших на неї уваг.

Кланяюсь Вам.

Ваш Іван Франко.

P. S. Звісно, я бажав би, щоб всі праці в «Братстві», були підписувані повними іменами, але з України, мабуть ніхто до сього не осмілиться, так що мушу підписи в кождім разі лишати до волі авторів. Звісна річ, що Ваші статті б е з у с л о в н о будуть підписувані.

234. ДО Н. І. КОБРИНСЬКОЇ

Львів, 20 березня 1885 р.

Ласкава пані!

Сердечно жалую, що мені не довелось бачитись і поговорити з Вами після вечерка. А так бажалось порозумітися з Вами щодо нової задуманої мною газети, упевнитись о Вашій помочі — про Вашу щиру прихильність до спільного нашого діла я й на хвилю не сумніваюся. Та що дія-

ти — коли не довелось поговорити усно, то я отсе хочу сказати Вам письменно, що з кінцем цвітня (десь коло 20—25 н[ового] с[тилю] я бажав би випустити в світ першу книжку нового місячника «Братство». Провідні мислі нового видавництва вискаже коротко програма, котра слідуючого тижня повинна появитися і бути розіслана. Знаючи, що Вам, крім провідних мислей, цікаво знати також внутрішній розклад газети, я замічу ось що. Об'єм кожної книжки в місяць буде 6 листів, а уклад такий: 1-й лист — новела (коротка) і поезії; 2) роман, 3) стаття Остапа о Галичині, 3) стаття о Україні, 4) стаття о читальнях, 5) етнографія і матеріали за чергою: літературні, історичні і економічно-статистичні, 6) критика, бібліографія і хроніка суспільно-політичного життя русинів.

Вам і представити собі трудно, ласкава пані, з яким страхом і трепетом я приступаю до того видавництва, котре може статись основою або руїною цілої моєї будучини. Але не йде мені о себе, а йде о то, щоб запомогти, а не зашкодити тому святому ділу, котрому я взявся служити. І тим тяжче мені розпочинати видавництво, коли у нас з усіх боків бачу злу волю, ворожі та косі погляди, інтриги, сплетки і бог зна, які ще любезності, коли бачу, що люди, позуючи на наших проводирів, абсолютно не бачать і не хочуть бачити дальше свого носа і звужують програму діяльності до тої міри, що швидко в тих рамках тільки для них одних і буде місце. Тяжко мені, ласкава пані, розпочинати отсе діло, так тяжко, як коли б я вибрався на війну, в котрій, крім певної смерті, а то ще й ганьби людської, не жде мене нічого. Але я чую, що розпочати треба.

Чи можу просити Вас, ласкава пані, о підмогу Вашим знаменитим пером? Коли б була Ваша воля і змога зладити Вашу «Шумінську», то я радо помістив би її в першім номері. Надіюсь, що не відмовите мені.

До товариства жіночого не удаюсь бо попросту боюся. Вийде номер, побачать, узнають, що варто попирати,— добре, а ні, то що діяти?

Щодо жіночого питання, то я бажав би мати які-небудь роботи, але не знаю, відки їх узяти. В першім н[оме]рі, впрочім, буде тикати тої матерії критична стаття о Вашій новелі «Задля кусника хліба». Не хотілось би мені печатати в газеті перекладів, ну, але як до того дійде, що конче буде треба, то нехай. Може бути, що мені удасться ще видо-

бути з ред[акції] «Зорі» статтю Ореста Левицького «Шлюб в Україні в XVII і XVIII віках».

Поручаючись Вашій щирій приязні, остаюсь Вашим слугою.

Іван Франко.

Львів, д[ня] 20.III 1885.
Ул. Ліндого, ч[исло] 3.

235. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 21 березня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Отсе іно-що одержав Ваш ласкавий лист і спішу одповісти Вам. Звістку про видавання часописі фонетикою я написав Вам під впливом нарад з Гладиловичем, котрий конечно туди пер; опісля, поговоривши з молодіжжю, я побачив, що справді перша, давніша, думка була ліпша, і я на разі остаюсь при етимології. Про нараду з старшими теж говорив мені Глад[иловичl, і я не був їй противний та й досі ще не знаю, як воно буде. Тільки ж я думаю ось що: проти нової газети «Діло» не зможе виступити, бо не буде за що, тим більше, що здобуло собі досить небезпечного ворога в «Мирі». Що купка «Діла» неохітно дивиться на нову газету, се річ проста і зовсім натуральна. Щоб помістили програму, я мушу хапатись підступу, котрий не знаю ще, чи вдасться, так само як не знаю, чи схоче «Діло» бодай розіслати при номері ту програму, осібно надруковану. Раз, в приступі великої ласки, Белей сказав мені, що «колись, як збереться много анонсів, то ми між анонсами інших газет помістимо й анонс твоєї». Дай бог, щоб я не потребував тої ласки!

Друге діло з друкарнею. Друкарня Тов[ариства] ім. Шевченка не може тепер друкувати нової газети, так як у ній друкується таке множество газет («Діло», «Мир», «Батьківщина», «Зоря», «Газ[ета] шкільна», «Зеркало», «Gaz[eta] Naddnistriańska», «Bartnik postępowy» і ще якісь там), що нема де й одного лишнього наборщика примістити. Пізніше, коли найдуть другу, обширнішу квартиру і справлять другу машину, то — мовляв — може, й будуть друкувати. Отому-то я бачу, що в надто великі розмови з нашими старшими вдаватись нізачим. Перші номери прийдеться друкувати в Ставропігії, а там як бог дасть.

Що я жахаюсь з зачинанням видавництва і вагуюсь то на сей, то на той бік, се, надіюсь, Ви не візьмете мені за зло. Я ж бажав би для діла якнайкращої удачі, бо — я чую се — на нім може висіти і вся моя будущина, на нім же залежить багато і ширшій руcько-українській громаді. Я чую, надто дуже чую вагу вложеного на мене завдання і для того бажав би робити важний і рішучий крок не інакше, як по добрім розмислі і по вислуханні ради всіх щирих і навіть нещирих людей. Вислухати всякі ради я тим більше повинен, що сам аж надто добре чую свою слабосильність. Не здивуйте ж, ласкавий добродію, що я тепер поки до почину діла, мов риба об лід, б'юся в різні боки, висмотрюю сюди й туди, як би його краще повести: я знаю дуже добре, що, раз зачавши таке діло, опісля нікуди вже і ніколи вагуватись та оглядатись, а треба йти наперед, доки стане сили. Важкий, болючий процес психологічний переживаю я тепер, усі нерви напружені, кожне слово, кожний знак неохоти у людей посторонніх вражує мене до болі фізичної. Але надіюсь, що воно минеться.

Ваше оповідання, переслане Целевичу, буде друковане в «Зорі» і забезпечить її на більшу часть року, так що о повість з життя робочих смію Вас просити для нашої газети. Правда, на перших порах бажав би я в тій газеті надрукувати роман Свидницького «Люборацькі», котрий і по сюжету, і по мові представляє для нас дуже багато цікавого. Роман сей обійме 8—9 листів друку, так що може потягнутися (по одному листові в номері) й до кінця року. Та тільки ж коли лучиться, що не буде з України праць наукових, то я можу в однім н[оме]рі надрукувати «Люборацьких» і 2 листи, а в такім разі вони скінчились би в 6-ти н-рах, так що Ваша повість (6—7 листів) напечаталась би в 3-х н-рах ще сього року. Коли ж, паче чаянія, праць українських покажеться удоволі, то Ваша повість найде місце в слідуючім річнику. От ви й міркуйте, як Вам з нею розпорядитись, а коли що, то і присилайте. Звісно, на перших порах я просив би Вас поперед всього о дрібні очерки та новели, так як у кожному номері по моєму плану повинен бути ось який порядок: 1 лист: новела і вірші (коли б місце, то й дві цілі новели), 2-ий лист: роман, 3-ий лист: стаття про Галичину (Остапова), 4-ий лист: стаття про Україну, 5-ий лист: стаття етнографічна і матеріали (етнографічні, історичні і статистично-економічні), 6-ий лист: місячний огляд, критика, бібліогра-

фія і кореспонденції. Впрочім, у разі багатства матеріалу можна бібліографію висадити на окладку.

При такім розкладі матеріалу я просив би Вас о який вірш до 1-го н-ра, не менш того о деякі звістки та оцінки літературних появ на Україні. Новели від Б[еле]я відберу ще нині і розміркую, що дати на перший н-р. Звісно, я бажав би помістити в 1-м н-рі якийсь галицький твір, найкраще новелу Кобринської, коли вона ласкава буде надіслати. Дуже жаль, що у Вас неможлива праця про рухи укр[аїнського] мужицтва. У нас від першого н-ра почнеться друкуватись стаття про наші народні читальні; так ішло би одно за другим. Ну, та коли не мож, то не мож.

До відділу матеріалів бажав би я мати хоч деякі листи наших давніших писателів або звістки про них. Так, отже, коли б Ваша ласка винайти між своїми паперами деякий лист чи то Бодянського, чи Костомарова, чи, може, й якого менше звісного чоловіка, але цікавий для письменства, то будьте ласкаві заслати копію. З того, що у мене досі є (а є дуже небагато), я даю лист Тургенєва про повісті Федьковича і дещо з листів Навроцького.

Друга річ: запишіть ради бога святого хоч яку звісточку біографічну про Свидницького, автора «Любора:цьких»! Чи він живе, чи ні і що він за один? Не менше усильно просить Вас Олесницький о написанні хоч якої-небудь біографічної згадки про Олельковича, котрого оповідання хотів би видати. Він сими днями вишле Вам перший лист роману Красюченка. Коли б згадка про Олельковича могла вийти трохи й довша, то вона буде напечатана в «Братстві», а опісля в «Рус[ько]-укр[аїнській] біб[ліотеці]». Так само пожадана була б згадка про В. Коховського, автора прекрасної новели «Пан Комарчук», котра тож небавом повинна бути у Олесницького надрукована.

Дуже благаю Вас тож: веліть списати копію з оповідання Мордовця і зашліть мені до котрого з перших н-рів!

От, здається, і все, що хотів написати Вам, а затим кланяюсь Вам і всій Вашій родині добрим здоров'ям і щирим серцем.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 21/III 1885,
ул. Ліндого, ч[исло] 3

236. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 24 березня 1885 р.

Дорога товаришко!

Отсе іно-що дістав Ваш лист і сідаю відписати Вам пару слів. З Ваших ласкавих запросин забігти до Жовтанець перед святами я скористати не можу, хіба вже колись пізніше, як зовсім потепліє.

Новелка Ваша справді до друку не годиться, вона занадто сентиментальна і романтична та й без жизненної правди. Чому Ви не берете собі предметів з того життя, котре бачите і знаєте, а тільки видумуєте щось таке, чого ані бачили, ані знати не можете?

Газета моя, котрої перша книжка вийде в цвітні і зватись буде «Братство», буде справді видавана етимологією і друкуватись буде в Ставропігії. Не гнівайтесь, що я перед початком так хитаюся то в один бік, то в другий; в самій газеті, чень же, хитання ніякого не буде. Надіюсь, що перша книжка зацікавить Вас і принесе дещо навчаюче.

Вам я раджу покинути натепер прозу, котра Вам не удається, а писати вірші.

Щиро кланяюсь Вам, Вашим сестрам і родичам.

Ваш Іван Франко.

Коцовський Вам кланяється.

Львів, д[ня] 24.III 1885

237. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 15 квітня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Сердечно перепрошую Вас, що аж нині беруся відповідати на Ваші два ласкаві листи. Вихід журналу справді відложили ми на 1-го юля, а то з слідуючих причин:

1) Треба провести докладну дискусію над програмою, а радше над провідними принципами нового видавництва, здати собі добру справу з того, яке становище заняти супроти поляків, москалів, женевської колонії, наших народовців.

2) Треба зложити хоч який-небудь комітет редакційний з людей місцевих, і то таких, котрі б справді робили і були б надто доволі незалежні, щоб не боятися якого-небудь пустого крику, і доволі поважні, щоб справді могли заінавгурувати новий поворот в трактуванні нашої літератури й нашої політики. Комітету такого тепер зложити годі, так як більша часть тих людей, на котрих в тій справі можна рефлектувати, зайняті своїми працями, кінченням фахових студій і т. і., і є надія, що з кінцем шкільного курсу будуть уже настільки вільніші, що зможуть посвятити велику часть своєї праці ділу журналу.

3) Треба переждати, поки хоч крихту прояснится теперішній хаос наших партійних відносин. Появлення «Миру» збило наших народовців значно з пантелику, і вони крутяться в полеміці з «Миром», мов білка в колесі, на дрібних формальностях та на пустих фразах, не сміючи ввійти в пояснення принципів. Ще нужденніше стоїть під впливом заінавгурованої Романчуком глупо-опортуністичної тактики справа виборів, справа безмірно важна для цілої України-Русі в теперішній хвилі. Виступаючи тепер з критикою, ми могли б стягнути на себе закид, що шкодимо справі,— нехай же доводять її до кінця, а ми побачимо і оцінимо здобутки.

У відношенні партії «Діла» до нової газети я бачу багато нещирості і злорадства. Вони бояться, що нова газета, а ще видавана етимологією, підкопле «Зорю», і для того хоч в друкарні Шевченка друкують «Мир», підкопуючий «Діло», не хочуть друкувати нашої газети, вимовляючись тіснотою місця. Гладил[ович] налягав на те, щоб видавати фонетикою, «а в такім разі,— додав від себе Б[еле]й,— ми колись, як буде багато анонсів, між анонсами інших газет помістимо й анонс вашої газети». О згіднім діланні з тими людьми, котрі не зносять ані одного слова хоч би й найщирішої критики, не може бути й мови; звісна річ, се ще не значить, щоб ставати до них ворожо, се значить тільки, що треба буде в програмі нової газети замаркувати свою відрубність, а обік того старатися вплинути на «Діло», щоб повернути його в напрямі трохи здоровішім. Впрочім, недалекий час, коли всі користі його політики покажуться ще докладніше, ніж показалися через заложення «Миру». То, чень же, самі факти навчать його трохи більшого розуму політичного.

Ось Вам коротка реляція о тім, як стоїть тепер справа. Ми тут готуємось до видавництва, збираємо матеріали, єднаємо людей (є надія, що між нашими співробітниками будуть д-р Смаль-Стоцький, д-р Горбачевський з Праги і деякі попи, д-р Сельський ввійде, мабуть, в склад комітету ред[акційного], я кінчу перший том Федоровича, з котрим надіюсь в двох місяцях упоратись. Грошей, зложених на фонд газети, разом з тими, [що] через Вас обіцюють хар[ків]ці, буде трохи більше як 600 з[лотих] р[инських], не вчисляючи в те ті видатки, які я досі вже поробив на ремунерації, а conto[1] деяким авторам, а котрі виносять около 150 зр.

Прийміть, ласкавий добродію, мою щиру подяку за Ваші невтомимі старання около нової газети і заразом запевнення мого незмінного поважання до Вас і цілого Вашого дому. Кланяюсь Вам.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 15.IV 1885.
Ул. Ліндого, ч[исло] 3

238. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

[Львів, квітень 1885 р.]

Ласкавий добродію!

Даруйте, що так довго не писав, сидівши в селі на святах. П[авли]к мусив уже писати Вам, що ми справді рішили зачекати з видаванням газети до липня, поки не покінчимо деякі другі роботи, не зложимо комітету, не передискутуємо програми і поки наші галицькі справи трохи не виясняться, т. є. поки не покажуться воочію плоди «Дълово»-романчуківського політиканства при виборах.

Ваш конспект до програми справді торкає всіх важних точок, по яким нам треба висказати свою думку. Я просив би Вас прислати обіцяні матеріали до програми, котрі повинні бути підставою для нашої дискусії. Я думаю, що в поклику до пренумерати нам треба буде дати тільки конспект, скелет програми, а що поодинокі точки її мусять бути розвивані і мотивовані в чільних програмових стат-

---

[1] В рахунок *(італ.)*.— *Ред.*

тях, так що й Ваші матеріали до програми найшли б тут собі поміщення порівно з Вашими, надіятись, також програмовими письмами до галицької молодежі (чи Ви хочете їх писати по-московськи?).

Щодо Вашої думки писати популярні статті для нашого люду, то вона сердечно нас урадувала, тим більше, що є надія здобути тут певний фонд на видавництво брошур, звісно, таких, яких не схоче видати жодне з наших просвітних товариств, отже, головно о питаннях економічних, політичних і релігійних. Я з свого боку, скоро тільки упораюся з Федоровичем (бодай з першим томом, котрий швидко вже буде готовий), дуже радо взявся б за популяризацію Rejsa і загалом здобутків біблійної критики. Ad vocem[1] Rejsa, я запитував тут наших книгарів про його ціну і про умови купівлі. Ціна 104 гульд[ени], котрі треба заплатити разом, поодиноко томами купувати не можна. Се для мене велика завада. Так от я хотів просити Вас розвідатись, чи не можна б там у Вас де купити його антикварським способом, бодай перші томи (про Мойсеєві книги), або на таку виплату, щоб сплатити приміром в році, даючи місячно по 10 з[лотих] р[инських] чи як там. Коли б се було можливо, то напишіть, а я зараз вишлю Вам дещо грошей на першу рату. Звісно, щоб не пописати дурниць, я готов буду кожду брошурку своєї роботи посилати Вам до перегляду в рукописі і надіюсь, що Ви не відмовитесь від сеї роботи.

Дуже зацікавив мене ряд питань про наші церковні справи, котрі Ви поставили в листі до П[авли]ка. Яко характеристикон я скажу Вам, що недавно один поляк, великий католик і сердечний прихильник Калінки та єзуїтів, кн. Роман Чарторийський, познаньщик родом, питав мене, чи русини домагалися коли-небудь «своєї народної церкви» і чи змагалися як-небудь таку церков собі витворити? Значиться, самі вороги наші міркують, що таке змагання могло б і повинно б витворитися,— а дискутуючи порушені Вами питання і громадячи матеріал для їх освітлення, можна би причинитися до такого змагання.

Ви помиляєтесь, думаючи, що Терл[ецький] написав яку-небудь другу біографію Навр[оцького], котрої ми для якоїсь причини не видрукували. Був з тим ділом курйоз,

---

[1] Щодо *(лат.)*.— *Ред.*

але ось який: запросили ми Терл[ецького] до написання біогр[афії] Навр[оцького] яко вступу до видання його творів. Терл. радо згодився. По кількох місяцях присилає велику роботу (ок[оло] 150 сторін[ок] великого 4-о), в котрій розказана історія галицької Русі від 1772 р. і котра доведена якраз до 1867 р., т. є. до початку публічної діяльності Навр. Таку роботу, котра обняла б була 10—12 листів друку, годі було напечатати, і от я попросив його написати коротеньку біографію, а роботу велику виправити для газети. Так він і зробив, і ось тепер кінчить нову переробку своєї обширної праці, котра буде поміщена в «Поступі», а зовсім не надавалася до видання творів Навр. Другий том тих творів почне друкуватись сього року.

Остаюсь з щирим поважанням. Ваш Іван Франко.

Іще одна просьба. Чи не добре б було, коли вже ласка Ваша прийняти сотрудництво в нашій газеті, коли б Ви для 1-го н[оме]ра зладили бібліографію всього того, що Ви писали і друкували про українські справи на чужих мовах або що про ті справи писано на чуж[их] мовах по поводу Ваших праць. Се було б діло дуже важне з многих причин.

І. Ф.

239. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 15 травня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Почувши від П[авли]ка, що Ви находитесь в клопотах грошових, посилаю Вам 100 з[лотих] р[инських] з грошей, зложених на видавництво. Коли буде змога, віддасте.

Простіть, що я не писав до Вас нічого, окрім одного листа, котрого як чую, Ви також не одержали. В листі тім я між іншим просив Вас прислати Ваші матеріали до програми. Весь сей час я зайнятий був роботою над Федоровичем, поки в кінці не занедужав. Чуюсь тепер таким слабим та зламаним, що думка о конечності вже на другий місяць розпочати видавництво переймає мене страхом. Їду тепер бодай на два тижні в гори, хоч, звісно, і туди беру з собою роботу.

Бажаю Вам усякого добра і засилаю щирий поклін.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 15 мая 1885

240. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Дидева, 26 травня 1885 р.

Ласкава пані!

Сердечне спасибі Вам за Вашу щирість, що Ви просите мене присилати Вам з села бюлетені о моїм здоров'ї. Не лякайтесь о мене, що має висіти, те не втоне. Здоров'я моє на селі відразу поправилось — роблю величезні коммоції, ходжу, двигаю, рубаю дрова і чуюся здоровим. Своєю дорогою, що не пишу нічого, аж самому встидно, а читати також нема що. Не гнівайтесь, що до Вас частіше не пишу,— відси на пошту зо дві милі, а народ по поштах цікавий,— тож і Ви не пишіть, поки не одержите від мене листа зі Львова. Не знаю, як довго ще тут забавлю. Нині вибираюсь з тутешньою компанією в дводневну мандрівку по околичних селах. Стискаю Вашу руку.

Ваш Іван.

Дидева, д[ня] 26 мая 1885

241. ДО К. К. ПОПОВИЧ

Львів, 25 серпня 1885 р.

Ласкава пані!

Не гнівайтесь, що на лист Ваш досі не відповів, але не моя вина, бо був цілий тиждень в Нагуєвичах, доперва вчора вернув. Де тепер Катерина Мельничка, не знаю,— мабуть, ще не вернула з западу. Як верне або взагалі подасть о собі яку звістку, не занедбаю Вам донести. Чи Ви не думаєте ще перед кінцем вакацій бути у Львові!?

Здоровлю Вас щиро. Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 25/VIII 1885

242. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 29 серпня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Давно вже я не писав до Вас, пересиджуючи більшу часть часу на селі без діла, а почасти і для того, що дожидав, щоб тутешні справи як-небудь прояснилися. І досі сього не діждався.

Оскільки знаю, мусив Вам П[авли]к писати дещо о тих нарадах, які тут були в львівській громаді при уділі Кониського. Не знаю тільки, чи П-к, не бувший на тих нарадах, вірно передав Вам їх основу. А основа та дуже немногосложна. На рівночасне домагання молодежі і українців закордонських (resp[ective] Кониського) скликав Романчук громаду, на котрій піднято питання: 1) чи діла одинокого нашого літературного видавництва потребують якої-небудь реформи і 2) в який би спосіб ту евентуальну реформу перевести можна? Два тільки люди найшлись, котрі зараз на перше питання відповіли, що реформи ніякої не треба і над цілою молодіжжю перейти до порядку дневного,— се були Вахнянин і Подолинський. Вахнянин ціле виступлення молодежі зводив на чисто особисті справи — буцімто молодежі ходить тільки о особу одного Франка. «Франка яко робітника ми готові прийняти, най іде і робить, але на редактора і провідника ми його ніколи не приймемо, бо він переписується з Драгомановим». Та тільки з своїм внесенням Вахн[янин] остався сам, а щодо посліднього пасуса Романчук замітив, що переписуватися з Др[агомановим] ще не такий тяжкий гріх, бо й сам він, Ром[анчук], донедавна з Др. переписувався. Остаточно стало на тім, що громада ухвалила виразити жадання, щоб редакція «Зорі» була зреформована в той спосіб, щоб до комітету ред[акційного] ввійшли, крім засідаючих в нім досі Подолинського, Калитовського і Целевича, ще й оба Огоновські: Олекса і Омелян, а з молодих — Фр[анко], Коцовський, Калитовський і Бобикевич. Звісно, ухвала ся — ще не реформа, бо властителем «Зорі» є Тов[ариство] ім. Шевченка, котре само тільки може сю реформу перевести. Досі воно нічого в тім ділі не зробило.

Чув я від П-ка, що Ви по поводу сеї справи закидаєте мені нетовариське з Вами поступування, що буцімто я запросив Вас до співуділу в видаванні нової газети, а опісля, не порадившись з Вами, почав робити згоду. Не знаю, чи так іменно Ви писали, бо Вашого листа П-к мені не показував, але то знаю, що супроти такого закиду я чуюся зовсім невинним. Поперед всього, як бачите із сказаного вище, я ніякої згоди н е р о б и в, а на нарадах громади був тільки мовчачим свідком. А що я на тих нарадах був і проти тої, хоч досі тільки теоретичної згоди не протестував, на се у мене були три причини:

1) українці, на котрих піддержку нова газета будь-що-будь мусила числити, рішуче домагалися згоди. Домагався її не тільки Кониський, у тім самім дусі писав менї й Трегубов, то само, ще більш категорично, висказав опісля й Антонович.

2) Молодіж галицька, на котрій оп'ять-таки нова газета мусила б головно опертися, не тільки домагалася згоди, але сама з власної ініціативи взялась до її переведення. П-к може Вам посвідчити, що я до того ані одним словом не причинився, бо в тім часі цілого півтора місяця сидів на селі і до нікого й слова не писав.

3) Сам я ще перед виїздом на село, в маї, чимраз більше почав приходити до того переконання, що нова газета під моєю редакцією не вдержиться, раз, через те, що з боку старших українофілів галицьких (а кацапів тим паче) стрітить завзяту вражду і вони почнуть против неї агітувати, друге через то, що ані тутешня молодіж, ані українці закордонні не є такі сили, котрі б могли її вдержати, а третє — і найголовніше — через те, що я чувся фізично ослабленим і згори бачив, що в самім редакційнім комітеті, який би тут міг зложитися, не буде ладу, а швидко почнуться кваси і роздори. Не в гнів Вам, ласкавий добродію, але таки сказати мушу, що самі Ви відбили у мене послідню охоту до видавання газети, поручаючи П-кові заступати Вас у комітеті редакційнім. Я не буду викладати перед Вами всіх тих мислей, які збудив у мені той Ваш лист,— скажу тільки, що я побачив у нім пряме votum[1] недовір'я, дане мені від Вас, тим дотклившіше, що прецінь Ви добре знаєте П-ка яко робітника і яко політика, а бодай потрохи знаєте, яку симпатію має П-к у Галичині не тільки серед старих, але і серед молодежі.

Для тих причин я не був противний згоді, але причини сі, як бачите, моє особисте переконання, мій погляд. Що я досі о тім Вам не писав, в тім ще нема нічого неторвариського, бо я досі нічого не зробив такого, що було б суперечне з тими планами, які ми укладали по поводу нової газети. Остаточно коли побачу, що старі українофіли нещиро думають о згоді, то відступлю; коли покажеться можність видавати нову часопись, то радо приймусь співробітництва — але не редакторства. А видавати нову

---

[1] Заява *(лат.)*.— *Ред.*

газету серед таких обставин, які я описав Вам, се значило іти супроти усіх і зробити фіаско.

Мені здається, що з цілої тої плесканої згоди нічого не буде і що теперішня редакція «Зорі», маючи на якийсь час доволі матеріалів з України, засне собі спокійно аж до нових віничків. А впрочім, хоча б що й було, то моєї роботи там буде небагато, так що я думаю, що можна буде обіч того взятися до приготування розмов популярних про «письмо святе». Для того я просив би Вас на ті гроші, що послав Вам, коли вони Вам будуть не потрібні, роздобути мені Рейса. Він коштує на наші гроші 104 з[лотих] р[инських],— значиться, решту, як також на пересилку, я вишлю Вам, скоро тільки сповістите мене, чи і коли будете могли купити Рейса. Коли б можна дістати екземпляр старий у антикварія або на часткові сплати, то се, думаю, і для Вас було б практичніше.

Станіславівське жіноче товариство носиться з гадкою видання жіночого альманаху, і не знаю, чи не задумує просити Вас або д. Вовка о статтю про теперішній стан жіночої справи в Європі,— щось подібного мені Кобринська набилювала, та не знаю, чи до того дійде.

П-к їздив минувшого тижня зо мною до Нагуєвич, де ми блукали по лісі та ловили рибу. Лист Ваш дістав у Дрогобичі, тепер сидить у Косові.

Засилаю Вам сердечне поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 29/VIII 1885

243. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ

Львів, 4 вересня 1885р.

Ласкава пані!

Ви, певно, й не надієтесь листа від мене, а щонайменше здивуєтесь, що се нараз приплило мені по так довгім часі, як ми бачились, писати до Вас. Сам я дуже добре почуваю своє неловке положення, тим більше, що від самого повороту з Києва я збирався писати до Вас, збирався і не міг відважитись. Се не фраза, а дійсна правда: у мене не доставало відваги висказати Вам думку, котра зродилась в моїй голові ще в Києві. По повороті я старався прикру-

тити ту думку зразу питаннями формальними, а далі порішив ждати, може, зовсім вивітріє і щезне. Досі ждав, та надармо; що раз запало в голову, те не тільки живе, але росте і коріння пускає, поки або Ваша рука його не вирве з коренем, або поки не принесе плоду. Не хочу надуживати Вашої терпливості і приступаю просто до речі.

Поперед всього замічу Вам, що отсей мій лист має значення зовсім т е о р е т и ч н е і для того звертається переважно до розуму. Інакшим він і не може бути вже для того, що ми занадто мало знаємо друг друга, а щоб могли промовляти до себе як-небудь не теоретично, не абстракційно. Се вважаю конечним замітити на вступі для усправедливлення форми мого листа в такій справі, в якій звичайно промовляється зовсім іншою мовою.

А діло, про котре я хотів писати Вам, ось яке. Що сказали б Ви, якби який-небудь галичанин, приміром я, приступив до Вас з просьбою: будьте моєю дружиною, моєю жінкою?

Ставлю се питання як гіпотезу і прошу Вас обдумати його як гіпотезу. Звісно, відповідь на те питання залежати буде від двох чинників: серця і розуму. Позаяк лист мій нинішній має тільки теоретичне, хоч, самі зрозуміете, дуже важне значення,— для того я на хвилину лишаю набоці те, що може сказати Ваше серце; сього й так я не міг би вгадати, а боюсь, що воно наразі, може, й нічого не скаже, так як і згадка про мене могла в Вашій пам'яті затертися. Припускаю тільки, що серце Ваше не скаже беззглядно veto[1],— бо в такім разі всяка дальша розмова неможлива і безхосенна, і коли б справді серце Ваше було противне сьому ділу, то я надіюсь, що Ви одним одвертим і щирим словом зробите кінець усім моїм мріям і надіям.

Ну, але сли так зле не буде, то що скаже Ваш розум? Поперед всього він може повстати против зв'язку з чоловіком, живучим в другім государстві, серед інших порядків і зовсім чужих людей та обставин. Я дуже добре розумію всю вагу сього аргументу; знаю, як тяжко чоловікові, що зжився з певними обставинами і людьми, покидати їх, покидати родичів і свояків і йти за границю, та й ще до чоловіка, котрого майже зовсім не знаєш. Та тільки ж супротив сього аргументу прошу Вас розважити ось що. Кожда женщина, виходяча замуж, покидає родину і вхо-

---

[1] Забороняю *(лат.)*.— *Ред.*

дить між чужих людей: чи дальше, чи ближче, се, мабуть, не робить так великої різниці на практиці. Не раз і через океан можна удержувати живі зв'язки з людьми, любими нам,— а не раз і перелаз становить неперебуту границю, китайський мур. Та й хіба ж між Києвом а Львовом така далечина? Не сповна два дні дороги та й годі. А зміна обставин, порядків державних? Я не знаю, а чув від других, що наші порядки де в чім поганіші ваших, особливо поганіші обставини щоденного життя, і що Вашому чоловіку дуже трудно було б привикнути до них. Може бути. Та тільки ж я смію твердити, що де в чім знов наші порядки кращі ваших, особливо кращі щодо публічного, народного і громадського життя. Мені здається, що кожда людина щира і спосібна — а за таку я вважаю й Вас — зможе жити і привикнути у нас, бо зможе знайти у нас роботу, хосенну для загалу і близьку її серцю. А се, мабуть, нечувана річ, щоб хто вмер з нудьги при роботі, котра йому мила і з котрої він бачить користь для свого народу.

Може бути, що всьому цьому Ви й не заперечите, але вискажете свій сумнів тільки зглядом моєї особи: що як же, мовляв, мені йти в чужий край та й ще за чоловіка, котрого не то що полюбити, але й пізнати гаразд не вспіла? На те я можу сказати Вам ось що: коли Ви згори відразу не відкинете рішучє моєї пропозиції, то ще буде нам доволі часу пізнатися бодай настільки, наскільки знаються пересічно люди перед шлюбом. Тоді можна буде справу ще раз і ще раз передумати. А любов? Хіба ж вона дається знанням? Хіба вона не так, як той дух, що віє, куди хоче? Хіба ж вона не приходить через ніч, не виростає з тихої симпатії, з уподобання частіше навіть, ніж з рівності думок і переконань? Знання, взаємне поважання, схожість думок і переконань дають їй тривку і здорову підставу, дають їй поле до розвитку і зросту, се так,— але се діло зовсім осібне, не маюче нічого спільного з першим почином того чуття.

А яке ж таке загальнокорисне діло знайду я в Галичині? — спитаєте Ви. А може, й не спитаєте навіть, знаючи добре, що в Галичині аби тільки руки, а діла всякого доволі найдеться. Чи схочете занятись школою, обученням дітей чи так-таки працею пропагандовою між жіноцтвом, чи працею літературною або науковою, до всього цього найдете у нас поле і спосібність. Я, звісно, бажав би бачити

в Вас помічницю і товаришку в моїх власних працях літературних і думаю, що коли б нам удалось устроїти таку літературно-наукову спілку, до якої Вас уважаю спосібною, то й життя наше могло б уложитися гарно та щасливо.

Отсе, мабуть і все, що я на перший раз мав сказати Вам, ласкава пані. Обдумайте і напишіть. Коли замисел мій справді безумний та непрактичний, то даруйте, що побезпокоїв Вас, і простіть з уваги на те, що я вчинив се після серйозної боротьби з самим собою, улягаючи іменно такому чувству, котре ні за що в світі не допустило б мене зробити Вам яку-небудь, хоч би й найменшу, прикрість. Я старався просто й щиро висказати Вам свою думку й надіюсь, що й Ви так само одвітите мені. Тільки, ради бога, не дайте мені на Вашу одповідь чекати так довго, як довго я збирався, щоб написати до Вас отсей лист.

Засилаю Вам щире поздоровлення і дружно стискаю Вашу руку.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 4/IX 1885.
Улиця Ліндого, н[оме]р 3

244. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 15 вересня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Я слабий на очі, то аж нині одповідаю Вам. Поперед всього доношу сумну вість, що П[авли]к в Косові арештований. Нині допервa ми о тім дізналися. За що і про що— не знати. Коли що дізнаюсь, донесу.

Щодо газети, то, здається, дарма й говорити, коли діло стоїть так, як я Вам у попереднім листі розказав, т. є. коли українці бажають згоди і у нас грунту для нового видавництва поки що не видно. Чому українці так поступають і чому не держаться програми 1873-го, сього я не знаю. А котра така галицька молодіж забажала також згоди? — питаєте Ви. На те скажу, що забажали її найкращі люди з тих, які є. Що ж робити, коли кращих нема? Ви кажете: сотворити кращих. Добре, але як, якими силами? Ви ж самі писали мені, щоб при виданні нової га-

зети не надіятись на поміч з України, а опиратись на власних силах. Значить, опертись на тих самих силах, котрі ще треба сотворити. Звісно, Ви скажете: Ваша вина, що досі не сотворили. Але з рівним правом я скажу: і Ваша також, бо й Ви ж робите на тій самій ниві. Ви вказуєте мені сумну перспективу того, як за кілька літ витвориться новий рух, але не під моїм проводом. Дай боже! Хто і коли сказав Вам, що я бажав або бажаю проводу? Я ніколи до нього не рвався, бо не чуюся спосібний, доказом того хоч би й справа нової газети. Коли б я був П-кової натури, я би, певно, вже був не тільки зачав, але й скінчив її видавати.

А щодо alter ego[1] Вашого, то позвольте мені стояти на своїм; я ніколи досі не чував, щоб у справах чисто літературних був звичай робити що-небудь per procuram[2], де-вистарчить тільки власна робота і власне листовне порозуміння. Та досить о тім!

Тов[ариство] Шевченка віддало редакцію «Зорі» мені, звісно, не без уділу Парт[ицького] і Подолинського, хоч уділ сей ограничується на перегляді деяких статей; добір матеріалу залежить від мене. Чи довго се потягне — не знаю. Діяльність моя зачалась доперва вчора, д[ня] 14 ве-р[есня]. Є надія, що з Новим роком об'єм буде побільшений.

Ви помиляєтесь, думаючи, що се я передав у «Зорю» якісь матеріали з України. Маячанець (Ор[ест] Лев[ицький]) прислав свою статтю виразно для «Зорі», а більше (крім Кониського) ніхто нічого не присилав. Доперва тепер підуть повістки Мордовця, Комахи і др., як також статті Шульгіна, Терлецького, вірші Гетьманця, Руданського і т. п. З Новим роком почне печататись роман Свидницького «Люборацькі». Я, звісно, не смію тепер Вас ні о що просити, але побачимо, як піде діло до кінця сього року, то тоді й дальша річ буде.

Про «Gesta Romanorum» я розпитував у тутешніх польських літератів Бігеляйзена, Гіршберга, Брухнальського — всі вони кажуть, що ані друковані вони по-польськи не були, ані рукописний переклад їм не звісний.

Книжки «Зоря» і «Раєвський», котрі я вислав Вам, пропали, бо не були рекомендовані. Висилаю другий раз.

---

[1] Друге «я» *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Через посередництво *(лат.)*.— *Ред.*

Посилки Ваші дійшли благополучно. Баронча «Fraszki» ніде дістати не можна. Чи звісні Вам Семенського «Powieści ludowe polskie, ruskie i litewskie»?

Що для праці біблейської самого Рейса може бути не зовсім досить, се я й уперед міркував. У мене досі, крім книжок, Вами присланих, є весь Ренан, Штраус — «Leben Jesu», Гаусрата дрібні письма, Цітгеля «Bibelkunde» і «Entstehung der Bibel». Потрібно б наразі талмудських пояснень до Старого завіту та апокрифів; історичні праці про жидів, як Duncker і Stade «Geschichte des Volkes Israel», є в бібліотеці університетській. Надто є у мене Schrader «Die Keilinschriften und das alte Testament». Що покажеться потрібним ще, крім тих книг, побачу при роботі.

Засилаю Вам щире поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 15/IX 1885

245. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 24 вересня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Спішу одповісти на Ваш лист з 18 сент[ября], а поперед всього на питання, в нім заміщені. Петербуржець лист Ваш і посилки одержав і поїхав. Поки що не маю звістки, чи і як перебравсь через границю, але надіюсь, що не тільки сам з книжками щасливо переїхав, а й устроїть потрохи дорогу, котрою б на будуще можна було користуватися. Баришня також переїхала і книжки перевезла. Для посилок книжкових від Вас поки що найліпша, хоч і не дешева, дорога — слати під бандеролею, бо так усе доходить (рекоменд[ованим]).

Коцовський читав просто резюме з Вашої книжки, нових варіантів пісень у нього ніяких нема, і праця його, не знаю, чи стоїть печатання.

Про справу П[авли]кову ніяких нових відомостей не маю. І мені здається, що серйозного з неї нічого не буде, хоч, без сумніву, П-к сам доложить усякого старання, щоб себе запутати. В листі, котрий він сюди прислав, він просив прислати йому якусь програму руських соціалістів,

котра буцімто потрібна йому до оборони. Яке діло може мати програма соціалістів до волоцюзтва?

А те, що Ви кажете, щоб «Діло» виступило в обороні П-ка, теж справа не легка. Раз те, що «Діло» виеліміновало його і в справі паломників зробило такий прецеденс «невмішательства», що аж в носі закрутило, а по-друге, що про справу П-ка ніхто досі нічого докладного не знає, ніхто не знає, за що іменно і серед яких обставин його арестовано? Адже ж його жадання прислати йому програму насуває думку, що се щось більше, ніж просте волоцюзтво. Ми вже розписали листи до людей в тамтих сторонах, і скоро тільки дістанемо певні вісті, то піднесемо справу, але не в «Ділі», а в польських газетах, а може, через котрого посла удасться порушити її і в Відні. Звісно, коли се справа волоцюзтва, а не карний процес. А тепер про «Зорю».

«Зоря» остається і надальше власність Тов[ариства] ім. Шевченка, і редакторство її передано мені тимчасово, поки збереться обширна рада, передано cum beneficio inventarii[1], т. є., що всякі «Соколики», Дрозди і Бедекери мусять іти до кінця року. Над ними я не маю ніякої юрисдикції, т. є. те, що позачинано, мусить скінчитися. Але нового нічого без мене не може зачатися: весь матеріал виготовлюю до друку я. Провізорично також співредакторами є Подол[инський] і Парт[ицький], хоч, оскільки мені здається, Парт. і надальше підписувати буде, вже зі згляду на російську цензуру. Прийняв таке провізоричне редакторство з двох зглядів: раз, щоб в послідніх н[оме]рах сього року, коли скінчиться стаття Ор[еста] Лев[ицького], не допускати нових глупостів і по можності бодай трохи прочистити воздух, а по-друге — для того, щоб підготовити поле на будущий рік, коли «Зоря» мусить виходити (се вже є ухвалено) в 5—6 листів в місяць ($2^1/_2$— 3 л[исти] н-р), а нещасна бібліотека буде скасована.

Що ж тикається до принципіальних умов, то ми порішили так: з старими нашими, а ще з такими циніками, як Вахнянські і др., о принципах балакати ні за чим; усе те для них тільки матеріал до чесання язика, але не директива до якої-небудь праці. Політика, по-їхньому, се крутарство, та й годі. Для того при всій угоді з «Зорею» ніякої бесіди по принципі не було, і для того я й голосу не заби-

---

[1] За допомогою опису майна *(лат.)*.— *Ред.*

рав, окрім того, що відпер особисті напасті Вахн[янина]. А міркуємо ми так: старі, крім чесання язиків на засіданнях, робити нічого не будуть; напрям «Зорі» залежати буде від тих, котрі будуть наповняти її зміст, так що нам силою самого факту, опираючись на їх інерції, удасться сказати те, против чого вони на зборах і громадах своїх руками і ногами оперлись би.

Звісно, скажете Ви, се дорога не джентльменська, і я сам се чую. Та тільки ж що робити? Приходиться вибирати між цілковитою мовчанкою або працею в польських газетах — і такою дорогою, в котрій я бачу можливо найкраще використання даних обставин. Звісно, яке вино ми вллємо в сей старий міх, се залежати буде від нас, молодих, залежати буде в великій мірі і від помочі українців, і від Вашої. З такого погляду ми з Петербуржцем і побачили можність печатати в «Зорі» їхні реферати про теперішній стан України, а особливо про мужицькі рухи на Укр[аїні] в послідніх кількадесяти роках, про котрі — як казав він — у них є зібрано доволі матеріалу. В науковім відділі я бажав би бодай трохи підготовити ще сього року грунт переводами деяких дрібних статей західноєвропейських (Спенсера, Леккі і др.), а в відділі критики і бібліографії, коли вже не нівечити «Соколиків» та «Горовенків», то бодай підсунути дещо таке, як оповістку про велико-р[уський] перекл[ад] «Марії» (з перекладом Вашої замітки на окладці) та бібліографію етнографічну (з Вашого відчиту).

Не знаю, як мені се вдасться, і для того, поки не бачу виразної можності робити бодай наполовину по-людськи, не прошу Вас о праці для «Зорі». Коли ж покажеться, що наша спекуляція була вірна, тоді побачимо.

Про «Gesta Romanorum» я ще погляну в рукописній бібліографії старої польської літератури, котра є в Оссолінеум, а поки що їду вистаратись Вам Семенського.

Ваш щирий Ів.Франко.

Львів, д[ня] 24.IX 1885

Поки що ось Вам деякі виписки з Maciejowski. «Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych» згадує про слідуючі друки:

Jan Stok Wąchoczyk, Hiçtoria bardzo cudna o przyjaźni i o uprzejmej miłości Tytusa z Gizipusem, teraz nowo-

polskim językiem z łacińskiego napisana w Krakowie u Macieja Wurzbięty. 1564 (стихом). Fortuny i cnoty różność, 1564; Anatomia, albo Stosowanie łakomego z wieprzem. Jana Dzwonowskiego — Gęsia wojna; Gadki rozmaite, 1552. Spiżarnia aktów (не знати, з якого часу, а можна дослідити). Czachrowskiego — Powieści wschodnie. Historia bardzo piękna o Barnabaszu, jako się ten zacny kupiec z drugim kupcem o cnotę żony swojej założył o zakład niemały 1583. Надто наводить ось які старі комедії, котрі мав в руках: Komedia rybaltowska 1615. Polak w Sląsk (jedzie), komedia około r. 1620. Lament chłopski na pany, ok. r. 1588. Dyalog mięsopustny ok. 1622. Ostacji, rozmowa żołnierza z teologiem, 1624.

Gesta Romanorym Мацейовський не знає.

І. Ф.

Поки що ось Вам деякі виписки з Мацейовського. «Польське письменство від найдавніших часів» згадує про слідуючі друки:

Ян Сток Вонхочик, «Прекрасна історія про дружбу і міцну приязнь Тіта і Гізіпа, перекладена у наш час новопольською мовою з латинської у Кракові Мацеєм Вижбентою». 1564 (стихом).

Щастя і різні доброчесності, 1564: Анатомія, або Відносини ласого з свинею.

Яна Дзвоновського — «Війна гусей»: Різні оповідання, 1552: Комора актів (не знати з якого часу, а можна дослідити): Чахровського — «Східні повісті».

Чудова історія про Барнабаша, про те, як цей знатний купець забився об заклад на велику суму з другим поважним купцем на чесність своєї дружини, 1583.

Надто наводить ось які старі комедії, котрі мав в руках: Рибалтовська комедія, 1615. Поляк (їде) до Сілезії, комедія близько 1620 р. Селянська скарга на панів, близько 1588р. Діалог на масницю, близько 1622. Про норми, розмова солдата з теологом, 1624.

«Римських історій» Мацейовський не знає.

І. Ф.

246. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 27 вересня 1885 р.

Лист Ваш дістав я в таку пору, коли недужий був на очі, мої товариші не розібрали письма, і я прийняв його за лист Трег[убова]. Йому ж і одписав, як діло стоїть з «Зорею». Аж оноді, переглядаючи папери, найшов Ваш лист і переконався, що він Ваш. Тож і пишу Вам, не знаю-

чи, чи взнали дещо від Трег. «Зорю» тепер редактирую я спільно з Подол[инським] і Парт[ицьким]. Підписує Парт. і підписуватиме; порядкую і доставляю весь матеріал я. Подол. рецензує і пише дальше свою статтю. Не знаю, як буде дальше, коли збереться ширша рада. Щодо об'єму, то Тов[ариство] Шевч[енка] порішило так: до кінця року його не побільшувати і не занехаювати «Бібліотеки «Зорі». Одначе дозволено мені 3 або 4 послідні н[оме]ри видати в 2 листи кождий, а з Новим роком буде н-р в 3, а щонайменше в $2^1/_2$ листи — се залежати буде від помочі з Укр[аїни].

Сі послідні н-ри, що під моєю редакцією виходять, подадуть доволі цікавого для України. Українські праці переважатимуть і в белетристиці, і в науці. Я дуже бажав би, щоб се був початок живішої літературної обміни на другий рік. Ще сього року, скоро скінчиться Ваша повість, піде очерк Сліпченка і, може, котрий з Ваших очерків «Між народом». Далі йде безіменна гумореска «Гесенська муха» і також безіменна сатира «Собача правда», вірші Гетьманця, а з наукових праць деякі розділи (не застарівші) звісної Вам роботи «Дещо про Україну наших часів».

З Новим роком підуть печататись «Люборацькі» Свидницького, котрі рівночасно вийдуть і осібною книжкою в бібліотеці Олесницького. Вас і всіх знакомих прошу о праці, як також і о еднанні пренумерантів.

Бажаю також з Новим роком завести замість «Всячини» рубрику «Матеріалів до історії нашої літератури, культури та економічного побиту». Як до історії галицьких відносин у мене матеріалів (листів, документів, часописів, брошур, рукописів і т. д.) доволі, так знов до історії укр[аїнської] — нічого.

Ось тут-то Ви мусите запомогти нас.

Не знаю, чи дійшла вже Вас звістка, що П[авли]к у Косові арештований і що против нему ведеться слідство за таємне товариство. Що воно з того вийде — не знати, та, мабуть, не може вийти нічого, де ніякої species facti[1] нема. Кланяюсь Вам і всім Вашим,

щирий Іван Франко.

Львів, д[ня] 27/IX 1885

---

[1] Жодної злочинності *(лат.)*.— *Ред.*

247. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ

Львів, 29 вересня 1885 р.

Ласкава пані!

Щире спасибі Вам, що одвітили на мій лист. А то я вже думав, що він де-небудь пропав і що прийдеться писати вдруге. Як врадувала мене Ваша відповідь, сього й сказати трудно. Так і здається мені, що свіжим вітром повіяло, що починається нова доба в моїм житті. Бо з Вашої, хоч, як самі Ви кажете, «неретельної» одповіді я бачу тільки одно, що від мого предложенія Ви не одказуєтесь,— а се для мене найважніше, об сім тільки я й запитував Вас. Та й не тільки що не одказуєтесь, а бажаєте мені всякого благополучія в рішенні сього питання. Значиться, не тільки розум Ваш тягне на мій бік, але й чуття відзивається. А коли так, то чим же відповідь Вашу називати нерішучою? Для мене вона зовсім рішуча і приносить мені більше, ніж я міг і надіятися.

Ви згадуєте мені про свого родича, живучого в Одесі, котрого дозвіл мав би впливати на Вашу остаточну постанову. Я не смію нічого казати об тім і бажав би з цілого серця, щоб, поділяючи свою долю зо мною, Ви зробили се з повною згодою всіх своїх кревних, без розривів і катастроф. Порозумієте затим, з якою тривогою я дожидаю щасливого виходу Вашої переписки з Вашим родичем. А коли б з його боку була яка перепона? Чи тоді Ви покинули б думати про се діло? Простіть, може, воно не делікатно таке загадувати,— але я тільки хотів просити Вас, щоб Ви в разі хвильової недиспозиції Вашого родича не опускали рук. Я маю надію, що діло уладиться. Як думаєте, чи я, з свого боку, не міг би тут як-небудь допомогти? Для чого б в разі супротивлення Вашого родича не віднестись би мені прямо до нього? Я люблю ходити прямими дорогами і бачу, що вони найчастіше ведуть до цілі. А надто є у мене в Одесі деякі знакомі і приятелі, то і з їх боку в разі потреби могла б бути деяка підмога.

Ше одно прошу Вас: коли Ви надумали і рішились бодай не відказувати мені, то не давайте ж довго ждати на свої листи. Пишіть частенько! Нехай се зовсім не конфузить Вас, що недобре виражаєтесь по-українськи. Пишіть хоч і по-московськи, кожде Ваше слово, на якій воно мові буде, для мене рівно дороге і миле. Адже ж я знаю, що

Вам ніде було вивчитись української мови,— так чого ж тут встидатися? Нехай ті встидаються, котрі не дають українцям вчитись на своїй рідній мові. Вже й те добре, що Ви мій лист і мої каракулі розібрали і, безперечно, порозумієте й те, що я нетерпливо жду Вашого найближчого листа і поки що кріпко стискаю Вашу дорогу руку.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 29.IX 1885.
Ул. Ліндого, № 3

P. S. Зробіть ласку, одірвіть другу карточку і дайте Трегубову.

І. Ф.

248. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ

Львів, 18 жовтня 1885 р.

Ласкава пані!

Ждав я, ждав на яку-небудь, хоч малесеньку, звістку від Вас, та й годі діждатися. Мабуть, се всюди так у вас заведено — не відписувати на листи. От я й берусь писати Вам новий, раз, для того, щоб вдоволити власному бажанню хоч письмом поговорити з тою, з котрою бажаю розділити ціле життя, свої думи і свої труди,— а по-друге, щоб пояснити Вам деякі немаловажні питання, про котрі ніяково було писати в першім листі, а про котрі я не писав в другім, мабуть, тільки через забуття.

Я добре розумію, що Ви не пишете до мене для того, що ждете кінця Вашої переписки з родичем. Ви не були ласкаві в своїм листі натякнути мені, в якім ділі і якого роду буде ся переписка, тож я й не смію нічого певного про те казати. Але Є[лисей] К[ипріянович] натякнув мені, що хоч потроху в тій переписці діло розходитися буде о питання економічні і що ті питання Вас досить живо занимають. Чи добре я зрозумів слова Є. К.— не знаю, але мені здається, що коли навіть він і не писав нічого подібного, то справа се зовсім природна і конечна і що затим в першій лінії є тут мій обов'язок розказати Вам про свій економічний стан і про те, як я представляю собі наше будуще життя.

Що нам прийдеться, хоч би тільки перших кілька літ, вести життя літераторське, об тім, я думаю, і самі Ви знаєте. А тепер я скажу Вам, як виглядає те літераторське життя з економічного боку.

Доходи мої в сій хвилі ось які: за редакцію «Зорі» місячно 25 з[лотих] р[инських], т. є. річно 300 зр. Се, надіюсь, зміниться з Новим роком на ліпше, і я думаю, що з того джерела мені прийде minimum 400 зр. річно. За кореспонденції до «Kraju» квартально minimum 50 зр., значить річно 200 зр. Співробітництво в варшавськім «Ateneum», до котрого мене запрошено, мусить принести також не менше 200 зр. З львівських газет, Краківської академії і з інших дрібніших праць — 100 зр. річно. По укінченні і виданні біографії Федоровича я, крім часті накладу, одержу ще 400 зр. Усе те, як бачите, навіть усуваючи доходи надзвичайні або сподівані, винесе на рік minimum 800 зр. А коли б при Вашій помочі мені удалось здобути вступ до деяких московських журналів, то думаю, що ми могли б числити на 1000 зр. річного доходу. Правда, деякі з вище сказаних доходів у мене досі неправильні: часом нападе хандра і ходиш-ходиш цілими днями, перо в руку не йде, занедбається робота. Але коли життя моє устроїться правильно, то при Вашій помочі і заохоті я надіюсь розвинути в собі більшу силу продукційну. Впрочім, і обставини, чень же, не остануться все такі погані, як тепер.

А ось бюджет видатків, потрібних на скромненьке життя двох людей у Львові: хата 20 зр., услуга 4 зр., світло, топливо, прання і пр. 5 зр., їда (снідання і вечеря дома, чай або кава, а обід з трактиру) 24 зр. місячно. Все те вчинить на рік 840 зр. Оставалось би затим ок[оло] 160 зр. на одіж і непредвиджені видатки.

Як бачите затим, при добрім здоров'ї і витривалій праці можемо жити зовсім непогано з самого пера. Я зовсім не числив і не числю на ніяке Ваше придане, а коли воно у Вас буде, хоч яке-небудь, то завсігди повинно бути для нас родом асекурації в разі яких непредвиджених случаїв, а не джерелом до щоденного життя. З другого боку, бачите самі, що я числю не тільки на Ваш оживляючий вплив на мене, але й потроху на Вашу роботу.

Все те я пишу Вам в двоякій цілі, і, раз, на те, щоб Ви знали, на яке життя я завзиваю Вас у Львів, а по-друге — на те, щоб Ви, в разі коли б рішили піти за мною,

а заміру Вашому з боку Ваших свояків представлялись трудності економічні, то щоб знали, що поки руки мої можуть держати перо, а голова може склеїти дві думки докупи, я не дам Вам терпіти недостатку і що, крім люблячого, спокійного та дуже мало вимагаючого чоловіка Ви дістанете в мені також доволі пильного робітника. Коли се Вам до вподоби, то я думаю, що Ви — ну, та се Ваша воля, що Ви зробите.

Ще одно мушу Вам сказати, що на случай якоїсь несподіваної халепи, руїни і т. і. у мене є невеличке пристановище, кусник батьківської землі і батьківська хата. Я, звісно, не вчислюю її до свого капіталу, бо на ній сидить мій брат і вітчим, але, як кажу, в критичних хвилях можна туди перебратись і пережити лиху годину, переждати, поки прояснится.

Ось Вам усе, що о тім ділі натепер можу сказати. Пишіть, змилуйтесь, не мовчіть так довго, а то я готов подумати, що Ви й справді така зла, якою рекомендував Вас мені один чоловічок. А над листом пані Кобринської не плачте. Вона, заходячись біля видання свого альманаху, запросила у мене адресів всіх українок, які тільки мені звісні,— мала й їх просити о поміч чи то пером, чи ширенням думки. Що вона пописала Вам, я не знаю, а на всякий спосіб, коли не можете для неї нічого зробити, то й не мучтеся, а коли можете що-небудь (от хоча б списати деякі важніші московські статті про жіночу справу) — то зробіть.

Стискаю Вашу руку. Ваш Іван.

Львів, д[ня] 18/X 1885

249. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО

Львів, 26 жовтня 1885 р.

Високоповажаний добродію!

Отсе тільки що дістав Ваш лист і прочитав його. Важке враження зробив він на мене, поперед всього тим, що Ви виповідаєте своє сотрудництво «Зорі», котрої редактором підписується Партицький, а властителем Товариство ім. Шевченка, за статтю, в котрій не названо Вашого імені, а котра підписана моїм ім'ям. Значиться, самі ж Ви

мститесь на громаді за діло, возьмім так, за похибку одного чоловіка.

Ви мотивуєте свій поступок тим, що «Зоря» стоїть тепер під моїм керівництвом. Але ж Ви самі добре знаєте, хоча б із мого попереднього листа, яке се керівництво, знаєте, що я не можу містити нічого без дозволу Партицького і Подолинського. Значиться, коли б гнів Ваш був справедливий на мене, то частинка його повинна б упасти й на них, як на цензорів моєї статті. Але я смію твердити і упевнювати Вас, що гнів Ваш, принаймні з тих причин, які Ви навели в своїм листі, несправедливий. Поперед всього упевняю Вас, що вираження «казуїстичні закиди» у нас зовсім не заключає в собі особистої образи. Чи заключає воно її у Вас і яку іменно образу заключає, сього я не знаю. Після утертого у нас уживання я хотів тим сказати: закиди случайні (casus — случай), не випливаючі з глибшого критичного принципу. Чи таке моє вираження було справедливе, чи ні, в те я не входжу, але скажіть ради бога, яка в нім могла лежати особиста образа?

Чи сором для історика літератури не знати таких або інших фактів, про котрі видає свій суд, се також діло зглядне, але й тут я не то що особистої образи, але навіть інтенції (котрої у мене не було) добачити не можу. Так само не можу добачити особистої образи в тім, що я сказав по поводу «Трьох доль». Який суд (у листах) висказав о них Костомаров — сього я не знаю. На суд Куліша багато покластись не можна, вже хоч би знаючи його труд друкований о «Нар[одних] оповід[аннях]», у котрих він не вбачав самостійної творчості. Адже ж і Ви на той суд не пишетесь.

Всім тим я не бороню своєї нещасної рецензії, котра мені вже затруїла багато хвиль. Я тільки рішуче відпираю від себе закид особистої образи — і більш нічого. Коли мої слова покажуться Вам недостаточні і коли Ви доконче вимагати будете сатисфакції за уміщення моєї рецензії в «Зорі», так у такім разі не прогнівайтесь, коли я, молодий, дурний і гарячий, вкажу Вам, старому і розважному, іншу, надіюсь, відповіднішу дорогу знайти сю сатисфакцію. Я завинив, нехай же я й одвічу. Ані «Зоря», ані Товариство ім. Шевч[енка], ані публіка нічого не завинили — за що ж їх карати? Так, ото будьте ласкаві написати до Тов[ариства] ім. Шевченка свій ультиматум: що тільки під таким услів'ям міститимете свої праці в «Зорі», коли

я уступлюся з редакції. Впрочім, коли Вам се буде вгодно, я готов і сам предложити Ваш лист, нині одержаний, яко Ваш ультиматум,— а Тов. Шевч. нехай вибирає. Маю надію, що воно зробить Вам повну сатисфакцію, а мене звільнить з обов'язку, котрий уже в двох місяцях вспів затруїти моє життя. Будьте переконані, ласкавий добродію, що такий Ваш ультиматум я буду вважати за послідній і зовсім уже не заслужений акт Вашої приязні і ласки, а не за жодну образу.

Остаюсь з щирим поважанням.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 26/X 1885 .

250. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ

Львів, 27 жовтня 1885 р.

Дорога Олечко!

Отсе і я провинився перед Вами і не відписав на Ваш лист зараз по його одержанні. Затруїла мені радість Вашої відповіді проклята «Зоря», так що за гризотою я не міг взятися до написання Вам отсього листа. Та Ви, будьте ласкаві, не вмініть мені сього во зло — се вже надпрограмові радощі всякого літературного життя — і не карайте мене за опізнення опізнюванням своєї власної відповіді. Ви кажете, що Ви «загалом якось мало спосібні до переписки»; на нещастя, тим самим органічним пороком страждують мало що не всі Ваші земляки, навіть записні літерати. Сказав би хто, що, може, перетяжені роботою. Так ні, роблять вони далеко менше, ніж, н[а]пр., їх брати по ремеслу в Західній Європі, а пречінь там до кого-небудь удасися з листом, непремінно відповість, і відповість доволі швидко. Не говоріть же, серденько, о малоспосібності, а так-таки прямо скажіть: так якось час уйшов, не чулось живої потреби з Вами балакати! Не бійтесь, тим Ви не обидите мене, бо я ж знаю й сам, що така жива потреба виростає тільки з живої любові, а жива любов не завсігди дається розбудити самою фантазією. Та тільки будь-що-будь я радив би Вам відтепер розпочати з собою ту школу, котру Вам доведеться непремінно пройти в Галичині: привчитись до пунктуальності в переписці, зачинаючи від мене. Нехай Вам здається, що се початок Вашого «літе-

ратурного» поприща і що при зносинах з літератором такий уже закон покладений — на кождий його лист відповідати т о г о с а м о г о д н я. З того побачу, чи і оскільки Ви спосібні до «школьного» діла.

А propos сього самого шкільного діла. Ви кажете, що чуєте до нього ще найбільше спосібності і охоти. Се добре, хоч я маю надію, що Вам не доведеться куштувати бакалаврського хліба, хіба що схочете робити се для власної приємності. Не знаю, чи, крім московського, Ви владаєте яким-небудь іншим язиком, н[а]пр., французьким? В такім разі Ви могли б легко найти заняття в якім-небудь пансіоні абощо. А коли ні, то в публічній школі без польського і руського (як Ви кажете, «галицкого») язика у нас не обійдетесь. Ну, та сьому лиху швидко зарадити можна, обох тих язиків не штука навчитись. Щоб у нас стати учителькою в публічній школі, Ви мусили б видержати екзамен, котрий, як для курсистки, зовсім не трудний. Ну, та о всім тім ми ще побалакаємо, коли доведеться нам побачитись.

Що Ваш дідусь невдоволений тим, що Вам доведеться переселюватись за границю, се мені доволі прикро, хоч діло се дуже натуральне. В разі, коли б він забажав переписатись зо мною, будьте ласкаві подати мені докладні інформації: хто він, яка його вдача, як він відноситься до Вас і до других людей,— загалом розкажіть мені все, що вважатимете потрібним для того, щоб я не показався йому чоловіком неделікатним або глупим та наївним. Та й невже-таки у Вас тільки й усієї рідні, що дідусь?

Ви, чей же, не будете вважати се нескромною цікавостею, коли я скажу, що бажав би від Вас дещо докладніше дізнатися про Вас самих. Здається, знакомство і любов від того тільки можуть і початися. Коли взагалі Вам залежить дещо на моїй любові, то вже будьте ласкаві, розкажіть про себе, що вважаєте потрібним. Коли знакомляться і ближче сходяться люди, живучі в однім місті, ну, то одно об однім стараються стороною дещо провідати. А в такім разі виходить лотерея: попаде чоловік на добру людину — скаже добре, а попаде на злу, то наговорить такого, що хоч вуха затикай. На лихо, навіть між добрими людьми аж надто багато є таких, котрі про других люблять говорити недобре. Для того я й не хочу нічого від них слухати, а удаюсь просто до Вас, покладаючись на Вашу щирість. Розкажіть мені, будьте ласка, про своїх родите-

лів, про своє дітство, свою рідню, свою науку, свої уподобання і надії. Простіть, коли, може, сими короткими словами я зажадав від Вас забагато, особливо забагато від женщини. Але я так уже привик душею обертатись до Вас, як до любого і доброго товариша, що бажав би мати якнайбільше даних, котрі б позволяли мені чимраз більше зближуватись до Вас. Правда, досі Ви мало дали мені таких даних, листи Ваші скупі на слова, чисто ділові, але я не забуваю ані на хвилю, що се тільки зверхня їх сторона, що поза нею лежить глибокий зміст Вашого чуття і Вашої доброї волі, що Ви рішились через кордон подати мені руку і поділяти моє трудне самотнє життя,— а за се все спасибі, сердечне спасибі Вам, дорога Олечко!

Та ну до діла! Як Ви представляєте собі наше остаточне подруження? Коли? Як? А поперед усього, чи і коли Ви бажали б собі мого приїзду до Києва? Скажіть, не запиняючись, бо отсе вже зима йде, а я думаю, що з початком 1886 року, починаючи 30-ий рік життя, я міг би почати й нове життя, родинне. Коли б така була Ваша воля, я міг би хоч на різдвяні свята, хоч об Новім році приїхати до Києва на пару неділь, міг би при тій нагоді бачитись, не тільки з Вами, але і з Вашим дідусем, ну, і можна б, чей же, до ладу договоритися. Напишіть, дорога моя, як Ви про все те думаєте, щоб я міг знати, як тут устроїтися.

Отсе наговорив Вам три короба питань, та що ж діяти, рішились мати діло з літератором, так пишіть же бодай листи!

За Вашу згадку про мої «Образки» спасибі Вам. Се причинки до моєї автобіографії, відтам можете собі потроху уобразити, яке-то ледащо Ваш будущий чоловік — той самий Мирон!

Стискаю сердечно Вашу руку. Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 27/X 1885

251. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Львів, 29 жовтня 1885 р.

Ласкава пані!

Лист Ваш, котрий я по деяких митарствах дістав (він був на адрес Парт[ицького]), дуже глибоко зворушив мене, особливо тими сумними звістками, які Ви подали

мені про б[рата]. Вірте, ласкава пані, його горе дуже близько дотикає мого серця; віддавна вже привик я уважати в нім другого батька (першого я мало й затямив), духовного батька. Сам я аж надто добре знаю, як мало я не раз був гідний його прихильності, і хоч та прихильність виявлялась дуже часто в формі острих його судів та доган, то я з великою подякою приймав і приймаю завсігди кожде його слово, тямуючи добре, що се іменно та школа, котру мені треба перейти, і що другий чоловік, не так глибоко, щиро і безгранично перейнятий любов'ю до загальної справи, давно б уже був махнув рукою на такого ученика, як я, котрий досі так багато зробив йому прикростей, а так мало доставив правдивої утіхи. Все те, ласкава пані, я високо ціню і ніколи не перестану цінити; отим-то й прикре положення його, мойого батька, так живо і глибоко дотикае мене. Правда, в листах до мене він більше здержаний, про справи особисті я ніколи не смів його розпитувати, але все-таки я й досі доволі знав про його сумне положення. Я чув навіть, що він хоче переїздити в Америку і дай, боже, щоб це не була його серйозна думка!

Та тільки ж, ласкава пані, що я тут можу порадити, чим можу сьому лиху пособити? Моє положення трохи що не так само погане, як його. Не говорю вже о помочі матеріальній, але хоч би о тім, щоб здобути місце для його праць в галицькій печаті. Ви ж читаєте гал[ицькі] видання, знаєте, може, потроху й людей, заправляючих ними, а коли не знаєте, то можете вважатись щасливими. Стільки низості, нерозвитості і упертої тупості ледве чи найдеться де-небудь в іншому місці на одній купі. Одверта боротьба з тим болотом без достаточних сил — се неохибна погибель, а коли б[рат] здавна пер і пре до такої боротьби, то, очевидно, переціню̀є наші сили. Тут треба довгої, повільної ломки, терпливого і тактовного підготовлювання молодих поколінь, а в великій мірі треба знизитись і до політикування, до використування ігноранції та ліності наших старших корифеїв. Отсього-то ніколи й слухати не хотів б. Стоячи на високій вартовні чесного, прямого і розумного поступування (що єднає йому повне поважання у всіх людей, котрі його ближче знають), він завсігди забував, що люди бувають і не зовсім чесні, і нещирі, і глупі, і що, хотячи з ними що-небудь зробити, треба робити з такими, які є, і добирати після ставу й греб-

лю. Вимагаючи від людей більше, ніж вони могли зробити, він мусив у всіх зневіритись; мірячи каждого мірою завеликою до його росту, він тільки всього й здобув, що визвав проти себе ненависть дрібноти, могучої своїм числом і своєю повзучою натурою. І хто ж сьому винен, що нині по 20-тилітній праці ім'я сього найспосібнішого і так вельми заслуженого у нас чоловіка, само ім'я його єсть якимсь пострахом, що приходиться переводити боротьбу з редакцією, щоб при нагоді тільки назвати його печатно? Хто сьому винен? Певно, що в великій мірі дурнота дурних і тіснозорих, але, чей же, не виключно одна тільки дурнота!

Та я не про се говорю, щоб докоряти йому, побитому таким великим горем. А бажав би я тільки, вказуючи на дані обставини і його серед них положення, вказати заразом, яка, по мойому розумінню, вихідна стежка з сього омуту. Мені здається, що ціль його повинна бути дістатись не в Америку, а в Галичину. Що він тут робитиме? А що робитиме в Америці? Мені здається, що в Галичині, сидячи навіть на селі, в затишші, і працюючи над чисто науковими роботами, він не тільки що знайде спокій, а станеться хоч мовчки признаним осередком нашого духовного життя. А хоч би й то ні, то все-таки знайде спокій, знайде громадку приятелів, знайде можність до праці.

Ба, скажете, а як же йому йти в Галичину? Звісно, тепер так собі просто не можна. Але я ж то й кажу, що про се треба старатися, се треба підготувати. Раз згодившися на таку думку, він запевно знайшов би чимало способів, як се зробити, а дещо знайшли б і ми, його галицькі приятелі. Мені здається, що тут поперед всього треба б розбити ту стіну ненависті та передсудів, яка окружає у нас його ім'я. Се помалу може вчинити й «Зоря», але на се непремінно треба його доброї волі. Ось що ми можемо зробити. Поперед всього постараємось зробити і напечатати докладний обзір його наукової діяльності, бібліографію його писань. Се повинен бути вступ, за котрим мусили б піти його праці, печатані зразу без його повного підпису (вистарчили б ініціали абощо). Йшло б о те, щоб сам зміст доходив до публіки, щоб при тім, похваляючи зміст, публіка і власті привчались поважати й чоловіка. Важніші і цікавіші праці ми тут постарались би в переводах подавати й польській публіці, щоб

і тут приготувати грунт. Тоді прийшлось би через знакомих і взагалі всякими можливими дорогами виєднати у нашого уряду призволення, а право горожанства надала б йому котра-небудь громада. Не пишу Вам о тій справі докладніше — багато дечого тут треба б ще обговорити, а головне, треба щоб він сам згодився на головну засаду — старатись о такий поворот.

Признаюсь Вам, ласкава пані, що хоч з гадкою сею я ношуся віддавна, то все-таки досі о ній йому самому ані словом не згадував. Мені здається, що найліпше було б, якби Ви самі передали йому сю гадку; від Вас він інакше прийме її, між тим коли від мене вона могла б показатись йому нав'язчивістю. Коли б він згодився, то тоді можна б дальше балакати,— я маю навіть невеличку надію з весною бути у нього особисто.

Що ж тикається Вашого співробітництва в «Зорі», то я прошу Вас присилати рукописи, а беру на себе постаратись у б., щоб зняв з Вас заборону. Впрочім, маючи Ваші рукописи, я буду міг ужити їх як оружжя против наших старих для вимушення на них дозволу пускати в печать праці б. Або, скажу їм, пускайте ті праці, а тоді й праці Олени Пч[ілки] підуть, а як одні не пустите, то я й других не дам. В н[оме]рі 21 я хочу робити пробу з невеличкою замітkою, долученою до листа Тургенєва, присланого ним ще торік для «Діла». Сам не знаю, як се удасться, але спробувати треба. Коли переглянете й ті н-ри «Зорі», що досі вийшли при моїм сотрудництві, то побачите, що в кождому н-рі я намагаюсь при тій чи іншій нагоді нагадати про його ім'я. Не кажіть, що се дрібниця, а спитайте попереду, скільки боротьби і гризоти се мені стоїло. А все-таки досі довів я до того се, що (крім одного Вахня-н[ина]) ніхто не сміє публічно цвіркнути в очі мені тим ім'ям, а коли скрегочуть зубами, то се тільки по кутках. Тож прошу Вас, ласкава пані, присилайте які можете праці і зі взгляду на саме діло нашого письменства, котрому Ви можете велику зробити прислугу, і зі взгляду на б., котрому я бажав би помогти всіма способами, які тільки будуть в моїх руках. Тільки, будьте ласкаві, не шліть їх на руки ніяких Парт[ицьких], а прямо на моє ім'я, по нижче вказаному адресу, котрий прошу Вас передати також всім тим Вашим знакомим, котрі хотіли б мати яке-небудь діло з р е д а к ц і є ю (не адміністрацією, котра зовсім осібна справа) «Зорі».

Михайла нема ще дома, і коли він верне, бог його знає, з ним зовсім погано справа стоїть. Крім дечого іншого, також і під зглядом грошовим. Ваші «Вечерниці» він видав, але в друкарні не заплатив за друк нічого, а друкарня допоминається у мене і просить удатися до Вас за грішми. Довг її виносить щось коло 70 гульд[енів]. Видання майже ціле (крім, здається, 100 прим[ірників]) так і лежить в друкарні на складі. Коли б Ваша воля прислати гроші чи на мої руки, чи прямо в друкарню, то воно було б добре. Само видання, по-моєму — викинені гроші: у нас воно не має ніякої шанси розійтись, бо ті оповідання, котрі в ньому поміщені, вже по кілька разів у нас були перекладані і друковані. Хіба що Ви мали б надію перевезти сю книжечку в Росію. Те, що в «Зорі» в бібліографії воно напечатане одрізнено — річ чисто случайна і нічого не значить.

Коли б моя рада не показалась Вам невмісною, то я совітував би Вам зовсім кинути перекладання з Гоголя: після перекладу «Тараса Бульби» і «Мертвих душ» Гоголь нічого нового нам не дасть. Коли, конечно, хочеться Вам дещо з московського перекладати, то будьте ласкаві порозумітись з ред[акцією] «Діла». В їх «Бібліотеці» має печататись щось з Тургенєва, от би Вам і заняття було, і не потребували б дармо гроші викидати на друк «Вечерниць». А вже коли б конче хотіли Ви щось друкувати на свій кошт, то чи не краще б печатати хоч «Іліаду», котру, як я чув, Ви перекладаєте? Признаться Вам, я дуже цікавий на той переклад, бо переклад Руданського, хоч цінний під деяким поглядом, мене зовсім не вдовольняє.

Отсе, мабуть, і все. Не вмініть мені в зло, ласкава пані, мою балаканину, але Ваш щирий лист таким якимсь теплом повіяв на мене, що мимоволі отворилося серце і полились слова. Вам і Вашому чоловіку низенький поклін і сердечне поздоровлення засилаю.

Іван Франко.

Львів, улиця Ліндого, № 3.
29.X 1885

252. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 4 листопада 1885 р.

Ласкавий добродію!

Лист Ваш одібрав і зараз же відписую. Ант[онович] був у Львові з поворотом більше як 2 тижні і виїхав позавчора, т. є. в понеділок, д[ня] 2/XI до Тернополя. В той сам день я послав Вам його лист. Ваш лист він одержав. Так само казав мені, що справа, котру Ви робили через Белея — яка справа, сього він мені не пояснював ближче,— полагоджена; видно, що се те саме, про що Ви питаєте. Я охотно приймусь посередництва, про котре Ви пишете. Бувши в Києві, я говорив, що радо приймусь посередничати між киянами і Вами в висилці грошей, тим більше, що се для мене зовсім не небезпечно. Для чого вони не скористали досі з тої дороги — не знаю.

Ваше тяжке положення дуже глибоко болить мене, і я з дорогої душі рад би хоч чим-небудь допомогти Вам. Звісно, про гроші, послані Вам на Рейса, і балакати ніщо. Мені не квапно діється, а надто ще я й не міг би засідати до праці над Біблією, поки не скінчу хоч першої половини моєї праці про Федоровича. Так ото, будьте ласкаві, тою позичкою зовсім не турбуйтеся.

Далеко важче діло з тим, як би здобути для Вас місце в Галичині, об чім я ненастанно думаю. Ми уговорились тут з Коцовським написати розбір чи резюме Вашого нового видання історичних пісень, а яко вступ до тої роботи зладити бібліографічний огляд Вашої дотеперішньої роботи наукової і показати нашим людям воочію, хто се той Драгоманов і чим він для нашого діла прислужився. Ви могли б і повинні нам допомогти в сьому ділі 1) присилкою другого тому пісень, 2) повної бібліографії Ваших писань і 3) бібліографією і видержками хоч би важніших відзивів о Ваших працях європейської печаті. Отсе була б, я думаю, найкраща інтродукція для Ваших праць в «Зорі».

Я бажав би, щоб на слідуючий рік «Зоря» замістила бодай дещо з Ваших етнографічних праць, таких, розуміється, до котрих ніякий чорт не смів би придратьця за ніякі ізми. Сього ж року, може, ще в теперішньому (21) н[оме]рі, я хочу віткнути в «Зорю» лист Тургенєва з Вашою заміткою, NB, коли мені се удасться. Досі, як бачите, я старався так підвести, щоб в кождому н-рі бодай ім'я

Ваше було назване, щоб народ освоювався. Чи не можна б просити Вас о дрібні замітки та оцінки нових виходячих в Європі праць наукових, от хоча б по етнографії (виключаючи речі релігійні) та історії? Хоча б Ваші замітки печатались тільки з Вашими ініціалами в підписі, то все-таки народ знав би, хто пише, і інтерес до Вашої праці розбуджувався б чим раз більше. Прошу не вміняти мені в зло того, що я такими дрібними способами задумав підходити публіку. Не публіку треба у нас підходити, а редакторів, котрі дурніші і тупіші публіки і котрі держать в руках «Зорю».

За Ваші замітки о дотеперішніх н-рах «Зорі» щире Вам спасибі. Скільки гризоти вони мені стоїли, сього б по них ніхто й не пізнав. Цікава річ, що помимо всіх закидів, які мені досі роблено за ті н-ри, ніхто не попрікнув мене в очі Вашим іменем (а поза очі, звісно, говорять, що хочуть), і се мене потішає. Наші львов'яни придирались за дурниці, за переписку, за некролог Бартусівні, але головна баталія вийшла з Кониським. Мені б, може, і не слідувало сього розказувати Вам, знаючи Вашу нехіть до сього чоловіка, та так і буть, розкажу для пам'яті. Стаття в «Ateneum» — його, я се знав ще від весни, коли Кон[иський] на запросини Яблоновського взявся написати туди про нашу літературу. По виході н-рів з статтею я написав рецензію, в котрій дав вираз (надто, може, різкий і односторонній) тому загальному невдоволенню, яке викликала ся стаття у Львові. Кон. добачив в моїй рецензії особисту образу, а іменно в слові «казуїстичні закиди», і інсинував мені, що се я мщусь на нім не тільки за себе, але і за Вас, т. є. за те, що він закинув Вам незнання фактів. От і написав він мені лист, в котрім за фразами о громадськім ділі і конечності усмиряти супроти нього приватні гніви слідувало заключення, що так як я (особисто) образив його (особисто ж), то він забороняє мені печатати дальше в «Зорі» свої твори, як довго я буду впорядчиком «Зорі». Знаючи, як наші львов'яни дорожать Кон-им, я відписав йому в тім дусі, що преписи його листа прямо суперечні з виводом; що «Зоря» іменно таке загальне, не моє особисте діло; що впорядчиком «Зорі» не я один, а, крім мене, ще Парт[ицький] і Подол[инський], котрі перед печатанням читали і одобрили мою рецензію, і що коли він бачить в моїй рецензії особисту образу і бажає за неї сатисфакції, повинен не кидати задля особистої урази загальне діло,

а зажадати від Тов[ариства] ім. Шевч[енка] усунення моєї особи від «Зорі» та й годі. Впрочім, додав я і виразно підніс, що ображати його зовсім не хотів і не думав. На се він відповів мені, що зовсім не думав наставати на моє вигнання з ред[акції] «Зорі», а написав попередній лист для того тільки, що вважав дивним і нелогічним, щоб газета містила осуд на свого власного співробітника.

Щодо праці Я. Ш[ульгіна], то, правду кажучи, я більше надіявся, ніж вона дає. Для «Зорі» з неї могли пригодитись тільки два розділи: стан економічний Укр[аїни] і освіта. Але ж розділ про стан екон[омічний] оброблений зовсім слабо і недостаточно; не то, щоб цифри застарілись, але цифер попросту ніяких нема, а писано все з пам'яті, так що і в 1883 році нічого б було друкувати. Прочі розділи (про уряд, про поляків, про суспільний і громадський стан) або також слабі, або чисто політичні, отже, під програму «Зорі» не підходять. Один ще тільки розділ стоїв би напечатання, про українофілів, та й сей головно б'є на політику. На всякий спосіб, може, ще при нагоді його й подам, але не зараз. До Ш. я пишу на днях, щоб розділ про економічний і громадський стан Укр[аїни] обробив наново і основно, а я радо постараюсь напечатати.

Не знаю, чим Вам не подобалась «Гессенська муха». Мені вона видалась доволі міткою, хоч і не дуже глибокою сатирою на московське начальство, котре і о благо народу потурбуватись не може, не заперши кого-небудь в холодну, і не старається хоч настільки «снизойти», щоб столкуватись і порозумітись з мужиком. Коли сі факти так вірно підхоплені, як живо розказані, то я не знаю, для чого б мусив жалувати, що напечатав «Муху».

«Русская стар[ина]» у Львові єсть в бібл[іотеці] Оссолінських; я звернув увагу на замітку, про котру Ви згадуєте, і постараюсь враз з іншими тогочасними згадками (в «Slawische Jahrbücher», польських еміграційних газетах і др.) перепечатати в «Зорі». Терлецький живе тепер у мене і вчиться до екзамену правничого. Він просить сказати Вам, що Helfa, що печатав Вашу брошуру, вже нема, а є його наслідник, з котрим він порозумівся і, скоро одержить рахунок, донесе Вам.

Збирається до Вас писати тутешній польський літератор, жидок Бігеляйзен з просьбою вказати йому пісні про кровозмішання.

Шлю Вам 10 з[лотих] р[инських] — не прогнівайтесь, але, може, знадобляться, поки дістанете з К[иєва].

Кланяюсь і поздоровляю.

Ваш Іван Франко.

Львів, д[ня] 4/XI 1885

253. ДО І. М. КОЛЕССИ

Львів, 11 листопада 1885 р.

Дорогий товаришу!

Посилку Вашу я одержав, і велике Вам за неї спасибі. Поперед всього мушу Вас перепросити за мій попередній лист у відповідь на Вашу кореспондентку. Застала мене Ваша кореспондентка в такій тяжкій хвилі гризоти і зденервування, що тепер зо мною дуже часто лучається, що я й сам не стямився коли понаписував грубіянств. Простіть і не гнівайтесь.

З Ваших рукописів, ласкаво мені присланих, я дещо попрочитував і позволю собі сказати Вам кілька слів про Вашу роботу. Поперед всього одна формальність. Коли на будуще будете що-небудь писати такого, що має бути друковане в «Зорі», то будьте ласкаві писати правописею «Зорі». Чи, може, Ви хочете, щоб я переписував? Рецензія на Кольберга, на котру я дуже був цікавий, розчарувала мене. Так рецензії не пишуться. Прочитавши Вашу працю, котра коштувала Вас так багато роботи, ніхто не буде мав ніякого поняття о книжці Кольберга: що се таке, яким способом повстало, по якій методі роблене? По Вашому виходило б, що Кольберг попросту поперепечатував свої пісні з Голов[ацького], Wacł[awa] z Ol[eśka], Чубинського і т. д., між тим коли на ділі сього Кольб[ерг] не робив. Ви ставите до нього такі вимагання, яких і до наших етнографів ставити не можна, не показуєте докладно його методи збирання і порядкування етногр[афічного] матеріалу (що дуже важне), а робите в тій матерії закиди, котрі зовсім у воздусі висять. Хоч і як мені жаль, а в тій формі, як є, Вашої рецензії надрукувати не можна. Коли б Ви мали час і охоту переробити її, т. є. подати результати своєї праці над Кольбергом в іншій формі, з сими доповненнями, які я тут намітив (без особистих екскурсій супроти Кольберга), то я дуже охотно нашкіцував би Вам

рамки і хід мислей рецензії, бодай у формі питань, на котрі Ви повинні б дати коротку, ясну і фактами поперту відповідь. Надіюсь, що підійметесь тої роботи, і жду Вашої декларації, по котрій зараз вишлю Вам Вашу рецензію і свої замітки.

«Подорож на Чорногору» в такій формі, як Ви подали, також до друку не годиться, тим більше, що подібного роду опис був уже в «Зорі», пера Ільницького. Коли б Ви подали коротко а приступно результати наукових і етнографічних спостережень, то се було би жадане. В тутешнім «Kosmos»-і явилось справоздання о тій подорожі Зубера. Особисті Ваші враження і рефлексії для загалу не можуть бути інтересні.

Не без інтересу прочитав я Ваші вірші. Правду Вам кажу, я не міг дорозумітися, які мислі Ви в них висказуєте. Форма якась дика, вимушена, риторика шумна, хоч далеко не пуста. Видно з них молоду, гарячу душу, котра рветься до чогось, мурує, переходить звісну «Sturm und Drang-Periode»[1], але до друку з них нічого не годиться. Найгладше вийшов вірш на отворення стриганецької читальні, так зато він і думками найбідніший, не взноситься понад круг думок вступних статей «Батьківщини». Переклад «Германа і Дороти» був би добрий, коли б не рими. Я радив би Вам зладити сей переклад неримованими п'ятистопними ямбами, а покинути гекзаметри.

Найцікавіше з усього, що Ви прислали, се казка паламаря стриганецького. Написали Ви його характеристику (зовсім не характеристичну і невдалу), а не написали навіть, як він називається! Додаток кінцевий зовсім нікуди не годиться. Порівняй — «Gralsage», «Nibelungenlied», «Ring des Polykrates», «Вікрамачарітра» — що тут за порівняння. «Gralsage» — се цілий світ казок, так як і прочі (крім Шіллерової балади); то так, як би Ви сказали: порівняй з тою байкою Чубинського «Труды» і Кольберга «Lud polski». І дальші цитати недокладні. Веселовський не написав «Сказ[ки] о Вихр.», а тільки «О Соломоне и Китоврасе»; що східного між тою казкою а запорожцями — не бачу.

Ну, та все те — тільки для Вашої інформації. Казку саму я напечатаю, як буде час і місце, в слід[уючому]

---

[1] Період бурі й натиску *(нім.)*.— *Ред.*

році і літературу її, по можності, наведу. О дальші матеріали етнографічні прошу дуже; напишіть також до своїх знакомих, у кого вони є, щоб прислали. Напишіть також, будьте ласкаві, о стані і руху краківських русинів, о средствах наукових: які є товариські і публічні бібліотеки і які в них руські книжки, які професори і т. д.

Засилаю Вам і Вашим товаришам щире братерське поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3, д[ня] 11.XI 1885

254. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Львів, 14 листопада 1885 р.

Ласкава пані!

Лист Ваш отсе получив і зараз одписую. Попередній Ваш лист був адресований на ул. Собеського, т. є. на мешкання Парт[ицького], але заразом в редакцію «Зорі». Штука в тім, що редакція «Зорі» тепер не у Парт., а в друкарні Шевченка (Академічна, ч[исло] 8), а Парт., мабуть, Вашого листа не прийняв, так як на ньому було приписано й моє ім'я. От і вийшли митарства.

Ви не так зрозуміли моє писання щодо б[рата]. Поперед всього Ви думаєте, що тут іде о просте «запрошення в хату». Ну, так я сього не думав ніколи. Я знаю дуже добре, що б., так як тепер діла стоять, переїздити в Галичину не можна. Але хіба ж се значить, що й зовсім ніколи не можна? Мені здається, що можуть зайти такі обставини, що можна буде,— і я, мабуть, і натякав на них у своїому листі. Діло в тім, що б. міг би чи то своєю науковою працею, чи політичними писаннями поставити себе так, що при деякій підмозі деяких людей уряд наш дав би йому дозвіл осістись в Галичині і набути тут права гражданства. Хіба ж такі речі не бувають? Звісно, до сього діла треба підступати з обдуманим планом, а головне — за загальною згодою всіх інтересованих. І коли я писав до Вас, щоб Ви, з свого боку, подали свій голос, то поперед всього не думав, що Ви так порозумієте се діло, немов би тут йшло тільки о сотворення якоїсь ілюзії для потішення упадаючого духом, о «запрошення в хату»,— трібуй, мовляв, приїхати, що буде, те й буде. Поперед

всього, на таку дитинячу і небезпечну гру б. ніколи не піде і таким потіхам не повірить. Коли я просив Вас, так тільки о те: розпитати у нього, чи в принципі був би він за тим, щоб перенестись до Галичини і чи прийнявся б робити в тій цілі старання, які би він і його приятелі признали потрібними. Як бачите, від сього ще дуже далеко до формального запрошення в хату, і тут Ви зовсім на місці могли б подати свій голос, висказати й своє бажання. Розуміється само собою, що й я, з свого боку, не те що напишу, але й написав уже дещо прямуюче до тої цілі, до б. Та тільки ще раз кажу, зносини наші не настільки інтимні, щоб я смів торкатися його особистих справ, а коли говорю, то все підходжу до діла з боку інтересів громадських. Ясна річ, що з того боку іменно так виразно особистої справи, як справа переселення, в повній повноті вияснити не можна.

Ще раз вертаю до свого проекту і скажу Вам, що о нім говорив я вже з деякими людьми великого розуму і не посліднього впливу, і вони виражались о цім зовсім не як о дитинстві, а, противно, запевнювали почасти і свою поміч. Коли б б. в принципі згодився, то я міг би дещо ширше обговорити і більше людей до діла притягнути. А висмотривши грунт, можна би було спільно з ним уложити план роботи. А поки що я бажав би, щоб ім'я його якнайчастіше появлялось у галицькій печаті.

Отсе в 21 н[оме]рі «Зорі» я напечатав (за згодою Парт. і Подол[инського]) його замітки до листа Тургенєва, котрих (ураз із листом) через два роки не хотіло напечатати «Діло». Може бути, що з його боку спаде на мене буча за те, тим більше, що під «Зорею» стоїть підпис того ж Парт., від которого він уважає себе ображеним. Я не входжу в те, як Парт. образив його, але вважав себе вправі напечатати його замітку хоч би для того, що Парт. уже тепер de facto[1] редактором «Зорі» не є, а від Нового року й підписувати її не буде. Осе саме відноситься і до Вас. З хвилею, коли усувається з «Зорі» підпис Парт., упадає й резон, для которого б Ви могли не дописувати до неї. За редактора підписувати буде д-р Калитовський, а фактичним редактором буду я.

---

[1] Фактично *(лат.)*.— *Ред.*

Я вже писав до б. і просив його о дальші дописи, хоч би наразі о малі замітки наукові. Чи буде що з того — не знаю.

Важко мені було прочитати виписку з його листа, котру Ви мені передали, о сотрудництві в «Зорі». Значиться, він і мене вважає підлим та безхарактерним чоловіком, забуваючи о тім, що в ділі громадськім справи особисті все повинні стояти на задньому плані. Та що вже діяти, до подібних його відзивів я вже давно привик, а ціле моє виховання було таке, що мене вчили «стушевывать свою личность». Та тільки болить мене таке поступування прямолінійне і не увзглядняюче фактичних відносин людських.

Мих[айла] П[авлика] ще досі дома нема, і що з ним діється, не знати. Бідний він чоловік, але не без легкомислія. Та годі, нічого о тім і говорити. Засилаю Вам і всім Вашим сердечне поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3.
Д[ня] 14/XI 1885

255. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 17 листопада 1885 р.

Ласкавий добродію!

Лист Ваш з нотами бібліографічними дістав. Посилки ще нема. Дві книжечки, котрі Ви дістали,— від мене.

Лист Тург[енєва] з Вашою заміткою напечатаний в «Зорі». Я добре розумію, що Вам годі мати діло з Парт[ицьким], але Ви знаєте, що тепер Парт[ицький] тільки підписує «Зорю», що властивець її — Тов[ариство] ім. Шевченка. Від Нового року діло остільки зміниться, що редакцію підписувати буде не Парт., а Калитовський, а до комітету редакційного, крім мене, належати буде Калитовський і Гладилович. Надіюсь, що при такім складі редакції Ви згодитесь заслати в «Зорю» свої праці.

Про пісні історичні я постараюсь зладити реферат до «Зорі», в котрім використаю прислані Вами записки бібліографічні. Звісно, не йде і не йшло мені о «рекомендування» Вас, але о освоєння нашої публіки з Вашим ім'ям, познакомлення її з Вашими працями. Чи, розбираючи

Ваші праці, я зможу сказати що-небудь такого, що було б Вам незвісне і чим би Ви могли покористуватись,— не знаю, але боюсь, щоб не сказав дечого такого, що виявило б моє власне незнання. Ну, та в сім згляді я взяв собі за правило приповідку: не святі горшки ліплять.

Яке незнання фактів закинув Вам Кон[иський], сього ані я, ані, мабуть, і він сам не знає. От попросту хотілось йому шпигнути Вас і мене Вами, що буцімто я наслідую Вас. Тепер він не пише нічого до «Зорі», а є у мене рукописи кількох його очерків. Я маю надію, що під новою редакцією «Зоря» не вийде, як Ви кажете, сумою двох конисько-родів, а вийде хоч і не цілком таким органом, якого б бажати треба, та все-таки газетою хоч скільки-небудь вдовольняючою. Се, звісно, в першій лінії залежати буде від того матеріалу, якого мені буде достарчено і з України, і з Женеви, і з Галичини. Конечно, згори треба приготовитись на те, що в ній попадатись буде не тільки баласт, а попросту й гній вроді Цеглинського «Синів», котрих я мусив умістити вже хоч би з тої раціі, що автор — член Тов[ариства] ім. Шевч[енка], а затим співвластитель «Зорі». Заміщенням таких речей я мушу окупувати заміщення таких, як стаття Ш[ульгіна] про освіту на Укр[аїні] та Ваша замітка.

Впрочім, я маю надію, що при помочі нового редактора, чоловіка хоч і слабого темпераменту, але правдолюбного і все-таки історика, мені удасться зредукувати ad minimum[1] або й до тла виелімінувати всяку подолинщину. Про самого Калитовського Ви можете виробити собі яке-таке поняття з його статей в «Зорі» про архів і виставу археологічну. Се чоловік ще молодий, учитель гімназіальний і ученик Ліського.

Петербуржець не писав мені нічого. Його книжки, котрі Ви переслали йому в Львів, мабуть, і досі ще не перевезені, так, може, для того й грошей він не посилає.

От нагадали Ви мені німецькі виписки. Жаль, що не приписали, з яких книг,— може, тут є ті книги де-небудь. А коли нема, то все-таки відсіль можна би написати в Відень. У мене живе Остап, так той знає в Відні людей, то й напише. Донесіть, в якім збірнику ті казки, котрих Вам треба. А поки що я посилаю Вам дві старосвітські німецькі книги (з бібліотеки пок[ійного] Зубрицького), повні

---

[1] До мінімуму *(лат.)*.— *Ред.*

всякої чортівщини. Перегляньте їх, може, дещо і найдете для себе. Коли Вам пригодяться, то подержте, доки буде треба, а коли ні, то буду просив при нагоді звернути.

Про П[авли]ка не чувати нічого. Ті 50 карб., що були прислані для нього, ніхто не відібрав,— вернули назад до Києва, а може, й пропали. Також через конспіраційну тонкість. Післано гроші до хати П-ка, а на ім'я В. Б. А[нтоновича], котрий тоді сидів в Римі. Проста річ, П-ка завідомлено, що на його кватиру прийшли гроші, але грошей йому не дано, бо не на його ім'я.

Чи не Ваша се стаття була в «Вестнике Европы» 1884 р., мабуть, в ноябрі чи декабрі, «Корделія-замарашка»? Коли б Ваша, то чи не стоїло б її хоч без вступу або ексцерптом подати в «Зорі»? Я хочу ще сього року напечатати невеличку статтю Анджело де Губернатіса про італійський folklore, написану для місячника німецького «Auf der Höhe». Крім того, у нас в Кружку етногр[афічному] робляться реферати з статей Пипіна «Исследов[ания] русской народности» і Віньйоли «Mythus und Wissenschaft». Реферат з Пипіна, коли б був добре зроблений, я радо напечатав би в «Зорі» в слідуючому році.

Чи не були б Ви ласкаві написати для «Зорі» невеличку замітку про дві пісні з Галичини, поміщені Головацьким в юльській чи якій «Киевской старине»? Одна пісня «Ой пігнала дівчинонька ягнятонька в поле...»— очевидно, новела західна, варіант я стрічав по-польськи у Кольберга, а друга, про сойку — також, здається, інтернаціональна, а обі Головацький денунціює як історичні, звернені против Польщі. Надто ще пісня про сойку очевидячки і безвстидним образом наполовину сфальшована. Прочитавши сі обі пісні і замітку Голов[ацького] в «Старині», я трохи зачудувався. Бо коли сойка значить Польща, а чайка — Україна, то, запевно, журавель, про котрого у нас також є пісня, буде запевно значити москаля. А коли, по толкуванню Головацького, «лапав тато сойку» значить «лапав русин ляхів» — то що буде значити: «А я тому журавлю бучком ноги поломлю»? На всякий спосіб Вам, яко видавцеві історичних пісень, і слід розібрати історичну чи яку іншу вартість тих пісень і їх толкування, учиненого Головацьким.

Не знаю, що Ви скажете на таку мою думку? Так, як «Зоря» слідуючого року буде виходити в об'ємі $2^1/_4$ листа кождий двонедільний номер, то я хотів би завести в ній

постійну рубрику матеріалів. Між іншими бажав би подавати й матеріали етнографічні: цікавіші пісні, казки, оповідання і т. і. Тільки ж не бажав би подавати той матеріал зовсім сирий, але з пояснюючими примітками, з визначенням варіантів печатаних, паралельних творів інших нар[одних] літератур і т. і. Звісно, до такого редагування етнографічного матеріалу у нас один тільки чоловік відповідний — Ви. Так от чи згодились би Ви час від часу, а хоч би до кождого н[оме]ра, приладити в такий спосіб чи то яку пісню, чи казку, чи що-небудь інше. В такім разі я цілковито здав би се діло на Ваші руки і заслав би Вам дещо матеріалу з того, що тут можна зібрати. Проби ради посилаю Вам одну колядку. Коли б зволили з нею що-небудь зробити, то напечатав би найшвидше.

А здійміть, будьте ласка, з Вашої сестри інтердикт писати в «Зорю». В[олодимир] Б[оніфатійович] не пише нічого.

Щиро вам кланяюсь.

Ваш Іван Франко.

17.XI 1885

А що нам било з нащаду світа?
Славен єс боже по й усім світі і на небесіх!
Ой не било ж нам, хіба сина вода,
Синая вода та й білий камінь.
А прикрив господь сиров землицев —
Виросло на нім кедрове древо
Барз височейке і барз слічнейке.
Висмотріла го пресвята діва,
Зізвала 'д ньому сорок ремісників.
«Ой підіте ж ви, ремісничейки,
А зітніте ж ви кедрове древо,
Збудуйте з нього святу Софію,
Святу Софію в святім Кийові,
Би на ній било сімдесять верхів,
Сімдесять верхів, сімдесять крижів,
Семеро дверий, а єдни підлоги».
Вдень будували, вночи втікали;
Вночи втікали, вдень прибивали.
А зіслав господь ангела з неба.
«Не влякайтеся, ремісничейки,
Дав вам то господь ведлук силойки.
Крижі робіте, верхи зводіте!
Єден вершейко барз височейко.
Барз височейко і барз слічнейко,
А в тім вершейку золотий престів,
За тим престолом сам милий господь.
Служит службойку суборовую».

Суборовую — заздоровую,
І за здоров'я нашого брата,
Нашого брата, і всіх християн.
Тамтуди лежит здавну стежейка.
Стежкою іде польська вінойка.
Межи ними йде повковничейко.
Стала вінойка в крижі стріляти.
Рече словейко повковничейко:
«А не стріляйте в святії крижі,
Бо спустит господь огняний дожджик,
Огняний дожджик, громові кулі,
Затопит господь польську вінойку».
Вни не слухали, в крижі стріляли,—
А й так ся стало, як він говорив!
І спустив господь огняний дожджик,
Огняний дожджик, громові кулі,
Затопив господь польську вінойку.
Хиба нам зістав повковничейко,
Повковничейко, гей, наш братейко.
Би на здоров'я, на многі літа,
Гей, наш панойку, гей, наш братойку!
Не сам із собов, а з милим богом,
Із милим богом, з свойов газдинев,
З свойов газдинев, із усім домом!

Записав в Мшанці, пов[іту] Староміського, окр[угу] Самбірського від господаря Михайла Оліщака-Терлецького піп Михайло Зубрицький 1885 року.

Пісня та в збірнику Зубр[ицького] має напис: «Старшому брату». Хоч, очевидно, позшивана з кількох відрубних мотивів, вона мені видається цікавою хоч би тільки згадкою о Києві і св. Софії.

Від того самого Зубрицького є у мене з Мшанця ще 18 колядок, між котрими декілька зовсім досі незвісних в печаті.

І. Ф.

Коли б Ви були ласкаві зладити замітку до сеї пісні, то переписувати її не потребуєте, а, покликаючись на поодинокі місця, доволі Вам буде назвати номер вірша.

256. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ

Львів, 24 листопада 1885 р.

Ой ідуть дні та за днями, ночі за ночами, а я жду та й жду від Вас хоч словечка, та вже й ждати покинув. Мусить бути, що я чимсь образив Вас в своїм послід-

нім письмі. Радо б перепросив, якби знав, за що. А може бути, що Ви пожаліли і тих листочків, що досі писали до мене і рішились порвати і ту невеличку зв'язь, яка досі між нами почала було заводитись? Нічого сього я не знаю, але скільки перетерпів, дожидаючи від Вас письма,— се нехай іде з тим часом.

Коли, впрочім, писання чинить Вам так велику і неодолиму прикрість, то я звільняю Вас від обов'язку відписування на мої листи; тільки будьте ласкаві сказати Єлисею Кипріяновичу, а він мені відповість, і будете мати спокій.

Щиро Вам кланяюсь.

Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3,
24/XI 1885

257. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ

[Львів, перша половина листопада 1885 р.]

Дорога Олечка!

Шлю через Ваші руки лист для Олени Доброграєвої, і коли обі Ви згодитесь на се, буду слати і вперед для неї через Вас, з дописом наверху «в передачу»,— всякий лист з таким дописом їй віддавайте. Жду не діждуся від Вас звістки. Чи Ви гніваєтесь, чи недужі — і не придумаю.

Всі листи в передачу можете читати, я не раз так і писатиму до неї, щоб і Ви були інформовані, коли цікаві. Будьте ласкаві подати мені адрес Вашого дядюшки, мені він на всякий случай може придатися.

Щиро поздоровляю Вас і стискаю Вашу руку.

Ваш Іван.

Львів, ул. Ліндого, № 3

258. ДО І. М. КОЛЕССИ

Львів, 18 листопада 1885 р.

Дорогий друже!

Отсе іно-що дістав Ваш лист і зараз сідаю Вам відповідь відіслати. Скажу Вам по правді, що Ваші суперлятиви о тім, як Ви бажаєте моєї поради і дорожите моїм

часом,— прикре враження на мене зробили. Занадто багато риторики, а щоб усе те могло бути щире. Друже мій, о одно Вас прошу, сли переписка наша має випасти для обопільної нашої користі, говоріть до мене як до товариша, як до чоловіка, а не стилем акафістів! А як мало щирості в Ваших суперлятивах, доказує хоч би той роздразнений тон, з яким Ви бороните своїх цитатів, доказує хоч би замітка Ваша: «Ви, відав, не читали тої книжечки котру-сте мені жичили (Веселовського)». Именно для того, що я ту книжечку читав, я й сказав Вам, що так загально цитувати не можна, що «Вікрамачарітра» — се збірник повістей і що цитуючи з неї чи з Веселовського якусь одну річ, треба подати докладно, що і в якій мірі цитується. Не гнівайтесь, що лист свій зачинаю від тої, ніби особистої, уваги. Я бажав би дійти з Вами до доброго порозуміння, бо ціню Вас, як силу робочу, і для того бажав би поперед всього вияснити Вам важність і конечність одвертості, щирості і простоти в переписці і в усякім іншім письменськім та товариськім ділі.

Перейду тепер до Кольберга, котрий мене найбільше інтересує. Ось Вам коротенька рецепта, після котрої, по моїй думці, випадало би зробити рецензію на Кольберга і на всяку іншу річ.

1) Докладний опис книжки (титул, число сторін, розклад матерій і т. і.). Ваш вступ зовсім до речі не належить, а уступу «есть то діло етнографічне з двох томів зложене і т. д.», ані навіть титулу докладного я в огляді Вашім не находжу. A propos Ви кажете, що «оскільки порозуміли мою волю, старалися не подавати рецензійні критики, а тільки огляд». Друже мій, а як же Ви назвете такі вираження: «Але не всюди зважає автор не згадане правило» (NB, правило, Вами самими поставлене і при збиранні етнографічного матеріалу не маюче ніякого сенсу!), «пописується нев», «попадає в натягнену, маловажну балаканину», «грішить нудними (в збірнику матеріалів!) репетиціями», «доходить до скрайнього лаконізму і неконсеквенції гадок», «досить невірні (?) картини», «недостаточне число ілюстрацій» і т. д. Чи се голе констатування фактів, чи тільки Ваш суб'єктивний, переважно зовсім безпідставний, суд?

Коли докладно а коротко опишете саму книжку, треба перечитати поперед всього її передмову, щоб побачити:

2) Яку ціль поклав собі автор (а не підсувати йому ціль свою, котрої він міг зовсім не мати на оці), які мав під рукою средства до осягнення тої цілі і якою методою послугувався до використання даних матеріалів?

Ось Ви, н[а]пр., говорите, що Кольберг покрав від Головацького. А говорить о тім де-небудь Кольберг сам? А коли не говорить, то або й Ви не говоріть, або докажіть Кольбергові крадіж. Але каталоги варіантів, на котрі Ви собі так багато труду завдали, абсолютно нічого не доказують. Як же Ви хотіли, щоб кождий збирач усе самі нові пісні приносив? А застановились Ви над тим, що та сама пісня могла бути записана Кольбергом на Покутті, а Головацьким зовсім деінде і що в такім разі повторення тої самої пісні є не хибою, а заслугою, бо показує географічне розширення даної пісні? А подумали Ви над тим, що сли Кольберг сам не признається до черпання з Голов[ацького], а повторює ті самі пісні, то се, власне, може бути доказом, що він Голов. не знав? Ні, друже мій, в таких речах треба бути дуже осторожним, особливо коли мається діло з збірником матеріалів, а не з романом.

3) Коли на підставі передмови чи взагалі даних самим автором вказівок (всюди треба докладно цитувати його слова з означенням місця, сторони, де се написано) виложите його ціль, средства і методу, толі приступайте до спеціального огляду поданого ним матеріалу. Тут доперва можуть Вам бути до помочі інші подібні збірники. Спеціальний огляд устроїти треба найпростіше в той спосіб: в тім розділі автор говорить о тім (коли що невірного в авторових замітках — піднести), подає матеріал такий а такий (стільки пісень, приповідок, казок і т. і.), з того матеріалу стільки і стільки штук є зовсім ідентичних з матеріалом інших збірників, записаним чи в тій самій стороні, чи в інших сторонах (вичислення в примітці), стільки і стільки більше або менше значних варіантів, стільки і стільки речей, зовсім нових. Так перейдіть цілу книгу, по чім можна подати загальну суму.

На закінчення ставите собі питання:

1) Які голоси печатні відзивались о тім ділі? З найповажніших відзивів підносите (дослівно, з докладним

цитатом) головні заміти pro і contra[1] і додаєте до них свої уваги на підставі попередущого спеціального і загального огляду.

2) Яке місце занимає даний збірник супроти інших, давніших збірників в тій матерії? Тут треба виспецифікувати ті збірники, котрі хочете порівнювати з критикованим, а відтак порівнювати за чергою кождий з них: а) під зглядом цілі, б) методи збирання, в) способу публікування (літери, правопис і т. і.), г) методи упорядкування матеріалу і д) під зглядом власних заміток і спостережень авторів, коли такі є. По кождому з тих пунктів треба совісно і безсторонньо видати свій суд, простими і ясними словами.

Багато ще дечого мав би я сказати по поводу Вашого огляду; замічу тільки одну рецензію до стор. 3, де говорите о колядках. В рецензії своїй не вдавайтеся в розбирання і коментування самого матеріалу народного; се вимагає праць спеціальних, а Ваші короткі, доривочні замітки зовсім ніякого значення мати не можуть. Коли будете вичислювати пісні, схожі у Кольберга і Голов., то держіться тої методи: ідентична пісня есть тільки та, котра ціла слово в слово згоджується з другою. Не можна до тої рубрики зачислювати пісень зшиваних, як напр. Ви се робите: I + 3 Кольб[ерг] = Голов. II (97) + 4+ + Гол. III (130), так ніхто в світі не порівнює. А скоро хоч одно слово, хоч один вірш не такий, то вже пісня не ідентична, а варіант. Пісні ідентичні і варіанти для вжитку будущого спеціаліста Ви означіть не так, як в своїм огляді, в величезних табелях, але при спеціальнім огляді кождого розділу дайте нотку і напишіть: у Кольб. в тім розділі (т[ом]..., стор. х—у) пісні a, b, c, d, e і т. д. ідент[ичні] з піснями у Голов. (т..., стор...), у Жеготи Pauli (т..., стор...), у Wacł[awa] z Oleśka (стор....). А друга нотка: до пісень у Кольб. (стор. х—у) варіанти пор[івняй] у Голов. (том, стор... н[оме]ри...) і т. д.

О Вашім новім товаристві що ж можу Вам сказати? Щасть Вам, боже! Я, з свого боку, чим буду міг, тим охотно допоможу його розвоєві і на першій порі постараюсь в його бібліотеку заслати дещо книжок, які у мене є під руками. Звернiться також в тій цілі до Драгоманова

---

[1] За і проти *(лат.)*.— *Ред.*

(Jeneve, Suisse Chemin Dancet, 14), він радо пришле Вам свої видання.

Засилаючи сердечне поздоровлення Вашим товаришам, стискаю Вашу руку.

Ваш Іван Франко.

Львів, дня 18.XI 1885,
ул. Ліндого, № 3

259. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Львів, 29 листопада 1885 р.

Ласкава пані!

Дармо Ви не ждете моєї одповіді, думаючи, що я так зайнятий, що й відписати Вам не можу. Не дай, боже, бути так зайнятим, як отсе я. Заняття моє — вічна грижа; роздразнення, вічні уколи з різних боків, підозрівання та очорнювання — се я про наших львівських приятелів! Так що найбільша мені благодать на хвилю одвести душу, бодай листовно балакаючи з ким-небудь, о кім знаю, що не нападеться на мене, що можу побалакати од душі. Знаєте, пані, що ніколи ще в моєму житті, я не писав так багато і таких довгих листів, як тепер. Се, мабуть, од того, що горілки не п'ю, а, не можучи забутись од наркотика, приймаю такі великі дози іншого «средства на забуття — кореспонденцій. Не раз просто до того доходить, що сидиш-сидиш — і починаєш писати листи до осіб фантастичних і о ділах зовсім фантастичних, щоб тільки втекти від власних мислей і від власних нервів.

А кореспонденція з Вами, ласкава пані, се для мене не наркотик, а покріплення, так ото й не думайте, щоб я так швидко занедбав її. Тим більше, коли діло йде ще о одного, так дорогого мені чоловіка!

Видно, я в попереднім моїм листі пописав багато дечого недоладного, пописав під впливом тої психопатії, котрої я тут і на хвилю не можу позбутися, коли Ви вирозуміли з мого листа, що я образився. Ні, ласкава пані, нічого мені було ображатися, а різкий тон мого письма (за котрий я ніколи не ручаюсь) міг походити з тої хіба причини, що Ви не порозуміли відразу, куди я гну з своїми планами щодо повороту б[рата] в Галичину.

Ви, пані,— не в гнів Вам се будь сказано — і тепер ще не зовсім порозуміли. Видно, що я надто невиразно, надто по-конспіраторськи говорив. Постараюсь говорити ясніше, Ви кажете — і зовсім справедливо,— що після цього, як наш уряд тепер відноситься до писань б., Вам не віриться в те, щоб той уряд пустив його в Галичину, а коли б пустив, то хіба тільки для переведення дальше. (Се послідне вже лишнє!). Сказати Вам правду — і мені не віриться, і я того навіть ніколи не думав. Се була б наївність. Правда, супроти нашого уряду б. досі не зробив нічого такого, що кваліфікувало б його як государственного або якого іншого преступника, а писання його конфіскуються у нас так собі, по старій пам'яті для ім'я.

Конечно, вертаючи в Галичину тепер, хоч би на запрошення всіх русинів, чи тільки якої малої купки, він міг би бути певний, що його або на самій границі спинять, або по приїзді арештують, а видержавши кілька місяців, проведуть «обратным шагом» за границю. Сього, звісно, я не бажаю.

А бажав би я зовсім чого другого. Бажав би того, щоб с а м у р я д дозволив йому вернути до нас і затвердив за ним право обивательства австрійського, так щоб ніяка ворожа сила не могла б його вже вирушити. А щоб се могло статися, для сього перш усього потрібно й о г о в л а с н о ї з г о д и. Я сказав Вам уже, що досі він супроти австрійських законів нічим особливим не провинився, значиться, з того боку перепон великих не буде. Але по старій пам'яті уряд косо дивиться на нього, хоч, як се знаю з многих джерел, високо цінить його науку і публіцистичну спосібність. Так от мені думалось, чи не можна би в данім разі наклонити б. з того боку й підвести пружину — написати й опублікувати щось такого, за що б Австрія (чи, краще, сама династія) мусила б бути вдячна авторові, а тоді з того боку й підступити з прошенням о право обивательства. Подібні случаї у нас бували досить часто, хоч і не з людьми заграничними. І ще одно, не йшло б тут о те, щоб б. писав проти своїх переконань: що, і коли, і як написати, се вже осталось би на його волі. Та на всякий раз справа се дуже делікатна, котру краще би усно обговорювати, ніж описувати, і для того я досі говорив Вам про неї так неясно. Скажу, ще одно, що і б. я об тім не писав так ясно, як отсе Вам, не знаючи, як він міг

би се прийняти. Одно тільки, надіюсь, виясниться Вам тепер: для чого я просив Вашої помочі і поради в тім ділі.

Може бути, що аж тепер Ви признаєте весь мій план фантастичним, знаючи послідню його пружину,— і тут я, очевидно, спорити з Вами не стану, бо вдачу і погляди б. Ви, очевидно, краще знаєте, ніж я. То тільки одно можу сказати, що коли б він згодився, то все проче далось би якось улагодити.

Тепер, надіюсь, буде Вам яснішою й причина того, для чого мене так заболіла передана Вами фраза б. о сотрудництві в «Зорі». Я зовсім далекий був від тої мислі — вважати Ваше переказання тої фрази якою-небудь неделікатністю, вимірeною на те, щоб мене вколоти, абощо. Мене тільки те заболіло, що я побачив, як глибоко засідають у його душу особисті урази і як тяжко, значиться, буде склонити його до такого поступування, яке зробило б його «можливим» на нашім галицькім грунті. От і тепер, по надрукуванні його замітки, він уже прислав до редакції «Зорі» (і то на ту ж адресу, що й Ви, т. є. до хати Парт[ицького]) протест, що не давав мені права печатати його замітку в «Зорі», котрої редактор перед 8 роками так-то і так-то образив його. Протест сей, правда, не дійшов до рук Парт. — той був би сказився. Але його передав мені Подол[инський] з міною тріумфуючою, що ось, мовляв, той чоловік, за котрим ти побиваєшся, тебе ж і ногами копає. І що цікавіше: з боку строгої моралі б. зовсім прав, а вся вина спадає на мене, котрий хотів зробити якмога ліпше, ну, а вийшло погано. І скільки-то вже разів мені таке лучалося! От хоч би ся сама нещасна замітка. Прислав її б. на мої руки тоді, як я був співробітником «Діла», з жаданням, щоб замітка ураз з листом Т[ургенєва] була напечатана в «Ділі». Того ж самого дня я передав її в редакцію, просив і переконував, щоб надрукували,— та ба, рішила громада не друкувати. І що ж Ви думаєте? За сю, не мою, провину, мені прийшлось від б. вислухати стільки міхів кривди, що краще й не згадувати. Се за ненадрукування. Тепер, коли я, використовуючи всяку можність, надрукував замітку, прийдеться вислухати друге стільки за надрукування. Та дай-то, боже, сили, щоб знести усе те, а то не раз так-таки думається, що збожеволію. А яка робота можлива серед такого настрою? Ви, ласкава пані, і самі не думали, як тяжко Ви пригнули мене до землі своїми похвалами, і то якраз у такій

хвилі, коли я найдоткливіше чую всю свою безсильність і дрібноту і коли многі голоси з різних боків обвиняють мене о безхарактерність, фальшивість та трохи чи не о зраду найсвятіших інтересів народу. Діло, бачите, в тім, що для зарібку, а також для сказання о наших справах прилюдно свобіднішого критичного слова я взявся писати кореспонденції до петербурзької польської газети «Kraj». Поки я говорив там о хибах та підлостях наших твердих, доти мене не чіпали, хіба тільки тверді бурчали, що ось-то Ф[ранко] пише до польських газет, служить польським богам. Але отсе довелось мені в послідній кореспонденції осудити, і то доволі гостро, діяння політичні молодшої партії,— ну, і посипались докори, що як же я смію, состоючи впорядчиком «Зорі», писати на партію, котрій сам служу? А між тим та сама партія в своїх партійних нарадах сама до мене не признається; вожаки тої партії, де тільки можуть, обмовляють та «мелють» мене, а до «Зорі» найняли мене попросту за робочого вола по 25 з[лотих] р[инських] місячно, з котрих мені положено прокормлювати себе. А ще деякі авторитетні люди говорять: коли має Ф. що сказати против партії, то нехай напише се по-руськи і — в своїх газетах вони, звісно, місця якій-небудь критиці не дадуть — нехай своїм коштом напечатає осібну брошуру! От я так і жду, що вони коли не за сю, то за яку-небудь другу кореспонденцію одного гарного поранку скажуть мені: «Бувайте здорові, ми вас при «Зорі» не потребуємо, коли не хочете й зовсім з нами солідаризуватися». І се була б для мене правдива благодать, бо я б оддихнув собі, успокоївся трохи після сеї ненастанної моральної тортури і, може б, ще й написав дещо, що би хоч у маленькій частині оправдало Ваші похвали, ласкава пані.

Ніколи ще так сильно, як тепер, не почував я своєї неспосібності товктись між тими суперечними змаганнями й амбіціями, які тут у нас витворились, ніколи так сильно не почував бажання тихої літературно-наукової праці і тихого, родинного життя. Ах, та, мабуть, одно і друге мусить остатись для мене землею обітованою, котрої я й здалеку не побачу ніколи. Що з моїх праць літературних, коли вони серед наших літературно-котерійних обставин і світу ніколи не побачать? Хіба писатиму їх по-польськи або по-німецьки. А про життя родинне таким пролетаріям, як я, і думати б не годилося! Та якби-то можна не думати і не бажати, то чоловік, може, був би й щасливіший. А то

рве тебе те прокляте бажання на такі круті дороги, од яких би й сам при інших обставинах вжахнувся.

Та що се я розбалакався, надуживаючи Вашої доброти, ласкава пані! Простіть! Самі Ви довели мене до того; Ваш лист повіяв на мене такою теплотою, що я мимоволі розтаяти мусив.

Прийміть же, ласкава пані, щирий поклін і поздоровлення від Вашого покірного слуги

Івана Франка.

Львів, ул. Ліндого, № 3,
д[ня] 29/XI 1885

260. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ

Львів, 4 грудня 1885 р.

Дорога Олечка!

Так от чому Ви не писали мені! Ви були недужі і навіть не звістили мене, і навіть тепер немов скриваєте се передо мною! Хіба ж так можна? Хіба ж Ви не знаєте, який неспокій, яку тривогу Ви наводите на мене. Та й добрий же Ваш Є[лисей] К[ипріянович], що писав мені лист і не сказав нічого виразно, а тільки пробормотав щось про якісь клопоти. А я тут бог зна що вже передумав про причину Вашої мовчанки, а що Ви в моїй фантазії все являєтесь крепкою, здоровою, цвітучою і енергічною малою осібкою, то я — звініть за недогадливість — і не міг, і не хотів думати, щоб Ви могли бути недужі.

Та й тепер ще! Треба бути так «злою», як мені малював Вас один київлянин, котрого імені я й тоді не знав, і тепер не знаю,— щоб не сказати мені, що Вам такого було, чим Ви нездужали, чи тепер уже зовсім здорові, чи нема ніякого небезпеченства на будуще. Дорога Олечко, ані тепер, ані на будуще не мучте мене лишньою делікатністю, а розкажіть прямо все, цілу правду.

Щодо характеристики о Вас, то ще раз кажу Вам, що я нікого о ній не питаю і ні від кого не дістаю, тим більше, що нікому з моїх знакомих ані в Києві, ані тут я о моїх до Вас відносинах не згадував. В розмові з Вол[одимиром] Бон[іфатійовичем] раз якось случайно зійшла бесіда на «трегубовських баришень», він дуже хвалив Вас, отільки й усього.

Те, що Ви нашу свадьбу відкладаєте на іюнь місяць, мені дуже сподобалось. Справді сама гарна пора, можна буде і Україну побачити краще, ніж взимі. Я надіюсь витягти в дорогу і свого, хоч не рідного, батька і, може, ще декого з товаришів; і грошенят дещо до того часу у мене назбирається на устроєння нового життя.

А тепер ще невеличка, або, правду сказати, велика просьба до Вас. Отсе шлю Вам свою карточку, хоч не мудро зроблена, та все-таки хоч трохи нехай пригадує Вам мою фізіономію. Звісно, роблю се в чисто самолюбній цілі, щоб випросити від Вас Вашу карточку, котра б пригадувала мені Ваше миле лице. Тим більше Ви повинні се зробити. що так рідко пишете до мене і що затим так мало даєте мені оказій живо нагадувати Вас. Чи маю ще й виразно говорити Вам, що ждатиму Вашого листа і Вашої посилки дуже а дуже нетерпливо?

Не знаю, чи читання моїх каракуль не робить Вам надто багато трудності, і для того кінчу своє писання, бажаючи Вам якнайшвидше прийти до повного здоров'я і наперед ніколи не недужати.

Стискаю Вашу руку.

Ваш Іван Франко

Львів, ул. Ліндого, № 3.
Д[ня] 4/XII 1885

261. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 11 грудня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Діставши нині Ваш лист, зараз і відписую Вам, по-перед всього о тім, що для мене найбільш болюче, о Вашій замітці до листа Тургенєва і о Вашім протесті по поводу її напечатання. Може бути, що була се з мого боку нетактовність печатати Вашу замітку в «Зорі». Я пригадую собі добре, що Ви ще 1883 р. заборонили мені печатати її в «Зорі», тоді, коли не хотіло напечатати «Діло». Тільки ж тепер обставини настільки змінилися, що «Зоря» перестала бути власністю Парт[ицького], а коли його ім'я ще й стоїть під нею, то тільки як вивіска, та й то призначена на замазання. Отому-то, бажаючи хоч таким дрібненьким причинком пригадати галицькій публіці Вас і Вашу роботу,

я перепер уміщення Вашої замітки. Позволяючи на її уміщення, дотеперішній безпутній комітет уважав се свого роду концесією для моїх симпатій, за котру мені прийшлось заплатити їм уміщенням «Синів» та «Хрущів». Отже, можете подумати собі, яку радість зробив їм Ваш протест і як пильно поквапились вони, щоб і з нього укувати оружжя проти мене. Звісно, при дотеперішнім складі комітету нема і бесіди об його заміщенні в такій формі, як Ви його прислали; сумніваюсь, чи і в слідуючім році се зможу зробити, так як теперішній властивець «Зорі» — Товариство ім. Шевченка — не позволить кидати каменем на Парт[ицького] Коли б Ви обставали доконче при д о с л і в н і м заміщенні Вашого протесту, то мені приходилось би, вибираючи між Вашою приязню а редакцією «Зорі», покинути сю послідню. З свого боку, я чую, що Вам належиться сатисфакція за напади Парт., і для того, коли б Вам се було до вподоби, я постарався би при обговоренні «Політ[ичних] пісень» в однім з перших н[оме]рів слід[уючого] року дати обширну замітку, реасумуючи напади на Вас галичан і зводячи їх ad absurdum[1], а опісля й згадку про Ваш протест проти уміщення Вашої замітки. Коли ж така сатисфакція була Вам достаточною, то я прирікаю Вам її вчинити або виступити з «Зорі».

Поки перейду до дальших точок Вашого листа, мушу поперед всього сказати Вам про одну річ, котру ми з Остапом і др. задумали. Бачачи неможність ніякого поступового руху серед наших старших народовців, ми задумали, з одного боку, не покидаючи «Зорі» як органу белетристично-літературного з характером мішаним —старо- і молодонародовським,— видати в слідуючім році щось с в о г о, більш ясного і рішучого. Остап радить видати альманах в яких-небудь 30 листів; я був би за видання квартальника; чотири книжки в році, кожна по 10 аркушів об'єму; могли би, чень же, гарно заманіфестувати роботу, змагання і бажання наймолодшої партії. Правда, перше діло — кошт. Видання такої книжки чи такого квартальника коштувало б около 1000 з[лотих] р[инських]. Можна числити на те, що бодай половина того кошту покриється з передплати. На покриття другої половини у мене є ще з торішніх київських грошей 150 зр. (не числячи ті, що у Вас); надіюсь, що Акад[емічне] братство дало б також

---

[1] До абсурду *(лат.)*.— *Ред.*

зо 150 зр. Решту (200 зр.) треба б покривати чи то з розпродажі поодиноких н[оме]рів, чи як-небудь інакше,— на всякий спосіб, хоч би прийшлось і самому поволі ті гроші сплачувати,— біда не велика. Коли б мені удалось продати котрому з польських книгарів право накладу на мої новели (а я об тім тепер завів переписку з Варшавою і Петербургом), то, може би, й у мене дещо трохи грошей показалося, з котрих головну часть звісно, я пустив би на видання. Що при тім виданні я в великій мірі числив би на Вашу поміч, се розуміється само собою; з власних праць, крім деякої белетристики, я бажав би помістити тут бодай два-три очерка з критики «письма св[ятого]», популярно зладжені, а з перекладів дав би найрадше популярні виклади статей Фрітца Шульце, поміщених у «Kosmosi» і становлячих собою органічну цілість: 1) як розвивалось виображення «душа»? 2) грецька філософія від Фалеса до Арістотеля (по Целлеру); 3) початок, зріст і упадок погорджування природи (християнства); 4) боротьба між реалістами і номіналістами; 5) зріст наук природних від Декарта до Дарвіна. Сі статті — се короткий, а дуже гарний виклад історії філософії, де особливо ідейна сторона християнства показана дуже добре і глибше, ніж, н[а]пр., у Дрепера. Крім того, пішла б туди бодай половина праці Остапової, дальше праця П[авли]ка про читальні, а може, й його переклад Тілле і ще дещо з наших галицьких праць. З Ваших праць пожадано було б нам до того видання дістати такі, котрі не могли б ввійти в «Зорю», пр[имір]ом обіщані Вами «Споминки про Галичину і Угорщину» і що, крім того, вважатимете відповідним.

Статтю Cosquin'a про народні оповідання будьте ласкаві зладити якмога швидше. Щодо кобзарських дум, то я б з дорогої душі бажав, щоб вони були у нас напечатані, та ще з Вашими увагами, й маю надію, що прочі члени комітету згодяться на печатання тексту дум фонетикою. Впрочім, об сім я побалакаю якнайшвидше з ними, та й діло не таке пильне, бо наперед повинна б піти стаття Cosquin'a, затим уже матеріал.

Коли Ви приймете сь редижирувати шматочками матеріал етногр[афічний], то я постараюсь переслати Вам усе те, що в мене є позаписуване, як тільки найду час позбирати все докупи. Жаль великий, що з позаписуваного якраз найменше казок. Зашлю Вам також дві рукописі апокрифів, які у мене є. Маю також збірничок рукописних

статутів братств церковних від 1582 до середини 18-го віку; Ви, мабуть, задумували щось писати о братствах; коли б Вам треба було тих рукописів, то міг би Вам переслати їх до використання.

Щодо оповідань з «письма св[ятого]», то я бажав би почати спочатку, з першої книги Старого завіту, і для того дуже бажав би мати хоч способом позички для використання Рейса том I (Preface et Introduction generale) і оба томи 3-ьої часті, де говориться про пентатевх. Чи не можна сі три томики як-небудь особисто купити антикварським способом? У мене в руках тепер книжка Аббе Vigouroux про Біблію, попівська дуже, але дає доволі багато цікавого матеріалу і на вступі історичний огляд раціоналістичної німецької критики з обширними виписками особливо з Штрауса. Ціттеля книжечки, про котрі я згадував, дуже інтересні: се підручники здобутків біблійної критики, з котрих один призначений для протестантської молодежі народних шкіл, а другий, обширніший, для середніх шкіл! Вельгаузена «Prolegomena» випишу.

Стаття Ваша в «Киевск[ой] стар[ине]» про театр дуже цікава, і я вже просив самого будущого редактора «Зорі» Калитовського, щоб зробив з неї для «Зорі» обширне резюме. В двох послідніх номерах за сей рік я подаю в доповненім перекладі свою по-польськи написану статейку про театр (штучний) у Галичині, де в примітці згадав і про останки народного театру по наших селах і містечках, оскільки я чув про них.

Від петербуржця не маю ніякої звістки, хоч писав йому вже кілька разів і в різних ділах, але не маю від нього ніякої відповіді. Я просив його о деякі книжки; між іншим, він обіцяв мені прислати літографовані лекції Веселовського по народній літературі, і нічого не одержав.

З Києва також нема ні вітру, ні хвилі, і вже з півтора місяця. Чую через Тернопіль: В[олодимир] Б[оніфатійович] смертельно недужий.

Книги від Вас получив і дав у ред[акцію] «Діла», в бібл[іотеку] Оссол[інських] і в «Просвіту». В братство дав не прямо, а на приватні руки, бо в братстві якраз була поліц[ійна] ревізія, в котрій забрано з бібліот[еки] Ваші видання і виточено братству процес за їх розширювання. Зам[ість] «Акад[емического] кружка», котрого члени писали

на братство денунціацію і, запевно, Вашого видання не приймуть, я дам його в бібліотеку Народного дому. Чому «Діло» не згадує — не знаю. Дивне воно собі!

Сими днями буде там у Вас чоловічок від нас; я передав через нього для Вас Кольберга послі[д]ні речі, а також Крауса «Югословенські казки». З книг, котрі Ви згадуєте, у нас у бібл[іотеці] є тільки Афанасія Чужб[инського] «Поэтические воззрения», а з Буслаєва тільки «Сказание о Меркурии».

Шлю Вам несподіванку під бандероллю.

Щиро поздоровляю Вас.

Ваш Ів. Франко.

Львів, д[ня] 11.XII 1885

262. ДО М. В. ЛИСЕНКА

[Львів, 13 грудня 1885 р.]

Ласкавий добродію!

Сердечно перепрошую Вас, що досі за всякими літературними хлопотами та сварами не міг переписати Вам пісень. Та отсе, врешті, здобувсь на час і посилаю. Не знаю тільки, чи зможете добре прочитати мою мазанину. Позвольте заразом просити Вас о підмогу для «Зорі», котра виходить під моєю редакцією. Я дуже бажав би подавати в ній час від часу праці про нашу народну і артистичну музику. От і в 23 н[оме]рі сього ще року найдете статейку тутешнього складача П. Бажанського, як на мій погляд, доволі глупу, та що було діяти? В пику йому пришпилив я до його ж тексту примітку з Вашого листа до п. Партицького — хай проковтне. Коли б ласка Ваша взяти за перо і своїм словом прояснити трохи нашу публіку о музикальній справі, то я щиро бажав би від Вас праць хоч би на отсі дві теми:

1) Характеристика української народної музики в порівнянні з московською.

2) Огляд артистичної укр[аїнської] музикальної продукції.

Коли б можлива була для Вас річ написати дещо й по поводу галицької музики, чи народної (тільки що для її порівняння треба б узяти ще румунську, польську і сербську), чи то артистичної (от хоча б по поводу «Кобзаря»

та «Бояна» та видань львівських учеників (Нижанковського), то все те «Зоря» прийняла би з великою подякою. Дожидаючи Вашої ласкавої одповіді і засилаючи Вам, Вашій пані і всім знакомим щирий поклін, остаюсь покірний Вам, Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3

263. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 28 грудня 1885 р.

Ласкавий добродію!

Лист Ваш одержав. Листок до «Киевской стар[ины]» вислав вчора, а посилку шлю нині, та не під бандеролею (бо так у нас не можна), а в пачці.

Лист Ваш дуже мене засмутив. Справді, страшне мусить бути положення, в котрім такий могучий дух, як Ваш, міг так угнутися, так ослабнути, так зневіритися в людях і в самім собі. Я боюсь приступати до Вас з банальними словами потіхи і заохоти, бо сам з досвіду знаю, що такі слова в тяжку хвилю далеко не полекша, а так щось мов цукрова вода, завдана замість лікарства. Як я бажав би Вам помогти, хоч капельку вменшити того горя, котрим так проболіли Ваші слова. Рівночасно з сим листом я висилаю три листи на Вкраїну: до Вашої сестри, до Трегубова і до Ант[оновича]. Невже ж таки вони можуть дати Вам пропадати, взявши на себе зглядом Вас обов'язок? Я не знаю, які були ті обов'язки, але пригадаю їм се з Ваших слів. А спеціально до Вашої сестри я (простіть на слові) маю невеличкий жаль. Хоч Ви й кажете, що вона, чим може запомагає Вас, але мені здається, що се говорить більше Ваше братерське чуття, — та ні, не буду кінчати сього речення.

Щодо «Зорі» не налягаю на Вас. Цур їм — і редакторам, і властителям! Свині вони, і більш нічого, і не стоїть запомагати їх. Побачимо, що буде.

Засилаю Вам щирий привіт і поздоровлення.

Ваш Іван Франко.

Д[ня] 28.XII 1885

Чи Окуневський був уже у Вас, чи ще ні?

264. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ

Львів, 30 грудня 1885 р.

Дорога Олечка!

Отсе й рік на склоні, а від Вас ні вісті. Що таке з Вами діється? Чи Ви недужі, чи померли, чи так-таки не хочете нічого писати? Коли б померли або нездужали, то, чень же, Є[лисей] К[ипріянович] звістив би мене (я і навмисно просив його). Значиться, ні! Значиться, Ваша «вроджена неохота до писання листів» проявляється так гарно. Ну, й благодать! Правда, в своїм послідньім листі (знаєте, він писаний був ще 19-го ноября) Ви прямо сказали, що аж до того часу, коли звидимся, бувайте здорові. Ну, се правда, се гарно і вигідно, та тільки чи добре? Чому ж би не добре? — скажете Ви. Раз сказала: до того часу бувайте здорові — і спокій, живеш собі й гадки не маєш. І певно, що коли «гадки не маєш», то спокій; можу Вас назвати щасливою, коли Ви справді живете, гадки не маючи. Та жаль тільки, що я так жити не можу, що у мене, як то кажуть, «дума думу наганяє». Ось послухайте лишень, яких дум нагонили мені в голову деякі безсонні ночі та передумані дні.

Не знаю, чи у Вас в Росії обов'язують закони чемності (вежливости) відписувати на листи навіть зовсім незнакомого чоловіка. З досвіду мого суджу, що вони у Вас не обов'язують, то й напевно не можу назвати Вас нечемною. Ну, та се байка. Але не відписувати на лист чоловіка, з котрим Ви об'явили свою готовість поділити ціле життя, се — простіть, шукаю слова, щоб докладно а не заостро виразити те, що в тій хвилі так і тремтить в моїй руці... Як Ви о тім думаєте? Що се не означає любові до того чоловіка, се річ певна, ну, але любові я досі не маю права від Вас вимагати. Але чи означає се хоч би прияльську, товариську прихильність? Мені здається, що й така прихильність проявляє себе трохи інакше, особливо коли Ви в попереднім листі натякнули мені щось про свою слабість і можете знати, що я буду неспокійний уже хоч би не тим страшним, убиваючим неспокоєм любові, то бодай не менше тяжким неспокоєм приятельства. Ну, скажіть самі, що се може значити, на що похожа така мовчанка? На просту рівнодушність до мене і до всього мого писання? Се очевидно, що так воно і мусить бути,

хоч рівнодушність після Ваших попередніх листів, після «любезного друга» і назначення свадьби на іюнь була б трошки дивною. Приходилось би в такім разі вважати Вас просто дитиною, котру кортить мати на собі білу сукню і зелений вінок, а котрій зовсім рівнодушне те, кому при тій оказії подає свою руку і що він опісля з тою рукою зробить. Простіть за ті слова, я зовсім не хочу обижати Вас ними і не смію додумувати до кінця сеї думи, бо коли б вона була правдивою, то мені прийшлось би дуже пожаліти всього, що я досі написав до Вас від самого першого слова. Але коли воно не те, що ж тут може бути? Невже ж таки Ви ніколи не думаєте про те, що буде з Вами після свадьби, як Вам житиметься, яке діло до рук візьмете, як будете миритись з тим чужим досі і далеким Вам чоловіком, котрий до Вас приплутався? Невже ж таки ніколи не повстають в Вас сумніви нащот самого того чоловіка, його вдачі, уподобань, залежностей і роботи? І невже ж, коли такі сумніви в Вас повстають, Вас ніколи не знесе охота поділитися своїми сумнівами з тим самим чоловіком, розпитати його про се і про те, дотикаюче Вас самих, упередити його о своїх власних бажаннях, надіях, уподобаннях? Невже ж таки на той щот Вас зовсім успокоїли мої попередні листи, помимо того, що в них осталося дуже багато непроясненого і не зведеного в гармонію? Чи, може, Ви так і читали їх, що сього не добачили?

Сей ряд питань, котрі я тут поклав, може Вам дати маленьке поняття о тім, які важкі думи находять мене, коли гадаю про Вас і про наше спільне будуще. І скажіть на милість бога, як виглядають наші дотеперішні відносини? А виглядають вони так, що я набиваюсь Вас, «заискиваю» у Вас, а Ви від нехотя десь-колись кинете мені коротке словечко, та й годі. І на підставі дотеперішнього Ви зовсім вправі будете колись сказати мені в яку-небудь важку хвилю «душевної невзгоди»: сам ти о мене набивався, сам мене завабив — от мене і маєш таку, як я єсть! Tu l'a[s] voulu, George Dandin![1]

І Ви будете вправі так сказати, тільки з одним малесеньким застереженням: що насліпо, не пізнавши Вас хоч трошки більше, ніж досі знаю, я з Вами не оженюсь, добра бажаючи і Вам, і собі. Звісно, зовсім добре пізнатись ми не зможемо, але все-таки хоч в головних обрисах з перепис-

---

[1] Ти цього хотів, Жорж Данден! *(франц.).— Ред.*

ки можна пізнати моральну і інтелектуальну фізіономію, а особливо з переписки, веденої між людьми, котрі іменно таке пізнання о б о є мають на меті. Отого-то я і бажав, розпочинаючи переписку з Вами, се я й сказав Вам доволі ясно і одверто. А між тим дотеперішня наша переписка була тільки наполовину такою. Тільки я з власної охоти розказав Вам про себе те, що вважав для Вас цікавим і важним; а Ви ані не розпитували мене про те, що справді для Вас є цікаве й важне, ані про себе, помимо моїх питань, не розказували мені того, чого б мені бажалось знати, заслонюючись самолюбієм. Слаба се заслона! У мене хіба ж самолюбія нема?

Даруйте, коли я, може, надокучив Вам, але мені здавалось конечним поставити Вам чисто перед очі все, що я надумав за часи Вашої мовчанки. Будьте певні, що всі ті слова диктує мені щира прихильність до Вас як до людини, як до приятельки і як до— ну, побачимо, що дальш буде! Я бажав би, щоб наше подружжя не було обопільним купуванням кота в мішку, щоб весілля наше не було прологом до тяжкої, страшної драми, і упереджаю Вас, що чую в собі доволі сили до того, щоб в такім разі зробити одно остаюче діло, зробити, щоб драма та не була довгою.

От Вам мої рефлексії на склоні року; від Вас залежати буде, з яким лицем я повітаю новий рік і якими стежками піде в нім моє життя. Бажаю Вам усього найліпшого.

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3.
Д[ня] 30.XII 1885

265. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

[*Львів, грудень 1885 р.*]

Ласкава пані!

Отсе нині дістав Ваш лист і Вашу посилку і спішу відповісти Вам на деякі Ваші замітки. Повісті Вашої ще не вспів перечитати; на всякий спосіб, судячи по Вашому резюме, річ буде цікава, і я в проспекті «Зорі» поклав її між речі, котрі будуть у першім ряді друкуватися. Жаль тільки, що н і я к н е м о ж у в д о в о л и т и Вашого бажання і зачати печатання з 1-го н[оме]ра. До перших н-рів призначений уже давніше роман пок[ійного] Свидницького «Люборацькі»; мусить бути хоч половина його напечатана, поки будемо могли розпочати Вашу повість.

Се, однак, здається мені, не повинно зражати Вас і знеохочувати від кінчення Вашої повісті; противно, чим швидше я буду мати всю її в руках, тим швидше почну й печатати, т. є. всяка пізніше прислана річ іншого автора буде мусила йти після неї. Для того прошу Вас — викінчуйте свою повість і присилайте на мої руки; у нас важне діло не тільки доброта твору, але й його обширність: поки замістити, треба добре обрахуватися з місцем, щоб і скінчити в означений час, і не перетяжити номерів, і вдоволити справедливі претензії й інших авторів. Надіюсь затим, що Ви, ласкава пані, приймете на увагу се моє заявлення, і не тільки не знеохотитесь до дальшої праці, але тим жвавіше до неї повернете свій великий талант і свою трудолюбність.

Звісно, я бажав би дати що-небудь із Ваших творів до 1-го н-ра. В першім н-рі не буде зачинатися жодна ширша повість, а хотів би я напечатати в нім дві цілі новели, одну українську, а одну галицьку. Думав я, що прислана мені новела Мирного буде могла розпочати номер,— але по сюжету своїому вона не годиться. Остається або новелка Конисъкого, або, коли б Вам можливо було зладити щось коротенького а цікавого та гарного, то я ще радше дав би Ваше. Будьте ласкаві над сим подумати!

З віршів Ваших, котрі я зараз прочитав, по-мойому, найкраща й одинока згожа до печаті байка «Орел на визволі». Я й напечатаю її — коли не пришлете що іншого, більш підходячого,— таки в першому н-рі. Вірш «З Новим роком» — простіть за слово — слабий, нема в йому ані нової думки, ані навіть нової енергічної дикції, а зато багато язикових зворотів нагадує манеру Старицького. Гарна, викінчена форма не викупає тих недостатків. Байка ж «Радощі й смуток» гарна по ідеї, але оброблення розтягнене, початкові, вступні вірші трохи нереальні і наївні, ну, і мотив не вичерпаний, не загострений як слід: кінець не вдаряє душу нашу так, як би повинен. Коли б моя рада не видалась Вам невмісною, то я радив би Вам переробити сю байку, покинувши поперед всього глібівську форму вірша, зложену для гумористичного, а не для такого серйозного оповідання. Зато, як кажу, послідня байка прекрасна, хоч декуди страждає багатством епітетів і приставок. Ну, та се не біда.

Щоб вичерпати літературні замітки, нагадаю Вам, що пані Кобринська в Болехові дожидає Ваших причинків

до жіночого альманаху і що я чув, буцімто у Вас є деякі матеріали після покійного Руданського. Мені дива наговорено про його якусь поему — чи «Цар мотиль», чи що такого. От би гарно, коли б у Вас було що такого або коли б Ви хоч знали, де за тими рукописами шукати!

А тепер про моє редакторство. Воно зовсім не таке, як Ви собі уображаєте. «Зоря» — власність Тов[ариства] ім. Шевченка, а я найнятий тим товариством слуга-редактор. Ані доходів ніяких (крім згаданих 25 з[лотих] р[инських]) побирати, ані за редакцію відповідати я не буду; так як досі підписував Партицький, відтепер підписувати буде Калитовський. А моя річ — представляти редакційному комітетові матеріал, котрий має бути прийнятий (а може бути й не прийнятий) до «Зорі», справляти рукописі і вести коректуру. За власні праці мені осібно не платять, а редакторської компетенції у мене лиш стільки, що можу певний матеріал зовсім не дати; звісно, коли комітет рішить друкувати якусь річ, то хоч би я й не хотів, вона буде друкована.

Що при такім оплаканім редакторстві мені конечно треба шукати зарібку не то у інших часописах, але у чужих народів, се, надіюсь, і Ви самі тепер побачите. Звісно, до «Kraju» дописувати я не закину, хоч заробок там не такий-то добрий, уже хоч би для того, що моїх речей вони друкують мало і платять аж з кінцем кварталу. Запрошено мене писати наукові речі в варш[авський] «Ateneum» і в краківський «Przegląd Polski», та писати наукові речі діло дуже трудне і вимагає стільки вільного часу і вільної голови, що я можу тричі пропасти, поки з тої кози м'яса добуду.

За мою допись в «Kraju» народовці зняли було велику бучу, хотіли другий раз елімінувати мене, та одумались, бачачи, що се було б разом і сумно, і смішно. Настрій мій при всім тім тепер кращий, ніж був тоді, коли я писав Вам послідній лист. Ви, ласкава пані, на такі вибухи мого сангвінічного темпераменту не звертайте багато уваги, і особливо зважте й те, що як повістяр я люблю всякий стан психологічний доводити до крайніх границь і тим-то деколи мимоволі й прибільшую те, що мене болить. Се й не шкодить; виписавшися і переживши в такій хвилі всю суму того терпіння, яке даний стан психологічний може нам дати, чоловік опісля стає спокійніший.

Послідним уступом свого листа Ви, ласкава пані, вбили мені чималого клина в голову. Звісно, о таких

речах, як родинне життя, ви компетентніші говорити, ніж я,— а говорите Ви таке, що мені аж страшно. Звісно, я знаю потрохи, що значить недібране подружжя, але знаю не менш того, що дібрати подружжя єсть майже неможливо, що подружжя майже завсігди— лотерея, котру 99 % хибляє. Значиться, що ж тут робити? Дві дороги: або зовсім зречись думок про заснування власного огнища, або — і се мені здається хоч не принципіальна, а найпрактичніша дорога — умалити претензії до крайньої можности, не надіятись замного! Мені здається, що найбільша часть щасливих подруж основана іменно на тій обопільній взаємній резигнації, на поблажливості для взаємних похибок. Ех, ласкава пані, коли б Ви знали, з якими людьми приходилось мені не тільки миритися, але й дружитися і з яким оптимістичним упором я вмію вишукувати добру сторону в чоловіці, зовсім упавшім,— ну, та се нехай собі! Даруйте, пані, що ввійшов на те особистої натури поле і що до повищих, може, й зовсім лишніх уваг, докину одну, може, й зовсім уже недискретну: Ваші уваги о подружжі писані таким тоном, немовби були вимірені на певну одну особу. Коли так, то я дуже був би радий почути від Вас дещо більше в тій матерії; коли ж ні, то щиро прошу Вашого прощення за те питання.

Про б[рата] не пишу Вам сим разом нічого, але надіюсь незадовго донести Вам дещо більше про його життя, бо один чоловічок від нас має у нього сими днями бути.

Щиро кланяюсь Вам.

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3

Друкарня упоминається о гроші. Михайла ще нема!

266. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

[Львів, кінець грудня 1885 р].

Ласкава пані!

Іно-що вчора я вислав Вам маленький листок, продиктований тяжким чуттям; дуже б мені не хотілось, щоб ту прикрість, яку Вам справив той листок, Ви поклали на щот мого злого серця, тим більше, що виписку з листа б[рата] зробив я зовсім підло, випускаючи той уступ, де

він говорить, що якби не Ви, то йому б і давно вже прийшлось було пропасти. Простіть і не вмініть мені того листа в більше зло, аніж воно на ділі є.

А тепер до Ваших літературних справ. «Люборацьких» печатання рішене у нас комітетом ще перед присилкою Вашого оповідання, а Ви з моїх попередніх листів знаєте, який малий голос в тім комітеті я маю. Скажу Вам, однако ж, що «Люборацькі» у нас потягнуться ніяк не більш півроку (12 н[оме]рів). Я хотів зачати печатання Вашого оповідання з початком цвітня, коли б до того часу мав хоч кілька дальших частей під руками. Прислані розділи я прочитав, і вони мені д у ж е сподобались, так що я дуже не рад би відсилати Вам їх назад, тим більше, що сам сюжет, оскільки можу судити з Вашого плану, може розвинутись на такі поля, на які Ваша цензура його не пустить. Для того я думаю, що краще було би напечатати «Світло» у Львові і, крім «Зорі», випустити його й осібною книжкою, що доволі легко буде зробити.

Перший номер уже заповнений, але скоро одержу Ваше оповідання маленьке, доложу всіх сил, щоб таки умістити його; се особливо тоді мені удасться, коли й сюжет його буде такий, що в першому н-рі найкраще йому місце. З віршів побачу, що можна буде умістити.

Ви, ласкава пані, даром уважаєте мене таким критиком; звісно, чоловік судить сяк і так, а найбільш, як йому власне чуття каже. А до критики треба мати не тільки чуття здорове і нормально розвите (моє далеко таким не є), а й розум освічений та нагострений, як бритва, аналітичний. А тут іменно, як кавалок артиста, себто синтетика, я чую свою найбільшу хибу, тут мені преділ положен, його же не перейду. Для того всі мої суди треба брати не як здобутки критичної мислі, а більш як прояви темпераменту, отже, як речі, зовсім не миродайні. Тим-то я в своїх судах ніколи й міри належної удержати не вмію і завсігди мушу гримнутись лобом о якусь крайність.

Іще раз верну до «Світла» Вашого. Несправедливо Ви, ласкава пані, думаєте, що я висунув против нього «Люборацьких» тільки як приключку, щоб Вам відмовити. Невже ж Ви досі так мало пізнали мене, що вважаєте се можливим? Нехай мої суди й несправедливі, але що маю казати, кажу відверто, а особливо Вам, дорога пані, для котрої здавна маю таке пошанування, як для найріднішої рідні. А впрочім, в якій цілі я б викручу-

вався? Пишучи Вам попередній лист, я виразно сказав, що ще не читав «Світла», отже, відмова не значила, що воно для «Зорі» не годиться. А тепер, прочитавши початок, я сміло кажу Вам, що напечатаємо якнайскорше і що об'єму такого прекрасного оповідання, з котрого віє такий свіжий дух, ограничувати не думаю.

Пишіть, як Вам випадає по Вашому плану.

А тепер ще про закінчення обох Ваших листів. Признаюсь Вам — і з вчорашнього мого листа Ви вирозумієте,— я дуже мучився згадкою про дописку в своїм листі нащот «певної одної особи»; мучився для того, бо думав, що Вам не буде звісно, про що я річ веду і що Ви можете підозрівати в моїх словах якесь роздразнення абощо. Ну, та богу слава, Ваш послідній лист вияснив се; Ви знаєте, про кого я натякав, хоч дуже жаль, що не знаєте тої особи ближче. Трохи мене заболіла іронія (може, й не преднамірена) в Ваших словах, що моя знайомість, без сумніву, мусить бути н е з м і р н о більша. Та мій боже милий! А відки ж така незмірна знайомість мала вродитись? Ні, ласкава пані, скажу відверто і прямо, що моя знайомість з «особою» так-таки «незмірно» мала: отак, крім кількох загальних фраз та д у ж е скупої переписки, і нічогісінько. Еге, скажете Ви, та як же се можна? А я скажу Вам: видно, що можна, коли так діється. Ну, та се ще також тільки перший розділ повісті, а яка вона буде довга, куди розвинеться і яка буде розв'язка — побачимо, коли доживемо. А поки що, коли вже Ви се діло знаєте, то чи можу просити Вас, в разі коли сеї зими будете в Києві, розвідатись дещо ліпше і сказати мені Ваш щирий суд про сю особу? Ви самі краще, ніж хто другий, будете знати, як тяжко мужчині виробити собі вірне поняття о дівчині, а ще без близького з нею зношення і при «врожденій у неї неохоті до переписки». Погляньте Ви своїми жіночими очима і скажіть опісля так, як би свому синові по щирості сказали.

Засилаю Вам щирий поклін і бажання веселих, щасливих свят.

Ваш Іван Франко.

В друкарні діло Ваше оборудую. Коли б могли прислати їм на рахунок яких-небудь 25—30 руб. натепер, для них було б доволі з на кілька місяців. Рахунок Вам вишлють.

Ваш І. Ф.

ДОДАТКИ

267. ДО ШКІЛЬНОЇ КРАЙОВОЇ РАДИ
[1881]

Вис[ока] Радо шкільна крайова!

Підписана громада, збудувавши після поданого у К[райову] р[аду] шк[ільну] плану школу громадську і видавши на ню досі около 1800 р., а маючи, крім того, великий видаток у сумі около 1200 на обнову будинків парохіальних, не єсть в стані з поводу бідності своїх мешканців на викінчення школи більше коштів понести і просить Вис[оку] ц[ісарсько]-к[оролівську] Раду шк[ільну] крайову о ласкаве уділення грошової запомоги для якнайскорішого викінчення школи громадської. З подібною просьбою удавалась підписана громада до Вис. ц.-к. Ради шк. крайової ще в р. 1880, але задля вичерпання фонду не могла одержати нічого. Просимо про те повторно і надіємся, що Вис. ц.-к. Рада шкільна з уваги на бідність тутошніх селян і на великість понесеного досі на школу видатку просьбі нашій не відмовить.

КОМЕНТАРІ

Епістолярна спадщина Івана Франка в Зібранні творів у 50-ти томах складає 48-й (1874—1885), 49-й (1886—1894) та 50-й (1895—1916) томи. Це найповніше на сьогодні зібрання листів письменника. Із його великої епістолярної спадщини, що налічувала понад шість тисяч листів, збереглося лише близько 900 автографів листів та кілька десятків публікацій. У 48—50-й томи входять майже всі відомі на сьогодні листи І. Франка. Вони розташовані у хронологічному порядку, що дає змогу простежити в еволюції життя і діяльність письменника, розкрити багатогранність його інтересів та зв'язків.

Збирання і публікація листів Франка почалися ще в дожовтневий час. Були видані: Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895). Зладив і видав Михайло Павлик, тт. 2—8. Чернівці, 1910—1912 (тут серед листів багатьох діячів до М. П. Драгоманова вміщені і листи І. Франка); Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. Львів, 1906.

Після смерті І. Франка центром збирання листування письменника був Львів. Тут регулярно виходили збірники «Іван Франко. Статті і матеріали», а з 1966 р.— «Українське літературознавство», де опубліковано чимало листів (до В. Давидяка, О. Рошкевич, Уляни Кравченко, К. Попович, В. Білецького, П. Грабовського та ін.). Пізніше центром зосередження рукописів і листів І. Франка став Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР; тут зберігається майже вся епістолярна спадщина письменника (відділ рукописів, ф. № 3). Окремі листи знаходяться в інших сховищах: у Ленінграді, Чернігові, Харкові, Києві тощо.

Чимало листів І. Франка опубліковано в різних виданнях: Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Т. 1. Листування І. Франка і М. Драгоманова. К., 1928; Літературна спадщина. Т. 1. Іван Франко. К., 1956 (листи до І. О. Бодуена-де-Куртене, О. М. Веселовського, В. М. Перетца, І. Шишманова, Я. Врхліцького, М. В. Лисенка, М. Ф. Комарова, О. С. Маковея, Ф. К. Вовка та ін.); За сто літ (до Ф. Ржегоржа, В. М. Доманицького); Радянське літературознавство (до О. М. Пипіна, Б. С. Познанського); в журналах «Культура» (до І. М. Белея, О. О. Партицького), «Наша культура» (до М. Бучинського), «Червоний шлях» (до Олени Пчілки), «Життя й революція» (до

М. М. Коцюбинського, О. Я. Кониського), «Україна» (до Василя Лукича, Щасного Сельського), «Літературна критика» (до О. М. Веселовського, М. М. Стасюлевича, В. Д. Спасовича, Е. Ожешко), «Жовтень» (до А. В. Крушельницького, Т. Кульчицького, А. Атласа, Є. Здзярського та ін.). Частину листів уперше опубліковано в 20-му томі Творів у 20-ти т. К., 1956 (до В. М. Гнатюка, Б. Д. Грінченка, В. Загаєвича, І. М. Белея, В. Жуковецької, А. Ю. Кримського, О. С. Маковея, В. Якіб'юка та ін.).

З'явилися публікації листів, підготовлені закордонними вченими: Мольнар М., Мундяк М. Листи Івана Франка до чеських учених і письменників.— «Жовтень», 1956, № 4; Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. Братіслава, 1957 (до Я. Врхліцького, Б. Дрожа, І. Полівки, З. Тоболки, А. Черного та ін.); Makowski S., Szyszko P. Z nieopublikowanej korespondencyi Iwana Franka z Adamem Wiślickim.— «Slavia orientalis», 1958, N 1; Jakóbiec M. Iwan Franko i Vatroslav Jagić.— «Slavia orientalis», 1959, N 2, та ін.

У фонді І. Франка в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігаються листи до осіб, що складали найближче родинне (дружина О. Ф. Хоружинська, перша наречена О. М. Рошкевич та її родичі тощо) чи літературне оточення І. Я. Франка — українські діячі та письменники (М. П. Драгоманов, М. І. Павлик, В. М. Гнатюк, М. М. Коцюбинський, А. Ю. Кримський, Леся Українка, М. В. Лисенко, М. П. Старицький, О. С. Маковей, П. А. Грабовський, Б. Д. Грінченко, Я. В. Жарко, В. Г. Щурат, В. М. Доманицький, Н. І. Кобринська, М. Ф. Комаров, П. Г. Житецький, Б. Заклинський, О. К. Коваленко, О. Я. Кониський, А. В. Крушельницький, Василь Лукич, М. Ф. Сумцов, Г. Кульчицький та ін.); редактори різних газет і журналів, російські вчені, письменники, культурні діячі (І. О. Бодуен-де-Куртене, С. П. Венгеров, О. М. Веселовський, В. М. Перетц, О. М. Пипін, В. Д. Спасович, М. М. Стасюлевич, імператорська Академія наук); угорські, польські, чеські, болгарські та німецькі літератори, вчені, громадські діячі (Г. Антал, А. Вісліцький, Б. Вислоух, Я. Врхліцький, Е. Енгель, Ю. Жатковач, Є. Здзярський, Я. Карлович, І. Коперницький, Е. Ожешко, І. Полівка, Ф. Ржегорж, З. Тоболка, А. Черни, І. Шишманов, В. Ягич), редакції журналу «Auf die Höhe», наукового словника «Отто», газета «Słowo Polskie» тощо. Збирання листів І. Франка триває, час від часу з'являються все нові публікації.

Листи І. Франка є цінним джерелом для вивчення його біографії, творчості, літературно-естетичних та політичних поглядів, для висвітлення участі письменника у громадському та літературному житті, у революційно-визвольному русі. Вони дають багато матеріалу для вивчення тогочасної передової суспільно-політичної та естетичної думки на Україні у її нерозривних зв'язках з російською та зарубіжними літературами.

Зібрання творів у 50-ти томах є найповнішою публікацією епістолярію І. Франка. Чимало листів підготовлено до друку вперше, розширено і доповнено науковий коментар, уточнено і виправлено дати написання окремих листів.

Кожний том складається з текстів листів, що охоплюють певний хронологічний період, коментарів та покажчика імен і назв.

Іншомовні листи друкуються мовою оригіналу. Безпосередньо після тексту наводиться переклад.

Тексти листів подано за сучасним правописом із збереженням лексичних та морфологічних особливостей оригіналу (зокрема, оскільки частину листів написано етимологічним правописом, лишаються такі форми як *ми* (мені), *ти* (тобі), *му*, *го*, *ню*, *мя*, *тя*, а також скорочені форми *тре*, *може*, *нічо* тощо, властиві ранньому Франкові). Пунктуація — за сучасними нормами.

Авторські скорочення розкриваються у квадратних дужках. Непрочитані слова, а також пошкоджені місця автографів зазначено трьома крапками в ламаних дужках ⟨...⟩.

Назви творів, журналів, а також цитати з творів, які в листах наводяться то в лапках, то без лапок, подаються в лапках — згідно з сучасними правописними нормами. Авторські підкреслення друкуються розрядкою.

Листи в кожному томі розташовано в хронологічному порядку, за редакційною нумерацією. У кожному томі нумерація листів осібна.

Авторські дати в їх точній транскрипції подаються на тому місці, де їх проставлено в листі. Редакторська вказівка на місце і дату написання листа виставляється незалежно від наявності в тексті листа авторської дати над текстом праворуч [Львів, 1 січня 1886 р.]. Якщо дата встановлена упорядниками, то вона береться в квадратні дужки.

І. Франко датував листи новим стилем.

Підпис автора не доповнюється (Іван, І. Фр., Ів. Франко, Іва...).

Переклади іншомовних слів і висловів подаються у підрядкових посиланнях (із зазначенням — *Ред.*).

У підрядкових посиланнях, позначених зірочками, подано пояснення та різні уточнення, зроблені самим письменником. Очевидні описки і пропуски літер виправлено без застережень. Окремі скорочення позначено трьома крапками в квадратних дужках [...].

Примітка до кожного листа (під порядковим номером листа в тексті) містить таку інформацію: дата і місце публікації листа, джерело, за яким лист друкується в даному виданні (першодрук, автограф, фотокопія), місце і фонд зберігання автографа, обгрунтування, в разі потреби, датування.

У примітці до першого листа кожного нового адресата дається характеристика всього листування з даною особою, характеризується сам адресат. Дається реальний коментар (короткі довідки про згадуваних осіб, розкрито зміст подій, про які йдеться у листі, наводяться бібліографічні відомості до творів, які згадуються, тощо).

Листи до І. Франка збереглися не всі, тому у примітках не завжди пояснюються вислови типу «Лист Ваш отримав...».

В алфавітному покажчику пряма цифра вказує на сторінку тексту, курсивна — сторінку приміток. У змісті зазначаються сторінки, на яких надруковано текст листа і коментарі.

При коментуванні листів і складанні приміток упорядники використовували як досвід, так і фактаж, зібраний упорядниками і авторами приміток попередніх видань, зокрема Творів у 20-ти томах, а також «Літопису життя і творчості Івана Франка» (склade-

ного М. О. Морозом; зберігається у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка).

48-й том зібрання творів І. Франка у 50-ти томах охоплює майже всі відомі сьогодні листи І. Франка за 1874—1885 роки, автографи або авторитетні копії яких зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР чи в інших сховищах Радянського Союзу (всього 267 листів).

Вперше друкується сім листів; 68-й — до Й. Федорович, 118-й — до Г. Рожанського; 127-й — до Василя Лукича, 145-й і 146-й — до М. І. Павлика, 159-й — до [Ю. Дзвонковської], 267-й — до Крайової шкільної ради (поданий у додатках).

Іноземними мовами подається 128 листів (28 — німецькою, 100 — польською). Тексти, писаі іноземними мовами, подаються в перекладі українською мовою за редакцією В. Д. Литвинова, польською — за редакцією Н. П. Романової, німецькою — в перекладі і за редакцією І. В. Сойка.

Листи підготували: 1—54 — Н. Л. Калениченко, 55—130 — Н. І. Чорна, 130—223 — О. Ф. Ставицький, 224—266 — В. В. Громова та В. Н. Климчук.

Щоб не повторювати щоразу повні назви різних устаиов та назв першодруків, у кожному томі застосовуються такі скорочення:

ІЛ — відділ рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР.

Матеріали — Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Т. 1. Листування І. Франка і М. Драгоманова. К., 1928.

Переписка — Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895). Зладив і видав Михайло Павлик, тт. 2—8. Чернівці, 1910—1912.

Літ. спадщина — Літературиа спадщина. Т. 1. Іван Франко. К., 1956.

ЛНБ — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР.

Твори, т. 20 — Франко І. Твори в 20-ти т., т. 20. К., 1956.

Назви інших сховищ та відомості про видання зазначаються повністю.

1874

1. ДО РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «ДРУГ». *Дрогобич, 6 травня 1874 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2. Львів, 1949, с. 132—134 (публікація С. Щурата «Перші літературні спроби Івана Франка. З додатком його листів до редакції журналу «Друг» і Василя Давидяка», там же, с. 87—145).

Збереглися автографи: 6 листів І. Франка, 1 адресований до редакційного комітету журналу «Друг», і 4 листи та одна листівка, адресовані до Василя Давидяка, якому редакція доручила зайнятися листуванням з молодим письменником (про це свідчить запис у протоколі редакційного комітету товариства «Академический

кружок» від 16/4 травня 1874 р.: «Прийнято до відомості, що г. Франко буде присилати свої стихотворенія на руки т. Давидяка» — ІЛ, ф. 3, № 215). Листи написано етимологічним правописом.

До листа додано поезії І. Франка (за підписом «Джеджалик»): 1) «Епіграмати і ксенії»; 2) «Пісні народнії» (сонет), 3) «Думка», 4) «Моя пісня», 5) «Згадка старини», 6) «Прометей (за Гетим)», 7) «Дармо», 8) «Пісня під Вишгородом (із рукопису Короледворського)», 9) «Путь життя». До них зроблено помітки (очевидно, редакційні): до другої — «в ч. 3»; до четвертої — «в ч. 4» (тобто в якому номері «Друга» друкувати). У нашому виданні вони вміщені в 2, 3, 10 і 13-му томах.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1058.

«Д р у г» — літературно-громадський журнал, орган львівського студентського товариства «Академический кружок», виходив у Львові з 1874 до 1877 р., спочатку за редакцією «москвофілів», потім — за редакцією І. Франка і М. Павлика; став органом демократичної молоді.

«М о с к о в о ф і л и» — суспільно-політична течія на західноукраїнських землях у другій половині XIX — на початку XX ст., що об'єднувала частину духівництва і буржуазної інтелігенції, яка орієнтувалася на реакційні сили царської Росії. «Москвофіли» намагалися використати прагнення західноукраїнських трудящих до возз'єднання з Росією для прищеплення їм царськофільських поглядів, з метою боротьби проти революційного руху, виступали за об'єднання всіх слов'янських народів під владою російського самодержавства і не визнавали права на вільний розвиток українського народу і його культури. У часи громадянської війни 1918—1920 рр. стали на шлях антирадянської боротьби, в 20—30-х роках підтримували окупаційні режими на західноукраїнських землях. Реакційну суть «москвофілів» викривали М. Г. Чернишевський, І. Я. Франко, М. І. Павлик, М. П. Драгоманов та інші російські й українські прогресивні діячі.

Б а н д р і в с ь к и й Карл (1855—1931) — на той час учень Дрогобицької гімназії, товариш І. Франка, пізніше — службовець у Львові. Залишив спогади про І. Франка. Під час навчання в університеті у Львові І. Франко й К. Бандрівський деякий час мешкали на одній квартирі. В 1908—1916 рр. опікувався хворим І. Франком.

. . . у н а ш о ї д и р е к ц і ї . . . — Мається на увазі дирекція Дрогобицької гімназії, в якій тоді навчався І. Франко.

. . . д я к у ю В а м з а к о р и с н и й с у д . . . — Попередній лист, у якому І. Франко надіслав свої «поезійки», не зберігся, як і лист редакції до поета.

2. ДО В. С. ДАВИДЯКА. *Дрогобич, 13 травня 1874 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2, с. 134—136.

До листа додано поезії І. Франка (за підписом «Джеджалик»): «Могила», «Пісня сироти», «Ранок», «Дві дороги» та вірші його товаришів А. Куцого («Весна»), Д. Кизими («Козак в неволі»), І. Тисяка («Туга»), переписані рукою І. Франка. Дописку «P. S.»

подано після віршів, у кінці листа. Згадані вірші І. Франка у нашому виданні друкуються в 2-му і 3-му томах.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1059.

Давидяк Василь Степанович (1850—1922) — український громадсько-культурний діяч; в 70-х роках студент Львівської духовної семінарії, член «Академического кружка» і співробітник «Друга» (про нього писав Л. Заклинський у листі до М. Драгоманова від 18 червня 1876 р.— Переписка, т. 2, с. 39—40). Пізніше — священик, активний діяч «москвофільської» партії. Листи його до І. Франка не збереглися (за винятком одного — від 22 червня 1904 р.).

...переклади, римовані із декотрих пророків єврейських... — Про переклади з біблійних пророків Іова та Ісайї говориться в передмові до збірки І. Франка «В поті чола», Львів, 1890, с. VIII: «Виїжджаючи з Дрогобича, я віз із собою кілька книжок, записаних своїми роботами. Були там і оригінальні складання — вірші любовні (патріотизму я тоді ще не знав), драми і оповідання віршовані, але головно були переклади: «Антігона» і «Електра» Софокла, значна частина Іова, кілька глав Ісайї, кілька пісень нібелунгів, дві пісні «Одіссеї», два перші акти «Уріеля Акости» Гуцкова, ціла «Короледворська рукопись» і т. ін.». Деякі з них збереглися (див.: ІЛ, ф. 3, № 210, 1062 і 401, зокрема «Пророчество Ісаії, переписав Іван Франко, р. 1874», с. 127—145. Текст обривається на початку п'ятого розділу). В журналі «Друг», 1875, № 23, с. 559, було надруковано повідомлення про те, що І. Франко читав доповідь в «Академическом кружке» на тему: «Короткий разбор Книги Іова із становища поетичного».

Софокл (496—406 до н. е.) — давньогрецький драматург. І. Франко переклав його трагедію «Едіп-цар» та уривки «Антігони».

Нібелунги — в старовинному німецькому епосі міфічний народ карликів, нащадки короля Нібелунга (див. «Пісню про нібелунгів» — пам'ятку німецького героїчного епосу, складену близько 1200 р.).

«Одіссея» — давньогрецька епічна поема, автором якої вважають Гомера. Датується VIII—VII ст. до н. е.

Гуцков Карл (1811—1878) — німецький письменник, один із керівників літературної течії «Молода Німеччина». Найзначніша з його драм «Уріель Акоста» (1847) — про голландського мислителя XVII ст.

Ісайя (VIII ст. до н. е., Єрусалим) — перший із так званих «великих пророків» Старого завіту (першого розділу Біблії), автор кількох глав, що носять його ім'я («Ісайя»).

Іов (? — 1607) — перший російський патріарх, ставленик Бориса Годунова.

«Академический кружок» — студентське товариство у Львові, засноване 1870 р., спочатку «москвофільського», потім демократичного напряму. Видавало своїм коштом журнал «Друг», окремі книги і брошури.

«Краледворський рукопис» — збірка поезій, підроблених під стародавні пам'ятки чеськими філологами В. Ганкою (1791—1861) і Й. Ліндою (1793—1834). Виданий 1819 р. Перше повне видання українською мовою вийшло у Львові 1879 р. Назва

походить від міста Краловий Дворець, де нібито було знайдено збірку. І. Франко зробив переклад «Краледворського рукопису» у 1873 р. (автограф — ІЛ, ф. 3, № 401), написавши й «розправу» (розвідку) про нього — «Дещо про рукопись Короледвірську», в якій подається історія рукопису та аналіз його форми і змісту (див. 10-й том цього видання).

...стишки інших молодих авторів... — Йдеться про вірші товаришів І. Франка з Дрогобицької гімназії (замість вірша «Легінь» надіслано «Тугу»).

3. ДО В. С. ДАВИДЯКА. *Дрогобич, 27 травня 1874 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2, с. 137—140.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1060.

...дождати празнин... — Маються на увазі канікули.

...для переводчика «Первої любві».— В. Давидяк переклав повість «Перше кохання» німецької письменниці Клари Бауер (1836—1876), відомої під псевдонімом Карл Детлев, яка кілька років прожила в Росії і написала ряд творів з російського життя. Повість друкувалася у 1874 р. в журналі «Друг».

Хомяков Олексій Степанович (1804—1860) — російський поет і філософ, один з діячів слов'янофільства.

...Сахарова старинних повістей... — Йдеться про «Сказания русского народа...» (1836—1837; вид. 2-е, 1841—1849 рр.) російського фольклориста, етнографа і палеографа Івана Петровича Сахарова (1807—1863).

...збірників пісень народних Максимовича і Метлинського... — Маються на увазі збірники народних пісень, видані українськими письменниками і фольклористами Михайлом Олександровичем Максимовичем (1804—1873) «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834) та Амвросієм Лук'яновичем Метлинським — «Народные южнорусские песни» (1854).

Метлинський Амвросій Лук'янович (літературний псевдонім — Амвросій Могила, 1814—1870) — український поет, фольклорист, перекладач, видавець; належав до течії консервативного романтизму в українській поезії.

...збірник пісень сербських Вука Стефановича Караджича... — Йдеться про збірник «Сербські народні пісні» («Српске народне пјесне»; 1823—1833, кн. 1—4) визначного сербського письменника, мовознавця і фольклориста Вука Стефановича Караджича (1787—1864).

...збірники галицькі Жеготи Павлія і Вацлава з Олеська... — Йдеться про збірники пісень польських фольклористів Жеготи Паулі (1813—1895) «Pieśni ludu ruskiego w Galicji» (1835—1840) та Вацлава Залеського (1799—1849; псевдонім — Вацлав з Олеська) «Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego» (1833) у двох томах.

Питаєте о мою поезійку «Великдень»? — Йдеться про вірш І. Франка «Великдень року 1871», присвячений пам'яті батька (не зберігся).

Петрарка Франческо (1304—1374) — італійський поет, один з найвидатніших представників гуманізму епохи Відродження.

«Месть яничара» — драматичний етюд І. Франка, написаний в 70-х роках (не зберігся).

...повість фантастична «Славой»...— Ця повість написана І. Франком у 70-х роках. Зберігся автограф її драматичної обробки «Славой і Хрудош» (ІЛ, ф. 3, № 210). Текст драми обривається на другій яві третьої дії (див. 23-й том нашого видання).

Марков Йосип Андрійович (1849—1909)— колишній учень Дрогобицької гімназії, пізніше публіцист і співробітник реакційної «москвофільської» газети «Слово», що виходила у Львові (1861—1887), засновник і редактор реакційних газет «Пролом» (1881—1882), «Новый пролом» (1883—1887), «Червоная Русь» (1888—1891).

Верхратський Іван Григорович (1846—1919) — український філолог, природознавець, діалектолог, письменник «народовського» напряму. Учитель Дрогобицької гімназії, учив Франка в 1868—1875 рр.

Вагилевич Михайло — в 70-х роках студент Львівського університету, член «Академического кружка» та співробітник «Друга». Його повість «Домна Розанда» друкувалася в «Друзі» у 1874 р.

...повістку Грабовського «Мокош»... — Йдеться про повість польського письменника, історика і публіциста консервативного спрямування Міхала Грабовського (1804—1863), представника «української школи» в польській літературі. В перекладі на українську мову І. Верхратського під заголовком «Сказка про Мокоша і відьму Дівонію» друкувалася в журн. «Правда» (1873, № 20, с. 673—682).

4. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Дрогобич, 15—23 вересня 1874 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 9—11.

Писався лист, як видно із тексту, протягом кількох днів — 15—23 вересня 1874 р.

Листи до О. М. Рошкевич вперше частково публікувалися у вид.: «Радянське літературознавство», 1940, № 5-6, с. 73—153, у статті М. Возняка «Автобіографічний елемент в оповіданні Франка «На дні»; деякі листи надруковано у вид.: Твори, т. 20. Повністю видано М. Возняком у кн.: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5. Львів, 1956, с. 5—131. У статті М. Возняка листування широко прокоментовано, грунтовно висвітлено історію взаємин поета з О. М. Рошкевич.

Автографи листів І. Франка до української перекладачки, збирача фольклору, друга і першої нареченої поета Ольги Михайлівни Рошкевич (1857—1935) та до її брата Ярослава і батька Михайла Яковича (1830—1886), священика в селі Лолині (тепер — Долинського району Івано-Франківської області) збереглися не повністю (ІЛ, ф. 3, № 1177—1221). Окремі листи — це копії, зроблені рукою О. М. Рошкевич. Деякі листи, як згадує сестра Ольги Михайлина, були спалені Ольгою.

Збереглося також кілька листів О. М. Рошкевич до І. Франка (за 1879 р.) (ІЛ, ф. 3, № 1604, 1615 та ін.). Листи О. Рошкевич до І. Франка надруковано у кн.: Ф р а н к о І. Статті і матеріали, зб. 6.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1180.

...п р о Я р о с л а в а... — Йдеться про Ярослава Рошкевича (Славка, 1858—?), брата Ольги Рошкевич, у якого І. Франко був репетитором.

...п р о К е р к і а р т а, к о т р и й д о н а с м а є т е п е р п р и й т и н а м і с ц е о. Б а р е в и ч а з С а м б о р а... — Йдеться про директорів гімназії в Дрогобичі, де тоді учився І. Франко (Хома Баревич був директором у 1867—1872 рр., а Ян Керекєрто — в 1874—1879 рр.).

П а н н а М и х а й л и н а (Міня) — Михайлина-Марія Михайлівна Рошкевич (1859—1957), молодша сестра О. Рошкевич (в одруженні — Михайлина Іванець). Під впливом І. Франка пробувала свої сили в літературі. І. Франко опублікував у збірці «Молот» нарис М. Рошкевич «Кума з кумою», залучив її до участі в альманасі «Перший вінок» (1887) (див. статтю Р. Горака «Змарнований талант».— «Жовтень», 1983, № 5, с. 59—62).

«П е р ш и й в і н о к» — літературно-художній альманах, де вміщено твори українських письменників; виданий Наталією Кобринською та Оленою Пчілкою у Львові в 1887 р. за редакцією І. Франка.

5. ДО В. С. ДАВИДЯКА. *Дрогобич, 13 жовтня 1874 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2, с. 140.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1061.

К о г у т — товариш І. Франка по Дрогобицькій гімназії.

...п е р е к л а д а ю «А н т і г о н у» С о ф о к л а ... — Збереглися уривки перекладу (ІЛ, ф. 3, № 1062 та ін.) (див. 8-й том цього видання).

Б і л и н с ь к и й Юліан — особа не встановлена.

Н а г у є в и ч і — село, де народився І. Франко (тепер село Івана Франка Дрогобицького району Львівської області).

С і ч и н с ь к и й Микола (1850—1894) — член «Академического кружка», згодом — греко-католицький священик, депутат галицького сейму, «народовець».

Д у л і б и — село біля м. Стрия Львівської області.

6. ДО В. С. ДАВИДЯКА. *Дрогобич, 5 листопада, 1874 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2, с. 140—142.

У листі вміщені сонети та переклади Франка за підписом «Джеджалик», до деяких із них поставлено дати: «Живі і мертві» (27/X), «Дві дороги», «Пелікан» (27/X), «Наш образ», «Із книги пісень Гейне» (22/X), «Спів хору із «Антігони». У нашому виданні друкуються в 2-му та 3-му томах. Додаток «P. S.» йде після вір-

шів. Із цих віршів редакція «Друга» у 1874 р. надрукувала лише два: «Пісні народнії» і «Моя пісня», а в 1875 р.— три: «Дві дороги», «Наш образ», «Могила».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1062.

«А х і л л» — ранній драматичний твір І. Франка, який гімназисти ставили на сцені. Автограф не зберігся.

П'і д л і с е ц ь к и й — шкільний товариш І. Франка, пізніше — учитель Львівської гімназії.

1875

7. ДО ЩАСНОГО СЕЛЬСЬКОГО. *Дрогобич, 11 квітня 1875 р.*

Вперше надруковано скорочено: журн. «Україна», 1926, кн. 6, с. 88 (у тексті статті К. Студинського «Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р.»). Цей лист у Щасного Сельського відібрала поліція при обшуку 13 липня 1877 р. разом з іншими листами та книжками (зберігся у копії, які після арешту І. Франка і Щасного Сельського у 1877 р. зробила поліція). Автограф не відомий.

Подається за першодруком.

С е л ь с ь к и й Щасний (Фелікс Станіславович; 1852—1922, псевдонім — Іван Бойчук) — студент медичного відділу Віденського університету, член студентського товариства «Січ» (у 1875 р. був його головою); друг Остапа Терлецького та І. Франка, в юнацькі роки притягався разом з ними до суду в 1877 р. Пізніше відійшов від громадської діяльності, працював лікарем у Львові, був членом лікарської секції Наукового товариства імені Шевченка (про нього див. статтю: К а с с а р а б а М. Провісник світла і добра.— «Жовтень», 1983, № 12, с. 86—90).

На допиті 1 серпня 1877 р. Щасний Сельський показав, що він познайомився з І. Франком («талановитим хлопцем, що кохався в українській літературі»), коли був учнем гімназії в Дрогобичі: «В р. 1875, коли я був на третім році медицини, писав я до Франка, тоді ученика 8 гімн[азійної] класи в Дрогобичі, щоб він приїхав на університет до Відня і там відбув однорічну військову службу, бо в такий спосіб мав би він, як убогий хлопець, безплатне утримання. На сей лист відповів мені Іван Франко, а його відповідь є ясним доказом, що за моїх часів у Дрогобицькій гімназії студентської громади не було» («Україна», 1926, кн. 6, с. 90).

«Д р у ж н і й л и х в а р» («Лихвар») — студентське видавничо-освітнє товариство «народовського» напряму у Львові, існувало протягом 1871—1882 рр. (потім злилося з «Академическим кружком» і називалося «Академічне братство»).

[. . .] — як зазначає публікатор, тут І. Франко писав про свої особисті справи, велів кланятися всім «ревним русинам»; а товариству «Січ» просив заявити, що радо жертвує йому свою працю (див. «Україна», 1926, кн. 6, с. 88).

Д р и м а л и к, Г р у ш к е в и ч — тоді студенти Віденського університету, які закінчили Дрогобицьку гімназію.

«С і ч» — українське студентське культурно-освітнє товариство у Відні, засноване у 1868 р.; складалось із студентів-україн-

ців Віденського університету. У 1898—1900 рр. його головою був студент І. Семанюк (Марко Черемшина). Пізніше віденська «Січ» зійшла на буржуазно-націоналістичні позиції.

8. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Дрогобич, 2 травня 1875 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 12—14.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1181.

9. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Дрогобич, 26 травня 1875 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 14—21.

Датується на підставі згадки в листі: «Ваш брат, здається, буде читати цей лист ще сьогодні (26/5) ...»

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1182.

Бачинський Омелян Васильович (1833—1906) — актор, режисер і перший директор українського театру товариства «Руська бесіда» у Львові. Для цього театру І. Франко перекладав твір Ф. Раймунда «Марнотратник», переробив на мелодраму «Прекрасну Єлену» Ж. Оффенбаха, переклав «Уріеля Акосту» К. Гуцкова, оперету «Пансіонерки» та інші п'єси. У березні 1875 р. театр О. Бачинського дав у Дрогобичі виставу «на користь убогих учеників Дрогобицької гімназії».

Велдіж — тепер Шевченкове, село Долинського району Івано-Франківської області. На великодні свята 1875 р., коли І. Франко гостював у Рошкевичів, він разом з ними був у Велдіжі у священика Хризанта Колянковського.

...Ваш брат... — Мається на увазі Ярослав Рошкевич.

Погорецький Іполит (1859—1934) — товариш Франка по навчанню у Дрогобицькій гімназії, син Йосифа Погорецького, священика у Вацовичах, пізніше — в селі Велдіжі.

...про наше майбутнє життя у Львові... — У зв'язку з тим, що І. Франко мав учитися у Львівському університеті, М. Рошкевич вирішив перевести свого сина Ярослава до шостого класу української гімназії у Львові, щоб він був там під постійним наглядом І. Франка. У Львові Я. Рошкевич жив на одній квартирі з І. Франком та М. Павликом (див. лист М. Павлика до М. Драгоманова від 27 червня 1876 р.— Переписка, т. 2, с. 45).

Нещодавно я написав томик віршів і дав до друку... — І. Франко запланував видати свої вірші окремою збіркою. У зв'язку з цим він у 1874 р. звернувся до свого шкільного товариша Когута, який тоді вже був у Львові, з проханням дізнатися у львівських друкарів про можливості і кошти друку. З тим же проханням він звертався і до В. Давидяка. На початку 1875 р. він уклав збірку і надіслав до Львова (про історію підготовки її див. статтю С. В. Щурата «Перші літературні спроби Івана Франка».— Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2, с. 115—119). У передмові до повісті «Петрії й Довбущуки» І. Франко писав, що досить велику збірку своїх ліричних віршів, яка зібралася

у нього в Дрогобичі і з якої дещо було надруковане в «Друзі» у 1874 р. і 1875 рр., він пізніше спалив (Петрії й Довбущуки. Чернівці, 1913, с. 5—6).

Огоновський Омелян Михайлович (1833—1894) — український літературознавець буржуазно-націоналістичного напряму, професор української мови й літератури Львівського університету. І. Франко писав: «Ще сьогодні беруть мене холодні дрижачки при згадці про педантичні, безглузді лекції [...] Огоновського, про тяжке пережовування мертвої книжкової вченості, про це рабське додержання друкованих зразків і словесних формул» («Як це сталося? (спогад Івана Франка)» — див. 34-й том нашого видання).

...працюю над другим томиком... — У листі до В. Давидяка від 3 липня 1875 р. Франко подає зміст цього «другого томика», який постав після відсилки першої збірки до Львова. Частину віршів було надруковано у збірці «Баляды и розсказы», 1876 (див. Щурат С. В. Ранняя творчість Івана Франка. К., 1956, с. 43—44).

10. ДО В. С. ДАВИДЯКА. *Дрогобич, 3 липня 1875 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2, с. 142—144.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1063.

...в моїй «Могилі» ... — вірш «Могила» (див. 3-й том цього видання) був надісланий І. Франком у листі до В. Давидяка від 13 травня 1875 р.

...В збірнику, котрий Вам недавно до рук дійшов... — Йдеться про збірник поезій, який уклав і хотів видати у Львові І. Франко (див. попередній лист).

...поезій Федьковича, котрі вийшли в Коломиї... — Йдеться про «Поезії» Ю. Федьковича, видання М. Білоуса, 1867—1868 рр., випуски 1—3.

Лімбах — батько шкільного товариша І. Франка Франца Лімбаха (про нього див. оповідання І. Франка «Гірчичне зерно»).

Содержання томика слідуюче... — Див. попередній лист. Зберігся план цього «томика» (ІЛ, ф. 3, № 401; там же і автограф перекладу «Слова о полку Ігоревім»). До збірки входило 66 віршів, перекладів і переспівів (див. статтю С. В. Щурата «Перші літературні спроби Івана Франка» — Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2-й, с. 117—118).

...стихом альцейським, сапфіцьким, асклепіадейським... — Маються на увазі старогрецькі віршові розміри античних поетів Алкея, Сапфо, Асклепіада.

Ратай — один із псевдонімів Пантелеймона Олександровича Куліша (1819—1897), українського буржуазного письменника, критика, історика, етнографа. Еволюціонував від поміщицько-буржуазного лібералізму до буржуазного націоналізму й вірнопідданського схиляння перед царизмом. Його переспів книги Іова був надрукований у 1869 р.: Иов. Переспів Павла Ратая. Львів, вид. «Правда», 96 стор.

11. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА. [*Дрогобич, початок липня 1875 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 22—25.

Датується приблизно на підставі згадки про «карточку», яку Ярослав мав передати сестрі в день її народження.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1217.

К р и н и ц ь к и й Володимир — товариш Франка по Дрогобицькій гімназії, учився на філософському відділі Львівського університету, був одним з членів управи «Академического кружка».

...о т р и м а в в е л и ч е з н у т р і й к у... — Отримав погану оцінку (найвища була 5, найнижча — 1).

Р е й х е р т и Й о с и п і П и л и п — восьмикласники, товариші Франка по Дрогобицькій гімназії.

С т а р и й Г в о з д е ц ь к и й — родич І. Франка, священик у Волосянці-Великій. Іван Гвоздецький (1802—1878) — брат бабусі Франка Людвики. Він давав шлюб батькам І. Франка.

12. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Дрогобич, початок липня 1875 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 26.

Датується на підставі дати цього вірша: 11 липня — день іменин О. Рошкевич.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1575, написаним на маленькому клаптику паперу німецькою мовою. До нього додано карточку з друкованим написом «Многая лѣта!», на звороті вірш «На день 11 юлія 1875».

13. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, серпень 1875 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 26—27.

Дату не встановлено. Із тексту видно, що лист написано влітку, очевидно, в серпні, під час перебування І. Франка в Лолині, куди він поїхав після іспитів. Іспит на атестат зрілості відбувся 27 липня 1875 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1184 (невеличка картка, написана німецькою мовою, закінчення — польською).

14. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 30 жовтня 1875 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 27—28.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1183.

15. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 29 січня 1876 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 28—29.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1183. Це Франкова дописка до листа Ярослава сестрі. Дата поставлена в листі Ярослава: Lemberg, irm 29/I-1876.

Л ю т е р Мартін (1483—1546) — діяч Реформації в Німеччині основоположник лютеранства, одного з напрямів християнського протестантського віросповідання, що виник як протест німецької буржуазії (бюргерства) проти католицького духівництва та папства.

16. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, близько 8 лютого 1876 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 29—32.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1187. Лист написаний, очевидно, під час приїзду Ольги Рошкевич із батьками до Львова на бал, що відбувся 8 лютого. М. Возняк вважає, що зустріч відбулася, найімовірніше, в Жиравці біля Львова, де жив Порфир Руденський (мати Ольги походила з дому Руденських).

17. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 29 лютого 1876 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 33—35.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1186.

...я к і р е м і н і с ц е н ц і ї п о в е з л а т и і з б а л у... — 8 лютого 1876 р. в залах Народного дому відбувся великий бал, організований «Академическим кружком» за участю більше 300 гостей («Слово», 1876, № 13, с. 3), на якому була Ольга Рошкевич, що приїхала до Львова на кілька днів із батьком.

...м у ш у д о к і н ч и т и с в о ю п о в і с т ь... — Мають на увазі «Петрії і Довбущуки»; друкувались у журн. «Друг» (1875—1876; див. т. 14 цього видання).

М е н і п і д в и щ и л и с т и п е н д і у м...— І. Франко одержував стипендію з фонду Самійла Гловінського (заснований 1756 р. львівським єпископом латинського обряду С. Гловінським, який своє майно і прибуток з нього призначив на допомогу молоді, що вчиться).

...щ о б и в и д а т и т в о р и п р о з о в і, а і м е н н о п о в і с т і У с т и я н о в и ч а.— Йдеться про намір видати повісті українського письменника і громадського діяча, близького до «Руської трійці», Миколи Леонтійовича У с т и я н о в и ч а (1811—1885). Твори М. Устияновича видано у Львові 1879 р.

П о ч а т о к м а є з р о б и т и Г е т о г о «Ф а у с т», м о г о п е р е к л а д у.— Уривок «При кужілці (із трагедії «Фавст», часть перва)» друкувався в журн. «Друг», 1876, № 18,

с. 429. У переробленому вигляді увійшов у видання: «Фауст» Й. Гете в перекладі І. Франка (Львів, 1882).

...д о к р у ж к а... — Йдеться про «Академический кружок».

Д ж е д ж а л и к — перший псевдонім І. Франка.

«Т р и к н я з і н а о д и н п р е с т о л» — учнівська драма І. Франка, написана у грудні 1874 р., 21 березня 1876 р. була поставлена аматорським гуртком львівського студентського товариства «Академический кружок» у залі товариства «Frohsinn», в готелі «Жорж» (див. про це в журн. «Друг», 1876, № 5, с. 80, та № 6, с. 96; див. 23-й том нашого видання).

...в и с т у п а ю з д е к л а м а ц і є ю о Ш е в ч е н к у.— Мається на увазі виступ І. Франка на декламаторсько-музичному вечорі, влаштовуваному в 15-ті роковини смерті Т. Г. Шевченка 11 березня 1876 р. (див. «Тарас Шевченко, симфонія лірична — декламація автора, г. Франка».— «Друг», 1876, № 6, с. 96). Поезія не збереглася.

«В с х і д с о н ц я. Н а п а м ' я т ь п е р в о г о з ' ї з д у о б щ е с т в а і м е н і К а ч к о в с ь к о г о в Г а л и ч і» — вірш І. Франка, прочитаний 20 листопада 1875 р. на вечорі пам'яті М. Качковського; надрукований в журн. «Друг», 1876, № 2, с. 18 — 19 (про виступ Франка на вечорі див.: «Друг», 1875, № 22, с. 535).

К а ч к о в с ь к и й Михайло (1802—1872) — український громадсько-культурний діяч-«москвофіл», радник окружного суду в Самборі, депутат галицького крайового сейму (з 1861 р.), один з членів-засновників культурно-освітніх товариств Галицько-руська матиця і Народний дім. В 1876 р. його іменем названо «москвофільське» просвітнє товариство «Общество им. Качковского».

В а г и л е в и ч, а в т о р «Д е н и с а»... — Повість «Денис» М. Вагилевича друкувалася в журн. «Друг» за 1876 р.

Ф е д о р о в и ч Владислав Іванович (1845—1917), поміщик з села Вікна Скалатського повіту, який в 1873—1876 рр. був головою ліберально-буржуазної культурно-освітньої організації «Просвіта» у Львові; син політичного діяча, учасника подій 1848 р. Івана Федоровича (1811—1870). Видавець творів К. Устияновича.

«П р о с в і т а» — культурно-освітня громадська організація, заснована у Львові 1868 р. «народовцями». Спочатку діяльність її мала ліберально-буржуазний характер. З кінця XIX ст. більшість «Просвіт» стали осередками пропаганди ідей буржуазного націоналізму.

18. ДО М. Я. РОШКЕВИЧА. *Львів, 4 травня 1876 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 35—36.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1177.

М о я п о д о р о ж і з Л о л и н а д о Л ь в о в а... — І. Франко їздив до Лолина на весняні канікули (у квітні 1876 р.).

К о л я н к о в с ь к и й Хризант — священик у с. Велдіжі, знайомий Рошкевичів. І. Франко гостював у нього разом з Рошкевичами у 1875 р.

Г а л і к о в с ь к и й Михайло — священик у с. Ілем'ї.

П а в л и к Михайло Іванович (1853—1915) — український письменник, публіцист і громадський діяч революційно-демокра-

тичного напряму, соратник І. Франка. Перебував у тісних зв'язках з російською революційною еміграцією, брав участь у транспортуванні закордонних революційних видань у Росію.

О х р и м о в и ч Клим — один з товаришів І. Франка (про нього згадує у своїх спогадах А. Дольницький.— Див.: Іван Франко у спогадах сучасників. Львів, 1956, с. 105).

Л а д к а н к и — весільні пісні, які на прохання І. Франка записувала О. Рошкевич. Свої записи І. Франко надрукував в журн. «Друг», 1876, № 8 і 23 («Ладканки (пісні весільні) із села Лолина коло Велдіжа. Списав І. Франко, 1876»). Пізніше видано окремою книжкою і записи О. Рошкевич (див. примітку до 47-го листа). Зберігся автограф (ІЛ, ф. 3, № 225).

...п р о ш у о к і н е ц ь п е р е в о д у п о в і с т і.— Йдеться про твір «Сімнадцяті і двадцять перші уродини. Оповідання Марі Софії Шварц» в перекладі Надежди (тобто Ольги Рошкевич).

Ш в а р ц Марі Софія (1819—1894) — шведська письменниця, романістка, твори якої тоді були перекладені майже всіма європейськими мовами.

... в к а л е н д а р і... — Йдеться про видання «Дністрянка. Альманах з календарем на рік звичайний 1877», Львів, 1876. Переклад Ольги Рошкевич надрукований на с. 33—50.

19. ДО М. Я. РОШКЕВИЧА. *Львів, 9 червня 1876 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 36—37.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1178.

П е р е в о р о т у т а к о г о с т р а ш н о г о... — Йдеться про перемогу демократичного напряму в «Академическом кружке» та його органі «Друг» (25 лютого 1876 р. І. Франко офіційно входить до складу редакції «Друга». Фактичним редактором «Друга» від лютого до осені 1876 р. був А. Дольницький, а «москвофіл» С. Лабаш вийшов із складу редакції).

1877

20. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 10 січня 1877 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 1.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1305.

Д р а г о м а н о в Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, літературний критик, фольклорист, історик літератури і громадський діяч буржуазно-демократичного, а пізніше ліберально-буржуазного напряму. Особливий резонанс мали листи Драгоманова до редакції журналу «Друг», в яких він обстоював велике значення російської літератури для розвитку української, спрямовував творчу молодь по шляху демократизму, народності і реалізму, боротьби з ідеалістичною естетикою. Це допомагало І. Франкові у його виступах проти реакційної частини редакції журналу та клерикальної ідеології «москвофільського» «Академического кружка» і «народовського» «Дружнього лихваря». Однак не треба й перебільшувати вплив М. Драгоманова на І. Франка. Сам поет у листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 року писав:

«Без сумніву, великий вплив мав на мене пок[ійний] Драгоманов, але вплив дуже sui generis*, більш негативний, як позитивний. Спеціально як белетрист я майже нічого не скористав від нього [...]». Про це ж І. Франко пише і в передмові до книги: Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. Львів, 1906, с. 8—9. Тут він зазначає, що його листування з М. Драгомановим розпочалося взимку на початку 1877 р. і тривало до самої його смерті, часом з довгими перервами, а листи від 1877 р. до кінця 1881 р. частково втрачені.

Листування І. Франка з М. Драгомановим майже повністю опубліковане у збірниках: Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895). Зладив Михайло Павлик. Тт. 2—8. Чернівці, 1910—1912 (тут вміщено листи багатьох діячів до М. Драгоманова, серед них і листи І. Франка та відповіді на них М. Драгоманова); Матеріали для культурної і громадської історії Західної України. Т. 1. Листування І. Франка і М. Драгоманова. К., 1928 (підготував до друку М. Возняк). Тут міститься 347 листів періоду 1877—1895 рр.; Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2. Львів, 1949, с. 227—230 (Возняк М. Знайдений початок листа І. Франка до М. Драгоманова — початок листа за 1881 р., кінець якого надруковано в «Листуванні І. Франка і М. Драгоманова» на с. 33—34).

Автографи листів збереглися не всі (в ІЛ є 166 листів І. Франка і 189 — М. Драгоманова).

Ястремський Сергій В. (1857—1910) — український революціонер-народник, працював серед робітників м. Харкова. Після арешту 1876 р. емігрував за кордон. У 1877 р. разом з М. Павликом за розповсюдження народницької і революційно-демократичної літератури був відданий до австрійського суду.

Ляхоцький Антін Михайлович (1854—1918), псевдоніми: Н. Кузьма, Куртієв[1] — український громадський діяч, політичний емігрант, друкар. У 1877 р. був заарештований разом з М. Павликом та І. Франком і висланий австрійським урядом за межі Галичини; у Женеві друкував українські женевські видання та революційну літературу російською мовою, зокрема збірники «Громада», твори Т. Шевченка.

Славні наші товариші... — Маються на увазі учасники «Академического кружка», які доносили в поліцію на І. Франка та М. Павлика. М. Павлик в листі до М. Драгоманова від 18 листопада 1876 р. писав, що саме «москвофіли» з «Академического кружка» «доносили на нас в поліцію, що межи нами є «соціалісти». Це мені казав комісар правит[ельства], як ми вертали із зборів...» (Переписка, т. 2, с. 103).

21. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 20 січня 1877 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 1—2.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1306.

Дорошенко О.— псевдонім Олександра Йосиповича Черепахіна, студента-народника, який належав до лівого крила київ-

---

* Своєрідний (лат.). — Ред.

[1] Див.: Каспрук А. А. Хто такий Олександр Куртієв? — «Радянське літературознавство», 1980, № 1, с. 81—83.

ської Громади. У 1877 р. разом з М. Павликом був відданий австрійськими властями до суду. Пізніше жив у Парижі.

Громади — культурницькі ліберально-буржуазні організації, що виникли в 60-х роках на Україні, ліве крило їх у 70-х роках було зв'язане з російськими революційними народниками.

Колодій (George Rouge — Юрій Червоний) — псевдонім студента Київського університету Георгія Тессена, народника, який перевозив з Женеви нелегальну літературу. Пізніше працював лікарем у Чернігові.

«Про бідність» — брошура С. Подолинського («Про багатство та бідність». Відень, 1875).

Подолинський Сергій Андрійович (1850—1891) — український прогресивний учений, громадсько-політичний діяч, один з перших пропагандистів економічного вчення К. Маркса на Україні. Головніші праці: «Про хліборобство» (1874), «Парова машина» (1875), «Ремесла і фабрики на Україні» (1880) та ін.

«Про правду» — власне, «Правда», брошура С. Подолинського, видана 1875 р. Це переробка брошури А. Іванова (тобто російського статистика і економіста Василя Єгоровича Варзара, 1851—1940) «Хитрая механика» (Цюріх, 1875).

«О малорусской литературе» — брошура М. Драгоманова «По вопросу о малорусской литературе», видана у Відні 1876 р.

«Турки внутренние и внешние» — відкритий лист М. Драгоманова до видавця газети «Новое время», вийшов окремим виданням у Женеві 1876 р.

«Новое время» — щоденна російська газета (1868—1917), виходила у Петербурзі. В 70-их роках займала помірковані позиції, у 80-х під редакцією О. С. Суворіна набула реакційного характеру.

«Вперед» — періодичні збірники російських революційних народників, емігрантів (1873—1876), які видавались у Лондоні і Цюріху за редакцією російського соціолога і публіциста, ідеолога революційного народництва Петра Лавровича Лаврова (1823—1900).

Лукашевич Лонгин — український громадсько-культурний діяч, «народовець», у 70-их роках (1867 і 1876) редагував журнал «Правда». Помер у 1882 р.

«Правда» — орган народовців, виходив у Львові з перервами у 1867—1898 рр.

Консул з Бродів... — Мається на увазі людина, що перевозила нелегальну літературу або людей в Броди — прикордонне місто між Австрією і Росією (зараз Львівської області).

«Нігілістичні брошури» — революційно-народницька і революційно-демократична нелегальна література, яка розповсюджувалась у Галичині (брошури С. Подолинського, О. Терлецького, М. Драгоманова, переклади з російської революційно-демократичної преси та ін.).

Терлецький Остап Степанович (псевдоніми: В. Кістка, Ів. Заневич та ін., 1850—1902) — український літературний критик, громадський діяч революційно-демократичного напряму.

Павлиш Андрій — один з редакторів журналу «Друг».

Левицький Володимир Лукич (1856—1938; псевдонім Василь Лукич) — культурно-освітній діяч і літературознавець ліберально-буржуазного спрямування, видавець; тоді студент університету, в 70-х роках член редакції журналу «Друг», пізніше — «народовець», редактор журналу «Зоря» (1890—1896).

«Три долі» — оповідання Марка Вовчка.

Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — український і російський ліберально-буржуазний історик, письменник, етнограф і публіцист, професор Київського та Петербурзького університетів.

Барвінський Володимир Григорович (1850—1883) — український буржуазно-націоналістичний діяч, прозаїк, критик і публіцист, редактор журналу «Правда» (1876—1880) і газети «Діло» (1880—1883).

«Діло» — українська буржуазно-націоналістична газета, орган «народовців». Виходила у Львові 1880—1939 рр.

Сушкевич Корнило (1840—1885) — «народовець», у 70-х роках завідував друкарнею Товариства імені Шевченка у Львові.

«Опізнаймося» — лист М. Драгоманова до редакції журналу «Правда», надрукований в журналі «Друг», 1877, № 1-2.

«Слівце до опізнання» — відповідь «народовців» М. Драгоманову, надрукована в журналі «Правда», 1877, № 3, 4, 5.

22. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 6 лютого 1877 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 2—5.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1307.

...в руки невластивих християн... — тобто в руки поліції.

Потоцький Альфред (1817—1883) — австрійський політичний діяч, граф, польський поміщик, в 1871—1883 рр. був намісником цісаря в Галичині.

...від другого (січовика)... — Особа не встановлена. Можливо, йдеться про члена студентського товариства «Січ» Івана Яковича Горбачевського (1854—1942). Один час був близький до І. Франка і М. Павлика, потім став «народовцем». Хімік, член НТШ, пізніше — ректор Карлового університету в Празі.

Григорович Петро — один із учасників київської Громади, приїздив з Києва до Львова і Женеви з нелегальною літературою.

Винниченко Ф. П. (1852—1880) — народник, вчився у Київському університеті, належав до лівого крила Громади, підтримував зв'язки з російськими політемігрантами в Женеві.

Гукевич — особа не встановлена.

Кістка С.— псевдонім О. Терлецького.

...«Капітал і труд» Лассаля.— Йдеться про працю «Herr Bastiatshultze von Delitzch oder Kapital and Arbeit» (1864, російський переклад — 1875, Женева; польською мовою переклав Болеслав Лімановський).

Лассаль Фердінанд (1825—1869) — німецький дрібнобуржуазний соціаліст, родоначальник лассальянства — однієї з опортуністичних течій у робітничому русі і соціал-демократичній пар-

тії Німеччини, що заперечувала класову боротьбу, потребу революції і диктатури пролетаріату, вважала селянство «реакційною масою». Однак у свій час Ф. Лассаль був відомим діячем німецького робітничого руху, його брошура відіграла чималу роль у справі виникнення робітничих організацій політичного типу; велика історична заслуга Лассаля для німецького робітничого руху, як писав В. І. Ленін, полягала в тому, що «він перетворив робітничий клас з хвоста ліберальної буржуазії в самостійну політичну партію» (див.: Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 4, с. 161).

... «Что делать?», З примірник[и] ... — Йдеться про роман М. Чернишевського, очевидно, женевського видання 1876 р.

Посмертні письма Герцена... — Мається на увазі «Собрание посмертных статей» О. І. Герцена, видане 1874 р. в Женеві російськими політемігрантами.

«Про галицьке письменство» — вступна стаття М. Драгоманова «Галицько-руське письменство» до київського видання повістей українського демократичного письменника Юрія Адальбертовича Федьковича (1834—1888) у 1876 р.

«Лихі люди» — повість Панаса Мирного, вперше видана М. Драгомановим у Женеві в 1877 р.; поширювалася разом з нелегальною літературою.

«Revue politique et litteraire» — французький прогресивний журнал, виходив у 70-х роках XIX ст.

Белей Іван Михайлович (1856—1921) — студент Львівського університету, співробітник «Друга», пізніше — журналіст (літературний псевдонім — Роман Розмарин). На початку своєї діяльності стояв на прогресивних позиціях. Був членом редакції журналу «Друг», у 1881—1882 рр. разом з І. Франком видавав журнал «Світ», потім став редактором газети «Діло» (1884—1902), перейшов на буржуазно-націоналістичні позиції.

Рамбо Альфред Ніколя (1842—1905) — французький історик і критик, автор праць з історії культури, фольклору і літератури Росії і України. Тут мається на увазі його стаття «La petite Russie. Traditions récits oeuvres d'art populaires d'apres m. Michel Dragomanof et m-me Olga Kossatch», надрукована в журн. «Revue politique et litteraire» у 1876 р. Скорочено друкувалася у 1877 р. в «Друзі», № 5, 6 (Малорусские народные предания и рассказы. Свод Драгоманова. За оцінкою французького проф. А. Рамбо).

Herr Meliton Krasnostawski — мабуть, умовне прізвище для одержання посилок на пошті.

...метелики, друга і третя розмова... — Йдеться про революційно-народницькі брошури «Парова машина», «Про багатство і бідність», «Про хліборобство» та ін., що видавалися 1875 р. у Відні.

Я задумав іменно видавати бібліотеку найзнаменитших романів і повістей... — З цієї серії видано лише «Мертві душі» М. Гоголя (1882) у перекладі І. Франка.

«Фромон син і старший Ріслер» — роман французького письменника А. Доде (1840—1897) «Фромон молодший і Ріслер старший», який перекладав член «Академического кружка» Й. Олеськів.

О л е с ь к і в Йосип (1860—1903) — університетський товариш І. Франка, син священика в Скваряві під Жовквою, член «Академического кружка», пізніше був директором учительської семінарії в місті Сокалі.

«Щ о д і я т и?» — В журналі «Друг» за 1877 р., № 1—5, друкувався переклад частини роману М. Г. Чернишевського «Что делать?» під заголовком «Що діяти? Із оповідань про нових людей. Роман Н. Г. Ч.». Початок переклав І. Франко, решту — М. Павлик[1] (див. 25-й том нашого видання).

К а б а л ь є р о Феріан— псевдонім іспанської письменниці реалістичного напряму Цесілії Бель-де-Фабер (1797—1877).

Б р е т - Г а р т —Гарт Френсіс-Брет (1836—1902), американський письменник-реаліст.

П і д ч а с с в я т я б в з я в с я д о «М е р т в и х д у ш»... — І. Франко переклав перший том «Мертвих душ» М. Гоголя і видав у Львові 1882 р.

...п е р е в о д и т ь с я н а п р о в і н ц і ї З о л я... — Йдеться про переклад Ольгою Рошкевич роману «L'Assomoir» («Пастка»); пізніше під назвою «Довбня» вийшов скорочено у виданні «Дрібної бібліотеки», 1879, вип. 12 («Довбня. Повість з життя паризьких робітників. З французької перевела Ольга Рошкевич»).

...«К а ф т о л и ч е с к и м х р и с т и я н а м»... — тобто галицьким клерикалам-«москвофілам».

«Т о р г о в и ц я п у с т о т и» — найвидатніший твір англійського письменника У. Теккерея (1811—1863) «Ярмарок пихи».

Е р к м а н - Ш а т р і а н — псевдонім двох французьких письменників-реалістів: Еміля Еркмана (1822—1899) і Олександра Шатріана (1826—1890). Переклад їхнього роману «Виховання феодала», виконаний І. Белеєм (під псевдонімом «Роман Розмарин»), друкувався в журн. «Друг» у 1877 р. (№ 6), пізніше перевиданий у «Дрібній бібліотеці».

Ш п і л ь г а г е н Фрідріх (1829—1911)— німецький письменник-реаліст, автор соціально-політичних романів. В окремих з них викривальні мотиви поєднувалися з сентиментально-моралізаторськими нотами.

П л о щ а н с ь к и й Венедикт (1834—1902) — український журналіст та історик монархічно-клерикального спрямування, діяч «москвофільського» табору, редактор газети «Слово» (1871—1887). І. Франко висміяв його у «Думі про Маледикта Плосколоба».

М а н д и ч е в с ь к и й Іван (1854—1925) — галицький громадський діяч, адвокат. В молоді роки один із товаришів І. Франка в редакції журналу «Друг», притягався разом з І. Франком та М. Павликом до судового процесу 1878 р. Під час слідства просив М. Драгоманова «відчепитися від нас з Вашими тенденціями» (див.: Переписка, т. 2, с. 218), за що отримав гостру відповідь М. Драгоманова (т а м ж е, с. 219—222). М. Павлик писав Драгоманову: «Своїм «відчепіться від нас», котре він зложив і в протоколі, пошкодив він дуже нашому процесові, і за кілька день для своєї

---

[1] Див.: Д е й О. І. Кілька штрихів до атрибуції авторства І. Франка.— «Радянське літературознавство», 1971, № 9, с. 80—81.

шкури жертвував здоров'ям трьох людей» (там же, с. 235—236). Пізніше працював адвокатом у Станіславі (Івано-Франківську).

«Б о р и с л а в» — перші оповідання з бориславського циклу І. Франка, які друкувалися в «Друзі» під заголовком «Борислав. Картини з життя підгірського народу» (1877, № 1—6).

...«П р о м а л о р у с ь к и й я з и к» П и п і н а (в и т я г н а п і д с т а в і Ж и т е ц ь к о г о)... — стаття П. Житецького «Пипін про малоруське питання», надрукована в журналі «Друг», 1877, № 3—6.

П и п і н Олександр Миколайович (1833—1904) — російський історик літератури, фольклорист. Академік Петербурзької АН (з 1898 р.). Доброзичливо ставився до української мови і літератури. Автор нарису історії української літератури в кн. «Історія слов'янських літератур» (2 т., 1879—1881, у співавторстві з В. Спасовичем).

Ж и т е ц ь к и й Павло Гнатович (1837—1911) — український філолог. Член-кореспондент Російської АН (з 1898 р.). Автор численних праць з українського мовознавства, літератури та фольклору.

«П ч е л а» — російський тижневий ілюстрований журнал ліберально-буржуазного напряму з питань мистецтва, літератури, політичного і суспільного життя. Виходив у Петербурзі 1875—1878 рр. У 1876—1878 рр. редактором-видавцем був російський художник і скульптор Михайло Йосипович Микешин (1835—1896). Рецензія І. Франка на журнал друкувалася в «Друзі» у 1877 р., № 3-4, с. 54—55.

Н а ш і «с т а р і» в к р у ж к у... — «москвофіли» з «Академического кружка», які виступали проти І. Франка та М. Павлика.

23. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 13 лютого 1877 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 5—9.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1308.

О с а д ц я Михайло (1836—1865) — українськиї філолог, учень визначного австрійського філолога, професора слов'янської філології Віденського університету, Франтішка Міклошича (1813—1891), автор шкільної української граматики з суворим дотриманням етимології (видання — 1862, 1864 і 1876 рр.).

Г о н к у р и, брати Едмон (1822—1896) та Жюль (1830—1870)— французькі письменники-реалісти; їхня творчість останніх років позначена натуралізмом та імпресіонізмом.

У й д а — псевдонім англійської письменниці Луїзи де ла Раме (1840—1903), авторки романів із життя селян.

«G a z e t a L w o w s k a» — польська реакційна газета, виходила у Львові.

З а к л и н с ь к и й Леонід (1850—1890) — на той час студент факультету класичної філології Львівського університету, активний діяч товариства «Дружній лихвар», пізніше — учитель гімназії в Станіславі (Івано-Франківську).

С т е б е л ь с ь к и й Петро (1857—1923) — студент-юрист, пізніше професор карного права у Львівському університеті.

Б о я н — Володимир Стебельський (1847—1891), український письменник, публіцист, у 60-х роках українофіл, потім «москвофіл», видавець газети «Боян» (1867), один із співробітників «Друга». В середині 70-х років перейшов на службу до польських шляхетських кіл.

Т у р я н с ь к и й — особа не встановлена.

К о р о л ь Михайло (1856—1925) — студент-юрист, пізніше адвокат у Жовкві, «москвофіл», депутат австрійського парламенту.

Ч и п ч а р Дмитро — член «Академического кружка», писав статті з питань музики.

К р а с и ц ь к и й — особа не встановлена.

М и д л о в с ь к и й Сидір — член виділу (комітету) «Академического кружка».

С т а р е ц ь к и й Броніслав — студент Львівського університету, бібліотекар товариства «Дружній лихвар».

Б о б и к е в и ч Костянтин (1855—1884) — тоді студент філософського факультету Львівського університету, член «Академического кружка», пізніше — співробітник «Зорі» (опублікував там повісті «Клопоти скінченого академіка», «На обзоринах» — див. некролог — «Зоря», 1884, с. 147—148).

Н а р о д н и й д і м — культурно-освітня організація, заснована у Львові 1849 р. Головною руською радою. В її діяльності брала участь клерикально-буржуазна інтелігенція Галичини. У 60-х роках перейшла під керівництво «москвофілів». Приміщення Народного дому у Львові, збудоване в 1864 р., стало осередком культурно-просвітницької діяльності.

Г о л о в н а р у с ь к а р а д а — політична організація української буржуазної інтелігенції та верхівки уніатського духовенства Східної Галичини проавстрійського напряму (1848—1881).

«N e u e F r e i e P r e s s e» — австрійська ліберально-буржуазна газета, виходила у Відні з 1864 р. до 1939 р.

В і н ц к о в с ь к и й Дмитро (1846—1917) — маловідомий український письменник ліберально-буржуазного напряму. Вчився разом з І. Франком у Дрогобицькій гімназії; видавав брошури і збірники ліберального змісту; співробітник ряду галицьких часописів, член «Общества им. М. Качковского». За фахом — учитель.

Ш а н к о в с ь к и й Петро Львович — студент, згодом священик.

24. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, близько 16 березня 1877 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 9—11.

Датується на підставі змісту (в тексті зазначається, що 16 березня відбудеться суд). Про дату цього листа (близько 16/III) говорить і М. Павлик у примітці до свого листа до М. Драгоманова (див.: Переписка, т. 2, с. 244).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1309.

«П о м и л к а х о р в а т с ь к о г о п р о ф е с о р а, н е в и п р а в л е н а р у с ь к и м и»— стаття М. Драгоманова, надрукована в «Друзі», 1877, № 3-4; у ній ідеться про статтю В. Ягича «Дунав—Дунай в слов'янській поезії народній», витяги

в якої з'явилися в журналі «Правда», 1877, № 1-2, без належних виправлень.

...п р о Г о л ь д ш т е й н а... — Такого матеріалу в журналі «Друг» за першу половину 1877 р. не було надруковано.

Г о л ь д ш т е й н Едуард Юлійович (1851—1887) — відомий піаніст, композитор, диригент і музичний рецензент.

В а ш і з а м і т к и «Л о г і к а в н а ш и х г а з е т а х»... — Такий допис у «Друзі» не друкувався.

«Р у с ь к и й С і о н» (1871—1888) — клерикальний журнал, орган львівської митрополії. Виходив у Львові.

С в. Ю р — собор св. Юра у Львові, при якому була консисторія — церковна уніатська школа на чолі з митрополитом. Цей реакційний осередок став надійною опорою цісарського уряду у здійсненні соціального й національного гніту трудящих Галичини. У І. Франка вживається як загальна назва для тих, хто підтримував регресивну політику тодішніх галицьких митрополитів.

С е м б р а т о в и ч Сильвестр (1836—1898) — видавець «Руського Сіону», з 1885 р. греко-католицький митрополит, з 1895 р.— кардинал, резидент Ватікану в Галичині.

«С а н к т - П е т е р б у р г с к и е в е д о м о с т и» — російська газета, продовження газети «Ведомости». Виходила у Петербурзі з 1728 р. при Академії наук двічі на тиждень, а з 1800 р.— щоденно (до 1917 р.). В 1863—1874 рр. це був один із найліберальніших органів друку; тут друкувалися літератори і вчені демократичного спрямування.

«Б и р ж е в ы е в е д о м о с т и» — щоденна ліберально-буржуазна політична, економічна і літературна газета. Виходила у Петербурзі 1861—1879 рр.

«Н и в а» — російський ілюстрований щотижневий журнал. Виходив 1870—1918 рр. у Петербурзі.

«В е с т н и к Е в р о п ы» — російський щомісячний науковий, суспільно-політичний та літературний журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Петербурзі в 1866—1918 рр.

«О т е ч е с т в е н н ы е з а п и с к и» — російський літературно-політичний журнал. Виходив 1818—1884 рр. у Петербурзі. У час, коли критичний відділ вів В. Бєлінський (1839—1846), та після 1868 р., коли його очолили М. Некрасов та М. Салтиков-Щедрін, журнал мав революційно-демократичний характер.

Р е з ю м е з «Н о в и» ... — Маються на увазі нотатки І. Франка про роман І. Тургенева «Новь» («Друг», 1877, № 3-4, с. 55) (див. 26-й том цього видання).

...Щ е д р і н а («Д е р е в е н с к а я т и ш ь»)... — Твір М. Є. Салтикова-Щедріна «Деревенская глушь» друковано в перекладі І. Франка під назвою «Супокійне життя. Сільська ідилія Н. Щедріна (Салтикова)» в «Друзі», 1877, № 5, с. 58—66 (див. 25-й том цього видання).

А р і а н и — прихильники аріанства, течії в християнстві (від александрійського священика Арія, який вперше сформулював основні положення цього вчення в 318 р.), що виникла в період утвердження основних догматів християнства (аріани не визнавали догмат про трійцю та піддавали критиці інші положення ортодоксального християнства). Засуджувалася як єресь.

...Н а в у х о д о н о с о р о в о ї у ч т и... — Мається на увазі бенкет Валтасара, сина вавілонського царя Навуходоносора

(604—562 чи 561 р. до н. е.), який завоював багато земель, зруйнував Єрусалим (тому ім'я його стало символом жорстокості). За біблійною легендою, під час цього бенкету на стіні з'явилися вогненні слова «mane, thekel, fares» (*халд.*: вичислено, зважено, розділено), що віщували загибель Валтасара і розподіл його царства перським царем Кіром (539 р. до н. е.).

Дрепер Джон Уїльям (1811—1882) — американський вчений, філософ-позитивіст, автор праць з фізіології, хімії, фізики та історії філософії. Його книжку «Боротьба науки з релігією» (1874) високо оцінив Д. Писарев.

...із Беджготової статті... — Мається на увазі робота англійського соціолога-економіста і публіциста, редактора журналу «The Economist» Вальтера Беджгота (1826—1877) «Über den Ursprung der Nationen».

«Руська рада» — газета, орган «москвофільського» товариства «Руська рада» в Коломиї (1871—1893).

«Наука» — журнал «москвофілів», виходив у Коломиї і Львові 1871—1886 р., у Відні 1886—1901, у Чернівцях в 1902 р.

«Руська хата» — буковинський альманах на рік 1877-й, видав у Чернівцях Данило Млака (псевдонім українського письменника і композитора Сидора Івановича Воробкевича, 1836—1903).

«Світогляд» — брошура І. Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу», вийшла 1876 р. у Львові (вперше надрукована в журналі «Правда», 1868, № 35—37).

Щодо арештованих тут українців... — Йдеться про С. Ястремського і О. Черепахіна (див. примітку до листа 20).

Щодо книжок, котрі я дав на Україну... — Йдеться про книги, приготовлені І. Франком для Киева і конфісковані під час арешту М. Павлика, С. Ястремського та О. Черепахіна в січні 1877 р.

25. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 24 березня 1877 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 11—12.
Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1310.

Ваш лист наробив в суді... — М. Драгоманов надіслав листа І. Мандичевського до нього і свою відповідь оборонцеві І. Мандичевського Попелеві — див.: Переписка, т. 2, с. 211 і 219—220.

Один з наших людей... — Йдеться про І. М. Белея.

Борисов Євген (1853—1900) — український етнограф і статистик, член одеської Громади, який у той час перебував у Львові. Брав участь у революційно-визвольному русі другої половини XIX ст., був знайомий з І. Франком, писав про нього, листувався з ним. Друкувався у галицьких виданнях 80-их років.

«Теорія д-ра Крупова».— Мається на увазі повість О. Герцена «Лікар Крупов» (1847).

26. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 21 квітня 1877 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 37—40.

Датується на підставі змісту. В листі зазначається: «Завтра (у неділю), бачиться, буду робити колоквія з руського», а колоквіум І. Франко склав 22 квітня 1877 р. (див.: І. Франко. Документи і матеріали, с. 38). Крім того, Франко зазначає, що О. Черепахіна і С. Ястремського «вчора повезли у Швейцарію», а вони обидва «мали сидіти до 20 квітня» (див.: Переписка, т. 2, с. 198). До того ж лист писаний у суботу (а субота була 21).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1188.

...з а с я д у д о п и с а н н я р о м а н у.— Очевидно, йдеться про повість «Boa constrictor» (надруковано в «Громадському друзі», 1878, кн. 2).

С л а в к о — брат О. Рошкевич Ярослав.

«L a C u r é e» («Здобич») — роман Е. Золя (1871), російський переклад — 1874 р.

М о х Іван — тоді студент Львівського університету, пізніше — секретар товариства «Січ» у Відні.

В а с и л о в и ч Лев (1858—1883) —народний учитель у Сапогові, під псевдонімом Лев Сапогівський писав оповідання й статті.

Д о л ь н и ц ь к и й Антон (1853— кінець 1940-х) — на той час студент юридичного факультету Львівського університету, секретар «Общества им. Качковского», член редколегії журналу «Друг», пізніше — голова «Академического кружка» (М. Павлик у листі до М. Драгоманова згадує його повість «На потемки. Очерки і образки із сучасного життя А. Перепліса» — Переписка, т. 2, стор. 18 і 56). Пізніше працював у судівництві в Галичині, згодом у Відні.

27. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА. *Львів, 22 вересня 1877 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 40.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1218 (написаний українською мовою польською транскрипцією).

«S z k i c e z d z i e j o w p r a c y» — польський переклад статті Д. І. Писарева «Нариси з історії праці» (1863).

Ф е д о р о в и ч е в а — вдова Йосифа Федорович, домогосподарка у Львові, в якої наймав квартиру І. Франко (на Бенедиктинській площі, № 1, тепер — Вічова площа).

Н а м о ї й р о з п р а в і... — Мається на увазі судовий процес, який відбувся 14—21 січня 1878 р. (І. Франко був засуджений на 6 тижнів ув'язнення. Звільнений 5 березня 1878 р.).

28. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Львів, липень — жовтень 1877 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 1, с. 67—68.

Датується орієнтовно на підставі змісту (листи написані в тюрмі 1877 р. між липнем і жовтнем).

Подається за рукописною копією, зробленою невідомою рукою — ІЛ, ф. 3, № 905. Без дати і без підпису.

Його сестра... — Йдеться про Ганну Іванівну Павлик (1855—1928), українську громадсько-політичну діячку революційно-демократичного напряму, активну учасницю жіночого руху в Галичині, сестру М. Павлика, яка кілька разів заарештовувалася за демократичну пропаганду.

...Драгоманов... прислав П-ві повномочіє... — Київський книгар Л. Ільницький надіслав М. Павлику книжки, але вони потрапили «в комісовий продаж» у «Просвіту». М. Драгоманов був незадоволений, що «Просвіта» самовільно розпорядилась його книжками (він хотів заснувати у Львові «Руську бібліотеку наукових і поетичних діл, доступну переважно академічній молодіжі без поділу на кружки і партії») і вимагав вислати рахунки. М. Драгоманов дав М. Павлику «вірчого листа» і просив «Просвіту» передати йому гроші за книжки (див. листи М. Драгоманова до комітету «Просвіти» — Переписка, т. 2, с. 223—225, 231).

Дідо-ві — можливо, Василю Дідощакові, знайомому І. Мандичевського, адвокату.

Кріґсайзен — слідчий львівського суду, під час процесу 1878—1879 рр. вів слідство над І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким та їхніми товаришами. «Один із найглупіших і найлінивіших урядників Львівського суду»,— зазначав І. Франко («Записки наукового товариства імені Шевченка», 1902, т. 50, кн. 6, с. 39).

Яцковський — львівський адвокат.

Бригідки — в'язниця у Львові за часів Австро-Угорщини.

Ільницький Василь (1823—1895) — український педагог, письменник і публіцист «народовського» напряму.

Заклинський Роман (1852—1931) — український літературознавець та історик, автор праці про Лук'яна Кобилицю.

1878

29. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, початок березня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 40—42.

Датується на підставі тверджень: «я декрет прийняв не з власної волі» (в листі до М. Драгоманова зазначається дата: «від 5/III»), «почувши, що мене засуджено» — отже, написано після виходу з тюрми (5 березня 1878 р.).

Подається за копією листа, зробленою рукою О. Рошкевич,— ІЛ, ф. 3, № 1196.

...газетярські плетні о моїм процесі. — Про арешт, судовий процес І. Франка і товаришів з'явилися повідомлення в газетах та журналах («Правда», 1877, № 11, 20; «Слово», 1877, № 59, 60; «Правда», 1878, № 2, 3; «Слово», 1878, № 2, 3, 4, 5, 6, 7). Інформації про процес подали також деякі польські газети: «Praca», «Gazeta Narodowa» і «Dziennik Polski».

...п о ч у в ш и, щ о м е н е з а с у д ж е н о... — У 1878 р. І. Франко був засуджений до шести тижнів ув'язнення (хоч фактично просидів майже дев'ять місяців).

30. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, початок березня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 2, с. 288.

Автографа не виявлено.

Датується на підставі змісту («Я від 5.III н. с. на волі»). Павлик поставив дату: «після 5 марта 1878».

Подається за першодруком. Це дописка І. Франка на листі М. Павлика до М. Драгоманова.

Я х о т і в з м а т е р і а л і в, з і б р а н и х у т ю р м і, н а п и с а т и о б ш и р н і ш у к а р т и н у з л о д і й с ь к о г о ж и т т я... — Йдеться про незакінчену повість «Івась Новітній» — ІЛ, ф. 3, № 345 (див. 16-й том нашого видання).

31. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, 2 квітня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 2, с. 291—292.

Автограф не зберігся.

Подається за першодруком. Це дописка І. Франка на листі М. Павлика до М. Драгоманова. М. Павлик у своїм листі поставив помилкову дату: «Перед 25/III.1878 р.». В листі І. Франка зазначається: «Boa constrictor» ... вчора вирвав із суду», що сталося 1 квітня 1878 р. (див.: «Україна», 1926, № 6, с. 81).

В а ш а с т а т т я «У к р а ї н а і Г а л и ч и н а...» — Очевидно, стаття М. Драгоманова «Україна й центри» (зб. «Громада», 1878, № 2).

«І с т о р і я у к р а ї н о ф і л ь с т в а в Г а л и ч и н і в 1 8 7 6 і [18] 7 7».— Статті під такою назвою у Франка не виявлено.

32. ДО М. Я. РОШКЕВИЧА. *Львів, 2 квітня 1878 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 43—44.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1179.

33. ДО РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «ВЕСТНИК ЕВРОПЫ». [*Львів, початок квітня 1878 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Літературна критика», 1940, № 3, с. 103—107 («Неопубліковані листи І. Я. Франка», подав М. Панченко).

Датується на підставі помітки М. М. Стасюлевича на автографі: «3 (15) /IV-1878 р.» (це, очевидно, дата одержання листа).

Подається за автографом, що зберігається в Інституті російської літератури АН СРСР в Ленінграді (Пушкінський дім), ф. 250, оп. 3, № 281.

Стасюлевич Михайло Матвійович (1826—1911) — російський журналіст, публіцист, історик ліберально-буржуазного напряму, редактор-видавець журналу «Вестник Европы» (1866—1908).

...задумав і я подати в Вашім журналі цілий ряд звісток про Галіцію... — «Письма из Галиции» І. Франка в «Вестнике Европы» не друкувалися, пізніше були надруковані в газеті «Вольное слово», 1882, № 52, 54 (під назвою «Письма из Австрийской Украины»).

М. Толмачов — псевдонім М. Драгоманова, його статті «Русские в Галиции», «Литературное движение в Галиции» були надруковані в «Вестнике Европы» за 1873 р., № 1, 2.

34. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, початок квітня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 2, с. 294.

Автограф не зберігся.

Подається за першодруком. Це — дописка І. Франка до листа М. Павлика. Дату поставив М. Павлик у своєму листі: «Початок IV.1878».

Два стихи... — Йдеться про вірші І. Франка «Думка в тюрмі» і «Невольники», надруковані під псевдонімом «Мирон***» у «Громадському друзі», 1878, № 2, с. 97—98 (див. 1-й і 3-й томи нашого видання).

«Ребенщукова Тетяна» — оповідання М. Павлика, надруковане в «Громадському друзі» (1878, № 2), яке було конфісковане за нібито «неморальну» тенденцію, гострі напади на шлюбні закони та за образу релігії; автора засудили до шести місяців тюремного ув'язнення.

«Питання робуче» Ланге і його значення на тепер і на будуще. I. Боротьба за існування. II. Боротьба за ліпше становище. Переклали М. Павлик та І. Франко» («Громадський друг», 1878, № 2, с. 121—150).— Це два перших розділи книжки німецького буржуазного філософа-неокантіанця Фрідріха-Альберта Ланге (1812—1882) Die Arbeiterfrage. Ihre Bedeutung für Gegenwart und Lukunft. Von Friedrich Albert Lange. Dritte umgearbeitete und vermehrte Auflage. Winterthur, 1875.

...кінець статті про Сербію... — Йдеться про рецензію «Дещо про Сербію, після книжки «Кнежевина Србија. Географія, орографія, гидрографія, археологія, історія, етнографія, статистика, просвета, култура, управа». Написал М. Т. Міличевич» за підписом С. К. (тобто Софрон Круть — псевдонім Феофана Олександровича Василевського (?—1915), українського письменника і публіциста. У 1878—1881 рр. він виступав у галицьких виданнях «Громадський друг», «Світ»; брав участь у національно-визвольній війні сербів проти турецьких загарбників, написав спогади «Чорногорці в Герцеговіні» — «Правда», 1880, вип. 1, 3).

Міличевич Мілан (1831—?) — сербський письменник, видавав журнал «Школа».

...розбір «Правди», літер[урної] часті... — Йдеться про статтю-рецензію І.Франка «Життя і побут сучасного

селянина на Вкраїні і у Франції. «Правда», часть літературно-наукова. Річник XI; том 1. [...] «Микола Джеря», повість Івана Нечуя і «Про побит мужиків у Франції», написав після фран-[цузьких] джерел М. Л. Ковшевич».— «Громадський друг», 1878, № 2, с. 167—175, підпис: «І. Ф.» (див. 26-й том цього видання).

...р о з б і р н о в о ї б р о ш у р и Т. Д. ... — Йдеться про брошуру «Наші просвітні починки. Критичний очерк Подав Т...Д...», Львів, 1877.

Т. Д.— Данило Іванович Танячкевич (1842—1906), український громадський і культурний діяч-«народовець», публіцист, уніатський священик, співробітник журналів «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Правда».

«В е ч е р н и ц і» — перший в Галичині український громадсько-літературний часопис-тижневик «народовського» спрямування. Виходив у Львові в 1862—1863 рр.

«М е т а» — літературно-політичний щомісячний журнал, орган галицьких «народовців». Виходив у Львові 1863—1865 рр.

«Н и в а» — український літературно-науковий журнал «народовського» спрямування. Виходив у Львові 1865 р. тричі на місяць.

...з г а д к а п р о с у ч а с н у ж и д і в с ь к у л і т е р а т у р у в Г а л и ч и н і... — Така згадка ні в «Громадському друзі», ні в «Дзвоні», ні в «Молоті» не була надрукована. Пізніше, на прохання І. Франка, С. Бернфельд опублікував у журналі «Зоря» статтю «Жидівська література гебрейська і жаргонова», 1886, № 9, 10. В журналі «Житє і слово» І. Франко з цього приводу писав: «Пригадаю, що на мою просьбу один із ліпших знавців жидівської жаргонової літератури, Бернфельд, написав був для «Зорі», 1886 р. добрий огляд її» («Житє і слово», 1894, т. 1, с. 307).

Е р е н к р а н ц Веніамін-Вольф (1819—1883) — єврейський поет демократичного напряму.

В и ж и д а є м о т а к о ж Р е к л ю...— М. Драгоманов обіцяв надіслати роботу французького географа і соціолога, учасника Паризької комуни Жана-Жака-Елізе Реклю (1830—1905) про французьких федералістів.

...м и... н е м о в н а б е з л ю д н о м у о с т р о в і... — До цього місця М. Павлик зробив примітку: «Себто: в нашій квартирі — страшенно високо, бо без партера на 3-му поверсі» (Переписка, т. 2, с. 294).

35. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, квітень 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 42—43.

Датується на підставі змісту (про «практичний розум» йшлося в попередньому листі. Крім того, лист писаний напередодні великодніх свят, а великдень у 1878 р. був 28 квітня).

Подається за копією листа, зробленою рукою О. Рошкевич — ІЛ, ф. 3, № 1189. Автограф листа не виявлено.

«Г р о м а д с ь к и й д р у г» — перший український революційно-демократичний літературний і політичний журнал, який після звільнення з-під арешту 1878 р. почали видавати І. Франко та М. Павлик. Випущені 2 номери журналу бути конфісковані

поліцією. М. Павлик у примітках до «Переписки» (т. 2, с. 251) зазначив, що «Громадський друг» — назва нашого будучого видавництва, запропонованого Драгомановим, задля зазначення зв'язі того видавництва з «Громадою».

Ренан Ернест-Жозеф (1823—1892) — французький історик релігії, філософ-ідеаліст, випустив вісім томів «Історії виникнення християнства», п'ять томів «Історії ізраїльського народу» та ін.

«Nędza na Rusi» — книжка польського письменника Ясенського, вийшла у Львові 1878 р. Зберігся уривок рецензії І. Франка на цю роботу (написано олівцем на чистих сторінках книжки М. Костомарова «Исторические монографии и исследования», т. 12, 1872 — ІЛ, ф. 3, № 213).

...писати злодійським способом. — У зв'язку з тим, що батьки заборонили Ользі листуватися з І. Франком, він змушений був писати соком лимона на листах її брата Ярослава або позначати літери в книжках тощо.

36. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, кінець квітня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 44.

Зберігся автограф листа і копія, зроблена рукою О. Рошкевич (в копії є звертання «Кохана Ольдзю!») — ІЛ, ф. 3, № 1195.

Датується на підставі змісту: в листі написано: «На 15 або 16 мая я приїду до Долини» ...» Цим побаченням Франко присвятив вірші: «Зближаєсь час...» (1 травня 1878 р.) і «Плив гордо яструб...» (10 травня 1878 р.) з циклу «Картка любові» (див. 1-й том нашого видання).

Подається за автографом.

37. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, кінець квітня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 14—16.

Датується на підставі інших листів: в листі М. Драгоманова до Ф. Вовка від 29 квітня 1878 р. зазначається: «Оце я дописав, та й получив лист од Франка...», із змісту листа видно, що йдеться саме про цей лист,— див.: Переписка, т. 2, с. 303. Лист М. Павлика до М. Драгоманова (згадувана у листі І. Франка «Павликова відповідь») датований 21 квітня 1878 р.— Переписка, т. 2, с. 295.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1311.

Не дивуйте, що після П[авли]кової відповіді на Ваш лист я пишу... — М. Павлик писав М. П. Драгоманову листа від себе і від І. Франка.

Віденці — очевидно, як пише М. Павлик, «віденські січовики, головно Терлецький» (Переписка, т. 2, с. 296).

...критику на кн[ижку] «Про життя» ... — Мається на увазі рецензія на брошуру С. Подолинського «Життя і здоров'я людей України», Женева, 1879.

...перевід брошурки Геккеля про науку розвитку.— Йдеться про переклад праці німецького біолога Ернста-Генріха Геккеля (1834—1919) «Freie wissenschaft und freie Lehre» (1877).

...до Іванової хати... — тобто до тюрми.

Один добродій з Відня... — Йдеться про Федора Кіндратовича Вовка (1847—1918), українського буржуазного етнографа, археолога і антрополога, професора Петербурзького і Київського університетів, який на початку 1878 р. був у Відні, писав Драгоманову про «розкол» між віденцями і львів'янами. Віденці (члени товариства «Січ») наполягали, щоб журнал «Громадський друг» видавався не у Львові, а у Відні (див. лист М. Драгоманова до Ф. Вовка — Переписка, т. 2, с. 296—305). «Я думаю, що це «домашній спор»,— зазначив М. Драгоманов з приводу листа І. Франка (там же, с. 303). М. Павлик писав М. Драгоманову 12 травня 1878 р.: «Віденці нам нічого не помагають, хоч і лають і кажуть, що журнал має бути такий а такий» (там же, с. 306). У листі до Людмили Драгоманової від 1 серпня 1878 р. М. Павлик писав: «Терлецький... страх огнівавсь на нас, львів'ян, за те, що «Громадський друг» різкий, провокаційний і не поважний, або, інакше, більше агітаторський, ні[ж] теоретичний,— і то так гнівався, що вже зарікся наперед нічогісінько до наших видань не писати. Не пишуть нічогісінько також і прочі віденці» (там же, с. 313).

На Україну ми не могли його послати задля київської погані... — Маються на увазі репресії в Києві (М. Павлик писав, що в «Києві не дуже тихо», «перелолохана Росія бачить в усякім свого ворога...» — Переписка, т. 2, с. 159, 308).

38. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, початок червня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 48.

Датується орієнтовно, за змістом: І. Франко просить О. Рошкевич «поробити... деякі виписки з метрик лолинських та з таткової рахункової книжечки...». Ці матеріали були потрібні І. Франкові для статті «Доходи і видатки вбогого священика» («Молот», 1878, с. 128—133), датованої 20 серпня 1878 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1216.

39. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 14 червня 1878 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 45.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1190.

40. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА. *Львів, 19 червня 1878 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 45—47.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1219.

Констанкевич — особа не встановлена.

«Війна за волю» — оповідання російського письменника, революційного демократа Г. І. Успенського (1843—1902)

(під псевдонімом Г. Іванов) «Не воскрес (Из разговоров про войну)», видане українською мовою у Львові 1878 р. (започаткувало собою серію «Дрібної бібліотеки»). І. Франко написав до нього «Передне слово». Авторство перекладу підтверджується І. Франком у його книзі «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», Львів, 1910, с. 249.

41. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА. *Львів, 19 липня 1878 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 47—48.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1220.

42. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 30 липня 1878 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 48—51.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1191.

В и д а є м о к н и ж к у, к о т р а м а є з а с т у п и т и З - т і й н - р «Г р о м [а д с ь к о г о] д р [у г а]».— Третій номер «Громадського друга» не вийшов, замість нього вийшли збірники «Дзвін», «Молот».

З а д р у г и й н - р П а в л и к м а є п р о ц е с... — Перший номер «Громадського друга» було конфісковано за «напасті на священство, церков, блазенства на бога» («Газета шкільна», 1878, 1 травня, с. 72). За другий номер М. Павлик як редактор мав судовий процес (за вміщення поезії І. Франка «Невольники» та оповідання М. Павлика «Ребенщукова Тетяна» — див. «Слово», 1878, 23 вересня (5 жовтня). М. Павлик писав М. Драгоманову: «З «Громадським другом» сталось те, чого я сам бажав: судити будуть мене судом присяжних, і то тільки за 2 №» (Переписка, т. 2, с. 308).

«Г а з е т а ш к і л ь н а» (1875—1879) — педагогічний двотижневик, заснований і редагований буржуазно-націоналістичним вченим і видавцем Омеляном Осиповичем Партицьким (1840—1895), одним з керівників так званого Педагогічного товариства у Львові.

«В і й н а с л о в ' я н з т у р к а м и» — стаття Феофана Василевського «Війна слов'ян з турками 1875 до 1878», друкувалася (під псевдонімом «Софрон Круть») в «Громадському друзі», «Дзвоні», «Молоті».

«П р о п а щ и й ч о л о в і к» (П - к а) — повість М. Павлика «Пропащий чоловік», вперше надрукована у «Дзвоні» і «Молоті» за 1878 р.

...с в о д Д р а г о м а н о в а... — Йдеться про видання: Д р а г о м а н о в М. Малорусские народные предания и рассказы. К., 1876.

«Д р і б н а б і б л і о т е к а» — видання переважно перекладних творів художньої і наукової літератури, що його здійснювали І. Франко, М. Павлик і І. Белей у 1878—1880 рр. (вийшло 14 випусків).

...с т а т т ю п р о «П а н с л а в і з м»... — Таку статтю І. Франко написав пізніше («Католицький панславізм», надруковано в журналі «Світ», 1881, № 7, с. 136—138).

«Т у d z i e ń» («Tydzień literacki, artystyczny i społeczny») — польський прогресивний журнал, виходив у Львові в 1874—1881 рр.

43. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 4 серпня 1878 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 51—55.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1193.

«Н е з н а ю, щ о м а є з н а ч и т и...» — слова із вірша Г. Гейне «Лореляй».

44. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 14 серпня 1878 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 56—60.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1194.

...н а д о д н о ю к р и т и к о ю д о «Т у g o d n i a»... — Йдеться про статтю «Emil Zola i jego utwory», надруковану в журналі «Tydzień literacki....», 1878, № 44, с. 123—124.

...2 8 (в в і в т о р о к) ... — 28 серпня 1878 р. була середа.

П о л я н с ь к и й Василь, Б і л е ц ь к и й Василь, О з а р к е в и ч і Євген і Лонгин, Д і д и ц ь к и й Богдан — товариші І. Франка по університету.

...д о А н н и н о ї х р о н і к и «М о ї й л ю д с ь к і г р і х и» ... — Мається на увазі нарис «Мої й людські гріхи, а панська та попівська правда» Г. Павлик, надрукований у «Дзвоні», Львів, 1878.

Л і м а н о в с ь к и й Болеслав (1835—1935) — польський історик, громадський діяч, один з перших учасників соціалістичного руху в Польщі. Автор одної з перших робітничих брошур («Про робітниче питання»). В середині 70-х років навколо Лімановського у Львові вперше склався гурток польських соціалістів.

«U n e p a g e d ' a m o u r» («Сторінка любові») — твір Е. Золя, 1878.

...б р о ш у р к у п р о «н о в у в і р у» (ш т у н д у) н а У к р а ї н і... — Йдеться про працю М. Павлика «Нова віра на Україні», видану під псевдонімом М. Ткаченка у Львові 1878 р. М. Павлик писав М. Драгоманову, що він «зладив» переклад з «Отечественных записок» про штунду з своїм переднім словом (див.: Переписка, т. 2, с. 311). Була конфіскована (там же, с. 315).

45. ДО Я. М. РОШКЕВИЧА. *Львів, 20 серпня 1878 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 4, с. 60.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1221.

46. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 21 серпня 1878 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 16—17.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1312.

Павлик пішов сидіти... — М. Павлик і О. Терлецький відбували тюремне ув'язнення за процесом 1878 р.

«Громада» — українські громадсько-політичні й науково-літературні збірники. Видавалися у Женеві за редакцією М. П. Драгоманова. Протягом 1878—1882 рр. вийшло п'ять збірників.

Жорж — женевський книгар.

...видали брошурку... перевід з «Отечественных записок» ... — Мається на увазі переклад оповідання Г. Успенського «Війна за волю», виданий 1878 р. у «Дрібній бібліотеці» (друкувалося в журн. «Отечественные записки», 1877, № 2, с. 283—304).

Чи получили Хмельницького? — Йдеться про брошуру І. Нечуя-Левицького «Український гетьман Богдан Хмельницький і козаччина» (Львів, 1878).

«Dziennik Polski» — польська реакційна газета, виходила у Львові з 1869 р.

Цвітковський Юрій (1843—1913) — український ліберально-буржуазний громадський діяч, педагог (учитель гімназії в Києві), один з редакторів «Киевского телеграфа», член київської Громади.

«Киевский телеграф» — громадсько-політична і літературна газета ліберально-буржуазного напряму. Виходила в Києві в 1859—1876 рр. В 1875 р. фактичним редактором цієї газети був М. Драгоманов.

«Мартовское движение студентов Киевского университета 1878 года» — брошура про студентські заворушення в Київському університеті в березні 1878 р., видана М. Павликом (під псевдонімом «М. Ткаченко») у Львові в 1878 р.

...я би думав дати Писарева «Пчоли» ... — Брошура «Пчели» Д. Писарєва в перекладі Василя Полянського з передмовою І. Франка вийшла у виданні «Дрібної бібліотеки» шостим випуском.

«Abbe Mouré t» — частина повісті «Провина абата Муре» Е. Золя, під заголовком «Природа а церков», була надрукована в № 2 «Громадського друга».

...й узникам (Павликові та Остапові) ... — Йдеться про О. Терлецького.

47. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, кінець серпня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 60—63.

Датується за змістом: в листі до Ярослава від 20 серпня (вівторок) І. Франко писав, що в четвер виїде до Лолина; тут зазначається: «саме що приїхав до Львова», отже, лист написано в кінці серпня (приблизно 25 чи 26 серпня).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1204.

..·я видам ладканки осібною книжкою...— Збірник весільних пісень, записаних Ольгою Рошкевич у Лолині, надрукований під назвою «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Loline, powiatu Stryjskiego. Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko» (упорядкування та передмова І. Франка), в 10-му томі журн.: «Zbiór wiadomości do antropologyi krajowej», 1886, с. 3—54; окремий відбиток — Krakow, 1886, 54 с.

Прокуратоpія — цісарсько-королівська прокураторія, установа для судового захисту державних інтересів Австро-Угорщини, виконувала й обов'язки цензури.

...збірник ладканок Чубинського... — Маються на увазі ладканки, надруковані в 4-му томі «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» (т. 1—7, 1872—1879), підготовлених українським етнографом буржуазно-демократичного напряму Павлом Платоновичем Чубинським (1839—1881).

Поль Жан — Йоганн Пауль Фрідріх Ріхтер (псевдонім Жан Поль, 1763—1825), німецький письменник.

48. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 20 вересня 1878 р.*

Вперше частково надруковано: Іван Франко. К., 1926, с. 147—152 (в статті М. Возняка «До соціалістичного світогляду І. Франка»). Повністю — у кн.: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1197.

Шефле Альберт (1831—1903) — німецький буржуазний економіст і соціолог. В «Громадському друзі», 1878, № 1, с. 14—49, було надруковано в перекладі М. Павлика та І. Франка його роботу «Що таке соціалізм?» (з вступом, підписаним «Від редакції»).

...Becker'a історію революції 1789... — тобто «Історія і теорія революціонерів Паризької комуни» — брудний памфлет німецького соціаліста-лассальянця Бернгарда Беккера на діячів Паризької комуни.

«Zukunft» — журнал, орган австрійських соціал-демократів, виходив у Відні з 1877 р.

Бабеф Гракх (1760—1797), французький комуніст-утопіст, керівник руху «в ім'я рівності» під час термідоріанської буржуазної контрреволюції у Франції. Весною 1796 р. очолив таємну повстанську директорію і готував народне повстання. Внаслідок зради страчений 27 травня 1797 р.

Іваниківка — село біля Станіслава (тепер — Івано-Франківськ), де жив дядько Ольги Рошкевич Іван Руденський, що був там парафіальним священиком.

...шкіц панни Міні... — тобто оповідання Михайлини Рошкевич «Кума з кумою (фотографія)» («Молот», 1878, с. 405—410).

«Темное царство» — стаття М. О. Добролюбова.

...ураз із переводом Гонкура.— Зберігся автограф перекладу О. Рошкевич оповідання Е. Гонкура «Жертва філантропії (Дівчина Еліза)» — ІЛ, ф. 3, № 225.

Brandes'a «Hauptströmungen Literatur der XIX Jahrhunderts» («Основні напрями літератури XIX століття») — праця Георга Брандеса (1842—1927), датського історика літератури, автора досліджень про видатних діячів світової культури і історії (зокрема у праці «Враження з Росії» подав докладні відомості про Т. Шевченка).

49. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, кінець вересня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 72—74.

Датується на підставі змісту (цей лист написаний незабаром після листа від 20 вересня 1878 р., бо І. Франко запитує: «Чи мій лист, а властиво стаття, не знудила, ба, не розсердила тебе трошки?»). Крім того, у листі зазначається, що в суботу засуджено М. Павлика на шість місяців (суд відбувся 28 вересня 1878 р.).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1202.

Я видав сими днями сатиру на «Слово»... — «Дума про Маледикта Плосколоба. Із старих паперів випорпав Джеджалик», 1878. Львів, 16 с. (див. 3-й том цього видання).

50. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 29 жовтня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 74—75.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1198. Це дописка І. Франка (соком лимона) на листі Я. Рошкевича до сестри. Дату поставлено в листі Ярослава.

...дальшу книжку нашого видавництва... — Йдеться про літературно-публіцистичний збірник «Молот», що вийшов за редакцією І. Франка та М. Павлика як продовження «Громадського друга» і «Дзвона» (на початку січня 1879 р., хоч видання датовано 1878 р.).

...кінчу «Boa constrictor»... — Повість друкувалась у «Громадському друзі», № 2, у «Дзвоні» і «Молоті», 1878 р

...редагую і порядкую різні вісті з Галичини... — Йдеться про «Вісті з Галичини», друковані у збірнику «Дзвін», 1878 р. («Два маленькі фактики про о. В. Білінського з Нагуєвич», «Факти про моральне вліяне, яке має наше духовенство на народ», «Оповідання селянина з Нагуєвич про відносини народу до урядників», «Допис про Дрогобицьку гімназію»).

...пишу «Критичні письма»... — Мається на увазі стаття «Критичні письма о галицькій інтелігенції. Письмо перше».— «Молот», 1878, с. 80—93 (див. т. 26 нашого видання).

...пишу для «Tygodnia» і «Pracy»...— Для «Tygodnia» І. Франко написав статтю «Emil Zola i jego utwory» та оповідання «Rutеńcy»; для «Pracy» (легальної польської прогресивної робітничої громадсько-політичної газети у Львові, органу робітничого комітету, що виходила в 1878—1892 рр.) статті: у 1878 р. «Nauka i jej stanowisko wobec klas pracujących»; у 1879 р. «Co nas łączy, a co nas dzieli?», «Czego my chcemy?», «Od wydawnictwa», «Robotnicy i pracownicy», «Solidarności!», «Stowarzyszenia robotnicze angielskie».

51. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, після 8 листопада 1878 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 2, с. 316—317. Автограф не зберігся.

Датується на підставі листа М. Павлика до М. Драгоманова (це дописка І. Франка до листа М. Павлика, дату поставив М. Павлик: «зараз після 8/XI—1878 р.» — див. Переписка, т. 2, с. 314).

Подається за першодруком.

Ед. Зак, Любек.— До листа М. Павлик зробив приміт-ку, що це — «прізвища двох наших товаришів, з котрих один, бачу, Терлецький» (Переписка, т. 2, с. 316).

...роботу про Ланге... — Йдеться про працю Ф. А. Ланге «Die Arbeiterfrage von Fr. Alb. Lange». М. Павлик у примітці до свого листа М. Драгоманову пише: «Сю книжку запропонував мені опісля Драгоманов перекласти на українське, кидаючи навіть університетські лекції. Частину перекладу я й зробив іще восени 1876 р., але її взято в мене при ревізії, в початку 1877 р. Потім, у 1878 р., я переклав укупі з Франком дві глави та й помістив у «Громадському друзі», а решту переклав сам аж 1879 р., у Женеві. Переклад і досі не надрукований» — Переписка, т. 2, с. 28. У «Громадському друзі» надруковано під заголовком «Питання робітницьке і його значення натепер і на будущее», Фрідріха Альберта Lange, перевід з німецького М. Павлика і Ів. Франка» (с. 121—150).

Кониський Олександр Якович (1836—1900) — український письменник, публіцист, громадський діяч і педагог ліберально-буржуазного напряму. У ряді його творів, особливо в публіцистичних статтях, виявились буржуазно-націоналістичні погляди. М. Павлик у листі до М. Драгоманова від 18 липня 1878 р. писав: «Чи повірите, що прислав статтю в «Гр[омадський] др[уг]» Кониський!!! Пише про українську літературу від Котляревського. Справді, що діяти? Відтручувати не хочеться, а написано не славно, хіба треба сказати, щоб скінчив усе, а тоді вже надрукуємо (розказавши від себе те, в чім ми не можемо годитись з ним»)

...балакання Є. Б-ова... — Мається на увазі стаття Євгена Борисова «Ще дещо про українські земства та російську адміністрацію», надрукована в «Молоті» (с. 227—231).

...Пчілки статтю про чиншову справу.— Йдеться про статтю Олени Пчілки «Чиншова справа», надруковану в «Молоті» (с. 398—399).

Пчілка Олена — літературний псевдонім Ольги Петрівни Косач (1849—1930), матері Лесі Українки, української письменниці ліберально-буржуазного напряму.

...тоті «незрозумілі слова»... — До цього місця М. Павлик зробив примітку: «Себто, мій натяк про виїзд у Женеву» (Переписка, т. 2, с. 316; див. відповідне місце в листі М. Павлика — там же, с. 315).

«Листок Гром[ади]» — йдеться про видання: Листок Громади. № 1. Видав М. Драгоманов. Женева, 1878, с. 1—24.

...«Війни слов'ян»... — Мається на увазі стаття «Війна слов'ян з турками в р. 1875—1878», підписана псевдонімом Софрон Круть («Молот», с. 159—166, 203—216, 364—380).

52. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, після 10 листопада 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 75—77.

Датується на підставі змісту (І. Франко, пише, що посилає два ескізи, друковані в журналі «Tydzień...»; другий ескіз друкувався 6 жовтня, третій — 10 листопада).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1205.

Посилаю ти в «Tygodnia» два моїх ескізи... — Маються на увазі «Rutеńcy. Typy i portrety galicyjskich «ludzi» (Przedmowa. [I. Młoda Ruś — «Tydzień...», r. 57, 29 вересня, с. 324—326;] II. Człowiek zwyczajny, r. 58, 6 жовтня, с. 347—349; III. Zniechęcony, r. 63, 10 листопада, с. 421—423).

...першу половину нової книжки нашого видання... — Йдеться про збірник «Молот».

...напечатане перше критичне письмо.—Йдеться про «Критичні письма о галицькій інтелігенції. Письмо перше».

...передрук Турчина... — Тобто вірш про рекрутське життя «Гриць Турчин. (Пісня про рекрутське життя)», написаний селянином Романом Гузманом, вміщений у збірнику «Молот», 1878, с. 301—306, з примітками І. Франка, і виданий окремою відбиткою.

Мост Йоганн (1846—1906) — німецький соціал-демократ. З 60-х років XIX ст. брав участь у робітничому русі. К. Маркс і Ф. Енгельс критикували його за анархічні виступи. У 1880 р. був виключений з німецької соціал-демократичної партії як анархіст. У статті «Михайло Павлик» І. Франко пише: «Був колись у Берліні соціаліст, простий робітник Йоганн Мост. Той Мост, у вільних хвилях прочитавши «Римську історію» Момзена, загорівся до великого вченого страшною ненавистю, почав винаходити в його «Історії» всякі суперечності та недоладності і опублікував сі свої відкриття окремою брошурою...» (ЛНВ, т. 1905, № 1—3, с. 185).

Шрам Карл (1828—?) — німецький письменник та історик.

Родоць — псевдонім польського письменника-сатирика Миколи Бернацького (1836—1900).

...пишу ще по-польськи маленький катехізм.— Йдеться про брошуру про соціалізм у питаннях і відповідях «Co to jest socjalizm», Lipsk, 1878 (видана у Львові).

...зачав-єм писати нову повість...— І. Франко почав писати повість «Івась Новітній», але не закінчив її (див. 16-й том цього видання).

Пан Магуап — персонаж шкіца (з серії «Рутенці») «Звичайний чоловік». М. Рошкевич у спогадах пише, що під титулом «пан Мар'ян» І. Франко змалював студента кадетської школи, сина колишнього пароха Лолина, попередника її батька: «Був це гладкий паничик, елегантно поводився, але від всяких народних-справ і т. п. був далекий. Видно, що Франкові не припав до вподоби...» (Іван Франко у спогадах сучасників. Львів, 1956, с. 131).

...про той матеріал з Л. ... — Йдеться про допис «Доходи і видатки вбогого священика», що за підписом «Н. С.» друкувався в «Молоті», 1878, с. 128—133 (на основі книги прибутків і видатків лолинського священика Михайла Рошкевича, від дочки якого Ольги І. Франко одержав копію книги).

...Н. С., автора статті про «нужду нашого духовенства»... — М. Возняк доводить, що автором статті був І. Франко (див. Нариси про світогляд Івана Франка.Львів, 1955, с. 113—115, 121). Однак у листі до М. П. Драгоманова від 24 квітня 1883 р. І. Франко зазначив, що під літерами Н. С. писав у «Громадському друзі», «Дзвоні», «Молоті» і Михайло Кос (1864—1918), автор кількох публіцистичних статей, адвокат у Калуші; в студентські роки примикав до І. Франка. Тому питання про авторство статті потребує спеціального дослідження.

53. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 18 грудня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 78—82.

Кінець (від слів «Я й забув!») — дописка на окремому клаптику паперу. Датується на підставі дати І. Франка: «середа на св. Миколи» (святого Миколи (Холодного) — 6 грудня ст. ст.).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1199.

Маю план до більшої повісті... — Йдеться про повість «Івась Новітній».

Де Губернатіс Анджело (1840—1913) — редактор журналу «Rivista Europea», визначний італійський орієнталіст, поет, історик літератури, готував «Історію всесвітньої літератури» у 23-х томах (над розділами про українську літературу і театр працював український поет Цезар Олександрович Биливський (1859—1934). В журналі «Rivista Europea» під псевдонімом Ucraino М. Драгоманов друкував свої праці.

...в листі до «Мілсі».— З метою конспірації І. Франко у зворотній адресі підписувався ім'ям Мільця.

«Ausland» (нім. «Закордон») — так І. Франко скорочує назву журналу «Magazin für die Litterare des in und Auslandes».

Першу розправу я хтів би іменно вилади ти о уродженню і дитинстві в повірках та обрядах малоруських.— Зберігся автограф цієї праці І. Франка (Pogląd na dzieci u różnych narodów, a osobliwie u Rusinów) — ф. 3, № 211). На обкладинці — заголовок: «Діти в малоруських піснях і повірках. На підставі матеріалів, зведених в IV т. «Трудов этногр[афическо]-стат[истической] экспед[иции] в Западно-Русск[ий] край» Чубинс[ького]. Праця І. Франка має вступ і два розділи (див. «Народні повір'я, зв'язані з народженням дитини» — Літературна спадщина, т. 1, с. 337—350).

Brantnarenszyf — мається на увазі твір німецького письменника-гуманіста Себастьяна Бранта (близько 1458—1521), автора віршованого сатиричного твору «Das Narrenschiff» («Корабель з блазнями»; див. лист О. Рошкевич від 1 жовтня 1879 р.).

...Брандеса історію літератур європейських в початку теперішнього віку... — Мається на увазі робота Ю. Брандеса «Основні напрями літератури XIX століття» (т. 1—6, 1872—1890).

«Kartka miłości» — польський переклад В. Ліманівської «Сторінки кохання» Е. Золя (Kartka miłosci, powieść Emilia Zoli, spolszczyła Wincenta Limanowska, 1878).

Еберс Георг (1837—1898) — німецький єгиптолог, автор історичних романів з життя старого Єгипту: «Дочка єгипетського

царя» (1864, російський переклад — 1873), «Наречена Нілу» (1887, російський переклад — 1887), «Клеопатра» (1894, російський переклад — 1899).

54. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 26 грудня 1878 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 82—87.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1200.

Ролан де ла Платьєр Манон Жанна Марі (1754—1793) — французька мемуаристка, діячка Великої Французької революції, салон якої відвідували видатні діячі революції.

Рекам'є Жюлі (1777—1849) — дружина паризького банкіра, салон якої був модним політичним і літературним центром, що поступово об'єднав опозиційно настроєних щодо Наполеона І людей. Була вислана з Парижа (повернулась у 1814 р.). В 1819 р. переселилась в монастир Аббе-о-Буа, де в її салоні збирались політичні діячі, літератори, вчені.

Сталь Анна Луїза Жермена де (1766—1817) — французька письменниця, історик літератури.

...тут живе Анна... — Йдеться про Г. Павлик.

«Пропащий чоловік» — повість М. Павлика, вперше надрукована в «Дзвоні» і «Молоті» за 1878 р.

...моя рецензія на другий том літературної «Правди»... — Мається на увазі стаття І. Франка «Література, її завдання і найважніші ціхи («Молот», 1878, с. 209—215), що була відповіддю на публікацію в «Правді» («Правда», Часть літературно-наукова. Книжка друга) статті І. С. Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування» (1878, № 11; див. 26-й том нашого видання).

Джордж Елліот — псевдонім Мері-Анн Еванс (1819—1880), англійської письменниці реалістичного напряму.

Мікеланджело — Мікеланджело Буонарроті (1475—1564), італійський скульптор, живописець, архітектор і поет, представник Високого і Пізнього Відродження.

1879

55. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 2 січня 1879 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 91—95.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1207.

У нас трьох... — Тобто у І. Франка, М. Павлика та О. Терлецького.

Рознесли були тут чутку, що в Києві вибух бунт студентів... — Очевидно, відгук березневих студентських заворушень 1878 р.

«Жаби» — ця комедія не була надрукована, і рукопис її не зберігся. Про неї згадується у листі Ольги Рошкевич до І. Франка від 13 липня 1879 р.: «...надіюсь, ні — хочу! увидіти друковані твої «Жаби», бо шкода, най не задавнюються» (ф. 3, № 1604, с. 551).

Шараневич Сидір (Ісидор) Іванович (1829—1901) — історик-«москвофіл», професор Львівського університету, автор праць з історії та археології Галицько-Волинської Русі.

Партицький Омелян Йосипович (1840—1895) — український філолог, історик та педагог ліберально-буржуазного, згодом буржуазно-націоналістичного напряму. Автор підручників для середніх шкіл, видавець «Газети шкільної», пізніше — редактор «Зорі» (1880—1885).

Кружок балу сього року не дає... — Мається на увазі «Академический кружок».

...П[авли]к леда-день надіється з Відня рекурсу... — Засуджений до шестимісячного ув'язнення за публікацію свого оповідання «Ребенщукова Тетяна» («Громадський друг», № 2), М. Павлик подав касацію на вирок суду і чекав з Відня результату, хоч і був переконаний, що йому «прийдеться відсидіти 6 місяців» (див. «Переписка», т. 2, 1910, с. 314).

56. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 15 січня 1879 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 91—95.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1208.

«Слов'янський альманах» — видання гуртка студентів-слов'ян Віденського університету. Вийшло два томи: т. 1 — 1879, т. 2 — 1880 р.

...написав я одну довшу, а три коротенькі шкіци... — За автобіографічним свідченням І. Франка, саме тоді було написано оповідання «Мавка», «Муляр», «Микитичів дуб». Останнє оповідання надруковане у другому томі «Слов'янського альманаху» (1880), конфіскованому поліцією.

...ескізи Альфонса Доде, друковані недавно в «Отеч[ественных] записках... — Переклади низки оповідань і нарисів А. Доде були надруковані в журналі «Отечественные записки», 1878, № 10 (с. 475—504).

...передруку «Думи про Наума Безумовича»... — Франкова сатира «Дума про Наума Безумовича», надрукована в «Молоті», вийшла того ж 1879 р. окремим виданням, яке було конфісковане львівською прокуратурою.

«Бабуся Гриж а» — таку назву має вірш Г. Гейне «Frau Sorge» у Франковому перекладі, надрукованому в журн. «Друг», 1877, № 6, с. 57.

...про пана Кулачковського... — Йдеться про пана, який сватався до Ольги.

Бучинський Мелітон Йосипович (1847—1903) — український фольклорист, етнограф, діалектолог, за молодих років — активний громадський діяч «народовської» орієнтації, пізніше відійшов від громадського руху, був адвокатом у Станіславі (нині — Івано-Франківськ).

...коли буде можа друкувати Золя... — Роман Е. Золя «Пастка» («L'Assommoir») було видано у «Дрібній бібліотеці».

... «Tydzień» з паном Денисом... — В газеті «Tydzień», 1878, 10 листопада, було надруковано третій нарис І. Франка з циклу «Рутенці» під назвою «Zniechęcony».

...поему англійського поета Шеллі... — Йдеться про поему англійського поета, представника революційного романтизму Персі-Біші Шеллі (1792—1877) «Цариця Меб», переклад уривка з якої І. Франко додав до цього листа. Другий уривок з поеми П.-Б. Шеллі («Я ще дитиною була...») було надруковано у збірці перекладів І. Франка «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», яка вийшла 1879 р. у «Дрібній бібліотеці».

Полянський Василь Михайлович — один із найближчих тоді приятелів І. Франка, студент медичного факультету спочатку Львівського, потім Віденського університету. Пізніше виїхав до Сербії, де був військовим лікарем.

...адресо. Руденського.— Адресу священика І. Руденського, у якого, в селі Іваниківці, в цей час гостювала Ольга Рошкевич, І. Франко дав для того, щоб В. Полянський міг надіслати їй офіційне запрошення на бал.

57. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 26—27 січня 1879 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 95—100.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1209.

Нині получив твій лист... — Йдеться про лист О. Рошкевич з Іваниківки від 22—23 січня 1879 р. (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 535—538).

...заким прийде йому «декрет смерті»... — Йдеться про судовий вирок.

...слова Шеллі... — І. Франко цитує уривок з поеми П.-Б. Шеллі «Епіпсихідіон» («Epipsychidion», 1821) за вид.: Shelley', ausgewählte Dichtungen. Aus dem Englischen von Adolf Strodtmann, Leipzig, Verlag des Bibliographischen Instituts. O. Y. 341.

Кс. Яворовський від Юра дійсно віддався в руки, але не «справедливості», лиш прокуратореї.— Це відповідь на таке місце з листа О. Рошкевич: «Ходять слухи, що о. канцлер Яворовський мав ся сам віддати в руки справедливості». Йдеться про служителя греко-католицької консисторії у Львові Корнила Яворовського, який розтратив значні суми із різних фондів, довірених йому, і, як повідомляла «Правда» (1879, вип. 10, с. 667—668), «7 січня с. р. ...віддався добровільно в руки справедливості».

...поезію Шеллі в переводі Штродмана.— І. Франко наводить повністю у перекладі німецькою мовою А. Штродмана поезію П.-Б. Шеллі «Рядки» (1822).

58. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. *Львів, 7—8 лютого 1879 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 100—105.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1210.

...пишу для «Правди» повістку зі свого шкільного життя... — Мова йде, очевидно, про оповідання «Оловець (З моїх споминок)». Надруковано в «Правді», 1879, № 12 (с. 762—773), під псевдонімом «Руслан».

...до написання студії про Альфонса Доде... — Ця стаття в «Tygodniu» не друкувалась.

Йосиф II (1741—1790) — з 1770 р. австрійський імператор, представник «освіченого» абсолютизму. Провадив насильницьку германізацію Галичини, видав наказ про особисте звільнення селян і «врегулювання» їхніх податків. Розвідка О. Терлецького про реформи Йосифа II, для якої він зібрав величезну кількість матеріалів, за пізнішим свідченням І. Франка, так і не була написана (див.: І. Франко. Зібрання творів у 50-ти т., т. 33, с. 321).

...виїхав до Женеви.— М. Павлик виїхав до Женеви, щоб не відбувати тюремного ув'язнення.

...по случаю конфіскати «Наума Безумовича» і «Гриця Турчина»... — За свідченням М. Павлика, поліція конфіскувала поезію «Гриць Турчин» 8 лютого 1879 р., «Думу про Наума Безумовича» — 9 лютого.

59. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, близько 17—18 лютого 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 105—108.

Датується орієнтовно. Лист написаний на другий день після зустрічі І. Франка з О. Рошкевич, яка відбулась у середині лютого, але не пізніше 17—18-го, бо І. Франко встиг одержати відповідь на цей лист від О. Рошкевич з Іваниківки, а вже 22—23 лютого пише другий лист.

Місця, взяті у квадратні дужки, були закреслені Ольгою Рошкевич і частково прочитані упорядником.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1192.

...казав йому, що їду з Калуша, де-м мав інтерес приватний.— І. Франко не міг сказати своєму знайомому правду, бо його зустріч з О. Рошкевич була таємною. Насправді, І. Франко, після того як попрощався з О. Рошкевич по дорозі до Іваниківки, повертався до Львова, очевидно, з якоїсь із проміжних залізничних станцій.

«Czas» — щоденна польська громадсько-політична газета консервативного напряму. Виходила в Кракові протягом 1848—1934 рр., потім у Варшаві в 1935—1939 рр.

60. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 22—23 лютого 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 107—111.

Датується за відповіддю О. Рошкевич на цей лист, писаною у п'ятницю 28 лютого. Попередні субота і неділя припадають на 22—23 лютого.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1203.

Геккель Ернст-Генріх (1834—1919) — німецький біолог-дарвініст, дотримувався матеріалістичних поглядів на природу, боровся проти релігійно-ідеалістичного світогляду. Роботу Геккеля «Über den Ursprung des Menschengeschlechtes» І. Франко переклав і видав 1879 р. під назвою «Відки і як взялися люди на землі?» як третій випуск «Дрібної бібліотеки».

І х а л а з Ж е н [е в и] д о р о с [і й с ь к о ї] г р а н и ц і... — Очевидно, про цю саму особу писав М. Павлик у листі до І. Франка від 28—30 жовтня 1879 р. (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 517—524). Можна припустити, що йдеться про Ольгу Василівну Гортинську (1855— ?), сестру народовольця П. В. Гортинського, добру знайому М. Павлика і М. Драгоманова, яка вчилась на медичних курсах у Петербурзі, а потім завершувала медичну освіту у Швейцарії. Після повернення до Росії у 1883 р. працювала лікарем і тривалий час перебувала під таємним наглядом поліції.

П р о с к у р н и ц ь к і — родичі Рошкевичів, попівська родина в селі Усті над Прутом (Снятинського повіту), в якій Ольга жила кілька років і виховувалась під наглядом домашньої вчительки-німкені.

...д о в і с т е й з Г а л и ч [и н и], к о т р і м а ю с л а т и і д с в я т а м д о Ж е н е в и.— Франкові дописи в «Громаді» не друкувались.

Ч и н е м о г л а б т и... п р и с л а т и м е н і... W a c l a w a z O l e ś k a п і с е н ь...— Йдеться про збірку Вацлава Залеського (1799—1849) «Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego», 1833, у 2-х т.

«Л і т [е р а т у] р и» Д р [а г о м а н о] в а п о с и л а ю...— Очевидно, йдеться про доповідь М. Драгоманова, подану на літературний конгрес 1878 р. в Парижі,— «Українська література, проскрибована урядом російським», яку І. Франко видав 1879 р. у Львові як другу книжку «Дрібної бібліотеки».

61. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 13 березня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 112—113.

Датується М. Возняком у його статті «Автобіографічний елемент в оповіданні І. Франка «На дні» («Радянське літературознавство», 1940, № 5-6, с. 118) на підставі дати конфіскації поліцією перекладу Е. Г. Геккеля — 13 березня 1879 р. В оригіналі датується 13 лютого.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1211.

...в с л і д у ю ч і м з о ш и т і Б а й р о н о в о г о «К а ї н а»... — Франків переклад поеми англійського поета Джорджа Гордона Байрона (1788—1824) «Каїн» вийшов у 1879 р. у Львові як четвертий випуск «Дрібної бібліотеки».

П [а в л и] к о в а с е с т р а с и д и т ь т у т в а р е ш т і... — Г. Павлик було заарештовано 30 січня 1879 р. Приводом для арешту стали книжки (12 примірників забороненого «Молота»), надіслані їй із Львова М. Павликом 20 січня 1879 р.

62. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 26 березня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 4—8.

Датується на основі згадки про допит О. Терлецького і А. Маньковського як свідків під час слідства над Г. Павлик і про арешт А. Маньковського. Дату вказано М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 4).

Листування І. Франка з М. Павликом було дуже інтенсивним і тривалим, стосувалося справ літературно-громадських, партійних та особистих. Листи І. Франка до М. Павлика складають значну частину епістолярної спадщини письменника. В ІЛ зберігаються автографи близько 100 листів І. Франка до М. Павлика, написаних протягом 1879—1907 рр., і близько 120 листів М. Павлика до І. Франка з 1879—1905 рр.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, ф. 1474.

Маньковський Антін (1837—1899) — товариш М. Павлика та І. Франка, учасник соціалістичного руху в Галичині, поляк за національністю, друкар і директор польської друкарні товариства, де друкувалось багато нелегальних видань.

«Jarosł[aw] Dombr[owski]»— тобто видана польськими соціалістами брошура «Żywot jenerała Jarosława Dombrowskiego», Львів, 1878.

Беднарський Кароль — з 1879 р. директор друкарні Товариства імені Шевченка.

Щодо «Бурі», то вона пропасти не пропала... — Йдеться про п'єсу О. М. Островського «Гроза» в перекладі українською мовою М. Павлика, який був надрукований у Львові тільки 1900 р.

Коцовський Володимир (псевдоніми — Корженко, Голка, 1860—1921) — український громадський діяч «народовського» табору, письменник і педагог, автор перекладів і літературознавчих праць, співробітник «Зорі» і «Діла».

...Б[еле]й... ладить переві д Діккенсової «Silvester Glocken».— Перекладена І. Белеєм повість англійського письменника-реаліста Чарлза Діккенса (1812—1870) «Новорічні дзвони» була видана в 1882 р. у Львові як літературний додаток до «Діла» («Бібліотека найзнаменитших повістей», VIII).

Чому не присилаєте «Громаду» IV, малого Шевч[енка]... — Йдеться про четвертий збірник «Громади», який вийшов 1879 р., і «Кобзар Тараса Шевченка. Частина перша», надрукований у Женеві в друкарні «Громади» 1878 р.

«Про багатство і пр[о бідність]» — брошура С. Подолинського, видана у Відні в 1875 р. і в розширеному варіанті перевидана М. Драгомановим у Женеві 1876 р.

Ліман[овського] Лассаля висилаю Вам... — Очевидно, йдеться про переклад польською мовою книжки Ф. Лассаля «Праця і капітал», здійснений Б. Лімановським.

Справоздання кружка ... було в «Друзі»... — Йдеться про звіт товариства «Академический кружок», надрукований у «Друзі», 1876, № 21.

Будзиновський — радник львівського суду, вів усі процеси проти І. Франка, М. Павлика та їхніх друзів.

...у Кракові лихо.— Протягом 1879 р. у Кракові відбувались масові арешти серед студентської молоді, робітників, ремісників, інтелігенції, що були своєрідною підготовкою до краківського процесу соціалістів 1880 р.

...як велика буде Ваша стаття.— І. Франко має на увазі статтю про громадсько-політичний і літературний рух у Галичині 1875—1878 рр., над якою працював тоді М. Павлик і для якої він просив І. Франка надіслати ряд матеріалів.

...ескізи вроді «Кума з кумою»... — Ескіз М. Рошкевич «Кума з кумою», надрукований у «Молоті», 1878, с. 405—410.

63. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 1 квітня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 111—112.

Датується на підставі згадки в листі: «Ось нині першого...», а також повідомлення про одержання листа О. Рошкевич від 28 лютого з Іваниківки і про те, що «другий по нім» лист, очевидно, також з Іваниківки, не дійшов. Отже, І. Франко не міг написати цей лист 1 березня, бо інакше не треба було б вибачатися за запізнення з відповіддю.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1212.

Лист твій з Ів[аниківки], де було писано про «Пропащого чоловіка»... — Про свої враження від повісті М. Павлика «Пропащий чоловік», надрукованої 1878 р. у «Дзвоні» (с. 233—250) і «Молоті» (с. 449—509), О. Рошкевич писала в листі від 28 лютого 1879 р. (ф. 3, № 1601, с. 539—542).

«La Curée» буде друкуватись відтак... — Переклад роману Е. Золя «La Curée» («Здобич»), зроблений О. Рошкевич, лишився ненадрукованим.

64. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, 6 квітня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 113—118.

Датується за змістом: єдина вистава «Короля Ліра» за участю Е. Россі відбулась 5 квітня 1879 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1201.

...надрукувати в польському «Album młodzieży akademickiej na cześć Kraszewskiego».— Цей збірник праць студентської молоді, який повинен був бути надрукований на відзнаку 50-літнього ювілею письменницької діяльності польського письменника Ю. І. Крашевського (1812—1887), не вийшов у світ.

...звести... статтю «Причинок для характеристики психологічного і культурного стану нашого попівства»... — Ця стаття була надіслана І. Франком до «Громади», але не вміщена в ній. Надрукована лише 1926 р. в збірнику «За сто літ», № 4, під назвою «Культурні образки Галичини. І. Що се за інтелігенція — галицькі попи».

Кокорудз Ілля (1857—1933) — на той час студент Львівського університету, пізніше педагог і літератор ліберально-буржуазного спрямування.

...пишу... повістку про Гриця, премудрого школяра...— Оповідання І. Франка «Грицева шкільна наука» надруковане в газеті «Діло», 1883, 7 (19) квітня, за підписом «*Мирон*».

...забираюся до переводу Шекспірового «Ліра»... — Переклад уривка з «Короля Ліра», який можна

датувати 1879 р., зберігається в ІЛ (ф. 3, № 216). Надрукований у Літ. спадщині, с. 234—235.

Гекслі Томас-Генріх (1825—1895) — англійський фізіолог-дарвініст і дослідник мови.

Россі Ернесто (1824—1896) — італійський трагік, драматург, автор театрознавчих праць.

Озаркевич Володимир Іванович — чоловік О. Рошкевич, богослов, син Івана Озаркевича, священика з Белелуї Снятинського повіту, депутата парламенту у Відні, брат української письменниці Н. Кобринської. Тут мається на увазі його сватання до О. Рошкевич.

... Brandes хороший...— Йдеться про другий том (присвячений творчості романтиків) дослідження Г. Брандеса «Головні течії в європейській літературі XIX століття» (тт.1—6, 1872—1890).

Чернишевського економію читай пильно... — Йдеться про працю М. Г. Чернишевського «Очерки из политической экономии (по Миллю)», яка друкувалась 1861 р. у журн. «Современник» і вийшла окремим виданням в Женеві (1870) як четвертий том п'ятитомного видання творів М. Г. Чернишевського, опублікованого діячем російської вільної преси М. К. Елпідіним (1835—1908).

65. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, початок квітня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 8—9.

Датується орієнтовно М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 8).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1475.

...арештовано... семінариста Паньківського... — Можливо, йдеться про Костя Федоровича Паньківського (1855—1915) — ліберально-буржуазного громадського діяча, економіста, у 90-ті роки — редактор журналів «Зеркало», «Зоря», численних книжечок «Просвіти» та календарів.

«Зеркало» — сатирично-гумористичний журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Львові під такою назвою в 1882—1883, 1886, 1889—1909 рр. Під назвою «Нове зеркало» виходив у 1883—1885, 1910 рр.

З «Грозою» ще не знаю, що буде... — Йдеться про драму О. М. Островського «Гроза» в перекладі М. Павлика.

...Ланге буде друкуватися у нас якнайшвидше...— М. Павлик наполягав, щоб І. Франко продовжив друкування в «Дрібній бібліотеці» перекладу роботи Ф.-А. Ланге «Робітниче питання» (1875), два початкові розділи якої були надруковані в «Громадському друзі», 1878, кн. 2 (с. 121—150). Але перевидання цих двох розділів і дальший друк книжки Ф.-А. Ланге не були здійснені за браком коштів.

66. ДО В. І. ОЗАРКЕВИЧА. [*Львів, квітень 1879 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Радянське літературознавство», 1940, № 5-6, с. 120—122 (у статті М. Возняка «Автобіографічний елемент в оповіданні Франка «На дні»).

Автограф не зберігся.

Датується за змістом попереднього листа І. Франка до О. Рошкевич.

Подається за першодруком.

67. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, близько 16 квітня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 9—12.

Датується на підставі змісту листа Г. Павлик до брата, надісланого разом з Франковим листом. Ця дата вказана М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 9).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1476.

Л и х в [а р і] — члени студентського товариства «Дружній лихвар».

С і ч о в и к и — члени віденського студентського товариства «Січ».

Л а в е л е Еміль (1822—1892) — бельгійський економіст і соціолог, еволюціоніст у поглядах на розвиток суспільства. Частина його роботи «Первісна власність» під назвою «Власність грунтова і її історія» вийшла в перекладі І. Франка в 1879 р. як сьомий випуск «Дрібної бібліотеки».

П о л [я н с ь к и й] п е р е в і в «П ч о л и»... — Стаття Д. І. Писарєва «Пчоли» у перекладі В. Полянського з передмовою І. Франка була надрукована в 1879 р. як шостий випуск «Дрібної бібліотеки».

О л е с н и ц ь к и й Євген (1860—1917) — український громадський діяч «народовського» спрямування, адвокат, журналіст, редактор.

«О т р а в л е н н ы й д ь я к о н» — повість російського письменника революційного демократа Гліба Івановича Успенського (1843—1902).

Е н г е л ь Ернст (1821—1896) — німецький ліберально-буржуазний економіст і статистик. Можливо, йдеться про переклад частини його роботи «Ціна праці».

К и п р і я н Іван (1856—?) — на той час гімназист, пізніше — греко-католицький священик, церковний композитор.

Д і д и ц ь к и й — тоді гімназист, згодом нотаріус у Львові.

Я д у м а ю о б р о б и т и г і м н а з і ю... — Задум статті про стан середніх (гімназійних і реальних) шкіл у Галичині був реалізований І. Франком пізніше. В ІЛ зберігається автограф (ф. 3, № 211) І. Франка «Дані щодо стану шкіл гімназіальних і реальних в Галичині», датований 1880 р.

68. [ДО Й. ФЕДОРОВИЧ]. *Львів, 11 травня 1879 р.*

Друкується вперше за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 5.

Лист написано польською мовою.

69. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, між 20 травня і 6 червня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 46—50.

Датується на підставі судових актів процесу Г. Павлик. Дату вказав М. Павлик (Переписка, т. 3, с. 46).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1477.

«Л и х і л ю д и» — повість Панаса Мирного, вперше опублікована М. П. Драгомановим у Женеві 1877 р.

«О б щ и н а» — журнал російських революційних народників. Виходив у Женеві від січня по грудень 1878 р. (9 номерів).

С т а т т ю Г е р ц е н а п р и с и л а й т е... — Про яку саме статтю О. І. Герцена йдеться в цьому і наступних (71, 73-му) листах до М. Павлика, невідомо. Можливо, що це і є те саме «Герцена резюме з Sargant'a про життя Оуена», надруковане в якомусь італійському журналі, про переклад якого пізніше клопотались М. Павлик і М. Драгоманов (див. примітку до листа 86).

К о с т е ц ь к и й Юліан — шкільний товариш М. Павлика, на той час студент Львівського університету, знавець іноземних мов.

Ф о х т Карл (1817—1895) — німецький природознавець-фізіолог і політичний діяч, професор Женевського університету, представник вульгарного матеріалізму.

«Н і м е ц ь к і с у с п і л ь н о - п о л і т и ч н і с т о р о н н и ц т в а» — брошура німецького буржуазного економіста Ганса Шеля (переклад І. Франка та І. Мандичевського), яка вийшла 1879 р. як 13-й випуск «Дрібної бібліотеки».

«З н а ч е н н я а в т о р и т е т у в в и х о в а н н і» — переклад цієї статті М. О. Добролюбова вийшов 1879 р. як десятий випуск «Дрібної бібліотеки».

П о с и л а ю... п ' я т у к н и ж к у «Д р. б і б.». — Ця книжка має назву «Думи і пісні найзнатніших европейських поетів. І. Вибрав і видав Франко», Львів, 1879.

...р е ц е н з і я н а «М о л о т о в а» П о м я л о в с ь к о г о... — Такої рецензії Д. І. Писарєв не писав.

П о м я л о в с ь к и й Микола Герасимович (1835—1863) — російський письмеиник-реаліст.

«Р е а л і с т и». — Ця стаття Д. І. Писарєва, вперше надрукована 1864 р. у журналі «Русское слово», увійшла до другої частини першого видання творів Д. Писарєва у 10 частинах, яке видав у Петербурзі в 1866—1869 рр. Ф. Ф. Павленков.

...п р о ц е с П а в л е н к о в а... — Йдеться про судовий процес, порушений цензурою проти видавця Ф. Ф. Павленкова, якого було звинуваченo у друкуванні у другій частині творів Д. Писарєва статей «Бедная русская мысль» і «Дон-Кихот».

...в и д а т и П о м я л о в с ь к о г о з р е ц е н з і я м и П и с а р е в а... — Здійснити цей намір не пощастило.

...с т а т т я п р о Г е й н е... — Статтю Д. Писарєва «Генрих Гейне» було надруковано у четвертій частині першого видання його творів (1867).

Е н ц и к л о п е д і я н а у к п р и р о д н и ч и х Т р е в е н д т а — «Encyclopaedie der Naturwissenschaften», видавалась Едуардом Тревендтом. Перший її том, присвячений ботаніці, вийшов у 1879 р.

«К о с м о с» («Kosmos») — журнал німецьких дарвіністів, видавався в Лейпцігу — Штутгарті у 1877—1886 рр. (вийшло 19 номерів).

К о с Михайло (1863—1930) — тоді студент Львівського університету, пізніше — лікар-окуліст, співробітник «Діла», дійсний член Наукового товариства імені Шевченка.

О н к е н Вільгельм (1838—1905) — німецький історик, у 1878—1894 рр. видав «Всесвітню історію в монографіях».

Т е й л о р Едуард (1832—1917) — англійський історик матеріальної культури, етнограф, антрополог.

Л е б б о к Джон (1834—1913) — англійський етнолог і соціолог.

В а ш н а ч е р к і с т о р і ї н а ш и х р у х і в... — Стаття М. Павлика про радикальний рух 1875—1878 рр. у Галичині спочатку була писана як доповідь на зборах російських емігрантів у Женеві, згодом була частково використана М. Павликом у його статтях до німецького журналу «Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik», у періодичній «Громаді» (1880, кн. 1), а також у прокламації М. Павлика «Друкований лист до людей» (1880).

«J a h r b u c h f ü r s o z i a l w i s s e n s c h a f t u n d S o z i a l p o l i t i k» — журнал соціал-реформістського напряму, виходив 1879—1881 рр. у Цюріху.

Я с л у ж и т и б у д у в в і й с ь к у с ь о г о р о к у... — І. Франко відбував військову повинність у жовтні 1879 р.

...н а с р і б н о в е с і л ь н і м в е ч е р к у... — Йдеться про 25-ті роковини шлюбу цісаря Франца-Йосифа.

«С і ч» ...п о л у ч и л а с я з р о з в ' я з а н о ю «О с н о в о ю» ... — Йдеться про об'єднання товариства «Січ» з «москвофільським» товариством «Русская основа» у Відні.

О з а р к е в и ч Євген Іванович (1861—1916) — молодший брат Володимира Озаркевича, медик.

К о с Іван — тоді студент Віденського університету, медик, брат Михайла Коса.

70. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, початок червня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 120—121.

Датується орієнтовно за змістом попереднього і наступного листів, згадками про друкування «Довбні» тощо.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1206.

71. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, кінець червня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 51—56.

Датується орієнтовно, за змістом, а саме у зв'язку із згадкою про друкування шостого випуску «Правди» за 1879 р. та замітки про об'єднання «Січі» з «Основою», підписаної 25 червня 1879 р. Таку дату вказав також М. Павлик (Переписка, т. 3, с. 51).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1478.

Ж и д о в с ь к и й Степан — на той час студент Львівського університету, «народовець», згодом учитель гімназії. Спочатку по-

годився бути відповідальним редактором «Нової основи» і підписав складену І. Франком її програму, а потім відмовився.

«П і д л и п н я н и» — повість російського письменника-демократа Федора Михайловича Решетникова (1841—1871) «Подлиповцы».

П о д о л и н с ь к и й Михайло (1844—1894) — український ліберально-буржуазний культурно-громадський діяч, один із засновників «Січі», співробітник «Зорі», автор шкільних підручників.

П р о з л у к у «С і ч і» з «О с н [о в о ю]»... — На цю тему написано, зокрема, статтю І. Франка «Злука віденського товариства «Січ» з членами бувшого товариства «Русская основа», надруковану в «Правді», 1879, № 6, с. 397—401.

...с т р а ш н е с о к р у ш е н і є Д р а г о м а н о в а...— Мова йде про «Відповідь Драгоманову» («Правда», 1879, № 6) на його статтю «Дещо про львівських народовців і соціалізм в Галичині» («Громада», № 4).

«С о в р е м е н н и к» — російський літературний і громадсько-політичний журнал, заснований О. Пушкіним. Виходив у Петербурзі в 1836—1866 рр. до 1843 р. як квартальник, далі як щомісячник. В 1854—1862 рр., коли видавництво журналу очолювали М. Чернишевський і М. Добролюбов, «Современник» став трибуною та ідейним центром революційної демократії.

...п е р ш и й т о м п р и м і т о к д о М і л л я д р у к у в а т и в е к с ц е р п т і М а р к о в и ч а... —Йдеться про намір І. Франка друкувати в газеті «Нова основа» підручник економії за твором М. Г. Чернишевського «Очерки из политической экономии (по Миллю)» і книгою сербського революційного демократа, філософа-матеріаліста та соціаліста-утопіста Світозара Марковича (1846—1875) «Начела народне економије, или Наука о народном благостану по Н. Г. Чернишевском» (Белград, 1874).

«К а р п а т» — реакційна щотижнева газета, виходила в 1872—1882 рр. в Ужгороді за редакцією М. Гомичкова. Лист М. Павлика «Царство Антихриста і второе пришествіе Христово» до редакції «Карпат», надісланий І. Франкові, не був переданий редакції.

С и н е в і д с ь к о — тепер село Верхнє Синьовидне Сколівського району Львівської області.

...п р и с л а л и м е н і с т а т т ю п р о г е т ь м а н і в... — Мова йде, очевидно, про розвідку І. С. Нечуя-Левицького «Українські гетьмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький», яка вийшла окремим виданням у Львові 1881 р.

...д о с и т ь у ж е, щ о - с м о н а д р у к у в а л и Х м е л ь н и ц ь к о г о [и ц ь к о г о] ... — Мова йде про брошуру І. С. Нечуя-Левицького «Український гетьман Богдан Хмельницький і козаччина», видану М. Павликом у Львові 1878 р.

С о м к о Яким Семенович (?—1663) — від 1660 р. наказний гетьман Лівобережної України, представник заможної козацької верхівки, «городового» козацтва. Запідозрений царським урядом у сепаратизмі, був позбавлений гетьманства і страчений.

Б р ю х о в е ц ь к и й Іван Мартинович (?—1668) — у 1660—1663 рр. кошовий Січі, на Чорній раді в 1663 р. був обраний гетьманом Лівобережної України. Зрадив український народ, уклав-

ши союз із султаном про перехід України під владу Туреччини. Вбитий козаками у селищі Диканька (тепер Полтавської області) під час народного повстання.

72. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, кінець червня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 121—122.

Не маючи змоги вільно листуватися з О. Рошкевич, І. Франко в даному разі діяв за її порадою: надіслав примірник «Науки» на адресу її батька, який був членом «москвофільського» «Общества ім. Качковського», і позначив на сторінках журналу окремі літери, з яких О. Рошкевич склала текст листа. Отже, автографа цього листа у звичайному розумінні і не існувало.

Датується орієнтовно, у зв'язку із згадкою про друк «Довбні» Е. Золя.

Подається за копією рукою Ольги Рошкевич — ІЛ, ф. 3, № 1214.

П о с л і д н є т в о є п и с ь м о... — лист О. Рошкевич від 15—18 червня 1879 р. (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 543—546).

...н е р о б и ш с о б і н і я к и х і л ю з і й щ о д о «ф о р м а л ь н о г о б р а к у».— У листі до І. Франка від 15—18 червня 1879 р. О. Рошкевич писала, що і вона, і її майбутній чоловік читали роман М. Г. Чернишевського «Що робити?» і, отже, «йому відомо, що в важнім випадку заключається і формальний брак» (с. 545—546).

73. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, початок липня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 56—58.

Датується орієнтовно, на підставі згадки про хід судового процесу Г. Павлик та змісту попереднього листа до М. Павлика.

Умовна дата вказана М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 56).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1479.

Щ о с е т а к о г о з В а ш и м «Р у х о м»? — Мова йде про статтю М. Павлика про громадський рух у Галичині 1875—1878 рр. (див. примітку до листа № 69).

...к н и ж к а н е й ш л а б у ц е н з у р у.— Неперіодичні видання обсягом понад п'ять аркушів у Галичині цензурі не підлягали.

...з а в'я з а в н а н о в о з н о с и н и з К и є в о м і о д е ц'я м и т а т у л ь ч а н а м и... — Намагаючись зібрати кошти на видання газети «Нова основа», І. Франко листувався з українським письменником, театральним і культурно-громадським діячем Михайлом Петровичем Старицьким (1840—1904), який обіцяв допомогу у виданні «Нової основи». Можливо, І. Франко домовлявся про це ж і з Є. Борисовим, який у той час побував у Львові, а також, очевидно, збирався писати до Тульчі в Румунію, де тоді перебував Ф. Вовк, який у 70-ті роки був пов'язаний з рухом революційного народництва.

Щ о д о п е р е в о д у «Б і л о р у ч к и» д л я «T y g o d n і a»... — Мова йде про Павликів переклад новели російської

демократичної письменниці Н. Д. Хвощинської-Зайончковської (псевдонім — В. Крестовський; 1824—1889). Новелу цю у журн. «Tydzień» не надрукували.

74. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, початок липня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 69—70.

Датується умовно М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 69).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1480.

Посилаю Вам першу часть статті про попів.— Мова йде про статтю І. Франка «Культурні образки з Галичини. І. Що се за інтелігенція галицькі попи?», яка мала друкуватися в «Громаді». Надруковано у зб. «За сто літ», 1929, кн. 4, с. 228—251.

Писав я до Стар[ицького] зглядом газети... — Цей лист невідомий.

Тепер на вакації їду до Олеськ[ова].— Влітку 1879 р. І. Франко жив разом з Й. Олеськовим у священика Луки Олещука в с. Скваряві-Новій (тепер — Нестерівського району Львівської області).

Кос Андрій (1864—1918) — середній з братів Косів, український громадський діяч, пізніше адвокат у Калуші, депутат австрійського парламенту.

75. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, близько 6 липня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали. Зб. 5, с. 122—124.

Лист є відповіддю на лист О. Рошкевич від 29 червня 1879 р. На цей лист О. Рошкевич надіслала І. Франку відповідь 13 липня.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1213.

Твої письма оба на Ж[идовського] адр[есу] я одержав... — Йдеться про листи О. Рошкевич від 15—18 червня і 29 червня 1879 р., які вона надіслала на адресу Степана Жидовського (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 543—546; ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 547—548).

«Жермініе Ласерте» (1865) — роман братів Гонкурів, присвячений зображенню трагедії простої людини.

...якби-с зладила переклад «Николи Знаменського».— Мова йде про оповідання Ф. Решетникова «Николай Знаменский» з циклу «Добрі люди».

...моя стаття критична о літературі галицькій в першій половині 1879 р.— Такої статті І. Франко не опублікував.

76. ДО М. І. ПАВЛИКА. *Львів, 30 липня 1879 р.*

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 87—96.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1481.

...я вже ось від 14 сидів на селі... — І. Франко жив у селі Скваряві-Новій, у священика Луки Олещука.

...Поки що займаюся ладженням підручника економії... — Підручник І. Франка не був надрукова-

ний, оскільки, за браком коштів, І. Франкові не вдалось розпочати видання «Нової основи». Пізніше, переробивши частину підручника, І. Франко видав популярну книжку «Розмова про гроші і скарби» (Львів, 1883).

Кульчицький Павло Миколайович (1832—1872) — селянин з села Ясениці-Сільної (біля Нагуєвичів), брат матері І. Франка, у якого жив малий І. Франко, коли відвідував початкову сільську школу.

...сяду до писання п'ятої повісті борисславської... — Очевидно, мається на увазі повість «Борислав сміється».

...як бачите з програму... — І. Франко вислав М. Павлику друковану програму «Нової основи», яку склав переважно сам.

...обробив інстинкт звірячий по Вундту... — Йдеться про переклад чи про популярний виклад книги німецького фізіолога, психолога, філософа-ідеаліста Вільгельма Вундта (1832—1920) «Лекції про психіку людей і тварин».

...тяжко нам буде помістити і Вашу статтю... — Див. примітки до листів № 69, 73.

Ріхтер — львівський книгар.

Мені здається, що Др[агоманов] і Ви не зовсім з правого боку вдарили на мене.— Йдеться про негативні вислови М. Драгоманова на адресу «писаревщини» як суспільно-літературного явища, переказані М. Павликом І. Франку (див. лист М. Драгоманова до М. Павлика від 11 липня 1879 р.— Переписка, т. 3, с. 76).

Молодий Наумович — Володимир, син українського клерикального діяча в Галичині, «москвофіла», журналіста Івана Наумовича (1826—1891).

...фотографію получив...— М. Павлик висловив припущення, що це було фото дочок М. Драгоманова Ліди і Ради.

Про сестру не чути нічого. Про краківців ditto.— Йдеться про Г. Павлик, яка сиділа у львівській тюрмі, та про поляків-соціалістів, заарештованих у Кракові.

77. ДО О. М. РОШКЕВИЧ. [*Львів, близько 14 вересня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали. Зб. 5, с. 124—127.

Датується за змістом: лист написано незадовго до весілля О. Рошкевич, яке відбулось 14 вересня.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1215.

Лист твій, писаний ще з початку вакації... — Мається на увазі лист О. Рошкевич від 13 липня 1879 р. (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 549—552).

...а другий, писаний через Славка...— Цей лист О. Рошкевич писано 19 серпня 1879 р. (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 561—562).

Що до твоєї «Довбні», то її V і VI друкуватись буде... аж в 15 або 16 книжечці... — Продовження перекладу «L'Assommoir» («Пастки»)

Е. Золя не друкувалось у «Дрібній бібліотеці», бо вона на 14-му випуску припинила своє існування.

«Захланність» буде друкована в «Новій основі»... — Мова йде про переклад О. Рошкевич роману Золя «La Curée» («Здобич»), теж не надрукований свого часу.

Розділ одної істоти на дві... слабість... — Це відповідь на рядки з листа О. Рошкевич від 13 липня 1879 р.: («Я тепер чую в собі ніби дві істоти, дві душі, одна — моя давня, знакома тобі і всім, а друга — нова, камінна».— ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 550).

Гофман Ернст-Теодор-Амадей (1776—1822) — німецький письменник-романтик і композитор.

78. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 14 вересня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 125—131.

Датується за датою закінчення судового процесу над Г. Павлик — 13 вересня (див. початок цього листа: «Вчора процес скінчився»). Датовано М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 125).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1482.

Микола Кінайлюк, Степан Пістуняк і Андрій Пиптюк — селяни, які разом з Г. Павлик притягалися до судової відповідальності за соціалістичну пропаганду.

Щодо статті Др[агоманова] про Золя... — Такої статті М. Драгоманов не написав.

Несецький Каспер (1682—1744) — польський історик, автор праці з геральдики — гербовника «Korona Polska» (т. 1—4, 1728—1743), перевиданої у 1839—1846 рр.

George (Жорж) — книгар у Женеві.

Лам Ян (1838—1886) — польський письменник-гуморист, прозаїк і публіцист, жив у Львові, друкувався у «Dzienniku Polskim».

Вільчинський Альберт (1829—1900) — польський письменник-прозаїк, романіст і новеліст, у творах якого реалістичні спостереження над дрібноміщанським середовищем поєднуються з ідеалізацією давніх шляхетських звичаїв.

Бернар Клод (1813—1878) — французький фізіолог.

Я знову переводжу з Маркса... — Франків переклад 24-го розділу першого тому «Капіталу» («Так зване первісне нагромадження») був опублікований вже після смерті І. Франка М. Возняком у журн. «Культура», 1926, № 4—9, с. 56—57.

Гельвальд Фрідріх-Антон (1842—1892) — німецький історик, публіцист і географ, видавець періодичних збірників «Ausland».

79. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, близько 10 жовтня 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 138—145.

Дату вказано М. Павликом. (Переписка, т. 3, с. 138).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1483.

Білецький Василь (1857—1931) — на той час студент Львівського університету, пізніше педагог, редактор журналу «Дзвінок», що виходив з 1890 р.

Бокль Генрі-Томас (1821—1862) — англійський буржуазний історик і соціолог, прибічник вульгарно-еволюціоністських поглядів, автор двотомної «Історії цивілізації в Англії» (1857—1861), окремий розділ якої присвячено іспанській культурі.

...Лавеле, «Община російська»... — Брошура Еміля Лавеле «Сільська община в Росії», перекладена з німецької обробки Карла Бюхера, вийшла як 11 випуск «Дрібної бібліотеки».

...«Довбня», III і IV... — У 12-му випуску «Дрібної бібліотеки» вийшов третій розділ «Довбні» — «Робітницьке весілля» — у перекладі О. Рошкевич.

...питання, котре він обробив у своїй статті... — Мова йде про статтю С. Подолинського «Дарвінізм і громадівство», яка була тоді надрукована французькою в «Revue Social» і німецькою в «Arbeiter-Wochen Chronik» мовами.

Охорович Юліан (1850—1917) — польський філософ-позитивіст і психолог, професор Львівського університету.

Про Здерковського й гадки не майте...— М. Павлик радив І. Франкові залучити до роботи у новій газеті колишнього члена редколегії «Друга» Здерковського: «Крім того, я раджу добути ще більший гум[ористичний] талант, застрягший у семінарії Львівській, котру він може змалювати non plus ultra, мужицького сина Здерковського» (Переписка, т. 3, с. 102).

«Батьківщина» — політична і наукова газета ліберально-буржуазного напряму, що видавалася «народовцями» у 1879—1896 рр. у Львові.

...Еркман-Шатріан... — Тобто «Повісті Еркмана-Шатріана. Переклав Роман Розмарин» (І. Белей), видані у Львові 1878 р. як перший випуск «Дрібної бібліотеки».

80. ДО М. І. ПАВЛИКА. *Львів, 18 жовтня 1979 р.*

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 148—152.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1484.

Рукопись про «Батьківщину» одержав... — Йдеться про критичний відгук М. Павлика на перший номер «Батьківщини»; залишився ненадрукований.

Романчук Юліан (1842—1932) — буржуазно-націоналістичний діяч, один з лідерів «народовців», організатор антинародної «нової ери» — реакційної угоди української буржуазної інтелігенції з австрійським урядом та польською шляхтою (1890); редактор газети «Батьківщина».

«Ніспоніа» — новела Н. Д. Хвощинської-Зайончковської.

Родоць — псевдонім польського письменника Миколи Бернацького (1836—1900).

Діло, впрочім, не таке страшне... — Йдеться про гроші, які були передані через директора польської друкарні Антона Маньковського ливарникові Фердінанду Альбрехту на виготовлення шрифтів для нелегальної друкарні, яку мали закласти в Одесі, та придбання друкарського устаткування. Ф. Альбрехту було заплачено не всі гроші, і він домагався, щоб йому повернули решту.

...п о с и л а ю В а м ї ї п о с л і д н і й л и с т...— Йдеться про лист О. Рошкевич до І. Франка від 1—2 жовтня 1879 р. (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 563—568).

81. ДО Ф. К. ВОВКА. [*Львів, листопад, після 7, 1879 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 385.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 952.

Датується орієнтовно у зв'язку із згадкою І. Франка про закінчення військової служби (7 листопада 1879 р.).

Листування І. Франка з Ф. К. Вовком було досить інтенсивним і тривалим: починаючи від кінця 70-х років, протягом майже всього життя. Близько 40 листів І. Франка до Ф. К. Вовка різних років, автографи яких зберігаються в ІЛ, надруковані в Літ. спадщині.

...з а д у м а в ш и в і д 1 с і ч н я 1 8 8 0 в и д а в а т и г а з е т у... — Мова йде про проект видання «Нової основи».

82. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, близько 15 листопада 1879 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 161—163.

Датується за змістом, на підставі згадки про звільнення І. Франка від військової служби.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1485.

...б і л ь ш т и ж н я, я к я в и й ш о в з в і й с ь к а... — І. Франка було звільнено від військової служби 7 листопада 1879 р.

...П о с т н и к о в а п е р ш и й в и п у с к... — Це перший випуск книжки російського економіста Олексія Постникова (1846—1921) «Общинное землевладение».

С о к о л о в с ь к и й Леонід (1856—1884) — російський етнограф, дослідник промисловості, друкувався у російському критично-бібліографічному журиалі «Знание» (виходив у 1870—1879 рр.).

С е с т р і в и ш л ю г р о ш і н а д н я х... — Йдеться про гроші, передані І. Франкові М. Павликом з Женеви для Г. Павлик.

В а ш л и с т п р о м о ю і с т о р і ю з О[л ь г о ю] о д е р ж а в... — Йдеться про лист М. Павлика від 28—30 жовтня 1879 р., де М. Павлик писав про особисті взаємини І. Франка з О. Рошкевич (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 517—524).

«R ó w n o ś ć» — газета, яку видавала і редагувала група польських політемігрантів на чолі з Б. Лімановським. Виходила 1879—1880 рр. в Женеві.

...п р о е к т М[и х а й л а] П[е т р о в и ч а].— Йдеться про пропозицію М. Драгоманова видавати «Нову основу» в Женеві.

83. ДО Ф. К. ВОВКА. [*Львів, 30 листопада 1879 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 392—393.

Датується у зв'язку із згадкою про виставу «Бурі» («вона йде позавтра тут на сцену»), оскільки єдина вистава «Бурі» О. Островського відбулась на сцені Руського народного театру у Львові 2 грудня 1879 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 954.

До статті в «Дзвоні» Анна призналася... — 1878 р. у «Дзвоні» було надруковано статтю Г. Павлик «Мої і людські гріхи, а панська та попівська правда» (с. 273—285).

«Дзвін» — літературно-політичний збірник революційно-демократичного напряму, виданий І. Франком і М. Павликом після закриття «Громадського друга» в 1878 р. як його продовження.

...із Маркса — «Початок і зріст капіталістичної продукції»... — І. Франко мав намір видати свій переклад 24-го розділу «Капіталу» К. Маркса як окремий випуск «Дрібної бібліотеки».

...із Енгельса — «Початок і теорія соціалізму»... — Франків переклад уривків з «Анти-Дюрінга», Ф. Енгельса вперше було надруковано М. Возняком («Культура», 1926, № 4—9, с. 91—118).

Оуен Роберт (1771—1858) — англійський соціаліст-утопіст.

Сен-Сімон Клод Анрі де Рувруа (1760—1825) — французький мислитель, соціолог, один з засновників утопічного соціалізму.

Фур'є Жан-Батіст (1772—1837) — англійський соціаліст-утопіст.

...ладиться переві д Дрепера «Боротьба релігії з наукою»... — Очевидно, перекладалась праця Дж. В. Дрепера «History of the conflict between religion and science» (1874).

84. ДО Ф. К. ВОВКА. [*Львів, грудень 1879 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 386.

Датується орієнтовно на підставі змісту листа (згадки про нові газети і журнали, які почнуть виходити з Нового року і ін.).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 953.

«Слово» — щоденна газета, орган «москвофільської» партії, монархічно-клерикальне видання. Виходила у Львові (1861—1887). Реакційний характер «Слова» викрив М. Г. Чернишевський у статті «Національна нетактовність».

«Зоря» — літературно-громадський журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Львові в 1880—1897 рр.

...має виходити якась літературна в Станіславі... — Йдеться про газету «Денниця, письмо літературно-наукове», виходила протягом 1880 р. двічі на місяць у Станіславі (Івано-Франківську) за редакцією І. Верхратського.

1880

85. ДО Ф. К. ВОВКА. *Львів, 14 січня 1880 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 387.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 955.

...немовті писи у Гейне, що просять прожого... — Далі І. Франко цитує рядок з третього розділу

поеми німецького поета Генріха Гейне (1797—1856) «Німеччина. Зимова казка» у власному перекладі (див. т. 13 цього видання).

...л и с т з К [и є в а] в і д Ц в [і т к о в с ь к о г о]... — Цей лист не зберігся.

Ц в і т к о в с ь к и й Юрій (1843—1913) — український ліберально-буржуазний громадський діяч, педагог.

Є г е р Євген (1842—?) — німецький буржуазний публіцист і економіст.

...п е р е в о д ж у «М е р т в і д у ш і» Г о г о л я... — «Мертві душі» у перекладі І. Франка під назвою «Мертві душі, або Вандрівки Чичикова. Поема Миколая В. Гоголя» були видані накладом редакції «Діла» у Львові в 1882 р., «Діло» повідомило про вихід «Мертвих душ» 25 березня 1882 р.

...а д л я «П р а в д и» — «Ф а у с т а».— Початок перекладу «Фауста» Й.-В. Гете був надрукований у «Правді», 1880, вип. 1—3, с. 1—24.

А н т [і н] с а м н е п и ш е, б о н е з д у ж а є... — Тобто заарештований, перебуває у тюрмі.

86. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 10 лютого 1880 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 164—168.

Датується М. Павликом за поштовим штемпелем на конверті (Переписка, т. 3, с. 164).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1491.

...п о в и х о д і Ш е л я, д е - м г о с о к р у ш и в... — До брошури Ганса Шеля «Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині», яка вийшла в 1879 р. передруком з «Правди», І. Франко додав післямову «Редакція «Правди» в боротьбі з вітряками (Замітка на примітки до Шеля в XI вип. «Правди»)», де піддав гострій критиці редакцію «Правди» і В. Барвінського, який виступав проти економічної теорії К. Маркса.

...д о Б е р е з о в а д о Г е н и к а... — Тобто в село Берізів-Нижній Коломийського повіту (зараз Косівського району Івано-Франківської області), де жив приятель І. Франка учитель Кирило Геник.

...п р и с л а т и Р е к л ю... — Мається на увазі присвячений Росії та Україні п'ятий том 19-томної праці Е. Реклю «Земля і люди. Нова всесвітня географія» (1876—1894).

...Ч е р н и ш е в с ь к о г о «О б щ и н у и г о с у д а р с т в о»... — Праці під такою назвою у М. Г. Чернишевського нема. Очевидно, йдеться про його статтю «Экономическая деятельность и законодательство».

...б р о ш у р о к «П р о т е, я к з е м л я с т а л а н е н а ш а» і «П р о х л і б о р о б с т в о»... — Йдеться про агітаційні «метелики» для народу, видані М. Драгомановим у Женеві.

Ш у л ь ц е Фріц (1846—?) — філософ-неокантіанець, професор філософії в Єнському університеті і Дрезденському політехнічному інституті, автор багатьох праць — переважно з історії філософії. Автограф незакінченого перекладу його статті «Як виробилося поняття душі?» зберігається в ІЛ (ф. 3, № 452).

А щ о з В а ш и м «П и т а н н я м р о б і т н и ц ь к и м?»— І. Франко запитує про Павликів переклад «Die Arbeiterfrage» («Робітниче питання») Ф. А. Ланге.

...Герцена резюме з Sargant'a про життя Оуена... — Йдеться про книжку У. Л. Саргента «R. Owen and his social philosophy» («Р. Оуен і його соціальна філософія»), 1860. Численні виписки з цієї книжки О. Герцен використав у дев'ятому розділі шостої частини «Минулого й дум», присвяченому Р. Оуену.

«Universal Bibliothek» Реклама — дешеві видання творів найвизначніших письменників світу. Засновник видавництва — Антоній Філіпп Реклам (1807—1896).

87. ДО Ф. К. ВОВКА. [*Львів, друга половина лютого 1880 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 387—388.

Датується другою половиною лютого у зв'язку із згадкою про краківський процес соціалістів, який почався 16 лютого.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 956.

Ант[ін] в Кракові на процесі.— Йдеться про Антона Маньковського.

88. ДО М. І. ПАВЛИКА. *Львів, 19 лютого 1880 р.*

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 168—172.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1492.

«Набат» — журнал російських народників, видавався 1875—1881 рр. у Женеві П. Ткачовим.

Те, що було в «Równości», пито було, очевидно, не до Вас самих... — Йдеться про полеміку з національних питань, яка точилася між М. Драгомановим і М. Павликом, з одного боку, і польськими політичними емігрантами на чолі з Б. Лімановським, з другого.

...«Рraca» Вашої дописі не може надрукувати... — Йдеться про лист М. Павлика до редакції газети «Рraca», у якому він звинувачував редакцію в піднесенні національної програми над суспільно-економічними питаннями.

Барановський Семен — тоді студент юридичного факультету Львівського університету.

Акту завини сестри я... не міг дістати.— Йдеться про акти судового процесу Г. Павлик 1879 р.

...в «Альманаху» друкують дуже цікаву статтю Др[агоман]ова.— Йдеться про статтю М. Драгоманова «Політичні думки в нових українських піснях», передруковану у другому томі «Славянского альманаха» за 1880 р., але одразу конфісковану віденською прокураторією.

89. ДО Ф. К. ВОВКА. [*Львів, 23 лютого 1880 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 388—389.

Датується 23 лютим за авторською згадкою в тексті про краківський процес, котрий розпочався «тиждень тому назад (16)».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 959.

...воля 1848... — Йдеться про прийняту австрійським рейхстагом 1848 р. аграрну реформу (особисте звільнення селян, ліквідацію деяких феодальних повинностей шляхом значного гро-

шового викупу), яка посилила дальше зубожіння і пролетаризацію селянства і, таким чином, прискорила розвиток капіталістичних виробничих відносин.

Мальований Володимир Григорович (близько 1848—1893) — український громадський діяч демократичного напряму, поет, керівник одеської Громади, вживав заходів для організації в Одесі підпільної друкарні. У червні 1879 р. заарештований і засланий у Сибір.

Антонович Волсдимир Боніфатійович (1834—1908) — історик, археолог та етнограф, один з ідеологів українського буржуазного націоналізму, професор Київського університету.

...Павликові сестри обі арестовані в Коломиї і сидять.— Сестри М. Павлика Ганна і Параска були заарештовані 18 січня 1880 р. Вони звинувачувались у порушенні громадського порядку, підбурюванні проти державних і громадських органів тощо.

Я послав статист[ико]-економічну розвідку «Про громадські грунти в Галичині», а також огляд літерат[урний] «Галицька інтелігенція і галицька журналістика від 1848 до 1880 р.».— Праці під такою назвою не були надруковані, і автографи їх не збереглися.

Окуневський Ярослав (1860—1929) — український ліберально-буржуазний діяч, письменник і лікар, за молодих років — член студентського товариства «Січ» у Відні.

...а про атентат не було тут нічого цікавого... — Йдеться, очевидно, про невдалий замах на Олександра II, здійснений С. М. Халтуріним, який 5 лютого 1880 р. влаштував вибух у Зимовому палаці.

90. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Нагуєвичі, серпень, після 23, 1880 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 177—181.

Датується орієнтовно, оскільки лист писано після надіслання заяви М. Павлика до редакції «Правди» (15 червня 1880 р.) з Нагуєвичів, куди І. Франко повернувся з Березова-Нижнього 23 серпня 1880 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1487.

...рукопись добровольця... — Йдеться про спогади Софрона Крутя «Чорногорці в Герцеговіні», надруковані в «Правді», 1880, вип. 1, 2.

Соболяк — комісар львівської поліції, робив обшуки у І. Франка під час його першого арешту в 1878 р.

«Словар» — «Словар російсько-український», який готував тоді М. Комаров і група членів одеської Громади. Був виданий у 4-х томах у Львові в 1893—1898 рр.

...їду до Відня на права... — Здійснити цей намір І. Франкові за браком коштів не пощастило.

Тішить мене, що Ви починаєте видавництво газети... — Мова йде, очевидно, про план видання періодичної «Громади», програму якої було опубліковано в Женеві 1 вересня 1880 р. за підписами М. Драгоманова, М. Павлика і С. Подолинського. Вийшло тільки два номери журналу (1880 р. № 1, 1881 р. № 2).

91. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 13 жовтня 1880 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 204—207.

Дату вказано М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 205).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1488.

«Фабрики й ремесла» — брошура С. Подолинського «Ремесла й фабрики на Україні», видана в Женеві 1880 р.

«Хіба воли ревуть» — роман Панаса Мирного та І. Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Вперше виданий М. Драгомановим у Женеві 1880 р. у друкарні «Громади».

...переїзд цісаря через Бориславів... — Цісар Франц-Йосиф подорожував по Галичині у вересні 1880 р. і проїздив через Борислав 18 вересня.

...спеціальні дані про фабрику свічок коло Дрогобича...— Кореспонденція І. Франка на цю тему була надрукована в газеті «Praca», 1880, 19 жовтня, 14 листопада, 11 грудня; 1881, 10 лютого, 30 травня, 20 червня.

...збираю вже дані про галицькі гімназії за послідніх 10 літ... — В ІЛ зберігається автограф розвідки (ф. 3, № 211) І. Франка «Дані щодо стану шкіл гімназіальних і реальних в Галичині», датований 1880 р.

92. ДО Ф. К. ВОВКА. [*Львів, жовтень, після 13, 1880 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 390—391.

Датується орієнтовно, оскільки зміст цього листа аналогічний змісту листа до М. Павлика від 13 жовтня 1880 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 958.

...вийшов ІІІ т. Максимовича... — Мається на увазі тритомне «Собрание сочинений» М. О. Максимовича (К., 1876—1880).

...VII Чубинського... — Йдеться про «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» (тт. I—VII).

...Головацького пісень... — Маються на увазі «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (М., 1873, тт. 1—4), видані українським письменником і вченим Яковом Федоровичем Головацьким (1814—1888).

...ані Пипіна літератури.— Йдеться про перший том «Истории славянских литератур» (2-е вид., тт. 1—2, Спб., 1879—1881) російського вченого, дослідника літератури і фольклору Олександра Миколайовича Пипіна (1833—1904) і Володимира Дмитровича Спасовича (1829—1906), російського і польського історика літератури, юриста, публіциста.

93. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО. [*Львів, жовтень, після 27, 1880 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1924, № 2.

Датується орієнтовно, оскільки № 20 «Зорі» за 1880 р. з рецензією на Франкове оповідання «На дні» вийшов 27 жовтня.

В архіві І. Я. Франка (ІЛ) зберігається п'ять автографів листів І. Франка до О. Партицького і 4 листи О. Партицького до

І. Франка. Всі вони, крім наведеного, написані протягом 1882—1883 рр. і присвячені видавничим справам, зокрема друкуванню в журналі «Зоря» повісті І. Франка «Захар Беркут».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1149.

...Ви перші подали голос прилюдно о моїй повістці «На дні».— Рецензію на Франкове оповідання було надруковано в журн. «Зоря», 1880, № 20 («Нові книжки», с. 272), без підпису. Але І. Франко був переконаний, що авторство її належить О. Партицькому.

«Провідні ідеї в письмах Шевченка» — розвідка О. Партицького (Львів, 1872).

...тота історійка, котру Ви незручно пересказали... — Йдеться про таке місце в рецензії: «...за посліднього побуту в тюрмі дрогобицькій лучилось п. Франкові пізнати одного морально упавшого в'язня, котрий теорію соціалістичну понімав по-своєму і п. Франка яко чоловіка «грошовитого» категорично завізвав до розділу маєтку».

«Газета шкільна» (1875—1879), далі «Шкільна газета» (1880—1889) — орган Педагогічного товариства. Один час її редагував О. Партицький.

...про яку сказав Гейне... — Далі І. Франко цитує рядки з 24-го розділу поеми Г. Гейне «Німеччина. Зимова казка». Поетичний переклад їх І. Франком див. у 13-му томі цього видання.

Menzel (Менцель) Вольфганг (1798—1873) — німецький реакційний публіцист, історик, автор книги «Німецька література» (1828, друге вид.— 1836, Штутгарт), у якій з позицій шовінізму і релігійного містицизму виступав, зокрема, проти Й.-В. Гете, а також поетів «Молодої Німеччини», і насамперед Г. Гейне.

94. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, кінець жовтня 1880 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 248—253.

Датується орієнтовно кінцем жовтня, оскільки вже 2 листопада 1880 р. М. Драгоманов пересилає цей лист І. Франка до М. Павлика в Монпелье.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1489.

Іно-що докінчив «Історію лівої руки» (матері Стебельського)... — Поема під такою назвою не була надрукована свого часу, автограф, очевидно, загублений. Зберігся тільки план поеми (ІЛ, ф. 3, № 575).

Стебельський — персонаж оповідання І. Франка «На дні».

...польську переробку книжки Подолинського.— М. Павлик переклав і переробив книжку С. Подолинського «Ремесла і фабрики на Україні» польською мовою.

Жити з Анною я рішився... — Шлюб І. Франка з Г. Павлик не відбувся.

Сабат — косівський староста, доносчик й ініціатор кількох судових розправ над Г. Павлик.

...окрім «проспектів «Гром[ади]» і «От группы социалистов-евреев»... — Йдеться про програму періодичної «Громади», видану восени 1880 р., і прокламацію «От группы социалистов-евреев», видану 26 червня 1880 р. у Женеві.

...скоро зберуть проби жидівських буків.— Йдеться про заходи М. Павлика щодо організації вільної еврейської друкарні за кордоном.

95. ДО Ф. К. ВОВКА. [*Львів, друга половина листопада 1880 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 391—392.

Датується орієнтовно, зокрема у зв'язку із згадкою про нараду ініціативної групи людей, які збирались видавати «Світ» (нарада відбулась близько 10 листопада 1880 р.).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 960.

«Світ» — ілюстрований літературно-політичний і науковий журнал демократичного напряму, який виходив у Львові 1881—1882 рр. за редакцією І. Франка та І. Белея.

96. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, близько 18 листопада 1880 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 18—20.

Датується орієнтовно за змістом, а також за датою одержання цього листа М. Драгомановим — 23 листопада 1880 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1313.

...задумано подати портрет Костомарова... — Написаний М. Драгомановим на замовлення І. Франка нарис «Микола Ів. Костомаров. Очерк життєписний» був надрукований у журн. «Світ», 1881, № 1, с. 15—17; № 2, с. 29—31.

Ліске Ксаверій (1838—1891) — польський історик, професор Львівського університету.

«Об изучении старинной истории» — стаття М. П. Драгоманова «Положение и задачи науки древней истории» («Журнал министерства народного просвещения», 1873, № 10).

«Журнал министерства народного просвещения» — виходив у Петербурзі 1834—1917 рр. Публікував, зокрема, статті відомих російських учених з усіх галузей науки, рецензії на художні твори та наукові праці.

97. ДО Ф. К. ВОВКА. [*Львів*], *30 листопада 1880 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 393—394.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 957.

98. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, кінець грудня 1880 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 20.

Датується кінцем грудня 1880 р. у зв'язку з повідомленням у листі, що перший номер «Світу» вже друкується (вийшов з друку 10 січня 1881 р.).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1314.

У мене є готова вже «Німеччина» Гейне...— Переклад поеми Г. Гейне «Німеччина» друкувався в журналі «Зоря», 1885, № 12.

...котру д. Іосиф просив прислати на Ваші руки... — Очевидно, Вольський, шурин Ц. Білиловського.

99. ДО В. Д. СПАСОВИЧА. [*Львів, кінець 1880 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Літературна критика», 1940, № 3, с. 104 (автор публікації — М. Панченко).

Автограф — Інститут російської літератури АН СРСР (Пушкінський дім), ф. 250, № 318.

Датується за змістом, оскільки лист написаний ще до виходу першого номера «Світу».

Подається за автографом.

«A t h a e n e u m» — літературно-науковий журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив 1876—1901 рр. у Варшаві. Починаючи від 1876 р., видавцем його був В. Д. Спасович.

100. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 31 грудня 1880 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 317—319.

Дату вказано М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 317).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1490.

П р о т и в «і н с и н у а ц і ї» м у ш у в и р а з н о з а с т е р е г т и с я.... — М. Павлик робить таке зауваження до цього рядка: «Я назвав інсинуацією з боку д. Франка те, що він, бувши, очевидячки, в злім гуморі, побачив у моїх словах «in modo imperativo» «розширіть» мій «Друкований лист до людей»,— наказ, а не просьбу» (Переписка, т. 3, с. 317).

...н а д р у к у в а н н я «О д в е р т и х л и с т і в...» — «Друкований лист Михайла Павлика до людей» був виданий брошурою в Женеві у 1880 р.

1881

101. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, початок січня 1881 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 20—22.

Датується орієнтовно початком січня, оскільки цей лист був написаний невдовзі після листа до М. Павлика від 31 грудня 1880 р. і ще до виходу першого номера «Світу» (10 січня 1881 р.).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1316.

...з а д у м а в ш и п о д а т и в 2 н-р і п о р т р е т Г о г о л я, х о т і л и п р о с и т и В а с о й о г о ж и т т е п и с ь... — Життєпис М. Гоголя для «Світу» М. Драгоманов не написав.

З п р и ї ж д ж и м д[о б р о д і]є м б а ч и в с я... — Очевидно, з В. Б. Антоновичем, який проїздив через Львів, повертаючись на Україну.

В о й ц і ц ь к и й Казімеж-Владислав (1807—1879) — польський фольклорист, письменник і педагог.

...З у б р и ц ь к о г о «K r o n i k ' y»... — Йдеться про «Хроніку міста Львова» Дениса Зубрицького (1787—1862), історика «москвофільського» напряму.

«F r a n k f u r t e r Z e i t u n g» — ліберальна німецька газета, виходила з 1856 р. у Франкфурті.

«Сім'я і школа» («Die Familie und Schule») — німецький педагогічний журнал.

«Czytelnia Akademicka» — польська студентська організація націоналістичного напряму у Львівському університеті.

....невиходу другого випуску «Правди», в котрій по волі редактора мусить бути критика на «Хіба ревуть воли»... — Роман Панаса Мирного та І. Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні» у «Правді» не рецензувався.

«Пролом» — український літературно-громадський двотижневик клерикального напряму, виходив у Львові 1880—1882 рр. за редакцією О. Маркова, орган галицьких «москвофілів».

...список руських ремісників, вийшовший прилогою до «Руської ради».— М. Драгоманов потребував цього списка всіх українських ремісників по селах і містах для розсилки нелегальної агітаційної літератури, зокрема «Друкованого листа Михайла Павлика до людей».

«Господар і промишленник» — журнал, який видавався у Станіславі (Івано-Франківську), починаючи від 1880 року.

«Весна. Письмо для забави і науки» — журнал, який видавався у Коломиї 1878—1880 рр.

102. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 29 січня 1881 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 334—336.

Датується на підставі листа Г. Павлик від 29 січня 1881 р., відісланого одночасно з Франковим листом.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1493.

...на кошт робітника.— І. Франко жив тоді у робітника Йосипа Данилюка — редактора і видавця «Pracy».

103. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, 29 січня 1881 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 22—23.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1315.

Датується за вказівкою І. Франка, що цей лист надіслано рівночасно з попереднім листом до М. Павлика у Монпельє.

...мою посилку: Зубрицького, «Світ» і «Німеччину». — Йдеться про «Хроніку міста Львова» Д. Зубрицького, перший номер журналу «Світ» за 1881 р. і поему Г. Гейне «Німеччина» у перекладі І. Франка.

...не дісланo продовження «Відчитів».— «Відчити з історії русько-українського письменства XIX віку» О. Кониського, які друкувалися в 1, 2, 8—10-му номерах «Світу» за 1881 і 14 (2) за 1882 рік.

...в другім н-рі ми мусили містити портрет Золя.— Мається на увазі портрет і нарис «Еміль Золя. Життєпис», написаний І. Франком («Світ», 1881, № 2, с. 34—36).

104. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 20 лютого 1881 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 368—372.

Датується М. Павликом (Переписка, т. 3, с. 368).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1494.

...переклад і друкування книжки доктора медицини «Основи суспільної науки»... — Йдеться про книжку англійського лікаря, активного прибічника неомальтузіанства Чарлза Роберта Драйсдейла (Drysdale), яку переклав і видав польською мовою у Женеві 1880 р. Б. Лімановський під назвою «Zasady nauki spolecznej». В ІЛ зберігається лист Б. Лімановського від 8 березня 1881 р., якого І. Франко просив бути посередником між ним і автором вищезгаданої праці (ф. 3, № 1604, с. 13—16). Лімановський відповів, що автор заперечує проти перекладу і видання його книжки.

Щодо друкування повістей у російських журналах... — М. Павлик запропонував І. Франкові, який в цей час переживав тяжку матеріальну скруту, надіслати з метою заробітку новелу «На дні», яку він брався переробити і перекласти російською мовою, у який-небудь з російських журналів («Слово» або «Вестник Европы»), і писати кореспонденції з Галичини до закордонних емігрантських російських видань (Переписка, т. 3, с. 345).

«Слово» — російський науковий, літературний і політичний журнал, що виходив у Петербурзі в 1878—1881 рр. За своїм спрямуванням журнал був близький до ліберального народництва.

Данилович Северин Теофілович (1861—1942) — український громадський діяч, адвокат, один із активних діячів Руської української радикальної партії та співробітників її видань. З 900-х років зайняв у радикальній партії ліберально-народницьку платформу і перейшов на позиції опортунізму.

105. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, 21 лютого 1881 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 23—24.

Датується на підставі згадки у листі: «я писав вчора у Монпелье».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1317.

...по скінченні «Сербського царства»... — тобто статті Софрона Крутя «Сербське царство і турки», яка друкувалась у «Світі» (1881, № 2—4).

...д. Нечуй відгріває давні Кулішеві закиди в новій едиції... — Далі І. Франко вільно цитує рядки із статті І. С. Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування» («Правда», 1880, вип. 2, с. 198). Погляди П. Куліша на творчість М. Гоголя були висловлені в його праці «Гоголь как автор повестей из украинской жизни», що друкувалась в журналі «Основа» (1861).

...писав вчора в Монпелье...— див. лист І. Франка до М. Павлика від 20 лютого 1881 р.

«Světozor» — чеський щотижневий журнал, який виходив в 1867—1899 рр.

Бодянський Осип Максимович (1808—1877) — український поет, російський і український філолог-славіст, дослідник українського фольклору і давньої російської літератури.

Срезневський Ізмаїл Іванович (1812—1880) — російський та український вчений-славіст.

106. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, 22 березня 1881 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 26—29.

Датується 22 березня, оскільки цей лист був надісланий у Женеву М. Драгоманову разом з листом до М. Павлика («рівночасно пишу о тім і П-кові»), датованим 22 березня 1881 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1318.

...посилку Летурно... — Можливо, якусь книгу французького буржуазного етнографа, антрополога, філософа і соціолога Шарля Летурно (1831—1902).

«Przegląd Słowiański» — ліберальний польський журнал, виходив у Познані на початку 80-х років.

«Przegląd Tygodniowy» — польський журнал позитивістського напряму, виходив у Варшаві з 1866 по 1905 р. На початку 80-х років навколо нього групувалася польська демократична молодь, зв'язана з І. Франком.

...намір Ваш писати «Історичні листи»... — М. Драгоманов збирався в таких листах «показати еволюції в жидівській вірі, а потім в християнстві, то б була еволюція релігії, а потім власності» (Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х т. Т. 2. К., 1970, с. 476). Цей намір М. Драгоманов здійснив частково лише в 90-х роках (статті «Про волю віри», «Рай і поступ»).

Я... зачав в 3 номері статейку... — Мається на увазі стаття І. Франка «Мислі о еволюції в історії людськості» («Світ», 1881, № 3, 4, 6, 11—12; 1882, № 14/2).

...аж в 3 н-рі спромігся Остап на статтю.— Йдеться про статтю О. Терлецького «Робітницька плата і робітницький рух в Австрії в послідніх часах» («Світ», 1881, № 3, 4).

...почати ще одну, про ліцитації грунтів мужицьких.— Така стаття в журналі «Світ» не друкувалась.

...в тоні щедрінського Молчаліна... — У книзі «В среде умеренности и аккуратности» («Господа Молчалины»)» (1874—1880) М. Є. Салтиков-Щедрін переосмислює образ грибоєдовського Молчаліна відповідно до нових соціальних та історичних умов.

...перевід монографійки Антоновича «Исследования о крестьянах Юго-Зап[адной] России».— У журналі «Світ» цей матеріал не друкувався.

Заклинський Корнило Гнатович (1857—1884) — український буржуазний історик, автор статей про козацькі літописи, друкованих у «Зорі» (1881). М. Драгоманов надіслав йому десятий том «Актов Юго-Западной Руси».

...під час мого відчиту «Німеччини» Гейне... — У грудні 1879 р. у студентському товаристві «Дружній лихвар» І. Франко читав свій переклад поеми Г. Гейне «Німеччина. Зимова казка».

107. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 22 березня 1881 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 410—412.

Дату вказано М. Павликом за відтиском поштового штемпеля на конверті (Переписка, т. 3, с. 410).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1495.

...в замітці про «Громаду» в «Світі»... — Йдеться про рецензію І. Франка на перший номер періодичної «Громади» «П'ятий рік українського видання «Громада» в Женеві» («Світ», 1881, № 3, с. 59—60).

Ваша «Вихора» тут загально подобалась... — Повість М. Павлика «Вихора» друкувалась у двох перших номерах періодичної «Громади» (1880, № 1; 1881, № 2), але не була закінчена, оскільки видання перервалося.

108. ДО М. Й. БУЧИНСЬКОГО. [*Львів, лютий-березень 1881 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Наша культура», 1936, № 1, с. 16—17 (публікація К. Студинського «Із редакційної теки Івана Франка»).

Датується орієнтовно лютим—березнем 1881 р., оскільки в листі йдеться про можливість публікації віршів у найближчому, третьому номері «Світу». На звороті аркуша з відредагованим І. Франком віршем М. Бучинського зберігся його первісний текст. Вірші М. Бучинського в «Світі» не друкувались.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1574.

109. ДО М. І. ПАВЛИКА. *Львів, 11 квітня 1881 р.*

Вперше надруковано: Переписка, т. 3, с. 426—427.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1496.

...щодо Вашого представлення руху у Косівщині... — У статті «Рух робітницький в Галичині й Україні» («Громада», 1880, № 1) М. Павлик називав селянський рух на Косівщині соціалістичним, проти чого заперечував І. Франко.

110. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, друга половина травня 1881 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, кн. 2, с. 77 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується на підставі авторської нотатки у змісті конволюту, до якого підшито цей лист, що він писаний «в часі тифусу», тобто в другій половині травня 1881 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 639—640.

111. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, липень-серпень 1881 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 43—45 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно за змістом (згадка про польові роботи, а також «Антологію», яка вийшла з друку близько 28 червня 1881 р.).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 918.

...л а д и в я п е р е в о д и з Г е т е, к о т р і п і с л а в т о б і.— Можливо, в цей час І. Франко переклав баладу Й.-В. Гете «Наречена з Корінфа», надруковану вже після його смерті в 1932 р. (автограф — ІЛ, ф. 3, № 224), і «Вічного жида», про якого І. Франко згадує пізніше в листі до І. Белея від 12 жовтня 1881 р. Автограф цього останнього перекладу не зберігся.

...я с е й ч а с ж е с і в д о с т а т т і п р о «Г р о м а д у»... — Йдеться, очевидно, про розбір І. Франком другої книжки «Громади», про який він згадував пізніше у листі до М. Драгоманова на початку листопада 1881 р. і який так і не був опублікований.

П о с и л а ю т о б і д в а п е р ш і у с т у п и «П и с е м и з Г а л и ц и и».— У журналі «Вольное слово», 1882, № 49, 51, під рубрикою «Письма из Галиции», надруковано статті І. Франка «Скрута на селі» та «Економічна політика уряду».

«В о л ь н о е с л о в о» — газета ліберального напряму, що виходила в Женеві в 1881—1883 рр. за участю, а з січня 1883 р.— за редакцією М. Драгоманова.

...я ш в и д к о з л а д ж у п о в і с т ь... — Такої повісті російською мовою І. Франко не написав.

Л ю д в і к — Л. Інлендер, польський прогресивний журналіст, співробітник «Ргасу», товариш І. Франка.

...д о п и с ь «з с е л а» К.— Така допись у «Світі» не друкувалась.

П о с и л а ю т а к о ж д в і д у м к и в л а с н о ї ф а б р и к а ц і ї... — Очевидно, йдеться про поезії «Вічні питання», надруковані в журналі «Світ», № 8-9, с. 150, за підписом *Мирон****.

Н а в р о ц ь к и й Володимир Михайлович (1847—1882) — український економіст-статистик, етнограф і публіцист демократичного напряму.

....с т а т т я О н и с [и м а] «П ' я н с т в о і п р о п і н а ц і я в Г а л и ч и н і»... — Йдеться про статтю В. Навроцького, вміщену в п'ятому збірнику «Громади» (с. 55—56).

Т а р а н Харко — псевдонім Антона Дольницького. Йдеться про його працю «Новий податок грунтовий», 2-е доповн. видання, Львів, 1881.

...б е с і д у Б а р в і н с ь к о г о,... д е р ж а н у н а в і ч у.— «Всенародне» віче русинів, скликане «народовцями», відбулось у Львові 30 листопада 1880 р. В. Барвінський виступав на ньому з промовою «Цісар Йосиф II і руський народ».

А н т о л о г і я — «Антологія руська. Збірник найзнаменитших творів руських поетів». Видання Товариства академічного «Дружній лихвар». Вийшла у Львові в червні 1881 р.

112. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, кінець вересня 1881 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 45—46 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно, за змістом, оскільки перший розділ статті «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» — «Гайдамаки», про який згадує І. Франко, було закінчено 20—21 вересня 1881 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 920.

...коментар Дінцера... — Мається на увазі видання «Goethes Faust erläutert von Heinrich Dünzer», Leipzig, 1879.

...записати Фауста в виданні Гемпеля, з коментарем Лепера.— Йдеться про видання: Goethe «Faust» mit Einleitung und erläutert von Loeper, 1870.

...замітку на «Гайдамаків»... — Йдеться про статтю «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. «Гайдамаки», яка друкувалася в журналі «Світ», 1881, № 8-9 (с. 158—161), № 10 (с. 129—130).

113. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, початок жовтня 1881 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 46—47 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності ІванаФранка в р. 1881—1883»).

Датується орієнтовно за змістом на підставі згадки про «Гайдамаків» (див. попередній лист до І. Белея).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 907.

...ми три... — Тобто І. Франко та його брати Захар і Онуфрій.

...погорів злісний, той самий Шульц, про котрого забавна анекдота була в «Дзвоні».— Мова йде про інформацію в розділі «Вісті з Галичини» («Дзвін», 1878).

...резюме з статей Згарського й Огоновського... — Маються на увазі стаття «Неофіти» Тараса Шевченка» Євгена Яковича Згарського (1834—1892) — учителя гімназії, маловідомого письменника, надрукована в «Правді» (1868, №№ 19—23), і стаття «Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка. III. «Неофіти» Ом. Огоновського, надрукована в «Правді» (1873, № 4—6). У своїй доповіді на засіданні студентського історично-літературного гуртка, присвяченому пам'яті Т. Г. Шевченка (березень 1881 р.), «обі критики» розбирав і порівнював студент Гнат Борисевич.

Гуркевич — товариш І. Франка по університету.

Неруда Ян (1834—1891) — чеський письменник-реаліст. Його портрет було вміщено в журналі «Світ», 1882, № 15 (3).

Соботка, чень, розладив би його гарну біографію... — Статтю чеського письменника Примуса Соботки (1841—1925) «Ян Неруда» в перекладі І. Франка було надруковано в журналі «Світ», 1882, № 15 (3).

...я зладив би дещо найкраще по-нашому.— Переклад І. Франком поезії Я. Неруди із циклу «Космічні пісні» був надрукований в календарі товариства «Просвіта» на 1891 р., Львів, 1890, с. 44 (див. т. 11 цього видання).

...кліше портретів Сватоплука Чеха, Арбеса, Светлої... — Портрети відомого чеського письменника

С. Чеха (1846—1908), журналіста та драматурга Якуба Арбеса (1840—1914), прогресивної письменниці Кароліни Світлої (1830—1899) не було вміщено у «Світі».

114. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуевичі*], *12 жовтня 1881 р.*

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 47—51 (публікація М. Возняка «Із життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 906.

«Б о г і б а я д е р а» — переклад І. Франком цієї поезії Й.-В. Гете був надрукований у № 1 (13) «Світу» за 1882 р. (див. 13-й том цього видання).

...д о б р е, щ о д а є ш у с і м н-р і п о р т р е т Щ е д р і н а.— Портрет М. Є. Салтикова-Щедріна і статтю про нього І. Франка було вміщено в № 10 «Світу» за 1881 р. (с. 182—183) (див. 26-й том цього видання).

«Т е м н е ц а р с т в о» — другий розділ роботи І. Франка «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка», надрукований у № 11-12 «Світу» за 1881 р. та у № 13 (1) за 1882 р.

...«М и с л е й» р о з д [і л] V I I I.— Йдеться про восьмий розділ «Мислей о еволюції в історії людськості» («Світ», 1881—1882, № 3—14).

М і й с е р е д у щ и й б р а т ж е н и т ь с я... — Весілля брата І. Франка Захара Яковича Франка відбулось 20 листопада 1881 р.

О л [е с ь к о в] а п р о с и, щ о б с ь о г о р о к у к і н ч и в і с т о р і ю с т а р и н н о ї з о о л о г і ї.— Мається на увазі стаття Володимира Олеськова «Як розвивалися погляди людські на звірів?», що друкувалась у «Світі».

«D e n a t u r a r e r u m» — філософська поема давньоримського поета, філософа-матеріаліста і атеїста Тіта Лукреція Кара (близько 99—55 р. до н. е.).

Щ о з з' ї з д о м р о б і т н и ц ь к и м?— 30 жовтня 1881 р. у Львові повинно було відбутися робітницьке віче за участю представників сільських ремісників, але воно було заборонене поліцією і намісництвом.

К о н [и с ь к о г о] с т а т т ю п р о о б р а з у в а н н я ж е н щ и н... — Така стаття у «Світі» не друкувалась.

...а т е п е р д р у к у й П е с т а л о ц ц і.— Стаття О. Конишського про швейцарського педагога-демократа Йоганна-Генріха Песталоцці (1745—1827) у «Світі» не друкувалась.

115. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, початок листопада 1881 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 29—33.

Лист писано зі Львова, де І. Франко був між 29 жовтня і 9 листопада 1881 р. Датується на цій підставі.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1319.

....м о я п о в і с т ь у «С в і т і»... — Мається на увазі повість «Борислав сміється», що друкувалась у журналі «Світ» (1881, № 1—12, 1882, № 13—21).

...що далеко краще, хоч коротко, сказав д. Подолинський... — Мається на увазі стаття С. Подолинського «Дарвінізм і громадівство» у № 1 «Громади» (1880).

Що його література безсиитезна — се видна річ... — І. Франко в даному разі погоджується з оцінкою, яку дає М. Драгоманов «Відчитам з історії русько-українського письменства XIX віку», що належать перу О. Я. Кониського. «Відчити...» друкувались у журналі «Світ» (1881, № 1, 2, 8—9, 10; 1882, № 14 (2)).

...другим його «листом з дороги»...— О. Кониський надрукував у журналі «Світ» серію нарисів «Листи з дороги» під псевдонімом «Степан Шкода». У другому «Листі», надрукованому в журналі «Світ», 1881, № 10, йдеться про релігійний розкол у Росії та на Україні.

«Страна» — російська помірковано ліберальна літературна газета. Виходила у Петербурзі в 1880—1883 рр.

...про з'їзд у Хурі і балакання Лімановського.— Йдеться про з'їзд польських соціалістів у місті Хурі 1881 р., на якому Б. Лімановський виступив з «національною» програмою.

«Przedświt» — політичний журнал, виходив у 1881—1920 рр. у Женеві, Лейпцігу, Лондоні, Парижі, Кракові, Варшаві, Львові спочатку як орган групи польських соціалістів (1881—1883, Женева), згодом як орган польської партії соціалістів.

З «Programom» комедія.— Мова йде про друкування «Програми польських і українських соціалістів Східної Галичини», яка була складена І. Франком, Б. Червенським і Л. Інлендером. Остаточна її назва «Program socyalistów galicyjskich», Génève, 1881.

...про брошуру д. Подолинського о галицьких українцях-соціалістах... — Йдеться про брошуру С. Подолинського «Соціалісти українські в Австрії», Женева, 1880 р.

...видавати у Львові людову соціалістичну газету двотижневу, à la «Praca».— Цей намір І. Франка не був здійснений.

«Родимий листок» — журнал, який виходив у 1879—1882 рр. в Чернівцях за редакцією священика-«москвофіла» Миколи Огоновського.

...Анна Павлик від літа ще сидить у тутешній тюрмі... — Ганну і Параску Павлик судили за їхні статті, вміщені у другому номері «Громади» («Мої й людські гріхи, а панська та попівська правда» Г. Павлик, «От хто робить порядок межи людьми» П. Павлик).

Estreicher — Кароль Естрейхер (1827—1908), польський бібліограф і мистецтвознавець. Тут йдеться про монографію К. Естрейхера «Teatr w Polsce» (1873).

116. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, листопад, після 9, 1881 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 52—53 (публікація М. Возняка «Із життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно за змістом (згадка про роботу над перекладом «Мертвих душ», «Фауста» тощо).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 926.

Гладилович Дем'ян (1846—1892) — український буржуазний громадський діяч, голова літературного Товариства імені Шевченка, один із засновників газети «Діло». Вів з І. Франком переговори щодо видання перекладу «Мертвих душ» М. В. Гоголя.

Праця про Шевченкові жінки... — В архіві І. Франка зберігся автограф початку цієї незавершеної праці разом з планом усієї статті (ф. 3, № 214, с. 126—127). Надрукована під назвою «Женщина-мати в поемах Шевченка» у Літ. спадщині, с. 351—353.

«Женская доля в малороссийских песнях» — розвідка українського фольклориста Олександра Львовича Боровиковського (1844—1905), надрукована окремим виданням у Петербурзі 1879 р. Точна назва — «Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии».

«Юридическое состояние женщин в Малороссии» — дослідження Олександри Яківни Єфименко (1848—1918), російського й українського історика та етнографа.

...спомини про Шевченка в «Кобзарі»... — Мова йде про «Кобзар» Т. Шевченка «з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина», Прага, 1876.

Батталія Гвідо (близько 1846 — після 1913) — польський журналіст і критик, автор першого критико-біографічного нарису про Т. Шевченка польською мовою (Taras Szewczenko. Życie i pisma jego. Lwów, 1865).

...студії про Шевченка... Куліша... — Очевидно, йдеться про статтю П. Куліша «Поет Шевченко в повному розквіті», надруковану в київській газеті «Труд» 2 березня 1881 р.

...студії про Шевченка... Совінського... — Йдеться про видання: Sowiński Leonard, Taras Szewczenko, studium i przekład Hajdamaków. Вільно, 1861.

Совінський Леонард (1831—1887) — польський письменник-демократ, один з перших польських дослідників і перекладачів творів Т. Г. Шевченка польською мовою.

...резюме з статті Дюрана... — Йдеться про статтю французького письменника, літературознавця і перекладача Еміля-Александра Дюрана (1838—1903) «Le poète national de la Petite Russie Chevchenko», опубліковану в журналі «Revue des deux mondes», 1876, т. 15, с. 919—944.

«Revue des deux mondes» — французький двотижневий літературно-політичний журнал, що видається в Парижі з 1829 р.

«Луна» — український літературний альманах, у якому друкувались твори Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького та ін., виданий у Києві в кінці 1881 р.

Вільд — книгар у Львові.

Галятовський Іоаникій (?—1688) — український письменник, громадсько-політичний і церковний діяч. Його проповіді зібрані у книзі «Ключ разумѣнія» (Львів, 1659).

117. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, 27 листопада 1881 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 51—52 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується на підставі згадки про братове весілля, яке скінчилося «вчора (в суботу)», тобто 26 листопада.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 921.

Шлю... частку «Звірів».— Йдеться про продовження статті В. Олеськова «Як розвивалися погляди людські на звірів», надрукованої в журналі «Світ», 1881, № 1—6, 8—9, 10; 1882, № 14 (2).

...поглянь-ко в Верхратського... — Тобто у словнику І. Верхратського «Початки до уложення номенклатури і термінології природописної народної», тт. 1—4. Львів, 1864—1872.

Пов[ість] Кон[иського] переділи... — Мова йде про оповідання О. Я. Кониського «Мої давні знайомі. І. Антін Калина», яке друкувалось у «Світі», № 11-12 за 1881 р.

Коли б друкувалися «Письма» в «Зорі», то було б благо... — Йдеться про намір І. Белея та І. Франка друкувати Франкові «Письма из Галиции» в київській щоденній газеті «Заря» (виходила з листопада 1880 до листопада 1886 р.).

118. ДО [Г. РОЖАНСЬКОГО]. *Дрогобич, 30 грудня 1881 р.*

Друкується вперше за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1268.

Лист адресований, очевидно, Гнату Рожанському (1844—1883), священику і «народовському» культурному діячеві, у село Хотин біля Калуша.

1882

119. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, кінець лютого 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 53—55 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно за змістом, оскільки лист написано після повернення І. Франка зі Львова, тобто після 19 лютого і ще до виходу з друку «Фауста» на початку березня.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 916 (до листа додано переклад вірша В. Гюго «Ніч»).

...збірничок матеріалів про шляхту... — Очевидно, йдеться про етнографічну розвідку І. Франка «Дещо про шляхту ходачкову» («Світ», 1882, № 15 (3), с. 265—267).

...ч и д о З ч [и с] л а б у д е В. Г ю г о? — Життєпис В. Гюго в «Світі» не друкувався. Так само не був надрукований переклад поезії «Ніч» із збірки В. Гюго «Бичування» (1853), про який І. Белей писав І. Франкові: «Твій переклад Віктора Гюго хороший,— особливо послідній кусничок, тільки годі його друкувать, бо сконфіскували б...» (ІЛ, ф. 3, № 1604).

Ш у х е в и ч Володимир Йосипович (1850—1915) — український етнограф, громадський і культурний діяч ліберально-буржуазного напряму, редактор журналів «Дзвінок», «Учитель», голова товариства «Руська бесіда» у Львові.

«У ч и т е л ь» — ліберально-буржуазний журнал для вчителів, який виходив у Львові 1889—1914 рр.

«Р у с ь к а б е с і д а» — культурно-просвітницьке товариство дрібнобуржуазної інтелігенції в Галичині, засноване 1861 р.

120. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, кінець березня 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 55—56 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується кінцем березня за змістом (згадка про номер «Діла» від 22 березня, поштову картку І. Белея від 22 березня та ін.).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 21—22.

К а р т к у т в о ю д і с т а в, т а к о ж «Ф а в с т а».— Йдеться про поштову картку І. Белея від 22 березня 1882 р. (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 29—30), де він повідомляє про висилку І. Франкові п'яти примірників перекладу «Фауста».

...W i t w i c k' o г о к н и ж к а о H u c u ł a c h... — Мається на увазі книжка маловідомого українського письменника і фольклориста-етнографа Софрона Витвицького (1819—1879) «Rys historyczny o Hucułach», Львів, 1863.

Г а р н о, щ о П [е т р о в и] ч п р и с л а в с р і б л о... — Йдеться про гроші (150 франків), які М. Драгоманов надіслав І. Белею на видання «Фауста» в перекладі І. Франка.

...п о в н и й т и т у л Н е р у д и «K o s m i s c h e L i e d e r...» — Повний титул збірки поезій Яна Неруди «Kosmicke pisně» (1878).

Ж е л е х і в с ь к и й Євген (1844—1885) — український лексикограф, фольклорист, автор двотомного «Українсько-німецького словника» (1886).

Н е д р у к у в а т и Ш е в ч [е н к а] в п е р е к л [а д і] ...— Мова йде про переклади творів Т. Шевченка німецькою мовою, над якими в цей час працював І. Франко.

«Г е р м а н і я» — праця римського історика Таціта (близько 55 р. н. е. — близько 120 р. н. е.) «Germania. De origine et situ Germaniae», у якій ідеться про політичні і суспільні відносини, звичаї та релігію давніх германців.

121. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, початок квітня 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 56—57 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується початком квітня: І. Белей відповів на цей лист листом від 8 квітня 1882 р. (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 17—24).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 15—16.

Шлю «Хуторну поезію»... — Йдеться про рецензію І. Франка на книжку П. Куліша «Хуторна поезія» (Львів, 1882). Рецензія надрукована в № 15 (3) «Світу» за 1882 р.

122. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, друга декада квітня 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 58—59 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно відповідно до змісту попереднього листа І. Франка до І. Белея, згадки про надіслання 11 та 12-го розділів повісті «Борислав сміється» тощо.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 917.

Шлю «Бориславa» XI, XII.— Ці розділи повісті І. Франка «Борислав сміється» надруковано в «Світі», 1882, № 16-17 (4-5) (с. 277—285).

...на пропозицію Куліша зробити «Світ» його органом і я не пристаю... — У листі до І. Франка 8 квітня 1882 р. І. Белей писав: «К[улі]ш рад би, як бачу, з «Світу» зробити ніби свій орган і давати на нього гроші, але ти, певно, об тім пересвідчений, що я (я знов переконаний, що й ти) на теє не пристаємо» (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 18—19).

...задумав я узятися... до одної історичної новели... — Йдеться про задум повісті «Захар Беркут».

...зробити історичну драму... про Святополка Володимировича... — Така драма І. Франка невідома, але, можливо, близько до цього задуму стоїть написана пізніше віршована драма «Сон князя Святослава».

...Костомарова перший том «Истории в жизнеописаниях»... — Йдеться про книжку: Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей, т. 1. Господство дома св. Владимира. X—XVI-е стол. Спб., 1880.

Що се за нова повість Конисього? — Йдеться про повість О. Конисього «І ми люди» (друкувалась в журналі «Світ», 1882, № 15 (3), 18-19 (6-7), 20-21 (8-9)).

123. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, початок травня 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 59—60 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно за змістом на підставі згадок про ряд матеріалів, які друкувалися у № 16-17 «Світу», а також про матеріали, яких потребував І. Франко для роботи над статтею «Жіноча неволя в руських піснях народних» (написана між 10 і 20 травня).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 924.

Чи на післясловіє «Крашанки» нічого не можв відповісти? — Книжечка П. Куліша «Крашанка русинам і полякам на великдень 1882 року», надрукована у Львові 1882 р., у якій він радить галицьким українцям еднатись з польською шляхтою.

...початок статті «Війни і військо»... — Початок статті І. Франка «Війни і військо в наших часах» надруковано у № 16-17 (4-5) журналу «Світ» за 1882 р.

...зладжу дещо про «Онуфрія Грушкевича» Наумовичевого... — Мова йде про видання: Онуфрій Грушкевич, чарівник. Написал Іван Наумович. Перепечатано із «Науки», 1872. Львів, 1881, 1882.

Шпільгаген Фрідріх (1829—1911) — німецький письменник, автор романів «Проблематика натури» (1861), «Міцною лавою» (1866) та ін., в яких він викривав дворянство, духівництво, буржуазію.

Унгар Віктор — книгар у Дрогобичі, привозив І. Франкові замовлені ним книжки із Львова.

Українські пісні про громадські справи — книжка М. Драгоманова «Нові українські пісні про громадські справи (від 1764 до 1880)», видана 1881 р. в Женеві (передрук з «Громади», 1881).

...чи в «Зорі» друкується переклад його? — Переклад праці О. Боровиковського був надрукований у «Зорі», 1882, № 1—3, 6—7, 10—11.

Номиса «Приповідки»... — Йдеться про збірку українського етнографа Матвія Терентійовича Симонова (1823—1900) «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. Марковича і других. Спорудив М. Номис», Спб., 1864.

«Світогляд» — стаття І. С. Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу» («Правда», 1868, т. 2).

...Згарського «Народна філософія»... — Йдеться про статтю Є. Згарського «Народна філософія, писана по народним пословицям» («Правда», 1867, № 7—17).

Старай до найближчого н-ра портрет Дарвіна.— Життєпис Ч. Дарвіна, написаний В. Коцовським, і портрет його було вміщено в № 16-17 (4-5) «Світу» за 1882 р.

...стаття о укр[аїнських] піснях... — Стаття В. Коцовського «Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)» («Світ», 1882, №№ 14 (2), 15 (3), 16-17 (4-5), що є коротким викладом однойменної праці М. Драгоманова.

...я би далі зладив резюме «Истор[ической] Польши и великор[усской] демократии»... — тобто розвідки М. Драгоманова, яка друкувалась у «Вольном слове» (Женева, 1881). Рецензії на цю працю І. Франко не написав.

Вергілій Марон Публій (70—19 р. до н. е) — римський поет. Роботу І. Франка «Про життя і твори Вергілія» було закінчено 20 травня 1882 р. Вперше надруковано у вид.: Переклади і наслідування Осипа Шухевича. Львів, 1883, с. 9—16.

124. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, між 10 і 20 травня 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 60—61 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно за змістом на підставі згадки про вихід найближчого номера «Світу», якого годі чекати 25 травня.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 923.

Посилаю «Труд» і відповідь на Цезаркову рецензію... — Рецензія Ц. Білиловського на переклад «Фауста» І. Франком була надрукована у київській газеті «Труд» (1882, 5/17 березня). Відповідь І. Франка на рецензію Ц. Білиловського не друкувалась, доля статті невідома.

Стаття про «Нану»... — Ця стаття В. Коцовського про роман Е. Золя «Нана» в «Світі» не була надрукована.

125. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, кінець червня 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 63—65 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно за змістом, зокрема у зв'язку із згадкою про етнографічну розвідку І. Франка (див. нижче), яку він написав 23 червня.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 13—14.

...доповнення до статті о Добрівлянах... ... — Йдеться про статтю «Суд громадський в селі Добрівлянах», написану І. Франком 23 червня 1882 р. і вміщену в № 20-21 (8-9) «Світу» за 1882 р. під рубрикою «Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу».

...мати перед очима розділи XIII і XIV.— 13-й і 14-й розділи повісті «Борислав сміється» разом з 15-м, дописаним пізніше, були надруковані у № 18-19 (6-7) «Світу» за 1882 р.

Може б, можнадрукувати ціле про женщин? — Стаття І. Франка «Жіноча неволя в думах і піснях народних» була надрукована в «Зорі», 1883, № 6, 7, 9, 10, 13, 14, 15, 16-17. Повний текст розвідки був виданий того ж року у Львові накладом редакції «Зорі» під назвою «Жіноча неволя в руських піснях народних» (див. 26-й том цього видання).

...про шандаря і про бульбу.— Йдеться про етнографічну розвідку І. Франка (розділи із «Знадобів до вивчення мови і етнографії українського народу»).

...листи Шевченка... — У журналі «Світ», 1882, № 16-17 (4-5), с. 288—290, під назвою «Непечатані листи Тараса Шевченка» було опубліковано шість листів Т. Г. Шевченка періоду 1847—1861 рр.

Очерк Кониського... — Йдеться про нарис «Із життя хуторян Полтавщини» («Світ», 1882, № 16-17 (4 5)).

...на мою статтю про впорядкування видавництва популярного... — Йдеться про статтю

І. Франка «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва» («Світ», 1882, № 16-17, (4-5).

Процес Ольги Грабар — процес провідних діячів партії «москвофілів» (І. Наумович, А. Добрянський, М. Огоновський, О. Марков та ін.), звинувачених австрійським урядом Галичини у державній зраді, почався 13 червня 1882 р. Йому присвячена стаття І. Франка «Чи ми хоч тепер прокинемось?» у журналі «Світ», 1882, № 18-19 (6-7) за 1882 р.

...таку, яко виборі посла... — Йдеться про статтю І. Белея «Про послідній вибір посла до Ради державної» («Світ», 1882, № 15/3), опубліковану під псевдонімом «Гнат Перевізник».

Що чувати з виданнямтворів і портретом Навроцького? — Ініціатива та ідея посмертного видання творів В. Навроцького належала І. Франку. Твори Володимира Навроцького (том 1) видано у Львові 1884 р. Підготовлений другий том не був виданий.

Початок характеристики в «Ділі», очевидно, пера Б а[рвінського] ... — Йдеться про некролог В. Навроцькому «Пам'яті найлуччого друга» («Діло», 1882, № 40, 41).

Чи вийшов перший том Шекспіра? — Йдеться про перший том творів У. Шекспіра у перекладі П. Куліша, виданий у Львові, 1882 р.

«Марії» не дістав? — Мова йде про видання: Marija, maty Isusowa. Wirszy Tarasa Szewczenka z uwahamy M. Drahomanowa. Żenewa, 1882.

126. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, липень, після 13 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 65—66 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується за змістом на підставі згадки про процес «москвофілів» (закінчився 27 липня 1882 р.) і про поезію «Веснянка», написану 13 липня.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 17—18.

Посилаю кінець «Бориславa» наслідуючий н[омер]р... — У № 20-21 (8-9) «Світу» за 1882 р. були надруковані XVI, XVII, XVIII, XIX і XX розділи повісті «Борислав сміється».

...повістку для «Календаря».— У календарі «Просвіти» на 1884 р. були надруковані оповідання І. Франка «Історія моєї січкарні», «Ліси і пасовиська», «Сам собі винен».

«Самбатіон» — вірш І. Франка з циклу «Жидівські мелодії», опублікований вперше у журн. «Зоря», 1883, № 3, с. 39—40.

127. ДО ВАСИЛЯ ЛУКИЧА. [*Нагуєвичі, липень 1882 р.*]

Друкується вперше за автографом — ІЛ, ф. 3, № 370.

Датується на підставі змісту попереднього листа до І. Белея.

Звертання до адресата і початок першої фрази перекреслено, дальші слова до початку наступної фрази підкреслено. На звороті

листа — автограф оповідання І. Франка «Сам собі винен». Листування І. Франка з Володимиром Левицьким (Василем Лукичем) було досить інтенсивним. В архіві І. Я. Франка (ІЛ) зберігаються автографи 12 листів І. Франка до нього, переважно з 1884—1896 рр., а також 52 листи В. Левицького до І. Франка, написані протягом 1884—1897 рр.

128. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, кінець липня — серпень 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 66—68 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно на підставі змісту.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 19—20.

...переклад статейки Др[агоман]ова про п'янство... — Йдеться про Франків переклад статті М. Драгоманова «П'янство, штука і свобода», опублікований у «Світі» (1882, № 18-19 (6-7)).

Чалий Михайло Корнійович (1816—1907) — український письменник і педагог, перший біограф Т. Шевченка, автор книги «Жизнь и произведения Тараса Шевченка» (К., 1882).

А також Шевчен[кову] повість... — Очевидно, йдеться про повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», уривки з якої (під заголовком «Из неизданной повести Т. Шевченко») друкувалися у київській газеті «Труд» протягом 1881 р.

«Auf der Höhe» — журнал, який видавався у Лейпцігу — Відні у 1881—1885 рр. (вийшло 16 номерів).

Шематизм — довідник про попів і церковні маєтки певної єпархії.

Про індемнізацію пишуть... — І. Франко написав на цю тему працю «Галицька індемнізація» («Діло», 1882, № 68—71).

Старжецький — львівський палітурник, робив обкладинку для «Фауста».

129. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, невдовзі після 15 вересня 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 61—63 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується орієнтовно за змістом листа (І. Франко повернувся до Нагуєвичів зі Львова 15 вересня).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 11—12.

Статтю про романсько-германську казку... ... — Мається на увазі стаття І. Франка «Старинна романо-германська новела в устах руського народу» («Зоря», 1883, № 2-3).

130. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, жовтень, після 10, 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 68 (публікація М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883»).

Датується за змістом, оскільки згадані у листі поезії з циклу «Осінні думи» написані І. Франком 9, 10 жовтня 1882 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 922.

...з а м і т к у Д р [а г о м а н] о в а... — Очевидно, «Війна з пам'яттю про Шевченка» («Світ», 1882, № 20-21 (8-9)).

«О с і н н і д у м и» — Поезії І. Франка з циклу «Осінні думи» були надруковані в «Світі», № 20-21 (8-9) за 1882 р.

...р е ц [е н з і ю] н а «Б і б л [і о т е к у] н а й [з н а т н і ш и х] п о в [і с т е й]»...— Рецензія на згадане І. Франком видання, яке виходило в 1881—1891 рр. як літературний додаток до газети «Діло», не була надрукована.

...з п е р е в о д і в Ш у х е в и ч а 1-й і 2-й л и с т.— Йдеться про верстку книги: Переводи і наслідування Осипа Шухевича, Львів, 1883, яка саме в цей час друкувалась.

...Ф е д ь к о в и ч а «A m T s c h e r e m u s c h»... — Йдеться про збірку віршів Федьковича німецькою мовою: Am Tscheremusch. Gediche eines Uzulen. Czernowitz, 1882.

131. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Нагуєвичі, 20 жовтня 1882 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 35—36.

Датується за змістом.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1321.

Ч и в и й ш л а в ж е о б і ц я н а В а м и с т а т т я о г а л и ц ь к і м с о ц і а л і з м і? — Йдеться, можливо, про статті М. Драгоманова «Литературно-политические партии в Галиции» («Дело» (Спб.), 1881, № 11), «Литературно-общественное движение в Галиции» («Дело», 1882, № 10).

...я п и с а в в «С в і т і» о в и д а в а н н і п о п у л я р н и х к н и ж о к.— Йдеться про статтю І. Франка «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва» («Світ», 1882, № 4-5, с. 303—308).

...а щ о с е с в. П а н т е л е й м о н... — Мається на увазі книжка О. Огоновського «Оповідання про життя святого великомученика і лікаря Пантелеймона», Львів, 1882.

«С і л ь с ь к а ч и т а л ь н я».— Коли перестала виходити серія «Дрібна бібліотека», І. Франко планував розпочати нову серію під назвою «Сільська читальня».

...п и ш у н а к о н к у р с п о в і с т ь д л я «З о р і».— Йдеться про повість «Захар Беркут».

Б а к у н і н Михайло Олександрович (1814—1876) — російський дрібнобуржуазний революціонер, політичний емігрант, ідеолог анархізму.

П р у д о н П'єр-Жозеф (1809—1865) — французький дрібнобуржуазний революціонер, один з ідеологів анархізму.

Я р а д б и м а т и п ' я т и й т [о м] «С о ч и н е н и й» Ч е р н и ш е в с ь к о г о, й о г о ж «Л е с с і н г а», «Н а у ч и л и с ь л и?...» — Стаття «Лессинг и его время» була опублікована в п'ятому томі творів Чернишевського (Женева, 1875); стаття «Научились ли?» — в журналі «Современник», 1882, № 4.

...к р і м с т а р о г о Р е й м а р у с а, п е р е д р у к о в а н о г о в Г е м п е л е в і м в и д а н н і Л е с с і н г а, к р і м Ш т р а у с а «L e b e n J e s u» і н і ч о г о н е м а.— Витяг з праці

німецького філософа-деїста Германа Самуїла Реймаруса (1694—1768) був опублікований Г.-Е. Лессінгом у 1774—1777 рр. під заголовком «Fragmente des volkenbüttelschen ungenannten».

Штраус Давид-Фрідріх (1808—1874) — німецький філософ-ідеаліст, богослов; у книзі «Життя Ісуса» критично розглянув християнські догми з раціоналістичних позицій.

Лессінг Готгольд-Ефраїм (1729—1781) — видатний німецький письменник, філософ, критик і просвітитель.

Максим'як Іван — учень Дрогобицької гімназії, потім студент Львівського університету; записав кілька народних пісень і надіслав М. Драгоманову в Женеву. Для заохочення М. Драгоманов передав Максим'якові 100 франків. Пізніше був заарештований царською поліцією на російсько-австрійському кордоні з нелегальною літературою.

...прищліть також свою брошуру «Le tyrannicide en Russie», а також відбитку статті «Rivista minima...» — Брошура М. Драгоманова «Царевбивство в Росії» була опублікована в Женеві французькою мовою 1881 р. Італійський журнал «Rivista minima» надрукував рецензію на цю брошуру.

132. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Нагуєвичі, 12 листопада 1882 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 4, с. 94—104.

Дату поставлено М. Павликом у «Переписці» на підставі поштового штемпеля.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1497.

Пізненько обізвались Ви до мене... — Йдеться про лист М. Павлика від 30 жовтня 1882 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 27—30).

Не знаю, що буде з «Світом».— З кінця 1882 р. журнал «Світ» перестав виходити.

Я думаю, що Вам відразу виступити би в нім з «Вихорою», а, крім неї, друкувати «Робочі спілки» і Тілле... — Перші чотири розділи повісті М. Павлика «Вихора» друкувалися в «Громаді» (1880, № 1). Ні в «Світі», ні в інших виданнях повість більше не публікувалася, і продовження її лишилося в чорнових рукописах. Задумана М. Павликом брошура «Робочі спілки» не була написана. Працю нідерландського богослова, професора університету в Лейдені Петра Тілле (1830—?) «Історія релігії» М. Павлик почав перекладати, але не закінчив.

«Sozialdemokrat» — газета німецьких соціал-демократів, виходила з 1879 р. в Цюріху.

...як епілог до нього ще нав'яжеться обширна повість «Андрусь Басараб»... — Повість «Андрусь Басараб» не була написана.

...написані для Віденського альманаху... — Мається на увазі другий том «Слов'янського альманаху», виданий у Відні 1880 р. і конфіскований поліцією.

Ленау Ніколаус (1802—1850) — австрійський поет, твори якого відзначаються палким співчуттям до знедолених і протестом проти соціального та національного гноблення.

Д р а н м о р — псевдонім швейцарського поета Людвіга Фердінанда фон Шмідта (1823—1888). І. Франко переклав кілька його антиклерикальних поезій, одначе ці переклади побачили світ лише в радянський час.

Л е й т г о л ь д Генріх (1827—1879) — швейцарський поет-лірик. Писав німецькою мовою.

К а р д у ч ч і Джозуе (1835—1907) — італійський поет і літературознавець. Основною темою його поезії була визвольна боротьба італійського народу проти іноземних поневолювачів.

«Ч о р н а р а д а» — роман П. О. Куліша.

...я й о м у н а п и с а в б у в л ю т і ш е є п и с ь м о з а п і д л у р е ц е н з і ю «Н а д н і»... — Див. лист І. Франка до О. Партицького, писаний у жовтні 1880 р.

...ц і н н а ш т у к а Ц е л е в и ч а о Д о б о ш у.— Йдеться про статтю українського буржуазного історика і педагога, першого голови Наукового товариства імені Шевченка Юліана Андрійовича Целевича (1843—1892) «Про Олексу Довбущука і його попередників і наслідників», опубліковану в газеті «Діло», 1882, 5 (17), 8 (20), 12 (24), 15 (27), 19 (31) травня, 22 травня (3 червня).

...В а ш у ш т у к у о г а л и ц ь к и х с в і т о ч а х... — Зберігся автограф статті М. Павлика «Галицькі світочі» від 23 жовтня 1882 р. (ІЛ, ф. 3, № 3113, с. 20—22), яка не була вміщена в журналі «Світ».

В а ш а «Б у р я» є, б а ч у, у Л ь в о в і... — Йдеться про Павликів переклад драми О. Островського «Гроза».

«Ч и н ш о в и к и» К о с а ч е в о ї... — Мається на увазі зроблений Оленою Пчілкою та М. Старицьким переклад повісті російського письменника Котелянського «Чиншовики».

С т а р и ц ь к и й Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник, театральний і громадський діяч демократичного напряму.

Л ю ї с Джордж Генрі (1817—1878) — англійський письменник, філософ-позитивіст, послідовник І. Канта; тут мається на увазі його праця «Історія філософії в життєписах».

«М а т е р і а л і з м» — власне «Історія матеріалізму» Ф. А. Ланге (1812—1875) написана з ідеалістичних позицій.

П а ш е л ь (Паше) Герман (1851—1925) — німецький економіст і політичний діяч; головніші праці: «Зміни в сучасному народному господарстві», «Студії над збезцінення грошей».

Д ю р і н г Євген Карл (1833—1921) — німецький філософ і економіст, ворог марксизму. Його еклектизм та ідеалізм розвінчав Ф. Енгельс у праці «Анти-Дюрінг» (1878).

В і р х о в Рудольф (1821—1902) — німецький учений, засновник так званої целюлярної патології. Новаторські ідеї викладав, зокрема, в згадуваній І. Франком праці «Patologie der Zelle».

Г е р м а н Лудимар (1838—1914) — німецький фізіолог. Певне, тут мається на увазі його книжка «Підручник фізіології».

Г е л ь в а л ь д Фрідріх Антон (1842—1892) — австрійський історик культури і географ.

Г е р в і н у с Георг Готфрід (1806—1871) — німецький історик і літературознавець. Його восьмитомна праця «Історія XIX століття» вийшла друком у 1856—1866 рр.

Б р е м Альфред Едмунд (1829—1884) — німецький зоолог, автор десятитомної праці «Життя тварин» (1863—1869).

Спенсер Герберт (1820—1903) — англійський філософ-позитивіст, соціолог, психолог. Найзначніші праці: «Основні начала» (1862), «Основи біології» (1864—1867), «Основи психології» (1876), «Основи соціології» (1876—1896), «Основи етики» (1879—1893).

Морган Льюїс Генрі (1818—1881) — американський етнограф, археолог, історик первіснообщинного ладу.

...«Русских женщин» переводив з рукопису! — І. Франко переклав уривки з поеми М. Некрасова «Русские женщины» під назвою «Княгиня Трубецька», опубліковані в журналі «Світ», 1881, № 4, 5.

В редакції «Світу» лежить одна... стаття Корженка — розбір «Нани».— Ця стаття в журналі «Світ» не була опублікована. Корженко — псевдонім В. Коцовського.

...з сокрушенням Згарського...— Маються на увазі статті Є. Я. Згарського про «Неофіти» Т. Шевченка.

Про долю жіноцтва в народних піснях стаття у мене готова... — Стаття І. Франка «Жіноча неволя в руських піснях народних» опублікована в журналі «Зоря» 1883 року, № 6—7, 9—17, і цього ж року видана у Львові окремим виданням.

Згарський Євген Якович (1834—1892) — учитель гімназії, публіцист і письменник «народовського» напряму.

133. ДО Е. ЕНГЕЛЯ. [*Нагуєвичі, між 13 і 16 листопада 1882 р.*]

Вперше опубліковано: Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка, К., 1955, с. 269—270.

Датується за змістом та такими хронологічними даними: 1) чорновий автограф листа у записній книжці іде після переписаного І. Франком вірша Івана Максим'яка «Бідний», датованого 13 листопада 1882 р.; 2) лист-відповідь Е. Енгеля І. Франкові має дату: Берлін, 18 листопада 1882 р. (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 9).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 192, с. 5—7. Автограф становить собою чорновий запис листа у записній книжці.

...повідомлення про мій український переклад «Фауста».— В журналі «Magazin» (1882, № 43) було вміщено непідписану інформацію про переклади творів світової літератури українською мовою, де повідомлялося: «Щойно з'явився зроблений Іваном Франком український переклад «Фауста» Гете — його можна назвати задовільним...».

...опрацьовую саме за старим рукописом покійного о[ета] О. Шухевича його переклади... ... — Укладена і редагована І. Франком книжка «Переводи і наслідування Осипа Шухевича» вийшла у Львові 1883 р. із статтею укладача «Замітка про життя і письма Ернста Ф. Шульце».

...читаю саме історію польської літератури п. Нічмана й незабаром опубліку ю про неї докладний реферат в українському місячнику «Світ»... — Такий реферат не був опублікований ні в «Світі», ні в жодному іншому виданні.

Н і ч м а н Генріх (1826—?) — німецький поет і композитор, відомий як перекладач творів польських ліриків. Написав німецькою мовою історію польської літератури.

134. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО. *Нагуєвичі, 17 листопада 1882 р.*

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1924, № 1, с. 113.

В архіві ІЛ зберігається 6 листів І. Франка до О. Партицького (ф. 3, № 1145—1150) та 4 листи О. Партицького до І. Франка (№ 1618).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1145.

135. ДО НЕВІДОМОЇ ОСОБИ. [*Нагуєвичі, листопад — не пізніше 22 грудня 1882 р.*]

Вперше опубліковано: В о з н я к М. З життя і творчості Івана Франка. К., 1955, с. 271.

Адресат невідомий. Очевидно, це або співробітник німецького журналу «Auf der Höhe», або знайомий редактора цього видання Л. Захер-Мазоха. Власноручно переписуючи через багато років зміст підшивки, до якої потрапив цей лист, І. Франко не подав імені адресата. Жодних слідів зв'язку І. Франка з редакцією журналу «Auf der Höhe» в його архіві немає. Даних про публікацію його творів у цьому журналі теж немає.

Лист не датований. Датується за змістом. У листі І. Франко пише, що пересилає до редакції журналу «невеличку працю». А в листі до О. Партицького від 20 грудня 1882 р. повідомляв, що має готову статтю «Середньовікова романо-германська новела в устах українського народу», німецький переклад котрої послав до «Auf der Höhe». Звідси дата — листопад — не пізніше 22 грудня 1882 р. Лист, мабуть, не був посланий — в архіві залишився чистовик українською мовою.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 2.

Т о в а р и ш Б е л е й п и с а в м е н і, щ о В и б у л и т а к і л а с к а в і з а в з и в а т и м е н е п и с а т и д о «A u f d e r H ö h e».— Цього листа І. Белея не виявлено.

З а х е р - М а з о х Леопольд (1836—1895) — австрійський письменник, в романтично зафарблених новелах малював побут і звичаї пригнічених народностей Австро-Угорщини (збірки «Галицькі оповідання», 1871 і 1883; «Єврейські оповідання», 1878). З патологічними мотивами еротичних романів Л. Захер-Мазоха («Венера в хутрах» та ін.) пов'язане походження терміну «мазохізм».

136. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО. *Нагуєвичі, 20 грудня 1882 р.*

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1924, № 1.

До листа додано переклади сонетів У. Шекспіра.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1146.

Л и с т В а ш... — Мається на увазі лист О. О. Партицького від 15 грудня 1882 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 25—26).

...не знаю й сам, як бути з Вашими предложеннями.— О. Партицький пропонував І. Франкові стати постійним співробітником редагованого ним журналу «Зоря».

Посилаю Вам отсе на пробу... переклад чотирьох сонетів Шекспіра... — Франків переклад сонета У. Шекспіра «Чом так убогий в новину мій спів...» був опублікований в «Зорі» 1884 р. (№ 5, с. 55), інші три — «Очей твоїх небесна перепона...», «Як господиня дбала без упину...», «З небесних зір не вмію я читати...» — надруковано вже після смерті І. Франка у статті М. С. Возняка «До початків співробітництва Івана Франка в «Зорі» («Культура», 1924, № 2) (у нашому виданні: т. 12, с. 342, 345, 344, 339).

...у мене є тільки стаття «Середньовікова романсько-германська новела в устах українського народу», котрої німецьке опрацювання я післав до «Auf der Höhe».— Ця стаття під дещо зміненим заголовком «Старинна романсько-германська новела в устах руського народу», була незабаром опублікована в журналі «Зоря» (1883, № 2, 3).

137. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Нагуєвичі, 23 грудня 1882 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 35—37.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1320.

...дістав зі Львова два н[оме]ри «В[ольного] сл[ова]», 49 і 50. В 49 є «Письма из Галиции».— «Письма из Галиции», де І. Франко писав про злиденне життя селян та антинародну економічну політику австрійського уряду, були опубліковані М. Драгомановим у 49 та 51-му номерах «Вольного слова».

...посилаю дві статейки: одну до «Письм[а] из Гал[иции]», а другу, окрему, про митрополита.— Статті І. Франка «Крестьянские стремления и мечтания; расчеты на войну с Россией», «Про Иосифа Сембратовича» були опубліковані у «Вольном слове» (1883, № 52, 54) під спільним заголовком «Письма из Австрийской Украины».

...навіть такі невинні штуки, як «Слимак» в торішнім календарі «Просвіти» і «Цигани» в «Ділі»... — Оповідання І. Франка «Слимак» було опубліковане в «Календарі товариства «Просвіта» на рік звичайний 1882», Львів, 1881; «Цигани» — в газеті «Діло», 1882, 6 (18) та 10 (22) листопада.

...Пипін, котрий пошматкував нас після случайних державних границь... — У нарисі про українську літературу в книзі «История славянских литератур» (1879) О. Пипін подав матеріал у двох розділах — «Южноруссы» і «Галицкие русины».

Старицький таки анектує собі «Поклик до слов'ян», про котрий Ви ген-то писали, що він Ваш.— Пізніше в статті «Михайло П. Старицький» І. Франко сам довів незалежність цього вірша від вірша М. Драгоманова на ту саму тему.

138. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, грудень, після 23, 1882 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, кн. 1-2.

Датується за змістом.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 925.

Дістав письмо від Фрідріха.— Лейпцігський видавець Вільгельм Фрідріх запросив І. Франка написати розділ про українську літературу для задуманої ним «Історії всесвітньої літератури» (див. лист І. Франка до М. Драгоманова від 23 грудня 1882 р.).

Перебендя — один із псевдонімів Олександра Кониського.

...може, ще до того часу вийде Пипіна «Истор[ія] москов[ської] літератури»... — Чотири томи «Истории русской литературы» О. М. Пипіна вийшли друком у 1898—1899 рр.

Переглядав Старицького і вірші, і «Гамлета».— Мається на увазі збірка поезій М. Старицького «З давнього зшитка. Пісні та думи» (1881) і його ж переклад «Гамлета» У. Шекспіра (1882). Пізніше, у статті «Михайло П. Старицький» (1902), І. Франко оцінив поезії і переклади цього автора прихильніше, ніж у цьому листі.

139. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО. *Дрогобич, 29 грудня 1882 р.*

Вперше опубліковано: журн. «Культура», 1924, № 2, с. 116—117.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1147.

Одержав оба Ваші листи... — Йдеться про листи О. О. Партицького від 15 і 25 грудня 1882 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, арк. 25—26, і с. 27—30).

Щодо Ваших закидів проти тенденції моєї повісті... — Йдеться про повість І. Франка «Захар Беркут». У листі від 25 грудня (ф. 3, № 1618, с. 27—30) О. Партицький зазначав, що повість Франка «хоч як знаменито писана, та все ж у цілій своїй заснові, в цілій тенденції для «Зорі» не зовсім надається». Далі він називає ряд — на його думку — неточностей у зображенні минулого.

Щодо «Скита» замічу, що я користувався тою самою сагою, котру Могильницький взяв в основу своєї поеми.— Антін Могильницький (1811—1873) в поемі «Скит Манявський» (1854) переспівав народні перекази про заснування Манявського монастиря.

1883

140. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Нагуєвичі, 16 січня 1883 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 40—43.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1322.

Ваш ласкавий лист... — Мається на увазі лист М. П. Драгоманова від 27 грудня 1882 р., разом з яким він вислав

І. Франкові гроші за дописи до «Вольного слова» (ІЛ, ф. 3, № 1604, с. 475—480).

...один з них без моєї відомості втикнув Б[елей] до «Діла»...— У газеті «Діло» (1882, 6/18, 10/22 листопада) було надруковано ескіз І. Франка «Цигани».

Сього тижня, в суботу... — Цей лист писано у вівторок.

...зладжу допись для «В[ольного] сл[ова]».— У цей час І. Франко писав для «Вольного слова» «Письма из Австрийской Украины» (1883, 1 лютого), але допису про те, «скільки грошей пожирає щороку ... виділ крайовий», не зафіксовано.

...як химерний німець в тім самім томі помістить щей історію великорускої літератури.— Мається на увазі В. Фрідріх.

Пісню про «Зозуленьку»... — М. Драгоманов у листі від 27 грудня 1882 р. просив: «Спишіть мені всю пісню, котру Ви приводите в «Індемнізації» («Зозуленьку»), а також довідайтесь, як вона попала в руки попів 1848 р.» Йдеться про працю І. Франка «Галицька індемнізація», видрукувану в газ. «Діло» (№ 68—71). Франко в «Пісні радості», згадує не про «зозуленьку», а про «ластівоньку» (№ 69) в такому контексті:

Ой летіла ластівонька та понад річкою...

Рейс Едвард (1804—1891) — автор кількох критичних досліджень про Біблію, протестантський богослов.

Duncker, чень, буде в бібліотеці університетській.— Мається на увазі книжка німецьких авторів Дункера і Штаде «Історія ізраїльського народу».

141. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Нагуєвичі, 24 квітня 1883 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 43—47.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1324.

Ви, певно, читали вже в газетах про аграрний бунт в Ярославі... — 1882 р. у місті Ярославі (зараз — Польська Народна Республіка) селяни й ремісники підняли заколот проти утисків крамарів.

Може б, зачеркнений уступ... — Мається на увазі частина листа від слів «У нас на селі біда» до «надіятися».

...прислати П[авли]кову статтю про читальні... — Стаття М. Павлика «Про руcько-українські народні читальні» вийшла окремою брошурою у Львові 1887 р.

...зладив (не цілу ще) штучку з економії суспільної: теорію грошей.— Очевидно, мова йде про статтю «Розмова про гроші і скарби з передмовою о зложенні добровільської читальні», видану львівською «Просвітою» 1883 р. кремою брошурою.

П[авли]к тим часом ладить програм... — Мається на увазі програма серії видань «Сільська читальня».

142. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО. *Нагуєвичі, 29 серпня 1883 р.*

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1924, № 2, с. 117—118.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1148.

Посилаю Вам оповідання про «Потопу світу»... — Стаття І. Франка «Потопа світу. Оповідання з «письма святого» була опублікована в «Зорі», 1883, № 18—24.

...надіюсь прислати розбір драми Старицького... — Йдеться про рецензію на п'єсу М. Старицького «Не судилось», опубліковану 1883 р. в альманасі «Рада» (рецензія І. Франка була опублікована в газ. «Kurier Lwowsky», 1890, 18 листопада).

«Kurier Lwowsky» — польська щоденна газета. Виходила у Львові з 1883 р. за редакцією Б. Вислоуха. У липні 1887 р. І. Франко став співробітником цієї газети, вів відділ поточних питань українського життя. Це співробітництво тривало 10 років.

143. ДО І. М. БЕЛЕЯ. *Нагуєвичі, 8 вересня 1883 р.*

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 67—68.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 908.

Людвік — Л. Інлендер.

144. ДО М. І. ПАВЛИКА. *Нагуєвичі, 10 вересня 1883 р.*

Вперше надруковано: Переписка, т. 4, с. 210—211.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1498.

Думка є у мене їхати сеї осені до Росії... — До Росії, тобто на Наддніпрянську Україну, І. Франко виїхав пізніше, у 1885 р.

...статті, котру він печатав в «Rivista minima» про українську літературу?.. — Йдеться про роботу М. Драгоманова «La littérature oukrainiènne, proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté an Congrés littéraire de Paris (1878) par Michel Dragomanov», Женева, 1878, яка вийшла французькою мовою і була перекладена також італійською, сербською, іспанською мовами. Італійською перероблена і доповнена у 1880 р.: «La literatura di una nazione plebica («Rivista Internazionale del Socialismo». Milano, 1880, s. 4).

...ладжу другу книжечку для «Просвіти» «Про роботу і її ціну».— Праці під такою назвою у І. Франка нема.

145. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 9 або 10 жовтня 1883 р.*]

Друкується вперше за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1499.

Лист не датований. Це відповідь на лист М. Павлика від 8 жовтня 1883 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 105—107). 11 жовтня

М. Павлик, у свою чергу, написав відповідь на цей лист І. Франка (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 111).

З Станіслава я приїхав аж в понеділок вечором... — Понеділок був 8 жовтня.

Мій станіславський проект не тільки що не розбився, але посунувся значно наперед.— Мається на увазі ідея організації рільничої комуни поблизу Станіслава (Івано-Франківська), куди мали увійти І. Франко, М. Павлик з сестрою та родина Дзвонковських (мати, син, дочка). Члени комуни планували закупити ділянку землі і обробляти спільними силами. Одначе до організації комуни не дійшло.

146. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 17 жовтня 1883 р.*]

Друкується вперше за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1500.

Лист не датований. Він є відповіддю на два листи М. Павлика, писані в один день,— 15 жовтня 1883 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 115—123). А 19 жовтня М. Павлик уже написав відповідь на цей лист.

Ви, певно, вже й гнівні будете на мене, що я так довго не відписую... — Головна справа, про яку йшлося у листуванні з М. Павликом у середині жовтня 1883 р.— утворення колонії в Станіславі,— вимагала негайного вирішення, і тому І. Франко, затримавшись з відповіддю всього на один день (лист М. Павлика з Коломиї від 15 жовтня він міг одержати тільки 16-го), уже визнав потрібним вибачитися.

Щодо вираження пані Дзвонковської «lud zepsuty»... — В листі до І. Франка від 15 жовтня 1883 р. М. Павлик подав копію листа Антоніни Дзвонковської до нього у справі утворення колонії і до її слів «a lud jak zwykle u okolicach większych miast zepsuty» («а люд, як звичайно в околицях великих міст, зіпсований») додав примітку: «NB. Станіславів — 18 000, а Коломия — 24 000! «Lud zepsuty»: чи не шляхетська ж це фраза?» На захист А. Дзвонковської М. Павлик відповів у наступному листі від 19 жовтня 1883 р.: «Вн її не зрозуміли: вона називає станіславський люд «zepsutym» тільки для того, аби я не покидав тутешнього люду (бо я писав, що мені його жаль)».

Дзвонковська Юзефа — дочка збіднілого польського шляхтича, учасника польського повстання 1863—1864 рр. Жила в Станіславі (Івано-Франківську) разом з матір'ю і братом. Хворіла на туберкульоз легенів. Померла у 1885 р. Один час молодий І. Франко був закоханий у неї, присвятив їй кілька ліричних поезій.

147. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 27 жовтня 1883 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 47—48.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1325.

Случайно бувши у Павлика в ту пору, коли до нього прийшов Ваш лист... — М. І. Павлик у листі до М. П. Драгоманова від 7 жовтня 1883 р. зазначає:

«Лист Ваш прийшов власне при Ф[ранкові], котрий приїздив сюди умовитись про дещо; я йому і прочитав Ваш лист, але відпишу сам без нього...» (Переписка, т. 4, с. 221).

...пишу в «Ділі» отсе про бюджет крайовий, так, як і попереду про внески польські (Зиблікевича, Вротновського і др.).— Очевидно, мова йде про статті «Прелімінар австрійського бюджету на р. 1884» (опубліковані в «Ділі», 1883, 29 листопада (11 грудня), та «Нові прояви «pracy organicznej»: I. Проект маршалка Зиблікевича о школах початкових. II. Проект п. Вротновського о закладанні повітових і філіальних кас позичкових і щадниць» («Діло», 1883, 17 (29) вересня, 20 вересня (2 жовтня), 22 вересня (4 жовтня), 27 вересня (9 жовтня). Статті не підписані, але вважають, що вони належать перу І. Франка.

Зиблікевич Миколай (1825—1887) — польський політичний діяч угодовського напряму, депутат австрійського парламенту та галицького сейму, у 1880—1886 рр. голова галицького сейму.

У вільних хвилях виписую в бібліотеці Оссол[інських] матеріали для історії громадських шпихлірів у Галичині... —Статтю «Громадські шпихліри в Галичині» І. Франко написав пізніше (дата завершення статті — Львів, 5 січня 1907 р.), опублікував в «Українському архіві», т. 2, та видав окремим виданням.

«Український архів» — тобто «Українсько-руський архів, видає історико-філософська секція Наукового товариства імені Шевченка. Том II. Примітки до історії екон[омічних] і соц[іальних] відносин Галичини в XVIII—XIX в. Вип. I».

Уліті був тут Житецький... — Очевидно, мовиться про П. Г. Житецького.

Нагірний Василь (1847—1921) — архітектор, організатор і директор львівського товариства «Народна торгівля» з багатьма філіалами по всій Галичині, брав участь в економічному житті. Прихильно ставився до І. Франка. На вічі у Львові 29 червня 1883 р. зачитав написану І. Франком доповідь про економічне становище Галичини. І. Франко деякий час жив у його помешканні по вул. Лінде, 3 (тепер Руднєва).

...Хоч би на разі лиш Пипіна... — Третій том «Історії російської етнографії» в чотирьох томах (1890—1892) О. М. Пипіна присвячений Україні.

Стасов Володимир Васильович (1824—1906) — видатний російський мистецтвознавець, критик і прогресивний громадський діяч, почесний академік Петербурзької АН (з 1900 р.).

Єфименко Петро Савич (1835—1908) — російський і український етнограф.

148. ДО М. І. ПАВЛИКА. [*Львів, 28 жовтня 1883 р.*]

Вперше надруковано: Переписка, т. 4, с. 235—236.

Дата поставлена укладачем «Переписки» М. Павликом. У примітці він пише: «Дату вписую тепер, м[іж] і[ншим] на тій підставі, що лист до мене писаний на такім самім (рожевім) папері, на якім писаний [...] лист І. Франка до Драгоманова з 27.X 1883; тут,

як і там, подана й тота сама адреса Франка». Дата — 28 жовтня 1883 р.— підтверджується і змістом листа: у листі зазначається: «Я вчора доперва написав до Драгоманова».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1501.

Щ о д о г е о г р а ф і ї Р е к л ю... — Йдеться про п'ятий том «Всесвітньої географії» Жан Жака Елізе Реклю (1830—1905), де описується географія України. В написанні цього тому брав участь М. Драгоманов. М. Павлик перекладав цей том українською мовою.

149. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Львів, 14 листопада 1883 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 141—144.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4926.

К р а в ч е н к о У л я н а (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Юлія Юліївна Шнайдер; 1860—1947) — українська письменниця і педагог. Листування з нею розпочалося в 1883 р. і тривало з перервами до кінця життя І. Франка (його останній лист до Уляни Кравченко датований 9 січня 1916 р.), особливо інтенсивним було до 1886 р. В ІЛ зберігається 31 лист І. Франка і 70 листів Уляни Кравченко до нього (ІЛ, ф. 3, № 1603, 1609, 1610, 1617, 1618 та ін.). Частина листів надрукована у кн.: К р а в ч е н к о У л я н а. Вибрані твори. К., 1958, с. 436—468. Майже всі листи І. Франка до У. Кравченко пошкоджені. Пошкоджеиня позначається знаком ⟨...⟩.

В а ш с е р д е ч н и й і щ и р и й л и с т... — Мається на увазі записка Уляни Кравченко від 11 листопада 1883 р. (ф. 3, № 1631, с. 327—328; К р а в ч е н к о У. Вибрані твори, с. 436—437).

...В а ш в і р ш... п р и л а г о д ж у д о «З о р і».— Йдеться про поезію Уляни Кравченко «Згадай мене» (опублікована в «Зорі», 1883, № 21). Переписана І. Франком, зберігається в його архіві (ф. 3, № 1924).

...я з а ч а в ч и т а т и В а ш у п о в і с т ь... — Мається на увазі повість Уляни Кравченко «Марта».

З а с и л а ю... В а ш у п о е з і й к у, п е р е р о б л е н у т р о ш к и п і д з г л я д о м ф о р м и.— Йдеться про поезію «Чия вина» («Зоря», 1883, № 22).

150. ДО М. І. ПАВЛИКА. *Львів, 22 листопада 1883 р.*

Вперше надруковано: Переписка, т. 4, с. 241—242.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1502.

П р о с т і т ь, щ о я т а к о п і з н и в с я з в і д п о в і д д ю... — М. І. Павлик писав до І. Франка 14 листопада 1882 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 169—176).

З а к л а д а є т ь с я т о в а р и с т в о р е м і с н и к і в р у с ь к и х... — Мова йде про засновану «народовцями» ремісничу спілку «Зоря».

«Попів і дяків», мабуть, ніхто тут не надрукує... — До цього місця М. Павлик подав примітку: «Мій переклад споминів укр[аїнського] села» (з «Киевской старины»).

Замітки Вашої «Діло» не напечатало... — Можливо, йдеться про подану до «Діла» інформацію М. Павлика «Сам собі», яка так і не була опублікована.

151. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, листопад, після 22, 1883 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 49.

Датується за змістом.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1326.

Справа видання творів Навроцького іде тупо...— Книжку «Володимир Навроцький. Твори. Заходом Етнографічно-статистичного кружка» видано у Львові 1884 р. Тут опубліковано, зокрема, частину листування В. Навроцького з М. Драгомановим.

152. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Близько 25 листопада 1883 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 145—147.

Датується на підставі змісту: цей лист є відповіддю на лист Уляни Кравченко від 23 листопада 1883 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4928.

...бачу з Вашого листа... — І. Франко пише про лист Уляни Кравченко від 23 листопада 1883 р. (Вибрані твори, с. 438—440).

Вірш той («Все никне, гине на життя дорозі») ... буде напечатаний у слідуючім н[омер]рі «Зорі»... — Вірш опублікований в журналі «Зоря» 1883, № 23, с. 356.

153. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Львів, 30 листопада 1883 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 147—152.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4927.

Вже два листи від Вас дістаю... — Йдеться про листи Уляни Кравченко від 20 і 23 листопада 1883 р. (Вибрані твори, с. 437—438 і 438—440).

Бібрка — містечко недалеко від Львова, де в ту пору вчителювала Уляна Кравченко (зараз Перемишлянського району Львівської області).

...думаю, що й Ви, так само як я, інтересуетесь тільки Мироном... — Свої ранні художні твори І. Франко часто підписував псевдонімом «*Мирон*».

Ви читали «На дні» і «Картку любові»? — Оповідання І. Франка «На дні» було вперше опубліковане в серії «Дрібна бібліотека» (1880, № 14), цикл ліричних поезій «Картка любові» — в журналі «Світ», 1881, № 6.

М а с л я к Володимир Іванович (1858—1924) — український поет ліберально-буржуазного напряму, співробітничав у журналах «Зоря» і «Зеркало». Видав кілька збірок поезій. І. Франко рецензував його збірку «Поезії», т. 1, Краків, 1886 (див.: «Зоря», 1886, № 15-16, с. 272).

Г р а б о в и ч Іларіон Михайлович (1856—1903) — український письменник ліберально-буржуазного напряму, співробітничав у «Ділі», «Зорі», «Світі» та ін.

Я й з а б у в, щ о т и «...»— Опущене місце у вірші «Я й забув, що то осінь холодна» можна прочитати: «любить не година».

154. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 4 грудня 1883 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 55—58.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1327.

...о д е р ж а в о б а В а ш і л и с т и... — Маються на увазі листи М. П. Драгоманова від 23 листопада і 2 грудня 1883 р. (Матеріали, с. 49—55).

...і н о - щ о п е р е п и с а в д л я «Д і л а» В а ш у ц і к а в у з а м і т к у, к о т р а, н а д і ю с ь, б у д е в с у б о т у н а п е ч а т а н а.. — Ні в суботньому (за 8 грудня), ні в наступних номерах «Діла» за 1883 р. інформації, автором якої можна було б вважати М. Драгоманова, не знаходимо (з листа М. Драгоманова від 2 грудня 1883 р. видно, що в ній ішлося про листи І. С. Тургенєва до нього).

Я п р о ч и т а в в к р у ж к у в ч о р а т о й у с т у п В а ш о г о л и с т а, щ о т и к а є п р а ц ь к р у ж к а... — В листі до І. Франка від 23 листопада 1883 року (Матеріали, с. 51—52) М. Драгоманов радив, якими справами мусив зайнятися новостворений Етнографічно-статистичний кружок у Львові і яку для цього треба добувати літературу. Зокрема він радив «сконцентруватись на досліді земельної власності в Галичині і форм кооперації, котрі виходять з неї в пастьбі, сироводству, хліборобству і т. ін., а також всяких форм асоціації до громадського впорядкування» (с. 51).

Г а у с г о ф е р Макс (1840—?) — німецький економіст і статистик другої половини XIX ст., автор відомого тоді підручника статистики.

К о л ь б е р г Оскар Юлійович (1814—1890) — польський етнограф, фольклорист і композитор, що опублікував близько 40 томів етнографічних праць, в яких вміщені відомості й про українців. «Pokucie» видано 1888 р. в Кракові.

Б і л к а, К о с т е н і в — села Перемишлянського району Львівської області.

З а п о д а н і н а м а д р е с и д у ж е д я к у є м.— У листі до І. Франка від 23 листопада 1883 р. М. Драгоманов подав адреси організацій, видань та окремих осіб, у яких можна було б закупити чи обміняти потрібну для Етнографічно-статистичного гуртка літературу.

Р у с о в Олександр Олександрович (1847—1915) — український земський статистик, фольклорист, етнограф, ліберально-буржуазний громадський діяч, член київської Громади, видав кілька етнографічних і статистичних збірників.

Боденштедт Фрідріх (1819—1892) — німецький поет і перекладач. Видав збірку перекладів українських народних пісень німецькою мовою «Die poetische Ukraine» (1845).

Повість свою... — Мається на увазі «Захар Беркут».

Кубала Людвіг (1838—1918) — польський буржуазний історик, член Наукового товариства імені Шевченка. Досліджував українську історію XVII ст.

Що тикається програми Вашої (чи «Земського союзу», чи «В[ольного] сл[ова]» — не знаю), то чорт його знає, чи «Діло» схоче з неї що напечатати.— Згадана програма в газеті «Діло» не публікувалася.

«Вольное слово» — газета ліберального напряму, що виходила у Женеві в 1881—1883 рр. за участю, а з січня 1883 — за редакцією М. Драгоманова.

Петрушевич Антоній Степанович (1821—1913) — український історик, археолог, філолог та етнограф ліберально-буржуазного напряму, автор багатьох розвідок і замітоk із староукраїнської, зокрема, галицької історії (головна праця — «Сводная галицко-русская летопись 1560—1772»).

155. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 11 грудня 1883 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 59.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1328. Лист без кінця, нижня частина аркуша відірвана.

Ваш реферат я прочитав, і він пішов по руках.— М. Драгоманов написав реферат про італійську та французьку етнографічну бібліографію для Етнографічно-статистичного кружка і вислав його І. Франкові (див. лист М. Драгоманова від [7—8] грудня 1883 р.— Матеріали, с. 58—59).

Зібер Микола Іванович (1844—1888) — російський економіст, професор Київського університету, один з перших популяризаторів економічного вчення К. Маркса на Україні. Викладав політичну економію і статистику в Київському університеті, мав тісні зв'язки з прогресивною громадськістю України і Росії. З 1875 року проживав за кордоном, був особисто знайомий з К. Марксом і Ф. Енгельсом.

Янсон Юрій Едуардович (1835—1893) — російський економіст і статистик, професор статистики Петербурзького університету.

По адресах, котрі Ви подали, розпишуються листи.— Йдеться про вказані у листі М. Драгоманова від 13 листопада 1883 р. адреси, за якими можна дістати видання, потрібні для роботи Етнографічно-статистичного кружка.

156. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, між 14 і 18 грудня 1883 р*]

Вперше опубліковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 152—153.

Лист пошкоджений: відірваний перший аркуш, нижня частина другого аркуша. Всього аркушів було, очевидно, три.

Датується на основі вказівки адресатки, яка у списку листів І. Франка до неї поставила дату «грудень», та дати вірша поета «Прощальна пісня» у збірці «З вершин і низин» — між 14 і 18 грудня 1883 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4931.

«П р о щ а л ь н а п і с н я» — цю поезію надруковано в журналі «Зоря» (1883, № 24, с. 372) у повнішому і відредагованому вигляді (у листі чотири, у журналі 8 строф), передруковано в збірці «З вершин і низин» під назвою «До N. N.».

157. ДО І. КОПЕРНИЦЬКОГО. *Львів, 27 грудня 1883 р.*

Вперше надруковано: Твори, т. 20, с. 210—211.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 7.

К о п е р н и ц ь к и й Ізидор (1825—1891) — польський антрополог, етнограф, професор Краківського університету. Займався також антропологією України. І. Франко допомагав йому в організації наукових експедицій.

Г о д о л і Людвік — польський етнограф.

158. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, близько 23 грудня 1883 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 153—155.

Датується за змістом. І. Франко зазначає: «...в польські свята». Мається на увазі різдво, 25 грудня. Отже, лист писано близько 23 грудня. Крім того, дата «XII.1883» подана адресаткою у списку листів І. Франка до неї.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4930.

Я з н а в о д н у т а к у ж е н щ и н у... — Д. Лукіянович, який опублікував у п'ятому збірнику «Іван Франко. Статті і матеріали» листи І. Франка до Уляни Кравченко, зазначає, що в листі ножицями вирізане ім'я «Марія». Можливо, це та Марія, про яку І. Франко з похвалою писав у листі до О. Рошкевич від 2 січня 1879 року: «полька, соціалістка... розумна й емансипована».

Л у к і я н о в и ч Денис Якович (літературний псевдонім — Л. Журбенко, 1873—1965) — український письменник, літературознавець. Автор збірки «Новели» (1895) і повістей «За кадильну» (1902), «Від кривди» (1904) та ін.

..в і р ш В а ш... у ж е п е р е д а н и й П а р т и ц ь к о м у... — Йдеться про вірш Уляни Кравченко «Зоряне небо», надрукований у «Зорі», 1884, № 1, с. 3—4.

Б і л і н с ь к а Ольга — вчителька, вчителювала в селі Добрівляни неподалік Львова (тепер — Ходорівського райоиу) і була родичкою В. Коцовського, на той час близького приятеля І. Франка. І. Франко обмінявся з нею кількома листами.

Н а д і ю с ь л и с т а в і д В а с в в і в т о р о к.— Вівторок був 25 грудня 1883 р.

159. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, 26 грудня 1883 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті й матеріали, зб. 5, с. 155—158.

Датується за змістом і списком листів І. Франка до Уляни Кравченко, де цей лист віднесений до грудня 1883 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4931.

...чи не есть вона ваша колежанка. — І. Франко запитує, чи О. Білінська вчилася разом з Уляною Кравченко у Львівському жіночому учительському колегіумі.

160. ДО [Ю. ДЗВОНКОВСЬКОЇ]. [*Кінець 1883 р.*]

Друкується вперше за чорновим автографом у записній книжці — ІЛ, ф. 3, № 194, с. 35—36. Чи був лист переписаний начисто і надісланий адресатці — невідомо.

Датується за змістом. У записній книжці І. Франка (№ 194) знаходимо матеріали за 1882—1884 рр. У кінці жовтня 1883 р. І. Франко був змушений остаточно відмовитися від наміру утворити комуну, куди б, крім нього, входили М. Павлик з сестрою Ганною і родина Дзвонковських. Тоді ж перестав підтримувати зв'язок і з Ю. Дзвонковською. Як видно із змісту, лист написаний через певний час після розриву.

1884

161. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, 1 січня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 158.

Датується на підставі помітки Уляни Кравченко: 2.I.1884 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4932. Автограф дуже пошкоджений (обдертий з двох боків згори і зліва).

162. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Львів, 5 січня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 158.

Датується за змістом.

Лист втрачений, зберігся тільки постскриптум без дати.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4933.

Дістави нині Ваш лист... — Тобто лист Уляни Кравченко від 4 січня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 65—66).

163. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, початок лютого 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 159.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4934. Лист не датований. У списку Уляии Кравченко дата: «поч. II. 1884 р.» (див. при-

мітки Д. Лук'яновича в публікації листів І. Франка до Уляни Кравченко у кн.: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 176).

164. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, 4—5 лютого 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 159.

Дата за змістом листа.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4935.

В а ш щ и р и й і с е р д е ч н и й л и с т... — Мається на увазі лист Уляни Кравченко від 4 січня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 67—70).

З в і р ш е м «Д о д р у г а» щ е с а м н е з н а ю, щ о з р о б л ю.— Про який вірш іде мова, встановити не вдалося. Вірш Уляни Кравченко під такою назвою невідомий.

165. ДО О. О. ПАРТИЦЬКОГО. [*Львів, між 11 і 22 лютого 1884 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1924, № 2, с. 117. Автограф не зберігся.

Лист не датований. Датується на підставі змісту. 22 січня 1884 року І. Франко прибув до Львова спеціально для переговорів з О. Партицьким в справі співробітництва у журналі «Зоря». Зі Львова він виїхав між 11 і 22 лютого 1884 р. до села Вікна.

Подається за першодруком.

З в и н і т ь, щ о, б у в ш и у В а с і п е р е г л я н у в ш и «Г о м і н».. — Про який твір йде мова, встановити не вдалося.

166. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, близько 27 лютого 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 159—161.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4936. Лист пошкоджений, дата відсутня. Адресатка зазначила дату: «II.1884» (примітки Д. Лукіяновича до публікації листів І. Франка у кн.: Іван Франко. Статті й матеріали, зб. 5, с. 126).

«Я в а ш а...» — поезія Уляни Кравченко, опублікована в журналі «Зоря», 1884, № 5, с. 35.

Г о р д і є в и ч Євген — педагог, писав і публікував вірші під псевдонімом «Нелін».

167. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 16 березня 1884 р.*

Вперше надруковано у кн.: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, 1952, с. 67—68.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 1—2.

П о п о в и ч (в одруженні Боярська) Климентина Карлівна (1863—1945) — українська письменниця, за фахом учителька. Розпочавши літературну діяльність при підтримці І. Франка, виступала з поезіями та оповіданнями в періодиці, альманасі «Перший вінок», згодом у «Літературно-науковому віснику». Написала

спогади про І. Франка (1926). Листування І. Франка з К. Попович тривало протягом 1884—1895 рр.

Автографи 28 листів І. Франка до К. Попович зберігаються в ЛНБ (фонд Возняка, № 658); 44 листи К. Попович до І. Франка — в ІЛ, ф. 3, № 1618.

«Літературно-науковий вісник» — художній, науковий і публіцистичний журнал. У період, коли до його редакції входив І. Франко (1898—1906), мав демократичне спрямування.

Я сей час сів і переробив... два кусники: «Чого я бажаю?» і «Вічну любов»... — Ці поезії К. Попович були опубліковані в журналі «Зоря», 1884; «Чого я бажаю» в № 6, с. 44; «Вічна любов» — у № 13, с. 103.

168. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 20 березня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, 1952, с. 68.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 3.

...лист Ваш... — Мається на увазі лист К. К. Попович від 18 березня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 323—330).

169. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 27 березня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, 1952, с. 68—70.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 5, 6.

Жовтанці — село у Куликівському районі Львівської області, де вчителювала К. Попович.

У мене тепер під рукою дві такі праці: історична книга про життя Івана Федоровича і поема «Нове життя».— І. Франко не завершив історичної праці про І. Федоровича. На основі зібраних матеріалів він виголосив дві доповіді на засіданнях Етнографічно-статистичного кружка 20 листопада та 2 грудня 1883 р.: «Критичний огляд до подій 1846 року, особливо в Східній Галичині», «Історія скасування панщини в Галичині 1838—1850». Пізніше на цих же матеріалах була написана книжка «Панщина і її скасування в 1848 р.», перше видання 1898 р., друге, виправлене,— 1913 р.

Поема «Нове життя» теж лишилася незакінченою. У збірці «З вершин і низин» (1893) І. Франко вмістив «Пролог» та два уривки з цієї поеми.

170. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, перед 27 березня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 161—162.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4933.

Лист пошкоджений, не має кінця, недатований.

Датується за змістом, зокрема на підставі слів «в сім номері [«Зорі»] іде Ваше «Кілько дум ту переснилось». Згаданий номер «Зорі» вийшов 27 (15) березня 1884 р.

171. ДО ВАСИЛЯ ЛУКИЧА. *Львів, 13 квітня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Україна», 1927, № 5, с. 99—100.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1114.

...сердечне письмо твоє... — Мається на увазі лист Василя Лукича від 10 квітня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 149—152).

Я зачав для «Бібл[іотеки] «Зорі» ладити переклад Шекспірової «Бурі»... — Перекладу І. Франко не закінчив. Перекладенний уривок опубліковано у вид.: Літ. спадщина, с. 236—237.

Муха — так І. Франко жартівливо називав К. Попович.

Завалів — село біля Болехова на Станіславщині (Івано-Франківщині), де жив тесть Василя Лукича.

Повість Кониського лежить.— Йдеться про повість О. Конисього «Юрій Горовенко», видану у Львові 1885 р.

...комедію, котру хоче подавати на конкурс «Бесіди»... — Згадувана комедія, ймовірно, «Порвалася нитка!», видана у Львові 1884 р.

«Жука» третьої частини також прислав пару аркушів.— Повість-хроніка О. Конисього «Семен Жук і його родичі» у двох частинах опублікована 1875 р. в журналі «Правда». Третя частина повісті (1876) загубилася на кордоні під час переправи рукопису в Галичину. Пізніше, на прохання І. Белея, який збирався перевидати повість, О. Конисьий написав третю частину заново. Саме про неї і йде мова в листі І. Франка. Однак цей останній варіант третьої частини так і не вийшов у світ, оскільки І. Белей визнав його слабим, у чому переконав і автора.

«Бесіда» — власне «Руська бесіда», культурно-просвітницьке товариство української дрібнобуржуазної інтелігенції в Галичині. У 1862 р. у Львові при цьому товаристві було засновано музично-драматичний театр.

172. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 13 квітня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 70—71.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 7, 8.

Ваш лист... — Йдеться про лист К. Попович від 10 квітня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 383—386).

..уложені мною «Питання о читальнях і о братствах церковних».— «Питання» були опубліковані в часописі «Батьківщина», 1884, № 13, 28 (16) березня, без підпису І. Франка.

173. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 20 квітня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 72—73.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 9—10.

...дістав я Ваш реком[ендований] лист... — Йдеться про лист К. Попович від 16 квітня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 404—422).

Щодо вписання в члени кружка... — Мовиться про вступ до Етнографічно-статистичного гуртка.

Білінська Мариня — сестра О. Білінської.

Ваші два вірші... — До листа К. Попович було додано вірші «Не питайте, чом сльозаві...», «Їх жалібно настроєні...», «Мрії мої — сонні мари...» та інші (українською і польською мовами).

174. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 21 квітня 1884 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 64—66.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1329.

...одержав я від Вас ласкаве письмо.— Йдеться про лист М. П. Драгоманова від 12 квітня 1884 р. (Матеріали, с. 62—64).

Лист Тургенєва, котрий Ви прислали на моїй руки... — Мається на увазі лист І. Тургенєва до М. Драгоманова, в якому висловлене прихильне ставлення до України (див.: Переписка, с. 71—72).

Українець — один із псевдонімів М. П. Драгоманова (у своєму листі він висловив обурення, що йому доводиться і «в конституційній державі під псевдонімами ходити», і просив прислати його реферат назад, як і допис із листом І. Тургенєва (див. Матеріали, с. 63).

...діло з посилкою книг.— У своєму листі М. Драгоманов з гіркотою дорікав І. Франкові, що він не прислав йому ні тих книжок, які просив М. Драгоманов, ні тих, які сам обіцяв вислати (брошури «Просвіти» та «Зорю»).

Заклинський Роман (1852—1931) — український письменник і літературознавець.

Перекл[ад] «Кавказу» в «Magazin» я бачив і зладив о нім обширну звістку для «Діла»... — Поему Т. Шевченка «Кавказ» було надруковано у тижневику «Magazin für die Literatur in- und Auslandes» (1883, № 34) в перекладі Віктора Умлауфта фон Франквеля. Стаття І. Франка про цей переклад для «Діла» не була опублікована і тепер втрачена. Франків переклад «Кавказу» за життя поета теж не був опублікований (див.: Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. К., 1955, с. 272).

175. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 26 квітня 1884 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 69—70.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1330.

...получив Ваш запізнений лист... — Мається на увазі лист М. П. Драгоманова від 18 грудня 1883 р. (Матеріали, с. 59—62).

Лист Тургенєва з Вашою заміткою я надіюсь напечатати, конечно, під повним Вашим іменем, у «Зорі»... — М. Драгоманов у відповідь написав І. Франкові: «Про лист Тургенєва скажу, що тепер вже пройшла гаряча пора (спасибі «Ділу»), а крім того, я в «Зорі» не

можу нічого печатати... «Іронія судьби» підводить так, що українофільський лист Тургенєва буде перш усього напечатанний в Англії, куди цими днями буду писати статейку про свої спомини про Т[ургенєва] з листами, котрі я получив од нього. А «Зоря» вже хай бере з «Torthnightly Review»! Смішно це, та не в перший раз» (Переписка, с. 71—72). Лист було надруковано в «Зорі», 1885, № 21, с. 248—249. І. Франкові належить примітка до нього.

На Ваші уваги о приповідках я згоджуюсь... — У листі до І. Франка М. Драгоманов не радив учасникам Етнографічно-статистичного гуртка займатися збиранням і вивченням приказок з огляду на великий об'єм матеріалу і відсутність у гуртківців належного наукового досвіду в цій справі.

Книга Дюрінгсфельдів (Оттона й Іди) у мене є... — У бібліотеці І. Франка зберігається книга: *Düringsfeld*. Forzino, ethnographische Curiosi fälen. Leipzig, 1877. (Ida von (1815—1876) і Otto Freiherr von Reiusberg-Duringsfeld (?—1876)).

Вандер Карл Фрідріх Вільгельм (1803—1879) — німецький педагог-демократ, автор «Словника німецьких прислів'їв і приказок» (1864—1880), численних статей на загальнополітичні і педагогічні теми, багатьох підручників і наукових робіт.

176. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 26 квітня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 74.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 653, с. 11.

177. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, початок травня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 161.

Датується за змістом. І. Франко пише: «Партицький у сих номерах «Зорі», що вийдуть сими днями (вийде 2), напечатає дещо».

В листі до К. Попович, датованому «близько 4 травня 1884 р.», І. Франко повторює це ж саме: «Ваш вірш... буде напечатаний у котрімось з друкующихся тепер номерів «Зорі», а їх друкується 2».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4937.

...буде можна справді видати маленьку книжечку Вашого первоцвіту.— Перша збірка поезій У. Кравченко «Prima vera» вийшла 1885 р. за участю І. Франка у Львові.

178. ДО К. К. ПОПОВИЧ. [*Львів, між 28 квітня і 3 травня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 74—78.

Датується за змістом, на підставі згадки: «Слідуючого тижня буду все у Львові, тільки сеї неділі (4 мая) виїжджу на день».

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 16, 17, 18.

Данило Млака — псевдонім С. Воробкевича.

Гейзе Пауль (1830—1914) — німецький письменник. Автор ліричних поезій, романів, драм, новел.

...у котрімось з друкуючихся тепер н[омерів «Зорі»...— Вірш К. Попович під назвою «Вічна любов» вміщено у «Зорі», 1884, № 13.

179. ДО К. К. ПОПОВИЧ. [*Львів, між 14 і 16 травня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 78—80.

Датується за змістом.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 12, 13.

...Ваш щирий лист.— Йдеться про лист К. К. Поповича від 30 квітня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 461—464).

180. ДО А. ВІСЛІЦЬКОГО. *Львів, 5 травня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Slawia orientalis», 1958, N 1, с. 124—129. Автограф зберігається у Варшавській публічній бібліотеці, відділ рукописів, ф. 80.

Подається за першодруком.

Вісліцький Адам (1836—1913) — польський письменник, засновник і редактор журналу «Przegląd Tygodniowy» (Варшава). Листування І. Франка з А. Вісліцьким розпочалося в кінці 1883 або на початку 1884 р. У відділі рукописів Варшавської публічної бібліотеки зберігається перший лист А. Вісліцького до І. Франка від 4 лютого 1884 р. В цьому листі А. Вісліцький погоджувався вмістити в «Додатках» до редагованого ним журналу польський переклад повісті «Boa constrictor», надісланий І. Франком. В кінці 1884 р. листування уривається, одначе зв'язків з журналом І. Франко не поривав. У 1887 р. він вмістив у «Przeglądzie Tygodniowym», № 25, рецензію на повість Б. Пруса «Форпост». Листи І. Франка до А. Вісліцького вперше опубліковано в журн. «Slawia orientalis», 1958, № 1, с. 121—129 в статті А. Маковського і Т. Шишко: «З неопублікованого листування Івана Франка з Адамом Вісліцьким».

Насмілюсь надіслати .. статтю про... загадки.— Очевидно, йдеться про статтю «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» (див. лист до М. Драгоманова від 10 травня 1884 р.).

181. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Львів, 9 травня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 162—163.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4329.

«Любиш чи не любиш...» напечатане... — Цей вірш Уляни Кравченко опублікований у «Зорі», 1884, № 9, с. 72.

«Руська дівчина», раз тільки кохаюча... — рядок з вірша «Любиш чи не любиш!»: «Руськая дівчина раз лишень кохае...»

Панна Валерія — сестра Уляни Кравченко, невдовзі дружина Володимира Коцовського, який у ту пору разом з І. Франком співробітничав у «Ділі».

182. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 10 травня 1884 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 74—79.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1331.

...на оба Ваші листи.— Маються на увазі листи М. П. Драгоманова від 1 і 5 травня 1884 р. (Матеріали, с. 70—74).

...як я панегірики Барвінському писав... ... — Йдеться про некролог В. Барвінському, написаний І. Франком спільно з І. Белеєм, за що М. Драгоманов докоряв І. Франкові («На смерть Володимира Барвінського» — «Діло», 1883, № 9-10).

Катков Михайло Никифорович (1818—1887) — російський реакційний публіцист і журналіст, крайній ретроград і великодержавний шовініст, редактор «Московских ведомостей» і «Русского вестника».

«Московские ведомости» — реакційна газета, виходила у Москві з 1756 по 1917 р.

«Русский вестник» — політичний і літературний журнал, заснований у 1856 р. М. Катковим у Москві. На початку 60-х років дотримувався помірковано-ліберального напряму, а після польського повстання 1863 р. перетворився на реакційний поміщицько-кріпосницький орган. Виходив до 1906 р.

Пихно Дмитро Іванович (1853—1913) — російський економіст, професор кафедри економічних наук Київського університету, реакціонер і великодержавний шовініст, редактор газети «Киевлянин» (1879—1907).

Лебединцев Феофан Гаврилович (1826—1888) — історик і церковний діяч, редактор другого тому «Архивов Юго-Западной России», з 1882 р. до кінця життя редагував журнал «Киевская старина».

«Киевская старина» — щомісячний науково-художній журнал ліберально-буржуазного напряму. Видавався російською мовою у Києві протягом 1882—1906 рр. І. Франко співробітничав у цьому виданні, друкуючи тут статті і художні твори.

Мишаєв Дмитро Іванович (1808—1876) — російський поет.

Опольчик Владислав — польський король (друга половина XII ст.).

Страпарола Джіован Франческо— італійський новеліст кінця XV — половини XVI ст. (помер 1557 р.), у 1554—1555 р. склав збірку 74 оповідань і новел, запозичених з різних джерел («Fredeci piace voli notti»). Про цей збірник І. Франко писав у статті «Старинна романо-германська новела в устах руського народу», публікованій у «Зорі» (1883, № 2, 3).

Читаючи недавно свою роботу в «Зорі» про усмирення непокірної...— Йдеться про названу вище статтю «Старинна романо-германська новела в устах руського народу».

«Од чого у Воронежі висох став» — оповідання П. Куліша «О том, отчего в местечке Воронеже высох Пещевцев став».

...праці Дашкевича о Гра[а]лі і о билинах про Альошу Поповича. — Мовиться про «Сказание о св. Граале», К., 1877, і «Былины об Алеше Поповиче и о том, как не осталось на Руси богатырей», К., 1883, професора Київського університету Миколи Павловича Дашкевича (1852—1908), літературознавця і фольклориста.

...розказати народовіту історію і опісля історію індемнізації... до сьогорічного «Календаря «Просвіти».— Цього задуму І. Франко не здійснив.

183. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 14 травня 1884 р.*

Вперше опубліковано: Матеріали, с. 79—81.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1332.

Павлик передав мені свій лист... — Мається на увазі лист М. І. Павлика від 12 травня 1884 р.— див. Переписка, т. 4, с. 265—269.

Статтю Єфименкової про трудове начало прочитав... — Йдеться про статтю «Трудовое начало в русском народном праве».

Мен Генрі (1822—1888) — англійський юрист, основоположник порівняльного методу дослідження суспільних форм і установ.

«Змартвихвстанці» («воскресенці») — члени польської католицької організації типу чернечого ордену, заснованої 1842 р. націоналістично настроєною частиною учасників визвольного польського повстання 1830—1831 р., які емігрували у Францію.

184. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 16 травня 1884 р.*

Вперше опубліковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 80—81.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 14.

...своєї відповіді на мій лист.— Йдеться про лист К. Попович від 12 травня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 471—474).

...послідній н[омер] «Діла», в котрім напечатаний Ваш вірш ураз із віршами панни Юлії.— Добірку віршів під назвою «Із поезій Юлії Ш[найдер] і Клементії П[оповичі]» було вміщено в газеті «Діло», 1884, 15 травня.

185. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Львів, 16 травня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 163—164.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4940.

...В а ш і в і р ш і... н а д р у к у в а в у с і в «Д і л і»... — Йдеться про добірку «Із поезій Юлії Ш[найдер] і Клементії П[опович]», вміщену в газеті «Діло», 1884, 15 травня.

...в н е д і л ю а б о в п о н е д і л о к... — Лист писано в п'ятницю.

186. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 20 травня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 80—81.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 19.

187. ДО ВАСИЛЯ ЛУКИЧА. *Львів, 20 травня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Україна», 1927, № 5, с. 101, в статті М. Возняка «Листи Ів. Франка до Вол. Левицького».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1115.

188. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Нагуєвичі, 23 травня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 81—82.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 20, 21.

...н а д і ю с ь в н е д і л ю В а ш о г о л и с т а... — Цей лист писано в п'ятницю.

Н а п и с а в с т а т т ю п р о п о ж а р и в Г а л и ч и н і... — Йдеться про статтю І. Франка «Пожари будинків в Галичині», яка була опублікована в газеті «Діло», 1884, 30 травня.

189. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, близько 23 травня 1884 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 182.

Датується за змістом: І. Франко повідомляє, що шле для «Діла» «статтю о пожарах». Ця стаття опублікована в газеті «Діло», 1884, 30 травня.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 912.

Ш л ю н а в і в т о р о к... — Вівторок був 27 травня 1884 р.

190. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, 28 травня 1884 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 182.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 913.

О т с е ш л ю п е р ш у ч а с т и н у п е р е д с е й м о в и х м е д и т а ц і й... — Очевидно, йдеться про статтю «Галицька статистика виборча з років 1876 і 1883», опубліковану в номерах газети «Діло» за 28 червня (10 липня), 30 червня (12 липня), 3 (15) липня та 5 (17) липня 1884 р.

191. ДО К. К. ПОПОВИЧ. [*Нагуєвичі, 28 травня 1884 р.*]

Вперше опубліковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 82—85.

Лист не датований. Із змісту випливає, що писаний він у Нагуевичах і є відповіддю на лист К. Попович від 21 травня 1884 року (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 479—481).

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 22, 23.

...в а ш н о в и й в і р ш... — Мовиться про вірш «Лишень в бажанні», доданий до листа К. Попович до І. Франка від 21 травня 1884 р.

...з а ч а в п е р е к л а д а т и Л е с с і н г а «Н а т а н а М у д р о г о»... — Переклад залишився незавершеним. 1906 р. в «Літературно-науковому віснику» (кн. 3) І. Франко опублікував «Притчу про три персні» (із драми «Натан Мудрий»).

192. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Нагуєвичі, кінець травня — початок червня 1884 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 182—183.

Датується за змістом.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 919.

193. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Нагуєвичі, 1 червня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 164—165.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4941.

194. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Дрогобич, 2 червня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 83.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 24, 25.

195. ДО К. К. ПОПОВИЧ. [*Нагуєвичі, 9 червня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 84—85.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 26, 27.

Л и с т В а ш... — Автограф цього листа зберігається в ІЛ (ф. 1618, с. 499—502).

В а ш н а й н о в і ш и й в і р ш д у ж е г а р н и й і х а р а к т е р и с т и ч н и й.— Йдеться про вірш К. Попович «Мусиш любити!», поданий у листі до І. Франка від 4 червня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 499—501). Цей вірш опубліковано в журналі «Зоря», 1884, № 17, с. 131. Тут же за ним І. Франко вмістив свій вірш «Відповідь» («Гарна дівчина, пахучая квітко!»), в якому піддав критиці надто здрібнене, вузькоособисте розуміння кохання молодшим товаришем по перу. Потім вірш «Відповідь» увійшов до збірки І. Франка «З вершин і низин» (1893) під іншим заголов-

ком: «К[лементині] П[оповичі]» (цикл «Знайомим і незнайомим») і з явно помилковою датою — 1883 р., а не 1884-й (у нашому виданні вміщений у 1-му томі).

196. ДО М. І. ПАВЛИКА. *Нагуєвичі, 9 червня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 183, у публікації М. Возняка «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1884 (його листи до Івана Белея)».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1144.

М. Возняк помилився, вважаючи адресатом І. Белея. Прямих вказівок на адресата у листі немає, звертання «Коханий!» І. Франко вживав у листах як до І. Белея, так і до М. Павлика. Але Франко у цьому листі скаржиться на І. Белея, який тоді редагував газету «Діло», що той не друкує його статей: «Жаль, що Б-й в такім разі не вважав потрібним мене о тім звістити». Скорочене «Б-й» М. Возняк прочитав: Барвінський, хоч О. Барвінський в той час не брав участі у виданні «Діла».

Через день — 11 червня — І. Франко надіслав листа І. Белею, з якого випливає, що він писав до нього не раніше як за тиждень-два до цього. До того ж М. Павлик на цей час був у Львові (Переписка, т. 4, лист до М. Драгоманова від 7 червня 1884, р., с. 271), тому цілком природно, що І. Франко просить його потурбуватися про львівські справи.

197. ДО І. М. БЕЛЕЯ. *Нагуєвичі, 11 червня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 183—184.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 909.

Т е п е р, п о б а ч и в ш и в с у б о т н і м н[о м е]р і... с т а т т ю п р о Л о з и н с ь к о г о... я з л а д и в н а с у б о т у с т а т е й к у, м о ж е, п р и г і д н і ш у д о ф е й л е т о н а... — В газеті «Діло», 1884, 7 червня, було опубліковано статтю І. Франка «Популярність а добро краю» з критикою виступу Броніслава Лозинського в краківському часописі «Przegląd Polski» з питань річного крайового бюджету. Наступну статтю — «Старі документи до польської політики спекуляційної» («Діло», 1884, 14 червня) І. Франко присвячує цій же темі і окремо зупиняється на розгляді політики польської шляхти в 1846 р.

Л о з и н с ь к и й Броніслав (1848—1911) — польський буржуазний історик, автор праць з історії Галичини.

«P r z e g l ą d P o l s k i» — польський консервативний щомісячник, який виходив у Кракові в 1866—1914 рр.

П р и л у ч а ю «С у ч а с н у л і т о п и с ь», к о т р у б у д ь л а с к а в я к н а й ш в и д ш е п е р е д а т и Ш у х е в и ч е в і... — Сатирична поема І. Франка «Сучасна літопись» незабаром почала публікуватися в журналі «Нове зеркало», 1884, № 4—9, 11—13, 17, 23.

198. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Нагуєвичі, 12 червня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 165.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4942. Верхня і нижня частина аркуша, на якому написано лист, відірвана.

Д[ня] 12/VI 1877 р. повертав я до Львова... а за тиждень зістав арештований і зіпхнутий на саме дно нещастя... — Якраз минав сьомий рік після першого арешту і наступного дев'ятимісячного ув'язнення І. Франка. Але тут І. Франко помиляється на один місяць. Його арештували не в червні, а в липні 1877 р.

199. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, близько 19 червня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 81—82.

Лист не датований. В ньому І. Франко пише, що недавно повернувся із села Нагуєвичів. До Львова він прибув 14 червня (див. лист до І. М. Белея від 11 червня 1884 р.). На цій підставі дата — близько 19 червня 1884 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1333.

200. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 19 червня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 85—86.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 28, 29.

Запевно, Ви читали в «Ділі», що про Вас згадували в Одесі на з'їзді слов'[янського] товариства... — У статті «Одеське слов'янське общество» («Діло», 1884, 5 (17) червня) подано виклад реферату Г. Феєрчака про культурне життя галицьких українців. Тут читаємо: «Увагу на себе звернули також дві писательки — Юлія Ш[найдер] і Клементія П[опович]. Обі — непослідні таланти, як видно з їх стихів, поміщених в галицькій літературній часописі «Зоря».

201. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, друга половина червня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 166.

Лист угорі надірваний, тому відсутнє звертання.

Датується орієнтовно на підставі змісту і помітки Уляни Кравченко з списку листів — «по 18/6».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4943.

Лист Ваш... — Мається на Увазі лист Уляни Кравченко від 17 червня 1884 р.

Вахнянин Наталь (Анатоль) Климентович (1841—1908) — український композитор і письменник, один із лідерів партії «народовців».

202. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 29 червня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 86.

...а т о н и н і, в с у б о т у.— 29 червня 1884 р. була неділя.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 30.

203. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 1 липня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 87.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 31.

...д е с ь к о л о н е д і л і... — Цей лист писано у вівторок.

204. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 10 липня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 87.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 33.

...В а ш о ї н о в е л к и в и ж и д а ю... — В «Зорі» (1884, № 15-16, с. 117—119) друкувалась новела К. Попович «Не судилось».

205. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Львів, 23 липня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 166.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4944.

...в н е д і л ю...— Лист писано в середу.

...з а ч и н а є т ь с я в а н д р і в к а м о л о д е ж і... — Про цю мандрівку І. Франко надрукував дві кореспонденції «Вандрівка руської молодежі» в газеті «Діло» (1884, 26 липня).

206. ДО А. ВІСЛІЦЬКОГО. *Львів, 27 вересня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Slavia orientalis», 1958, N 1, с. 126—127. Автограф зберігається у відділі рукописів Варшавської публічної бібліотеки (ф. 80).

Подається за першодруком.

...х о т і в з а о д н и м з а х о д о м п о с л а т и... п р а ц ю і с т о р и ч н у п р о Л у к ' я н а К о б и л и ц ю, к о т р у т і л ь к и - н о с к і н ч и в.— Варшавська цензура не дала А. Вісліцькому дозволу на публікацію цієї статті. І. Франко кілька разів намагався вмістити її в інших виданнях, але безуспішно. Стаття «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX в.» була опублікована тільки у 1902 р. в Записках Наукового товариства імені Шевченка, кн. 5. Тоді ж вийшла окремим відбитком.

К о б и л и ц я Лук'ян (1812—1851) — керівник антикріпосницького селянського руху на Буковині в 40-х роках XIX ст.

Дашинський Фелікс (1860—1890) — польський громадський діяч і публіцист, перекладав твори І. Франка польською мовою.

207. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. [*Львів, близько 21 вересня 1884 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 167.

Датується орієнтовно на підставі змісту, зокрема згадки про публікацію в журналі «Зоря» (№ 18) перекладу вірша Н. Ленау «Ніагара». Номер «Зорі» з перекладом цього вірша вийшов у світ 27 (15 за ст. ст.) вересня 1884 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4947.

...на два Ваші листи... — Маються на увазі листи Уляни Кравченко, які датуються 9 і 17 вересня 1884 р. (Кравченко У. Вибрані твори, с. 454—456).

...в неділю не приїхав... — Мова йде, очевидно, про неділю 14 вересня 1884 р.

...о посаду далеко кращу, ніж Ваші мізерні Стоки.— Після закінчення Львівської жіночої учительської семінарії Уляна Кравченко три роки працювала у містечку Вібрках. Незадоволені демократичними переконаннями молодої вчительки місцеві власті відмовили їй у посаді. Якийсь час вона вчителювала у селі Стоках недалеко від Біброк, а потім друзі Франка виклопотали для неї місце у приватній школі під доглядом черниць-василіанок у Львові з лютого 1885 р. Цього ж року вона виїхала на село працювати вихователькою у поміщика біля Львова, а 1886 р. одружилася з учителем Неметовським і відтоді вчителювала в школах Дрогобиччини. Про звільнення Уляни Кравченко з роботи в школі І. Франко написав у статті «Факт до характеристики нашого шкільництва» («Діло», 1884, 6 (18) вересня).

208. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Вікно, 11 жовтня 1884 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 184—185.

Датується за змістом. До села Вікна І. Франко прибув 10 жовтня. В кінці цього листа він повідомляє свого адресата: «До Конисього напишу ще нині». Єдиний його лист у цьому місяці до О. Конисього датований: «Вікно, 11 жовтня 1884».

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 911.

Моя нещаслива Bittschrift до цісаря... — Про яке прохання до цісаря говорить у цьому листі І. Франко, встановити не вдалося.

...в неділю вечором.— Очевидно, мається на увазі неділя 19 жовтня 1884 р.

209. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Вікно, 11 жовтня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 4, с. 91—95.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 116—119.

Євгенія Олександрівна — дочка О. Конисього.

В своїм листі... — Мається на увазі лист О. Я. Конишського від 7 жовтня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 299—304).

...книжку про розвій галицько-руської суспільності від 1772 до 1872... — Йдеться про працю О. Терлецького «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872 рр.».

...повість М. Павлика... — Йдеться про повість «Вихора».

...стаття, прислана на руки «Діла», «Україна і її теперішні поводатарі...» — Автором цієї статті був київський історик Яків Шульгін (1851—1908).

Николайчик — очевидно, Миколайчик Білокопитний (псевдонім українського поета Миколи Андрійовича Вербицького; 1843—1909).

Лиманський — псевдонім українського поета Василя Семеновича Мови (1842—1891).

210. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Вікно, друга половина жовтня 1884 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 186.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 814.

Датується за змістом.

«Обрусителі» — повість російської письменниці Н. Ланської (псевдонім Н. В. Яковлевої) у перекладі українською мовою О. Рошкевич (див. ІЛ, ф. 3, № 2320). Російською мовою вийшов в друку 1883 р., українською у Львові — 1886.

211. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Вікно, 21 жовтня 1884 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 88—94.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1324.

Дуже врадував мене Ваш лист... — Мовиться про лист М. Драгоманова від 26 вересня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 277—294).

Каліна Антоній (1846—1908) — професор Львівського університету, польський етнограф і лінгвіст.

...відки Ви взяли се, що «львівська молодіж передала Черепахіна в руки поліції її...» — М. Драгоманов у листі до І. Франка від 26 вересня 1884 р., між іншим, звинувачував львів'ян, що вони віддали в руки поліції Черепахіна (як видно, посильного з книгами від М. Драгоманова) (Матеріали, с. 85).

Паралельного случаю з Котурницьким я не хочу нагадувати.— М. Котурницький (підпільний псевдонім Еразма Кобилянського) привіз із Женеви від М. Драгоманова до Галичини листи, які були відібрані у нього при обшуку і стали причиною арешту в червні 1877 р. М. Павлика, І. Франка, О. Терлецького та ін. (їх звинувачували у зв'язках з соціалістичною еміграцією, зокрема з М. Драгомановим). М. Драгоманов

у листі до П. Лаврова писав про «медленность Котурницкого в передаче писем, к[ото]рые он носил 9 дней с собою, пока с ними и попался» (див.: Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х т. Т. 2. К., 1970, с. 467—468).

Скобельський Петро (1849—1912) — український історик і педагог, у 1889—1890 рр. редактор «Зорі».

...щоб у повісті П[авли]ка перемінити титул... — Назва повісті — «Вихора».

...статейку... В. Федоровича, в котрій він критикує коротко ліберальний буржуазний устрій і доходить до соціалізму... — у «Зорі» (1886, № 2) в розділі «Філософія і політика» друкувався лише нарис «Народність. Слов'янство. Русь. Афоризми Володислава Федоровича».

...дві готові повістки пані Кобринської... — У «Зорі» за 1884 р. (№ 22—24) друкувалося оповідання Н. Кобринської «Задля кусника хліба», а за 1886 р. (№ 12) — «Як стара Янова їхала залізницею».

Кобринська Наталія Іванівна (1855—1921) — українська письменниця, громадська діячка демократичного напряму, ініціаторка жіночого демократичного руху в Галичині. 1884 р. організувала в Станіславі (тепер — Івано-Франківськ) Товариство руських жінок. Почала літературну діяльність при підтримці І. Франка.

...Вашому маленькому «престолонаслідникові» щире бажання, щоб ріс здоров... — Восени 1884 р. у М. Драгоманова народився син Світозар.

212. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Вікно, 5 листопада 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 4, с. 95.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, арк. 120—121.

...Ваш ласкавий лист із 4 (16).X. ... і другий, писаний до Львова... — Маються на увазі листи О. Я. Конисього від 16 і 23 жовтня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 305—308 і 315—318).

213. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Вікно, початок листопада 1884 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 98—100.

Лист є відповіддю на лист М. Драгоманова до І. Франка від 25 жовтня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 325—336). Написаний у селі Вікні незабаром після одержання листа М. Драгоманова.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1335.

Шрадер Отто (1855—1919) — німецький лінгвіст, автор праць про стародавні індоєвропейські мови.

Калитовський Омелян (1855—1924) — український педагог, співробітник галицьких журналів, діяч «народовської» партії, пізніше деякий час редагував «Зорю». Рецензія І. Франка на його видання апокрифів («Руська література апокрифічна», вийшла в «Бібліотеці «Зорі», як книга за 1884 р.) невідома.

214. ДО І. М. БЕЛЕЯ. *Вікно, 5 листопада 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 2, с. 185—187.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 910.

Т в і й л и с т... — Йдеться про лист І. М. Белея від 11 (23) жовтня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 318).

215. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Львів, 9 листопада 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті й матеріали, зб. 5, с. 167—168.

Цей лист дописано в кінці листа В. Коцовського, нареченого сестри Уляни Кравченко Валерії. Дата в дописці І. Франка відсутня, лист В. Коцовського датований: 9/11, 1884.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4945.

...п р о с м е р т ь В а ш о ї д о р о г о ї м а м и... — Мати Уляни Кравченко померла 29 жовтня 1884 р.

216. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 6 грудня 1884 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 100—101.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1336.

...н а з б і р ж і н о ч о г о т о в а р и с т в а... — Маються на увазі збори Товариства руських женщин, заснованого Н. Кобринською у 1884 р. При підтримці І. Франка товариство стало центром поступового феміністичного руху, у 1887 р. видало альманах «Перший вінок».

217. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Львів, 6 грудня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 4, с. 96.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 122—123.

С е р д е ч н і л и с т и В а ш і... — Йдеться про листи О. Я. Конисього від 20 і 28 листопада 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 365—368 і 375—378).

...н а ш і с т а р о в і р и... — Маються на увазі «москвофіли».

218. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Львів, 13 грудня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 4, с. 96—98; № 5, с. 233—235.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 124—128.

В а ш щ и р и й л и с т... — Мається на увазі лист О. Я. Конисього від 8 (20) грудня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 425—428).

Г р о м н и ц ь к и й Сидір (1850—1927) — учитель, адміністратор «Діла» і «Зорі».

Медведський Юліан (1845—1918) — геолог, ректор політехнічного інституту у Львові, «народовець», член Наукового товариства імені Шевченка.

Барановський Теофіл — «народовець», інженер за фахом, брав участь у заснуванні Наукового товариства імені Шевченка.

...в минувший понеділок... — Цей лист писано в суботу.

Цеглинський Григорій Іванович (1853—1912) — український письменник, драматург і критик, діяч «народовської» партії, виступав проти революційних мотивів у творчості І. Франка. У 1887—1888 рр. редагував журнал «Зоря».

219. ДО Н. І. КОБРИНСЬКОЇ. *Львів, 13 грудня 1884 р.*

Вперше надруковано: зб. Іван Франко. «Книгоспілка», К., 1926, с. 269—273.

Автограф зберігається у Центральній науковій бібліотеці Харківського університету, № 1413/с.

Листування І. Франка з Н. Кобринською розпочалося на початку 80-х років і тривало з перервами до смерті І. Франка. Листи І. Франка не збереглися, за винятком чотирьох. Три з них знаходяться в Центральній науковій бібліотеці Харківського університету. Автограф четвертого невідомий. Листи Н. Кобринської до І. Франка (понад 80) — в ІЛ, ф. 3, № 1602—1631.

Подається за автографом.

Повість панни Михалини гарна... — До альманаху «Перший вінок» М. Рошкевич подала два твори: «Таку вже бог долю судив. Оповідання народне» і «Теща. Образок з народного життя».

220. ДО УЛЯНИ КРАВЧЕНКО. *Львів, 21 грудня 1884 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 5, с. 166.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 4946.

...щоб Ви... угодились з нашими попами о місце у василіанок... — тобто про місце у приватній школі під доглядом черниць-василіанок.

«Сонні мари» — твір В. Барвінського «Сонні мари молодого питомця», вийшов у серії «Русько-українська бібліотека» 1885 р.

221. ДО АДАМА ВІСЛІЦЬКОГО. *Львів, 21 грудня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Slavia orientalis», 1958, № 1, с. 128. Автограф зберігається у відділі рукописів Варшавської публічної бібліотеки (ф. 80).

Подається за першодруком.

Є тут одна дівчина... котра б хотіла літературною працею вибороти собі становище... — Можливо, мова йде про Марію Карнецьку, яка жила

в селі Вікні, певно, на становищі гувернантки, і багато допомагала І. Франкові в праці над архівом І. Федоровича. Про неї згадується в автобіографії І. Франка, писаній 1909 р.

222. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Вікно, 24 грудня 1884 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 5, с. 235—237.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, арк. 130—133.

Сердечне і щире писання Ваше... — Мається на увазі лист О. Я. Конисього від 17 (29) грудня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 449—452).

...вроді преславної критики на гидких «Соколиків» Цеглинського... — В журналі «Зоря» (1884, № 23, с. 200) у розділі «Руський народний театр у Львові» за підписом М. П. (тобто М. Подолинського) було вміщено схвальну рецензію на п'єсу Г. Цеглинського «Соколики».

Білик — Іван Якович Рудченко (1845—1905), старший брат Панаса Мирного, співавтор роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Виступав як літературний критик, фольклорист, обстоюючи принципи реалізму й народності. Згодом відійшов від літератури.

...на його критику «Гайдамаків» і на його «Пантелеймона»... — У статті «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» (перша частина її була надрукована в журналі «Світ», 1881, № 8—12) І. Франко виступив проти несправедливої критики поем Т. Шевченка О. Огоновським (в роботі «Шевченко Т. «Гайдамаки» (поема)», Львів, 1876), що тлумачив їх з націоналістичних позицій. У журналі «Світ» (1882, № 18-19) він розкритикував його книжечку «Оповідання про життя святого великомученика і лікаря Пантелеймона» (1882).

...в неділю надіюсь бути уже у Львові...— ... — Цей лист писано в середу.

223. ДО І. М. БЕЛЕЯ. [*Вікно, кінець грудня 1884 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Культура», 1925, № 1-2, с. 188.

М. Возняк у своїй публікації помилково відніс цей лист до квітня 1883 р. Але в цьому ж листі Франко пише: «Вісліцький звернув мені Кобилицю». Відомо, що історичний нарис про Лук'яна Кобилицю А. Вісліцький повернув авторові в самому кінці листопада 1884 р. («Slavia orientalis», 1958, № 1, с. 127—128).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 915.

Чарторийський — Очевидно, Владислав (1828—1894), польський магнат українського походження.

Ну, кацапи... — Маються на увазі «москвофіли».

Блонський Тит — «москвофіл» і клерикал, співробітник «Слова».

«Прикарпатская Русь» — додаток до «москвофільської» газети «Слово».

...печатати в «Зорі» праці Др[агоманова] о Едіпі... — У «Зорі» згадані праці не публікувалися.

...докладний інвентар ключа грималівського (30 сіл і 4 містечка) з р. 1800... — Стаття І. Франка «Грималівський ключ в р. 1800» була опублікована в «Часописі правничій та економічній», 1900, т. 1.

1885

224. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 2 січня 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, т. 1, с. 102—103. Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1337.

... щоб могти Вам написати, на чім стоїмо.— Обговорюючи у листах до І. Франка (лист від 25 жовтня 1884 р., Матеріали, т. 1, с. 95) програму «Зорі», яку з 1885 р. мав редагувати Франко, М. Драгоманов радив «зміст газети держати чисто європейський», не ставити на передній план національних питань, а звертатись також до політичних, соціальних, культурних, приставати лише на формальні компроміси.

Баронч Садок (1814—1892) — церковний історик. Автор монографії польською мовою з історії західноукраїнських міст. Видавав збірки українських казок та приказок. Його «Bajki, fraszki, padania, przysłowia i pieśni na Rusi» вийшли у Львові у 1886 р.

Жолкевський Станіслав (1547—1620) — польський коронний гетьман, жорстоко розправився з антифеодальними повстаннями під проводам С. Наливайка і Г. Лободи (1596).

«Zbiór wiadomości do antropologji krajowej» — видання Краківської академії наук (1877—1895, тт. 1—18).

«Mazowsze» — праця польського прогресивного буржуазного фольклориста й етнографа Оскара Юлійовича Кольберга (1814—1890).

... напечатана в «Зорі» сього року... — Записана К. Ценглевичем пісня «Орав мужик край дороги...» надрукована в «Зорі» № 5 за 1884 р.

Стадіон фон Вартгаузен Франц Серафім (1803—1853) — реакційний австрійський політичний діяч, у 1846—1848 рр.— намісник цісаря в Галичині.

В послідньім листі, котрий я нині одержав ... — Йдеться про лист О. Кониського до І. Франка від 17 (29) грудня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 449—452).

...від Кон[иського] другий лист... — Мається на увазі лист О. Кониського від 30 (18) грудня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 469—470).

Качала Володимир — купець з Галичини, що орендував у Києві готель і ресторан «Мінеральні води».

... статтю про Галичину пише Остап... — Певно, йдеться про якусь частину праці О. Терлецького «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872 р.», надруковану у Львові в 1894—1895 рр.

«Слов'янська громада» — журнал, який збирався видавати С. Подолинський з метою об'єднання у ньому демократичних діячів слов'янських країн.

... писав Вам П-к о задуманім ним видавництві для читалень.— Йдеться про серію книжок для читалень під назвою «Сільська читальня».

Цибульський Войцех (1808—1867) — польський філолог і критик.

... пісня про тамошню різню 1846 р. ... — Йдеться про трагічну розв'язку селянського повстання 1846 р. в Західній Галичині. У лютому 1846 р. на польських землях, що належали Австрії, вибухнуло антифеодальне селянське повстання. Воно розпочалося одночасно з національно-визвольним повстанням проти австрійського панування, що його підготували польські шляхетсько-буржуазні демократи. Проте на більшій частині Західної Галичини повсталі селяни не підтримали національно-визвольного руху шляхти, оскільки вона не ставила вимоги ліквідації кріпацтва. Селяни роззброювали шляхетські повстанські загони, руйнували поміщицькі маєтки, вбивали панів. Це повстання, використане австрійським урядом для розгрому національно-визвольного руху шляхти, було придушене військовою силою у квітні 1846 р.

225. ДО М. ЦІПАНОВСЬКОЇ. *Львів, 4 січня 1885 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, т. 1, с. 395.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1246.

Ципановська Марія — тоді учениця учительської семінарії у Львові. У фондах ІЛ зберігається лише один лист І. Франка до неї.

Кумберланд Річард (1632—1718) — англійський філософ-ідеаліст, представник так званої моральної філософії.

Охримовичівна Ольга — мабуть, родичка Володимира та Івана Охримовичів.

.. своїм стихом в «Зеркалі» — ... — У поезії «Сучасна літопись» («Нове зеркало», 1884, № 12 і 13) І. Франко писав:

Вам честь, дівчата! Таж Русі Ви цвіт
І кращої долі надія.
Тож шле літописець для всіх вас привіт
На ім'я Ціпановській Марії.

Прийма Іван (1864—1920) — громадський і педагогічний діяч у Галичині й на Буковині.

226. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Львів, 7 січня 1885 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 5, с. 237.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 134.

... годжуся на Ваш проект... — В листах від 20 (8) і 29 (17) грудня 1884 р. О. Кониський запрошував І. Франка приїхати до Києва для обговорення питання про зміст і напрям журналу «Зоря».

... лист Ваш до Б[еле]я, згадуючий о якихось історіях... — Мова йде про звинувачення О. Кони-

ського в українофільській діяльності з боку «москвофілів» І. Наумовича та В. Площанського (див. лист-відповідь О. Кониського до І. Франка від 11 січня 1885 р.— ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 469—470).

227. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Львів, 14 січня 1885 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 5, с. 237.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 135.

Гроші прийшли, і Б[елей] держить їх у себе.— У своєму листі до І. Франка від 11 січня 1885 р. О. Кониський запитував, чи одержав І. Белей 200 карбованців із Харкова, які, очевидно, призначалися на організацію нової газети.

Увага, зроблена Вами щодо того обходу... — У листі від 30 (18) грудня 1884 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 469—470) О. Кониський дав І. Франкові кілька порад щодо його приїзду до Києва і встановлення зв'язків з прогресивною літературною громадськістю з метою збирання коштів на видання газети «Братство».

228. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 14 січня 1885 р.*

Вперше иадруковано.: Іван Франко. Статті й матеріали, зб. 3, с. 88—89.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 34.

229. ДО К. К. ПОПОВИЧ. [*Львів, кінець січня 1885 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті й матеріали, зб. 3, с. 88—89.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 35.

Оба Ваші листи я дістав... — Маються на увазі листи К. Попович від 16 січня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 115 — 122) і недатований 1885 р. (№ 1618, с. 677—680).

...співчуття Ваше дуже дороге для мене всю пору загального остракизму, киненого на мене.— І. Франко мав на увазі конфлікт з «народовцями» після свого виступу із статтею «Ukrainofilstwo galicyjskie» в газеті «Kurier Lwowski» (січень, 1885, № 15).

...я міг би з них вибрати так, як з віршів Юлії... — Йдеться про Уляну Кравченко.

230. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. [*Львів, 12 лютого 1885 р.*]

Вперше иадруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 5, с. 237—238.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 136—137.

Листи Ваші дістав...— Йдеться про листи О. Кониського від 28 (16) січня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 493—494) і 19 (7) січня (ІЛ, ф. 3, № 1615).

...міг написати про мене в «Ділі» такі брехні... — Йдеться про «Перегляд часописей» (розділ «Марко товчеться про «Kurjer-i Lwowski-м» в газеті «Діло», 1885, № 2, який надруковано без підпису, але автором його є І. Белей.

231. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 5 березня 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, т. 1, с. 105—106. Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1338.

Ковалевський Микола Васильович (1841—1897) — український громадський діяч ліберально-буржуазного напряму, член київської та одеської Громад; у 1879—1882 рр. відбував заслання в Сибіру, підтримував М. Драгоманова, збирав кошти для українських прогресивних видань, зокрема за кордоном. Автор популярної «Історії України», виданої під псевдонімом «І. Макарович».

«...печатання пісень історичних... — Друге видання здійснене не було. «Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. I, II» видано у Києві 1874—1875 рр.

Андрієвський Василь Трохимович — український громадський діяч, учасник нелегальних революційних гуртків, брав участь у поширенні нелегальної літератури, за що у 1893 р. був заарештований.

Київська Громада поручила мені видавати газету літературно-науково-політичну... — Йдеться про журнал «Братство», яка так і не вийшла (опублікована лише програма).

Трегубов Єлисей Кипріянович (1849—1920) — культурно-освітній діяч, викладач колегії П. Г. Галагана в Києві, член київської Громади, співробітник журналу «Киевская старина»; чоловік сестри Ольги Федорівни Хоружинської, майбутньої дружини І. Франка.

.. з «Киевской старины» рукопись Вашу вислано... — У листі до І. Франка від 22 січня 1885 р. М. Драгоманов звертався з проханням «відібрати у крутопопа Лебединцева ... статтю про казки...» (див. Матеріали, с. 105).

232. ДО К. К. ПОПОВИЧ. [*Львів, 17 березня 1885 р.*]

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3, с. 89.

Дату листа і місце відправлення встановлено на підставі поштового штемпеля.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 37.

Лист Ваш дістав... — Йдеться про лист К. Попович від 9 лютого 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 111—114).

... перед великодніми святами... — 1885 р. великдень був 5 квітня.

233. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, перед 20 березня 1885 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, т. 1, с. 108—109.

Датується за змістом.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1339.

В ч о р а д і с т а в я В а ш у т е л е г р а м у... — Телеграма не збереглася.

С т о р о ж е н к о Олекса Петрович (1805—1874) — український письменник, автор повістей і оповідань переважно гумористичного та історико-романтичного характеру.

...в «З е р к а л і» в і р ш У с т и я н о в и ч а... — Йдеться про вірш К. Устияновича «Земле моя!...», присвячений XXIV роковинам смерті Т. Шевченка і надрукований у газеті «Діло» від 23 лютого 1885 р.

234. ДО Н. І. КОБРИНСЬКОЇ. *Львів, 20 березня 1885 р.*

Вперше надруковано: зб. Іван Франко, «Книгоспілка», 1926, с. 268—274.

Подається за автографом — Центральна наукова бібліотека Харківського університету, № 1414/с.

...с т а т т я О с т а п а о Г а л и ч и н і... — Напевно, мається на увазі частина праці О. Терлецького «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872 р.».

... с т а т т я о ч и т а л ь н я х... — Мається на увазі стаття про народні читальні М. Павлика, яка вийшла окремою книжкою (Галицько-руські читальні. Львів, 1887).

... В а ш у «Ш у м і н с ь к у»... — Мається на увазі надісланий авторкою для ознайомлення І. Франкові твір Н. Кобринської «Дух часу» (1883), який спочатку мав назву «Пані Шумінська». Вперше надрукований в альманасі «Перший вінок» (Львів, 1887, № 1, с. 177—195).

Л е в и ц ь к и й Орест (1848—1922)— український історик ліберально-буржуазного напряму. Автор праць з історії України XVI—XVII ст., а також історичних повістей і оповідань.

235. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Львів, 21 березня 1885 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 5, с. 238—239.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 138—140.

«М и р» — політична, економічна, церковна і літературна газета «народовського» спрямування, що виходила тричі на тиждень у Львові в 1885—1887 рр.

«G a z e t a N a d d n i e s t r z a ń s k a»— польська газета, виходила в Дрогобичі (1884—1885) за редакцією Леона Залеського.

«B a r t n i k p o s t ę p o w y» (1881—1888) — польський журнал, що виходив у Львові.

В а ш е о п о в і д а н н я, п е р е с л а н е Ц е л е в и ч у... Мабуть, йдеться про оповідання О. Конисього «Драма в тюрмі», надруковане в «Зорі», 1885, № 23.

... б а ж а в б и я в т і й г а з е т і н а д р у к у в а т и р о м а н С в и д н и ц ь к о г о «Л ю б о р а ц ь к і» ... — Роман надруковано в «Зорі» 1886 р.

С в и д н и ц ь к и й Анатолій Патрикійович (1834—1871) — український письменник.

О л е л ь к о в и ч Митро (?—1881; справжнє ім'я та прізвище Митрофан Олександрович) — український громадський діяч і письменник.

К р а с ю ч е н к о — один із псевдонімів О. Кониського; можливо, йдеться про повість «Юрій Горовенко. Хроніка з смутного часу Красюченка», Львів, 1885.

К о х о в с ь к и й Всеволод Порфирович (1835—1891) — український письменник і педагог демократичного напряму. Твір «Пан-народолюбець» написав 1863-го, опублікував 1870 р.

236. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 24 березня 1885 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті й матеріали, зб. 3, с. 89—90.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, № 658, с. 36.

Н о в е л к а В а ш а с п р а в д і д о д р у к у н е г о д и т ь с я... — У листі до І. Франка, написаному приблизно в березні 1885 р. (виходячи з відповіді І. Франка), К. Попович писала: «Вправді я почала думати — а навіть і писати — прозу на ширші розміри — та, на жаль, перечислилась з силами своїми. ...Новелку свою я не списувала в формі можливій до друку,— бо я б в виду Вашого сподіваного засуду — мені дуже ніяково виходило» (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 143).

237. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Львів, 15 квітня 1885 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 5, с. 239—240.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 141.

... н а В а ш і д в а л а с к а в і л и с т и.— Маються на увазі листи О. Я. Кониського від (16) 28 березня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1620, с. 1—4) і 30 (18) березня 1885 р. (там же, № 1603, с. 565—566).

С м а л ь - С т о ц ь к и й Степан (1859—1938) — український мовознавець, літературознавець і культурно-освітній діяч буржуазно-націоналістичного спрямування, професор Чернівецького університету.

238. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. [*Львів, квітень 1885 р.*]

Вперше надруковано: Матеріали, с. 112—113.

Датується за змістом.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1340.

П [а в л и] к м у с и в у ж е п и с а т и В а м... — Мається на увазі лист М. Павлика до М. Драгоманова від 31 березня 1885 р. (див.: Переписка, т. 4, с. 350).

В а ш к о н с п е к т д о п р о г р а м и... — Йдеться про складену І. Франком програму часопису «Братство», яку він надсилав М. Драгоманову для ознайомлення; останній зробив деякі

зауваження щодо програми, назви видання і повернув її І. Франкові; разом з тим М. Драгоманов висловив незгоду щодо назви: «Програма нас не вдовольнила, починаючи від імені журналу. Що воно за «Братство»? кого з ким?» — і запропонував назву «Поступ», щомісячний огляд літературно-науковий і критичний» (див.: Матеріали, т. 1, с. 110, 111).

Дуже зацікавив мене ряд питань про наші церковні справи... — М. Драгоманов, певно, хотів подати історію Ставропігійського братства («Братства Львівського»), різних церковних братств, їхньої ролі у вирішенні громадських справ, зв'язків з громадою тощо, це очевидно з листа М. Павлика до М. Драгоманова від 15 квітня 1885 р. (Переписка т. 4, с. 359—364). Лист М. Драгоманова до М. Павлика не збігся.

Калінка Валер'ян (1826—1886) — польський реакційний історик, публіцист, один із засновників краківської історіографічної школи.

...присилає велику роботу... — Напевно, мається на увазі частина праці «Літературні стремління галицьких русннів від 1772 до 1872 р.».

239. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 15 травня 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 113.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1341.

240. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Дидева, 26 травня 1885 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті й матеріали, зб. 3, с. 90.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 5022.

Дидева — тепер село Турківського р-ну Львівської області, де І. Франко був з 19 травня до кінця червня 1885 р.

241. ДО К. К. ПОПОВИЧ. *Львів, 25 серпня 1885 р.*

Вперше надруковано: Іван Франко. Статті й матеріали, зб. 3, с. 90.

Подається за автографом — ЛНБ, ф. 29, с. 40.

... що на лист Ваш... — Мається на увазі лист К. Попович від 22 серпня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 4615, с. 259—260).

242. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 29 серпня 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, т. 1, с. 114—118.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1342.

... мусив Вам П[авлик] писати... — Очевидно, мається на увазі лист М. Павлика до М. Драгоманова від 15 квітня 1885 р. (Переписка, т. 4, с. 34).

...о тих нарадах, які тут були в львівській громаді... — Влітку 1885 р. до Львова приїздив О. Кониський, який взяв участь у нараді вндавців «Зорі» і «Діла» за участю «народовської» молоді.

Бобикевич Олекса Петрович (1865—1902) — український письменник «народовського» напряму.

... не порадившись з Вами, почав робити згоду.— М. Драгоманов у листі до І. Франка від 2 вересня 1885 р. висловив критичне ставлення щодо «згоди-реформи» «Зорі»: «По правді, не моє діло судити і про те, яка може бути згода між Вами, котрий збирається популяризувати Rejsa, і попом Ом. Огоновським. Не можу судити тим паче, що Ви не пишете ні про які принципи згоди,— а тільки про особи редакторів, котрі мусять знаменувати згоду». І далі: «По-моєму, вийде трата 2—3 років, на котрі одкладено виступ справді прогресивного органу...» (див. Матеріали, т. 1, с. 117, 118).

... той Ваш лист... — Йдеться про лист М. Драгоманова від 4 серпня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 229—232).

... я побачив у ньому пряме votum недовір'я... — У листі до І. Франка від 2 вересня 1885 р. М. Драгоманов пояснював: «А тепер скажу про П-ка. Я предлагав його в редакцію, бо вважав, що редакція діло колективне, а П-к чоловік не дурний і досить освічений для такої роботи,— далі для того, що його знають з звісного боку в Росії і можуть прихильно обернутись до газети, в котрій він буде... Я тим паче не думав Вас образити особисто, що знав досі, що Ви були з Павликом вкупі в редакції «Друга» і «Гром[адського] друга» і що Ви з Павликом взагалі приятелі» (див. Матеріали, т. 1, с. 117).

243. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ. *Львів, 4 березня 1885 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 397—398.

У фонді ІЛ зберігається 64 листи І. Франка до О.Хоружинської, 81 лист О. Хоружинської до І. Франка.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 56—57.

... від самого повороту з Києва я збирався писати до Вас... — З Ольгою Хоружинською, сестрою дружини Є. К. Трегубова Антоніни Федорівни Хоружинської, І. Франко познайомився в домі Є. К. Трегубова під час поїздки до Києва.

244. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 15 вересня 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, т. 1, с. 118—120.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1343.

... чому не держаться програми 1873-го... — Йдеться про «Одвертий лист з України» («Правда», 1873, с. 660—664), надісланий київською Громадою за ініціативою М. Драгоманова до галицьких «народовців».

А щодо alter ego Вашого... — У листі до І. Франка від 2 вересня 1885 р. М. Драгоманов пропонував ввести до складу редакційного комітету планованого видання М. Павлика, який би представляв його думку в редакції (оскільки прізвище М. Драгоманова було під забороною).

...Ви помиляєтесь, думаючи, що се я передав у «Зорю» якісь матеріали з України... — Виступаючи проти реформи «Зорі», М. Драгоманов писав І. Франкові у листі від 2 вересня 1885 р.: «Оце ще перечитав Ваш лист і тепер найбільше кинулось мені в вічі, що «Зоря» має матеріал з України. Я певнісінький, що той матеріал дано на Вашу газету. От і весь результат вашої унії-згоди...» (див.: Матеріали, т. 14, с. 118).

Маячанець (Орест Левицький) прислав свою статтю ... — Мається на увазі стаття «Про шлюб на Русі-Україні в XVI—XVII столітті», надрукована в «Зорі», 1885, № 13—15 під псевдонімом «Левко Маячанець».

...повістки Мордовця... — У 20-му номері «Зорі» за 1885 р. надруковано оповідання українського та російського письменника Д. Мордовцева (1830—1905) «Старці» під псевдонімом «Данило М. Сліпченко».

Гетьманець — псевдонім М. П. Старицького.

«Gesta Romanorum» («Римські діяння») — середньовічна літературна збірка, яка складається з оповідань анекдотичного та легендарного характеру, частково з римського життя.

Бігеляйзен Генріх (1885—1934) — польський історик літератури та етнограф, знайомий І. Франка з часів співробітництва у журналі «Жите і слово».

Гіршберг Олександр (1847—1907) — історик, професор Львівського університету. Автор праць з питань літератури («Середньовічна польська поезія», «Реміністценції в «Пані Тадеуші» з Гомера, Вергілія і Тассо» та ін.).

Семенський Люціан Іпполит (1809—1877) — польський письменник і літературний критик ліберально-буржуазного спрямування.

Штраус Давід-Фрідріх (1808—1874) — німецький філософ-ідеаліст, богослов.

Гаусрат Адольф (1837—1909) — німецький історик, займався історією християнства.

Ціттель Карл Шміль (1802—1871) — німецький протестантський богослов, автор законопроекту про релігійні свободи в Німеччині.

Шрадер Єбергард — професор східних мов, ассиріолог, член Академії наук у Берліні, досліджував Старий завіт.

245. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 24 вересня 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 122—124.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1619, с. 63—66.

Петербуржець — особа не встановлена. З листування М. Драгоманова з І. Франком можна припустити, що йдеться про студента Дмитрієвського. І. Франко, видавши у 1906 р. у Львові книжку: Драгоманов М. Листи до Івана Франка і інших 1881—1886, писав: «Восени 1885 р. прибув до Львова молодий студент українець із Петербурга, здається Дмитрієвський, з наміром порозумітися листовно з Драгомановим про різні речі, переказані їому кружком петербурзьких і інших земляків».

Коцовський читав просто резюме з Вашої книжки... — В. Коцовський написав реферат за книжкою М. Драгоманова «Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)» (Женева, 1881).

Про справу П[авли]кову ніяких відомостей... — У вересні 1885 р. М. Павлик був заарештований за причетність до таємного товариства і поширення ідей соціалізму.

... всякі «Соколики» Дрозди і Бедекери... ... — Йдеться про комедію Г. Цеглинського «Соколики», видану в «Руcько-українській бібліотеці», оповідання О. Конiського (Дрозда) «В гостях добре, а дома ліпше», що друкувалась у «Зорі», 1885 р., та нарис Подолинського «З подорожей по Італії» («Зоря», 1885), який І. Франко називає Бедекером (німецький укладач путівників).

... циніками, як Вахнянські... — Мова йде про Анатолія Вахнянина.

Леккі Уїльям — англійський історик, російською мовою перекладено його працю «Основные начала нравственной философии».

246. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Львів, 27 вересня 1885 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 5, с. 240.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126, с. 151.

Лист Ваш... — Йдеться про лист О. Я. Конiського від 12 вересня (31 серпня) 1885 р. (ІЛ, ф. 3, с. 637—640).

... скінчиться Ваша повість... — Напевно, мається на увазі «Драма в тюрмі» О. Я. Конiського («Зоря», 1885, № 23).

«Гессенська муха» — оповідання Олександра Лонaчевського, надруковане у 18-19 номерах «Зорі» (1885) під псевдонімом «Комаха».

...«Дещо про Україну наших часів»... — Можливо, мова йде про статтю Я. Шульгіна «Україна і її теперішні поводатарі».

Бажаю також з Новим роком завести замість «всячини» рубрику «Матеріалів до історії нашої літератури, культури та економічного побиту».— В перших номерах «Зорі» 1886 р. з'явилась рубрика «Коротка история літератури руської».

247. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ. *Львів, 29 вересня 1885 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 399.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 115.

... що одвітили на мій лист.— Йдеться про лист О. Ф. Хоружинської від 12 березня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 269—272).

... свого родича, живучого в Одесі ... — Мова йде про діда О. Хоружиннської Федоровського.

... є у м е н е в О д е с і д е я к і з н а к о м і і п р и я т е л і... — Найближчими друзями І. Франка в Одесі були М. Ковалевський, який на той час там жив, та Михайло Федорович Комаров (1844—1913) — літературознавець, етнограф і бібліограф, автор перших бібліографічних покажчиків з історії української літератури XIX ст.

248. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ. *Львів, 18 жовтня 1885 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 400—402.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1606.

Є л и с е й К и п р і я н о в и ч н а т я к н у в м е н і... — Йдеться про Є. К. Трегубова.

249. ДО О. Я. КОНИСЬКОГО. *Львів, 26 жовтня 1885 р.*

Вперше надруковано: журн. «Життя й революція», 1927, № 4-5, с. 240—241.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 77, № 126.

· О т с е т і л ь к и щ о д і с т а в В а ш л и с т... — Мається на увазі лист О. Конисього від 10 (22) жовтня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, с. 289—297).

... з а с т а т т ю, в к о т р і й н е н а з в а н о В а ш о г о і м е н і... — Йдеться про рецензію І. Франка на статтю О. Конисього «Zarysy ruchu literackiego rusinow» («Ateneum», 1885, № 7), вміщену в «Зорі» (1885, № 19).

«Т р и д о л і» — твір Марка Вовчка, якому разом з «Інституткою» О. Конисьний у своїй статті дав занижену оцінку, головним чином тому, що вони нібито нагадували французькі мелодрами XVIII ст., а не відбивали життя українського народу.

... т р у д д р у к о в а н и й о «Н а р [о д н и х] о п о в і д [а н н я х»] ... — Мається на увазі рецензія П. Куліша на збірник «Народні оповідання Марка Вовчка» («Русский вестник», 1857, т. 12).

А н і «З о р я», а н і Т о в а р и с т в о і м. Ш е в ч [е н к а], а н і п у б л і к а н і ч о г о н е з а в и н и л и... — О. Конисьний иаписав І. Франкові, що після його рецензії він відмовляється від подальшого друкування своїх, навіть уже надісланих, матеріалів у «Зорі». У листі до І. Франка від 22 (10 ст. ст.) жовтня 1885 р. він писав: «Тепер Ви керуєте «Зорею» і маєте дещо з моїх писаній, отже, щоб не сталося так, щоб під Вашою редакцією друкувалися мої писання... то, може, признаєте зовсім відповідним не друкувати жодного слова з моїх писаній, а прибережете їх, доки я напишу, кому їх віддати» (ІЛ, ф. 3, № 161, с. 289—292).

250. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ. *Львів, 27 жовтня 1885 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 401—403.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 125—147.

... н е в і д п и с а в н а В а ш л и с т... — Мається на

увазі лист О. Хоружинської від 11 жовтня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 293—296).

З а В а ш у з г а д к у п р о м о ї «О б р а з к и»... — У своєму листі О. Хоружинська згадує збірку І. Франка «Галицькі образки» (Львів, 1885), яку І. Франко надіслав їй.

251. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ. *Львів, 29 жовтня 1885 р.*

Вперше надруковано: Літературний архів, Харків, 1930, с. 292—295.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 110.

Л и с т В а ш... — Мається на увазі лист Олени Пчілки від 10 жовтня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 709—712).

...с у м н и м и з в і с т к а м и, я к і В и п о д а л и м е н і п р о б [р а т а].— У своєму листі Олена Пчілка повідомляла І. Франка, що не може друкуватись у «Зорі» в знак солідарності з братом (Драгомановим), який був тяжко ображений нехтуванням і навіть «виеліменуванням» його із «Зорі». Водночас Олена Пчілка повідомляла про пов'язані із цим складні душевні переживання М. Драгоманова і матеріальну скруту в його родині (ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 709—712).

М и х а й л а н е м а щ е д о м а... — Йдеться про М. Павлика, який був у тюрмі.

В а ш і «В е ч е р н и ц і» в і и в и д а в... — 1885 р. у Львові з ініціативи М. Павлика було видано переклад оповідань М. В. Гоголя під назвою «Вечерниці». Переклад підписаний Оленою Пчілкою. Дві повісті, що ввійшли до видання, переклали Михайло Обачний (М. П. Косач) та Леся Українка.

... в «З о р і» в б і б л і о г р а ф і ї... — В «Зорі», 1885, № 19, зазначалося: «Вечерниці» (оповідання М. Гоголя). Переклад Михайла Обачного й Лесі Українки під редакцією Олени Пчілки, Львів, 1885».

...п е ч а т а т и х о ч «І л і а д у»... — переклад «Іліади» надрукований не був.

...б о п е р е к л а д Р у д а н с ь к о г о... м е н е з о в с і м н е в д о в о л ь н я є... — Йдеться про вільний переклад з Гомера, зроблений С. Руданським і надрукований в «Правді» 1872—1877 рр.

252. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 4 листопада 1885 р.*

Вперше надруковано Матеріали, с. 127—129.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1345.

Л и с т В а ш ... — Мається на увазі лист М. П. Драгоманова кінця 1885 р. (без дати) (ІЛ, ф. 3, № 1619, с. 81—84).

... с п р а в а, к о т р у В и р о б и л и ч е р е з Б е л е я... — І. Белей мав бути посередником у літературних справах М. Драгоманова (див. Матеріали, т. 1, с. 125).

...в и д н о, щ о с е т е с а м е, п р о щ о В и п и т а е т е... — М. Драгоманов у листі до І. Франка питав, чи дістав І. Белей його лист для Антоновича та статтю для «Киевской старины» (див.: Матеріали, т. 1, с. 125—127).

Я охотно приймусь посередництва, про котре Ви пишете.— У листі до І. Франка М. Драгоманов просив, щоб той був посередником між ним і «Киевской стариной» (ІЛ, ф. 3, № 1618, с. 81—84).

За Ваші замітки о дотепершніх н[о м е-рах «Зорі» ...— М. Драгоманов у згаданому листі до І. Франка зробив ряд порад і зауважень щодо деяких матеріалів, вміщених в останніх номерах «Зорі».

Бартус Марія (1854—1885) — польська письменниця, автор поетичних збірок «Poezje» (Львів, 1876), «Czarodziejska fujarka» (Чернівці, 1884), ряду віршів і поем, які друкувалися в періодиці, збірки новел «Duch ruin» (Львів, 1885) і кількох драм. Критика заговорила про М. Бартус лише після її смерті, особливо, після виходу двотомника лірики «Dzieła» (Львів, 1914). Некролог І. Франка М. Бартус було вміщено в 19-му номері журналу «Зоря» за 1885 р.

Яблоновський Олександр (1829—1913) — польський історик, якого цікавили питання історії України, життя українців під польським панування̀м.

Щодо праці Я. Ш[ульгіна] ... — У 19-20-му номерах «Зорі» (1885) надруковано статтю Я. Шульгіна «Освіта на Україні» з його праці «Дещо про Україну наших часів та її поводатарів».

...чим Вам не подобалась «Гессенська муха».— У листі від 14—15 грудня 1885 р. М. Драгоманов писав: «Пригадав я ще «Гессенову муху». Вона мені не подобається своєю «нереальністю». Це зовсім запізнівша Квітковщина і Стороженківщина» (див. Матеріали, с. 143).

...я звернув увагу на замітку, про котру Ви згадуєте... — М. Драгоманов вказав І. Франкові на те, що у «Зорі» невірно було зрезюмовано замітку з «Русской старины» про арешт Куліша й Костомарова (див.: Матеріали, т. 1, с. 126).

253. ДО І. М. КОЛЕССИ. *Львів, 11 листопада 1885 р.*

Вперше надруковано: журн. «Народна творчість та етнографія», 1965, № 3, с. 74—75.

Подається за автографом — Львівський музей І. Я. Франка, 1216/284.

Колесса Іван Михайлович (1864—1898) — український фольклорист і етнограф, засновник студентського товариства «Громада» у Кракові. І. Франко був одним із перших рецензенів праць І. Колесси. В ІЛ зберігається 6 листів І. Колесси до І. Франка за 1885—1888 рр. (ф. 3, № 1602, № 1603, № 1615).

...увідповідь на Вашу кореспондентку.— Мається на увазі листівка І. Колесси від 7 листопада 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 311).

Рецензія на Кольберга... — Йдеться про рецензію на перших два томи чотиритомної праці О. Кольберга «Pokucie» (1882—1885).

... поперепечатував свої пісні з Голов[ацького] ... — Мається на увазі чотиритомна збірка фольклорних матеріалів Я. Головацького «Народні пісні Галицької і Угорської Русі».

«П о д о р о ж н а Ч о р н о г о р у» — опис мандрівки в Карпати, зроблений І. Колессою.

«К о s m o s» — польський журнал з питань природознавства, що видавався з 1876 р. у Львові, орган польського Товариства природознавців ім. М. Коперніка.

«Г е р м а н і Д о р о т а» («Герман і Доротея») — твір Й.-В. Гете.

«N i b e l u n g e n l i e d» — «Пісня про нібелунгів».

«R i n g P o l i k r a t e s» («Перстень Полікрата») — балада Ф. Шіллера.

«В а к р а м а ч а р і т р а» — пам'ятка індійської літератури.

254. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ. *Львів, 14 листопада 1885 р.*

Вперше надруковано: Літературний архів, Харків, 1930, кн. 3-4, с. 295—297.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 111.

Л и с т В а ш ... — Мається на увазі лист Олени Пчілки 1885 р. (без дати) (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 735—738).

...в и п и с к у з й о г о л и с т а... — У своєму листі до І. Франка Олена Пчілка иаводить цитату з листа М. Драгоманова до неї: «...доки б Парт[иць]кий не перепросив мене у в тій же «Зорі», доки б я не одержав цього minimuma, якого вимагає людське достоїнство,— я не тільки не можу писать в «Зорі», а вважаю підлим (sic!) нарушенням договору всяке появлення в «Зорі» кого б не було з моїх товаришів» (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 739).

255. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 17 листопада 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 133—136.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 346.

Л и с т В а ш ... — Мається на увазі лист М. Драгоманова від 8 листопада 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 619, с. 71—74).

П о с и л к и щ е н е м а. — М. Драгоманов надіслав І. Франкові другий випуск «Політичних пісень» у кількох примірниках.

П р о п і с н і і с т о р и ч н і я п о с т а р а ю с ь з л а д и т и р е ф е р а т... — Реферат у «Зорі» не був надрукований.

Я к е н е з н а н н я ф а к т і в з а к и н у в В а м К о н [и с ь к и й] ... — У листі до І. Франка від 8 листопада 1885 р. М. Драгоманов писав: «Жаль, що я не знаю, яке власне «незнання фактів» (помилки?) мені закида Кон[иський]. Може, я справді в чому-небудь пробрехався: література українсько-галицька часом трудніша до вистудіювання, ніж логографи» (див. Матеріали, с. 131).

... п і д н о в о ю р е д а к ц і є ю «З о р я» н е в и й д е... с у м о ю д в о х к о н и с ь к о р о д і в... — М. Драгоманов писав до І. Франка: «От через те мені так і гірко було побачити, що «Зоря» вийшла не новим органом, а сумою двох конюшкородів, російського і галицького, під Вашою етикеткою» (див. Матеріали, с. 132).

«Сини» — оповідання Г. Цеглинського, що було вміщене у 21—22-му номерах «Зорі» за 1885 р.

... з його статей в «Зорі» про архів і виставу археологічну.— Мається на увазі стаття О. Калитовського «Дещо про археологічну виставу у Львові», иадрукована в «Зорі», 1885, № 20-21.

Ліський — Ксаверій Ліске (1838—1891), польський історик, професор університету. Ініціатор створення у Львові Історичного товариства (1886).

От нагадали Ви мені німецькі виписки.— М. Драгоманов писав до І. Франка: «Чи немає якої спасенної душі у Відні, щоб могла зробити для мене дві-три невеличких виписки з деяких німецьких книжок, без котрих я не можу викінчити однієї своєї праці по folklore» (див. Матеріали, с. 132).

Чи не Ваша се стаття була в «Вестнике Европы» ... — В журналі «Вестник Европы» (1884, кн. 11, с. 58—71) було надруковано статтю «Корделия-замарашка», за підписом К. В. Стаття ця належить М. Драгоманову, оскільки у наступному листі-відповіді І. Франкові він писав: «Не радив би я Вам чіпати і мою «Корделію» (ІЛ, ф. 3, № 1619, с. 75—78).

...напечатати невеличку статтю Анджело де Губернатіса... — Стаття ця у «Зорі» 1885 і 1886 р. не друкувалася.

Віньйола Джакомо (справжне прізвище Бароцці, 1507—1573) — італійський архітектор доби Відродження, автор теоретичної праці «Правило п'яти ордерів архітектури».

Реферат з Пипіна ... я радо напечатав би в «Зорі» ... — Реферат не був надрукований.

... про дві пісні з Галичини... — У «Киевской старине» (1885, кн. 1, с. 517—523) надруковано «Пісню про ягничку» та «Пісню про сойку», які подав Я. Головацький.

...здійміть, будьте ласка, з Вашої сестри інтердикт... — Мається на увазі Олена Пчілка, яка не хотіла друкуватись в «Зорі» в знак солідарності з братом (див. її лист до І. Франка від 10 жовтня 1885 р.).

256. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ. *Львів, 24 листопада 1885 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 403.
Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 149.

257. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ. [*Львів, перша половина листопада 1885 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, т. 1, с. 403.
Датується за змістом.
Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 125.
Доброграєва Олена Олексіївна (1864—1888) — тоді слухачка вищих жіночих курсів у Києві. Підтримувала зв'язок з прогресивним громадським та літературним рухом у Галичині. І. Франко був особисто знайомий і листувався з нею.
В архіві І. Франка збереглося 17 листів Олени Доброграєвої до І. Франка за 1885—1887 рр. (ІЛ, ф. 3, № 1602, 1603, 1608).

258. ДО І. М. КОЛЕССИ. *Львів, 18 листопада 1885 р.*

Вперше надруковаио: журн. «Народна творчість та етнографія», 1965, № 3, с. 76—78.

Подається за автографом — Львівський музей І. Франка, 127/285.

... В а ш л и с т... — Очевидно, мається на увазі лист І. М. Колесси від 17 листопада 1885 р., який зберігся не повністю (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 313—326).

В е с е л о в с ь к и й Олександр Миколайович (1838—1906) — російський філолог, основоположник історично-порівняльної школи.

О в а ш і м н о в і м т о в а р и с т в і... — Йдеться про студентське товариство «Громада» у Кракові.

259. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ. *Львів, 29 листопада 1885 р.*

Вперше надруковано: Літературний архів. Харків, 1930, кн. 3-4, с. 297—300.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 112.

... в і н у ж е п р и с л а в д о р е д а к ц і ї «З о р і» ... п р о т е с т... — Протест М. Драгоманова було надруковано у № 2 «Зорі» за 1886 р. («Од редакції «Зорі». О листі М. Драгоманова»).

...о х и б а х т а п і д л о с т я х н а ш и х т в е р д и х... — Під «твердими» І. Франко має на увазі «москвофілів».

«...д о в е л о с ь м е н і в п о с л і д н і й к о р е с п о н д е н ц і ї о с у д и т и...» — Очевидно, мається на увазі стаття «Bezwładność stronnictwa narodowców. Bank Kryłoszański. O. Naumowicz. Narodnyj Dom». (Kraj, 1885, N 45, с. 9).

260. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ. *Львів, 4 грудня 1885 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 404.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 159—160.

В о л о д и м и р Б о н і ф а т і й о в и ч — В. Б. Антонович.

261. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 11 грудня 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, т. 1, с. 138—140.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1347.

... В а ш л и с т... — Мається на увазі лист М. П. Драгоманова від 7 грудня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1619, с. 75—98).

«Х р у щ і» — нарис «З життя хрущів на високій верховині», вміщений у 23-му номері журналу «Зоря» за 1885 р. під псевдонімом Денис.

... п р и о б г о в о р е н н і «П о л і т [и ч н и х] п і с е н ь» в о д н і м з п е р ш и х н [о м е] р і в с л і д [у ю ч о г о] р о к у... — Обговорення праці М. Драгоманова «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.», ч. 1, розділ II, Женева, 1885, на сторінках «Зорі» у 1886 р. не відбулось.

Ф а л е с (близько 624—547 р. до н. е.) — давньогрецький філософ, родоначальник античного матеріалізму і діалектики.

Д е к а р т Рене (1596—1650) — французький філософ, фізик, математик і фізіолог.

...о б і щ а н і В а м и «С п о м и н к и п р о Г а л и ч и н у і У г о р щ и н у»... — Певно, мається на увазі розділ з «Австро-руських споминів», які вперше вийшли в 1889 р.

С т а т т ю C o s q u i n ' a п р о н а р о д н і о п о в і д а н н я... — Йдеться про статтю французького фольклориста Емануа Коскена «Європейські народні казки та їх походження».

Щодо к о б з а р с ь к и х д у м, т о я б з д о р о г о ї д у ш і б а ж а в... — У листі до І. Франка від 7 грудня 1885 р. (див. Матеріали, с. 136) на запрошення до співпраці у відділі «Фольклор» журналу «Зоря» з 1886 р. М. Драгоманов радив «почати видання матеріалів з чогось капітального,— напр. з збірки кобзарських дум, зробленої ще у 1808 р.».

К о л и В и п р и й м е т е с ь р е д и ж и р у в а т и... — У згаданому листі від 7 грудня 1885 р. М. Драгоманов наполягав, щоб журнал «Зоря» подавав етнографічний матеріал українським фонетичним правописом, а не народною етимологією (див. Матеріали, с. 136).

V i g o u r o u x (Вігура; 1873—1916) — французький дослідник Біблії.

В е л ь г а у з е н Юліус (1844—1912) — німецький буржуазний історик, дослідник історії євреїв та історії середніх віків. У праці «Вступ до історії Ізраїлю» (1878) довів, що головна частина Біблії — «П'ятикнижжя» — є кодексом жреців, складеним у VI чи V ст. до н. е.

С т а т т я В а ш а в «К и е в с [к о й] с т а р [и н е]» п р о т е а т р... — Йдеться про статтю «Старейшие русские драматические сцены», що була вміщена в 11-й книзі «Киевской старины» за 1885 р.

... с в о ю п о - п о л ь с ь к и н а п и с а н у с т а т е й к у п р о т е а т р... — Йдеться про переклад статті «Teatry rusińskie w Galicyi» («Prawda», 1885, № 29, с. 339—342), надрукований в «Зорі» за 1885 р., № 23-24.

... е т і л ь к и А ф а н а с і я Ч у ж б [и н с ь к о г о] ... — Певно, йдеться не про О. С. Афанасьєва-Чужбинського, а про Олександра Миколайовича Афанасьєва (1826—1871), російського історика, етнографа і філолога, укладача збірника «Украинские народные сказки» (вип. 1—8, 1855—1863). У даному випадку, можливо, йдеться про працю «Поетичні погляди слов'ян на природу» (1866—1869).

Б у с л а е в Федір Іванович (1811—1897) — російський філолог, академік Петербурзької Академії наук, один з представників культурно-історичної школи. Автор праць з історії російської мови, давньоруської літератури, фольклору та мистецтва.

262. ДО М. В. ЛИСЕНКА. [*Львів, 13 грудня 1885 р.*]

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 404—405.

До листа додано «Пісні народні з Галичини», записані І. Франком.

Листування І. Франка з М. В. Лисенком тривало протягом 1885—1904 рр. В архіві письменника збереглося 2 листи І. Франка до Лисенка (ІЛ, ф. 3, № 99, № 1125), а також 15 листів Лисенка до І. Франка (ІЛ, ф. 3, № 1603, № 1614, 1620, 1632).

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 99.

Б а ж а н с ь к и й Порфирій Іванович (1836—1920) — український композитор, музикознавець і фольклорист. У 23-му номері «Зорі» за 1885 р. було надруковано його статтю «До ластівки» (про О. Нижанківського).

Н и ж а н к і в с ь к и й Остап Йосипович (1862—1919) — український композитор і громадський діяч. У 1885 р. заснував у Львові музичне видавництво «Бібліотека музикальна».

263. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА. *Львів, 28 грудня 1885 р.*

Вперше надруковано: Матеріали, с. 144.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1348.

Л и с т В а ш... — Мається на увазі лист М. Драгоманова від 23—25 грудня 1885 р. (див. Матеріали, с. 143—144).

Л и с т о к д о «К и е в с к о й с т а р [и н ы]» в и с л а в в ч о р а, а п о с и л к у ш л ю н и н і... — М. Драгоманов надіслав І. Франкові свій лист і статтю, які належало направити в «Киевскую старину».

...с т р а ш н е м у с и т ь б у т и п о л о ж е н н я, в к о т р і м т а к и й м о г у ч и й д у х, я к В а ш, м і г т а к у г н у т и с я... — М. Драгоманов переживав матеріальну скруту.

Щ о д о «З о р і» н е н а л я г а ю н а В а с.— У листі до І. Франка (без дати) М. Драгоманов писав: «Про свою роботу для «Зорі» тепер нічого не можу сказати. Прийнявся було за перегляд, та бачу, що треба майже все перемінити... А я страшно втомлений».

264. ДО О. Ф. ХОРУЖИНСЬКОЇ. *Львів, 30 грудня 1885 р.*

Вперше надруковано: Літ. спадщина, с. 417.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 1606.

265. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ. [*Львів, грудень 1885 р.*]

Вперше надруковано: журн. «Червоний шлях», 1923 № 2, с. 227—229.

Датується орієнтовно за змістом.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 177.

... В а ш л и с т... — Мається на увазі лист Олени Пчілки від 14 грудня 1885 р. (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 841—844).

П о в і с т і В а ш о ї щ е н е в с п і в п е р е ч и т а т и... ... — Йдеться про повість Олени Пчілки «Світло добра й любові».

...п р и с л а н а м е н і н о в е л а М и р н о г о... — Мається на увазі новела Панаса Мирного «Лови», надрукована в збірнику «Ватра», Стрий, 1887; автограф її зберігається в архіві І. Франка.

... новелка Конисського... — Можливо, мається на увазі новела «З життя на селах», надрукована в «Зорі», 1886, № 6.

Мені дива наговорено про його якусь поему... — Йдеться про поему С. Руданського «Цар Соловей» (1857), що вперше була надрукована в журналі «Літературно-науковий вісник», 1899, № 3, с. 242—261.

За мою допись в «Kraju» ... — Йдеться про статтю» І. Франка «Bezwładność stronnictwa narodowców» («Kraj», 1885, № 45).

266. ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ. [*Львів, кінець грудня 1885 р.*]

Вперше надруковано: Літературний архів. Харків, 1930, № 3-4, с. 305—306.

Датується на підставі змісту листів М. Драгоманова до І. Франка та І. Франка до М. Драгоманова, перший із них був без дати, а другий датований 28 грудня 1885 р.

Подається за автографом — ІЛ, ф. 3, № 115.

... нащот «певної одної особи»... — Мається на увазі О. Хоружинська.

Ваш послідній лист... — Мається на увазі лист Олени Пчілки 1885 р. (без дати) (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 791—795).

ДОДАТКИ

267. [ДО КРАЙОВОЇ ШКІЛЬНОЇ РАДИ]

Друкується вперше за автографом — ІЛ, ф. 3, № 190.

Датується 1881 р., оскільки автограф знаходиться у записній книжці І. Франка 1880—1881 рр., та за змістом листа.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А б д и к а́ ц і я — зречення
А́ б ш и т — відставка, звільнення від військової служби
А в с п і ц і я — надії
А к а д е́ м і к — тут: студент університету
А к ц е с о́ р і я — тут: привхідне, другорядне
А л я р м у́ ю ч и й — тривожний, застерігаючий
А л ь м е́ н д — земельний наділ
А л ь т е р у в а́ т и — збуджувати, хвилювати
А м б а с а́ д а — посольство
А н е к т у в а́ т и (анексувати)—насильницьки приєднувати всю або частину території іншої держави
А н т и д о́ т у м — протиотрута
А р х і д і е ц е з і а́ л ь н и й — єпархіальний
А с е к у р а́ ц і я — забезпечення, страховка
А с е н т и р у́ н о к — рекрутський набір
А т е н т а́ т — замах
А т р а́ м е н т — чорнило
А у с — кінець

Б а к а л а́ р и т и — вчителювати
Б а́ н г о ф — вокзал залізничний
Б а н у в а́ т и — сумувати, журитися
Б а т я́ р с ь к и й — непристойний, шахрайський
Б е з ж е н а́ д и — не соромлячись
Б е з х о с е́ н н и й — некорисний
Б е р б е н и́ ц я — діжечка, барильце
Б и к и́ — тут: помилки
Б л я́ г а — базікання, брехня
Б л я́ м а ж — компрометація, сором, конфуз
Б о́ й е — боїться
Б о́ р ш е — швидше
Б р у л ь й о́ н — перший начерк кресленика чи малюнка

В а л и л у в а́ т и й — вайлуватий
В а́ р і я т — дурний, скажений, баламут
В а р у́ н о к — умова
В е р т у в а́ т и — перегортати
В з я́ т и в к р и́ п и — зв'язати, накидати пута, обмежувати волю
В и д е с к а м о т о́ в а н и й— відлучений
В и́ е л і м і н у в а т и — виключити
В и́ р и с к а т и с я — знайтись, відшукатись
В и́ ф о р и т у в а т и — висунути
В і к т — харчі

Вікту́ватися — харчуватися
Ві́трити — винюхувати, вивідувати
Ву́йко — дядько по матері, брат матері

Га́лган — негідник, пройдисвіт
Гармо́нді — друкарський шрифт
Ге́нто — тоді
Гербата́ — чай
Гербата́тка — рослина
Гереті́я — єресь
Гіпокри́зія — облудність
Гіпс — невдале
Гі́сер — ливарник шрифтів
Гли́пати — дивитися, поглядати
Го́га — франт, піжон
Гриж а́ — журба, гризота, турбота
Гри́псанка — тюремний шифрований лист
Гук — багато
Гу́льден — австрійська монета
Густ — смак

Двірце́ць — вокзал
Девоція — набожність, ханжество
Дегресія — відступ, відхилення
Декре́т — присуд
Денунціа́т — доносщик
Денунціа́ція — донос
Денунціюва́ти — доносити, виказувати
Депортбо́ваний — висланий
Дефравдаці ї — розтрати урядових, казенних коштів; зловживання
Деци́зія — рішення (суду)
Диспонува́ти — розпоряджатись (мати щось у своєму розпорядженні)
Диюрні́ст — канцелярист, писар
Дієцезія — єпископство, єпархія
Дістава́ти бу́ру — одержати нагінку, прочуханку
До кумпанії — тут: в армію (Кампань — область в Італії)
Доміні́я — поміщицька садиба
Дрости́чний — гострий, сильнодіючий
Дя́га — щось величне

Евентуа́льний — можливий
Евентуа́льність — можливість
Ексклюзія — виключення
Ексце́рпт — витяг, скорочення
Ексцерпува́ти — виписувати, робити виписки
Елімінува́ти — виключити
Ескамотбо́ваний — відлучений

Женува́тися — соромитись

Завдати ... сук — образно: від виразу «зігнути в дугу» — «зігнути в сук»
Завішувати — припиняти
Загорільці — ті, що вчаділи
Загу́тався — затримався
За́здрісна — тут: ревнива
Заінавгурува́ти — розпочати
Запрезентува́тись — представитися
Запренумерува́ти — передплатити
За́ряд — управління, адміністрація
За́рядця — управляючий

Заснітитися — 1) зароджуватися; 2) засипатися (чим-небудь)
Зафантувáти — закласти, віддати в заклад
Зафрасувáти — зажурити, збентежити
Збрóдня — злочин
Збрóдняр — злочинець
Згляд — погляд; контроль, догляд
Зглядом, зглядно — порівняно, відносно
Здементувáти — спростувати (офіційно)
Здуфáлий — зарозумілий, гордий
Зéро — нуль
Зéцер — складач, друкар
Зиськáти — мати зиск, вигоду
Змрок — присмерк, сутінки
Знóвити — вигадати
Зрезигнувáти — відмовитись, відректись, змиритись
Зухувáто — молодцювато, браво (від зух — молодець)

Ігнорáнція — неуцтво
Індемнізáція — відшкодування
Інспірувáти — надихати
Інтéнція — замір, намір
Інтердикт — заборона
Інтерциза — запис майна на когось
Іритувáти — гнівити

Кáвція — плата в суд як порука; застава
Кáзня — тюремна камера
Какогрáфія — тут: поганий правопис
Каламітáція — тут: невдалий твір
Кантичка — церковна пісня, книжечка з церковними піснями
Касинó — товариство, клуб
Кафтóлики — католики
Квестіонáр — анкета
Квéстія — питання, проблема
Кнáйпа — шинок, пивничка
Колóквіум (colloquia) — співбесіда викладача з учнем
Коммóції — тут: рух, фізичні вправи, прогулянки
Компетéнт — законний претендент (на якесь майно)
Комунікýє — спілкується
Конвенціонáльний — загальноприйнятний, відповідний до угоди
Конвеніéнція — договір, традиція, умовність, дотримання загальновживаних правил
Конéчність — крайня потреба, необхідність
Конклюзія — висновок
Конопáдити — намовляти, підбурювати
Консеквéнтний — послідовний
Консеквéнція — висновок
Конскрипція — перепис, опис, список
Консумýючий — споживаючий
Контетуватись — задовольнятись
Концéпт — гадка, міркування, думка, план
Концéсія — уступка
Кореспондéнтка — тут: листівка
Коровóд — процесія, хід
Коровóди — церемонії, ускладнення
Котерíйний — гуртківський
Краєзір — точка зору, погляд
Крéйцер — стара австрійська дрібна монета (дорівнювала 1/100 гульдена)

Лабатéиник — чорт лабатий
Лапсердáк — старовинний довгий верхній одяг

польських і галицьких євреїв
Л е г і т и м а́ ц і я — посвідчення
Л і т а́ н і я — молитвослов у католиків; у переносному значенні — довгий, нудний перелік чого-небудь
Л і ц и т а́ ц і я — продаж за борги з молотка
Л о к а́ т о р — квартирант, жилець

М а е́ т н и й — багатий
М а й с т е р в е р к — шедевр
М а к у л а́ р — чернетка
М а т у́ р а — іспит на атестат зрілості
М е л ь д у в а́ т и с я — з'являтися, рапортувати, доповідати
М о т — мовить, каже
М о т и л и́ ц я — фасціольоз (печіночна двовустка)

Н а б и́ л ю в а т и — говорити, натякати
Н а в к і́ р к и — всупереч
Н а м ' є т н і с т ь — пристрасть
Н а о́ к а з — на зразок
Н а п р и к р я́ т и с я — докучати
Н а р о б и́ т и б и к і в — наробити помилок
Н а ц і х у в а́ т и — від слова «ціхи» — знак, мітка, примітка, особливості
Н е г а́ ц і я — заперечення, відмова
Н е д и с к р е́ т н і с т ь — неделікатність
Н е з а м е л ь д о в а́ н и й — непрописаний, незаявлений
Н е к о н с е к в е́ н ц і я — непослідовність
Н е́ н д з н и й — нужденний
Н е о м е́ ш к а т и — не забаритись
Н е п і д х л і б н і с т ь — непідлещування, незапобігання
Н е п о т и́ з м — заміщення посад за протекцією, влаштування родичів на прибуткові посади, кумівство
Н е р е х т — невлад, неправильно
Н о н ш а л а́ н ц і я — недбалість

О б а в л я́ т и — боятися
О б е р р о́ к — сюртук
О б с е р в а́ ц ія — спостереження
О́ в е — друге
О г н и́ в о — кільце в ланцюзі
О к р у́ ш и н и — крихти
О н о м а т о п о е́ т и к а — розділ поетики, що вивчає наслідування людською мовою звуків природи і тварин
О п и́ р — упир, вампір
О́ р ч и к — барок, дерев'яний або залізний валок, до якого прикріплюють посторонки упряжі
О с т е н т а ц і й н о — демонстратнвно, навмисно, на очах у всіх
О ф е́ р м а — нездара (тут: нездатний до війська)
О ф у́ к н у т и — прикрикнути, осаджувати

П а з д е́ р н и к — листопад
П а р а с т а́ с — церковне служіння (служба)
П а р о́ х і я — парафія (від слова «парох» — парафіальний піп, приходський священик)
П а́ с с у с — виступ
П а́ ц і, п а́ ц к и — ляпаси
П е н т а т е́ в х — П'ятикнижжя (тора)
П е р е п а́ с к а — бандероль
П е р е с т а в а́ т и — приятелювати
П е р е с т а в а́ н н я — приятелювання
П е р с я́ д у в а т и — переконувати, доводити
П е р т р а к т у́ ю т ь — домовляються, ведуть переговори
П е́ т е н т — відвідувач, прохач

Писарський — тут: письменницький
Півгаля — смокінг, взагалі вечірній одяг
Підхлібляти — лестити
Погирилися — порозносилися, погубилися
Помітуватись — нехтувати
Поуфний — конфіденціальний, таємний, секретний
Прасбовий — пресовий
Прézес — голова
Прелімінáр — попередня угода, тимчасові рішения
Преиумерáнт — передплатник
Преиумерáта — передплата
Пренумерувáти — передплачувати
Препондерáнція — перевага
Прéсія — тиск, примус
Прецизія — точність
Провізорнóчно — попередньо, тимчасово
Просóдія — розділ віршування, що стосується метрично значущих звукових елементів мови; тонічний акцент, кількість складів
Псóтница — пустунка, жартівниця

Рáта — частина платежу, внесок
Реасумувáти — підводити підсумок
Ревíзія — обшук
Регíстер — тут: реєстр
Рéгула — правило
Регулямін — правила
Резигнáція — відречення, відмова, примиреиня з долею
Реквізúція — домагання, вимога
Рекримінáція — обвинувачення
Рéкурс — оскарження присуду
Реляція — повідомлення
Ремунерáція — винагорода
Ремунерувáти — оплачувати, винагороджувати
Ремунерувáтися — оплачуватися
Репарáція — тут: підтримання
Репертóріум — перелік, список, довідник
Респектувáти — шанувати
Реформáція — тут: виправлення, перетворення
Рехт — рація, право, справедливість
Рецéпіс — розписка, квитанція
Рúнський (римський) — грошова одиниця в Австро-Угорщині (срібна монета, те ж: гульден)
Роздрýхуватись — розшматовуватись, розтрощуватись, ламатись, розшаровуватись
Розірвáти — тут: розрадити
Розлабýдати — добути
Розлíзлий — нерівний, покручений, незграбний
Розпрáва — засідання суду, процес
Розрýптати — розруха-ти, розворушити
Розшибáтися — бігати, тривожитися, піклуватися, турбуватися за когось, щось

Саламáха — наїдок з хлібом, сіллю, часником, квасолею («наробити саламахи» — заварити кашу)
Сатисфáкція — задоволення
Свистký — звитки
Синедріóн — рада старійшин; переносно: збори, рада, судилище
Скáля — тут: лад

Склемéзити — зляпати, збрехати
Скоботáти — лоскотати; скрекотати
Скрúпт — рукопис, текст
Скýток — наслідок
Сокотúти — боронити, берегти
Сорокáто — строкато
Сос — соус, підлива
Спáцер — прогулянка
Ставитися — прибувати, з'являтися
Станціо — мешкати
Стáнція, стáція — житло, мешкання
Стéклий — скажений
Стікся — сказився
Сторцувáлися — противилися (ставилися сторч)
Стрíбувати — пробувати
Стрій — одяг
Строї півгáля — смокінг, взагалі вечірній одяг
Строїтися — одягатися
Студент — тут: учень середньої школи

Таксовáний — оцінений, критично розглянутий
Тандéтний — поганий, недоброякісний
Тантьéма — винагорода
Тестáмент — заповіт
Толерáнція — поблажливість, терпимість до чиїхось думок, поглядів, віруванъ.
Трафýнок — випадок
Трібувáти — пробувати, випробовувати

Узгляднення — відносність
Ýйма — шкода
Укрóп — від окріп, розгарячений
Умíéтність — уміння, здібності
Ураза — образа; рана, болюче місце

Урльоп — відпустка
Успособблення — настрої
Факельцуг — процесія з факелами
Фébра — лихоманка
Фéрії — вакації, канікули
Фіглі — жарти, пустощі
Фінáнцвах — фінансовий інспектор
Флóрен — гульден
Фляшечка — пляшечка
Фольвáрок — садиба

Харлáк — бідняк, жебрак
Хосéн — користь
Хосéнний — корисний
Хрії — тут: тези, статті
Хропáвий — кострубатий, хриплий

Циферблáт — тут: обличчя
Цюпка — темна кімнатка, комірчина

Члéче — чоловіче (скороч. від польськ. чловече)

Шафувáти — розкидатися
Швíндлер — шахрай
Шибатись — метатись, кидатись з одного місця в інше
Шикáн — причіпка, знущання
Шифувáти — гравірувати; наряджатись
Шкіц — нарис, ескіз, начерк
Шпіцлі — шпигуни
Шпóтатися — возитися, портатися; спотикатися
Штéмп — компрометуючий доказ (від штемпувати — таврувати)
Штýцер — тут: франт, ловкач

Щегýленний — скупий, ліченый

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

Аббе — див.: Вігура Аббе
д'Альаркон Педро 64
Альбрехт Фердінанд 242, *658*
Алкей *613*
Андрієвський В. Т. 525, *723*
Антонович В. Б. 238, 272, 274—276, 289, 306, 342, 365, 384, 409, 477, 541, 564, 573, 574, 584, 588, 590, *663*, *667*, *670*, *723*, *731*, *735*
Арбес Якуб 290, *673*, *674*
Арістотель 587
Асклепіад *613*
Атлас Адольф *603*
Афанасьєв О. М. *736*
Афанасьєв-Чужбинський О. С. 567, 568, 589, *736*

Бабеф Г. 112, *637*
Бажанський П. І. 589, *737*
Байрон Джордж-Ноел-Гордон 166, 168, *646*
Бакунін М. О. 322
Бальзак Оноре де 194, 201, 210
Бандрівський Кароль 7, 99, 156, 159, 165, 168, 172, 212, 255, *606*
Барановський Семен 234, 499, *662*
Барановський Теофіл 499, *718*
Барвінський В. Г. 53, 138, 184, 188, 190, 229, 258, 287, 289, 313, 322, 400, 433, 434, 481, 504, 518, 524, *620*, *661*, *672*, *682*, *707*, *718*
Барвінський О. Г. 340, 504, 513, 524, *711*
Баревич Х. 12, *610*
Баронч Садок 516, 547, *720*
Бартус Марія (Бартусівна) 565, *732*
Батанський П. Г. 589, *737*
Батталья Гвідо 300, *676*
«Батьківщина» 216—218, 226, 228, 237, 252, 271, 286, 288, 329, 412, 531, 568, *657*, *658*, *703*
Бауер Клара (Карл Дятлев) *608*
Бачинський О. М. 22, 26, *612*
Бедекер 548, 549, *729*
Беджгот Вальтер 65, *626*
Беднарський Кароль 168, 212, 214, 318, 320, *647*
Беккер Бернгард 112, *637*
Бекон Веруламський 230
Белей І. М. 56, 57, 70, 72, 120, 169, 180, 184, 194, 196, 198, 199, 202, 209, 211, 217, 235, 238, 239, 252, 256, 261, 263, 264, 272, 277, 283—285, 287, 288, 290, 294, 299, 301, 304, 306—310, 312, 314, 316, 318, 320, 321, 326, 327—330, 340, 343, 346, 349, 350, 357, 386, 387, 396, 400, 411, 432, 438, 442, 446, 452, 457, 467, 468, 473, 479, 480, 493—505, 514, 521, 522, 525, 531, 533, 535, 564, *603*, *621*, *622*, *626*, *627*, *634*, *647*, *658*, *671—674*, *676—683*, *688*, *690—692*, *703*, *709—712*, *714*, *715*, *717*, *719*, *721—723*, *731*
Беранже П'єр-Жан 168, 169
Березинський 290, 312
Берль вюн Брод 80
Бернар Клод 210, *657*

Бернацький Микола (Родоць) 123, 218, *640, 658*
Бернфельд С. *631*
Бєлінський В. Г. 200, 435, *625, 638*
Бігеляйзен Генріх 546, 566, *728*
Білецький Василь 99, 100, 212, *602, 635, 658*
Білик Іван (Рудченко І. Я.) 447, 513, *664, 668, 719*
Білиловський Кесар (Цезарко) 286, 292, 310, *641, 681*
Білинський Юліан 15, *610*
Білінська Мариня 414, 421, *699, 700, 704*
Білінська Ольга 394, 397, *699, 700, 704*
Вілоус Михайло *613*
«Биржевые ведомости» 64, *625*
Блонський Тит 514, *719*
Бобикевич Костянтин 62, 511, 540, *624, 727*
Боденштедт Фрідріх 384, *698*
Бодуен-де-Куртене Ян *602, 603*
Бодянський О. М. 274, 529, 533, *670*
Бокль Генрі-Томас 212, 225, 230, 265, *658*
Борисевич Гнат *673*
Борискевич 470
Борисов Є. І. 68, 122, *626, 639, 654*
Боровиковський О. Л. 300, 310, *676, 680*
Боян (Стебельський Володимир) 61, 328, 424, *624*
Брандес Георг 119, 130, 176, *638, 641, 649*
Брант Себастьян *641*
Брем Альфред-Едмунд 330, *686*
Брет-Гарт (Гарт Френсіс Брет) 56, 57, 59, 60, *622*
Брилінський 159
Бруно Джордано 279
Брухнальський 546
Брюховецький І. М. 191, *653*
Будзиновський 169, 193, 207, 219, *647*
Бурачинський 159
Буслаєв Ф. І. 589, *736*
Бучинський М. Й. 143, 147, 281, 481, *643, 671*
Бушак 207
Бюргер Готфрід-Август 439
Бюхер Карл 200, *658*
Вагилевич І. М. 437
Вагилевич Михайло 11, 47, 124, *609, 616*
Вандер К. Ф. 420, *705*
Варзар В. Є. (Іванов А.) *619*
Василевський Ф. О. (Софрон Круть) 452, 477, *630, 634, 639, 663, 669*
Василович Лев 70, *627*
Вахнянин А. К. 461, 502, 506, 511, 512, 540, 548, 549, 562, *712, 729*
Вельгаузен Юліус 588, *736*
Венгеров С. П. *603*
Вербицький М. А. (Николайчик, Миколайчик Білокопитий) 477, *715*
Вергілій Марон Публій 310, 314, 333, 334, *680*
Верхратський І. Г. 11, 194, 195, 201, 226, 265, 266, 302, *609, 660, 677*
Веселовський О. М. 568, 577, 588, 602, 603, *735*
«Весна» 265, *668*
«Вечорниці» 439, *631*
«Ведомости» 625
«Вестник Европы» 60, 64, 77, 79, 258, 265, 269, 285, 526, 573, *625, 629, 630, 669, 734*
Виговський Іван *653*
Вижбента Мацей 550
Винарські 33, 36
Винниченко Ф. П. 55, 365, *620*
Вислоух Болеслав *603, 692*
Витвицький Софрон 306, *678*
Вігура Аббе 258, 588, *736*
Вільгельм Фрідріх 341
Вільд 300, *677*
«Вільна спілка» 256
Вільчинський Альберт 210, *657*
Вінцковський Дмитро 63, *624*
Віньйола Джакомо 573, *734*
Вірхов Рудольф 330, *686*
Вісліцький Адам 431, 465, 466, 508, 516, *603, 706, 713, 718, 719*
«Вітчизняна та зарубіжна література» 333, 334
Вовк Ф. К. 218, 221, 224, 226, 228, 232, 236, 243, 255, 259, 271, 307, 418, 542, *602, 632, 633, 654, 659, 660, 662, 664, 666*

Вовчок Марко 231, 236, 265, 272, 274, 300, *620, 730*
Возняк М. С. *609, 615, 618, 637, 641, 646, 649, 657, 660, 671—674, 676, 678, 679, 681—683, 687—689, 702, 704, 709, 711*
Войціцький Казімеж-Владислав 264, 299, 385, *667*
Волянська Стахія 181
«Вольное слово» 295, 310, 311, 317, 320, 321, 327, 340, 346, 347, 350, 354, 355, 357, 358, 374, 385, 387, *630, 672, 680, 689, 691, 699*
Вольський Іосиф 230, 242, 261, 265, 269, 275, 292, 436, *666*
Вонхочик Ян Сток 549, 550
Воробкевич С. І. (Данило Млака) 423, *626, 706*
«Вперед» 53, 60, *619*
Вротновський 365, *694*
Врхліцький Ярослав *602, 603*
Вундт Вільгельм 198, 330, *656*

Гаврилик Гринь 72, 73
Гавстрат 492
«Газета народова» 452, *628*
«Газета шкільна» 227, 247, 531, *634, 643, 645*
Галіковський М. 48, *616*
Галлер 420
Галущинський 181
Галятовський Іоаникій 301, *677*
Ганка В. *607*
Гаузнер 124
Гаусгофер Макс 383, *697*
Гаусрат Адольф 547, *728*
Гашет 367
Гвоздецький 33—36, *614*
Гейзе Пауль 425, *706*
Гейне Генріх 23, 27, 88, 102, 104, 111, 184, 228, 250, 261, 279, 307, 323, 333, 334, 370, 425, *606, 610, 615, 616, 643, 651, 660, 661, 665, 666, 668, 670*
Геккель Ернст-Генріх 82, 162, 166, 168, 171, 172, 177, 184, 217, 330, *632, 645, 646*
Гекслі Томас Генріх 175, 180, 184, 195, 198, 201, 255, *649*
Гельвальд Фрідріх-Антон 211, 330, *657, 686*
Гельф 68
Гемпель 287, 291, 302, 323, *673, 684*
Геник Кирило 229, 241, *661*
Гервінус Г. Г. 330, *686*
Герман Лудимар 330, *686*
Герцен О. І. 55, 66, 184, 230, 231, 254, 279, 301, 322, *621, 626, 651, 662*
Гете Йоганн-Вольфганг 47, 111, 281, 285, 289, 291, 333, 334, 370, *606, 615, 616, 661, 665, 672—674, 687, 733*
Гідаш Антал *603*
Гізін 550
Гільгендорф 492
Гіршберг О. 546, *728*
Гладилович Дем'ян 299, 302, 304, 498—502, 504, 510, 531, 535, 571, *676*
Глібов Л. І. 594
Гловінський С. *615*
Гнатюк В. М. *602, 603*
Гнєвош 452
Гоголь М. В. 56, 59, 129, 228, 264, 269, 272—275, 291, 435, 563, *621, 622, 661, 667, 669, 676, 731*
Годолі Людвік 390, 391, *699*
Голинський 207
Головацький Я. Ф. 244, 383, 437, 439, 514, 567, 573, 578, 579, *664, 732, 734*
Голюб 479
Гольдштейн Е. Ю. 64, *625*
Гомер 563, *731*
Гомичков М. *653*
«Гомін» 401, *701*
Гонкури Едмон і Жюль де 60, 92, 102, 118, 195, 201, 202, 328, 331, 508, 509, *623, 637, 655*
Гончаров І. О. 56, 59, 60, 92, 102, 118, 201, *623, 637*
Горак Р. *610*
Горбачевський І. Я. 186, 411, 422, 479, 504, 515, 536, *620*
Гордієвич Євген (Нелін) 402, *646, 701*
Гортинська О. В. *646*
«Господар і промишленник» 265, *668*
Гофман Ернест-Теодор-Амадей 207, *657*
Гоцці Карло 439
Грабар Ольга 313, *682*
Грабович І. М. 380, 406, 422, *697*
Грабовський М. 11, *609*
Грабовський П. А. *602, 603*

Григорович П. 55, 57, 489, *620*
Гримали 494
Грінченко Б. Д. *603*
Грозний Іван 437
«Громада» 122, 143, 164, 169, 170, 174, 177, 182, 183, 185, 190, 193, 194, 199, 203, 213, 215, 216, 223, 226, 230, 236, 242, 251, 254, 256, 265, 269, 273, 274, 277, 280, 283—286, 292, 295, 296, 299, 310, 322, 348, 352, 373, 374, 388, 475, *618, 629, 632, 636, 646—648, 652, 653, 655, 663—665, 671, 672, 675, 680, 685*
«Громадський друг» 77, 81, 83—85, 88, 89, 91, 168, 247, 483, *627, 630, 631—634, 637, 639, 641, 643, 649, 660, 727*
Громницький Сидір 492, 502, 503, *717*
Громова В. В *605*
Грушкевич 17, *611*
Губернатіс Анджело де 127, 434, 573, *641, 734*
Гузман Роман *640*
Гукевич 55, *620*
Гулак-Артемовський П. П 440
Гуркевич 289, *673*
Гус Ян 470
Гуцков К. *607, 612*
Гюго Віктор 304, 328, 370, *677, 678*

Давидяк В. С. 7, 9, 14, 15, 29, *602, 605—608, 610, 612, 613*
Данден Жорж 592
Данилович С. Т. 272, 437, *669*
Данилюк Йосип 280, 287, 347, 367, 452, *668*
Данте Аліг'єрі 370
Дарвін Чарльз 198, 215, 230, 285, 310, 313, 330, 587, *680*
Дашинський Фелікс 465, 466, *714*
Дашкевич М П. 440, *708*
Декарт Рене 587, *736*
«Денниця» 265, *660*
Детко 437
Джонстон 194
«Дзвін» 98, 100, 103, 138, 168, 199, 224, 232, 288, 352, *631, 634, 635, 638, 641, 642, 648, 660, 673*
«Дзвінок» *658, 678*
Дзвонковська Антоніна 359—362, *693*
Дзвонковська Юзефа 364, 397, *605, 693, 700*
Дзвонковський Ян 550, *693, 700*
Дзвонковські 362—364, 367, *693*
Дидик 48
Димет 469
Дідицький Б. 100, 181, *635, 650*
Дідощак Василь 72, *628*
Діккенс Чарльз 56, 59, 169, 188, 196, 198, *647*
«Діло» 226, 228, 229, 235, 237, 238, 265, 286, 294, 300, 302, 304, 307, 308, 313, 317, 321, 329, 340, 346, 347, 354, 357—359, 364, 365, 368, 372—375, 380, 381, 383, 386, 387, 397, 406, 409, 411, 412, 416—418, 420, 422, 426, 433—438, 440, 442, 445, 446, 448, 449, 451—454, 456, 457, 460, 463, 468, 470, 475, 476, 479, 480, 489, 490, 492, 499, 504, 505, 509, 514, 515, 525, 528, 531, 535—548, 562, 563, 570, 582, 585, 588, 589, *620, 621, 647, 648, 652, 661, 676, 678, 682, 683, 684, 686, 689, 691, 694, 696, 697, 707—709, 711, 712, 715, 717, 723, 724, 726*
Дінцер Генріх 287, 290, *673*
Дмитріевський *728*
Доброграєва О. О. 576, *734*
Добролюбов М. О. 88, 118, 184, 195, 272, 435, *637*
Добрянський Антон *682*
Довбуш (Добош) Олекса 329, *686*
Доде Альфонс 56, 59, 81, 142, 156, 174, 331, 508, 509, 569, *621, 643, 644*
Дольницький Антон (Таран Харко) 71, 286, *617, 627, 672*
Доманицький В. М. *602, 603*
Домбровський Ярослав 168, *647*
Дорошевич 58, 59, 63
Дорошинський, Дорошенко — див Черепахін О Й
Достоєвський Ф М. 59, 272
Драгоманов М П. 52, 54, 58, 63, 67, 72, 77, 79, 80, 82, 92, 103, 122, 166, 170, 188, 194, 198, 199, 209, 213, 216, 222, 223, 231, 232, 235, 236, 238, 239,

242, 254, 256, 260, 263, 264, 268, 271—274, 280, 284, 285, 289, 291—293, 297, 300, 306, 307, 316, 317, 320, 324, 331, 340, 346, 351, 357—359, 362, 365, 367, 373, 383, 388, 409, 419, 433, 441, 459, 477, 480, 486, 489, 490, 494, 498, 514, 516, 525, 527, 536, 538—540, 545, 547, 564, 571, 579, 585, 590, *602, 603, 605—607, 612, 617—624, 626—636, 639, 641, 646, 647, 651, 653, 656, 657, 659, 661—670, 672, 674, 675, 678, 680, 682—685, 687, 689—697, 704—706, 708, 712, 715—717, 719, 720 723—729, 731—738*

Драгоманова Аріадна *656*
Драгоманова Лідія *633, 656*
Драгоманова Людмила *633*
Драгоманов С. М. *716*
Драйсдейл Чарлз-Роберт *669*
Дранмор (Людвіг-Фердинанд фон Шмідт) 328, *685*
Дрдацький 207
Дреиер Дж. В. 65, 68, 225, 587, *626, 660*
Дрималик 17, *611*
«Дрібна бібліотека» 164, 166, 168, 184, 188, 189, 193—195, 198—200, 202, 203, 205, 209—214, 216, 222, 225, 227—230, 232, 235, 236, 244, 245, 287, 309, *643—646, 649—651, 657, 658, 660*
Дрозд — див. Кониський О. Я.
«Друг» 7, 8, 11, 14, 15, 30—32, 50, 52—57, 60, 62—65, 67, 68, 104, 169, 183, 188, 258, *605—609, 613, 615—617, 620—625, 627, 643, 647, 727*
Дюран Еміль-Александр 300, *676*
Дюрінг Євген-Карл 295, 330, *686*
Дюрінгсфельди Оттон й Іда 420, *705*

Еберс Г. 130, *641*
Еліот Джордж (Мері-Анн Еванс) 134, *642*
Елпідін М. К. *649*
Енгель Ернст 180, 333, *603, 650, 687*
Енгельс Фрідріх 225, 230, 295, *640, 660, 686*
Еренкранц-Збаражер В. В 80, *631*
Еркман-Шатріан (Еркман Еміль та Шатріан Олександр) 56, 65, 67, 104, 217, *622, 658*
Естрейхер Кароль 299, 385, *675*

Єгер Євген 228, *661*
Єфименко О. Я. 300, 441, *676, 708*
Єфименко П. С. 367, *694*

Жарко Я. В *603*
Жаткевич Ю. *603*
Жегота Паулі 10, 127, 579, *608*
Желехівський Євген 307, 331, *678*
Жидовський Степан 188, 190, 195, 199, *652, 655*
Житецький П. Г. 57, 64, 365, 477, *603, 623, 694*
Житецькі 477
«Житє і слово» *631, 728*
«Життя й революція» *602, 714, 716, 717, 719*
«Жовтень» *603*
Жолкевський Станіслав *720*
Жорж 103, 209, 210, 465, *636, 657*
Жуковецька В. *603*
Жуковський В. А. 438
«Журнал министерства народного просвещения» 257, *666*

Загаєвич В. 603
Заклинський Богдан 74, *603*
Заклинський К. Г. 278, *670*
Заклинський Леонід *607, 623*
Заклинський Роман 436, *628, 704*
Залеський Вацлав (Вацлав з Олеська) 10, 127, 165, 567, 579, *608, 646*
Залеський Л. *724*
Занд (Санд) Жорж 134, 201, 215
Записки Наукового товариства імені Шевченка *713*
«Заря» 302, 526, *677*
Захер-Мазох Леопольд 336, *688*
Зборовський 323
Згарський Є. Я. 289, 292, 310, 332, *673, 680, 687*
Здерковський 216, *658*

Здзярський Є. 603
«Земський союз» 387
Зем'ялковський 468—470
«Зеркало» 320, 406, 418, 453, 458, 479, 514, 520, 528, 531, *649, 721, 724*
Зиблікевич Миколай 365, *694*
Зібер М. І. 388, *698*
«Знание» *659*
Золя Еміль 56, 59, 60, 65, 70, 71, 76, 81, 91, 102, 104, 119, 123, 130, 143, 166, 168, 171, 174, 184, 188, 192, 196, 199, 202, 205, 209, 225, 269, 331, 508, 509, *622, 627, 635, 636, 638, 641, 643, 648, 654, 657, 681*
«Зоря» 227, 265, 278, 310, 322, 325, 326, 329, 336—338, 341, 346, 356, 357, 368, 372, 378, 381, 385, 388, 394, 401, 405, 408—410, 412, 418—420, 422, 426, 433—436, 438, 443, 455, 460, 464, 467, 471—478, 482—492, 494, 496—506, 509—515, 517—522, 525, 526, 531, 532, 535, 540, 542, 546, 548, 549—551, 554—557, 561—574, 582, 583, 585—590, 593, 595, 597, *620, 624, 681, 634, 643, 647, 649, 653, 660, 665, 666, 670, 680—684, 687, 689, 692, 695—697, 699, 701, 702, 704—707, 710, 714, 716—720, 721, 724—738*
Зубер 568
Зубрицький Денис 17, 264, 268, 572, *667, 668*

Іванець М.— див. Рошкевич М.
Іванов Г.— див. Успенський Г. І.
Ільницький Василь 74, 138, 181, *628*
Ільницький Л. 72, 568
Інлендер Людвік 285—288, 292, 293, 310, 357, *672, 675, 692*

Йосиф II 156, *645*

Кабальеро Ф. (Цецілія Бель-де Фабер) 56, 57, *622*
«Календар «Просвіти» 388, 440, *689, 708*
Калениченко Н. Л. *605*
Калитовський Омелян 295, 492, 502, 506, 540, 570, 571, 572, 588, 595, *716, 722, 734*
Каліна Антоній 481, *715*
Калінка Валер'ян 537, *726*
Кант Іммануїл 230, *686*
Караджич В. С. 10, *608*
Каратницький 159
Карачевська Юлія 414, 421
Кардуччі Джозуе 328, *686*
Карлович Ян *603*
Карнецька Марія *718*
«Карпат» 190, *653*
Кассараб М. *611*
Катков М. Н. 434, *707*
Кахнікевич Кирило 411, 479, 515
Каховський 533
Качала Володимир 517, *720*
Качковський Михайло 66, 309, *616, 627, 654*
Керкіарт (Ян Керекєрто) 12, *610*
Квітка-Основ'яненко Г. Ф. 300, 529
Кибінський 212
Кизима Д. *606*
Кипріян Іван 181, 182, *650*
Кирило і Мефодій 388
«Киевлянин» 434, 526, *707*
«Киевская старина» 337, 434, 526, 573, 588, 590, *696, 707, 723, 731, 732, 734, 736, 737*
«Киевский телеграф» 374, *636*
Кінайлюк Микола 207, 224, *657*
Кістка — див. Терлецький О.
Климчук В. Н. *605*
Кобилиця Лук'ян 465, 466, 516, *628, 713, 719*
Кобилянський Еразм — див. Котурницький
Кобринська Н. І. 487, 506, 529, 533, 542, 555, 594, *603, 610, 649, 716—718, 724*
Ковалевський М. В. 525, *723, 730*
Коваленко О. К. *603*
Ковальський А. І. 468—470
Ковшевич М. Л. *631*
Когут 14—16, *610, 612*
Кокорудз Ілля 174, 185, 194, *648*
Колесса І. М. 567, 576, *732, 733, 735*
Колянковський Х. 174, *612, 616*
Колянковські 48
Кольберг О. Ю. 383, 516, 567,

568, 573, 576, 578, 579, 589, *697, 720, 732*
Комаров М. Ф. *602, 603, 663, 730*
Комаха (Лоначевський О.) 546, *729*
Кондратковський 227
Конiська Є. О. 471, 496, 513, *714*
Конiський О. Я. 122, 289, 292—294, 300, 302, 306, 309, 313, 314, 343, 410, 412, 438, 443, 463, 470, 471, 479, 483, 485—488, 495—497, 509, 517, 520, 521, 524, 526, 531, 533, 534, 540, 541, 546, 548, 550, 555, 565, 572, 594, *603, 639, 668, 674, 675, 677, 679, 681, 690, 703, 714—717, 720—722, 724—726, 729, 730, 733, 738*
Конопнiцька Марiя 402, 422, 425, 432, 446
Констанкевич 87, 89, *633*
Копернiцький Iзидор 390, 439, *603, 699*
Корженко — див. Коцовський Володимир
Король Михайло 61, 62, *624*
Кос Андрiй 194, 204, 205, 209, 211, 213, 223, 239, 243, 259, 306, *655*
Кос Iван 168, *652*
Кос Михайло 184, 185, *641, 652*
Кос (Н. С.) 330, 352
Косач О. П.— Див.: Олена Пчiлка
Коси 185, 208
Коскен Е. 587, *736*
Костецький Юлiан 184, 188, *651*
Костомаров М. І. 65, 256, 260, 264, 271, 273, 309, 330, 385, 439, 452, 478, 529, 533, 556, *620, 632, 666, 676, 679, 732*
Котелянський *686*
Котляревський І. П. 348, 370, *639*
Котурницький (Кобилянський) Еразм 482, *715, 716*
Коховський В. П. 533, *725*
Коцовський Володимир 168, 212, 318—320, 332, 410, 421, 422, 432, 437, 446, 452, 461, 479, 534, 540, 547, 564, *647, 687, 717, 729*
Коцюбинський М. М. *603*
Кравченко В. 707, 717
Кравченко Уляна (Шнайдер Ю. Ю.) 368, 375, 378, 389, 392—394, 399—402, 408, 414, 421, 422, 425, 428, 429, 432, 445, 446, 452, 458, 461, 467, 475, 494, 507, 521—524, 526, 567, 576, *602, 695, 696, 698—702, 705, 706, 708—710, 712—714, 717, 718, 732, 733, 735*
Красицький 61, *624*
Краузе 244
Краус 589
Крашевський Юзеф Ігнаци 173, *648*
Кривошнянський 313
Кримський А. Ю. *603, 617*
Криницький В. 33, 35, *614*
Крiгсайзен 72, 168, 177, 181, 184, *628*
Круть Софрон — див.: Василевський Ф. О.
Крушельницький А. В. *603*
Кубала Людвiг 385, 388, *698*
Кулачковський 143, 147, 196, 469, *643*
Кулик М. 254
Куліш П. О. (Ратай) 31, 32, 273, 300, 308, 350, 439, 481, 556, *613, 669, 676, 679, 680, 682, 708, 730, 732*
«Культура» *602, 657, 660, 664, 671—674, 676—680, 682, 683, 688—690, 692, 701, 710, 711, 714, 715, 717*
Кульчицький П. М. 197, *603, 656*
Кумберланд 519, *721*
Кунасевич 386
Куций А. *606*

Лабаш С. *617*
Лавеле Емiль 100, 184, 188, 199—201, 213, 217, 222, *650, 658*
Лавров П. Л. *716*
Лам Ян 210, *637*
Ланге Фрiдрiх-Альберт 80, 122, 177, 188, 201, 215, 218, 230, 279, 294, 295, 330, *630, 639, 649, 661, 686*
Ланська Н. (Яковлева Н. В.) *715*
Лассаль Фердінанд 55, 67, 169, 322, *620, 621, 647*
Леббок Джон 185, 211, 213, 225, *652*

Лебединцев Ф. Г. *707, 723*
Левицький В. Л. 53, 57, 64, 66, 169, 313, 314, 316, 330, 409, 447, *603, 605, 620, 682, 683, 703, 709*
Левицький Орест (Маячанець Левко) 531, 546, 547, *724, 728,*
Лейтгольд Генріх 328, *625*
Леккі Уїльям 549, *729*
Ленау Ніколаус 328, 333, 334, 370, 422, 425, *685, 714*
Ленін В. І. *621*
Лепер 287, 291, *673*
Лепкий Б. С. 410
Лессінг Готгольд-Ефраїм 415, 451, 455, 458, *684, 685, 710*
Летурно Шарль-Жан-Марі 274, *670*
Лисенко М. В. 272, 274. 589, *602, 603, 736, 737*
«Листок громади» 122, *638*
Литвинов В. Д. *605*
Лімановська Вінцента *641*
Лімановський Болеслав 101, 120, 169, 170, 233, 261, 270, 295, *620, 635, 647, 659, 662, 669, 675*
Лімбах Ф. 31, 67, 68, *613*
Лінда Й. 607
Ліске Ксаверій 257, 572, *666, 734*
«Літературна критика» *603, 629, 667*
«Літературно-науковий вісник» 701
Лобода Григорій *720*
Лозинський Броніслав 457, *711*
Лукашевич Лонгин 53, 291, *619*
Лукич Василь — див.: Левицький В. Л.
Лукіянович Д. Я. *699, 700*
«Луна» 300, *676*
Лучаківський 440
Люїс Джордж Генрі 330, *686*
Лютер Мартін 294, *615*
Ляхоцький А. М. 52, 53, *618*

Маковей О. С. *602, 603*
Маковський А. *706*
Максимович М. О. 10, 244, 272, 274, 529, *608, 664*
Максим'як Іван 323, 350, 355, 388, *687*
Мальований В. Г. 237, *663*
Мандичевський Іван 57, 67, 69, 150, 184, 213, 330, *622, 626, 651*
Маньковський Антін 168, 170, 176, 219, 228, 229, 233, 237, 242, 254, 279, *646, 647, 658, 661, 662*
Марков Й. А. 11, *609*
Марков О. 273, 373, *668, 682*
Маркович О. В. *680*
Маркович Світозар 189, 197, *653*
Маркс Карл 112, 188, 197, 211, 225, 230, 269, 322, 347, *619, 640, 657, 660, 661*
Мартинков 13
Масляк В. І. 320, 380, 388, 406, 420, 477, *697*
Матковський 17
Мацейовський 550
Медведський Юліан 499, *718*
Мельничка К. 539
Мен Генрі 441, *708*
Мендель Вольфганг 250, *665*
«Мета» *631*
Метлинський А. Л. 10, 30, *608*
Мидловський С. 61, *624*
Микешин М. Й. *623, 676*
«Мир» 531, 535, *724*
Микола I 291
Минаєв Д. І. 435, *707*
Мирний Панас (Рудченко П. Я.) 477, 594, *621, 651, 664, 668, 719, 737*
Мирославський 452
Мікеланджело Буонарроті 135, *642*
Міклошич Ф. *623*
Мілічевич М. Т. 82, *630*
Мілль Джон-Стюарт 189, 196, 197, 225, 330, 635
Міцкевич Адам 370
Мова-Лиманський В. С. 477, *715*
Могильницький Антін 345, 529, *690*
«Молот» 133, 137, 142, 143, 168, 169, 177, 181, 199, 216, 218, 232, 237, 254, 352, 513, *631, 633, 634, 637—643, 646, 649*
Мольнар М. *603*
Момзен *640*
Морган Л. Генрі 331, *687*
Мордовець (Мордовцев) Д. Л. 292, 298, 478, 487, 533, 546, 551, *728*
Мороз 350

Мороз М. О. *605*
«Московские ведомости» 434, *707*
Мост Йоган 123, 132, *640*
Мох Рудольф 70, 87, 100, 186, *627*
Мочаровський 479
Мундяк М. *603*
Муха — див.: Попович К. К.

«Набат» 233, *662*
Навроцький В. М. 286, 290, 306, 313, 314, 366, 372—374, 409, 417, 418, 438, 459, 479, 498, 529, 533, 537, 538, *672*, *682*, *696*
Нагірний Василь 366, 442, 449, 479, *694*
Наливайко Северин *720*
Наполеон Бонапарт 380
«Наука» 65, 66, 192, 195, 273, *626*, *654*, *680*
Наукове товариство імені Шевченка 437, 490, 494—496, 499, 500—502, 505, 509, 531, 540, 586
Наумович В. І. 201, 373, 470, 498, 514, 565
Наумович Іван 309, 373, 450, 514, *656*, *680*, *682*, *722*
«Наша культура» *602*, *671*
Некрасов М. О. 272, 331, *625*, *687*
Неруда Ян 289, 292, 307, *673*, *678*
Несецький Каспер 209, *657*
Нечуй-Левицький І. С. 123, 133, 272—274, 300, 310, 320, 463, 477, 485, *626*, *631*, *636*, *642*, *653*, *669*, *676*, *680*
«Нива» 64, *625*, *631*
Нижанковський О. Й. 590, *737*
Николайчик — див.: Вербицький М. А.
Нічман Генріх 333, 334, *687*, *688*
«Нова основа» 188—190, 192, 193, 196—198, 203, 205, 208—210, 212, 213, 215, 218, 220, 223, 229, 235, 239, *653*, *654*, *656*, *657*, *659*
«Нове зеркало» *649*, *711*
«Новый пролом» *609*
Новиков 69
«Новое время» 64, *619*
Номис М.— див.: Симонов М. Т.

Обачний Михайло (М. П. Косач) *731*
«Община» 183, *651*
Огоновський Микола *675*, *682*
Огоновський Ом. М. 25, 28, 46, 138, 159, 273, 279, 288, 292, 296, 306, 310, 322, 332, 363, 364, 386, 390, 391, 469, 481, 506, 510, 513, 540, *613*, *673*, *684*, *719*, *727*
Огоновський О. 540
Ожешко Еліза *603*
Озаркевич В. І. 172, 176, 178, 187, 191, 192, 195, 196, *649*
Озаркевич Є. І. 142, 186, 195, 196, 219, *652*
Озаркевич І. Г. *649*
Озаркевичі Євген і Лонгин 100, *635*
Окуневський Ярослав 238, 590, *663*
Олександр II *663*
Олелькович Митро 533, *725*
Олесницький Євген 180, 184, 202, 313, 528, 533, 551, *650*
Олеськів Володимир 225, 287, 290, 293, 318, 319, *674*, *677*
Олеськів Йосип 85, 92, 99, 100, 102, 108, 137, 144, 146, 147, 154, 156, 165, 166, 171, 174, 180, 184, 185, 191, 194, 204, 205, 212, 225, *621*, *622*, *655*
Олещук Лука *655*
Оліщак-Терлецький М. 573
Онисим — див.: Навроцький В. М.
Онкен Вільгельм 184, 206, 244, 306, 330, 349, *652*
Опольчик Владислав 437, *707*
Осадця М. 59, 370, *623*
Османов 532
«Основа» 440, *609*
Оссолінські 351, 358, 365, 380, 566, 588
Островський О. М. 118, 205, 215, 225, 230, *647*, *649*, *659*, *686*
«Отечественные записки» 60, 64, 65, 67, 102, 103, 118, 142, 219, 244, 269, 285, 330, *625*, *635*, *636*, *643*
Оуен Роберт 118, 194, 202, 225,

231, *651, 660, 662*
Оффенбах Ж. *612*
Охорович Юліан 213, 223, *658*
Охримович Клим 49, 163, *617*
Охримовичівна Ольга 520, *721*

Павленков Ф. Ф. 184, *651*
Павлик Г. І. 73, 74, 88, 92, 100, 101, 132, 133, 137, 167, 219, 224, 238, 240, 241, 244, 252, 253, 266—270, 277, 283, 297, 298, 362, 536, 537, 540, 541, 542, 545—548, 551, 563, 571, 573, 587, 596, *628, 635, 642, 646, 650, 651, 654, 656, 657, 659, 660, 662, 663, 665, 668, 675, 700, 724—727, 729, 731*
Павлик М. І. 52—55, 57, 58, 62, 63, 65, 67, 68, 70, 72—74, 76, 77, 80—82, 86, 89, 91, 92, 95, 98, 99, 103, 104, 120, 130, 131, 133—135, 137, 141, 147, 149, 153, 156, 163, 167, 177, 180, 183, 187, 193, 194, 197, 205, 206, 211, 222, 225, 229, 233, 236, 239, 242, 251, 256, 258, 262, 266, 270, 277, 279, 283, 295—300, 306, 323, 324, 347, 354, 355, 357,358, 365, 372, 380, 385, 386, 396, 437, 438, 441—443, 449, 456, 473, 475—477, 482—487, 489, 491, 498, 501, 503, 516, 518, 536—538, 540—542, 545—549, 563, 571, 573, 587, 596, *602, 603, 605, 606, 612, 616, 618—620, 622—624, 626—640, 642, 643, 645—671, 685, 686, 691—696, 700, 708, 711, 715, 716, 720, 724—727, 729, 731*
Павлик П. І. 238, 244, *663, 675*
Павлиш А. 53, *619*
Панченко М. *629, 667*
Паньківський К. Ф. 177, *649*
Партицький О. О. 138, 245, 278, 329, 335, 336, 343, 344, 346, 356, 358, 368, 371, 376, 394, 401, 403, 405, 410, 422, 425, 426, 435, 455, 458, 471, 481, 482, 486, 492, 494—497, 500—502, 506, 509, 510, 514, 515, 517, 546, 548, 551, 555, 556, 559, 562, 565, 569—571, 582, 585, 586, 589, 595, *634, 643, 664, 686, 688, 701, 733*
Пашель (Паше) Герман 330, *686*
Перебендя —див.: Конiський О.
Перетц В. М. *602, 603*
Песталоцці Йоганн-Генріх 293, 294, *674*
Петербуржець 547, *728*
Петрарка Франческо 11, 370, *609, 611*
Петров 438
Петрушевич А. С. 388, 418, *698*
Пипін О. М. 57, 64, 244, 272, 333, 335, 342, 343, 367, 521, 573, *603, 623, 664, 689, 690, 694, 721, 734*
Пиптюк Андрій 207, 224, *657*
Писарєв Д. І. 59, 71, 104, 184, 189, 199—201, *626, 627, 636, 650, 651*
Підкова Іван 307
Підлісецький 16, *611*
Пістуняк Степан 207, 224, *657*
Піхно Д. І. 434, *707*
Платон 288
Площанський В. М. 57, 138, 373, 470, *622*
Погорецький Іполит 24, 28, 33, 35, *612*
Погорецький Йосип *612*
Подолинський Михайло 188, 511, 570, *653, 719*
Подолинський С. А. 213, 216, 235, 252, 258, 263, 272, 280, 294, 297, 330, 472, 481, 498, 499, 501—506, 511, 512, 540, 546, 548, 551, 556, 565, 576, 582, *619, 632, 647, 658, 663—665, 675, 720, 729*
Подолинські 472, 502, 512
Полівка Іржі *603*
Полянський В. М. 99, 144, 156, 159, 169, 180, 184, 185, 187, 191, 202— 204, 208, 216, 286, *635, 636, 644, 650*
Помяловський М. Г. 184, 189, 201, *651*
Попель *626*
Попович-Боярська К. К. (Зулейка) 403—406, 408—411, 413, 414, 421, 423, 425, 428, 444, 447, 450, 454, 459, 461, 463, 522—524, 526, 534, 539,

602, 701—706, 708—713, 722, 723, 725, 726
Постников Олексій 222, *659*
«Поступ» 538, *726*
Потоцький А. 54, *620*
«Правда» 31, 53, 60, 64, 65, 133, 155, 159, 173, 188, 189, 191, 209, 213, 215, 218, 226, 228, 239, 240, 253, 265, 273, 287, 290, 300, 320, 329, 453, 459, 464, 483, 485, *609, 613, 619, 620, 625, 628, 630, 631, 642, 644, 652, 653, 661, 663, 668, 669, 673, 680, 703, 727, 731, 736*
Прийма Іван 521, *721*
«Прикарпатська Русь» 514, *719*
«Пролом» 265, 273, 434, 514, 524, 525, *609, 668*
«Просвіта» 437, 438, 440, 473, 588
Проскурницькі 164, 206, *646*
Прудон П'єр-Жозеф 322, *684*
Прус Б. *706*
Пушкін О. С. 200
«Пчела» 64, *623*
Пчілка Олена (Косач О. П.) 122, 138, 269, 330, 472, 477, 559, 562, 569, 580, 593, 596, 599, *610, 639, 686, 731, 733—735, 737, 738*
Пюрк 409

Рабле Франсуа 272
«Радянське літературєзнавство» *602, 646, 649*
Раймунд Ф. *612*
Рамбо Альфред 55, 272, *621*
Реймарус Герман Самуїл 323, *684, 685*
Рейс Едвард 354, 358, 491, 492, 537, 542, 547, 564, 588, *691, 727*
Рейхерти Йосип і Пилип 33, 35, *614*
Рекам'є Жюлі 132, *642*
Реклам Антоній Філіпп 232, 236, *662*
Реклю Жан-Жак-Елізе 80, 209, 230, 242, 272—274, 276, 367, 372, 385, 386, 437, 438, *631, 661, 695*
Ренан Е.-Ж. 81, 547, *632*
Решетилович 361
Решетников Ф. М. 123, 176, 188, 195, 201, 202, *653, 655*
Ржегорж Франтішек *602, 603*
Рилєєв К. Ф. 67
Ріхтер 66, 199, 290, 291, 300, 306, 307, *656*
Ріхтер Жан-Поль 106, *637*
«Родимый листок» 298, *675*
Родоць — див.: Бернацький Микола
Рожанський Гнат 302, 304, 318, *605, 677*
Роллан (Роллан де ла Платьєр Манон-Жанна-Марі) 132, *642*
Романова Н. П. *605*
Романчук Юліан 217, 218, 252, 469, 470, 499—501, 535, 540, *658*

Россі Ернесто 175, *648, 649*
Рошкевич (Іванець) М. М. 13, 70, 82, 85, 97, 99—101, 118, 121, 123, 125, 128, 130, 131, 136, 141, 143, 157, 161, 163—166, 176, 192, 196, 202, 513, *609, 610, 637, 640, 648, 718*
Рошкевич М. Я. 32, 48, 50, 72, 73, 78, 100, *609, 612, 616, 617, 622, 628, 629, 640*
Рошкевич (Озаркевич) О. М. 12, 13, 18, 21, 37—42, 46, 48, 50, 51, 68, 69, 75, 78, 80, 82, 85, 87—89, 91, 92, 94, 96, 98, 99, 104, 108, 117, 119, 121, 123, 126, 130, 133—135, 137, 139, 140, 142, 144, 146, 147, 153, 157, 158, 161, 162, 166, 167, 171, 178—180, 182, 186, 188, 191, 193, 195, 201, 204, 207, 216, 220, 222, 223, 252, 384, 391, 396, 397, 439, *602, 603, 609, 610, 612, 614, 615, 617, 627, 628, 631—638, 640—644, 646, 648—650, 652, 654—659, 699, 715*
Рошкевич Я. М. 12, 13, 24, 27, 32, 46, 47, 49, 50, 66, 69—71, 75, 76, 81, 82, 86, 89, 92, 99, 102, 108, 118, 120, 126, 128, 129, 131, 143, 153, 154, 157, 165, 171, 176, 187, 204, 206, 208, *609, 610, 612, 614, 615, 627, 632—635, 638, 656*
Руданський С. В. 529, 546, 563, 595, *731, 738*

Руденський І. 144, 150, 174, *637, 644*
Руденський П. 128, *615*
Руденські 158
Русов О. О. 384, 443, *697*
«Русская библиотека» 291
«Русская старина» 566, *732*
«Русский вестник» *707, 730*
«Русский Спон» 64, *625*
«Русское слово» *651*
«Руська бібліотека» 437
«Руська рада» 65, 265, *626, 668*
«Руська хата» 65, 66, *626*
«Руcько-українська бібліотека» 437, 507, 518
Рюккерт 438
Сабат 252, *665*
Салтиков-Щедрін М. Є. 65, 68, 272, 273, 291, 309, 314, *625*, 670, 674
Санкт-Петербургские ведомости» 64, *625*
Сапфо *613*
Саргант У. Л. 231, *651, 662*
Сахаров І. П. 10, *608 670, 674*
«Сборник» 514
Свєтка Кароліна 290, *673, 674*
Свидницький А. П. 529, 532, 533, 546, 551, 593, *725*
«Світ» 256, 261, 263—265, 268—273, 275—284, 287—290, 292—296, 299, 301, 302, 304, 306, 308—313, 317, 318, 321—328, 332, 333—335, 340, 344, 347, 373, 385, 388, 436, 437, 441, 484, 485, 513, *621, 630, 635, 666—675, 677—687, 696, 697, 719*
Свіфт Джонатан 272
Святополк Володимирович 308, *673*
Сельський Щасний (Фелікс) 17, 65, 74, 185, 186, 455, 536, *603 611, 626*
Сембратович С. 64, *625*
Семенський Л. І. 547, 549, *728*
Сен-Сімон Клод Анрі де Рувруа 225, *660*
Симонов М. Т. 310, 440, *680*
«Сільська читальня» 322, 323, 347, 354
«Сім'я і школа» 265, *668*
Сітерський 207
Січинський Микола 15, 467, *610*
Скобельський Петро 472, 482. 497, 502, *716*
Сліпченко — див.: Мордовець Д. Л.
Словацький Юліуш 370
«Слово» (Львів) 65, 120, 226, 298, 317, 434, 514, 524, 525, *609, 615, 622, 628, 629, 660, 719*
«Слово» (Петербург) 285, *669*
«Слов'янська громада» 518, *720*
«Слов'янський альманах» 142, 236, 238, *643, 662*
Смаль-Стоцький Степан 536, *725*
Соболяк 240, *663*
Соботка Примус 289, 290, 307, *673*
Совінський Леонард 300, *676*
«Современник» 189, *649, 653, 684*
Сойко І. В. *605*
Соколик 548
Соколовський Леонід 222, *659*
Сомко Я. С. 191, *653*
Софокл 14, 16, *607, 610*
Софрон Круть — див.: Василевський Ф. О.
Спасович В. Д. 261, *603, 664, 666*
Спенсер Герберт 331, 549, *686*
Срезневський І. І. 274, *670*
Ставицький О. Ф. *605*
Стадіон фон Вартгаузен Франц-Серафім 517, 518, *720*
Сталь Анна-Луїза-Жермена де 132, *642*
Старецький Б. 62, *624*
Старжецький 317, *683*
Старицький М. П. (Гетьманець) 194, 199, 209, 330, 339, 342, 344, 356, 477, 546, 551, 594, *603, 654, 655, 676, 686, 689, 690, 692, 728*
Стасов 367, *694*
Стасюлевич М. М. *603, 629, 630*
Стебельський 328
Стебельський П. 61, *623*
Стефаник В. С. *605*
Стороженко О. П. 528, *724*
«Страна» 294, *675*
Страпарола Джіован Франческо 438, *707*
Студинський К. *671*

Суворін О. С. *619*
Сумцов М. Ф. *603*
«Сучасна літопись» 457
Сушкевич К. 53, 55, *620*

Танячкевич Д. І. (Т. Д.) 80, 458, 459, *631*
Таран Харко — див.: Дольницький Антон
Таціт Публій Корнелій 307, *678*
Тейлор Едуард 185, 295, 330, *652*
Теккерей Уїльям 56, 59, *622*
Терлецький О. С. (Кістка) 54, 55, 68, 98, 104, 124, 125, 132, 133, 135, 136, 141, 156, 159, 160, 163, 167, 168, 171, 175—177, 180, 182, 186, 190, 194, 195, 199, 202, 209, 211, 212, 220, 238, 253, 259, 276, 438, 473—476, 479, 485, 486, 489, 491, 495, 498, 501, 503, 515, 518, 530, 532, 537, 538, 546, 566, 572, 586, 587, *611, 619, 620, 628, 632, 633, 636, 639, 642, 645, 646, 670, 715, 720, 724*
Тессен Г. (Колодій, George Rouge) 52, 55, 63, *619*
Тисяк І. *606*
Тілле П. 327, 587, *685*
Тіт Лукрецій Кар 550, *674*
Ткачов П. М. *662*
Тоболка Зденек *603*
Тодшіндлер 218
Толстой Л. М. 123
Тревендт Едуард 184, *651*
Трегубов Є. К. 526, 541, 550, 551, 553, 556, 576, 584, 590, 591, *723, 727, 730*
«Труд» 310, *676, 681, 683*
«Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» *637, 641*
Тургенєв І. С. 56, 57, 60, 200, 416, 420, 435, 480, 533, 562—564, 570, 571, 582, 585, *625, 697, 704, 705*
Турянський 61, *624*
Тьєррі 330

Уйда (Луїза де ла Раме) 60, 134, *623*
«Україна» *603, 611, 629, 703, 709*
Українка Леся *603, 639, 731*
«Українське літературознавство» *602*
Унгар Віктор 292, 309, 311, 312, *680*
Успенський Г. І. (Г. Іванов) 89, 104, *633, 634, 650*
Устиянович Корнило 329, 493, 528, *616, 724*
Устиянович М. Л. 46, *615*
«Учитель» *678*

Фалес 587, *736*
Федисович Ю. 533, 564
Федоренко 452
Федорович В. І. 48, 351, 354, 357, 359, 363, 376, 468—470, 478, 479, 487, 491, 493, 506, 514, 515, *616, 716*
Федорович І. Ф. 372, 380, 381, 386, 407, 409, 428, 431, 440, 448, 449, 452—454, 457, 458, 468—470, 477—480, 490, 496, 512, 515, 517, 536—538, 554, 564, 565, *616, 702, 719*
Федорович Йосифа 71—73, 76, 150, 182, *605, 621, 650*
Федоровський *729*
Федькович Осип-Юрій А. 31, 290, 320, 439, 533, *613, 621, 684*
Феєрчак Г. 460, *712*
Флобер Гюстав 65, 199, 201, 329, 331, 508, 509
Фохт Карл 184, 215, *651*
Франквель Віктор Умлаут фон *704*
Франко З. Я. *673, 674*
Франко Людвика *614*
Франко Марися 96, 97, 101
Франко О. Я. *673*
Франц-Йосиф *652, 664*
Фрейліграт Фердінанд 333, 334
Фрідріх Вільгельм I 341, 343, 384, *690, 691*
Фур'є Жан-Батіст 225, *660*

Халтурін С. М. *663*
Хвощинська-Зайончковська Н. Д. (В. Крестовський) 214, *655, 658*
Хмельницький Богдан 191, *653*
Хмельницький Юрій *653*
Хомяков О. С. 10, *608*

Хоружинська А. Ф. *727*
Хоружинська О. Ф. 542, 552, 553, 557, 575, 576, 584, 591, *603*, *723*, *727*, *729—731*, *734*, *735*, *737*, *738*

Цвітковський Юрій 103, 228, 269, *636*, *661*
Цеглинський Г. І. 502, 503, 511, 566, 572, *718*, *719*, *729*, *734*
Цеглинські 502, 512
Целевич Ю. А. 329, 502, 510, 532, 540, *686*, *724*
Целлер 492, 587
Ценглевич К. 516, *720*
Цибульський Войцех 518, *721*
Ціггель 547
Ціпановська Марія 519, *721*
Ціттель К. Ш. 547, 588, *728*

Чалий М. К. 316, *683*
Чарторийський Владислав 514, 537, *719*
«Часопись правнича та економічна» *720*
Чахровський 550
Червенський Болеслав *675*
«Червона Русь» *600*
«Червоний шлях» *602*
Черемшина Марко *612*
Черепахін О. Й. (Дорошинський, Дорошенко) 52—55, 67, 68, 481, *618*, *626—628*, *715*
Черни Адольф *603*
Чернишевський М. Г. 118, 162, 176, 188, 196, 197, 201, 225, 230, 242, 254, 272, 323, *606*, *621*, *622*, *649*, *653*, *654*, *660*, *661*, *684*
Чех Сватоплук 290, *673*
Чипчар Дмитро 61, *624*
Чорна Н. І. *605*
Чубинський П. П. 105, 127, 244, 300, 383, 439, 440, 480, 481, 567, *637*, *664*
Чужбинський (Афанасьєв О. С.) 440, 567, 568, 569, *736*

Шанковський П. Л. 63, 100, *624*
Шараневич С. І. 138, 391, 469, *643*
Шашкевич М. С. 410, 423, 437, 452, 475, 529
Шварц Марі Софія *617*
Шевченко Т. Г. 31, 47, 65, 168, 169, 177, 209, 214, 226, 289, 291, 292, 296, 300, 304, 307, 315, 316, 318, 319, 323, 332, 337, 339, 341, 342, 367, 370, 372, 373, 376, 384, 385, 400, 402, 410, 423, 425, 439, 529, *602*, *603*, *605*, *611*, *616*, *628*, *647*, *673*, *674*, *676*, *678*, *681—684*, *687*, *704*, *719*, *724*
Шекспір Вільям 106, 118, 174, 314, 330, 337, 338, 344, 410, *648*, *682*, *688*, *690*, *703*
Шеллі Персі-Біші 144, 148—152, *644*
Шель Ганс 184, 209, 213, 227, 229, *651*, *661*
Шефле А. 112, *637*
Шишко Т. *706*
Шишманов Іван *602*, *603*
Шіллер Йоганн-Фрідріх 46, 74, 439, 568, *733*
Шкода Степан — див.: Кониський О. Я.
«Школа» *630*
Шнайдер В. Ю. 433, 446, *704*, *714*
Шнайдер Юлія — див.: Кравченко Уляна
Шнамер 289
Шпільгаген Фрідріх 57, 309, 331, 358, *622*, *680*
Шрадер Є. 547, 728
Шрадер Отто 492, *716*
Штаде 547, *691*
Шрам К. 123, *640*
Штраус Давід-Фрідріх 323, 492, 547, 588, *684*, *685*, *728*
Штродман Адольф 151, *644*
Шуберт Франц 390
Шульгін Яків 487, 490, 517, 546, 566, 572, *715*, *729*, *732*
Шульце Фріц 230, 293, 295, 587, *661*
Шульце Ф. Ернст 333, 334, *687*
Шухевич В. Й. 304, 418, 450, 453, 456, 457, 479, 524, *678*, *711*
Шухевич Осип 320, 333, 334, 344, 388, 524, *680*, *684*, *687*
Шуцький Балтазар 518
Щепанський Ф. 323, 324
Щурат В. Г. *603*
Щурат С. В. *605*, *612*, *613*

Яблоновський О. 565, *732*
Яворовський Корнило 150, *644*
Ягич В. 439, *603, 624*
Якіб'юк Василь *603*
Якубовський 219
Янсон Ю. Е. 388, *698*
Ясенський *632*
Ястремський С. В. 52, 53, 68, *618, 626, 627*
Яцковський 72, 207, 224, *628*

„Arbeiter-Wochen Chronik" *658*
„Archiv für slavische Philologie" 439
„Atheneum" 261, 554, 565, 595, *667, 730*
„Auf der Höhe" 317, 336, 338, *603, 683, 688, 689*
„Ausland" див.: „Magazin fur die Litterare des in und Auslandes"
„Bartnik postępowy" 531, *724*
„Czas" 162, 317, 450, *645*
Duncker 349, 547, *691*
„Dziennik Polski" 103, 224, 238, *628, 636, 657*
„Frankfurter Zeitung" 265, *667*
„Gartenlaube" 512
„Gazeta Lwowska" 60, *623*
„Gazeta Narodowa" 628
„Gazeta Naddniestriańska" 531, *724*
„Jahrbuch für Sozialwissenschaft, und Sozialpolitik" 216, 220, 230, 235, 241, *652*
Jakòbiec Marian *603*
„Kosmos" 211, 244, 269, 310, 313, 330, 568, 587, *652, 733*
„Kraj" 95, 554, 583, 595, *736, 738*
„Kurier Lwowsky" 498, *692, 722*
„Magazin für die Litterare des in und Ausland" 128, 159, 211, 333, 334, 341, 418, *641, 657, 687, 704*
Makowski S. *603*
„Mittheilungen des Justizministeriums" 243
„Neue Illustrierte Zeitung" 290
„Neue Freie Presse" 62, *624*
„Noworocznik Demokratyczny" 516
„Praca" 121, 124, 129, 130, 141, 143, 159, 161, 182, 218, 219, 225, 231, 234, 239, 242, 251, 252, 255, 256, 261, 271, 272, 274, 277, 280, 284, 285, 287, 293, 295, 297, 298, 347, *628, 638, 662, 664, 668, 672, 675*
„Prawda" *736*
„Przedswit" 295, *675*
„Przegląd Polski" 317, 318, 464, 595, *711*
„Przegląd Tygodniowy" 275, 508, *670*
„Przegląd Słowiański" 275, *670*
„Revue des deux mondes" *676*
„Revue Politique et litteraire" 349, *621*
„Revue Social" *658*
„Rivista Europea" *641*
„Rivista minima" 358, *685*
„Równość" 223, 226, 231, 233, 234, *659, 662*
„Slavia orientalis" *603, 706, 713, 718, 719*
„Slavishe jahrbücher" 566
„Słowo Polskie" *603*
„Sozialdemokrat" 327
Stade 547
„Statystyczne Wiadomości" 367
„Svetozor" 274, 289, 291, 292, *669*
Szyszko P. *603*
„The Ekonomist" *629*
„Tydzień" („Tydzien literacki, artystyczny i spoleczny") 92, 98, 107, 121, 123, 124, 142, 143, 156, 193, 199, 210, 214, 218, 635, 639, 640, 643, 644, 654, 655
„Universal Bibliothek" 232, 236
„Zukunft" 118, *637*
„Tortnighty Review" *705*

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Іван Франко. Портрет роботи Ф. С. Красицького. 1907. Львівський державний літературно-меморіальний музей І. Я. Франка. . 4— 5
2. Сторінка автографа листа І. Я. Франка до М. П. Драгоманова від 21 серпня 1878 р. . 96— 97
3. М. П. Драгоманов. Фото. 70—80-ті роки XIX ст. . . . . 96— 97
4. В. Д. Спасович. Фото. 90-ті роки XIX ст. . 96— 97
5. Леся Українка та Олена Пчілка. Фото. 90-ті роки XIX ст. . . . . 352—353
6. Ольга Рошкевич і Володимир Озаркевич. Фото. 80-ті роки XIX ст. . . . . 352—353
7. М. І. Павлик. Фото. 90-ті роки XIX ст. . . 384—385
8. Щасний Сельський. 90-ті роки XIX ст. . . 384—385
9. Уляна Кравченко. Фото. 80-ті роки XIX ст. 384—385
10. І. М. Белей. Фото. 80-ті роки XIX ст. . . 384—385

У підготовці до видання 48-го тому брала участь текстологічна комісія у складі: *Бернштейн М. Д.* (голова), *Білявська О. О.*, *Вишневська Н. О.*, *Гончарук М. Л.*, *Погребенник Ф. П.*, *Полотай А. М.*, *Секарева К. М.*

ЗМІСТ

Листи (1874—1885)

1874

1. До редакції журналу «Друг». *Дрогобич, 6 травня 1874 р.* 7 *605*
2. До В. С. Давидяка. *Дрогобич, 13 травня 1874 р.* . . . 7 *606*
3. До В. С. Давидяка. *Дрогобич, 27 травня 1874 р.* 9 *608*
4. До О. М. Рошкевич. [*Дрогобич, 15—23 вересня 1874 р.*] . 12 *609*
5. До В. С. Давидяка. *Дрогобич, 13 жовтня 1874 р.* . . . 14 *610*
6. До В. С. Давидяка. *Дрогобич, 5 листопада 1874 р.* . . 15 *610*

1875

7. До Щасного Сельського. *Дрогобич, 11 квітня 1875 р.* . . 17 *611*
8. До О. М. Рошкевич. *Дрогобич, 2 травня 1875 р.* 18 *612*
9. До О. М. Рошкевич. [*Дрогобич, 26 травня 1875 р.*] . . . 21 *612*
10. До В. С. Давидяка. *Дрогобич, 3 липня 1875 р.* 29 *613*
11. До Я. М. Рошкевича. [*Дрогобич, початок липня 1875 р.*] 32 *614*
12. До О. М. Рошкевич. [*Дрогобич, початок липня 1875 р.*] . 37 *614*
13. До О. М. Рошкевич. [*Львів, серпень 1875 р.*] 38 *614*
14. До О. М. Рошкевич. *Львів, 30 жовтня 1875 р.* 39 *614*

1876

15. До О. М. Рошкевич. [*Львів, 29 січня 1876 р.*] 41 *615*
16. До О. М. Рошкевич. [*Львів, близько 8 лютого 1876 р.*] . . 42 *615*
17. До О. М. Рошкевич. *Львів, 29 лютого 1876 р.* 46 *615*
18. До М. Я. Рошкевича. *Львів, 4 травня 1876 р.* 48 *616*
19. До М. Я. Рошкевича. *Львів, 9 червня 1876 р.* 50 *617*

1877

20. До М. П. Драгоманова. *Львів, 10 січня 1877 р.* 52 *617*
21. До М. П. Драгоманова. *Львів, 20 січня 1877 р.* 52 *618*
22. До М. П. Драгоманова. *Львів, 6 лютого 1877 р.* 54 *620*
23. До М. П. Драгоманова. *Львів, 13 лютого 1877 р.* 58 *623*
24. До М. П. Драгоманова. [*Львів, близько 16 березня 1877 р.*] 63 *624*
25. До М. П. Драгоманова. *Львів, 24 березня 1877 р.* . . . 67 *626*
26. До О. М. Рошкевич. [*Львів, 21 квітня 1877 р.*] 68 *627*
27. До Я. М. Рошкевича. *Львів, 22 вересня 1877 р.* 71 *627*
28. До І. М. Белея. [*Львів, липень — жовтень 1877 р.*] . . 72 *627*

1878

29. До О. М. Рошкевич. [*Львів, початок березня 1878 р.*] . . 75 *628*
30. До М. П. Драгоманова. [*Львів, початок березня 1878 р*] . 77 *629*
31. До М. П. Драгоманова. [*Львів, близько 25 березня 1878 р.*] 77 *629*
32. До М. Я. Рошкевича. *Львів, 2 квітня 1878 р.* 78 *629*
33. До редакції журналу «Вестник Европы» [*Львів, початок квітня 1878 р.*] 79 *629*
34. До М. П. Драгоманова. [*Львів, початок квітня 1878 р.*] 80 *630*
35. До О. М. Рошкевич. [*Львів, квітень 1878 р.*] 80 *631*
36. До О. М. Рошкевич. [*Львів, кінець квітня 1878 р.*] . . . 82 *632*
37. До М. П. Драгоманова. [*Львів, кінець квітня 1878 р.*] . . 82 *632*
38. До О. М. Рошкевич. [*Львів, початок червня 1878 р.*] . . 85 *633*
39. До О. М. Рошкевич. *Львів, 14 червня 1878 р.* 85 *633*
40. До Я. М. Рошкевича. *Львів, 19 червня 1878 р.* 86 *633*
41. До Я. М. Рошкевича. *Львів, 19 липня 1878 р.* 89 *634*
42. До О. М. Рошкевич. *Львів, 30 липня 1878 р.* 89 *634*
43. До О. М. Рошкевич. *Львів, 4 серпня 1878 р.* 92 *635*
44. До О. М. Рошкевич. *Львів, 14 серпня 1878 р.* 98 *635*
45. До Я. М. Рошкевича. *Львів, 20 серпня 1878 р.* 102 *635*
46. До М. П. Драгоманова. *Львів, 21 серпня 1878 р.* 103 *636*
47. До О. М. Рошкевич. [*Львів, кінець серпня 1878 р.*] . . 105 *636*
48. До О. М. Рошкевич. *Львів, 20 вересня 1878 р.* 108 *637*
49. До О. М. Рошкевич. [*Львів, кінець вересня 1878 р.*] . . . 119 *638*
50. До О. М. Рошкевич. [*Львів, 29 жовтня 1878 р.*] 121 *633*
51. До М. П. Драгоманова. [*Львів, після 8 листопада 1878 р.*] 122 *639*
52. До О. М. Рошкевич. [*Львів, після 10 листопада 1878 р.*] 123 *640*
53. До О. М. Рошкевич. [*Львів, 18 грудня 1878 р.*] 126 *641*
54. До О. М. Рошкевич. [*Львів, 26 грудня 1878 р.*] 131 *642*

1879

55. До О. М. Рошкевич. *Львів, 2 січня 1879 р.* 137 *642*
56. До О. М. Рошкевич. *Львів, 15 січня 1879 р.* 142 *643*
57. До О. М. Рошкевич. *26—27 січня 1879 р.* 146 *644*
58. До О. М. Рошкевич. *Львів, 7—8 лютого 1879 р.* 153 *644*
59. До О. М. Рошкевич. [*Львів, близько 17—18 лютого 1879 р.*] 158 *645*
60. До О. М. Рошкевич. [*Львів, 22—23 лютого 1879 р.*] . . 162 *645*
61. До О. М. Рошкевич. *Львів, 13 березня 1879 р.* 166 *646*
62. До М. І. Павлика. [*Львів, 26 березня 1879 р.*] 167 *646*
63. До О. М. Рошкевич. [*Львів, 1 квітня 1879 р.*] 171 *648*
64. До О. М. Рошкевич. [*Львів, 6 квітня 1879 р.*] 172 *648*
65. До М. І. Павлика. [*Львів, початок квітня 1879 р.*] . . 177 *649*
66. До В. І. Озаркевича. [*Львів, квітень 1879 р.*] 178 *649*
67. До М. І. Павлика. [*Львів, близько 16 квітня 1879 р.*] . . 180 *650*
68. До Й. Федорович. *Львів, 11 травня 1879 р.* 182 *650*
69. До М. І. Павлика. [*Львів, між 20 травня і 6 червня 1879 р.*] 183 *651*
70. До О. М. Рошкевич. [*Львів, початок червня 1879 р.*] . . 186 *652*
71. До М. І. Павлика. [*Львів, кінець червня 1879 р.*] . . . 187 *652*
72. До О. М. Рошкевич. [*Львів, кінець червня 1879 р.*] . . 191 *654*
73. До М. І. Павлика. [*Львів, початок липня 1879 р.*] . . 193 *654*
74. До М. І. Павлика. [*Львів, початок липня 1879 р.*] . . . 194 *655*
75. До О. М. Рошкевич. [*Львів, близько 6 липня 1879 р.*] . . 195 *655*
76. До М. І. Павлика. *Львів, 30 липня 1879 р.* 197 *655*

77. До О. М. Рошкевич. [*Львів, близько 14 вересня 1879 р.*] 204 *656*
78. До М. І. Павлика. [*Львів, 14 вересня 1879 р.*] . . . 207 *657*
79. До М. І. Павлика. [*Львів, близько 10 жовтня 1879 р.*] . . 211 *657*
80. До М. І. Павлика. *Львів, 18 жовтня 1879 р.* 217 *658*
81. До Ф. К. Вовка. [*Львів, листопад, після 7, 1879 р.*] . . 221 *659*
82. До М. І. Павлика. [*Львів, близько 15 листопада 1879 р.*] . 222 *659*
83. До Ф. К. Вовка. [*Львів, 30 листопада 1879 р.*] 224 *659*
84. До Ф. К. Вовка. [*Львів, грудень 1879 р.*] 226 *660*

1880

85. До Ф. К. Вовка. *Львів, 14 січня 1880 р.* 228 *660*
86. До М. І. Павлика. [*Львів, 10 лютого 1880 р.*] 229 *661*
87. До Ф. К. Вовка. [*Львів, друга половина лютого 1880 р.*]. 232 *662*
88. До М. І. Павлика. *Львів, 19 лютого 1880 р.* 233 *662*
89. До Ф. К. Вовка. [*Львів, 23 лютого 1880 р.*] 236 *662*
90. До М. І. Павлика. [*Нагуєвичі, серпень, після 23, 1880 р.*] 239 *663*
91. До М. І. Павлика. [*Львів, 13 жовтня 1880 р.*] 242 *664*
92. До Ф. К. Вовка. [*Львів, жовтень, після 13, 1880 р.*] 243 *664*
93. До О. О. Партицького. [*Львів, жовтень, після 27, 1880 р.*] 245 *664*
94. До М. І. Павлика. [*Львів, кінець жовтня 1880 р.*] . . 251 *665*
95. До Ф. К. Вовка. [*Львів, друга половина листопада 1880 р.*] 255 *666*
96. До М. П. Драгоманова. [*Львів, близько 18 листопада 1880 р.*] 256 *666*
97. До Ф. К. Вовка. [*Львів*], *30 листопада 1880 р.* 259 *666*
98. До М. П. Драгоманова. [*Львів, кінець грудня 1880 р.*] . . 260 *666*
99. До В. Д. Спасовича. [*Львів, кінець 1880 р.*] 261 *667*
100. До М. І. Павлика. [*Львів, 31 грудня 1880 р.*] 262 *667*

1881

101. До М. П. Драгоманова. [*Львів, початок січня 1881 р.*] . . 264 *667*
102. До М. І. Павлика. [*Львів, 29 січня 1881 р.*] 266 *668*
103. До М. П. Драгоманова. [*Львів, 29 січня 1881 р.*] . . . 268 *668*
104. До М. І. Павлика. [*Львів, 20 лютого 1881 р.*] 270 *669*
105. До М. П. Драгоманова. [*Львів, 21 лютого 1881 р.*] . . 273 *669*
106. До М. П. Драгоманова. [*Львів, 22 березня 1881 р.*] . . 274 *670*
107. До М. І. Павлика. [*Львів, 22 березня 1881 р.*] 279 *671*
108. До М. Й. Бучинського. [*Львів, лютий — березень 1881 р.*] 281 *671*
109. До М. І. Павлика. *Львів, 11 квітня 1881 р.* 283 *671*
110. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, друга половина травня 1881 р.*] 284 *671*
111. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, липень — серпень 1881 р.*] . 285 *671*
112. До І. М. Белея. *Нагуєвичі, кінець вересня 1881 р.* . . 287 *672*
113. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, початок жовтня 1881 р.*] . . 288 *673*
114. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі*], *12 жовтня 1881 р.* . . . 290 *674*
115. До М. П. Драгоманова. [*Львів, початок листопада 1881 р.*] 293 *674*
116. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, листопад, після 9, 1881 р.*] 299 *676*
117. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, 27 листопада 1881 р.*] . . . 301 *677*
118. До [Г. Рожанського]. *Дрогобич, 30 грудня 1881 р.* . . 302 *677*

1882

119. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, кінець лютого 1882 р.*] . . 304 *677*
120. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, кінець березня 1882 р.*] . . 306 *678*
121. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, початок квітня 1882 р.*] . . 307 *678*

122. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, друга декада квітня 1882 р.*] 308 *679*
123. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, початок травня 1882 р.*] . . 309 *679*
124. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, між 10 і 20 травня 1882 р.*] . 310 *681*
125. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, кінець червня 1882 р.*] . . 312 *681*
126. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, липень, після 13, 1882 р.*] 314 *682*
127. До Василя Лукича. [*Нагуєвичі, липень 1882 р.*] . . . 316 *682*
128. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, кінець липня — серпень 1882 р.*] 316 *683*
129. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, невдовзі після 15 вересня 1882 р.*] 318 *683*
130. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, жовтень, після 10, 1882 р.*] 320 *683*
131. До М. П. Драгоманова. [*Нагуєвичі, 20 жовтня 1882 р.*] . 320 *684*
132. До М. І. Павлика. [*Нагуєвичі, 12 листопада 1882 р.*] . 324 *685*
133. До Е. Енгеля. [*Нагуєвичі, між 13 і 16 листопада 1882 р.*] 333 *687*
134. До О. О. Партицького. *Нагуєвичі, 17 листопада 1882 р.* 335 *688*
135. До невідомої особи. [*Нагуєвичі, листопад — не пізніше 22 грудня 1882 р.*] 336 *688*
136. До О. О. Партицького. *Нагуєвичі, 20 грудня 1882 р.* . . 336 *688*
137. До М. П. Драгоманова. *Нагуєвичі, 23 грудня 1882 р.* . 340 *689*
138. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, грудень, після 23, 1882 р.*] . 343 *690*
139. До О. О. Партицького. *Дрогобич, 29 грудня 1882 р.* . . 344 *690*

1883

140. До М. П. Драгоманова. *Нагуєвичі, 16 січня 1883 р.* . . 346 *690*
141. До М. П. Драгоманова. *Нагуєвичі, 24 квітня 1883 р.* . . 351 *691*
142. До О. О. Партицького. *Нагуєвичі, 29 серпня 1883 р.* . . 356 *692*
143. До І. М. Белея. *Нагуєвичі, 8 вересня 1883 р.* 357 *692*
144. До М. І. Павлика. *Нагуєвичі, 10 вересня 1883 р.* . . 357 *692*
145. До М. І. Павлика. [*Львів, 9 або 10 жовтня 1883 р.*] . 358 *692*
146. До М. І. Павлика. [*Львів, 17 жовтня 1883 р.*] . . . 362 *693*
147. До М. П. Драгоманова. *Львів, 27 жовтня 1883 р.* . . 365 *693*
148. До М. І. Павлика. [*Львів, 28 жовтня 1883 р.*] 367 *694*
149. До Уляни Кравченко. *Львів, 14 листопада 1883 р.* . . 368 *695*
150. До М. І. Павлика. *Львів, 22 листопада 1883 р.* . . . 372 *695*
151. До М. П. Драгоманова. [*Львів, листопад, після 22, 1883 р.*] 373 *696*
152. До Уляни Кравченко. [*Львів, близько 25 листопада 1883 р.*] 375 *696*
153. До Уляни Кравченко. *Львів, 30 листопада 1883 р.* . . 378 *696*
154. До М. П. Драгоманова. *Львів, 4 грудня 1883 р.* 383 *697*
155. До М. П. Драгоманова. *Львів, 11 грудня 1883 р.* . . . 383 *698*
156. До Уляни Кравченко. [*Львів, між 14 і 18 грудня 1883 р.*] 389 *698*
157. До І. Коперницького. *Львів, 27 грудня 1883 р.* . . . 390 *699*
158. До Уляни Кравченко. [*Львів, близько 23 грудня 1883 р.*] 392 *699*
159. До Уляни Кравченко. [*Львів, 26 грудня 1883 р.*] . . . 394 *700*
160. До [Ю. Дзвонковської]. [*Кінець 1883 р.*] 397 *700*

1884

161. До Уляни Кравченко. [*Львів, 1 січня 1884 р.*] 399 *700*
162. До Уляни Кравченко. [*Львів, 5 січня 1884 р.*] 399 *700*
163. До Уляни Кравченко. [*Львів, початок лютого 1884 р.*] . 400 *700*
164. До Уляни Кравченко. [*Львів, 4—5 лютого 1884 р.*] . 400 *701*
165. До О. О. Партицького. [*Львів, між 11 і 22 лютого 1884 р.*] 401 *701*
166. До Уляни Кравченко. [*Львів, близько 27 лютого 1884 р.*] 401 *701*

167. До К. К. Попович. *Львів, 16 березня 1884 р.* 403 *701*
168. До К. К. Попович. *Львів, 20 березня 1884 р.* 404 *702*
169. До К. К. Попович. *Львів, 27 березня 1884 р.* 405 *702*
170. До Уляни Кравченко. [*Львів, перед 27 березня 1884 р.*] 408 *702*
171. До Василя Лукича. *Львів, 13 квітня 1884 р.* 409 *703*
172. До К. К. Попович. *Львів, 13 квітня 1884 р.* 411 *703*
173. До К. К. Попович. *Львів, 20 квітня 1884 р.* 413 *703*
174. До М. П. Драгоманова. *Львів, 21 квітня 1884 р.* 416 *704*
175. До М. П. Драгоманова. *Львів, 26 квітня 1884 р.* 419 *704*
176. До К. К. Попович. *Львів, 26 квітня 1884 р.* 421 *705*
177. До Уляни Кравченко. [*Львів, початок травня 1884 р.*] . 422 *705*
178. До К. К. Попович. [*Львів, між 28 квітня і 3 травня 1884 р.*] 423 *705*
179. До К. К. Попович. [*Львів, між 14 і 16 травня 1884 р.*] . . 428 *706*
180. До Адама Вісліцького. *Львів, 5 травня 1884 р.* 431 *706*
181. До Уляни Кравченко. *Львів, 9 травня 1884 р.* 432 *706*
182. До М. П. Драгоманова. *Львів, 10 травня 1884 р.* 433 *707*
183. До М. П. Драгоманова. *Львів, 14 травня 1884 р.* 441 *708*
184. До К. К. Попович. *Львів, 16 травня 1884 р.* 444 *708*
185. До Уляни Кравченко. *Львів, 16 травня 1884 р.* 446 *708*
186. До К. К. Попович. *Львів, 20 травня 1884 р.* 447 *709*
187. До Василя Лукича. *Львів, 20 травня 1884 р.* 447 *709*
188. До К. К. Попович. *Нагуєвичі, 23 травня 1884 р.* 447 *709*
189. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, близько 23 травня 1884 р.*] . 449 *709*
190. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, 28 травня 1884 р.*] 449 *709*
191. До К. К. Попович. [*Нагуєвичі, 28 травня 1884 р.*] . . 450 *710*
192. До І. М. Белея. [*Нагуєвичі, кінець травня — початок червня 1884 р.*] 452 *710*
193. До Уляни Кравченко. *Нагуєвичі, 1 червня 1884 р.* . . . 452 *710*
194. До К. К. Попович. *Дрогобич, 2 червня 1884 р.* 454 *710*
195. До К. К. Попович. [*Нагуєвичі, 9 червня 1884 р.*] . . . 454 *710*
196. До М. І. Павлика. *Нагуєвичі, 9 червня 1884 р.* 456 *710*
197. До І. М. Белея. *Нагуєвичі, 11 червня 1884 р.* 457 *711*
198. До Уляни Кравченко. *Нагуєвичі, 12 червня 1884 р.* . . 458 *712*
199. До М. П. Драгоманова. [*Львів, близько 19 червня 1884 р.*] 459 *712*
200. До К. К. Попович. *Львів, 19 червня 1884 р.* 459 *712*
201. До Уляни Кравченко. [*Львів, друга половина червня 1884 р.*] 461 *712*
202. До К. К. Попович. *Львів, 29 червня 1884 р.* 461 *713*
203. До К. К. Попович. *Львів, 1 липня 1884 р.* 462 *713*
204. До К. К. Попович. *Львів, 10 липня 1884 р.* 463 *713*
205. До Уляни Кравченко. *Львів, 23 липня 1884 р.* 464 *713*
206. До Адама Вісліцького. *Львів, 27 вересня 1884 р.* 465 *713*
207. До Уляни Кравченко. [*Львів, близько 21 вересня 1884 р.*] 467 *714*
208. До І. М. Белея. [*Вікно, 11 жовтня 1884 р.*] 468 *714*
209. До О. Я. Конишського. *Вікно, 11 жовтня 1884 р.* 471 *714*
210. До І. М. Белея. [*Вікно, друга половина жовтня 1884 р.*] . 479 *715*
211. До М. П. Драгоманова. *Вікно, 21 жовтня 1884 р.* 480 *715*
212. До О. Я. Конишського. *Вікно, 5 листопада 1884 р.* . . . 488 *716*
213. До М. П. Драгоманова. [*Вікно, початок листопада 1884 р.*] 490 *716*
214. До І. М. Белея. *Вікно, 5 листопада 1884 р.* 493 *717*
215. До Уляни Кравченко. [*Вікно, 9 листопада 1884 р.*] . . 494 *717*
216. До М. П. Драгоманова. *Львів, 6 грудня 1884 р.* 494 *717*
217. До О. Я. Конишського. *Львів, 6 грудня 1884 р.* 495 *717*

218. До О. Я. Конiського. *Львів, 13 грудня 1884 р.* 497 *717*
219. До Н. І. Кобринської. *Львів, 13 грудня 1884 р.* 506 *718*
220. До Уляни Кравченко. *Львів, 21 грудня 1884 р.* 507 *718*
221. До Адама Вісліцького. *Львів, 21 грудня 1884 р.* 508 *718*
222. До О. Я. Конiського. *Вікно, 24 грудня 1884 р.* 509 *719*
223. До І. М. Белея. [*Вікно, кінець грудня 1884 р.*] 514 *719*

1885

224. До М. П. Драгоманова. *Львів, 2 січня 1885 р.* 516 *720*
225. До М. Ціпановської. *Львів, 4 січня 1885 р.* 519 *721*
226. До О. Я. Конiського. *Львів, 7 січня 1885 р.* 521 *721*
227. До О. Я. Конiського. *Львів, 14 січня 1885 р.* 521 *722*
228. До К. К. Попович. *Львів, 14 січня 1885 р.* 522 *722*
229. До К. К. Попович. [*Львів, кінець січня 1885 р.*] . . . 523 *722*
230. До О. Я. Конiського. [*Львів, 12 лютого 1885 р.*] . . . 524 *722*
231. До М. П. Драгоманова. *Львів, 5 березня 1885 р.* . . . 525 *723*
232. До К. К. Попович. [*Львів, 17 березня 1885 р.*] 526 *723*
233. До М. П. Драгоманова. [*Львів, перед 20 березня 1885 р.*] 527 *724*
234. До Н. І. Кобринської. *Львів, 20 березня 1885 р.* . . . 529 *724*
235. До О. Я. Конiського. *Львів, 21 березня 1885 р.* . . . 531 *724*
236. До К. К. Попович. *Львів, 24 березня 1885 р.* 534 *725*
237. До О. Я. Конiського. *Львів, 15 квітня 1885 р.* 534 *725*
238. До М. П. Драгоманова. [*Львів, квітень 1885 р.*] . . . 536 *725*
239. До М. П. Драгоманова. *Львів, 15 травня 1885 р.* . . . 538 *726*
240. До К. К. Попович. *Дидева, 26 травня 1885 р.* 539 *726*
241. До К. К. Попович. *Львів, 25 серпня 1885 р.* 539 *726*
242. До М. П. Драгоманова. *Львів, 29 серпня 1885 р.* . . . 539 *726*
243. До О. Ф. Хоружинської. *Львів, 4 вересня 1885 р.* . . . 542 *727*
244. До М. П. Драгоманова. *Львів, 15 вересня 1885 р.* . . . 545 *727*
245. До М. П. Драгоманова. *Львів, 24 вересня 1885 р.* . . . 547 *728*
246. До О. Я. Конiського. *Львів, 27 вересня 1885 р.* . . . 550 *729*
247. До О. Ф. Хоружинської. *Львів, 29 вересня 1885 р.* . . 552 *729*
248. До О. Ф. Хоружинської. *Львів, 18 жовтня 1885 р.* . . 553 *730*
249. До О. Я. Конiського. *Львів, 26 жовтня 1885 р.* . . . 555 *730*
250. До О. Ф. Хоружинської. *Львів, 27 жовтня 1885 р.* . . 557 *730*
251. До Олени Пчілки. *Львів, 29 жовтня 1885 р.* 559 *731*
252. До М. П. Драгоманова. *Львів, 4 листопада 1885 р.* . . 564 *731*
253. До І. М. Колесси. *Львів, 11 листопада 1885 р.* 567 *732*
254. До Олени Пчілки. *Львів, 14 листопада 1885 р.* . . . 569 *733*
255. До М. П. Драгоманова. *Львів, 17 листопада 1885 р.* . . 571 *733*
256. До О. Ф. Хоружинської. *Львів, 24 листопада 1885 р.* . 575 *734*
257. До О. Ф. Хоружинської. [*Львів, перша половина листопада 1885 р.*] 576 *734*
258. До І. М. Колесси. *Львів, 18 листопада 1885 р.* . . . 576 *735*
259. До Олени Пчілки. *Львів, 29 листопада 1885 р.* 580 *735*
260. До О. Ф. Хоружинської. *Львів, 4 грудня 1885 р.* . . . 584 *735*
261. До М. П. Драгоманова. *Львів, 11 грудня 1885 р.* . . . 585 *735*
262. До М. В. Лисенка. [*Львів, 13 грудня 1885 р.*] 589 *736*
263. До М. П. Драгоманова. *Львів, 28 грудня 1885 р.* . . . 590 *737*
264. До О. Ф. Хоружинської. *Львів, 30 грудня 1885 р.* . . . 591 *737*
265. До Олени Пчілки. [*Львів, грудень 1885 р.*] 593 *737*
266. До Олени Пчілки. [*Львів, кінець грудня 1885 р.*] . . . 596 *738*

ДОДАТКИ 599
267. До Крайової шкільної ради. *Київ 1881 р.* 600
КОМЕНТАРІ 601
Пояснення слів 739
Покажчик імен і назв 745
Список ілюстрацій 760

Академия наук
Украинской ССР

Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

ИВАН
ФРАНКО

Собрание сочинений
в пятидесяти томах

Письма
Тома 48—50

Том 48

Письма
(1874—1885)

Друкується за постановою
Президії АН УРСР

Редактор
В. І. Мазний

Художній редактор
С. П. Квітка

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Технічні редактори
Г. Р. Боднер,
О. М. Капустіна

Коректори
Л. І. Семенюк,
П. С. Бородянська,
О. С. Улезко

ІБ № 7658
Здано до набору 02.10.85. Підп. до друку 06.06.86.
Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1. Літ. гарн.
Вис. друк. Фіз. друк. арк. 24,0+4 вкл. Ум.-друк.
арк. 40,64. Ум. фарбо-відб. 40,64. Обл.-вид. арк. 42,98.
Тираж 4000 пр. Зам. № 5-1419. Ціна 4 крб. 80 к.

Видавництво «Наукова думка», 252601
Київ 4, вул. Репіна, 3.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе
310057 Харків 57, Донець-Захаржевського, 6/8.